

В. Ульянов (Ленин)

Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!

ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ

ΠΛΗΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗ

2

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΙΚΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΟΜΑΔΑ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΩΝ

Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΓΙΝΕ ΜΕ ΑΠΟΦΑΣΗ
ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ИНСТИТУТ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА при ЦК КПСС

В. И. ЛЕНИН

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ИЗДАНИЕ ПЯТОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА · 1971

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ - ΛΕΝΙΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΕ ΤΟΥ ΚΚΣΕ

Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΠΕΜΠΤΗ

ΤΟΜΟΣ 2

(1895-1897)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»
ΑΘΗΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ δεύτερος τόμος τῶν Ἁπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν περιλαβαίνει τὰ ἔργα, ποὺ γράφτηκαν στὰ 1895 - 1897.

Τὰ χρόνια 1895-1900 τὰ χαρακτηρίζει ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία, ἡ ἀριθμητικὴ αὔξηση τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τὸ δυνάμωμα τοῦ ἀπεργιακοῦ κινήματος. Στὴν ἱστορία τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας τὰ χρόνια αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴ δεύτερη περίοδο, ποὺ ὁ Λένιν τὴν ὀνόμασε περίοδο τῆς «παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας»· στὴν περίοδο αὐτὴ ἡ σοσιαλδημοκρατία ἄρχισε νὰ ἀναπτύσσει πραχτικὴ δράση καὶ νὰ περνάει ἀπὸ τὴν προπαγάνδα τοῦ μαρξισμοῦ μέσα σ' ἕνα μικρὸ κύκλο πρωτοπόρων ἐργατῶν στὴ μαζικὴ πολιτικὴ ζύμωση. Ἡ ὀργάνωση Πετρούπολης: «Ἕνωση ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», ποὺ ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸν Λένιν μὲ τὴ συνένωση τῶν μαρξιστικῶν ἐργατικῶν ὁμίλων τὸ φθινόπωρο τοῦ 1895, ἀπόχτησε σύνδεση μὲ τὸ μαζικὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ ἄρχισε νὰ πραγματοποιεῖ τὴ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μὲ τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» ἦταν τὸ πρῶτο ἔμβρυο ἐπαναστατικοῦ προλεταριακοῦ κόμματος στὴ Ρωσία καὶ ἅπλωσε τὴν ἐπιροή της πολὺ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Πετρούπολης. Παρόμοιες ἑνώσεις καὶ σοσιαλδημοκρατικὲς ὁμάδες εἶχαν δημιουργηθεῖ καὶ σ' ἄλλες πόλεις καὶ περιοχὲς τῆς Ρωσίας: στὴ Μόσχα, στὸ Ἰβάνοβο - Βοζνεσένσκ, στὸ Κίεβο, στὴ Σαμάρα, στὴ Σιβηρία κτλ. Στὴν ἡμερήσια διάταξη ἔμπαινε τὸ καθῆκον τῆς συνένωσης τῶν μαρξιστικῶν ὀργανώσεων σ' ἕνα ἑνιαῖο κόμμα, μὲ ἑνιαῖο κέντρο καὶ μαρξιστικὸ πρόγραμμα.

Πολὺ μεγάλο ρόλο στὴν ἐκπλήρωση τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ ἔπαιξαν τὰ ἔργα ποὺ ἔγραψε ὁ Β. Ι. Λένιν στὰ 1895-1897. Τὰ ἔργα αὐτὰ καθόριζαν τοὺς ἄμεσους καὶ τοὺς τελικοὺς σκοποὺς

τῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου, ἔβαζαν μπροστὰ στοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες συγκεκριμένα καθήκοντα καὶ ἀποτελοῦσαν τὸ θεωρητικὸ ὅπλο στὴν πάλη ἐνάντια στὸ ναροντνικισμό, ποὺ ἐκείνη τὴν περίοδο ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι σοβαρὸ ἰδεολογικὸ ἐμπόδιο στὸ δρόμο τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος.

Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐργασίες, ποὺ δημοσιεύονται σὲ τοῦτο τὸν τόμο, εἶναι ἀφιερωμένες στὴν ἐπεξεργασία τῶν προγραμματικῶν, ταχτικῶν καὶ ὀργανωτικῶν καθηκόντων τῶν ρώσων μαρξιστῶν. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς εἶναι οἱ ἐργασίες: «Σχέδιο καὶ ἐξήγηση τοῦ προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος», «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» καὶ «Ποιὰ κληρονομιὰ ἀπαρνούμαστε;».

Σημαντικὸ μέρος τοῦ τόμου ἀποτελοῦν τὰ ἔργα τοῦ Λένιν, ποὺ ἀπευθύνονται στὶς πλατιὲς μάζες τῶν ἐργατῶν ἀναγνωστῶν: οἱ μπροσοῦρες «Ἑρμηνεία τοῦ νόμου γιὰ τὰ πρόστιμα ποὺ εἰσπράττουν ἀπὸ τοὺς ἐργάτες στὶς φάμπρικες καὶ στὰ ἐργοστάσια» καὶ «Ὁ νέος ἐργοστασιακὸς νόμος», οἱ προκηρύξεις «Πρὸς τοὺς ἐργάτες καὶ τὶς ἐργάτριες τοῦ ἐργοστασίου Θόρντον», «Πρὸς τὴν τσαρικὴ κυβέρνηση» καὶ τὸ ἄρθρο «Τί σκέφτονται οἱ ὑπουργοί μας;».

Τὴν κεντρικὴ θέση στὸν τόμο τὴν κατέχουν οἱ οἰκονομικὲς ἐργασίες τοῦ Λένιν: «Χαρακτηρισμὸς τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ (Ὁ Σισμόντι καὶ οἱ ὀπαδοί του στὴ χώρα μας)», «Ἡ βιοτεχνικὴ ἀπογραφὴ τοῦ 1894/95 στὸ κυβερνεῖο Πέρμ καὶ τὰ γενικὰ προβλήματα τῆς "βιοτεχνικῆς" παραγωγῆς», «Μαργαριτάρια τῆς σχεδιομανίας τῶν ναρόντνικων», «Τὰ νοικοκυριὰ τῶν γυμνασίων καὶ τὰ ἀναμορφωτικὰ γυμνάσια» καὶ «Ἀπ' ἀφορμὴ ἕνα σχόλιο ἐφημερίδας». Στὶς ἐργασίες αὐτὲς ὁ Λένιν ἀνατρέπει τὶς μικροαστικὲς ναροντνικιστικὲς θεωρίες, ποὺ ἀρνοῦνταν τὴ δυνατότητα ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία, καὶ μὲ πλούσιο σὲ στοιχεῖα ὑλικὸ δείχνει ὅτι ἡ Ρωσία προχωρεῖ πάνω στὸν κεφαλαιοκρατικὸ δρόμο.

Ὁ τόμος ἀρχίζει μὲ τὸ ἄρθρο-νεκρολογία «Φρίντριχ Ἔνγκελς», ποὺ γράφτηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1895. Στὸ ἄρθρο ὁ Λένιν δίνει ἕνα βαθὺ καὶ πολύπλευρο χαρακτηρισμὸ τοῦ Φ. Ἔνγκελς, καὶ δείχνει ὅτι εἶναι ὁ πιὸ σημαντικός, μετὰ τὸν Κ. Μάρξ, δάσκαλος τοῦ προλεταριάτου καὶ ὅτι ὅλη του ἡ ζωὴ εἶναι συνδεμένη ἀδιάρηχτα μὲ τὴν πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης. Στὴν σύντομη σκιαγραφία τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης τοῦ Φ. Ἔνγκελς ὁ Λένιν τονίζει τὴ σημασία τῶν φιλολογικῶν ἔργων

τοῦ Φ. Ἔνγκελς καὶ χαρακτηρίζει τὴ μεγάλη φιλία τοῦ Μὰρξ καὶ τοῦ Ἔνγκελς. Ἐκθέτοντας τὶς βασικὲς ἰδέες τοῦ μαρξισμοῦ, ὁ Λένιν δείχνει ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ προλεταριάτου — ὁ Μὰρξ καὶ ὁ Ἔνγκελς — ἔβλεπαν μὲ συμπάθεια τὴν ἡρωικὴ πάλη τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν· θεωροῦσαν ὅτι ἄμεσο καὶ βασικὸ καθῆκον τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, πρόβλεπαν τὴν τεράστια σημασία ποὺ θὰ ἔχει μιὰ ἐλεύθερη ἐπαναστατικὴ Ρωσία γιὰ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴ Δύση.

Ἐφαρμόζοντας καὶ ἀναπτύσσοντας δημιουργικὰ τὸ μαρξισμό, ὁ Λένιν ἐπεξεργάζεται τὰ προγραμματικὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Στὰ τέλη τοῦ 1895, στὴ φυλακή, γράφει τὸ πρῶτο του «Σχέδιο προγράμματος» τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1896 τὴν «Ἐξήγηση τοῦ προγράμματος», ποὺ ξεκαθαρίζει τὸ νόημα καὶ τὴ σημασία τῶν βασικῶν σημείων τοῦ προγράμματος. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς δημοσιεύονται στὸν τόμο σὰν ἕνα ἑνιαῖο ἔργο μὲ τὸν τίτλο «Σχέδιο καὶ ἐξήγηση τοῦ προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος». Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Λένιν κάνει ἀνάλυση τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία καὶ διατυπώνει τοὺς βασικοὺς σκοποὺς καὶ τὰ βασικὰ καθήκοντα τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου. Ἤδη στὸ πρῶτο σχέδιο προγράμματος διατυπώνει τὸν τελικὸ σκοπὸ τοῦ προλεταριάτου — τὴν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τὴν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας στὰ μέσα παραγωγῆς καὶ τὴ δημιουργία τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Τὸ «Σχέδιο προγράμματος» περιέχει ἐπίσης καὶ τὶς πραχτικὲς διεκδικήσεις τῆς σοσιαλδημοκρατίας: τὶς παγκρατικές, τὶς διεκδικήσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τὶς διεκδικήσεις τῆς ἀγροτιᾶς.

Στὴ μπροσούρα «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», ποὺ γράφτηκε στὴν ἐξορία, στὴ Σιβηρία, στὰ τέλη τοῦ 1897, ὁ Λένιν γενίκευσε τὴν πείρα τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» καὶ θεμελίωσε τὸ πολιτικὸ πρόγραμμα καὶ τὴν ταχτικὴ τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Τονίζοντας τὴν ἀδιάρηχτη σύνδεση τῆς σοσιαλιστικῆς δράσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν (προπαγάνδιση τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ πάλη γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας) μὲ τὴ δημοκρατικὴ (προπαγάνδιση τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν καὶ πάλη ἐνάντια στὸν τσαρισμό), ὁ Λένιν ἔδειξε καὶ τὴν οὐσιαστικὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει μεταξύ τους.

Ξεσκεπάζοντας τὴν ταχτικὴ συνωμοσιῶν τῶν ναροντοβόλτσι, ὁ Λένιν τόνιζε, ὅτι τὴν πάλη ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία δὲν πρέπει νὰ τὴν κάνουν συνωμότες, ἀλλὰ ἕνα ἐπαναστατικὸ μαρξιστικὸ κόμμα, στηριζόμενο στὸ ἐργατικὸ κίνημα. Στὴ μπροσούρα «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», ὁ Λένιν ὑπογράμμιζε τὴν τεράστια σημασία τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας στὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα τοῦ προλεταριάτου καὶ γιὰ πρώτη φορὰ διατύπωσε τὴ γνωστὴ θέση του: «Χωρὶς ἐπαναστατικὴ θεωρία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ ἐπαναστατικὸ κίνημα» (σελ. 488 τούτου τοῦ τόμου), ποὺ ἀναπτύχθηκε παραπέρα στὸ ἔργο «Τί νὰ κάνουμε;». Ἡ μπροσούρα τελειώνει μὲ ἔκκληση τοῦ Λένιν στοὺς πρωτοπόρους ἐργάτες, σ' ὅλους τοὺς σοσιαλδημοκρατικοὺς ὁμίλους καὶ ὁμάδες νὰ ἑνωθοῦν σ' ἕνα ἑνιαῖο μαρξιστικὸ κόμμα.

Στὸν τόμο αὐτὸ ἡ μπροσούρα «Τὰ καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» δημοσιεύεται μαζὶ μὲ δυὸ προλόγους τοῦ Λένιν στὴ δεύτερη καὶ στὴν τρίτη ἔκδοσή της, ποὺ γράφτηκαν τὸ 1902 καὶ τὸ 1905. Στοὺς προλόγους ὁ Λένιν ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ μπροσούρα δίνει μόνο μιὰ γενικὴ σκιαγραφία τῶν καθηκόντων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Χαρακτηρίζοντας τὴν ἀνάπτυξη τῆς σοσιαλδημοκρατίας, ὁ Λένιν δείχνει πῶς ἄλλαζαν τά συγκεκριμένα καθήκοντά της.

Οἱ μπροσοῦρες καί οἱ προκηρύξεις τοῦ Λένιν, πού δημοσιεύονται στόν τόμο αὐτό, ἀποτελοῦν πρότυπο μαρξιστικῆς προπαγανδιστικῆς φιλολογίας καί εἶναι κατανοητές καί γιά τόν πιό ἀκατατόπιστο ἀναγνώστη. Ὁ Λένιν πάντα μέ προθυμία καί μέ μεγάλη εὐχαρίστηση ἔγραφε γιὰ τούς ἐργάτες. «Τίποτα δέ θά ποθοῦσα τόσο, ἔλεγε ὁ Λένιν, τίποτα δέν ὀνειρευόμουν τόσο πολύ, ὅσο τή δυνατότητα νά γράφω γιά τούς ἐργάτες» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 34ος, σελ. 4). Ὁ Λένιν συνέδεε τά συγκεκριμένα γεγονότα τῆς ἐργοστασιακῆς ζωῆς μέ ὅλο τό κοινωνικό σύστημα τῆς Ρωσίας, ἀφυπνίζοντας ἔτσι τήν πολιτική συνείδηση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Στίς ἐργασίες αὐτές ὁ Λένιν ἔδειχνε ὅτι τὸ προλεταριάτο δέν ἔχει κανένα δικαίωμα, ἔδειχνε τήν ἄγρια ἐκμετάλλευσή του ἀπό τούς καπιταλιστές, τή φτώχια καί τήν καταπίεση τῶν ἐργαζομένων μαζῶν στήν τσαρική Ρωσία καί χάραζε τούς δρόμους πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωσή της. Ἡ μπροσούρα «Ἑρμηνεία τοῦ νόμου γιά τά πρόστιμα», πού βγῆκε στά τέλη τοῦ 1895, δίδασκε τούς ἐργάτες πῶς πρέπει νά παλεύουν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες καί τούς καλοῦσε νά ἑνωθοῦν γιά τήν ἐπανα-

στατική πάλη ἐνάντια στόν καπιταλισμό καί στήν τσαρική ἀπολυταρχία. Ἡ προκήρυξη «Πρός τούς ἐργάτες καί τίς ἐργάτριες τοῦ ἐργοστασίου Θόρντον», πού γράφτηκε τό Νοέμβρη τοῦ 1895 ἀπ' ἀφορμή τήν ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν τοῦ ἐργοστασίου Θόρντον, ἐξηγοῦσε στούς ἐργάτες, ὅτι τήν κατάστασή τους μποροῦν νά τή βελτιώσουν «μόνο μέ κοινές, συντονισμένες προσπάθειες» (σελ. 73 τούτου τοῦ τόμου).

Τό Νοέμβρη τοῦ 1896, στή φυλακή, ὁ Λένιν ἔγραψε τήν προκήρυξη «Πρός τήν τσαρική κυβέρνηση», στήν ὁποία ἔκανε ἐκτίμηση τῶν ἀπεργιῶν τοῦ 1895 καί 1896 στή Ρωσία καί τῆς στάσης τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι σ' αὐτές. Στή φυλακή γράφτηκε καί ἡ «'Ανακοίνωση ἐξ ὀνόματος τῶν "γηραιῶν" πρός τά μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης ""Ενωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης"», πού δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά. Σκοπός τῆς «'Ανακοίνωσης» ἦταν νά προειδοποιήσει τά μέλη τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα», πού δέν εἶχαν πιαστεῖ, σχετικά μέ τόν προβοκάτορα Ν. Μιχάηλοφ· μέ κατάδοση τοῦ Μιχάηλοφ πιάστηκαν τό Δεκέμβρη τοῦ 1895 ὁ Λένιν καί ἡ ὁμάδα τῶν «γηραιῶν» — μελῶν τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» τῆς Πετρούπολης.

'Από τίς οἰκονομικές ἐργασίες, πού περιλαβαίνονται στόν τόμο αὐτό, βασικότερη εἶναι ἡ ἐργασία «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ», πού γράφτηκε τήν ἄνοιξη τοῦ 1897 στήν ἐξορία, στή Σιβηρία. Ἡ ἐργασία αὐτή στρέφονταν ἐνάντια στόν ἑλβετό οἰκονομολόγο Σισμόντι καί τούς ρώσους ὀπαδούς τους —τούς ναρόντνικους Β. Β. (Βοροντσόφ Β. Π.), Νικολάι —ον (Ντανιελσόν Ν. Φ.) καί ἄλλους. Τονίζοντας ὅτι ἡ ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ Σισμόντι εἶναι πώς ἔδειξε τήν ὕπαρξη ἀντιθέσεων στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, ὁ Λένιν ἀποκάλυψε τόν οὐτοπισμό καί τήν ἀντιδραστικότητα τῶν ἀντιλήψεών του, ἔδειξε ὅτι ὁ Σισμόντι ἔκανε κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ κάτω ἀπό τό πρίσμα τοῦ μικροαστοῦ, ἐξιδανικεύοντας τήν ξεπερασμένη συντεχνιακή ὀργάνωση τῆς βιομηχανίας καί τό πατριαρχικό ἀγροτικό νοικοκυριό. Ὁ Λένιν ἐξήγησε, ὅτι τίς ἰδέες τοῦ Σισμόντι τίς χρησιμοποίησαν οἱ ρῶσοι ναρόντνικοι γιά νά ἀποδείξουν τήν «ἰδιομορφία» τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. 'Ιδιαίτερα, οἱ ναρόντνικοι δανείστηκαν τή λαθεμένη θέση τοῦ Σισμόντι γιά τό στένεμα τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς στίς συνθῆκες τοῦ καπιταλισμοῦ λόγω τῆς καταστροφῆς τῶν μικρῶν παραγωγῶν. Συγκρίνοντας τίς ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι μέ τίς ἀντιλήψεις τῶν ναρόντνικων, ὁ Λένιν ἔφθασε

στό συμπέρασμα, ὅτι *«ἡ οἰκονομική θεωρία τῶν ναρόντνικων εἶναι ἁπλῶς ἡ ρωσική παραλλαγή τοῦ πανευρωπαϊκοῦ ρωμαντισμοῦ»* (σελ. 258). Ξεσκέπασε τίς προσπάθειες τῶν ναρόντνικων νά καλύψουν τή μικροαστική οὐσία τῶν ἀντιλήψεών τους μέ μιά λογοκοπία γιά παραδοχή τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ καί ἔκανε ἐπιστημονική ἀνάλυση τῶν πραγματικῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ.

Στήν ἄλλη οἰκονομική ἐργασία «Ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ καί τά γενικά προβλήματα τῆς "βιοτεχνικῆς" παραγωγῆς», πού γράφτηκε τόν Αὔγουστο - Σεπτέμβρη τοῦ 1897, ὁ Λένιν κάνει κριτική ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95, πού τά ἐπεξεργάστηκαν οἱ ναρόντνικοι τοῦ κυβερνείου Πέρμ στό βιβλίο «Δοκίμιο γιά τήν κατάσταση τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τοῦ κυβερνείου Πέρμ». Ὁ Λένιν καταπιάστηκε μέ τήν ἀνάλυση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ γιά τό λόγο ὅτι ἡ βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνείου Πέρμ ἦταν χαρακτηριστική γιά τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὅλης τῆς Ρωσίας. Ἔκανε κριτική στήν ὑποκειμενική στάση τῶν ναρόντνικων ἀπέναντι στά ὑλικά τῆς ἀπογραφῆς, ξεσκέπασε τίς προσπάθειές τους νά διαστρεβλώσουν τήν πραγματικότητα χρησιμοποιώντας τά λεγόμενα μέσα στοιχεῖα καί νά ἀποδείξουν ὅτι ὁ καπιταλισμός δέ διεισδύει δῆθεν στή βιοτεχνική παραγωγή, ὅτι ἡ βιοτεχνική παραγωγή διαφέρει ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική βιομηχανία. Παραστατικά καί μέ συγκεκριμένο ὑλικό ὁ Λένιν ἔδειξε τή διείσδυση τοῦ καπιταλισμοῦ στή βιοτεχνική παραγωγή καί τήν ταξική διαφοροποίηση τῶν βιοτεχνῶν, πού προκλήθηκε ἀπό τή διείσδυση αὐτή. Τά ὑλικά αὐτῆς τῆς ἐργασίας τά χρησιμοποίησε ὁ Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», πού ὁλοκλήρωσε τήν ἰδεολογική συντριβή τοῦ ναροντνικισμοῦ.

Στά ἄρθρα «Τά νοικοκυριά τῶν γυμνασίων καί τά ἀναμορφωτικά γυμνάσια» καί «Μαργαριτάρια τῆς σχεδιομανίας τῶν ναρόντνικων» γίνεται βαθιά καί ὁλόπλευρη κριτική στό σχέδιο τοῦ φιλελεύθερου ναρόντνικου Σ. Ν. Γιουζακόφ γιά κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς, σχέδιο πού θά ἔδινε τάχα τή δυνατότητα στή Ρωσία ν' ἀποφύγει τόν κεφαλαιοκρατικό δρόμο ἀνάπτυξης. Ὁ Λένιν ἔδειξε τόν οὐτοπικό χαρακτήρα καί τήν ἀντιδραστικότητα τοῦ σχεδίου τοῦ Γιουζακόφ, πού πρότεινε νά ἐφαρμοστεῖ στά γεωργικά γυμνάσια ἡ ὑποχρεωτική μέση ἐκπαίδευση καί οἱ φτωχοί μαθητές νά ξεπληρώνουν τά δίδα-

χτρα μέ δουλιά. Στό ἄρθρο «'Απ' ἀφορμή ἕνα σχόλιο ἐφημερίδας», πού γράφτηκε τό Σεπτέμβρη τοῦ 1897, ξεσκεπάζεται ἐπίσης ἡ σχεδιομανία τῶν οἰκονομικῶν προγραμμάτων τοῦ φιλελεύθερου ναρόντνικου Ν. Β. Λεβίτσκι γιά ὑποχρεωτική ἀμοιβαία ἀσφάλιση τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

'Ο δεύτερος τόμος τελειώνει μέ τό ἄρθρο «Ποιά κληρονομιά ἀπαρνούμαστε;», πού γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1897. Στό ἄρθρο αὐτό ὁ Λένιν καθορίζει τή στάση τοῦ προλεταριακοῦ κόμματος ἀπέναντι στίς ἐπαναστατικές παραδόσεις τῆς χώρας του. Οἱ ναρόντνικοι θεωρώντας τόν ἑαυτό τους συνεχιστή τῆς κληρονομιᾶς τῆς δεκαετίας 1860-1870, ἰσχυρίζονταν ὅτι οἱ μαρξιστές ξεκόβουν δῆθεν ἀπό τίς καλύτερες παραδόσεις, ἀπό τήν ἰδεολογική «κληρονομιά» τοῦ πρωτοπόρου τμήματος τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Συγκρίνοντας τίς ἀπόψεις τῶν ρώσων διαφωτιστῶν τῆς δεκαετίας 1860-1870, τῶν ναρόντνικων καί τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, ὁ Λένιν ἀποδείχνει ὅτι στήν πραγματικότητα ἴσα-ἴσα οἱ μαρξιστές, καί ὄχι οἱ ναρόντνικοι, εἶναι οἱ πιό συνεπεῖς θεματοφύλακες τῆς κληρονομιᾶς τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν διαφωτιστῶν, πού ἐπιφανέστερος ἐκπρόσωπός τους ἦταν ὁ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. 'Ο Λένιν θεωροῦσε τό μαρξιστικό κόμμα σάν νόμιμο κληρονόμο ὅλων τῶν προοδευτικῶν καταχτήσεων καί τῶν ἐπαναστατικῶν-δημοκρατικῶν παραδόσεων τῶν λαῶν τῆς Ρωσίας. 'Ωστόσο διαφυλάσσω τήν κληρονομιά, τόνιζε ὁ Λένιν, δέ σημαίνει περιορίζομαι μόνο στήν κληρονομιά πού πῆρα· χρειάζεται νά τραβήξουμε παραπέρα, νά καθορίζουμε αὐτοτελῶς τούς δρόμους καί τά μέσα τῆς ἐπαναστατικῆς πάλης.

Στό μέρος «Προπαρασκευαστικά ὑλικά» περιλαβαίνονται στόν τόμο αὐτό τό «Προσχέδιο προλόγου στή δεύτερη ἔκδοση τῆς μπροσούρας "Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν"», καί ἡ «'Ημιτελής παραλλαγή τοῦ προλόγου στή δεύτερη ἔκδοση τῆς μπροσούρας "Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν"», πού δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά.

Τό 'Ινστιτοῦτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ
τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ

В. І. ЛЕНІН

1897

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ[1]

Γράφτηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1895
Πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1896 στὴ συλλογὴ «Ραμπότνικ», τεῦχος 1-2

Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ»

ПРОЛЕТАРИИ ВСѢХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

РАБОТНИКЪ

№№ 1 и 2.

НЕПЕРІОДИЧЕСКІЙ СБОРНИКЪ

Съ портретомъ Фридриха Энгельса.

Изданіе „Союза Русскихъ Соціальдемократовъ".

ЖЕНЕВА
Типографія „Союза Русскихъ Соціальдемократовъ".
1896

Τὸ ἐξώφυλλο τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ»,
ὅπου πρωτοδημοσιεύτηκε τό ἄρθρο-νεκρολογία τοῦ Β. Ι. Λένιν
γιά τόν Φρίντριχ Ἔνγκελς.—1896

Τί φῶς, τί νοῦς ἔχει σβήσει
Τί καρδιά τώρα πιά δέ χτυπᾶ![2]

Στίς 5 τοῦ Αὐγούστου 1895 μέ τό νέο ἡμερολόγιο (24 τοῦ Ἰούλη) πέθανε στό Λονδίνο ὁ Φρίντριχ Ἔνγκελς. Ὕστερα ἀπό τό φίλο του Κάρλ Μάρξ (πού πέθανε τό 1883), ὁ Ἔνγκελς ἦταν ὁ πιό ἐπιφανής ἐπιστήμονας καί δάσκαλος τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου σ' ὅλον τόν πολιτισμένο κόσμο. Ἀπό τότε πού ἡ τύχη τό ἔφερε ν' ἀνταμώσουν ὁ Κάρλ Μάρξ μέ τόν Φρίντριχ Ἔνγκελς, τό ἔργο ζωῆς καί τῶν δυό φίλων ἔγινε κοινή τους ὑπόθεση. Συνεπῶς, γιά νά καταλάβει κανείς τί ἔκανε ὁ Φρίντριχ Ἔνγκελς γιά τό προλεταριάτο, πρέπει ν' ἀφομοιώσει καλά τή σημασία τῆς διδασκαλίας καί τῆς δράσης τοῦ Μάρξ στήν ἀνάπτυξη τοῦ σύγχρονου ἐργατικοῦ κινήματος. Πρῶτοι ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἔδειξαν, ὅτι ἡ ἐργατική τάξη μέ τίς διεκδικήσεις της εἶναι τό ἀναγκαῖο γέννημα τοῦ σύγχρονου οἰκονομικοῦ καθεστῶτος, πού μαζί μέ τήν ἀστική τάξη δημιουργεῖ καί ὀργανώνει ἀναπόφευχτα καί τό προλεταριάτο· ἔδειξαν ὅτι τήν ἀνθρωπότητα δέ θά τήν ἀπαλλάξουν ἀπό τίς συμφορές πού τή δέρνουν σήμερα, οἱ καλοπροαίρετες προσπάθειες ὁρισμένων εὐγενικῶν προσωπικοτήτων, ἀλλά ἡ ταξική πάλη τοῦ ὀργανωμένου προλεταριάτου. Πρῶτοι ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἐξήγησαν στίς ἐπιστημονικές ἐργασίες τους, ὅτι ὁ σοσιαλισμός δέν εἶναι μιά ἐπινόηση ὀνειροπόλων, ἀλλά ὁ τελικός σκοπός καί τό ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Ὅλη ἡ γραφτή ἱστορία ἦταν ὥς τά σήμερα ἱστορία τῆς ταξικῆς πάλης, διαδοχή τῆς κυριαρχίας καί τῶν νικῶν ὁρισμένων κοινωνικῶν τάξεων πάνω σέ ἄλλες. Κι αὐτό θά συνεχίζεται, ὥσπου νά ἐξαφανιστοῦν οἱ βάσεις τῆς ταξικῆς πάλης καί τῆς ταξικῆς κυριαρχίας — ἡ ἀτομική ἰδιοχτησία καί ἡ ἀναρχική κοι-

νωνική παραγωγή. Τά συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου ἀπαιτοῦν τήν ἐξάλειψη αὐτῶν τῶν βάσεων, καί γιά τό λόγο αὐτό ἡ συνειδητή ταξική πάλη τῶν ὀργανωμένων ἐργατῶν πρέπει νά στρέφεται ἐνάντια στίς βάσεις αὐτές. Κάθε ὅμως ταξική πάλη εἶνα πάλη πολιτική.

Οἱ ἀπόψεις αὐτές τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς ἔχουν γίνει σήμερα κτῆμα ὅλου τοῦ προλεταριάτου πού ἀγωνίζεται γιά τήν ἀπελευθέρωσή του· οἱ ἀπόψεις, ὅμως, αὐτές στή δεκαετία 1840-1850, ὅταν οἱ δυό φίλοι ἄρχισαν νά παίρνουν μέρος στή σοσιαλιστική φιλολογία καί στά κοινωνικά κινήματα τοῦ καιροῦ τους, ἦταν κάτι τό ἐντελῶς καινούργιο. Τότε ὑπῆρχαν πολλοί ἄνθρωποι μέ ταλέντο καί χωρίς ταλέντο, τίμιοι καί μή τίμιοι πού, συνεπαρμένοι ἀπό τήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία, ἀπό τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία τῶν βασιλιάδων, τῆς ἀστυνομίας καί τῶν παπάδων, δέν ἔβλεπαν τήν ἀντίθεση τῶν συμφερόντων τῆς ἀστικῆς τάξης καί τοῦ προλεταριάτου. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέν ἔκαναν οὔτε κάν τή σκέψη ὅτι οἱ ἐργάτες μποροῦν νά ἐνεργοῦν σάν αὐτοτελής κοινωνική δύναμη. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ὑπῆρχαν πολλοί ὀνειροπόλοι, κάποτε μεγαλοφυεῖς, πού πίστευαν πώς δέ χρειάζεται παρά νὰ πείσουμε τούς κυβερνῆτες καί τίς κυρίαρχες τάξεις, ὅτι τό σύγχρονο κοινωνικό καθεστώς εἶναι ἄδικο καί τότε θά εἶναι εὔκολο νά ἐγκαθιδρυθεῖ στή γῆ εἰρήνη καί γενική εὐδαιμονία. Ὀνειρεύονταν δηλαδή σοσιαλισμό χωρίς πάλη. Τέλος, ὅλοι σχεδόν οἱ σοσιαλιστές κείνου τοῦ καιροῦ καί γενικά οἱ φίλοι τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἔβλεπαν τό προλεταριάτο μόνο σάν *πληγή*, ἔβλεπαν μέ φρίκη ὅτι μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας μεγαλώνει κι αὐτή ἡ πληγή. Γιά τό λόγο αὐτό, ὅλοι τους σκέφτονταν μέ ποιό τρόπο θά σταματήσουν τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καί τοῦ προλεταριάτου, μέ ποιό τρόπο θά σταματήσουν τόν «τροχό τῆς ἱστορίας». Σέ ἀντίθεση μέ τό γενικό φόβο μπροστά στήν ἀνάπτυξη τοῦ προλεταριάτου, ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς στήριζαν ὅλες τίς ἐλπίδες τους στήν ἀδιάκοπη αὔξηση τοῦ προλεταριάτου. Ὅσο περισσότεροι οἱ προλετάριοι τόσο μεγαλύτερη ἡ δύναμή τους σάν ἐπαναστατική τάξη, τόσο πιό κοντινός καί πραγματοποιήσιμος ὁ σοσιαλισμός. Μέ λίγα λόγια οἱ ὑπηρεσίες τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς ἀπέναντι στήν ἐργατική τάξη μπορεῖ νά διατυπωθοῦν ἔτσι: δίδαξαν στήν ἐργατική τάξη τήν αὐτογνωσία καί τήν αὐτοσυνείδηση καί στή θέση τῶν ὀνειροπολημάτων ἔβαλαν τήν ἐπιστήμη.

Νά γιατί ὁ κάθε ἐργάτης πρέπει νά ξέρει τό ὄνομα καί τή

ζωή τοῦ Ἔνγκελς, νά γιατί στή συλλογή μας αὐτή, πού ἔχει γιά σκοπό της, ὅπως καί ὅλες οἱ ἐκδόσεις μας, τό ξύπνημα τῆς ταξικῆς αὐτοσυνείδησης τῶν ρώσων ἐργατῶν, πρέπει νά δόσουμε μιά σκιαγραφία τῆς ζωῆς καί τῆς δράσης τοῦ Φρίντριχ Ἔνγκελς, τοῦ ἑνός ἀπό τούς δυό μεγάλους δασκάλους τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου.

Ὁ Ἔνγκελς γεννήθηκε τό 1820 στήν πόλη Μπάρμεν τῆς ἐπαρχίας Ρήνου τοῦ βασιλείου τῆς Πρωσσίας. Ὁ πατέρας του ἦταν ἐργοστασιάρχης. Τό 1838 γιά οἰκογενειακούς λόγους ὁ Ἔνγκελς ἀναγκάστηκε, πρίν ἀκόμα τελειώσει τό γυμνάσιο, νά πάει ὑπάλληλος σ' ἕναν ἐμπορικό οἶκο τῆς Βρέμης. Ἡ ἀπασχόληση μέ τό ἐμπόριο δέν ἐμπόδισε τόν Ἔνγκελς νά συνεχίζει τήν ἐπιστημονική καί πολιτική του μόρφωση. Ἀπό μαθητής ἀκόμα τοῦ γυμνασίου μίσησε τήν ἀπολυταρχία καί τήν αὐθαιρεσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. Ἡ μελέτη τῆς φιλοσοφίας τόν ὁδήγησε παραπέρα. Κεῖνο τόν καιρό στή γερμανική φιλοσοφία κυριαρχοῦσε ἡ διδασκαλία τοῦ Χέγκελ καί ὁ Ἔνγκελς ἔγινε ὀπαδός του. Ἄν καί ὁ ἴδιος ὁ Χέγκελ ἦταν θαυμαστής τοῦ ἀπολυταρχικοῦ πρωσσικοῦ κράτους, πού τό ὑπηρετοῦσε σάν καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου — ἡ *διδασκαλία* τοῦ Χέγκελ ἦταν ἐπαναστατική. Ἡ πίστη τοῦ Χέγκελ στό λογικό καί στά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ βασική θέση τῆς Χεγκελιανῆς φιλοσοφίας, ὅτι στόν κόσμο συντελεῖται ἕνα ἀέναο προτσές ἀλλαγῆς καί ἐξέλιξης, ὁδηγοῦσαν τούς μαθητές ἐκείνους τοῦ βερολινέζου φιλόσοφου, στή σκέψη ὅτι καί ἡ πάλη ἐνάντια στήν πραγματικότητα, ἡ πάλη ἐνάντια στήν ἀδικία πού ἐπικρατεῖ καί στό κακό πού βασιλεύει, ἔχει τίς ρίζες της στόν παγκόσμιο νόμο τῆς αἰώνιας ἐξέλιξης. Ἄν τά πάντα ἐξελίσσονται, ἄν τούτους τούς θεσμούς τούς διαδέχονται ἄλλοι, γιατί θά συνεχίζει νά ὑπάρχει αἰώνια ἡ ἀπολυταρχία τοῦ πρώσσου βασιλιᾶ ἤ τοῦ ρώσου τσάρου, ὁ πλουτισμός μιᾶς μηδαμινῆς μειοψηφίας σέ βάρος τῆς τεράστιας πλειοψηφίας, ἡ κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης πάνω στό λαό; Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ μιλοῦσε γιά ἐξέλιξη τοῦ πνεύματος καί τῶν ἰδεῶν, ἦταν *ἰδεαλιστική*. Ἀπό τήν ἐξέλιξη τοῦ πνεύματος ἔβγαζε καί τήν ἐξέλιξη τῆς φύσης, τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν ἀνθρώπινων, δηλ. τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς, κράτησαν τή σκέψη τοῦ Χέγκελ γιά τό αἰώνιο προτσές τῆς ἐξέλιξης*, καί ἀπέριψαν τήν προκατειλημμένη

* Ὁ Μάρξ κι ὁ Ἔνγκελς ἐπανειλημμένα τόνιζαν ὅτι στήν πνευματική

ἰδεαλιστική ἀντίληψη· στράφηκαν πρός τή ζωή καί εἶδαν ὅτι δέν εἶναι ἡ ἐξέλιξη τοῦ πνεύματος ἐκεῖνο πού ἐξηγεῖ τήν ἐξέλιξη τῆς φύσης, ἀλλά ἀντίθετα, τό πνεῦμα πρέπει νά ἐξηγηθεῖ μέ τή φύση, μέ τήν ὕλη... Σέ ἀντίθεση πρός τόν Χέγκελ καί τούς ἄλλους Χεγκελιανούς, ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἦταν ὑλιστές. Ἀντικρύζοντας ὑλιστικά τόν κόσμο καί τήν ἀνθρωπότητα, εἶδαν ὅτι, ὅπως ὅλα τά φαινόμενα τῆς φύσης ἔχουν στή βάση τους ὑλικές αἰτίες, ἔτσι καί ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας καθορίζεται ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν ὑλικῶν, τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐξαρτῶνται οἱ σχέσεις πού δημιουργοῦν μεταξύ τους οἱ ἄνθρωποι ὅταν παράγουν τά εἴδη, πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν. Καί στίς σχέσεις αὐτές βρίσκεται ἡ ἐξήγηση ὅλων τῶν φαινομένων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τῶν ἀνθρώπινων ἐπιδιώξεων, τῶν ἰδεῶν καί τῶν νόμων. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων δημιουργεῖ τίς κοινωνικές σχέσεις, πού στηρίζονται στήν ἀτομική ἰδιοχτησία, τώρα ὅμως βλέπουμε πώς ἡ ἴδια αὐτή ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀφαιρεῖ τήν ἰδιοχτησία ἀπό τήν πλειοψηφία καί τή συγκεντρώνει στά χέρια μιᾶς μηδαμινῆς μειοψηφίας. Καταργεῖ τήν ἰδιοχτησία, τή βάση τοῦ σύγχρονου κοινωνικοῦ καθεστῶτος, μόνη της τείνει πρός τόν ἴδιο σκοπό, πού ἔχουν βάλει στόν ἑαυτό τους οἱ σοσιαλιστές. Οἱ σοσιαλιστές πρέπει μόνο νά καταλάβουν ποιά κοινωνική δύναμη, λόγω τῆς θέσης της στή σύγχρονη κοινωνία, ἐνδιαφέρεται γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ, καί νά προσδώσουν στή δύναμη αὐτή συνείδηση τῶν συμφερόντων της καί τοῦ ἱστορικοῦ της καθήκοντος. Ἡ δύναμη αὐτή εἶναι τό προλεταριάτο. Ὁ Ἔνγκελς γνώρισε τό προλεταριάτο στήν Ἀγγλία, στό κέντρο τῆς ἀγγλικῆς βιομηχανίας, στό Μάντσεστερ, ὅπου ἐγκαταστάθηκε τό 1842, κι ἔπιασε δουλιά σ' ἕναν ἐμπορικό οἶκο, ἕνας ἀπό τούς συνεταίρους τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ πατέρας του. Ἐδῶ ὁ Ἔνγκελς δέν καθόταν ἁπλῶς στό γραφεῖο τοῦ ἐργοστασίου, πήγαινε στίς βρώμικες συνοικίες ὅπου ζοῦσαν οἱ ἐργάτες κι ἔβλεπε μέ τά μάτια του τή φτώχια καί τή δυστυχία τους. Δέν ἀρκέστηκε ὅμως στίς προσωπικές του παρατηρήσεις, διάβασε ὅλα ὅσα εἶχαν γραφεῖ πρίν ἀπ' αὐτόν γιά τήν κατά-

---

τους ἐξέλιξη χρωστοῦν πολλά στούς μεγάλους γερμανούς φιλοσόφους καί εἰδικά στόν Χέγκελ. «Χωρίς τή γερμανική φιλοσοφία, —λέει ὁ Ἔνγκελς, —δέ θά ὑπῆρχε καί ἐπιστημονικός σοσιαλισμός»[3].

σταση τῆς ἀγγλικῆς ἐργατικῆς τάξης, μελέτησε προσεχτικά ὅλα τά ἐπίσημα ντοκουμέντα πού τοῦ ἦταν προσιτά. Καρπός τῶν μελετῶν καί τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν ἦταν τὸ βιβλίο: «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία»[4], πού βγῆκε τό 1845. Πιό πάνω ἔχουμε ἀναφέρει ποιά ἦταν ἡ κύρια ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ Ἔνγκελς σάν συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία». Καί πρίν ἀπό τόν Ἔνγκελς πάρα πολλοί εἶχαν περιγράψει τά βάσανα τοῦ προλεταριάτου καί τονίσει, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά τοῦ δοθεῖ βοήθεια. *Πρῶτος* ὁ Ἔνγκελς εἶπε, ὅτι τό προλεταριάτο *δέν εἶναι μόνο τάξη* πού ὑποφέρει· ὅτι ἴσα-ἴσα ἡ ἐπαίσχυντη οἰκονομική κατάσταση τοῦ προλεταριάτου τό σπρώχνει ἀκατάσχετα πρός τά μπρός καί τό ἀναγκάζει νά παλαίβει γιά τήν τελική του ἀπελευθέρωση. Καί τό ἀγωνιζόμενο προλεταριάτο *θά βοηθήσει μόνο του τόν ἑαυτό του*. Τό πολιτικό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης θά ὁδηγήσει ἀναπόφευχτα τούς ἐργάτες νά καταλάβουν, ὅτι γι᾽ αὐτούς δέν ὑπάρχει ἄλλη διέξοδος ἐκτός ἀπό τό σοσιαλισμό. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ὁ σοσιαλισμός τότε μόνο θά καταστεῖ δύναμη, ὅταν γίνει σκοπός τῆς *πολιτικῆς* πάλης τῆς ἐργατικῆς *τάξης*. Αὐτές εἶναι οἱ βασικές ἰδέες τοῦ βιβλίου τοῦ Ἔνγκελς γιά τήν κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία, ἰδέες πού τίς ἔχει ἀφομοιώσει σήμερα ὅλο τό σκεπτόμενο καί ἀγωνιζόμενο προλεταριάτο, πού τότε ὅμως ἦταν ἐντελῶς καινούργιες. Οἱ ἰδέες αὐτές ἔχουν διατυπωθεῖ σ᾽ ἕνα βιβλίο, γραμμένο κατά τρόπο συναρπαστικό καί γεμάτο ἀπό τίς πιό ἀξιόπιστες καί συγκλονιστικές εἰκόνες τῆς δυστυχίας τοῦ ἀγγλικοῦ προλεταριάτου. Τὸ βιβλίο αὐτό ἦταν ἕνα φοβερό κατηγορητήριο ἐνάντια στόν καπιταλισμό καί στήν ἀστική τάξη. Προξένησε τεράστια ἐντύπωση. Παντοῦ ἄρχισαν νά παραπέμπουν στό βιβλίο τοῦ Ἔνγκελς, γιατί ἔδινε τήν καλύτερη εἰκόνα τῆς κατάστασης τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου. Καί πραγματικά, οὔτε πρίν ἀπό τό 1845, οὔτε καί ἀργότερα δέν παρουσιάστηκε κανένα ἔργο πού νά δίνει μιά τόσο ζωντανή καί πιστή περιγραφή τῶν βασάνων τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ὁ Ἔνγκελς ἔγινε σοσιαλιστής μόνο στήν Ἀγγλία. Στό Μάντσεστερ συνδέθηκε μέ τούς παράγοντες τοῦ ἀγγλικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος κείνου τοῦ καιροῦ καί ἄρχισε νά γράφει σέ διάφορες ἀγγλικές σοσιαλιστικές ἐκδόσεις. Τό 1844, ἐπιστρέφοντας στή Γερμανία, σταμάτησε στό Παρίσι, ὅπου γνωρίστηκε μέ τόν Μάρξ, μέ τόν ὁποῖο εἶχε ἤδη ἀπό προηγούμενα ἀλληλογραφία. Στό Παρίσι ὁ Μάρξ, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση

τῶν Γάλλων σοσιαλιστῶν καί τῆς γαλλικῆς ζωῆς, εἶχε γίνει κι αὐτός σοσιαλιστής. Ἐδῶ οἱ δυό φίλοι ἔγραψαν μαζί τό βιβλίο: «Ἡ ἁγία οἰκογένεια, ἤ κριτική τῆς κριτικῆς κριτικῆς»[5]. Στό βιβλίο αὐτό, πού βγῆκε ἕνα χρόνο πρίν ἀπό τό ἔργο «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία» καί γράφτηκε στό μεγαλύτερό του μέρος ἀπό τόν Μάρξ, μπῆκαν οἱ βάσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ-ὑλιστικοῦ σοσιαλισμοῦ πού τίς κύριες ἰδέες του τίς ἐκθέσαμε πιό πάνω. Ὁ τίτλος «Ἁγία οἰκογένεια» εἶναι ἀστεία προσωνυμία πού χρησιμοποιεῖται γιά τούς φιλόσοφους ἀδελφούς Μπάουερ καί τούς ὀπαδούς τους. Οἱ κύριοι αὐτοί κήρυχναν μιά κριτική πού στέκεται πάνω ἀπό κάθε πραγματικότητα, πάνω ἀπό κόμματα καί πολιτική, πού ἀρνιέται κάθε πραχτική δράση καί ἁπλῶς ἐνατενίζει «κριτικά» τό γύρω κόσμο καί τά γεγονότα πού διαδραματίζονται σ' αὐτόν. Οἱ κύριοι Μπάουερ ἔκριναν ἀφ' ὑψηλοῦ τό προλεταριάτο, πού τό θεωροῦσαν ἄκριτη μάζα. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἀντιτάχθηκαν ἀποφασιστικά σ' αὐτή τήν ἀνόητη κι ἐπιζήμια κατεύθυνση. Στό ὄνομα τῆς πραγματικῆς ἀνθρώπινης προσωπικόκότητας — τοῦ ἐργάτη, πού τόν ποδοπατοῦν οἱ κυρίαρχες τάξεις καί τό κράτος, ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἀπαιτοῦν ὄχι ἐνατένιση, ἀλλά πάλη γιά μιά καλύτερη ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Καί σάν δύναμη ἱκανή νά διεξάγει μιά τέτοια πάλη καί ἔχει συμφέρον ἀπ' αὐτή τήν πάλη, βλέπουν, φυσικά, τό προλεταριάτο. Πρίν ἀκόμα ἀπό τήν «Ἁγία οἰκογένεια» ὁ Ἔνγκελς εἶχε δημοσιεύσει στό «Γερμανο - Γαλλικό Περιοδικό»[6] τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ροῦγκε τίς «Κριτικές μελέτες πάνω στήν πολιτική οἰκονομία»[7]. Στό ἔργο αυτό ἐξέτασε ἀπό τή σκοπιά τοῦ σοσιαλισμοῦ τά βασικά φαινόμενα τοῦ σύγχρονου οἰκονομικοῦ καθεστῶτος, σάν ἀναγκαῖα ἐπακόλουθα τῆς κυριαρχίας τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας. Ἡ ἐπαφή του μέ τόν Ἔνγκελς συντέλεσε ἀναμφισβήτητα στό ν' ἀποφασίσει ὁ Μάρξ ν' ἀσχοληθεῖ μέ τήν πολιτική οἰκονομία, μέ τήν ἐπιστήμη στήν ὁποία τά ἔργα του προκάλεσαν ὁλόκληρη ἐπανάσταση.

Ἀπό τό 1845 ὥς τό 1847 ὁ Ἔνγκελς ζοῦσε στίς Βρυξέλλες καί στό Παρίσι, συνδυάζοντας τίς ἐπιστημονικές του ἀσχολίες μέ τήν πραχτική δράση μέσα στούς γερμανούς ἐργάτες τῶν Βρυξελλῶν καί τοῦ Παρισιοῦ. Ἐδῶ ὁ Ἔνγκελς καί ὁ Μάρξ συνδέθηκαν μέ τή μυστική γερμανική «Ἕνωση τῶν κομμουνιστῶν»[8], πού τούς ἀνέθεσε νά διατυπώσουν τίς βασικές ἀρχές τοῦ σοσιαλισμοῦ πού εἶχαν ἐπεξεργαστεῖ. Ἔτσι εἶδε τό φῶς «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος», τό περίφημο

ἔργο τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς, πού δημοσιεύτηκε τό 1848. Τό μικρό αὐτό βιβλιαράκι ἀξίζει ὁλόκληρους τόμους: μέ τό πνεῦμα του ζεῖ καί κινεῖται ὥς τά σήμερα ὅλο τό ὀργανωμένο καί ἀγωνιζόμενο προλεταριάτο τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848, πού ξέσπασε πρῶτα στή Γαλλία καί σέ συνέχεια ἐπεκτάθηκε καί σ' ἄλλες χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἔφερε τόν Μάρξ καί τόν Ἔνγκελς στήν πατρίδα τους. Ἐδῶ, στήν Πρωσσία τοῦ Ρήνου, μπῆκαν ἐπικεφαλῆς τῆς δημοκρατικῆς «Νέας Ἐφημερίδας τοῦ Ρήνου»[9], πού ἔβγαινε στήν Κολωνία. Οἱ δυό φίλοι ἦταν ἡ ψυχή ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν-δημοκρατικῶν τάσεων στήν Πρωσσία τοῦ Ρήνου. Ὑπεράσπιζαν ὅσο ἦταν δυνατό τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ καί τῆς ἐλευθερίας ἐνάντια στίς ἀντιδραστικές δυνάμεις. Οἱ τελευταῖες αὐτές, ὅπως εἶναι γνωστό, ὑπερίσχυσαν. Ἡ «Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου» κλείστηκε. Ὁ Μάρξ, πού στό διάστημα τοῦ ἐκπατρισμοῦ του εἶχε χάσει τήν πρωσσική ὑπηκοότητα, ἀπελάθηκε, ὁ Ἔνγκελς ὅμως πῆρε μέρος στήν ἔνοπλη λαϊκή ἐξέγερση, πολέμησε σέ τρεῖς μάχες γιά τή λευτεριά καί μετά τήν ἥττα τῶν ἐπαναστατῶν ἔφυγε στό Λονδίνο μέσω Ἑλβετίας.

Στό Λονδίνο ἐγκαταστάθηκε καί ὁ Μάρξ. Ὁ Ἔνγκελς γρήγορα ξανάγινε ὑπάλληλος, ἀργότερα καί μέτοχος στόν ἴδιο ἐμπορικό οἶκο τοῦ Μάντσεστερ, ὅπου δούλευε καί στά 1842-1844. Ὥς τό 1870 ὁ Ἔνγκελς ζοῦσε στό Μάντσεστερ καί ὁ Μάρξ στό Λονδίνο, πράγμα πού δέν τούς ἐμπόδιζε νά ἔχουν τήν πιό συχνή πνευματική ἐπικοινωνία: ἀλληλογραφοῦσαν σχεδόν κάθε μέρα. Στήν ἀλληλογραφία αὐτή οἱ δυό φίλοι ἀντάλλασαν τίς γνῶμες καί τίς γνώσεις τους κι ἐξακολουθοῦσαν νά ἐπεξεργάζονται ἀπό κοινοῦ τόν ἐπιστημονικό σοσιαλισμό. Τ 1870 ὁ Ἔνγκελς μετοίκησε στό Λονδίνο, καί ὥς τό 1883, πού πέθανε ὁ Μάρξ, συνεχιζόταν ἡ κοινή πνευματική τους ζωή, γεμάτη ἐντατική δουλιά. Καρπός της ἦταν — ἀπό τήν πλευρά τοῦ Μάρξ — «Τό Κεφάλαιο», τό μεγαλύτερο πολιτικο-οἰκονομικό ἔργο τοῦ αἰώνα μας, κι ἀπό τήν πλευρά τοῦ Ἔνγκελς — μιά σειρά μεγάλα καί μικρά ἔργα. Ὁ Μάρξ ἀσχολοῦνταν μέ τήν ἀνάλυση τῶν σύνθετων φαινομένων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας. Ὁ Ἔνγκελς, σέ ἔργα γραμμένα πολύ κατανοητά, πού συχνά ἔχουν τό χαρακτήρα πολεμικῆς, φώτιζε τά πιό γενικά ἐπιστημονικά προβλήματα καί διάφορα φαινόμενα τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος — στό πνεῦμα τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας καί τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ. Ἀπό τίς ἐργασίες αὐτές τοῦ Ἔνγκελς ἀνα-

φέρουμε: τό ἔργο πολεμικῆς ἐνάντια στόν Ντύρινγκ (ἐδῶ ἐξετάζονται μέγιστα προβλήματα τοῦ τομέα τῆς φιλοσοφίας, τῶν φυσικῶν καί τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν)*, τήν «Καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἰδιοχτησίας καί τοῦ κράτους»[12] (μεταφράστηκε στά ρωσικά, ἐκδόθηκε στήν Πετρούπολη, 3η ἔκδ., 1895), τόν «Λουδοβίκο Φόϋερμπαχ»[13] (ρωσική σημείωση μέ σημειώσεις τοῦ Γ. Πλεχάνοφ, Γενεύη, 1892), τό ἄρθρο γιά τήν ἐξωτερική πολιτική τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης (μεταφράστηκε στά ρωσικά στό «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ»[14] τῆς Γενεύης, τεύχη 1 καί 2), τά περίφημα ἄρθρα γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας[15] καί, τέλος, τά δυό μικρά μά ἐξαιρετικά πολύτιμα ἄρθρα γιά τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας («Ὁ Φρίντριχ Ἔνγκελς γιά τή Ρωσία», μετάφραση στά ρωσικά τῆς Β. Ι. Ζασούλιτς, Γενεύη, 1894)[16]. Ὁ Μάρξ πέθανε πρίν προλάβει νά ἐπεξεργαστεῖ στήν ὁριστική του μορφή τό τεράστιο ἔργο του γιά τό κεφάλαιο. Ὡστόσο στό πρόχειρο ἦταν ἤδη ἕτοιμο, καί ὁ Ἔνγκελς, ὕστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ φίλου του, καταπιάστηκε μέ τή δύσκολη δουλιά τῆς ἐπεξεργασίας καί τῆς ἔκδοσης τοῦ ΙΙ καί τοῦ ΙΙΙ τόμου τοῦ «Κεφαλαίου». Τό 1885 ἔβγαλε τό ΙΙ τόμο καί τό 1894 τόν ΙΙΙ (τόν IV τόμο δέν πρόλαβε νά τόν ἐπεξεργαστεῖ)[17]. Οἱ δυό αὐτοί τόμοι χρειάστηκαν πάρα πολλή δουλιά. Ὁ αὐστριακός σοσιαλδημοκράτης Ἄντλερ ἔκανε μιά σωστή παρατήρηση: ὁ Ἔνγκελς μέ τήν ἔκδοση τοῦ ΙΙ καί ΙΙΙ τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» ἔστησε στό μεγαλοφυή φίλο του ἕνα μεγαλειῶδες μνημεῖο, στό ὁποῖο ἄθελά του χάραξε μέ ἀνεξίτηλα γράμματα καί τό δικό του ὄνομα. Πραγματικά, οἱ δυό αὐτοί τόμοι τοῦ «Κεφαλαίου» εἶναι ἔργο καί τῶν δυό: τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς. Οἱ παλιοὶ θρύλοι μιλοῦν γιά διάφορα συγκινητικά παραδείγματα φιλίας. Τό προλεταριάτο τῆς Εὐρώπης μπορεῖ νά πεῖ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη του δημιουργήθηκε ἀπό δυό ἐπιστήμονες καί ἀγωνιστές, πού οἱ σχέσεις τους ξεπερνοῦν τούς πιό συγκινητικούς θρύλους τῶν ἀρχαίων γιά τήν ἀνθρώπινη φιλία. Ὁ Ἔνγκελς ἔβαζε πάντοτε — καί, σέ γενικές γραμμές, πολύ δίκαια — τόν ἑαυτό του ὕστερα ἀπό τόν Μάρξ. «Κοντά στόν Μάρξ, — ἔγραφε σ' ἕναν παλιό του φίλο, — ἐγώ ἔπαιζα τό δεύτερο βιολί»[18]. Ἡ ἀγάπη του γιά τόν Μάρξ

* Εἶναι ἕνα καταπληχτικά πλούσιο σέ περιεχόμενο καί διδαχτικό βιβλίο[10]. Δυστυχῶς στά ρωσικά ἔχει μεταφραστεῖ μόνο ἕνα μικρό μέρος, πού περιέχει τήν ἱστορική σκιαγραφία τῆς ἐξέλιξης τοῦ σοσιαλισμοῦ («Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ»[11], 2η ρωσ. ἔκδ. Γενεύη 1892).

ὅσο ζοῦσε καί ἡ εὐλαβική του προσήλωση στή μνήμη τοῦ Μάρξ ὅταν πέθανε, ἦταν ἀπεριόριστες. Αὐτός ὁ σκληρός ἀγωνιστής καί ὁ αὐστηρός στοχαστής εἶχε ψυχή πού ἤξερε ν' ἀγαπάει βαθιά.

Ὕστερα ἀπό τό κίνημα τοῦ 1848-1849 ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς, ὄντας στήν ξενιτιά, δέν ἀσχολοῦνταν μόνο μέ τήν ἐπιστήμη. Ὁ Μάρξ ἵδρυσε τό 1864 τή «Διεθνή ἕνωση τῶν ἐργατῶν»[19] καί ἐπί ὁλόκληρη δεκαετία καθοδηγοῦσε αὐτή τήν Ἕνωση. Στίς ὑποθέσεις τῆς Ἕνωσης συμμετεῖχε δραστήρια καί ὁ Ἔνγκελς. Ἡ δράση τῆς «Διεθνοῦς ἕνωσης» πού συνένωνε, σύμφωνα μέ τή σκέψη τοῦ Μάρξ, τούς προλετάριους ὅλων τῶν χωρῶν εἶχε τεράστια σημασία γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Μά κι ὅταν ἡ «Διεθνής ἕνωση» σταμάτησε τή δράση της στά 1870-1880, ὁ ἑνοποιητικός ρόλος τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς δέ σταμάτησε. Ἀπεναντίας, μποροῦμε νά ποῦμε, πώς ἡ σημασία τους, σάν πνευματικῶν ἡγετῶν τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, μεγάλωνε συνεχῶς, γιατί ἀναπτυσσόταν ἀδιάκοπα καί τό ἴδιο τό κίνημα. Ὕστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ Μάρξ, ὁ Ἔνγκελς ἐξακολουθοῦσε νά εἶναι μόνος του, ὁ σύμβουλος καί ὁ ἡγέτης τῶν σοσιαλιστῶν τῆς Εὐρώπης. Σ' αὐτόν ἀπευθύνονταν γιά νά ζητήσουν συμβουλές καί ὁδηγίες καί οἱ γερμανοί σοσιαλιστές, πού ἡ δύναμή τους, παρ' ὅλες τίς κυβερνητικές διώξεις, μεγάλωνε γρήγορα καί ἀδιάκοπα, καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν καθυστερημένων χωρῶν, λχ. οἱ ἱσπανοί, οἱ ρουμάνοι, οἱ ρῶσοι, πού ἦταν ὑποχρεωμένοι νά μελετοῦν καί νά ζυγίζουν τά πρῶτα τους βήματα. Ὅλοι τους ἀντλοῦσαν ἀπό τό πλούσιο θησαυροφυλάκιο τῶν γνώσεων καί τῆς πείρας τοῦ γέρο-Ἔνγκελς.

Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς πού καί οἱ δυό τους ἤξεραν τά ρωσικά καί διάβαζαν ρωσικά βιβλία, ἔδειχναν ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τή Ρωσία, παρακολουθοῦσαν μέ συμπάθεια τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα καί κρατοῦσαν ἐπαφή μέ τούς ρώσους ἐπαναστάτες. Καί οἱ δυό τους ἔγιναν σοσιαλιστές ἀπό *δημοκράτες* καί τό δημοκρατικό αἴσθημα τοῦ *μίσους* ἐνάντια στήν πολιτική αὐθαιρεσία ἦταν ἐξαιρετικά δυνατό μέσα τους. Τό ἄμεσο αὐτό πολιτικό αἴσθημα μαζί μέ τή βαθιά θεωρητική κατανόηση τῆς σύνδεσης πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν πολιτική αὐθαιρεσία καὶ στήν οἰκονομική καταπίεση, καθώς καί ἡ πλούσια πείρα τῆς ζωῆς, ἔκαναν τόν Μάρξ καί τὸν Ἔνγκελς ἐξαιρετικά εὐαίσθητους ἀπό *πολιτική* ἀκριβῶς ἄποψη. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ ἡρωική πάλη μιᾶς ὀλιγάριθμης μερίδας ρώσων ἐπανα-

στατῶν ἐνάντια στήν πανίσχυρη τσαρική κυβέρνηση ἔβρισκε στήν ψυχή αὐτῶν τῶν δοκιμασμένων ἐπαναστατῶν τήν πιό θερμή ἀπήχηση. Ἀντίθετα, ἡ τάση ὁρισμένων νά παραιτηθοῦν γιά κάποια δῆθεν οἰκονομικά ὠφελήματα, ἀπό τό πιό ἄμεσο καί πιό σπουδαῖο καθῆκον τῶν ρώσων σοσιαλιστῶν, ἀπό τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, τούς φαινόταν, φυσικά, ὕποπτη καί ἀκόμα τή θεωροῦσαν ἄμεση προδοσία τῆς μεγάλης ὑπόθεσης τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. «Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ προλεταριάτου πρέπει νά εἶναι ὑπόθεση τοῦ ἴδιου τοῦ προλεταριάτου», — δίδασκαν συνεχῶς ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς[20]. Καί τό προλεταριάτο γιά νά παλαίψει γιά τήν οἰκονομική του ἀπελευθέρωση πρέπει νά καταχτήσει ὁρισμένα *πολιτικά* δικαιώματα. Ἐκτός ἀπό αὐτό, καί ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἔβλεπαν καθαρά πώς ἡ πολιτική ἐπανάσταση στή Ρωσία θά ἔχει τεράστια σημασία καί γιά τό ἐργατικό κίνημα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ ἀπολυταρχική Ρωσία ἦταν πάντοτε τό στήριγμα ὅλης τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀντίδρασης. Βέβαια, ἡ ἐξαιρετικά εὐνοϊκή διεθνής θέση πού δημιούργησε γιά τή Ρωσία ὁ πόλεμος τοῦ 1870, ἀνάβοντας γιά πολύν καιρό τήν ἔχθρα ἀνάμεσα στή Γερμανία καί στή Γαλλία, μεγάλωσε ἁπλῶς τή σημασία τῆς ἀπολυταρχικῆς Ρωσίας, σάν ἀντιδραστικῆς δύναμης. Μόνο μιά ἐλεύθερη Ρωσία, πού δέ θά ἔχει ἀνάγκη νά καταπιέζει τούς πολωνούς, τούς φινλανδούς, τούς γερμανούς, τούς ἀρμένιους καί τούς ἄλλους μικρούς λαούς, οὔτε νά ἐξωθεῖ διαρκῶς τή Γαλλία ἐνάντια στή Γερμανία καί τή Γερμανία ἐνάντια στή Γαλλία, θά ἐπιτρέψει στή σημερινή Εὐρώπη νά ἀνασάνει ἐλεύθερα ἀπό τά βάρη τοῦ πολέμου, θά ἐξασθενίσει ὅλα τά ἀντιδραστικά στοιχεῖα στήν Εὐρώπη καί θά αὐξήσει τή δύναμη τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐργατικῆς τάξης. Νά γιατί ὁ Ἔνγκελς ἐπιθυμοῦσε θερμά τήν ἐγκαθίδρυση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας στή Ρωσία καί πρός ὄφελος τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Δύση. Οἱ ρῶσοι ἐπαναστάτες ἔχασαν στό πρόσωπό του τόν καλύτερό τους φίλο.

Αἰώνια ἡ μνήμη τοῦ Φρίντριχ Ἔνγκελς, τοῦ μεγάλου ἀγωνιστῆ καί δάσκαλου τοῦ προλεταριάτου !

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ ΠΟΥ ΕΙΣΠΡΑΤΤΟΥΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΣΤΙΣ ΦΑΜΠΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ [21]

Γράφτηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1895
Δημοσιεύτηκε σὲ χωριστὴ μπροσούρα στὴν Πετρούπολη τὸ 1895

Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς μπροσούρας, ἔκδοση τοῦ 1895, ἀφοῦ παραβλήθηκε μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ 1897

ОБЪЯСНЕНІЕ

ЗАКОНА

О

ШТРАФАХЪ, ВЗИМАЕМЫХЪ

СЪ

рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ.

ХЕРСОНЪ.
Типографія К. Н. Субботина, Екатерин. ул. д. Калинина.
1895.

Τό ἐξώφυλλο τῆς μπροσούρας τοῦ Β. Ι. Λένιν
«Ἑρμηνεία τοῦ νόμου γιά τά πρόστιμα πού εἰσπράττουν ἀπό
τούς ἐργάτες στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια».—1895

I. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ;

Ἄν ρωτήσουμε ἕναν ἐργάτη: ξέρεις τί εἶναι τά πρόστιμα, ἀσφαλῶς, θά παραξενευτεῖ ἀπό μιά τέτια ἐρώτηση. Πῶς μπορεῖ νά μήν ξέρει τά πρόστιμα, ὅταν συνεχῶς εἶναι ὑποχρεωμένος νά τά πληρώνει; Τί νόημα ἔχει ἐδῶ ἡ ἐρώτηση;
Ὡστόσο φαινομενικά μόνο σάν νά μήν ὑπάρχει λόγος νά γίνει ἡ ἐρώτηση. Στήν πραγματικότητα οἱ περισσότεροι ἐργάτες δέν ἔχουν σωστή ἀντίληψη γιά τά πρόστιμα.

Συνήθως νομίζουν, ὅτι τό πρόστιμο εἶναι πληρωμή στό ἀφεντικό γιά ζημιά, πού τοῦ προξένησε ὁ ἐργάτης. — Αὐτό δέν εἶναι σωστό. — Τό πρόστιμο καί ἡ ἀποζημίωση γιά κάποια ζημιά εἶναι δυό διαφορετικά πράγματα. Ἄν ἕνας ἐργάτης ἔχει προξενήσει ζημιά σέ κάποιον ἄλλο ἐργάτη, αὐτός ὁ ἄλλος μπορεῖ νά ζητήσει ἀποζημίωση (λογουχάρη, γιά κάποιο ὕφασμα πού τοῦ χάλασε), δέν μπορεῖ ὅμως νά τοῦ ἐπιβάλει πρόστιμο. Τό ἴδιο ἀκριβῶς συμβαίνει κι ὅταν ἕνας ἐργοστασιάρχης προξενήσει ζημιά σέ ἄλλον ἐργοστασιάρχη (λογουχάρη, δέν τοῦ στείλει ἔγκαιρα τό ἐμπόρευμα), ὁ δεύτερος ἐργοστασιάρχης μπορεῖ νά ζητήσει ἀποζημίωση, δέν μπορεῖ ὅμως νά ἐπιβάλει πρόστιμο στόν ἄλλο ἐργοστασιάρχη. — Ἀποζημίωση ζητοῦν ἀπό ἰσότιμο ἄνθρωπο, ἐνῶ πρόστιμο μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ μόνο σέ ὑπεξούσιους. Γιά τό λόγο αὐτό, τήν ἀποζημίωση πρέπει νά τή ζητήσει κανείς δικαστικά, ἐνῶ τό πρόστιμο ἐπιβάλλεται ἀπό τό ἀφεντικό χωρίς δικαστήριο. Πρόστιμο ἐπιβάλλεται κάποτε καί σέ περιπτώσεις πού δέν ἔχει προξενηθεῖ καμιά ζημιά στό ἀφεντικό: λχ., πρόστιμο γιά τὀ κάπνισμα. Τό πρόστιμο εἶναι τιμωρία, κι ὄχι ἀποζημίωση. Ἄν, λχ., ὁ ἐργάτης καπνίζοντας κάψει κάποιο ὕφασμα τοῦ ἀφεντικοῦ, τό ἀφεντικό δέ θά τοῦ ἐπιβάλει μόνο πρόστιμο γιά τό κάπνισμα, μά θά τοῦ κρατήσει ἐπιπλέον ἀπό τό μεροκάματο καί τήν ἀξία τοῦ

καμένου ὑφάσματος. Στό παράδειγμα αὐτό φαίνεται καθαρά ἡ διαφορά τοῦ προστίμου ἀπό τήν ἀποζημίωση.

Σκοπός τῶν προστίμων δέν εἶναι νά ἐπιβάλουν ἀποζημίωση, ἀλλά νά δημιουργήσουν πειθαρχία, δηλ. ὑποταγή τῶν ἐργατῶν στό ἀφεντικό, ἐξαναγκασμός τῶν ἐργατῶν νά ἐκτελοῦν τίς διαταγές τοῦ ἀφεντικοῦ, νά τόν ἀκοῦν τήν ὥρα τῆς δουλιᾶς. — Ὁ νόμος γιά τά πρόστιμα τό λέει καθαρά: τό πρόστιμο εἶναι «χρηματική ποινή, πού ἐπιβάλλουν αὐτεξούσια οἱ διευθύνοντες τό ἐργοστάσιο μέ σκοπό τή διατήρηση τῆς τάξης». Συνεπῶς, καί τό μέγεθος τοῦ προστίμου δέν ἐξαρτιέται ἀπό τό μέγεθος τῆς ζημιᾶς, ἀλλά ἀπό τό βαθμό ἀμέλειας τοῦ ἐργάτη: τό πρόστιμο εἶναι τόσο μεγαλύτερο, ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀμέλεια, ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀνυπακοή στό ἀφεντικό, ἡ ἀπομάκρυνση ἀπό τίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀφεντικοῦ. Ἐφόσον κάποιος πάει νά δουλέψει σέ ἀφεντικό, εἶναι εὐνόητο ὅτι γίνεται ἄνθρωπος ὑπεξούσιος· εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἀκούει τό ἀφεντικό καί τό ἀφεντικό μπορεῖ νά τόν τιμωρεῖ. — Οἱ δουλοπάροικοι ἀγρότες δουλεύουν στούς τσιφλικάδες, καί οἱ τσιφλικάδες τούς τιμωροῦν. — Οἱ ἐργάτες δουλεύουν στούς κεφαλαιοκράτες καί οἱ κεφαλαιοκράτες τούς τιμωροῦν. — Ὅλη ἡ διαφορά βρίσκεται μόνο στό ὅτι πρῶτα τόν ὑπεξούσιο ἄνθρωπο τόν χτυποῦσαν μέ τή μαγκούρα, ἐνῶ τώρα τόν χτυποῦν μέ τό ρούβλι.

Σ' αὐτό θά μᾶς προβάλουν, ἴσως, ἀντιρρήσεις: θά μᾶς ποῦν ὅτι ἡ ἀπό κοινοῦ ἐργασία πολλῶν ἐργατῶν στή φάμπρικα ἤ στό ἐργοστάσιο εἶναι ἀδύνατη χωρίς πειθαρχία: εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπάρχει τάξη στή δουλιά, εἶναι ἀπαραίτητο νά τηρεῖται αὐτή ἡ τάξη καί νά τιμωροῦνται οἱ παραβάτες. Γιά τό λόγο αὐτό, θά μᾶς ποῦν, τά πρόστιμα ἐπιβάλλονται ὄχι ἐπειδή οἱ ἐργάτες εἶναι ἄνθρωποι ὑπεξούσιοι, ἀλλά ἐπειδή ἡ ἀπό κοινοῦ ἐργασία ἀπαιτεῖ τάξη.

Ἡ ἀντίρρηση αὐτή δέν εἶναι καθόλου σωστή, ἄν καί ἀπό πρώτη ματιά θά μποροῦσε νά ὁδηγήσει σέ πλάνη. Τήν ἀντίρρηση αὐτή τήν προβάλλουν μόνο ἐκεῖνοι πού θέλουν νά κρύψουν ἀπό τούς ἐργάτες τήν ὑπεξούσια θέση τους. Ἡ τάξη, πραγματικά, εἶναι ἀπαραίτητη σέ κάθε ἀπό κοινοῦ ἐργασία. Εἶναι, ὅμως, ἄραγε ἀπαραίτητο νά ὑποτάσσονται οἱ ἐργαζόμενοι στήν αὐθαιρεσία τῶν ἐργοστασιαρχῶν, δηλ. στήν αὐθαιρεσία ἀνθρώπων πού δέ δουλεύουν οἱ ἴδιοι καί ἔχουν δύναμη ἁπλῶς καί μόνο ἐπειδή συγκέντρωσαν στά χέρια τους ὅλες τίς μηχανές, τά ἐργαλεῖα καί τά ὑλικά; Ἡ ἀπό κοινοῦ ἐργασία

δέν μπορεῖ νά ἐκτελεῖται χωρίς τάξη, χωρίς νά ὑποτάσσονται ὅλοι σ' αὐτή τήν τάξη· ἡ ἀπό κοινοῦ ἐργασία, ὅμως, μπορεῖ νά ἐκτελεῖται καί χωρίς τήν ὑποταγή τῶν ἐργατῶν στούς ἐργοστασιάρχες. Ἡ ἀπό κοινοῦ ἐργασία ἀπαιτεῖ, πραγματικά, νά ὑπάρχει ἐπίβλεψη γιά τήν τήρηση τῆς τάξης, δέν ἀπαιτεῖ ὅμως καθόλου ν' ἀνήκει τό δικαίωμα τῆς ἐπίβλεψης τῶν ἄλλων πάντοτε σέ κεῖνον πού δέ δουλεύει ὁ ἴδιος καί ζεῖ ἀπό ξένη ἐργασία. — Ἀπό δῶ φαίνεται ὅτι τά πρόστιμα δέν ἐπιβάλλονται ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι ἐργάζονται ἀπό κοινοῦ, ἀλλά ἐπειδή στό σημερινό κεφαλαιοκρατικό καθεστώς ὅλος ὁ ἐργατόκοσμος δέν ἔχει καμιά ἰδιοχτησία: ὅλες οἱ μηχανές, τά ἐργαλεῖα, οἱ πρῶτες ὕλες, ἡ γῆ, τά σιτηρά βρίσκονται στά χέρια τῶν πλουσίων. Οἱ ἐργάτες ἀναγκάζονται νά πουλιοῦνται σ' αὐτούς, γιά νά μήν πεθάνουν τῆς πείνας. Καί, εἶναι εὐνόητο πώς ὅταν πουληθοῦν στούς πλούσιους, εἶναι πιά ὑποχρεωμένοι νά ὑποτάσσονται σ' αὐτούς καί νά ὑπομένουν τίς τιμωρίες τους.

Αὐτό πρέπει νά τό ξεκαθαρίσει μέσα του ὁ κάθε ἐργάτης, πού θέλει νά καταλάβει τί εἶναι τό πρόστιμο. Εἶναι ἀπαραίτητο νά τό ξέρουμε, γιά νά ἀντικρούσουμε τό συνηθισμένο (καί πολύ λαθεμένο) ἐπιχείρημα ὅτι δῆθεν τά πρόστιμα εἶναι ἀπαραίτητα, γιατί χωρίς αὐτά δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἡ ἀπό κοινοῦ ἐργασία. Εἶναι ἀνάγκη νά τό ξέρουμε αὐτό, γιά νά μποροῦμε νά ἐξηγοῦμε στόν κάθε ἐργάτη κατά τί διαφέρει τό πρόστιμο ἀπό τήν ἀποζημίωση καί γιατί τά πρόστιμα δείχνουν τήν ὑπεξούσια θέση τῶν ἐργατῶν, τήν ὑποταγή τους στούς κεφαλαιοκράτες.

II. ΠΩΣ ΕΠΙΒΑΛΛΟΝΤΑΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ ΚΑΙ ΤΙ ΠΡΟΚΑΛΕΣΕ ΤΟΥΣ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ ΓΙΑ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ;

Οἱ νόμοι γιά τά πρόστιμα ὑπάρχουν ἐδῶ καί λίγον καιρό: ὅλο - ὅλο ἐννιά χρόνια. Ὥς τό 1886 δέν ὑπῆρχε κανένας νόμος γιά τά πρόστιμα. — Οἱ ἐργοστασιάρχες μποροῦσαν νά ἐπιβάλλουν πρόστιμα γιά ὅ,τι θέλανε καί ὅσα θέλανε. Οἱ ἐργοστασιάρχες ἔκοβαν τότε πρόστιμα πού ἀνέρχονταν σέ σκανδαλώδη ὕψη καί κέρδιζαν τεράστια ποσά ἀπό τά πρόστιμα. — Κάποτε ἐπιβάλλονταν πρόστιμα ἁπλῶς καί μόνο «κατά τήν κρίση τοῦ ἀφεντικοῦ», χωρίς νά ἀναφέρεται ἡ αἰτία τοῦ προστίμου. — Τά πρόστιμα ἔφταναν μερικές φορές *τό μισό μερο-*

κάματο, ἔτσι πού ὁ ἐργάτης ἀπό τό κάθε ρούβλι πού ἔβγαζε, ἔδινε πίσω στό ἀφεντικό τά πενήντα καπίκια μέ τή μορφή προστίμου. — Ὑπῆρχαν καί περιπτώσεις, πού ἐκτός ἀπό τά πρόστιμα ἐπιβάλλονταν καί χρηματικές ποινές βάσει προκαθορισμένης ποινικῆς ρήτρας· λογουχάρη, 10 ρούβλια γιά ἐγκατάλειψη τοῦ ἐργοστασίου. Κάθε φορά πού οἱ δουλιές τοῦ ἐργοστασιάρχη δέν πήγαιναν καλά, δέν τοῦ στοίχιζε τίποτα νά κατεβάσει τό μεροκάματο παρά τή συμφωνία. — Ὑποχρέωνε τούς ἀρχιεργάτες νά ἐπιβάλλουν πιό αὐστηρά τά πρόστιμα καί νά βγάζουν σκάρτο τό ἐμπόρευμα: τό ἀποτέλεσμα ἦταν τό ἴδιο, σάν νά κατέβαζαν τό μεροκάματο τοῦ ἐργάτη.

Πολύν καιρό ὑπόμεναν οἱ ἐργάτες ὅλους αὐτούς τούς κατατρεγμούς, στό βαθμό ὅμως πού ἀναπτύσσονταν ὅλο καί περισσότερο τά μεγάλα ἐργοστάσια καί οἱ μεγάλες φάμπρικες, ἰδιαίτερα τά ὑφαντουργεῖα, ἐκτοπίζοντας τίς μικρές ἐπιχειρήσεις καί τούς χειροτέχνες ὑφαντουργούς, ἐντεινόταν ὅλο καί περισσότερο ἡ ἀγανάχτηση τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στήν αὐθαιρεσία καί στούς κατατρεγμούς. Πρίν δέκα περίπου χρόνια σημειώθηκε *στασιμότητα* στίς δουλιές τῶν ἐμπόρων καί τῶν ἐργοστασιαρχῶν, ἡ λεγόμενη κρίση: τά ἐμπορεύματα δέν πουλιοῦνταν· οἱ ἐργοστασιάρχες ζημίωναν καί ἄρχισαν νά καταφεύγουν ἀκόμα πιό πολύ στά πρόστιμα. Οἱ ἐργάτες, πού τά μεροκάματά τους καί χωρίς αὐτό ἦταν χαμηλά, δέν μποροῦσαν πιά νά ὑποφέρουν τούς καινούργιους κατατρεγμούς, καί ἔτσι τό 1885-1886 ἄρχισαν ξεσηκώματα τῶν ἐργατῶν στά κυβερνεῖα Μόσχας, Βλαντίμιρ καί Γιαροσλάβλ. Οἱ ἐργάτες, πού ἔχαναν τήν ὑπομονή τους, σταματοῦσαν τή δουλιά καί ἐκδικοῦνταν σκληρά τούς καταπιεστές, κατέστρεφαν τά κτίρια τῶν ἐργοστασίων καί τίς μηχανές, ὁρισμένες φορές τούς ἔβαζαν φωτιά, ἔδερναν τούς διευθυντές κτλ.

Ἡ πιό ἀξιοσημείωτη ἀπ' ὅλες αὐτές τίς ἀπεργίες εἶναι ἡ ἡ ἀπεργία στό γνωστό ὑφαντουργεῖο τοῦ Τιμοφέι Σάββιτς Μορόζοφ στό Νικόλσκ (στήν κωμόπολη Νικόλσκ, κοντά στό σταθμό Ὀρέχοβο, τοῦ σιδηροδρόμου Μόσχας-Νίζνι Νόβγκοροντ). Ἀπό τό 1882 ὁ Μορόζοφ ἄρχισε νά κατεβάζει τά μεροκάματα, καί ὥς τό 1884 εἶχαν γίνει πέντε περικοπές. Ταυτόχρονα γίνονταν ὅλο καί πιό αὐστηρά τά πρόστιμα: σ' ὅλο τό ἐργοστάσιο ἔφταναν σχεδόν στό ἕνα τέταρτο τοῦ μεροκάματου (24 καπίκια πρόστιμο στό κάθε ρούβλι πού ἔβγαζε ὁ ἐργάτης) καί κάποτε γιά ὁρισμένους ἐργάτες ἔφταναν καί ὥς τό μισό μεροκάματο. Τόν τελευταῖο χρόνο πρίν ἀπό τίς

καταστροφές τό γραφεῖο τοῦ ἐργοστασίου, γιά νά κρύψει αὐτά τά σκανδαλώδη πρόστιμα, χρησιμοποίησε τήν ἑξῆς μέθοδο: ὑποχρέωνε τούς ἐργάτες, πού τά μισά μεροκάματά τους πήγαιναν στά πρόστιμα, νά ζητοῦν ἀπόλυση καί κατόπι τήν ἴδια κιόλας μέρα οἱ ἐργάτες αὐτοί μποροῦσαν νά ξαναπιάσουν δουλιά καί νά πάρουν καινούργιο βιβλιάριο. Μέ τόν τρόπο αὐτό καταστρέφονταν τά βιβλιάρια, ὅπου ἀναγράφονταν πολύ μεγάλα πρόστιμα. —Στίς περιπτώσεις ἀδικαιολόγητης ἀπουσίας κρατοῦσαν τρία μεροκάματα γιά μιά μέρα ἀπουσίας, γιά τό κάπνισμα ἔβαζαν πρόστιμο 3, 4 καί 5 ρούβλια γιά μιά φορά. Οἱ ἐργάτες ἔχαναν τήν ὑπομονή τους. Στίς 7 τοῦ Γενάρη 1885 παράτησαν τή δουλιά καί ἐπί κάμποσες μέρες ἔκαναν γυαλιά καρφιά τό πρατήριο τοῦ ἐργοστασίου, τό σπίτι τοῦ ἀρχιεργάτη Σόριν καί μερικά ἄλλα κτίρια τοῦ ἐργοστασίου. Τό τρομερό αὐτό ξεσήκωμα περίπου δέκα χιλιάδων ἐργατῶν (ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν ἔφτανε τίς 11.000) τρόμαξε ἐξαιρετικά τήν κυβέρνηση: στό Ὀρέχοβο-Ζούγεβο ἔφτασε ἀμέσως στρατός, ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου, ὁ εἰσαγγελέας τοῦ Βλαντιμίρ καί ὁ εἰσαγγελέας τῆς Μόσχας. —Στή διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων μέ τούς ἀπεργούς ὑποβλήθηκαν ἀπό τό πλῆθος στίς ἀρχές «οἱ ὅροι, πού εἶχαν διατυπωθεῖ ἀπό τούς ἴδιους τούς ἐργάτες»[22], οἱ ἐργάτες ἀπαιτοῦσαν νά τούς ἐπιστραφοῦν τά πρόστιμα ἀπό τό Πάσχα τοῦ 1884 κι ἐδῶθε, στό μέλλον τά πρόστιμα νά μήν ξεπερνοῦν τά 5% τοῦ μεροκάματου, δηλ. νά μήν ξεπερνοῦν τά 5 καπίκια στό κάθε ρούβλι, πού θά βγάζει ὁ ἐργάτης καί γιά μιά μέρα ἀδικαιολόγητης ἀπουσίας νά μήν εἰσπράτεται πάνω ἀπό 1 ρούβλι. Ἐκτός ἀπ' αὐτό οἱ ἐργάτες ἀπαιτοῦσαν νά γυρίσουν πίσω στό μεροκάματο τοῦ 1881-1882, ἀπαιτοῦσαν νά πληρώνει τό ἀφεντικό τίς μέρες πού οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν δουλιά ἐξαιτίας του, νά γίνεται οριστική ἀπόλυση ὕστερα ἀπό προειδοποίηση 15 ἡμερῶν, ἡ παραλαβή τοῦ ἐμπορεύματος νά γίνεται παρουσία μαρτύρων ἀπό ἐργάτες κτλ.

Ἡ τεράστια αὐτή ἀπεργία προξένησε πολύ μεγάλη ἐντύπωση στήν κυβέρνηση, πού εἶδε ὅτι οἱ ἐργάτες ὅταν δροῦν ἀπό κοινοῦ, ἀποτελοῦν ἐπικίνδυνη δύναμη, ἰδιαίτερα ὅταν ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν, πού δροῦν ἀπό κοινοῦ, προβάλλει ἄμεσα τά αἰτήματά της. Οἱ ἐργοστασιάρχες ἔνιωσαν κι αὐτοί τή δύναμη τῶν ἐργατῶν κι ἔγιναν πιό προσεχτικοί. —Λογουχάρη, ἡ ἐφημερίδα «Νόβογε Βρέμια»[23] σέ ἀνταπόκρισή της ἀπό τό Ὀρέχοβο-Ζούγεβο ἔγραφε: «Οἱ περσινές καταστροφές (δηλ. οἱ καταστροφές τοῦ Γενάρη 1885 στό ἐργοστάσιο Μορόζοφ)

ἔχουν τή σημασία, ὅτι ἄλλαξε μονομιᾶς τό παλιό ἐργοστασιακό καθεστώς τόσο στίς φάμπρικες τοῦ 'Ορέχοβο-Ζούγεβο ὅσο καί στή γύρω περιοχή». Δηλαδή, δέν ἦταν μόνο οἱ ἰδιοχτῆτες τοῦ ὑφαντουργείου Μορόζοφ πού ἀναγκάστηκαν ν' ἀλλάξουν τό ἐπαίσχυντο καθεστώς, ὅταν οἱ ἐργάτες ἀπαίτησαν ἀπό κοινοῦ τήν κατάργησή του, μά ἀκόμα καί οἱ γειτονικοί ἐργοστασιάρχες ἔκαναν ὑποχωρήσεις ἀπό φόβο μή γίνουν καί στά δικά τους ἐργοστάσια καταστροφές. «Τό κυριότερο εἶναι ὅτι τώρα — ἔγραφε ἡ ἴδια ἐφημερίδα — ἐπιβλήθηκε πιό ἀνθρώπινη συμπεριφορά πρός τούς ἐργάτες, πράγμα πού δέν τό ἔκαναν προηγούμενα παρά πολύ λίγοι διευθυντές ἐργοστασίων». 'Ακόμα καί ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι»[24] (ἡ ἐφημερίδα αὐτή ὑπερασπίζει πάντα τούς ἐργοστασιάρχες καί ρίχνει ὅλο τό φταίξιμο στούς ἐργάτες) κατάλαβε πώς εἶναι ἀδύνατο νά διατηρηθεῖ τό παλιό καθεστώς καί ἀναγκάστηκε νά ὁμολογήσει ὅτι τά αὐθαίρετα πρόστιμα εἶναι ἕνα «κακό πού ὁδηγεῖ στίς πιό ἐξοργιστικές αὐθαιρεσίες», ὅτι «τά πρατήρια τῶν ἐργοστασίων εἶναι καθαρή ληστεία», ὅτι εἶναι ἀνάγκη γιά τό λόγο αὐτό νά ἐκδοθεῖ νόμος καί κανονισμοί γιά τά πρόστιμα.

'Η τεράστια ἐντύπωση, πού προξένησε ἡ ἀπεργία αὐτή, μεγάλωσε ἀκόμα πιό πολύ μέ τή δίκη τῶν ἐργατῶν. 33 ἐργάτες παραπέμφθηκαν σέ δίκη γιά ταραχές, κατά τή διάρκεια τῆς ἀπεργίας καί γιά ἐπίθεση ἐνάντια σέ στρατιωτική φρουρά (στό διάστημα τῆς ἀπεργίας συνέλαβαν κάμποσους ἐργάτες καί τούς ἔκλεισαν σ' ἕνα κτίριο, οἱ ἐργάτες ὅμως ἔσπασαν τήν πόρτα κι ἔφυγαν). 'Η δίκη ἔγινε στό Βλαντίμιρ τό Μάη τοῦ 1886. Οἱ ἔνορκοι ἀθώωσαν ὅλους τούς κατηγορουμένους, γιατί στό δικαστήριο οἱ καταθέσεις τῶν μαρτύρων, — μαζί καί τοῦ Τ. Σ. Μορόζοφ, ἰδιοχτήτη τοῦ ἐργοστασίου, τοῦ διευθυντῆ Ντιάνοφ καί πολλῶν ὑφαντουργῶν, — ἀποκάλυψαν ὅλους τούς ἐπαίσχυντους κατατρεγμούς, στούς ὁποίους ὑποβάλλονταν οἱ ἐργάτες. 'Η ἀπόφαση αὐτή τοῦ δικαστηρίου ἦταν ἄμεση καταδίκη ὄχι μόνο τοῦ Μορόζοφ καί τῆς διεύθυνσής του, ἀλλά καί ὅλου γενικά τοῦ παλιοῦ ἐργοστασιακοῦ καθεστῶτος.

Οἱ ὑπερασπιστές τῶν ἐργοστασιαρχῶν ἀναστατώθηκαν καί ἐξοργίστηκαν τρομερά. 'Η ἴδια ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», πού ὕστερ' ἀπό τίς καταστροφές εἶχε ὁμολογήσει ὅτι τό παλιό καθεστώς ἦταν ἐπαίσχυντο, ἄρχισε τώρα νά χρησιμοποιεῖ ἐντελῶς διαφορετική γλώσσα: «Τό ὑφαντουργεῖο τοῦ Νικόλσκ», ἔγραφε, «εἶναι ἕνα ἀπό τά καλύτερα ὑφαντουργεῖα. Οἱ σχέσεις

τῶν ἐργατῶν μέ τό ἐργοστάσιο δέν εἶναι σχέσεις δουλοπαροικίας ἤ ἐξαναγκασμοῦ, οἱ ἐργάτες πᾶνε ἐθελοντικά καί φεύγουν ἀνεμπόδιστα. Τά πρόστιμα — μά τά πρόστιμα εἶναι μιά ἀνάγκη στά ἐργοστάσια· χωρίς αὐτά δέ θά ὑπῆρχε καμιά συνεννόηση μέ τούς ἐργάτες καί δέ θά σοῦ ἔμενε παρά νά κλείσεις τό ἐργοστάσιο». — Ὅλο τό φταίξιμο τό ἔχουν, δῆθεν, οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες, «πού εἶναι διαφθαρμένοι, μέθυσοι καί ἄτσαλοι». Ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου δέν μπορεῖ παρά «νά διαφθείρει τίς λαϊκές μάζες»*. — «Εἶναι ὅμως ἐπικίνδυνο νά ἀστειεύεται κανείς μέ τίς λαϊκές μάζες, — ἀναφωνοῦσε ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι». — Τί θά σκεφτοῦν οἱ ἐργάτες ὕστερα ἀπό τήν ἀθωωτική ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου τοῦ Βλαντίμιρ; Ἡ εἴδηση γι' αὐτή τήν ἀπόφαση διαδόθηκε ἀστραπιαῖα σ' ὅλη αὐτή τήν ὑφαντουργική περιοχή. Ὁ ἀνταποκριτής μας, πού ξεκίνησε ἀπό τό Βλαντίμιρ ἀμέσως μετά τήν ἔκδοση τῆς ἀπόφασης, ἄκουσε κιόλας νά μιλοῦν γι' αὐτήν σ' ὅλους τούς σταθμούς...». Μέ τόν τρόπο αὐτό οἱ ἐργοστασιάρχες προσπαθοῦσαν νά ἐκφοβίσουν τήν κυβέρνηση : ἄν, ἔλεγαν, ὑποχωρήσουμε στούς ἐργάτες σ' ἕνα πράγμα, αὔριο θά ζητήσουν ἕνα ἄλλο.

Οἱ καταστροφές, ὅμως, πού ἔκαναν οἱ ἐργάτες ἦταν ἀκόμα πιό τρομερές καί ἡ κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσει.

Τόν Ἰούνη τοῦ 1886 βγῆκε ὁ καινούργιος νόμος γιά τά πρόστιμα. Ὁ νόμος αὐτός ἀνέφερε τίς περιπτώσεις, πού ἐπιτρέπεται νά ἐπιβάλλεται πρόστιμο, ὅριζε τό ἀνώτατο ποσό τῶν προστίμων καί καθόριζε, ὅτι τά χρήματα πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα δέ θά πρέπει νά πηγαίνουν στήν τσέπη τοῦ ἐργοστασιάρχη, ἀλλά νά χρησιμοποιοῦνται γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν.

Πολλοί ἐργάτες δέν ξέρουν τό νόμο αὐτό καί κεῖνοι πού τόν ξέρουν νομίζουν ὅτι τό ξαλάφρωμα ἀπό τά πρόστιμα ὀφείλεται στήν κυβέρνηση, ὅτι γι' αὐτό πρέπει νά εὐγνωμονοῦν τίς ἀρχές. Εἴδαμε ὅτι αὐτό δέν εἶναι σωστό. — Ὅσο ἀπαίσιο κι ἄν ἦταν τό παλιό ἐργοστασιακό καθεστώς, οἱ ἀρχές δέ θά ἔκαναν ἀπολύτως τίποτα γιά νά ξαλαφρώσουν τούς ἐργάτες,

---

* Οἱ ἐργοστασιάρχες καί οἱ ὑπερασπιστές τους εἶχαν πάντα κι ἔχουν τή γνώμη πώς ἄν οἱ ἐργάτες ἀρχίζουν νά σκέφτονται γιά τήν κατάστασή τους, ἀρχίζουν νά διεκδικοῦν τά δικαιώματά τους καί νά προβάλλουν ἀντίσταση ἀπό κοινοῦ στά αἶσχη καί στούς κατατρεγμούς ἀπομέρους τῶν ἀφεντικῶν, ὅλα αὐτά δέν εἶναι παρά «διαφθορά».— Βέβαια, στ' ἀφεντικά συμφέρει περισσότερο νά μή σκέφτονται οἱ ἐργάτες γιά τήν κατάστασή τους καί νά μήν καταλαβαίνουν τά δικαιώματά τους.

ἄν οἱ ἐργάτες δέν ἄρχιζαν νά ξεσηκώνονται ἐνάντια σ' αὐτό τό καθεστώς, ἄν οἱ ἀγαναχτισμένοι ἐργάτες δέν ἔφταναν στό σημεῖο νά σπᾶνε τίς φάμπρικες καί τίς μηχανές, νά καῖνε τά ἐμπορεύματα καί τά ὑλικά, νά δέρνουν τούς διευθυντές καί τούς ἐργοστασιάρχες. — *Μόνο τότε ἡ κυβέρνηση τρομοκρατήθηκε καὶ ὑποχώρησε.* — Οἱ ἐργάτες δέν πρέπει νά εὐγνωμονοῦν γιά τό ξαλάφρωμα αὐτό τίς ἀρχές ἀλλά τούς συντρόφους τους, πού πάλαιψαν καί πέτυχαν τῆν ἀκύρωση τῶν ἐπαίσχυντων καταπιέσεων.

Ἡ ἱστορία τῶν καταστροφῶν τοῦ 1885 μᾶς δείχνει πόσο τεράστια δύναμη κλείνει μέσα της ἡ ἑνιαία διαμαρτυρία τῶν ἐργατῶν. — Χρειάζεται μόνο νά καταβάλλεται φροντίδα ὥστε ἡ δύναμη αὐτή νά χρησιμοποιεῖται πιό συνειδητά, νά μήν ξοδεύεται ἄσκοπα, γιά τήν ἐκδίκηση ἐνάντια στόν ἕνα ἤ στόν ἄλλο χωριστό ἐργοστασιάρχη, γιά τήν καταστροφή τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου μισητοῦ ἐργοστασίου ἤ φάμπρικας, νά καταβάλλεται προσπάθεια ὥστε ὅλη ἡ δύναμη τῆς ἀγανάχτησης αὐτῆς καί τοῦ μίσους αὐτοῦ νά στρέφεται ἐνάντια σ' ὅλους τούς ἐργοστασιάρχες μαζί, ἐνάντια σ' ὅλη τήν τάξη τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί νά προχωρεῖ σέ ἕνα διαρκῆ, ἐπίμονο ἀγώνα ἐναντίον της.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα λεπτομερειακά τούς νόμους μας γιά τά πρόστιμα. Γιά νά τούς μάθουμε καλύτερα, πρέπει νά ξεκαθαρίσουμε τά παρακάτω ζητήματα: 1) Σέ ποιές περιπτώσεις ἤ γιά ποιούς λόγους ἐπιτρέπει ὁ νόμος τήν ἐπιβολή προστίμου; — 2) Ποιό θά πρέπει νά εἶναι, σύμφωνα μέ τό νόμο, τό μέγεθος ἑνός προστίμου; — 3) Ποιόν τρόπο ἐπιβολῆς προστίμων ὁρίζει ὁ νόμος, — δηλαδή ποιός μπορεῖ, σύμφωνα μέ τό νόμο, νά ἐπιβάλλει πρόστιμο; μπορεῖ νά παραπονεθεῖ κανείς γιά τό πρόστιμο; πῶς πρέπει νά κοινοποιεῖται προκαταβολικά στόν ἐργάτη ὁ πίνακας προστίμων; πῶς πρέπει νά καταγράφονται τά πρόστιμα στό βιβλίο; — 4) Ποῦ πρέπει νά πηγαίνουν, σύμφωνα μέ τό νόμο, τά χρήματα πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα; ποῦ νά φυλάγονται; πῶς νά ξοδεύονται γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἐργατῶν καί γιά ποιές ἀνάγκες συγκεκριμένα; Τέλος, ἕνα τελευταῖο ζήτημα: 5) Ἰσχύει γιά ὅλους τούς ἐργάτες ὁ νόμος γιά τά πρόστιμα;

Ὅταν ξεκαθαρίσουμε ὅλα αὐτά τά ζητήματα, θά ξέρουμε ὄχι μόνο τί εἶναι τό πρόστιμο, ἀλλά καί ὅλους τούς εἰδικούς κανόνες καί ὅλες τίς λεπτομερεῖς διατάξεις τῶν ρωσικῶν νόμων γιά τά πρόστιμα. Καί οἱ ἐργάτες ἐπιβάλλεται νά τά ξέ-

ρουν αὐτά, γιά νά ἀντιμετωπίζουν συνειδητά κάθε περίπτωση ἄδικων προστίμων, γιά νά εἶναι σέ θέση νά ἐξηγοῦν στούς συντρόφους τους γιατί γίνεται ἡ μιά εἴτε ἡ ἄλλη ἀδικία, — μήπως ἐπειδή ἡ διεύθυνση τῆς φάμπρικας παραβιάζει τό νόμο, ἤ ἐπειδή στόν ἴδιο τό νόμο ὑπάρχουν τέτιες ἄδικες διατάξεις — καί νά μποροῦν ἀνάλογα μ' αὐτό νά διαλέγουν τήν κατάλληλη μορφή πάλης ἐνάντια στούς καταστρεγμούς.

III. ΣΕ ΠΟΙΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ Ο ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΡΧΗΣ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΠΙΒΑΛΕΙ ΠΡΟΣΤΙΜΟ;

Ὁ νόμος λέει ὅτι οἱ περιπτώσεις ἐπιβολῆς προστίμων, δηλ. τά παραπτώματα, πού δίνουν τό δικαίωμα στόν ἰδιοχτήτη τῆς φάμπρικας ἤ τοῦ ἐργοστασίου νά ἐπιβάλει πρόστιμο στούς ἐργάτες, μποροῦν νά εἶναι οἱ παρακάτω: 1) ὄχι καλή δουλιά· 2) ἀδικαιολόγητη ἀπουσία· 3) παραβίαση τῆς τάξης. «Καμιά τιμωρία — λέει ὁ νόμος — δέν μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ γιά ἄλλες αἰτίες»*. Ἄς ἐξετάσουμε προσεχτικά τήν καθεμιά ἀπό τίς τρεῖς αὐτές περιπτώσεις χωριστά.

Πρώτη περίπτωση εἶναι ἡ ὄχι καλή δουλιά. Ὁ νόμος λέει: «Ὄχι καλή θεωρεῖται ἡ δουλιά, ὅταν ὁ ἐργάτης, ἀπό ἀμέλεια, παράγει προϊόντα κακῆς ποιότητας, ὅταν χαλάει πάνω στή δουλιά ὑλικά, μηχανές καί ἄλλα ἐργαλεῖα παραγωγῆς». Ἐδῶ πρέπει νά θυμόμαστε τίς λέξεις: «ἀπό ἀμέλεια», γιατί ἔχουν πολύ σπουδαία σημασία — Ὥστε, πρόστιμο μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ μόνο γιά ἀμέλεια. Ἄν τό προϊόν βγῆκε κακῆς ποιότητας ὄχι ἀπό ἀμέλεια τοῦ ἐργάτη, ἀλλά, λ.χ. ἐπειδή τό ἀφεντικό τοῦ ἔδωσε σκάρτο ὑλικό, — τότε ὁ ἐργοστασιάρχης δέν ἔχει τό δικαίωμα νά ἐπιβάλει πρόστιμο. Αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά τό καταλάβουν καλά οἱ ἐργάτες καί νά διαμαρτύρονται σέ περίπτωση ἐπιβολῆς προστίμου γιά ὄχι καλή δουλιά, ὅταν γιά τή δουλιά αὐτή δέ φταίει ὁ ἐργάτης, ὅταν δέν ἔγινε ἀπό ἀμέλειά του, γιατί στήν περίπτωση αὐτή εἶναι ἐντελῶς παράνομο νά ἐπιβάλλεται πρόστιμο. — Ἄς πάρουμε ἀκόμα ἕνα παράδειγμα: ἕνας ἐργάτης ἐργοστασίου δουλεύει σέ μιά μη-

---

* Ὁ νόμος αὐτὸς εἶναι ὁ «Κανονισμός τῆς βιομηχανίας» πού περιλαβαίνεται στό δεύτερο μέρος τοῦ ἐνδέκατου τόμου τοῦ ρωσικοῦ «Κώδικα νόμων». — Ὁ νόμος εἶναι διατυπωμένος κατὰ χωριστὰ ἄρθρα, ἀριθμημένα: — Στά πρόστιμα ἀναφέρονται τά ἄρθρα 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150 151 καὶ 152.

χανή κοντά σ' ένα ήλεκτρικό λαμπτήρα. Πετιέται ένα κομμάτι σίδερο, πέφτει ίσα πάνω στό λαμπτήρα καί τόν σπάζει. Τό ἀφεντικό κόβει πρόστιμο: «γιά φθορά ὑλικῶν». Ἔχει, ἄραγε, αὐτό τό δικαίωμα; Ὄχι, δέν τό ἔχει, γιατί ὁ ἐργάτης δέν ἔσπασε τό λαμπτήρα ἀπό ἀμέλεια: δέ φταίει ὁ ἐργάτης ἄν δέν πῆραν κανένα μέτρο γιά νά προφυλάξουν τό λαμπτήρα ἀπό τά κομμάτια σίδερου, πού πάντοτε πετιοῦνται τήν ὥρα τῆς δουλιᾶς*.

Τώρα γεννιέται τό ἐρώτημα: ὁ νόμος αὐτός προστατεύει ἀρκετά τόν ἐργάτη; Τόν ὑπερασπίζει ἀπό τήν αὐθαιρεσία τοῦ ἀφεντικοῦ καί ἀπό τήν ἄδικη ἐπιβολή προστίμου; Φυσικά, ὄχι, γιατί τό ἀφεντικό ἀποφασίζει κατά τήν κρίση του ἄν τό προϊόν εἶναι καλῆς ἤ κακῆς ποιότητας· πάντα βρίσκονται προσχήματα, πάντα μπορεῖ τό ἀφεντικό ν' αὐξήσει τά πρόστιμα γιά κακή ποιότητα καί νά προσπαθεῖ μέ τόν τρόπο αὐτό νά βγάλει περισσότερη δουλιά μέ τήν ἴδια πληρωμή. — Ὁ νόμος ἀφήνει τόν ἐργάτη ἀνυπεράσπιστο, ἀφήνει στό ἀφεντικό τή δυνατότητα νά τόν καταπιέζει. Εἶναι ὁλοφάνερο πώς ὁ νόμος εἶναι μεροληπτικός, πώς ἔχει συνταχθεῖ πρός τό συμφέρον τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί εἶναι ἄδικος.

Πῶς θάπρεπε νά προστατευθεῖ ὁ ἐργάτης; Οἱ ἐργάτες τό ἔδειξαν αὐτό ἐδῶ καί πολύν καιρό: οἱ ὑφαντουργοί τοῦ ἐργοστασίου Μορόζοφ στό Νικόλσκ, τόν καιρό τῆς ἀπεργίας τοῦ 1885, ἀνάμεσα στά ἄλλα ὑπέβαλαν καί τό αἴτημα: «κατά τήν παράδοση τοῦ προϊόντος νά διαπιστώνεται ἡ καλή ἤ κακή του ποιότητα, σέ περίπτωση διαφωνίας παρουσία μαρτύρων ἀπό ἐργάτες πού δουλεύουν ἐκεῖ κοντά, καί νά καταγράφονται ὅλα αὐτά στό βιβλίο παραλαβῆς ἐμπορευμάτων». (Τό αἴτημα αὐτό καταχωρήθηκε στό ὑπόμνημα, πού συντάχθηκε «μέ γενική συγκατάθεση τῶν ἐργατῶν» καί παραδόθηκε τόν καιρό τῆς ἀπεργίας ἀπό τό πλῆθος στόν εἰσαγγελέα. — Τό ὑπόμνημα αὐτό διαβάστηκε στή δίκη). — Τό αἴτημα αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα δίκαιο, γιατί ὁ μόνος τρόπος νά προλαβαίνεται ἡ αὐθαιρεσία τοῦ ἐργοστασιάρχη εἶναι νά καλοῦνται μάρτυρες

* Ἀκριβῶς μιά τέτια περίπτωση εἴχαμε στήν Πετρούπολη, στό λιμάνι (στό καινούργιο Ναυαρχεῖο) πού ὁ λιμενάρχης του Βερχόβσκι εἶναι γνωστός διώχτης τῶν ἐργατῶν. Ὕστερα ἀπό τήν ἀπεργία τῶν ἐργατῶν ἀντικατάστησε τά πρόστιμα γιά τό σπάσιμο λαμπτήρων μέ κρατήσεις ἀπ' ὅλους τούς ἐργάτες τοῦ ἐργαστηρίου γιά κάθε σπασμένο λαμπτήρα. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ κρατήσεις αὐτές εἶναι ἐξίσου παράνομες, ὅπως καί τά πρόστιμα.

ὅταν παρουσιάζεται διαφωνία σχετικά μέ τήν καλή ποιότητα τοῦ προϊόντος, καί ἐπιπλέον οἱ μάρτυρες αὐτοί πρέπει ὁπωσδήποτε νά εἶναι ἐργάτες: οἱ ἀρχιεργάτες εἴτε οἱ ὑπάλληλοι ποτέ δέ θά τολμήσουν νά πᾶνε ἐνάντια στό ἀφεντικό.

Δεύτερη περίπτωση ἐπιβολῆς προστίμου εἶναι ἡ ἀδικαιολόγητη ἀπουσία. Τί ὀνομάζει ὁ νόμος ἀδικαιολόγητη ἀπουσία: «Ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, —λέει ὁ νόμος, —σέ διάκριση ἀπό τή μή ἔγκαιρη προσέλευση στή δουλιά ἤ τήν αὐθαίρετη ἐγκατάλειψή της, θεωρεῖται ἡ μή προσέλευση στή δουλιά τουλάχιστο μισή ὥρα ἐργάσιμη μέρα». Ἡ μή ἔγκαιρη προσέλευση στή δουλιά ἤ ἡ αὐθαίρετη ἐγκατάλειψή της θεωρεῖται, σύμφωνα μέ τό νόμο, ὅπως θά τό δοῦμε ἀμέσως, «παραβίαση τῆς τάξης», καί γιά τήν αἰτία αὐτή ἐπιβάλλεται μικρότερο πρόστιμο. Ἄν ὁ ἐργάτης ἦρθε στό ἐργοστάσιο μέ κάμποσες ὧρες καθυστέρηση, ὡστόσο ὅμως ἦρθε πρίν ἀπό τό μεσημέρι, αὐτό δέ θεωρεῖται ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, ἀλλά ἁπλῶς παραβίαση τῆς τάξης· ἄν ὅμως δέν ἦρθε παρά μόνο τό μεσημέρι, τότε εἶναι ἀδικαιολόγητη ἀπουσία. —Τό ἴδιο ἀκριβῶς γίνεται ἄν ὁ ἐργάτης ἔφυγε ἀπό τή δουλιά αὐθαίρετα, χωρίς ἄδεια, μετά τό μεσημέρι, δηλ. ἄν ἔλειψε κάμποσες ὧρες, αὐτό θά εἶναι παραβίαση τῆς τάξης, ἄν ὅμως ἔλειψε ὁλόκληρη τή μισή μέρα —εἶναι ἀδικαιολόγητη ἀπουσία. —Ὁ νόμος καθορίζει ὅτι, ἄν ὁ ἐργάτης ἀπουσιάσει ἀδικαιολόγητα πάνω ἀπό τρεῖς μέρες στή σειρά ἤ πάνω ἀπό ἕξι μέρες τό μήνα συνολικά, —τότε ὁ ἐργοστασιάρχης ἔχει τό δικαίωμα νά τόν ἀπολύσει. —Γεννιέται τό ἐρώτημα: ἡ ἀδικαιολόγητη ἀπουσία μισῆς ἤ καί ὁλόκληρης μέρας θεωρεῖται πάντοτε ἀδικαιολόγητη ἀπουσία; —Ὄχι. —Μόνο τότε ὅταν δέν ὑπάρχουν εὔλογες αἰτίες γιά τή μή προσέλευση στή δουλιά. Οἱ εὔλογες αἰτίες ἀπουσίας ἀπαριθμοῦνται στό νόμο. Εἶναι οἱ παρακάτω: 1) «στέρηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐργάτη». Δηλαδή ἄν συλλάβουν λχ. τόν ἐργάτη (μέ ἔνταλμα τῆς ἀστυνομίας ἤ μέ ἀπόφαση τοῦ εἰρηνοδίκη), ὁ ἐργοστασιάρχης δέν ἔχει δικαίωμα κατά τήν ἐξόφληση νά τοῦ ἐπιβάλει πρόστιμο γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία. 2) «ξαφνική καταστροφή ἀπό ἀτύχημα», 3) «πυρκαγιά», 4) «πλημμύρισμα τῶν ποταμῶν». Ἄν, λχ., ὁ ἐργάτης μέ τίς ἀνοιξιάτικες πλημμύρες δέν μπορεῖ νά περάσει τό ποτάμι, —ὁ ἐργοστασιάρχης δέν ἔχει τό δικαίωμα νά τοῦ ἐπιβάλει πρόστιμο, 5) «μιά ἀρρώστια πού δέν τοῦ ἐπιτρέπει να βγεῖ ἀπό τό σπίτι», καί 6) «θάνατος ἤ βαριά ἀρρώστια τῶν γονιῶν, τοῦ ἄντρα, τῆς γυναίκας καί τῶν παιδιῶν». Καί

στίς ἔξι αὐτές περιπτώσεις ἡ ἀπουσία τοῦ ἐργάτη θεωρεῖται δικαιολογημένη. Ὁ ἐργάτης, γιά νά μήν τοῦ ἐπιβληθεῖ πρόστιμο γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, πρέπει μόνο νά φροντίσει νά φέρει ἀποδείξεις: ἁπλῶς μέ τό λόγο του δέ θά τόν πιστέψουν στό γραφεῖο ὅτι δικαιολογημένα δέν ἦρθε στή δουλιά. Χρειάζεται νά πάρει πιστοποιητικό ἀπό τό γιατρό (σέ περίπτωση λ.χ., ἀρρώστιας) ἤ ἀπό τήν ἀστυνομία (σέ περίπτωση, λχ., πυρκαγιᾶς). Ἄν δέν μπορεῖ νά πάρει πιστοποιητικό ἀμέσως, πρέπει νά τό φέρει ἔστω καί ἀργότερα καί ν' ἀπαιτήσει μέ βάση τό νόμο νά μήν τοῦ ἐπιβληθεῖ πρόστιμο, ἤ ἄν τοῦ ἔχει ἤδη ἐπιβληθεῖ — ν' ἀκυρωθεῖ.

Σχετικά μέ τίς διατάξεις αὐτές τοῦ νόμου γιά τίς δικαιολογημένες αἰτίες ἀπουσίας ἐπιβάλλεται νά σημειωθεῖ, ὅτι οἱ διατάξεις αὐτές εἶναι τόσο αὐστηρές, πού λές καί ἀφοροῦν φαντάρους στό στρατώνα καί ὄχι ἐλεύθερους ἀνθρώπους. Οἱ διατάξεις αὐτές ἔχουν ἀντιγραφεῖ ἀπό τίς διατάξεις γιά τίς νόμιμες αἰτίες μή προσέλευσης στό δικαστήριο: ἄν ὁ ἀνακριτής, καλεῖ κάποιον πού κατηγορεῖται γιά ὁποιοδήποτε ἔγκλημα, ὁ κατηγορούμενος αὐτός εἶναι ὑποχρεωμένος νά παρουσιαστεῖ. Ἡ μή προσέλευση ἐπιτρέπεται μόνο σέ κεῖνες ἀκριβῶς τίς περιπτώσεις πού ἐπιτρέπεται καί ἡ μή προσέλευση τῶν ἐργατῶν*. Δηλαδή ὁ νόμος εἶναι ἀπέναντι στούς ἐργάτες τόσο αὐστηρός, ὅσο καί ἀπέναντι στόν κάθε ἀπατεώνα, κλέφτη κτλ. Ὁ καθένας καταλαβαίνει, ὅτι οἱ διατάξεις γιά τήν προσέλευση στό δικαστήριο εἶναι τόσο αὐστηρές ἐπειδή ἡ δίωξη τῶν ἐγκλημάτων ἀφορᾶ ὅλη τήν κοινωνία. Ἡ προσέλευση ὅμως τοῦ ἐργάτη στή δουλιά δέν ἀφορᾶ καθόλου ὅλη τήν κοινωνία, ἀλλά μόνο ἕναν ἐργοστασιάρχη, κι ἐκτός ἀπό αὐτό εἶναι εὔκολο νά ἀντικατασταθεῖ ἕνας ἐργάτης μ' ἕναν ἄλλον ὥστε νά μή σταματήσει ἡ δουλιά. Συνεπῶς, δέν ὑπῆρχε καμιά ἀνάγκη νά ἔχουν οἱ νόμοι τέτια στρατιωτική αὐστηρότητα. Οἱ κεφαλαιοκράτες ὅμως δέν περιορίζονται στό ν' ἀφαιροῦν ἀπό τόν ἐργάτη ὅλο τό χρόνο του γιά τή δουλιά στό ἐργοστάσιο, θέλουν ἐπίσης νά ἀφαιρέσουν ἀπό τόν ἐργάτη κάθε θέληση, κάθε ἄλλο ἐνδιαφέρον καί σκέψη πού δέν ἀφοφᾶ τό ἐργοστάσιο. Μεταχειρίζονται τόν ἐργάτη σάν ἄνθρωπο ὑπεξούσιο. — Γιά τό λόγο αὐτό ἀκριβῶς καταρτίζουν τέτιες διατάξεις

* Ἐκτός ἀπό μιά περίπτωση — τήν «πυρκαγιά», πού δέν ἀναφέρεται στό νόμο γιά τήν κλήση τῶν κατηγορουμένων.

στρατώνα, διατάξεις γραφειοκρατικές καί στρεψόδικες. Εἴδαμε, λχ. πιό πάνω, ὅτι ὁ νόμος θεωρεῖ δικαιολογημένη αἰτία μή προσέλευσης τό «θάνατο ἤ βαριά ἀρρώστια τῶν γονιῶν, τοῦ ἄντρα, τῆς γυναίκας καί τῶν παιδιῶν». —Αὐτό λέει ὁ νόμος καί γιά τήν προσέλευση στό δικαστήριο. —Τό ἴδιο ἀκριβῶς λέει ὁ νόμος καί γιά τήν προσέλευση τοῦ ἐργάτη στή δουλιά. Δηλαδή ἄν πεθάνει, λχ., ὄχι ἡ γυναίκα τοῦ ἐργάτη, ἀλλά ἡ ἀδερφή του, τότε ὁ ἐργάτης δέν ἔχει δικαίωμα νά λείψει μιά μέρα ἀπό τή δουλιά, δέν ἔχει δικαίωμα νά χάσει χρόνο γιά τήν κηδεία: ὁ χρόνος δέν ἀνήκει σ' αὐτόν, ἀλλά στόν ἐργοστασιάρχη. Ὅσο γιά τήν κηδεία, μπορεῖ νά τήν κάνει καί ἡ ἀστυνομία —δέν ἀξίζει τόν κόπο νά νοιάζεται κανείς γι' αὐτό. Σύμφωνα μέ τό νόμο γιά τήν προσέλευση στό δικαστήριο, τό συμφέρον τῆς οἰκογένειας πρέπει νά ὑποχωρήσει ἀπέναντι στά συμφέροντα τῆς κοινωνίας, γιά τήν ὁποία εἶναι ἀπαραίτητη ἡ δίωξη τῶν ἐγκληματιῶν. —Σύμφωνα μέ τό νόμο γιά τήν προσέλευση στή δουλιά, τά συμφέροντα τῆς οἰκογένειας τοῦ ἐργάτη, πρέπει νά ὑποχωρήσουν μπροστά στά συμφέροντα τοῦ ἐργοστασιάρχη, πού πρέπει ἀπαραίτητα νά βγάλει κέρδος. —Κι ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά οἱ ἄσπιλοι κύριοι, πού συντάσσουν, ἐφαρμόζουν καί ὑπερασπίζουν τούς νόμους αὐτούς, τολμοῦν νά κατηγοροῦν τούς ἐργάτες, ὅτι δέν ἐκτιμοῦν τήν οἰκογενειακή ζωή!...

Ἄς δοῦμε ἄν εἶναι δίκαιος ὁ νόμος γιά τά πρόστιμα ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀδικαιολόγητη ἀπουσία. Ἄν ὁ ἐργάτης παρατήσει τή δουλιά γιά μιά-δυό μέρες, —αὐτό θεωρεῖται ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, ὁ ἐργάτης τιμωρεῖται γι' αὐτό, ἄν ὅμως ἀπουσιάσει ἀδικαιολόγητα πάνω ἀπό τρεῖς μέρες συνέχεια, μποροῦν νά τόν διώξουν ἀπό τή δουλιά. — Ναί, ἄν ὅμως ὁ ἐργοστασιάρχης σταματήσει τή δουλιά (λχ. γιατί δέν ἔχει παραγγελίες), ἤ ἄν ἀρχίσει νά δίνει δουλιά μόνο γιά πέντε μέρες τή βδομάδα ἀντί τίς καθορισμένες ἕξι; Ἄν οἱ ἐργάτες ἦταν πραγματικά ἰσότιμοι μέ τούς ἐργοστασιάρχες, τότε ὁ νόμος θά ἔπρεπε νά εἶναι ὁ ἴδιος καί γιά τόν ἐργοστασιάρχη καί γιά τόν ἐργάτη. —Ἄν ὁ ἐργάτης σταματήσει τή δουλιά, χάνει τό μεροκάματο καί πληρώνει πρόστιμο. Συνεπῶς, ἄν ὁ ἐργοστασιάρχης σταματήσει αὐθαίρετα τή δουλιά, θά ἔπρεπε πρῶτο, νά πληρώνει στόν ἐργάτη ὁλόκληρο τό μεροκάματο γιά ὅλο τό διάστημα πού ἀργεῖ τό ἐργοστάσιο, καί, δεύτερο, θά ἔπρεπε νά τοῦ ἐπιβάλλεται καί πρόστιμο. —Ὁ νόμος ὅμως δέν προβλέπει οὔτε τό ἕνα οὔτε τό ἄλλο. Μέ τό παράδειγμα

αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ξεκάθαρα ἐκεῖνο πού εἴπαμε προηγούμενα γιά τά πρόστιμα, ὅτι δηλαδή τά πρόστιμα σημαίνουν ὑποδούλωση τῶν ἐργατῶν στόν κεφαλαιοκράτη, σημαίνουν ὅτι οἱ ἐργάτες ἀποτελοῦν κατώτερη, ὑπεξούσια τάξη, καταδικασμένη νά δουλεύει σ' ὅλη της τή ζωή γιά τούς κεφαλαιοκράτες καί νά δημιουργεῖ τά πλούτη τους, παίρνοντας σέ ἀντάλλαγμα λίγες πενταροδεκάρες, πού δέν ἐπαρκοῦν γιά μιά κάπως ὑποφερτή ζωή. — Οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνεται γιά πληρωμή προστίμων ἀπό μέρους τῶν ἐργοστασιαρχῶν ὅταν σταματοῦν αὐθαίρετα τή δουλιά. Οἱ ἐργοστασιάρχες ὅμως δέν πληρώνουν στούς ἐργάτες οὔτε καί τό μεροκάματο, ὅταν ἡ δουλιά σταματᾶ ὄχι ἀπό ὑπαιτιότητα τῶν ἐργατῶν. Αὐτό εἶναι ἐξωφρενική ἀδικία. Ὁ νόμος περιέχει μόνο τή διάταξη, ὅτι ἡ συμφωνία ἀνάμεσα στόν ἐργοστασιάρχη καί στόν ἐργάτη παύει νά ἰσχύει «ὅταν σταματήσει ἡ δουλιά στή φάμπρικα ἤ στό ἐργοστάσιο πάνω ἀπό 7 μέρες λόγω πυρκαγιᾶς, πλημμύρας, ἀνατίναξης τοῦ ἀτμολέβητα καί σέ ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις». Οἱ ἐργάτες πρέπει νά παλαίβουν γιά νά ψηφιστεῖ διάταξη, πού νά ὑποχρεώνει τούς ἐργοστασιάρχες νά πληρώνουν στούς ἐργάτες τά μεροκάματα γιά τό διάστημα πού σταματᾶ ἡ δουλιά. — Τό αἴτημα αὐτό τό ἔχουν διατυπώσει δημόσια οἱ ρῶσοι ἐργάτες στίς 11 τοῦ Γενάρη 1885 τόν καιρό τῆς γνωστῆς ἀπεργίας στό ὑφαντουργεῖο τοῦ Τ. Σ. Μορόζοφ*. Στόν κατάλογο τῶν αἰτημάτων τῶν ἐργατῶν ὑπῆρχε καί τό παρακάτω αἴτημα: «οἱ κρατήσεις γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία νά μήν ξεπερνοῦν τό ἕνα ρούβλι μέ τόν ὅρο νά πληρώνει καί τό ἀφεντικό τούς ἐργάτες γιά τίς μέρες πού κάθονται ἐξαιτίας του, δηλ. ὅταν δέν ὑπάρχει δουλιά ἤ ἐπισκευάζονται οἱ μηχανές καί γιά τό σκοπό αὐτό κάθε μέρα πού κάθεται ὁ ἐργάτης νά σημειώνεται στό βιβλιάριο ἐργασίας». — Τό πρῶτο αἴτημα τῶν ἐργατῶν (τό πρόστιμο γιά ἀδικαιολόγητη ἀπου-

* Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι κεῖνον τόν καιρό (1884/85) οἱ περιπτώσεις ἀργίας τοῦ ἐργοστασίου, ὄχι ἀπό ὑπαιτιότητα τῶν ἐργατῶν, ἦταν πολύ συχνές, γιατί τότε ὑπῆρχε ἐμπορική καί βιομηχανική κρίση : οἱ ἐργοστασιάρχες δέν μποροῦσαν νά πουλήσουν τό ἐμπόρευμά τους καί προσπαθοῦσαν νά περιορίσουν τήν παραγωγή. Λογουχάρη, τό Δεκέμβρη τοῦ 1884 τό μεγάλο ὑφαντουργικό ἐργοστάσιο τοῦ Βοζνεσένσκ (στό κυβερνεῖο Μόσχας κοντά στό σταθμό Ταλίτσα, τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Μόσχα-Γιαροσλάβλ) περιόρισε τίς ἐργάσιμες μέρες σέ 4 μέρες τή βρομάδα. Οἱ ἐργάτες, πού δούλευαν ἀποκοπή, ἀπάντησαν μέ ἀπεργία, πού λύθηκε στίς ἀρχές τοῦ Γενάρη 1885 μέ ὑποχώρηση τοῦ ἐργοστασιάρχη.

σία νά μήν ξεπερνᾶ τό ἕνα ρούβλι) ἔγινε δεχτό καί περιλήφθηκε στό νόμο τοῦ 1886 γιά τά πρόστιμα. Τό δεύτερο αἴτημα (νά πληρώνει τό ἀφεντικό γιά τίς μέρες πού κάθονται οἱ ἐργάτες ἐξαιτίας του) δέν ἔγινε δεχτό καί οἱ ἐργάτες πρέπει νά παλαίψουν ἀκόμα γιά τήν ἱκανοποίησή του. Γιά νά πετύχει ἡ πάλη γι' αὐτό τό αἴτημα, εἶναι ἀπαραίτητο νά ἔχουν ὅλοι οἱ ἐργάτες ξεκάθαρη ἀντίληψη, ὅτι ὁ νόμος εἶναι ἄδικος, νά ἔχουν ξεκάθαρη ἀντίληψη τοῦ τί πρέπει ν' ἀπαιτοῦν. Σέ κάθε χωριστή περίπτωση, ὅταν μιά φάμπρικα ἤ ἕνα ἐργοστάσιο ἀργεῖ καί οἱ ἐργάτες δέν πληρώνονται, —οἱ ἐργάτες πρέπει ν' ἀνακινοῦν τό ζήτημα τῆς ἀδικίας αὐτῆς, πρέπει νά ἐπιμένουν ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης εἶναι ὑποχρεωμένος νά πληρώνει γιά κάθε μέρα, ἐφόσον τό σύμβόλαιο μέ τόν ἐργοστασιάρχη δέν ἔχει ἀκυρωθεῖ, νά τό ἀναφέρουν αὐτό στόν ἐπιθεωρητή· οἱ ἐξηγήσεις τοῦ ἐπιθεωρητῆ θά πείσουν τούς ἐργάτες ὅτι ὁ νόμος πραγματικά δέ μιλάει γι' αὐτό καί θά προκαλέσουν συζήτηση γύρω ἀπό τό νόμο ἀνάμεσα στούς ἐργάτες. Ὅταν ὑπάρχει ἡ δυνατότητα, οἱ ἐργάτες πρέπει ν' ἀπευθύνονται στό δικαστήριο καί νά ζητοῦν νά ὑποχρεωθεῖ ὁ ἐργοστασιάρχης νά πληρώσει τό μεροκάματο —τέλος, νά διατυπώνουν γενικά αἰτήματα γιά πληρωμή τοῦ μεροκάματου τίς μέρες πού δέ δουλεύει τό ἐργοστάσιο.

Τρίτη περίπτωση ἐπιβολῆς προστίμου εἶναι ἡ «παραβίαση τῆς τάξης». —Ὁ νόμος θεωρεῖ παραβίαση τῆς τάξης τίς παρακάτω 8 περιπτώσεις: 1) «μή ἔγκαιρη προσέλευση στή δουλιά ἤ αὐθαίρετη ἐγκατάλειψή της» (πρίν ἀπό λίγο εἴπαμε κιόλας κατά τί διαφέρει αὐτό τό σημεῖο ἀπό τήν ἀδικαιολόγητη ἀπουσία)· 2) «μή τήρηση στό χῶρο τοῦ ἐργοστασίου ἤ τῆς φάμπρικας τῶν κανόνων πού προβλέπονται γιά τήν προσεχτική χρησιμοποίηση τῆς φωτιᾶς, ἐφόσον ὁ διευθυντής τοῦ ἐργοστασίου ἤ τῆς φάμπρικας δέ θεωρεῖ ἀναγκαῖο νά ἀκυρώσει, μέ βάση τή σημείωση 1 τοῦ ἄρθρου 105 τό συμβόλαιο μίσθωσης, πού ἔκλεισε μέ τούς ἐργάτες». —Αὐτό σημαίνει ὅτι στήν περίπτωση πού ὁ ἐργάτης παραβιάζει τούς κανόνες προσεχτικῆς χρησιμοποίησης τῆς φωτιᾶς, ὁ νόμος ἐπιτρέπει στόν ἐργοστασιάρχη νά διαλέξει ἕνα ἀπό τά δυό: εἴτε νά ἐπιβάλει πρόστιμο στόν ἐργάτη, εἴτε νά τόν διώξει («ν' ἀκυρώσει τό συμβόλαιο μίσθωσης», ὅπως ἐκφράζεται ὁ νόμος)· 3) «μή τήρηση στό χῶρο τοῦ ἐργοστασίου ἤ τῆς φάμπρικας τῆς καθαριότητας καί νοικοκυροσύνης»· 4) «παραβίαση τῆς ἡσυχίας τήν ὥρα τῆς δουλιᾶς μέ θόρυβο, φωνές, βρισιές, καυ-

γάδες ἤ ξυλοδαρμούς»· 5) «ἀνυπακοή». Σχετικά μέ τό σημεῖο αὐτό πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης τότε μόνο ἔχει τό δικαίωμα νά ἐπιβάλει πρόστιμο στόν ἐργάτη, γιά «ἀνυπακοή», ὅταν ὁ ἐργάτης δέν ἔχει ἐκπληρώσει μιά νόμιμη ἀπαίτηση, δηλ. μιά ἀπαίτηση στηριζόμενη στό συμβόλαιο. —Ἄν προβάλλεται κάποια αὐθαίρετη ἀπαίτηση, πού δέ στηρίζεται στό συμβόλαιο τοῦ ἐργάτη μέ τό ἀφεντικό, τότε δέν μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ πρόστιμο γιά «ἀνυπακοή». —Ἕνας ἐργάτης, λχ., συμφώνησε νά δουλεύει ἀποκοπή. Ὁ ἀρχιεργάτης τοῦ λέει νά παρατήσει τή δουλιά αὐτή καί νά κάνει μιά ἄλλη. Ὁ ἐργάτης ἀρνιέται. —Στήν περίπτωση αὐτή καί τό πρόστιμο γιά ἀνυπακοή θά ἦταν ἀδικαιολόγητο, γιατί ὁ ἐργάτης ἔχει συμφωνήσει γιά μιά μόνο δουλιά, κι ἐπειδή δουλεύει ἀποκοπή, τό πέρασμα σέ ἄλλη δουλιά σημαίνει γι' αὐτόν ὅτι θά δουλεύει τζάμπα· 6) «προσέλευση στή δουλιά σέ κατάσταση μέθης». 7) «παίξιμο ἀπαγορευμένων παιγνιδιῶν μέ λεφτά (χαρτιά, κορώνα-γράμματα κτλ.)» καί 8) «μή τήρηση τοῦ κανονισμοῦ ἐσωτερικῆς τάξης τοῦ ἐργοστασίου». Οἱ κανονισμοί αὐτοί συντάσσονται ἀπό τόν ἰδιοχτήτη τῆς κάθε φάμπρικας ἤ ἐργοστασίου καί ἐπικυρώνονται ἀπό τόν ἐπιθεωρητή ἐργασίας. —Ἀποσπάσματα ἀπ' αὐτούς τυπώνονται στά βιβλιάρια ἐργασίας. —Οἱ ἐργάτες πρέπει νά διαβάζουν αὐτούς τούς κανονισμούς καί νά τούς ξέρουν, γιά νά ἐλέγχουν ἄν τούς ἐπιβάλλονται σωστά ἤ ὄχι τά πρόστιμα γιά παραβίαση τοῦ κανονισμοῦ ἐσωτερικῆς τάξης. —Εἶναι ἀπαραίτητο νά κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς κανονισμούς καί στό νόμο. Ὁ νόμος εἶναι ὁ ἴδιος γιά ὅλες τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια· οἱ κανονισμοί ἐσωτερικῆς τάξης εἶναι διαφορετικοί γιά τό κάθε ἐργοστάσιο. —Ὁ νόμος ἐπικυρώνεται ἤ καταργεῖται ἀπό τόν τσάρο, ἐνῶ οἱ κανονισμοί ἐσωτερικῆς τάξης ἀπό τόν ἐπιθεωρητή ἐργασίας. Συνεπῶς, ἄν οἱ κανονισμοί αὐτοί ἀποδειχτοῦν καταπιεστικοί γιά τούς ἐργάτες, τότε οἱ ἐργάτες μποροῦν νά πετύχουν τήν κατάργησή τους παραπονούμενοι στόν ἐπιθεωρητή (καί σέ περίπτωση ἄρνησης τοῦ ἐπιθεωρητῆ μπορεῖ νά ὑποβληθοῦν παράπονα στήν ἐπιτροπή τήν ἁρμόδια γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις). —Γιά νά δείξουμε ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά γίνεται διάκριση ἀνάμεσα στό νόμο καί στούς κανονισμούς ἐσωτερικῆς τάξης, ἄς πάρουμε ἕνα παράδειγμα. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἐπιβάλλουν πρόστιμο σ' ἕναν ἐργάτη γιατί δέν ἦρθε στή δουλιά μιά μέρα γιορτῆς, ὅταν τόν κάλεσε ὁ ἀρχιεργάτης, ἤ ὅτι ἀρνήθηκε νά δουλέψει ὑπερωρίες. —Εἶναι

σωστό τό πρόστιμο αὐτό ἤ ὄχι; —Γιά ν' ἀπαντήσει κανείς σ' αὐτή τήν ἐρώτηση, πρέπει νά ξέρει τόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης. —Ἄν ὁ κανονισμός δέν ἀναφέρει τίποτα γιά ὑποχρέωση τοῦ ἐργάτη νά παρουσιάζεται ὅταν τοῦ τό ζητήσουν, γιά ὑπερωρίες, —τότε τό πρόστιμο εἶναι παράνομο. Ἄν ὅμως ὁ κανονισμός λέει ὅτι ὁ ἐργάτης εἶναι ὑποχρεωμένος ὅταν τό ἀπαιτήσει ἡ διεύθυνση, νά παρουσιάζεται στή δουλιά τίς γιορτές καί νά δουλεύει ὑπερωρίες, —τότε τό πρόστιμο εἶναι νόμιμο. —Γιά νά πετύχουν τήν κατάργηση τῆς ὑποχρέωσης αὐτῆς οἱ ἐργάτες δέν πρέπει νά παραπονοῦνται γιά τά πρόστιμα, ἀλλά ν' ἀπαιτοῦν νά τροποποιηθεῖ ὁ κανονισμός ἐσωτερικῆς τάξης. —Χρειάζεται νά συμφωνήσουν ὅλοι οἱ ἐργάτες καί τότε μέ μιά κοινή δράση θά μπορέσουν νά πετύχουν τήν κατάργηση τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ.

IV. ΠΟΣΟ ΜΕΓΑΛΑ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ;

Τώρα ξέρουμε ὅλες τίς περιπτώσεις, πού σύμφωνα μέ τό νόμο ἐπιτρέπεται νά ἐπιβάλλονται πρόστιμα στούς ἐργάτες. —Ἄς ἐξετάσουμε τί λέει ὁ νόμος γιά τό μέγεθος τῶν προστίμων. Ὁ νόμος δέν ὁρίζει τό ἴδιο μέγεθος προστίμων γιά ὅλες τίς φάμπρικες καί ὅλα τά ἐργοστάσια. Καθορίζει μόνο ἕνα ὅριο, πού δέν ἐπιτρέπεται νά ξεπερνιέται ὅταν ἐπιβάλλεται πρόστιμο. Τό ὅριο αὐτό καθορίζεται χωριστά γιά τήν καθεμιά ἀπό τίς τρεῖς περιπτώσεις ἐπιβολῆς προστίμων (ὄχι καλή δουλιά, ἀδικαιολόγητη ἀπουσία καί παραβίαση τῆς τάξης). —Συγκεκριμένα, στά πρόστιμα γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία τό ὅριο εἶναι τοῦτο δῶ : ὅταν ὁ ἐργάτης πληρώνεται μεροκάματο, τά πρόστιμα δέν μποροῦν νά ξεπεράσουν τά ἕξι μεροκάματα (ὑπολογίζοντας τά πρόστιμα ἑνός μηνός), δηλ. μέσα σ' ἕνα μήνα δέν ἐπιτρέπεται νά ἐπιβληθοῦν πρόστιμα γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία μεγαλύτερα ἀπό τό ἄθροισμα τῶν μεροκάματων ἕξι ἡμερῶν*. Ἄν ὅμως ὁ ἐργάτης πληρώνεται ἀποκοπή, τότε τό ὅριο προστίμου γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία εἶναι 1 ρούβλι τή μέρα καί συνολικά ὄχι πάνω ἀπό 3 ρούβλια

* Δέν ἀναφέρεται τό ὅριο τοῦ προστίμου γιά μιά μέρα ἀδικαιολόγητης ἀπουσίας, ὅταν ὁ ἐργάτης δουλεύει μέ μεροκάματο. Λέγεται ἁπλῶς: «ἀνάλογα μέ τό μεροκάματο τοῦ ἐργάτη». Τό ποσό τῶν προστίμων σημειώνεται μέ ἀκρίβεια στόν πίνακα τιμωριῶν κάθε φάμπρικας, ὅπως θά τό δοῦμε ἀμέσως.

τό μήνα. Ἐπί πλέον ὁ ἐργάτης, ὅταν ἀπουσιάζει ἀδικαιολόγητα, χάνει τό μεροκάματο γιά ὅλο τό διάστημα τῆς ἀδικαιολόγητης ἀπουσίας. Σέ συνέχεια, τό ὅριο στά πρόστιμα γιά παραβίαση τῆς τάξης εἶναι ἕνα ρούβλι γιά κάθε παραβίαση. Τέλος, ὅσον ἀφορᾶ τά πρόστιμα γιά ὄχι καλή δουλιά, ὁ νόμος δέν ἀναφέρει καθόλου τό ὅριο. —Ἀναφέρεται ἀκόμα ἕνα γενικό ὅριο γιά ὅλα τά πρόστιμα μαζί: γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, γιά παραβίαση τῆς τάξης καί γιά ὄχι καλή δουλιά. Ὅλες μαζί αὐτές οἱ τιμωρίες «δέν πρέπει νά ξεπερνοῦν τό *ἕνα τρίτο* τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ ἐργασίας, πού ἔχει νά πάρει ὁ ἐργάτης στήν καθορισμένη προθεσμία ἐξόφλησης». Δηλαδή, ἄν ὁ ἐργάτης ἔχει νά πάρει, ἄς ποῦμε, 15 ρούβλια, τότε σύμφωνα μέ τό νόμο δέν ἐπιτρέπεται νά τοῦ ἐπιβάλουν πάνω ἀπό 5 ρούβλια γιά ὅλες μαζί τίς παραβιάσεις, ἀδικαιολόγητες ἀπουσίες καί ὄχι καλή δουλιά. Ἄν μαζεύτηκαν περισσότερα πρόστιμα, ὁ ἐργοστασιάρχης πρέπει νά τά περικόψει. Στήν περίπτωση ὅμως αὐτή ὁ νόμος δίνει στόν ἐργοστασιάρχη κι ἕνα ἄλλο δικαίωμα: καί συγκεκριμένα, ὁ ἐργοστασιάρχης ἔχει τό δικαίωμα ν' ἀκυρώσει τό συμβόλαιο, ἄν στόν ἐργάτη ἀναλογοῦν πρόστιμα πού ξεπερνοῦν τό ἕνα τρίτο τῶν ἀποδοχῶν*.

Γιά τίς διατάξεις αὐτές τοῦ νόμου σχετικά μέ τό ἀνώτατο ὅριο προστίμων, πρέπει νά ποῦμε ὅτι εἶναι πολύ αὐστηρές γιά τόν ἐργάτη καί προστατεύουν μόνο τόν ἐργοστασιάρχη σέ βάρος τοῦ ἐργάτη. —Πρῶτον, ὁ νόμος ἐπιτρέπει πολύ μεγάλα πρόστιμα, — ὥς τό ἕνα τρίτο τῶν ἀποδοχῶν. Αὐτά εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλα πρόστιμα. Ἄς συγκρίνουμε τό ὅριο αὐτό μέ ὁρισμένες περιπτώσεις πολύ μεγάλων προστίμων. Ὁ κ. Μικούλιν, ἐπιθεωρητής ἐργασίας τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ (πού ἔγραψε ἕνα βιβλίο γιά τό νέο νόμο τοῦ 1886), ἀφηγεῖται πόσο μεγάλα ἦταν τά πρόστιμα στά ἐργοστάσια πρίν ἐκδοθεῖ ὁ νόμος αὐτός. Στήν ὑφαντουργία τά πρόστιμα ἦταν μεγαλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον κλάδο καί τά μεγαλύτερα πρόστιμα στά ὑφαντουργεῖα ἀνέρχονταν στά 10% τῶν ἀποδοχῶν τῶν ἐργατῶν, δηλ. στό *ἕνα δέκατο τῶν ἀποδοχῶν*.— Ὁ κ. Πεσκόφ, ἐπιθεωρητής ἐργασίας τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ, στήν ἔκ-

* Ὁ ἐργάτης πού θεωρεῖ τήν ἀκύρωση αὐτή τοῦ συμβολαίου ἄδικη μπορεῖ νά ὑποβάλει μήνυση στό δικαστήριο, μόνο πού γι' αὐτές τίς μηνύσεις ἔχει καθοριστεῖ πολύ μικρή προθεσμία: ἕνας μήνας (ὑπολογίζεται, βέβαια, ἀπό τή μέρα τῆς ἐξόφλησης).

θεσή του* ἀναφέρει παραδείγματα ἐξαιρετικά μεγάλων προστίμων: τό μεγαλύτερο πρόστιμο εἶναι 5 ρούβλια καί 31 καπίκια σέ ἀποδοχές 32 ρούβλια καί 31 καπίκια. Αὐτό ἀντιστοιχεῖ στά 16,4% (16 καπίκια στό ρούβλι), δηλ. *λιγότερο ἀπό τό ἕνα ἕκτο τῶν ἀποδοχῶν* Τό πρόστιμο αὐτό θεωρεῖται μεγάλο, καί τό λέει αὐτό ὄχι ἕνας ἐργάτης, ἀλλά ἕνας ἐπιθεωρητής. Ἐνῶ ὁ νόμος μας ἐπιτρέπει νά ἐπιβάλλονται πρόστιμα *δυό φορές* μεγαλύτερα, *ὥς τό ἕνα τρίτο τῶν ἀποδοχῶν*, δηλ. 33 $^1/_3$ καπίκια στό ρούβλι! Εἶναι φανερό ὅτι στά λίγο-πολύ καλά ἐργοστάσια δέν ἐπιβάλλονταν πρόστιμα σάν κι αὐτά πού ἐπιτρέπουν οἱ νόμοι μας. —Ἄς πάρουμε τά στοιχεῖα γιά τά πρόστιμα στό ὑφαντουργεῖο Τ. Σ. Μορόζοφ, στό Νικόλσκ, πρίν ἀπό τήν ἀπεργία τῆς 7 τοῦ Γενάρη 1885. Σύμφωνα μέ τίς καταθέσεις τῶν μαρτύρων, τά πρόστιμα στό ἐργοστάσιο αὐτό ἦταν μεγαλύτερα ἀπ' ὅ,τι στά ἐργοστάσια τῆς γύρω περιοχῆς. Ἦταν τόσο σκανδαλώδικα, πού ἔκαναν 11000 ἀνθρώπους νά χάσουν τελείως τήν ὑπομονή τους. —Ἀσφαλῶς δέ θά πέσουμε ἔξω, ἄν πάρουμε αὐτό τό ἐργοστάσιο σάν παράδειγμα ἐργοστασίου μέ σκανδαλώδικα πρόστιμα. —Καί πόσο μεγάλα ἦταν τά πρόστιμα σ' αὐτό; —Ὁ ἀρχιεργάτης ὑφαντουργός Σόριν κατέθεσε στό δικαστήριο, ὅπως εἴπαμε κιόλας, ὅτι τά πρόστιμα ἔφταναν ὥς τό μισό τῶν ἀποδοχῶν καί γενικά κυμαίνονταν ἀπό 30 ὥς 50%, δηλ. ἀπό 30 ὥς 50 καπίκια στό ρούβλι. —Ἡ κατάθεση ὅμως αὐτή, πρῶτον, δέν ἐπιβεβαιώθηκε μέ συγκεκριμένα στοιχεῖα, καί, δεύτερο, ἀφορᾶ εἴτε μεμονωμένες περιπτώσεις, εἴτε ἕνα μόνο τμῆμα. —Στή δίκη τῶν ἀπεργῶν ἀναφέρθηκαν ὁρισμένα στοιχεῖα γιά τά πρόστιμα. —Ἀναφέρθηκαν ἀποδοχές (μηνιάτικες) καί πρόστιμα γιά 17 περιπτώσεις: ὅλες οἱ ἀποδοχές ἔφταναν σέ 179 ρούβλια καί 6 καπίκια καί τά πρόστιμα σέ 29 ρούβλια καί 65 καπίκια. Ἀναλογοῦν 16 καπίκια πρόστιμο σέ ἀποδοχές 1 ρουβλιοῦ. Τό πιό μεγάλο πρόστιμο σ' ὅλες αὐτές τίς 17 περιπτώσεις ἦταν 3 ρούβλια καί 85 καπίκια σέ ἀποδοχές 12 ρούβλια καί 40 καπίκια. Δηλαδή 31 $^1/_2$ καπίκια στό ρούβλι, καί πάλι λιγότερο ἀπό ὅ,τι ἐπιτρέπει ὁ νόμος μας. —Τό καλύτερο ὅμως εἶναι νά πάρουμε τά στοιχεῖα γιά ὅλο τό ἐργοστάσιο. —Τό 1884 τά πρόστι-

* Ἡ πρώτη ἔκθεση γιά τό 1885. Μόνο οἱ πρῶτες ἐκθέσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας δημοσιεύτηκαν. Ἡ κυβέρνηση σταμάτησε ἀμέσως νά δημοσιεύει τίς ἐκθέσεις.— Σκεφθεῖτε, πόσο ὡραῖο θά ἦταν τό ἐργοστασιακό καθεστώς, ἀφοῦ φοβοῦνταν νά δημοσιεύσουν τήν περιγραφή του.

μα ἦταν μεγαλύτερα ἀπό τά προηγούμενα χρόνια: ἔφταναν τά $23 \frac{1}{4}$ καπίκια στό ρούβλι (αὐτός εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός: τά πρόστιμα κυμαίνονταν ἀπό $20 \frac{1}{3}$ ὥς $23 \frac{1}{4}$%). Κι ἔτσι σ' ἕνα ἐργοστάσιο, πού ἔγινε γνωστό γιά τά ἐξαιρετικά μεγάλα πρόστιμα, τά πρόστιμα ἦταν ὡστόσο μικρότερα ἀπό κεῖνα πού ἐπιτρέπει ὁ ρωσικός νόμος!... Τί ὡραῖα πού ὑπερασπίζει τούς ἐργάτες αὐτός ὁ νόμος, νά μή βασκαθεῖ! —Οἱ ἀπεργοί τοῦ ὑφαντουργείου Μορόζοφ ἀπαιτοῦσαν: «τά πρόστιμα νά μήν ξεπερνοῦν τά 5% γιά κάθε ρούβλι πού βγάζει ὁ ἐργάτης, καί μάλιστα εἶναι ἀπαραίτητο νά προειδοποιεῖται ὁ ἐργάτης, γιά τήν ἄσχημη δουλιά καί νά μήν καλεῖται στό γραφεῖο πάνω ἀπό δυό φορές τό μήνα». Τά πρόστιμα, πού ἐπιτρέπουν οἱ νόμοι μας, μποροῦν νά συγκριθοῦν μόνο μέ κάτι τοκογλυφικά ἐπιτόκια. Εἶναι ζήτημα ἄν κάποιος ἐργοστασιάρχης θά τολμήσει ν' ἀνεβάσει τά πρόστιμα σ' ἕνα τέτιο ὕψος· ὁ νόμος τοῦ τό ἐπιτρέπει, μά οἱ ἐργάτες δέ θά τό ἀνεχτοῦν*.

Τούς νόμους μας γιά τό μέγεθος τῶν προστίμων δέν τούς διακρίνει μόνο μιά σκανδαλώδικη ἀπληστία, μά καί φοβερή ἀδικία. Ἄν τό πρόστιμο εἶναι πάρα πολύ μεγάλο (ξεπερνάει τό ἕνα τρίτο), ὁ ἐργοστασιάρχης μπορεῖ νά ἀκυρώσει τό συμβόλαιο ἐργασίας, ἐνῶ στόν ἐργάτη δέν παρέχεται τό ἴδιο δικαίωμα, δηλ. τό δικαίωμα νά φύγει ἀπό τό ἐργοστάσιο, ὅταν τοῦ ἐπιβάλλουν τόσο πολλά πρόστιμα, ὥστε νά ξεπερνοῦν τό ἕνα τρίτο τῶν ἀποδοχῶν. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ νόμος φροντίζει μόνο γιά τόν ἐργοστασιάρχη, λές καί τά πρόστιμα προκαλοῦνται μόνο ἀπό ὑπαιτιότητα τῶν ἐργατῶν. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὁ καθένας ξέρει ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες κατα-

* Δέν μποροῦμε νά μή σημειώσουμε σχετικά μ' αὐτό ὅτι ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, πρώην γενικός, ἐπιθεωρητής ἐργασίας τῆς περιφερείας Πετρούπολης, τό θεωρεῖ σωστό νά χαρακτηρίσει τό νόμο αὐτό «πραγματικά οὐμανιστική (ἀνθρωπιστική) μεταρύθμιση, πού περιποιεῖ τή μεγαλύτερη τιμή στή μέριμνα τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης γιά τίς ἐργατικές τάξεις». (Ὁ χαρακτηρισμός αὐτός ὑπάρχει στό βιβλίο «Ἡ ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας», πού ἐξέδωσε ἡ ρωσική κυβέρνηση γιά τήν παγκόσμια ἔκθεση τοῦ 1893 στό Σικάγο). Νά, λοιπόν, ποιά εἶναι ἡ μέριμνα τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης!!! Πρίν ἀπό τό νόμο καί ὅταν δέν ὑπῆρχε κανένας νόμος βρίσκονταν ἀκόμα ἀνάμεσα στούς ἐργοστασιάρχες τέτιοι ληστές πού κρατοῦσαν ἀπό τόν ἐργάτη 23 καπίκια στό ρούβλι. Καί ὁ νόμος, μεριμνώντας γιά τούς ἐργάτες, ὅρισε νά μήν κρατοῦν πάνω ἀπό $33 \frac{1}{3}$ (τριάντα τρία καί ἕνα τρίτο) καπίκια στό ρούβλι! Ἐνῶ τριάντα τρία καπίκια χωρίς τό ἕνα τρίτο μποροῦν τώρα νά τά κρατοῦν πιά σύμφωνα μέ τό νόμο.—Ἀλήθεια, πρόκειται γιά «πραγματικά ἀνθρωπιστική μεταρύθμιση»!

φεύγουν συχνά στά πρόστιμα χωρίς νά φταῖνε καθόλου οἱ ἐργάτες, λχ., γιά ν' ἀναγκάσουν τούς ἐργάτες νά δουλεύουν πιό ἐντατικά. Ὁ νόμος προστατεύει μόνο τόν ἐργοστασιάρχη ἀπό τόν ἀμελή ἐργάτη, δέν προστατεύει ὅμως τόν ἐργάτη ἀπό τούς ἐξαιρετικά ἄπληστους ἐργοστασιάρχες. Συνεπῶς, στήν περίπτωση αὐτή οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν ἀπό ποιόν νά ζητήσουν προστασία. Πρέπει οἱ ἴδιοι νά σκεφτοῦν γιά τόν ἑαυτό τους καί γιά τήν πάλη ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες.

V. ΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΠΙΒΟΛΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΤΙΜΩΝ

Εἴπαμε κιόλας ὅτι σύμφωνα μέ τό νόμο τά πρόστιμα ἐπιβάλλονται μέ «προσωπική ἐξουσία» αὐτῶν πού διευθύνουν τίς φάμπρικες ἤ τά ἐργοστάσια. Σχετικά μέ τήν ὑποβολή παραπόνων γιά τίς ἀποφάσεις τους ὁ νόμος λέει: «Οἱ ἀποφάσεις τοῦ διευθυντῆ τῆς φάμπρικας ἤ τοῦ ἐργοστασίου γιά ἐπιβολή προστίμων στούς ἐργάτες εἶναι τελεσίδικες. Ἄν ὅμως ἐπισκεφτοῦν τή φάμπρικα ἤ τό ἐργοστάσιο ὑπάλληλοι τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας καί ἀνακαλύψουν ἀπό δηλώσεις τῶν ἐργατῶν, ὅτι τούς ἔχουν ἐπιβληθεῖ πρόστιμα παρά τίς διατάξεις τοῦ νόμου, τότε ζητοῦνται εὐθύνες ἀπό τό διευθυντή». Ἡ ἀπόφαση αὐτή, ὅπως βλέπετε, εἶναι πολύ ἀσαφής καί ἀντιφατική: ἀπό τό ἕνα μέρος λένε στόν ἐργάτη ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑποβάλει παράπονα γιά τήν ἐπιβολή τοῦ προστίμου. Καί ἀπό τό ἄλλο λένε ὅτι οἱ ἐργάτες μποροῦν «νά δηλώνουν» στόν ἐπιθεωρητή ὅτι τούς ἐπιβλήθηκαν πρόστιμα «παρά τό νόμο». «Δηλώνω ὅτι ἔγινε ἐναντίον μου κάτι τό παράνομο», καί «ὑποβάλλω παράπονα γιά κάτι τό παράνομο», — ἕνας ἄνθρωπος πού δέν εἶχε τήν εὐκαἶρία νά γνωρίσει τούς ρωσικούς νόμους, θά ρωτοῦσε τί διαφορά ὑπάρχει, τέλος πάντων, ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δυό; Διαφορά δέν ὑπάρχει, ὁ σκοπός ὅμως τῆς στρεψόδικης αὐτῆς διάταξης τοῦ νόμου εἶναι πολύ καθαρός: ὁ νόμος θέλει νά περιορίσει τό δικαίωμα τοῦ ἐργάτη νά ὑποβάλλει παράπονα ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες γιά ἄδικη καί παράνομη ἐπιβολή προστίμων. Τώρα, ἄν κάποιος ἐργάτης ὑποβάλει παράπονα στόν ἐπιθεωρητή γιά παράνομο πρόστιμο, ὁ ἐπιθεωρητής μπορεῖ νά τοῦ ἀπαντήσει: «Ὁ νόμος δέν ἐπιτρέπει νά παραπονιέσαι γιά τήν ἐπιβολή προστίμων». — Θά βρεθοῦν πολλοί ἐργάτες πού θά ξέρουν τόν πονηρό νόμο καί θά εἶναι σέ θέση ν' ἀπαντήσουν σ' αὐτό: «Ἐγώ δέν παρα-

πονιέμαι, ἁπλῶς δηλώνω». — Γι' αὐτό ἀκριβῶς ὑπάρχουν οἱ ἐπιθεωρητές, γιά νά παρακολουθοῦν ἄν τηροῦνται οἱ νόμοι πού ρυθμίζουν τίς σχέσεις τῶν ἐργατῶν μέ τούς ἐργοστασιάρχες. Οἱ ἐπιθεωρητές εἶναι ὑποχρεωμένοι νά δέχονται κάθε δήλωση γιά μή ἐφαρμογή τοῦ νόμου. Ὁ ἐπιθεωρητής, σύμφωνα μέ τόν κανονισμό (βλ. τήν «Ἐγκύκλιο πρός τούς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας» πού ἐγκρίθηκε ἀπό τόν ὑπουργό τῶν Οἰκονομικῶν[25]), πρέπει νά ἔχει μέρες ἀκρόασης, τουλάχιστον, μιά φορά τή βδομάδα, γιά νά δίνει προφορικές ἐξηγήσεις στά πρόσωπα πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπ' αὐτές, καί σέ κάθε ἐργοστάσιο πρέπει νά ὑπάρχει τοιχοκολλημένη ἀνακοίνωση σχετικά μέ τίς μέρες αὐτές. — Ἔτσι, ἄν οἱ ἐργάτες ξέρουν τό νόμο καί ἔχουν σταθερή ἀπόφαση νά μήν ἐπιτρέψουν καμιά παρέκκλιση ἀπ' αὐτόν, τότε θά καταστεῖ ἄχρηστη ἡ πονηριά τοῦ νόμου πού ἀναφέραμε τώρα δά, καί οἱ ἐργάτες θά μπορέσουν νά πετύχουν τήν τήρηση τοῦ νόμου. — Ἔχουν οἱ ἐργάτες τό δικαίωμα νά πάρουν πίσω τά χρήματα τοῦ προστίμου, ἄν τό πρόστιμο τούς ἔχει ἐπιβληθεῖ ἄδικα; Σύμφωνα μέ τόν κοινό νοῦ θά ἔπρεπε, ἀσφαλῶς, ν' ἀπαντήσουμε: ναί, γιατί εἶναι ἀπαράδεχτο νά μπορεῖ ὁ ἐργοστασιάρχης νά ἐπιβάλει στόν ἐργάτη ἄδικα πρόστιμα καί νά μήν τοῦ ἐπιστρέφει τά χρήματα πού κράτησε ἄδικα. Ἀποδείχτηκε, ὅμως, ὅτι κατά τή συζήτηση τοῦ νόμου αὐτοῦ στό Συμβούλιο τοῦ κράτους ἀποφασίστηκε *σκόπιμα* νά μή γίνει λόγος γι' αὐτό. Τά μέλη τοῦ Συμβουλίου τοῦ κράτους θεώρησαν ὅτι ἡ παραχώρηση στούς ἐργάτες τοῦ δικαιώματος νά ζητοῦν πίσω τά χρήματα πού τούς κρατήθηκαν ἄδικα «θά μειώσει στά μάτια τῶν ἐργατῶν τό κύρος πού ἐπιβάλλεται νά δοθεῖ στό διευθυντή τοῦ ἐργοστασίου, γιά νά τηρεῖ τήν τάξη ἀνάμεσα στούς ἐργάτες». Ἔτσι σκέφτονται οἱ δημόσιοι ἄνδρες γιά τούς ἐργάτες! Ἄν ὁ ἐργοστασιάρχης κράτησε ἄδικα χρήματα ἀπό τόν ἐργάτη, δέν πρέπει νά δίνεται στόν ἐργάτη τό δικαίωμα νά τά ζητήσει πίσω. Γιατί ὅμως νά παίρνουν τά χρήματα τοῦ ἐργάτη; — Γιατί τά παράπονα «θά μειώσουν τό κύρος τῶν διευθυντῶν»! Συνεπῶς, «τό κύρος τῶν διευθυντῶν» καί ἡ «τήρηση τῆς τάξης στά ἐργοστάσια» στηρίζονται μόνο στό γεγονός, ὅτι οἱ ἐργάτες δέν ξέρουν τά δικαιώματά τους καί «δέν τολμοῦν» νά παραπονεθοῦν ἐνάντια στή διεύθυνση, ἔστω κι ἄν αὐτή παραβιάζει τό νόμο! Συνεπῶς, οἱ δημόσιοι ἄνδρες φοβοῦνται πραγματικά μήπως οἱ ἐργάτες διανοηθοῦν νά παρακολουθήσουν ἄν ἐπιβάλλονται σωστά τά πρόστιμα! Οἱ ἐργάτες πρέπει νά εὐχα-

ριστήσουν τά μέλη τοῦ Συμβουλίου τοῦ κράτους γιά τήν εἰλικρίνειά τους, πού δείχνει στούς ἐργάτες τί μποροῦν νά περιμένουν ἀπό τήν κυβέρνηση. Οἱ ἐργάτες πρέπει νά δείξουν, ὅτι θεωροῦν τόν ἑαυτό τους τό ἴδιο ἀνθρώπους ὅπως καί οἱ ἐργοστασιάρχες κατ' δέν εἶναι διατεθειμένοι νά ἐπιτρέψουν νά τούς μεταχειρίζονται σάν ἄλαλα ζῶα. Γι' αὐτό τό λόγο οἱ ἐργάτες πρέπει νά θεωροῦν ὑποχρέωσή τους νά ὑποβάλουν παράπονα σέ κάθε περίπτωση ἄδικης ἐπιβολῆς προστίμου, νά ἀπαιτοῦν ὁπωσδήποτε — εἴτε ἀπό τόν ἐπιθεωρητή, ἤ, σέ περίπτωση ἄρνησής του, ἀπό τό δικαστήριο — τήν ἐπιστροφή τῶν χρημάτων. Ἄς μήν πετύχουν οἱ ἐργάτες τίποτα οὔτε ἀπό τούς ἐπιθεωρητές, οὔτε ἀπό τό δικαστήριο. — Ὡστόσο οἱ προσπάθειές τους δέ θά πᾶνε χαμένες: θ' ἀνοίξουν τά μάτια τῶν ἐργατῶν, θά τούς δείξουν τί θέση παίρνουν οἱ νόμοι μας ἀπέναντι στά δικαιώματα τῶν ἐργατῶν.

Ἔτσι, ἐμεῖς ξέρουμε τώρα ὅτι τά πρόστιμα ἐπιβάλλονται μέ τήν «προσωπική ἐξουσία» τῶν διευθυντῶν. — Σέ κάθε ἐργοστάσιο ὅμως μποροῦν νά ὑπάρχουν διαφορές στό μέγεθος τῶν προστίμων (ἐφόσον ὁ νόμος καθορίζει μόνο το ὅριο, πού δέν ἐπιτρέπεται νά ξεπερνιέται κατά τήν ἐπιβολή προστίμου), μποροῦν νά ὑπάρχουν διαφορετικοί κανονισμοί ἐσωτερικῆς τάξης. Γι' αὐτό τό λόγο ὁ νόμος ἀπαιτεῖ νά ἀναγράφονται προκαταβολικά στόν *πίνακα τιμωριῶν* ὅλες οἱ παραβιάσεις πού ὑπόκεινται σέ πρόστιμο, καθώς καί τό μέγεθος τοῦ προστίμου γιά κάθε παραβίαση. Ὁ πίνακας αὐτός καταρτίζεται ἀπό τόν κάθε ἐργοστασιάρχη χωριστά καί ἐπικυρώνεται ἀπό τόν ἐπιθεωρητή ἐργασίας. Σύμφωνα μέ τό νόμο πρέπει νά τοιχοκολιέται σέ κάθε τμῆμα τοῦ ἐργοστασίου.

Γιά νά μπορεῖ νά παρακολουθεῖ κανείς ἄν ἐπιβάλλονται σωστά τά πρόστιμα καί πόσα πρόστιμα ἐπιβάλλονται, εἶναι ἀπαραίτητο νά καταγράφονται σωστά ὅλα ἀνεξαιρέτως τά πρόστιμα. Ὁ νόμος ἀπαιτεῖ νά καταχωροῦνται τά πρόστιμα στό βιβλιάριο ἐργασίας τοῦ ἐργάτη «τό ἀργότερο τρεῖς μέρες μετά τήν ἐπιβολή τους». Ἡ καταχώρηση πρέπει νά ἀναφέρει, πρῶτον, τό λόγο τῆς τιμωρίας (δηλ. γιά ποιό λόγο τοῦ ἐπιβάλλεται τό πρόστιμο, — γιά ὄχι καλή δουλιά καί γιά ποιά δουλιά συγκεκριμένα, γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία ἤ γιά παραβίαση τῆς τάξης καί ποιά παραβίαση συγκεκριμένα) καί, δεύτερο, τό ποσό τοῦ προστίμου. — Ἡ καταχώρηση τῶν προστίμων στό βιβλιάριο ἐργασίας εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά μποροῦν οἱ ἐργάτες νά ἐλέγχουν ἄν ἐπιβάλλονται

σωστά τά πρόστιμα καί νά ὑποβάλλουν ἔγκαιρα παράπονα σέ περίπτωση μιᾶς ὁποιασδήποτε παρανομίας. Σέ συνέχεια τά πρόστιμα πρέπει νά καταχωροῦνται ὅλα σ' ἕνα εἰδικό βιβλίο, κρεμασμένο μέ κορδόνι, πού πρέπει νά ὑπάρχει σέ κάθε ἐργοστάσιο, γιά νά ἐλέγχονται τά πρόστιμα ἀπό τήν ἐπιθεώρηση.

Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, δέ θάταν ἴσως περιττό νά εἰπωθοῦν δυό λόγια σχετικά μέ τά παράπονα γιά τούς ἐργοστασιάρχες καί τούς ἐπιθεωρητές, γιατί οἱ ἐργάτες τίς περισσότερες φορές δέν ξέρουν πῶς καί σέ ποιόν νά ὑποβάλουν παράπονα. — Σύμφωνα μέ τό νόμο τά παράπονα γιά κάθε παραβίαση τοῦ νόμου στή φάμπρικα ἤ στό ἐργοστάσιο πρέπει νά ὑποβάλλονται στόν ἐπιθεωρητή ἐργασίας. Αὐτός εἶναι ὑποχρεωμένος νά δέχεται προφορικές καί γραφτές ἀναφορές δυσαρέσκειας. Ἄν ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας δέν ἱκανοποιήσει τήν αἴτηση, τότε μπορεῖ νά ἀπευθυνθοῦν στό γενικό ἐπιθεωρητή, πού εἶναι ἐπίσης ὑποχρεωμένος νά ἔχει μέρες ἀκρόασης γιά νά ἀκούει τίς ἀναφορές. — Ἐπιπλέον, τό γραφεῖο τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητῆ πρέπει νά εἶναι ἀνοιχτό *καθημερινά* γιά τά πρόσωπα πού χρειάζονται πληροφορίες ἤ ἐξηγήσεις ἤ θέλουν νά ὑποβάλουν ἀναφορές (βλ. τήν «Ἐγκύκλιο πρός τούς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας», ἄρθρο 18). Παράπονα γιά τήν ἀπόφαση τοῦ ἐπιθεωρητῆ μποροῦν νά ὑποβληθοῦν στήν Ἐπιτροπή κυβερνείου γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις*. Γιά τήν ὑποβολή τῶν παραπόνων αὐτῶν ὁ νόμος ὁρίζει προθεσμία ἑνός μηνός, ὑπολογίζοντας ἀπό τή μέρα πού ὁ ἐπιθεωρητής ἀνακοίνωσε τήν ἀπόφασή του. Σέ συνέχεια, κατά τῶν ἀποφάσεων τῆς Ἐπιτροπῆς γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις μποροῦν νά ὑποβληθοῦν μέσα στήν ἴδια προθεσμία παράπονα στόν ὑπουργό τῶν Οἰκονομικῶν.

Ὅπως βλέπετε, ὁ νόμος ἀναφέρει πάρα πολλά πρόσωπα, στά ὁποῖα μπορεῖ νά ὑποβληθοῦν παράπονα. Καί μάλιστα ἔχουν δικαίωμα νά ὑποβάλουν παράπονα καί ὁ ἐργοστασιάρχης καί ὁ ἐργάτης. Τό κακό εἶναι μόνο ὅτι ἡ προστασία αὐτή

* Ἀπό ποιούς ἀποτελεῖται ἡ Ἐπιτροπή γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις; Ἀπο τό γενικό διοικητή τοῦ κυβερνείου, τόν εἰσαγγελέα, τό διοικητή τῆς χωροφυλακῆς, τόν ἐπιθεωρητή ἐργασίας καί *δυό ἐργοστασιάρχες*. — Ἄν προσθέταμε ἐδῶ τό διευθυντή τῶν φυλακῶν καί τό διοικητή τῶν κοζάκων, τότε θά ἔχουμε μπροστά μας ὅλους τούς δημόσιους ὑπαλλήλους, πού μετατρέπουν σέ πράξη τή «μέριμνα τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης γιά τίς ἐργατικές τάξεις».

μένει μονάχα στά χαρτιά. Ὁ ἐργοστασιάρχης ἔχει ὅλη τή δυνατότητα νά ὑποβάλει παράπονα, — ἔχει διαθέσιμο χρόνο, ἔχει χρήματα νά πληρώσει δικηγόρο κτλ., καί γι' αὐτό οἱ ἐργοστασιάρχες ὑποβάλλουν πραγματικά παράπονα κατά τῶν ἐπιθεωρητῶν, φτάνουν ὥς τόν ὑπουργό καί ἔχουν πετύχει κιόλας διάφορα προνόμια. Ἐνῶ γιά τόν ἐργάτη τό δικαίωμα νά ὑποβάλει παράπονα εἶναι μόνο λόγια χωρίς καμιά σημασία. Πρῶτα ἀπ' ὅλα δέν ἔχει τόν καιρό νά πηγαίνει ἀπό ἐπιθεωρητή σέ ἐπιθεωρητή καί ἀπό γραφεῖο σέ γραφεῖο! δουλεύει, καί γιά τήν «ἀδικαιολόγητη ἀπουσία» τοῦ ἐπιβάλλουν πρόστιμο. Δέν ἔχει χρήματα νά πληρώσει δικηγόρο. Δέν ξέρει τούς νόμους καί γιά τό λογο αὐτό δέν μπορεῖ νά ἐπιμείνει γιά τό δίκιο του. Καί οἱ ἀρχές ὄχι μόνο δέν φροντίζουν νά μάθουν οἱ ἐργάτες τούς νόμους, ἀλλά, ἀπανεντίας, προσπαθοῦν νά τούς κρύψουν ἀπό τόν ἐργάτη. Γιά κεῖνον πού δέν τό πιστεύει, θά παραθέσουμε τήν παρακάτω διάταξη ἀπό τήν «Ἐγκύκλιο πρός τούς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας» (ἡ ἐγκύκλιος ἔχει ἐγκριθεῖ ἀπό τόν ὑπουργό καί διασαφηνίζει τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας): «Κάθε ἐξήγηση πρός τόν ἰδιοχτήτη βιομηχανικῆς ἐπιχείρησης ἤ τό διευθυντή της σχετικά μέ τίς παρατηρηθεῖσες παραβιάσεις τοῦ νόμου καί τῶν ὑποχρεωτικῶν διατάξεων πού ἔχουν ἐκδοθεῖ γιά τήν ἑρμηνεία του, δίνεται ἀπό τόν ἐπιθεωρητή ἐργασίας μόνο ἐν ἀπουσία τοῦ ἐργάτη»*. Ἔτσι λοιπόν, ἄν ὁ ἐργοστασιάρχης παραβιάζει τό νόμο, ὁ ἐπιθεωρητής δέν τολμᾶ νά τοῦ μιλήσει γι' αὐτό *μπροστά στούς ἐργάτες*, τό ἀπαγορεύει ὁ ὑπουργός! Διαφορετικά οἱ ἐργάτες, ἀσφαλῶς, θά μάθουν πραγματικά τό νόμο καί θά θελήσουν ν' ἀπαιτήσουν τήν ἐφαρμογή του! Ἄδικα δέν ἔγραφε ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» ὅτι αὐτό θά ἦταν ἁπλῶς καί μόνο «διαφθορά»!

Ὁ κάθε ἐργάτης ξέρει ὅτι τοῦ εἶναι σχεδόν τελείως ἀδύνατο νά ὑποβάλει παράπονα, ἰδιαίτερα κατά τοῦ ἐπιθεωρητῆ. Φυσικά, δέ θέλουμε νά ποῦμε ὅτι οἱ ἐργάτες δέν πρέπει νά ὑποβάλλουν παράπονα: ἀντίθετα, πάντοτε, ὅταν ὑπάρχει ἔστω καί ἡ ἐλάχιστη δυνατότητα, πρέπει ὁπωσδήποτε νά ὑποβάλλουν παράπονα, γιατί μόνο ἔτσι οἱ ἐργάτες θά μάθουν τά δικαιώματά τους καί θά συνηθίζουν νά καταλαβαίνουν γιά ποιανοῦ συμφέρον γράφονται οἱ ἐργοστασιακοί νόμοι. Ἐμεῖς θέλουμε ἁπλῶς νά ποῦμε ὅτι μέ τά παράπονα δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ

* Σημείωση στό ἄρθρο 26 τῆς «Ἐγκυκλίου».

καμιά σοβαρή καί γενική βελτίωση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν. Γι' αὐτό ὑπάρχει μόνο ἕνας δρόμος: νά ἑνωθοῦν οἱ ἐργάτες καί νά ὑπερασπίσουν τά δικαιώματά τους, νά παλαίψουν ἐνάντια στίς καταπιέσεις ἀπό τά ἀφεντικά, γιά νά πετύχουν πιό ὑποφερτό μεροκάματο καί πιό μικρή ἐργάσιμη μέρα.

VI. ΠΟΥ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΠΗΓΑΙΝΟΥΝ, ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ, ΤΑ ΧΡΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΤΙΜΩΝ;

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα τό τελευταῖο ζήτημα σχετικά μέ τά πρόστιμα: πῶς ξοδεύονται τά χρήματα τῶν προστίμων; — Εἴπαμε κιόλας ὅτι ὥς τό 1886 τά χρήματα αὐτά πήγαιναν στήν τσέπη τῶν ἐργοστασιαρχῶν. Τό σύστημα ὅμως αὐτό ὁδηγοῦσε σέ τόσο πολλές ὑπερβασίες καί ἐρέθιζε σέ τέτιο βαθμό τούς ἐργάτες, ὥστε τά ἴδια τ' ἀφεντικά ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν πώς εἶναι ἀνάγκη νά καταργηθεῖ. Σέ ὁρισμένα ἐργοστάσια ἐπικράτησε μόνη της ἡ συνήθεια νά δίνονται ἀπό τά χρήματα τῶν προστίμων βοηθήματα στούς ἐργάτες. Λογουχάρη, στό ἴδιο πάλι ὑφαντουργεῖο Μορόζοφ, ἀκόμα πρίν ἀπό τήν ἀπεργία τοῦ 1885, εἶχε ἀποφασιστεῖ νά διαθέτονται τά πρόστιμα γιά τό κάπνισμα καί τό μπάσιμο βότκας στό ἐργοστάσιο, γιά βοηθήματα στούς ἀνάπηρους, καί τά πρόστιμα γιά ἐλαττωματική δουλιά νά πηγαίνουν στό ἀφεντικό.

Ὁ καινούργιος νόμος τοῦ 1886 θέσπισε τό γενικό κανόνα ὅτι τά πρόστιμα δέν μποροῦν νά πηγαίνουν στήν τσέπη τοῦ ἀφεντικοῦ. Ὁ νόμος λέει: «Τά ποσά πού προέρχονται ἀπό πρόστιμα τῶν ἐργατῶν διαθέτονται γιά τή δημιουργία σέ κάθε ἐργοστάσιο εἰδικοῦ κεφαλαίου, πού τό διαχειρίζεται ἡ διεύθυνση τοῦ ἐργοστασίου. Τό κεφάλαιο αὐτό μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ, μέ τήν ἄδεια τοῦ ἐπιθεωρητῆ, μόνο γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν, σύμφωνα μέ τίς διατάξεις πού ἐκδίδει ὁ ὑπουργός Οἰκονομικῶν σέ συνεννόηση μέ τόν ὑπουργό Ἐσωτερικῶν». Ἔτσι, σύμφωνα μέ τό νόμο, τά πρόστιμα πρέπει νά πηγαίνουν μόνο γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν. Τά χρήματα ἀπό τά πρόστιμα εἶναι χρήματα τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν, κρατήσεις ἀπό τά μεροκάματά τους.

Οἱ διατάξεις πού ἀναφέρει ὁ νόμος, σχετικά μέ τό ξόδεμα τοῦ κεφαλαίου πού προέρχεται ἀπό τά πρόστιμα, ἐκδόθηκαν μόλις τό 1890 (4 τοῦ Δεκέμβρη), δηλ. $3^1/_2$ ὁλόκληρα χρόνια ὕστερα ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ νόμου. Οἱ διατάξεις λένε πώς τά

χρήματα πού προέρχονται ἀπό πρόστιμα ξοδεύονται *κυρίως* γιά τίς παρακάτω ἀνάγκες τῶν ἐργατῶν: «α) γιά βοηθήματα στούς ἐργάτες πού ἔχασαν δριστικά τήν ἱκανότητα πρός ἐργασία ἤ πού ἔχασαν προσωρινά τή δυνατότητα νά ἐργάζονται λόγω ἀρρώστιας». Σήμερα οἱ ἐργάτες, πού ἔγιναν ἀνάπηροι, μένουν συνήθως χωρίς κανένα μέσο συντήρησης. Γιά ν' ἀνοίξουν δίκη μέ τόν ἐργοστασιάρχη, καταφεύγουν σέ δικηγόρους καί συνήθως τούς συντηρεῖ ὁ δικηγόρος πού ἀναλαβαίνει τήν ὑπόθεσή τους καί πού σέ ἀντάλλαγμα τῆς ἐλεημοσύνης, πού δίνει στόν ἐργάτη, παίρνει τεράστια μερίδα ἀπό τήν ἀποζημίωση πού θά τοῦ ἐπιδικαστεῖ. Κι ἄν ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά πάρει μέ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου παρά μόνο μιά μικρή ἀποζημίωση, τότε οὔτε καί θά βρεῖ δικηγόρο. Τά χρήματα πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα πρέπει ἀπαραίτητα νά χρησιμοποιοῦνται γιά τέτιες περιπτώσεις. Μέ τό βοήθημα ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων ὁ ἐργάτης θά κουτσοζήσει ἕνα διάστημα καί θά μπορέσει νά βρεῖ δικηγόρο γιά τή διεξαγωγή τῆς δίκης ἐνάντια στό ἀφεντικό χωρίς ἡ ἀνέχεια νά τόν ἀναγκάσει νά γίνει ἀπό δοῦλος τοῦ ἀφεντικοῦ, δοῦλος τοῦ δικηγόρου. Οἱ ἐργάτες, πού ἔχασαν τή δουλιά τους λόγω ἀρρώστιας, πρέπει ἐπίσης νά παίρνουν βοήθημα ἀπό τό κεφάλαιό τους τῶν προστίμων*.

Ἐπεξηγώντας τήν πρώτη αὐτή παράγραφο τῶν διατάξεων, ἡ Ἐπιτροπή Πετρούπολης γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις καθόρισε, ὅτι τά βοηθήματα πρέπει νά χορηγοῦνται μέ βάση πιστοποιητικό γιατροῦ καί νά μήν ὑπερβαίνουν τό μισό τῶν προηγούμενων ἀποδοχῶν τοῦ ἐργάτη. Θά σημειώσουμε σέ παρένθεση, ὅτι ἡ Ἐπιτροπή Πετρούπολης γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις πῆρε τήν ἀπόφαση αὐτή στή συνεδρίασή της τῆς 26 τοῦ Ἀπρίλη 1895. Δηλαδή, ἡ ἐπεξήγηση ἔγινε $4^1/_2$ χρόνια ὕστερα ἀπό τήν ἔκδοση τῶν διατάξεων καί οἱ διατάξεις $3^1/_2$ χρόνια ὕστερα ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ νόμου. Συνεπῶς, *χρειάστηκαν συνολικά ὀχτώ χρόνια μόνο γιά νά ἑρμηνευθεῖ ἐπαρκῶς ὁ νόμος!!* Καί τώρα πόσα χρόνια θά χρειαστοῦν γιά νά μάθουν ὅλοι τό νόμο καί ν' ἀρχίσει νά ἐφαρμόζεται στήν πράξη;

Δεύτερο, ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων χορηγοῦνται «β) βοηθήματα στίς ἐργάτριες πού βρίσκονται στήν τελευταία

---

* Εἶναι αὐτονόητο, πώς ὅταν ὁ ἐργάτης παίρνει βοήθημα ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων δέ χάνει τό δικαίωμα νά ζητήσει ἀπό τόν ἐργοστασιάρχη ἀποζημίωση σέ περίπτωση, λχ., ἀναπηρίας.

περίοδο τῆς ἐγκυμοσύνης καί σταμάτησαν νά δουλεύουν 2 βδομάδες πρίν ἀπό τόν τοκετό». Σύμφωνα μέ τήν ἐπεξήγηση τῆς Ἐπιτροπῆς Πετρούπολης γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις, τό βοήθημα πρέπει νά δίνεται μόνο γιά 4 βδομάδες (δυό πρίν ἀπό τόν τοκετό καί δυό μετά) καί νά μήν ξεπερνᾶ τό μισό τῶν προηγούμενων ἀποδοχῶν.

Τρίτο, βοηθήματα χορηγοῦνται «γ) σὲ περίπτωση ἀπώλειας ἤ φθορᾶς τῆς περιουσίας ἀπό πυρκαγιά ἤ ἄλλο ἀτύχημα». Σύμφωνα μέ τήν ἐπεξήγηση τῆς Ἐπιτροπῆς Πετρούπολης γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις, γιά νά πιστοποιηθεῖ ἕνα τέτιο περιστατικό χρειάζεται νά προσαχθεῖ πιστοποιητικό τῆς ἀστυνομίας καί τό ποσό τοῦ βοηθήματος δέν πρέπει νά ξεπερνᾶ τά 2/3 τῶν ἀποδοχῶν ἑνός ἑξαμήνου (δηλ. νά μήν ξεπερνᾶ τίς ἀποδοχές τεσσάρων μηνῶν).

Τέλος, τέταρτο, βοηθήματα χορηγοῦνται «δ) γιά κηδεία». Σύμφωνα μέ τήν ἐπεξήγηση πού δίνει ἡ Ἐπιτροπή Πετρούπολης γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις, τά βοηθήματα αὐτά πρέπει νά χορηγοῦνται μόνο γιά τούς ἐργάτες πού δούλευαν καί πέθαναν στό δοσμένο ἐργοστάσιο, ἤ στούς γονεῖς καί στά παιδιά τους. — Τό ποσό τοῦ βοηθήματος κυμαίνεται ἀπό 10 ὥς 20 ρούβλια.

Αὐτές εἶναι οἱ 4 περιπτώσεις χορήγησης βοηθημάτων, πού ἀναφέρονται στίς διατάξεις. — Οἱ ἐργάτες ὅμως ἔχουν δικαίωμα νά παίρνουν βοηθήματα καί σέ ἄλλες περιπτώσεις: οἱ διατάξεις ἀναφέρουν, ὅτι τά βοηθήματα δίνονται «κυρίως» στίς 4 αὐτές περιπτώσεις. Οἱ ἐργάτες ἔχουν δικαίωμα νά παίρνουν βοήθημα γιά κάθε λογῆς ἀνάγκες, καί ὄχι μόνο γιά τίς ἀνάγκες πού ἀπαριθμήσαμε. Ἡ ἁρμόδια Ἐπιτροπή Πετρούπολης στήν ἐπεξήγηση γιά τίς διατάξεις τῶν προστίμων (ἡ ἐπεξήγηση αὐτή τοιχοκολήθηκε στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια) λέει ἐπίσης: «Ἡ χορήγηση βοηθήματος σ' ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις γίνεται μέ ἔγκριση τῆς ἐπιθεώρησης», καί ἡ Ἐπιτροπή πρόσθεσε ἐδῶ ὅτι τά βοηθήματα σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει νά μειώνουν τά ἔξοδα τοῦ ἐργοστασίου γιά τά διάφορα ἱδρύματα (λογουχάρη, σχολειά, νοσοκομεῖα κτλ.) καί τίς ὑποχρεωτικές δαπάνες (λογουχάρη, γιά ἐπισκευή τῶν κτιρίων ὅπου μένουν οἱ ἐργάτες, γιά ἰατρική περίθαλψη κτλ.). Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ χορήγηση βοηθημάτων ἀπό τό κεφάλαιο προστίμων δέ δίνει τό δικαίωμα στόν ἐργοστασιάρχη νά θεωρεῖ τά βοηθήματα δικές του δαπάνες· οἱ δαπάνες αὐτές δὲν εἶναι

δικές του, ἀλλά τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν. Οἱ δαπάνες τοῦ ἐργοστασιάρχη πρέπει νά μείνουν ὅπως ἦταν.

Ἡ Ἐπιτροπή Πετρούπολης γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις ἔβγαλε καί τήν παρακάτω διάταξη: «τό ποσό τῶν χορηγούμενων ταχτικῶν βοηθημάτων δέν πρέπει νά ξεπερνᾶ τό μισό τῶν ἐτήσιων εἰσπράξεων ἀπό τά πρόστιμα». Ἐδῶ γίνεται διάκριση ἀνάμεσα στά ταχτικά βοηθήματα (πού χορηγοῦνται γιά ὁρισμένο χρονικό διάστημα, λχ., σέ ἄρρωστο ἤ σέ ἀνάπηρο) καί στά ἐφάπαξ βοηθήματα (πού χορηγοῦνται μιά φορά, λχ., γιά κηδεία ἤ σέ περίπτωση πυρκαγιᾶς). Γιά νά μείνουν χρήματα γιά τά ἐφάπαξ βοηθήματα, τά ταχτικά βοηθήματα δέν πρέπει νά ξεπερνοῦν τό μισό ποσό ὅλων τῶν προστίμων.

Πῶς μπορεῖ νά πάρει κανείς βοήθημα ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων; Σύμφωνα μέ τίς διατάξεις, οἱ ἐργάτες πρέπει νά ὑποβάλουν αἴτηση γιά βοήθημα στό ἀφεντικό, πού χορηγεῖ τό βοήθημα μέ ἔγκριση τῆς ἐπιθεώρησης. Σέ περίπτωση ἄρνησης ἀπομέρους τοῦ ἀφεντικοῦ, πρέπει νά ἀπευθυνθοῦν στόν ἐπιθεωρητή, πού μπορεῖ νά χορηγήσει τό βοήθημα μέ δική του ἐντολή.

Ἡ Ἐπιτροπή γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις μπορεῖ νά ἐπιτρέπει στούς ἀξιόπιστους ἐργοστασιάρχες νά χορηγοῦν μικρά βοηθήματα (ὥς 15 ρούβλια), χωρίς νά ζητοῦν τήν ἔγκριση τοῦ ἐπιθεωρητῆ.

Ὅταν τά χρήματα πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα δέν ξεπερνοῦν τά 100 ρούβλια τά φυλάγει τό ἀφεντικό, ὅταν ὅμως τό ποσό εἶναι μεγαλύτερο καταθέτονται στό ταμιευτήριο.

Ἄν κάποια φάμπρικα ἤ κάποιο ἐργοστάσιο κλείσει, τότε τό κεφάλαιο τῶν προστίμων μεταβιβάζεται στό γενικό ἐργατικό κεφάλαιο τοῦ κυβερνείου. Οἱ διατάξεις δέ λένε πῶς ξοδεύεται αὐτό τό «ἐργατικό κεφάλαιο» (γιά τό ὁποῖο οἱ ἐργάτες οὔτε ξέρουν, οὔτε καί μποροῦν νά ξέρουν τίποτα). Πρέπει, λένε, νά φυλάγεται στήν Κρατική τράπεζα «μέχρι νεοτέρας διαταγῆς». Ἄν ἀκόμα καί στήν πρωτεύουσα χρειάστηκαν 8 χρόνια γιά νά καθοριστοῦν οἱ διατάξεις γιά τή διάθεση τῶν κεφαλαίων τῶν προστίμων στά διάφορα ἐργοστάσια, τότε, ἀσφαλῶς, θά χρειαστεῖ νά περιμένουμε κάμποσες δεκαετίες, ὥσπου νά καταρτιστοῦν οἱ διατάξεις γιά διάθεση τοῦ «γενικοῦ ἐργατικοῦ κεφαλαίου τῶν κυβερνείων».

Αὐτές εἶναι οἱ διατάξεις γιά τή διάθεση τῶν χρημάτων πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα. Ὅπως βλέπετε, εἶναι ἐξαιρε-

τικά πολύπλοκες καί μπερδεμένες καί γιά τό λόγο αὐτό δέν εἶναι παράξενο, ὅτι οἱ ἐργάτες ὥς τά τώρα ἀγνοοῦν σχεδόν ὁλότελα τήν ὕπαρξή τους. Φέτος (1895) στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια τῆς Πετρούπολης τοιχοκολοῦνται ἀνακοινώσεις γιά τίς διατάξεις αὐτές*. Πρέπει πιά μόνοι τους οἱ ἐργάτες νά φροντίσουν νά μάθουν ὅλοι τίς διατάξεις αὐτές, ὥστε νά βλέπουν σωστά τό βοήθημα πού παίρνουν ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων — ὄχι σάν ἐλεημοσύνη τοῦ ἐργοστασιάρχη, ὄχι σάν ἀγαθοεργία, ἀλλά σάν δικά τους χρήματα, σάν χρήματα πού προέρχονται ἀπό τίς κρατήσεις ἀπό τά μεροκάματά τους καί ξοδεύονται μόνο γιά τίς ἀνάγκες τους. Οἱ ἐργάτες ἔχουν ὅλο τό δικαίωμα νά ἀπαιτοῦν νά τούς χορηγοῦνται βοηθήματα ἀπό τά χρήματα αὐτά.

Σχετικά μέ τίς διατάξεις αὐτές εἶναι ἀπαραίτητο νά εἰπωθεῖ, πρῶτον, πῶς ἐφαρμόζονται, τί δυσχέρειες παρουσιάζονται κατά τήν ἐφαρμογή τους καί τί ὑπερβασίες γίνονται. Δεύτερο, πρέπει νά ἐξεταστεῖ ἄν οἱ διατάξεις αὐτές ἔχουν καταρτιστεῖ κατά τρόπο δίκαιο, ἄν ὑπερασπίζουν ἀρκετά τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν.

Ὅσο γιά τήν ἐφαρμογή τῶν διατάξεων, πρῶτ' ἀπ' ὅλα εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀναφέρουμε τήν παρακάτω ἐπεξήγηση πού δίνει ἡ Ἐπιτροπή Πετρούπολης γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις: «Ἄν σέ μιά δοσμένη στιγμή δέν ὑπάρχουν χρήματα ἀπό πρόστιμα..., τότε οἱ ἐργάτες δέν μποροῦν νά προβάλουν καμιά ἀξίωση στή διεύθυνση τοῦ ἐργοστασίου». Γεννιέται ὅμως τό ἐρώτημα, πῶς μποροῦν νά ξέρουν οἱ ἐργάτες ἄν ὑπάρχουν χρήματα ἀπό πρόστιμα ἤ ὄχι, καί ἄν ὑπάρχουν, πόσα εἶναι; Ἡ Ἐπιτροπή γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις κρίνει κατά τέτιον τρόπο λές καί τό ξέρουν αὐτό οἱ ἐργάτες, ἐνῶ στό μεταξύ δέν ἔκανε τίποτα γιά νά ἐνημερώνονται οἱ ἐργάτες σχετικά μέ τήν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου τῶν προστίμων, δέν ὑποχρέωσε τούς ἐργοστασιάρχες νά τοιχοκολοῦν ἀνακοινώσεις σχετικά μέ τά χρήματα τῶν προστίμων. — Μήπως ἡ Ἐπιτροπή γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις νομίζει ὅτι εἶναι ἀρ-

* Ἔτσι, στήν Πετρούπολη ὁ νόμος τοῦ 1886 γιά τά πρόστιμα ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται μόλις τό 1895, ἐνῶ ὁ γενικός ἐπιθεωρητής κ. Μιχαηλόβσκι, πού τόν ἀναφέραμε πιό πάνω, ἔλεγε τό 1893 ὅτι ὁ νόμος τοῦ 1886 «ἐφαρμόζεται σήμερα μέ ἀκρίβεια».— Σ' αὐτό τό μικρό παράδειγμα βλέπουμε τί ξετσίπωτα ψέματα ἔγραφε ὁ γενικός ἐπιθεωρητής ἐργασίας σ' ἕνα βιβλίο, προορισμένο νά κατατοπίσει τούς ἀμερικανούς γιά τό ρωσικό ἐργοστασιακό καθεστώς.

κετό γιά τούς ἐργάτες νά τό μάθουν αὐτό ἀπό τό ἀφεντικό, πού θά διώχνει ὅσους ζητοῦν βοήθημα, ὅταν δέ θά ὑπάρχουν χρήματα ἀπό πρόστιμα; Αὐτό θά ἦταν αἶσχος, γιατί τότε τά ἀφεντικά θά συμπεριφέρονταν στόν ἐργάτη, πού θά ἤθελε νά πάρει βοήθημα, σάν νά εἶχαν μπροστά τους ζητιάνο. — Οἱ ἐργάτες πρέπει νά ἐπιδιώκουν σέ κάθε φάμπρικα ἤ ἐργοστάσιο νά τοιχοκολιέται κάθε μήνα ἀνακοίνωση γιά τήν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου τῶν προστίμων: πόσα χρήματα ὑπάρχουν στό ταμεῖο, πόσα εἰσπράχτηκαν τόν τελευταῖο μήνα, πόσα ξοδεύτηκαν καί «γιά ποιές ἀνάγκες»; Διαφορετικά οἱ ἐργάτες δέ θά ξέρουν πόσα μποροῦν νά πάρουν· δέ θά ξέρουν ἄν ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων μποροῦν νά ἱκανοποιηθοῦν ὅλες οἱ ἀπαιτήσεις ἤ μόνο ἕνα μέρος τους, — στήν περίπτωση αὐτή θά ἦταν δίκαιο νά προτιμοῦνται οἱ πιό ἐπιταχτικές ἀνάγκες. Τά καλύτερα ὀργανωμένα ἐργοστάσια κάπου - κάπου καθιέρωσαν μόνα τους καί τοιχοκολοῦν τέτιες ἀνακοινώσεις: μοῦ φαίνεται ὅτι στήν Πετρούπολη αὐτό γίνεται στό ἐργοστάσιο Σίμενς καί Χάλσκε καί στό δημόσιο καλυκοποιεῖο. Ἄν ὁ ἐργάτης σέ κάθε συζήτηση μέ τόν ἐπιθεωρητή ἐπιμένει νά δίνεται προσοχή σ' αὐτό τό περιστατικό καί δηλώνει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά τοιχοκολιέται μιά ἀνακοίνωση τότε οἱ ἐργάτες, ἀσφαλῶς, θά πετύχουν νά γίνεται αὐτό παντοῦ. Ἔπειτα, θά ἦταν πολύ βολικό γιά τούς ἐργάτες ἄν καθιερώνονταν στά ἐργοστάσια ἔντυπες αἰτήσεις* γιά χορήγηση βοηθημάτων ἀπό τό κεφάλαιο τῶν προστίμων. Τέτια ἔντυπα ἔχουν καθιερωθεῖ, λχ., στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ. Γιά τόν ἐργάτη δέν εἶναι εὔκολο νά γράψει μόνος του ὅλη τήν αἴτηση καί δέ θά μπορέσει μάλιστα νά γράψει ὅλα ὅσα χρειάζονται, ἐνῶ στό ἔντυπο ἀναφέρονται ὅλα καί δέν τοῦ μένει παρά μόνο νά συμπληρώσει τά κενά γράφοντας μερικές λέξεις. Ἄν δέν καθιερωθοῦν τά ἔντυπα, πολλοί ἐργάτες θά ὑποχρεωθοῦν νά καταφεύγουν σέ γραφιάδες γιά νά τούς συντάξουν τίς αἰτήσεις, καί αὐτό ἀπαιτεῖ ἔξοδα. Βέβαια, οἱ ἴδιες οἱ αἰτήσεις γιά βοήθημα μποροῦν, σύμφωνα μέ τίς διατάξεις, νά εἶναι καί προφορικές, ὅμως, πρῶτον, ὁ ἐργάτης ὅπως καί νά ἔχει τό πράγμα πρέπει νά παρουσιάσει γραφτό πιστοποιητικό τῆς ἀστυνομίας ἤ τοῦ γιατροῦ, ὅπως ἀπαιτοῦν οἱ διατάξεις (ὅταν ἡ αἴτηση εἶναι ἔντυπη πάνω στό

---

* Δηλαδή ἔντυπες αἰτήσεις, ὅπου εἶναι τυπωμένη ἡ ἴδια ἡ αἴτηση καί ὑπάρχει κενό γιά νά προστεθεῖ τό ὄνομα τοῦ ἐργοστασίου, ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ζητεῖται τό βοήθημα, ὁ τόπος διαμονῆς, ἡ ὑπογραφή κτλ.

ἴδιο ἔντυπο γράφεται καί τό πιστοποιητικό), καί δεύτερο, στήν προφορική αἴτηση μπορεῖ κάποιος ἐπιχειρηματίας νά μήν ἀπαντήσει καθόλου, ἐνῶ στή γραφτή εἶναι ὑποχρεωμένος νά δώσει ἀπάντηση. Οἱ ἔντυπες αἰτήσεις, πού ὑποβάλλονται στό γραφεῖο τοῦ ἐργοστασίου, θ' ἀφαιρέσουν ἀπό τίς αἰτήσεις γιά χορήγηση βοηθημάτων τό χαρακτήρα τῆς ζητιανιᾶς, πού προσπαθοῦν νά τούς δώσουν οἱ ἐργοστασιάρχες. Πολλοί ἐργοστασιάρχες εἶναι ἐξαιρετικά δυσαρεστημένοι, γιατί, σύμφωνα μέ τό νόμο, τά χρήματα τῶν προστίμων δέν πηγαίνουν στήν τσέπη τους, ἀλλά διαθέτονται γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἐργατῶν. Γιά τό λόγο αὐτό ἔχουν ἐπινοηθεῖ πολλές πονηριές καί πολλά τεχνάσματα γιά νά ἐξαπατοῦνται οἱ ἐργάτες καί οἱ ἐπιθεωρητές καί νά παρακάμπτεται ὁ νόμος. Θ' ἀναφέρουμε ὁρισμένα ἀπό τά τεχνάσματα αὐτά γιά νά καταστήσουμε προσεχτικούς τούς ἐργάτες.

Ὁρισμένοι ἐργοστασιάρχες καταχωροῦσαν τά πρόστιμα στό βιβλίο ὄχι σάν πρόστιμα, ἀλλά σάν χρήματα πού δόθηκαν στόν ἐργάτη. Ἐπιβάλλουν στόν ἐργάτη ἕνα ρούβλι πρόστιμο καί στό βιβλίο γράφουν ὅτι δόθηκε στόν ἐργάτη ἕνα ρούβλι. Καί ὅταν στήν πληρωμή τό κρατοῦν, μένει στήν τσέπη τοῦ ἀφεντικοῦ. Αὐτό πιά δέν εἶναι ἁπλῶς καταστρατήγηση τοῦ νόμου, ἀλλά πραγματική ἀπάτη, πλαστογραφία.

Ἄλλοι ἐργοστασιάρχες, ἀντί νά καταχωροῦν τά πρόστιμα γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία, ἔγραφαν λιγότερες ἐργάσιμες μέρες στόν ἐργάτη, δηλ. ἄν ὁ ἐργάτης ἀπουσίασε ἀδικαιολόγητα, λχ., μιά μέρα τή βδομάδα, τοῦ ἔγραφαν τέσσερις μέρες καί ὄχι πέντε: ἔτσι μένει στόν ἐργοστασιάρχη τό μεροκάματο τῆς μιᾶς μέρας (πού θά ἔπρεπε νά εἶναι πρόστιμο γιά τήν ἀδικαιολόγητη ἀπουσία καί νά πάει στό κεφάλαιο προστίμων). Καί αὐτό ἐπίσης εἶναι χοντροκομμένη ἀπάτη. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἄς σημειώσουμε, ὅτι οἱ ἐργάτες εἶναι ἐντελῶς ἀνυπεράσπιστοι ἀπέναντι σέ τέτιες ἀπάτες* γιατί δέν τούς ἐνημερώνουν σχετικά μέ τήν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου προστίμων. Μόνο ὅταν θά γίνονται κάθε μήνα λεπτομερειακές ἀνακοινώσεις (πού νά ἀναφέρουν τό ποσό τῶν προστίμων κάθε βδομάδας καί γιά κάθε τμῆμα τοῦ ἐργοστασίου χωριστά), οἱ ἐργάτες θά μποροῦν νά παρακολουθοῦν ὥστε τά πρόστιμα νά

---

* Τό γεγονός ὅτι γίνονται τέτιες ἀπάτες τό μαρτυρεῖ ἀκόμα κι ἕνας *ἐπιθεωρητής ἐργασίας* τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ, ὁ κ. Μικούλιν, στό βιβλίο του γιά τόν καινούργιο νόμο τοῦ 1886.

πηγαίνουν πραγματικά στό ταμεῖο προστίμων. Καί ποιός ἄλλος θά παρακολουθεῖ ἄν γίνονται σωστά ὅλες αὐτές οἱ καταχωρήσεις, ἄν ὄχι οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες; Οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας; Πῶς ὅμως θά μάθει ὁ ἐπιθεωρητής ὅτι ὁ τάδε συγκεκριμένα ἀριθμός πού καταχωρήθηκε στό βιβλίο εἶναι πλαστός; Ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας κ. Μικούλιν, ἐξιστορώντας τίς ἀπάτες αὐτές, παρατηρεῖ:

«Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἦταν ἐξαιρετικά δύσκολο ν' ἀνακαλυφθοῦν οἱ ὑπερβασίες, ἐφόσον δέν ὑπῆρχαν ἄμεσες ὑποδείξεις μέ τή μορφή παραπόνων τῶν ἐργατῶν». Ὁ ἴδιος ὁ ἐπιθεωρητής ἀναγνωρίζει ὅτι δέν μπορεῖ ν' ἀνακαλύψει τήν ἀπάτη, ἄν δέν τήν ὑποδείξουν οἱ ἐργάτες. Καί οἱ ἐργάτες δέν μποροῦν νά τήν ὑποδείξουν, ἄν οἱ ἐργοστασιάρχες δέν εἶναι ὑποχρεωμένοι νά τοιχοκολοῦν ἀνακοινώσεις γιά τά πρόστιμα.

Μιά τρίτη κατηγορία ἐργοστασιαρχῶν ἐπινόησαν πολύ πιό βολικές μέθοδες γιά νά ἐξαπατοῦν τούς ἐργάτες καί νά παρακάμπτουν τό νόμο, — τόσο πονηρές καί στρεψόδικες μέθοδες, πού δέν ἦταν εὔκολο νά βρεῖ κανείς λαβή γιά ἐπέμβαση. Πολλοί ἰδιοχτῆτες βαμβακουργείων τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ παρουσίαζαν στόν ἐπιθεωρητή γιά ἔγκριση ὄχι ἕνα τιμολόγιο γιά κάθε ποιότητα ὑφάσματος, ἀλλά δυό ἤ ἀκόμα καί τρία τιμολόγια· σέ σημείωση συνημμένη στό τιμολόγιο ἔλεγαν, ὅτι οἱ ὑφαντουργοί πού δούλεψαν τό ἐμπόρευμα ἄψογα πληρώνονται γι' αὐτό σύμφωνα μέ τό ἀνώτερο τιμολόγιο, ὅσοι δούλεψαν τό ἐμπόρευμα χειρότερα πληρώνονται μέ τό δεύτερο τιμολόγιο καί τό ἐμπόρευμα πού θεωρεῖται σκάρτο διατιμᾶται μέ τήν πιό χαμηλή τιμή*. Εἶναι φανερό γιά ποιό σκοπό ἐπινοήθηκε τό πονηρό αὐτό τέχνασμα: ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό ἀνώτερο καί στό κατώτερο τιμολόγιο περνοῦσε στήν τσέπη τοῦ ἀφεντικοῦ, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ἡ διαφορά αὐτή ἦταν πρόστιμο γιά τήν ἐλαττωματική δουλιά καί γιά τό λόγο αὐτό θά ἔπρεπε νά πάει στό κεφάλαιο προστίμων. Εἶναι φανερό πώς ἐπρόκειτο γιά χοντροκομμένη καταστρατήγηση τοῦ νόμου καί ὄχι μόνο τοῦ νόμου γιά τά πρόστιμα, ἀλλά καί τοῦ νόμου ἔγκρισης τῶν τιμολογίων· τό τιμολόγιο ἐπικυρώνεται γιά νά μήν μπορεῖ τό ἀφεντικό νά ἀλλάζει αὐθαίρετα τό μεροκάματο, ἐνῶ ὅταν ὑπάρχουν κάμποσα τιμολόγια καί ὄχι ἕνα μό-

* Τέτια τιμολόγια ὑπάρχουν καί στά ἐργοστάσια τῆς Πετρούπολης· γράφουν, λχ., ὅτι γιά τήν τάδε ποσότητα προϊόντος ὁ ἐργάτης πληρώνεται ἀπό 20 ὥς 50 καπίκια.

νο, εἶναι εὐνόητο ὅτι τό ἀφεντικό ἔχει τή δυνατότητα νά κάνει τίς μεγαλύτερες αὐθαιρεσίες.

Οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας ἔβλεπαν, ὅτι τά τιμολόγια αὐτά «ἐπιδιώκουν, *ὁλοφάνερα*, νά παρακάμψουν τό νόμο» (ὅλα αὐτά τά ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος πάλι κ. Μικούλιν στό βιβλίο πού ἀναφέραμε), ὅμως παρ' ὅλα αὐτά *«δὲ θεώρησαν τόν ἑαυτό τους ἁρμόδιο»* νά προβάλουν ἄρνηση στούς ἀξιότιμους «κυρίους» ἐργοστασιάρχες.

Αὐτό δά ἔλειπε. Νομίζετε πώς εἶναι εὔκολη δουλιά νά προβάλει κανείς ἄρνηση στούς ἐργοστασιάρχες (αὐτό τό τέχνασμα δέν τό ἐπινόησε μόνον ἕνας ἐργοστασιάρχης, ἀλλά κάμποσοι μαζί!). Ἄν, ὅμως, προσπαθοῦσαν νά παρακάμψουν τό νόμο ὄχι οἱ «κύριοι» ἐργοστασιάρχες, ἀλλά οἱ ἐργάτες; Θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά ξέραμε ἄν θά βρισκόταν σ' ὅλη τή Ρωσική αὐτοκρατορία ἔστω κι ἕνας ἐπιθεωρητής ἐργασίας, πού *«δέ θά θεωροῦσε τόν ἑαυτό του ἁρμόδιο»* νά προβάλει ἄρνηση στούς ἐργάτες στήν προσπάθειά τους νά παρακάμψουν τό νόμο;

Ἔτσι, αὐτά τά διόροφα καί τριόροφα τιμολόγια ἐπικυρώθηκαν ἀπό τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας καί μπῆκαν σέ ἰσχή. Ἀποδείχτηκε, ὅμως, ὅτι τό ζήτημα τῶν τιμολογίων δέν ἐνδιαφέρει μόνο τούς κυρίους ἐργοστασιάρχες, πού ἐπινοοῦν μεθόδους παράκαμψης τοῦ νόμου, οὔτε καί μόνο τούς κυρίους ἐπιθεωρητές, πού δέ θεωροῦν τόν ἑαυτό τους ἁρμόδιο νά ἐμποδίζουν τούς ἐργοστασιάρχες στίς καλές τους προθέσεις, μά ἐπιπλέον καί... τούς ἐργάτες. Οἱ ἐργάτες δέν ἔδειξαν μιά τόσο τρυφερή συγκαταβατικότητα ἀπέναντι στίς ἀπατεωνίες τῶν κυρίων ἐργοστασιαρχῶν καί «θεώρησαν τόν ἑαυτό τους ἁρμόδιο» νά ἐμποδίσουν αὐτούς τούς ἐργοστασιάρχες νά ἐξαπατοῦν τούς ἐργάτες.

Τά τιμολόγια αὐτά — γράφει ὁ ἐπιθεωρητής κ. Μικούλιν — «προκάλεσαν τέτια δυσαρέσκεια ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, ὥστε ἡ δυσαρέσκεια ἔγινε μιά ἀπό τίς κύριες αἰτίες γιά τό ξέσπασμα τῶν ταραχῶν καί τῶν ἐκτρόπων, πού *ἔκαναν ἀναγκαία* τήν ἐπέμβαση ἔνοπλης δύναμης».

Νά τί γίνεται στόν κόσμο! Στήν ἀρχή «δέ θεώρησαν τόν ἑαυτό τους ἁρμόδιο» νά ἐμποδίσουν τούς κ. κ. ἐργοστασιάρχες νά παραβιάζουν τό νόμο καί νά ἐξαπατοῦν τούς ἐργάτες, ἐνῶ ὅταν οἱ ἐργάτες ἀγαναχτισμένοι ἀπ' αὐτές τίς ἀσχήμιες, ξεσηκώθηκαν, τότε «ἔγινε ἀναγκαία» ἡ ἐπέμβαση τῆς ἔνοπλης δύναμης. Γιατί λοιπόν «ἔγινε ἀναγκαία» αὐτή ἡ ἔνοπλη δύναμη

ἐνάντια στούς ἐργάτες, πού ὑπεράσπιζαν τά *νόμιμα* δικαιώματά τους καί ὄχι ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες, πού παραβίαζαν κατάφωρα τό νόμο; Ὅπως καί νά ἔχουν τά πράγματα, εἶναι γεγονός, ὅτι μόνο ὕστερα ἀπό τήν ἐξέγερση τῶν ἐργατῶν «τά τιμολόγια αὐτοῦ τοῦ εἴδους καταργήθηκαν μέ ἐντολή τοῦ γενικοῦ διοικητῆ». Οἱ ἐργάτες πέτυχαν τό σκοπό τους. Τό νόμο δέν τόν ἐφάρμοσαν οἱ κύριοι ἐπιθεωρητές ἐργασίας, ἀλλά οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες, πού ἀπέδειξαν, ὅτι δέ θά ἐπιτρέψουν νά τούς κοροϊδεύουν καί ὅτι μποροῦν νά ὑπερασπίσουν τά δικαιώματά τους. «Ἀργότερα πιά — γράφει ὁ κ. Μικούλιν — ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας ἀρνήθηκε νά ἐπικυρώνει τέτια τιμολόγια». Ἔτσι λοιπόν, οἱ ἐργάτες ἔμαθαν στούς ἐπιθεωρητές νά ἐφαρμόζουν τό νόμο.

Τό μάθημα, ὅμως, αὐτό τό πῆραν μόνο οἱ ἐργοστασιάρχες τοῦ Βλαντίμιρ. Στό μεταξύ οἱ ἐργοστασιάρχες εἶναι παντοῦ οἱ ἴδιοι: καί στό Βλαντίμιρ, καί στή Μόσχα, καί στήν Πετρούπολη. Ἡ προσπάθεια τῶν ἐργοστασιαρχῶν τοῦ Βλαντίμιρ νά καταστρατηγήσουν τό νόμο δέν πέτυχε, ἡ μέθοδος ὅμως πού ἐπινόησαν ὄχι μόνο ἔμεινε, ἀλλά καί τελειοποιήθηκε ἀπό ἕναν μεγαλοφυή ἐργοστασιάρχη τῆς Πετρούπολης.

Ποιά ἦταν ἡ μέθοδος τῶν ἐργοστασιαρχῶν τοῦ Βλαντίμιρ; Νά μή χρησιμοποιοῦν τή λέξη πρόστιμο, ἀλλά νά τήν ἀντικαταστοῦν μέ ἄλλες λέξεις. Ἄν πῶ, ὅτι ἕνας ἐργάτης, ἐπειδή ἔβγαλε ὄχι καλή δουλιά παίρνει ἕνα ρούβλι λιγότερο, τότε αὐτό θά εἶναι πρόστιμο καί πρέπει νά δοθεῖ στό κεφάλαιο προστίμων. Ἄν ὅμως πῶ, ὅτι ὁ ἐργάτης, ἐπειδή ἔβγαλε ὄχι καλή δουλιά, πληρώνεται μέ χαμηλότερο τιμολόγιο, τότε αὐτό δέ θά εἶναι πρόστιμο καί τό ρούβλι θά πάει στήν τσέπη μου. Ἔτσι σκέφτονταν οἱ ἐργοστασιάρχες τοῦ Βλαντίμιρ, πού τούς ἀντέκρουσαν ὡστόσο οἱ ἐργάτες. Μπορεῖ νά σκεφτεῖ κανείς καί λίγο διαφορετικά. Μπορεῖ νά πεῖ: ὁ ἐργάτης, ἐπειδή ἔβγαλε ὄχι καλή δουλιά πληρώνεται *χωρίς* πρίμ, τότε καί πάλι δέ θά εἶναι πρόστιμο καί τό ρούβλι θά πάει στήν τσέπη τοῦ ἀφεντικοῦ. Αὐτή ἀκριβῶς τή μέθοδο ἐπινόησε ὁ ἐφευρετικός ἐργοστασιάρχης Γιάκοβλεφ, ἰδιοχτήτης μηχανουργείου στήν Πετρούπολη. Νά τί λέει: θά παίρνετε ἕνα ρούβλι τή μέρα, ὅταν ὅμως δέ θά πέφτετε σέ κανένα παράπτωμα, δέ θά ἀπουσιάζετε ἀδικαιολόγητα, δέ θά φέρνεστε ἄσχημα, δέ θά βγάζετε ἄσχημη δουλιά, θά παίρνετε ἀπό 20 καπίκια «πρίμ». Ἄν ὅμως πέσετε σέ παράπτωμα, τό ἀφεντικό θά κρατήσει τά 20 καπίκια καί θά τά βάλει, φυσικά, στήν τσέπη του, — γιατί αὐτό δέν

εἶναι πρόστιμο, ἀλλά «πρίμ». Ὅλοι οἱ νόμοι πού καθορίζουν γιά ποιά παραπτώματα μπορεῖ νά ἐπιβάλλεται πρόστιμο καί σέ τί ποσό, πῶς πρέπει νά ξοδεύονται τά χρήματα τῶν προστίμων γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἐργατῶν, ἀποδείχνονται ἀνύπαρχτοι γιά τόν κ. Γιάκοβλεφ. Οἱ νόμοι γράφουν γιά «πρόστιμα», ἐνῶ αὐτός μιλάει γιά «πρίμ». Ὁ καπάτσος ἐργοστασιάρχης ὥς τά σήμερα ἐξαπατάει τούς ἐργάτες μέ τίς στρεψοδικίες του. Καὶ ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας τῆς Πετρούπολης, ἀσφαλῶς, *«δέ θεώρησε τόν ἑαυτό του ἁρμόδιο»* νά τόν ἐμποδίσει νά καταστρατηγεῖ τό νόμο. Ἄς ἐλπίζουμε, ὅτι οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης δέ θά μείνουν πίσω ἀπό τούς ἐργάτες τοῦ Βλαντίμιρ καί θά μάθουν στόν ἐπιθεωρητή καί στόν ἐργοστασιάρχη πῶς πρέπει νά τηροῦν τό νόμο.

Γιά νά δείξουμε πόσο τεράστια ποσά συγκεντρώνονται ἀπό τά πρόστιμα, θά παραθέσουμε ὁρισμένα στοιχεῖα γιά τά κεφάλαια προστίμων στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ.

Ἡ χορήγηση βοηθημάτων ἄρχισε ἐκεῖ ἀπό τό Φλεβάρη τοῦ 1891. Ὥς τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1891 χορηγήθηκαν 25 458 ρούβλια καί 59 καπίκια βοηθήματα σέ 3 665 ἄτομα. Τό κεφάλαιο προστίμων τήν 1 τοῦ Ὀχτώβρη 1891 ἔφτανε τά 470 052 ρούβλια καί 45 καπίκια. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή πρέπει νά ποῦμε καί γιά ἕναν ἀκόμα τρόπο χρησιμοποίησης τῶν χρημάτων πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα. Σ' ἕνα ἐργοστάσιο τό κεφάλαιο προστίμων ἔφτανε τά 8 242 ρούβλια καί 46 καπίκια. Τό ἐργοστάσιο αὐτό χρεωκόπησε καί οἱ ἐργάτες ἔμειναν τό χειμώνα χωρίς ψωμί καί χωρίς δουλιά. Τότε ἀπό τό κεφάλαιο αὐτό μοιράστηκαν 5 820 ρούβλια σάν βοηθήματα στούς ἐργάτες, πού ἦταν κάπου 800 ἄτομα.

Ἀπό τήν 1 τοῦ Ὀχτώβρη 1891 ὥς τήν 1 τοῦ Ὀχτώβρη 1892 εἰσπράχτηκαν ἀπό πρόστιμα 94 055 ρούβλια καί 47 καπίκια, ἐνῶ χορηγήθηκαν σάν βοηθήματα 45 200 ρούβλια καί 52 καπίκια σέ 6 312 ἄτομα. Τά βοηθήματα αὐτά μοιράστηκαν κατά κατηγορίες ὡς ἑξῆς: σέ 208 ἄτομα χορηγήθηκαν 6 198 ρούβλια καί 20 καπίκια γιά μηνιάτικες συντάξεις λόγω ἀνικανότητας γιά ἐργασία, συνεπῶς κατά μέσο ὅρο ἀναλογοῦν στό κάθε ἄτομο 30 ρούβλια τό χρόνο (χορηγοῦν τέτια ἄθλια βοηθήματα τή στιγμή πού δεκάδες χιλιάδες ρούβλια πού προέρχονται ἀπό πρόστιμα μένουν ἀχρησιμοποίητα!). Ἔπειτα, χορηγήθηκαν 17 827 ρούβλια καί 12 καπίκια σέ 1 037 ἄτομα γιά ἀπώλεια τῆς περιουσίας τους, δηλ. κατά μέσο ὅρο ἀπό 18 ρούβλια τό ἄτομο. Σέ 2 669 ἔγκυες γυναῖκες, δόθηκαν 10 641 ρούβλια

καί 81 καπίκια, δηλ. κατά μέσο ὅρο ἀπό 4 ρούβλια (γιά τρεῖς βδομάδες, μιά πρίν καί δυό μετά τόν τοκετό). Σέ 877 ἐργάτες χορηγήθηκαν 5 380 ρούβλια καί 68 καπίκια γιά ἀρρώστιες δηλ. κατά μέσο ὅρο ἀπό 6 ρούβλια. Γιά κηδεῖες 4 620 ρούβλια σέ 1 506 ἐργάτες (ἀπό 3 ρούβλια), καί σέ διάφορες περιπτώσεις 532 ρούβλια καί 71 καπίκια σέ 15 ἄτομα.

Τώρα γνωρίσαμε καλά τίς διατάξεις σχετικά μέ τά χρήματα τῶν προστίμων καί τόν τρόπο πού ἐφαρμόζονται οἱ διατάξεις αὐτές. Ἄς δοῦμε ἄν οἱ διατάξεις αὐτές εἶναι δίκαιες καί ἄν περιφρουροῦν ἀρκετά καλά τά δικαιώματα τῶν ἐργατῶν.

Ξέρουμε, πώς ὁ νόμος ορίζει ὅτι τά χρήματα τῶν προστίμων δέν ἀνήκουν στό ἀφεντικό, ὅτι μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν μόνο γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἐργατῶν. Οἱ διατάξεις γιά τή διάθεση τῶν χρημάτων ἔπρεπε νά ἐπικυρωθοῦν ἀπό τούς ὑπουργούς.

Καί τί βγῆκε ἀπό τίς διατάξεις αὐτές; Τά χρήματα μαζεύονται ἀπό τούς ἐργάτες καί ξοδεύονται γιά τίς ἀνάγκες τους, οἱ διατάξεις, ὅμως, οὔτε κάν λένε ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ἀνακοινώνουν στούς ἐργάτες τήν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου προστίμων. Στούς ἐργάτες δέ δίνεται τό δικαίωμα νά ἐκλέγουν ἀντιπροσώπους πού νά παρακολουθοῦν ἄν τά χρήματα πηγαίνουν κανονικά στό ταμεῖο προστίμων, νά δέχονται τίς αἰτήσεις τῶν ἐργατῶν καί νά μοιράζουν τά βοηθήματα. Ὁ νόμος ἔλεγε, ὅτι βοηθήματα δίνονται «μέ ἔγκριση τοῦ ἐπιθεωρητῆ», ἐνῶ σύμφωνα μέ τίς διατάξεις, πού ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπό τούς ὑπουργούς, προβλέπεται ὅτι ἡ αἴτηση γιά χορήγηση βοηθήματος πρέπει νά ἀπευθύνεται στό *ἀφεντικό*. Καί γιατί ὁ ἐργάτης πρέπει νά ἀπευθύνεται στό ἀφεντικό; Ἀφοῦ τά χρήματα αὐτά δέν εἶναι τοῦ ἀφεντικοῦ, εἶναι χρήματα τῶν ἐργατῶν καί ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἀπό κρατήσεις στά μεροκάματά τους. Τό ἀφεντικό δέν ἔχει δικαίωμα νά θίγει τά χρήματα αὐτά: ἄν τά ξοδέψει εὐθύνεται γιά σφετερισμό καί διασπάθιση, ὅπως ἀκριβῶς θά γινόταν ἄν ξόδευε ξένα χρήματα. Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι οἱ ὑπουργοί ἔβγαλαν μιά τέτια διάταξη, γιατί ἤθελαν νά ἐξυπηρετήσουν τά ἀφεντικά: τώρα οἱ ἐργάτες πρέπει *νά ζητοῦν* ἀπό τό ἀφεντικό τό βοήθημα σάν ἐλεημοσύνη. Εἶναι ἀλήθεια πώς, ἄν τό ἀφεντικό ἀρνηθεῖ, ὁ ἐπιθεωρητής μπορεῖ ν' ἀποφασίσει μόνος του τή χορήγηση βοηθήματος. Ὁ ἐπιθεωρητής ὅμως δέν ξέρει ὁ ἴδιος τίποτα — θά τοῦ πεῖ τό ἀφεντικό ὅτι ὁ ἐργάτης αὐτός εἶναι τέτιος καί τέτιος, ὅτι δέν ἀξίζει νά πάρει βοήθημα καί

ὁ ἐπιθεωρητής θά τὸν πιστέψει*. Καί θά βρεθοῦν πολλοί ἐργάτες πού θά κάνουν παράπονα στόν ἐπιθεωρητή, πού θά χάσουν ἐργάσιμο χρόνο γιά νά πᾶνε σ' αὐτόν, γιά νά γράψουν αἰτήσεις καί τά λοιπά; Στήν πραγματικότητα, χάρη στίς διατάξεις τοῦ ὑπουργείου, θά δημιουργηθεῖ ἁπλῶς μιά καινούργια μορφή ἐξάρτησης τῶν ἐργατῶν ἀπό τά ἀφεντικά. Τά ἀφεντικά θά ἀποχτήσουν τή δυνατότητα νά καταπιέζουν τούς ἐργάτες, ἀπό τούς ὁποίους δέν εἶναι εὐχαριστημένοι, ἴσως ἐπειδή οἱ ἐργάτες δέν ἐπιτρέπουν νά τούς τρῶνε τό δίκιο: οἱ ἐργοστασιάρχες ἀρνούμενοι νά ἱκανοποιήσουν τὴν αἴτηση, θά δημιουργήσουν στόν ἐργάτη αὐτόν ἕνα σωρό πρόσθετες ταλαιπωρίες, μπορεῖ ἴσως νά πετύχουν νά μήν πάρει καθόλου βοήθημα. 'Αντίθετα γιά τούς ἐργάτες, πού κάνουν τά γοῦστα τοῦ ἀφεντικοῦ καί κρατοῦν δουλοπρεπή στάση ἀπέναντί του, πού καταδίδουν τούς συντρόφους τους σ' αὐτόν, τά ἀφεντικά μποροῦν νά ἐγκρίνουν τή χορήγηση πολύ μεγάλων βοηθημάτων καί σέ περιπτώσεις πού ἕνας ἄλλος ἐργάτης θά συναντοῦσε ἄρνηση. 'Αντί νά ἐξαλειφθεῖ ἡ ἐξάρτηση τῶν ἐργατῶν ἀπό τ' ἀφεντικά στά ζητήματα τῶν προστίμων, θά προκύψει καινούργια ἐξάρτηση, πού διαιρεῖ τούς ἐργάτες, δημιουργεῖ δουλοπρέπεια καί παλιανθρωπιές. Σέ συνέχεια δόστε προσοχή καί στίς σκανδαλώδικες γραφειοκρατικές διατυπώσεις πού ἀπαιτοῦνται, σύμφωνα μέ τίς διατάξεις, γιά τήν παροχή βοηθήματος: ὁ ἐργάτης πρέπει κάθε φορά νά ζητάει πιστοποιητικό πότε ἀπό τό γιατρό, πού ἀσφαλῶς θά τοῦ φερθεῖ βάναυσα, πότε ἀπό τήν ἀστυνομία πού δέν κάνει τίποτα χωρίς δωροδοκία. Τό ἐπαναλαβαίνουμε, τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά δέν ὑπάρχει στό νόμο· αὐτά καθορίστηκαν μέ διατάξεις τοῦ ὑπουργείου, πού εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἔχουν καταρτιστεῖ πρός ὄφελος τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί ἀποσκοποῦν ὁλοφάνερα νά δημιουργήσουν

---

* Στήν ἔντυπη αἴτηση γιά χορήγηση βοηθήματος, πού, ὅπως εἴπαμε, μοιράστηκε στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια τοῦ Βλαντίμιρ ἀπό τήν 'Επιτροπή γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις καί πού ἀποτελεῖ τήν πιό βολική γιά τούς ἐργάτες ἐφαρμογή τῶν «διατάξεων», —λέγεται: «τό γραφεῖο τοῦ ἐργοστασίου ἐπιβεβαιώνει τό γνήσιο τῆς ὑπογραφῆς καί τό περιεχόμενο τῆς αἴτησης, προσθέτοντας ὅτι, κατά τή γνώμη του, ὁ αἰτῶν ἀξίζει νά πάρει βοήθημα ἀνερχόμενο στό τάδε ποσό».

Δηλαδή, τό γραφεῖο μπορεῖ πάντοτε νά γράφει καί χωρίς κάν νά ἐξηγήσει τίς αἰτίες ὅτι «κατά τήν γνώμη του» ὁ αἰτῶν δέν εἶναι ἄξιος νά πάρει βοήθημα.

Βοήθημα δέ θά παίρνουν ὅσοι ἔχουν ἀνάγκη, ἀλλά ὅσοι «ἀξίζουν νά τό πάρουν κατά τή γνώμη τῶν ἐργοστασιαρχῶν».

δίπλα στήν ἐξάρτηση τῶν ἐργατῶν ἀπό τά ἀφεντικά καί τήν ἐξάρτηση τῶν ἐργατῶν ἀπό τούς δημόσιους ὑπαλλήλους, νά ἐμποδίσουν τούς ἐργάτες νά παίρνουν μέρος στή διάθεση γιά τίς ἀνάγκες τους τῶν χρημάτων πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα, πού πλήρωσαν αὐτοί, νά πλέξουν ἕνα δίχτυ παράλογης γραφειοκρατικῆς τυπολατρείας, πού ἀποβλακώνει καί διαφθείρει* τούς ἐργάτες.

Ἡ παραχώρηση στόν ἐργοστασιάρχη τοῦ δικαιώματος νά ἐγκρίνει τή χορήγηση βοηθημάτων ἀπό τά χρήματα τῶν προστίμων εἶναι κατάφωρη ἀδικία. Οἱ ἐργάτες πρέπει νά παλαίψουν γιά νά τούς δοθεῖ μέ νόμο τό δικαίωμα νά ἐκλέγουν ἀντιπροσώπους (πληρεξούσιους) πού θά παρακολουθοῦν ἄν πᾶνε τά πρόστιμα στό κεφάλαιο προστίμων, θά δέχονται καί θά ἐλέγχουν τίς αἰτήσεις τῶν ἐργατῶν γιά χορήγηση βοηθημάτων, θά κάνουν ἀπολογισμό στούς ἐργάτες γιά τήν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου προστίμων καί τή διάθεσή του. Στά ἐργοστάσια ὅπου ὑπάρχουν σήμερα ἀντιπρόσωποι, οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοί πρέπει νά στρέψουν τήν προσοχή τους στά χρήματα πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα, ν' ἀπαιτοῦν νά τούς ἀνακοινώνονται ὅλα τά στοιχεῖα τά σχετικά μέ τά πρόστιμα, πρέπει νά δέχονται τίς αἰτήσεις τῶν ἐργατῶν καί νά τίς διαβιβάζουν στή διεύθυνση.

VII. ΙΣΧΥΟΥΝ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΓΙΑ ΤΑ ΠΡΟΣΤΙΜΑ;

Οἱ νόμοι γιά τά πρόστιμα, ὅπως καί οἱ περισσότεροι ἄλλοι ρωσικοί νόμοι, δέν ἰσχύουν γιά ὅλες τίς φάμπρικες καί ὅλα τά ἐργοστάσια, γιά ὅλους τούς ἐργάτες. Ὅταν ἡ ρωσική κυβέρνηση ἐκδίδει κάποιο νόμο, φοβᾶται πάντοτε μήπως θίξει μέ τό νόμο αὐτό τούς κυρίους ἐργοστασιάρχες, φοβᾶται μήπως οἱ περικοκλάδες τῶν γραφειοκρατικῶν κανονισμῶν καί τῶν ὑπαλληλικῶν δικαιωμάτων καί ὑποχρεώσεων ἔρθουν σέ σύγκρουση μέ τίποτα ἄλλες γραφειοκρατικές διατάξεις (καί ἔχουμε ἄπειρο πλῆθος τέτιων διατάξεων), μέ τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις κάποιων ἄλλων ὑπαλλήλων, πού θά θιχτοῦν θανάσιμα, ἄν στά οἰκόπεδά τους εἰσβάλει κάποιος καινούργιος ὑπάλληλος, καί θά ξοδέψουν βαρέλια μελάνι τοῦ

* Πού διαιρεῖ, πού δημιουργεῖ δουλοπρέπεια, πού καλλιεργεῖ ἄσχημα ἤθη.

δημοσίου καί στίβες χαρτί στήν άλληλογραφία γιά τό ζήτημα τοῦ «καθορισμοῦ τῶν ἁρμοδιοτήτων τῶν διευθύνσεων». Γιά τό λόγο αὐτό στή χώρα μας ἀποτελεῖ σπάνιο φαινόμενο ἕνας νόμος πού νά ἰσχύει μονομιᾶς γιά ὅλη τή Ρωσία, χωρίς ἐξαιρέσεις, χωρίς δειλές ἀναβολές, χωρίς νά δίνεται στούς ὑπουργούς καί σέ ἄλλους δημόσιους ὑπαλλήλους τό δικαίωμα νά ἐπιτρέπουν παρεκκλίσεις ἀπό τό νόμο.

Πολύ ἔντονα φάνηκαν ὅλα αὐτά στό νόμο γιά τά πρόστιμα πού προκάλεσε, ὅπως εἴδαμε, τόση δυσαρέσκεια στούς κυρίους κεφαλαιοκράτες καί ἐφαρμόστηκε μόνο κάτω ἀπό τήν πίεση τρομερῶν ἐργατικῶν ἐξεγέρσεων.

Πρῶτον, ὁ νόμος γιά τά πρόστιμα ἰσχύει μόνο γιά ἕνα μικρό τμῆμα τῆς Ρωσίας*. Ὁ νόμος αὐτός ἐκδόθηκε, ὅπως εἴπαμε, στίς 3 τοῦ Ἰούνη 1886 καί μπῆκε σέ ἰσχή τήν 1 τοῦ Ὀχτώβρη 1886 *μόνο σέ τρία κυβερνεῖα:* Πετρούπολης, Μόσχας καί Βλαντίμιρ. Ὕστερα ἀπό *πέντε χρόνια* ὁ νόμος ἐπεκτάθηκε στά κυβερνεῖα Βαρσοβίας καί Πετροκόφ (στίς 11 τοῦ Ἰούνη 1891). Ὕστερα ἀπό ἄλλα *τρία χρόνια,* σύμφωνα μέ τό νόμο τῆς 15 τοῦ Μάρτη 1894, ἐπεκτάθηκε καί σέ ἄλλα 13 κυβερνεῖα (καί συγκεκριμένα: ἀπό τά κεντρικά κυβερνεῖα — στά κυβερνεῖα Τβέρ, Κοστρομά, Γιαροσλάβ, Νίζνι-Νόβγκοροντ καί Ριαζάν· ἀπό τά κυβερνεῖα τῆς Βαλτικῆς — στά κυβερνεῖα Ἐσθονίας καί Λιβονίας· ἀπό τά δυτικά — στά κυβερνεῖα Γκρόντνο καί Κιέβου· ἀπό τά νότια — στά κυβερνεῖα Βολίνσκ, Ποντόλσκ, Χαρκόβου καί Χερσώνας). Τό 1892 οἱ διατάξεις γιά τά πρόστιμα ἐπεκτάθηκαν καί στά ἰδιωτικά μεταλλουργικά ἐργοστάσια καί στίς ἐξορυχτικές ἐπιχειρήσεις.

Ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στίς νότιες περιοχές τῆς Ρωσίας καί ἡ τεράστια ἀνάπτυξη τῆς ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας συγκεντρώνει ἐκεῖ μάζες ἐργατῶν καί ἀναγκάζει τήν κυβέρνηση νά βιαστεῖ.

Ὅπως φαίνεται, ἡ κυβέρνηση πολύ ἀργά ἐγκαταλείπει τό παλιό ἐργοστασιακό καθεστώς. Εἶναι ἀνάγκη νά σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι τό ἐγκαταλείπει μόνο κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν ἐργατῶν: τό δυνάμωμα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί οἱ ἀπεργίες

---

* Ὁ νόμος αὐτός ἀποτελεῖ μέρος τῶν λεγομένων «εἰδικῶν διατάξεων γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἐργοστασιαρχῶν καί ἐργατῶν». Αὐτὲς οἱ «εἰδικές διατάξεις» ἰσχύουν μόνο γιά τίς «περιοχές πού τίς χαρακτηρίζει σημαντική ἀνάπτυξη τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας» καί πού θά τίς ἀναφέρουμε παρακάτω στό κείμενο.

στήν Πολωνία προκάλεσαν τήν ἐπέκταση τοῦ νόμου· στά κυβερνεῖα Βαρσοβίας καί Πετροκόφ (στό κυβερνεῖο Πετροκόφ ὑπάγεται ἡ πόλη Λόντζ). Ἡ μεγάλη ἀπεργία στό ἐργοστάσιο Χλοῦντοφ, στό νομό Γεγκόριεβσκ τοῦ κυβερνείου Ριαζάν, προκάλεσε ἀμέσως τήν ἐπέκταση τοῦ νόμου στό κυβερνεῖο Ριαζάν[26]. Εἶναι φανερό ἐπίσης, ὅτι ἐφόσον δέν ἐπεμβαίνουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες, καί ἡ κυβέρνηση «δέ θεωρεῖ τόν ἑαυτό της ἁρμόδιο» ν' ἀφαιρέσει ἀπό τούς κυρίους κεφαλαιοκράτες τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλουν ἀνεξέλεγκτα (αὐθαίρετα) πρόστιμα.

Δεύτερο, ὁ νόμος γιά τά πρόστιμα, ὅπως καί ὅλοι οἱ κανονισμοί ἐποπτείας τῶν ἐργοστασίων, δέν ἰσχύουν γιά τίς ἐπιχειρήσεις πού ἀνήκουν στό δημόσιο καί στά διάφορα κρατικά ἱδρύματα. Τά δημόσια ἐργοστάσια ἔχουν δική τους διεύθυνση, πού «φροντίζει» γιά τούς ἐργάτες καί ὁ νόμος δέ θέλει νά τήν ἐνοχλεῖ μέ κανονισμούς γιά πρόστιμα. Πραγματικά, γιατί νά ἐποπτεύονται τά δημόσια ἐργοστάσια τή στιγμή πού ὁ διευθυντής τοῦ ἐργοστασίου εἶναι ὁ ἴδιος δημόσιος ὑπάλληλος; Οἱ ἐργάτες μποροῦν νά παραπονιοῦνται γιά τό διευθυντή στόν ἴδιο τό διευθυντή. Δέν εἶναι παράξενο, ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς διευθυντές τῶν δημόσιων ἐργοστασίων βρίσκονται καί παλιάνθρωποι, λχ, σάν τό λιμενάρχη τῆς Πετρούπολης κ. Βερχόβσκι.

Τρίτο, οἱ κανονισμοί γιά τά κεφάλαια τῶν προστίμων, πού ξοδεύονται γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν, δέν ἰσχύουν γιά τούς ἐργάτες τῶν μηχανοστασίων τῶν σιδηροδρόμων, ὅπου ὑπάρχουν ταμεῖα συντάξεων ἤ ἀποταμίευσης καί βοήθειας. Τά χρήματα τῶν προστίμων πηγαίνουν σ' αὐτά τά ταμεῖα.

Ὅλες αὐτές οἱ ἐξαιρέσεις ἀποδείχτηκαν ὡστόσο ἀνεπαρκεῖς καί γιά τό λόγο αὐτό ὁ νόμος καθορίζει ὅτι οἱ ὑπουργοί (Οἰκονομικῶν καί Ἐσωτερικῶν) ἔχουν τό δικαίωμα, ἀπό τό ἕνα μέρος, «νά μήν ὑπαγάγουν» σ' αὐτούς τούς κανονισμούς «τίς ἀσήμαντες φάμπρικες καί ἐργοστάσια, σέ περιπτώσεις πραγματικῆς ἀνάγκης», καί, ἀπό τό ἄλλο, νά ἐπεκτείνουν αὐτούς τούς κανονισμούς στίς «σημαντικές» βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις.

Ἔτσι, δέ φτάνει πού ὁ νόμος ἀνέθεσε στόν ὑπουργό νά καταρτίζει τούς κανονισμούς γιά τά χρήματα τῶν προστίμων, ἔδοσε καί τό δικαίωμα στούς ὑπουργούς νά ἀπαλλάσσουν ὁρισμένους ἐργοστασιάρχες ἀπό τήν ὑποταγή σιό νόμο! Νά σέ ποιό βαθμό φτάνει ἡ φιλοφροσύνη τοῦ νόμου μας ἀπέναντι στούς κυρίους ἐργοστασιάρχες! Σέ μιά διασάφηση τοῦ ὑπουργοῦ λέγεται ὅτι αὐτός ἀπαλλάσσει μόνον ἐκείνους τούς ἐργο-

στασιάρχες, γιά τούς όποίους ή Έπιτροπή γιά τίς έργοστασιακές ύποθέσεις είναι *«σίγουρη ότι ό ίδιοχτήτης τής έπιχείρησις δέ θά καταπατεί τά συμφέροντα τών έργατών».* Οί έργοστασιάρχες καί οί έπιθεωρητές έργασίας είναι τόσο καρδιακοί φίλοι, πού ό ένας πιστεύει στό λόγο τού άλλου. Γιατί νά έπιβαρύνουμε τόν έργοστασιάρχη μέ κανονισμούς, όταν αύτός «βεβαιώνει» ότι δέ θά καταπατεί τά συμφέροντα τών έργατών; Καί τί θά γινόταν άν ό έργάτης δοκίμαζε νά ζητήσει άπό τόν έπιθεωρητή ή τόν ύπουργό νά τόν άπαλλάξουν άπό τούς κανονισμούς, «βεβαιώνοντας» ότι δέ θά καταπατεί τά συμφέροντα τού έργοστασιάρχη; Έναν τέτιο έργάτη θά τόν έπαιρναν άσφαλώς γιά τρελό.

Αύτό όνομάζεται «ίσοτιμία» τών έργατών καί τών έργοστασιαρχών.

Όσο γιά τήν έπέκταση τών κανονισμών σχετικά μέ τά πρόστιμα στίς σημαντικές βιοτεχνικές έπιχειρήσεις, ώς τά σήμερα, άπ' ότι ξέρουμε, οί κανονισμοί αύτοί έχουν έπεκταθεί (τό 1893) μόνο στά γραφεία πού μοιράζουν τό στημόνι στούς ύφαντουργούς πού δουλεύουν στό σπίτι. Οί ύπουργοί δέ βιάζονται νά έπεκτείνουν τούς κανονισμούς γιά τά πρόστιμα. Όλη ή μάζα τών έργατών, πού δουλεύουν στό σπίτι γιά τ' άφεντικά, γιά τά μεγάλα καταστήματα κτλ., μένει ώς τά σήμερα στήν παλιά κατάσταση, έξαρτημένη όλοκληρωτικά άπό τήν αύθαιρεσία τών άφεντικών. Οί έργάτες αύτοί είναι πιό δύσκολο νά ένωθούν, νά συνεννοηθούν γιά τίς άνάγκες τους, ν' άναλάβουν κοινόν άγώνα ένάντια στίς καταπιέσεις τών άφεντικών, — καί γι' αύτό άκριβώς δέν τούς δίνουν καί σημασία.

VIII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τώρα ξέρουμε τούς νόμους καί τούς κανονισμούς γιά τά πρόστιμα, όλο αύτό τό έξαιρετικά περίπλοκο σύστημα, πού τρομάζει τόν έργάτη μέ τή στειρότητά του καί τήν ψυχρή γραφειοκρατική γλώσσα του.

Μπορούμε τώρα νά έπανέλθουμε στό ζήτημα, πού βάλαμε στήν άρχή, ότι δηλ. τά πρόστιμα τά γεννάει ό καπιταλισμός, δηλ. μιά κοινωνική συγκρότηση, όπου ό λαός διαιρείται σέ δυό τάξεις, σέ ίδιοχτήτες τής γής, τών μηχανών, τών έργοστασίων, τών ύλικών καί τών άποθεμάτων, καί σέ άνθρώπους πού δέν έχουν καμιά ίδιοχτησία καί γιά τό λόγο αύτό είναι

ὑποχρεωμένοι νά πουλιοῦνται στούς κεφαλαιοκράτες καί νά δουλεύουν γι' αὐτούς.

Μήπως οἱ ἐργάτες, πού δούλευαν γιά τό ἀφεντικό, ἦταν πάντοτε ὑποχρεωμένοι νά τοῦ πληρώνουν πρόστιμο γιά κάθε ὄχι καλή δουλιά;

Στά μικρά ἐργαστήρια, λχ., στούς βιοτέχνες τῆς πόλης ἤ στούς ἐργάτες τους, δέν ὑπάρχουν πρόστιμα. Ἐκεῖ ὁ ἐργάτης καί τό ἀφεντικό δέν εἶναι τελείως ἀποξενωμένοι, ζοῦν καί δουλεύουν μαζί. Τό ἀφεντικό οὔτε κάν σκέφτεται νά ἐπιβάλει πρόστιμα, γιατί ἐπιβλέπει μόνος του τή δουλιά καί μπορεῖ πάντοτε ν' ἀναγκάσει τόν ἐργάτη νά διορθώσει ὅ,τι δέν τοῦ ἀρέσει.

Τά τέτια ὅμως μικρά ἐργαστήρια καί ἐπιχειρήσεις ἐξαφανίζονται σιγά-σιγά. Οἱ βιοτέχνες καί οἱ ἐπαγγελματίες καθώς καί οἱ μικροί ἀγρότες, δέν μποροῦν νά ἀντέξουν στό συναγωνισμό τῆς μεγάλης φάμπρικας, τῶν μεγάλων ἐργοστασίων καί τῶν μεγάλων ἀφεντικῶν, πού χρησιμοποιοῦν καλύτερα ἐργαλεῖα καί μηχανές καί συνενώνουν στό ἴδιο μέρος τή δουλιά πολλῶν ἐργατῶν. Γιά τό λόγο αὐτό βλέπουμε ὅτι οἱ βιοτέχνες, οἱ χειροτέχνες καί οἱ ἀγρότες καταστρέφονται ὅλο καί περισσότερο, πηγαίνουν ἐργάτες στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια, ἐγκαταλείπουν τά χωριά καί φεύγουν στίς πόλεις.

Στίς μεγάλες φάμπρικες καί στά μεγάλα ἐργοστάσια οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στό ἀφεντικό καί στούς ἐργάτες δέν εἶναι καθόλου οἱ ἴδιες μέ τίς σχέσεις πού ὑπάρχουν στά μικρά ἐργαστήρια. Τό ἀφεντικό, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ πλούτου καί τῆς κοινωνικῆς του θέσης, στέκει τόσο πιό ψηλά ἀπό τόν ἐργάτη, ὥστε ὑπάρχει ἀνάμεσά τους ὁλόκληρη ἄβυσος· συχνά οὔτε καί ξέρει ὁ ἕνας τόν ἄλλο καί δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μεταξύ τους. Ὁ ἐργάτης δέν ἔχει καμιά δυνατότητα νά γίνει ἀφεντικό: εἶναι καταδικασμένος νά μένει αἰώνια φτωχός καί νά δουλεύει γιά ἄγνωστούς του πλουσίους. Στή θέση τῶν δυό τριῶν ἐργατῶν, πού εἶχε τό μικρό ἀφεντικό, ὑπάρχει τώρα μιά μάζα ἀπό ἐργάτες, πού ἔρχονται ἀπό διάφορα μέρη καί συνεχῶς ἀλλάζουν. Στή θέση τῶν ξεχωριστῶν ἐντολῶν τοῦ ἀφεντικοῦ ὑπάρχουν γενικοί κανονισμοί πού εἶναι ὑποχρεωτικοί γιά ὅλους τούς ἐργάτες. Ἡ προηγούμενη μονιμότητα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στό ἀφεντικό καί στόν ἐργάτη ἐξαφανίζεται: τό ἀφεντικό δέ λογαριάζει καθόλου τόν ἐργάτη, γιατί τοῦ εἶναι εὔκολο νά βρεῖ ὁποιαδήποτε στιγμή ἕναν ἄλλο μέσα ἀπό τό πλῆθος τῶν ἀνέργων, πού εἶναι πρόθυμοι νά μισθωθοῦν ἀπό ὁποιονδήποτε.

Ἔτσι, ἡ ἐξουσία τοῦ ἀφεντικοῦ πάνω στούς ἐργάτες δυναμώνει καί τό ἀφεντικό χρησιμοποιεῖ αὐτή τήν ἐξουσία, στριμώχνει μέ τά πρόστιμα τόν ἐργάτη στά αὐστηρά πλαίσια τῆς ἐργοστασιακῆς δουλιᾶς. Ὁ ἐργάτης ὑποχρεώθηκε νά ὑποταχθεῖ σ' αὐτόν τόν καινούργιο περιορισμό τῶν δικαιωμάτων του καί τῶν ἀποδοχῶν του, γιατί τώρα εἶναι ἀνίσχυρος μπροστά στό ἀφεντικό.

Ἔτσι λοιπόν, δέν εἶναι καί πολύς καιρός πού ἐμφανίστηκαν τά πρόστιμα σέ τοῦτο τόν κόσμο, ἐμφανίστηκαν μαζί μέ τίς μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια, μαζί μέ τόν μεγάλο καπιταλισμό, μαζί μέ τόν πλήρη διαχωρισμό σέ πλούσια ἀφεντικά καί σέ ξυπόλητους ἐργάτες. Τά πρόστιμα ἦταν τό ἀποτέλεσμα τῆς πλήρους ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς πλήρους ὑποδούλωσης τοῦ ἐργάτη.

Ἡ ἀνάπτυξη ὅμως αὐτή τῶν μεγάλων ἐργοστασίων καί τό δυνάμωμα τῆς πίεσης ἀπομέρους τῶν ἀφεντικῶν εἶχε καί ἄλλα ἐπακόλουθα. Οἱ ἐργάτες, πού βρέθηκαν τελείως ἀνίσχυροι ἀπέναντι στούς ἐργοστασιάρχες, ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν ὅτι τούς περιμένει ὁλοκληρωτική καταστροφή καί ἐξαθλίωση, ἄν ἐξακολουθήσουν νά μένουν διαιρεμένοι. Οἱ ἐργάτες ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν, ὅτι δέν ἔχουν παρά μόνο ἕνα μέσο γιά νά σωθοῦν ἀπό τό θάνατο τῆς πείνας καί τό ξεκλήρισμα μέ τά ὁποῖα τούς ἀπειλεῖ ὁ καπιταλισμός — νά ἑνωθοῦν ὅλοι στήν πάλη ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες γιά τό μεροκάματο καί γιά καλύτερους ὅρους ζωῆς.

Εἴδαμε ἴσαμε ποιούς ἀνήκουστους κατατρεγμούς τῶν ἐργατῶν ἔφτασαν οἱ ἐργοστασιάρχες μας στή δεκαετία 1880-1890, πῶς μετέτρεψαν τά πρόστιμα σέ μέσο ἐλάττωσης τοῦ μεροκάματου τῶν ἐργατῶν, χωρίς νά περιορίζονται ἁπλῶς στό κατέβασμα τῶν τιμολογίων. Ἡ καταπίεση τῶν κεφαλαιοκρατῶν πάνω στούς ἐργάτες ἔφτασε στό ἀνώτερο σημεῖο τῆς ἀνάπτυξής της.

Ἡ κταπίεση ὅμως αὐτή προκάλεσε καί τήν ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἐργάτες ἐξεγέρθηκαν ἐνάντια στούς καταπιεστές καί νίκησαν. Τρομαγμένη ἡ κυβέρνηση, ὑποχώρησε μπροστά στά αἰτήματά τους καί ἔσπευσε νά ἐκδόσει τό νόμο γιά κατάργηση τῶν προστίμων.

Ἦταν μιά ὑποχώρηση μπροστά στούς ἐργάτες. Ἡ κυβέρνηση νόμιζε ὅτι, ἐκδίδοντας τούς νόμους καί τούς κανονισμούς γιά τά πρόστιμα, καθιερώνοντας βοηθήματα ἀπό τά χρήματα τῶν προστίμων, θά ἱκανοποιήσει ἀμέσως τούς ἐργάτες καί θά

τούς ἀναγκάσει νά ξεχάσουν τήν κοινή τους ἐργατική ὑπόθεση, τήν πάλη τους ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες.

Οἱ ἐλπίδες ὅμως αὐτές τῆς κυβέρνησης, πού παρουσιάζεται σάν ὑπερασπιστής τῶν ἐργατῶν, δέ δικαιώνονται. Εἴδαμε πόσο ἄδικος εἶναι ὁ καινούργιος νόμος ἀπέναντι στούς ἐργάτες, πόσο μικρές εἶναι οἱ παραχωρήσεις πρός τούς ἐργάτες σέ σύγκριση ἔστω καί μέ τίς διεκδικήσεις πού προβλήθηκαν ἀπό τούς ἀπεργούς τοῦ Μορόζοφ· εἴδαμε ὅτι ὑπάρχουν παντοῦ παραθυράκια γιά τούς ἐργοστασιάρχες πού θέλουν νά παραβιάσουν τό νόμο, ὅτι συντάχθηκαν πρός τό συμφέρον τους οἱ κανονισμοί γιά τά βοηθήματα, προσθέτοντας στήν αὐθαιρεσία τῶν ἀφεντικῶν καί τήν αὐθαιρεσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων.

Ὅταν αὐτός ὁ νόμος καί αὐτοί οἱ κανονισμοί ἐφαρμοστοῦν, ὅταν τούς μάθουν οἱ ἐργάτες καί ἀρχίσουν νά καταλαβαίνουν ἀπό τίς συγκρούσεις τους μέ τή διεύθυνση πῶς τούς καταπιέζει ὁ νόμος, τότε θά ἀρχίσουν νά καταλαβαίνουν σιγά-σιγά ὅτι βρίσκονται σέ κατάσταση ἐξάρτησης. Θά καταλάβουν, ὅτι μόνο ἡ ἀθλιότητα τούς ἀνάγκασε νά ἐργάζονται στούς πλουσίους καί νά ἀρκοῦνται σέ πενταροδεκάρες γιά τή βαριά δουλιά τους. Θά καταλάβουν ὅτι ἡ κυβέρνηση καί οἱ ὑπάλληλοί της εἶναι μέ τό μέρος τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί ὅτι οἱ νόμοι καταρτίζονται κατά τέτιον τρόπο, ὥστε νά μπορεῖ πιό εὔκολα τό ἀφεντικό νά καταπιέζει τόν ἐργάτη.

Καί οἱ ἐργάτες θά μάθουν, τέλος, ὅτι ὁ νόμος δέ θά κάνει τίποτα γιά νά βελτιώσει τήν κατάστασή τους, ὅσο θά ὑπάρχει ἡ ἐξάρτηση τῶν ἐργατῶν ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες, γιατί ὁ νόμος θά μεροληπτεῖ πάντοτε ὑπέρ τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἐργοστασιαρχῶν, γιατί οἱ ἐργοστασιάρχες θά μποροῦν πάντοτε νά βρίσκουν τεχνάσματα γιά νά παρακάμπτουν τό νόμο.

Ὅταν καταλάβουν αὐτό τό πράγμα, οἱ ἐργάτες θά δοῦν ὅτι δέν τούς μένει παρά μόνο ἕνα μέσο γιά τήν ὑπεράσπισή τους — νά ἑνωθοῦν ὅλοι μαζί στήν πάλη ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες καί ἐνάντια στό ἄδικο καθεστώς πού ἐπιβάλλει ὁ νόμος.

ΤΑ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΑ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΑΜΟΡΦΩΤΙΚΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ[27]

(«ΡΟΥΣΚΟΓΕ ΜΠΟΓΚΑΤΣΤΒΟ»[28])

Ἀπό πολύν καιρό εἶναι γνωστή ἡ λύση τοῦ ζητήματος τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία, πού προτείνουν οἱ ναρόντνικοι καί τήν παρουσιάζει τόν τελευταῖο καιρό πιό ἀνάγλυφα τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο». Οἱ ναρόντνικοι δέν ἀρνοῦνται τήν ὕπαρξη τοῦ καπιταλισμοῦ, εἶναι ἀναγκασμένοι νά παραδεχτοῦν τήν ἀνάπτυξή του, πιστεύουν, ὅμως, ὅτι ὁ καπιταλισμός μας δέν εἶναι ἕνα φυσικό καί ἀναγκαῖο προτσές, πού ὁλοκληρώνει τή μακραίωνη ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας στή Ρωσία, ἀλλά ἕνα τυχαῖο φαινόμενο, πού δέν ἔχει στέρεες ρίζες καί ἀποτελεῖ ἁπλῶς παρέκκλιση ἀπό τό δρόμο πού προδιαγράφει ὅλη ἡ ἱστορική ζωή τοῦ ἔθνους. «Πρέπει, — λένε οἱ ναρόντνικοι, — νά διαλέξουμε ἄλλους δρόμους γιά τήν πατρίδα», νά ἐγκαταλείψουμε τό δρόμο τοῦ καπιταλισμοῦ καί νά «κοινοτικοποιήσουμε» τήν παραγωγή, χρησιμοποιώντας τίς ὑπάρχουσες δυνάμεις «ὁλόκληρης» τῆς «κοινωνίας», πού ἤδη ἀρχίζει τάχα νά πείθεται ὅτι ὁ καπιταλισμός δέν ἔχει βάσεις. Εἶναι ὁλοφάνερο, πώς ἄν εἶναι δυνατόν νά διαλέξει κανείς ἄλλο δρόμο γιά τήν πατρίδα, ἄν ὁλόκληρη ἡ κοινωνία ἀρχίζει νά καταλαβαίνει τήν ἀνάγκη αὐτή, τότε ἡ «κοινοτικοποίηση» τῆς παραγωγῆς δέν παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες καί δέν ἀπαιτεῖται ὁρισμένη προπαρασκευαστική ἱστορική περίοδος. Ἀρκεῖ ἁπλῶς νά ἐπεξεργαστοῦμε τό σχέδιο αὐτῆς τῆς κοινοτικοποίησης καί νά πείσουμε τούς ἁρμόδιους ὅτι εἶναι πραγματοποιήσιμο τό σχέδιο, — καί ἡ «πατρίδα» θά στραφεῖ ἀπό τό λαθεμένο δρόμο τοῦ καπιταλισμοῦ στό δρόμο τῆς κοινωνικοποίησης.

Ὁ καθένας καταλαβαίνει πόσο τεράστιο ἐνδιαφέρον πρέπει νά παρουσιάζει τό σχέδιο αὐτό, πού ἐπαγγέλλεται τόσο

εὐχάριστες προοπτικές, καί γιά τό λόγο αὐτό τό ρωσικό κοινό πρέπει νά χρωστάει μεγάλη εὐγνωμοσύνη στόν κ. Γιουζακόφ, ἕναν ἀπό τούς μόνιμους συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», γιατί ἔκανε τόν κόπο 'νά ἐπεξεργαστεῖ ἕνα τέτιο σχέδιο. Στό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τοῦ Μάη βρίσκουμε τό ἄρθρο του: «Μιά ἐκπαιδευτική οὐτοπία» μέ τόν ὑπότιτλο: «Σχέδιο παλλαϊκῆς ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης».

Καί τί σχέση ἔχει αὐτό μέ τήν «κοινοτικοποίηση» τῆς παραγωγῆς; — θά ρωτήσει ὁ ἀναγνώστης. Τήν πιό ἄμεση, γιατί τό σχέδιο τοῦ κ. Γιουζακόφ εἶναι πολύ πλατύ. Τό σχέδιο τοῦ ἀρθρογράφου προβλέπει τήν ἵδρυση σέ κάθε ἐπαρχία ἑνός γυμνασίου, πού θά περιλαβαίνει ὅλο τόν ἀνδρικό καί γυναικεῖο πληθυσμό σχολικῆς ἡλικίας (ἀπό 8 ὥς 20 χρονῶν, τό maximum καί ὥς 25 χρονῶν). Τά γυμνάσια αὐτοῦ τοῦ εἴδους θά εἶναι παραγωγικές ἑνώσεις, πού θά ἀσχολοῦνται μέ γεωργικό καί ἠθοπλαστικό νοικοκυριό· πού ὄχι μόνο θά συντηροῦν μέ τήν ἐργασία τους τόν πληθυσμό τῶν γυμνασίων (πού, κατά τόν κ. Γιουζακόφ, ἀποτελεῖ τό *ἕνα πέμπτο* τοῦ πληθυσμοῦ), ἀλλά θά δίνουν ἐπιπλέον καί τά μέσα γιά τή συντήρηση *ὅλου τοῦ παιδικοῦ πληθυσμοῦ*. Ἕνας λεπτομερειακός ὑπολογισμός τοῦ ἀρθρογράφου γιά ἕνα ὑποδειγματικό γυμνάσιο ἐπαρχίας (πού θά εἶναι «γυμνάσιο-φέρμα», «γυμνασιακό νοικοκυριό», ἤ «γεωργικό γυμνάσιο»), δείχνει ὅτι συνολικά τό γυμνάσιο θά συντηρεῖ *πάνω ἀπό τό μισό πληθυσμό τοῦ τόπου*. Ἄν πάρουμε ὑπόψη, ὅτι σέ κάθε τέτιο γυμνάσιο (συνολικά σχεδιάζεται νά γίνουν στή Ρωσία 20 000 διπλά γυμνάσια, δηλ. 20 000 ἀρρένων καί 20 000 θηλέων) θά δοθεῖ γῆ καί μέσα παραγωγῆς (τό σχέδιο προβλέπει νά ἐκδόσουν τά ζέμστβο ὁμολογίες ἐγγυημένες ἀπό τήν κυβέρνηση μέ ἐπιτόκιο 4 $^1/_2$% καί $^1/_2$% ἀπόσβεση), — θά καταλάβουμε πραγματικά πόσο «τεράστιο» εἶναι τό «σχέδιο» τοῦ κ. Γιουζακόφ. Ἡ παραγωγή κοινωνικοποιεῖται γιά ὁλόκληρο τό μισό πληθυσμό. Δηλαδή, διαλέγεται μεμιᾶς ἄλλος δρόμος γιά τήν πατρίδα! Κι αὐτό κατορθώνεται «χωρίς κανένα ἔξοδο (sic*) ἀπομέρους τῆς κυβέρνησης, τοῦ ζέμστβο καί τοῦ λαοῦ». Αὐτό «φαίνεται οὐτοπία μόνο ἀπό πρώτη ματιά», ἐνῶ στήν πραγματικότητα «εἶναι πολύ πιό πραγματοποιήσιμο ἀπό τήν παλλαϊκή στοιχειώδη ἐκπαίδευση». Ὁ κ. Γιουζακόφ, λέει, ὅτι ἡ οἰκονομική πράξη πού χρειάζεται γι'

* —ἔτσι! *Ἡ Σύντ.*

αὐτό «δέν ἀποτελεῖ χίμαιρα καί οὐτοπία», καί, ὅπως εἴδαμε, εἶναι κατορθωτή ὄχι μόνο χωρίς ἔξοδα, χωρίς κανένα ἔξοδο, μά καί χωρίς ν' ἀλλάξουν τά «καθιερωμένα ἐκπαιδευτικά προγράμματα»!! Ὁ κ. Γιουζακόφ πολύ σωστά παρατηρεῖ ὅτι «ὅλα αὐτά ἔχουν ἀρκετά μεγάλη σημασία, ἐφόσον ὑπάρχει ἡ ἐπιθυμία νά μήν περιοριστοῦμε ἁπλῶς στό πείραμα, ἀλλά νά πετύχουμε πραγματικά τήν παλλαϊκή μόρφωση». Λέει, βέβαια, ὅτι αὐτός «δέν ἔβαλε γιά σκοπό του νά καταρτίσει ἕνα ἐπακριβές σχέδιο», ἡ ἔκθεσή του ὅμως δίνει καί τόν προβλεπόμενο ἀριθμό μαθητῶν καί μαθητριῶν γιά τό κάθε γυμνάσιο, καί τόν ὑπολογισμό τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων, πού χρειάζονται γιά τή συντήρηση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν γυμνασίων, καί τόν ἀριθμό τοῦ διδαχτικοῦ καί διοικητικοῦ προσωπικοῦ, καί ἀναφέρει τόσο τίς ἀπολαβές τῶν μελῶν τοῦ γυμνασίου σέ εἶδος, ὅσο καί τίς ἀποδοχές σέ χρῆμα τῶν παιδαγωγῶν, γιατρῶν, τεχνικῶν καί μαστόρων. Ὁ ἀρθογράφος ὑπολογίζει λεπτομερειακά τόν ἀριθμό τῶν ἐργάσιμων ἡμερῶν, πού εἶναι ἀπαραίτητες γιά τίς γεωργικές ἐργασίες, τήν ἔκταση τῆς γῆς, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά τό κάθε γυμνάσιο καί τά χρηματικά μέσα, πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν ἀρχική τους ἐγκατάσταση. Προβλέπει ποιά θά εἶναι ἡ τύχη, ἀπό τό ἕνα μέρος, τῶν ἀλλοεθνῶν καί τῶν αἱρετικῶν, πού δέ θά μπορέσουν νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τά εὐεργετήματα τῆς παλλαϊκῆς μέσης ἐκπαίδευσης, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος, τῶν ἀτόμων, πού θ' ἀποβάλλονται ἀπό τά γυμνάσια γιά κακή διαγωγή. Ὁ ἀρθρογράφος κάνει ὑπολογισμούς, πού δέν περιορίζονται μόνο στό ὑποδειγματικό γυμνάσιο. Σέ καμιά περίπτωση. Βάζει τό ζήτημα τῆς σύστασης ὅλων, καί τῶν 20 000 διπλῶν γυμνασίων καί κάνει ὑποδείξεις μέ ποιόν τρόπο θά βρεθεῖ ἡ ἀναγκαία ἔκταση γῆς καί μέ ποιόν τρόπο θά ἐξασφαλιστεῖ «ἐπαρκές διδαχτικό καί διοικητικό προσωπικό καθώς καί διαχειριστές».

Εἶναι εὐνόητο, ὅτι ἕνα παρόμοιο σχέδιο παρουσιάζει συναρπαστικό ἐνδιαφέρον, — ἐνδιαφέρον ὄχι μόνο θεωρητικό (εἶναι ὁλοφάνερο, ὅτι ἕνα σχέδιο κοινοτικοποίησης τῆς παραγωγῆς δουλεμένο κατά τρόπο τόσο συγκεκριμένο θά πείσει ὁριστικά ὅλους τούς σκεπτικιστές καί θά ἐκμηδενίσει ὅλους ἐκείνους πού δέν πιστεύουν ὅτι εἶναι πραγματοποιήσιμα τά σχέδια αὐτά), ἀλλά καί ζωτικό πραχτικό ἐνδιαφέρον. Θά ἦταν περίεργο ἄν ἡ ὑψηλή κυβέρνηση δέν ἔδινε προσοχή στό σχέδιο ὀργάνωσης τῆς παλλαϊκῆς ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης, ἰδιώς ὅταν ἐκεῖνος πού κατάρτισε τό σχέδιο βεβαιώνει

κατηγορηματικά, ὅτι ἡ δουλιά αὐτή θά γίνει «χωρίς κανένα ἔξοδο» καί «θά συναντήσει ἐμπόδια ὄχι τόσο ἀπό τήν πλευρά τῶν χρηματικῶν καί οἰκονομικῶν ὅρων τοῦ προβλήματος, ὅσο ἀπό τήν πλευρά τῶν πολιτιστικῶν ὅρων», ἐμπόδια ὅμως πού «δέν εἶναι ἀνυπέρβλητα». Τό σχέδιο αὐτό ἀφορᾶ ἄμεσα ὄχι μόνο τό ὑπουργεῖο Παιδείας, μά ἐξίσου καί τό ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, τό ὑπουργεῖο Γεωργίας, ἀκόμα, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, καί τό ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν. Τά «ἀναμορφωτικά γυμνάσια», πού προβλέπει τό σχέδιο, θά πρέπει, κατά πάσα πιθανότητα, νά ὑπαχθοῦν στό ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι καί τά ὑπόλοιπα ὑπουργεῖα θά δείξουν ἐνδιαφέρον γι' αὐτό τό σχέδιο πού, σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ κ. Γιουζακόφ, «θ' ἀνταποκριθεῖ σ' ὅλες τίς ἀνάγκες, πού ἀπαριθμήσαμε πιό πάνω (δηλ. τῆς μόρφωσης καί τῆς συντήρησης), προφανῶς δέ καί σέ πολλές ἄλλες».

Γιά τό λόγο αὐτό εἴμαστε βέβαιοι, ὅτι ὁ ἀναγνώστης δέ θά μᾶς παρεξηγήσει, ἄν ἀσχοληθοῦμε μέ τή λεπτομερειακή ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικοῦ σχεδίου.

Ἡ βασική σκέψη τοῦ κ. Γιουζακόφ βρίσκεται στά ἑξῆς: ἡ περίοδος τοῦ καλοκαιριοῦ εἶναι ὁλότελα ἀπαλλαγμένη ἀπό μαθήματα καί ἀφιερώνεται στή γεωργική δουλιά. Παρακάτω. Οἱ μαθητές, πού τελειώνουν τό γυμνάσιο, παραμένουν ἕνα διάστημα σ' αὐτό σάν ἐργάτες· ἐκτελοῦν τίς χειμωνιάτικες ἐργασίες καί χρησιμοποιοῦνται σέ βιοτεχνικές δουλιές, πού συμπληρώνουν τίς γεωργικές καί δίνουν τή δυνατότητα σέ κάθε γυμνάσιο νά συντηρεῖ μέ τήν ἐργασία τῶν χεριῶν του ὅλους τούς μαθητές καί ἐργάτες, ὅλο τό διδαχτικό καί διοικητικό προσωπικό καί νά καλύπτει τά ἔξοδα τῆς ἐκπαίδευσης. Τά γυμνάσια αὐτοῦ τοῦ εἴδους —λέει σωστά ὁ κ. Γιουζακόφ — θά γίνουν μεγάλα γεωργικά ἀρτέλ. Κοντά στά ἄλλα, ἡ τελευταία αὐτή ἔκφραση δέν ἀφήνει πιά οὔτε τήν ἐλάχιστη ἀμφιβολία, ὅτι ἔχουμε δικαίωμα νά βλέπουμε τό σχέδιο τοῦ κ. Γιουζακόφ σάν τά πρῶτα βήματα τῆς ναροντνικιστικῆς «κοινοτικοποίησης» τῆς παραγωγῆς, σάν ἕνα μέρος τοῦ καινούργιου δρόμου πού θά πρέπει νά διαλέξει ἡ Ρωσία, γιά ν' ἀποφύγει τίς περιπέτειες τοῦ καπιταλισμοῦ.

«Σήμερα, —λέει ὁ κ. Γιουζακόφ, —τελειώνουν τό γυμνάσιο σέ ἡλικία 18-20 χρονῶν καί κάποτε καθυστεροῦν 1-2 χρόνια. Μέ τήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση... ἡ καθυστέρηση θά γίνει ἀκόμα πιό συχνό φαινόμενο. Θά τελειώνουν ἀργότερα

καί οἱ τρεῖς ἀνώτερες τάξεις θ' ἀποτελοῦνται ἀπό μαθητές ἡλικίας 16 ὥς 25 χρονῶν, ἐφόσον τά 25 ἀκριβῶς χρόνια θά εἶναι τό τελευταῖο ὅριο ἡλικίας, πέρα ἀπό τό ὁποῖο θά διώχνονται ὅσοι δέ θάχουν τελειώσει τό γυμνάσιο. Ἔτσι, παίρνοντας ὑπόψη τόν πρόσθετο ἀριθμό τῶν μεγάλων μαθητῶν τῆς πέμπτης τάξης, μποροῦμε σίγουρα νά ὑπολογίσουμε, ὅτι τό ἕνα τρίτο περίπου τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου... θά ἔχουν ἡλικία κατάλληλη γιά δουλιά». Κι ἄν ἀκόμα περιορίσουμε τό ποσοστό αὐτό στό ἕνα τέταρτο, ὅπως ὑπολογίζει παραπέρα ὁ συγγραφέας, προσθέτοντας στίς 8 τάξεις τοῦ γυμνασίου καί 2 τάξεις τοῦ προπαρασκευαστικοῦ δημοτικοῦ σχολείου (ὅπου θά γίνονταν δεχτά ἀγράμματα παιδιά 8 χρονῶν), — πάλι θά ἔχουμε ἕνα πολύ μεγάλο ἀριθμό ἐργατῶν πού θά τά καταφέρνουν μέ τή βοήθεια τῶν μισοεργατῶν νά κάνουν τίς καλοκαιρινές δουλιές. Ὅμως «τό δεκατάξιο γυμνάσιο - φέρμα, — δικαιολογημένα παρατηρεῖ ὁ κ. Γιουζακόφ, — θά χρειαστεῖ κατανάγκην ὁρισμένο ἀριθμό ἐργατῶν γιά τό χειμώνα». Ποῦ θά βρεθοῦν αὐτοί; Ὁ ἀρθρογράφος προτείνει δυό λύσεις: 1) τή μίσθωση ἐργατῶν («ἀπό αὐτούς ὁρισμένοι ἄξιοι θά μποροῦσαν νά συμμετέχουν στό εἰσόδημα»). Τό νοικοκυριό τοῦ γυμνασίου πρέπει νά εἶναι προσοδοφόρο νοικοκυριό καί νά δικαιώνει αὐτή τή μίσθωση. Ὁ ἀρθρογράφος ὅμως «θεωρεῖ πιό σπουδαία μιά ἄλλη λύση»: 2) οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ γυμνασίου θά εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ξεπληρώσουν μέ δουλιά **τά δίδακτρα καί τά** ἔξοδα τῆς συντήρησής τους στίς κατώτερες τάξεις. Αὐτό ἀποτελεῖ «ἄμεση ὑποχρέωσή» τους, — προσθέτει ὁ κ. Γιουζακόφ, — ὑποχρέωση, φυσικά, μόνο γιά κείνους πού δέν μποροῦν νά πληρώσουν τά δίδακτρα. Αὐτοί ἀκριβῶς θά ἀποτελέσουν τόν ἀπαραίτητο ἀριθμό τῶν ἐργατῶν γιά τό χειμώνα καί τό συμπληρωματικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν γιά τό καλοκαίρι.

Αὐτό εἶναι τό πρῶτο χαρακτηριστικό τῆς σχεδιαζόμενης ὀργάνωσης, πού «θά συνενώσει κατά κοινότητες» σέ γεωργικά ἀρτέλ τό ἕνα πέμπτο τοῦ πληθυσμοῦ. Σ' αὐτήν μποροῦμε νά δοῦμε κιόλας τί λογῆς θά εἶναι ἡ ἐκλογή τοῦ ἄλλου δρόμου γιά τήν πατρίδα. Ἡ μισθωτή ἐργασία, πού ἀποτελεῖ σήμερα τή μοναδική πηγή συντήρησης γιά τά πρόσωπα πού «δέν μποροῦν νά πληρώσουν τά δίδακτρα» καί τή συντήρησή τους, ἀντικατασταίνεται μέ τήν ὑποχρεωτική ἀπλήρωτη ἐργασία. Αὐτό ὅμως δέν πρέπει νά μᾶς δημιουργεῖ σύγχυση: δέν πρέπει

νά ξεχνᾶμε ὅτι, σέ ἀντάλλαγμα, ὁ πληθυσμός θ' ἀπολαβαίνει τά ἀγαθά τῆς γενικῆς μέσης ἐκπαίδευσης.

Πᾶμε παρακάτω. Ὁ ἀρθογράφος σχεδιάζει νά γίνουν χωριστά γυμνάσια ἀρρένων καί χωριστά θηλέων, ἀπό συγκατάβαση πρός τήν προκατάληψη πού ἐπικρατεῖ στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη ἐνάντια στή μικτή ἐκπαίδευση, ἡ ὁποία πραγματικά θά ἦταν πιό ὀρθολογική. «50 μαθητές στήν τάξη ἤ 500 καί στίς δέκα τάξεις ἤ 1 000 στό κάθε νοικοκυριό γυμνασίου (500 ἀγόρια καί 500 κορίτσια) θά εἶναι ἕνας ὁλότελα κανονικός ἀριθμός» τοῦ μέσου γυμνασίου. Θά ἔχει 125 «ζευγάρια ἐργάτες» καί ἀνάλογο ἀριθμό μισοεργατῶν. «Ἄν προσθέσω, — λέει ὁ κ. Γιουζακόφ, — ὅτι ὁ ἀριθμός αὐτός τῶν ἐργατῶν εἶναι σέ θέση νά καλλιεργήσει λχ., στή Μικρορωσία, 2 500 ντεσιατίνες καλλιεργήσιμης γῆς, τότε ὁ καθένας θά καταλάβει τί τεράστια δύναμη ἀντιπροσωπεύει ἡ ἐργασία τοῦ γυμνασίου»!...

Ἐκτός ὅμως ἀπό τούς ἐργάτες αὐτούς θά ὑπάρχουν καί «οἱ μόνιμοι ἐργάτες» πού «θά ξεπληρώνουν μέ δουλιά» τά δίδακτρα καί τά ἔξοδα συντήρησης. Πόσοι θά εἶναι; Κάθε χρόνο θά ἀποφοιτοῦν 45 μαθητές καί μαθήτριες. Τό ἕνα τρίτο τῶν μαθητῶν θά ὑπηρετεῖ ἐπί τρία χρόνια τή στρατιωτική του θητεία (τώρα ὑπηρετεῖ τό ἕνα τέταρτο. Ὁ ἀρθρογράφος ἀνεβάζει τόν ἀριθμό αὐτό ὥς τό ἕνα τρίτο, μειώνοντας τό χρόνο τῆς θητείας σέ 3 χρόνια). «Δέ θά εἶναι ἄδικο νά μποῦν στήν ἴδια μοίρα καί τά ὑπόλοιπα δυό τρίτα, δηλ. νά κρατοῦνται στά γυμνάσια γιά νά ξεπληρώσουν μέ ἐργασία τά δίδακτρά τους, καθώς καί τά δίδακτρα τῶν συντρόφων τους, πού κλήθηκαν στό στρατό. Ἐπίσης ὅλα τά κορίτσια μποροῦν νά κρατοῦνται γιά τόν ἴδιο σκοπό».

Διαγράφεται ὅλο καί πιό καθαρά ἡ ὀργάνωση τοῦ νέου καθεστῶτος, τό ὁποῖο θά ἐγκαθιδρυθεῖ στήν πατρίδα, πού θάχει διαλέξει ἄλλο δρόμο. Σήμερα ὅλοι οἱ ρῶσοι ὑπήκοοι θεωροῦνται ὑποχρεωμένοι νά κάνουν τή στρατιωτική τους θητεία, κι ἐπειδή ὁ ἀριθμός τῶν ἀτόμων τῆς κάθε κλάσης εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τόν ἀπαιτούμενο ἀριθμό στρατιωτῶν, οἱ τελευταῖοι παίρνονται μέ κλῆρο. Στήν κοινοτικοποιημένη παραγωγή οἱ κληρωτοί θά παίρνονται ἐπίσης μέ κλῆρο, οἱ ὑπόλοιποι ὅμως προβλέπεται «νά μποῦν στήν ἴδια μοίρα», δηλ. νά ὑποχρεωθοῦν νά ὑπηρετήσουν τρίχρονη θητεία, ἀλήθεια, ὄχι στρατιωτική, ἀλλά θητεία ἐργασίας γιά τό γυμνάσιο. Θά εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ξεπληρώνουν μέ δουλιά τό ἀντίτιμο τῆς συντήρησης τῶν συντρόφων τους, πού ὑπηρετοῦν στό στρατό. Ὅλοι

θά εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ξεπληρώνουν μέ δουλιά; Ὄχι. Μόνο ἐκεῖνοι πού δέν μποροῦν νά πληρώσουν τά δίδακτρα. Ὁ ἀρθρογράφος ἔχει ἤδη διατυπώσει πιό πάνω τήν ἐπιφύλαξη αὐτή, καί θά δοῦμε παρακάτω ὅτι γιά τά πρόσωπα, πού εἶναι σέ θέση νά πληρώσουν δίδακτρα, γενικά σχεδιάζει νά ὀργανωθοῦν εἰδικά γυμνάσια τοῦ παλιοῦ τύπου. Γεννιέται τό ἐρώτημα: γιατί νά εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ξεπληρώνουν μέ δουλιά τά ἔξοδα συντήρησης τῶν συντρόφων τους, πού ὑπηρετοῦν στό στρατό, ἐκεῖνοι πού δέν μποροῦν νά πληρώσουν τά δίδακτρα καί ὄχι ἐκεῖνοι πού μποροῦν; Τό γιατί εἶναι εὐνόητο. Ἄν οἱ μαθητές τοῦ γυμνασίου χωριστοῦν σέ μαθητές πού θά πληρώνουν καί σέ μαθητές πού δέ θά πληρώνουν, εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἡ μεταρρύθμιση δέ θίγει καθόλου τή σημερινή συγκρότηση τῆς κοινωνίας: αὐτό τό καταλαβαίνει θαυμάσια καί ὁ ἴδιος ὁ κ. Γιουζακόφ. Κι ἄν ἔτσι ἔχει τό ζήτημα, εἶναι εὐνόητο ὅτι τά γενικά ἔξοδα τοῦ κράτους (γιά τούς στρατιῶτες) θά τά πληρώνουν ἐκεῖνοι πού δέν ἔχουν μέσα συντήρησης* ἀκριβῶς ὅπως τά πληρώνουν καί σήμερα μέ τή μορφή, λχ., τῶν ἔμμεσων φόρων κτλ. Ποιά, λοιπόν, εἶναι ἡ διαφορά τοῦ καινούργιου καθεστῶτος; Ἡ διαφορά εἶναι ὅτι σήμερα ὅσοι δέν ἔχουν μέσα μποροῦν νά πουλήσουν τήν ἐργατική τους δύναμη, ἐνῶ στό καινούργιο καθεστώς θά εἶναι *ὑποχρεωμένοι* νά ἐργάζονται *δωρεάν* (δηλ. μόνο γιά τή συντήρηση). Δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει οὔτε ἡ ἐλάχιστη ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Ρωσία ἀποφεύγει ἔτσι ὅλες τίς περιπέτειες τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος. Ἡ ἐλεύθερη μισθωτή ἐργασία, πού μᾶς ἀπειλεῖ «μέ τήν πληγή τοῦ προλεταριάτου», ἐξοστρακίζεται καί παραχωρεῖ τήν θέση της... στή δωρεάν ὑποχρεωτική ἐργασία.

Καί δέν εἶναι καθόλου παράξενο ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού τοποθετοῦνται μέσα στίς σχέσεις τῆς δωρεάν ὑποχρεωτικῆς ἐργασίας θά βρεθοῦν σέ συνθῆκες πού ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτές τίς σχέσεις. Ἀκοῦστε τί μᾶς λέει ὁ ναρόντνικος («φίλος τοῦ λαοῦ») ἀμέσως ὕστερα ἀπό τά παραπάνω:

«Ἄν παράλληλα ἐπιτραποῦν οἱ γάμοι ἀνάμεσα στούς νέους πού ἀποφοίτησαν κι ἔμειναν 3 χρόνια στό γυμνάσιο· ἄν χτιστοῦν ξεχωριστά κτίρια γιά τούς οἰκογενειάρχες ἐργάτες· κι ἄν τά εἰσοδήματα τοῦ γυμνασίου ἐπιτρέψουν νά τούς χορηγεῖται ὅταν φύγουν ἀπό τό γυμνάσιο, κάποιο ἔστω καί μικρό βοή-

* Διαφορετικά δέ θά μποροῦσε νά κρατηθεῖ ἡ κυριαρχία τῶν πρώτων πάνω στούς δεύτερους.

θημα σέ χρῆμα καί σέ εἶδος, τότε ἡ τρίχρονη αὐτή παραμονή στό γυμνάσιο θά ἀποτελεῖ πολύ μικρότερο βάρος ἀπό τή στρατιωτική θητεία...».

Δέν εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι οἱ προνομιακοί αὐτοί ὅροι θ' ἀναγκάσουν τόν πληθυσμό νά ἐπιδιώξει μ' ὅλη του τήν ψυχή νά πάει στό γυμνάσιο; Κρίνετέ το μόνοι σας:.πρῶτο, θά ἐπιτρέπεται ὁ γάμος. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, σύμφωνα μέ τό ἀστικό δίκαιο πού ἰσχύει σήμερα, γενικά δέν ἀπαιτεῖται τέτια ἄδεια (ἀπό τή διεύθυνση). Πάρτε ὅμως ὑπόψη σας ὅτι θά εἶναι *μαθητές καὶ μαθήτριες γυμνασίου,* — πού ἔχουν πατήσει, βέβαια, τά 25, πάντως ὅμως εἶναι μαθητές γυμνασίου. Ἄν στούς φοιτητές τοῦ πανεπιστημίου δέν ἐπιτρέπεται ὁ γάμος, θά μποροῦσε νά ἐπιτραπεῖ στούς μαθητές γυμνασίου; Καί σέ συνέχεια, ἡ ἄδεια θά ἐξαρτιέται ἀπό τή διεύθυνση τοῦ γυμνασίου, συνεπῶς ἀπό ἀνθρώπους μέ ἀνώτερη μόρφωση: εἶναι φανερό ὅτι δέν ὑπάρχει λόγος νά φοβόμαστε ὑπερβασίες. Ὡστόσο ὅσοι ἔχουν τελειώσει τό γυμνάσιο καί παραμένουν σ' αὐτό σάν μόνιμοι ἐργάτες δέν εἶναι πιά μαθητές γυμνασίου. Καί παρ' ὅλα αὐτά καί γι' αὐτούς γίνεται λόγος γιά ἄδεια γάμου, δηλαδή γιά ἀνθρώπους 21 - 27 χρονῶν. Πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ καινούργιος δρόμος, πού διάλεξε ἡ πατρίδα, συνεπάγεται ὁρισμένο περιορισμό τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τῶν ρώσων πολιτῶν, πρέπει ὅμως νά ποῦμε ὅτι τά ἀγαθά τῆς γενικῆς μέσης ἐκπαίδευσης δέν μποροῦν ν' ἀποχτηθοῦν χωρίς θυσίες. Δεύτερο, γιά τούς οἰκογενειάρχες ἐργάτες θά χτιστοῦν χωριστές κατοικίες, ἀσφαλῶς ὄχι χειρότερες ἀπό τίς καμαροῦλες, ὅπου ζοῦν σήμερα οἱ ἐργοστασιακοί ἐργάτες. Καί τρίτο, οἱ μόνιμοι ἐργάτες παίρνουν γι' αὐτό ἕνα «μικρό βοήθημα». Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ πληθυσμός θά προτιμήσει τά πλεονεχτήματα τῆς ἥσυχης ζωῆς κἄτω ἀπό τήν προστασία τῶν ἀνωτέρων καί ὄχι τήν ταραχώδη ζωή τοῦ καπιταλισμοῦ, θά τά προτιμήσει σέ τέτιο βαθμό, πού ὁρισμένοι ἐργάτες θά μείνουν γιά πάντα στό γυμνάσιο (ἀσφαλῶς σέ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης γιατί τούς ἐπέτρεψαν νά παντρευτοῦν): «Ἕνας μικρός ἀριθμός μόνιμων ἐργατῶν, πού ἔχουν μείνει ὁριστικά στό γυμνάσιο καί ἔχουν ἑνωθεῖ μ' αὐτό (sic!!), συμπληρώνει αὐτές τίς ἐργατικές δυνάμεις τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ γυμνασίου. Αὐτές εἶναι οἱ ἐνδεχόμενες καί καθόλου οὐτοπικές ἐργατικές δυνάμεις τοῦ γεωργικοῦ μας γυμνασίου».

Συμπαθᾶτε με! Τί τό «οὐτοπικό» ὑπάρχει ἐδῶ; Μόνιμοι δωρεάν ἐργάτες, πού «ἔχουν ἑνωθεῖ» μέ τά ἀφεντικά, τά δ-

ποῖα τούς ἐπιτρέπουν νά παντρευτοῦν· μά ρωτῆστε ὁποιονδήποτε παλιόν ἀγρότη καί θά σᾶς πεῖ ἀπό τήν προσωπική του πείρα ὅτι ὅλα αὐτά εἶναι ἀπολύτως πραγματοποιήσιμα.

('Ακολουθεῖ)*

Γράφτηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1895
Δημοσιεύτηκε στὶς 25 τοῦ Νοέμβρη 1895 στὴν ἐφημερίδα «Σαμάρσκι Βέστνικ» ἀρ. φύλλου 254.
Ὑπογραφή Κ. Τ—ιν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς ἐφημερίδας «Σαμάρσκι Βέστνικ»

* Ἡ συνέχεια στήν ἐφημερίδα «Σαμάρσκι Βέστνικ» δέν ἀκολούθησε. *Ἡ Σύντ.*

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΕΡΓΑΤΡΙΕΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ ΘΟΡΝΤΟΝ[29]

Ἐργάτες καί ἐργάτριες τοῦ ἐργοστασίου Θόρντον!

Ἡ 6 καί 7 τοῦ Νοέμβρη πρέπει νά μείνουν γιά ὅλους μας ἀξέχαστες μέρες... Οἱ ὑφαντουργοί, μέ τήν ἑνωμένη ἀντίστασή τους στήν πίεση τοῦ ἀφεντικοῦ, ἀπέδειξαν ὅτι στίς δύσκολες στιγμές βρίσκονται ἀκόμα ἀνάμεσά μας ἄνθρωποι, πού ξέρουν νά ὑπερασπίζουν τά κοινά μας ἐργατικά συμφέροντα, ὅτι τά ἐνάρετα ἀφεντικά μας δέν κατόρθωσαν ἀκόμα νά μᾶς μετατρέψουν δριστικά σέ ἄθλιους σκλάβους τοῦ ἀπύθμενου πορτοφολιοῦ τους. Σύντροφοι, ἄς ἐξακολουθήσουμε νά ἐφαρμόζουμε σταθερά καί ἀπαρέγκλιτα τή γραμμή μας ὥς τό τέλος, ἄς θυμόμαστε, ὅτι μόνο μέ κοινές συντονισμένες προσπάθειες μποροῦμε νά βελτιώσουμε τή θέση μας. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, σύντροφοι, προσέξτε μήν πέσετε στήν παγίδα πού μέ τόση πονηριά σᾶς στήνουν οἱ κ.κ. Θόρντον. Αὐτοί σκέφτονται ἔτσι: «τώρα εἶναι περίοδος στασιμότητας στήν πούληση τῶν ἐμπορευμάτων κι ἔτσι μέ τούς παλιούς ὅρους δουλιᾶς στό ἐργοστάσιο δέν μποροῦμε νά ἔχουμε τά προηγούμενα κέρδη... Καί γιά λιγότερα δέ συμφωνᾶμε... Συνεπῶς, πρέπει νά στηριχτοῦμε στ' ἀδέρφια μας, τούς ἐργάτες, ἄς πληρώσουν αὐτοί τά σπασμένα γιά τίς χαμηλές τιμές τῆς ἀγορᾶς. Μόνο πού ἡ δουλίτσα αὐτή δέν πρέπει νά ὀργανωθεῖ ὅπως - ὅπως, ἀλλά μέ τέχνη, ὥστε ὁ ἐργάτης μέ τήν ἀφέλεια πού τόν χαρακτηρίζει νά μήν καταλάβει τί τοῦ μαγειρεύουμε... Ἄν τούς θίξουμε ὅλους μονομιᾶς, θά ξεσηκωθοῦν ὅλοι μαζί καί δέ θά κάνουμε τίποτα· στήν ἀρχή λοιπόν ἄς ξεγελάσουμε τούς κακόμοιρους τούς ὑφαντουργάκους καί τότε καί οἱ ἄλλοι δέ θά τή γλυτώσουν... Δέ συνηθίσαμε νά φερνόμαστε μέ τό γάντι σ' αὐτούς τούς ἀνθρωπάκους, ἐξάλλου καί γιά ποιό λόγο; Ἔχουμε

καινούργιες σκοῦπες, πού σκουπίζουν καλύτερα...». Κι ἔτσι οἱ ἐργοστασιάρχες, πού φροντίζουν γιά τό καλό τοῦ ἐργάτη, θέλουν στά κρυφά, στά μουλωχτά, νά ἑτοιμάσουν γιά τούς ἐργάτες ὅλων τῶν τμημάτων τοῦ ἐργοστασίου ἕνα μέλλον, σάν κι αὐτό πού ἔχουν δημιουργήσει γιά τούς ὑφαντουργούς... Γιά τό λόγο αὐτό, ἄν ὅλοι ἐμεῖς μείνουμε ἀδιάφοροι γιά τήν τύχη τοῦ ὑφαντουργικοῦ τμήματος, θά σκάψουμε μέ τά ἴδια μας τά χέρια τό λάκκο ὅπου πολύ γρήγορα θά μᾶς ρίξουν καί μᾶς. Οἱ ὑφαντουργοί τελευταῖα ἔβγαζαν κατά μέσο ὅρο 3 ρούβλια καί 50 καπίκια τό δεκαπενθήμερο καί σ' αὐτό τό διάστημα σοφίζονταν διάφορους τρόπους γιά νά ζήσουν μιά οἰκογένεια ἀπό 7 ἄτομα μέ 5 ρούβλια ἤ μιά οἰκογένεια ἀποτελούμενη ἀπό τό ἀντρόγυνο κι ἕνα παιδί — μόνο μέ 2 ρούβλια. Πούλησαν καί τό τελευταῖο τους ροῦχο, ἔφαγαν τήν τελευταία δεκάρα, πού τήν εἶχαν ἀποχτήσει δουλεύοντας σάν τόν κολασμένο, τόν καιρό πού οἱ εὐεργέτες τους Θόρντον στίβαζαν ἑκατομμύρια πάνω στά ἑκατομμύρια. Καί σάν νά μήν ἔφταναν ὅλα αὐτά, μπροστά στά μάτια τους πετιοῦνταν στό δρόμο ὅλο καί καινούργια θύματα τῆς ἀπληστίας τοῦ ἀφεντικοῦ καί ἡ πίεση μέ τή σειρά της μεγάλωνε μέ τήν πιό ἄκαρδη σκληρότητα... Τ' ἀφεντικά ἄρχισαν ν' ἀνακατεύουν στό μαλλί, χωρίς καμιά ἐπιφύλαξη, νόλλες καί κνόπ[30], κι αὐτό καθυστεροῦσε τρομερά τήν παραγωγή τοῦ προϊόντος, μεγάλωσαν, σάν νά γινόταν τυχαῖα, τίς δυσκολίες στήν παραλαβή στημονιοῦ, τέλος, ἄρχισαν νά μειώνουν ἀπροκάλυπτα τίς ὧρες ἐργασίας καί τώρα κανονίζουν τά κομμάτια νά εἶναι ἀπό 5 σμίτς[31] τό καθένα ἀντί 9, γιά νά πηγαινοέρχεται ὁ ὑφαντουργός καί νά χάνει περισσότερο χρόνο στήν παραλαβή καί στήν ταχτοποίηση τοῦ στημονιοῦ χωρίς νά πληρώνεται γι' αὐτό, ὅπως εἶναι γνωστό, οὔτε δεκάρα. Θέλουν νά ξεθεώσουν τῆς πείνας τούς ὑφαντουργούς μας, καί οἱ ἀποδοχές 1 ρούβλι καί 62 καπίκια τό δεκαπενθήμερο, πού ἄρχισαν νά παρουσιάζονται στά βιβλιάρια ἐργασίας ὁρισμένων ὑφαντουργῶν, μποροῦν νά γίνουν σέ λίγο οἱ γενικές ἀποδοχές τοῦ ὑφαντουργικοῦ τμήματος... Σύντροφοι, θέλετε νά δοκιμάσετε κι ἐσεῖς ἕνα τέτιο χάδι τοῦ ἀφεντικοῦ; Ἄν δέ θέλετε, ἄν, τέλος, δέν ἔχει γίνει ὁλωσδιόλου πέτρα ἡ καρδιά σας μπροστά στά βάσανα ἄλλων ἀνθρώπων, τό ἴδιο φτωχῶν ὅπως καί σεῖς, συσπειρωθεῖτε ὅλοι μαζί γύρω ἀπό τούς ὑφαντουργούς μας, ἄς διατυπώσουμε τίς κοινές μας διεκδικήσεις καί σέ κάθε κατάλληλη εὐκαιρία μέ τήν πάλη μας ἄς ἀποσποῦμε ἀπό τούς καταπιεστές μας καλύτερη

τύχη. Ἐργάτες τοῦ κλωστηρίου, μή δημιουργεῖτε αὐταπάτες ἀπό τή σταθερότητα καί τό κάπως μεγαλύτερο μεροκάματό σας... Γιατί τά 2/3 σχεδόν τῶν ἀδελφῶν σας ἔχουν κιόλας ἀπολυθεῖ ἀπό τό ἐργοστάσιο καί τό καλύτερο μεροκάματό σας ἔχει πληρωθεῖ μέ τήν πείνα τῶν συναδέλφων σας κλωστουργῶν, πού πετάχθηκαν στό δρομο. Κι αὐτό πάλι εἶναι ἕνα πονηρό τέχνασμα τῶν ἀφεντικῶν καί δέν εἶναι δύσκολο νά τό καταλάβουμε, ἄν ἁπλῶς λογαριάσουμε πόσα ἔπαιρνε ὅλο τό τμῆμα τοῦ κλωστηρίου προηγούμενα καί πόσα παίρνει τώρα. — Ἐργάτες τοῦ καινούργιου βαφείου! Μέ 14 $^{1}/_{4}$ ὧρες καθημερινή δουλιά, μουσκεμένοι ἀπό τήν κορυφή ὥς τά νύχια ἀπό τούς θανατερούς ἀτμούς τῶν χρωμάτων, σήμερα μόλις βγάζετε ὅλο-ὅλο 12 ρούβλια τό μήνα! Δόστε προσοχή στά αἰτήματά μας: θέλουμε νά βάλουμε τέλος καί στίς παράνομες κρατήσεις, πού σᾶς κάνουν ἐξαιτίας τῆς ἀνικανότητας τοῦ ἀρχιεργάτης σας. — Μεροκαματιάρηδες καί γενικά ὅλοι ἐσεῖς οἱ ἀνειδίκευτοι ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου! Ἐλπίζετε ὅτι θά μπορέσετε νά διατηρήσετε τά 60-80 καπίκια μεροκάματο τή μέρα, ὅταν ὁ εἰδικευμένος ὑφαντουργός θά ἀναγκαστεῖ νά ἀρκεῖται σέ 20 καπίκια τό εἰκοσιτετράωρο; — Σύντροφοι, μήν εἶστε τυφλοί, μήν πέφτετε στήν παγίδα τοῦ ἀφεντικοῦ, ὑποστηρίξτε πιό γερά ὁ ἕνας τόν ἄλλο, ἀλλιῶς ὅλοι μας δύσκολα θά περάσουμε τοῦτο τό χειμώνα. Πρέπει ὅλοι μας νά παρακολουθοῦμε μέ τό πιό ἄγρυπνο μάτι τίς μανοῦβρες τῶν ἀφεντικῶν μας στό ζήτημα τῆς μείωσης τῶν τιμολογίων καί ν' ἀντιστεκόμαστε μέ ὅλες μας τίς δυνάμεις σ' αὐτή τήν ὀλέθρια γιά μᾶς τάση... Μήν ἀκοῦτε τίς δικαιολογίες τους ὅτι δέν πᾶνε καλά οἱ δουλιές: γιά κείνους αὐτό σημαίνει ἁπλῶς μικρότερο κέρδος γιά τό κεφάλαιό τους, γιά μᾶς σημαίνει τά βάσανα τῆς πείνας γιά τίς οἰκογένειές μας, στέρηση καί τοῦ τελευταίου ξεροκόμματου· μήπως μποροῦν καί οἱ δυό αὐτές περιπτώσεις νά μποῦν στήν ἴδια ζυγαριά; Τώρα σφίγγουν κατά πρῶτο λόγο τούς ὑφαντουργούς καί μεῖς πρέπει νά διεκδικήσουμε:

1) αὔξηση τῶν τιμολογίων στό ὑφαντήριο ὥς τό ἐπίπεδό τους τῆς ἄνοιξης, δηλ. περίπου κατά 6 καπίκια τό σμίτς·

2) νά ἐφαρμόζεται καί γιά τούς ὑφαντουργούς ὁ νόμος, πού ορίζει ὅτι πρίν ἀρχίσει ἡ δουλιά πρέπει νά κοινοποιεῖται στόν ἐργάτη πόσο μεροκάματο θά πάρει. Τό τιμολόγιο, πού ὑπογράφεται ἀπό τόν ἐπιθεωρητή ἐργασίας, νά μή μένει μόνο στά χαρτιά, ἀλλά νά ἐφαρμόζεται στήν πράξη, ὅπως τό ἀπαιτεῖ ὁ νόμος. Σχετικά μέ τή δουλιά τοῦ ὑφαντουργοῦ, λχ., πρέ-

πει νά προστεθοῦν στό σημερινό τιμολόγιο ὑποδείξεις γιά τήν ποιότητα τοῦ μαλλιοῦ, τήν ποσότητα τῶν νόλλες καί κνόπ, πού θά ἔχει τό μαλλί, πρέπει νά ὑπολογιστεῖ ὁ χρόνος, πού χρειάζεται γιά τήν προπαρασκευαστική δουλιά·

3) ὁ ἐργάσιμος χρόνος πρέπει νά κατανεμηθεῖ ἔτσι, πού ἀπό τήν πλευρά μας νά μήν παρουσιάζονται ἄθελα χασομέρια. Τώρα, λχ., ἔχουν ὀργανώσει τά πράγματα ἔτσι, πού ὁ ὑφαντουργός γιά κάθε κομμάτι χάνει μιά μέρα γιά νά πάρει στημόνι· κι ἐφόσον τό κομμάτι θά εἶναι τώρα σχεδόν δυό φορές μικρότερο, ὁ ὑφαντουργός, ἀνεξάρτητα ἀπό τό τιμολόγιο, θά ἔχει στήν περίπτωση αὐτή διπλή ἀπώλεια. Ἄν τό ἀφεντικό θέλει νά ληστέψει τό μεροκάματό μας μέ τόν τρόπο αὐτό, ἄς τό κάνει ἀνοιχτά, γιά νά ξέρουμε καλά ὅτι θέλουν νά μᾶς κλέψουν·

4) ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας πρέπει νά παρακολουθεῖ ὥστε νά μήν ὑπάρχει ἀπάτη στά τιμολόγια, νά μήν εἶναι διπλά. Αὐτό σημαινει, λχ., ὅτι στόν πίνακα τιμολογίων δέν πρέπει νά ὑπάρχουν δυό διαφορετικές τιμές γιά ἕνα καί τό αὐτό ἐμπόρευμα, πού ἔχει μόνο δυό διαφορετικές ὀνομασίες. Τό μπίμπερ, λχ., τό ὑφαίναμε μέ 4 ρούβλια καί 32 καπίκια, ἐνῶ τό οὐράλ[32] μόνο μέ 4 ρούβλια καί 14 καπίκια· ἀπό ἄποψη δουλιᾶς δέν εἶναι τά ἴδια ὑφάσματα; Ἀκόμα πιό ξετσίπωτη ἀπάτη εἶναι ἡ διπλή τιμή δουλιᾶς γιά ἐμπόρευμα τῆς ἴδιας ὀνομασίας. Μέ τόν τρόπο αὐτό οἱ κ.κ. Θόρντον καταστρατηγοῦσαν τούς νόμους γιά τά πρόστιμα· οἱ νόμοι λένε, ὅτι πρόστιμο μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ μόνο γιά σκάρτη δουλιά πού ὀφείλεται σέ ἀπροσεξία τοῦ ἐργάτη καί σ' αὐτή τήν περίπτωση οἱ κρατήσεις πρέπει νά καταχωροῦνται στό βιβλιάριο ἐργασίας στή στήλη τῶν προστίμων, τό ἀργότερο τρεῖς μέρες μετά τήν ἐπιβολή τους. Πρέπει νά κρατιέται αὐστηρός λογαριασμός γιά ὅλα τά πρόστιμα μαζί καί τό ποσό τῶν προστίμων δέν μπορεῖ νά πηγαίνει στήν τσέπη τοῦ ἐργοστασιάρχη, ἀλλά νά διατίθεται γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἐργατῶν αὐτοῦ τοῦ ἐργοστασίου. Σέ μᾶς ὅμως — κοιτάξτε — τά βιβλιάριά μας εἶναι λευκά, δέν ὑπάρχουν πρόστιμα, μπορεῖ νά σκεφτεῖ κανείς, ὅτι τ' ἀφεντικά μας εἶναι τά καλύτερα ἀφεντικά τοῦ κόσμου. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, χάρη στή δική μας ἄγνοια, καταστρατηγοῦν τό νόμο καί κάνουν εὔκολα τή δουλίτσα τους... Ἐμᾶς, βλέπετε, δέ μᾶς προστιμάρουν, μᾶς κάνουν ὅμως κρατήσεις, πληρώνοντάς μας μέ μικρότερα τιμολόγια, καί ὅσο θά ὑπάρχουν δυό τιμολόγια — μικρότερο καί μεγαλύτερο — δέν μπορεῖ νά πιαστεῖ

κανείς ἀπό αὐτά, αὐτοί κάνουν κρατήσεις καί τίς βάζουν στήν τσέπη τους·

5) παράλληλα μέ τήν καθιέρωση ἑνός τιμολογίου κάθε κράτηση πρέπει νά καταγράφεται στή στήλη τῶν προστίμων καί νά σημειώνεται γιά ποιό λόγο ἐπιβλήθηκε τό πρόστιμο. Τότε θά μποροῦμε νά δοῦμε τό παράνομο πρόστιμο, λιγότερη δουλιά μας θά πηγαίνει χαμένη καί θά λιγοστέψουν οἱ ἀσχημίες πού γίνονται σήμερα, λχ., στό βαφεῖο, ὅπου οἱ ἐργάτες ἔβγαζαν λιγότερα ἐξαιτίας τῆς ἀνικανότητας τοῦ ἀρχιεργάτη, πράγμα πού, σύμφωνα μέ τό νόμο, δέν μπορεῖ ν' ἀποτελέσει αἰτία νά μήν πληρωθεῖ ἡ δουλιά, γιατί ἐδῶ δέν πρόκειται γιά ἀμέλεια τοῦ ἐργάτη. Καί μήπως λίγες τέτιες κρατήσεις κάνουν ἀπ' ὅλους μας χωρίς νά φταῖμε καθόλου;

6) ἀπαιτοῦμε νά πληρώνουμε τό ἴδιο νοίκι, πού πληρώναμε ὥς τό 1891, δηλ. 1 ρούβλι τό ἄτομο τό μήνα, γιατί μέ τό μεροκάματο πού παίρνουμε δέν μποροῦμε νά πληρώνουμε 2 ρούβλια, καί γιατί νά τά πληρώνουμε;... Γι' αὐτή τὴν ἀκάθαρτη, τή βρωμερή καί στενάχωρη τρώγλη, πού μπορεῖ εὔκολα νά πιάσει φωτιά; Μήν ξεχνᾶτε, σύντροφοι, ὅτι σ' ὅλη τήν Πετρούπολη 1 ρούβλι νοίκι τό μήνα θεωρεῖται ἀρκετό, μόνο τά στοργικά ἀφεντικά μας δέ μένουν εὐχαριστημένα μέ τό νοίκι αὐτό κι ἐμεῖς πρέπει νά τούς ἀναγκάσουμε καί στό σημεῖο αὐτό νά περιορίσουν τήν ἀπληστία τους. Ὅταν ὑπερασπίζουμε αὐτά τά αἰτήματα, σύντροφοι, δέ σημαίνει καθόλου ὅτι στασιάζουμε, ἀπαιτοῦμε ἁπλῶς νά μᾶς δοθοῦν τά δικαιώματα πού ἀπολαβαίνουν κιόλας σύμφωνα μέ τό νόμο ὅλοι οἱ ἐργάτες τῶν ἄλλων ἐργοστασιων, νά μᾶς δοθεῖ ἐκεῖνο πού μᾶς ἀφαίρεσαν, στηριζόμενοι στό γεγονός ὅτι δέν ξέρουμε νά ὑπερασπίσουμε τά δικαιώματά μας. Ἄς ἀποδείξουμε λοιπόν τούτη τή φορά ὅτι οἱ «εὐεργέτες» μας ἔπεσαν ἔξω.

Γράφτηκε τὸ Νοέμβρη, ὕστερα ἀπό τίς 7 (19), τοῦ 1895

Βγῆκε σέ πολύγραφο

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς προκήρυξης, ἀφοῦ παραβλήθηκε μέ τό κείμενο τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ», τεῦχος 1 - 2, 1896

ΤΙ ΣΚΕΦΤΟΝΤΑΙ ΟΙ ΥΠΟΥΡΓΟΙ ΜΑΣ;[33]

Γράφτηκε τὸ Νοέμβρη - Δεκέμβρη ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς 8 (20), τοῦ 1895 γιά τήν ἐφημερίδα «Ραμπό-τσεγε Ντιέλο»

Πρωτοδημοσιεύτηκε στίς 27 τοῦ Γενάρη 1924 στήν ἐφημερίδα «Πετρογκράντσκαγια Πράβντα» ἀρ. φύλλου 22

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό δακτυλογραφημένο ἀντίγραφο, πού βρέθηκε στά ἀρχεῖα τῆς διεύθυνσης ἀστυνομίας

Ὁ ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν Ντουρνοβό ἔστειλε ἕνα γράμμα στόν ἐπίτροπο τῆς ἱερᾶς συνόδου Πομπεντονόστσεφ. Τό γράμμα εἶναι γραμμένο στίς 18 τοῦ Μάρτη 1895, μέ ἀριθ. 2603 καί ἔχει τή σημείωση: «ἀπολύτως ἐμπιστευτικό». Δηλαδή, ὁ ὑπουργός ἤθελε νά μείνει τό γράμμα αὐστηρότατα μυστικό. Βρέθηκαν, ὅμως, ἄνθρωποι πού δέ συμμερίζονται τίς ἀπόψεις τοῦ κυρίου ὑπουργοῦ, ὅτι οἱ ρῶσοι πολίτες δέν πρέπει νά ξέρουν τίς προθέσεις τῆς κυβέρνησης, κι ἔτσι τό γράμμα κυκλοφορεῖ τώρα παντοῦ σέ ἀντίγραφα καμωμένα μέ τό χέρι.

Τί ἔγραφε ὁ κ. Ντουρνοβό στόν κ. Πομπεντονόστσεφ;

Τοῦ ἔγραφε γιά τά κυριακάτικα σχολεῖα. Τό γράμμα λέει: «Οἱ πληροφορίες, πού παίρνουμε τά τελευταῖα χρόνια, δείχνουν ὅτι πρόσωπα ὕποπτα ἀπό πολιτική ἄποψη, καθώς καί μέρος τῆς σπουδάζουσας νεολαίας γνωστῆς κατεύθυνσης, ἀκολουθώντας τό παράδειγμα τῶν χρόνων 1860-1870, προσπαθοῦν νά μποῦν στά κυριακάτικα σχολεῖα σάν δάσκαλοι, καθηγητές, βιβλιοθηκάριοι κτλ. Μιά τέτια συστηματική προσπάθεια, πού δέν ἔχει οὔτε κάν τή δικαιολογία τῆς ἀναζήτησης μέσων συντήρησης, ἐφόσον στά σχολεῖα αὐτά οἱ ὑποχρεώσεις ἐκπληρώνονται χωρίς ἀμοιβή, ἀποδείχνει ὅτι τό προαναφερόμενο φαινόμενο ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά μέσα πάλης, πάνω σέ νόμιμο ἔδαφος, τῶν ἀντικυβερνητικῶν στοιχείων ἐνάντια στό ὑφιστάμενο κρατικό καθεστώς καί τό κοινωνικό σύστημα τῆς Ρωσίας».

Νά λοιπόν πῶς κρίνει ὁ κ. ὑπουργός! Ἀνάμεσα στούς μορφωμένους ἀνθρώπους βρίσκονται ὁρισμένοι πού θέλουν νά μεταδόσουν τίς γνώσεις τους στούς ἐργάτες, πού θέλουν ἡ μάθηση νά ὠφελεῖ ὄχι μόνο αὐτούς, ἀλλά καί τό λαό, καί ὁ ὑπουργός βγάζει ἀμέσως τό συμπέρασμα, ὅτι ἐδῶ ὑπάρχουν «ἀντικυβερνητικά στοιχεῖα», ὅτι δηλ. κάποιοι συνωμότες προ-

τρέπουν τούς ἀνθρώπους αὐτούς νά πᾶνε στά κυριακάτικα σχολεῖα. Μήπως χωρίς προτροπή δέ θά μποροῦσε νά γεννηθεῖ σ' ὁρισμένους μορφωμένους ἀνθρώπους ἡ ἐπιθυμία νά διδάσκουν τούς ἄλλους; Τόν ὑπουργό ὅμως τόν ἀνησυχεῖ τό γεγονός ὅτι οἱ δάσκαλοι τῶν κυριακάτικων σχολείων δέν παίρνουν μισθό. Συνήθισε νά βλέπει τούς χαφιέδες καί τούς ὑπαλλήλους, πού βρίσκονται στήν ὑπηρεσία του, νά ὑπηρετοῦν μόνο μέ μισθό, νά ὑπηρετοῦν ἐκεῖνον πού δίνει τά περισσότερα χρήματα, ἐνῶ ἐδῶ παρουσιάζονται ξαφνικά ἄνθρωποι πού ἐργάζονται, ὑπηρετοῦν, δίνουν μαθήματα, καί ὅλα αὐτά... δωρεάν. Ὕποπτο πράγμα! σκέφτεται ὁ ὑπουργός, καί στέλνει χαφιέδες νά παρακολουθήσουν τί γίνεται. Τό γράμμα λέει σέ συνέχεια: «Ἀπό τίς παρακάτω πληροφορίες» (πού προέρχονται ἀπό χαφιέδες, τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξη δικαιολογεῖται μέ τό ὅτι παίρνουν μισθό) «διαπιστώνεται ὅτι ὄχι μόνο ἀνάμεσα στούς καθηγητές βρίσκονται πρόσωπα μέ βλαβερές τάσεις, ἀλλά ὅτι καί τά ἴδια τά σχολεῖα βρίσκονται συχνά κάτω ἀπό τή μυστική καθοδήγηση ἑνός ὁλόκληρου κύκλου ὕποπτων προσώπων, καί τά μέλη του, ἐνῶ δέν ἀνήκουν καθόλου στό ἐπίσημο προσωπικό τῶν ὑπαλλήλων, προσκαλοῦνται ἀπό τούς δασκάλους καί τίς δασκάλες, πού ἔχουν τοποθετηθεῖ ἀπό τούς ἴδιους ὕποπτους ἀνθρώπους, νά κάνουν τά βράδια διαλέξεις καί νά παραδίδουν μαθήματα... Τό σύστημα αὐτό πού δίνει τή δυνατότητα σέ ἀνθρώπους ξένους νά κάνουν διαλέξεις, ἐξασφαλίζει πλήρη ἐλευθερία νά διεισδύσουν στόν κύκλο τῶν δασκάλων πρόσωπα, πού προέρχονται ἀπό καθαρά ἐπαναστατικό περιβάλλον».

Ἔτσι λοιπόν, ἄν «ἄνθρωποι ξένοι», πού δέν ἔχουν ἐγκριθεῖ καί ἐλεγχθεῖ ἀπό τούς παπάδες καί τούς χαφιέδες, θέλουν νά παραδίδουν μαθήματα στούς ἐργάτες, — αὐτό σημαίνει ἀνοιχτή ἐπανάσταση! Ὁ ὑπουργός βλέπει τούς ἐργάτες σάν μπαρούτη καί τίς γνώσεις καί τή μόρφωση σάν σπίθα· ὁ ὑπουργός εἶναι βέβαιος πώς ἄν πέσει ἡ σπίθα πάνω στήν μπαρούτη ἡ ἔκρηξη θά στραφεῖ πρῶτα πρῶτα ἐνάντια στήν κυβέρνηση. Ἐμεῖς δέν μποροῦμε νά μήν ἀναφέρουμε μέ ἱκανοποίηση ὅτι στή σπάνια αὐτή περίπτωση συμφωνοῦμε πέρα γιά πέρα καὶ ἀπόλυτα μέ τίς ἀπόψεις τῆς ἐξοχότητάς του.

Σέ συνέχεια ὁ ὑπουργός παραθέτει στό γράμμα του «ἀποδείξεις» γιά τήν ὀρθότητα τῶν «πληροφοριῶν» του. Ὡραῖες ἀποδείξεις!

Πρῶτο, «τό γράμμα ἑνός καθηγητῆ κάποιου κυριακάτικου

σχολείου, πού τό ὀνοματεπώνυμό του δέν ἔχει ἐξακριβωθεῖ ὥς τά σήμερα». Τό γράμμα αὐτό κατασχέθηκε σέ κάποια ἔρευνα. Στό γράμμα γίνεται λόγος γιά ἕνα πρόγραμμα διαλέξεων πάνω στήν ἱστορία, στήν ἰδέα τῆς ὑποδούλωσης καί τῆς απολύτρωσης τῶν κλειστῶν τάξεων, ἀναφέρεται ἡ ἐξέγερση τοῦ Ράζιν καί τοῦ Πουγκατσιόφ.

Ὅπως φαίνεται, ἀκριβῶς αὐτά τά τελευταῖα ὀνόματα τρόμαξαν τόσο πολύ τόν καλό ὑπουργό: προφανῶς εἶδε ἀμέσως μέ τή φαντασία του δικράνια.

Δεύτερη ἀπόδειξη:

«Τό ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν πῆρε ἀπό μυστικό δρόμο ἕνα πρόγραμμα δημόσιων διαλέξεων σέ κάποιο κυριακάτικο σχολεῖο τῆς Μόσχας μέ τό παρακάτω περιεχόμενο: "Ἡ καταγωγή τῆς κοινωνίας. Ἡ πρωτόγονη κοινωνία. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Τό κράτος καί ὁ προορισμός του. Τό καθεστώς. Ἡ ἐλευθερία. Ἡ δικαιοσύνη. Οἱ μορφές ὀργάνωσης τοῦ κράτους. Ἀπόλυτη καί συνταγματική μοναρχία. Ἡ ἐργασία — βάση τῆς γενικῆς εὐημερίας. Ἡ ὠφελιμότητα καί ὁ πλοῦτος. Ἡ παραγωγή, ἡ ἀνταλλαγή καί τό κεφάλαιο. Πῶς κατανέμεται ὁ πλοῦτος. Ἡ ἐπιδίωξη τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος. Ἡ ἰδιοχτησία καί ἡ ἀνάγκη της. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν μέ τή γῆ τους. Ἡ γαιοπρόσοδος, τό κέρδος καί τό μεροκάματο. Ἀπό τί ἐξαρτιέται τό μεροκάματο καί οἱ μορφές του. Τό πνεῦμα τῆς οἰκονομίας".

Οἱ διαλέξεις μέ βάση τό πρόγραμμα αὐτό, πού εἶναι ὁπωσδήποτε ἀκατάλληλο γιά ἕνα λαϊκό σχολεῖο, δίνουν πέρα γιά πέρα τή δυνατότητα στόν ὁμιλητή νά κάνει σιγά-σιγά γνωστές στούς ἀκροατές καί τίς θεωρίες τοῦ Κάρλ Μάρξ, τοῦ Ἔνγκελς κτλ., ἐνῶ τό πρόσωπο πού παρευρίσκεται ἐκεῖ μέ ἐντολή τῆς ἀρχιερατικῆς ἀρχῆς μᾶλλον δέν εἶναι σέ θέση νά συλλάβει στό περιεχόμενο τῆς διάλεξης τά ἔμβρυα τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς προπαγάνδας».

Ὅπως φαίνεται, ὁ κ. ὑπουργός φοβᾶται πολύ τίς «θεωρίες τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς», ἐφόσον διαπιστώνει «ἔμβρυά» τους ἀκόμα καί σ' ἕνα πρόγραμμα, ὅπου δέν φαίνεται οὔτε ἴχνος τους. Τί τό «ἀκατάλληλο» βρῆκε ὁ ὑπουργός σ' αὐτό τό πρόγραμμα; Ἀσφαλῶς τό ζήτημα τῶν μορφῶν συγκρότησης τοῦ κράτους καί τό ζήτημα τοῦ συντάγματος.

Λοιπόν, κ. ὑπουργέ, πάρτε ὁποιοδήποτε ἐγχειρίδιο γεωγραφίας καί θά βρεῖτε ἐκεῖ τά ζητήματα αὐτά! Μήπως οἱ ἐνήλικοι

ἐργάτες δέν πρέπει νά ξέρουν πράγματα πού διδάσκονται στά παιδιά;

Ὁ κ. ὑπουργός ὅμως δέ βασίζεται στά πρόσωπα τῆς ἀρχιερατικῆς ἀρχῆς: «ἀσφαλῶς, δέ θά καταλάβουν περί τίνος πρόκειται».

Τό γράμμα τελειώνει μέ τήν ἀπαρίθμηση τῶν «ὕποπτων» δασκάλων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ-ἐνοριακοῦ κυριακάτικου σχολείου στό ὑφαντουργικό ἐργοστάσιο τῆς ἑταιρίας «Προχόροφ», στή Μόσχα, τοῦ κυριακάτικου σχολείου στήν πόλη Ἐλέτς καί τοῦ σχολείου πού σχεδιάζεται νά γίνει στήν Τιφλίδα. Ὁ κ. Ντουρνοβό συμβουλεύει τόν κ. Πομπεντονόστσεφ νά καταπιαστεῖ «μέ ἐπισταμένο ἔλεγχο τῶν προσώπων, στά ὁποῖα ἐπιτρέπουν νά παραδίδουν μαθήματα στά σχολεῖα». Τώρα, ὅταν διαβάζεις τόν κατάλογο τῶν δασκάλων, σηκώνονται οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς σου: ὅλο πρώην φοιτητής, μάλιστα πρώην φοιτητής, ἀκόμα καί μιά πρώην φοιτήτρια! Ὁ κ. ὑπουργός θά ἤθελε νά εἶναι οἱ καθηγητές πρώην ὑπαξιωματικοί.

Ὁ κ. ὑπουργός μέ μεγάλο τρόμο λέει, ὅτι τό σχολεῖο τῆς πόλης Ἐλέτς «εἶναι ἐγκαταστημένο πέρα ἀπό τό ποτάμι Σοσνά, ὅπου ζεῖ κυρίως ἁπλός λαός» (ὤ, τί φρίκη!) «καί ἐργοστασιακοί ἐργάτες καί ὅπου βρίσκεται τό μηχανοστάσιο τῶν σιδηροδρόμων».

Τά σχολεῖα πρέπει νά βρίσκονται πιό μακριά, ὅσο μπορεῖ πιό μακριά ἀπό «τόν ἁπλό λαό καί τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες».

Ἐργάτες! Βλέπετε πόσο θανάσιμα φοβοῦνται οἱ ὑπουργοί μας τήν ἕνωση τῆς γνώσης μέ τόν ἐργατόκοσμο! Δεῖξτε σέ ὅλους ὅτι καμιά δύναμη δέ θά μπορέσει νά ἀφαιρέσει τή συνείδηση ἀπό τούς ἐργάτες! Χωρίς τή γνώση οἱ ἐργάτες εἶναι ἀνυπεράσπιστοι, μέ τή γνώση ἀποτελοῦν δύναμη!

ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΙ ΕΞΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ[34]

Γράφτηκαν στή φυλακή: τό «Σχέδιο προγράμματος» τό Δεκέμβρη, ΰστερα άπό τίς 9 (21) τοΰ 1895· ή «Έξήγηση τοΰ προγράμματος»— τόν Ίούνη - Ίούλη τοΰ 1896

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924 στό περιοδικό «Προλετάρσκαγια Ρεβολιούτσιγια» τεΰχος 3

Τό «Σχέδιο προγράμματος» δημοσιεύεται σύμφωνα μέ χειρόγραφο πού γράφτηκε μέ συμπαθητική μελάνη άνάμεσα στίς γραμμές τοΰ περιοδικοΰ «Ναούτσνογε Όμποζρένιγε»[35] τεΰχος 5 τοΰ 1900, άφοΰ παραβλήθηκε μέ τό πολυγραφημένο κείμενο. Ή «Έξήγηση τοΰ προγράμματος —σύμφωνα μέ τό πολυγραφημένο κείμενο

ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Α.1. Μ' ὅλο καί πιό γρήγορους ρυθμούς ἀναπτύσσονται στή Ρωσία οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια, καταστρέφοντας τούς μικροβιοτέχνες καί τούς ἀγρότες, μετατρέποντάς τους σέ ἄπορους ἐργάτες, σπρώχνοντας ὅλο καί περισσότερο κόσμο στίς πόλεις, στά ἐργοστασιακά καί βιομηχανικά χωριά καί κωμοπόλεις.

2. Ἡ ἀνάπτυξη αὐτή τοῦ καπιταλισμοῦ σημαίνει τεράστια αὔξηση τοῦ πλούτου καί τῆς πολυτέλειας μιᾶς χούφτας ἐργοστασιαρχῶν, ἐμπόρων καί γαιοχτημόνων, καί ἀκόμα πιό γρήγορη αὔξηση τῆς ἀθλιότητας καί τῆς καταπίεσης τῶν ἐργατῶν. Οἱ βελτιώσεις καί οἱ μηχανές πού εἰσάγουν στήν παραγωγή τά μεγάλα ἐργοστάσια, συντελώντας στό ἀνέβασμα τῆς παραγωγικότητας τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ἔχουν σάν ἀποτέλεσμα τό δυνάμωμα τῆς ἐξουσίας τῶν κεφαλαιοκρατῶν πάνω στούς ἐργάτες καί τό μεγάλωμα τῆς ἀνεργίας, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀφήνουν ἀνυπεράσπιστους τούς ἐργάτες.

3. Τά μεγάλα ὅμως ἐργοστάσια, ἀνεβάζοντας στό ἀνώτατο σημεῖο τήν καταπίεση τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο, δημιουργοῦν μιά ἰδιαίτερη τάξη ἐργατῶν, πού ἀποχτᾶ τή δυνατότητα νά παλαίβει ἐνάντια στό κεφάλαιο, γιατί οἱ ἴδιες οἱ συνθῆκες τῆς ζωῆς της καταστρέφουν ὅλους τούς δεσμούς της μέ τό ἀτομικό της νοικοκυριό καί, συνενώνοντας τούς ἐργάτες μέ τήν κοινή δουλιά καί ρίχνοντάς τους ἀπό ἐργοστάσιο σέ ἐργοστάσιο, συσπειρώνουν τίς μάζες τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ. Οἱ ἐργάτες ἀρχίζουν τήν πάλη ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες, καί γεννιέται ἀνάμεσα στούς ἐργάτες ἕνας ζωηρός πόθος γιά ἕνωση. Ἀπό τίς μεμονωμένες ἐξεγέρσεις τῶν ἐργατῶν ξεπετιέται ἡ πάλη τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης.

4. Ἡ πάλη αὐτή τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν εἶναι πάλη ἐνάντια σ' ὅλες τίς τάξεις, πού ζοῦν ἀπό ξένη ἐργασία καί ἐνάντια σέ κάθε ἐκμετάλλευση. Μπορεῖ νά τελειώσει μόνο μέ τό πέρασμα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στά χέρια τῆς ἐργατικῆς τάξης, μέ τή μεταβίβαση ὅλης τῆς γῆς, τῶν ἐργαλείων, τῶν ἐργοστασίων, τῶν μηχανῶν καί τῶν μεταλλείων στά χέρια ὅλης τῆς κοινωνίας γιά τήν ὀργάνωση τῆς σοσιαλιστικῆς παραγωγῆς, ὅπου ὅλα ὅσα παράγουν οἱ ἐργάτες καί ὅλες οἱ βελτιώσεις τῆς παραγωγῆς θά πηγαίνουν πρός ὄφελος τῶν ἴδιων τῶν ἐργαζομένων.

5. Τό κίνημα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης λόγω τοῦ χαρακτήρα καί τῶν σκοπῶν του ἀποτελεῖ μέρος τοῦ διεθνοῦς (σοσιαλδημοκρατικοῦ) κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης ὅλων τῶν χωρῶν.

6. Κύριο ἐμπόδιο στήν πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς Ρωσίας γιά τήν ἀπελευθέρωσή της εἶναι ἡ ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης μέ τούς ἀνεύθυνους ὑπαλλήλους της. Ἡ κυβέρνηση αὐτή, στηριζόμενη στά προνόμια τῶν γαιοχτημόνων καί τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί στήν ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τους, κρατᾶ σέ κατάσταση πλέριας ἔλλειψης δικαιωμάτων τίς κατώτερες τάξεις κι ἔτσι δεσμεύει τό κίνημα τῶν ἐργατῶν καί ἐμποδίζει τήν ἀνάπτυξη ὅλου τοῦ λαοῦ. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ πάλη τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωσή της συνεπάγεται κατανάγκην τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης.

Β. 1. Τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τῆς Ρωσίας βάζει σάν καθῆκον του νά βοηθάει τήν πάλη αὐτή τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης ἀναπτύσσοντας τήν ταξική αὐτοσυνείδηση τῶν ἐργατῶν, συμβάλλοντας στήν ὀργάνωσή τους καὶ ὑποδείχνοντας τά καθήκοντα καί τούς σκοπούς τῆς πάλης.

2. Ἡ πάλη τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωσή της εἶναι πάλη πολιτική καί πρωταρχικό καθῆκον τῆς πάλης αὐτῆς εἶναι ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

3. Γιά τό λόγο αὐτό, τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τῆς Ρωσίας, χωρίς νά ξεχωρίζει τόν ἑαυτό του ἀπό τό ἐργατικό κίνημα, θά ὑποστηρίζει κάθε κοινωνικό κίνημα ἐνάντια στήν ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης, ἐνάντια στήν τάξη τῶν προνομιούχων εὐγενῶν - γαιοχτημόνων καί ἐνάντια σ' ὅλα τά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας καί τῶν

κλειστῶν τάξεων, πού περιορίζουν τήν ἐλευθερία τοῦ συναγωνισμοῦ.

4. Ἀντίθετα, τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα τῆς Ρωσίας θά καταπολεμᾶ ὅλες τίς τάσεις νά εὐεργετηθοῦν οἱ ἐργαζόμενες τάξεις μέ τήν κηδεμονία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης καί τῶν ὑπαλλήλων της καί ν' ἀναχαιτισθεῖ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, συνεπῶς, καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐργατικῆς τάξης.

5. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν πρέπει νά εἶναι ἔργο τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν.

6. Ὁ ρωσικός λαός δέ χρειάζεται τή βοήθεια τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης καί τῶν ὑπαλλήλων της, ἀλλά τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τήν καταπίεσή της.

Γ. Ξεκινώντας ἀπό τίς ἀντιλήψεις αὐτές τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τῆς Ρωσίας ἀπαιτεῖ κατά πρῶτο λόγο:

1. Σύγκληση Ζέμσκι σομπόρ* ἀπό ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν πολιτῶν γιά τήν ἐπεξεργασία συντάγματος.

2. Καθολικό καί ἄμεσο ἐκλογικό δικαίωμα σ' ὅλους τούς ρώσους πολίτες πού συμπλήρωσαν τό 21ο ἔτος, χωρίς διάκριση θρησκεύματος καί ἐθνικότητας.

3. Ἐλευθερία τοῦ συνέρχεσθαι, τοῦ συνεταιρίζεσθαι καί τῶν ἀπεργιῶν.

4. Ἐλευθερία τοῦ τύπου.

5. Ἐξάλειψη τῶν κλειστῶν τάξεων καί πλήρης ἰσότητα ὅλων τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στό νόμο.

6. Ἐλευθερία θρησκεύματος καί ἰσοτιμία ὅλων τῶν ἐθνοτήτων. Μεταβίβαση τῆς τήρησης τῶν μητρώων σέ ἀνεξάρτητους δημόσιους ὑπαλλήλους, μή ὑπαγόμενους στήν ἀστυνομία.

7. Παραχώρηση σέ κάθε πολίτη τοῦ δικαιώματος νά ἐνάγει στό δικαστήριο ὁποιονδήποτε δημόσιο ὑπάλληλο, χωρίς νά ὑποβάλλει παράπονα στούς προϊστάμενους τοῦ ὑπαλλήλου.

8. Κατάργηση τῶν διαβατηρίων**, πλήρης ἐλευθερία μετακίνησης καί μετοίκησης.

9. Ἐλευθερία ἐπαγγελμάτων καί ἀσχολιῶν καί κατάργηση τῶν συντεχνιῶν.

---

* Στήν παλιά Ρωσία σύναξη ἀξιωματούχων ἤ αἱρετῶν προσώπων γιά ἐξέταση καί λύση ὀργανωτικῶν καί διοικητικῶν ζητημάτων. *Σημ. μετ.*

** Πρόκειται γιά τά ἐσωτερικά διαβατήρια, πού ἀπαιτοῦνταν γιά τήν ἐλεύθερη κυκλοφορία καί μετοίκηση στό ἐσωτερικό τῆς χώρας. *Σημ. μετ.*

Δ. Γιά τούς ἐργάτες τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τῆς Ρωσίας ἀπαιτεῖ:

1. Ἵδρυση δικαστηρίων διαιτησίας σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας, μέ αἱρετούς δικαστές, καί ἴση ἀντιπροσώπευση τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν ἐργατῶν.

2. Περιορισμός μέ νόμο τῆς ἐργάσιμης μέρας σέ 8 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο.

3. Ἀπαγόρευση μέ νόμο τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας καί τῆς νυχτερινῆς βάρδιας. Ἀπαγόρευση τῆς ἐργασίας τῶν παιδιῶν κάτω τῶν 15 χρονῶν.

4. Καθιέρωση μέ νόμο τῆς ἀργίας γιά τίς Κυριακές καί γιορτές.

5. Ἐπέκταση τῶν ἐργατικῶν νόμων καί τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας ὅλης τῆς Ρωσίας καί στά δημόσια ἐργοστάσια, καθώς καί στούς βιοτέχνες πού ἐργάζονται στό σπίτι.

6. Ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας πρέπει νά εἶναι αὐτοτελής καί νά μήν ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν. Τά μέλη τῶν δικαστηρίων διαιτησίας ἀποχτοῦν ἴσα δικαιώματα μέ τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας στόν τομέα τῆς ἐποπτείας γιά τήν ἐφαρμογή τῶν ἐργοστασιακῶν νόμων.

7. Ἀπόλυτη ἀπαγόρευση παντοῦ τῆς πληρωμῆς μέ ἐμπορεύματα.

8. Ἐποπτεία τῶν αἱρετῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐργατῶν γιά τό σωστό καθορισμό τῶν τιμολογίων, γιά τόν καθορισμό τοῦ σκάρτου ἐμπορεύματος, γιά τή διάθεση τῶν χρημάτων, πού προέρχονται ἀπό τά πρόστιμα καί γιά τά ἐργοστασιακά σπίτια, πού διατίθενται στούς ἐργάτες.

Ψήφιση νόμου πού νά ὁρίζει ὅτι ὅλες μαζί οἱ κρατήσεις ἀπό τό μεροκάματο τῶν ἐργατῶν, γιά ὁποιονδήποτε λόγο καί ἄν γίνονται (πρόστιμα, σκάρτα κτλ.), νά μήν ξεπερνοῦν τά 10 καπίκια στό κάθε ρούβλι.

9. Ψήφιση νόμου πού νά καθιστᾶ ὑπεύθυνους τούς ἐργοστασιάρχες γιά τά ἀτυχήματα τῶν ἐργατῶν στή δουλιά καί νά ὑποχρεώνει τόν ἐργοστασιάρχη νά φέρνει ἀποδείξεις, ὅτι φταίει ὁ ἐργάτης.

10. Ψήφιση νόμου πού νά ὑποχρεώνει τούς ἐργοστασιάρχες νά συντηροῦν σχολειά καί νά παρέχουν ἰατρική περίθαλψη στούς ἐργάτες.

Ε. Γιά τούς ἀγρότες τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τῆς Ρωσίας ἀπαιτεῖ:

1. Κατάργηση τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς καί ἀποζημίωση τῶν ἀγροτῶν γιά τίς πληρωμές ἐξαγορᾶς πού κατέβαλαν[36]. Ἐπιστροφή στούς ἀγρότες τῶν χρημάτων πού κατέβαλαν ἐπιπλέον στό δημόσιο ταμεῖο.
2. Ἐπιστροφή στούς ἀγρότες τῶν κομματιῶν γῆς πού τούς ἀφαιρέθηκαν τό 1861.
3. Πλήρης ἰσότητα τῶν ἀγροτῶν καί τῶν τσιφλικάδων ὅσον ἀφορᾶ τίς εἰσφορές καί τούς φόρους πού πληρώνουν γιά τή γῆ.
4. Κατάργηση τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης[37] καί ὅλων τῶν νόμων πού ἐπιβάλλουν περιορισμούς στούς ἀγρότες σχετικά μέ τή διάθεση τῆς γῆς τους.

ΕΞΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Τό πρόγραμμα διαιρεῖται, σέ τρία κύρια μέρη. Στό πρῶτο μέρος διατυπώνονται ὅλες οἱ ἀπόψεις, ἀπό τίς ὁποῖες ἀπορέουν τά ὑπόλοιπα μέρη τοῦ προγράμματος. Τό μέρος αὐτό δείχνει ποιά θέση κατέχει ἡ ἐργατική τάξη στή σημερινή κοινωνία, ποιό εἶναι τό νόημα καί ἡ σημασία τῆς πάλης της ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες καί ποιά ἡ πολιτική κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στό ρωσικό κράτος.

Στό δεύτερο μέρος διατυπώνονται *τὰ καθήκοντα τοῦ κόμματος* καί τονίζεται ποιά εἶναι ἡ θέση τοῦ κόμματος ἀπέναντι στίς ἄλλες πολιτικές κατευθύνσεις τῆς Ρωσίας. Ἐδῶ γίνεται λόγος γιά τό ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ δράση τοῦ κόμματος καί ὅλων τῶν ἐργατῶν, πού ἔχουν συνείδηση τῶν ταξικῶν τους συμφερόντων καί ποιά στάση πρέπει νά κρατοῦν ἀπέναντι στά συμφέροντα καί στίς ἐπιδιώξεις τῶν ἄλλων τάξεων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας.

Τό τρίτο μέρος περιέχει τίς πραχτικές διεκδικήσεις τοῦ κόμματος. Τό μέρος αὐτό ὑποδιαιρεῖται σέ 3 τμήματα. Τό πρῶτο τμῆμα περιέχει τή διεκδίκηση τῶν παγκρατικῶν μετασχηματισμῶν. Τό δεύτερο τμῆμα τίς διεκδικήσεις καί τό πρόγραμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Τό τρίτο —τίς διεκδικήσεις ὑπέρ τῶν ἀγροτῶν. Παρακάτω πρίν περάσουμε στό πραχτικό μέρος τοῦ προγράμματος, δίνονται ὁρισμένες προκαταβολικές ἐξηγήσεις ὅσον ἀφορᾶ τά μέρη αὐτά.

Α. 1. Τό πρόγραμμα μιλᾶ κατά πρῶτο λόγο γιά τή γρήγορη ἀνάπτυξη τῶν μεγάλων ἐργοστασίων, γιατί αὐτό εἶναι τό κυ-

ριότερο φαινόμενο στή σημερινή Ρωσία καί ἀλλάζει τελείως ὅλες τίς παλιές συνθῆκες ζωῆς, ἰδιαίτερα τίς συνθῆκες ζωῆς τῆς ἐργαζόμενης τάξης. Στίς παλιές συνθῆκες ὅλα σχεδόν τά πλούτη τά παρῆγαν οἱ μικρονοικοκυρέοι, πού ἀποτελοῦσαν τήν τεράστια πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ πληθυσμός ζοῦσε καθηλωμένος στά χωριά, παράγοντας τό μεγαλύτερο μέρος τῶν προϊόντων εἴτε γιά τήν ἀτομική του κατανάλωση, εἴτε γιά τή μικρή ἀγορά τῶν γύρω χωριῶν, πού λίγο συνδεόταν μέ τίς ἄλλες γειτονικές ἀγορές. Γιά τούς τσιφλικάδες δούλευαν οἱ ἴδιοι πάλι μικρονοικοκυρέοι καί οἱ τσιφλικάδες τούς ἀνάγκαζαν νά παράγουν προϊόντα γιά τή δική τους κυρίως κατανάλωση. Τά οἰκιακά προϊόντα δίνονταν γιά ἐπεξεργασία στούς χειροτέχνες, πού ζοῦσαν κι αὐτοί στά χωριά ἤ γύριζαν στά περίχωρα γιά νά βροῦν δουλιά.

Ἀπό τόν καιρό ὅμως τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἀγροτῶν οἱ συνθῆκες ζωῆς τῆς μάζας τοῦ λαοῦ ἄλλαξαν ριζικά: στή θέση τῶν μικρῶν χειροτεχνικῶν ἐργαστηρίων ἄρχισαν νά ἐμφανίζονται μεγάλες φάμπρικες, πού ἀναπτύσσονταν μέ ἐξαιρετική ταχύτητα· αὐτές ἐκτόπιζαν τούς μικρονοικοκυρέους, μετατρέποντάς τους σέ μισθωτούς ἐργάτες, καί ἀνάγκαζαν ἑκατοντάδες καί χιλιάδες ἐργάτες νά δουλεύουν μαζί, παράγοντας τεράστιες ποσότητες ἐμπορευμάτων, πού πουλιοῦνταν σ' ὅλη τή Ρωσία.

Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν ἐξάλειψε τήν καθήλωση τοῦ πληθυσμοῦ σ' ἕνα μέρος κι ἔβαλε τούς ἀγρότες σέ συνθῆκες τέτιες, πού δέν μποροῦσαν πιά νά τραφοῦν ἀπό τά κομματάκια γῆς πού τούς ἔμειναν. Μάζες λαοῦ πῆραν τούς δρόμους σέ ἀναζήτηση μεροκάματου, πιάνοντας δουλιά στά ἐργοστάσια, στήν κατασκευή σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, πού συνενώνουν τίς διάφορες ἄκρες τῆς Ρωσίας καί μεταφέρουν παντοῦ τά ἐμπορεύματα τῶν μεγάλων ἐργοστασίων. Μάζες λαοῦ πῆγαν νά βροῦν μεροκάματο στίς πόλεις, δούλευαν στό χτίσιμο ἐργοστασιακῶν καί ἐμπορικῶν κτιρίων, στή μεταφορά καυσίμων στά ἐργοστάσια, στήν προετοιμασία ὑλικοῦ γιά τίς μεταφορές αὐτές. Τέλος, πολλοί ἄνθρωποι ἀπασχολοῦνταν μέ τή δουλιά στό σπίτι, πού τούς μοίραζαν οἱ ἔμποροι καί οἱ ἐργοστασιάρχες γιατί δέν προλάβαιναν νά διευρύνουν τίς ἐπιχειρήσεις τους. Οἱ ἴδιες ἀλλαγές ἔγιναν καί στή γεωργία· οἱ τσιφλικάδες ἄρχισαν νά παράγουν σιτηρά γιά πούληση, μέσα ἀπό τούς ἀγρότες καί τούς ἐμπόρους ξεπετάχτηκαν μεγάλοι καλλιεργητές, ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια πούτια σιτηρά ἄρχισαν νά που-

λιοῦνται στό ἐξωτερικό. Γιά τήν παραγωγή χρειάζονταν μισθωτοί ἐργάτες, καί ἑκατοντάδες χιλιάδες καί ἑκατομμύρια ἀγρότες, ἐγκαταλείποντας τούς μικροσκοπικούς κλήρους τους, πῆγαν νά δουλέψουν ἐργάτες γῆς καί μεροκαματιάρηδες στά καινούργια ἀφεντικά, πού παρῆγαν σιτηρά γιά πούληση. Αὐτές ἀκριβῶς τίς ἀλλαγές τῶν παλιῶν συνθηκῶν ζωῆς περιγράφει καί τό πρόγραμμα, ὅταν λέει ὅτι οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια καταστρέφουν τούς μικροβιοτέχνες· καί τούς ἀγρότες, μετατρέποντάς τους σέ μισθωτούς ἐργάτες. Ἡ μικρή παραγωγή ἀντικατασταίνεται παντοῦ ἀπό τή μεγάλη, καί στή μεγάλη αὐτή παραγωγή οἱ μάζες τῶν ἐργατῶν εἶναι τώρα ἁπλοί μισθωτοί, πού δουλεύουν μέ μεροκάματο στόν κεφαλαιοκράτη· ὁ κεφαλαιοκράτης κατέχει τεράστια κεφάλαια, χτίζει τεράστια ἐργαστήρια, ἀγοράζει ἕνα σωρό ὑλικά καί τσεπώνει ὅλο τό κέρδος ἀπό τή μαζική αὐτή παραγωγή τῶν ἑνωμένων ἐργατῶν. Ἡ παραγωγή ἔγινε κεφαλαιοκρατική καί πνίγει χωρίς οἶκτο καί ἔλεος ὅλους τούς μικρονοικοκυρέους, καταστρέφοντας τήν καθηλωμένη ζωή τους στά χωριά, ἀναγκάζοντάς τους νά γυρίζουν ὅλη τή χώρα ἀπό τή μιά ὥς τήν ἄλλη ἄκρη σάν ἁπλοί ἀνειδίκευτοι ἐργάτες, πουλώντας τήν ἐργασία τους στό κεφάλαιο. Μιά ὅλο καί μεγαλύτερη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ ἀποσπᾶται οριστικά ἀπό τό χωριό καί ἀπό τήν ἀγροτική οἰκονομία καί συγκεντρώνεται στίς πόλεις, στά ἐργοστασιακά καί βιομηχανικά χωριά καί κωμοπόλεις, σχηματίζοντας μιά ἰδιαίτερη τάξη ἀνθρώπων, πού δέν ἔχουν καμιά ἰδιοχτησία, τήν τάξη τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν-προλεταρίων, πού ζοῦν μόνο ἀπό τήν πούληση τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης.

Αὐτές εἶναι οἱ τεράστιες ἀλλαγές, πού ἐπέφεραν στή ζωή τῆς χώρας οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια: ἡ μικρή παραγωγή ἀντικατασταίνεται ἀπό τή μεγάλη, οἱ μικρονοικοκυρέοι μετατρέπονται σέ· μισθωτούς ἐργάτες. Καί τί σημαίνει ἡ ἀλλαγή αὐτή γιά ὅλον τόν ἐργαζόμενο λαό καί ποῦ ὁδηγεῖ; Γι' αὐτό ἀκριβῶς τό πράγμα μιλάει παρακάτω τό πρόγραμμα.

Α. 2. Ἡ ἀντικατάσταση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀπό τή μεγάλη συνοδεύεται ἀπό τήν ἀντικατάσταση μέ τεράστια κεφάλαια τῶν μικρῶν χρηματικῶν μέσων, πού βρίσκονται στά χέρια ἑνός ἀφεντικοῦ, ἀπό τήν ἀντικατάσταση τῶν μικρῶν, ἀσήμαντων κερδῶν μέ κέρδη πού ἀνέρχονται σέ ἑκατομμύρια. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ ὁδηγεῖ παντοῦ στήν αὔξηση τῆς πολυτέλειας καί τοῦ πλούτου. Στή Ρωσία

δημιουργήθηκε ὁλόκληρη τάξη μεγαλοκαρχαριῶν τοῦ χρήματος, ἐργοστασιαρχῶν, ἰδιοχτητῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ἐμπόρων, τραπεζιτῶν, δημιουργήθηκε ὁλόκληρη τάξη ἀνθρώπων, πού ζοῦν ἀπό τά κέρδη τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, πού δίνεται μέ τόκο στούς βιομήχανους· πλούτισαν οἱ μεγάλοι γαιοχτήμονες, εἰσπράττοντας ἀπό τούς ἀγρότες μεγάλα ποσά γιά τήν ἐξαγορά τῆς γῆς, ἐκμεταλλευόμενοι τήν ἀνάγκη τῶν ἀγροτῶν γιά γῆ καί ἀνεβάζοντας τίς τιμές τῆς γῆς πού δίνουν μέ νοίκι, χτίζοντας στά χτήματά τους μεγάλα ἐργοστάσια ζάχαρης καί οἰνοπνευματοποιίας. Ἡ πολυτέλεια καί ἡ σπατάλη σ' ὅλες αὐτές τίς τάξεις τῶν πλουσίων πῆραν πρωτόφαντες διαστάσεις καί στούς κεντρικούς δρόμους τῶν μεγαλουπόλεων ἔχτισαν τά πριγκιπικά παλάτια τους καί τούς πολυτελεῖς πύργους τους. Μέ τήν ἀνάπτυξη ὅμως τοῦ καπιταλισμοῦ, χειροτερεύει ὅλο καί περισσότερο ἡ κατάσταση τοῦ ἐργάτη. Τά μεροκάματα, κι ὅταν ἀκόμα ἀνέβηκαν ποῦ καί ποῦ μετά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν, πάλι ἡ αὔξησή τους ἦταν πολύ μικρή καί λιγόχρονη, γιατί ἡ μάζα τοῦ πεινασμένου λαοῦ, πού κατέβαινε ἀπό τό χωριό, προκαλοῦσε πτώση τοῦ μεροκάματου· στό μεταξύ τά τρόφιμα καί τά ἀπαραίτητα γιά τή ζωή ἐμπορεύματα ὅλο καί ἀκρίβαιναν, ἔτσι πού, ἀκόμα κι ὅταν ἀνέβαινε τό μεροκάματο, οἱ ἐργάτες ἐξασφάλιζαν λιγότερα μέσα γιά νά ζήσουν· γινόταν ὅλο καί πιό δύσκολο νά βρεῖ κανείς μεροκάματο καί δίπλα στά πολυτελῆ παλάτια τῶν πλουσίων (ἤ στά περίχωρα τῶν πόλεων) πλήθαιναν τά χαμόσπιτα τῶν ἐργατῶν, πού ἀναγκάζονταν νά ζοῦν σέ ὑπόγεια, σέ ὑπερπλήρη ὑγρά καί κρύα διαμερίσματα, κάποτε καί σέ πραγματικές τρῶγλες γύρω στίς νέες βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. Τό κεφάλαιο, πού μεγάλωνε ὅλο καί περισσότερο, καταπίεζε ὅλο καί πιό πολύ τούς ἐργάτες, τούς ἐξαθλίωνε, τούς ἀνάγκαζε νά διαθέτουν ὅλο τό χρόνο τους στό ἐργοστάσιο καί ἔσπρωχνε στή δουλιά τίς γυναῖκες καί τά παιδιά τῶν ἐργατῶν. Αὐτή εἶναι λοιπόν ἡ πρώτη ἀλλαγή, πού προκαλεῖ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ: στά χέρια μιᾶς μικρῆς χούφτας κεφαλαιοκρατῶν συγκεντρώνονται τεράστια πλούτη, ἐνῶ οἱ μάζες τοῦ λαοῦ ἐξαθλιώνονται.

Ἡ δεύτερη ἀλλαγή συνίσταται στό ὅτι ἡ ἀντικατάσταση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀπό τή μεγάλη ἔφερε πολλές βελτιώσεις στήν παραγωγή. Πρίν ἀπ' ὅλα τή θέση τῆς ἐργασίας τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων, πού γινόταν μεμονωμένα σέ κάθε μικρό ἐργαστήρι, ἀπό τόν κάθε μικρονοικοκύρη χωριστά, τήν πῆρε

ή ἐργασία τῶν ἑνωμένων ἐργατῶν, πού ἐργάζονται μαζί σ' ἕνα ἐργοστάσιο, σ' ἕνα γαιοχτήμονα, σ' ἕναν ἐργολάβο. Ἡ ἀπό κοινοῦ ἐργασία εἶναι πολύ πιό ἀποδοτική (πιό παραγωγική) ἀπό τήν ἐργασία αὐτοῦ πού ἐργάζεται μόνος καί δίνει τή δυνατότητα νά παράγονται ἐμπορεύματα πολύ πιό εὔκολα καί πιό γρήγορα. Ἀπό ὅλες ὅμως αὐτές τίς βελτιώσεις ἐπωφελεῖται μόνο ὁ κεφαλαιοκράτης, πού πληρώνει στούς ἐργάτες τίς πενταροδεκάρες τους καί ἰδιοποιεῖται δωρεάν ὅλο τό κέρδος ἀπό τήν ἑνωμένη ἐργασία τῶν ἐργατῶν. Ὁ κεφαλαιοκράτης γίνεται ἀκόμα πιό ἰσχυρός, ὁ ἐργάτης ἀκόμα πιό ἀνίσχυρος, γιατί συνηθίζει σέ μιά μόνο ὁποιαδήποτε ἐργασία καί τοῦ εἶναι πιό δύσκολο νά περάσει σέ ἄλλη δουλιά, ν' ἀλλάξει ἀπασχόληση.

Μιά ἄλλη, πολύ πιό σπουδαία βελτίωση τῆς παραγωγῆς εἶναι *οἱ μηχανές* πού μπάζει ὁ κεφαλαιοκράτης. Ἡ ἀποδοτικότητα τῆς ἐργασίας αὐξάνει πολλές φορές χάρη στή χρησιμοποίηση μηχανῶν· ὁ κεφαλαιοκράτης ὅμως ὅλο αὐτό τό ὄφελος τό στρέφει ἐνάντια στούς ἐργάτες: ἐκμεταλλευόμενος τό γεγονός ὅτι οἱ μηχανές ἀπαιτοῦν λιγότερη σωματική ἐργασία, βάζει νά δουλεύουν σ' αὐτές γυναῖκες καί παιδιά, πληρώνοντάς τους μικρότερο μεροκάματο. Ἐκμεταλλευόμενος τό γεγονός ὅτι μέ τίς μηχανές χρειάζονται πολύ λιγότεροι ἐργάτες, τούς διώχνει κατά μάζες ἀπό τό ἐργοστάσιο καί ἐκμεταλλεύεται τήν ἀνεργία, πού δημιουργιέται ἔτσι, γιά νά ὑποδουλώσει ἀκόμα πιό πολύ τόν ἐργάτη, γιά νά παρατείνει τήν ἐργάσιμη μέρα, γιά ν' ἀφαιρέσει ἀπό τόν ἐργάτη τή νυχτερινή ἀνάπαυση καί νά τόν μετατρέψει σέ ἁπλό ἐξάρτημα τῆς μηχανῆς. Ἡ ἀνεργία, πού δημιουργεῖται μέ τίς μηχανές καί συνεχῶς αὐξάνει, κάνει τώρα τόν ἐργάτη ἐντελῶς ἀνυπεράσπιστο. Ἡ τέχνη του χάνει τήν ἀξία της, μποροῦν εὔκολα νά τόν ἀντικαταστήσουν μέ ἕναν ἁπλό ἀνειδίκευτο ἐργάτη, πού συνηθίζει γρήγορα στή μηχανή καί δέχεται πρόθυμα νά δουλέψει μέ μικρότερο μεροκάματο. Κάθε προσπάθεια νά ὑπερασπίσει τόν ἑαυτό του ἀπό τήν ὅλο καί μεγαλύτερη πίεση τοῦ κεφαλαίου καταλήγει στήν ἀπόλυσή του. Ὁ κάθε ἐργάτης χωριστά εἶναι ἐντελῶς ἀνίσχυρος μπροστά στό κεφάλαιο, ἡ μηχανή ἀπειλεῖ νά τόν πνίξει.

Α.3. Ἐξηγώντας τό παραπάνω σημεῖο, δείξαμε ὅτι ὁ κάθε ἐργάτης χωριστά εἶναι ἀνίσχυρος καί ἀνυπεράσπιστος ἀπέναντι στόν κεφαλαιοκράτη, πού εἰσάγει μηχανές. Ὁ ἐργάτης ἀναγκάζεται μέ κάθε θυσία ν' ἀναζητήσει καί να βρεῖ μέσα γιά ν' ἀποκρούσει τόν κεφαλαιοκράτη, γιά νά ὑπερασπίσει

τόν έαυτό του. Καί τό μέσο αὐτό τό βρίσκουν οἱ ἐργάτες στήν *ἕνωση*. Ὁ ἐργάτης, ἀνίσχυρος ὅταν εἶναι μόνος, γίνεται δύναμη, ὅταν ἑνώνεται μέ τούς συντρόφους του, ἀποχτᾶ τή δυνατότητα νά παλαίψει ἐνάντια στόν κεφαλαιοκράτη καί νά τόν ἀποκρούσει.

Ἡ *ἕνωση* γίνεται ἀνάγκη γιά τόν ἐργάτη, πού ἀντιμετωπίζει τώρα πιά τό μεγάλο κεφάλαιο. Εἶναι ὅμως δυνατό νά ἑνωθεῖ ἕνα πλῆθος ξένων μεταξύ τους ἀνθρώπων, πού μαζεύτηκαν ἀπό δῶ κι ἐκεῖ, ἔστω κι ἄν δουλεύουν στό ἴδιο ἐργοστάσιο; Τό πρόγραμμα ἀναφέρει τούς ὅρους, πού προετοιμάζουν τούς ἐργάτες γιά τήν ἕνωση καί ἀναπτύσσουν μέσα τους τίς ἱκανότητες καί τήν τέχνη νά ἑνώνονται. Οἱ ὅροι αὐτοί εἶναι οἱ παρακάτω: 1) τό μεγάλο ἐργοστάσιο μέ τή μηχανική παραγωγή, πού ἀπαιτεῖ μόνιμη δουλιά ὅλο τό χρόνο, κόβει ἐντελῶς τή σύνδεση τοῦ ἐργάτη μέ τή γῆ καί τό ἀτομικό νοικοκυριό, μετατρέποντάς τον σέ τέλειο προλετάριο. Ἐνῶ τό ἀτομικό νοικοκυριό σ' ἕνα κομματάκι γῆς χώριζε τούς ἐργάτες, δημιουργοῦσε στόν καθένα τους κάποιο ἰδιαίτερο συμφέρον, διαφορετικό ἀπό τά συμφέροντα τοῦ συντρόφου του, κι ἔτσι ἐμπόδιζε στήν ἕνωσή τους. Τό ξέκομμα τοῦ ἐργάτη ἀπό τή γῆ βγάζει ἀπό τή μέση αὐτά τά ἐμπόδια. 2) Ἔπειτα, αὐτή καθαυτή ἡ ἀπό κοινοῦ ἐργασία ἑκατοντάδων καί χιλιάδων ἐργατῶν μαθαίνει τούς ἐργάτες νά συζητοῦν ἀπό κοινοῦ τίς ἀνάγκες τους, νά δροῦν ἀπό κοινοῦ καί τούς δείχνει καθαρά ὅτι ὅλη ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν βρίσκεται στήν ἴδια κατάσταση καί ἔχει τά ἴδια συμφέροντα. 3) Τέλος, οἱ διαρκεῖς μετακινήσεις τῶν ἐργατῶν ἀπό ἐργοστάσιο σέ ἐργοστάσιο τούς μαθαίνουν νά παραβάλλουν τίς συνθῆκες καί τό καθεστώς στά διάφορα ἐργοστάσια, νά τά συγκρίνουν, νά πείθονται ὅτι ἡ ἐκμετάλλευση εἶναι ἴδια σ' ὅλα τά ἐργοστάσια, ν' ἀφομοιώνουν τήν πείρα τῶν ἄλλων ἐργατῶν ἀπό τίς συγκρούσεις τους μέ τόν κεφαλαιοκράτη κι ἔτσι νά δυναμώνουν τή συνοχή καί τήν ἀλληλεγγύη τῶν ἐργατῶν. Αὐτοί ἀκριβῶς οἱ ὅροι, μαζί παρμένοι, ὁδήγησαν στό γεγονός ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῶν μεγάλων ἐργοστασίων προκάλεσε τήν ἕνωση τῶν ἐργατῶν. Στούς ρώσους ἐργάτες ἡ ἕνωση αὐτή ἐκδηλώνεται πιό συχνά καί πιό ἔντονα στίς ἀπεργίες (θά ποῦμε ἀργότερα γιατί δέν εἶναι εὔκολο στούς ἐργάτες μας νά ἑνωθοῦν μέ τή μορφή συνδικάτων ἤ ταμείων). Ὅσο πιό ἐντατικά ἀναπτύσσονται οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια, τόσο πιό συχνές, ἔντονες καί ἐπίμονες γίνονται οἱ ἐργατικές ἀπεργίες, γιατί ὅσο πιό ἰσχυρή εἶναι ἡ καταπίεση τοῦ

καπιταλισμοῦ, τόσο πιό ἀναγκαία γίνεται ἡ κοινή ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἀπεργίες καί οἱ χωριστές ἐξεγέρσεις τῶν ἐργατῶν ἀποτελοῦν σήμερα, ὅπως λέει τό πρόγραμμα, τό πιό διαδομένο φαινόμενο στά ρωσικά ἐργοστάσια. Ὅσο ὅμως ἀναπτύσσεται παραπέρα ὁ καπιταλισμός καί γίνονται πιό συχνές οἱ ἀπεργίες, οἱ τελευταῖες ἀποδείχνονται ἀνεπαρκεῖς. Οἱ ἐργοστασιάρχες παίρνουν ἐναντίον τους κοινά μέτρα: κλείνουν μεταξύ τους συμμαχία, φέρνουν ἐργάτες ἀπό ἄλλα μέρη, ζητοῦν τήν ἐνίσχυση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, πού τούς βοηθᾶ νά καταπνίγουν τήν ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν πιά ἀπέναντί τους ἕναν χωριστό ἐργοστασιάρχη, ἑνός χωριστοῦ ἐργοστασίου, ἀπέναντί τους ὀρθώνεται ὅλη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν μέ τήν κυβέρνηση, πού τή βοηθάει. Ὅλη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἀρχίζει τήν πάλη ἐνάντια σ' ὅλη τήν τάξη τῶν ἐργατῶν, ἀναζητώντας κοινά μέτρα ἐνάντια στίς ἀπεργίες, ἐπιδιώκοντας νά πετύχει ἀπό τήν κυβέρνηση τήν ψήφιση νόμων ἐνάντια στούς ἐργάτες, μεταφέροντας τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια σέ πιό ἀπόκεντρα μέρη, καταφεύγοντας στό μοίρασμα δουλιᾶς στά σπίτια καί σέ χίλια-δυό ἄλλα τεχνάσματα καί πονηριές ἐνάντια στούς ἐργάτες. Ἡ ἕνωση τῶν ἐργατῶν ἑνός μόνου ἐργοστασίου, ἀκόμα καί ἑνός μόνου κλάδου βιομηχανίας ἀποδείχνεται ἀνεπαρκής γιά τήν ἀπόκρουση ὅλης τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, γίνεται ἀπόλυτα ἀναγκαία ἡ κοινή δράση ὅλης τῆς τάξης τῶν ἐργατῶν. Ἔτσι, ἀπό τίς μεμονωμένες ἐξεγέρσεις τῶν ἐργατῶν ξεπηδάει ἡ πάλη ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες μετατρέπεται σέ ταξική πάλη. Ὅλους τούς ἐργοστασιάρχες τούς ἑνώνει ἕνα συμφέρον: νά κρατοῦν τούς ἐργάτες σέ ὑποταγή καί νά τούς πληρώνουν ὅσο τό δυνατόν μικρότερο μεροκάματο. Καί οἱ ἐργοστασιάρχες βλέπουν ὅτι δέν μποροῦν νά ὑπερασπίσουν τήν ὑπόθεσή τους κατ' ἄλλον τρόπο παρά μόνο μέ τήν κοινή δράση ὅλης τῆς τάξης τῶν ἐργοστασιαρχῶν, παρά μόνο ἀποχτώντας ἐπιροή πάνω στήν κρατική ἐξουσία. Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο καί τούς ἐργάτες τούς συνδέει ἕνα κοινό συμφέρον: νά μήν ἐπιτρέψουν στό κεφάλαιο νά τούς πνίξει, νά ὑπερασπίσουν τό δικαίωμά τους νά ζήσουν μιά ἀνθρώπινη ζωή. Καί οἱ ἐργάτες ἔτσι ἀκριβῶς πείθονται ὅτι τούς εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἕνωση, ἡ κοινή δράση ὅλης τῆς τάξης — τῆς ἐργατικῆς τάξης — καί ὅτι για το λόγο αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀποχτήσουν ἐπιροή πάνω στήν κρατική ἐξουσία.

Α. 4. Ἐξηγήσαμε μέ ποιόν τρόπο καί γιατί ἡ πάλη τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες γίνεται ταξική πάλη, πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης — τῶν προλεταρίων — ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν — τήν ἀστική τάξη. Γεννιέται τό ἐρώτημα: ποιά σημασία ἔχει ἡ πάλη αὐτή γιά ὅλο τό λαό καί γιά ὅλους τούς ἐργαζόμενους; Στίς σύγχρονες συνθῆκες, γιά τίς ὁποῖες μιλήσαμε ἤδη ὅταν ἐξηγούσαμε τό ἐδάφιο 1, ἡ παραγωγή μέ μισθωτούς ἐργάτες ἐκτοπίζει ὅλο καί περισσότερο τό μικρό νοικοκυριό. Ὁ ἀριθμός τῶν ἀνθρώπων, *πού ζοῦν ἀπό τή μισθωτή ἐργασία*, αὐξάνει γρήγορα, καί δέν αὐξάνει μόνο ὁ ἀριθμός τῶν μόνιμων ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν, ἀλλά ἀκόμα πιό πολύ αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἀγροτῶν, πού εἶναι ὑποχρεωμένοι ν' ἀναζητοῦν τήν ἴδια μισθωτή ἐργασία γιά νά ζήσουν. Σήμερα ἡ μισθωτή ἐργασία, ἡ ἐργασία γιά τόν κεφαλαιοκράτη, ἔχει ἤδη γίνει ἡ πιό διαδομένη μορφή ἐργασίας. Ἡ κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου πάνω στήν ἐργασία ἀγκάλιασε τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ ὄχι μόνο στή βιομηχανία, ἀλλά καί στή γεωργία. Αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἐκμετάλλευση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, ἐκμετάλλευση πού ἀποτελεῖ τή βάση τῆς σύγχρονης κοινωνίας, τά μεγάλα ἐργοστάσια τήν ἀναπτύσσουν ὥς τό ἀνώτατο σημεῖο. Ὅλες οἱ μέθοδες ἐκμετάλλευσης, πού χρησιμοποιοῦνται ἀπ' ὅλους τούς κεφαλαιοκράτες σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας, μέθοδες ἀπό τίς ὁποῖες ὑποφέρει ὅλη ἡ μάζα τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρωσίας, μαζεύονται ὅλες μαζί ἐδῶ, στό ἐργοστάσιο, δυναμώνουν, γίνονται μόνιμος κανόνας, ἐπεκτείνονται σ' ὅλες τίς πλευρές τῆς ἐργασίας, τῆς ζωῆς τοῦ ἐργάτη, δημιουργοῦν ὁλόκληρο καθεστώς, ὁλόκληρο σύστημα ξεζουμίσματος τοῦ ἐργάτη ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη. Ἄς τό διασαφηνίσουμε αὐτό μέ παραδείγματα: παντοῦ καί πάντοτε ὁ καθένας, πού πιάνει δουλιά μέ μισθό, ἀναπαύεται, ἀφήνει τή δουλιά τή γιορτή, ἄν ἡ γιορτή αὐτή γιορτάζεται στήν περιοχή. Ἐντελῶς διαφορετικά ἔχουν τά πράγματα στό ἐργοστάσιο: τό ἐργοστάσιο, μισθώνοντας ἕναν ἐργάτη, τόν χρησιμοποιεῖ πιά ὅπως θέλει, χωρίς νά δίνει καμιά σημασία στίς συνήθειες τοῦ ἐργάτη, στό συνηθισμένο τρόπο ζωῆς του, στήν οἰκογενειακή του κατάσταση, στίς πνευματικές του ἀνάγκες. Τό ἐργοστάσιο τόν ἀναγκάζει νά ἐργάζεται τότε, ὅταν τόν χρειάζεται, τόν ἀναγκάζει νά προσαρμόζει ὅλη τή ζωή του στίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐργοστασίου, τόν ὑποχρεώνει νά κομματιάζει τίς ὧρες ἀνάπαυσής του, καί ὅταν ἡ δουλιά γίνεται μέ βάρδιες τόν ἀναγκάζει νά ἐργά-

ζεται καί τή νύχτα καί τίς γιορτές. Τό ἐργοστάσιο βάζει μπρός ὅλες τίς ὑπερβασίες, πού μπορεῖ νά φανταστεῖ κανείς σχετικά μέ τήν ἐργάσιμη μέρα, καί παράλληλα ἐφαρμόζει τούς δικούς του «κανονισμούς», τό δικό του «καθεστώς», πού εἶναι ὑποχρεωτικό γιά κάθε ἐργάτη. Τό ἐργοστασιακό καθεστώς ἐπίτηδες εἶναι φκιαγμένο κατά τέτιον τρόπο, ὥστε ν' ἀπομυζᾶ ἀπό τό μισθωνόμενο ἐργάτη ὅλη τήν ποσότητα ἐργασίας, πού μπορεῖ νά δόσει, νά τόν ξεζουμίζει ὅσο τό δυνατό πιό γρήγορα καί ὕστερα νά τόν πετάει ἔξω! Ἄλλο παράδειγμα. Ὁ καθένας, πού πιάνει δουλιά σάν μισθωτός, ὑποχρεώνεται, φυσικά, νά ὑποτάσσεται στό ἀφεντικό, νά ἐκτελεῖ ὅ,τι θά τόν διατάξουν. Ἀναλαβαίνοντας ὅμως τήν ὑποχρέωση νά ἐκτελεῖ μιά προσωρινή ἐργασία, ὁ μισθωτός δέν παραιτεῖται καθόλου ἀπό τήν ἐλευθερία του· ὅτάν βρεῖ ὅτι ἡ ἀπαίτηση τοῦ ἀφεντικοῦ εἶναι λαθεμένη ἤ ὑπερβολική φεύγει ἀπ' αὐτό. Τό ἐργοστάσιο ὅμως ἀπαιτεῖ ἀπό τόν ἐργάτη νά παραιτηθεῖ ὁλότελα ἀπό τήν ἐλευθερία του· εἰσάγει μιά ἐσωτερική πειθαρχία, ὑποχρεώνει τόν ἐργάτη νά πιάνει καί νά σταματᾶ τή δουλιά μέ τό χτύπημα τοῦ κουδουνιοῦ. Τό ἐργοστάσιο ἰδιοποιεῖται τό δικαίωμα νά τιμωρεῖ αὐτό τό ἴδιο τόν ἐργάτη καί γιά κάθε παράβαση τοῦ κανονισμοῦ, πού τόν ἔχει καταρτίσει τό ἴδιο, ἐπιβάλλει στόν ἐργάτη πρόστιμο ἤ κρατήσεις. Ὁ ἐργάτης γίνεται μέρος ἑνός τεράστιου συγκροτήματος μηχανῶν: πρέπει νά εἶναι ἐξίσου ὑπάκουος, ὑποδουλωμένος, χωρίς δική του θέληση, ὅπως καί ἡ ἴδια ἡ μηχανή.

Κι ἕνα τρίτο παράδειγμα. Ὁ καθένας, πού πιάνει δουλιά σάν μισθωτός, μένει σχεδόν πάντοτε δυσαρεστημένος ἀπό τό ἀφεντικό καί ὑποβάλλει μήνυση ἐναντίον του στό δικαστήριο ἤ στούς ἀνωτέρους του. Καί οἱ ἀνώτεροι καί τό δικαστήριο λύνουν τή διαφορά συνήθως ὑπέρ τοῦ ἀφεντικοῦ, ὑποστηρίζουν τό ἀφεντικό, αὐτή ὅμως ἡ μεροληψία ὑπέρ τῶν συμφερόντων τοῦ ἀφεντικοῦ δέ στηρίζεται σέ κάποιο γενικό κανονισμό ἤ νόμο, ἀλλά στή δουλοπρέπεια τῶν διάφορων δημοσίων ὑπαλλήλων, πού ὑπερασπίζουν τό ἀφεντικό ἄλλοτε περισσότερο καί ἄλλοτε λιγότερο, πού κρίνουν τήν ὑπόθεση ἄδικα ὑπέρ τοῦ ἀφεντικοῦ, εἴτε γιατί εἶναι γνωστοί μέ τό ἀφεντικό, εἴτε γιατί ἀγνοοῦν τίς συνθῆκες δουλιᾶς καί δέν εἶναι σέ θέση νά καταλάβουν τόν ἐργάτη. Κάθε ξεχωριστή περίπτωση μιᾶς τέτιας ἀδικίας ἐξαρτιέται ἀπό τήν κάθε ξεχωριστή σύγκρουση τοῦ ἐργάτη μέ τό ἀφεντικό, ἀπό τόν κάθε ξεχωριστό ὑπάλληλο. Τό ἐργοστάσιο ὅμως συνενώνει μιά τόσο μεγάλη μάζα ἐργα-

τῶν, ἐντείνει σέ τέτιο βαθμό τήν καταπίεση, πού καταντᾶ ἀδύνατο νά ἐξετάζεται ἡ κάθε περίπτωση χωριστά. Συντάσσονται γενικοί κανονισμοί, καταρτίζεται νόμος γιά τίς σχέσεις ἐργατῶν καί ἐργοστασιαρχῶν, νόμος ὑποχρεωτικός γιά ὅλους. Καί στό νόμο αὐτό ἡ μεροληψία ὑπέρ τῶν συμφερόντων τοῦ ἀφεντικοῦ κατοχυρώνεται πιά ἀπό τήν κρατική ἐξουσία. Στή θέση τῆς ἀδικίας ὁρισμένων ὑπαλλήλων ἔρχεται ἡ ἀδικία τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου. Καταρτίζονται, λχ., κανονισμοί, πού καθορίζουν ὅτι ὁ ἐργάτης γιά ἀδικαιολόγητη ἀπουσία δέ χάνει μόνο τό μεροκάματο, ἀλλά πληρώνει ἀπό πάνω καί πρόστιμο, ἐνῶ τό ἀφεντικό, ὅταν ἀφήνει τόν ἐργάτη χωρίς δουλιά, δέν τοῦ πληρώνει τίποτα· ὅτι τό ἀφεντικό μπορεῖ ν' ἀπολύσει τόν ἐργάτη γιά κακή συμπεριφορά, ὁ ἐργάτης ὅμως δέν μπορεῖ γιά τήν ἴδια αἰτία νά φύγει ἀπό τό ἀφεντικό· ὅτι τό ἀφεντικό ἔχει τό δικαίωμα νά ἐπιβάλει αὐθαίρετα πρόστιμα, νά κάνει κρατήσεις, ἤ ν' ἀπαιτεῖ ἀπό τόν ἐργάτη ὑπερωρίες κτλ.

Ὅλα αὐτά τά παραδείγματα μᾶς δείχνουν πῶς τό ἐργοστάσιο δυναμώνει τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατῶν καί κάνει τήν ἐκμετάλλευση αὐτή γενική, δημιουργεῖ ἀπό αὐτήν ὁλόκληρο *«καθεστώς»*. Ὁ ἐργάτης τώρα, εἴτε τό θέλει εἴτε ὄχι, ἔχει νά κάνει πιά ὄχι μ' ἕνα χωριστό ἀφεντικό καί τή βούληση καί τήν καταπίεσή του, ἀλλά μέ τήν αὐθαιρεσία καί τήν καταπίεση ὅλης τῆς τάξης τῶν ἀφεντικῶν. Ὁ ἐργάτης βλέπει, ὅτι καταπιεστής του δέν εἶναι μόνο ἕνας κάποιος κεφαλαιοκράτης, ἀλλά ὅλη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, γιατί σέ ὅλες τίς ἐπιχειρήσεις ὑπάρχει τό ἴδιο καθεστώς ἐκμετάλλευσης· ὁ χωριστός κεφαλαιοκράτης δέν μπορεῖ κάν νά ξεφύγει ἀπ' αὐτό τό καθεστώς: ἄν, λχ., σκεφτόταν νά μειώσει τόν ἐργάσιμο χρόνο, τά ἐμπορεύματα θά τοῦ στοίχιζαν πιό ἀκριβά ἀπ' ὅ,τι τά ἐμπορεύματα τοῦ γείτονά του, τοῦ ἄλλου ἐργοστασιάρχη, πού ἀναγκάζει τόν ἐργάτη νά δουλεύει περισσότερες ὧρες μέ τό ἴδιο μεροκάματο. Ὁ ἐργάτης, γιά νά βελτιώσει τήν κατάστασή του, ἔχει τώρα νά κάνει μέ ὁλόκληρο τό κοινωνικό σύστημα, πού ἀποβλέπει στήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο. Ἀπέναντι στόν ἐργάτη στέκει τώρα ὄχι ἡ χωριστή ἀδικία μόνο κάποιου ὑπαλλήλου, ἀλλά ἡ ἀδικία τῆς ἴδιας τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, πού παίρνει ὑπό τήν προστασία της ὅλη τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί βγάζει πρός ὄφελος αὐτῆς τῆς τάξης νόμους ὑποχρεωτικούς γιά ὅλους. Ἔτσι, ἡ πάλη τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες μετατρέπεται ἀναπόφευχτα σέ πάλη ἐνάντια σ' ὅλη τήν τάξη τῶν

κεφαλαιοκρατῶν, ἐνάντια σ' ὅλο τό κοινωνικό σύστημα, πού στηρίζεται στήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο. Γιά τό λόγο αὐτό ἀκριβῶς ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν ἀποχτᾶ κοινωνική σημασία, γίνεται πάλη ἐξονόματος ὅλων τῶν ἐργαζομένων ἐνάντια σ' ὅλες τίς τάξεις πού ζοῦν ἀπό τήν ξένη ἐργασία. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν ἐγκαινιάζει μιά καινούργια ἐποχή στή ρωσική ἱστορία καί ἀποτελεῖ τήν αὐγή τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἐργατῶν.

Σέ τί στηρίζεται ἡ κυριαρχία τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν πάνω σ' ὅλη τή μάζα τῆς ἐργατιᾶς; Στό γεγονός, ὅτι οἱ κεφαλαιοκράτες ἔχουν στά χέρια τους, στήν ἀτομική τους ἰδιοχτησία, ὅλες τίς φάμπρικες, τά ἐργοστάσια, τά μεταλλεῖα, τίς μηχανές καί τά ἐργαλεῖα δουλιᾶς· στό γεγονός, ὅτι ἔχουν στά χέρια τους τεράστιες ἐκτάσεις γῆς (ἀπ' ὅλη τή γῆ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας πάνω ἀπό τό 1/3 ἀνήκει στούς γαιοχτήμονες, πού δέ φτάνουν τό μισό ἑκατομμύριο). Οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες, πού δέν ἔχουν καθόλου ἐργαλεῖα δουλιᾶς καί ὑλικά, ἀναγκάζονται νά πουλοῦν τήν ἐργατική τους δύναμη στούς κεφαλαιοκράτες καί αὐτοί πληρώνουν στούς ἐργάτες μόνο ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο γιά τή συντήρησή τους καί τσεπώνουν ὅλο τό παραπανίσιο, πού παράγει ἡ ἐργασία· ἔτσι πληρώνουν μονάχα ἕνα μέρος τοῦ χρόνου, πού κατανάλωσαν οἱ ἐργάτες στή δουλιά, καί ἰδιοποιοῦνται τό ὑπόλοιπο μέρος. Ὅλη ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου, πού προέρχεται ἀπό τή συνενωμένη ἐργασία τῆς μάζας τῶν ἐργατῶν, ἤ ἀπό τίς βελτιώσεις στήν παραγωγή, πάει στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, καί οἱ ἐργάτες, πού δουλεύουν, ἀπό γενιά σέ γενιά, μένουν οἱ ἴδιοι πάντα ἄποροι προλετάριοι. Γιά τό λόγο αὐτό δέν ὑπάρχει παρά μόνο ἕνα μέσο γιά νά μπεῖ τέρμα στήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο καί συγκεκριμένα: νά καταργηθεῖ ἡ ἀτομική ἰδιοχτησία στά ἐργαλεῖα δουλιᾶς, νά παραδοθοῦν ὅλες οἱ φάμπρικες, τά ἐργοστάσια, τά μεταλλεῖα, καθώς καί ὅλα τά μεγάλα χτήματα κτλ. στά χέρια ὅλης τῆς κοινωνίας καί νά ὀργανωθεῖ ἡ κοινή σοσιαλιστική παραγωγή, κάτω ἀπό τή διεύθυνση τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν. Τά προϊόντα τῆς κοινῆς ἐργασίας θά πηγαίνουν τότε πρός ὄφελος τῶν ἴδιων τῶν ἐργαζομένων καί τό προϊόν, πού θά παράγουν πάνω ἀπό ὅ,τι χρειάζεται γιά τή συντήρησή τους, θά διατίθεται γιά νά ἱκανοποιοῦν τίς ἀνάγκες τους οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες, γιά νά ἀναπτύσσουν ὁλόπλευρα ὅλες τίς ἱκανότητές τους καί νά χαίρονται ἰσότιμα ὅλες τίς καταχτήσεις τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τέχνης. Γιά τό λόγο αὐτό ἀκρι-

βῶς στό πρόγραμμα τονίζεται, ὅτι μόνο ἔτσι μπορεῖ νά τερματιστεῖ ἡ πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες. Καί γιά νά γίνει αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο ἡ πολιτική ἐξουσία, δηλ. ἡ ἐξουσία τῆς διακυβέρνησης τοῦ κράτους, νά περάσει ἀπό τά χέρια τῆς κυβέρνησης, πού βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν γαιοχτημόνων, ἤ ἀπό τά χέρια τῆς κυβέρνησης, πού ἀποτελεῖται ἄμεσα ἀπό ἐκλεγμένους ἀντιπρόσωπους τῶν κεφαλαιοκρατῶν, στά χέρια τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Αὐτός εἶναι ὁ τελικός σκοπός τῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης, αὐτός εἶναι ὁ ὅρος γιά τήν πλήρη ἀπελευθέρωσή της. Σ' αὐτόν τόν τελικό σκοπό πρέπει νά τείνουν οἱ συνειδητοί, οἱ ἑνωμένοι ἐργάτες· σέ μᾶς, ὅμως, στή Ρωσία, συναντοῦν καί ἄλλα τεράστια προσκόμματα, πού τούς ἐμποδίζουν στήν πάλη γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους.

Α. 5. Σήμερα παλαίβουν ἤδη ἐνάντια στήν κυριαρχία τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν οἱ ἐργάτες ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, καθώς καί οἱ ἐργάτες τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς Αὐστραλίας. Ἡ συνένωση καί ἡ συσπείρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης δέν περιορίζεται στά πλαίσια μιᾶς χώρας ἤ μιᾶς ἐθνότητας: τά ἐργατικά κόμματα τῶν διάφορων κρατῶν δηλώνουν μεγαλόφωνα, ὅτι εἶναι πέρα γιά πέρα ἴδια (ἀλληλέγγυα) τά συμφέροντα καί οἱ σκοποί τῶν ἐργατῶν ὅλου τοῦ κόσμου. Συνέρχονται σέ κοινά συνέδρια, διατυπώνουν κοινές διεκδικήσεις, ἀπέναντι στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ὅλων τῶν χωρῶν, καθιερώνουν τή διεθνῆ γιορτή ὅλου τοῦ ἑνωμένου προλεταριάτου, πού παλαίβει γιά τήν ἀπελευθέρωσή του (τήν Πρωτομαγιά), καί συσπειρώνουν τήν ἐργατική τάξη ὅλων τῶν ἐθνοτήτων καί ὅλων τῶν χωρῶν σέ μιά μεγάλη ἐργατική στρατιά. Ἡ ἕνωση αὐτή τῶν ἐργατῶν ὅλων τῶν χωρῶν ἐπιβάλλεται ἀπό τήν ἀνάγκη, ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού κυριαρχεῖ πάνω στούς ἐργάτες, δέν περιορίζει τήν κυριαρχία της σέ μιά μόνη χώρα. Οἱ ἐμπορικές σχέσεις ἀνάμεσα στά διάφορα κράτη συσφίγγονται καί διευρύνονται ὅλο καί περισσότερο· τό κεφάλαιο περνᾶ συνεχῶς ἀπό τή μιά χώρα στήν ἄλλη. Οἱ τράπεζες, οἱ τεράστιες αὐτές ἀποθῆκες κεφαλαίων, πού τά συγκεντρώνουν ἀπό παντοῦ καί τά κατανέμουν μέ τή μορφή δανείων στούς κεφαλαιοκράτες, ἀπό ἐθνικές γίνονται διεθνεῖς, συγκεντρώνουν κεφάλαια ἀπ' ὅλες τίς χῶρες, τά κατανέμουν στούς κεφαλαιοκράτες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς. Ὀργανώνονται ἤδη τεράστιες μετοχικές ἑταιρίες

μέ σκοπό τήν ἵδρυση κεφαλαιοκρατικῶν ἐπιχειρήσεων ὄχι σέ μιά μόνη χώρα, μά σέ κάμποσες χῶρες ταυτόχρονα· κάνουν τήν ἐμφάνισή τους οἱ διεθνεῖς ἑταιρίες τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἡ κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου εἶναι διεθνής. Νά γιατί καί ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν ὅλων τῶν χωρῶν γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους σημειώνει ἐπιτυχία μόνο ὅταν εἶναι κοινή πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στό διεθνές κεφάλαιο. Νά γιατί σύντροφος τοῦ ρώσου ἐργάτη στήν πάλη ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν εἶναι καί ὁ γερμανός ἐργάτης, καί ὁ πολωνός ἐργάτης, καί ὁ γάλλος ἐργάτης, ἀκριβῶς ὅπως οἱ ἐχθροί του εἶναι καί οἱ ρῶσοι, καί οἱ πολωνοί, καί οἱ γάλλοι κεφαλαιοκράτες. Ἔτσι, τόν τελευταῖο καιρό οἱ ξένοι κεφαλαιοκράτες μεταφέρουν μέ ἐξαιρετική προθυμία τά κεφάλαιά τους στή Ρωσία, χτίζουν στή Ρωσία παραρτήματα τῶν ἐργοστασίων τους καί ἱδρύουν ἑταιρίες γιά τή δημιουργία καινούργιων ἐπιχειρήσεων στή Ρωσία. Ρίχνονται μέ ἀπληστία πάνω σ' αὐτή τή νεαρή χώρα, ὅπου ἡ κυβέρνηση εἶναι τόσο εὐνοϊκά διατεθειμένη καί δουλοπρεπής ἀπέναντι στό κεφάλαιο, ὅσο πουθενά ἀλλοῦ, ὅπου βρίσκουν ἐργάτες λιγότερο ἑνωμένους, λιγότερο ἱκανούς γιά ἀντίσταση ἀπό τούς ἐργάτες τῆς Δύσης, ὅπου τό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν ἐργατῶν, συνεπῶς καί τό μεροκάματό τους εἶναι ἀσύγκριτα πιό χαμηλό κι ἔτσι οἱ ξένοι κεφαλαιοκράτες μποροῦν νά βγάζουν τεράστια, ἀνήκουστα γιά τή χώρα τους, κέρδη. Τό διεθνές κεφάλαιο ἔχει ἤδη ἁπλώσει τό χέρι του καί στή Ρωσία. Οἱ ρῶσοι ἐργάτες ἁπλώνουν τό χέρι τους στό διεθνές ἐργατικό κίνημα.

Α. 6. Εἴπαμε ἤδη πῶς οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια ἀνεβάζουν ὥς τό ἀνώτατο σημεῖο τήν καταπίεση τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο, πῶς δημιουργοῦν ὁλόκληρο σύστημα μεθόδων ἐκμετάλλευσης, πῶς οἱ ἐργάτες ξεσηκώνονται ἐνάντια στό κεφάλαιο καί καταλήγουν ἀναπόφευχτα στήν ἀνάγκη τῆς συνένωσης ὅλων τῶν ἐργατῶν, στήν ἀνάγκη τῆς κοινῆς πάλης ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Στήν πάλη αὐτή ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν οἱ ἐργάτες ἔρχονται σέ σύγκρουση μέ τούς γενικούς νόμους τοῦ κράτους, πού παίρνουν ὑπό τήν προστασία τους τούς κεφαλαιοκράτες καί τά συμφέροντά τους.

Ἐφόσον, ὅμως, οἱ ἐργάτες ἑνωμένοι εἶναι σέ θέση ν' ἀναγκάσουν τού κεφαλαιοκράτες νά κάνουν ὑποχωρήσεις καί νά τούς ἀποκρούσουν, τότε κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο οἱ ἐργάτες θά μποροῦσαν μέ τήν ἕνωσή τους ν' ἀσκήσουν ἐπίδραση

πάνω στούς κρατικούς νόμους καί νά ἐπιβάλουν τήν ἀλλαγή τους. Αὐτό ἀκριβῶς κάνουν καί οἱ ἐργάτες ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν, οἱ ρῶσοι, ὅμως, ἐργάτες δέν μποροῦν ν' ἀσκήσουν ἄμεση ἐπίδραση πάνω στό κράτος. Οἱ ἐργάτες τῆς Ρωσίας βρίσκονται κάτω ἀπό τέτιες συνθῆκες, πού στεροῦνται καί τά πιό στοιχειώδικα πολιτικά δικαιώματα. Δέν μποροῦν οὔτε νά συνέρχονται, οὔτε νά συζητοῦν ἀπό κοινοῦ τά ζητήματά τους, οὔτε νά ὀργανώνουν ἑνώσεις, οὔτε νά δημοσιεύουν τίς διακηρύξεις τους, μ' ἄλλα λόγια, οἱ νόμοι τοῦ κράτους ἔχουν καταρτιστεῖ ὄχι μόνο πρός τό συμφέρον τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ἀλλά στεροῦν ἄμεσα ἀπό τούς ἐργάτες κάθε δυνατότητα νά ἐπιδροῦν πάνω στούς νόμους αὐτούς καί νά πετυχαίνουν τήν ἀλλαγή τους. Αὐτό γίνεται γιατί στή Ρωσία (καί μόνο στή Ρωσία ἀπ' ὅλα τά εὐρωπαϊκά κράτη) διατηρεῖται ὥς τά σήμερα ἡ ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης, δηλ. μιά τέτια συγκρότηση τοῦ κράτους, ὅπου μόνο ὁ τσάρος μπορεῖ νά ἐκδίδει κατά τήν κρίση του νόμους, ὑποχρεωτικούς γιά ὅλο τό λαό καί μόνο οἱ διοριζόμενοι ἀπό αὐτόν ὑπάλληλοι μποροῦν νά ἐφαρμόζουν αὐτούς τούς νόμους. Οἱ πολίτες δέν παίρνουν καθόλου μέρος στήν ἔκδοση τῶν νόμων, στή συζήτησή τους, δέν μποροῦν νά προτείνουν καινούργιους, ν' ἀπαιτοῦν τήν κατάργηση τῶν παλιῶν. Δέν ἔχουν κανένα δικαίωμα ν' ἀπαιτοῦν ἀπό τούς δημόσιους ὑπάλληλους λογοδοσία, νά ἐλέγχουν τή δράση τους, νά τούς κάνουν μήνυση στά δικαστήρια. Οἱ πολίτες στεροῦνται ἀκόμα καί τό δικαίωμα νά συζητοῦν τίς κρατικές ὑποθέσεις: δέν μποροῦν νά ὀργανώσουν συγκεντρώσεις ἤ ἑνώσεις χωρίς ἄδεια τῶν ἴδιων πάλι δημοσίων ὑπαλλήλων. Ἔτσι, οἱ ὑπάλληλοι εἶναι κυριολεκτικά ἀνεύθυνοι· ἀποτελοῦν ἕνα εἶδος ἰδιαίτερης κάστας, πού στέκει πάνω ἀπό τούς πολίτες. Ἡ ἀνευθυνότητα καί ἡ αὐθαιρεσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καί τό γεγονός, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ πληθυσμός δέν ἔχει κανένα δικαίωμα νά πεῖ τή γνώμη του, προκαλοῦν τέτιες κατάφωρες καταχρήσεις ἐξουσίας ἀπομέρους τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καί τέτια παραβίαση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἁπλοῦ λαοῦ, πού ζήτημα εἶναι ἄν μπορεῖ νά ὑπάρχουν σ' ὁποιανδήποτε ἄλλη εὐρωπαϊκή χώρα.

Ἔτσι, σύμφωνα μέ τό νόμο, ἡ ρωσική κυβέρνηση δέν ὑποβάλλεται σέ κανένα ἀπολύτως περιορισμό, θεωρεῖται ὁλότελα ἀνεξάρτητη ἀπό τό λαό, στέκει πάνω ἀπ' ὅλα τά στρώματα καί τίς τάξεις. Ἄν ὅμως αὐτό ἦταν πραγματικά ἔτσι, τότε γιατί καί ὁ νόμος καί ἡ κυβέρνηση σέ ὅλες τίς συγκρούσεις τῶν

ἐργατῶν μέ τούς κεφαλαιοκράτες παίρνουν τό μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν; Γιατί οἱ κεφαλαιοκράτες ὅσο μεγαλώνει ὁ ἀριθμός τους, καί αὐξάνει ὁ πλοῦτος τους βρίσκουν ὅλο καί μεγαλύτερη ὑποστήριξη, ἐνῶ οἱ ἐργάτες συναντοῦν ὅλο καί μεγαλύτερη ἀντίσταση, ὅλο καί περισσότερους περιορισμούς;

Στήν πραγματικότητα ἡ κυβέρνηση δέ στέκεται πάνω ἀπό τίς τάξεις καί παίρνει ὑπό τήν προστασία της τή μιά τάξη ἐνάντια στήν ἄλλη, παίρνει ὑπό τήν προστασία της τήν τάξη τῶν πλουσίων ἐνάντια στήν τάξη τῶν φτωχῶν, τούς κεφαλαιοκράτες ἐνάντια στούς ἐργάτες. Μιά κυβέρνηση μέ ἀπεριόριστη ἐξουσία οὔτε θά μποροῦσε κάν νά κυβερνάει ἕνα τόσο τεράστιο κράτος, ἄν δέν παραχωροῦσε κάθε λογῆς προνόμια καί εὐεργετήματα στίς τάξεις τῶν πλουσίων.

Ἄν καί ἡ κυβέρνηση, σύμφωνα μέ τό νόμο, ἔχει ἀπεριόριστη καί ἀνεξάρτητη ἐξουσία, στήν πραγματικότητα ὅμως οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ γαιοχτήμονες ἔχουν χίλιους δυό τρόπους γιά νά ἐπιδροῦν πάνω στήν κυβέρνηση καί στίς κρατικές ὑποθέσεις. Ἔχουν τούς δικούς τους, ἀναγνωρισμένους ἀπό τό νόμο, θεσμούς τῆς κλειστῆς τάξης, τούς συλλόγους τῶν εὐγενῶν καί τῶν ἐμπόρων, τίς ἐπιτροπές τοῦ ἐμπορίου καί τῆς μανουφακτούρας κτλ. Οἱ αἱρετοί ἀντιπρόσωποί τους, ἤ γίνονται ἄμεσα δημόσιοι ὑπάλληλοι ἤ παίρνουν μέρος στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους (λογουχάρη οἱ προεστοί τῶν εὐγενῶν), ἤ καλοῦνται σάν μέλη σ' ὅλα τά κυβερνητικά ἱδρύματα: λογουχάρη οἱ ἐργοστασιάρχες, σύμφωνα μέ τό νόμο, συμμετέχουν μέ ἀντιπροσώπους τους στίς ἐπιτροπές γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις (πρόκειται γιά μιά ὑπηρεσία πού στέκει πάνω ἀπό τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας). Δέν περιορίζονται, ὅμως, σ' αὐτή τήν ἄμεση συμμετοχή στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Στούς συλλόγους τους συζητοῦν τούς νόμους τοῦ κράτους, καταρτίζουν σχέδια, καί ἡ κυβέρνηση σέ κάθε περίσταση ζητᾶ συνήθως τή γνώμη τους, τούς προτείνει κάποιο σχέδιο καί τούς παρακαλεῖ νά κάνουν τίς παρατηρήσεις τους.

Οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ γαιοχτήμονες ὀργανώνουν πανρωσικά συνέδρια καί συζητοῦν σ' αὐτά τίς ὑποθέσεις τους, ψάχνοντας νά βροῦν διάφορα μέτρα πρός ὄφελος τῆς τάξης τους, διατυπώνουν ἐξονόματος ὅλων τῶν εὐγενῶν-τσιφλικάδων, ἐξονόματος τῶν «ἐμπόρων ὅλης τῆς Ρωσίας» αἰτήσεις γιά τήν ἔκδοση καινούργιων νόμων καί τήν ἀλλαγή τῶν παλιῶν. Μποροῦν νά συζητοῦν τίς ὑποθέσεις τους στίς ἐφημερίδες, γιατί, ὅσο κι ἄν περιορίζει ἡ κυβέρνηση τόν τύπο μέ τή

λογοκρισία της, ὡστόσο δέν τολμᾶ οὔτε κάν νά σκεφτεῖ ν' ἀφαιρέσει ἀπό τίς τάξεις τῶν πλουσίων τό δικαίωμα νά συζητοῦν τίς ὑποθέσεις τους. Ἔχουν λογῆς-λογῆς πόρτες καί παράθυρα γιά νά φτάνουν ὥς τούς ἀνώτερους ἐκπροσώπους τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί πιό εὔκολα μποροῦν νά συζητοῦν γιά τήν αὐθαιρεσία τῶν κατώτερων ὑπαλλήλων, εὔκολα μποροῦν νά πετύχουν τήν κατάργηση τῶν πολύ περιοριστικῶν νόμων καί κανονισμῶν. Κι ἄν σέ καμιά χώρα τοῦ κόσμου δέν ὑπάρχει τέτια πληθώρα νόμων καί κανονισμῶν, τέτια πρωτάκουστη ἀστυνομική κηδεμονία ἀπομέρους τῆς κυβέρνησης, πού προβλέπει κάθε λεπτομέρεια καί καταπνίγει κάθε ζωντανό ἔργο — σέ καμιά χώρα τοῦ κόσμου δέν παραβιάζονται τόσο εὔκολα αὐτοί οἱ ἀστικοί κανονισμοί καί δέν καταστρατηγοῦνται τόσο εὔκολα αὐτοί οἱ ἀστυνομικοί νόμοι μέ μόνη τήν εὐμενή συναίνεση τῆς ἀνώτατης ἀρχῆς. Καί ποτέ δέν ἀρνοῦνται νά δόσουν τήν εὐμενή αὐτή συναίνεση*.

Β. 1. Τό ἐδάφιο αὐτό τοῦ προγράμματος εἶναι τό σπουδαιότερο καί τό κυριότερο, γιατί μᾶς λέει ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ δράση τοῦ κόμματος, πού ὑπερασπίζει τά συμφέροντα τῆς ἐργατικῆς τάξης, καί ἡ δράση ὅλων τῶν συνειδητῶν ἐργατῶν. Δείχνει μέ ποιόν τρόπο οἱ ἐπιδιώξεις γιά σοσιαλισμό, οἱ ἐπιδιώξεις νά ἐξαλειφθεῖ ἡ προαιώνια ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο πρέπει νά συνδυάζονται μέ τό λαϊκό ἐκεῖνο κίνημα, πού γεννιέται ἀπό τούς ὅρους τῆς ζωῆς, πού δημιουργοῦν οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια.

Ἡ δράση τοῦ κόμματος πρέπει νά συμβάλλει στήν ταξική πάλη τῶν ἐργατῶν. Καθῆκον τοῦ κόμματος δέν εἶναι νά ἐπινοήσει μέ τό μυαλό του κάποια μέσα τῆς μόδας γιά νά βοηθήσει τούς ἐργάτες, ἀλλά νά ἑνωθεῖ μέ τό κίνημα τῶν ἐργατῶν, νά τοῦ δόσει τό φῶς, νά βοηθήσει τούς ἐργάτες σ' αὐτήν τήν πάλη, πού τήν ἄρχισαν κιόλας μόνοι τους. Καθῆκον τοῦ κόμματος εἶναι νά ὑπερασπίζει τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν καί νά ἀντιπροσωπεύει τά συμφέροντα ὅλου τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Πῶς λοιπόν πρέπει νά ἐκδηλώνεται ἡ βοήθεια στήν πάλη τῶν ἐργατῶν;

* Σέ συνέχεια ὁ ἀντιγραφέας, ὅπως φαίνεται, δέν μπόρεσε νά βγάλει μερικές λέξεις τοῦ πρωτοτύπου. Τό πολυγραφημένο κείμενο ἔχει ἐδῶ τή λέξη «[*παράλειψη Ι*]», καί μετά τήν παρακάτω περικοπή τῆς φράσης: «ἡ κυριαρχία τῶν ἀνεύθυνων ὑπαλλήλων, ὅσο κάθε ἐπέμβαση τῆς κοινωνίας στίς κυβερνητικές ὑποθέσεις, ὅσο πιό πρόθυμα παρέχει τή δυνατότητα [**παράλειψη ΙΙ**]». *Ἡ Σύντ.*

Τό πρόγραμμα λέει, ὅτι ἡ βοήθεια αὐτή θά πρέπει νά συνίσταται, πρῶτο, στήν ἀνάπτυξη τῆς ταξικῆς αὐτοσυνείδησης τῶν ἐργατῶν. Μιλήσαμε κιόλας γιά τό πῶς ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες γίνεται ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου ἐνάντια στήν ἀστική τάξη.

Ἀπ' ὅσα εἴπαμε τότε βγαίνει τί πρέπει νά ἐννοοῦμε ὅταν λέμε ταξική αὐτοσυνείδηση τῶν ἐργατῶν. Ταξική αὐτοσυνείδηση τῶν ἐργατῶν εἶναι ἡ κατανόηση ἀπό τούς ἐργάτες τοῦ γεγονότος ὅτι τό μοναδικό μέσο νά καλυτερέψουν τή θέση τους καί νά πετύχουν τήν ἀπελευθέρωσή τους εἶναι ἡ πάλη ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν ἐργοστασιαρχῶν, πού δημιουργήθηκαν ἀπό τίς μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια. Σέ συνέχεια, αὐτοσυνείδηση τῶν ἐργατῶν σημαίνει κατανόηση, ὅτι τά συμφέροντα ὅλων τῶν ἐργατῶν μιᾶς δοσμένης χώρας εἶναι τά ἴδια, ἀλληλέγγυα, ὅτι ὅλοι τους ἀποτελοῦν μιά τάξη, ξεχωριστή ἀπ' ὅλες τίς ὑπόλοιπες τάξεις τῆς κοινωνίας. Τέλος, ταξική αὐτοσυνείδηση τῶν ἐργατῶν σημαίνει κατανόηση ἀπό τούς ἐργάτες τοῦ γεγονότος, ὅτι γιά τήν ἐπίτευξη τῶν σκοπῶν τους εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐξασφαλίσουν τή δυνατότητα νά ἀσκοῦν ἐπίδραση πάνω στίς κρατικές ὑποθέσεις, ὅπως τήν ἐξασφάλισαν καί ἐξακολουθοῦν νά φροντίζουν νά τήν ἐξασφαλίζουν οἱ γαιοχτήμονες καί οἱ κεφαλαιοκράτες.

Πῶς οἱ ἐργάτες φτάνουν στήν κατανόηση ὅλων αὐτῶν τῶν πραγμάτων; Οἱ ἐργάτες φτάνουν στήν κατανόηση αὐτή ἀντλώντας την συνεχῶς ἀπό τήν ἴδια τήν πάλη, πού ἀρχίζουν νά κάνουν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες· ἡ πάλη αὐτή ἀναπτύσσεται ὅλο καί περισσότερο, ἀποχτᾶ μεγαλύτερη ὀξύτητα, τραβάει ὅλο καί μεγαλύτερο ἀριθμό ἐργατῶν στό βαθμό πού ἀναπτύσσονται οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά μεγάλα ἐργοστάσια. Ἕναν καιρό ἡ ἔχθρα τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στό κεφάλαιο ἐκδηλωνόταν μόνο μέ ἕνα ἀόριστο αἴσθημα μίσους ἐνάντια στούς ἐκμεταλλευτές τους, μέ μιά ἀόριστη συναίσθηση τῆς καταπίεσης καί τῆς σκλαβιᾶς τους καί μέ τήν ἐπιθυμία *νά ἐκδικηθοῦν* τούς κεφαλαιοκράτες. Ἡ πάλη ἐκδηλωνόταν τότε μέ μεμονωμένες ἐξεγέρσεις τῶν ἐργατῶν, πού κατέστρεφαν τά κτίρια, ἔσπαζαν τίς μηχανές, ἔδερναν τούς διευθυντές τοῦ ἐργοστασίου κτλ. Αὐτή ἦταν *ἡ πρώτη*, ἡ ἀρχική μορφή τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί ἦταν ἀπαραίτητη, γιατί τό μίσος ἀπέναντι στόν κεφαλαιοκράτη στάθηκε παντοῦ καί πάντοτε τό πρῶτο κίνητρο γιά νά ξυπνήσει μέσα στούς ἐργάτες ὁ πό-

θος νά ὑπερασπίσουν τόν ἑαυτό τους. Ὅμως, τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα ἔχει πιά ξεπεράσει τήν πρωταρχική αὐτή μορφή. Οἱ ἐργάτες, ἐκεῖ πού μισοῦσαν ἀόριστα τόν κεφαλαιοκράτη, ἄρχισαν νά καταλαβαίνουν πιά ὅτι τά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν ἐργατῶν εἶναι ἐχθρικά πρός τά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἐκεῖ πού ἔνιωθαν θολά ὅτι καταπιέζονται, ἄρχισαν πιά νά καταλαβαίνουν *μέ ποιά ἀκριβῶς μέσα καί μέ ποιόν τρόπο συγκεκριμένα* τούς πνίγει τό κεφάλαιο, καί ξεσηκώνονται ἐνάντια στήν μιά ἤ στήν ἄλλη μορφή καταπίεσης, βάζοντας ὅρια στήν καταπίεση, ἀπομέρους τοῦ κεφαλαίου, ὑπερασπίζοντας τόν ἑαυτό τους ἀπό τήν ἀπληστία τοῦ κεφαλαιοκράτη. Ἀντί νά ἐκδικοῦνται τούς κεφαλαιοκράτες, περνοῦν τώρα στήν πάλη γιά παραχωρήσεις, ἀρχίζουν νά προβάλλουν στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν τή μιά διεκδίκηση ὕστερα ἀπό τήν ἄλλη καί ἀπαιτοῦν βελτίωση τῶν ὅρων τῆς δουλιᾶς τους, αὔξηση τοῦ μεροκάματου, μείωση τῆς ἐργάσιμης μέρας. Ἡ κάθε ἀπεργία συγκεντρώνει ὅλη τήν προσοχή καί ὅλες τίς προσπάθειες τῶν ἐργατῶν πότε στόν ἕνα, πότε στόν ἄλλο ὅρο δουλιᾶς καί ζωῆς τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ κάθε ἀπεργία προκαλεῖ συζήτηση γύρω ἀπό τούς ὅρους αὐτούς, βοηθᾶ τούς ἐργάτες νά τούς κρίνουν, νά ξεκαθαρίσουν σέ τί συνίσταται ἐδῶ ἡ καταπίεση ἀπομέρους τοῦ κεφαλαίου, μέ ποιά μέσα μποροῦν νά παλαίψουν ἐνάντια στήν καταπίεση αὐτή. Ἡ κάθε ἀπεργία πλουτίζει τήν πείρα ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἄν ἡ ἀπεργία πετύχει, δείχνει στήν ἐργατική τάξη τή δύναμη τῆς ἕνωσης τῶν ἐργατῶν καί παροτρύνει τούς ἄλλους νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τήν ἐπιτυχία τῶν συντρόφων τους. Ἄν ἀποτύχει, προκαλεῖ συζήτηση γύρω ἀπό τίς αἰτίες τῆς ἀποτυχίας καί ἀναζήτηση καλύτερων μεθόδων πάλης. Τό πέρασμα αὐτό τῶν ἐργατῶν στήν ἐπίμονη πάλη γιά τίς ζωτικές τους ἀνάγκες, στήν πάλη γιά παραχωρήσεις, γιά καλύτερους ὅρους ζωῆς, μεροκάματου καί ἐργάσιμης μέρας, πού ἄρχισε τώρα σ' ὅλη τή Ρωσία, ἀποτελεῖ ἕνα τεράστιο βῆμα τῶν ρώσων ἐργατῶν πρός τά μπρός· καί γιά τό λόγο αὐτό ἡ κύρια προσοχή τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος καί ὅλων τῶν συνειδητῶν ἐργατῶν πρέπει νά συγκεντρωθεῖ στήν πάλη αὐτή, στή βοήθεια αὐτῆς τῆς πάλης. Ἡ βοήθεια στούς ἐργάτες θά πρέπει νά συνίσταται στήν ὑπόδειξη τῶν πιό ζωτικῶν ἀναγκῶν, πού πρέπει νά ἱκανοποιηθοῦν μέ τήν πάλη, στήν ἀνάλυση τῶν αἰτίων, πού χειροτερεύουν ἰδιαίτερα τήν κατάσταση τούτων ἤ ἐκείνων τῶν ἐργατῶν, στήν ἐξήγηση τῶν ἐργοστα-

σιακῶν νόμων καί κανονισμῶν, πού ἡ παράβασή τους (καί τά ἀπατεωνίστικα τεχνάσματα τῶν κεφαλαιοκρατῶν) ὑποβάλλει πολύ συχνά τούς ἐργάτες σέ διπλή καταλήστευση. Ἡ βοήθεια πρέπει νά συνίσταται στό νά διατυπώνονται μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια καί πιό συγκεκριμένα οἱ διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν καί νά προβάλλονται δημοσία, νά ἐκλέγεται ἡ καλύτερη στιγμή γιά ἀντίσταση, νά ἐκλέγεται ὁ τρόπος πάλης, νά συζητιέται ἡ κατάσταση καί οἱ δυνάμεις καί τῶν δυό ἀντιμαχόμενων πλευρῶν, νά συζητιέται ἄν μπορεῖ νά βρεθεῖ καλύτερος τρόπος πάλης (ὅπως, λχ., ἕνα γράμμα στόν ἐργοστασιάρχη, ἤ μιά αἴτηση στόν ἐπιθεωρητή, ἤ στό γιατρό, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, ἤ μήπως πρέπει νά περάσουν ἄμεσα σέ ἀπεργία κτλ.).

Εἴπαμε ὅτι τό πέρασμα τῶν ρώσων ἐργατῶν σέ μιά τέτια πάλη δείχνει ὅτι ἔχουν κάνει ἕνα τεράστιο βῆμα πρός τά μπρός. Ἡ πάλη αὐτή βάζει (ὁδηγεῖ) τό ἐργατικό κίνημα στόν ἴσιο δρόμο καί ἀποτελεῖ σίγουρη ἐγγύηση γιά τήν παραπέρα ἐπιτυχία του. Μέσα σ' αὐτή τήν πάλη οἱ μάζες τῆς ἐργατιᾶς μαθαίνουν, 1ο, νά διακρίνουν καί νά καταλαβαίνουν τή μιά ὕστερα ἀπό τήν ἄλλη τίς μέθοδες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμετάλλευσης, νά τίς συγκρίνουν καί μέ τό νόμο, καί μέ τίς δικές τους βιοτικές συνθῆκες, καί μέ τά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἀναλύοντας τίς διάφορες μορφές καί περιπτώσεις ἐκμετάλλευσης, οἱ ἐργάτες μαθαίνουν νά καταλαβαίνουν τή σημασία καί τήν οὐσία τῆς ἐκμετάλλευσης στό σύνολό της, μαθαίνουν νά καταλαβαίνουν τό κοινωνικό σύστημα, πού στηρίζεται στήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο. 2ο, σ' αὐτή τήν πάλη οἱ ἐργάτες δοκιμάζουν τίς δυνάμεις τους, μαθαίνουν νά ἑνώνονται, μαθαίνουν νά καταλαβαίνουν τήν ἀνάγκη καί τή σημασία τῆς ἕνωσης. Ἡ διεύρυνση τῆς πάλης αὐτῆς καί οἱ ὅλο καί συχνότερες συγκρούσεις ὁδηγοῦν ἀναπόφευχτα στή διεύρυνση τῆς πάλης, στήν ἀνάπτυξη τοῦ αἰσθήματος τῆς ἑνότητας, τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀλληλεγγύης τους στήν ἀρχή ἀνάμεσα στούς ἐργάτες ἑνός δοσμένου τόπου, ὕστερα ἀνάμεσα στούς ἐργάτες ὅλης τῆς χώρας, ἀνάμεσα σ' ὅλη τήν ἐργατική τάξη. 3ο, ἡ πάλη αὐτή ἀναπτύσσει τήν πολιτική συνείδηση τῶν ἐργατῶν. Ἡ μάζα τῆς ἐργατιᾶς ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς της βρίσκεται σέ τέτια κατάσταση, πού (δέν μπορεῖ) δέν ἔχει οὔτε τόν καιρό, οὔτε τή δυνατότητα νά σκέφτεται γιά ὁποιαδήποτε κρατικά ζητήματα. Ἡ πάλη ὅμως τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς ἐργο-

στασιάρχες γιά τίς καθημερινές τους ἀνάγκες μόνη της καί ἀναπόφευχτα σπρώχνει τούς ἐργάτες στά κρατικά, τά πολιτικά ζητήματα, δηλ. στά ζητήματα: πῶς διοικεῖται τό ρωσικό κράτος, πῶς ἐκδίδονται οἱ νόμοι καί οἱ κανονισμοί καί τίνος συμφέροντα ἐξυπηρετοῦν. Κάθε σύγκρουση στό ἐργοστάσιο κατανάγκην φέρνει τούς ἐργάτες σέ σύγκρουση μέ τούς νόμους καί τούς ἐκπροσώπους τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Οἱ ἐργάτες ἀκοῦν ἐδῶ γιά πρώτη φορά «πολιτικούς λόγους». Στήν ἀρχή ἔστω καί ἀπό τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας, πού τούς ἐξηγοῦν ὅτι οἱ πανουργίες πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἐργοστασιάρχης, γιά νά τούς ξεζουμίζει στηρίζονται στό ἀκριβές νόημα τῶν κανονισμῶν, πού ἔχουν ἐπικυρωθεῖ ἀπό τίς ἁρμόδιες ἀρχές καί ἀφήνουν τόν ἐργοστασιάρχη νά ξεζουμίζει αὐθαίρετα τούς ἐργάτες, ἤ ὅτι οἱ περιορισμοί πού ἐπιβάλλει ὁ ἐργοστασιάρχης εἶναι πέρα γιά πέρα νόμιμοι, γιατί ὁ ἐργοστασιάρχης χρησιμοποιεῖ ἁπλῶς τό δικαίωμά του, στηρίζεται στόν τάδε νόμο, πού ἔχει ἐπικυρωθεῖ ἀπό τήν κρατική ἐξουσία καί περιφρουρεῖται ἀπ' αὐτήν. Στίς πολιτικές ἐξηγήσεις τῶν κυρίων ἐπιθεωρητῶν προστίθενται κάποτε καί οἱ πιό ὠφέλιμες «πολιτικές ἐξηγήσεις» τοῦ κ. ὑπουργοῦ, πού θυμίζει στούς ἐργάτες τά αἰσθήματα τῆς «χριστιανικῆς ἀγάπης», πού ὀφείλουν νά τρέφουν ἀπέναντι στούς ἐργοστασιάρχες, γιατί οἱ ἐργοστασιάρχες κερδίζουν ἑκατομμύρια ἀπό τή δουλιά τῶν ἐργατῶν[38]. Ὕστερα στίς ἐξηγήσεις αὐτές τῶν ἐκπροσώπων τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί στήν ἄμεση γνώση πού ἀποχτοῦν οἱ ἐργάτες, σχετικά μέ τό ποιόν ἐξυπηρετεῖ ἡ ἐξουσία αὐτή, προσθέτονται καί οἱ προκηρύξεις εἴτε οἱ διάφορες ἄλλες ἐξηγήσεις τῶν σοσιαλιστῶν, κι ἔτσι σέ μιά τέτια ἀπεργία οἱ ἐργάτες διαπαιδαγωγοῦνται πιά τελείως ἀπό πολιτική ἄποψη. Μαθαίνουν νά καταλαβαίνουν ὄχι μόνο τά ἰδιαίτερα συμφέροντα τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀλλά καί τήν ἰδιαίτερη θέση πού κατέχει ἡ ἐργατική τάξη μέσα στό κράτος. Ἔτσι, λοιπόν, νά ποιά πρέπει νά εἶναι *ἡ βοήθεια* πού μπορεῖ νά δόσει τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα στήν ταξική πάλη τῶν ἐργατῶν: νά συμβάλει στήν ἀνάπτυξη τῆς ταξικῆς αὐτοσυνείδησης τῶν ἐργατῶν βοηθώντας τήν πάλη τους γιά τίς πιό ἐπιταχτικές τους ἀνάγκες.

Ἡ δεύτερη *βοήθεια* πρέπει νά συνίσταται, ὅπως λέει τό πρόγραμμα, στή βοήθεια τῆς ὀργάνωσης τῶν ἐργατῶν. Ἡ πάλη, πού μόλις τώρα περιγράψαμε, χρειάζεται ἀπαραίτητα ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν. Ἡ ὀργάνωση γίνεται ἀπαραίτητη καί γιά τήν ἀπεργία, ὥστε νά διεξαχθεῖ μέ μεγαλύτερη ἐπιτυ-

χία, καί γιά τούς ἐράνους ὑπέρ τῶν ἀπεργῶν, καί γιά τήν ἵδρυση ἐργατικῶν ταμείων, καί γιά τή ζύμωση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, καί γιά τό μοίρασμα προκηρύξεων ἤ ἀνακοινώσεων ἐκκλήσεων κτλ. Ἡ ὀργάνωση εἶναι ἀκόμα πιό ἀπαραίτητη γιά τήν ὑπεράσπισή τους ἀπό τίς καταδιώξεις τῆς ἀστυνομίας καί τῆς χωροφυλακῆς, γιά νά μποροῦν νά κρύβονται ἀπ' αὐτές ὅλες οἱ ἑνώσεις τῶν ἐργατῶν, ὅλες οἱ ἐπαφές τους, γιά νά μπορεῖ νά ὀργανώνεται ὁ ἐφοδιασμός τους μέ βιβλία, μπροσοῦρες, ἐφημερίδες κτλ. Βοήθεια σ' ὅλα αὐτά — αὐτό εἶναι τό δεύτερο καθῆκον τοῦ κόμματος.

Τό τρίτο καθῆκον εἶναι νά ὑποδείχνεται ὁ πραγματικός σκοπός τῆς πάλης, δηλ. νά ἐξηγεῖται στούς ἐργάτες σέ τί συνίσταται ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο καί ποῦ στηρίζεται, πῶς ἡ ἀτομική ἰδιοχτησία στή γῆ καί στά ἐργαλεῖα δουλιᾶς ὁδηγεῖ στήν ἐξαθλίωση τῶν ἐργατικῶν μαζῶν, τίς ἀναγκάζει νά πουλοῦν τήν ἐργασία τους στούς κεφαλαιοκράτες καί νά τούς δίνουν δωρεάν ὅλο τό παραπανίσιο προϊόν, πού παράγει ἡ ἐργασία τοῦ ἐργάτη, ἐπιπλέον ἀπό τό ἀπαιτούμενο γιά τή συντήρησή του, νά ἐξηγεῖται, ἔπειτα, πῶς ἡ ἐκμετάλλευση αὐτή ὁδηγεῖ ἀναπόφευχτα στήν ταξική πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες, ποιοί εἶναι οἱ ὅροι τῆς πάλης αὐτῆς καί οἱ τελικοί σκοποί της — μέ λίγα λόγια, νά ἐξηγοῦνται αὐτά πού λέγονται σύντομα σέ τοῦτο τό πρόγραμμα.

Β. 2. Τί σημαίνει: ἡ πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶναι πάλη πολιτική; Σημαίνει, ὅτι ἡ ἐργατική τάξη δέν μπορεῖ νά διεξαγάγει τήν πάλη γιά τήν ἀπελευθέρωσή της ἄν δέν κατορθώσει νά ἀσκεῖ ἐπίδραση στίς κρατικές ὑποθέσεις, στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους, στήν ἔκδοση τῶν νόμων. Τήν ἀνάγκη τῆς ἐπίδρασης αὐτῆς τήν κατάλαβαν ἐδῶ καί πολύν καιρό οἱ ρῶσοι κεφαλαιοκράτες, καί 'μεῖς δείξαμε πῶς αὐτοί, παρ' ὅλες τίς ἀπαγορεύσεις τῶν ἀστυνομικῶν νόμων, μπόρεσαν νά βροῦν χίλιους δυό τρόπους γιά νά ἐπιδροῦν πάνω στήν κρατική ἐξουσία, καί πῶς ἡ ἐξουσία αὐτή ἐξυπηρετεῖ τά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἀπό δῶ βγαίνει μόνο του τό συμπέρασμα, ὅτι καί ἡ ἐργατική τάξη εἶναι ἀδύνατο νά διεξάγει τήν πάλη της, εἶναι ἀδύνατο νά πετύχει ἔστω καί μιά μόνιμη βελτίωση τῆς τύχης της, ἄν δέν ἐπιδρᾶ πάνω στήν κρατική ἐξουσία.

Εἴπαμε ἤδη, ὅτι ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες θά τούς ὁδηγήσει ὁπωσδήποτε στή σύγκρουση

μέ τήν κυβέρνηση, καί ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση προσπαθεῖ μ' ὅλες τίς δυνάμεις της ν' ἀποδείξει στούς ἐργάτες, ὅτι μόνο μέ τήν πάλη καί τήν ἑνωμένη τους ἀντίσταση μποροῦν νά ἀσκοῦν ἐπίδραση πάνω στήν κρατική ἐξουσία. Αὐτό τό δείχνουν πολύ παραστατικά οἱ μεγάλες ἀπεργίες, πού ἔγιναν στή Ρωσία τό 1885-1886. Ἡ κυβέρνηση καταπιάστηκε ἀμέσως μέ τή σύνταξη κανονισμῶν γιά τούς ἐργάτες, ἔβγαλε ἀμέσως καινούργιους νόμους γιά τό ἐργοστασιακό καθεστώς, ὑποχωρώντας μπροστά στά ἐπιταχτικά αἰτήματα τῶν ἐργατῶν (καθιερώθηκαν, λχ., κανονισμοί γιά τόν περιορισμό τῶν προστίμων καί τήν ταχτική πληρωμή τῶν μισθῶν)*, ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ σημερινές ἀπεργίες (1896) προκάλεσαν ξανά τήν ἄμεση ἐπέμβαση τῆς κυβέρνησης, καί ἡ κυβέρνηση κατάλαβε πιά ὅτι δέν μπορεῖ νά περιοριστεῖ στίς συλλήψεις καί στίς ἐξορίες, ὅτι εἶναι γελοῖο νά σερβίρει στούς ἐργάτες ἀνόητες νουθεσίες γιά τήν εὐγένεια τῶν ἐργοστασιαρχῶν (βλ. τήν ἐγκύκλιο τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν Βίττε πρός τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας. Ἄνοιξη τοῦ 1896**). Ἡ κυβέρνηση εἶδε ὅτι «οἱ ἑνωμένοι ἐργάτες ἀποτελοῦν δύναμη, πού πρέπει νά ὑπολογίζεται», καί γιαυτό καταπιάστηκε κιόλας μέ τήν ἀναθεώρηση τῶν ἐργατικῶν νόμων καί συγκαλεῖ στήν Πετρούπολη συνέδριο τῶν ἀρχιεπιθεωρητῶν ἐργασίας, γιά νά συζητήσουν τό ζήτημα τῆς μείωσης τῆς ἐργάσιμης μέρας καί τίς ἄλλες ἀναπόφευχτες παραχωρήσεις στούς ἐργάτες.

Ἔτσι βλέπουμε, ὅτι ἡ πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν κατανάγκην πρέπει νά εἶναι πολιτική πάλη. Ἡ πάλη αὐτή πραγματικά ἀσκεῖ τώρα κιόλας ἐπίδραση πάνω στήν κρατική ἐξουσία, ἀποχτᾶ πολιτική σημασία. Ὅμως, ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται τό ἐργατικό κίνημα, τόσο πιό καθαρά, πιό χτυπητά φαίνεται καί γίνεται αἰσθητό τό γεγονός, πού ἀναφέραμε πιό πάνω, ὅτι οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν καθόλου πολιτικά δικαιώματα, ὅτι οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν καθόλου τή δυνατότητα νά ἐπιδροῦν ἀνοιχτά καί ἄμεσα πάνω στήν κρατική ἐξουσία. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ πιό ἐπιταχτική διεκδίκηση τῶν ἐργατῶν καί πρῶτος σκοπός τῆς ἐπίδρασης τῆς ἐργατικῆς τάξης πάνω στίς κρατικές ὑποθέσεις θά πρέπει νά εἶναι *ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας*, δηλ. ἡ ἄμεση, ἐξασφαλισμένη ἀπό τούς νόμους (ἀπό τό σύν-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 21 - 27 *Ἡ Σύντ.*
** Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 118 . *Ἡ Σύντ.*

ταγμα) συμμετοχή ὅλων τῶν πολιτῶν στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους, ἡ ἐξασφάλιση σ' ὅλους τούς πολίτες τοῦ δικαιώματος νά συνέρχονται ἐλεύθερα, νά συζητοῦν τίς ὑποθέσεις τους, ν' ἀσκοῦν ἐπίδραση πάνω στίς κρατικές ὑποθέσεις μέ τίς ἑνώσεις καί μέ τόν τύπο. Ἡ κατάχτηση πολιτικῆς ἐλευθερίας γίνεται *«ζωτική ὑπόθεση τῶν ἐργατῶν»*, γιατί χωρίς αὐτήν οἱ ἐργάτες δέν ἐπιδροῦν καί δέν μποροῦν νά ἐπιδράσουν καθόλου στίς κρατικές ὑποθέσεις κι ἔτσι παραμένουν ὁπωσδήποτε μιά τάξη χωρίς δικαιώματα ταπεινωμένη, βουβή. Καί ἄν ἀπό τώρα ἀκόμα, πού μόλις ἀρχίζει ἡ πάλη καί ἡ συσπείρωση τῶν ἐργατῶν, ἡ κυβέρνηση βιάζεται κιόλας νά κάνει παραχωρήσεις στούς ἐργάτες γιά νά σταματήσει τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς, ὅταν οἱ ἐργάτες συσπειρωθοῦν καί ἑνωθοῦν κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση ἑνός πολιτικοῦ κόμματος, θά μπορέσουν ν' ἀναγκάσουν τήν κυβέρνηση νά συνθηκολογήσει, θά μπορέσουν νά καταχτήσουν γιά τόν ἑαυτό τους καί γιά ὅλο τό ρωσικό λαό τήν πολιτική ἐλευθερία!

Στά προηγούμενα μέρη τοῦ προγράμματος τονίστηκε ποιά θέση κατέχει ἡ ἐργατική τάξη στή σημερινή κοινωνία καί στό σημερινό κράτος, ποιός εἶναι ὁ σκοπός τῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης καί ποιό εἶναι τό καθῆκον τοῦ κόμματος, πού ἐκπροσωπεῖ τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν. Στίς συνθῆκες τῆς ἀπεριόριστης ἐξουσίας τῆς κυβέρνησης στή Ρωσία δέν ὑπάρχουν καί δέν μποροῦν νά ὑπάρχουν νόμιμα πολιτικά κόμματα, ὑπάρχουν ὅμως πολιτικά ρεύματα, πού ἐκφράζουν τά συμφέροντα τῶν ἄλλων τάξεων καί ἀσκοῦν ἐπίδραση πάνω στήν κοινή γνώμη καί στήν κυβέρνηση. Συνεπῶς, γιά νά ξεκαθαριστεῖ ἡ θέση τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, εἶναι ἀπαραίτητο νά τονιστεῖ τώρα ἡ σχέση του ἀπέναντι στά ἄλλα πολιτικά ρεύματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, γιά νά καθορίσουν οἱ ἐργάτες ποιός μπορεῖ νά εἶναι σύμμαχός τους καί μέχρι ποιό σημεῖο καί ποιός εἶναι ἐχθρός τους. Αὐτό ἀκριβῶς τονίζεται στά παρακάτω δυό ἐδάφια τοῦ προγράμματος.

Β. 3. Τό πρόγραμμα διακηρύχνει, ὅτι σύμμαχοι τῶν ἐργατῶν εἶναι, πρῶτο, ὅλα ἐκεῖνα τά στρώματα τῆς κοινωνίας, πού τάσσονται ἐνάντια στήν ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης. Ἐφόσον ἡ ἀπεριόριστη αὐτή ἐξουσία ἀποτελεῖ τό κύριο ἐμπόδιο στήν πάλη τῶν ἐργατῶν γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους, ἀπό δῶ βγαίνει μόνο του, ὅτι τό ἄμεσο συμφέρον τῶν ἐργατῶν ἀπαιτεῖ νά ὑποστηρίζεται κάθε κοινω-

νικό κίνημα, πού στρέφεται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία (ἀπόλυτος σημαίνει ἀπεριόριστος· ἀπολυταρχία σημαίνει ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς κυβέρνησης). Ὅσο πιό πολύ ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμός, τόσο βαθύτερες γίνονται οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στή γραφειοκρατική αὐτή διοίκηση καί στά συμφέροντα τῶν ἴδιων τῶν εὔπορων τάξεων, στά συμφέροντα τῆς ἀστικῆς τάξης. Καί τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα διακηρύχνει ὅτι θά ὑποστηρίζει ὅλα τά στρώματα καί τίς ὁμάδες τῆς ἀστικῆς τάξης πού τάσσονται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση.

Στούς ἐργάτες συμφέρει ἀπείρως περισσότερο *ἡ ἄμεση ἐπίδραση* τῆς ἀστικῆς τάξης πάνω στίς κρατικές ὑποθέσεις, παρά ἡ σημερινή ἐπίδρασή της μέσω τῆς συμμορίας τῶν πουλημένων καί ἀσύδοτων δημοσίων ὑπαλλήλων. Στούς ἐργάτες συμφέρει πολύ περισσότερο *ἡ ἀνοιχτή* ἐπίδραση τῆς ἀστικῆς τάξης στήν πολιτική, παρά ἡ σημερινή *συγκαλυμμένη*, μέ μιά δῆθεν παντοδύναμη «ἀνεξάρτητη» κυβέρνηση, πού ὑπογράφεται «ἐλέῳ Θεοῦ» καί μοιράζει τά «ἐλέη της» στούς βασανισμένους καί φιλόπονους μεγαλογαιοχτήμονες καί στούς φουκαράδες καί καταπιεζόμενους ἐργοστασιάρχες. Οἱ ἐργάτες χρειάζονται *τήν ἀνοιχτή πάλη* ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, γιά νά μπορέσει ὅλο τό ρωσικό προλεταριάτο νά δεῖ γιά ποιά συμφέροντα παλαίβουν οἱ ἐργάτες, νά μπορέσει νά διδαχτεῖ πῶς πρέπει νά διεξάγει τήν πάλη, γιά νά μήν κρύβονται οἱ μηχανοραφίες καί οἱ ἐπιδιώξεις τῆς ἀστικῆς τάξης στούς προθαλάμους τῶν μεγάλων δουκῶν, στά σαλόνια τῶν γερουσιαστῶν καί τῶν ὑπουργῶν, στά κλειστά γιά ὅλους γραφεῖα τῶν ὑπουργείων, γιά νά βγοῦν στή φόρα ὅλα αὐτά καί ν' ἀνοίξουν τά μάτια ὁλονῶν καί τοῦ καθενός χωριστά καί νά δοῦν ποιός ἐμπνέει στήν πραγματικότητα τήν κυβερνητική πολιτική καί τί ἐπιδιώκουν οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ γαιοχτήμονες. Γιά τό λόγο αὐτό, κάτω ὅσα συγκαλύπτουν τή σημερινή ἐπίδραση τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν· γιά τό λόγο αὐτό ὑποστήριξη ὅλων τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀστικῆς τάξης, *πού τάσσονται* ἐνάντια στήν ὑπαλληλοκρατία, ἐνάντια στή γραφειοκρατική διοίκηση, ἐνάντια στήν ἀπεριόριστη ἐξουσία τῆς κυβέρνησης! Διακηρύχνοντας, ὅμως, ὅτι ὑποστηρίζει κάθε κοινωνικό κίνημα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα ἀναγνωρίζει, ὅτι δέ χωρίζει τόν ἑαυτό του ἀπό τό ἐργατικό κίνημα, γιατί ἡ ἐργατική τάξη ἔχει τά δικά της ἰδιαίτερα συμφέροντα, ἀντίθετα πρός τά συμφέροντα ὅλων τῶν ἄλλων τάξεων. Παρέχοντας ὑποστήριξη σ' ὅλους τούς

ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης στήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία, οἱ ἐργάτες πρέπει νά θυμοῦνται, ὅτι οἱ εὔπορες τάξεις μποροῦν νά εἶναι σύμμαχοί τους μόνο προσωρινά, ὅτι τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν καί τῶν κεφαλαιοκρατῶν δέν μποροῦν νά συμβιβαστοῦν, ὅτι ἡ ἐξάλειψη τῆς ἀπεριόριστης ἐξουσίας τῆς κυβέρνησης χρειάζεται στούς ἐργάτες μόνο γιά νά μποροῦν νά διεξάγουν ἀνοιχτά καί σέ πλατιά κλίμακα τήν πάλη τους ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν.

Παρακάτω, τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα δηλώνει ὅτι θά ὑποστηρίζει ὅλους ἐκείνους πού ξεσηκώνονται ἐνάντια στήν τάξη τῶν προνομιούχων εὐγενῶν-γαιοχτημόνων. Οἱ εὐγενεῖς - τσιφλικάδες θεωροῦνται στή Ρωσία ἡ πρώτη τάξη τοῦ κράτους. Τά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικιακῆς ἐξουσίας τους πάνω στούς ἀγρότες καταπιέζουν ὥς τά σήμερα τή μάζα τοῦ λαοῦ. Οἱ ἀγρότες ἐξακολουθοῦν νά πληρώνουν ἐξαγορά γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τήν ἐξουσία τῶν τσιφλικάδων. Οἱ ἀγρότες μένουν ἀκόμα δεμένοι στή γῆ, γιά νά μήν ἀντιμετωπίζουν οἱ κύριοι τσιφλικάδες ἔλλειψη ἀπό φτηνούς καί ὑποταχτικούς ἐργάτες γῆς. Ὥς τά σήμερα οἱ ἀγρότες ἔχουν ἀφεθεῖ — σάν ἄνθρωποι χωρίς δικαιώματα καί ἀνήλικοι — στὴν αὐθαιρεσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, πού φροντίζουν γιά τήν τσέπη τους, ἀνακατεύονται στή ζωή τοῦ χωριοῦ μέ τό σκοπό νά πληρώνουν οἱ ἀγρότες, «κανονικά» τίς ἐξαγορές ἤ τά δοσίματα στούς ἀφέντες τσιφλικάδες, γιά νά μήν τολμοῦν «νά ξεφεύγουν» ἀπό τή δουλιά στούς τσιφλικάδες, νά μήν τολμοῦν, λχ., ν' ἀλλάζουν τόπο διαμονῆς κι ἔτσι ν' ἀναγκάζουν, ἴσως, τούς τσιφλικάδες νά μισθώνουν ξένους ἐργάτες, ὄχι τόσο φτηνούς καί τόσο τσακισμένους ἀπό τήν ἀνέχεια. Στούς κύριους τσιφλικάδες, γιά τόν ἄθλο τους νά κρατοῦν ὑποδουλωμένους στήν ὑπηρεσία τους καί χωρίς δικαιώματα ἑκατομμύρια καί δεκάδες ἑκατομμύρια ἀγρότες, χορηγοῦνται τά ἀνώτερα κρατικά προνόμια. Οἱ εὐγενεῖς-γαιοχτήμονες κατέχουν κυρίως τά ἀνώτερα ἀξιώματα τοῦ κράτους (μιά καί ὁ νόμος δίνει στήν κάστα τῶν εὐγενῶν τά μεγαλύτερα δικαιώματα γιά τίς δημόσιες ὑπηρεσίες)· οἱ ἐπιφανεῖς τσιφλικάδες βρίσκονται πιό κοντά ἀπό ὅλους στήν αὐλή καί ἀμεσότερα καί εὐκολότερα ἀπό κάθε ἄλλον κατευθύνουν τήν πολιτική τῆς κυβέρνησης πρός τό μέρος τους. Ἐπωφελοῦνται ἀπό τούς δεσμούς τους μέ τήν κυβέρνηση, γιά νά λεηλατοῦν τό δημόσιο ταμεῖο καί νά παίρνουν ἀπό τά χρήματα τοῦ λαοῦ δῶρα καί

φιλοδωρήματα έκατομμυρίων ρουβλιών, πότε μέ τή μορφή μεγάλων τσιφλικιών, πού τούς δίνονται γιά τίς ύπηρεσίες τους, πότε μέ τή μορφή «παραχωρήσεων»*.

* 'Εδῶ διακόπτεται τό πολυγραφημένο κείμενο πού ύπάρχει στό 'Ινστιτοῦτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς **ΚΕ** τοῦ **ΚΚΣΕ**. *'Η Σύντ.*

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΣΑΡΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ [39]

Φέτος, τό 1896, ή ρωσική κυβέρνηση έχει ήδη απευθυνθεῖ δυό φορές στό κοινό μέ ἀνακοινώσεις σχετικά μέ τήν πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες. Σέ ἄλλα κράτη αὐτές οἱ ἀνακοινώσεις δέν εἶναι κάτι τό σπάνιο, ἐκεῖ δέν κρύβουν ὅσα συμβαίνουν μέσα στό κράτος, καί οἱ ἐφημερίδες δημοσιεύουν ἐλεύθερα εἰδήσεις γιά τίς ἀπεργίες. Στή Ρωσία ὅμως ἡ κυβέρνηση φοβᾶται περισσότερο καί ἀπό τή φωτιά τίς εἰδήσεις γιά τό καθεστώς πού ἐπικρατεῖ στά ἐργοστάσια καί τά γεγονότα πού διαδραματίζονται σ' αὐτά: ἀπαγόρευσε στίς ἐφημερίδες νά γράφουν γιά τίς ἀπεργίες, ἀπαγόρευσε στούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας νά δημοσιεύουν τίς ἐκθέσεις τους, ἔπαψε μάλιστα καί νά ἐξετάζει τίς ὑποθέσεις τῶν ἀπεργιῶν στά κοινά δικαστήρια, τά προσιτά στό κοινό — μέ λίγα λόγια, πῆρε ὅλα τά μέτρα γιά νά κρατήσει σέ αὐστηρή μυστικότητα ὅλα ὅσα γίνονται στά ἐργοστάσια καί στίς γραμμές τῶν ἐργατῶν. Καί ξαφνικά ὅλες αὐτές οἱ ἀστυνομικές πονηριές σκάζουν σάν σαπουνόφουσκες καί ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση βρίσκεται στήν ἀνάγκη νά πεῖ ἀνοιχτά ὅτι οἱ ἐργάτες παλαίβουν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες. Τί προκάλεσε αὐτή τήν ἀλλαγή; Τό 1895 ἔγιναν πάρα πολλές ἐργατικές ἀπεργίες. Καλά, μά ἀπεργίες γίνονταν καί πρίν, καί ἡ κυβέρνηση ὡστόσο κατάφερνε νά μήν παραβιάζει τή μυστικότητα καί οἱ ἀπεργίες αὐτές περνοῦσαν ἀπαρατήρητες γιά ὅλη τή μάζα τῶν ἐργατῶν. Οἱ σημερινές ἀπεργίες ἦταν πολύ πιό μεγάλες ἀπό τίς προηγούμενες καί συγκεντρώθηκαν σ' ἕνα μέρος. Σωστά, μά καί προηγούμενα γίνονταν ἐξίσου μεγάλες ἀπεργίες, λχ. τό 1885-1886 στά κυβερνεῖα Μόσχας καί Βλαντίμιρ. Ἡ κυβέρνηση ὡστόσο κρατιόταν ἀκόμα γερά καί δέ μιλοῦσε γιά τήν πάλη τῶν ἐργατῶν

ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες. Γιατί λοιπόν μίλησε τούτη τή φορά; Γιατί τή φορά αὐτή σέ βοήθεια τῶν ἐργατῶν ἦρθαν οἱ σοσιαλιστές, πού βοήθησαν τούς ἐργάτες νά ξεκαθαρίσουν τό ζήτημα, νά τό κάνουν γνωστό παντοῦ, καί στούς ἐργάτες καί στήν κοινή γνώμη, νά ἐξηγήσουν συγκεκριμένα τίς διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν, νά δείξουν σ' ὅλους τήν ἀσυνειδησία καί τίς ἄγριες βιαιότητες τῆς κυβέρνησης. Ἡ κυβέρνηση εἶδε ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀνόητο νά σωπαίνει, τή στιγμή πού ὅλοι ξέρουν γιά τίς ἀπεργίες, — καί ἀκολούθησε τούς ἄλλους. Οἱ προκηρύξεις τῶν σοσιαλιστῶν ζητοῦσαν ἀπάντηση ἀπό τήν κυβέρνηση, καί ἡ κυβέρνηση παρουσιάστηκε κι ἔδοσε ἀπάντηση.

Ἄς δοῦμε ποιά ἦταν ἡ ἀπάντηση αὐτή.

Στήν ἀρχή ἡ κυβέρνηση προσπαθοῦσε ν' ἀποφύγει νά δόσει ἀνοιχτή καί δημόσια ἀπάντηση. Ἕνας ὑπουργός, ὁ ὑπουργός Οἰκονομικῶν Βίττε, ἔστειλε ἐγκύκλιο στούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας καί στήν ἐγκύκλιο αὐτή χαρακτήριζε τούς ἐργάτες καί τούς σοσιαλιστές σάν τούς «χειρότερους ἐχθρούς τῆς κοινωνικῆς τάξης», συμβούλευε τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας νά τρομοκρατοῦν τούς ἐργάτες, νά τούς βεβαιώνουν ὅτι ἡ κυβέρνηση θά ἀπαγορεύσει στούς ἐργοστασιάρχες νά κάνουν παραχωρήσεις, νά δείχνουν στούς ἐργάτες τίς καλές διαθέσεις καί τίς εὐγενικές προθέσεις τῶν ἐργοστασιαρχῶν, νά τούς λένε ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες φροντίζουν γιά τούς ἐργάτες καί τίς ἀνάγκες τους, ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες εἶναι γεμάτοι «καλά αἰσθήματα». Γιά τίς ἴδιες τίς ἀπεργίες ἡ κυβέρνηση δέν ἔκανε λόγο, δέν εἶπε λέξη γιά ποιό λόγο ἔγιναν οἱ ἀπεργίες, ποιές εἶναι οἱ σκανδαλώδικες καταπιέσεις ἀπομέρους τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί οἱ παραβάσεις τοῦ νόμου, τί ζητοῦσαν οἱ ἐργάτες· μέ λίγα λόγια, ἔδοσε ἁπλούστατα μιά *ψεύτικη* εἰκόνα ὅλων τῶν ἀπεργιῶν πού ἔγιναν τό καλοκαίρι καί τό φθινόπωρο τοῦ 1895, προσπάθησε νά ξεφύγει μέ μιά τριμμένη ἐπίσημη φρασεολογία γιά βίαιες καί «παράνομες» πράξεις τῶν ἐργατῶν, ἄν καί οἱ ἐργάτες δέν ἔκαναν βιαιοπραγίες: βιαιοπραγίες ἔκανε μόνον ἡ ἀστυνομία. Ὁ ὑπουργός ἤθελε νά κρατηθεῖ μυστική ἡ ἐγκύκλιος αὐτή, οἱ ἴδιοι ὅμως οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, στούς ὁποίους τήν ἐμπιστεύθηκε, δέν κράτησαν τό μυστικό καί ἡ ἐγκύκλιος ἄρχισε νά κυκλοφορεῖ στό κοινό. Κατόπι τή δημοσίευσαν οἱ σοσιαλιστές. Τότε ἡ κυβέρνηση, βλέποντας ὅτι ρεζιλεύτηκε, ὅπως γίνεται συνήθως μέ τά γνωστά σέ ὅλους «μυστικά» της, τή δημοσίευσε στίς ἐφημερίδες. Αὐτή ἦταν,

ὅπως εἴπαμε κιόλας, ἡ ἀπάντηση στίς ἀπεργίες τοῦ καλοκαιριοῦ καί τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1895. Νά ὅμως πού τήν ἄνοιξη τοῦ 1896 οἱ ἀπεργίες ἐπαναλήφθηκαν μέ πολύ μεγαλύτερη ἔνταση[40]. Στίς διαδόσεις σχετικά μέ αὐτές προστέθηκαν οἱ προκηρύξεις τῶν σοσιαλιστῶν. Ἡ κυβέρνηση στήν ἀρχή σώπαινε δειλά, περιμένοντας νά δεῖ ποῦ θά καταλήξουν τά πράγματα, κι ἔπειτα, ὅταν πιά ἡ ἐξέγερση τῶν ἐργατῶν καταλάγιασε, παρουσιάστηκε ἐκ τῶν ὑστέρων μέ τή γραφειοκρατική της σοφία, μέ ἑνός εἴδους καθυστερημένο ἀστυνομικό πρωτόκολο. Τή φορά αὐτή ἀναγκάστηκε πιά νά πάρει ἀνοιχτά θέση καί μάλιστα ὁλόκληρη ἡ κυβέρνηση. Ἡ ἀνακοίνωσή της δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ»[41] ἀρ. φύλλου 158. Τούτη τή φορά δέν τά κατάφερε πιά νά δόσει, ὅπως προηγούμενα, μιά ψεύτικη εἰκόνα τῶν ἐργατικῶν ἀπεργιῶν. Ἀναγκάστηκε νά πεῖ πῶς εἶχαν τά πράγματα, ποιές ἦταν οἱ καταπιέσεις ἀπομέρους τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τί ζητοῦσαν οἱ ἐργάτες· ἀναγκάστηκε νά ὁμολογήσει ὅτι οἱ ἐργάτες κράτησαν «ἀξιοπρεπή» στάση. Ἔτσι οἱ ἐργάτες, ὅταν ξεσηκώθηκαν μαζικά, ὅταν χρησιμοποίησαν προκηρύξεις γιά νά κάνουν γνωστό τό ζήτημα, ἀνάγκασαν τὴν κυβέρνηση νά ἐγκαταλείψει τίς αἰσχρές ἀστυνομικές ψευτιές, νά ὁμολογήσει τήν ἀλήθεια. Αὐτή εἶναι μιά μεγάλη ἐπιτυχία. Οἱ ἐργάτες θά ξέρουν τώρα ποιό εἶναι τό μοναδικό μέσο νά διακηρύξουν δημοσία τίς ἀνάγκες τους, νά κάνουν γνωστή τήν πάλη τῶν ἐργατῶν ὅλης τῆς Ρωσίας. Οἱ ἐργάτες θά ξέρουν τώρα ὅτι οἱ ψευτιές τῆς κυβέρνησης μποροῦν ν' ἀναιρεθοῦν μόνο μέ τήν ἑνωμένη πάλη τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν καί μέ τή συνειδητή τους στάση, μέ τήν πάλη γιά τήν κατάχτηση τῶν δικαιωμάτων τους. Ἀφοῦ ἐξιστόρησαν τί ἔγινε, οἱ ὑπουργοί ἄρχισαν νά ἐπινοοῦν δικαιολογίες, ἄρχισαν νά βεβαιώνουν στήν ἀνακοίνωσή τους ὅτι τίς ἀπεργίες τίς προκάλεσαν μόνο οἱ «ἰδιομορφίες τῆς βαμβακουργίας καί τῆς κλωστουργίας». Ἔτσι λοιπόν! Ὥστε δέν τίς προκάλεσαν οἱ ἰδιομορφίες ὅλης τῆς ρωσικῆς *παραγωγῆς*, οὔτε οἱ ἰδιομορφίες τοῦ ρωσικοῦ κρατικοῦ καθεστῶτος, πού ἐπιτρέπουν στήν ἀστυνομία νά καταδιώκει καί νά πιάνει τούς φιλήσυχους ἐργάτες πού ὑπερασπίζουν τόν ἑαυτό τους ἀπό τίς καταπιέσεις; Γιατί λοιπόν, ἀξιότιμοι κύριοι ὑπουργοί, οἱ ἐργάτες διάβαζαν μέ ἀνυπομονησία καί ζητοῦσαν προκηρύξεις, πού δέ μιλοῦσαν καθόλου γιά βαμβάκι καί νήματα, ἀλλά γιά τήν ἔλλειψη δικαιωμάτων τῶν ρώσων πολιτῶν καί γιά τή βάρβαρη αὐθαιρεσία τῆς κυβέρνησης, πού

ἐξυπηρετεῖ τούς κεφαλαιοκράτες; Ὄχι, ἡ καινούργια αὐτή δικαιολογία εἶναι μᾶλλον χειρότερη, αἰσχρότερη ἀπό κείνη πού χρησιμοποιεῖ στήν ἐγκύκλιό του ὁ ὑπουργός Οἰκονομικῶν Βίττε, ρίχνοντάς τα ὅλα στούς «ὑποκινητές». Ὁ ὑπουργός Βίττε κρίνει τίς ἀπεργίες, ἀκριβῶς ὅπως τίς κρίνει ὁ κάθε ἀστυνομικός ὑπάλληλος πού παίρνει φιλοδωρήματα ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες: ἦρθαν οἱ ὑποκινητές —ἔγινε ἡ ἀπεργία. Τώρα ὅλοι οἱ ὑπουργοί μαζί, ὅταν εἶδαν τήν ἀπεργία τῶν 30 χιλιάδων ἐργατῶν, ἄρχισαν νά σκέφτονται καί τό βρῆκαν, ἐπιτέλους, ὅτι οἱ ἀπεργίες δέ γίνονται γιατί παρουσιάζονται οἱ ὑποκινητές-σοσιαλιστές, ἀλλά ὅτι οἱ σοσιαλιστές παρουσιάζονται γιατί ἀρχίζουν οἱ ἀπεργίες, ἀρχίζει ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες. Οἱ ὑπουργοί βεβαιώνουν τώρα ὅτι οἱ σοσιαλιστές «προσχώρησαν» ὕστερα στίς ἀπεργίες. Αὐτό εἶναι ἕνα καλό μάθημα γιά τόν ὑπουργό Οἰκονομικῶν Βίττε. Δόστε προσοχή, κύριε Βίττε νά τό μάθετε καλά! Μάθετε νά ξεδιαλύνετε ἀπό τά πρίν γιατί ἔγινε ἡ ἀπεργία, μάθετε νά βλέπετε τά αἰτήματα τῶν ἐργατῶν καί ὄχι τίς ἀναφορές τῶν ἀστυνομικῶν γραφιάδων σας, πού σεῖς οἱ ἴδιοι δέν τούς ἔχετε οὔτε μιά πεντάρα ἐμπιστοσύνη. Οἱ κ.κ. ὑπουργοί διαβεβαιώνουν τό κοινό ὅτι μόνον «πρόσωπα κακόβουλα» προσπάθησαν νά προσδόσουν στίς ἀπεργίες «ἐγκληματικό πολιτικό χαρακτήρα», ἤ, ὅπως λένε σ' ἕνα σημεῖο, «κοινωνικό χαρακτήρα» (οἱ κ.κ. ὑπουργοί ἤθελαν νά ποῦν σοσιαλιστικό, ὅμως ἀπό ἀγραμματοσύνη ἤ ἀπό γραφειοκρατική δειλία εἶπαν κοινωνικό, καί βγῆκε μιά κουταμάρα: σοσιαλιστικό θά πεῖ κάτι πού ὑποστηρίζει τούς ἐργάτες στήν πάλη τους ἐνάντια στό κεφάλαιο καί κοινωνικό σημαίνει ἁπλῶς κοινωνικό. Πῶς μπορεῖ νά προσδόσει κανείς στήν ἀπεργία κοινωνικό χαραχτήρα; Αὐτό εἶναι τό ἴδιο μέ τό νά δόσει κανείς στούς ὑπουργούς ὑπουργικά χαρτοφυλάκια!). Εἶναι πραγματικά διασκεδαστικό! Οἱ σοσιαλιστές προσδίνουν στίς ἀπεργίες πολιτικό χαρακτήρα! Μά ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση πρίν ἀπ' ὅλους τούς σοσιαλιστές πῆρε ὅλα τά μέτρα γιά νά προσδόσει στίς ἀπεργίες πολιτικό χαρακτήρα. Μήπως ἡ ἴδια δέν ἄρχισε νά πιάνει τούς φιλήσυχους ἐργάτες, ἀκριβῶς ὅπως πιάνει τούς ἐγκληματίες; Νά τούς πιάνει καί νά τούς ἐξορίζει; Μήπως ἡ ἴδια δέν ἔστειλε παντοῦ χαφιέδες καί προβοκάτορες; Μήπως ἡ ἴδια δέν ἄρχισε νά πιάνει ὅποιον ἔπεφτε στά χέρια της; Μήπως ἡ ἴδια δέν ὑποσχέθηκε νά βοηθήσει τούς ἐργοστασιάρχες γιά νά μήν κάνουν παραχωρήσεις; Μήπως ἡ ἴδια δέν καταδίωκε τούς ἐργάτες

ἁπλῶς γιατί ἔκαναν ἐράνους γιά τούς ἀπεργούς; Ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση ἐξήγησε καλύτερα ἀπ' ὅλους στούς ἐργάτες ὅτι ὁ πόλεμός τους ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες πρέπει ὁπωσδήποτε νά εἶναι καί πόλεμος ἐνάντια στήν κυβέρνηση. Γιά τούς σοσιαλιστές δέν ἀπέμεινε παρά μόνο νά ἐπιβεβαιώσουν αὐτό τό πράγμα καί νά τό δημοσιεύσουν σέ προκηρύξεις. Αὐτό εἶναι ὅλο. Ἡ ρωσική ὅμως κυβέρνηση ἔχει γίνει μάστορας στήν τέχνη τῆς ὑποκρισίας καί οἱ ὑπουργοί φρόντισαν ν' ἀποσιωπήσουν τό ζήτημα, μέ ποιά μέσα ἡ κυβέρνησή μας «ἔδοσε πολιτικό χαρακτήρα στίς ἀπεργίες»· ἡ κυβέρνηση εἶπε στό κοινό τί ἡμερομηνία εἶχαν οἱ προκηρύξεις τῶν σοσιαλιστῶν, γιατί ὅμως δέν εἶπε στό κοινό τί ἡμερομηνία εἶχαν οἱ διαταγές τοῦ ἀστυνομικοῦ διοικητῆ τῆς πόλης καί τῶν ἄλλων μπασιμπουζούκων γιά σύλληψη τῶν φιλήσυχων ἐργατῶν, γιά ἐξοπλισμό τοῦ στρατοῦ, γιά ἀποστολή χαφιέδων καί προβοκατόρων. Εἶπαν στό κοινό πόσες προκηρύξεις ἔβγαλαν οἱ σοσιαλιστές, γιατί ὅμως δέν εἶπαν καί πόσοι ἐργάτες καί σοσιαλιστές πιάστηκαν, πόσες οἰκογένειες καταστράφηκαν, πόσοι ἐξορίστηκαν καί φυλακίστηκαν χωρίς δίκη. Γιατί; Γιατί ἀκόμα καί οἱ ρῶσοι ὑπουργοί, παρ' ὅλη τήν ξετσιπωσιά τους, ἀποφεύγουν νά μιλήσουν δημοσία γιά τέτιους ληστρικούς ἄθλους. Ἐνάντια στούς φιλήσυχους ἐργάτες, πού ξεσηκώθηκαν γιά τά δικαιώματά τους, πού ὑπεράσπισαν τόν ἑαυτό τους ἀπό τήν αὐθαιρεσία τῶν ἐργοστασιαρχῶν, ρίχτηκε ὅλη ἡ δύναμη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας μέ τήν ἀστυνομία καί τό στρατό, τούς χωροφύλακες καί τούς εἰσαγγελεῖς, — ἐνάντια στούς ἐργάτες, πού συντηροῦνταν μέ τίς πενταροδεκάρες τίς δικές τους καί τῶν συντρόφων τους, ἄγγλων, πολωνῶν, γερμανῶν καί αὐστριακῶν ἐργατῶν — μπῆκε σέ δράση ὅλη ἡ δύναμη τοῦ δημόσιου ταμείου, πού ὑποσχέθηκε· ὑποστήριξη στούς φουκαράδες τούς ἐργοστασιάρχες.

Οἱ ἐργάτες δέν ἦταν ἑνωμένοι. Δέν μποροῦσαν νά κάνουν ἐράνους, νά τραβήξουν μέ τό μέρος τους ἄλλες πόλεις κι ἄλλους ἐργάτες, τούς καταδίωκαν ἀπό παντοῦ, οἱ ἐργάτες ἀναγκάστηκαν νά ὑποχωρήσουν μπροστά σ' ὅλη τή δύναμη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Οἱ κύριοι ὑπουργοί πανηγυρίζουν γιατὶ νίκησε ἡ κυβέρνηση!

Ὡραία νίκη! Ἐνάντια στούς 30 χιλιάδες φιλήσυχους ἐργάτες, πού δέν εἶχαν χρήματα, ρίχτηκε ὅλη ἡ δύναμη τῆς ἐξουσίας, ὅλος ὁ πλοῦτος τῶν κεφαλαιοκρατῶν! Οἱ ὑπουργοί θά ἐνεργοῦσαν μέ περισσότερη φρόνηση ἄν δέν βιάζονταν νά

καυχηθοῦν γιά μιά τέτια νίκη, γιατί ἡ καυχησιολογία τους θυμίζει πολύ τήν καυχησιολογία ἑνός ἀστυφύλακα πού καυχιέται γιατί κατόρθωσε νά φύγει ἀπό τήν ἀπεργία *χωρίς* νά τίς φάει.

«Οἱ ὑποκινήσεις» τῶν σοσιαλιστῶν δέν πέτυχαν — δηλώνει θριαμβευτικά ἡ κυβέρνηση, προσπαθώντας νά καθησυχάσει τούς κεφαλαιοκράτες. — Μάλιστα, καμιά ὑποκίνηση, θ' ἀπαντήσουμε καί μεῖς σ' αὐτό, δέ θά μποροῦσε νά προξενήσει ἔστω καί τό ἕνα ἑκατοστό τῆς ἐντύπωσης πού προξένησε σέ ὅλους τούς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης, σ' ὅλους τούς ἐργάτες τῆς Ρωσίας ἡ στάση τῆς κυβέρνησης σ' αὐτό τό ζήτημα! Οἱ ἐργάτες εἶδαν καθαρά τήν πολιτική τῆς κυβέρνησης: ἀποσιωπᾶ τίς ἐργατικές ἀπεργίες καί τούς δίνει μιά ψεύτικη εἰκόνα γι' αὐτές. Οἱ ἐργάτες εἶδαν ὅτι ἡ ἑνωμένη πάλη τους ὑποχρέωσε τήν κυβέρνηση νά ἐγκαταλείψει τήν ἀστυνομική ὑποκριτική ψευτιά. Εἶδαν ποιανοῦ συμφέροντα περιφρουρεῖ ἡ κυβέρνηση, πού ὑποσχέθηκε νά ὑποστηρίξει τούς ἐργοστασιάρχες. Οἱ ἐργάτες κατάλαβαν ποιός εἶναι ὁ πραγματικός ἐχθρός τους, ὅταν, ἐναντίον τους, χωρίς νά ἔχουν παραβιάσει τό νόμο καί τήν τάξη, ἔστειλαν τό στρατό καί τήν ἀστυνομία σάν νά ἐπρόκειτο γιά ἐχθρούς. Ὅσο κι ἄν συζητοῦν οἱ ὑπουργοί γιά ἀποτυχία τῆς πάλης, οἱ ἐργάτες βλέπουν πόσο ἡμέρωσαν παντοῦ οἱ ἐργοστασιάρχες καί ξέρουν ὅτι ἡ κυβέρνηση συγκαλεῖ κιόλας τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας γιά νά συσκεφθεῖ μαζί τους ποιές παραχωρήσεις πρέπει νά γίνουν στούς ἐργάτες, γιατί βλέπει ὅτι οἱ παραχωρήσεις εἶναι ἀπαραίτητες. Οἱ ἀπεργίες τοῦ 1895-1896 δέν πῆγαν χαμένες. Πρόσφεραν τεράστια ὑπηρεσία στούς ρώσους ἐργάτες, τούς ἔδειξαν πῶς πρέπει νά παλαίβουν γιά τά συμφέροντά τους. Τούς ἔμαθαν νά καταλαβαίνουν *τήν πολιτική κατάσταση καί τίς πολιτικές ἀνάγκες τῆς ἐργατικῆς τάξης*.

Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης[42].

Νοέμβρης τοῦ 1896.

Γράφτηκε στή φυλακή πρίν ἀπό τίς 25 τοῦ Νοέμβρη (7 τοῦ Δεκέμβρη) 1896
Βγῆκε σέ πολύγραφο

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς προκήρυξης.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΕΞ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΤΩΝ «ΓΗΡΑΙΩΝ» ΠΡΟΣ ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗΣ «ΕΝΩΣΗ ΑΓΩΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ» [43]

Ὁ Μιχάηλοφ ἐμφανίστηκε στήν Πετρούπολη τό 1891 σάν φοιτητής τοῦ πανεπιστημίου Χαρκόβου, ἀποβλημένος γιά συμμετοχή σέ ταραχές. Μπῆκε στή φοιτητική ὀργάνωση, πού καί μετά τή διάλυσή της ἔφερε τήν ὀνομασία «κορπορά-τσιγια»[44]. Στούς ὀδοντοϊατρικούς κύκλους κυκλοφόρησαν φῆμες γιά τή διαγωγή του σέ μιά περίοδο πού εἶχε κάτι ὕποπτες γνωριμίες, ἐπειδή κατηγοροῦνταν ὅτι καταχράστηκε χρήματα, πού εἶχαν μαζευτεῖ γιά βοήθεια στούς πεινασμένους, αὐτός ὅμως πλήρωσε τό ἔλλειμμα. Τήν περίοδο αὐτή συνδέθηκε μέ. . .*

Τό Γενάρη τοῦ 1894 ἔγινε ἔρευνα καί στά σπίτια πολλῶν πρώην μελῶν τῆς «κορπορά-τσιγιας» πού ἀναφέραμε παραπάνω μαζί καί στό σπίτι τοῦ Μιχάηλοφ. Στίς ἀνακρίσεις διάβασαν σ' ὅλους λεπτομερειακά στοιχεῖα γιά τή σύνθεση τῆς ἕνωσης κλπ. Οἱ χωροφύλακες δήλωσαν ὅτι ἡ ὑπόθεση δημιουργήθηκε ἀπό τήν καταγγελία ἑνός πρώην μέλους. Γιά τόν Μιχάηλοφ ἀποκλείστηκε κάθε ὑπόνοια γιατί οἱ χωροφύλακες ἔλεγαν, ὅτι σ' αὐτήν τήν ἀσήμαντη ὑπόθεση δόθηκε σημασία μόνο γιατί ἦταν ἀνακατεμένος ἕνας φανατικός ἐπαναστάτης. Τόν ἴδιο καιρό ἔγινε ἀπεργία στή φάμπρικα Βορόνιν[45]. Ὁ Μιχάηλοφ τρύπωσε ἀνάμεσα στούς ἀπεργούς κι ἄρχισε νά κάνει ἔρανο γι' αὐτούς. Τό Φλεβάρη πιάστηκαν 8 ἐργάτες, πού εἶχαν ἐπαφή μέ τόν Μιχάηλοφ, καί 1 φοιτητής, πού ἔκανε ἔρανο μέ ἐντολή δική του (ὁ Ταλαλάγεφ). Ἀπό τότε ὁ Μιχάηλοφ ἄρχισε νά πλησιάζει καί πάλι τούς ouvriers** καί κατάφερε

* Στό χειρόγραφο εἶναι δυσανάγνωστο. *Ἡ Σύντ.*
** ἐργάτες. *Ἡ Σύντ.*

νά χωθεΐ στούς δμίλους, πού καθοδηγοΰνταν άπό τούς ναροντοβόλτσι. Τό καλοκαίρι τοΰ 1894 οί ναροντοβόλτσι πιάστηκαν. Στήν άνάκριση φάνηκε δτι ή άστυνομία ήξερε πολλά. Στήν άνάκριση τή δική μας τών γηραιών, μάς άποδόθηκε ή κατηγορία δτι έχουμε γνωριμία μέ δρισμένους άπ' αύτούς τούς ναροντοβόλτσι, ή περίπτωση δμως...* Άμέσως ύστερα άπ' αύτό τελείωσε ή πρώτη ύπόθεση τοΰ Μιχάηλοφ...* καί άλλοι έξορίστηκαν, αύτός δέν καταδικάστηκε καί έλεγε παντοΰ δτι ύπέβαλε αϊτηση χάριτος καί δτι αύτό τό έκανε μέ τήν πρόθεση νά έξακολουθήσει νά δουλεύει δπως καί προηγούμενα. Δυστυχώς, βρέθηκαν άνθρωποι πού δέ θεώρησαν τό γεγονός αύτό άρκετά άτιμωτικό, καί τόν πήραν ύπό τήν προστασία τους, κι αύτός, πού προσωπικά δέν εϊχε τή συμπάθεια τών έργατών, έξασφάλισε τή δυνατότητα νά στερεώσει καί νά διευρύνει τούς δεσμούς του.

Άκολουθεΐ περιγραφή τών μεθόδων πού χρησιμοποιούσε, προσφορά χρημάτων μέ τό ζόρι σέ έργάτες, πρόσκλησή τους στό σπίτι του, άνακάλυψη ψευδωνύμων κλπ. Χάρη σ' αύτά καί έκμεταλλευόμενος τήν άπόλυτη έμπιστοσύνη τών προσώπων, πού άναφέραμε πιό πάνω, έμαθε γρήγορα πολλά μέλη διαφόρων δμάδων. Όλοι τους πιάστηκαν. Όταν ένας έργάτης...* εΐπε δτι έπαιρνε βιβλία άπό τόν Μιχάηλοφ, δ Μιχάηλοφ πιάστηκε άλλά άπολύθηκε άμέσως καί ώς τώρα βρίσκεται στήν Πετρούπολη. Στήν άνάκριση σάν κατηγορούμενος έκανε ψεύτικες καταθέσεις σέ βάρος δλων τών συντρόφων του, σέ δρισμένους κατηγορούμενους...* διάβασαν λεπτομερειακή έκθεσή του σχετικά μέ τή σύνθεση διαφόρων δμάδων. (Ύπογραφές).

Γράφτηκε τό 1896

Πρωτοδημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

* Τό χειρόγραφο εΐναι δυσανάγνωστο. *Ή Σύντ.*

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

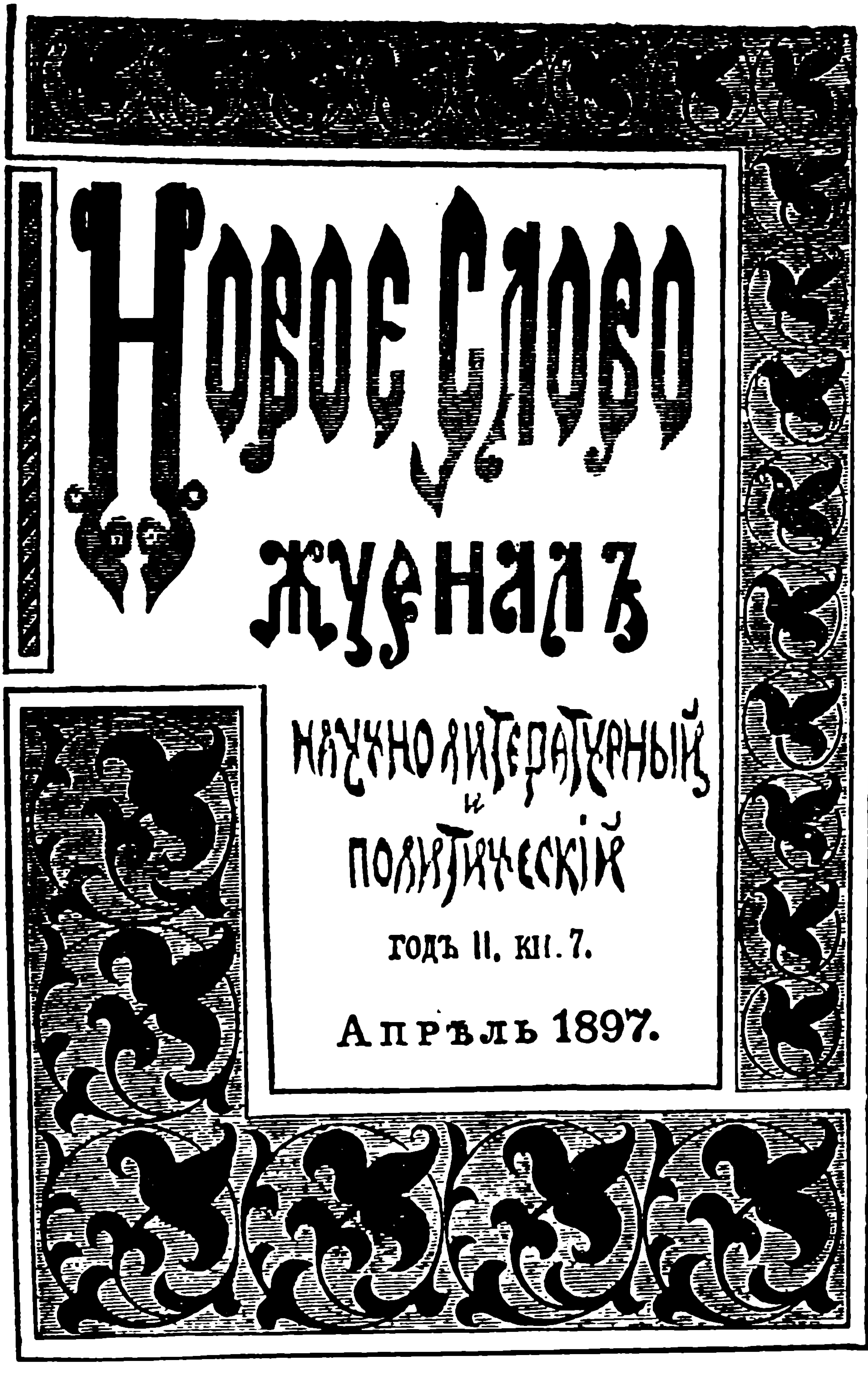
Ο ΣΙΣΜΟΝΤΙ ΚΑΙ ΟΙ ΟΠΑΔΟΙ ΤΟΥ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ [46]

Γράφτηκε τήν ἄνοιξη τοῦ 1897

Πρωτοδημοσιεύτηκε τόν Ἀπρίλη—Ἰούλη τοῦ 1897 στό περιοδικό «Νόβογε Σλόβο» τεύχη 7 - 10, Ὑπογραφή: Κ. Τ—ν

Ἀναδημοσιεύτηκε τό 1898 στή συλλογή: Βλαντίμιρ Ἰλίν. «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα». Πετρούπολη

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς συλλογῆς «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα», ἀφοῦ παραβλήθηκε μέ τό κείμενο τοῦ περιοδικοῦ «Νόβογε Σλόβο» καί μέ τό κείμενο τῆς συλλογῆς: Βλ. Ἰλίν. «Τό ἀγροτικό πρόβλημα», 1908.

Новое Слово

Журналъ

научно литературный и политическій

годъ II. кн. 7.

Апрѣль 1897.

Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Νόβογε Σλόβο», ὅπου πρωτοδημοσιεύτηκαν τά ἄρθρα τοῦ Β. Ι. Λένιν «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ» καί «Ἀπ' ἀφορμή ἕνα σχόλιο ἐφημερίδας».— 1897

Σμίκρυνση

Ὁ ἑλβετός οἰκονομολόγος Σισμόντι (J.-C.-L. Sismonde de Sismondi) πού ἔγραψε στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας, παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τή λύση τῶν γενικῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, πού προβάλλουν σήμερα μέ ἰδιαίτερη ἔνταση στή Ρωσία. Ἄν σ' αὐτό προσθέσουμε ὅτι στήν ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ὁ Σισμόντι, κατέχει εἰδική θέση, γιατί στέκει ἔξω ἀπό τά κύρια ρεύματα, ὅτι εἶναι ἔνθερμος ὀπαδός τῆς μικρῆς παραγωγῆς καί διαμαρτύρεται ἐνάντια στούς ὑπερασπιστές καί στούς θεωρητικούς τῆς μεγάλης παραγωγῆς (ὅπως ἀκριβῶς τάσσονται ἐναντίον τους καί οἱ σύγχρονοι ρῶσοι ναρόντνικοι), τότε ὁ ἀναγνώστης θά καταλάβει τήν πρόθεσή μας νά δόσουμε μιά σκιαγραφία τῆς διδασκαλίας τοῦ Σισμόντι στίς βασικές γραμμές της καί στή στάση της ἀπέναντι στίς ἄλλες — σύγχρονες καί μεταγενέστερές της — κατευθύνσεις τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Τό ἐνδιαφέρον γιά τή μελέτη τοῦ Σισμόντι μεγαλώνει ἀκριβῶς σήμερα ἀπό τό γεγονός, ὅτι στό περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τοῦ περασμένου χρόνου, τοῦ 1896, βρίσκουμε ἕνα ἄρθρο ἀφιερωμένο ἐπίσης στήν ἔκθεση τῆς διδασκαλίας τοῦ Σισμόντι (*Μπ. Ἐφρούσι:* «Οἱ κοινωνικο-οικονομικές ἀντιλήψεις τοῦ Σιμόντ ντέ Σισμόντι», *«Ρούσκογε Μπογκάτστβο»* 1896, τεύχη 7 καί 8)*.

Ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογάτστβο» δηλώνει μιᾶς ἐξαρχῆς ὅτι δέν ὑπάρχει συγγραφέας πού «νά ἔχει κριθεῖ τόσο λαθεμένα», ὅσο ὁ Σισμόντι, τόν ὁποῖο ἔχουν τάχα παρουσιάσει «ἄδικα» πότε σάν ἀντιδραστικό καί πότε σάν οὐτοπιστή. Συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Ἴσα-ἴσα *αὐτή* ἡ κρίση γιά τόν Σισμόντι εἶναι πέρα γιά πέρα σωστή. Ἐνῶ τό ἄρθρο τοῦ «Ρού-

* Ὁ Ἐφρούσι πέθανε τό 1897. Νεκρολογία γι' αὐτόν δημοσιεύτηκε στό τεῦχος τοῦ Μάρτη 1897 τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο».

σκογε Μπογκάτστβο», πού ἀποτελεῖ μιά λεπτομερειακή καί προσεχτική ἀπόδοση τῶν ὅσων λέει ὁ Σισμόντι, χαρακτηρίζει ἐντελῶς λαθεμένα τή θεωρία του*, γιατί ἐξιδανικεύει τόν Σισμόντι ἀκριβῶς στά σημεῖα ἐκεῖνα τῆς θεωρίας του, πού τόν πλησιάζουν περισσότερο στούς ναρόντνικους καί γιατί ἀγνοεῖ καί παρουσιάζει κατά τρόπο λαθεμένο τή στάση του ἀπέναντι στά μεταγενέστερα ρεύματα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ ἔκθεση καί ἡ ἀνάλυση τῆς διδασκαλίας τοῦ Σισμόντι ἀπομέρους μας θά εἶναι ταυτόχρονα καί κριτική τοῦ ἄρθρου τοῦ Ἐφρούσι.

* Εἶναι ἀπόλυτα σωστό ὅτι ὁ Σισμόντι δέν εἶναι σοσιαλιστής, πράγμα πού τό τονίζει στήν ἀρχή τοῦ ἄρθρου του ὁ Ἐφρούσι, ἐπαναλαμβάνοντας τά ὅσα εἶπε ὁ Λίππερτ (βλ. «Handwörterbuch der Staatswissenschaften», V. Band, Artikel «Sismondi» von *Lippert*, Seite 678 («Λεξικό τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν», τόμ. V, τό ἄρθρο τοῦ *Λίππερτ*, «Σισμόντι», σελ. 678. *Ἡ Σύντ.*)).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I

ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Χαρακτηριστική ἰδιομορφία τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι εἶναι ἡ διδασκαλία του γιά τό εἰσόδημα, γιά τή σχέση τοῦ εἰσοδήματος πρός τήν παραγωγή καί τόν πληθυσμό. Καί τό κυριότερο ἔργο τοῦ Σισμόντι ἔχει τόν ἑξῆς τίτλο: «Nouveaux principes d'economie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population» (Seconde édition, Paris, 1827, 2 vol*. Ἡ πρώτη ἔκδοση βγῆκε τό 1819). — «Νέες ἀρχές πολιτικῆς οἰκονομίας ἤ γιά τόν πλοῦτο στίς σχέσεις του μέ τόν πληθυσμό». Τό θέμα αὐτό εἶναι σχεδόν ταυτόσημο μέ τό ζήτημα πού εἶναι γνωστό στή ρωσική ναροντνικιστική φιλολογία μέ τήν ὀνομασία «τό ζήτημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τόν καπιταλισμό». Ὁ Σισμόντι ὑποστήριζε συγκεκριμένα ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης παραγωγῆς καί τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στή βιομηχανία καί στή γεωργία ἔχει σάν ἀποτέλεσμα νά ξεπερνάει ἡ παραγωγή ὁπωσδήποτε τήν κατανάλωση καί ν' ἀντιμετωπίζει τό ἄλυτο πρόβλημα τῆς ἐξεύρεσης καταναλωτῶν· ὅτι στό ἐσωτερικό τῆς χώρας δέν μπορεῖ νά βρεῖ καταναλωτές, γιατί μετατρέπει τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ σέ μεροκαματιάρηδες, σέ ἁπλούς ἐργάτες καί δημιουργεῖ πληθυσμό χωρίς ἀπασχόληση, ἐνῶ γίνεται ὅλο καί πιό δύσκολο νά ἐξεύρει ἐξωτερική ἀγορά, ἐφόσον στόν παγκόσμιο στίβο ἐμφανίζονται καινούργιες κεφαλαιοκρατικές χῶρες. Ὁ ἀναγνώστης βλέπει ὅτι πρόκειται ἐντελῶς γιά τά ἴδια προβλήματα, πού ἀπασχολοῦν καί τούς ναρόντνικους οἰκονομολόγους μέ ἐπικεφαλῆς τούς κ.κ. Β. Β. καί Ν. — ον. Ἄς δοῦμε ἀπό πιό κοντά ὁρισμένα σημεῖα τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Σισμόντι καί τήν ἐπιστημονική της σημασία.

---

* Δεύτερη ἔκδοση, Παρίσι, 1827, 2 τόμοι. *Ἡ Σύντ.*

Ι. ΠΕΡΙΟΡΙΖΕΤΑΙ Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΞΑΙΤΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΟΠΑΡΑΓΩΓΩΝ;

Σέ ἀντίθεση μέ τούς κλασικούς οἰκονομολόγους, πού στίς θεωρίες τους εἶχαν ὑπόψη τό διαμορφωμένο πιά κεφαλαιοκρατικό σύστημα καί θεωροῦσαν τήν ὕπαρξη τῆς τάξης τῶν ἐργατῶν σάν κάτι τό δοσμένο καί τό αὐτονόητο, ὁ Σισμόντι ὑπογραμμίζει ἀκριβῶς τό προτσές τῆς καταστροφῆς τοῦ μικροπαραγωγοῦ, τό προτσές πού ὁδήγησε στό σχηματισμό αὐτῆς τῆς τάξης. Δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ὑπόδειξη τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ὑπηρεσία τοῦ Σισμόντι, εἶναι ὅμως γεγονός ὅτι ὁ Σισμόντι σάν οἰκονομολόγος δέν μπόρεσε νά καταλάβει τό φαινόμενο αὐτό καί συγκάλυπτε μέ «εὐσεβεῖς πόθους» τήν ἀνικανότητά του νά δόσει μιά συνεπῆ ἀνάλυση. Ἡ καταστροφή τοῦ μικροπαραγωγοῦ ἀποδείχνει, κατά τή γνώμη τοῦ Σισμόντι, τόν περιορισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς.

«Ἄν ἕνας ἐργοστασιάρχης θά πουλάει πιό φτηνά — λέει ὁ Σισμόντι στό κεφάλαιο: "πῶς ὁ πουλητής διευρύνει τήν ἀγορά του;" (ch. III, livre IV, t. I, p. 342 et suiv.*)**, — τότε θά πουλήσει περισσότερα, γιατί οἱ ἄλλοι θά πουλήσουν λιγότερα. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ ἐργοστασιάρχης προσπαθεῖ πάντοτε νά κάνει κάποια οἰκονομία σέ ἐργασία ἤ σέ πρῶτες ὕλες, πού θά τοῦ ἔδινε τή δυνατότητα νά πουλάει πιό φτηνά ἀπό τούς συντρόφους του. Κι ἐπειδή τά ἴδια τά ὑλικά εἶναι προϊόν προηγούμενης ἐργασίας, οἱ οἰκονομίες του σέ τελευταία ἀνάλυση, ὁδηγοῦν πάντοτε στήν κατανάλωση λιγότερης ἐργασίας γιά τήν παραγωγή τοῦ ἴδιου προϊόντος». «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ χωριστός ἐργοστασιάρχης δέν προσπαθεῖ νά περιορίσει τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, ἀλλά ν' αὐξήσει τήν παραγωγή. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό πέτυχε, ὅτι ἀπόσπασε πελάτες ἀπό τούς ἀνταγωνιστές του, ἐλαττώνοντας τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματος. Καί ποιό θά εἶναι τό "ἐθνικό ἀποτέλεσμα" τοῦ γεγονότος αὐτοῦ;». «Οἱ ἄλλοι ἐργοστασιάρχες θά ἐφαρμόσουν στό ἐργοστάσιό τους τίς δικές του μέθοδες παραγωγῆς. Τότε, φυσικά, ορισμέ-

---

* —κεφ. III, βιβλίο IV, τόμ. I, σελ. 342 καί ἑπόμ. *Ἡ Σύντ.*

** Σέ συνέχεια ὅλες οἱ περικοπές, πού δέν ἔχουν εἰδικές παραπομπές εἶναι παρμένες ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ «Nouveaux Principes», πού ἀναφέραμε πιό πάνω.

νοι ἀπό αὐτούς θ' ἀναγκαστοῦν νά ἀπολύσουν κάμποσους ἐργάτες, ἀνάλογα μέ τό βαθμό πού ἡ νέα μηχανή αὐξάνει τήν παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας. Ἄν ἡ κατανάλωση ἔχει μείνει ἀμετάβλητη, καί ἄν τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας τήν κάνουν δέκα φορές λιγότερα χέρια, τότε τά ἐννιά δέκατα τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς τῆς μερίδας τῆς ἐργατικῆς τάξης θ' ἀφαιρεθοῦν ἀπό αὐτήν καί ἡ κατανάλωσή της σ' ὅλα τά εἴδη θά ἐλαττωθεῖ στόν ἴδιο βαθμό... Ἡ ἐφεύρεση — ἄν τό ἔθνος δέν ἔχει ἐξωτερικό ἐμπόριο κι ἄν ἡ κατανάλωση μένει ἀμετάβλητη — θά ἔχει, συνεπῶς, ζημιά γιά ὅλους, ἐλάττωση τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, πού τόν ἑπόμενο χρόνο θά ὁδηγήσει στήν ἐλάττωση τῆς γενικῆς κατανάλωσης» (I, 344). «Καί δέν μποροῦσε παρά νά γίνει ἔτσι: ἡ ἐργασία αὐτή καθαυτή ἀποτελεῖ σπουδαῖο μέρος τοῦ εἰσοδήματος (ὁ Σισμόντι ἔχει ὑπόψη του τό μισθό ἐργασίας), καί γιά τό λόγο αὐτό δέν μπορεῖ νά μειώνεται ἡ ζήτηση ἐργασίας χωρίς νά γίνεται τό ἔθνος πιό φτωχό. Συνεπῶς, τό κέρδος πού ἀναμένεται ἀπό τήν ἐφεύρεση νέων τρόπων παραγωγῆς συνδέεται σχεδόν πάντοτε μέ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο» (I, 345).

Ὁ ἀναγνώστης βλέπει ὅτι μέ τά λόγια αὐτά ἔχουμε κιόλας μπροστά μας ὅλη τή γνωστή «θεωρία» τοῦ «περιορισμοῦ τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς» σάν ἐπακόλουθο τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀνάγκης νά βρεθεῖ γι' αὐτό τό λόγο ἐξωτερική ἀγορά. Ὁ Σισμόντι ἐπανέρχεται πάρα πολύ συχνά στή σκέψη αὐτή, συνδέοντας μ' αὐτή καί τή θεωρία του γιά τίς κρίσεις, καί τή «θεωρία» γιά τόν πληθυσμό· στή διδασκαλία του τό σημεῖο αὐτό εἶναι ἐξίσου κυρίαρχο ὅσο καί στή διδασκαλία τῶν ρώσων ναρόντνικων.

Φυσικά, ὁ Σισμόντι δέν ξέχασε ὅτι στίς συνθῆκες τῶν νέων σχέσεων ἡ καταστροφή καί ἡ ἀνεργία συνοδεύονται ἀπό τήν αὔξηση τοῦ «ἐμπορικοῦ πλούτου», ὅτι πρέπει νά γίνεται λόγος γιά ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης παραγωγῆς, τοῦ καπιταλισμοῦ. Αὐτό τό καταλάβαινε περίφημα καί βεβαίωνε συγκεκριμένα ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ περιορίζει τήν ἐσωτερική ἀγορά: «Ἀκριβῶς ὅπως γιά τό καλό τῶν πολιτῶν ἔχει σημασία ἄν ἡ ἐπάρκεια καί ἡ κατανάλωση ὅλων θά πλησιάζει πρός τήν ἰσότητα ἤ ἄν μιά μικρή μειοψηφία θά τά ἔχει ὅλα μέ ἀφθονία, ἐνῶ ἡ μάζα θά περιορίζεται στά ἀπολύτως ἀναγκαῖα, ἔτσι ἀκριβῶς καί τά δυό αὐτά εἴδη διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος ἔχουν σημασία καί γιά τήν ἀνάπτυξη *τοῦ ἐμπορικοῦ πλούτου*

(richesse commerciale)*. Ἡ ἰσότητα τῆς κατανάλωσης θά ἔχει πάντοτε σάν ἀποτέλεσμα τή διεύρυνση τῆς ἀγορᾶς τῶν παραγωγῶν, ἡ ἀνισότητα — *τὸ στένεμα τῆς ἀγορᾶς*» (de le (le marché) resserer toujours davantage) (I, 357).

Κι ἔτσι, ὁ Σισμόντι βεβαιώνει ὅτι ἡ ἐσωτερική ἀγορά περιορίζεται ἀπό τή χαρακτηριστική γιά τόν καπιταλισμό ἀνισότητα διανομῆς, ὅτι ἡ ἀγορά πρέπει νά δημιουργεῖται μέ τήν ἴση κατανομή. Μέ ποιόν ὅμως τρόπο μπορεῖ νά γίνεται αὐτό στίς συνθῆκες *τοῦ ἐμπορικοῦ πλούτου*, στόν ὁποῖο πέρασε ἀπαρατήρητα ὁ Σισμόντι (καί στόν ὁποῖο δέν μποροῦσε παρά νά περάσει, γιατί διαφορετικά δέ θά μποροῦσε νά μιλάει γιά *ἀγορά*); Αὐτό δέν τό ἐξετάζει. Πῶς ἀποδείχνει τή δυνατότητα διατήρησης τῆς ἰσότητας τῶν παραγωγῶν στίς συνθῆκες τοῦ ἐμπορικοῦ πλούτου, *δηλ.* στίς συνθῆκες τοῦ συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα στούς διάφορους παραγωγούς; Δέν τό ἀποδείχνει μέ τίποτα ἀπολύτως. Ἁπλῶς ἀποφαίνεται ὅτι ἔτσι *πρέπει νά εἶναι*. Ἀντί νά συνεχίσει τήν παραπέρα ἀνάλυση τῆς ἀντίθεσης πού δικαιολογημένα τήν ἀναφέρει, καταπιάνεται νά ἐξηγήσει ὅτι γενικά δέν εἶναι ἐπιθυμητές οἱ ἀντιθέσεις. «Μπορεῖ μέ τὴν ἀντικατάσταση τῆς μικρῆς γεωργίας ἀπό τή μεγάλη νά τοποθετήθηκαν στή γῆ περισσότερα κεφάλαια, νά κατανεμήθηκε περισσότερος ἀπό πρίν πλοῦτος ἀνάμεσα σέ ὅλη τή μάζα τῶν γεωργῶν»... (δηλ. «μπορεῖ» νά αὐξήθηκε ἡ ἐσωτερική ἀγορά, πού καθορίζεται ἀκριβῶς ἀπό τήν ἀπόλυτη ποσότητα τοῦ *ἐμπορικοῦ* πλούτου; — νά αὐξήθηκε παράλληλα μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ;)... «Γιά τό ἔθνος ὅμως ἡ κατανάλωση μιᾶς οἰκογένειας πλούσιων φέρμερς σύν τήν κατανάλωση 50 οἰκογενειῶν φτωχῶν μεροκαματιάρηδων δέν ἰσοδυναμεῖ μέ τήν κατανάλωση 50 οἰκογενειῶν ἀγροτῶν, ἀπό τίς ὁποῖες καμιά δέν εἶναι πλούσια, ὅμως καί καμιά δέν στερεῖται μιά (μέτρια), προσήκουσα ἐπάρκεια» (une honnête aisance) (I, 358). Μ' ἄλλα λόγια, ἴσως, ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἀγροκτημάτων νά δημιουργεῖ καί τήν ἐσωτερική ἀγορά γιά τόν καπιταλισμό. Ὁ Σισμόντι ἦταν πολύ μορφωμένος καί εὐσυνείδητος οἰκονομολόγος, ὥστε δέν μποροῦσε νά ἀρνηθεῖ τό γεγονός αὐτό, ὅμως... ὅμως, ἐδῶ ὁ συγγραφέας ἐγκαταλείπει τήν ἔρευνά του καί ἀντί νά βάλει «ἔθνος» τοῦ ἐμπορικοῦ πλούτου βάζει κατευθεῖαν «ἔθνος» τῶν ἀγροτῶν. Θέλοντας νά ξε-

---

* Ἐδῶ, ὅπως καί σέ ὅλα τά ἄλλα σημεῖα, οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικές μας, ἐφόσον δέν ἀναφέρεται τό ἀντίθετο.

φορτωθεῖ ἕνα δυσάρεστο γεγονός, πού ἀνατρέπει τή μικροαστική του ἄποψη, ξεχνᾶ ἀκόμα καί ὅ,τι ἔλεγε πρίν ἀπό λίγο, συγκεκριμένα: οἱ «φέρμερς» ἀναπτύχθηκαν ἀπό «ἀγρότες» ἀκριβῶς χάρη στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορικοῦ πλούτου. «Οἱ πρῶτοι φέρμερς, — ἔλεγε ὁ Σισμόντι, — ἦταν ἁπλοί καλλιεργητές... Δέν ἔπαυαν νά εἶναι ἀγρότες... Δέ χρησιμοποιοῦσαν σχεδόν ποτέ γιά μιά κοινή δουλιά μεροκαματιάρηδες ἐργάτες, ἀλλά μόνον ὑπηρέτες (ἐργάτες γῆς — des domestiques), πού τούς διάλεγαν πάντα ἀνάμεσα σέ ἴσους τους, πού τούς συμπεριφέρονταν σάν σέ ἴσους, ἔτρωγαν στό ἴδιο τραπέζι... ἀποτελοῦσαν τήν ἴδια τάξη τῶν ἀγροτῶν» (I, 221). Συνεπῶς, ὅλο τό ζήτημα εἶναι ὅτι οἱ πατριαρχικοί αὐτοί μουζίκοι μέ τούς πατριαρχικούς τους ἐργάτες γῆς ἀρέσουν πολύ περισσότερο στόν συγγραφέα καί ἁπλούστατα δέ θέλει νά δεῖ τίς ἀλλαγές, πού προκάλεσε στίς πατριαρχικές αὐτές σχέσεις ἡ ἀνάπτυξη τοῦ «ἐμπορικοῦ πλούτου».

Ὁ Σισμόντι ὅμως δέν εἶναι διατεθειμένος νά τό ὁμολογήσει αὐτό. Ἐξακολουθεῖ νά νομίζει ὅτι μελετᾶ τούς νόμους τοῦ ἐμπορικοῦ πλούτου καί, ξεχνώντας τίς ἐπιφυλάξεις του, λέει καθαρά:

«Κι ἔτσι, λόγω τῆς συγκέντρωσης τῶν περιουσιῶν στά χέρια ἑνός μικροῦ ἀριθμοῦ ἰδιοχτητῶν, *ἡ ἐσωτερική ἀγορά περιορίζεται ὅλο καί περισσότερο(!)*, καί ἡ βιομηχανία ἀναγκάζεται ὅλο καί περισσότερο νά ἀναζητεῖ ἐξωτερικές ἀγορές κατανάλωσης, ὅπου τήν ἀπειλοῦν μεγάλοι κλονισμοί» (des grandes révolutions) (I, 361). «Κι ἔτσι, ἡ ἐσωτερική ἀγορά δέν μπορεῖ νά διευρύνεται παρά μόνο μέ τή διεύρυνση τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας» (I,362). Ὁ Σισμόντι ἔχει ὑπόψη του τή λαϊκή εὐημερία, γιατί μόλις πρίν ἀπό λίγο παραδέχτηκε τή δυνατότητα τῆς «ἐθνικῆς» εὐημερίας στό καθεστώς τῆς φέρμας.

Ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης, οἱ δικοί μας ναρόντνικοι οἰκονομολόγοι λένε τά ἴδια ἐπί λέξει.

Ὁ Σισμόντι ἐπανέρχεται ἄλλη μιά φορά στό ζήτημα αὐτό στό τέλος τοῦ ἔργου του, στό VII βιβλίο: «Γιά τόν πληθυσμό», στό VII κεφάλαιο: «Γιά τόν πληθυσμό πού περισσεύει λόγω τῆς ἐφεύρεσης τῶν μηχανῶν».

«Στό χωριό ἡ εἰσαγωγή τοῦ συστήματος τῶν μεγάλων ἀγροκτημάτων ὁδήγησε στή Μεγάλη Βρετανία στήν ἐξαφάνιση τῆς τάξης τῶν ἐνοικιαστῶν ἀγροτῶν (fermiers paysans), πού ἐργάζονταν μόνοι τους καί παρ' ὅλα αὐτά εἶχαν μιά μέτρια

ἐπάρκεια· ὁ πληθυσμός ἐλαττώθηκε σημαντικά· ἡ κατανάλωσή του ὅμως ἐλαττώθηκε ἀκόμα περισσότερο ἀπό τήν ἀριθμητική του ἐλάττωση. Οἱ μεροκαματιάρηδες, πού κάνουν ὅλες τίς γεωργικές δουλιές, παίρνοντας μόνο τά ἀπολύτως ἀναγκαῖα, σέ καμιά περίπτωση δέ δίνουν στή βιομηχανία τῆς πόλης τήν ἐνθάρρυνση (encouragement), πού ἔδιναν ἄλλοτε οἱ πλούσιοι ἀγρότες» (II,327). «Μιά ἀνάλογη ἀλλαγή σημειώθηκε καί στόν πληθυσμό τῆς πόλης... Οἱ μικρέμποροι, οἱ μικροβιομήχανοι ἐξαφανίζονται, καί ἕνας μεγάλος ἐπιχειρηματίας ἀντικατασταίνει ἑκατοντάδες ἀπ' αὐτούς· ἴσως ὅλοι μαζί νά μήν ἦταν τόσο πλούσιοι ὅσο αὐτός. Ὡστόσο, παρμένοι ὅλοι μαζί, ἦταν καλύτεροι καταναλωτές ἀπ' αὐτόν. Ἡ πολυτέλειά του ἐνθαρρύνει πολύ λιγότερο τή βιομηχανία ἀπ' ὅ,τι ἡ μέτρια ἐπάρκεια τῶν ἑκατό νοικοκυριῶν, πού ἀντικατάστησε» (ib.*).

Γεννιέται τό ἐρώτημα: σέ τί συνοψίζεται ἡ θεωρία αὐτή τοῦ Σισμόντι γιά τόν περιορισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς στίς συνθῆκες ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ; Στό ὅτι ὁ δημιουργός της, ἀφοῦ ἔκανε μιά μικρή προσπάθεια νά δεῖ τά πράγματα κατά πρόσωπο, ἀπέφυγε ν' αναλύσει τίς συνθῆκες πού ἀντιστοιχοῦν στόν καπιταλισμό («ἐμπορικός πλοῦτος» σύν μεγάλη παραγωγή στή βιομηχανία καί στή γεωργία, γιατί ὁ Σισμόντι δέν ξέρει τή λέξη «καπιταλισμός». Ἡ ταυτότητα τῶν ἐννοιῶν κάνει τή χρησιμοποίηση τῶν λέξεων αὐτῶν ἀπόλυτα σωστή καί στό ἑξῆς θά λέμε ἁπλῶς: «καπιταλισμός»), καί στή θέση τῆς ἀνάλυσης ἔβαλε τή μικροαστική του ἄποψη καί τή μικροαστική του οὐτοπία. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορικοῦ πλούτου, συνεπῶς, καί τοῦ συναγωνισμοῦ πρέπει ν' ἀφήσει ἄθικτη τήν ὁμοιόμορφη, μεσαία ἀγροτιά, μέ τή «μέτρια ἐπάρκειά» της καί τήν πατριαρχική της στάση ἀπέναντι στούς ἐργάτες γῆς.

Εἶναι εὐνόητο ὅτι ὁ εὐσεβής αὐτός πόθος ἔμεινε ἀποκλειστικό κτῆμα τοῦ Σισμόντι καί τῶν ἄλλων ρωμαντικῶν τῆς «διανόησης», ὅτι ὁ πόθος αὐτός μέρα μέ τή μέρα ἐρχόταν ὅλο καί περισσότερο σέ σύγκρουση μέ τήν πραγματικότητα πού ἀναπτύσει τίς ἀντιθέσεις, τῶν ὁποίων τό βάθος δέν ἤξερε ἀκόμα νά τό ἐκτιμήσει ὁ Σισμόντι.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ θεωρητική πολιτική οἰκονομία, πού στήν

* — ibidem — στό ἴδιο. *Ἡ Σύντ.*

παραπέρα ἀνάπτυξή της* τάχθηκε μέ τούς κλασικούς, καθόρισε μέ ἀκρίβεια ἴσα-ἴσα ἐκεῖνο πού ἤθελε ν' ἀρνηθεῖ ὁ Σισμόντι καί συγκεκριμένα: ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά καί τοῦ συστήματος τῶν ἀγροκτημάτων εἰδικά δέν περιορίζει, ἀλλά *δημιουργεῖ* τήν ἐσωτερική ἀγορά. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ συμβαδίζει μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας καί, στό βαθμό πού ἡ οἰκιακή παραγωγή παραχωρεῖ τή θέση της στήν παραγωγή γιά πούληση καί ὁ βιοτέχνης παραχωρεῖ τή θέση του στόν ἐργοστασιάρχη, προχωρεῖ ἡ δημιουργία ἀγορᾶς γιά *τὸ κεφάλαιο*. Οἱ «μεροκαματιάρηδες», πού ἐκτοπίζονται ἀπό τή γεωργία μέ τή μετατροπή τῶν «ἀγροτῶν» σέ «φέρμερς» προμηθεύουν ἐργατική δύναμη στό κεφάλαιο, ἐνῶ οἱ φέρμερς εἶναι ἀγοραστές τῶν προϊόντων τῆς βιομηχανίας καί ὄχι μόνο ἀγοραστές εἰδῶν κατανάλωσης (πού προηγούμενα παράγονταν ἀπό τούς ἀγρότες στό σπίτι ἤ ἀπό τούς χειροτέχνες τοῦ χωριοῦ) ἀλλά καί ἀγοραστές ἐργαλείων παραγωγῆς, πού δέν μποροῦσαν νά μείνουν πιά τά ἴδια τά παλιά, ἐφόσον ἡ μεγάλη γεωργία ἀντικατάστησε τή μικρή**. Τό τελευταῖο περιστατικό ἀξίζει νά ὑπογραμμιστεῖ, γιατί αὐτό ἀκριβῶς ἀγνοοῦσε εἰδικά ὁ Σισμόντι, ὅταν, στήν περικοπή πού παραθέσαμε γιά τήν «κατανάλωση» τῶν ἀγροτῶν καί τῶν φέρμερς, μιλοῦσε σάν νά μήν ὑπῆρχε παρά μόνο ἡ *ἀτομικά* κατανάλωση (κατανάλωση ψωμιοῦ, ρούχων κτλ.), σάμπως ἡ ἀγορά μηχανῶν, ἐργαλείων κλπ., ἡ κατασκευή κτιρίων, ἀποθηκῶν, ἐργοστασίων κλπ. νά μήν εἶναι κι αὐτή κατανάλωση, ὅμως κατανάλωση ἄλλου εἴδους καί συγκεκριμένα: *παραγωγικά κατανάλωση*, κατανάλωση ὄχι ἀπό τούς ἀνθρώπους, ἀλλά ἀπό τό κεφάλαιο. Καί πάλι πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι αὐτό ἀκριβῶς τό λάθος, πού ὁ Σισμόντι, ὅπως θά δοῦμε ἀμέσως, τό πῆρε ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ, τό ἀντέγραψαν ἀτόφιο οἱ δικοί μας ναρόντνικοι οἰκονομολόγοι***.

* Πρόκειται γιά τό μαρξισμό. (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἔκδοση τοῦ 1908. *Ἡ Σύντ.).*

** Ἔτσι δημιουργοῦνται ταυτόχρονα τά στοιχεῖα καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου («ἐλεύθερος» ἐργάτης) καί τοῦ σταθεροῦ· στό τελευταῖο ἀνήκουν τά μέσα παραγωγῆς, ἀπό τά ὁποῖα ἀπελευθερώνεται ὁ μικροπαραγωγός.

*** Ὁ Ἐφρούσι δέ λέει τίποτα γιά τό μέρος αὐτό τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι —τόν περιορισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς λόγω τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ. Θά δοῦμε πολλές φορές ἀκόμα ὅτι παραλείπει ἀκριβῶς αὐτό πού χαρακτηρίζει πιό ἀνάγλυφα τήν *ἄποψη* τοῦ Σισμόντι καί τή στάση τοῦ ναροντνικισμοῦ ἀπέναντι στή διδασκαλία του.

II. ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΣΙΣΜΟΝΤΙ ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Σισμόντι ἐνάντια στή δυνατότητα τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀνάπτυξής του δέν περιορίζεται μόνο σ' αὐτό. Τά ἴδια συμπεράσματα ἔβγαζε καί ἀπό τή διδασκαλία του γιά τό εἰσόδημα. Πρέπει νά ποῦμε ὅτι ὁ Σισμόντι ἀντέγραψε ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ ἀτόφια τή θεωρία τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας καί τή θεωρία τῶν τριῶν εἰδῶν εἰσοδήματος: τῆς γαιοπροσόδου, τοῦ κέρδους καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Κάνει μάλιστα ποῦ καί ποῦ τήν προσπάθεια νά συνενώσει τά δυό πρῶτα εἴδη εἰσοδήματος σέ ἀντίθεση πρός τό τρίτο: ἔτσι κάποτε τά συνενώνει, ἀντιπαραθέτοντάς τα στό μισθό ἐργασίας (I, 104-105)· χρησιμοποιεῖ μάλιστα γι' αὐτά καί τή λέξη: miex-value (ὑπεραξία[47]) (I, 103). Δέν πρέπει ὡστόσο νά ὑπερβάλουμε τή σημασία τῆς χρησιμοποίησης τῆς λέξης αὐτῆς, ὅπως κάνει, μοῦ φαίνεται, ὁ Ἐφρούσι, λέγοντας «ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Σισμόντι πλησιάζει πρός τή θεωρία τῆς ὑπεραξίας» («Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τεῦχος 8, σελ. 41). Ὁ Σισμόντι, συγκεκριμένα, δέν προχώρησε οὔτε ἕνα βῆμα πιό πέρα ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ, πού ἐπίσης ἔλεγε ὅτι ἡ γαιοπρόσοδος καί τό κέρδος εἶναι «ἀφαίρεση ἀπό τήν ἐργασία», τό μέρος τῆς ἀξίας, πού ὁ δουλευτής προσθέτει στό προϊόν (βλ. τήν «Ἔρευνα γιά τή φύση καί τίς αἰτίες τοῦ πλούτου», ρωσική μετάφραση τοῦ Μπίμπικοφ, τόμ. I κεφάλαιο VIII: «Γιά τό μισθό ἐργασίας» καί κεφάλαιο VI: «Γιά τά συστατικά μέρη τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων»). Πιό πέρα δέν προχώρησε οὔτε ὁ Σισμόντι. Προσπάθησε ὅμως νά συνδέσει τό χωρισμό αὐτό τοῦ νέου δημιουργούμενου προϊόντος σέ ὑπεραξία καί μισθό ἐργασίας μέ τή θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος, τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς καί τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Οἱ προσπάθειες αὐτές ἔχουν ἐξαιρετική σπουδαιότητα γιά τήν ἐκτίμηση τῆς ἐπιστημονικῆς σημασίας τοῦ ἔργου τοῦ Σισμόντι καί γιά τό ξεκαθάρισμα τῆς σύνδεσης ἀνάμεσα στή θεωρία του καί στή θεωρία τῶν ρώσων ναρόντνικων. Γιά λόγο αὐτό ἀξίζει τόν κόπο νά τίς ἐξετάσουμε πιό λεπτομερειακά.

Προωθώντας παντοῦ στήν πρώτη γραμμή τό ζήτημα τοῦ εἰσοδήματος, τῆς σχέσης του μέ τήν παραγωγή, μέ τήν κατανάλωση, μέ τόν πληθυσμό, ὁ Σισμόντι ὑποχρεώθηκε, φυσικά, ν' ἀναλύσει καί τίς θεωρητικές βάσεις τῆς ἔννοιας «εἰσόδη-

μα». Καί στήν ἀρχή κιόλας τοῦ ἔργου του βρίσκουμε τρία κεφάλαια, ἀφιερωμένα στό ζήτημα τοῦ εἰσοδήματος (1. II, ch. IV-VI). Τό κεφάλαιο IV: «Πῶς τό εἰσόδημα προέρχεται ἀπό τό κεφάλαιο» πραγματεύεται τή διαφορά κεφαλαίου καί εἰσοδήματος. Ὁ Σισμόντι ἀρχίζει κατευθείαν νά ἀναλύει τό θέμα αὐτό σέ σχέση μ' ὅλη τήν κοινωνία. «Ἐπειδή ὁ καθένας δουλεύει γιά ὅλους — λέει — ἡ παραγωγή ὅλων πρέπει νά καταναλώνεται ἀπ' ὅλους... Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στό εἰσόδημα εἶναι οὐσιαστική γιά τήν κοινωνία» (I, 83). Ὁ Σισμόντι ὅμως νιώθει ὅτι *γιά τήν κοινωνία* ἡ «οὐσιαστική» αὐτή διαφορά δέν εἶναι τόσο ἁπλή, ὅπως εἶναι γιά τόν κάθε χωριστό ἐπιχειρηματία. «Θίγουμε, παρατηρεῖ, τό πιό ἀφηρημένο καί τό πιό δύσκολο ζήτημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ φύση τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ εἰσοδήματος περιπλέκονται συνεχῶς στήν ἀντίληψή μας: βλέπουμε ὅτι *αὐτό πού εἶναι εἰσόδημα γιά τόν ἕνα γίνεται κεφάλαιο γιά τόν ἄλλο*, καί ὅτι ἕνα καί τό αὐτό ἀντικείμενο, περνώντας ἀπό χέρι σέ χέρι, ἀποχτᾶ διαδοχικά διαφορετικές ὀνομασίες» (I, 84), δηλ. πότε λέγεται «κεφάλαιο» καί πότε λέγεται «εἰσόδημα». «Εἶναι ὅμως λάθος, βεβαιώνει ὁ Σισμόντι, νά τά συγχέει κανείς», (Leur confusion est ruineuse, (p. 477). «Ὅσο δύσκολο εἶναι νά γίνει ἡ διάκριση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας, τόσο σπουδαία εἶναι ἡ διάκριση αὐτή» (I, 84).

Ὁ ἀναγνώστης πρόσεξε, ἀσφαλῶς, ποῦ βρίσκεται ἡ δυσκολία πού ἀναφέρει ὁ Σισμόντι: ἄν γιά τόν χωριστό ἐπιχειρηματία εἰσόδημα εἶναι τό κέρδος του, πού ξοδεύεται γιά τοῦτα ἤ γιά κεῖνα τά εἴδη κατανάλωσης*, ἄν γιά τό χωριστό ἐργάτη εἰσόδημα εἶναι τό μεροκάματό του, μποροῦμε ἄραγε νά ἀθροίσουμε αὐτά τά εἰσοδήματα γιά νά βροῦμε «τό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας»; Τί θά γίνει τότε μέ τούς κεφαλαιοκράτες καί τούς ἐργάτες, πού παράγουν, λχ., μηχανές; Τό προϊόν τους ἔχει τέτια μορφή, πού δέν μπορεῖ νά μπεῖ στήν κατανάλωση (δηλ. στήν ἀτομική κατανάλωση). Δέν μποροῦμε νά τό προσθέσουμε στά εἴδη κατανάλωσης. Προορισμός τῶν προϊόντων αὐτῶν εἶναι νά χρησιμεύσουν σάν κεφάλαιο. Δηλαδή, ἐνῶ εἶναι *εἰσόδημα* γιά τούς παραγωγούς τους (ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό μέρος τοὺς πού ἀναπληρώνει τό κέρδος καί τό μισθό ἐργα-

* Πιό σωστά: τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κέρδους, πού δέν πηγαίνει γιά συσσώρευση.

σίας), γίνονται *κεφάλαιο* γιά τούς ἀγοραστές. Πῶς μπορεῖ νά ξεμπλέξει κανείς μ' αὐτό τό μπέρδεμα, πού ἐμποδίζει νά καθοριστεῖ ἡ ἔννοια τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος;

Ὅπως εἴδαμε, ὁ Σισμόντι μόλις θίξει τό ζήτημα, τό ἐγκαταλείπει ἀμέσως καί περιορίζεται ν' ἀναφέρει τή «δυσκολία». Δηλώνει ρητά ὅτι «συνήθως παραδέχονται τρία εἴδη εἰσοδήματος: τή γαιοπρόσοδο, τό κέρδος καί τό μισθό ἐργασίας» (Ι, 85), καί περνάει στήν ἔκθεση τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀ. Σμίθ γιά τό καθένα ἀπ' αὐτά. Τό ζήτημα πού μπῆκε — γιά τή διαφορά ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας — ἔμεινε χωρίς ἀπάντηση. Ἡ ἔκθεση συνεχίζεται τώρα χωρίς νά γίνεται αὐστηρή διάκριση ἀνάμεσα στό κοινωνικό καί στό ἀτομικό εἰσόδημα. Ὁ Σισμόντι ὅμως θίγει ἀκόμα μιά φορά τό ζήτημα πού ἐγκατέλειψε. Λέει ὅτι, ὅπως ὑπάρχουν διάφορα εἴδη εἰσοδήματος, ὑπάρχουν καί «διάφορα εἴδη πλούτου» (Ι, 93) καί συγκεκριμένα: *τό πάγιο κεφάλαιο* — οἱ μηχανές, τά ἐργαλεῖα κτλ., *τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο* — πού σέ διάκριση ἀπό τό πρῶτο καταναλώνεται γρήγορα καί ἀλλάζει τή μορφή του (σπόρος, πρῶτες ὕλες, μισθός ἐργασίας) καί, τέλος, *τό εἰσόδημα ἀπό τό κεφάλαιο* πού καταναλώνεται χωρίς ἀναπαραγωγή. Ἐδῶ γιά μᾶς δέν ἔχει σημασία τό γεγονός ὅτι ὁ Σισμόντι ἐπαναλαμβάνει ὅλα τά λάθη τῆς θεωρίας τοῦ Σμίθ γιά τό πάγιο καί τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, συγχέοντας αὐτές τίς κατηγορίες, πού ἀνήκουν στό προτσές τῆς κυκλοφορίας, μέ τίς κατηγορίες, πού ἀπορέουν ἀπό τό προτσές τῆς παραγωγῆς (σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο). Μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ θεωρία τοῦ Σισμόντι γιά τό εἰσόδημα. Καί στό ζήτημα αὐτό ἀπό τό χωρισμό τῶν τριῶν εἰδῶν τοῦ πλούτου, πού ἀναφέραμε τώρα δά, βγάζει τό παρακάτω συμπέρασμα:

«Ἔχει σημασία νά σημειωθεῖ ὅτι τά τρία αὐτά εἴδη πλούτου πηγαίνουν ἐξίσου στήν κατανάλωση· γιατί ὅλα ὅσα ἔχουν παραχθεῖ ἔχουν ἀξία γιά τόν ἄνθρωπο μόνο στό βαθμό πού ἐξυπηρετοῦν τίς ἀνάγκες του καί οἱ ἀνάγκες αὐτές ἱκανοποιοῦνται μόνο μέ τήν κατανάλωση. Τό πάγιο ὅμως κεφάλαιο ἐξυπηρετεῖ τό σκοπό αὐτό μόνο κατά ἔμμεσο τρόπο (d'une manière indirecte)· καταναλώνεται ἀργά, βοηθώντας τόν ἄνθρωπο νά ἀναπαράγει ἐκεῖνο, πού χρησιμεύει στήν κατανάλωσή του» (Ι,94-95), ἐνῶ τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο (ὁ Σισμόντι τό ταυτίζει πιά μέ τό μεταβλητό) πάει στό *«καταναλωτικό φόντο τοῦ ἐργάτη»* (Ι, 95). Συνεπῶς, βγαίνει ὅτι *ἡ κοινωνική κατανάλωση*, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀτομική, εἶναι

δυό εἰδῶν. Τά δυό αὐτά εἴδη ἔχουν πολύ οὐσιαστική διαφορά μεταξύ τους. Δέν πρόκειται φυσικά γιά τό γεγονός ὅτι τό πάγιο κεφάλαιο καταναλώνεται ἀργά, ἀλλά γιά τό ὅτι καταναλώνεται χωρίς νά δημιουργεῖ *εἰσόδημα* (καταναλωτικό φόντο) γιά καμιά τάξη τῆς κοινωνίας, ὅτι καταναλώνεται παραγωγικά καί ὄχι ἀτομικά. Ὁ Σισμόντι ὅμως δέν τό βλέπει αὐτό καί, νιώθοντας ὅτι τά μπέρδεψε πάλι στίς ἔρευνές του γιά τή διαφορά ἀνάμεσα στό κοινωνικό κεφάλαιο καί εἰσόδημα*, δηλώνει μέ ἀμηχανία: «Ἡ κίνηση αὐτή τοῦ πλούτου εἶναι τόσο ἀφηρημένη, ἀπαιτεῖ τέτια δύναμη προσοχῆς γιά νά τή συλλάβεις καλά (pour le bien saisir), ὥστε θεωροῦμε σκόπιμο νά πάρουμε τό πιό ἁπλό παράδειγμα» (I, 95). Τό παράδειγμα πραγματικά εἶναι τό «πιό ἁπλό»: Ἕνας φέρμερ πού ζεῖ μεμονωμένος (un fermier solitaire) σόδιασε 100 σακιά στάρι· ἕνα μέρος ἀπό τό στάρι αὐτό τό καταναλώνει ὁ ἴδιος, ἕνα μέρος πάει γιά τή σπορά καί ἕνα μέρος γιά τήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν, πού μίσθωσε. Τόν ἑπόμενο χρόνο ἡ σοδιά του φτάνει τά 200 σακιά. Ποιός θά τά καταναλώσει; Ἡ οἰκογένεια τοῦ φέρμερ δέν μπορεῖ ν' αὐξηθεῖ τόσο γρήγορα. Δείχνοντας μ' αὐτό τό (πάρα πολύ ἀποτυχημένο) παράδειγμα τή διαφορά ἀνάμεσα στό πάγιο κεφάλαιο (σπόρος), στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο (μισθός ἐργασίας) καί στό καταναλωτικό φόντο τοῦ φέρμερ, ὁ Σισμόντι λέει:

«Ξεχωρίσαμε τριῶν εἰδῶν πλούτη σέ μιά χωριστή οἰκογένεια· ἄς ἐξετάσουμε τώρα τό κάθε εἶδος σέ σχέση μέ ὅλο τό ἔθνος κι ἄς ἀναλύσουμε πῶς ἀπό τήν κατανομή αὐτή μπορεῖ νά σχηματιστεῖ τό ἐθνικό εἰσόδημα» (I, 97). Σέ συνέχεια ὅμως γίνεται λόγος μόνο ὅτι καί στήν κοινωνία εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀναπαραχθοῦν καί τά τρία αὐτά εἴδη πλούτου: τό πάγιο κεφάλαιο (ἐδῶ ὁ Σισμόντι ὑπογραμμίζει ὅτι γι' αὐτό θά χρειαστεῖ νά καταναλωθεῖ ὁρισμένη ποσότητα ἐργασίας, δέν ἐξηγεῖ ὅμως μέ ποιό τρόπο τό πάγιο κεφάλαιο θά ἀνταλλαγεῖ μέ τά εἴδη κατανάλωσης, τά ἀναγκαῖα γιά τούς κεφαλαιοκράτες καί τούς ἐργάτες, πού ἀσχολοῦνται μέ τήν παραγωγή αὐτή)·

* Καί συγκεκριμένα: ὁ Σισμόντι τώρα μόλις ξεχώρισε τό κεφάλαιο ἀπό τό εἰσόδημα. Τό πρῶτο πάει στήν παραγωγή, τό δεύτερο στήν κατανάλωση. Πρόκειται ὅμως γιά τήν κοινωνία. Καί ἡ κοινωνία «καταναλώνει» καί τό πάγιο κεφάλαιο. Ἡ διαφορά πού ἀναφέραμε ἐκλείπει καί μένει ἀνεξήγητο τό κοινωνικο-οικονομικό προτσές, πού μετατρέπει τό «κεφάλαιο γιά τόν ἕνα» σέ «εἰσόδημα γιά τόν ἄλλο».

κατόπιν οἱ πρῶτες ὕλες (ἐδῶ ὁ Σισμόντι τίς ξεχωρίζει ἰδιαίτερα)· ἔπειτα ἡ συντήρηση τῶν ἐργατῶν καί τό κέρδος τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Αὐτά εἶναι ὅλα ὅσα μᾶς δίνει τό IV κεφάλαιο. Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι τό ζήτημα τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ἔμεινε ἀνοιχτό καί ὁ Σισμόντι δέν ἀνάλυσε ὄχι μόνο τή διανομή, ἀλλά οὔτε καί τήν *ἔννοια* τοῦ εἰσοδήματος. Τήν ἐξαιρετικά σπουδαία ἀπό θεωρητική ἄποψη ὑπόδειξη, ὅτι εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναπαραχθεῖ καί τό πάγιο κεφάλαιο τῆς κοινωνίας, τήν ξεχνᾶ ἀμέσως καί στό ἑπόμενο κεφάλαιο, ὅταν μιλᾶ γιά τήν «κατανομή τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ἀνάμεσα στίς διάφορες τάξεις τῶν πολιτῶν» (ch. V), μιλάει ἀνοιχτά γιά τρία εἴδη εἰσοδήματος καί, ἑνώνοντας τή γαιοπρόσοδο καί τό κέρδος, δηλώνει ὅτι τό ἐθνικό εἰσόδημα ἀποτελεῖται ἀπό δυό μέρη: τό ἕνα εἶναι τό κέρδος ἀπό τόν πλοῦτο (δηλ. ἀπό τή γαιοπρόσοδο καί τό κέρδος μέ τήν κυριολεξία τῆς λέξης) καί τό ἄλλο τά μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν (I, 104-105). Ἐπί πλέον δηλώνει:

«Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο καί ἡ χρονιάτικη παραγωγή ἤ τό ἀποτέλεσμα ὅλων τῶν ἐργασιῶν πού ἐκτελεῖ τό ἔθνος στή διάρκεια ἑνός χρόνου συγκροτεῖται ἀπό δυό μέρη: τό ἕνα... εἶναι τό κέρδος πού πηγάζει ἀπό τόν πλοῦτο· τό ἄλλο — ἡ ἱκανότητα νά ἐργάζεσαι (la puissance de travailler), πού προϋποτίθεται ὅτι εἶναι ἴση μέ τό μέρος τοῦ πλούτου, μέ τό ὁποῖο ἀνταλλάσσεται ἤ μέ τά μέσα συντήρησης τῶν ἐργαζόμενων τάξεων». «Κι ἔτσι τό ἐθνικό εἰσόδημα καί ἡ χρονιάτικη παραγωγή ἀλληλο-ισοφαρίζονται καί ἀποτελοῦνται ἀπό ἴσα μεγέθη. Ὅλη ἡ χρονιάτικη παραγωγή καταναλώνεται στή διάρκεια τοῦ χρόνου, ὅμως ἕνα μέρος της ἀπό τούς ἐργάτες πού, δίνοντας σέ ἀντάλλαγμα τήν ἐργασία τους, τό μετατρέπουν σέ κεφάλαιο καί τό ἀναπαράγουν· καί ἕνα μέρος της ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες πού, δίνοντας σέ ἀντάλλαγμα τό εἰσόδημά τους, τό ἐκμηδενίζουν» (I, 105).

Ἔτσι τό ζήτημα τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στό ἐθνικό κεφάλαιο καί τό εἰσόδημα, πού ὁ ἴδιος ὁ Σισμόντι τόσο κατηγορηματικά τό παραδέχτηκε γιά ἐξαιρετικά σπουδαῖο καί δύσκολο, ἁπλούστατα τό ἐγκαταλείπει, ξεχνώντας τελείως ὅσα εἶχε πεῖ λίγες σελίδες πιό πάνω! Καί ὁ Σισμόντι δέν παίρνει εἴδηση κάν ὅτι, ἐγκαταλείποντας τό ζήτημα αὐτό, καταλήγει σέ μιά ἐντελῶς παράλογη θέση: μέ ποιόν τρόπο ἡ χρονιάτικη παραγωγή μπορεῖ νά περιλαβαίνεται ὁλοκληρωτικά στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν καί τῶν κεφαλαιοκρατῶν μέ τή μορφή τοῦ εἰσο-

δήματος, ὅταν γιά τήν παραγωγή χρειάζεται κεφάλαιο, χρειάζονται —γιά νά μιλήσουμε πιό συγκεκριμένα —μέσα καί ἐργαλεῖα παραγωγῆς. Αὐτά πρέπει νά παράγονται καί παράγονται κάθε χρόνο (ὅπως καί ὁ ἴδιος ὁ Σισμόντι τώρα - δά τό παραδέχτηκε). Καί ξαφνικά ὅλα τά ἐργαλεῖα παραγωγῆς, οἱ πρῶτες ὕλες κτλ. δέν παίρνονται ὑπόψη καί τό «δύσκολο» πρόβλημα τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί στό εἰσόδημα λύνεται μέ τόν ἐντελῶς παράλογο ἰσχυρισμό, ὅτι ἡ χρονιάτικη παραγωγή εἶναι ἴση μέ τό ἐθνικό εἰσόδημα.

Ἡ θεωρία αὐτή, πού δέχεται ὅτι ὅλη ἡ παραγωγή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας ἀποτελεῖται ἀπό δυό μέρη —ἀπό τό μέρος τῶν ἐργατῶν (μισθός ἐργασίας, ἤ μεταβλητό κεφάλαιο, σύμφωνα μέ τήν σύγχρονη ὁρολογία) καί ἀπό τό μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν (ὑπεραξία), δέν ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τοῦ Σισμόντι. Δέν εἶναι δική του. Τήν πῆρε ἀτόφια ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ, κάνοντας μάλιστα καί κάποιο βῆμα πρός τά πίσω. Ὅλη ἡ μεταγενέστερη πολιτική οἰκονομία (Ρικάρντο, Μίλλ, Προυντόν, Ροντμπέρτους) ἐπανέλαβε τό λάθος αὐτό, πού τό ἀνακάλυψε μόνο ὁ συγγραφέας τοῦ «Κεφαλαίου» στό III μέρος τοῦ II τόμου. Θά ἐκθέσουμε παρακάτω τή βάση τῶν ἀπόψεών του*. Τώρα θά σημειώσουμε ὅτι ἐπαναλαβαίνουν τό λάθος αὐτό καί οἱ δικοί μας ναρόντνικοι οἰκονομολόγοι. Ἡ σύγκρισή τους μέ τόν Σισμόντι παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατί ἀπό τή λαθεμένη αὐτή θεωρία βγάζουν τά *ἴδια συμπεράσματα πού ἔβγαλε κατευθείαν καί ὁ Σισμόντι*** καί συγκεκριμένα: τό συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία· ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου· ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά καταφεύγουμε στήν ἐξωτερική ἀγορά, *γιατί* στό ἐσωτερικό τῆς χώρας δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ὑπεραξία· τέλος, ὅτι οἱ κρίσεις προκαλοῦνται δῆθεν ἀκριβῶς ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ τό προϊόν μέ τήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν καί τῶν κεφαλαιοκρατῶν.

---

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 149—153. *Ἡ Σύντ.*

** Καί τά ἀπέφυγαν φρονίμως οἱ ἄλλοι οἰκονομολόγοι, πού ἐπανέλαβαν τό λάθος τοῦ Ἄνταμ Σμίθ.

III. ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΙΣΜΟΝΤΙ ΑΠΟ ΤΗ ΛΑΘΕΜΕΝΗ ΘΕΩΡΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΔΥΟ ΜΕΡΗ ΤΗΣ ΧΡΟΝΙΑΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Γιά νά μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νά σχηματίσει μιά ἰδέα γιά τή θεωρία τοῦ Σισμόντι στό σύνολό της, θά παραθέσουμε στήν ἀρχή τά κυριότερα συμπεράσματα, πού βγάζει ἀπ' αὐτή τή θεωρία καί μετά θά δείξουμε πῶς διόρθωσε ὁ Μάρξ στό «Κεφάλαιο» τό βασικό λάθος τοῦ Σισμόντι...

Πρίν ἀπ' ὅλα ὁ Σισμόντι ἀπό τή λαθεμένη θεωρία τοῦ Ἄνταμ Σμίθ βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι ἡ παραγωγή πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ στήν κατανάλωση, ὅτι ἡ παραγωγή καθορίζεται ἀπό τό εἰσόδημα. Ὅλο τό ἑπόμενο κεφάλαιο, τό VI: «Ὁ ἀλληλοκαθορισμός τῆς παραγωγῆς ἀπό τήν κατανάλωση καί τῶν ἐξόδων ἀπό τό εἰσόδημα» εἶναι ἀφιερωμένο σ' ἕνα λεπτομερειακό ἀναμάσημα τῆς «ἀλήθειας» αὐτῆς (πού δείχνει ὅτι δέν καταλαβαίνει καθόλου τό χαρακτήρα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς). Ὁ Σισμόντι μεταφέρει ἀπευθείας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία τόν ἠθικό κανόνα τοῦ οἰκονόμου ἀγρότη καί πιστεύει στά σοβαρά ὅτι διόρθωσε ἔτσι τή θεωρία τοῦ Σμίθ. Στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ ἔργου, στό εἰσαγωγικό μέρος (βιβλίο Ι, ἱστορία τῆς ἐπιστήμης), μιλώντας γιά τόν Ἄνταμ Σμίθ, δηλώνει, ὅτι «συμπληρώνει» τόν Σμίθ μέ τή θέση ὅτι «ἡ κατανάλωση εἶναι ὁ μοναδικός σκοπός τῆς συσσώρευσης» (I,51). «Ἡ κατανάλωση — λέει — καθορίζει τήν ἀναπαραγωγή» (I, 119-120), «οἱ ἐθνικές δαπάνες πρέπει νά ρυθμίζουν τό ἐθνικό εἰσόδημα» (I, 113), καί ἄλλες παρόμοιες θέσεις διανθίζουν ὅλο τό ἔργο. Ἄμεση σχέση μ' αὐτό ἔχουν ἀκόμα δυό χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι: πρῶτο, ἡ δυσπιστία σχετικά μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ ἀδυναμία νά καταλάβει πῶς ὁ καπιταλισμός ἀναπτύσσει ὅλο καί περισσότερο τίς παραγωγικές δυνάμεις; ἡ ἄρνηση τῆς δυνατότητας αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης — ἀκριβῶς ἔτσι, ὅπως καί οἱ ρῶσοι ρωμαντικοί «διδάσκουν» ὅτι ὁ καπιταλισμός ὁδηγεῖ σέ σπατάλη ἐργασίας κτλ.

«Κάνουν λάθος ἐκεῖνοι πού προτρέπουν ν' ἀναπτύσσεται ἀπεριόριστα ἡ παραγωγή», λέει ὁ Σισμόντι (I, 121). Τό πλεόνασμα τῆς παραγωγῆς πάνω ἀπό τό εἰσόδημα προκαλεῖ τήν ὑπερπαραγωγή (I, 106). Ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου τότε μόνο συμφέρει, «ὅταν εἶναι βαθμιαία, ὅταν εἶναι ἀνάλογη μέ τόν ἑαυτό της, ὅταν κανένα ἀπό τά μέρη της δέν ἀναπτύσσεται

ἐξαιρετικά γρήγορα» (I, 409). Ὁ ἀγαθός Σισμόντι νομίζει ὅτι ἡ «δυσανάλογη» ἀνάπτυξη δέν εἶναι ἀνάπτυξη (ὅπως νομίζουν καί οἱ δικοί μας ναρόντνικοι), ὅτι ἡ δυσαναλογία αὐτή δέν εἶναι νόμος τοῦ προκείμενου συστήματος κοινωνικῆς οἰκονομίας καί τῆς κίνησής του, ἀλλά «λάθος» τοῦ νομοθέτη κτλ., ὅτι πρόκειται γιά μιά τεχνητή ἀντιγραφή ἀπομέρους τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων, τῆς Ἀγγλίας, πού ἀκολούθησε λαθεμένο δρόμο*. Ὁ Σισμόντι ἀρνιέται ἐντελῶς τή θέση, πού διατύπωσαν οἱ κλασικοί καί τήν υἱοθέτησε στό ἀκέραιο ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ καί συγκεκριμένα τή θέση ὅτι ὁ καπιταλισμός ἀναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις. Κάτι περισσότερο, αὐτός φτάνει στό σημεῖο νά πιστεύει ὅτι κάθε συσσώρευση μπορεῖ νά πραγματοποιεῖται μόνο «σιγά-σιγά», καί δέν εἶναι καθόλου σέ θέση νά ἐξηγήσει τό προτσές τῆς συσσώρευσης. Αὐτό εἶναι τό δεύτερο ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό γνώρισμα τῶν ἀντιλήψεών του. Σκέφτεται γιά τή συσσώρευση κατά τρόπο πάρα πολύ διασκεδαστικό:

«Σέ τελευταία ἀνάλυση τό σύνολο τῆς παραγωγῆς ἑνός χρόνου ἁπλῶς ἀνταλλάσσεται πάντοτε μέ τό σύνολο τῆς παραγωγῆς τοῦ περασμένου χρόνου» (I, 121). Ἐδῶ ἀρνιέται πιά πέρα γιά πέρα τή συσσώρευση: βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι στίς συνθῆκες τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου. Ἡ θέση αὐτή δέν προκαλεῖ μεγάλη ἔκπληξη στό ρῶσο ἀναγνώστη, γιατί ἔχει ἀκούσει τά ἴδια κι ἀπό τόν κ. Β. Β. κι ἀπό τόν κ. Ν. — ον. Ὁ Σισμόντι ὅμως ἦταν ὡστόσο μαθητής τοῦ Σμίθ. Νιώθει ὅτι λέει κάτι τό ἐντελῶς παράλογο καί θέλει νά τό διορθώσει:

«Ἄν ἡ παραγωγή αὐξάνει βαθμιαῖα — συνεχίζει ὁ Σισμόντι — τότε ἡ ἀνταλλαγή τοῦ κάθε χρόνου προκαλεῖ ἁπλῶς μιά μικρή ἀπώλεια κάθε χρόνο (une petite perte), βελτιώνοντας ταυτόχρονα τίς μελλοντικές συνθῆκες (en même temps qu' elle bonifie la condition future). Ἄν ἡ ἀπώλεια αὐτή εἶναι μικρή καί κατανέμεται καλά, τότε ὁ καθένας θά τήν ὑποστεῖ χωρίς νά παραπονεθεῖ... Ἄν ὅμως ἡ δυσαναλογία ἀνάμεσα στήν καινούργια παραγωγή καί στήν προηγούμενη εἶναι μεγάλη, τότε τά κεφάλαια χάνονται (sont entamés), δημιουρ-

---

* Βλ. λογουχάρη, II, 456 - 457 καί πολλά ἄλλα σημεῖα. Παρακάτω θά παραθέσουμε ὁρισμένα δειγματάκια τους καί ὁ ἀναγνώστης θά δεῖ ὅτι καί ὁ τρόπος ἔκφρασης τῶν δικῶν μας ρωμαντικῶν, τοῦ εἴδους τοῦ κ. [illegible] -ον, σέ τίποτα δέν διαφέρει ἀπό τόν Σισμόντι.

γοῦνται βάσανα καί τό ἔθνος πηγαίνει πρός τά πίσω ἀντί νά προοδεύει» (Ι, 121). Εἶναι δύσκολο νά διατυπώσει κανείς πιό ἀνάγλυφα καί πιό καθαρά τή βασική θέση τοῦ ρωμαντισμοῦ καί τῆς μικροαστικῆς ἀντίληψης γιά τόν καπιταλισμό ἀπ' ὅ,τι γίνεται στό παραπάνω κατεβατό. Ὅσο πιό γρήγορα προχωρεῖ ἡ συσσώρευση, *δηλ.* ἡ ὑπεροχή τῆς παραγωγῆς ἀπέναντι στήν κατανάλωση, τόσο τό καλύτερο, δίδασκαν οἱ κλασικοί, πού, ἄν καί δέν μπόρεσαν νά ἐξηγήσουν τό προτσές τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου, ἄν καί δέν μπόρεσαν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τό λάθος τοῦ Σμίθ, ὅτι ἡ κοινωνική παραγωγή ἀποτελεῖται τάχα ἀπό δυό μέρη, ὡστόσο διατύπωσαν τήν ἀπόλυτα σωστή θέση ὅτι ἡ παραγωγή δημιουργεῖ μόνη της ἀγορά γιά τόν ἑαυτό της, καθορίζει μόνη της τήν κατανάλωση. Καί ξέρουμε ὅτι τήν ἀντίληψη αὐτή γιά τή συσσώρευση τήν πῆρε ἀπό τούς κλασικούς καί ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ, πού παραδέχεται ὅτι ὅσο πιό γοργή εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πλούτου, τόσο πληρέστερα ἀναπτύσσονται οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς ἐργασίας καί ἡ κοινωνικοποίησή της, *τόσο καλύτερη εἶναι ἡ κατάσταση τοῦ ἐργάτη*, στό βαθμό πού μπορεῖ νά εἶναι καλύτερη στό δοσμένο σύστημα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Οἱ ρωμαντικοί ἰσχυρίζονται ἀκριβῶς τό ἀντίθετο καί στηρίζουν ὅλες τους τίς ἐλπίδες ἀκριβῶς στήν ἀδύνατη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, κάνουν ἔκκληση γιά *συγκράτησή* της.

Παρακάτω, ἀπό τή μή κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ παραγωγή δημιουργεῖ ἀγορά γιά τόν ἑαυτό της πηγάζει ἡ θεωρία ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ὑπεραξία. «Ἀπό τήν ἀναπαραγωγή πηγάζει τό εἰσόδημα, *ἡ παραγωγή ὅμως καθαυτή δέν εἶναι ἀκόμα εἰσόδημα*: παίρνει αὐτό τό ὄνομα (ce nom! Κι ἔτσι ἡ διαφορά τῆς παραγωγῆς, δηλ. τοῦ προϊόντος, ἀπό τό εἰσόδημα βρίσκεται μόνο στή λέξη!), παρουσιάζεται μέ μιά τέτια ἰδιότητα (elle n' opère comme tel) μόνο ὅταν πραγματοποιηθεῖ, μόνο ὅταν κάθε παραγόμενο πράγμα βρεῖ ἕναν καταναλωτή, πού τό ἔχει ἀνάγκη ἤ πού τό ἐπιθυμεῖ» (qui en avait le besoin ou le désir) (Ι, 121). Ἔτσι ἀπό τήν ταύτιση τοῦ εἰσοδήματος μέ τήν «παραγωγή» (δηλ. μ' ὅλα ἐκεῖνα πού ἔχουν παραχθεῖ) ἀπορέει ἡ ταύτιση τῆς πραγματοποίησης μέ τήν *ἀτομική* κατανάλωση. Ὁ Σισμόντι ξέχασε κιόλας ὅτι ἡ πραγματοποίηση τέτιων προϊόντων, ὅπως, λχ., τοῦ σίδερου, τοῦ κάρβουνου, τῶν μηχανῶν κτλ., γενικά τῶν μέσων παραγωγῆς, γίνεται μέ ἄλλον τρόπο, ἄν καί προηγούμενα ἔθιξε ἄμεσα τό πρόβλημα αὐτό. Ἀπό τήν ταύτιση τῆς πρα-

γματοποίησης μέ τήν *ἀτομική* κατανάλωση ἀπορέει, φυσιολογικά, ἡ θεωρία ὅτι οἱ κεφαλαιοκράτες δέν μποροῦν νά πραγματοποιήσουν ἴσα-ἴσα *τήν ὑπεραξία*, ἐπειδή ἀπό τά δυό μέρη τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος τό μεροκάματο τό πραγματοποιοῦν μέ τήν κατανάλωσή τους οἱ ἐργάτες. Καί ὁ Σισμόντι ἔφτασε πραγματικά στό συμπέρασμα αὐτό (πού τό ἀνάπτυξε ἀργότερα πιό λεπτομερειακά ὁ Προυντόν καί τό ἐπαναλαβαίνουν συνέχεια οἱ δικοί μας ναρόντνικοι). Στήν πολεμική του μέ τόν Μάκ-Κοῦλλοχ ὁ Σισμόντι τονίζει ἀκριβῶς ὅτι δῆθεν ὁ τελευταῖος (ἐκθέτοντας τίς ἀντιλήψεις τοῦ Ρικάρντο) δέν ἐξηγεῖ τήν πραγματοποίηση τοῦ κέρδους. Ὁ Μάκ-Κοῦλλοχ ἔλεγε ὅτι μέ τόν καταμερισμό τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας ἡ μιά παραγωγή ἀποτελεῖ ἀγορά γιά τήν ἄλλη: οἱ παραγωγοί σιτηρῶν πραγματοποιοῦν τά ἐμπορεύματα μέ προϊόντα .τῶν παραγωγῶν ρούχων καί ἀντίστροφα*. «Ὁ συγγραφέας ὑποθέτει — λέει ὁ Σισμόντι — ὅτι μιά ἐργασία χωρίς κέρδος (un travail sans bénéfice), ἡ ἀναπαραγωγή, πού ἀναπληρώνει μόνο τήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν» (II, 384, ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Σισμόντι)... «δέν ἀφήνει τίποτε γιά τό μερίδιο τοῦ ἀφεντικοῦ»... «ἐμεῖς ἐξετάζουμε τί γίνεται ἡ παραπανίσια παραγωγή τῶν ἐργατῶν σέ σύγκριση μέ τήν κατανάλωσή τους» (ib.). Ἔτσι, σ' αὐτόν τόν πρῶτο ρωμαντικό βρίσκουμε κιόλας τήν ἀπόλυτα συγκεκριμένη ὑπόδειξη, ὅτι οἱ κεφαλαιοκράτες δέν μποροῦν νά πραγματοποιήσουν *τήν ὑπεραξία*. Ἀπό τή θέση αὐτή ὁ Σισμόντι βγάζει τό παρακάτω συμπέρασμα — τό ἴδιο ἀκριβῶς πού βγάζουν καί οἱ ναρόντνικοι — ὅτι οἱ *ἴδιοι οἱ ὅροι τῆς πραγματοποίησης* κάνουν ἀναγκαία *τήν ἐξωτερική ἀγορά γιά τόν καπιταλισμό*. «Ἐφόσον ἡ ἐργασία αὐτή καθαυτή ἀποτελεῖ σπουδαῖο μέρος τοῦ εἰσοδήματος, δέν μπορεῖ νά ἐλαττώσει κανείς τή ζήτηση ἐργασίας, χωρίς νά κάνει τό ἔθνος πιό φτωχό. Γιά τό λόγο αὐτό, τό ὄφελος, πού περιμένουμε ἀπό τήν ἀνακάλυψη καινούργιων μεθόδων παραγωγῆς ἔχει σχέση πάντοτε σχεδόν μέ *τό ἐξωτερικό ἐμπόριο*» (I, 345)

---

* Βλ. τήν προσθήκη στό ἔργο «Nouveaux Principes», 2η ἔκδοση, τόμ. II: «Eclaircissements relatifs à la balance des consommations avec les productions» («Διευκρινίσεις ἀναφορικά μέ τό ἰσοζύγιο τῆς κατανάλωσης καί τῆς παραγωγῆς». *Η Σύντ.)*, ὅπου ὁ Σισμόντι μεταφράζει καί πολεμᾶ τό ἄρθρο ἑνός μαθητῆ τοῦ Ρικάρντο (τοῦ Μάκ-Κοῦλλοχ), πού δημοσιεύτηκε στήν «Edinburgh Review» μέ τόν τίτλο: «Ἔρευνα τοῦ ζητήματος ἄν στήν κοινωνία ἡ ἱκανότητα τῆς κατανάλωσης αὐξάνει πάντοτε μαζί μέ τήν ἱκανότητα τῆς παραγωγῆς)[48].

«Ἕνα ἔθνος, πού κάνει γιά πρώτη φορά μιά ὁποιαδήποτε ἀνακάλυψη, κατορθώνει στή διάρκεια ἑνός μακροῦ χρονικοῦ διαστήματος νά διευρύνει τήν ἀγορά του ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν χεριῶν, πού ἀπελευθερώνει κάθε καινούργια ἐφεύρεση. Τά χρησιμοποιεῖ ἀμέσως γιά τήν αὔξηση τῆς ποσότητας τῶν προϊόντων, πού χάρη στήν ἐφεύρεση αὐτή μποροῦν νά παράγονται πιό φτηνά. Τελικά ὅμως ἔρχεται μιά ἐποχή πού ὅλος ὁ πολιτισμένος κόσμος σχηματίζει μιά ἀγορά καί τότε θά εἶναι πιά ἀδύνατο νά βρεθοῦν μέσα σέ ὁποιοδήποτε νέο ἔθνος καινούργιοι ἀγοραστές. Τότε ἡ ζήτηση στήν παγκόσμια ἀγορά θά εἶναι ἕνα μέγεθος ἀμετάβλητο (précise), πού θά τό διεκδικοῦν μεταξύ τους τά διάφορα βιομηχανικά ἔθνη. Ἄν τό ἕνα δόσει περισσότερα προϊόντα, αὐτό θά γίνει σέ βάρος τοῦ ἄλλου. Ἡ γενική πούληση δέν μπορεῖ νά αὐξηθεῖ διαφορετικά, παρά μόνον ἄν αὐξηθεῖ ἡ γενική εὐημερία ἤ ἄν περάσουν στήν κατανάλωση τῶν φτωχῶν τά ἐμπορεύματα, πού βρίσκονταν στήν ἀποκλειστική κυριότητα τῶν πλουσίων» (II, 316). Ὁ ἀναγνώστης βλέπει, ὅτι ὁ Σισμόντι ἀντιπροσωπεύει ἀκριβῶς τή θεωρία, πού ἀφομοίωσαν τόσο καλά οἱ δικοί μας ρωμαντικοί, ὅτι δῆθεν ἡ ἐξωτερική ἀγορά ἀποτελεῖ *διέξοδο ἀπό τή δυσκολία* στόν τομέα τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος γενικά καί τῆς ὑπεραξίας εἰδικά.

Τέλος, ἀπό τήν ἴδια πάλι αὐτή θεωρία τῆς ταύτισης τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος μέ τήν ἐθνική παραγωγή πήγασε ἡ θεωρία τοῦ Σισμόντι γιά τίς κρίσεις. Ὕστερα ἀπ' ὅσα εἰπώθηκαν πιό πάνω ζήτημα εἶναι ἄν χρειάζεται νά παραθέσουμε περικοπές ἀπό πάρα πολλά σημεῖα τοῦ ἔργου τοῦ Σισμόντι, πού εἶναι ἀφιερωμένα στό ζήτημα αὐτό. Ἀπό τή θεωρία του γιά τήν ἀνάγκη νά ἀντιστοιχεῖ ἡ παραγωγή στό εἰσόδημα βγῆκε μόνη της ἡ ἄποψη ὅτι καί ἡ κρίση εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς παραβίασης αὐτῆς τῆς ἀντιστοιχίας, ἀποτέλεσμα τῆς ὑπέρμετρης παραγωγῆς, πού ἔχει ξεπεράσει τήν κατανάλωση. Ἀπό τήν περικοπή, πού ἀναφέραμε τώρα-δά, φαίνεται καθαρά ὅτι ὁ Σισμόντι θεωροῦσε βασική αἰτία τῶν κρίσεων αὐτήν ἀκριβῶς τή δυσαναλογία τῆς παραγωγῆς πρός τήν κατανάλωση καί μάλιστα ἔβαζε στήν πρώτη θέση τήν ὑποκατανάλωση τῶν μαζῶν τοῦ λαοῦ, τῶν ἐργατῶν. Γι' αὐτό τό λόγο καί ἡ θεωρία τῶν κρίσεων τοῦ Σισμόντι (πού τήν ἀντέγραψε καί ὁ Ροντμπέρτους) εἶναι γνωστή στήν οἰκονομική ἐπιστήμη σάν ὑπόδειγμα τῶν θεωριῶν, πού ἀποδίδουν τίς κρίσεις στήν ὑποκατανάλωση (Unterkonsumption).

IV. ΠΟΙΟ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΛΑΘΟΣ ΤΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΤΟΥ ΑΝΤΑΜ ΣΜΙΘ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΙΣΜΟΝΤΙ ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ;

Ποιό εἶναι λοιπόν τό βασικό λάθος τοῦ Σισμόντι, πού ὁδήγησε σ' ὅλα αὐτά τά συμπεράσματα;

Τή θεωρία του γιά τό ἐθνικό εἰσόδημα καί τήν κατανομή του σέ δυό μέρη (τό μέρος τῶν ἐργατῶν καί τό μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν) ὁ Σισμόντι τήν ἀντέγραψε ἀτόφια ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ. Ὁ Σισμόντι ὄχι μόνο δέν πρόσθεσε τίποτα στίς θέσεις τοῦ Ἄνταμ Σμίθ, μά κάνοντας καί ἕνα βῆμα πρός τά πίσω δέν ἀνάφερε τήν προσπάθεια τοῦ Ἄνταμ Σμίθ (ἔστω καί ἀποτυχημένη) νά ἀποδείξει θεωρητικά τήν ἰδέα αὐτή. Ὁ Σισμόντι σάν νά μή βλέπει τήν ἀντίθεση, πού παρουσιάζει ἡ θεωρία αὐτή ἀπέναντι στή θεωρία τῆς παραγωγῆς γενικά. Πραγματικά, ἡ ἀξία κάθε ξεχωριστοῦ προϊόντος, σύμφωνα μέ τή θεωρία πού συνάγει τήν ἀξία ἀπό τήν ἐργασία, ἀποτελεῖται ἀπό τρία συστατικά μέρη: τό μέρος πού ἀναπληρώνει τίς πρῶτες ὕλες καί τά ἐργαλεῖα ἐργασίας (σταθερό κεφάλαιο), τό μέρος πού ἀναπληρώνει τό μισθό ἐργασίας ἤ τή συντήρηση τῶν ἐργατῶν (μεταβλητό κεφάλαιο) καί τήν «ὑπεραξία» (mieux-value κατά τόν Σισμόντι). Ἡ ἀνάλυση αὐτή κάθε ξεχωριστοῦ προϊόντος ἀπό τήν πλευρά τῆς ἀξίας του ὑπάρχει στόν Α. Σμίθ καί τήν ἐπαναλαβαίνει ὁ Σισμόντι. Γιεννιέται τό ἐρώτημα: μέ ποιόν τρόπο *τό κοινωνικό* προϊόν, πού ἀπαρτίζεται ἀπό τό ἄθροισμα τῶν *ξεχωριστῶν προϊόντων*, ἀποτελεῖται μόνο ἀπό τά δυό τελευταῖα μέρη; Τί ἔγινε τό πρῶτο μέρος — τό σταθερό κεφάλαιο; Ὁ Σισμόντι, ὅπως εἴδαμε, ἁπλῶς στριφογύριζε γύρω ἀπό τό πρόβλημα αὐτό, ἐνῶ ὁ Α. Σμίθ, ἔδοσε ἀπάντηση σ' αὐτό. Ὑποστήριζε ὅτι τό μέρος αὐτό ὑπάρχει ἀνεξάρτητα μόνο στό κάθε ξεχωριστό προϊόν. Ἄν ὅμως ἐξετάσει κανείς ὅλο τό κοινωνικό προϊόν, τό μέρος αὐτό διαιρεῖται, μέ τή σειρά του, σέ μισθό ἐργασίας καί σέ ὑπεραξία — ἀκριβῶς ἐκείνων τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού παράγουν τό σταθερό αὐτό κεφάλαιο.

Δίνοντας μιά τέτια ἀπάντηση, ὁ Α. Σμίθ δέν ἐξήγησε, ὡστόσο, πάνω σέ ποιά βάση στό χωρισμό αὐτό τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἅς ποῦμε τῶν μηχανῶν, δέν ὑπολογίζεται πάλι τό σταθερό κεφάλαιο, δηλ. στό παράδειγμά μας τό σίδερο ἀπό τό ὁποῖο εἶναι φτιαγμένες οἱ μηχανές, τά ἐργαλεῖα πού χρησιμοποιήθηκαν στήν περίπτωση αὐτή κτλ.; Ἄν ἡ ἀξία κάθε προϊόντος περιέχει τό μέρος, πού ἀναπληρώνει

τό σταθερό κεφάλαιο, (κι αὐτό τό παραδέχονται ὅλοι οἱ οἰκονομολόγοι), τότε ὁ ἀποκλεισμός του ἀπό ὁποιοδήποτε τομέα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς εἶναι ἐντελῶς αὐθαίρετος. «Ὅταν ὁ Α. Σμίθ λέει ὅτι τά ἐργαλεῖα δουλιᾶς διαιροῦνται μόνα τους σέ μισθό ἐργασίας καί κέρδος, ξεχνᾶ νά προσθέσει (λέει ὁ συγγραφέας τοῦ «Κεφαλαίου»): *καί σέ κεῖνο τό σταθερό κεφάλαιο,* πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν παραγωγή τους. Ὁ Α. Σμίθ μᾶς στέλνει ἁπλῶς ἀπό τόν Πόντιο στόν Πιλάτο[49], ἀπό τό ἕνα προϊόν πάει σέ κάποιο δεύτερο, ἀπ' αὐτό σέ κάποιο τρίτο»[50], χωρίς νά καταλαβαίνει ὅτι τό ζήτημα δέν ἀλλάζει καθόλου μέ τή μετακίνηση αὐτή. Ἡ ἀπάντηση αὐτή τοῦ Σμίθ (πού την υἱοθέτησε ὅλη ἡ μεταγενέστερη πολιτική οἰκονομία πρίν ἀπό τόν Μάρξ) ἀποτελεῖ ἁπλῶς ὑπεκφυγή ἀπό τό πρόβλημα, παράκαμψη τῆς δυσκολίας. Κι ἐδῶ πραγματικά ὑπάρχει ἡ δυσκολία. Βρίσκεται στό ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ εἰσοδήματος δέν μπορεῖ νά μεταφερθεῖ ἄμεσα ἀπό τό ἀτομικό προϊόν στό κοινωνικό. Οἱ οἰκονομολόγοι τό παραδέχονται αὐτό, λεγοντας ὅτι ἀπό κοινωνική ἄποψη «αὐτό πού εἶναι κεφάλαιο γιά τόν ἕναν γίνεται εἰσόδημα γιά τόν ἄλλον» (βλ. ὅσα λέει πιό πάνω ὁ Σισμόντι). Ἡ φράση ὅμως αὐτή ἁπλῶς *διατυπώνει* τή δυσκολία, μά δέν τή λύνει*.

Ἡ λύση βρίσκεται στό ὅτι, κατά τήν ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ἀπό κοινωνική ἄποψη, δέν μποροῦμε πιά νά μιλᾶμε γιά προϊόντα γενικά, χωρίς νά παίρνουμε ὑπόψη τήν ὑλική τους μορφή. Στήν πραγματικότητα, πρόκειται γιά τό κοινωνικό εἰσόδημα, δηλ. γιά τό προϊόν πού πάει στήν κατανάλωση. Κάθε προϊόν ὅμως δέν μπορεῖ νά καταναλωθεῖ μέ τήν ἔννοια *τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης*: οἱ μηχανές, τό κάρβουνο, τό σίδερο καί τά ἄλλα προϊόντα αὐτοῦ τοῦ εἴδους δέν καταναλώνονται ἀτομικά, ἀλλά παραγωγικά. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ξεχωριστοῦ ἐπιχειρηματία ἡ διάκριση αὐτή ἦταν περιττή: ὅταν λέγαμε ὅτι οἱ ἐργάτες καταναλώνουν τό μεταβλητό κεφάλαιο, παραδεχόμασταν ὅτι ἀνταλλάσσουν στήν ἀγορά μέ εἴδη κατανάλωσης τά χρήματα, πού πῆραν οἱ κεφαλαιοκράτες γιά τίς μηχανές πού παρήγαγαν οἱ ἐργάτες, καί πλήρωσαν μ' αὐτά τούς ἐργάτες. Ἐδῶ δέ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἀνταλλαγή

* Ἐδῶ ἀναφέρουμε ἁπλῶς τήν ουσία τῆς καινούργιας θεωρίας, πού ἔδοσε τή λύση αὐτή, κι ἐπιφυλασσόμαστε νά τήν ἐκθέσουμε πιό λεπτομερειακά σέ ἄλλο σημεῖο. Βλ. «Das Kapital», II, Band, III. Abschnitt» («Τό Κεφάλαιο», τόμ. II, μέρος III[51]. *Ἡ Σύντ.).* (Βλ. πιό λεπτομεριακή ἔκθεση στό ἔργο «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ», κεφ. I)[52].

αὐτή τῶν μηχανῶν μέ σιτηρά. Ἀπό κοινωνική ἄποψη ὅμως ἡ ἀνταλλαγή αὐτή δέν μπορεῖ πιά *νά ὑπονοεῖται*: δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὅλη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού παράγουν μηχανές, σίδερο κλπ., τά πουλάει κι ἔτσι τά πραγματοποιεῖ. Τό ζήτημα ἐδῶ εἶναι *πῶς* ἀκριβῶς γίνεται ἡ πραγματοποίηση, *δηλαδή* ἡ ἀναπλήρωση ὅλων τῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Γιά τό λόγο αὐτό, στό συλλογισμό γιά τό κοινωνικό κεφάλαιο καί τό κοινωνικό εἰσόδημα — ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία — ἀφετηρία πρέπει νά εἶναι ὁ χωρισμός τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος σέ δυό τελείως διαφορετικά εἴδη: *στά μέσα παραγωγῆς καί στά εἴδη κατανάλωσης*. Τά πρῶτα μποροῦν νά καταναλωθοῦν μόνο παραγωγικά, τά δεύτερα μόνον ἀτομικά. Τά πρῶτα μποροῦν νά χρησιμεύουν μόνο σάν κεφάλαιο, τά δεύτερα πρέπει νά γίνουν εἰσόδημα, δηλ. νά ἐξαφανιστοῦν καταναλωνόμενα ἀπό τούς ἐργάτες καί τούς κεφαλαιοκράτες. Τά πρῶτα πᾶνε ὁλοκληρωτικά στούς κεφαλαιοκράτες, τά δεύτερα κατανέμονται ἀνάμεσα στούς ἐργάτες καί στούς κεφαλαιοκράτες.

Μιά κι ἔγινε κατανοητός ὁ χωρισμός αὐτός καί διορθώθηκε τό λάθος τοῦ Α. Σμίθ, πού δέν ὑπολόγιζε στό κοινωνικό προϊόν τό σταθερό μέρος του (δηλ. τό μέρος πού ἀναπληρώνει τό σταθερό κεφάλαιο), τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία γίνεται πιά καθαρό. Εἶναι ὁλοφάνερο, ὅτι δέν μποροῦμε νά μιλᾶμε γιά πραγματοποίηση τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας μέ τήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν, καί τῆς ὑπεραξίας — μέ τήν κατανάλωση τῶν κεφαλαιοκρατῶν *καί μόνο**. Οἱ ἐργάτες μποροῦν νά καταναλώσουν τό μισθό ἐργασίας καί οἱ κεφαλαιοκράτες τήν ὑπεραξία μόνο στήν περίπτωση πού τό προϊόν ἀποτελεῖται ἀπό εἴδη κατανάλωσης, δηλ. ὅταν ἀνήκει μόνο στή μιά ὑποδιαίρεση τῆς

* Ἔτσι ἀκριβῶς σκέφτονται οἱ δικοί μας ναρόντνικοι οἰκονομολόγοι, οἱ κ.κ. Β.Β. καὶ Ν.—ον. Σκόπιμα σταθήκαμε πιό πάνω πολύ λεπτομερειακά στίς συγχύσεις τοῦ Σισμόντι γύρω ἀπό τό ζήτημα τῆς παραγωγικῆς καί τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης, γύρω ἀπό τά εἴδη κατανάλωσης καί τά μέσα παραγωγῆς (ὁ Α. Σμίθ πλησίασε περισσότερο ἀπό τόν Σισμόντι στό διαχωρισμό τους). Θελήσαμε νά δείξουμε στόν ἀναγνώστη ὅτι *οἱ κλασικοί* ἐκπρόσωποι τῆς λαθεμένης θεωρίας *ἔνιωθαν* ὅτι δέν εἶναι ἱκανοποιητική ἡ θεωρία αὐτή, ἔβλεπαν τήν ἀντίθεση κι ἔκαναν προσπάθειες νά βροῦν διέξοδο. Ἐνῶ οἱ δικοί μας «πρωτότυποι» θεωρητικοί ὄχι μόνο δέν βλέπουν καί δέ νιώθουν τίποτε, μά δέν ξέρουν οὔτε τή θεωρία, οὔτε τήν ἱστορία τοῦ ζητήματος, γιά τό ὁποῖο φλυαροῦν μέ τόσο ζῆλο.

κοινωνικῆς παραγωγῆς. Δέν μποροῦν ὅμως «νά καταναλώσουν» τό προϊόν, πού ἀποτελεῖται ἀπό μέσα παραγωγῆς: *αὐτό πρέπει νά τό ἀνταλλάξουν μέ εἴδη κατανάλωσης.* Μέ ποιό ὅμως μέρος (ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀξίας) τῶν εἰδῶν κατανάλωσης μποροῦν ν' ἀνταλλάξουν τό προϊόν τους; Εἶναι ὁλοφάνερο, πώς μόνο μέ τό *σταθερό μέρος* (σταθερό κεφάλαιο), ἐπειδή τά ὑπόλοιπα δυό μέρη ἀποτελοῦν τό φόντο κατανάλωσης τῶν ἐργατῶν καί τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού παράγουν τά εἴδη κατανάλωσης. Ἡ ἀνταλλαγή αὐτή, πραγματοποιώντας τήν ὑπεραξία καί τό μισθό ἐργασίας τῶν κλάδων, πού παράγουν μέσα παραγωγῆς, πραγματοποιεῖ ἔτσι τό σταθερό κεφάλαιο τῶν κλάδων, πού παράγουν εἴδη κατανάλωσης. Πραγματικά, ὁ κεφαλαιοκράτης, πού παράγει λχ., ζάχαρη, ἔχει μέ τή μορφή *ζάχαρης* τό μέρος τοῦ προϊόντος, πού πρέπει ν' ἀναπληρώσει τό σταθερό κεφάλαιο (δηλ. τίς πρῶτες ὕλες, τά βοηθητικά ὑλικά, τίς μηχανές, τά κτίρια κτλ.). Γιά νά πραγματοποιήσει τό μέρος αὐτό, πρέπει νά πάρει στή θέση αὐτοῦ τοῦ εἴδους κατανάλωσης τά ἀντίστοιχα *μέσα παραγωγῆς*. Ἡ πραγματοποίηση τοῦ μέρους αὐτοῦ θά γίνει συνεπῶς ἀνταλλάσσοντας τό *εἶδος κατανάλωσης* μέ προϊόντα, πού χρησιμεύουν σάν *μέσα παραγωγῆς*. Τώρα μένει ἀνεξήγητη ἡ πραγματοποίηση ἑνός μόνο μέρους τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καί συγκεκριμένα: τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, στήν ὑποδιαίρεση πού παράγει μέσα παραγωγῆς. Ἡ πραγματοποίηση αὐτή ἐνμέρει γίνεται μέ τό ὅτι ἕνα μέρος τῆς παραγωγῆς, στή φυσική του μορφή, μπαίνει πάλι στήν παραγωγή (λχ., ἕνα μέρος τοῦ κάρβουνου, πού παράγει ἡ ἐπιχείρηση ἐξόρυξης πετροκάρβουνου, πηγαίνει πάλι στήν ἐξόρυξη κάρβουνου· ἕνα μέρος ἀπό τά σιτηρά, πού παράγουν οἱ φέρμερς, χρησιμοποιεῖται πάλι γιά τή σπορά κτλ.)· καί ἐνμέρει πραγματοποιεῖται μέ τήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στούς διάφορους κεφαλαιοκράτες τῆς ἴδιας ὑποδιαίρεσης: λογουχάρη, ἡ παραγωγή σίδερου χρειάζεται πετροκάρβουνο καί ἡ ἐξόρυξη πετροκάρβουνου χρειάζεται σίδερο. Οἱ κεφαλαιοκράτες, πού παράγουν αὐτά τά δυό προϊόντα, πραγματοποιοῦν μέ τήν ἀμοιβαία ἀνταλλαγή ἐκεῖνο τό μέρος τῶν προϊόντων αὐτῶν, πού ἀναπληρώνει τό σταθερό τους κεφάλαιο.

Ἡ ἀνάλυση αὐτή (τή διατυπώσαμε, τό ξαναλέμε, μέ τήν πιό συμπυκνωμένη μορφή, γιά τό λόγο πού ἀναφέραμε πιό πάνω) ἔδοσε τή λύση στή δυσκολία ἐκείνη, πού τήν παραδέχονταν ὅλοι οἱ οἰκονομολόγοι, ἐκφράζοντάς την μέ τή φράση:

«ἐκεῖνο πού εἶναι κεφάλαιο γιά τόν ἕναν εἶναι εἰσόδημα γιά τόν ἄλλον». Ἡ ἀνάλυση αὐτή ἔδειξε ὅλο τό λάθος τῆς αναγωγῆς τῆς κοινωνικῆς παραγωγης μόνο σέ ἀτομική κατανάλωση.

Τώρα μποροῦμε νά περάσουμε στήν ἐξέταση τῶν συμπερασμάτων, πού ἔβγαλε ὁ Σισμόντι (καί οἱ ἄλλοι ρωμαντικοί) ἀπό τή λαθεμένη θεωρία του. Πρῶτα ὅμως θά παραθέσουμε τό σχόλιο τοῦ συγγραφέα τῆς παραπάνω ἀνάλυσης γιά τόν Σισμόντι, σχόλιο πού ἔρχεται ὕστερα ἀπό λεπτομερέστατη καί ὁλόπλευρη ἀνάλυση τῆς θεωρίας τοῦ Α. Σμίθ, στήν ὁποία ὁ Σισμόντι δέν πρόσθεσε ἀπολύτως τίποτα, παραλείποντας μόνο τήν προσπάθεια τοῦ Σμίθ νά δικαιολογήσει τήν ἀντίφασή του:

«Ὁ Σισμόντι, πού καταγινόταν εἰδικά μέ τήν ἐξέταση τῆς σχέσης κεφαλαίου καί εἰσοδήματος καί στήν πραγματικότητα μετέτρεψε τήν εἰδική διατύπωση τῆς σχέσης αὐτῆς σέ differentia specifica* τῶν "Nouveaux Principes" του, δέν εἶπε *καμιά* (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα) ἐπιστημονική λέξη, δέ συνέβαλε οὔτε κατά ἕνα ἄτομο στή λύση τοῦ προβλήματος» («Das Kapital», II, S. 385, 1-te Auflage**).

V. Η ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τό πρῶτο λαθεμένο συμπέρασμα ἀπό τή λαθεμένη θεωρία ἀφορᾶ τή συσσώρευση. Ὁ Σισμόντι δέν κατάλαβε καθόλου τήν κεφαλαιοκρατική συσσώρευση καί στή ζωηρή συζήτηση, πού εἶχε πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα μέ τόν Ρικάρντο, ἀποδείχτηκε ὅτι, στήν οὐσία, ὁ τελευταῖος εἶχε δίκιο. Ὁ Ρικάρντο ὑποστήριζε ὅτι ἡ παραγωγή μόνη της δημιουργεῖ ἀγορά γιά τόν ἑαυτό της, ἐνῶ ὁ Σισμόντι τό ἀρνιόταν αὐτό, στηρίζοντας πάνω στήν ἄρνηση αὐτή τή θεωρία του γιά τίς κρίσεις. Φυσικά, καί ὁ Ρικάρντο δέ μπόρεσε νά διορθώσει τό προαναφερόμενο βασικό λάθος τοῦ Σμίθ, καί συνεπῶς δέν μπόρεσε νά λύσει τό ζήτημα τῆς σχέσης κοινωνικοῦ κεφαλαίου καί εἰσοδήματος καί τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος (ὁ Ρικάρντο οὔτε κάν ἀσχολήθηκε μέ τά προβλήματα αὐτά), ἔδωσε ὅμως ἐνστιχτώδικα τό χαρακτηρισμό στήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ ἀστι-

* —χαρακτηριστικό γνώρισμα. *Ἡ Σύντ.*

** —«Τό Κεφάλαιο», τόμ. II, σελ. 385, 1η ρωσ. ἔκδ.[53]. *Ἡ Σύντ.*

κοῦ τρόπου παραγωγῆς, τονίζοντας τό ἐντελῶς ἀναμφισβήτητο γεγονός ὅτι συσσώρευση εἶναι ξεπέρασμα τοῦ εἰσοδήματος ἀπό τήν παραγωγή. Ἀπό τήν ἄποψη τῆς νεότατης ἀνάλυσης ἀποδείχνεται ὅτι ἔτσι ἀκριβῶς ἔχει τό ζήτημα. Ἡ παραγωγή, πραγματικά, δημιουργεῖ ἀγορά γιά τόν ἑαυτό της: ἡ παραγωγή χρειάζεται μέσα παραγωγῆς —καί αὐτά ἀποτελοῦν εἰδικό τομέα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, πού ἀπασχολεῖ μιάν ορισμένη μερίδα ἐργατῶν καί δίνει εἰδικό προϊόν· τό προϊόν αὐτό πραγματοποιεῖται ἐνμέρει μέσα στόν ἴδιο αὐτόν τομέα καί ἐν μέρει κατά τήν ἀνταλλαγή μέ τόν ἄλλο τομέα —τήν παραγωγή μέσων κατανάλωσης. Ἡ συσσώρευση εἶναι πραγματικά ξεπέρασμα τοῦ εἰσοδήματος (εἴδη κατανάλωσης) ἀπό τήν παραγωγή. Γιά νά διευρύνεται ἡ παραγωγή («νά γίνεται συσσώρευση» μέ τήν αὐστηρή σημασία τοῦ ὅρου), εἶναι ἀπαραίτητο νά παραχθοῦν στήν ἀρχή μέσα παραγωγῆς»,* καί γιά τό λόγο αὐτό χρειάζεται συνεπῶς, νά διευρυνθεῖ τό τμῆμα ἐκεῖνο τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, πού παράγει μέσα παραγωγῆς, χρειάζεται *νά τραβηχτοῦν στό τμῆμα αὐτό* ἐργάτες, πού *παρουσιάζουν* ἤδη *ζήτηση καί σέ εἴδη κατανάλωσης*. Συνεπῶς, ἡ «κατανάλωση» ἀναπτύσσεται *ἀκολουθώντας* τή «συσσώρευση» ἤ ἀκολουθώντας τήν «παραγωγή», ὅσο κι ἄν φαίνεται αὐτό παράξενο, δέν μπορεῖ ὅμως νά γίνει καί διαφορετικά στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Συνεπῶς, στήν ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν δυό τμημάτων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ὄχι μόνο δέν εἶναι ὑποχρεωτική ἡ ἰσομετρία, ἀλλά, ἀντίθετα, εἶναι ἀναπόφευχτη ἡ ἀνισομετρία. Εἶναι γνωστό, ὅτι ὁ νόμος τῆς ἀνάπτυξης τοῦ κεφαλαίου συνίσταται στό ὅτι τό σταθερό κεφάλαιο αὐξάνει πιό γρήγορα ἀπό τό μεταβλητό, δηλ. ἕνα ὅλο καί μεγαλύτερο μέρος ἀπό τά νεοδημιουργημένα κεφάλαια πάει στό τμῆμα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομιας, πού παράγει μέσα παραγωγῆς. Συνεπῶς, τό τμῆμα αὐτό ἀναπτύσσεται κατανάγκην πιό γρήγορα ἀπό τό τμῆμα πού παράγει εἴδη κατανάλωσης, δηλ. συμβαίνει ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού ὁ Σισμόντι ὀνόμασε «ἀδύνατο», «ἐπικίνδυνο» κτλ. Συνεπῶς, τά προϊόντα τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης πιάνουν στό σύνολο

* Ὑπενθυμίζουμε στόν ἀναγνώστη, πῶς ὁ Σισμόντι ἔθιξε τό ζήτημα αὐτό, ξεχωρίζοντας καθαρά τά μέσα αὐτά παραγωγῆς, γιά κάθε ξεχωριστή οἰκογένεια καί προσπαθώντας νά κάνει τόν ξεχωρισμό αὐτόν καί γιά τήν κοινωνία. Γιά νά κυριολεχτήσουμε, «ἔθιξε» ὁ Σμίθ καί ὄχι ὁ Σισμόντι, πού ἁπλῶς ἐπανέλαβε ὅσα εἶπε ὁ Σμίθ.

τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ὅλο καί μικρότερο μέρος. Κι αὐτό ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στήν ἱστορική «ἀποστολή» τοῦ καπιταλισμοῦ καί στήν εἰδική κοινωνική του διάρθρωση: ἡ πρώτη βρίσκεται ἀκριβῶς στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας (παραγωγή γιά τήν παραγωγή)· ἡ δεύτερη ἀποκλείει τή χρησιμοποίησή τους ἀπό τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ.

Μποροῦμε τώρα νά ἐκτιμήσουμε στό ἀκέραιο τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι γιά τή συσσώρευση. Οἱ ἰσχυρισμοί του, ὅτι *ἡ γρήγορη* συσσώρευση οδηγεῖ σέ συμφορές, εἶναι ἐντελῶς λαθεμένοι καί προέρχονται μόνο ἀπό τή μή κατανόηση τῆς συσσώρευσης, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει καί μέ τίς ἐπανειλημμένες δηλώσεις καί ἀπαιτήσεις του νά μήν ξεπερνᾶ ἡ παραγωγή τήν κατανάλωση, γιατί ἡ κατανάλωση καθορίζει τήν παραγωγή. Στήν πράξη συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο καί ὁ Σισμόντι ἁπλούστατα γυρίζει τίς πλάτες στήν πραγματικότητα, ὅπως παρουσιάζεται στήν εἰδική, τήν ἱστορικά καθορισμένη μορφή της καί στή θέση τῆς ἀνάλυσης βάζει τή μικροαστική ἠθική. Ἐξαιρετικά διασκεδαστική ἐντύπωση προκαλοῦν οἱ προσπάθειες τοῦ Σισμόντι νά σκεπάσει τήν ἠθική αὐτή μέ μιά «ἐπιστημονική» διατύπωση. «Οἱ κ.κ. Σαὶ καὶ Ρικάρντο — λέει στόν πρόλογο τῆς δεύτερης ἔκδοσης τῶν "Nouveaux Principes" — κατέληξαν στή θεωρία... ὅτι ἡ κατανάλωση δέν ἔχει ἄλλα ὅρια ἐκτός ἀπό τά ὅρια τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ περιορίζεται ἀπό τό εἰσόδημα... Θά ἔπρεπε νά προειδοποιήσουν τούς παραγωγούς, ὅτι πρέπει νά ὑπολογίζουν μόνο στούς καταναλωτές, πού ἔχουν εἰσόδημα» (I, XIII)*. Μιά τέτια ἀφέλεια προκαλεῖ σήμερα ἁπλῶς τό χαμόγελο. Μήπως ὅμως τά γραφτά τῶν δικῶν μας σύγχρονων ρωμαντικῶν, ὅπως εἶναι οἱ κ.κ. Β. Β. καὶ Ν. — ον, δέν εἶναι παραγεμισμένα μέ παρόμοια πράγματα; «Ἄς σκεφτοῦν καλά οἱ ἐπιχειρηματίες τῶν τραπεζῶν...» θά βρεθεῖ ἄραγε ἀγορά γιά τά ἐμπορεύματα; (II, 101-102). «Ὅταν παίρνουν τήν αὔξηση τοῦ πλούτου γιά σκοπό τῆς κοινωνίας, θυσιάζουν πάντοτε τό σκοπό στά μέσα» (II, 140). «Ἄν, ἀντί νά περιμένουμε νά ἀποτελέσει

* Ὅπως εἶναι γνωστό, πάνω στό ζήτημα αὐτό (ἄν δημιουργεῖ ἡ παραγωγή ἀγορά γιά τόν ἑαυτό της) ἡ νεότατη θεωρία προσχώρησε ἀπόλυτα στούς κλασικούς, πού ἀπαντοῦν καταφατικά σ' αὐτό τό ἐρώτημα, *σέ ἀντίθεση* μέ τό ρωμαντισμό, πού ἀπαντᾶ ἀρνητικά. *«Τά πραγματικά ὅρια* τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς εἶναι *τό ἴδιο τό κεφάλαιο»* («Das Kapital» III, I, 231 («Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, μέρος I, σελ. 231[54]. *Ἡ Σύντ.*)).

κίνητρο ἡ ζήτηση ἀπομέρους τῆς ἐργασίας (δηλ. νά ἀποτελέσει κίνητρο τῆς παραγωγῆς, ἡ ζήτηση προϊόντων ἀπομέρους τῶν ἐργατῶν), νομίζουμε ὅτι αὐτό θά τό δόσει ἡ προηγούμενη παραγωγή, — θά κάναμε σχεδόν τό ἴδιο, πού θά κάναμε μ' ἕνα ρολόγι, ἄν, ἀντί νά γυρίσουμε πρός τά πίσω τή ρόδα μέ τήν ἁλυσιδίτσα (la roue qui porte la chaînette), γυρνούσαμε πρός τά πίσω μιάν ἄλλη ρόδα, — θά σπάζαμε τότε καί θά σταματούσαμε ὅλη τή μηχανή» (II, 454). Αὐτά λέει ὁ Σισμόντι. Τώρα ἄς ἀκούσουμε τόν κ. Νικολάι — ον. «Ἐμεῖς δέν πήραμε ὑπόψη σέ βάρος τίνος συντελεῖται ἡ ἀνάπτυξη αὐτή (δηλ. ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ), ξεχάσαμε καί τό σκοπό κάθε παραγωγῆς... πλάνη ἐξαιρετικά ὀλέθρια...» (Ν. — ον, «Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰκονομία μετά τή μεταρύθμιση», 298). Καί οἱ δυό αὐτοί συγγραφεῖς μιλοῦν γιά τόν καπιταλισμό, γιά τίς κεφαλαιοκρατικές χῶρες· καί οἱ δυό δείχνουν ὅτι δέν καταλαβαίνουν καθόλου τήν οὐσία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συσσώρευσης. Μπορεῖ ὅμως νά πιστέψει κανείς ὅτι ὁ τελευταῖος γράφει 70 χρόνια ὕστερα ἀπό τόν πρῶτο;

Πῶς ἡ μή κατανόηση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συσσώρευσης συνδέεται μέ τή λαθεμένη ἀναγωγή ὅλης τῆς παραγωγῆς στήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης, — αὐτό τό δείχνει παραστατικά ἕνα παράδειγμα, πού παραθέτει ὁ Σισμόντι στό κεφάλαιο VIII: «Τά ἀποτελέσματα τῆς πάλης γιά τό φτήναιμα τῆς παραγωγῆς» (βιβλίο IV: «Γιά τόν ἐμπορικό πλοῦτο»).

Ἄς ὑποθέσουμε, λέει ὁ Σισμόντι, ὅτι ὁ κάτοχος ἑνός ὑφαντουργείου ἔχει κυκλοφοριακό κεφάλαιο 100 000 φράγκα, πού τοῦ δίνουν 15 000 κέρδος· ἀπό τό ποσό αὐτό οἱ 6 000 ἀποτελοῦν τόν τόκο τοῦ κεφαλαίου καί μένουν στόν κεφαλαιοκράτη καί οἱ 9 000 τό ἐπιχειρησιακό κέρδος τοῦ ἐργοστασιάρχη. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι χρησιμοποιεῖ τήν ἐργασία 100 ἐργατῶν, πού ὁ μισθός ἐργασίας τους φτάνει τίς 30 000 φράγκα. Ἄς ὑποθέσουμε, σέ συνέχεια, ὅτι γίνεται αὔξηση τοῦ κεφαλαίου, διεύρυνση τῆς παραγωγῆς («συσσώρευση»). Ἀντί 100 000 φράγκα τό κεφάλαιο θά εἶναι 200 000 φράγκα, τοποθετημένα στό πάγιο κεφάλαιο καί 200 000 — στό κυκλοφοριακό, συνολικά 400 000 φράγκα· τό κέρδος καί ὁ τόκος = 32 000 + 16 000 φράγκα, γιατί τό ἐπιτόκιο κατέβηκε ἀπό 6% σέ 4%. Ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν διπλασιάστηκε, ὁ μισθός ὅμως, ἐργασίας κατέβηκε ἀπό 300 σέ 200 φράγκα, δηλ. συνολικά 40 000

φράγκα. Ἔτσι ἡ παραγωγή τετραπλασιάστηκε*. Καί ὁ Σισμόντι συνοψίζει τά ἀποτελέσματα: «τό εἰσόδημα» εἴτε «ἡ κατανάλωση» ἦταν στήν ἀρχή 45 000 φράγκα (30 000 ὁ μισθός ἐργασίας + 6 000 ὁ τόκος + 9 000 τό κέρδος), ἐνῶ τώρα εἶναι 88 000 φράγκα (40 000 ὁ μισθός ἐργασίας + 16 000 ὁ τόκος + 32 000 τό κέρδος). «Ἡ παραγωγή τετραπλασιάστηκε, — λέει ὁ Σισμόντι, — ἐνῶ ἡ κατανάλωση οὔτε κάν διπλασιάστηκε. *Δέν πρέπει νά ὑπολογίζεται ἡ κατανάλωση τῶν ἐργατῶν πού κατασκεύασαν τίς μηχανές. Αὐτή καλύφθηκε μέ τίς 200 000 φράγκα*, πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τό σκοπό αὐτό καί ἀποτελεῖ πιά μέρος τοῦ λογαριασμοῦ ἄλλου ἐργοστασίου ὅπου θά ἔχουμε τά ἴδια πράγματα» (I, 405 - 406).

Ὁ ὑπολογισμός τοῦ Σισμόντι ἀποδείχνει ὅτι μειώνεται τό εἰσόδημα ὅταν αὐξάνει ἡ παραγωγή. Τό γεγονός αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ὁ Σισμόντι ὅμως δέ βλέπει, ὅτι μέ τό παράδειγμά του χτυπᾶ τή δική του θεωρία πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Εἶναι περίεργη ἡ παρατήρησή του, ὅτι «δέν πρέπει νά ὑπολογίζεται» ἡ κατανάλωση τῶν ἐργατῶν, πού παρήγαγαν τίς μηχανές. Γιατί; Γιατί, πρῶτο, *καλύφθηκε* μέ τά 200 000 φράγκα. Συνεπῶς, τό κεφάλαιο μεταφέρθηκε στόν τομέα πού παράγει *μέσα παραγωγῆς*· αὐτό ὁ Σισμόντι δέν τό βλέπει. Συνεπῶς, ἡ «ἐσωτερική ἀγορά», πού «περιορίζεται» ὅπως ἔλεγε ὁ Σισμόντι, δέν ἐξαντλεῖται μέ τά εἴδη κατανάλωσης, ἀλλά περιλαβαίνει καί τά *μέσα παραγωγῆς*. Αὐτά τά μέσα παραγωγῆς ἀποτελοῦν εἰδικό προϊόν, πού *δέν* «πραγματοποιεῖται» μέ *τήν ἀτομική κατανάλωση* καί, συνεπῶς, ὅσο πιό γρήγορα προχωρεῖ ἡ συσσώρευση, τόσο πιό ἔντονα ἀναπτύσσεται ὁ τομέας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού δίνει προϊόντα ὄχι γιά τήν ἀτομική, ἀλλά γιά τήν παραγωγική κατανάλωση. Δεύτερο, ἀπαντᾶ ὁ Σισμόντι, αὐτοί εἶναι ἐργάτες ἄλλου ἐργοστα-

* «Τό πρῶτο ἀποτέλεσμα τοῦ συναγωνισμοῦ, —λέει ὁ Σισμόντι,— εἶναι ἡ πτώση τοῦ μεροκάματου καί ταυτόχρονα ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν» (I, 403). Δέ θά σταθοῦμε ἐδῶ στά λάθη τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ Σισμόντι: θεωρεῖ, λχ., ὅτι τό κέρδος θά εἶναι 8% στό πάγιο κεφάλαιο καί 8% στό κυκλοφοριακό, ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν θ' αὐξηθεῖ ἀνάλογα μέ τήν αὔξηση τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου (πού δέν μπορεῖ καλά - καλά νά τό ξεχωρίσει ἀπό τό μεταβλητό), ὅτι τό πάγιο κεφάλαιο μπαίνει ὁλοκληρωτικά στήν τιμή τοῦ προϊόντος. Στή δοσμένη περίπτωση ὅλα αὐτά δέν ἔχουν μεγάλη σημασία γιατί τό συμπέρασμα εἶναι σωστό: μειώνεται τό ποσοστό τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου μέσα στή γενική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου σάν ἀπαραίτητο ἀποτέλεσμα τῆς συσσώρευσης.

σίου, ὅπου μπορεῖ νά παρουσιαστοῦν τά ἴδια γεγονότα (où les mêmes faits pourront se représenter). Ὅπως βλέπετε, πρόκειται γιά ἐπανάληψη τῆς παραπομπῆς τοῦ ἀναγνώστη «ἀπό τόν Πόντιο στόν Πιλάτο» κατά τόν τρόπο τοῦ Σμίθ. Ὅμως καί σ' αὐτό τό «ἄλλο ἐργοστάσιο» χρησιμοποιεῖται *σταθερό κεφάλαιο*, καί ἡ παραγωγή του προσφέρει ἐπίσης ἀγορά στήν ὑποδιαίρεση ἐκείνη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού παράγει μέσα παραγωγῆς! Ὅσο κι ἄν μετατοπίσουμε τό ζήτημα ἀπό τόν ἕναν κεφαλαιοκράτη στόν ἄλλον καί ἀπό κεῖνον σέ κάποιον τρίτο, — μ' αὐτό δέν πρόκειται νά ἐξαφανιστεῖ ἡ ὑποδιαίρεση, πού ἀναφέραμε, καί ἡ «ἐσωτερική ἀγορά» δέ θά περιοριστεῖ μόνο στά εἴδη κατανάλωσης. Γιά τό λόγο αὐτό, ὅταν ὁ Σισμόντι λέει ὅτι «ὁ ὑπολογισμός αὐτός ἀνατρέπει... ἕνα ἀπό τά ἀξιώματα, στό ὁποῖο ἐπέμειναν περισσότερο ἀπ' ὅλα στήν πολιτική οἰκονομία καί συγκεκριμένα, ὅτι ὁ πιό ἐλεύθερος συναγωνισμός καθορίζει τήν πιό συμφέρουσα ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας» (I, 407), δέ βλέπει ὅτι «ὁ ὑπολογισμός αὐτός» ἀναιρεῖ ἐπίσης κι αὐτόν τόν ἴδιο. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ εἰσαγωγή μηχανῶν, ἐκτοπίζοντας τούς ἐργάτες, χειροτερεύει τὴν κατάστασή τους καί εἶναι ἀναμφισβήτητη ἡ ὑπηρεσία τοῦ Σισμόντι, πού διαπίστωσε τό πράγμα αὐτό ἀπό τούς πρώτους. Αὐτό ὅμως δέν ἐμποδίζει καθόλου νά εἶναι τελείως λαθεμένη ἡ θεωρία του γιά τή συσσώρευση καί τήν ἐσωτερική ἀγορά. Ὁ ὑπολογισμός του δείχνει παραστατικά ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό φαινόμενο, πού ὁ Σισμόντι ὄχι μόνο τό ἀρνιόταν, μά καί τό μετάτρεπε μάλιστα σέ ἐπιχείρημα ἐνάντια στόν καπιταλισμό, λέγοντας ὅτι ἡ συσσώρευση καί ἡ παραγωγή πρέπει ν' ἀντιστοιχοῦν στήν κατανάλωση, διαφορετικά θά ὑπάρχει κρίση. Ὁ ὑπολογισμός δείχνει ἀκριβῶς ὅτι ἡ συσσώρευση καί ἡ παραγωγή *ξεπερνοῦν* τήν κατανάλωση καί ὅτι δέν μπορεῖ νά γίνει διαφορετικά, γιατί ἡ συσσώρευση γίνεται κυρίως στά μέσα παραγωγῆς, πού δέν μπαίνουν στήν «κατανάλωση». Ἐκεῖνο πού φαινόταν στόν Σισμόντι ἁπλό λάθος, ἀντίφαση στή θεωρία τοῦ Ρικάρντο — καί συγκεκριμένα, ὅτι ἡ συσσώρευση εἶναι τό ξεπέρασμα τοῦ εἰσοδήματος ἀπό τήν παραγωγή — στήν πράξη ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα στήν πραγματικότητα, ἐκφράζοντας τήν ἀντίθεση, πού χαρακτηρίζει τόν καπιταλισμό. Αὐτό τό ξεπέρασμα εἶναι ἀπαραίτητο σέ κάθε συσσώρευση, πού ἀνοίγει μιά καινούργια ἀγορά *γιά τά μέσα παραγωγῆς, χωρίς μιά ἀντίστοιχη αὔξηση τῆς ἀγορᾶς γιά τά εἴδη κατανάλωσης, καί μέ περιορισμό μάλιστα*

*τῆς ἀγορᾶς αὐτῆς**. Ἔπειτα, ἀπορίπτοντας τή θεωρία γιά τά πλεονεχτήματα τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, ὁ Σισμόντι δέ βλέπει, ὅτι μαζί μέ τήν κούφια αἰσιοδοξία πετάει ἔξω καί τήν ἀδιαφιλονίκητη ἀλήθεια καί συγκεκριμένα, ὅτι ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός *ἀναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας*, ὅπως βγαίνει καί πάλι ἀπό τόν ὑπολογισμό του. (Στήν οὐσία, αὐτό δέν εἶναι παρά μιά ἄλλη διατύπωση τοῦ ἴδιου γεγονότος ὅτι δημιουργεῖται μιά ἰδιαίτερη ὑποδιαίρεση τῆς βιομηχανίας, πού παράγει μέσα παραγωγῆς, καί ὅτι ἀναπτύσσεται ἐξαιρετικά γρήγορα). Ἡ ἀνάπτυξη αὐτή τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας χωρίς ἀντίστοιχη ἀνάπτυξη τῆς κατανάλωσης εἶναι, βέβαια, μιά ἀντίθεση, μά ἀκριβῶς μιά τέτια ἀντίθεση πού ὑπάρχει στήν πραγματικότητα, πού βγαίνει ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ καπιταλισμοῦ καί δέν μπορεῖ νά τήν ἀποφύγει κανείς μέ συναισθηματικές φράσεις.

Καί ἔτσι ἀκριβῶς προσπαθοῦν νά τήν ἀποφεύγουν οἱ ρωμαντικοί. Καί γιά νά μή νομίσει ὁ ἀναγνώστης ὅτι κατηγοροῦμε χωρίς ἀποδείξεις τούς σύγχρονους οἰκονομολόγους, παίρνοντας ἀφορμή ἀπό τά λάθη ἑνός τόσο «παλιωμένου» συγγραφέα, ὅπως ὁ Σισμόντι, θά παραθέσουμε ἕνα δειγματάκι ἀπό ἕναν «νεότατο» συγγραφέα, τόν κ. Ν. —ον. Στή σελ. 242 τῶν «Δοκιμίων» του μιλάει γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή ρωσική ἀλευροβιομηχανία. Ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ ἀναφέρει ὅτι ἐμφανίστηκαν μεγάλοι ἀτμόμυλοι μέ τελειοποιημένα ἐργαλεῖα παραγωγῆς (ἀπό τό 1870 καί δῶ ξοδεύτηκαν γιά τήν ἀνασυγκρότηση τῶν μύλων 100 περίπου ἑκατομμύρια ρούβλια) καί μέ ὑπερδιπλάσια παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, χαρακτηρίζει ὡς ἑξῆς τό φαινόμενο, πού περιγράφει: «ἡ ἀλευροβιομηχανία δέν ἀναπτυσσόταν, ἀλλά συγκεντρωνόταν ἁπλῶς σέ μεγάλες ἐπιχειρήσεις»· σέ συνέχεια ἐπεχτείνει τό χαρακτηρισμό αὐτό σέ *ὅλους* τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας (σελ. 243) καί βγάζει τό συμπέρασμα, ὅτι «σ' ὅλες χωρίς ἐξαίρεση τίς περιπτώσεις μιά μάζα ἐργατῶν ἀπολύονται καί δέ βρίσκουν δουλιά» (243) καί ὅτι «ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἀναπτυσσόταν χάρη στή λαϊκή κατανά-

* Ἀπό τήν πιό πάνω ἀνάλυση βγαίνει μόνο του τό συμπέρασμα ὅτι εἶναι δυνατή καί μιά τέτια περίπτωση καί ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀναλογία κατανομῆς τοῦ καινούργιου κεφαλαίου σέ σταθερό καί μεταβλητό καί ἀπό τό βαθμό πού ἡ μείωση τῆς σχετικῆς μερίδας τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου ἀγκαλιάζει τούς κλάδους παραγωγῆς.

λωση» (241). Ρωτᾶμε τόν ἀναγνώστη: ὁ συλλογισμός αὐτός διαφέρει ἔστω καί κατά τό ἐλάχιστο ἀπό τό συλλογισμό τοῦ Σισμόντι, πού ἀναφέραμε πρίν ἀπό λίγο; Ὁ «νεότατος» αὐτός συγγραφέας διαπιστώνει δυό γεγονότα, τά ἴδια πού εἴδαμε καί στό παράδειγμα τοῦ Σισμόντι καί ἀποφεύγει καί τά δυό αὐτά γεγονότα μέ τήν ἴδια συναισθηματική φρασεολογία. Πρῶτο, τό παράδειγμά του δείχνει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ γίνεται ἀκριβῶς μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν μέσων παραγωγῆς. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ καπιταλισμός ἀναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας. Δεύτερο, τό παράδειγμά του δείχνει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη αὐτή ἀκολουθεῖ ἐκεῖνον ἀκριβῶς τόν εἰδικό δρόμο τῶν ἀντιθέσεων, πού εἶναι χαρακτηριστικός γιά τόν καπιταλισμό: ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγή (ἐπενδύσεις 100 ἑκατομμυρίων ρουβλιῶν — ἐσωτερική ἀγορά γιά τά προϊόντα, πού δέν πραγματοποιοῦνται μέ τήν ἀτομική κατανάλωση) χωρίς ἀντίστοιχη ἀνάπτυξη τῆς κατανάλωσης (ἡ διατροφή τοῦ λαοῦ χειροτερεύει), δηλ. γίνεται ἀκριβῶς παραγωγή γιά τήν παραγωγή. Καί ὁ κ. Ν. — ον νομίζει ὅτι ἡ ἀντίθεση αὐτή τῆς ζωῆς θά ἐξαφανιστεῖ, ἄν, μέ μιά ἀφέλεια σάν ἐκείνη τοῦ γερο-Σισμόντι, τήν παρουσιάσει μόνο σάν ἀντίθεση τῆς θεωρίας, μόνο σάν «ὀλέθρια πλάνη»: «ἐμεῖς ξεχάσαμε τό σκοπό τῆς παραγωγῆς»!! Τί μπορεῖ νά εἶναι πιό χαρακτηριστικό ἀπό τή φράση αὐτή: «δέν ἀναπτυσσόταν, ἀλλά *ἁπλῶς* συγκεντρωνόταν»; Ὅπως φαίνεται, ὁ κ. Ν. — ον ξέρει ἕναν καπιταλισμό ὅπου ἡ ἀνάπτυξη *θά μποροῦσε νά ἀκολουθήσει* ἄλλον *δρόμο*, καί ὄχι τό δρόμο *τῆς συγκέντρωσης*. Τί κρίμα πού δέ μᾶς ἔδειξε τόν «πρωτότυπο» αὐτό καπιταλισμό, ἄγνωστο στήν πολιτική οἰκονομία πού προηγήθηκε ἀπ' αὐτόν!

VI. Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΣΑΝ «ΔΙΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΣΚΟΛΙΑ» ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

Τό ἑπόμενο λάθος τοῦ Σισμόντι, πού βγαίνει ἀπό τή λαθεμένη θεωρία γιά τό κοινωνικό εἰσόδημα καί τό κοινωνικό προϊόν στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, εἶναι ἡ θεωρία ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθοῦν τό προϊόν γενικά καί ἡ ὑπεραξία εἰδικά καί ὅτι, σά συνέπεια τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς, χρειάζεται ἐξωτερική ἀγορά. Ὅσον ἀφορᾶ τήν πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος γενικά, ἡ ἀνάλυση, πού παραθέσαμε παραπάνω, δείχνει ὅτι τό «ἀδύνατο» ὀφείλεται ἀποκλειστικά

στό λαθεμένο ἀποκλεισμό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί τῶν μέσων παραγωγῆς. Μιά καί διορθώθηκε τό λάθος αὐτό, ἐξαφανίζεται καί τό «ἀδύνατο». Τό ἴδιο ἀκριβῶς θά πρέπει νά ποῦμε καί εἰδικά γιά τήν ὑπεραξία: ἡ ἀνάλυση αὐτή ἐξηγεῖ καί τήν πραγματοποίησή της. Δέν ὑπάρχει καμιά ἀπολύτως λογική βάση νά χωρίζουμε τήν ὑπεραξία ἀπ' ὅλο τό προϊόν στό ζήτημα τῆς πραγματοποίησής της. Ὁ ἀντίθετος ἰσχυρισμός τοῦ Σισμόντι (καί τῶν δικῶν μας ναρόντνικων) εἶναι ἁπλῶς ἀποτέλεσμα τῆς ἀδυναμίας νά κατανοήσει τούς βασικούς νόμους τῆς πραγματοποίησης γενικά, τῆς ἀνικανότητάς του νά χωρίσει τό προϊόν ὡς πρός τήν ἀξία του σέ τρία (καί ὄχι σέ δυό) μέρη καί ὡς πρός τήν ὑλική μορφή του σέ δυό (μέσα παραγωγῆς καί εἴδη κατανάλωσης). Ἡ θέση, ὅτι οἱ κεφαλαιοκράτες δέν μποροῦν νά καταναλώσουν τήν ὑπεραξία, εἶναι ἁπλῶς ἐκχυδαϊσμένη ἐπανάληψη τῶν ἐνδοιασμῶν τοῦ Σμίθ σχετικά μέ τήν πραγματοποίηση γενικά. Μόνο *ἕνα μέρος* τῆς ὑπεραξίας ἀποτελεῖται ἀπό εἴδη κατανάλωσης· τό ἄλλο ἀποτελεῖται ἀπό μέσα παραγωγῆς (λογουχάρη, ἡ ὑπεραξία τοῦ ἰδιοχτήτη ἐργοστασίου σιδήρου). Ἡ «κατανάλωση» *τῆς τελευταίας αὐτῆς* ὑπεραξίας πραγματοποιεῖται *μέ τή χρησιμοποίησή της στήν παραγωγή*· οἱ κεφαλαιοκράτες ὅμως, πού παράγουν προϊόν μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς οἱ ἴδιοι δέν καταναλώνουν τήν ὑπεραξία, ἀλλά *τό σταθερό κεφάλαιο* πού τό ἀνταλλάσσουν μέ τούς ἄλλους κεφαλαιοκράτες. Γιά τό λόγο αὐτό καί οἱ ναρόντνικοι, λέγοντας ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ὑπεραξία, λογικά εἶναι ὑποχρεωμένοι νά παραδεχτοῦν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ καί τό σταθερό κεφάλαιο, κι ἔτσι θά ξαναγύριζαν αἰσίως στόν Ἄνταμ... Ἐννοεῖται ὅτι αὐτή ἡ ἐπιστροφή στόν «πατέρα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» θά ἦταν μιά τεράστια πρόοδος γιά τούς συγγραφεῖς, πού μᾶς σερβίρουν τά παλιά λάθη μέ τή μορφή ἀληθειῶν, στίς ὁποῖες «καταλήξανε μέ τό μυαλό τους»...

Καί ἡ ἐξωτερική ἀγορά; Μήπως ἐμεῖς ἀρνιόμαστε τήν ἀνάγκη τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τόν καπιταλισμό; Φυσικά, ὄχι. Μόνο πού τό ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς δέν ἔχει *ἀπολύτως τίποτε τό κοινό μέ τό ζήτημα τῆς πραγματοποίηση* καί ἡ προσπάθεια νά συνδεθοῦν τά δυό αὐτά ζητήματα σ' ἕνα ἑνιαῖο σύνολο χαρακτηρίζει ἁπλῶς τό ρωμαντικό πόθο «νά ἀναχαιτιστεῖ» ὁ καπιταλισμός καί τή ρωμαντική ἀνικανότητα νά σκεφτοῦν λογικά. Ἡ θεωρία, πού ἐξηγεῖ τό ζήτημα

τῆς πραγματοποίησης, τό ἔδειξε αὐτό μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Ὁ ρωμαντικός λέει: οἱ κεφαλαιοκράτες δέν μποροῦν νά καταναλώσουν τήν ὑπεραξία καί γιαυτό πρέπει νά τήν πουλοῦν στό ἐξωτερικό. Γιεννιέται τό ἐρώτημα: μήπως οἱ κεφαλαιοκράτες δίνουν τά προϊόντα τους δωρεάν στούς ξένους ἤ μήπως τά πετοῦν στή θάλασσα; Τά πουλοῦν — σημαίνει παίρνουν τό ἰσοδύναμο. Ἐξάγουν ὁρισμένα προϊόντα — σημαίνει εἰσάγουν ἄλλα. Ὅταν μιλᾶμε γιά πραγματοποίηση τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, παραμερίζουμε πιά τή χρηματική κυκλοφορία καί προϋποθέτουμε ἁπλῶς ὅτι γίνεται ἀνταλλαγή προϊόντων μέ προϊόντα, γιατί τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης συνίσταται ἀκριβῶς στό ν' ἀναλυθεῖ *ἡ ἀναπλήρωση* ὅλων τῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καί σέ ἀξία καί σέ ὑλική μορφή. Γιά τό λόγο αὐτό, τό ν' ἀρχίζει κανείς τούς συλλογισμούς γιά τήν πραγματοποίηση καί νά τελειώνει λέγοντας ὅτι τό «προϊόν θά πουληθεῖ μέ χρήματα» — εἶναι τόσο γελοῖο ὅσο θά ἦταν ἄν στό ἐρώτημα πῶς θά πραγματοποιηθεῖ τό σταθερό κεφάλαιο στά εἴδη κατανάλωσης δινόταν ἡ ἀπάντηση: «θά πουληθοῦν». Πρόκειται ἁπλῶς γιά ἕνα χοντροκομμένο λάθος λογικῆς: ὅσοι σκέφτονται ἔτσι ξεφεύγουν ἀπό τό πρόβλημα τῆς πραγματοποίησης ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καί καταλήγουν στήν ἄποψη τοῦ μεμονωμένου ἐπιχειρηματία, πού ἐκτός ἀπό τήν «πούληση στόν ξένο» δέν ἐνδιαφέρεται γιά τίποτε ἄλλο. Νά μπερδεύει κανείς τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, τίς ἐξαγωγές μέ τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης — σημαίνει νά ξεφεύγει ἀπό τό ζήτημα, *νά τό μετατοπίζει* ἁπλῶς σέ εὐρύτερο πεδίο, *χωρίς ὅμως νά τό ξεκαθαρίζει καθόλου**. Τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης δέ θά προωθηθεῖ οὔτε κατά ἕνα γιῶτα, ἄν ἀντί νά πάρουμε τήν ἀγορά μιᾶς χώρας πάρουμε τήν ἀγορά ὁρισμένου συνόλου χωρῶν. Ὅταν οἱ ναρόντνικοι βεβαιώνουν ὅτι ἡ ἐξωτερική ἀγορά ἀποτελεῖ «διέξοδο ἀπό τή δυσκολία»**, πού δημιουργεῖ ὁ ἴδιος ὁ καπιταλισμός γιά

* Αὐτό εἶναι τόσο καθαρό, πού καί ὁ Σισμόντι αἰσθανόταν τήν ἀνάγκη νά μήν παίρνει ὑπόψη τό ἐξωτερικό ἐμπόριο κατά τήν ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης. «Γιά νά παρακολουθήσουμε μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τούς ὑπολογισμούς αὐτούς —λέει γιά τήν ἀντιστοιχία τῆς παραγωγῆς πρός τήν κατανάλωση— καί γιά νά ἁπλουστεύσουμε τό ζήτημα, δέν πήραμε καθόλου ὑπόψη τό ἐξωτερικό ἐμπόριο· προϋποθέσαμε ὅτι ἔχουμε ἕνα ἀπομονωμένο ἔθνος· ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία εἶναι ἕνα τέτοιο ἀκριβῶς ἀπομονωμένο ἔθνος, καί ὅ,τι ἀφορᾶ τό ἔθνος χωρίς τό ἐξωτερικό ἐμπόριο —ἀφορᾶ ἐξίσου καί ὅλο τό ἀνθρώπινο γένος» (I, 115).

** Ν.—ον, σελ. 205.

τήν πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος, σκεπάζουν μέ τή φράση αὐτή ἁπλῶς τό θλιβερό γεγονός, ὅτι γι' αὐτούς ἡ «ἐξωτερική ἀγορά» ἀποτελεῖ «διέξοδο ἀπό τή δυσκολία», στήν ὁποία πέφτουν, γιατί δέν καταλαβαίνουν τή θεωρία... Κάτι παραπάνω. Ἡ θεωρία, πού συνδέει τήν ἐξωτερική ἀγορά μέ τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, δέ δείχνει μόνο μή κατανόηση τῆς πραγματοποίησης αὐτῆς, ἀλλά περιέχει καί *μιά ἐξαιρετικά ἐπιπόλαιη ἀντίληψη τῶν ἀντιθέσεων, πού χαρακτηρίζουν τήν πραγματοποίηση αὐτή.* «Οἱ ἐργάτες θά καταναλώσουν τό μισθό ἐργασίας, ἐνῶ οἱ κεφαλαιοκράτες δέν μποροῦν νά καταναλώσουν τήν ὑπεραξία». Σκεφθεῖτε καλά τή «θεωρία» αὐτή ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς. Ἀπό ποῦ ξέρουμε ὅτι «οἱ ἐργάτες θά καταναλώσουν τό μισθό ἐργασίας»; Μέ ποιά βάση μπορεῖ νά σκεφτεῖ κανείς ὅτι τά προϊόντα πού ὅλη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν μιᾶς δοσμένης χώρας τά προορίζει γιά τήν κατανάλωση ὅλων τῶν ἐργατῶν τῆς χώρας αὐτῆς, θά εἶναι πραγματικά *ἴσα σέ ἀξία μέ τό μισθὸ ἐργασίας τους* καί θά τόν αναπληρώσουν, ὅτι γι' *αὐτά* τά προϊόντα δέ θά χρειαστεῖ ἡ ἐξωτερική ἀγορά; Δέν ὑπάρχει καμιά ἀπολύτως βάση γιά νά σκεφτόμαστε ἔτσι καί στήν πραγματικότητα δέ γίνεται ἔτσι. Ὄχι μόνον τά προϊόντα (ἤ ἕνα μέρος τῶν προϊόντων), πού ἀναπληρώνουν τήν ὑπεραξία, ἀλλά καί τά προϊόντα, πού ἀναπληρώνουν τό μεταβλητό κεφάλαιο· ὄχι μόνον τά προϊόντα, πού ἀναπληρώνουν τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἀλλά καί τά προϊόντα, πού ἀναπληρώνουν τό σταθερό κεφάλαιο (αὐτό ξεχνοῦν οἱ «οἰκονομολόγοι» μας, πού δέ θυμοῦνται τή συγγένεια... μέ τόν Ἄνταμ)· ὄχι μόνον τά προϊόντα, πού ὑπάρχουν μέ τή μορφή εἰδῶν κατανάλωσης, ἀλλά καί τά προϊόντα, πού ὑπάρχουν μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς, — ὅλα πραγματοποιοῦνται κατά τόν ἴδιο τρόπο, μόνο μέσα ἀπό «δυσκολίες», μέσα ἀπό συνεχεῖς διακυμάνσεις, πού γίνονται ὅλο καί πιό ἰσχυρές ὅσο ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμός, μέσα ἀπό λυσσαλέο συναγωνισμό, πού *ἀναγκάζει* κάθε ἐπιχειρηματία νά τείνει πρός τήν ἀπεριόριστη διεύρυνση τῆς παραγωγῆς, βγαίνοντας ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ δοσμένου κράτους, ἀναζητώντας καινούργιες ἀγορές στίς χῶρες πού δέν ἔχουν ἀκόμη τραβηχτεῖ στήν κεφαλαιοκρατική κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων. Φτάσαμε τώρα καί στό ζήτημα: γιατί εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐξωτερική ἀγορά γιά μιά κεφαλαιοκρατική χώρα; Σέ καμιά περίπτωση γιατί τό προϊόν γενικά δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ στό κεφα-

λαιοκρατικό σύστημα. Αὐτό εἶναι ἀνοησία. Ἡ ἐξωτερική ἀγορά εἶναι ἀπαραίτητη, γιατί τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή τή *χαρακτηρίζει* ἡ τάση γιά *ἀπεριόριστη* διεύρυνση — σέ ἀντίθεση πρός ὅλους τούς παλιούς τρόπους παραγωγῆς, πού περιορίζονταν στά πλαίσια τῆς κοινότητας, τοῦ πατρογονικοῦ συστήματος, τῆς φυλῆς, τῆς ἐδαφικῆς περιοχῆς, ἤ τοῦ κράτους. Παράλληλα, ἐνῶ σ' ὅλα τά παλιά οἰκονομικά καθεστῶτα ἡ παραγωγή ξανάρχιζε μέ τήν ἴδια κάθε φορά μορφή καί στίς ἴδιες διαστάσεις, πού εἶχε καί προηγούμενα, — στό κεφαλαιοκρατικό σύστημα εἶναι *ἀδύνατο* νά ξαναρχίσει μέ τήν ἴδια μορφή καί νόμος τῆς παραγωγῆς γίνεται ἡ *ἀπεριόριστη* διεύρυνση, ἡ αἰώνια κίνηση πρός τά μπρός*.

Ἔτσι, ὁ διαφορετικός τρόπος κατανόησης τῆς πραγματοποίησης (πιό σωστά ἡ κατανόησή της ἀπό τή μιά πλευρά καί ἡ τέλεια ἀνικανότητα κατανόησής της ἀπομέρους τῶν ρωμαντικῶν ἀπό τήν ἄλλη) ὁδηγεῖ σέ δυό διαμετρικά ἀντίθετες ἀπόψεις γιά τή σημασία τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς. Γιά τούτους (τούς ρωμαντικούς) ἡ ἐξωτερική ἀγορά εἶναι ὁ δείχτης τῆς «δυσκολίας», πού *βάζει* ὁ καπιταλισμός στήν κοινωνική ἀνάπτυξη. Γιά τούς ἄλλους, ἀντίθετα, ἡ ἐξωτερική ἀγορά δείχνει μέ ποιόν τρόπο ὁ καπιταλισμός παραμερίζει τίς δυσκολίες τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης, πού ἔβαλε ἡ ἱστορία μέ τή μορφή διάφορων φραγμῶν, κοινοτικῶν, φυλετικῶν, ἐδαφικῶν, ἐθνικῶν**.

Ὅπως βλέπετε, ἡ διαφορά βρίσκεται μόνο «στήν ἄποψη... Ναί, «μόνο»! Οἱ ρωμαντικοί κριτές τοῦ καπιταλισμοῦ διαφέρουν ἀπό τούς ἄλλους γενικά «μόνο» στήν «ἄποψη», «μόνο» στό ὅτι αὐτοί κρίνουν μέ βάση τό παλιό, ἐνῶ οἱ ἄλλοι μέ βάση τό καινούργιο, αὐτοί ἀπό τήν ἄποψη τοῦ συστήματος πού καταστρέφει ὁ καπιταλισμός, οἱ ἄλλοι ἀπό τήν ἄποψη τοῦ συστήματος πού δημιουργεῖ ὁ καπιταλισμός***.

Οἱ ρωμαντικοί συνήθως συνδυάζουν τήν ὄχι σωστή κατανόηση τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς μέ ὑποδείξεις γιά τίς «ἰδιομορφίες» τῆς διεθνοῦς κατάστασης τοῦ καπιταλισμοῦ μιᾶς δοσμέ-

---

* Πρβλ. Ζίμπερ, «Ντάβιντ Ρικάρντο κτλ.». Πετρούπολη. 1885, σελ. 466, ὑποσημείωση.

** Πρβλ. παρακάτω: «Rede über die Frage des Freihandels» («Λόγος γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου»[55]. *Η Σύντ.*

*** Ἐδῶ μιλάω ἁπλῶς γιά τήν ἐκτίμηση τοῦ καπιταλισμοῦ καί ὄχι γιά τήν κατανόησή του. Στό ζήτημα τῆς κατανόησης οἱ ρωμαντικοί δέ στέκονται, ὅπως εἴδαμε, πιό ψηλά ἀπό τούς κλασικούς.

νης χώρας, γιά τό ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά βρεθεῖ ἀγορά κτλ. Σκοπός ὅλων αὐτῶν τῶν ἐπιχειρημάτων εἶναι «ν' ἀποτρέψουν» τούς κεφαλαιοκράτες ἀπό τίς ἀναζητήσεις ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς. Ἐξάλλου, ὅταν μιλᾶμε γιά «ὑποδείξεις», δέν ἐκφραζόμαστε μέ ἀκρίβεια, γιατί ὁ ρωμαντικός δέ δίνει οὐσιαστική ἀνάλυση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας, τῆς προχωρητικῆς κίνησής της στόν τομέα τῶν καινούργιων ἀγορῶν, τῆς προσπάθειάς της νά ἀποκτήσει ἀποικίες κτλ. Δέν τόν ἐνδιαφέρει καθόλου ἡ μελέτη τοῦ πραγματικοῦ προτσές καί ἡ διασάφησή του· τοῦ χρειάζεται ἁπλῶς *μιά ἠθική ἐνάντια σ' αὐτό τό προτσές*. Γιά νά μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νά πειστεῖ ὅτι ἡ ἠθική αὐτή τῶν σύγχρονων ρώσων ρωμαντικῶν ταυτίζεται ἀπολύτως μέ τήν ἠθική τοῦ γάλλου ρωμαντικοῦ, θά παραθέσουμε δείγματα συλλογισμῶν τοῦ τελευταίου. Εἴδαμε κιόλας πῶς ὁ Σισμόντι φοβέριζε τούς κεφαλαιοκράτες ὅτι δέ θά βροῦν ἀγορά. Δέν ὑποστήριζε ὅμως μόνον αὐτό. Ὑποστήριζε ὅτι «ἡ παγκόσμια ἀγορά εἶναι ἤδη ἀρκετά ἐφοδιασμένη» (II, 328), καί προσπαθοῦσε ν' ἀποδείξει ὅτι εἶναι ἀδύνατο ν' ἀκολουθήσουμε τό δρόμο τοῦ καπιταλισμοῦ καί ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά διαλέξουμε ἄλλο δρόμο... Βεβαίωνε τούς ἄγγλους ἐπιχειρηματίες ὅτι ὁ καπιταλισμός δέ θά μπορέσει νά ἀπασχολήσει ὅλους τούς ἐργάτες, πού ἀποδεσμεύονται μέ τήν ἐπικράτηση τῆς φέρμας στή γεωργία (I, 255-256). «Ἐκεῖνοι, στούς ὁποίους προσφέρονται θύματα οἱ γεωργοί, θά ἔχουν ἄραγε κανένα ὄφελος ἀπό τή θυσία αὐτή; Γιατί οἱ γεωργοί εἶναι οἱ πιό ἄμεσοι καί οἱ πιό σίγουροι καταναλωτές τῶν ἐμπορευμάτων τῆς ἀγγλικῆς μανουφακτούρας. Τό σταμάτημα τῆς κατανάλωσής τους θά ἔδινε στή βιομηχανία ἕνα χτύπημα πιό ὀλέθριο ἀπό τό κλείσιμο μιᾶς ἀπό τίς πιό μεγάλες ἐξωτερικές ἀγορές» (I, 256). Βεβαίωνε τούς ἄγγλους φέρμερς ὅτι δέ θ' ἀντέξουν στό συναγωνισμό τοῦ φτωχοῦ πολωνοῦ ἀγρότη, πού παράγει σιτηρά χωρίς νά τοῦ στοιχίζουν σχεδόν τίποτα (II, 257), ὅτι τούς ἀπειλεῖ ἀκόμα πιό τρομερός συναγωνισμός ἀπό τά ρωσικά σιτηρά τῶν λιμανιῶν τῆς Μαύρης θάλασσας. Ἀναφωνοῦσε: «Οἱ ἀμερικάνοι ἀκολούθησαν μιά καινούργια ἀρχή: νά παράγουν χωρίς νά ὑπολογίζουν τήν ἀγορά (produire sans calculer le marché) καί νά παράγουν ὅσο τό δυνατόν περισσότερο», καί νά «τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ ἐμπορίου τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, ἀπό τή μιά ὥς τήν ἄλλη ἄκρη τῆς χώρας, εἶναι ἕνα πλεόνασμα κάθε λογῆς ἐμπορευμάτων πάνω ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς κατανάλωσης... οἱ καθημερινές χρεω-

κοπίες εἶναι τό ἐπακόλουθο τοῦ πλεονάσματος αὐτοῦ τῶν ἐμπορικῶν κεφαλαίων, πού δέν μποροῦν ν' ἀνταλλαγοῦν μέ εἰσόδημα» (I, 455-456). Ὁ καλός ὁ Σισμόντι! Τί θά ἔλεγε γιά τή σύγχρονη Ἀμερική, γιά τήν Ἀμερική, πού ἀναπτύχθηκε τόσο πολύ χάρη σ' αὐτή τὴν ἴδια «ἐσωτερική ἀγορά», πού, σύμφωνα μέ τή θεωρία τῶν ρωμαντικῶν, θά ἔπρεπε «νά περιορίζεται»!

VII. ΟΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

Τό τρίτο λαθεμένο συμπέρασμα τοῦ Σισμόντι ἀπό τήν ὄχι σωστή θεωρία, πού ἀντέγραψε ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ, εἶναι ἡ θεωρία γιά τίς κρίσεις. Ἀπό τήν ἀντίληψη τοῦ Σισμόντι, ὅτι ἡ συσσώρευση (ἡ αὔξηση τῆς παραγωγῆς γενικά) καθορίζεται ἀπό τήν κατανάλωση, καί ἀπό τή λαθεμένη ἑρμηνεία τῆς πραγματοποίησης ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος (τοῦ εἰσοδήματος, πού ἀποτελεῖται ἀπό τό μερίδιο τῶν ἐργατῶν καί τό μερίδιο τῶν κεφαλαιοκρατῶν) βγῆκε φυσιολογικά καί ἀναπόφευχτα ἡ θεωρία, ὅτι οἱ κρίσεις ὀφείλονται στήν ἀναντιστοιχία παραγωγῆς καί κατανάλωσης. Ὁ Σισμόντι ἐπέμενε ἀπόλυτα στή θεωρία αὐτή. Τή δανείστηκε καί ὁ Ροντμπέρτους, ἀλλάζοντας λίγο τή διατύπωσή της: ἐξηγοῦσε τίς κρίσεις λέγοντας ὅτι ἐνῶ αὐξάνει ἡ παραγωγή ἐλαττώνεται τό μερίδιο τοῦ προϊόντος, πού παίρνουν οἱ ἐργάτες, καί ταυτόχρονα ὅλο τό κοινωνικό προϊόν τό χώριζε ἐξίσου λαθεμένα, ὅπως καί ὁ Α. Σμίθ, σέ μισθό ἐργασίας καί «πρόσοδο» (σύμφωνα μέ τήν ὁρολογία του ἡ «πρόσοδος» εἶναι ἡ ὑπεραξία, δηλ. τό κέρδος καί ἡ γαιοπρόσοδος μαζί). Ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση τῆς συσσώρευσης στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία* καί τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος ὑπέσκαψε ὅλες τίς βάσεις τῆς θεωρίας αὐτῆς, δείχνοντας ταυτόχρονα ὅτι ἀκριβῶς στήν ἐποχή πού προηγεῖται ἀπό τίς κρίσεις ἡ κατανάλωση τῶν ἐργατῶν αὐξάνει, ὅτι ἡ ὑποκατανάλωση (πού ἐξηγεῖ τάχα τίς κρίσεις) ὑπῆρχε στά πιό διαφορετικά οἰκονομικά καθεστῶτα,

---

* Σχετικά μέ τή θεωρία, ὅτι στήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία ὅλο τό προϊόν ἀποτελεῖται ἀπό δυό μέρη, συναντοῦμε στόν Α. Σμίθ καί στούς μεταγενέστερους οἰκονομολόγους τή λαθεμένη ἀντίληψη τῆς «συσσώρευσης ἀτομικοῦ κεφαλαίου», Καί συγκεκριμένα, αὐτοί δίδασκαν ὅτι ἡ συσσωρευμένη μερίδα τοῦ κέρδους ξοδεύεται ὁλοκληρωτικά γιά μισθό ἐργασίας, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ξοδεύεται: 1) γιά σταθερό κεφάλαιο καί 2) γιά μισθό ἐργασίας. Ὁ Σισμόντι ἐπαναλαβαίνει κι αὐτό τό λάθος τῶν κλασικῶν.

ἐνῶ οἱ κρίσεις ἀποτελοῦν χαρακτηριστικό γνώρισμα μόνον ἑνός καθεστῶτος — τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ. Ἡ θεωρία αὐτή ἐξηγεῖ ὅτι οἱ κρίσεις ὀφείλονται σέ μιάν ἄλλη ἀντίθεση, καί συγκεκριμένα, στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς (πού ἔχει κοινωνικοποιηθεῖ ἀπό τόν καπιταλισμό) καί στόν ἰδιωτικό, τόν ἀτομικό τρόπο ἰδιοποίησης. Ἡ βαθιά διαφορά ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς θεωρίες φαίνεται, θά ἔλεγε κανείς, μόνη της, ἐμεῖς ὅμως πρέπει νά σταθοῦμε πιό λεπτομερειακά σ' αὐτή, γιατί ἀκριβῶς οἱ ρῶσοι ὀπαδοί τοῦ Σισμόντι προσπαθοῦν *νά σβήσουν* τή διαφορά αὐτή καί νά μπερδέψουν τά πράγματα. Οἱ δυό θεωρίες, γιά τίς κρίσεις, πού ἐξετάζουμε, δίνουν ἐντελῶς διαφορετική ἐξήγηση στίς κρίσεις. Ἡ πρώτη θεωρία τίς ἐξηγεῖ μέ τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἡ δεύτερη — μέ τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς καί στόν ἀτομικό χαρακτήρα τῆς ἰδιοποίησης. Ἡ πρώτη, συνεπῶς, βλέπει τή ρίζα τοῦ φαινομένου *ἔξω* ἀπό τήν παραγωγή (σ' αὐτό ὀφείλονται, λχ., οἱ γενικές ἐπιθέσεις τοῦ Σισμόντι ἐνάντια στούς κλασικούς, ὅτι ἀγνοοῦν τήν κατανάλωση καί ἀσχολοῦνται μόνο μέ τήν παραγωγή)· ἡ δεύτερη τή βλέπει ἀκριβῶς στούς ὅρους τῆς παραγωγῆς. Γιά νά εἴμαστε σύντομοι, ἡ πρώτη ἐξηγεῖ τίς κρίσει μέ τήν ὑποκατανάλωση (Unterkonsumption), ἡ δεύτερη — μέ τήν ἀναρχία τῆς παραγωγῆς. Ἔτσι, καί οἱ δυό θεωρίες, ἐξηγώντας τίς κρίσεις *μέ τήν ἀντίθεση* πού ὑπάρχει μέσα στό ἴδιο τό οἰκονομικό καθεστώς, διαφωνοῦν πέρα γιά πέρα σχετικά μέ τόν καθορισμό τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς. Γεννιέται ὅμως τό ἐρώτημα: ἡ δεύτερη θεωρία ἀρνιέται τό γεγονός τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση τό γεγονός τῆς ὑποκατανάλωσης; *Φυσικά, ὄχι.* Ἀναγνωρίζει ἀπόλυτα τό γεγονός αὐτό, τοῦ παραχωρεῖ ὅμως τή δευτερεύουσα θέση πού τοῦ ταιριάζει, σάν γεγονός ἀναφερόμενο μόνο στή μιά ὑποδιαίρεση τῆς ὅλης κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Διδάσκει, ὅτι τό γεγονός αὐτό δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσει τίς κρίσεις, πού ὀφείλονται σέ μιάν ἄλλη, πιό βαθιά, πιό βασική ἀντίθεση τοῦ σύγχρονου οἰκονομικοῦ συστήματος καί συγκεκριμένα στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς καί στόν ἀτομικό χαρακτήρα τῆς ἰδιοποίησης. Συνεπῶς, τί νά πεῖ κανείς γιά τούς ἀνθρώπους πού, ἐνῶ στήν οὐσία ὑποστηρίζουν τήν πρώτη θεωρία, προσπαθοῦν νά καλυφθοῦν, ἐπικαλούμενοι τό γεγονός ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δεύτερης διαπιστώνουν

ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση; Εἶναι ὁλοφάνερο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί *δέ μελέτησαν καλά* τή βάση τῆς διαφορᾶς τῶν δυό θεωριῶν καί δέν κατάλαβαν ὅπως πρέπει τή δεύτερη θεωρία. Στούς ἀνθρώπους αὐτούς ἀνήκει λχ., ὁ κ. Ν. —ον (δέ μιλᾶμε πιά γιά τόν κ. Β. Β.). Ὅτι ἀνήκουν στούς ὀπαδούς τοῦ Σισμόντι, αὐτό τό ἔχει κιόλας τονίσει στή φιλολογία μας ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι («Οἱ βιομηχανικές κρίσεις», σελ. 477, μέ τήν παράξενη ἐπιφύλαξη ὅσον ἀφορᾶ τόν κ. Ν. —ον: «προφανῶς»). Ὁ κ. Ν. —ον, ὅμως, μιλώντας γιά «περιορισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς» καί γιά «μείωση τῆς λαϊκῆς καταναλωτικῆς ἱκανότητας» (κεντρικά σημεῖα τῶν ἀπόψεών του), ἐπικαλεῖται ὡστόσο τούς ἐκπροσώπους τῆς δεύτερης θεωρίας, πού *διαπιστώνουν* τό γεγονός τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, τό γεγονός τῆς ὑποκατανάλωσης. Εἶναι εὐνόητο ὅτι τά ἐπιχειρήματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ δείχνουν ἁπλῶς μιάν ἱκανότητα πού χαρακτηρίζει γενικά τό συγγραφέα αὐτό, τήν ἱκανότητα νά παραθέτει ἀταίριαστες περικοπές καί τίποτα περισσότερο. Λογουχάρη, ὅλοι οἱ ἀναγνῶστες, πού ξέρουν τά «Δοκίμιά» του θά θυμοῦνται, βέβαια, τήν «περικοπή» του πού λέει ὅτι «οἱ ἐργάτες σάν ἀγοραστές ἐμπορεύματος, ἔχουν μεγάλη σημασία γιά τήν ἀγορά· ὅταν ὅμως οἱ ἐργάτες παρουσιάζονται σάν πουλητές τοῦ ἐμπορεύματός τους, δηλ. τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τότε ἡ κεφαλαιοκρατική κοινωνία ἔχει τήν τάση νά περιορίζει στό κατώτατο ὅριο τήν τιμή αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος» («Δοκίμια», σελ. 178)· θά θυμοῦνται ἐπίσης ὅτι ὁ κ. Ν. —ον θέλει νά συμπεράνει ἀπό δῶ καί τόν «περιορισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς» (ib., σελ. 203 κ. ἄ.) καί τίς κρίσεις (σελ. 298 κ. ἄ.). Παραθέτοντας ὅμως τήν περικοπή αὐτή (πού, ὅπως ἐξηγήσαμε, δέν ἀποδείχνει τίποτα), ὁ συγγραφέας μας ἐκτός ἀπ' αὐτό *παραλείπει τό τέλος* τῆς ὑποσημείωσης, ἀπ' ὅπου πῆρε τήν περικοπή του. Ἡ περικοπή αὐτή ἦταν μιά *σημείωση πού εἶχε προστεθεῖ στό χειρόγραφο* τοῦ ΙΙ μέρους τοῦ ΙΙ τόμου τοῦ «Κεφαλαίου». Ἡ σημείωση αὐτή εἶχε προστεθεῖ «γιά ν' ἀναπτυχθεῖ ἀργότερα πιό διεξοδικά» καί ὁ ἐκδότης τοῦ χειρογράφου τή μετάφερε στήν ὑποσημείωση. *Ἡ σημείωση αὐτή ὕστερα ἀπό τά λόγια πού ἀναφέραμε παραπάνω, λέει: «Ὡστόσο ὅλα αὐτά ἀφοροῦν μόνον τό ἑπόμενο μέρος»**,

* «Das Kapital», II Band, S. 304 («Τὸ Κεφάλαιο», τομ. II, σελ. 304. *Ἡ Σύντ.)*. Ρωσική μετάφραση, σελ. 232[66]. Ἡ ὑπογράμμιση δική μας.

δηλ. τό τρίτο μέρος. Καί τί εἶναι αὐτό τό τρίτο μέρος; Εἶναι ἀκριβῶς τό μέρος πού περιλαβαίνει τήν κριτική τῆς θεωρίας τοῦ Α. Σμίθ γιά τά δυό μέρη τοῦ ὅλου κοινωνικοῦ προϊόντος (μαζί μέ τό σχόλιο γιά τόν Σισμόντι, πού ἀναφέραμε πιό πάνω) καί τήν ἀνάλυση τῆς «ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου», δηλ. τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος. Κι ἔτσι, ὁ συγγραφέας μας, γιά νά ὑποστηρίξει τίς ἀπόψεις του, πού ἐπαναλαβαίνουν ὅσα λέει ὁ Σισμόντι, παραθέτει μιά σημείωση, ἡ ὁποία ἀφορᾶ «μόνο τό μέρος» πού ἀναιρεῖ τόν Σισμόντι: «μόνο τό μέρος», πού δείχνει ὅτι οἱ κεφαλαιοκράτες *μποροῦν* νά πραγματοποιήσουν τήν ὑπεραξία καί ὅτι εἶναι ἀνοησία νά συμπεριλαβαίνει κανείς τό ἐξωτερικό ἐμπόριο στήν ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης...

Στό ἄρθρο τοῦ Ἐφρούσι γίνεται μιά ἄλλη προσπάθεια νά ἐξαλειφθεῖ ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς δυό θεωρίες καί νά ὑποστηριχτεῖ ἡ παλιά ρωμαντική σαβούρα μέ παραπομπές στίς νεότατες θεωρίες. Ὁ Ἐφρούσι ἀναφέρει τή θεωρία τῶν κρίσεων τοῦ Σισμόντι καί τονίζει ὅτι δέν εἶναι σωστή («Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τεῦχος 7, σελ. 162). Οἱ ὑποδείξεις του εἶναι ἐξαιρετικά ἀσαφεῖς καί ἀντιφατικές. Ἀπό τό ἕνα μέρος, ἐπαναλαβαίνει τά ἐπιχειρήματα τῆς ἀντίθετης θεωρίας, λέγοντας ὅτι μέ τά εἴδη τῆς ἄμεσης κατανάλωσης δέν ἐξαντλεῖται ἡ ἐθνική ζήτηση. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἐξήγηση, πού δίνει ὁ Σισμόντι στίς κρίσεις, «ἀναφέρεται ἁπλῶς σ' ἕνα ἀπό τά πολλά περιστατικά, πού δυσκολεύουν τή διανομή τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς ἀνάλογα μέ τή ζήτηση τοῦ πληθυσμοῦ καί τήν ἀγοραστική του ἱκανότητα». Συνεπῶς, ὁ ἀναγνώστης καλεῖται νά πιστέψει ὅτι ἡ ἐξήγηση τῶν κρίσεων, βρίσκεται ἀκριβῶς στή «διανομή» καί ὅτι τό λάθος τοῦ Σισμόντι περιορίζεται στήν ἀνεπαρκῆ ὑπόδειξη τῶν αἰτιῶν, πού δυσκολεύουν τή διανομή αὐτή! Τό κυριότερο ὅμως δέ βρίσκεται αὐτοῦ... «Ὁ Σισμόντι —λέει ὁ Ἐφρούσι —δέ στάθηκε στήν ἐξήγηση πού ἀναφέρθηκε πιό πάνω. Στήν 1η κιόλας ἔκδοση τῶν "Nouveaux Principes" βρίσκουμε ἕνα πολύ διδαχτικό κεφάλαιο μέ τόν τίτλο "De la connaissance du marché"*. Στό κεφάλαιο αὐτό ὁ Σισμόντι μᾶς ἀποκαλύπτει τίς βασικές αἰτίες τῆς παραβίασης τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση (σημειῶστε το αὐτό!) μέ μιά σαφήνεια, πού στό ζήτημα αὐτό τή συναντοῦμε μόνο σέ

* —«Γιά τή γνώση τῆς ἀγορᾶς». *Ἡ Σύντ.*

λίγους οἰκονομολόγους» (ib.). Καί, παραθέτοντας περικοπές γιά τό ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης δέν μπορεῖ νά ξέρει τήν ἀγορά, ὁ Ἐφρούσι λέει: «Σχεδόν τό ἴδιο λέει καί ὁ Ἔνγκελς» (σελ. 163) — ἀκολουθεῖ μιά περικοπή, πού δείχνει ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης δέν μπορεῖ νά ξέρει τή ζήτηση. Παραθέτοντας κατόπι καί ἄλλες περικοπές σχετικά μέ «ἄλλα ἐμπόδια γιά τήν αποκατάσταση τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση» (σελ. 164), ὁ Ἐφρούσι βεβαιώνει ὅτι «στίς περικοπές αὐτές δίνεται ἡ ἴδια ἐκείνη ἐξήγηση τῶν κρίσεων, πού γίνεται ὅλο καί ἐπικρατέστερη»! Καί κάτι παραπάνω: ὁ Ἐφρούσι ἔχει τή γνώμη ὅτι «στό ζήτημα γιά τίς αἰτίες τῶν κρίσεων τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἔχουμε ὅλο τό δικαίωμα νά θεωροῦμε τόν Σισμόντι θεμελιωτή τῶν ἀπόψεων, πού ἀργότερα ἀναπτύσσονται μέ μεγαλύτερη συνέπεια καί σαφήνεια» (σελ. 168).

Μέ ὅλα αὐτά ὅμως ὁ Ἐφρούσι δείχνει ὅτι δέν κατάλαβε καθόλου τό ζήτημα! Τί εἶναι οἱ κρίσεις; Ὑπερπαραγωγή, παραγωγή ἐμπορευμάτων, πού δέν μποροῦν νά πραγματοποιηθοῦν, δέν μποροῦν νά βροῦν ζήτηση. Ἄν τά ἐμπορεύματα δέν μποροῦν νά βροῦν ζήτηση, σημαίνει ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης, παράγοντάς τα, δέν ἤξερε τή ζήτηση. Γιεννιέται τώρα τό ἐρώτημα: μήπως τό νά ὑποδείχνει κανείς τόν ὅρο αὐτό τῆς δυνατότητας τῶν κρίσεων σημαίνει ἐξήγηση τῶν κρίσεων; Ὁ Ἐφρούσι δέν καταλάβαινε τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ὑπόδειξη τῆς δυνατότητας καί στήν ἐξήγηση τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ φαινομένου; Ὁ Σισμόντι λέει: οἱ κρίσεις, εἶναι ἐνδεχόμενες, ἐπειδή ὁ ἐργοστασιάρχης δέν ξέρει τή ζήτηση· ξεσποῦν ὑποχρεωτικά, ἐπειδή στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἰσοροπία παραγωγῆς καί κατανάλωσης (δηλ. δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ τό προϊόν). Ὁ Ἔνγκελς λέει: ξεσποῦν οἱ κρίσεις, ἐπειδή ὁ ἐργοστασιάρχης δέν ξέρει τή ζήτηση· ξεσποῦν ὑποχρεωτικά, ὄχι γιατί δέν μπορεῖ γενικά νά πραγματοποιηθεῖ τό προϊόν. Αὐτό δέν εἶναι σωστό: τό προϊόν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ. Οἱ κρίσεις ξεσποῦν ὑποχρεωτικά, ἐπειδή ὁ συλλογικός χαρακτήρας τῆς παραγωγῆς ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τόν ἀτομικό χαρακτήρα τῆς ἰδιοποίησης. Καί νά, βρίσκεται ἕνας οἰκονομολόγος, πού βεβαιώνει ὅτι ὁ Ἔνγκελς λέει «σχεδόν τό ἴδιο»· ὅτι ὁ Σισμόντι δίνει «τήν ἴδια ἐξήγηση γιά τίς κρίσεις»! «Γιά τό λόγο αὐτό μοῦ προξενεῖ κατάπληξη, — γράφει ὁ Ἐφρούσι, — ὅτι ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι... δέν εἶδε τό πιό σπουδαῖο καί πολύ-

τιμο στή θεωρία τοῦ Σισμόντι» (σελ. 168). Τοῦ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ὅμως τίποτα δέν τοῦ διέφυγε*. Ἀντίθετα, τόνισε μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τή βασική ἀντίθεση στήν ὁποία ἀνάγει τό ζήτημα ἡ καινούργια θεωρία (σελ. 455 κ. ἄ.), καί ξεκαθάρισε τή σημασία τοῦ Σισμόντι, ὁ ὁποῖος ὑπέδειξε πρωτύτερα τήν ἀντίθεση, πού ἐκδηλώνεται στίς κρίσεις, δέν μπόρεσε ὅμως νά τῆς δόσει σωστή ἐξήγηση (σελ. 457: ὁ Σισμόντι ἔδειξε πρίν ἀπό τόν Ἔνγκελς ὅτι οἱ κρίσεις πηγάζουν ἀπό τή σύγχρονη ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας· σελ. 491: ὁ Σισμόντι διατύπωσε τούς ὅρους τῆς δυνατότητας τῶν κρίσεων, ὅμως «κάθε δυνατότητα δέ μετατρέπεται σέ πράξη»). Ἐνῶ ὁ Ἐφρούσι δέν κατάλαβε τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά κι ἀφοῦ τά στίβαξε ὅλα στόν ἴδιο σωρό, «ἀπορεῖ», γιατί δημιουργεῖται σύγχυση! «Εἶναι ἀλήθεια, — λέει ὁ οἰκονομολόγος τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», — ὅτι στόν Σισμόντι δέ συναντοῦμε τίς διατυπώσεις, πού τώρα ἔχουν γενικά πολιτογραφηθεῖ, ὅπως "ἀναρχία τῆς παραγωγῆς", "ἔλλειψη σχεδιασμοῦ (Planlosigkeit) τῆς παραγωγῆς", ἡ οὐσία ὅμως πού κρύβεται πίσω ἀπό τίς ἐκφράσεις αὐτές σημειώνεται σ' αὐτόν ἀπόλυτα καθαρά» (σελ. 168). Μέ πόση εὐκολία ὁ νεότατος ρωμαντικός ἀναβιώνει τό ρωμαντικό τοῦ παλιοῦ καιροῦ! Πρόκειται γιά διαφορά στά λόγια! Στήν πράξη ὁ Ἐφρούσι δέν καταλαβαίνει τά λόγια, πού ἐπαναλαβαίνει. «Ἀναρχία τῆς παραγωγῆς», «ἔλλειψη σχεδιασμοῦ τῆς παραγωγῆς», τί δείχνουν αὐτές οἱ ἐκφράσεις; Τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς καί στόν ἀτομικό χαρακτήρα τῆς ἰδιοποίησης. Καί ρωτᾶμε τόν καθένα πού ξέρει τήν οἰκονομική φιλολογία πού ἐξετάζουμε: παραδεχόταν τήν ἀντίθεση αὐτή ὁ Σισμόντι ἤ ὁ Ροντμπέρτους; Ἔβγαζαν τό συμπέρασμα ὅτι οἱ κρίσεις ὀφείλονται στήν ἀντίθεση αὐτή; Ὄχι, δέν τό ἔβγαζαν καί δέν μποροῦσαν νά τό βγάλουν, γιατί *κανένας τους δέν καταλάβαινε καθόλου τήν ἀντίθεση αὐτή*. Τούς ἦταν ἐντελῶς ξένη ἡ ἴδια ἡ ἰδέα ὅτι δέν μπορεῖ νά στηρίζει κανείς τήν κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ σέ φράσεις γιά γενική εὐημερία**, ἤ γιά μή σωστή

* Στήν «Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ» (σελ. 16 καί 19) (βλ. Ἅπαντα 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 3ος, κεφάλαιο 1, § VI. *Ἡ Σύντ.)*. Ἔχω κιόλας σημειώσει τίς ἀνακρίβειες καί τά λάθη τοῦ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, πού τόν ἔκαναν νά περάσει ἀργότερα ὁλοκληρωτικά στό στρατόπεδο τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων. (Ὑποσημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἔκδοση τοῦ 1908. *Ἡ Σύντ.)*.

** Cf. Sismondi, l. c, I, 8 (πρβλ. Σισμόντι, στό σημεῖο ἀπ' ὅπου πάρθηκε ἡ περικοπή, I, 8. *Ἡ Σύντ.)*.

ὀργάνωση «τῆς κυκλοφορίας, πού ἀφέθηκε στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της»*, ἀλλά ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νά τή στηρίζει στό χαρακτήρα τῆς ἐξέλιξης τῶν σχέσεων παραγωγῆς.

Ἐμεῖς καταλαβαίνουμε πολύ καλά γιατί οἱ δικοί μας ρῶσοι ρωμαντικοί βάζουν ὅλα τά δυνατά τους γιά νά ἐξαλείψουν τή διαφορά ἀνάμεσα στίς δυό θεωρίε, τῶν κρίσεων, πού ἀναφέραμε. Αὐτό γίνεται, ἐπειδή μέ τίς παραπάνω θεωρίες συνδέεται ἀμεσότατα καί στενότατα ἡ διαφορετική ἀπό ἄποψη ἀρχῶν στάση ἀπέναντι στόν καπιταλισμό. Πράγματι, ἄν ἀποδόσουμε τίς κρίσεις στήν ἀδυναμία νά πραγματοποιηθοῦν τά προϊόντα, στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, καταλήγουμε ἔτσι στήν ἄρνηση τῆς πραγματικότητας, παραδεχόμαστε ὅτι ὁ δρόμος, πού ἀκολουθεῖ ὁ καπιταλισμός, εἶναι ἀσύμφορος, διακηρύσσουμε ὅτι ὁ δρόμος αὐτός εἶναι «λαθεμένος» καί ἀρχίζουμε ν' ἀναζητᾶμε «ἄλλους δρόμους». Ἀποδίδοντας τίς κρίσεις στήν ἀντίθεση αὐτή, πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ ἀντίθεση, *τόσο πιὸ δύσκολο* εἶναι νά βγοῦμε ἀπό αὐτή. Καί εἴδαμε μέ πόσο μεγάλη ἀφέλεια διατύπωσε ὁ Σισμόντι αὐτήν ἀκριβῶς τή γνώμη, λέγοντας ὅτι, ἄν τό κεφάλαιο συσσωρεύεται ἀργά, τό πράγμα εἶναι ἐπιτέλους ὑποφερτό· ἄν ὅμως συσσωρεύεται γρήγορα, καταντᾶ ἀνυπόφορο. Ἀπεναντίας, ἄν ἀποδόσουμε τίς κρίσεις στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς καί στόν ἀτομικό χαρακτήρα τῆς ἰδιοποίησης, παραδεχόμαστε ἔτσι τήν πραγματικότητα καί τήν προοδευτικότητα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ δρόμου καί ἀπορίπτουμε τίς ἀναζητήσεις «ἄλλων δρόμων» σάν ἀνόητο ρωμαντισμό. Παραδεχόμαστε ἔτσι πώς ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ ἀντίθεση αὐτή *τόσο πιό εὔκολα* θά βγοῦμε ἀπό αὐτήν, καί ὅτι ἡ διέξοδος βρίσκεται ἀκριβῶς στήν ἀνάπτυξη τοῦ δοσμένου συστήματος.

---

* Ροντμπέρτους. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἄς σημειώσουμε ὅτι ὁ Μπέρνστάϊν, παλινορθώνοντας γενικά τίς προλήψεις τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας, ἔφερε σύγχυση καί στό ζήτημα αὐτό μέ τόν ἰσχυρισμό, ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ γιά τίς κρισεις δέ διαφέρει καί πολύ ἀπό τή θεωρία τοῦ Ροντμπέρτους («Die Voraussetzungen etc.» Stuttg. 1899, S. 67 («Οἱ προϋποθέσεις κ.τλ.». Στουτγάρδη, 1899, σελ.67. *Ἡ Σύντ.*)) καί ὅτι ὁ Μάρξ ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὅταν ἀναγνωρίζει σάν τελευταίο αἰτία τῶν κρίσεων τήν περιορισμένη κατανάλωση τῶν μαζῶν. (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἔκδοση τοῦ 1908. *Ἡ Σύντ.*).

Ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης, κι ἐδῶ συναντοῦμε διαφορά «ἀπόψεων»...

Εἶναι ἐντελῶς φυσικό τό ὅτι οἱ ρωμαντικοί μας ψάχνουν νά βροῦν θεωρητικές ἐπαληθεύσεις τῶν ἀπόψεών τους. Εἶναι ἐντελῶς φυσικό τό ὅτι οἱ ἀναζητήσεις αὐτές τούς ὁδηγοῦν στήν παλιά σαβούρα, πού τήν πέταξε ἀπό πολύν καιρό ἡ Δυτική Εὐρώπη. Εἶναι ἐντελῶς φυσικό, τό ὅτι νιώθοντάς το αὐτό, προσπαθοῦν ν' ἀποκαταστήσουν τή σαβούρα αὐτή, πότε ἐξωραΐζοντας ἀνοιχτά τούς ρωμαντικούς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πότε προσπαθώντας νά μπάσουν λαθραῖα τό ρωμαντισμό κάτω ἀπό τή σημαία ἀταίριαστων καί διαστρεβλωμένων περικοπῶν. Γελιοῦνται ὅμως οἰκτρά, ἄν νομίζουν ὅτι ἕνα τέτιο λαθρεμπόριο θά μείνει ἀξεσκέπαστο.

Τελειώνοντας μ' αὐτό τήν ἔκθεση τῆς *βασικῆς* θεωρητικῆς διδασκαλίας τοῦ Σισμόντι καί τῶν κυριότερων θεωρητικῶν συμπερασμάτων, πού ἔβγαλε ἀπ' αὐτήν, πρέπει νά κάνουμε μιά μικρή προσθήκη πάλι σχετικά μέ τόν Ἐφρούσι. Σ' ἕνα *ἄλλο ἄρθρο του* γιά τόν Σισμόντι (συνέχεια τοῦ πρώτου) λέει: «Ἀκόμα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον (σέ σύγκριση μέ τή θεωρία γιά τό εἰσόδημα ἀπό τό κεφάλαιο) παρουσιάζουν οἱ ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι γιά τά διάφορα εἴδη εἰσοδημάτων» («Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τεῦχος 8, σελ. 42). Ὁ Σισμόντι, λέει, ὅπως καί ὁ Ροντμπέρτους, χωρίζει τό ἐθνικό εἰσόδημα σέ δυό μέρη: «τό ἕνα μέρος τό παίρνουν οἱ κάτοχοι τῆς γῆς καί τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς, τό ἄλλο οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐργασίας» (ib.). Ἀκολουθοῦν περικοπές, ὅπου ὁ Σισμόντι μιλάει γιά ἕναν τέτιο χωρισμό ὄχι μόνο τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, ἀλλά καί ὅλου τοῦ προϊόντος: «Ἡ ἐτήσια παραγωγή, ἤ τό ἀποτέλεσμα ὅλων τῶν ἐργασιῶν, πού ἐκτελεῖ τό ἔθνος στή διάρκεια ἑνός χρόνου, ἀποτελεῖται ἐπίσης ἀπό δυό μέρη» κτλ. («Nouveaux Principes», I, 105, ἡ περικοπή ὑπάρχει στό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», τεῦχος 8, σελ. 43). «Τά σημεῖα πού παραθέσαμε — συμπεραίνει ὁ οἰκονομολόγος μας — ἀποδείχνουν καθαρά ὅτι ὁ Σισμόντι ἔχει ἀφομοιώσει στό ἀκέραιο (!) τήν ταξινόμηση ἐκείνη τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, πού παίζει τόσο σπουδαῖο ρόλο στούς νεότατους οἰκονομολόγους καί συγκεκριμένα τό χωρισμό τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος σέ εἰσόδημα, πού στηρίζεται στήν ἐργασία καί σέ εἰσόδημα πού βγαίνει χωρίς ἐργασία — arbeitsloses Einkommen. Ἄν καί, μιλώντας γενικά, οἱ ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι στό ζήτημα τοῦ εἰσοδήματος δέν εἶναι πάντοτε σαφεῖς καί συγκεκριμένες, πάντως διαφαί-

νεται σ' αὐτές ἡ ἐπίγνωση τῆς διαφορᾶς, πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό εἰσόδημα τοῦ ἀτομικοῦ νοικοκυριοῦ καί στό εἰσόδημα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας» (σελ. 43).

Ἡ παραπάνω περικοπή — θά ποῦμε ἐμεῖς σχετικά μ' αὐτό — ἀποδείχνει καθαρά ὅτι ὁ Ἐφρούσι ἔχει ἀφομοιώσει πέρα γιά πέρα τή σοφία τῶν γερμανικῶν ἐγχειριδίων, παρ' ὅλα αὐτά ὅμως (καί ἴσως γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο), δέν εἶδε καθόλου τή θεωρητική δυσκολία, πού ὑπάρχει στό ζήτημα τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος σέ διάκριση ἀπό τό ἀτομικό. Ὁ Ἐφρούσι ἐκφράζεται πολύ ἀπρόσεχτα. Εἴδαμε ὅτι στό πρῶτο μέρος τοῦ ἄρθρου του ὀνόμαζε «νεότατους οἰκονομολόγους» τούς θεωρητικούς ὁρισμένης σχολῆς. Ὁ ἀναγνώστης του μέ τό δίκιο του θά νομίσει ὅτι καί τούτη τή φορά πρόκειται γιά τούς ἴδιους. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ ἐδῶ κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό. Σάν νεότατοι οἰκονομολόγοι φιγουράρουν τώρα οἱ γερμανοί ἀπό καθέδρας σοσιαλιστές[57]. Ἡ ὑπεράσπιση τοῦ Σισμόντι συνίσταται στό ὅτι ὁ συγγραφέας πλησιάζει τή θεωρία τοῦ Σισμόντι στή θεωρία τους. Ποιά εἶναι ἡ θεωρία αὐτῶν τῶν «νεότατων» αὐθεντιῶν τοῦ Ἐφρούσι; — Ὅτι τό ἐθνικό εἰσόδημα χωρίζεται σέ δυό μέρη.

Ἡ θεωρία ὅμως αὐτή εἶναι τοῦ Ἄνταμ Σμίθ καί σέ καμιά περίπτωση τῶν «νεότατων οἰκονομολόγων»! Χωρίζοντας τό εἰσόδημα σέ μισθό ἐργασίας, σέ κέρδος καί σέ γαιοπρόσοδο (βιβλίο I, κεφ. VI «Ὁ πλοῦτος τῶν ἐθνῶν»· βιβλίο II, κεφ. II), ὁ Α. Σμίθ ἀντιπαράθετε τά δυό τελευταῖα στό πρῶτο, ἀκριβῶς σάν εἰσόδημα χωρίς ἀντίστοιχη ἐργασία, ὀνόμαζε καί τά δυό κρατήσεις ἀπό τήν ἐργασία (βιβλίο I, κεφάλαιο VIII) καί ἀμφισβητοῦσε τή γνώμη ὅτι τό κέρδος εἶναι καί αὐτό μεροκάματο γιά μιά ἐργασία εἰδικῆς φύσης (βιβλίο, I, κεφάλαιο VI). Καί ὁ Σισμόντι, καὶ ὁ Ροντμπέρτους, καὶ οἱ «νεότατοι» συγγραφεῖς τῶν γερμανικῶν ἐγχειριδίων ἐπαναλαμβάνουν ἁπλῶς τὴ θεωρία αὐτή τοῦ Σμίθ. Ἡ διαφορά μεταξύ τους βρίσκεται μόνο στό ὅτι ὁ Α. Σμίθ καταλάβαινε ὅτι δέν καταφέρνει νά ξεχωρίσει τελείως τό ἐθνικό εἰσόδημα ἀπό τό ἐθνικό προϊόν· καταλάβαινε ὅτι ἔπεφτε σέ ἀντίθεση ὅταν δέν συμπεριλάβαινε στό τελευταῖο τό σταθερό κεφάλαιο (σύμφωνα μέ τή σύγχρονη ὁρολογία), πού τό συμπεριλάβαινε ὡστόσο στό ἀτομικό προϊόν. Οἱ «νεότατοι» ὅμως οἰκονομολόγοι, ἐπαναλαβαίνοντας τό λάθος τοῦ Α. Σμίθ, περιβάλανε ἁπλῶς τή θεωρία του μ' ἕνα πιό πομπώδικο σχῆμα («ταξινόμηση τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος») κι ἔχαναν τή συναίσθηση τῆς ἀντίθεσης, μπροστά στήν

ὁποία σταμάτησε ὁ Α. Σμίθ. Αὐτές οἱ μέθοδες μπορεῖ νά εἶναι σοφές, δέν εἶναι ὅμως καθόλου ἐπιστημονικές.

VIII. Η ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΓΑΙΟΠΡΟΣΟΔΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

Συνεχίζουμε τήν ἀνασκόπηση τῶν θεωρητικῶν ἀπόψεων τοῦ Σισμόντι. Ἔχουμε κιόλας ἐξετάσει ὅλες τίς κύριες ἀπόψεις του, πού τόν κάνουν νά ξεχωρίζει ἀπό ὅλους τούς ἄλλους οἰκονομολόγους. Οἱ ὑπόλοιπες ἤ δέν παίζουν τόσο σπουδαῖο ρόλο στή γενική θεωρία του, ἤ ἀποτελοῦν τό συμπέρασμα ἀπό τίς προηγούμενες.

Ἄς σημειώσουμε, ὅτι ὁ Σισμόντι ἀκριβῶς, ὅπως καί ὁ Ροντμπέρτους, δέ συμμεριζόταν τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τή γαιοπρόσοδο. Χωρίς νά διατυπώνει δική του θεωρία, προσπαθοῦσε νά κλονίσει τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο μέ ἐπιχειρήματα περισσότερο ἀπό ἀδύνατα. Παρουσιάζεται ἐδῶ σάν καθαρός θεωρητικός ἐκπρόσωπος τοῦ μικροῦ ἀγρότη· δέν ἀντικρούει τόσο τόν Ρικάρντο, ὅσο ἀπορίπτει γενικά τή μεταφορά στή γεωργία τῶν κατηγοριῶν τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ. Καί ἀπό τίς δυό πλευρές ἡ ἄποψή του εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστική γιά ἕναν ρωμαντικό. Τό κεφάλαιο XIII τοῦ 3ου βιβλίου* εἶναι ἀφιερωμένο στή «θεωρία τοῦ κ. Ρικάρντο γιά τή γαιοπρόσοδο». Δηλώνοντας ἀμέσως

---

* Χαρακτηριστικό εἶναι καί τό ἴδιο τό σύστημα τῆς ἔκδοσης: τό 3ο βιβλίο πραγματεύεται τόν «ἐδαφικό πλοῦτο» (richesse territoriale), τόν πλοῦτο τῆς γῆς, δηλ. τή γεωργία. Τό ἑπόμενο, 4ο βιβλίο, τόν «ἐμπορικό πλοῦτο» (de la richesse commerciale) — τή βιομηχανία καί τό ἐμπόριο. Λές καί τό προϊόν τῆς γῆς καί ἡ ἴδια ἡ γῆ δέ γίνονται ἐπίσης ἐμπόρευμα στίς συνθῆκες κυριαρχίας τοῦ καπιταλισμοῦ! Γιά τό λόγο αὐτό δέν ὑπάρχει καί ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στά δυό αὐτά βιβλία. Τή βιομηχανία τήν πραγματεύεται μόνο στήν κεφαλαιοκρατική της μορφή, τή σύγχρονη μέ τόν Σισμόντι. Ἐνῶ τή γεωργία τήν περιγράφει μέ τή μορφή μιᾶς πολύμορφης ἀπαρίθμησης διάφορων συστημάτων ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς: ἐκμετάλλευση πατριαρχική, δουλοχτητική, κοληγική-μισακάρικη, τσιφλικάδικη, ἐκμετάλλευση μέ δοσίματα, μέ τό σύστημα τῆς φέρμας καί τῆς ἐμφύτευσης (αἰώνια κληρονομική ἐκμίσθωση). Τό ἀποτέλεσμα εἶναι πλήρης σύγχυση: ὁ συγγραφέας δέ δίνει οὔτε τήν ἱστορία τῆς γεωργίας, γιατί ὅλα αὐτά τά «συστήματα» δέ συνδέονται μεταξύ τους, οὔτε τήν ἀνάλυση τῆς γεωργίας στήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία, μ' ὅλο πού τό τελευταῖο αὐτό εἶναι τό καθαυτό ἀντικείμενο τοῦ ἔργου καί μ' ὅλο πού σχετικά μέ τή βιομηχανία μιλᾶ μόνο γιά τήν κεφαλαιοκρατική της μορφή.

ἀπό τήν ἀρχή ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τή δική του θεωρία, ὁ Σισμόντι προβάλλει τίς παρακάτω ἀντιρρήσεις: ἕνα γενικό ἐπίπεδο κέρδους (πάνω στό ὁποῖο στηρίζεται ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο) δέ διαμορφώνεται ποτέ, στή γεωργία δέν ὑπάρχει ἐλεύθερη μετακίνηση κεφαλαίου. Στή γεωργία πρέπει νά ἐξετάζει κανείς τήν ἐσωτερική ἀξία τοῦ προϊόντος (la valeur intrinsèque), πού δέν ἐξαρτιέται ἀπό τίς διακυμάνσεις τῆς ἀγορᾶς καί ἀφήνει στόν κάτοχό του «καθαρό προϊόν» (produit net), τήν «ἐργασία τῆς φύσης» (I, 306). «Ἡ ἐργασία τῆς φύσης εἶναι ἡ δύναμη, ἡ πηγή τοῦ καθαροῦ προϊόντος τῆς γῆς, πού ἐξετάζεται στήν ἐσωτερική του ἀξία» (intrinsèquement) (I, 310). «Ἐμεῖς ἐξετάσαμε τή γαιοπρόσοδο (le fermage) ἤ, πιό σωστά, τό καθαρό προϊόν σάν κάτι πού προέρχεται ἄμεσα ἀπό τή γῆ πρός ὄφελος τοῦ ἰδιοχτήτη τῆς γῆς· ὁ ἰδιοχτήτης τῆς γῆς δέν ἀφαιρεῖ τίποτα οὔτε ἀπό τόν φέρμερ, οὔτε ἀπό τόν καταναλωτή» (I, 312). Καί ἡ ἐπανάληψη αὐτή τῶν παλαιῶν φυσιοκρατικῶν προλήψεων κλείνει καί μ' ἕνα ἠθικό συμπέρασμα: «Γενικά στήν πολιτική οἰκονομία πρέπει νά φυλάγεται κανείς (se défier) ἀπό τίς ἀπόλυτες ὑποθέσεις, ὅπως ἐπίσης καί ἀπό τίς ἀφαιρέσεις» (I, 312)! Σέ μιά τέτια «θεωρία» δέν ἔχουμε τίποτα νά ἐξετάσουμε, γιατί μιά μικρή ὑποσημείωση τοῦ Ρικάρντο ἐνάντια στήν «ἐργασία τῆς φύσης» εἶναι περισσότερο ἀπό ἀρκετή*. Πρόκειται ἁπλούστατα γιά παραίτηση ἀπό τήν ἀνάλυση καί γιά ἕνα τεράστιο βῆμα πρός τά πίσω σέ σύγκριση μέ τόν Ρικάρντο. Μέ ἀπόλυτη παραστατικότητα ἐκδηλώνεται κι ἐδῶ ὁ ρωμαντισμός τοῦ Σισμόντι, πού σπεύδει νά καταδικάσει τό προτσές αὐτό, ἐπειδή φοβᾶται νά καταπιαστεῖ μέ τήν ἀνάλυσή του. Σημειῶστε ἐξάλλου πώς δέν ἀρνιέται τό γεγονός ὅτι ἡ γεωργία ἀναπτύσσεται στήν Ἀγγλία κεφαλαιοκρατικά, ὅτι τούς ἀγρότες τούς ἀντικασταίνουν οἱ φέρμερς

* *Ρικάρντο*, Ἅπαντα, μετάφραση Ζίμπερ, σελ. 35: «Μήπως ἡ φύση δέν κάνει τίποτα γιά τόν ἄνθρωπο στή βιομηχανική παραγωγή; Μήπως οἱ δυνάμεις τοῦ ἀέρα καί τοῦ νεροῦ, πού βάζουν σέ κίνηση τίς μηχανές μας καί βοηθοῦν τή ναυσιπλοΐα, δέν ἔχουν καμμιά σημασία; Ἡ ἀτμοσφαιρική πίεση καί ἡ ἐλαστικότητα τοῦ ἀτμοῦ, πού τίς χρησιμοποιοῦμε γιά νά βάζουμε σέ κίνηση τίς πιό καταπληχτικές μηχανές, μήπως ὅλα αὐτά δέν εἶναι δῶρα τῆς φύσης; Χωρίς νά μιλᾶμε πιά γιά τήν ἐνέργεια τῆς θερμότητας, πού μαλακώνει καί λυώνει τά μέταλλα καί γιά τή συμμετοχή τοῦ ἀέρα στά προτσές τῆς βαφῆ καί τῆς ζύμωσης, σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας ἡ φύση τίνει βοήθεια στόν ἄνθρωπο καί μάλιστα βοήθεια ἀπλήρωτη καί ἀπλόχερη».

καί οἱ μεροκαματιάρηδες, ὅτι καί στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη τά πράγματα ἐξελίσσονται πρός τήν ἴδια κατεύθυνση. Ἁπλῶς γυρίζει τίς πλάτες σ' αὐτά τά γεγονότα (πού ἦταν ὑποχρεωμένος νά τά ἐξετάσει, ἐφόσον μιλάει γιά τήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία), καί προτιμάει τίς συναισθηματικές φλυαρίες, ὅτι εἶναι προτιμότερο τό σύστημα τῆς πατριαρχικῆς ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς. Ἀπαράλλαχτα ὅπως κάνουν καί οἱ δικοί μας ναρόντνικοι: κανένας τους δέν ἐπιχείρησε κάν νά ἀρνηθεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ ἐμπορευματική οἰκονομία διεισδύει στή γεωργία, ὅτι δέν μπορεῖ παρά νά προκαλεῖ ριζική ἀλλαγή στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς γεωργίας, — ταυτόχρονα ὅμως, μιλώντας γιά τήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία, κανένας τους δέ βάζει τό ζήτημα τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐμπορικῆς γεωργίας καί προτιμοῦν νά ξεφεύγουν μέ ἀποφθέγματα γιά τή «λαϊκή παραγωγή». Ἐπειδή ἐδῶ γιά τήν ὥρα περιοριζόμαστε στήν ἀνάλυση τῆς θεωρητικῆς οἰκονομίας τοῦ Σισμόντι, ἀναβάλλουμε γιά ἀργότερα τή λεπτομερέστερη ἐξέταση αὐτῆς τῆς «πατριαρχικῆς ἐκμετάλλευσης».

Ἄλλο θεωρητικό σημεῖο, γύρω ἀπό τό ὁποῖο περιστρέφεται ἡ ἔκθεση τοῦ Σισμόντι, εἶναι ἡ θεωρία γιά τόν πληθυσμό. Ἄς ἐξετάσουμε τή στάση τοῦ Σισμόντι ἀπέναντι στή θεωρία τοῦ Μάλθους καί τόν ὑπερπληθυσμό, πού δημιουργεῖ ὁ καπιταλισμός.

Ὁ Ἐφρούσι βεβαιώνει πώς ὁ Σισμόντι συμφωνεῖ μέ τόν Μάλθους μόνο στό σημεῖο ὅτι ὁ πληθυσμός μπορεῖ νά πολλαπλασιάζεται μέ ἐξαιρετική ταχύτητα, πράγμα πού ἀποτελεῖ πηγή ἐξαιρετικῶν βασάνων. «Κατά τά ἄλλα ὁ ἕνας εἶναι ὁ καθαυτό ἀντίποδας τοῦ ἄλλου. Ὁ Σισμόντι τοποθετεῖ ὅλο τό πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ σέ κοινωνικοϊστορική βάση» («Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τεῦχος 7, σελ. 148). Καί μέ τή διατύπωση αὐτή ὁ Ἐφρούσι συγκαλύπτει πέρα γιά πέρα τή χαρακτηριστική ἄποψη τοῦ Σισμόντι (συγκεκριμένα τή μικροαστική του ἄποψη) καί τό ρωμαντισμό του.

Τί σημαίνει «τοποθετῶ τό πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ σέ κοινωνικοϊστορική βάση»; Σημαίνει ὅτι ἐξετάζω τό νόμο τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ κάθε ἱστορικοῦ συστήματος οἰκονομίας χωριστά καί μελετῶ τή σύνδεση καί τό συσχετισμό τοῦ νόμου μέ τό δοσμένο σύστημα. Ποιό σύστημα μελετοῦσε ὁ Σισμόντι; Τό κεφαλαιοκρατικό. Κι ἔτσι, ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» ὑποθέτει ὅτι ὁ Σισμόντι μελετοῦσε τόν κεφαλαιοκρατικό νόμο τοῦ πληθυσμοῦ. Στόν ἰσχυρισμό αὐτό ὑπάρ-

χει μιά δόση ἀλήθειας, ὅμως μονάχα μιά *δόση*. Κι ἐπειδή ὁ Ἐφρούσι οὔτε κάν σκέφτηκε νά ἐξετάσει ποιές ἐλλείψεις παρουσίαζε ὁ Σισμόντι στούς συλλογισμούς του γιά τόν πληθυσμό κι ἐπειδή ὁ Ἐφρούσι ὑποστηρίζει ὅτι «στό ζήτημα αὐτό ὁ Σισμόντι εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν ἐπιφανέστερων νεότατων οἰκονομολόγων»* (σελ. 148), —τό ἀποτέλεσμα εἶναι πάλι τό ἴδιο, ἐξωραϊσμός τοῦ μικροαστοῦ ρωμαντικοῦ, ὅπως τόν εἴδαμε στό ζήτημα τῶν κρίσεων καί τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Ποῦ βρίσκεται ἡ ὁμοιότητα τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι μέ τήν καινούργια θεωρία πάνω στά ζητήματα αὐτά; Στό ὅτι ὁ Σισμόντι διαπίστωσε τίς ἀντιθέσεις πού ἀποτελοῦν χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συσσώρευσης. Ὁ Ἐφρούσι παρατήρησε τήν ὁμοιότητα αὐτή. Ποιά ἦταν ἡ διαφορά τοῦ Σισμόντι ἀπό τήν καινούργια θεωρία; Πρῶτο, ὅτι ὁ Σισμόντι δέν προώθησε οὔτε κατά ἕνα γιῶτα τήν ἐπιστημονική ἀνάλυση τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν καί ἀπό ορισμένες ἀπόψεις ἔκανε μάλιστα ἕνα βῆμα πρός τά πίσω σέ σύγκριση μέ τούς κλασικούς· δεύτερο, στό ὅτι συγκάλυπτε τήν ἀνικανότητά του γιά ἀνάλυση (ἐνμέρει τήν ἀπροθυμία του νά κάνει ἀνάλυση) μέ τό μικροαστικό ἠθικό συμπέρασμα, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά ἀντιστοιχεῖ τό ἐθνικό εἰσόδημα στά ἔξοδα ἡ παραγωγή στήν κατανάλωση κτλ. Ὁ Ἐφρούσι σέ κανένα ἀπό τά προαναφερόμενα σημεῖα δέν εἶδε τή διαφορά αὐτή κι ἔτσι παρουσίασε ἐντελῶς λαθεμένα τήν πραγματική σημασία τοῦ Σισμόντι καί τή σχέση του μέ τή νεότατη θεωρία. Ἀπαράλλαχτα τά ἴδια βλέπουμε καί σέ τοῦτο τό ζήτημα. Ἡ ὁμοιότητα τοῦ Σισμόντι μέ τή νεότατη θεωρία περιορίζεται κι ἐδῶ στή διαπίστωση τῆς ἀντίθεσης. Ἡ διαφορά κι ἐδῶ βρίσκεται στό ὅτι λείπει ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση καί στή θέση αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης μπαίνει ἡ μικροαστική ἠθική. Ἄς ἐξηγήσουμε αὐτό τό πράγμα.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς μηχανικῆς βιομηχανίας ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα εἶχε δημιουργήσει ὑπερπληθυσμό, καί στήν πολιτική οἰκονομία μπῆκε τό πρόβλημα νά ἐξηγήσει τό φαινόμενο αὐτό. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Μάλθους προσπάθησε νά τό ἐξηγήσει ἀποδίδοντάς το σέ φυσικο-

* Ἐξάλλου ἐκφράζουμε τήν ἐπιφύλαξη ὅτι δέν μποροῦμε νά ξέρουμε στά σίγουρα ποιόν παρουσιάζει ἐδῶ ὁ Ἐφρούσι σάν «τόν ἐπιφανέστερο νεότατο οἰκονομολόγο», τόν ἐκπρόσωπο τῆς γνωστῆς, ἀπόλυτα ξένης πρός τό ρωμαντισμό, σχολῆς, ἤ τό σύγγραφέα τοῦ πιό χοντροῦ ἐγχειριδίου;

ιστορικές αἰτίες, ἀρνοῦνταν ὁλότελα τήν προέλευσή του ἀπό ὁρισμένο, ἱστορικά, καθορισμένο, σύστημα κοινωνικῆς οἰκονομίας καί ἔκλεινε ὁλότελα τά μάτια μπροστά στίς ἀντιθέσεις, πού ἀποκαλύπτει τό γεγονός αὐτό. Ὁ Σισμόντι διαπίστωσε αὐτές τίς ἀντιθέσεις καί τήν ἐκτόπιση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τίς μηχανές. Κι αὐτή ἡ διαπίστωσή του ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητη ὑπηρεσία, γιατί στήν ἐποχή πού ἔγραφε ἡ διαπίστωση αὐτή ἦταν κάτι τό καινούργιο. Ἄς δοῦμε ὅμως ποιά στάση κρατοῦσε ἀπέναντι στό γεγονός αὐτό.

Στό 7ο βιβλίο («Γιά τόν πληθυσμό») τό 7ο κεφάλαιο μιλάει εἰδικά «γιά τόν πληθυσμό, πού ἔγινε ὑπεράριθμος λόγω τῆς ἐφεύρεσης τῶν μηχανῶν». Ὁ Σισμόντι διαπιστώνει ὅτι «οἱ μηχανές ἐκτοπίζουν τούς ἀνθρώπους» (p. 315, II, VII) καί βάζει ἀμέσως τό ἐρώτημα: ἡ ἐφεύρεση τῶν μηχανῶν ἀποτελεῖ ὄφελος γιά τό ἔθνος ἤ ἀτύχημα; Εἶναι εὐνόητο ὅτι «ἡ λύση» τοῦ ζητήματος αὐτοῦ γιά ὅλες τίς χῶρες καί ὅλες τίς ἐποχές γενικά, καί ὄχι γιά μιά κεφαλαιοκρατική χώρα, ἀποτελεῖ τήν πιό κούφια κοινοτοπία: ὄφελος ὑπάρχει ὅταν «ἡ ζήτηση τῆς κατανάλωσης ξεπερνᾶ τά μέσα παραγωγῆς, πού βρίσκονται στά χέρια τοῦ πληθυσμοῦ» (les moyens de produire de la population) (II, 317), καί συμφορά «ὅταν ἡ παραγωγή ἐπαρκεῖ πέρα γιά πέρα γιά τήν κατανάλωση». Μ' ἄλλα λόγια: ἡ διαπίστωση τῆς ἀντίθεσης χρησιμεύει στόν Σισμόντι μόνο σάν ἐπιχείρημα γιά νά κάνει συλλογισμούς γιά κάποια ἀφηρημένη κοινωνία, ὅπου δέν ὑπάρχουν πιά καθόλου ἀντιθέσεις καί ὅπου μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ τό ἠθικό ἀξίωμα τοῦ οἰκονόμου ἀγρότη! Ὁ Σισμόντι δέν προσπαθεῖ κάν ν' ἀναλύσει τήν ἀντίθεση αὐτή, νά ἐξετάσει πῶς διαμορφώνεται, τί ἀποτελέσματα ἔχει κλπ. στή δοσμένη κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Ὄχι, χρησιμοποιεῖ τήν ἀντίθεση αὐτή μόνο σάν ὑλικό γιά τήν ἠθική του ἀγανάχτηση ἐνάντια σέ μιά τέτια ἀντίθεση. Ὅλο τό ὑπόλοιπο περιεχόμενο τοῦ κεφαλαίου δέ δίνει ἀπολύτως τίποτα σχετικά μέ τό θεωρητικό αὐτό πρόβλημα καί περιορίζεται σέ κλάψες, σέ παράπονα καί σέ εὐσεβεῖς πόθους. Οἱ ἐκτοπιζόμενοι ἐργάτες ἦταν καταναλωτές... περιορίζεται ἡ ἐσωτερική ἀγορά... ὅσο γιά τήν ἐξωτερική, ὁ κόσμος εἶναι πιά ἀρκετά ἐφοδιασμένος... μιά μέτρια ἱκανοποίηση τῶν ἀγροτῶν θά ἐξασφάλιζε καλύτερα τήν πούληση... δέν ὑπάρχει πιό καταπληχτικό, φρικιαστικό παράδειγμα ἀπό τήν Ἀγγλία, πού τήν ἀκολουθοῦν τά κράτη τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης — αὐτά εἶναι τά ἀποφθέγματα πού μᾶς προσφέρει ὁ Σισμόντι

στή θέση τῆς ἀνάλυσης τοῦ φαινομένου! Ἡ στάση του ἀπέναντι στό πρόβλημα εἶναι ἴδια κι ἀπαράλλαχτη μέ τή στάση τῶν δικῶν μας ναρόντνικων. Καί οἱ ναρόντνικοι περιορίζονται ἁπλῶς στή διαπίστωση τοῦ γεγονότος τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ καί χρησιμοποιοῦν τό γεγονός αὐτό μόνον γιά κλάψες καί παράπονα ἐνάντια στόν καπιταλισμό (πρβλ. Ν. —ον, Β. Β. κ. ἄ.). Ὅπως ὁ Σισμόντι δέν ἐπιχειρεῖ κάν ν' ἀναλύσει τί σχέση ἔχει ὁ ὑπερπληθυσμός αὐτός μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ἔτσι καί οἱ ναρόντνικοι δέν ἔβαλαν ποτέ στόν ἑαυτό τους ἕνα παρόμοιο πρόβλημα.

Ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς ξεκαθάρισε ὅτι ἡ μέθοδος αὐτή εἶναι τελείως λαθεμένη. Ἡ ἀνάλυση αὐτή διαπίστωσε ὅτι ὁ ὑπερπληθυσμός ἀποτελώντας, δπωσδήποτε, ἀντίθεση (δίπλα στήν ὑπερπαραγωγή καί τήν ὑπερκατανάλωση) καί ὄντας ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συσσώρευσης, ἀποτελεῖ ταυτόχρονα ἀναγκαῖο συστατικό μέρος τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ μηχανισμοῦ*. Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ μεγάλη βιομηχανία, τόσο μεγαλύτερες διακυμάνσεις παρουσιάζει ἡ ζήτηση ἐργατῶν, ἀνάλογα μέ τίς κρίσεις ἤ τίς περιόδους τῆς ἄνθησης σ' ὅλη τήν ἐθνική παραγωγή ἤ στόν κάθε χωριστό κλάδο της. Οἱ διακυμάνσεις αὐτές

---

* Ἀπό ὅ,τι ξέρουμε, γιά πρώτη φορά ἡ ἄποψη αὐτή γιά τόν ὑπερπληθυσμό διατυπώθηκε ἀπό τόν Ἔνγκελς στό ἔργο του «Die Lage der arbeitenden Klasse in England» (1845) «(Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία»*.Η Σύντ.)*.Ὁ συγγραφέας, περιγράφοντας τό συνηθισμένο βιομηχανικό κύκλο τῆς ἀγγλικῆς βιομηχανίας, λέει:

«Ἀπό δῶ φαίνεται καθαρά ὅτι ἡ ἀγγλική βιομηχανία πρέπει νά ἔχει πάντοτε ἐκτός ἀπό ορισμένες σύντομες περίοδες ἀνώτατης ἄνθησης, ἕνα μή ἀπασχολούμενο ἐφεδρικό στρατό ἐργατῶν, —γιά νά ἔχει τή δυνατότητα νά παράγει τίς μεγάλες ποσότητες ἐμπορευμάτων, πού ζητάει ἡ ἀγορά στούς μῆνες τῆς μεγαλύτερης ἀναζωογόνησης. Ὁ ἐφεδρικός αὐτός στρατός αὐξάνει ἤ περιορίζεται ἀνάλογα μέ τήν κατάσταση τῆς ἀγορᾶς, πού ἀπασχολεῖ μεγαλύτερο ἤ μικρότερο μέρος τῶν μελῶν τοῦ ἐφεδρικοῦ στρατοῦ. Καί ἄν τή στιγμή τῆς μεγαλύτερης ἀναζωογόνησης τῆς ἀγορᾶς οἱ γεωργικές περιφέρειες καί οἱ κλάδοι τῆς βιομηχανίας, πού τούς ἀγκαλιάζει λιγότερο ἡ γενική ἄνθηση, δίνουν προσωρινά στά ἐργοστάσια ορισμένο ἀριθμό ἐργατῶν, οἱ ἐργάτες αὐτοί ἀποτελοῦν μιά μικρή μειοψηφία, καί ἀνήκουν ἐξίσου στόν ἐφεδρικό στρατό, μέ μόνη τή διαφορά ὅτι χρειαζόταν ἀκριβῶς ἡ γρήγορη ἄνθηση γιά νά φανεῖ ὅτι ἀνήκουν στό στρατό αὐτό»[58].

Ἔχει μεγάλη σημασία νά σημειωθεῖ ὅτι τά τελευταῖα αὐτά λόγια κατατάσσουν στόν ἐφεδρικό στρατό καί τό μέρος τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, πού ἀπασχολεῖ προσωρινά ἡ βιομηχανία. Πρόκειται ἀκριβῶς γιά τό μέρος, πού ἡ μεταγενέστερη θεωρία τό ὀνόμασε λανθάνουσα μορφή τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ (βλ. Μάρξ: «Τὸ Κεφάλαιο»)[59].

εἶναι νόμος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς πού δέ θά μποροῦσε νά ὑπάρχει, ἄν δέν ὑπῆρχε ὁ ὑπερπληθυσμός (δηλ. ὁ πληθυσμός πού ξεπερνᾶ τή μέση ζήτηση τοῦ καπιταλισμοῦ σέ ἐργάτες), ἕτοιμος σέ κάθε στιγμή νά ἐφοδιάσει μέ ἐργατικά χέρια ὁποιοδήποτε κλάδο τῆς βιομηχανίας ἤ ὁποιαδήποτε ἐπιχείρηση. Ἡ ἀνάλυση ἔδειξε ὅτι ὁ ὑπερπληθυσμός δημιουργεῖται σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας, ὅπου εἰσχωρεῖ ὁ καπιταλισμός — καί στή γεωργία γίνεται τό ἴδιο ὅπως καί στή βιομηχανία — καί ὅτι ὁ ὑπερπληθυσμός ὑπάρχει μέ διάφορες μορφές. Οἱ κυριότερες μορφές εἶναι τρεῖς*: 1) *Ρευστός ὑπερπληθυσμός*. Σ' αὐτόν ἀνήκουν οἱ ἐργάτες, πού δέν ἀπασχολοῦνται στή βιομηχανία. Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας αὐξάνει κατανάγκην καί ὁ ἀριθμός τους. 2) *Λανθάνων ὑπερπληθυσμός*. Σ' αὐτόν ἀνήκει ὁ ἀγροτικός πληθυσμός, πού χάνει τό νοικοκυριό του μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί δέ βρίσκει ἐξωγεωργικές ἀπασχολήσεις. Ὁ πληθυσμός αὐτός εἶναι πάντοτε ἕτοιμος νά ἐφοδιάσει μέ ἐργατικά χέρια ὁποιαδήποτε ἐπιχείρηση. 3) *Στάσιμος ὑπερπληθυσμός*. Ἡ ἀπασχόλησή του εἶναι (πάρα πολύ ἀκανόνιστη)[60], μέ ὅρους κάτω ἀπό τό συνηθισμένο ἐπίπεδο. Σ' αὐτόν ἀνήκουν κυρίως ὅσοι ἐργάζονται στό σπίτι γιά τούς ἐργοστασιάρχες καί γιά τά καταστήματα, τόσο οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ, ὅσο καί τῆς πόλης. Τό σύνολο ὅλων αὐτῶν τῶν στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τό *σχετικὸ ὑπερπληθυσμό*, ἤ τόν *ἐφεδρικό στρατό*. Ἡ τελευταία ὁρολογία δείχνει καθαρά τί εἴδους πληθυσμός εἶναι. Εἶναι ἐργάτες ἀπαραίτητοι στόν καπιταλισμό, γιά μιά ἐνδεχόμενη διεύρυνση τῶν ἐπιχειρήσεων, πού δέν μποροῦν ὅμως ποτέ νά ἔχουν μόνιμη ἀπασχόληση.

Ἔτσι, καί στό ζήτημα αὐτό ἡ θεωρία ἔφτασε σ' ἕνα συμπέρασμα διαμετρικά ἀντίθετο πρός τό συμπέρασμα τῶν ρωμαντικῶν. Γιά τούς τελευταίους ὁ ὑπερπληθυσμός σημαίνει ὅτι ὁ καπιταλισμός εἶναι ἀδύνατος ἤ ὅτι ἀποτελεῖ «λάθος». Στήν πραγματικότητα συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: ὁ ὑπερπληθυσμός, ὄντας τό ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς ὑπερπαραγωγῆς, ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο ἐξάρτημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, *χωρίς τό ὁποῖο δέ θά μποροῦσε οὔτε νά ὑπάρχει οὔτε ν' ἀναπτύσσεται*. Ὁ Ἐφρούσι κι ἐδῶ παρουσίασε ἐντελῶς

---

* Πρβλ. *Ζίμπερ*, «Ντάβιντ Ρικάρντο κλπ.», σελ. 552 - 553, Πετρούπολη, 1885.

λαθεμένα τό ζήτημα, τηρώντας σιγή γι' αὐτή τή θέση τῆς νεότατης θεωρίας.

Μιά ἁπλή ἀντιπαραβολή τῶν δυό παραπάνω ἀπόψεων εἶναι ἀρκετή γιά νά κρίνει κανείς σέ ποιά ἀπ' αὐτές προσχωροῦν οἱ ναρόντνικοί μας. Τὸ κεφάλαιο τοῦ Σισμόντι, πού ἀναφέραμε πιό πάνω, θά εἶχε κάθε δικαίωμα νά φιγουράρει στά «Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰκονομία ὕστερα ἀπό τή μεταρύθμιση» τοῦ κ. Ν. — ον.

Διαπιστώνοντας τή δημιουργία ὑπερπληθυσμοῦ στή Ρωσία ὕστερ' ἀπό τή μεταρύθμιση, οἱ ναρόντνικοι, δέν ἔθεσαν ποτέ τό ζήτημα, ὅτι ὁ καπιταλισμός χρειάζεται ἕνα ἐφεδρικό στρατό ἐργατῶν. Θά μποροῦσαν νά κατασκευαστοῦν σιδηροδρομικές γραμμές, ἄν δέν δημιουργοῦνταν συνεχῶς ὑπερπληθυσμός; Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ζήτηση τέτιου εἴδους ἐργασίας κυμαίνεται πολύ ἀπό χρόνο σέ χρόνο. Θά μποροῦσε ν' ἀναπτυχθεῖ ἡ βιομηχανία χωρίς αὐτόν τόν ὅρο; (Στίς περιόδους πυρετώδικης δραστηριότητας ἡ βιομηχανία ζητάει πλῆθος οἰκοδόμων γιά τό κτίσιμο καινούργιων ἐργοστασίων, κτιρίων, ἀποθηκῶν κτλ. — καί γιά κάθε εἶδους βοηθητική μεροκαματιάρικη δουλιά, πού ἀπασχολεῖ τό μεγαλύτερο μέρος τῶν λεγόμενων πλανόδιων μή γεωργικῶν ἐπαγγελμάτων). Θά μποροῦσε χωρίς τόν ὅρο αὐτό νά δημιουργηθεῖ ἡ κεφαλαιοκρατική γεωργία τῶν ἀκρινῶν περιοχῶν μας, πού ἀπαιτεῖ ἑκατοντάδες χιλιάδες κι ἑκατομμύρια μεροκαματιάρηδες, τή στιγμή μάλιστα πού, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ διακυμάνσεις στή ζήτηση τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι ὑπέρμετρα μεγάλες; Χωρίς τή δημιουργία ὑπερπληθυσμοῦ θά μποροῦσαν οἱ δασοεπιχειρηματίες νά ὑλοτομήσουν μέ πρωτοφανῆ ταχύτητα τά δάση γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἐργοστασίων; (Οἱ δασικές ἐργασίες ἀνήκουν ἐπίσης στίς ἐργασίες πού πληρώνονται χειρότερα καί γίνονται κάτω ἀπό τούς χειρότερους ὅρους, ὅπως καί οἱ ἄλλες μορφές ἐργασίας πού κάνουν οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ γιά τούς ἐπιχειρηματίες). Θά μποροῦσε χωρίς τόν ὅρο αὐτό ν' ἀναπτυχθεῖ στίς πόλεις καί στά χωριά τό σύστημα διανομῆς ἐργασίας στό σπίτι ἀπό ἐμπόρους, ἐργοστασιάρχες καί καταστηματάρχες, πράγμα πού ἀποτελεῖ ἕνα τόσο διαδομένο φαινόμενο στά λεγόμενα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα; Σ' ὅλους αὐτούς τούς κλάδους ἐργασίας (πού ἀναπτύχθηκαν κυρίως ὕστερα ἀπό τή μεταρύθμιση) εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλες οἱ διακυμάνσεις στή ζήτηση μισθωτῆς ἐργασίας. Καί οἱ διαστάσεις τῶν διακυμάνσεων τῆς ζήτησης αὐτῆς καθορίζουν τίς διαστάσεις

τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, πού *χρειάζεται* ὁ καπιταλισμός. Οἱ ναρόντνικοι οἰκονομολόγοι πουθενά δέν ἔδειξαν ὅτι ξέρουν τό νόμο αὐτό. Δέ σκοπεύουμε, φυσικά, νά καταπιαστοῦμε ἐδῶ μέ τήν ἀνάλυση τῆς οὐσίας τῶν ζητημάτων αὐτῶν*. Αὐτό δέ συμπεριλαβαίνεται στό θέμα μας. Ἀντικείμενο τοῦ ἄρθρου μας εἶναι ὁ δυτικοευρωπαϊκός ρωμαντισμός καί ἡ σχέση του μέ τό ρωσικό ναροντνικισμό. Καί στήν προκείμενη περίπτωση ἡ σχέση αὐτή ἀποδείχνεται ἡ ἴδια, ὅπως καί σ' ὅλες τίς προηγούμενες: στό ζήτημα τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ οἱ ναρόντνικοι ὑποστηρίζουν ὁλοκληρωτικά τήν ἄποψη τοῦ ρωμαντισμοῦ, πού εἶναι διαμετρικά ἀντίθετη πρός τήν ἄποψη τῆς νεότατης θεωρίας. Ὁ καπιταλισμός δέν ἀπασχολεῖ τούς ἀποδεσμευόμενους ἐργάτες —λένε αὐτοί. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ καπιταλισμός εἶναι ἀδύνατος, «λαθεμένος» κτλ. Δέ «σημαίνει» καθόλου αὐτό. Ἀντίθεση δέ σημαίνει ἀδύνατο (Widerspruch δέν εἶναι τό ἴδιο μέ Widersinn). Ἡ κεφαλαιοκρατική συσσώρευση, ἡ πραγματική αὐτή παραγωγή γιά τήν παραγωγή, ἀποτελεῖ ἐπίσης ἀντίθεση. Αὐτό ὅμως δέν τήν ἐμποδίζει νά ὑπάρχει καί νά εἶναι νόμος ἑνός καθορισμένου συστήματος οἰκονομίας. Τό ἴδιο θά πρέπει νά ποῦμε καί γιά ὅλες τίς ἄλλες ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ παραπάνω συλλογισμός τῶν ναρόντνικων «σημαίνει» μόνο ὅτι στή διανόηση τῆς Ρωσίας ἔχει ριζώσει βαθιά τό ἐλάττωμα νά ξεφεύγει μέ κούφιες φράσεις ἀπ' ὅλες αὐτές τίς ἀντιθέσεις.

Ἔτσι λοιπόν, ὁ Σισμόντι δέν ἔχει προσφέρει ἀπολύτως τίποτα στή *θεωρητική ἀνάλυση* τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ. *Πῶς ὅμως* ἔβλεπε τόν ὑπερπληθυσμό; Ἡ ἄποψή του ἀποτελεῖται ἀπό ἕναν πρωτότυπο συνδυασμό μικροαστικῶν συμπαθειῶν καί μαλθουσιανισμοῦ. «Τό μεγάλο μειονέκτημα τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς ὀργάνωσης —λέει ὁ Σισμόντι —εἶναι ὅτι ὁ φτωχός δέν μπορεῖ ποτέ νά ξέρει σέ ποιά ζήτηση ἐργασίας μπορεῖ νά ὑπολογίζει» (II, 261), καί ὁ Σισμόντι νοσταλγεῖ τούς καιρούς πού ὁ «τσαγκάρης τοῦ χωριοῦ» καί ὁ μικροαγρότης ἤξεραν μέ ἀκρίβεια τά εἰσοδήματά τους. «Ὅσο περισσότερο ὁ φτωχός χάνει κάθε ἰδιοχτησία, τόσο περισσότερο κινδυνεύει νά λαθέψει σχετικά μέ τό εἰσόδημά του καί νά συντελέσει

---

* Γιά τό λόγο αὐτό δέ θίγουμε ἐδῶ τό ἐξαιρετικά πρωτότυπο περιστατικό, ὅτι οἱ ναρόντνικοι οἰκονομολόγοι δέν παίρνουν ὑπόψη ὅλους αὐτούς τούς ἐξαιρετικά πολυάριθμους ἐργάτες γιά τό λόγο ὅτι δέν εἶναι καταγραμμένοι.

στή δημιουργία ένός πληθυσμοΰ (contribuer a accroître une population...) πού, έπειδή δέν είναι άνάλογος μέ τή ζήτηση έργασίας, δέ θά βρεΐ μέσα ζωής» (II, 263-264). Βλέπετε: γιά τόν ίδεολογικό αύτό έκπρόσωπο τής μικροαστικής τάξης δέν είναι άρκετό ότι θά ήθελε ν' άναχαιτίσει όλη τήν κοινωνική άνάπτυξη γιά νά διατηρήσει τίς πατριαρχικές σχέσεις ένός μισοάγριου πληθυσμοΰ. Είναι πρόθυμος νά έπιβάλει όποιαδήποτε διαστρέβλωση τής άνθρώπινης φύσης, άρκεΐ αύτό νά έξυπηρετεΐ τή διατήρηση τής μικροαστικής τάξης. Νά μερικές άκόμα περικοπές πού δέν άφήνουν άμφιβολία σχετικά μέ τό τελευταΐο σημεΐο:

Τό γεγονός ότι στό έργοστάσιο ό μισοεξαθλιωμένος έργάτης πληρώνεται κάθε βδομάδα τόν έχει συνηθίσει νά μή βλέπει τό μέλλον πέρα άπό τό έρχόμενο Σάββατο: «έτσι τοΰ έχουν άμβλύνει τίς ήθικές άρετές καί τό αίσθημα τής συμπάθειας» (II, 266), πού συνίσταται, όπως θά δοΰμε άμέσως, στή «συζυγική κατανόηση»!... —«ή οίκογένειά του θά γίνεται τόσο πιό πολυάριθμη, όσο περισσότερο θ' άποτελεΐ βάρος γιά τήν κοινωνία· καί τό έθνος θά στενάζει (gémira) κάτω άπό τό βάρος ένός πληθυσμοΰ δυσανάλογου (disproportionnée) πρός τά μέσα συντήρησής του» (II, 267). Διατήρηση μέ κάθε θυσία τής μικρής ίδιοχτησίας —αύτό είναι τό σύνθημα τοΰ Σισμόντι —άκόμα καί μέ τήν πτώση τοΰ βιοτικοΰ έπιπέδου καί τή διαστροφή τής άνθρώπινης φύσης! Καί ό Σισμόντι, άφοΰ μίλησε μέ ύφος πολιτικοΰ άνδρός γιά τό πότε είναι «έπιθυμητή» ή αύξηση τοΰ πληθυσμοΰ, άφιερώνει είδικό κεφάλαιο σέ έπιθέσεις κατά τής θρησκείας, γιατί δέν καταδίκασε τούς «παράλογους» γάμους. Μόλις θίγεται τό ίδανικό του, ό μικροαστός, ό Σισμόντι γίνεται περισσότερο μαλθουσιανιστής άπό τόν ίδιο τόν Μάλθους. «Τά παιδιά πού γεννιοΰνται μόνο γιά τήν άθλιότητα, —νουθετεΐ ό Σισμόντι τή θρησκεία, —γεννιοΰνται έπίσης μόνο γιά τό άμάρτημα... Ή άμάθεια στά ζητήματα τοΰ κοινωνικοΰ συστήματος τούς άνάγκασε (τούς έκπροσώπους τής θρησκείας) νά διαγράψουν τήν άγνότητα άπό τίς άρετές πού χαρακτηρίζουν τό γάμο, καί έγινε μιά άπό τίς μόνιμα δρώσες αίτίες, πού καταστρέφουν τήν άντιστοιχία ή όποία άποκαθίσταται φυσιολογικά άνάμεσα στόν πληθυσμό καί τά μέσα ύπαρξής του» (II, 294). «Ή θρησκευτική ήθική πρέπει νά διδάσκει τούς άνθρώπους ότι, άνανεώνοντας τήν οίκογένεια, δέν είναι λιγότερο ύποχρεωμένοι νά ζοΰνε άγνά μέ τίς γυναΐκες τους όπως καί οί άνύπαντροι μέ

τίς γυναῖκες, πού δέν τούς ἀνήκουν» (ΙΙ, 298). Καί ὁ Σισμόντι, πού διεκδικεῖ γενικά ὄχι μόνο τόν τίτλο τοῦ θεωρητικοῦ οἰκονομολόγου, ἀλλά καί τόν τίτλο τοῦ σοφοῦ διοικητῆ, ὑπολογίζει ἀμέσως ὅτι γιά τήν «ἀνανέωση τῆς οἰκογένειας» ἀπαιτοῦνται «γενικά καί κατά μέσο ὅρο τρεῖς γεννήσεις» καί συμβουλεύει τήν κυβέρνηση «νά μήν ἐξαπατᾶ τούς ἀνθρώπους μέ τήν ἐλπίδα μιᾶς ἀνεξάρτητης θέσης, πού θά τούς ἐπιτρέπει νά δημιουργήσουν οἰκογένεια, ὅταν αὐτός ὁ ἀπατηλός θεσμός (cet établissement illusoire) θά τούς ἐγκαταλείψει στό ἔλεος τῶν βασάνων, τῆς ἀθλιότητας καί τῆς θνησιμότητας» (ΙΙ, 299). «Τόν καιρό πού ἡ κοινωνική ὀργάνωση δέν ξεχώριζε τήν τάξη τοῦ ἐργαζομένου ἀπό τήν τάξη πού κατέχει κάποια ἰδιοχτησία, ἀρκοῦσε μόνο ἡ κοινή γνώμη γιά ν' ἀποτρέψει τή μάστιγα (le fléau) τῆς ἀθλιότητας. Γιά τόν καλλιεργητή — ἡ πούληση τῆς κληρονομιᾶς πού τοῦ ἄφησαν οἱ πατεράδες του, γιά τόν βιοτέχνη — ἡ κατασπατάληση τοῦ μικροῦ κεφαλαίου του εἶναι πάντα κάτι τό ἀτιμωτικό... Στό σημερινό ὅμως σύστημα τῆς Εὐρώπης... οἱ ἄνθρωποι, πού εἶναι καταδικασμένοι νά μήν ἔχουν ποτέ καμιά ἰδιοχτησία, δέν μποροῦν νά νιώθουν καμιά ντροπή ἐπειδή ἔγιναν θεόφτωχοι» (ΙΙ, 306-307). Εἶναι δύσκολο νά διατυπωθεῖ πιό παραστατικά ἡ κουταμάρα καί ἡ ἀναισθησία τοῦ μικροϊδιοχτήτη! Ὁ Σισμόντι ἀπό θεωρητικός μετατρέπεται ἐδῶ σέ πραχτικό συμβουλάτορα, κήρυκα τῆς ἠθικῆς πού ἀκολουθεῖ, ὅπως εἶναι γνωστό, μέ τόση ἐπιτυχία ὁ γάλλος ἀγρότης. Δέν εἶναι ἁπλῶς ἕνας Μάλθους, ἀλλά καί ἐπιπλέον ἕνας Μάλθους κομμένος ἐπίτηδες στά μέτρα τοῦ μικροαστοῦ. Διαβάζοντας τά κεφάλαια αὐτά τοῦ Σισμόντι θυμᾶσαι ἄθελά σου τά γεμάτα πάθος καί ἀγανάχτηση ξεσπάσματα τοῦ Προυντόν, πού προσπαθοῦσε ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ μαλθουσιανισμός εἶναι κήρυγμα τῆς συζυγικῆς πραχτικῆς... ὁρισμένου παρά φύσιν ἐλαττώματος*.

IX. ΟΙ ΜΗΧΑΝΕΣ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μέ τό ζήτημα τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ συνδέεται καί τό ζήτημα τῆς σημασίας *τῶν μηχανῶν* γενικά.

* Βλ. τό παράρτημα στή ρωσική μετάφραση τῆς «Πραγματείας γιά τόν πληθυσμό» τοῦ Μάλθους. (Μετάφραση Μπίμπικοφ, Πετρούπολη, 1868). Ἀπόσπασμα ἀπό τό ἔργο τοῦ Προυντόν «Γιά τή δικαιοσύνη».

Ὁ Ἐφρούσι μιλάει μέ θέρμη γιά τίς «λαμπρές παρατηρήσεις» τοῦ Σισμόντι σχετικά μέ τίς μηχανές, λέγοντας ὅτι «εἶναι ἄδικο νά θεωροῦμε τό Σισμόντι ἀντίπαλο τῶν τεχνικῶν τελειοποιήσεων» (τεῦχος 7, σελ. 155), ὅτι «ὁ Σισμόντι δέν ἦταν ἐχθρός τῶν μηχανῶν καί τῶν ἐφευρέσεων» (σελ. 156). «Ὁ Σισμόντι ὑπογράμμιζε ἐπανειλημμένα τή σκέψη ὅτι οἱ μηχανές καί οἱ ἐφευρέσεις αὐτές καθαυτές δέν εἶναι ἐπιζήμιες γιά τήν ἐργατική τάξη, ἀλλά γίνονται τέτιες μόνο λόγω τῶν συνθηκῶν τῆς σύγχρονης οἰκονομίας, ὅπου ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας δέν ὁδηγεῖ οὔτε στήν αὔξηση τῆς κατανάλωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης, οὔτε στήν ἐλάττωση τοῦ χρόνου ἐργασίας» (σελ. 155).

Ὅλες αὐτές οἱ ὑποδείξεις εἶναι ἀπόλυτα σωστές. Καί πάλι αὐτή ἡ κρίση γιά τόν Σισμόντι δείχνει ἐξαιρετικά ἀνάγλυφα ὅτι ὁ ναρόντνικος δέν μπόρεσε καθόλου *νά καταλάβει τό ρωμαντικό*, νά καταλάβει τή χαρακτηριστική *ἄποψη* τοῦ ρωμαντισμοῦ γιά τόν καπιταλισμό καί τή ριζική διαφορά ἀνάμεσα σ' αὐτήν καί στήν ἄποψη τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας. Ὁ ναρόντνικος δέν μποροῦσε κάν νά τό καταλάβει αὐτό, γιατί ὁ ἴδιος ὁ ναροντνικισμός δέν προχώρησε πέρα ἀπό τό ρωμαντισμό. Ἄν ὅμως οἱ παρατηρήσεις τοῦ Σισμόντι σχετικά μέ τόν ἀντιφατικό χαρακτήρα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν ἀποτελοῦσαν μεγάλη πρόοδο στή δεκαετία 1820 - 1830, σήμερα εἶναι πιά ἐντελῶς ἀσυγχώρητο νά περιορίζεται κανείς σέ μιά παρόμοια πρωτόγονη κριτική καί νά μήν καταλαβαίνει τή μικροαστική στενότητά της.

Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή (δηλ. στό ζήτημα τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στή θεωρία τοῦ Σισμόντι καί στή νεότατη θεωρία)* ὁ Ἐφρούσι ἐμμένει σταθερά στή δική του ἄποψη. Δέν ξέρει κάν νά θέσει τό ζήτημα. Λέει ὅτι ὁ Σισμόντι ἔβλεπε τήν ἀντίθεση, καί ἀρκεῖται σ' αὐτό, λές καί ἡ ἱστορία δέν ἔχει δείξει τίς πιό πολύμορφες μέθοδες καί τούς πιό ποικίλους τρόπους κριτικῆς τῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ. Λέγοντας ὅτι ὁ Σισμόντι πίστευε πώς οἱ μηχανές δέν εἶναι ἐπιζήμιες αὐτές καθαυτές, ἀλλά λόγω τῆς δράσης τους στό δοσμένο κοινωνικό σύστημα, ὁ Ἐφρούσι δέν παρατηρεῖ κάν πόσο πρωτόγονη, ἐπιπόλαια-συναισθηματική εἶναι ἡ ἄποψη πού ὑπάρχει ἤδη στό συλλογισμό αὐτό. Ὁ Σισμόντι πραγματικά σκεφτόταν

* Καί εἴδαμε ἐπανειλημμένα ὅτι ὁ Ἐφρούσι προσπάθησε παντοῦ νά κάνει τή σύγκριση αὐτή τοῦ Σισμόντι μέ τή σύγχρονη θεωρία.

ἔτσι: εἶναι ἤ δέν εἶναι ἐπιζήμιες οἱ μηχανές; καί «ἔλυνε» τό ζήτημα μ' ἕνα ἀπόφθεγμα: οἱ μηχανές εἶναι ὠφέλιμες μόνον ὅταν ἡ παραγωγή κανονίζεται ἀνάλογα μέ τήν κατανάλωση (πρβλ. τίς περικοπές στό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τεῦχος 7, σελ. 156). Ὕστερα ἀπ' ὅλα ὅσα ἔχουν ἐκτεθεῖ πιό πάνω δέν ὑπάρχει λόγος ν' ἀποδείξουμε δῶ ὅτι μιά παρόμοια «λύση» δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά ἀντικατάσταση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης τοῦ καπιταλισμοῦ μέ μιά μικροαστική οὐτοπία. Τόν Σισμόντι δέν μπορεῖ νά τόν κατηγορήσει κανείς, γιατί δέν ἔκανε μιά τέτια ἀνάλυση. Οἱ ἱστορικές ὑπηρεσίες δέν κρίνονται ἀπό κεῖνο πού *δέν ἔδοσαν* οἱ προσωπικότητες τῆς ἱστορίας σέ σύγκριση μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς τους, ἀλλά ἀπό τό *καινούργιο πού ἔδοσαν* σέ σύγκριση μέ τούς προγενεστέρους του. Ἐμεῖς ὅμως ἐδῶ δέν κρίνουμε τώρα τόν Σισμόντι, οὔτε τήν πρωτόγονη συναισθηματική του ἄποψη, ἀλλά τόν οἰκονομολόγο τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», πού ὥς τά σήμερα δέν καταλαβαίνει τή διαφορά τῆς ἄποψης αὐτῆς ἀπό τή νεότατη. Δέ καταλαβαίνει* ὅτι, γιά νά δόσει τό χαρακτηρισμό τῆς διαφορᾶς αὐτῆς, δέ θά ἔπρεπε νά βάλει τό ζήτημα ἄν ὁ Σισμόντι ἦταν ἐχθρός τῶν μηχανῶν, ἤ ὄχι, ἀλλά ἄν καταλάβαινε ὁ Σισμόντι τή σημασία τῶν μηχανῶν στό κεφαλαιοκρατικό σύστημα, ἄν καταλάβαινε τό ρόλο τῶν μηχανῶν *στό σύστημα αὐτό, σάν παράγοντα προόδου*. Καί τότε ὁ οἰκονομολόγος τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» θά μποροῦσε νά παρατηρήσει, ὅτι ὁ Σισμόντι ἀπό *τή μικροαστική, οὐτοπική* του ἄποψη *δέν μποροῦσε κάν νά βάλει* τέτιο ζήτημα καί ὅτι ἡ διαφορά τῆς νέας θεωρίας βρίσκεται ἀκριβῶς στό ὅτι βάζει καί λύνει τό πρόβλημα. Τότε ὁ Ἐφρούσι θά μποροῦσε νά καταλάβει ὅτι ὁ Σισμόντι, ἀντικατασταίνοντας τό ζήτημα τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου τῶν μηχανῶν στή δοσμένη, τήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία μέ τό ζήτημα τῶν ὅρων τῆς «ὠφελιμότητας» καί τῆς «χρησιμότητας» τῶν μηχανῶν γενικά, κατέληγε φυσιολογικά στή θεωρία τοῦ «κινδύνου» τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν, ἔκανε ἐκκλήσεις ὅτι εἶναι ἀνάγκη «ν' αναχαιτιστεῖ», «νά μετριαστεῖ», «νά ρυθμιστεῖ» ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, καί ἔτσι καταντοῦσε *ἀντιδραστικός*. Ἡ μή κατανόηση τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου τῶν μηχανῶν, σάν παράγοντα προόδου,

* Στίς ἐκδόσεις τοῦ 1898 καί τοῦ 1908 δέν ὑπάρχουν οἱ φράσεις: «τή διαφορά τῆς ἄποψης αὐτῆς ἀπό τή νεότατη. Δέν καταλαβαίνει». *Η Σύντ.*

ἀποτελεῖ ἀκριβῶς μιά ἀπό τίς αἰτίες, πού ἔδοσε τό δικαίωμα στή νεότατη θεωρία νά χαρακτηρίσει *ἀντιδραστική* τή διδασκαλία τοῦ Σισμόντι.

Φυσικά, ἐμεῖς δέ θά ἐκθέσουμε ἐδῶ τή νεότατη διδασκαλία (δηλ. τή διδασκαλία τοῦ Μάρξ) γιά τή μηχανική παραγωγή. Παραπέμπουμε τόν ἀναγνώστη ἔστω καί στήν προαναφερόμενη μελέτη τοῦ Ν. Ζίμπερ, κεφ. X: «Οἱ μηχανές καί ἡ μεγάλη βιομηχανία» καί ἰδιαίτερα στό κεφάλαιο XI: «Ἀνάλυση τῆς θεωρίας τῆς μηχανικῆς παραγωγῆς»*. Θά σημειώσουμε μόνο πολύ σύντομα τήν οὐσία της. Συνοψίζεται σέ δυό σημεῖα: 1ο, στήν ἱστορική ἀνάλυση, πού καθόρισε τή θέση τῆς μηχανικῆς παραγωγῆς στή σειρά τῶν ἄλλων σταδίων ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ καί στή σχέση τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας ἀπέναντι στά προγενέστερα αὐτά στάδια (ἁπλή κεφαλαιοκρατική συνεργασία καί κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα)· 2ο, στήν ἀνάλυση τοῦ ρόλου τῶν μηχανῶν στήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία καί ἰδιαίτερα στήν ἀνάλυση τοῦ μετασχηματισμοῦ ὅλων τῶν συνθηκῶν ζωῆς τοῦ πληθυσμοῦ, πού ἐπιφέρει ἡ μηχανική βιομηχανία. Σχετικά μέ τό πρῶτο σημεῖο ἡ θεωρία διαπίστωσε ὅτι ἡ μηχανική βιομηχανία ἀποτελεῖ ἁπλῶς τό ἕνα στάδιο (καί συγκεκριμένα τό ἀνώτερο) τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καί ἔδειξε ὅτι γεννιέται ἀπό τή μανουφακτούρα. Στό δεύτερο σημεῖο ἡ θεωρία διαπίστωσε ὅτι ἡ μηχανική βιομηχανία ἀποτελεῖ γιγάντια πρόοδο στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, ὄχι μόνο ἐπειδή ἀνεβάζει σέ τεράστιο βαθμό τίς παραγωγικές δυνάμεις καί κοινωνικοποιεῖ τήν ἐργασία σέ ὅλη τήν κοινωνία**, ἀλλά κι ἐπειδή καταστρέφει τό μανουφακτουρικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας, κάνει ἀναγκαῖο τό πέρασμα τῶν ἐργατῶν ἀπό μιά ἀπασχόληση σέ ἄλλη, καταλύει δριστικά τίς καθυστερημένες πατριαρχικές

* «Γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια —λέει ὁ Ζίμπερ στήν ἀρχή τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ— ἡ θεωρία γιά τίς μηχανές καί τή μεγάλη βιομηχανία, πού ἀναλύουμε, ἀποτελεῖ μιά τόσο ἀνεξάντλητη πηγή καινούργιων σκέψεων καί πρωτότυπων ἐρευνῶν, ὥστε, ἄν σκεφτόταν κανείς νά ἐξετάσει πέρα γιά πέρα τίς σχετικές ἀρετές τῆς θεωρίας αὐτῆς, θά χρειαζόταν νά γράψει μόνο πάνω στό θέμα αὐτό σχεδόν ἕνα ὁλόκληρο βιβλίο» (σελ. 473).

** Συγκρίνοντας τό «συνδυασμό τῆς ἐργασίας» στήν κοινότητα καί στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία μέ τή μηχανική βιομηχανία, ὁ Ζίμπερ παρατηρεῖ μέ ὅλο του τό δίκαιο: «Ἀνάμεσα στόν "προσθετέο" τῆς κοινότητας καί στόν "προσθετέο" τῆς κοινωνίας μέ μηχανική παραγωγή ὑπάρχει περίπου ἡ ἴδια διαφορά, πού ὑπάρχει λογουχάρη ἀνάμεσα στή *μονάδα* 10 καί στή *μονάδα* 100» (σελ. 495).

σχέσεις, ἰδιαίτερα στό χωριό*, δίνει ἰσχυρότατη ὤθηση στό προοδευτικό κίνημα τῆς κοινωνίας τόσο γιά τίς αἰτίες, πού ἀναφέραμε παραπάνω, ὅσο καί λόγω τῆς συγκέντρωσης τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ πρόοδος αὐτή, ὅπως καί ὅλες οἱ ἄλλες πρόοδοι τοῦ καπιταλισμοῦ, συνοδεύονται ἐπίσης ἀπό τήν «πρόοδο» τῶν ἀντιθέσεων, δηλ. ἀπό τήν ὄξυνση καί τήν ἐπέκτασή τους.

Ὁ ἀναγνώστης, θά ρωτήσει, ἴσως, τί ἔνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνάλυση τῶν ἀπόψεων τοῦ Σισμόντι γιά ἕνα τόσο πασίγνωστο ζήτημα καί ἡ τόσο συνοπτική ἔκθεση τῆς καινούργιας θεωρίας, πού ὅλοι τήν «ξέρουν» καί ὅλοι εἶναι «σύμφωνοι» μαζί της;

Καί γιά νά δοῦμε τή «συμφωνία» αὐτή, θά πάρουμε τώρα τόν πιό ἐπιφανή ναρόντνικο οἰκονομολόγο, τόν κ. Ν. —ον, πού διατείνεται ὅτι ἐφαρμόζει αὐστηρά τή νεότατη θεωρία. Ὅπως εἶναι γνωστό, στά «Δοκίμιά» του ὁ κ. Ν. —ον ἔβαλε σάν ἕνα ἀπό τά εἰδικά καθήκοντά του τή μελέτη τῆς κεφαλαιοκρατικοποίησης τῆς ρωσικῆς ὑφαντουργικῆς βιομηχανίας, πού τή χαρακτηρίζει ἴσα-ἴσα ἡ μεγαλύτερη χρησιμοποίηση μηχανῶν.

Γιεννιέται τό ἐρώτημα, ποιά ἄποψη ἀκολουθεῖ ὁ κ. Ν. —ον στό ζήτημα αὐτό: τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι (τοῦ ὁποίου ὅπως εἴδαμε, συμμερίζεται τήν ἄποψη γιά πάρα πολλές πλευρές τοῦ καπιταλισμοῦ) ἤ τήν ἄποψη τῆς νεότατης θεωρίας; Σ' αὐτό τό τόσο σπουδαῖο ζήτημα εἶναι ρωμαντικός ἤ... ρεαλιστής;**

Εἴδαμε ὅτι ἡ πρώτη διαφορά τῆς νεότατης θεωρίας βρίσκεται στήν ἱστορική ἀνάλυση τῆς γέννησης τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα. Μήπως ὁ κ. Ν. —ον ἔβαλε τό ζήτημα τῆς γέννησης τῆς ρωσικῆς μηχανικῆς βιομηχανίας; Ὄχι. Εἶναι ἀλήθεια πώς ἀνέφερε ὅτι πρίν ἀπ' αὐτήν προηγήθηκε ἡ δουλιά στό σπίτι γιά τόν κεφαλαιοκράτη καί τό χειροτεχνικό «ἐργοστάσιο»***, τό ζή-

* Ζίμπερ, στό ἔργο πού ἀναφέραμε, σελ. 467.

** Ἡ λέξη «ρεαλιστής» μπῆκε ἐδῶ στή θέση τῆς λέξης μαρξιστής ἀποκλειστικά ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας. Γιά τόν ἴδιο λόγο οἱ παραπομπές στό «Κεφάλαιο» ἔχουν ἀντικατασταθεῖ μέ τίς παραπομπές στό βιβλίο τοῦ Ζίμπερ, πού ἔκανε μιά ἔκθεση τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Μάρξ (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἔκδοση τοῦ 1908. *Ἡ Σύντ.).*

*** Σελ. 108. Περικοπή ἀπό τή «Συλλογή στατιστικῶν στοιχείων τοῦ κυβερνείου Μόσχας», τόμ. VII, μέρος III, σελ. 32 (οἱ στατιστικοί ἐκθέ-

τημα ὅμως τῆς σχέσης τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας πρός τό προηγούμενο στάδιο ὄχι μόνο δέν τό ἐξήγησε, μά οὔτε κάν «παρατήρησε» ὅτι, σύμφωνα μέ τήν ἐπιστημονική ὁρολογία, *ἐργοστάσιο δέν* μποροῦσε νά ὀνομαστεῖ *τό προηγούμενο στάδιο* (ἡ χειροτεχνική παραγωγή στό σπίτι ἤ στό ἐργαστήρι τοῦ κεφαλαιοκράτη), πού θά πρέπει νά χαρακτηριστεῖ, ἀναμφισβήτητα, *κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα**.

Ἄς μή νομίζει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἡ «ἔλλειψη» αὐτή δέν εἶναι σπουδαία. Ἀντίθετα, ἔχει τεράστια σημασία. Πρῶτο, ὁ κ. Ν. —ον ταυτίζει ἔτσι *τόν καπιταλισμό μέ τή μηχανική βιομηχανία.* Αὐτό εἶναι χοντρό λάθος. Ἡ σημασία τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας βρίσκεται ἀκριβῶς στό ὅτι ξεκαθάρισε τήν πραγματική θέση τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας, πού ἀποτελεῖ ἕνα στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἄν ὁ κ. Ν. —ον ἀκολουθοῦσε τήν ἄποψη τῆς θεωρίας αὐτῆς, θά μποροῦσε νά παρουσιάσει τήν ἀνάπτυξη καί τή νίκη *τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας, σάν «πάλη δυό οἰκονομικῶν μορφῶν»:* ἀνάμεσα σέ κάποια ἄγνωστη «μορφή», πού στηρίζεται στήν κατοχή ἀπομέρους τῆς ἀγροτιᾶς τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς»**, καί στόν «καπιταλισμό» (σελ. 2, 3, 66, 198 κ. ἄ.), ἐνῶ στήν πραγματικότητα βλέπουμε *πάλη ἀνάμεσα στή μηχανική βιομηχανία καί στήν κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα;* Γιά τήν *πάλη* αὐτή ὁ κ. Ν. —ον δέν εἶπε οὔτε λέξη, παρά τό γεγονός, ὅτι ἀκριβῶς στήν ὑφαντουργική βιομηχανία, πού τή διάλεξε, σύμφωνα μέ τά λόγια του, εἰδικά σάν ἀντικείμενο μελέτης (σελ. 79) ἔγινε μιά τέτια ἀκριβῶς ἀντικατάσταση *ἀνάμεσα στίς δυό μορφές τοῦ καπιταλισμοῦ·* τήν ἀντικατάσταση αὐτή ὁ κ. Ν. —ον τή διαστρέβλωσε καί τήν παρουσίασε σάν ἀντικατάσταση τῆς «λαϊκῆς παραγωγῆς» ἀπό τόν «καπιταλισμό». Δέν εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι στήν οὐσία δέν τόν ἐνδιέφερε κα-

τουν ἐδῶ τό ἔργο τοῦ Κορσάκ «Οἱ μορφές τῆς βιομηχανίας»): «Ἀπό τό 1822 ἀλλάζει ἐντελῶς ἡ ἴδια ἡ ὀργάνωση τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων —οἱ ἀγρότες παύουν νά εἶναι ἀνεξάρτητοι βιοτέχνες παραγωγοί καί ἐκτελοῦν μόνο ὁρισμένες ἐργασίες τῆς μεγάλης ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας, περιορίζονται μόνο στήν πληρωμή μέ τό κομμάτι».

* Ὁ Ζίμπερ τόνιζε πολύ δικαιολογημένα ὅτι εἶναι ἀκατάλληλη ἡ συνηθισμένη ὁρολογία (φάμπρικα, ἐργοστάσιο κλπ.) γιά τίς ἐπιστημονικές ἔρευνες καί ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά ξεχωρίζεται ἡ μηχανική βιομηχανία ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα: σελ. 474.

** Ν.—ον σελ. 322. Διαφέρει αὐτό ἔστω καί κατά ἕνα γιῶτα ἀπό τήν ἐξιδανίκευση τοῦ πατριαρχικοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ, πού συναντοῦμε στόν Σισμόντι;

θόλου τό ζήτημα *τῆς πραγματικῆς* ἀνάπτυξης τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας καί ὅτι πίσω ἀπό τή «λαϊκή παραγωγή» κρύβεται μιά οὐτοπία ἐντελῶς τοῦ γούστου τοῦ Σισμόντι; Δεύτερο, ἄν ὁ κ. Ν. —ον ἔβαζε τό ζήτημα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς ρωσικῆς μηχανικῆς βιομηχανίας, θά μποροῦσε νά μιλάει γιά «ἐμφύτευση τοῦ καπιταλισμοῦ» (331, 283, 323 κ. ἄ. σελ.), στηριζόμενος στά γεγονότα τῆς παροχῆς ὑποστήριξης καί βοήθειας ἀπομέρους τῆς κυβέρνησης —γεγονότα πού συνέβηκαν καί στήν Εὐρώπη; Γεννιέται τό ἐρώτημα: ποιόν μιμεῖται; τόν Σισμόντι, πού μιλοῦσε μέ τόν ἴδιο τρόπο γιά «ἐμφύτευση», —ἤ τόν ἐκπρόσωπο τῆς νεότατης θεωρίας, πού μελέτησε τήν ἀντικατάσταση τῆς μανουφακτούρας μέ τή μηχανική βιομηχανία; Τρίτο, ἄν ὁ κ. Ν. —ον ἔβαζε τό ζήτημα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῶν μορφῶν τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία (στήν ὑφαντουργική βιομηχανία) θά μποροῦσε νά ἀγνοεῖ τήν ὕπαρξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς μανουφακτούρας στά ρωσικά «βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα»;* Καί ἄν ἀκολουθοῦσε *πραγματικά* τή θεωρία καί προσπαθοῦσε νά ἀναλύσει ἐπιστημονικά ἔστω καί μιά μικρή γωνίτσα αὐτῆς τῆς τάχα «λαϊκῆς παραγωγῆς», —τί θά γινόταν μέ τήν τόσο κακότεχνη εἰκόνα του τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, εἰκόνα πού παρουσιάζει κάποια ἀσαφή «λαϊκή παραγωγή» καί ἕναν ἀποσπασμένο ἀπ' αὐτήν «καπιταλισμό», πού ἀγκαλιάζει μόνο μιά «χούφτα» ἐργάτες (σελ. 326 κ. ἄ.);

Συνοψίζουμε: στό πρῶτο σημεῖο, πού δείχνει τή διαφορά ἀνάμεσα στή νεότατη θεωρία τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας καί στή ρωμαντική, ὁ κ. Ν. —ον *δὲν μπορεῖ σέ καμιά περίπτωση νά θεωρηθεῖ ὀπαδός τῆς πρώτης*, γιατί δέν καταλαβαίνει οὔτε κάν τήν ἀνάγκη νά βάλει τό ζήτημα τῆς γέννησης τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας σάν *ἰδιαίτερου σταδίου τοῦ καπιταλισμοῦ* καί ἀποσιωπᾶ τήν ὕπαρξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς

* Ἐμεῖς ὑποθέτουμε ἐδῶ ὅτι δέν χρειάζεται ν' ἀποδείξουμε τό πασίγνωστο αὐτό γεγονός. Φτάνει νά θυμηθοῦμε τήν κλειθροποιία τοῦ Πάβλοβο, τή βυρσοδεψία τοῦ Μπογκορόντσκ, τήν ὑποδηματοποιία τοῦ Κίμρι, τήν πιλοποιία τῆς περιφέρειας Μολβίτιν, τήν παραγωγή φυσαρμόνικων καί σαμοβαριῶν τῆς Τούλας, τή χρυσοχοΐα τοῦ Κράσνογε Σελό καί τῆς Ρίμπναγια Σλομπόντα, τήν παραγωγή κουταλιῶν τοῦ Σεμιόνοβσκ καί εἰδῶν ἀπό κέρατα τῆς «Οὐστιάνστσινα», τήν κετσεδοποιία στό νομό Σεμιόνοβσκ τοῦ Κυβερνείου Νίζνι Νόβγκοροντ κλπ. Τά ἀναφέραμε αὐτά ἀπό μνήμης: ἄν πάρει κανείς ὁποιαδήποτε μελέτη τῆς βιοτεχνίας θά μπορεῖ νά μεγαλώσει τόν κατάλογο χωρίς τέλος.

μανουφακτούρας, αὐτοῦ τοῦ σταδίου τοῦ καπιταλισμοῦ, πού προηγήθηκε ἀπό τίς μηχανές. Στή θέση τῆς ἱστορικῆς ἀνάλυσης προσπαθεῖ νά χώσει τήν οὐτοπία τῆς «λαϊκῆς παραγωγῆς».

Τό δεύτερο σημεῖο ἀφορᾶ τή διδασκαλία τῆς νεότατης θεωρίας γιά τό μετασχηματισμό τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἀπό τή μηχανική βιομηχανία. Ὁ κ. Ν. —ον οὔτε κάν προσπάθησε ν' ἀναλύσει τό ζήτημα αὐτό. Θρηνοῦσε πολύ γιά τόν καπιταλισμό, ἔκλαιγε γιά τήν ἐμφάνιση τοῦ ἐργοστασίου (ὅπως ἀκριβῶς ἔκλαιγε καί ὁ Σισμόντι), δέν ἔκανε ὅμως καμιά προσπάθεια νά μελετήσει τό μετασχηματισμό τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, πού πραγματοποίησε τό ἐργοστάσιο*. Γι' αὐτό θά χρειαζόταν ἀκριβῶς ἡ σύγκριση τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας μέ τά *προηγούμενα στάδια*, πού δέν ὑπάρχουν γιά τόν κ. Ν. —ον. Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο τοῦ εἶναι ἐντελῶς ξένη ἡ ἄποψη τῆς νεότατης θεωρίας γιά τίς μηχανές, πού ἀποτελοῦν παράγοντα προόδου τῆς *δοσμένης κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας*. Καί πάλι οὔτε κάν ἔβαλε τό ζήτημα αὐτό**, μά *καί δέν μποροῦσε νά τό βάλει*, γιατί τό ζήτημα αὐτό δέν εἶναι παρά ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς μελέτης τῆς ἀντικατάστασης τῆς μιᾶς μορφῆς τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπό τήν ἄλλη, ἐνῶ γιά τόν κ. Ν. —ον ὁ καπιταλισμός ἀντικατασταίνει... tout court*** τή «λαϊκή παραγωγή».

Ἄν μέ βάση τή «μελέτη» τοῦ κ. Ν. —ον γιά τήν κεφαλαιοκρατικοποίηση τῆς ὑφαντουργικῆς βιομηχανίας τῆς Ρωσίας βάζαμε τό ἐρώτημα: πῶς βλέπει ὁ κ. Ν. —ον τίς μηχανές; —δέ θά μπορούσαμε νά πάρουμε ἄλλη ἀπάντηση ἐκτός ἀπό κείνη, πού τήν ξέρουμε ἤδη ἀπό τόν Σισμόντι. Ὁ κ. Ν. —ον παραδέχεται ὅτι οἱ μηχανές ἀνεβάζουν τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας (αὐτό δά ἔλειπε νά μήν τό παραδέχεται οὔτε αὐτό!), —ὅπως τό παραδεχόταν καί ὁ Σισμόντι. Ὁ κ. Ν. —ον λέει ὅτι δέν εἶναι ἐπιζήμιες οἱ μηχανές, ἀλλά ἡ κεφαλαιοκρατική χρησιμοποίησή τους, ὅπως ἔλεγε καί ὁ Σισμόντι. Ὁ κ. Ν. —ον ὑποθέτει ὅτι «ἐμεῖς», εἰσάγοντας τίς μηχανές, δέν

* Παρακαλοῦμε νά μήν ξεχνιέται ὅτι ἡ ἐπιστημονική σημασία τοῦ ὅρου αὐτοῦ διαφέρει ἀπό τή συνηθισμένη. Ἡ ἐπιστήμη περιορίζει τή χρησιμοποίησή του μόνον στή μεγάλη μηχανική βιομηχανία.

** Ὅπως τό ἔβαλε, λχ., ὁ Α. Βόλγκιν, «Ἡ θεμελίωση τοῦ ναροντνικισμοῦ στά ἔργα τοῦ κ. Βοροντσόφ (Β.Β.)», Πετρούπολη, 1896.

*** —ἁπλῶς. *Ἡ Σύντ.*

προσέξαμε ὅτι ἡ παραγωγή πρέπει ν' ἀντιστοιχεῖ στή «λαϊκή καταναλωτική ἱκανότητα», — ὅπως τό ὑπέθετε καί ὁ Σισμόντι.

Αὐτό εἶναι ὅλο. Ὁ κ. Ν.— ον δέν ὑποθέτει τίποτ' ἄλλο. Τά προβλήματα πού ἔβαλε καί ἔλυσε ἡ νεότατη θεωρία ὁ κ. Ν. — ον οὔτε κάν θέλει νά τά ξέρει, γιατί δέν προσπάθησε κάν νά ἐξετάσει, οὔτε τήν ἱστορική ἀντικατάσταση τῶν διάφορων μορφῶν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς στή Ρωσία (ἔστω καί μέ παράδειγμα τήν ὑφαντουργική βιομηχανία πού μᾶς δίνει), οὔτε τό ρόλο τῶν μηχανῶν σάν παράγοντα προόδου στό δοσμένο κεφαλαιοκρατικό σύστημα.

Ἔτσι λοιπόν καί στό πρόβλημα τῶν μηχανῶν — στό σοβαρότατο αὐτό πρόβλημα τῆς θεωρητικῆς οἰκονομίας — ὁ κ Ν. — ον ὑποστηρίζει τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι. Ὁ κ. Ν. — ον *κρίνει πέρα γιά πέρα σάν ρωμαντικός*, πράγμα πού δέν τόν ἐμποδίζει, φυσικά, καθόλου νά παραθέτει περικοπές πάνω στίς περικοπές.

Αὐτό δέν ἀφορᾶ μόνο τό παράδειγμα τῆς ὑφαντουργικῆς βιομηχανίας, ἀλλά καί ὅλους τούς συλλογισμούς τοῦ κ. Ν. —ον. Θυμηθεῖτε ἔστω τό παράδειγμα τῆς ἀλευροβιομηχανίας, πού ἀναφέραμε πιό πάνω. Ἡ διαπίστωση τῆς εἰσαγωγῆς μηχανῶν χρησιμεύει στόν κ. Ν. — ον μόνο σάν ἀφορμή γιά συναισθηματικές κλάψες ὅτι τό ἀνέβασμα αὐτό τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας δέν ἀντιστοιχεῖ στή «λαϊκή καταναλωτική ἱκανότητα». Οὔτε κάν σκέφτηκε νά ἐξετάσει τούς μετασχηματισμούς, πού ἐπιφέρει γενικά στό κοινωνικό σύστημα ἡ μηχανική βιομηχανία (καί τέτιους μετασχηματισμούς ἔχει ἐπιφέρει πραγματικά στή Ρωσία). Δέν καταλαβαίνει καθόλου τό ζήτημα ἄν οἱ μηχανές αὐτές ἀποτελοῦσαν ἤ ὄχι πρόοδο στή δοσμένη κεφαλαιοκρατική κοινωνία*.

Ὅ,τι εἰπώθηκε γιά τόν κ. Ν. — ον ἀφορᾶ *a fortiori*** καί τούς ἄλλους ναρόντνικους οἰκονομολόγους: ὁ ναροντνικισμός στό ζήτημα τῶν μηχανῶν ὑποστηρίζει ὥς τά τώρα τήν ἄποψη τοῦ μικροαστικοῦ ρωμαντισμοῦ, ἀντικατασταίνοντας τήν οἰκονομική ἀνάλυση μέ συναισθηματικούς πόθους.

* Στό κείμενο ἀναφέρονται, μέ βάση τή θεωρία τοῦ Μάρξ, τά καθήκοντα ἐκεῖνα τῆς κριτικῆς τῶν ἀπόψεων τοῦ κ. Ν.—ον, πού τά ἐκπλήρωσα ἀργότερα στήν «Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ». (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἔκδοση τοῦ 1908. *Ἡ Σύντ.)*.

** —πολύ περισσότερο. *Ἡ Σύντ.*

X. Ο ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΣΜΟΣ[61]

Τό τελευταῖο θεωρητικό ζήτημα, πού μᾶς ἐνδιαφέρει, ἀπό τό σύστημα τῶν ἀπόψεων τοῦ Σισμόντι εἶναι τό ζήτημα τοῦ προστατευτισμοῦ. Στά «Nouveaux Principes» ὁ Σισμόντι ἀφιερώνει στό ζήτημα αὐτό ὄχι λίγο χῶρο, ἐκεῖ ὅμως τό ἐξετάζει περισσότερο ἀπό τήν πρακτική πλευρά — ἀπ' ἀφορμή τό κίνημα ἐνάντια στούς νόμους γιά τά σιτηρά στήν Ἀγγλία. Τό τελευταῖο αὐτό ζήτημα θά τό ἐξετάσουμε παρακάτω, γιατί περιλαβαίνει καί ἄλλα πιό πλατιά προβλήματα. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει γιά τήν ὥρα μόνον *ἡ ἄποψη* τοῦ Σισμόντι γιά τόν προστατευτισμό. Τό ζήτημα αὐτό παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ὄχι γιατί πρόκειται γιά κάποια καινούργια οἰκονομική ἀντίληψη τοῦ Σισμόντι, πού δέν ἔχει συμπεριληφθεῖ στήν προηγούμενη ἔκθεση, ἀλλά γιατί δείχνει πῶς καταλαβαίνει τή σύνδεση ἀνάμεσα στήν «οἰκονομία» καί στό «ἐποικοδόμημα». Ὁ Ἐφρούσι βεβαιώνει τούς ἀναγνῶστες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», ὅτι ὁ Σισμόντι εἶναι «ἕνας ἀπό τούς πρώτους καί τούς πιό προικισμένους προδρόμους τῆς σύγχρονη ἱστορικῆς σχολῆς», ὅτι ἐξεγείρεται «ἐνάντια στήν ἀπομόνωση τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων ἀπ' ὅλους τούς ἄλλους κοινωνικούς παράγοντες». «Στά ἔργα τοῦ Σισμόντι διατυπώνεται ἡ ἄποψη ὅτι τά οἰκονομικά φαινόμενα δέν πρέπει ν' ἀπομονώνονται ἀπό τούς ἄλλους κοινωνικούς παράγοντες, ὅτι πρέπει νά μελετιοῦνται σέ σύνδεση μέ τά γεγονότα, πού ἔχουν κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα» («Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τεῦχος 8, 38-39). Καί τώρα θά δοῦμε στό παράδειγμα πού πήραμε, πῶς καταλάβαινε ὁ Σισμόντι τή σύνδεση τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων μέ τά κοινωνικοπολιτικά.

«Οἱ ἀπαγορεύσεις τῶν εἰσαγωγῶν — λέει ὁ Σισμόντι στό κεφάλαιο «γιά τά τελωνεῖα» (I, IV, ch. XI), — εἶναι τόσο παράλογες καί τόσο ὀλέθριες ὅσο καί οἱ ἀπαγορεύσεις τῶν ἐξαγωγῶν: ἔχουν ἐφευρεθεῖ γιά νά δωρίσουν στό ἔθνος τή μανουφακτούρα, πού δέν τήν εἶχε ἀκόμα· καί δέν μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ κανείς ὅτι γιά μιά βιομηχανία, πού βρίσκεται στό ξεκίνημά της, ἰσοδυναμοῦν μέ τό πιό ἰσχυρό ἐνθαρρυντικό πρίμ. Ἡ μανουφακτούρα αὐτή παράγει, ἴσως, μόλις τό ἕνα ἑκατοστό τῶν ἐμπορευμάτων ἑνός εἴδους, πού καταναλώνει τό ἔθνος: ἑκατό ἀγοραστές θά εἶναι ὑποχρεωμένοι νά συναγωνίζονται μεταξύ τους γιά νά πάρουν τό ἐμπόρευμα ἀπό τό μοναδικό πωλητή, ἐνῶ οἱ ἐνενήντα ἐννέα, στούς ὁποίους δέ θά δόσει,

θά εἶναι ἀναγκασμένοι νά ἀρκοῦνται στά λαθραῖα ἐμπορεύματα. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀπώλεια γιά τό ἔθνος θά ἰσοδυναμεῖ μέ 100 καί τό κέρδος μέ 1. Ὅσα ὀφέλη κι ἄν δίνει στό ἔθνος ἡ καινούργια αὐτή μανουφακτούρα, —δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι θά εἶναι πάρα πολύ λίγα, γιά νά δικαιολογηθοῦν τόσο μεγάλες θυσίες. Θά μποροῦσε πάντοτε νά βρεῖ κανείς λιγότερο σπάταλα μέσα, γιά νά βάλει σέ λειτουργία μιά τέτια μανουφακτούρα» (I, 440-441).

Νά πόσο ἁπλά λύνει τό πρόβλημα αὐτό ὁ Σισμόντι: ὁ προστατευτισμός εἶναι «παράλογος», γιατί τό «ἔθνος» χάνει ἀπό αὐτόν!

Γιά ποιό «ἔθνος» μιλάει ὁ οἰκονομολόγος μας; Μέ ποιές οἰκονομικές σχέσεις ἀντιπαραβάλλει τό δοσμένο κοινωνικοπολιτικό γεγονός; Δέν παίρνει καθόλου συγκεκριμένες σχέσεις, κρίνει *γενικά* γιά τό ἔθνος, ὅπως *πρέπει νά εἶναι τό ἔθνος, σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη πού ἔχει γι' αὐτό τό πρέπει.* Καί, ὅπως ξέρουμε, οἱ ἀντιλήψεις αὐτές γι' αὐτό τό πρέπει στηρίζονται στόν ἀποκλεισμό τοῦ καπιταλισμοῦ καί στήν κυριαρχία τῆς μικρῆς αὐτοτελοῦς παραγωγῆς.

Εἶναι ὅμως πέρα γιά πέρα ἀνοησία νά ἀντιπαραβάλλει κανείς ἕναν κοινωνικοπολιτικό παράγοντα, πού ἀφορᾶ ἕνα συγκεκριμένο οἰκονομικό καθεστώς καί μόνο αὐτό, μέ κάποιο φανταστικό καθεστώς. Ὁ προστατευτισμός εἶναι ἕνας «κοινωνικοπολιτικός παράγοντας» τοῦ καπιταλισμοῦ, ὅμως ὁ Σισμόντι δέν τόν ἀντιπαραβάλλει μέ τόν καπιταλισμό, ἀλλά μέ κάποιο ἔθνος γενικά (ἤ μέ ἕνα ἔθνος μικρῶν ἀνεξάρτητων παραγωγῶν). Θά μποροῦσε ἴσως, ν' ἀντιπαραβάλλει τόν προστατευτισμό ἀκόμα καί μέ τήν ἰνδική κοινότητα καί νά βγάλει ἀκόμα πιό παραστατικά τό συμπέρασμα ὅτι εἶναι «παράλογος» καί «ὀλέθριος», ὡστόσο «παράλογη» θά ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἀντιπαραβολή του καί ὄχι ὁ προστατευτισμός. Ὁ Σισμόντι κάνει ἕνα παιδικό ὑπολογισμό γιά ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ προστατευτισμός ὠφελεῖ πάρα πολύ λίγους καί ζημιώνει τή μάζα. Αὐτό ὅμως δέ χρειάζεται κάν ν' ἀποδειχτεῖ, γιατί βγαίνει κιόλας ἀπό τήν ἴδια τήν ἔννοια τοῦ προστατευτισμοῦ (ἀδιάφορο ἄν τό ὄφελος εἶναι ἄμεση παροχή πρίμ ἤ παραμερισμός τῶν ξένων ἀνταγωνιστῶν). Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ προστατευτισμός ἐκφράζει μιά κοινωνική ἀντίθεση. Μήπως ὅμως στήν οἰκονομική ζωή τοῦ καθεστῶτος, πού δημιούργησε τόν προστατευτισμό, δέν ὑπάρχουν ἀντιθέσεις; Ἀπεναντίας, εἶναι γεμάτη ἀντιθέσεις καί ὁ ἴδιος ὁ Σισμόντι τόνιζε αὐτές τίς ἀντι-

θέσεις σ' ὅλη τήν ἔκθεσή του. Ὁ Σισμόντι, ἀντί *νά βγάλει* τήν ἀντίθεση αὐτή ἀπό τίς ἀντιθέσεις τοῦ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος, πού ὁ ἴδιος τίς διαπίστωσε, *ἀγνοεῖ* τίς οἰκονομικές ἀντιθέσεις, μετατρέποντας τό συλλογισμό του σ' ἕναν ολότελα κενό «εὐσεβῆ πόθο». Ἀντί νά ἀντιπαραβάλλει τό θεσμό αὐτό, πού ἐξυπηρετεῖ, ὅπως λέει, τά συμφέροντα μιᾶς μικρῆς ὁμάδας, μέ τή θέση τῆς ὁμάδας αὐτῆς στήν ὅλη οἰκονομία τῆς χώρας καί μέ τά συμφέροντα τῆς ὁμάδας αὐτῆς, τόν ἀντιπαραβάλλει μέ μιά ἀφηρημένη θέση γιά τό «γενικό καλό». Βλέπουμε, συνεπῶς, ὅτι, παρά τόν ἰσχυρισμό τοῦ Ἐφρούσι, ὁ Σισμόντι ἴσα-ἴσα *ἀπομονώνει* τά οἰκονομικά φαινόμενα ἀπό τά ὑπόλοιπα (ἐξετάζοντας τόν προστατευτισμό χωρίς σύνδεση μέ τό οἰκονομικό καθεστώς) καί *δέν καταλαβαίνει* καθόλου *τή σύνδεση* ἀνάμεσα στά οἰκονομικά καί στά κοινωνικοπολιτικά γεγονότα. Τό κατεβατό, πού παραθέσαμε, περιέχει *ὅλα* ὅσα μπορεῖ αὐτός νά δόσει σάν θεωρητικός στό ζήτημα τοῦ προστατευτισμοῦ: τά ὑπόλοιπα εἶναι ἁπλῶς ἐπανάληψη αὐτοῦ τοῦ πράγματος. «Εἶναι ἀμφίβολο ἄν οἱ κυβερνήσεις καταλαβαίνουν καλά πόσο τους στοιχίζει τό ὄφελος αὐτό (ἡ ἀνάπτυξη τῆς μανουφακτούρας) καί τί τρομερές θυσίες ἐπιβάλλουν στούς καταναλωτές» (I, 442-443). «Οἱ κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης ἤθελαν νά ἐξασκήσουν βία πάνω στή φύση» (faire violence à la nature). Ποιά φύση; Μήπως ὁ προστατευτισμός «ἐξασκεῖ βία» πάνω στή φύση τοῦ καπιταλισμοῦ; «Ἀνάγκασαν τό ἔθνος τρόπον τινά (en quelque sorte), νά ἐνεργήσει λαθεμένα» (I, 448). «Ὁρισμένες κυβερνήσεις ἔφτασαν στό σημεῖο νά πληρώνουν τούς ἐμπόρους τους, γιά νά τούς δόσουν τή δυνατότητα νά πουλοῦν πιό φτηνά· ὅσο πιό παράξενη εἶναι ἡ θυσία αὐτή, ὅσο πιό πολύ ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τούς πιό ἁπλούς ὑπολογισμούς, τόσο πιό πολύ τήν ἀποδίδουν στήν ἀνώτερη πολιτική... Οἱ κυβερνήσεις πληρώνουν τούς ἐμπόρους τους σέ βάρος τῶν ὑπηκόων τους» (I, 421), κτλ., κτλ... Νά τί συλλογισμούς μᾶς σερβίρει ὁ Σισμόντι! Σέ ἄλλα σημεῖα, βγάζοντας ἕνα εἶδος συμπεράσματος ἀπό τούς συλλογισμούς αὐτούς, ὀνομάζει τόν καπιταλισμό «τεχνητό» καί «ἐμφυτευμένο» (I, 379, opulence factice), «φυτό θερμοκηπίου» (II, 456) κτλ. Ἐφόσον ἄρχισε νά βάζει εὐσεβεῖς πόθους στή θέση τῆς ἀνάλυσης τῶν δοσμένων ἀντιθέσεων, φτάνει στήν ἄμεση διαστρέβλωση τῆς πραγματικότητας γιά τό χατήρι αὐτῶν τῶν πόθων. Βγαίνει ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατική βιομηχανία, πού τήν «ὑποστηρίζουν» μέ τόση θέρμη,

εἶναι ἀδύνατη, ἀνεδαφική κτλ., δέν παίζει κυρίαρχο ρόλο στήν οἰκονομία τῆς χώρας καί, *συνεπῶς* ὁ κυρίαρχος αὐτός ρόλος ἀνήκει στή μικρή παραγωγή κτλ. Τό ἀναμφισβήτητο καί ἀδιαφιλονίκητο γεγονός, ὅτι τόν προστατευτισμό τόν ἔχει δημιουργήσει μόνο ἕνα ὁρισμένο οἰκονομικό σύστημα καί ὁρισμένες ἀντιθέσεις τοῦ συστήματος αὐτοῦ, ὅτι ἐκφράζει τά πραγματικά συμφέροντα μιᾶς πραγματικῆς τάξης, πού παίζει *κυρίαρχο* ρόλο στήν ἐθνική οἰκονομία, μετατρέπεται σέ τίποτα, περνάει καί στήν ἀντίθεσή του ἀκόμα μέ τή βοήθεια ὁρισμένων συναισθηματικῶν φράσεων! Ὁρίστε ἕνα ἀκόμα δειγματάκι (ἀπ' ἀφορμή τόν προστατευτισμό στή γεωργία, — I, 265, στό κεφάλαιο τῶν νόμων γιά τά σιτηρά):

«Οἱ ἄγγλοι μᾶς παρουσιάζουν τίς μεγάλες φέρμες τους σάν μοναδικό μέσο γιά νά βελτιωθεῖ ἡ γεωργία, δηλ. νά παράγουν μιά μεγαλύτερη ἀφθονία ἀγροτικῶν προϊόντων σέ χαμηλότερη τιμή, ἐνῶ στήν πραγματικότητα γίνεται ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, τά παράγουν πιό ἀκριβά...».

Εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό τό ἀπόσπασμα αὐτό, πού δείχνει τόσο ἀνάγλυφα τίς μέθοδες συλλογισμοῦ τῶν ρωμαντικῶν πού τίς ἔχουν ἀφομοιώσει στό ἀκέραιο οἱ Ρῶσοι ναρόντνικοι! Τό γεγονός τῆς ἀνάπτυξης τοῦ συστήματος τῆς φέρμας καί τῆς τεχνικῆς προόδου πού συνδέεται μ' αὐτήν, παρουσιάζεται μέ τή μορφή ἑνός συστήματος, πού εἰσάγεται προμελετημένα: οἱ ἄγγλοι (δηλ. οἱ ἄγγλοι οἰκονομολόγοι) παρουσιάζουν τό σύστημα αὐτό τελειοποίησης τῆς γεωργίας σάν τό μοναδικό μέσο. Ὁ Σισμόντι θέλει νά πεῖ ὅτι «θά μποροῦσαν νά ὑπάρχουν» καί ἄλλα μέσα γιά τό ἀνέβασμά της, ἐκτός ἀπό τό σύστημα τῆς φέρμας, δηλ. καί πάλι «θά μποροῦσαν νά ὑπάρχουν» σέ κάποια ἀφηρημένη κοινωνία καί ὄχι στήν πραγματική κοινωνία μιᾶς συγκεκριμένης ἱστορικῆς περιόδου, στήν «κοινωνία», πού στηρίζεται στήν ἐμπορευματική οἰκονομία, γιά τήν ὁποία μιλοῦν οἱ ἄγγλοι οἰκονομολόγοι καί γιά τήν ὁποία θά ἔπρεπε νά μιλάει καί ὁ Σισμόντι. «Βελτίωση τῆς γεωργίας, *δηλαδή* προμήθεια (στό ἔθνος;) μεγαλύτερης ἀφθονίας προϊόντων». Τό «δηλαδή» δέν εἶναι καθόλου σωστό. Ἡ βελτίωση τῆς γεωργίας καί ἡ βελτίωση τῶν ὅρων διατροφῆς τῆς μάζας δέν εἶναι καθόλου τό ἴδιο πράγμα· δέν εἶναι ἁπλῶς δυνατό νά μή συμπίπτουν τό ἕνα μέ τό ἄλλο, ἀλλά καί ἀπαραίτητο σέ μιά οἰκονομία, στήν ὁποία ὁ Σισμόντι τόσο ἐπιμένει νά γυρίζει τίς πλάτες. Λογουχάρη, ἡ αὔξηση τῆς καλλιέργειας τῆς πατάτας μπορεῖ νά σημαίνει ἀνέβασμα τῆς

παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας στή γεωργία (εἰσαγωγή βολβῶν) καί αὔξηση τῆς ὑπεραξίας — μέ παράλληλη χειροτέρευση τῆς διατροφῆς τῶν ἐργατῶν. Πρόκειται γιά τήν ἴδια μέθοδο τοῦ ναρόντνικου... δηλ. τοῦ ρωμαντικοῦ — νά ζητάει νά ξεφύγει μέ φράσεις ἀπό τίς ἀντιθέσεις τῆς πραγματικῆς ζωῆς.

«Στήν πραγματικότητα — συνεχίζει ὁ Σισμόντι — αὐτοί οἱ φέρμερς, οἱ τόσο πλούσιοι καί τόσο ἔξυπνοι, πού βοηθοῦνται τόσο (secondés) ἀπό κάθε πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν, πού ἔχουν τόσο ὄμορφα χάμουρα καί τόσο γερούς φράχτες, πού ἔχουν χωράφια τόσο καλά ξεβοτανισμένα ἀπό τά ἀγριόχορτα, — δέν μποροῦν ν' ἀντέξουν στό συναγωνισμό τοῦ κακομοιριασμένου πολωνοῦ ἀγρότη, τοῦ ἀγράμματου καί ἀποβλακωμένου ἀπό τή σκλαβιά, πού ζητάει παρηγοριά μόνο στό πιοτό καί καλλιεργεῖ ἀκόμα τά χωράφια του μέ μέθοδες πού ἀντιστοιχοῦν στήν παιδική ἡλικία τῆς καλλιεργητικῆς τέχνης. Τά σιτηρά, πού μαζεύονται στό κέντρο τῆς Πολωνίας, ἐνῶ πληρώνουν τά μεταφορικά γιά πολλές ἑκατοντάδες λεῦγες δρόμο μέσα ἀπό ποτάμια, στεριές καί θάλασσες, πληρώνουν εἰσαγωγικούς δασμούς, πού φτάνουν τά 30 καί 40% τῆς ἀξίας τους, — εἶναι παρ' ὅλα αὐτά πιό φτηνά ἀπό τά σιτηρά τῶν πιό πλούσιων κομητειῶν τῆς Ἀγγλίας» (I, 265). «Στούς ἄγγλους οἰκονομολόγους προκαλεῖ σύγχυση αὐτή ἡ ἀντίθεση». Ἐπικαλοῦνται τούς φόρους κτλ. Δέν πρόκειται ὅμως γι' αὐτό. «Τό ἴδιο τό σύστημα ἐκμετάλλευσης εἶναι ἄσχημο, στηρίζεται σέ ἐπικίνδυνη βάση... Τελευταῖα ὅλοι οἱ συγγραφεῖς παρουσίασαν τό σύστημα αὐτό σάν ἀντικείμενο ἄξιο τοῦ θαυμασμοῦ μας, ἐμεῖς ὅμως, ἀπεναντίας, πρέπει νά τό γνωρίσουμε καλά, γιά ν' ἀποφύγουμε νά τό μιμηθοῦμε» (I, 266).

Ἀλήθεια, δέν εἶναι πάρα πολύ ἀφελής ὁ ρωμαντικός αὐτός, πού παρουσιάζει τόν ἀγγλικό καπιταλισμό (τό σύστημα τῆς φέρμας) σάν ἕνα λαθεμένο σύστημα τῶν οἰκονομολόγων καί φαντάζεται ὅτι ἡ «σύγχυση» τῶν οἰκονομολόγων, πού κλείνουν τά μάτια τους μπροστά στίς ἀντιθέσεις τοῦ συστήματος τῆς φέρμας, εἶναι ἀρκετό ἐπιχείρημα ἐνάντια στούς φέρμερς; Πόσο ἐπιπόλαια εἶναι ἡ ἀντίληψή του, πού ζητάει νά ἀποδόσει τά οἰκονομικά προτσές ὄχι στά συμφέροντα τῶν διάφορων ὁμάδων, ἀλλά στίς πλάνες τῶν οἰκονομολόγων, τῶν συγγραφέων, τῶν κυβερνήσεων! Ὁ ἀγαθός Σισμόντι θέλει νά φιλοτιμήσει τούς ἄγγλους φέρμερς καί νά τούς κάνει νά ντραποῦν,

καί μαζί μ' αὐτούς καί τούς φέρμερς τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, γιά νά μή «μιμοῦνται» τέτια «κουτά» συστήματα!

Μήν ξεχνᾶτε ἐξάλλου ὅτι αὐτό γράφτηκε πρίν ἀπό 70 χρόνια, ὅτι ὁ Σισμόντι παρακολουθοῦσε τά πρῶτα βήματα τῶν φαινομένων αὐτῶν, πού τότε ἦταν ἀκόμα ἐντελῶς καινούργια. Ἡ ἀφέλειά του γιά κείνη τήν ἐποχή συγχωροῦνταν ἀκόμα, γιατί καί οἱ κλασικοί οἰκονομολόγοι (οἱ σύγχρονοί του) μέ τήν ἴδια ἀφέλεια θεωροῦσαν τά καινούργια αὐτά φαινόμενα προϊόν τῶν αἰώνιων καί φυσικῶν ἰδιοτήτων τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἐμεῖς ὅμως ρωτᾶμε: οἱ δικοί μας ναρόντνικοι διατυπώνοντας τίς «ἀντιρήσεις» τους ἐνάντια στόν ἀναπτυσσόμενο καπιταλισμό στή Ρωσία πρόσθεσαν ἔστω καί μιά πρωτότυπη λεξούλα στά ἐπιχειρήματα τοῦ Σισμόντι;

Κι ἔτσι, οἱ συλλογισμοί τοῦ Σισμόντι γιά τόν προστατευτισμό δείχνουν ὅτι τοῦ εἶναι ὁλότελα ξένη ἡ ἱστορική ἄποψη. Ἀντίθετα, σκέφτεται κι αὐτός ἐντελῶς ἀφηρημένα, ὅπως καί οἱ φιλόσοφοι καί οἱ οἰκονομολόγοι τοῦ XVII αἰώνα καί διαφέρει ἀπ' αὐτούς μόνο κατά τό ὅτι ἀνακηρύχνει κανονική καί φυσική ὄχι τήν ἀστική κοινωνία, ἀλλά τήν κοινωνία τῶν μικρῶν αὐτοτελῶν παραγωγῶν. Γιά τό λόγο αὐτό δέν καταλαβαίνει καθόλου τή σύνδεση τοῦ προστατευτισμοῦ μέ ἕνα συγκεκριμένο οἰκονομικό καθεστώς καί ἀποφεύγει τήν ἀντίθεση αὐτή στόν κοινωνικοπολιτικό τομέα μέ τίς ἴδιες συναισθηματικές φράσεις: «ψέμα», «κίνδυνος», λάθος, παραλογισμός κτλ., πού χρησιμοποιεῖ γιά νά ἀποφύγει καί τίς ἀντιθέσεις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Συνεπῶς, παρουσιάζει τήν ὑπόθεση κατά τρόπο ἐξαιρετικά ἐπιπόλαιο, ὅταν πιστεύει ὅτι τό ζήτημα τοῦ προστατευτισμοῦ καί τοῦ φριτρεντερισμοῦ (ἐλευθερίας ἐμπορίου[62]) εἶναι ζήτημα «λαθεμένου» ἤ «σωστοῦ» δρόμου (δηλ..., σύμφωνα μέ τήν ὁρολογία του, τό ζήτημα τοῦ καπιταλισμοῦ ἤ τοῦ μή καπιταλιστικοῦ δρόμου).

Ἡ νεότατη θεωρία ἀποκάλυψε πέρα γιά πέρα τίς πλάνες αὐτές, δείχνοντας τή σύνδεση τοῦ προστατευτισμοῦ μ' ἕνα συγκεκριμένο ἱστορικό σύστημα κοινωνικῆς οἰκονομίας, μέ τά συμφέροντα τῆς κυρίαρχης τάξης τοῦ συστήματος αὐτοῦ πού τά ὑποστηρίζουν οἱ κυβερνήσεις. Ἔδειξε ὅτι τό ζήτημα τοῦ προστατευτισμοῦ καί τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου εἶναι ζήτημα ἀνάμεσα στούς ἐπιχειρηματίες (κάποτε ἀνάμεσα στούς ἐπιχειρηματίες διάφορων χωρῶν, κάποτε ἀνάμεσα σέ διάφορες ὁμάδες ἐπιχειρηματιῶν μιᾶς δοσμένης χώρας).

Συγκρίνοντας μέ τίς δυό αὐτές ἀπόψεις γιά τόν προστατευ-

τισμό τή στάση τῶν ναρόντνικων οἰκονομολόγων ἀπέναντί του, βλέπουμε ὅτι οἱ ναρόντνικοι καί στό ζήτημα αὐτό ἀκολουθοῦν πέρα γιά πέρα τήν ἄποψη τῶν ρωμαντικῶν, ἀντιπαραβάλλοντας τόν προστατευτισμό ὄχι μέ μιά κεφαλαιοκρατική, ἀλλά μέ κάποια ἀφηρημένη χώρα, μέ τούς «καταναλωτές» tout court, δηλώνοντας ὅτι ὁ προστατευτισμός ἀποτελεῖ «λαθεμένη» καί «παράλογη» ὑποστήριξη τοῦ καπιταλισμοῦ «τοῦ θερμοκηπίου» κτλ. Στό ζήτημα, λχ., τῆς ἀδασμολόγητης εἰσαγωγῆς γεωργικῶν μηχανῶν, πού προκαλεῖ σύγκρουση ἀνάμεσα στούς ἐπιχειρηματίες τῆς βιομηχανίας καί τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, οἱ ναρόντνικοι ὑπερασπίζουν, *ἐννοεῖται*, μ' ὅλες τίς δυνάμεις τους τούς... ἐπιχειρηματίες τοῦ χωριοῦ. Δέ θέλουμε νά ποῦμε ὅτι δέν ἔχουν δίκιο. Αὐτό ὅμως εἶναι ζήτημα γεγονότος, ζήτημα τῆς δοσμένης ἱστορικῆς στιγμῆς, ζήτημα γιά τό ποιά ὁμάδα ἐπιχειρηματιῶν ἐκφράζει τά γενικότερα συμφέροντα τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ. Κι ἄν οἱ ναρόντνικοι ἔχουν δίκιο, ἔχουν δίκιο ὄχι βέβαια ἐπειδή ἡ ἐπιβολή δασμῶν σημαίνει «τεχνητή» «ὑποστήριξη τοῦ καπιταλισμοῦ», ἐνῶ ἡ κατάργησή τους — ὑποστήριξη τῆς «πατροπαράδοτης» λαϊκῆς παραγωγῆς, ἀλλά ἁπλούστατα ἐπειδή ἡ ἀνάπτυξη τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ (πού χρειάζεται μηχανές), ἐπιταχύνοντας τήν ἀπονέκρωση τῶν μεσαιωνικῶν σχέσεων στό χωριό καί τή δημιουργία ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τή βιομηχανία, σημαίνει πιό πλατιά, πιό ἐλεύθερη καί πιό γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά.

Προβλέπουμε ὅτι θά προβληθεῖ μιά ἀντίρηση γιατί στό προκείμενο ζήτημα κατατάσσουμε τούς ναρόντνικους στούς ρωμαντικούς. Θά ποῦν, ἴσως, ὅτι ἐδῶ πρέπει νά ἐξαιρεθεῖ ὁ κ. Ν. — ον, πού λέει χωρίς περιστροφές ὅτι τό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου καί τοῦ προστατευτισμοῦ εἶναι ζήτημα καπιταλισμοῦ, καί τό λέει πολλές φορές, «παραθέτει» μάλιστα καί «περικοπές»... Ναί, ναί, ὁ κ. Ν. — ον παραθέτει καί περικοπές! Ἄν ὅμως μᾶς φέρουν τό σημεῖο αὐτό ἀπό τά «Δοκίμιά» του, τότε ἐμεῖς θά φέρουμε *ἄλλα σημεῖα*, ὅπου χαρακτηρίζει τὴν ὑποστήριξη τοῦ καπιταλισμοῦ σάν «ἐμφύτευση» (καί μάλιστα στά «Ἀποτελέσματα καί συμπεράσματα»! σελ. 331, 323 καί 283), ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ἐνθάρρυνση τοῦ καπιταλισμοῦ ἀποτελεῖ «ὀλέθρια πλάνη», γιατί «μᾶς διέφυγε», «ξεχάσαμε», «μᾶς θόλωσαν τό μυαλό» κτλ. (σελ. 298). Κάντε σύγκριση μέ τόν Σισμόντι!). Πῶς μπορεῖ νά συμβιβαστεῖ αὐτό μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ ὑποστήριξη τοῦ καπιταλισμοῦ (πρίμ

ἐξαγωγῆς) εἶναι «μιά ἀπό τίς πολλές ἀντιθέσεις ἀπό τίς ὁποῖες βρίθει ἡ οἰκονομική μας ζωή*· αὐτή ἡ ἀντίθεση ὅπως καί ὅλες οἱ ἄλλες, ὀφείλει τήν ὕπαρξή της στή μορφή, πού παίρνει ὅλη ἡ παραγωγή» (σελ. 286); Σημειῶστε το: *ὅλη ἡ παραγωγή!* Ρωτᾶμε ὁποιονδήποτε ἀμερόληπτο ἄνθρωπο, ποιάν ἄποψη ἀκολουθεῖ αὐτός ὁ συγγραφέας, πού ἐξηγεῖ ὅτι εἶναι «πλάνη» ἡ ὑποστήριξη «τῆς μορφῆς, πού παίρνει ὅλη ἡ παραγωγή»; Τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι ἤ τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας; Οἱ «περικοπές» τοῦ κ. Ν.—ον καί ἐδῶ (ὅπως καί στά ζητήματα πού ἐξετάσαμε παραπάνω) ἀποδείχνονται ξένες, χοντροκομμένες προσθῆκες, πού δέν ἐκφράζουν καθόλου τήν πραγματική πεποίθηση ὅτι οἱ «περικοπές» αὐτές εἶναι ἐφαρμόσιμες στή ρωσική πραγματικότητα. Οἱ «περικοπές» τοῦ κ. Ν. —ον ἀποτελοῦν μιά ταμπέλα τῆς νεότατης θεωρίας, ταμπέλα πού παραπλανάει ἁπλῶς τούς ἀναγνῶστες. Εἶναι ἕνα κακοφερμένο κοστούμι «ρεαλιστῆ», πού σκεπάζει ἕναν καθαρόαιμο ρωμαντικό**.

XI. ΓΕΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΣΙΣΜΟΝΤΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Ξέρουμε τώρα ὅλες τίς κυριότερες θέσεις τοῦ Σισμόντι, πού ἀφοροῦν τόν τομέα τῆς θεωρητικῆς οἰκονομίας. Βγάζοντας τά συμπεράσματά μας, βλέπουμε ὅτι ὁ Σισμόντι μένει παντοῦ ἀπόλυτα πιστός στόν ἑαυτό του, ὅτι ἡ ἄποψή του δέν ἀλλάζει. Σέ ὅλα τά σημεῖα διαφέρει ἀπό τούς κλασικούς κατά τό ὅτι τονίζει τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ. Αὐτό ἀπό τό ἕνα μέρος. Ἀπό τό ἄλλο, σέ κανένα σημεῖο δέν μπορεῖ (οὔτε

* Ὅπως ἀκριβῶς καί τά «Δοκίμια» «βρίθουν» ἀπό ἐκκλήσεις πρός «ἐμᾶς», ἀπό ἀναφωνήσεις: «ἐμεῖς» καί παρόμοιες φράσεις, πού ἀγνοοῦν αὐτές τίς ἀντιθέσεις.

** Ὑποπτευόμαστε ὅτι ὁ κ. Ν.—ον θεωρεῖ τίς «περικοπές» αὐτές σάν φυλακτό, πού τόν προστατεύει ἀπό κάθε κριτική. Διαφορετικά εἶναι δύσκολο νά ἐξηγήσει κανείς τό γεγονός ὅτι ὁ κ. Ν.—ον, ἐνῶ ἤξερε ἀπό τούς κ.κ. Στροῦβε καί Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ὅτι ἡ θεωρία του τοποθετεῖται δίπλα στή θεωρία τοῦ Σισμόντι παρέθεσε σέ ἕνα ἀπό τά ἄρθρα του στό «*Ρούσκογε Μπογκάτστβο* (1894 τεῦχος 6, σελ. 88) «περικοπή» ἀπό τό σχόλιο ἑνός ἐκπροσώπου τῆς καινούργιας θεωρίας, πού κατατάσσει τόν Σισμόντι στούς μικροαστούς ἀντιδραστικούς καί οὐτοπιστές[63]. Προφανῶς, εἶναι βαθιά πεπεισμένος ὅτι μέ μιά παρόμοια «περικοπή» «ἀπέτρεψε» τόν κίνδυνο νά παραβάλουν τήν ἀφεντιά του μέ τόν Σισμόντι.

καί θέλει) νά συνεχίσει παραπέρα τήν ἀνάλυση τῶν κλασικῶν καί γιά τό λόγο αὐτό περιορίζεται σέ μιά συναισθηματική κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τό πρίσμα τοῦ μικροαστοῦ. Ἡ ἀντικατάσταση αὐτή τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης μέ συναισθηματικά παράπονα καί μοιρολόγια τόν κάνει νά καταλαβαίνει τά πράγματα κατά ἐξαιρετικά ἐπιπόλαιο τρόπο. Ἡ νεότατη θεωρία, υἱοθετώντας τίς ὑποδείξεις γιά τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐπέχτεινε καί σ' αὐτές τήν ἐπιστημονική ἀνάλυση καί πάνω σ' ὅλα τά σημεῖα κατέληξε σέ συμπεράσματα, πού διαφέρουν ριζικά ἀπό τά συμπεράσματα τοῦ Σισμόντι καί κατά συνέπεια ὁδηγοῦν σέ μιά διαμετρικά ἀντίθετη ἄποψη γιά τόν καπιταλισμό.

Στήν «Κριτική ὁρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» («Zur Kritik»[64]. Ρωσική μετάφραση, Μόσχα, 1896) ἡ γενική σημασία τοῦ Σισμόντι στήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης χαρακτηρίζεται ὡς ἑξῆς:

«Ὁ Σισμόντι ἔχει ἤδη ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν ἀντίληψη τοῦ Μπουαγκιλμπέρ, ὅτι ἡ ἐργασία, πού ἀποτελεῖ τήν πηγή τῆς ἀνταλλαχτικῆς ἀξίας, παραμορφώνεται ἀπό τό χρῆμα, ἐπιτίθεται ὅμως ἐνάντια στό μεγάλο βιομηχανικό κεφάλαιο τό ἴδιο ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ Μπουαγκιλμπέρ ἐνάντια στό χρῆμα» (σελ. 36).

Ὁ συγγραφέας θέλει νά πεῖ: ὅπως ὁ Μπουαγκιλμπέρ ἔβλεπε ἐπιπόλαια τήν ἐμπορευματική ἀνταλλαγή, σάν ἕνα φυσικό καθεστώς, καί ἐξεγειρόταν ἐνάντια στό χρῆμα, πού τό ἔβλεπε σάν «ξένο στοιχεῖο» (σελ. 30, ibid.), ἔτσι καί ὁ Σισμόντι ἔβλεπε τή μικρή παραγωγή, σάν ἕνα φυσικό καθεστώς, καί ἐξεγειρόταν ἐνάντια στό μεγάλο κεφάλαιο, πού τό ἔβλεπε σάν ξένο στοιχεῖο. Ὁ Μπουαγκιλμπέρ δὲν καταλάβαινε τήν ἀδιάρηχτη καί φυσική σύνδεση τοῦ χρήματος μέ τήν ἐμπορευματική ἀνταλλαγή, δέν καταλάβαινε ὅτι ἀντιπαραθέτει σάν ξένα στοιχεῖα, δυό μορφές τῆς «ἀστικῆς ἐργασίας» (ibid., 30 - 31). Ὁ Σισμόντι δέν καταλάβαινε τήν ἀδιάρηχτη καί φυσική σύνδεση τοῦ μεγάλου κεφαλαίου μέ τή μικρή αὐτοτελῆ παραγωγή, δέν καταλάβαινε ὅτι πρόκειται γιά δυό μορφές τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Ὁ Μπουαγκιλμπέρ, «ἐνῶ ἐξεγείρεται ἐνάντια στή μιά μορφή τῆς ἀστικῆς ἐργασίας», «ἐνῶ πέφτει σέ οὐτοπία. ἀποθεώνει τήν ἄλλη μορφή της» (ibid.). Ὁ Σισμόντι, ἐνῶ ἐξεγείρεται ἐνάντια στό μεγάλο κεφάλαιο, δηλ. ἐνάντια στή μιά μορφή τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, καί συγκεκριμένα τήν πιό ἀναπτυγμένη μορφή της, ἐνῶ πέφτει σέ οὐτο-

πία, ἀποθεώνει τὸν μικροπαραγωγό (ἰδίως τήν ἀγροτιά), δηλ. τήν ἄλλη μορφή τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, ἁπλῶς τήν ἐμβρυώδικη μορφή της.

«Ἂν ἡ πολιτική οἰκονομία — συνεχίζει ὁ συγγραφέας τῆς «Κριτικῆς» — μέ ἐκπρόσωπο τόν Ρικάρντο βγάζει ἀμείλιχτα τό τελευταῖο της συμπέρασμα κι ἔτσι ὁλοκληρώνεται, ὁ Σισμόντι συμπληρώνει τό ἀποτέλεσμα αὐτό, παρουσιάζοντας στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του τίς ἀμφιβολίες της» (σελ. 36).

Ἔτσι ὁ συγγραφέας τῆς «Κριτικῆς» ἀνάγει τή σημασία τοῦ Σισμόντι στό ὅτι *πρόβαλε τό ζήτημα* τῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ κι ἔτσι ἔθεσε τό καθῆκον τῆς παραπέρα ἀνάλυσης. Ὅλες τίς ἄλλες ἀντιλήψεις τοῦ Σισμόντι, πού ἤθελε ἐπίσης νά δόσει ἀπάντηση στό ζήτημα αὐτό, ὁ προαναφερόμενος συγγραφέας τίς θεωρεῖ ἀνεπιστημονικές, ἐπιπόλαιες, ἀντανάκλαση τῆς ἀντιδραστικῆς μικροαστικῆς του ἄποψης (βλ. τά προαναφερόμενα σχόλια καί ἕνα σχόλιο πού ἀναφέρεται παρακάτω σέ σύνδεση μέ μιά «περικοπή» πού δίνει ὁ Ἐφρούσι).

Συγκρίνοντας τή διδασκαλία τοῦ Σισμόντι μέ τό ναροντνικισμό, βλέπουμε ὅτι σέ ὅλα σχεδόν τά σημεῖα (ἐκτός ἀπό τήν ἄρνηση τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο καί τῶν μαλθουσιανικῶν νουθεσιῶν πρός τούς ἀγρότες) ὑπάρχει καταπληχτική ὁμοιότητα, πού φτάνει κάποτε ὥς τήν ταυτότητα ἐκφράσεων. Οἱ ναρόντνικοι οἰκονομολόγοι στέκουν ὁλοκληρωτικά στήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι. Ἀκόμα πιό πολύ θά πειστοῦμε γι' αὐτό παρακάτω, ὅταν περάσουμε ἀπό τή θεωρία στίς ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι γιά τά πραχτικά ζητήματα.

Τέλος, ὅσον ἀφορᾶ τόν Ἐφρούσι, αὐτός σέ κανένα σημεῖο δέν ἐκτίμησε σωστά τόν Σισμόντι. Ὑποδείχνοντας ὅτι ὁ Σισμόντι ὑπογραμμίζει καί καταδικάζει τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, ὁ Ἐφρούσι δέν κατάλαβε καθόλου οὔτε τή ριζική διαφορά τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι ἀπό τή θεωρία τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὑλισμοῦ, οὔτε τή διαμετρική ἀντίθεση ἀνάμεσα στή ρωμαντική καί στήν ἐπιστημονική ἄποψη γιά τόν καπιταλισμό. Ἡ συμπάθεια τοῦ ναρόντνικου πρός τό ρωμαντισμό, ἡ συγκινητική ὁμοφωνία τους ἐμπόδισε τό συγγραφέα τοῦ ἄρθρου, πού δημοσιεύτηκε στό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», νά χαρακτηρίσει σωστά αὐτόν τόν κλασικό ἐκπρόσωπο τοῦ ρωμαντισμοῦ στήν οἰκονομική ἐπιστήμη.

Παραθέσαμε πιό πάνω ἕνα σχόλιο πού λέει ὅτι «ὁ Σισμόντι στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του παρουσίαζε τίς ἀμφιβολίες» τῆς κλασικῆς οἰκονομίας.

Ὁ Σισμόντι ὅμως οὔτε κάν σκέφτηκε νά περιοριστεῖ σ' ἕνα τέτιο ρόλο (πού τοῦ δίνει μιά τιμητική θέση ἀνάμεσα στούς οἰκονομολόγους). Ὅπως εἴδαμε, ἐπιχείρησε νά λύσει τίς ἀμφιβολίες καί τό ἐπιχείρησε κατά τρόπο ἐξαιρετικά ἀποτυχημένο. Κάτι παραπάνω· κατηγοροῦσε τούς κλασικούς καί τήν ἐπιστήμη τους ὄχι γιατί σταμάτησε μπροστά στήν ἀνάλυση τῶν ἀντιθέσεων, ἀλλά γιατί ἀκολουθοῦσε δῆθεν λαθεμένες μέθοδες. «Ἡ παλιά ἐπιστήμη δέ μᾶς διδάσκει οὔτε νά καταλαβαίνουμε, οὔτε νά προλαβαίνουμε» τίς καινούργιες συμφορές (I, XV), λέει ὁ Σισμόντι στόν πρόλογο τῆς δεύτερης ἔκδοσης τοῦ βιβλίου του, ἐξηγώντας αὐτό τό γεγονός ὄχι μέ τό ὅτι ἡ ἀνάλυση τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς δέν εἶναι πλήρης καί συνεπής, ἀλλλά μέ τό ὅτι δῆθεν «τό ἔριξε στίς ἀφαιρέσεις» (I, 55: οἱ καινούργιοι μαθητές τοῦ Α. Σμίθ στήν Ἀγγλία τό ἔριξαν (se sont jetés) στίς ἀφαιρέσεις, ξεχνώντας τόν «ἄνθρωπο») —καί «ἀκολουθεῖ λαθεμένο δρόμο» (II, 448). Ποιές εἶναι οἱ κατηγορίες τοῦ Σισμόντι ἐνάντια στούς κλασικούς, κατηγορίες πού τοῦ ἐπιτρέπουν νά βγάλει ἕνα τέτιο συμπέρασμα;

«Οἱ πιό ἐπιφανεῖς οἰκονομολόγοι ἔδιναν πολύ λίγη προσοχή στήν κατανάλωση καί στήν πούληση» (I, 124).

Ἀπό τόν καιρό τοῦ Σισμόντι ἡ κατηγορία αὐτή ἔχει ἐπαναληφθεῖ ἄπειρες φορές. Θεωροῦσαν ἀπαραίτητο νά ξεχωρίζουν τήν «κατανάλωση» ἀπό τήν «παραγωγή» σαν ἰδιαίτερο κλάδο τῆς ἐπιστήμης· ἔλεγαν ὅτι ἡ παραγωγή ἐξαρτιέται ἀπό φυσικούς νόμους, ἐνῶ ἡ κατανάλωση καθορίζεται ἀπό τή διανομή, πού ἐξαρτιέται ἀπό τή θέληση τῶν ἀνθρώπων κτλ., κτλ. Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ δικοί μας ναρόντνικοι συμμερίζονται τίς ἴδιες ἰδέες, βάζοντας στήν πρώτη θέση τή διανομή*.

* Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὁ Ἐφρούσι δέν παράλειψε νά ἐπαινέσει τόν Σισμόντι καί γι' αὐτό τό πράγμα. «Στήν θεωρία τοῦ Σισμόντι —διαβάζουμε στό *«ΡούσκογεΜπογκάτστβο»*, τεῦχος 8, σελ. 56— δέν ἔχουν τόσο μεγάλη σημασία τά χωριστά, εἰδικά μέτρα, πού πρότεινε, ὅτι τό γενικό πνεῦμα, πού διαποτίζει ὅλο τό σύστημά του. Ἀντίθετα ἀπό τήν κλασική σχολή, αὐτός προωθεῖ μέ ἰδιαίτερη δύναμη τά συμφέροντα τῆς διανομῆς καί ὄχι τά συμφέροντα τῆς παραγωγῆς». Παρά τίς ἐπανειλημμένες «παραπομπές» τους στούς «νεότατους» οἰκονομολόγους, ὁ Ἐφρούσι δέν κατάλαβε καθόλου τή διδασκαλία τους καὶ ἐξακολουθεῖ νά καταγίνεται μέ τίς συναισθηματικές ἀνοησίες, πού χαρακτηρίζουν τήν πρωτόγονη κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ ναρόντνικός μας κι ἐδῶ θέλει νά γλυτώσει, συγκρίνοντας τόν Σισμόντι μέ «πολλούς ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τῆς ἱστορικῆς σχολῆς»· ἀποδείχνεται ὅτι ὁ «Σισμόντι προχώρησε παραπέρα» (ibid.), καί ὁ Ἐφρούσι ἱκανοποιεῖται τελείως μ' αὐτό! «Προχώρησε πέρα» ἀπό τούς γερμανούς καθηγητές

Ποιό εἶναι τό νόημα αὐτῆς τῆς κατηγορίας; Βασίζεται ἁπλῶς στὴν ἐξαιρετικά ἀνεπιστημονική κατανόηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἀντικείμενό της δέν εἶναι καθόλου ἡ «παραγωγή ὑλικῶν ἀξιῶν», ὅπως λένε συχνά (αὐτό εἶναι ἀντικείμενο τῆς τεχνολογίας), ἀλλά οἱ κοινωνικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων στήν παραγωγή. Μόνο ὅταν καταλαβαίνει κανείς τήν «παραγωγή» μέ τήν πρώτη ἔννοια μπορεῖ νά ξεχωρίζει ἀπ᾽ αὐτήν εἰδικά τή «διανομή», καί τότε στό «μέρος», πού ἀφορᾶ τήν παραγωγή, στή θέση τῶν κατηγοριῶν τῶν ἱστορικά καθορισμένων μορφῶν κοινωνικῆς οἰκονομίας φιγουράρουν οἱ κατηγορίες, πού ἀναφέρονται στό προτσές τῆς ἐργασίας γενικά: συνήθως οἱ κούφιες κοινοτοπίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους χρησιμεύουν ἁπλῶς γιά νά καλύπτουν τίς ἱστορικές καί κοινωνικές συνθῆκες. (Παράδειγμα ἔστω καί ἡ ἀντίληψη γιά τό κεφάλαιο). Ἂν ὅμως δοῦμε μέ συνέπεια τήν «παραγωγή», σάν κοινωνικές σχέσεις στόν τομέα τῆς παραγωγῆς, τότε, καί ἡ «διανομή» καί ἡ «κατανάλωση» χάνουν κάθε αὐτοτελῆ σημασία. Μιά καί εἶναι ξεκαθαρισμένες οἱ σχέσεις στόν τομέα τῆς παραγωγῆς, ἔχει ξεκαθαριστεῖ ἔτσι καί ἡ μερίδα τοῦ προϊόντος, πού ἀναλογεῖ στίς διάφορες τάξεις, συνεπῶς καί ἡ «διανομή» καί ἡ «κατανάλωση». Καί ἀντίθετα ὅταν δέν εἶναι ξεκαθαρισμένες οἱ σχέσεις παραγωγῆς (λογουχάρη, ὅταν δέν κατανοεῖται τό προτσές τῆς παραγωγῆς ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου στό σύνολό του), κάθε συλλογισμός γιά τήν κατανάλωση καί τή διανομή μετατρέπεται σέ κοινοτοπία ἤ σέ ἀθῶες ρωμαντικές εὐχές. Ὁ Σισμόντι εἶναι ὁ γενάρχης τῶν ἑρμηνειῶν αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Καὶ ὁ Ροντμπέρτους ἐπίσης εἶπε πολλά γιά τήν «διανομή τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος», καί οἱ «νεότατες» αὐθεντίες τοῦ Ἐφρούσι δημιούργησαν εἰδικές «σχολές», πού εἶχαν σάν μιά ἀρχή τους τήν ἰδιαίτερη προσοχή στή διανομή*. Καί ὅλοι αὐτοί οἱ θεωρητικοί τῆς «διανομῆς» καί τῆς

—τί ἄλλο θέλετε; Ὅπως ὅλοι οἱ ναρόντνικοι, ἔτσι καί ὁ Ἐφρούσι προσπαθεῖ νά μεταφέρει τό κέντρο βάρους στό γεγονός ὅτι ὁ Σισμόντι ἔκανε κριτική στόν καπιταλισμό. Ὅπως φαίνεται, ὁ οἰκονομολόγος τοῦ *«Ρούσκογε Μπογκάτστβο»* δέν ἔχει ἰδέα ὅτι ὑπάρχουν διάφορες κριτικές τοῦ καπιταλισμοῦ, ὅτι μπορεῖ νά κάνει κριτική στόν καπιταλισμό καί ἀπό συναισθηματική καί ἀπό ἐπιστημονική ἄποψη.

* Ὁ Ἴνγκρεμ πολύ σωστά βάζει τόν Σισμόντι δίπλα στούς «ἀπό καθέδρας σοσιαλιστές» (σελ. 212 τοῦ ἔργου «Ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας». Μόσχα 1891), δηλώνοντας μέ ἀφέλεια: «Ἔχουμε ἤδη (!!) ἀποδεχτεῖ τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι, ὅτι τό κράτος εἶναι μιά δύναμη πού πρέπει νά

«κατανάλωσης» δέν μπόρεσαν νά λύσουν ούτε τό βασικό πρόβλημα τῆς διαφορᾶς τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου ἀπό τό κοινωνικό εἰσόδημα, ὅλοι ἐξακολουθοῦσαν νά μπερδεύονται στίς ἀντιθέσεις, μπροστά στίς ὁποῖες σταμάτησε ὁ Α. Σμίθ*. — Τό πρόβλημα αὐτό μπόρεσε νά τό λύσει μόνο ὁ οἰκονομολόγος, πού ποτέ δέν ξεχώρισε εἰδικά τή διανομή καί διαμαρτυρόταν μέ τόν πιό ἔντονο τρόπο ἐνάντια στούς «ἀγοραίους» συλλογισμούς γιά τή «διανομή» (πρβλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ Μάρξ στό πρόγραμμα τῆς Γκότα, πού τίς παραθέτει ὁ Π. Στροῦβε στίς «Κριτικές παρατηρήσεις», σελ. 129, ἐπιγραφή στό IV κεφάλαιο)[65]. Κάτι παραπάνω. Ἡ ἴδια ἡ λύση τοῦ προβλήματος συνίσταται στήν ἀνάλυση *τῆς ἀναπαραγωγῆς* τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Ὁ συγγραφέας δέν ἔβαλε εἰδικό ζήτημα οὔτε γιά τήν κατανάλωση οὔτε γιά τή διανομή· ὅμως καί τό ἕνα καί τό ἄλλο ξεκαθαρίστηκαν τελείως μόνα τους, ὅταν ἔγινε ὥς τό τέλος ἡ ἀνάλυση *τῆς παραγωγῆς*.

«Ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς ἀποδείχνει ὅτι... οἱ ὅροι τῆς διανομῆς στήν οὐσία τους εἶναι ταυτόσημοι μέ τούς ὅρους τῆς παραγωγῆς, ἀποτελοῦν τήν ἄλλη ὄψη τῶν τελευταίων, ἔτσι πού καί οἱ δυό τους ἔχουν τόν ἴδιο ἱστορικά παροδικό χαρακτήρα». «Ὁ μισθός ἐργασίας προϋποθέτει τή μισθωτή ἐργασία, τό κέρδος προυποθέτει τό κεφάλαιο. Οἱ καθορισμένες αὐτές μορφές διανομῆς προϋποθέτουν, συνεπῶς, καθορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά (Charaktere) τῶν ὅρων παραγωγῆς καί καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις τῶν παραγόντων τῆς παραγωγῆς. Ἡ καθορισμένη σχέση διανομῆς ἀποτελεῖ, συνεπῶς, ἁπλῶς ἔκφραση τῆς ἱστορικά καθορισμένης σχέσης παραγωγῆς». «...Κάθε μορφή διανομῆς ἐξαφανίζεται μαζί μέ τήν καθορισμένη μορφή παραγωγῆς, στήν ὁποία ἀντιστοιχεῖ καί ἀπό τήν ὁποία ἀπορέει».

φροντίζει... ὥστε νά γίνονται προσιτά ὅσο εἶναι δυνατό σέ ὅλες τίς τάξεις τῆς κοινωνίας τά ἀγαθά τῆς κοινωνικῆς ἕνωσης καί τῆς νεότατης προόδου» (215). Πόσο βάθος ἔχουν οἱ ἀπόψεις» αὐτές τοῦ Σισμόντι, τό εἴδαμε κιόλας στό παράδειγμα τοῦ προστατευτισμοῦ.

* Βλ., λογουχάρη, τό ἄρθρο τοῦ *Ρ. Μάγιερ* «Τό εἰσόδημα» πού δημοσιεύτηκε στό «Handw. der St.» (ρωσική μετάφραση στή συλλογή «Ἡ βιομηχανία») καί ἐκθέτει ὅλη τήν ἀπελπιστική σύγχυση τῶν συλλογισμῶν τῶν «νεότατων» γερμανῶν καθηγητῶν γιά τό θέμα αὐτό. Εἶναι πρωτότυπο ὅτι ὁ Ρ. Μάγερ, ἐνῶ στηρίζεται ἄμεσα στόν Ἄνταμ Σμίθ καί ἀναφέρει στή βιβλιογραφία *ἐκεῖνα ἀκριβῶς τά κεφάλαια* τοῦ II τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», πού ἀναιροῦν τελείως τή θεωρία τοῦ Σμίθ, δέν τό ἀναφέρει αὐτό στό κείμενο.

«Ἡ ἄποψη, πού θεωρεῖ ἱστορικές μόνο τίς σχέσεις διανομῆς, ὄχι ὅμως τίς σχέσεις παραγωγῆς, εἶναι, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἁπλῶς ἡ ἄποψη τῆς ἀρχόμενης μά ἀκόμα δειλῆς (ἀσυνεποῦς befangen) κριτικῆς τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας. Καί ἀπό τό ἄλλο μέρος στηρίζεται στήν σύγχυση καί στή συνταύτιση τοῦ κοινωνικοῦ προτσές παραγωγῆς μέ τό ἁπλό ἐκεῖνο προτσές ἐργασίας, πού πρέπει νά τό ἐκτελεῖ κι ἕνας τεχνητά ἀπομονωμένος ἄνθρωπος χωρίς καμιά κοινωνική βοήθεια. Ἐφόσον τό προτσές τῆς ἐργασίας δέν εἶναι παρά ἕνα προτσές ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί στή φύση, τά ἁπλά στοιχεῖα του παραμένουν ἴδια σέ ὅλες τίς κοινωνικές μορφές ἀνάπτυξης. Κάθε ὅμως συγκεκριμένη ἱστορική μορφή τοῦ προτσές αὐτοῦ ἀναπτύσσει παραπέρα τίς ὑλικές βάσεις καί τίς κοινωνικές μορφές του» («Τό Κεφάλαιο», τόμ. ΙΙΙ, 2, σελ. 415, 419, 420 τοῦ γερμανικοῦ πρωτότυπου)[66].

Δέν στάθηκε περισσότερο τυχερός ὁ Σισμόντι καί σ' ἕνα ἄλλο εἶδος ἐπιθέσεων ἐνάντια στούς κλασικούς, ἐπιθέσεων πού πιάνουν ἀκόμα περισσότερη θέση στό ἔργο του «Nouveaux Principes» «Οἱ καινούργιοι μαθητές τοῦ Α. Σμίθ στήν Ἀγγλία τόριξαν στίς ἀφαιρέσεις, ξεχνώντας τόν ἄνθρωπο...». (Ι, 55). Γιά τόν Ρικάρντο «ὁ πλοῦτος εἶναι τό πᾶν καί οἱ ἄνθρωποι τίποτα» (ΙΙ, 331). «Αὐτοί (οἱ οἰκονομολόγοι, πού ὑπερασπίζουν τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου) θυσιάζουν συχνά τούς ἀνθρώπους καί τά πραγματικά συμφέροντα στήν ἀφηρημένη θεωρία» (ΙΙ, 457) κτλ.

Πόσο παλιές καί ταυτόχρονα πόσο καινούργιες εἶναι αὐτές οἱ ἐπιθέσεις! Ἔχω ὑπόψη μου τήν ἐπανάληψή τους ἀπό τούς ναρόντνικους, πού ξεσήκωσαν τόσο θόρυβο ἀπ' ἀφορμή τήν ἀνοιχτή ἀναγνώριση ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατική ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας εἶναι ἡ ἀληθινή, πραγματική καί ἀναπόφευχτη ἀνάπτυξή της. Μήπως δέν ἐπαναλάβαιναν τά ἴδια σέ διάφορους τόνους, φωνασκώντας γιά «ἀπολογητική τῆς ἐξουσίας τοῦ χρήματος», γιά «σοσιαλ-αστισμό» κτλ.;[67] Καί γι' αὐτούς, *σέ πολύ μεγαλύτερο ἀκόμα βαθμό* ἀπ' ὅ,τι γιά τόν Σισμόντι, ἰσχύει ἡ παρατήρηση, πού ἔγινε σχετικά μέ τή συναισθηματική κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά: Man schreie nicht zu sehr über den Zynismus! Der Zynismus liegt in der Sache, nicht in den Worten, welche die Sache bezeichnen! Μή φωνάζετε πολύ γιά κυνισμό! Ὁ κυνισμός δέ βρίσκεται στά λόγια, πού περιγράφουν τήν πραγματικότητα, ἀλλά στήν ἴδια τήν πραγματικότητα![68]

«Καί σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό», — λέμε έμεΐς. Κι αυτό, επειδή οί ρωμαντικοί τής Δυτικής Ευρώπης δέν εΐχαν μπροστά τους τήν επιστημονική άνάλυση τών αντιθέσεων τοϋ καπιταλισμοϋ, επειδή γιά πρώτη φορά ύπέδειχναν τίς αντιθέσεις αυτές, επειδή κατακεραύνωναν (έξάλλου μέ «άξιοθρήνητα λόγια») τούς ανθρώπους, *πού δέν εΐδαν* αυτές τίς αντιθέσεις.

Ό Σισμόντι επιτίθεται στόν Ρικάρντο, γιατί εκείνος έβγαζε μέ αμείλιχτη ειλικρίνεια όλα τά συμπεράσματα άπό τήν παρατήρηση καί τή μελέτη τής αστικής κοινωνίας: διατύπωνε ανοιχτά καί τήν ύπαρξη τής παραγωγής γιά τήν παραγωγή, καί τή μετατροπή τής εργατικής δύναμης σέ εμπόρευμα, πού τό βλέπουν έτσι όπως καί κάθε άλλο εμπόρευμα, — καί ότι γιά τήν «κοινωνία» σπουδαία σημασία έχει μόνο τό καθαρό εισόδημα, δηλ. απλώς τό μέγεθος τοϋ κέρδους*. Ό Ρικάρντο, όμως, εΐπε τήν απόλυτη αλήθεια: *στήν πραγματικότητα έτσι ακριβώς έχουν τά πράγματα.* Άν ή αλήθεια αυτή φαινόταν στόν Σισμόντι «ποταπή αλήθεια», δέ θά έπρεπε καθόλου ν' αναζητάει τίς αιτίες τής ποταπότητας αυτής στή θεωρία τοϋ Ρικάρντο κι ούτε νά επιτίθεται καθόλου ενάντια στίς «αφαιρέσεις» τά

* Ό Έφρούσι, λχ., μέ σοβαρό ύφος επαναλαβαίνει τίς συναισθηματικές φράσεις τοϋ Σισμόντι, ότι ή αύξηση τοϋ καθαροϋ εισοδήματος τοϋ επιχειρηματία δέν είναι κέρδος γιά τήν εθνική οικονομία, κτλ., καί τόν μέμφεται μόνο γιατί «δέν εΐχε ακόμα πέρα γιά πέρα καθαρή επίγνωση» τοϋ πράγματος αυτοϋ (σελ. 43, τεϋχος 8).

Συγκρίνετε, παρακαλώ, μ' αυτό τ' αποτελέσματα τής επιστημονικής ανάλυσης τοϋ καπιταλισμοϋ:

Τό συνολικό εισόδημα (Roheinkommen) τής κοινωνίας αποτελεΐται άπό τό μισθό εργασίας + τό κέρδος + τή γαιοπρόσοδο. Τό καθαρό εισόδημα (Reineinkommen) είναι ή υπεραξία.

«Άν εξετάσει κανείς τό εισόδημα όλης τής κοινωνίας, τό εθνικό εισόδημα αποτελεΐται άπό τό μισθό εργασίας, σύν τό κέρδος, σύν τή γαιοπρόσοδο, δηλ. άπό τό συνολικό εισόδημα. Ωστόσο, ή αντίληψη αυτή δέν είναι παρά μιά αφαίρεση μέ τήν έννοια ότι όλη ή κοινωνία, μέ βάση τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, στέκει στήν κεφαλαιοκρατική άποψη καί θεωρεΐ καθαρό εισόδημα μόνο τό εισόδημα πού αποτελεΐται άπό κέρδος καί γαιοπρόσοδο» (III, 2, 375-376)[69].

Έτσι ό συγγραφέας συμφωνεΐ απόλυτα μέ τόν Ρικάρντο καί στόν ορισμό του γιά τό «καθαρό εισόδημα» τής «κοινωνίας», συμφωνεΐ μέ τόν ίδιο εκείνο ορισμό πού προκάλεσε τήν «περίφημη αντίρηση» τοϋ Σισμόντι(*«Ρούσκογε Μπογκάτστβο»* τεϋχος 8, σελ. 44): «Πώς; Ό πλοϋτος είναι τό πάν, ενώ οί άνθρωποι δέν είναι τίποτα;» (II, 331). Στή σύγχρονη κοινωνία, φυσικά, ναί.

ἐπιφωνήματά του σχετικά μέ τόν Ρικάρντο ἀφοροῦν ὁλοκληρωτικά τόν τομέα τῆς «ἀπάτης πού μᾶς ἐξυψώνει».

Μά καί οἱ σύγχρονοί μας ρωμαντικοί; Μήπως σκέφτονται ν' ἀρνηθοῦν τήν πραγματικότητα τῆς «ἐξουσίας τοῦ χρήματος»; Μήπως σκέφτονται ν' ἀρνηθοῦν ὅτι ἡ ἐξουσία αὐτή εἶναι παντοδύναμη ὄχι μόνον ἀνάμεσα στό βιομηχανικό, ἀλλά καί ἀνάμεσα στόν ἀγροτικό πληθυσμό πού ζεῖ σέ ὁποιαδήποτε «κοινότητα», σέ ὁποιοδήποτε χωριουδάκι; Μήπως σκέφτονται ν' ἀρνηθοῦν τήν ἀναγκαία σύνδεση *τοῦ γεγονότος* αὐτοῦ μέ τήν ἐμπορευματική οἰκονομία; Οὔτε κάν προσπάθησαν νά τό ἀμφισβητήσουν. Ἁπλῶς προσπαθοῦν νά μή μιλοῦν γι' αὐτό. Φοβοῦνται νά ποῦν τά πράγματα μέ τό πραγματικό τους ὄνομα.

Καί μεῖς καταλαβαίνουμε πολύ καλά τό φόβο τους: ἡ ἀνοιχτή ἀναγνώριση τῆς πραγματικότητας θά ἀφαιροῦσε κάθε ἔδαφος ἀπό τή συναισθηματική (ναροντνικιστική) κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι ρίχνονται μέ τόσο πάθος στή μάχη, χωρίς νά ἔχουν κάν προλάβει νά καθαρίσουν ἀκόμα τό σκουριασμένο ὅπλο τοῦ ρωμαντισμοῦ. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι δέν κάνουν διάκριση στά μέσα καί θέλουν νά παρουσιάσουν τήν ἐχθρότητα ἀπέναντι στή *συναισθηματική* κριτική σάν ἐχθρότητα ἀπέναντι στήν κριτική γενικά. Αὐτοί ὅμως παλαίβουν γιά τό δικαίωμα ὕπαρξής τους.

Ὁ Σισμόντι προσπάθησε μάλιστα ν' ἀνυψώσει τή συναισθηματική κριτική του σέ *εἰδική μέθοδο τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης*. Εἴδαμε κιόλας ὅτι μεμφόταν τόν Ρικάρντο ὄχι γιατί ἡ ἀντικειμενική του ἀνάλυση σταμάτησε μπροστά στίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ (ἡ μομφή αὐτή θά ἦταν δικαιολογημένη), ἀλλά ἴσα-ἴσα γιατί ἡ ἀνάλυση αὐτή ἦταν *ἀντικειμενική*. Ὁ Σισμόντι ἔλεγε ὅτι ὁ Ρικάρντο «ξεχνᾶ τόν ἄνθρωπο». Στόν πρόλογο τῆς δεύτερης ἔκδοσης τῶν «Nouveaux Principes» βρίσκουμε τό παρακάτω κατεβατό:

«Θεωρῶ ἀπαραίτητο νά διαμαρτυρηθῶ ἐνάντια στίς συνηθισμένες, πολύ συχνά ἐπιπόλαιες, πολύ συχνά κάλπικες μέθοδες κρίσης ἑνός ἔργου, πού ἀφορᾶ τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες. Τό πρόβλημα, πού ἔχουν νά λύσουν, εἶναι ἀσύγκριτα πιό σύνθετο ἀπ' ὅλα τά προβλήματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν· ταυτόχρονα τό πρόβλημα αὐτό ἀπευθύνεται στήν καρδιά ἀκριβῶς ὅπως καί στό λογικό» (I, XVI). Πόσο γνωστές εἶναι στό ρῶσο ἀναγνώστη οἱ ἰδέες αὐτές γιά τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς φυσικές καί στίς κοινωνικές ἐπιστῆμες, οἱ ἰδέες ὅτι οἱ τελευταῖες ἀπευ-

θύνονται στήν «καρδιά»!*. Ὁ Σισμόντι διατυπώνει ἐδῶ τίς ἴδιες ἀκριβῶς σκέψεις, πού ἔμελλαν ὕστερα ἀπό μερικές δεκαετίες «ν' ἀνακαλυφθοῦν ξανά» στή μακρινή ἀνατολή τῆς Εὐρώπης ἀπό τή «ρωσική σχολή τῶν κοινωνιολόγων» καί νά φιγουράρουν σάν ἰδιαίτερη «ὑποκειμενική μέθοδος στήν κοινωνιολογία»... Φυσικά, ὁ Σισμόντι κάνει ἔκκληση — ὅπως καί οἱ συμπατριῶτες μας κοινωνιολόγοι — «στήν καρδιά ἐξίσου ὅπως καί στό λογικό»**. Μά εἴδαμε κιόλας πῶς σέ ὅλα τά σπουδαιότερα προβλήματα ἡ «καρδιά» τοῦ μικροαστοῦ θριάμβευσε πάνω στό «λογικό» τοῦ θεωρητικοῦ οἰκονομολόγου.

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ***

Τήν ὀρθότητα τοῦ χαρακτηρισμοῦ, πού δίνεται ἐδῶ στό συναισθηματικό Σισμόντι σχετικά μέ τή στάση του ἀπέναντι στόν ἐπιστημονικά «ἀντικειμενικό» Ρικάρντο, τήν ἐπιβεβαιώνει πέρα γιά πέρα ἡ κρίση τοῦ Μάρξ στό δεύτερο τόμο τῶν «Θεω-

* «Ἡ πολιτική οἰκονομία δέν εἶναι ἐπιστήμη ἁπλοῦ ὑπολογισμοῦ (n'est pas une science de calcul), ἀλλά, ἐπιστήμη ἠθική... Ὁδηγεῖ στό σκοπό μόνο τότε, ὅταν παίρνονται ὑπόψη τά αἰσθήματα, οἱ ἀνάγκες καί τά πάθη τῶν ἀνθρώπων» (I, 313). Αὐτές οἱ συναισθηματικές φράσεις, στίς ὁποῖες ὁ Σισμόντι, ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ ρῶσοι κοινωνιολόγοι τῆς ὑποκειμενικῆς σχολῆς στά ἐντελῶς ἀνάλογα ἐπιφωνήματά τους, βλέπει καινούργιες ἔννοιες γιά τήν κοινωνική ἐπιστήμη, στήν πραγματικότητα δείχνουν σέ πόσο ἀκόμα παιδικά πρωτόγονη κατάσταση βρισκόταν ἡ κριτική τῆς ἀστικῆς τάξης. Μήπως ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση τῶν ἀντιθέσεων, παραμένοντας ἕνας αὐστηρά ἀντικειμενικός «ὑπολογισμός», δέν δίνει ἴσα-ἴσα σταθερή βάση γιά τήν κατανόηση «τῶν αἰσθημάτων», τῶν ἀναγκῶν καί τῶν παθῶν» καί μάλιστα τῶν παθῶν ὄχι τῶν «ἀνθρώπων» γενικά, —τῆς ἀφαίρεσης αὐτῆς, πού καί ὁ ρωμαντικός καί ὁ ναρόντνικος τή γεμίζουν μέ εἰδικά μικροαστικό περιεχόμενο, —ἀλλά *τῶν ἀνθρώπων συγκεκριμένων τάξεων*; Τό ζήτημα ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Σισμόντι *δέν μπόρεσε ν' ἀνατρέψει θεωρητικά* τούς οἰκονομολόγους καί γιά τό λόγο αὐτό περιοριζόταν σέ συναισθηματικές φράσεις. «Ὁ οὐτοπικός ἐρασιτεχνισμός ἀναγκάστηκε νά κάνει θεωρητικές παραχωρήσεις στόν κάθε λίγο-πολύ ἐπιστήμονα ὑπερασπιστή τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος. Γιά νά συγκαλύψει τή συναίσθηση τῆς ἀδυναμίας, πού γιεννιέται μέσα του, ὁ οὐτοπιστής παρηγορεῖ τόν ἑαυτό του, κατηγορώντας τούς ἀντιπάλους του γιά ἀντικειμενισμό: ἄς ὑποθέσουμε, λέει, ὅτι ἐσεῖς εἶστε πιό σοφοί ἀπό μένα, ἐγώ ὅμως εἶμαι πιό καλός (*Μπέλτοφ* σελ. 43).

** Λές καί τά «προβλήματα», πού πηγάζουν ἀπό τίς φυσικές ἐπιστῆμες, δέν ἀπευθύνονται ἐπίσης στήν «καρδιά»;!

*** Τό ὑστερόγραφο γράφτηκε στήν ἔκδοση τοῦ 1908. *Ἡ Σύντ.*

ριῶν τῆς ὑπεραξίας», πού βγῆκε τό 1905 («Theorien über den Mehrwert», II. B I. T., S. 304 u. ff. «Bemerkungen über die Geschichte der Entdeckung des sogenannten Ricardoschen Gesetzes»*). Ἀντιπαραθέτοντας τόν Μάλθους, σάν ἐλεεινό λογοκλόπο, πουλημένο δικηγόρο τῶν πλουσίων καί ξετσίπωτο, συκοφάντη, στόν Ρικάρντο, σάν ἄνθρωπο τῆς ἐπιστήμης, ὁ Μάρξ λέει:

«Ὁ Ρικάρντο θεωρεῖ ὅτι ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς εἶναι ὁ πιό ἐπωφελής γιά τήν παραγωγή γενικά, ὁ πιό ἐπωφελής γιά τή δημιουργία πλούτου, καί ὁ Ρικάρντο ἔχει ἀπόλυτα δίκιο γιά τήν ἐποχή του. Θέλει *παραγωγή γιά τήν παραγωγή*, καί ἔχει δίκιο. Νά προβάλλεις ἀντιρήσεις σ' αὐτό, ὅπως ἔκαναν οἱ συναισθηματικοί ἀντίπαλοι τοῦ Ρικάρντο, τονίζοντας ὅτι ἡ παραγωγή σάν τέτια δέν εἶναι αὐτοσκοπός, εἶναι σάν νά ξεχνᾶς ὅτι ἡ παραγωγή γιά τήν παραγωγή δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητας, δηλ. *ἀνάπτυξη τοῦ πλούτου τῆς ἀνθρώπινης φύσης σάν αὐτοσκοπός*. Ἄν ἀντιπαραθέσει κανείς στό σκοπό αὐτό τό καλό τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων, ὅπως ἔκανε ὁ Σισμόντι, αὐτό σημαίνει πώς ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη ὅλου τοῦ ἀνθρώπινου γένους *πρέπει ν' ἀναχαιτιστεῖ* χάρη τῆς ἐξασφάλισης τοῦ καλοῦ τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων, ὅτι, συνεπῶς, δέν μπορεῖ νά γίνει, λχ., κανένας πόλεμος, γιατί ὁ πόλεμος ὁδηγεῖ στόν ἀφανισμό τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων. Ὁ Σισμόντι ἔχει δίκιο μόνον ἀπέναντι σέ κείνους τούς οἰκονομολόγους πού *συγκαλύπτουν* τόν ἀνταγωνισμό αὐτό, πού τόν ἀρνοῦνται» (S. 309). Ἀπό τήν ἄποψή του ὁ Ρικάρντο ἔχει ὅλο τό δικαίωμα νά βάζει τούς προλετάριους στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τίς μηχανές, μέ τά ἐμπορεύματα στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή. «Es ist dieses stoisch, objektiv, wîssenschaftlich», «αὐτό εἶναι στωικισμός, αὐτό εἶναι ἀντικειμενικό, ἐπιστημονικό» (S. 313). Εἶναι εὐνόητο, ὅτι ἡ ἐκτίμηση αὐτή ἀφορᾶ μόνο μιά ορισμένη ἐποχή, τίς ἀρχές τοῦ XIX αἰώνα.

---

* —«Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας», τόμ. II, μέρος I, σελ. 304 καί ἑπόμενες. «Παρατηρήσεις σχετικά μέ τήν ἱστορία τῆς ἀνακάλυψης τοῦ λεγόμενου νόμου τοῦ Ρικάρντο»[70]. *Ἡ Σύντ.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΝΤΙΚΟΥΣ

Ἔχουμε κιόλας ἀσχοληθεῖ ἀρκετά μέ τό «λογικό» τοῦ Σισμόντι. Ἄς δοῦμε τώρα ἀπό πιό κοντά τήν «καρδιά» του. Θά προσπαθήσουμε νά συγκεντρώσουμε ὅλα μαζί τά στοιχεῖα τά σχετικά μέ τήν ἄποψή του (πού τήν μελετήσαμε ὥς τά τώρα μόνο σά στοιχεῖο, πού ἔχει σημεῖα ἐπαφῆς μέ τά θεωρητικά προβλήματα), μέ τή στάση του ἀπέναντι στόν καπιταλισμό, μέ τίς κοινωνικές του συμπάθειες, μέ τήν ἀντίληψή του γιά τά «κοινωνικοπολιτικά» προβλήματα τῆς ἐποχῆς του.

Ι. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Ὅταν ἔγραφε ὁ Σισμόντι, χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη *τῆς ἀνταλλαγῆς* (τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας — σύμφωνα μέ τή σημερινή ὁρολογία), πού ἐκδηλώθηκε πολύ ἔντονα ὕστερ' ἀπό τήν ἐκμηδένιση τῶν ὑπολειμμάτων τῆς φεουδαρχίας ἀπό τή γαλλική ἐπανάσταση. Ὁ Σισμόντι καταδίκαζε ἀδίσταχτα τήν ἀνάπτυξη αὐτή καί τό δυνάμωμα τῆς ἀνταλλαγῆς, ἐπιτίθονταν ἐνάντια στό «μοιραῖο συναγωνισμό» καί καλοῦσε τήν «κυβέρνηση νά προστατεύσει τόν πληθυσμό ἀπό τίς συνέπειες τοῦ συναγωνισμοῦ» (ch. VIII, 1. VII) κτλ. «Οἱ γρήγορες ἀνταλλαγές χαλνοῦν τά χρηστά ἤθη τοῦ λαοῦ. Οἱ συνεχεῖς φροντίδες γιά μιά ἐπωφελῆ πούληση δέν μπορεῖ παρά νά συνοδεύονται μέ ἀπόπειρες πούλησης σέ ὑπερβολικές τιμές καί ἐξαπάτησης καί ὅσο πιό δύσκολη εἶναι ἡ ζωή γιά κεῖνον πού ζεῖ μέ συνεχεῖς ἀνταλλαγές, τόσο

πιό πολύ πέφτει στόν πειρασμό νά χρησιμοποιεῖ ἀπάτη» (Ι, 169). Νά πόση ἀφέλεια χρειαζόταν γιά νά ἐπιτεθεῖ ἐνάντια στή χρηματική οἰκονομία, ἔτσι ὅπως ἐπιτίθενται καί οἱ δικοί μας ναρόντνικοι! «...Ὁ ἐμπορικός πλοῦτος κατέχει ἁπλῶς τή δεύτερη θέση ἀπό ἄποψη σπουδαιότητας στό οἰκονομικό καθεστώς· καί ὁ ἐδαφικός πλοῦτος (territoriale —τῆς γῆς), πού δίνει τά μέσα ὕπαρξης, πρέπει ν' αὐξάνει πρῶτος. Ὅλη αὐτή ἡ πολυάριθμη τάξη, πού ζεῖ ἀπό τό ἐμπόριο, πρέπει νά παίρνει ἕνα μέρος τῶν προϊόντων τῆς γῆς μόνο τότε, ὅταν τά προϊόντα αὐτά ὑπάρχουν· αὐτή (ἡ τάξη) πρέπει ν' αὐξάνει μόνο στό βαθμό πού αὐξάνουν καί τά προϊόντα αὐτά» (Ι, 322 - 323). Μήπως προχώρησε ἔστω καί ἕνα βῆμα πέρα ἀπό τόν πατριαρχικό αὐτό ρωμαντικό ὁ κ. Ν. —ον, πού γεμίζει ὁλόκληρες σελίδες ἀπό παράπονα, γιατί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας ξεπερνᾶ τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας; Τά παράπονα αὐτά τοῦ ρωμαντικοῦ καί τοῦ ναρόντνικου μαρτυροῦν ἁπλῶς *ὅτι δέν καταλαβαίνουν* καθόλου τήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία. *Μήπως μπορεῖ νά ὑπάρχει* ἕνας τέτιος καπιταλισμός, ὅπου ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας νά μήν ξεπερνᾶ τή γεωργία; Μά ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ θά πεῖ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, *δηλαδή* τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, πού ἀποσπᾶ ἀπό τή γεωργία τόν ἕνα ὕστερ' ἀπό τόν ἄλλο τούς κλάδους ἐπεξεργασίας τῶν πρώτων ὑλῶν, πού ἀρχικά συνδέεται μέ τήν παραγωγή πρώτων ὑλῶν, τήν ἐπεξεργασία καί τήν κατανάλωσή τους στά πλαίσια τοῦ ἰδίου φυσικοῦ νοικοκυριοῦ. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ καπιταλισμός παντοῦ καί πάντοτε σημαίνει *πιό γρήγορη* ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας σέ σύγκριση μέ τή γεωργία, *πιό γρήγορη* αὔξηση τοῦ ἐμπορικοῦ-βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ, *μεγαλύτερη* βαρύτητα καί σημασία τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας μέσα στό γενικό καθεστώς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας*. Διαφορετικά δέν μπορεῖ νά γίνει. Καί ὁ κ. Ν. —ον, ἐπαναλαβαίνοντας τίς κλάψες αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἀποδείχνει ἔτσι γιά πολλοστή φορά ὅτι στίς οἰκονομικές του ἀπόψεις δέν προχώρησε πέρα ἀπό ἕναν ἐπιφανειακό, συναισθηματικό ρωμαντισμό. «Αὐτό τό παρά-

* Στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης ἡ γεωργία μένει παντοῦ καί πάντοτε *πίσω* ἀπό τό ἐμπόριο καί τή βιομηχανία· τό ἐμπόριο καί ἡ βιομηχανία πάντοτε τήν ὑποτάσσουν καί τήν ἐκμεταλλεύονται, ἁπλῶς πάντοτε *τήν τραβοῦν* ἀργότερα στό δρόμο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς *παραγωγῆς*.

λογο ἐπιχειρηματικό πνεῦμα (esprit d'entreprise), αὐτή ἡ ὑπεραφθονία κάθε λογῆς ἐμπορίου, πού προκαλεῖ τόσο μεγάλο ἀριθμό χρεωκοπιῶν στήν Ἀμερική ὀφείλεται, χωρίς ἀμφιβολία, στήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τραπεζῶν καί στήν εὐκολία, μέ τήν ὁποία ἡ ἀπατηλή πίστωση μπαίνει στή θέση τῆς πραγματικῆς περιουσίας» (fortune réelle) (II, 111), κτλ. χωρίς τέλος. Γιά ποιό λόγο ὁ Σισμόντι ἐπιτίθονταν ἐνάντια στή χρηματική οἰκονομία (καί στόν καπιταλισμό); Τί ἀντιπαραθέτει σ' αὐτήν; Τή μικρή αὐτοτελῆ παραγωγή, τό φυσικό νοικοκυριό τῶν ἀγροτῶν στό χωριό, τή χειροτεχνία στήν πόλη. Νά πῶς μιλάει γιά τή χρηματική οἰκονομία στό κεφάλαιο «Γιά τήν πατριαρχική ἀγροτική οἰκονομία» (ch. III, 1. III. «De l'exploitation patriarcale» — γιά τήν πατριαρχική ἐκμετάλλευση τῆς γῆς. Τό 3ο βιβλίο ἐξετάζει τόν «ἐδαφικό» πλοῦτο ἤ πλοῦτο τῆς γῆς):

«Οἱ πρῶτοι ἰδιοχτῆτες τῆς γῆς ἦταν οἱ ἴδιοι καλλιεργητές, ἔκαναν ὅλες τίς γεωργικές δουλιές μέ τήν ἐργασία τῶν παιδιῶν τους καί τῶν ὑπηρετῶν τους. Καμιά κοινωνική ὀργάνωση* δέν ἐγγυᾶται μεγαλύτερη εὐτυχία καί μεγαλύτερες ἀρετές στήν πιό πολυάριθμη τάξη τοῦ ἔθνους, μεγαλύτερη ἀφθονία (opulence) σέ ὅλους, μεγαλύτερη σταθερότητα στό κοινωνικό καθεστώς... Στίς χῶρες ὅπου ὁ γεωργός εἶναι ἰδιοχτήτης (où le fermier est propriétaire) καί τά προϊόντα ἀνήκουν ἀμέριστα (sans partage) στούς ἴδιους τούς ἀνθρώπους, πού ἔχουν κάνει ὅλες τίς ἐργασίες, δηλ. στίς χῶρες μέ ἀγροτική οἰκονομία πατριαρχική, ὅπως τή λέμε, — βλέπουμε σέ κάθε βῆμα τά ἴχνη τῆς ἀγάπης τοῦ γεωργοῦ γιά τό σπίτι, ὅπου ζεῖ, γιά τή γῆ πού καλλιεργεῖ... Ἡ ἴδια ἡ ἐργασία εἶναι γι' αὐτόν μιά ἀπόλαυση... Στίς εὐτυχισμένες χῶρες, ὅπου ἡ γεωργία εἶναι

* Σημειῶστε ὅτι ὁ Σισμόντι —ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ δικοί μας ναρόντνικοι, —μετατρέπει μέ μιά μονοκοντυλιά τό αὐτοτελές νοικοκυριό τῶν ἀγροτῶν σέ «κοινωνική ὀργάνωση». Καθαρή παραποίηση. Τί συνδέει μεταξύ τους τούς ἀγρότες διάφορων τόπων; Ἀκριβῶς ὁ καταμερισμός τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας καί ἡ ἐμπορευματική οἰκονομία, πού ἀντικατέστησε τούς φεουδαρχικούς δεσμούς. Ἀμέσως φαίνεται καθαρά ὅτι μετατρέπεται σέ οὐτοπία ἕνα στοιχεῖο τοῦ καθεστῶτος τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας καί δέν κατανοοῦνται τά ἄλλα. Συγκρίνετε ὅσα γράφει ὁ κ. Ν.—ον σελ. 322: «Ἡ μορφή βιομηχανίας, πού στηρίζεται στήν κατοχή ἐργαλείων παραγωγῆς ἀπό τούς ἀγρότες». Ὁ κ. Ν.—ον οὔτε κάν ὑποπτεύεται ὅτι ἡ κατοχή αὐτή τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς, ἀπό τούς ἀγρότες ἀποτελεῖ —καί ἱστορικά, καί λογικά— *σημεῖο ἀφετηρίας*, ἴσα-ἴσα τῆς *κεφαλαιοκρατικῆς* παραγωγῆς!

πατριαρχική, μελετιέται ἡ ἰδιαίτερη φύση κάθε χωραφιοῦ καί οἱ γνώσεις αὐτές μεταβιβάζονται ἀπό πατέρα σέ γιό... Ἡ οἰκονομία, πού στηρίζεται στό σύστημα τῆς μεγάλης φέρμας, πού διευθύνεται ἀπό τούς πιό πλούσιους ἀνθρώπους, θά ὑψωθεῖ, ἴσως, πάνω ἀπό τίς προλήψεις καί τή ρουτίνα. Οἱ γνώσεις ὅμως (l'intelligence, δηλ. οἱ γνώσεις στόν τομέα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας) δέ θά φτάσουν ὥς ἐκεῖνον πού ἐργάζεται ὁ ἴδιος καί θά ἐφαρμοστοῦν χειρότερα... Ἡ πατριαρχική οἰκονομία βελτιώνει τά ἤθη καί τό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς τόσο πολυάριθμης μερίδας τοῦ ἔθνους, πού πάνω της πέφτουν ὅλες οἱ γεωργικές δουλιές. Ἡ ἰδιοχτησία δημιουργεῖ συνήθειες τάξης καί οἰκονομίας, ἡ μόνιμη ἐπάρκεια ἐξαλείφει τήν τάση πρός τή λαιμαργία (gourmandise) καί τό μεθύσι: Κάνοντας ἀνταλλαγή σχεδόν ἀποκλειστικά μέ τή φύση, αὐτός (ὁ γεωργός) ἔχει λιγότερες ἀπό κάθε ἄλλον ἐργάτη τῆς βιομηχανίας ἀφορμές νά μήν ἐμπιστεύεται τούς ἀνθρώπους καί νά χρησιμοποιεῖ ἐναντίον τους τό ὅπλο τῆς ἀσυνειδησίας» (I, 165 - 170). «Οἱ πρῶτοι φέρμερς ἦταν ἁπλοί καλλιεργητές· ἐκτελοῦσαν μέ τά ἴδια τους τά χέρια τό μεγαλύτερο μέρος τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν· διατηροῦσαν μιά σωστή ἀναλογία ἀνάμεσα στίς δουλιές τους καί τίς δυνάμεις τῶν οἰκογενειῶν τους... Δέν ἔπαυαν νά εἶναι ἀγρότες: μόνοι τους ὁδηγοῦν τό ἀλέτρι (tiennent eux-mêmes les cornes de leur charrue)· μόνοι τους περιποιοῦνται τά ζῶα καί στό χωράφι καί στό σταῦλο· ζοῦν στόν καθαρό ἀέρα, συνηθίζοντας στήν καθημερινή ἐργασία καί στή λιτή τροφή, πού δημιουργοῦν γερούς πολίτες καί γενναίους στρατιῶτες*. Σχεδόν ποτέ δέ χρησιμοποιοῦν, γιά τίς ἀπό κοινοῦ ἐργασίες, μεροκαματιάρηδες ἐργάτες, ἀλλά μόνο ὑπηρέτες (des domestiques), πού τούς διαλέγουν πάντα ἀνάμεσα σέ ἴσους τους, πού τούς μεταχειρίζονται σάν ἴσους, τρῶνε στό ἴδιο τραπέζι, πίνουν τό ἴδιο κρασί, φοροῦν τά ἴδια ροῦχα. Ἔτσι, οἱ γεωργοί μέ τούς ὑπηρέτες τους ἀποτελοῦν μιά τάξη ἀγροτῶν, πού ἔχουν τά ἴδια αἰσθήματα, τίς ἴδιες ἀπολαύσεις, ὑπόκεινται στίς ἴδιες ἐπιδράσεις, συνδέονται μέ τήν πατρίδα μέ τούς ἴδιους δεσμούς» (I, 221).

Αὐτή εἶναι ἡ περιβόητη «λαϊκή παραγωγή»! Κι ἄς μή λένε

---

* Σύγκρινε, ἀναγνώστη, μ' αὐτά τά γλυκερά παραμύθια τῆς γιαγιᾶς μας τόν «προοδευτικό» ἐκεῖνο δημοσιολόγο τοῦ τέλους τοῦ XIX αἰώνα, πού περικοπές ἀπό τό ἔργο του δίνει ὁ κ. Στροῦβε στίς «Κριτικές παρατηρήσεις» του, σελ. 17[71].

ὅτι ὁ Σισμόντι δέν καταλαβαίνει τήν ἀνάγκη νά ἑνωθοῦν οἱ παραγωγοί: τό λέει ἀνοιχτά (βλ. παρακάτω) ὅτι «κι αὐτός ἀκριβῶς (ὅπως καί ὁ Φουριέ, ὁ Ὅουεν, ὁ Τόμψον, ὁ Μυϊρόν) θέλει τήν ἕνωση» (II, 365). Ἄς μή λένε ὅτι εἶναι ἴσα-ἴσα ὑπέρ τῆς *ἰδιοκτησίας*: ἀπεναντίας, γι' αὐτόν τό κέντρο βάρους εἶναι τό μικρό νοικοκυριό (πρβλ. II, 355) καί ὄχι ἡ μικρή ἰδιοχτησία. Εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ ἐξιδανίκευση αὐτή τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ παίρνει διαφορετική μορφή σέ ἄλλες ἱστορικές καί βιοτικές συνθῆκες. Ὅμως καί ὁ ρωμαντισμός, καί ὁ ναροντνικισμός ἀποθεώνουν ἴσα-ἴσα τό μικρό ἀγροτικό νοικοκυριό — γι' αὐτό δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία.

Μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὁ Σισμόντι ἐξιδανικεύει καί τήν πρωτόγονη χειροτεχνία καί τίς συντεχνίες.

«Ὁ τσαγκάρης τοῦ χωριοῦ, πού εἶναι ταυτόχρονα καί ἔμπορος, καί ἐργοστασιάρχης, καί ἐργάτης, δέ θά κάνει οὔτε ἕνα ζευγάρι παπούτσια, ἄν δέν πάρει παραγγελία» (II, 262), ἐνῶ ἡ κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα, ἐπειδή δέν ξέρει τή ζήτηση, μπορεῖ νά χρεωκοπήσει. «Εἶναι ἀναμφισβήτητο, καί ἀπό θεωρητική καί ἀπό πραχτική πλευρά, ὅτι ἡ ἵδρυση συντεχνιῶν (corps de métier) ἐμπόδιζε καί δέ μποροῦσε παρά νά ἐμποδίζει τή δημιουργία ὑπερπληθυσμοῦ. Εἶναι ἐξίσου ἀναμφισβήτητο ὅτι ἕνας τέτιος ὑπερπληθυσμός ὑπάρχει σήμερα καί ὅτι εἶναι τό ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τοῦ σύγχρονου καθεστῶτος» (I, 431). Θά μπορούσαμε ν' ἀναφέρουμε πάρα πολλές παρόμοιες περικοπές, ἀναβάλλουμε ὅμως γιά ἀργότερα τήν ἀνάλυση τῶν πραχτικῶν συνταγῶν τοῦ Σισμόντι. Ἐδῶ θά περιοριστοῦμε στά παραπάνω, γιά νά καταλάβουμε, καλά τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι. Οἱ παραπάνω συλλογισμοί μποροῦν νά συγκεφαλαιωθοῦν ὡς ἑξῆς : 1) ἡ χρηματική οἰκονομία καταδικάζεται, γιατί καταστρέφει τήν ἐξασφαλισμένη θέση τῶν μικροπαραγωγῶν καί τήν ἀμοιβαία προσέγγισή τους (εἴτε μέ τή μορφή προσέγγισης τοῦ χειροτέχνη μέ τόν καταναλωτή, εἴτε μέ τή μορφή προσέγγισης τοῦ γεωργοῦ μέ τούς ἴσους μ' αὐτόν γεωργούς)· 2) ἡ μικρή παραγωγή ἐξυμνεῖται, γιατί ἐξασφαλίζει τήν αὐτοτέλεια τοῦ παραγωγοῦ καί παραμερίζει τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ἄς σημειώσουμε ὅτι καί οἱ δυό αὐτές ἰδέες ἀποτελοῦν οὐσιαστικό κτῆμα τοῦ ναροντνικισμοῦ* καί θά προσπαθήσουμε νά ἐμβαθύνουμε στό περιεχόμενό τους.

---

* Σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό ὁ κ. Ν.—ον ἔχει πεῖ τόσο πολλά ἀντι-

Οἱ ρωμαντικοί καί οἱ ναρόντνικοι ἀνάγουν τήν κριτική τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας στή διαπίστωση τοῦ ἀτομικισμοῦ* καί τοῦ ἀνταγωνισμοῦ (συναγωνισμοῦ), πού γεννάει ἡ χρηματική οἰκονομία, καθώς καί στήν ἀβεβαιότητα τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης τοῦ παραγωγοῦ καί στήν ἀστάθεια** τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας.

Πρῶτα γιά τόν «ἀτομικισμό». Συνήθως ἀντιπαραθέτουν τήν ἕνωση τῶν ἀγροτῶν μιᾶς δοσμένης κοινότητας ἤ τούς χειροτέχνες (ἤ τούς βιοτέχνες) ἑνός δοσμένου ἐπαγγέλματος στόν καπιταλισμό, πού καταστρέφει τούς δεσμούς αὐτούς καί τούς ἀντικαταστaίνει μέ τό συναγωνισμό. Ὁ συλλογισμός αὐτός ἐπαναλαβαίνει τό χαρακτηριστικό λάθος τοῦ ρωμαντισμοῦ καί συγκεκριμένα: ξεκινώντας ἀπό τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, καταλήγει στήν ἄρνηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ καπιταλισμός ἀποτελεῖ *ἀνώτερη μορφή κοινωνικῆς ὀργάνωσης*. Μήπως ὁ καπιταλισμός, καταστρέφοντας τούς μεσαιωνικούς κοινοτικούς, συντεχνιακούς, συνεταιριστικούς κλπ. δεσμούς, δέ βάζει στή θέση τους ἄλλους; Μήπως ἡ ἐμπορευματική οἰκονομία δέν ἀποτελεῖ κιόλας *δεσμό* ἀνάμεσα στούς παραγωγούς, δεσμό, πού πραγματοποιεῖται μέσω τῆς *ἀγορᾶς;****** Ὁ ἀνταγωνιστικός, ὁ γεμάτος ταλαντεύσεις καί ἀντιθέσεις χαρακτήρας *τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ* δέ σοῦ δίνει τό δικαίωμα νά ἀρνιέσαι *τήν ὕπαρξή του*. Καί ξέρουμε ὅτι ἴσα-ἴσα ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἀντιθέσεων ἀποκαλύπτει ὅλο καί πιό ἔντονα τή δύναμη τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ, *ἀναγκάζει* ὅλα τά ἐπιμέρους στοιχεῖα καί τάξεις τῆς

φατικά πράγματα, ὥστε μπορεῖ νά διαλέξει κανείς ἀπό αὐτά *ὁποιεσδήποτε θέσεις*, πού δέ συνδέονται καθόλου μεταξύ τους. Ὡστόσο δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐξιδανικεύεται τό ἀγροτικό νοικοκυριό μὲ τόν δμιχλώδη ὅρο: «λαϊκή παραγωγή». Ἡ δμίχλη ἀποτελεῖ ἀτμόσφαιρα ἐξαιρετικά κατάλληλη γιά κάθε λογῆς μεταμφιέσεις.

* Πρβλ. Ν.—ον σελ. 321 in f. (in fine —στὸ τέλος. *Ἡ Σύντ.)*. κ.ἄ.

** Ibid., σελ. 335. Σελ. 184: ὁ καπιταλισμός «στερεῖ τή σταθερότητα». Καί πολλές ἄλλες.

*** «Στήν πραγματικότητα οἱ ἐκφράσεις: κοινωνία, ἕνωση εἶναι ὀνομασίες, πού μποροῦν νά δοθοῦν σέ κάθε κοινωνία, τόσο στή φεουδαρχική κοινωνία, ὅσο καί στήν ἀστική, πού εἶναι μιά ἕνωση βασισμένη στό συναγωνισμό. Πῶς μποροῦν νά ὑπάρχουν συγγραφεῖς, πού νομίζουν ὅτι εἶναι δυνατό νά ἀποτρέψουν τό συναγωνισμό μόνο μέ τή λέξη: *ἕνωση;*» (Marx, «Das Elend der Philosophie») (Μάρξ. «Ἡ Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας»[72]. *Ἡ Σύντ.))*. Ἐπικρίνοντας πολύ αὐστηρά τή συναισθηματική καταδίκη τοῦ συναγωνισμοῦ, ὁ συγγραφέας τονίζει ἀνοιχτά *τήν προοδευτική πλευρά* του, τήν κινητήρια δύναμή του, πού σπρώχνει πρός τά μπρός «τήν τεχνική πρόοδο καί τήν κοινωνική πρόοδο».

κοινωνίας νά τείνουν στήν ἕνωση καί μάλιστα στήν ἕνωση ὄχι πιά μέσα στά στενά πλαίσια μιᾶς κοινότητας ἤ μιᾶς περιφέρειας, ἀλλά στήν ἕνωση ὅλων τῶν ἐκπροσώπων τῆς δοσμένης τάξης *ὅλου τοῦ ἔθνους* ἀκόμα καί τῶν διάφορων κρατῶν. Μόνο ἕνας ρωμαντικός μέ τίς ἀντιδραστικές του ἀντιλήψεις μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ τήν ὕπαρξη τῶν δεσμῶν αὐτῶν καί τή βαθύτερη σημασία τους, πού στηρίζεται στήν κοινότητα τῶν ρόλων· στήν ἐθνική οἰκονομία καί ὄχι στά ἐδαφικά, ἐπαγγελματικά, θρησκευτικά κλπ. συμφέροντα. Καί ἄν ἕνας παρόμοιος συλλογισμός στάθηκε ἡ αἰτία νά δοθεῖ ἡ ὀνομασία ρωμαντικός στόν Σισμόντι, πού ἔγραφε ὅταν ἡ ὕπαρξη τῶν καινούργιων αὐτῶν δεσμῶν, πού γεννάει ὁ καπιταλισμός, βρισκόταν ἀκόμα σέ ἐμβρυώδικη κατάσταση, τότε πολύ περισσότερο ἀξίζει νά δοθεῖ ὁ χαρακτηρισμός αὐτός στούς δικούς μας ναρόντνικους, γιατί τώρα μόνο ἄνθρωποι ἐντελῶς τυφλοί μποροῦν ν' ἀρνιοῦνται τήν τεράστια σημασία αὐτῶν τῶν δεσμῶν.

Ὅσο γιά τήν ἀβεβαιότητα τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης καί τήν ἀστάθεια κτλ., πρόκειται γιά τό ἴδιο παλιό τροπάρι, γιά τό ὁποῖο μιλήσαμε ἀπ' ἀφορμή τήν ἐξωτερική ἀγορά. Στίς ἐπιθέσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐκδηλώνεται ἴσα-ἴσα ὁ ρωμαντικός, πού καταδικάζει φοβισμένα ἀκριβῶς αὐτό πού ἡ ἐπιστημονική θεωρία ἐκτιμᾶ περισσότερο ἀπ' ὅλα στόν καπιταλισμό: τήν προσιδιάζουσα σ' αὐτόν τάση γιά ἀνάπτυξη, τήν ἀκατάσχετη τάση του νά τραβάει μπροστά, τό γεγονός ὅτι τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά σταματήσει ἤ ν' ἀναπαραγάγει τά οἰκονομικά προτσές στίς προηγούμενες ἀμετάβλητες διαστάσεις. Μόνο ἕνας οὐτοπιστής, πού φκιάχνει φανταστικά σχέδια ἐπέκτασης σ' ὅλη τήν κοινωνία τῶν μεσαιωνικῶν ἑνώσεων (σάν τήν κοινότητα), μπορεῖ ν' ἀγνοεῖ τό γεγονός ὅτι ἴσα-ἴσα ἡ «ἀστάθεια» τοῦ καπιταλισμοῦ ἀποτελεῖ τεράστιο προοδευτικό παράγοντα, πού ἐπιταχύνει τήν κοινωνική ἐξέλιξη, πού τραβάει ὅλο καί μεγαλύτερες μάζες τοῦ πληθυσμοῦ στή δίνη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, πού τίς ἀναγκάζει νά σκέφτονται γιά τή συγκρότησή της, πού τίς ἀναγκάζει μόνες τους «νά σφυρηλατοῦν τήν εὐτυχία τους».

Οἱ φράσεις τοῦ κ. Ν. —ον γιά «ἀστάθεια» τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, γιά δυσανάλογη ἀνάπτυξη τῆς ἀνταλλαγῆς, γιά παραβίαση τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στή βιομηχανία καί στή γεωργία, ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, οἱ φράσεις ὅτι οἱ κρίσεις ἔχουν ἀνώμαλο χαρακτήρα κτλ. δείχνουν κατά τόν πιό ἀναμφισβήτητο τρόπο ὅτι ὥς τώρα

στέκει ὁλοκληρωτικά στήν ἄποψη τοῦ *ρωμαντισμοῦ*. Συνεπῶς ἡ κριτική πού ἔγινε στόν εὐρωπαϊκό ρωμαντισμό ἰσχύει *λέξη πρός λέξη* καί γιά τή θεωρία του. Ὁρίστε μιά ἀπόδειξη:

«Ἂς ἀκούσουμε τό γέρο-Μπουαγκιλμπέρ:

"Ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων, — λέει, — θά πρέπει νά εἶναι πάντοτε *ἀναλογική*, γιατί μόνο μιά τέτια ἀμοιβαία συμφωνία τούς δίνει τή δυνατότητα ν' ἀναπαράγονται κάθε στιγμή... Ἐπειδή ὁ πλοῦτος δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά αὐτή ἡ συνεχής ἀνταλλαγή ἀνάμεσα σέ ἄνθρωπο καί ἄνθρωπο, ἀνάμεσα σέ ἐπιχείρηση καί ἐπιχείρηση, θά ἦταν φριχτή πλάνη ν' ἀναζητοῦνται οἱ αἰτίες τῆς ἀθλιότητας κάπου ἀλλοῦ καί ὄχι στήν παραβίαση τῆς ἀνταλλαγῆς αὐτῆς, πού προκαλεῖται λόγω τῶν ἀποκλίσεων ἀπό τίς ἀναλογικές τιμές".

Ἂς ἀκούσουμε καί ἕνα νεότατο* οἰκονομολόγο:

"Ἕνας μεγάλος νόμος, πού πρέπει νά ἐφαρμοστεῖ στήν παραγωγή εἶναι ὁ νόμος τῆς *ἀναλογικότητας* (the law of proportion)· μόνο ὁ νόμος αὐτός εἶναι σέ θέση νά διατηρήσει τή σταθερότητα τῆς ἀξίας... Τό ἰσοδύναμο πρέπει νά ἐξασφαλιστεῖ... Ὅλα τά ἔθνη σέ διάφορες ἐποχές προσπάθησαν μέ πάρα πολλούς ἐμπορικούς κανονισμούς καί περιορισμούς νά ἐφαρμόσουν ὥς ἕνα ὁρισμένο σημεῖο τό νόμο αὐτό τῆς ἀναλογικότητας. Ὁ ἐγωισμός ὅμως, πού ἀποτελεῖ γνώρισμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης ὁδήγησε τά πράγματα ὥς τό σημεῖο νά ἀνατραπεῖ ὅλο αὐτό τό σύστημα ρύθμισης. Ἀναλογική παραγωγή (proportionale production) θά πεῖ ἐφαρμογή τῆς ἀληθινῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἐπιστήμης" (W. Atkinson «Principles of political economy», London, 1840 p. 170 καί 195)**.

Fuit Troja!*** Ἡ σωστή αὐτή ἀναλογία ἀνάμεσα στήν προσφορά καί στή ζήτηση, πού ἀρχίζει πάλι νά γίνεται ἀντικείμενο τόσων πολλῶν πόθων, ἔχει πάψει νά ὑπάρχει ἐδῶ καί πάρα πολύν καιρό. Ἔφαγε τό ψωμί της. Ἦταν δυνατή μόνον ὅταν τά μέσα παραγωγῆς ἦταν περιορισμένα, ὅταν ἡ ἀνταλλαγή γινόταν μέσα σέ ἐξαιρετικά στενά πλαίσια. Μέ τήν ἐμφάνιση τῆς μεγάλης βιομηχανίας ἡ σωστή αὐτή ἀναλογία ἔπρεπε ὁπωσδήποτε (mußte) νά ἐξαφανιστεῖ, καί ἡ παραγωγή ἔπρε-

---

* Γράφτηκε τό 1847.

** —Οὐίλ Ἄτκινσον. «Βάσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», Λονδίνο, 1840, σελ. 170 καί 195. *Ἡ Σύντ.*

*** —Πάει ἡ Τροία! *Ἡ Σύντ.*

πε μέ ἀναγκαιότητα νόμου τῆς φύσης νά περνᾶ διαδοχικά καί συνεχῶς ἀπό ἄνθηση καί ὕφεση, κρίση, στασιμότητα, καινούργια ἄνθηση καί οὕτω καθεξῆς.

Ὅσοι θέλουν, σάν τόν Σισμόντι, νά ἐπιστρέψουν στή σωστή ἀναλογικότητα τῆς παραγωγῆς καί παράλληλα νά διατηρήσουν τίς σύγχρονες βάσεις τῆς κοινωνίας — εἶναι ἀντιδραστικοί, ἐπειδή θά ἔπρεπε, γιά νά εἶναι συνεπεῖς, νά προσπαθοῦν νά ἐπαναφέρουν καί τούς ἄλλους ὅρους τῆς βιομηχανίας τῶν περασμένων καιρῶν.

Τί κρατοῦσε τήν παραγωγή σέ σωστές ἤ σχεδόν σωστές ἀναλογίες; Ἡ ζήτηση, πού καθόριζε τήν προσφορά, προηγοῦνταν ἀπ' αὐτή· ἡ παραγωγή ἀκολουθοῦσε καταπόδι τήν κατανάλωση. Ἡ μεγάλη βιομηχανία, ἐπειδή ὁ ἴδιος ὁ χαρακτήρας τῶν ἐργαλείων, πού χρησιμοποιεῖ, τήν ἀναγκάζει νά παράγει σέ διαρκῶς μεγαλύτερη κλίμακα, δέν μπορεῖ νά περιμένει τή ζήτηση. Ἡ παραγωγή τραβάει μπροστά ἀπό τή ζήτηση, ἡ προσφορά προκαλεῖ μέ τό στανιό τή ζήτηση.

Στή σύγχρονη κοινωνία, στή βιομηχανία, πού βασίζεται στήν ἀτομική ἀνταλλαγή, ἡ ἀναρχία τῆς παραγωγῆς, πού εἶναι πηγή τόσων συμφορῶν, εἶναι ταυτόχρονα καί αἰτία προόδου.

Συνεπῶς ἕνα ἀπό τά δυό: εἴτε θά ἐπιθυμεῖς τίς σωστές ἀναλογίες τῶν περασμένων αἰώνων μέ τά μέσα παραγωγῆς τῆς ἐποχῆς μας — καί αὐτό σημαίνει ὅτι εἶσαι ταυτόχρονα ἀντιδραστικός καί οὐτοπιστής.

Εἴτε θά ἐπιθυμεῖς πρόοδο χωρίς ἀναρχία, — καί τότε εἶναι ἀπαραίτητο νά παραιτηθεῖς ἀπό τήν ἀτομική ἀνταλλαγή, γιά νά διατηρήσεις τίς παραγωγικές δυνάμεις» («Das Elend der Philosophie», S. 46-48)[73].

Τά τελευταῖα λόγια ἀφοροῦν τόν Προυντόν, ἐνάντια στόν ὁποῖο κάνει πολεμική ὁ συγγραφέας, χαρακτηρίζοντας ἔτσι τή διαφορά τῆς ἄποψής του καί ἀπό τίς ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι καί ἀπό τίς ἀντιλήψεις τοῦ Προυντόν. Φυσικά, ὁ κ. Ν. — ον δέ θά συμφωνοῦσε σ' *ὅλες* τίς ἀντιλήψεις του οὔτε μέ τόν ἕνα οὔτε μέ τόν ἄλλο*. Ἐμβαθύνετε ὅμως στό περιεχόμενο τοῦ

* Ἄν καί εἶναι ἀκόμα πολύ προβληματικό, γιατί δέ θά συμφωνοῦσε; Μήπως μόνον ἐπειδή οἱ συγγραφεῖς αὐτοί ἔβαζαν τό ζήτημα πιό πλατιά, ἔχοντας ὑπόψη τό δοσμένο οἰκονομικό σύστημα γενικά, τή θέση καί τή σημασία του στήν ἐξέλιξη ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας, χωρίς νά περιορίζουν τόν ὁρίζοντά τους *σέ μιά μόνο χώρα*, γιά τήν ὁποία μπορεῖ δῆθεν νά σκαρώσει κανείς μιά *εἰδική θεωρία*;

ἀποσπάσματος αὐτοῦ. Σέ τί συνίσταται ἡ βασική θέση τοῦ συγγραφέα, ἀπό τά ἔργα τοῦ ὁποίου παραθέσαμε περικοπές, ἡ βασική ·ου σκέψη, πού τόν φέρνει σέ ἀσυμβίβαστη ἀντίθεση μέ τούς προγενέστερούς του; Ἀναμφισβήτητα στό ὅτι τοποθετεῖ τό ζήτημα τῆς ἀστάθειας τοῦ καπιταλισμοῦ (πού τή διαπιστώνουν *καί οἱ τρεῖς αὐτοί* συγγραφεῖς) πάνω σέ *ἱστορική* βάση καί παραδέχεται ὅτι ἡ ἀστάθεια αὐτή ἀποτελεῖ *προοδευτικό παράγοντα*. Μ' ἄλλα λόγια, παραδέχεται, πρῶτο, ὅτι ἡ δοσμένη κεφαλαιοκρατική ἀνάπτυξη, πού συντελεῖται μέ δυσαναλογίες, κρίσεις κλπ. εἶναι *ἀνάπτυξη ἀναγκαία*, καί λέει ὅτι ὁ ἴδιος κιόλας ὁ χαρακτήρας τῶν μέσων παραγωγῆς (μηχανές) προκαλεῖ ἀπεριόριστη τάση γιά διεύρυνση τῆς παραγωγῆς καί συνεχές προβάδισμα τῆς προσφορᾶς ἀπέναντι στή ζήτηση. Δεύτερο, αὐτός παραδέχεται ὅτι στή δοσμένη αὐτή ἀνάπτυξη ὑπάρχουν *στοιχεῖα προόδου*: ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἡ κοινωνικοποίηση τῆς ἐργασίας στά πλαίσια ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας, ἡ αὔξηση τῆς μετακίνησης καί τῆς συνειδητότητας τοῦ πληθυσμοῦ κτλ. Μέ τά δυό αὐτά σημεῖα ἐξαντλεῖται ἡ διαφορά του ἀπό τόν Σισμόντι καί τόν Προυντόν, πού συμφωνοῦν μαζί του στή διαπίστωση τῆς «ἀστάθειας» καί τῶν ἀντιθέσεων, πού γεννάει αὐτή, καί στόν εἰλικρινῆ πόθο νά παραμεριστοῦν αὐτές οἱ ἀντιθέσεις. Ἡ μή κατανόηση τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ «ἀστάθεια» αὐτή εἶναι *ἀναγκαῖο* γνώρισμα κάθε καπιταλισμοῦ καί κάθε ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας γενικά, τούς ὁδηγεῖ στήν *οὐτοπία*. Ἡ μή κατανόηση τῶν στοιχείων τῆς προόδου, πού *προσιδιάζουν* στήν ἀστάθεια αὐτή, κάνει τίς θεωρίες τους *ἀντιδραστικές**.

Καί τώρα προτείνουμε στούς κ.κ. ναρόντνικους ν' ἀπαντήσουν στό ἐρώτημα: ὁ κ. Ν. —ον συμμερίζεται τίς ἀπόψεις τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας στά δυό παραπάνω σημεῖα; παραδέχεται ὅτι ἡ ἀστάθεια εἶναι ἰδιότητα τοῦ δοσμένου συστήματος καί τῆς δοσμένης ἐξέλιξης, παραδέχεται ὅτι στήν ἀστάθεια αὐτή ὑπάρχουν στοιχεῖα προόδου; Ὁ καθένας ξέρει ὅτι

* Ὁ ὅρος αὐτός χρησιμοποιεῖται μέ τήν ἱστορικοφιλοσοφική ἔννοια καί χαρακτηρίζει μόνο τό λάθος τῶν θεωρητικῶν, πού παίρνουν τά ξεπερασμένα καθεστῶτα σάν πρότυπα γιά τούς συλλογισμούς τους. Δέν ἀφορᾶ καθόλου οὔτε τίς ἀτομικές ἀρετές τῶν θεωρητικῶν αὐτῶν, οὔτε τά προγράμματά τους. Ὁ καθένας ξέρει ὅτι καί ὁ Σισμόντι καί ὁ Προυντόν δέν ἦταν ἀντιδραστικοί μέ τή συνηθισμένη σημασία τῆς λέξης. Ἐξηγοῦμε τίς στοιχειώδικες αὐτές ἀλήθειες, γιατί οἱ κ.κ. ναρόντνικοι, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ὥς τά σήμερα ἀκόμα δέν τίς ἔχουν ἀφομοιώσει.

δέν τό παραδέχεται· ἀπεναντίας ὁ κ. Ν. —ον δηλώνει ὅτι ἡ «ἀστάθεια» αὐτή τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι ἁπλή ἀνωμαλία, παρέκκλιση κτλ. καί τή θεωρεῖ κατάπτωση, ὀπισθοδρόμηση (πρβλ. πιό πάνω: «στερεῖ τή σταθερότητα»), ἐξιδανικεύοντας ἐκείνη ἀκριβῶς τήν οἰκονομική στασιμότητα (θυμηθεῖτε τά «αἰώνια βάθρα», τίς «καθαγιασμένες ἀπό τούς αἰῶνες ἀρχές» κτλ.), ἡ ἐκμηδένιση τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἴσα-ἴσα τήν ἱστορική ὑπηρεσία τοῦ «ἀσταθοῦς» καπιταλισμοῦ. Γιά τό λόγο αὐτό εἶναι ξεκάθαρο ὅτι εἴχαμε πέρα γιά πέρα δίκαιο κατατάσσοντάς τον στούς ρωμαντικούς καί ὅτι καμιά «περικοπή» καί καμιά «παραπομπή» ἀπομέρους του δέ θ' ἀλλάξει *αὐτό τό χαρακτήρα τῶν δικῶν του συλλογισμῶν.*

Λίγο παρακάτω θά σταθοῦμε ἀκόμα μιά φορά στήν «ἀστάθεια» αὐτή (παίρνοντας ἀφορμή ἀπ' τήν ἐχθρική στάση τοῦ ρωμαντισμοῦ καί τοῦ ναροντνικισμοῦ στό ζήτημα τῆς ἐλάττωσης τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ ὑπέρ τοῦ βιομηχανικοῦ), καί τώρα θά παραθέσουμε μιά περικοπή ἀπό τήν «Κριτική ὁρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», ἀφιερωμένη στήν ἀνάλυση τῶν *συναισθηματικῶν* ἐπιθέσεων ἐνάντια στή χρηματική οἰκονομία.

«Οἱ καθορισμένοι αὐτοί κοινωνικοί ρόλοι (καί συγκεκριμένα: οἱ ρόλοι τοῦ πουλητῆ καί τοῦ ἀγοραστῆ) δέν ὀφείλονται στήν ἀνθρώπινη ἀτομικότητα γενικά, ἀλλά στίς ἀνταλλακτικές σχέσεις ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, πού παράγουν τά προϊόντα τους μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων. Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στόν ἀγοραστή καί στόν πουλητή, εἶναι σέ τέτιο βαθμό μή ἀτομικές, ὥστε καί οἱ δυό τους συνάπτουν τίς σχέσεις αὐτές μόνο στό μέτρο, πού ἡ ἐργασία τους χάνει τόν ἀτομικό χαρακτήρα καί συγκεκριμένα, στό μέτρο πού, σάν ἐργασία μή ἀτομική, γίνεται χρῆμα. Γιά τό λόγο αὐτό εἶναι τόσο παράλογο νά θεωρεῖ κανείς τούς οἰκονομικοαστικούς αὐτούς ρόλους τοῦ ἀγοραστῆ καί τοῦ πουλητῆ αἰώνιες κοινωνικές μορφές τοῦ ἀνθρώπινου ἀτομικισμοῦ, ὅσο εἶναι ἄδικο νά θρηνεῖ γι' αὐτούς τούς ρόλους παίρνοντάς τους σάν αἰτία τῆς ἐκμηδένισης τοῦ ἀτομικισμοῦ αὐτοῦ.

Πόσο βαθιά κατάπληξη προξενεῖ στούς ἀγαθούς ἀνθρώπους ἀκόμα καί ἡ ἐντελῶς ἐπιφανειακή μορφή τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, πού ἐκδηλώνεται στήν ἀγορά καί στήν πούληση, φαίνεται ἀπό τό παρακάτω ἀπόσπασμα παρμένο ἀπό τό βιβλίο τοῦ 'Ισαάκ Περέιρα "Leçons sur l'industrie et les finances",

Paris, 1832*. Τό γεγονός ὅτι αὐτός ὁ ἴδιος ὁ Ἰσαάκ, σάν ἐφευρέτης καί διχτάτορας τῆς τράπεζας "Crédit mobilier", ἔχει ἀποχτήσει τή θλιβερή δόξα τοῦ λύκου τοῦ χρηματιστηρίου τοῦ Παρισιοῦ, δείχνει τί ἀκριβῶς περιέχει τό προαναφερόμενο βιβλίο μαζί μέ μιά συναισθηματική κριτική τῆς οἰκονομίας. Ὁ κ. Περέιρα πού τόν καιρό ἐκεῖνο ἦταν ἀπόστολος τοῦ Σαίν-Σιμόν, λέει: "Ἐπειδή τά ἄτομα εἶναι ἀπομονωμένα, χωρισμένα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο τόσο στήν παραγωγή, ὅσο καί στήν κατανάλωση, γίνεται ἀνάμεσά τους ἀνταλλαγή τῶν προϊόντων τῆς παραγωγῆς τους. Ἀπό τήν ἀνάγκη τῆς ἀνταλλαγῆς ἀπορέει ἡ ἀνάγκη νά καθορίζεται ἡ σχετική ἀξία τῶν ἀντικειμένων. Ἔτσι οἱ ἰδέες τῆς ἀξίας καί τῆς ἀνταλλαγῆς συνδέονται στενά μεταξύ τους καί στήν πραγματική τους μορφή ἐκφράζουν καί οἱ δυό τόν ἀτομικισμό καί τόν ἀνταγωνισμό... Ἡ ἀξία τῶν προϊόντων μπορεῖ νά καθορίζεται μόνο ἐπειδή ὑπάρχει πούληση καί ἀγορά, μ' ἄλλα λόγια, ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα στά διάφορα μέλη τῆς κοινωνίας. Εἶναι ἀνάγκη νά φροντίζει κανείς γιά τιμή καί γιά ἀξία ἐκεῖ ὅπου τό κάθε ἄτομο πρέπει ν' ἀγωνίζεται γιά νά παίρνει τά ἀπαραίτητα γιά τή συντήρησή του εἴδη» (στό προαναφερόμενο ἔργο, σελ. 68)[74].

Γεννιέται τό ἐρώτημα: ποῦ βρίσκεται ἡ συναισθηματικότητα τοῦ Περέιρα; Μιλάει μόνο γιά τόν ἀτομικισμό, τόν ἀνταγωνισμό, τήν πάλη πού χαρακτηρίζουν τόν καπιταλισμό, λέει τά ἴδια πού λένε μέ διάφορους τρόπους οἱ δικοί μας ναρόντνικοι, καί μάλιστα θά νόμιζε κανείς ὅτι λένε τήν ἀλήθεια, γιατί «ὁ ἀτομικισμός, ὁ ἀνταγωνισμός καί ἡ πάλη» ἀποτελοῦν πραγματικά ἀναγκαῖο γνώρισμα τῆς ἀνταλλαγῆς, τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Ἡ συναισθηματικότητα βρίσκεται στό ὅτι ὁ ὀπαδός αὐτός τοῦ Σαίν-Σιμόν, παρασέρνεται ἀπό τήν τάση νά καταδικάζει τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ καί *δέν βλέπει πίσω ἀπό τίς ἀντιθέσεις αὐτές* τό γεγονός, ὅτι καί *ἡ ἀνταλλαγή* ἐκφράζει μιά εἰδική μορφή τῆς *κοινωνικῆς οἰκονομίας*, ὅτι, συνεπῶς, *ὄχι μόνο χωρίζει* (αὐτό εἶναι σωστό μόνον ὅσον ἀφορᾶ τίς μεσαιωνικές ἑνώσεις πού τίς καταστρέφει ὁ καπιταλισμός), *ἀλλά καί ἑνώνει* τούς ἀνθρώπους, ὑποχρεώνοντάς τους νά συνάπτουν σχέσεις μεταξύ τους μέσω τῆς ἀγορᾶς**.

* —«Μαθήματα γιά τή βιομηχανία καί τά οἰκονομικά». Παρίσι 1832. *Ἡ Σύντ.*

** Ἀντικαθιστώντας τίς τοπικές, κλειστές ταξικές ἑνώσεις μέ τήν ἑνό-

Αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἐπιπόλαια ἀντίληψη, πού βγῆκε ἀπό τήν προσπάθεια νά «ξεκάνει» τόν καπιταλισμό (ἀπό τήν οὐτοπική ἄποψη), ἔδοσε ἀφορμή στόν παραπάνω συγγραφέα νά ὀνομάσει τήν κριτική τοῦ Περέιρα *συναισθηματική*.

Καί τί μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ Περέιρα, ὁ ἀπό καιροῦ λησμονημένος ἀπόστολος τοῦ ἀπό καιρό λησμονημένου σαινσιμονισμοῦ; Δέν εἶναι καλύτερα νά πάρουμε τό νεότατο «ἀπόστολο» τοῦ ναροντνικισμοῦ;

«Ἡ παραγωγή... ἔχασε τό λαϊκό χαρακτήρα καί πῆρε χαρακτήρα ἀτομικό, κεφαλαιοκρατικό» (κ. Ν. —ον, «Δοκίμια», σελ. 321-322).

Βλέπετε πῶς σκέφτεται ὁ μεταμφιεσμένος αὐτός ρωμαντικός; «ἡ λαϊκή παραγωγή ἔγινε ἀτομική». Καί ἐπειδή μέ τόν ὅρο «λαϊκή παραγωγή» ὁ συγγραφέας θέλει νά ὑπονοεῖ τήν κοινότητα[75], τονίζει, συνεπῶς, τήν πτώση *τοῦ κοινωνικοῦ* χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς, τό στένεμα *τῆς κοινωνικῆς* μορφῆς τῆς παραγωγῆς.

Ἔτσι ἔχουν τά πράγματα; Ἡ «κοινότητα» ὀργάνωνε τήν παραγωγή (*ἄν τήν ὀργάνωνε*· ἐξάλλου εἴμαστε πρόθυμοι νά κάνουμε ὁποιεσδήποτε παραχωρήσεις, στό συγγραφέα) μόνο στά πλαίσια κάθε ξεχωριστῆς κοινότητας, ἀποκομμένης ἀπό κάθε ἄλλη κοινότητα. Ὁ κοινωνικός χαρακτήρας τῆς παραγωγῆς ἀγκάλιαζε μόνο τά μέλη μιᾶς κοινότητας*. Ὁ καπιταλισμός ὅμως δημιουργεῖ τόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς στά πλαίσια ὅλου τοῦ κράτους. Ὁ «ἀτομικισμός» συνίσταται στήν καταστροφή τῶν κοινωνικῶν δεσμῶν· τούς δεσμούς ὅμως αὐτούς τούς καταστρέφει ἡ ἀγορά, βάζοντας στή θέση τους τούς δεσμούς ἀνάμεσα σέ *μάζες ἀτόμων*, πού δέν συνδέονται οὔτε μέσω τῆς κοινότητας, οὔτε μέσω τῶν κλειστῶν τάξεων, οὔτε μέσω τῶν ἐπαγγελμάτων, οὔτε μέσω τῆς στενῆς ἐδαφικῆς παραγωγῆς κλπ. Ἐπειδή ἡ σύνδεση, πού δημιουργεῖ ὁ καπιταλισμός, ἐκδηλώνεται μέ τή μορφή ἀντιθέσεων καί ἀνταγωνισμοῦ, *γιά τό λόγο αὐτό* ὁ ρωμαντικός μας δέ θέλει νά δεῖ τή σύνδεση αὐτή (ἄν καί ἡ κοινότητα σάν ὀργά-

τητα τῆς κοινωνικῆς θέσης καί τῶν κοινωνικῶν συμφερόντων στά πλαίσια ἑνός κράτους, ἀκόμα καί ὅλου τοῦ κόσμου.

* Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμστβο («Στατιστική συλλογή» τοῦ Μπλαγκοβέστενσκι) ἡ μέση ἔκταση μιᾶς *κοινότητας*, σέ 123 νομούς 22 κυβερνείων, εἶναι 53 νοικοκυριά μέ 323 ἄτομα καί τῶν δυό φύλων.

νωση παραγωγῆς δέν ὑπῆρξε ποτέ χωρίς τίς ἄλλες μορφές ἀντιθέσεων καί ἀνταγωνισμοῦ, πού χαρακτηρίζουν τούς παλιούς τρόπους παραγωγῆς). Ἡ οὐτοπική ἄποψη μετατρέπει καί τήν κριτική του γιά τόν καπιταλισμό σέ συναισθηματική κριτική.

II. Ο ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Ἡ ἐξιδανίκευση τῆς μικρῆς παραγωγῆς μᾶς δείχνει ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ρωμαντικῆς καί ναρόντνικης κριτικῆς: *τό μικροαστισμό της*. Εἴδαμε πῶς ὁ γάλλος καί ὁ ρῶσος ρωμαντικός μετατρέπουν κατά τόν ἴδιο τρόπο τή μικρή παραγωγή σέ «κοινωνική ὀργάνωση», σέ «μορφή παραγωγῆς», *ἀντιπαραθέτοντάς την στόν καπιταλισμό*. Εἴδαμε ἐπίσης ὅτι ἡ ἀντιπαράθεση αὐτή δέν περιέχει τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό μιάν ἐξαιρετική ἐπιπολαιότητα ἀντίληψης, ὅτι εἶναι ἕνας τεχνητός καί λαθεμένος χωρισμός τῆς μιᾶς μορφῆς τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας (μεγάλο βιομηχανικό κεφάλαιο) καί καταδίκη της, μέ οὐτοπική ἐξιδανίκευση τῆς ἄλλης μορφῆς τῆς ἴδιας ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας (μικρή παραγωγή). Τό ἀτύχημα εἶναι ὅτι τόσο οἱ εὐρωπαῖοι ρωμαντικοί τῶν ἀρχῶν τοῦ XIX αἰώνα, ὅσο καί οἱ ρῶσοι ρωμαντικοί τοῦ τέλους τοῦ XIX αἰώνα σκαρώνουν κάποιο ἀφηρημένο μικρό νοικοκυριό, πού στέκει ἔξω ἀπό τίς κοινωνικές σχέσεις παραγωγῆς, καί δέν παίρνουν ὑπόψη τό μικρούτσικο περιστατικό, ὅτι τό μικρό αὐτό νοικοκυριό στήν πραγματικότητα βρίσκεται ἀνάμεσα στίς συνθῆκες τῆς *ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς*, — τόσο τό μικρό νοικοκυριό τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου τῆς δεκαετίας 1820-1830, ὅσο καί τό ρωσικό νοικοκυριό τοῦ ἀγρότη τῆς δεκαετίας 1890-1900. Στήν πραγματικότητα ὁ μικροπαραγωγός, πού ἀποθεώνεται ἀπό τούς ναρόντνικους, εἶναι γιά τό λόγο αὐτό ἕνας μικροαστός· ὁ μικροαστός αὐτός πού βρίσκεται στίς ἴδιες ἀντιφατικές σχέσεις, ὅπως καί κάθε ἄλλο μέλος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, ὑπερασπίζει τόν ἑαυτό του ἐπίσης μέ τήν πάλη καί ἡ πάλη αὐτή ἀπό τό ἕνα μέρος δημιουργεῖ συνεχῶς μιά μικρή μειοψηφία μεγαλοαστῶν καί ἀπό τό ἄλλο σπρώχνει τήν πλειοψηφία στίς γραμμές τοῦ προλεταριάτου. Στήν πραγματικότητα, ὅπως τό βλέπει καί τό ξέρει ὁ καθένας, δέν ὑπάρχουν μικροπαραγωγοί πού νά μή βρίσκονται *ἀνάμεσα* στίς δυό αὐτές ἀντίθετες τάξεις, καί ἡ μέση αὐτή

θέση κανονίζει κατανάγκην τόν είδικό χαρακτήρα τῆς μικροαστικῆς τάξης, τή διφυΐα της, τή διπλοπροσωπία της, τήν ἕλξη της πρός τή μειοψηφία, πού βγαίνει κερδισμένη ἀπό τόν ἀγώνα, τήν ἐχθρική της στάση ἀπέναντι στούς «ἀποτυχημένους», δηλ. στήν πλειοψηφία. Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ ἐμπορευματική οἰκονομία, τόσο πιό δυνατά καί ἔντονα προβάλλουν οἱ ἰδιότητες αὐτές, τόσο πιό φανερό γίνεται ὅτι ἡ ἐξιδανίκευση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἐκφράζει ἁπλῶς μιά ἀντιδραστική, *μικροαστική* ἄποψη.

Δέν πρέπει νά γελιέται κανείς σχετικά μέ τή σημασία τῶν ὅρων αὐτῶν, πού ὁ συγγραφέας τῆς «Κριτικῆς ὁρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» χρησιμοποιοῦσε ἀκριβῶς γιά τόν Σισμόντι. Οἱ ὅροι αὐτοί δέ λένε καθόλου ὅτι ὁ Σισμόντι *ὑπερασπίζει* τούς καθυστερημένους μικροαστούς. *Ὁ Σισμόντι δέν τούς ὑπερασπίζει πουθενά:* αὐτός θέλει νά ὑποστηρίζει τήν ἄποψη τῶν ἐργαζομένων τάξεων γενικά, ἐκφράζει τή συμπάθειά του πρός ὅλους τούς ἐκπροσώπους τῶν τάξεων αὐτῶν, χαίρεται, λχ., γιά τήν ἐργατική νομοθεσία, ἐπιτίθεται ἐνάντια στόν καπιταλισμό καί δείχνει τίς ἀντιθέσεις του. Μέ λίγα λόγια, ἡ ἄποψή του εἶναι ἀπολύτως ἡ ἴδια μέ τήν ἄποψη τῶν σύγχρονων ναρόντνικων.

Γεννιέται τό ἐρώτημα: ποῦ στηρίζεται ὁ χαρακτηρισμός ὅτι εἶναι μικροαστός; Ἀκριβῶς στό ὅτι δέν καταλαβαίνει τή σύνδεση ἀνάμεσα στή μικρή παραγωγή (πού τήν ἐξιδανικεύει) καί τό μεγάλο κεφάλαιο (πού τό πολεμάει). Ἀκριβῶς στό ὅτι *δέ βλέπει* πῶς ὁ ἀγαπημένος του μικροπαραγωγός, ὁ ἀγρότης, γίνεται, στήν πραγματικότητα, μικροαστός. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ποτέ τήν παρακάτω ἐξήγηση σχετικά μέ τό γεγονός ὅτι οἱ θεωρίες τῶν διάφορων συγγραφέων ἀνάγονται στά συμφέροντα καί στήν ἄποψη τῶν διάφορων τάξεων:

«Δέν πρέπει νά νομίζουμε ὅτι ἡ μικροαστική τάξη ἔχει σάν ἀρχή νά ἐπιδιώκει νά πραγματοποιήσει τά δικά της ἐγωιστικά ταξικά συμφέροντα. Ἀντίθετα, πιστεύει ὅτι οἱ εἰδικοί ὅροι τῆς ἀπελευθέρωσής της εἶναι ταυτόχρονα καί οἱ μοναδικοί γενικοί ὅροι, πού δίνουν τή δυνατότητα νά σωθεῖ ἡ σύγχρονη κοινωνία καί ν' ἀποφευχθεῖ ἡ ταξική πάλη. Ἐπίσης δέν πρέπει νά νομίζουμε ὅτι ὅλοι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δημοκρατίας εἶναι μαγαζάτορες ἤ θαυμαστές τους. Μπορεῖ ἀπό ἄποψη μόρφωσης καί ἀτομικῆς θέσης ν' ἀπέχουν ἀπ' αὐτούς ὅσο ὁ οὐρανός ἀπό τή γῆ. Ἐκπροσώπους τοῦ μικροαστοῦ τούς κάνει τό γεγονός ὅτι ἡ σκέψη τους δέν μπορεῖ νά ξεπεράσει τά ὅρια

πού δέν ξεπερνάει ή ζωή τοῦ μικροαστοῦ καί συνεπῶς ἀντιμετωπίζουν θεωρητικά τά ἴδια προβλήματα καί τίς ἴδιες λύσεις, πού ἀντιμετωπίζει πραχτικά ὁ μικροαστός λόγω τοῦ ὑλικοῦ του συμφέροντος καί τῆς κοινωνικῆς του θέσης. Αὐτή εἶναι γενικά ἡ σχέση ἀνάμεσα στούς *πολιτικούς καὶ φιλολογικούς ἐκπροσώπους* μιᾶς τάξης καί στήν τάξη πού ἐκπροσωποῦν» (Κ. Μάρξ, «Ἡ 18η Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη», μετάφραση τῶν Μπαζάροφ καί Στεπάνοφ, σελ. 179-180)[76].

Συνεπῶς εἶναι πολύ κωμικοί οἱ ναρόντνικοι, πού νομίζουν ὅτι οἱ ὑποδείξεις γιά μικροαστισμό γίνονται μόνο μέ τό σκοπό νά εἰπωθεῖ κάτι τό πολύ φαρμακερό, ὅτι εἶναι μιά ἁπλή μέθοδος πολεμικῆς. Μέ τή στάση αὐτή δείχνουν ὅτι δέν καταλαβαίνουν τίς γενικές ἀντιλήψεις τῶν ἀντιπάλων τους, καί τό κυριότερο, ὅτι δέν καταλαβαίνουν τίς ἴδιες τίς βάσεις τῆς κριτικῆς ἐκείνης τοῦ καπιταλισμοῦ, μέ τήν ὁποία «συμφωνοῦν» ὅλοι, καί *τή διαφορά* της ἀπό τή συναισθηματική καί μικροαστική κριτική. Καί μόνον ἡ ἐπίμονη προσπάθεια νά παρακαμφθεῖ τό ἴδιο τό ζήτημα σχετικά μέ τά τελευταῖα αὐτά εἴδη κριτικῆς, σχετικά μέ τήν ὕπαρξή τους στή Δυτική Εὐρώπη καί σχετικά μέ τή στάση τους ἀπέναντι στήν ἐπιστημονική κριτική, δείχνει παραστατικά γιατί οἱ ναρόντνικοι δέ θέλουν νά καταλάβουν αὐτή τή διαφορά*.

Ἄς ἐξηγήσουμε ὅσα εἴπαμε μέ ἕνα παράδειγμα. Στή βιβλιογραφία τοῦ «Ρούσκαγια Μίσλ»[77] τεῦχος 5 τοῦ 1896 (σελ. 229 κ.ἑ.), γίνεται λόγος γιά τό γεγονός ὅτι μέσα στή διανόηση «τελευταῖα παρουσιάστηκε καί ἀναπτύσσεται μέ καταπληχτική ταχύτητα μιά ὁμάδα», πού ἀπὸ ἄποψη ἀρχῶν κρατᾶ ἀπόλυτα ἐχθρική στάση ἀπέναντι στό ναροντνικισμό. Ὁ κ. κριτικός ἀναφέρει σέ πολύ γενικές γραμμές τίς αἰτίες καί τό χαρακτήρα τῆς ἐχθρότητας αὐτῆς καί δέν μπορεῖ παρά νά ση-

* Λογουχάρη ὁ Ἐφρούσι ἔγραψε δυό ἄρθρα γιά τό «πῶς ἔβλεπε τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ» ὁ Σισμόντι («Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τεῦχος 7, σελ. 139) καί ὅμως *δέν κατάλαβε καθόλου* ἀκριβῶς πῶς τήν ἔβλεπε ὁ Σισμόντι. Ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» *δέν ἀντιλήφθηκε* τή μικροαστική ἄποψη τοῦ Σισμόντι. Κι ἐπειδή ὁ Ἐφρούσι ξέρει, χωρίς ἀμφιβολία, τόν Σισμόντι· ἐπειδή (ὅπως θά δοῦμε παρακάτω) ξέρει ἴσα-ἴσα τόν ἐκπρόσωπο τῆς νεότατης θεωρίας, πού χαρακτήρισε ἔτσι τόν Σισμόντι· ἐπειδή ἀκόμα θέλει νά εἶναι «σύμφωνος» μέ τόν ἐκπρόσωπο τῆς καινούργιας θεωρίας, — ἡ μή κατανόηση ἀπομέρους του ἀποχτᾶ ἀπόλυτα συγκεκριμένη σημασία. Ὁ ναρόντνικος οὔτε καί μποροῦσε νά δεῖ τό ρωμαντισμό κεῖνο, πού δέ βλέπει στόν ἑαυτό του.

μειώσουμε μέ εὐγνωμοσύνη ὅτι στήν περίπτωση αὐτή ἐκθέτει μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια *τήν οὐσία* τῆς ἐχθρικῆς πρός τόν ναροντνικισμό ἄποψης*. Ὁ κ. κριτικός δέ συμμερίζεται τήν ἄποψη αὐτή. Δέν καταλαβαίνει ὅτι οἱ ἰδέες τῶν ταξικῶν συμφερόντων κλπ. μᾶς ἀνάγκασαν ν' ἀρνηθοῦμε τά «λαϊκά ἰδανικά» («ἁπλῶς *λαϊκά* καί ὄχι ναροντνικιστικά»** ibid., σελ. 229), πού συνίστανται τάχα στήν εὐημερία, στήν ἐλευθερία καί στή συνειδητότητα τῆς ἀγροτιᾶς, δηλ. τῆς πλειοψηφίας τοῦ πληθυσμοῦ.

«Θά μᾶς προβάλουν βέβαια τήν ἀντίρηση — λέει ὁ κ. κριτικός — ὅπως πρόβαλαν ἀντιρήσεις καί σέ ἄλλους, ὅτι τά ἰδανικά τοῦ συγγραφέα-ἀγρότη (ἐπρόκειτο γιά τούς πόθους πού εἶχε ἐκφράσει ἕνας ἀγρότης) εἶναι μικροαστικά καί ὅτι γι' αὐτό καί ἡ φιλολογία μας ὥς τά σήμερα ἐκπροσωποῦσε καί ὑπερασπιζόταν τά συμφέροντα τῆς μικροαστικῆς τάξης. Αὐτό ὅμως εἶναι ἁπλῶς ἕνα σκιάχτρο, καί ποιόν ἄλλον, ἐκτός ἀπό τά πρόσωπα, πού ἔχουν τήν κοσμοαντίληψη καί τίς πνευματικές συνήθειες τῆς ἐμπόρισσας τοῦ Ζαμοσκβορέτσιγε, μπορεῖς νά τρομάζεις μ' αὐτό τό σκιάχτρο;...».

Μεγάλα λόγια! Ἄς ἀκούσουμε ὅμως παρακάτω:

«...Τό βασικό κριτήριο τόσο τῶν ὅρων τῆς ἀνθρώπινης συμβίωσης, ὅσο καί τῶν συνειδητῶν κοινωνικῶν μέτρων δέ βρίσκεται στίς οἰκονομικές κατηγορίες καί μάλιστα σέ κεῖνες πού ἔχουν ἀντιγραφεῖ ἀπό συνθῆκες, οἱ ὁποῖες εἶναι ξένες γιά τή χώρα καί ἔχουν διαμορφωθεῖ κάτω ἀπό διαφορετικούς ὅρους, ἀλλά στήν εὐτυχία καί στήν εὐημερία, τόσο τήν ὑλική, ὅσο καί τήν πνευματική τῆς πλειοψηφίας τοῦ πληθυσμοῦ. Κι ἄν ἕνας ὁρισμένος τρόπος ζωῆς καί ὁρισμένα μέτρα γιά τήν ὑποστήριξη καί ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ συστήματος ὁδηγοῦν στήν εὐτυχία αὐτή, τότε ὀνομάστε τα μικροαστικά ἤ κάπως ἀλλιῶς, τά πράγματα δέ θ' ἀλλάξουν ἀπ' αὐτό: αὐτός ὁ τρόπος ζωῆς καί αὐτά τά μέτρα θά εἶναι πάλι προοδευτικά στήν οὐσία τους, καί ἀκριβῶς γιά τό λόγο αὐτό θ' ἀντιπροσω-

* Αὐτό, βέβαια, ἠχεῖ πολύ παράξενα: νά ἐπαινεῖς κάποιον γιατί μεταδίδει μέ ἀκρίβεια τίς ξένες σκέψεις!! Τί θέλετε ὅμως νά κάνουμε; Ἀνάμεσα στούς συνηθισμένους νά κάνουν πολεμική ἀνθρώπους τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» καί τοῦ παλιοῦ «Νόβογε Σλόβο»[78], τῶν κ.κ. Κριβένκο καί Βοροντσόφ, μιά τέτοια πολεμική ἀποτελεῖ πραγματικά ἀσυνήθιστη ἐξαίρεση.

** Στό ρωσικό «ναρόντνιγε» καί «ναροντνίτσεσκιγε». *Σημ. μετ*

πεύουν *τό ἀνώτερο ἰδανικό, πού εἶναι ἐφικτό γιά τήν κοινωνία στίς δοσμένες συνθῆκες καὶ στή δοσμένη κατάστασή της»* (ib., σελ. 229-230, ἡ ὑπογράμμιση τοῦ συγγραφέα).

Μήπως ὁ κ. κριτικός δέ βλέπει, ὅτι μέσα στή θέρμη τῆς πολεμικῆς, πήδηξε πάνω ἀπό τό ζήτημα;

Ἀφοῦ εἶπε μέ πολύ μεγάλη αὐστηρότητα ὅτι ἡ κατηγορία ἐνάντια στό ναροντνικισμό γιά μικροαστισμό εἶναι «ἁπλῶς ἕνα σκιάχτρο», δέ φέρνει κανένα ἐπιχείρημα γιά νά ἀποδείξει τόν ἰσχυρισμό αὐτό, ἐκτός ἀπό τήν παρακάτω ἀπίστευτα καταπληχτική θέση: «Τό κριτήριο... δέ βρίσκεται στίς οἰκονομικές κατηγορίες, ἀλλά στήν εὐτυχία τῆς πλειοψηφίας». Αὐτό εἶναι τό ἴδιο σά νά λέει: τό κριτήριο τοῦ καιροῦ δέ βρίσκεται στίς μετεωρολογικές παρατηρήσεις, ἀλλά στό πῶς αἰσθάνεται ἡ πλειοψηφία! Γεννιέται τό ἐρώτημα: τί εἶναι αὐτές οἱ «οἰκονομικές κατηγορίες», ἄν ὄχι *ἡ ἐπιστημονική διατύπωση* τῶν ὅρων τῆς οἰκονομίας καί τῆς ζωῆς τοῦ πληθυσμοῦ, καί μάλιστα ὄχι τοῦ «πληθυσμοῦ» γενικά, ἀλλά συγκεκριμένων ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ, πού κατέχουν μιά συγκεκριμένη θέση μέσα στό δοσμένο καθεστώς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας; Ἀντιπαραθέτοντας στίς «οἰκονομικές κατηγορίες» τήν πολύ ἀφηρημένη θέση γιά «εὐτυχία τῆς πλειοψηφίας», ὁ κ. κριτικός σβήνει ἁπλῶς ὅλη τήν ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα καί γυρίζει πίσω στήν ἀφελῆ ὀρθολογιστική θεωρητικολογία, πού ἀγνοεῖ τίς συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις καί τήν ἐξέλιξή τους. Μέ μιά μονοκοντυλιά σβήνει ὅλα ὅσα πέτυχε ὕστερα ἀπό ἀναζητήσεις αἰώνων ἡ ἀνθρώπινη σκέψη, πού προσπαθοῦσε νά κατανοήσει τά κοινωνικά φαινόμενα! Καί ἀφοῦ ἀπαλλάχτηκε ἔτσι ἀπό κάθε ἐπιστημονικό φορτίο, ὁ κ. κριτικός *θεωρεῖ πιά λυμένο τό ζήτημα.* Πραγματικά, βγάζει χωρίς περιστροφές τό συμπέρασμα: «Ἄν ἕνα ὁρισμένο σύστημα... ὁδηγεῖ στήν εὐτυχία αὐτή, τότε, ὅπως κι ἄν τό ὀνομάσετε, τά πράγματα δέ θ' ἀλλάξουν ἀπ' αὐτό». Ὁρίστε μας! Μά τό ζήτημα ἦταν ἀκριβῶς τοῦτο: τί *εἴδους* εἶναι αὐτό τό καθεστώς; Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τόνισε τώρα-δά ὅτι ἐνάντια στούς ἀνθρώπους, πού νομίζουν ὅτι τό ἀγροτικό νοικοκυριό ἀποτελεῖ εἰδικό σύστημα («λαϊκή παραγωγή» ἤ ὅπως ἀλλιῶς θέλετε), πῆραν θέση ἄλλοι, πού βεβαίωναν ὅτι δέν ἀποτελεῖ καθόλου εἰδικό σύστημα, ἀλλά εἶναι τό πιό συνηθισμένο *μικροαστικό* σύστημα, τέτιο ὅπως εἶναι καί τό σύστημα ὁποιασδήποτε ἄλλης μικρῆς παραγωγῆς σέ μιά χώρα τῆς ἐμπο-

ρευματικῆς οἰκονομίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἄν ἀπό τήν πρώτη ἄποψη βγαίνει μόνο του τό συμπέρασμα ὅτι τό «σύστημα αὐτό» (ἡ «λαϊκή παραγωγή») «ὁδηγεῖ στήν εὐτυχία», ἀπό τή δεύτερη ἄποψη βγαίνει ἐπίσης μόνο του τό συμπέρασμα ὅτι τό «σύστημα αὐτό» (τό μικροαστικό σύστημα) ὁδηγεῖ στόν καπιταλισμό καί σέ τίποτ' ἄλλο, ρίχνει τήν «πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ» στίς γραμμές τοῦ προλεταριάτου καί μετατρέπει τή μειοψηφία σέ ἀγροτική (ἤ βιομηχανική) ἀστική τάξη. Δέν εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ὁ κ. κριτικός ἔριξε τουφεκιές στόν ἀέρα καί μέσα στό θόρυβο τοῦ πυροβολισμοῦ πῆρε γιά ἀποδειγμένο ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό πράγμα πού ἀναιρεῖται ἀπό τή δεύτερη ἄποψη, πού μέ τόση σκληρότητα χαρακτηρίστηκε σάν «ἁπλό σκιάχτρο»;

Ἄν ἤθελε ν' ἀναλύσει στά σοβαρά τή δεύτερη ἄποψη, τότε θά ἔπρεπε ἀσφαλῶς ν' ἀποδείξει ἕνα ἀπό τά δυό: εἴτε ὅτι ἡ «μικροαστική τάξη» εἶναι μιά ὄχι σωστή ἐπιστημονική κατηγορία, ὅτι μπορεῖ νά φανταστεῖ κανείς τόν καπιταλισμό καί τήν ἐμπορευματική οἰκονομία χωρίς τή μικροαστική τάξη (ὅπως ἀκριβῶς τό φαντάζονται οἱ κύριοι ναρόντνικοι, ἐπιστρέφοντας ἔτσι πέρα γιά πέρα στήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι)· εἴτε ὅτι ἡ κατηγορία αὐτή *δέν ἰσχύει* γιά τή Ρωσία, δηλ. ὅτι σέ μᾶς δέν ὑπάρχει οὔτε καπιταλισμός, οὔτε κυριαρχία τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, ὅτι οἱ μικροπαραγωγοί δέ μετατρέπονται σέ ἐμπορευματοπαραγωγούς, ὅτι στίς γραμμές τους δέ συντελεῖται τό προαναφερόμενο προτσές τῆς ἐκτόπισης τῆς πλειοψηφίας καί τῆς ἑδραίωσης τῆς «αὐτοτέλειας» τῆς μειοψηφίας. Καί τώρα, βλέποντας ὅτι τή διαπίστωση τοῦ μικροαστικοῦ χαρακτήρα τοῦ ναροντνικισμοῦ τή θεωρεῖ σάν ἁπλή ἐπιθυμία «νά θίξουμε» τούς κυρίους ναρόντνικους, καί διαβάζοντας ὕστερ' ἀπ' αὐτό τήν παραπάνω φράση γιά τό «σκιάχτρο», θυμόμαστε ἄθελά μας τό γνωστό ρητό: «Συμπαθᾶτε μας, Κίτ Κίτιτς! ποιός μπορεῖ νά σᾶς θίξει; —Ἐσεῖς μόνο μπορεῖτε νά θίξετε ὁποιονδήποτε»[79].

III. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΥΞΗΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΕ ΒΑΡΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ

Ἄς ξαναγυρίσουμε στόν Σισμόντι. Παράλληλα μέ τήν ἐξιδανίκευση τῆς μικροαστικῆς τάξης, παράλληλα μέ τή ρωμαντική μή κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι στίς συνθῆκες τοῦ

σημερινοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος οἰκονομίας ἡ «ἀγροτιά» μετατρέπεται σέ μικροαστική τάξη, ὁ Σισμόντι ἔχει μιά ἐξαιρετικά χαρακτηριστική ἄποψη γιά ἐλάττωση τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ πρός ὄφελος τοῦ βιομηχανικοῦ. Εἶναι γνωστό, ὅτι τό φαινόμενο αὐτό ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς πιό ἀνάγλυφες ἐκδηλώσεις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης μιᾶς χώρας καί παρατηρεῖται σ' ὅλες τίς πολιτισμένες χῶρες, καθώς καί στή Ρωσία*.

Ὁ Σισμόντι, σάν ἐπιφανής οἰκονομολόγος τῆς ἐποχῆς του, δέν μποροῦσε, φυσικά, νά μή δεῖ τό γεγονός αὐτό. Τό διαπιστώνει ἀνοιχτά, δέν καταλαβαίνει ὅμως καθόλου τήν ἀναγκαία σύνδεσή του μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ (καί πιό γενικά: μέ τόν καταμερισμό τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, πού προκαλεῖ αὐτό τό φαινόμενο). *Καταδικάζει* ἁπλῶς τό φαινόμενο αὐτό σάν κάποια ἔλλειψη τοῦ «συστήματος».

Ἀναφερόμενος στήν τεράστια πρόοδο τῆς ἀγγλικῆς γεωργίας, ὁ Σισμόντι λέει:

«Θαυμάζοντας ὅμως αὐτά τά χωράφια, τά καλλιεργημένα μέ τόση φροντίδα, πρέπει νά δοῦμε καί τόν πληθυσμό, πού τά καλλιεργεῖ· εἶναι ὁ μισός ἀπό τόν πληθυσμό πού θά κατοικοῦσε στή Γαλλία σέ ἴση ἔκταση ἐδάφους. Στά μάτια ὁρισμένων οἰκονομολόγων αὐτό εἶναι κέρδος· κατά τή γνώμη μου εἶναι ζημιά» (I, 239).

Εἶναι εὐνόητο, γιατί οἱ θεωρητικοί ἐκπρόσωποι τῆς ἀστικῆς τάξης θεωροῦσαν κέρδος, τό φαινόμενο αὐτό (θά δοῦμε ἀμέσως ὅτι τήν ἴδια ἄποψη ὑποστηρίζει καί ἡ ἐπιστημονική κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ): διατύπωναν μ' αὐτόν τόν τρόπο τήν αὔξηση τοῦ ἀστικοῦ πλούτου, τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας. Ὁ Σισμόντι, σπεύδοντας νά καταδικάσει τό φαινόμενο αὐτό, ξεχνάει νά σκεφτεῖ τίς αἰτίες του.

«Στή Γαλλία καί στήν Ἰταλία, — λέει, — ὅπου τά τέσσερα πέμπτα τοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως ὑπολογίζουν, ἀνήκουν στήν

* Στήν ἐποχή μετά τή μεταρύθμιση αὐξάνει τό ποσοστό τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας. Ἐδῶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά περιοριστοῦμε στή διαπίστωση τοῦ πασίγνωστου αὐτοῦ γνωρίσματος, ἄν καί πολύ ἀπέχει ἀπό τό νά ἐκφράζει πλήρως τό φαινόμενο, ἐφόσον δέν περιλαβαίνει τίς σημαντικές ἰδιομορφίες τῆς Ρωσίας σέ σύγκριση μέ τή Δυτική Εὐρώπη. Ἐδῶ δέν εἶναι ὁ τόπος νά ἐξετάσουμε τίς ἰδιομορφίες αὐτές (ἔλλειψη ἐλευθερίας μετακίνησης τῶν ἀγροτῶν, ὕπαρξη βιομηχανικῶν καί ἐργοστασιακῶν χωριῶν, ἐσωτερικός ἐποικισμός τῆς χώρας κ.λπ.).

τάξη τῶν γεωργῶν, τά τέσσερα πέμπτα τοῦ ἔθνους θά τρέφονται μέ ντόπια σιτηρά, ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ τιμή τῶν ξένων σιτηρῶν» (I, 264). Fuit Troja! μπορεῖ νά πεῖ κανείς στήν περίπτωση αὐτή. Σήμερα δέν ὑπάρχουν πιά τέτιες χῶρες (ἔστω καί οἱ πιό γεωργικές) πού νά μή βρίσκονται σέ πλήρη ἐξάρτηση *ἀπό τίς τιμές τῶν σιτηρῶν*, δηλ. ἀπό τήν παγκόσμια κεφαλαιοκρατική παραγωγή σιτηρῶν.

«Ἄν τό ἔθνος δέν μπορεῖ ν' αὐξήσει τόν ἐμπορικό πληθυσμό του κατ' ἄλλον τρόπο, παρά μόνο ἀπαιτώντας ἀπό τόν καθένα περισσότερη ποσότητα ἐργασίας γιά τήν ἴδια πληρωμή, τότε πρέπει νά φοβᾶται τήν αὔξηση τοῦ βιομηχανικοῦ του πληθυσμοῦ» (I, 322). Ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης, πρόκειται ἁπλῶς γιά καλοπροαίρετες συμβουλές χωρίς κανένα νόημα καί καμιά σημασία, γιατί ἡ ἔννοια «ἔθνος» στηρίζεται ἐδῶ στήν τεχνητή ἀφαίρεση τῶν ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στίς τάξεις, πού ἀπαρτίζουν αὐτό τό «ἔθνος». Ὅπως πάντα, ὁ Σισμόντι ἁπλῶς ξεφεύγει ἀπ' αὐτές τίς ἀντιθέσεις μέ εὐσεβεῖς πόθους νά... μήν ὑπῆρχαν ἀντιθέσεις.

«Στήν Ἀγγλία ἡ γεωργία ἀπασχολεῖ μόνο 770 199 οἰκογένειες, τό ἐμπόριο καί ἡ βιομηχανία — 959 632 καί τά ὑπόλοιπα κοινωνικά στρώματα ἀνέρχονται σέ 413 316 οἰκογένειες. Ἕνα τόσο μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, πού ζεῖ ἀπό τόν ἐμπορικό πλοῦτο, σέ συνολικό ἀριθμό 2 143 147 οἰκογενειῶν ἤ 10 150 615 ἀτόμων, εἶναι πραγματικά κάτι τό τρομαχτικό (effrayante). Εἶναι εὐτύχημα ὅτι ἡ Γαλλία βρίσκεται ἀκόμα μακρυά ἀπό τό νά ἔχει ἕναν τόσο τεράστιο ἀριθμό ἐργατῶν, πού νά ἐξαρτιένται ἀπό τήν ἐπιτυχία στή μακρινή ἀγορά» (I, 434). Ἐδῶ ὁ Σισμόντι, σάν νά ξεχνάει ἀκόμα ὅτι τό «εὐτύχημα» αὐτό ὀφείλεται μόνο στόν καθυστερημένο χαρακτήρα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης τῆς Γαλλίας.

Περιγράφοντας τίς ἀλλαγές τοῦ σύγχρονου καθεστῶτος πού σύμφωνα μέ τήν ἄποψή του, εἶναι «ἐπιθυμητές» (γι' αὐτές θά μιλήσουμε παρακάτω), ὁ Σισμόντι τονίζει ὅτι τό «ἀποτέλεσμα (τῶν μετασχηματισμῶν σύμφωνα μέ τά ρωμαντικά γοῦστα) θά ἦταν, χωρίς ἀμφιβολία ν' ἀναγκαστοῦν πολλές ἀπό τίς χῶρες, πού ζοῦν μόνο ἀπό τή βιομηχανία, νά κλείσουν τό ἕνα μετά τό ἄλλο πολλά ἐργαστήρια, καί νά ἐλαττωθεῖ γρήγορα ὁ πληθυσμός τῶν πόλεων, πού αὐξήθηκε ὑπέρμετρα, ἐνῶ ὁ πληθυσμός τῶν χωριῶν θ' ἀρχίζει ν' αὐξάνει» (II, 367).

Στό παράδειγμα αὐτό φαίνεται ἐξαιρετικά ἀνάγλυφα ἡ ἀνικανότητα τῆς συναισθηματικῆς κριτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ

καί ἡ ἀνίσχυρη πικρία τοῦ μικροαστοῦ! Ὁ Σισμόντι ἁπλῶς *παραπονιέται**, γιατί τά πράγματα ἔρχονται ἔτσι κι ὄχι ἀλλιῶς. Ἡ θλίψη του γιά τήν καταστροφή τοῦ παραδείσου τῆς πατριαρχικῆς κουταμάρας καί ἀποβλάκωσης τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι τόσο μεγάλη, πού ὁ οἰκονομολόγος μας δέν ἐξετάζει κάν τίς αἰτίες τοῦ φαινομένου. Γιά τό λόγο αὐτό δέ βλέπει ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ βρίσκεται σέ ἀναγκαία καί ἀδιάρηχτη σύνδεση μέ τήν ἐμπορευματική οἰκονομία καί τόν καπιταλισμό. Ἡ ἐμπορευματική οἰκονομία ἀναπτύσσεται στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται ὁ κοινωνικός καταμερισμός τῆς ἐργασίας. Καί ὁ καταμερισμός αὐτός τῆς ἐργασίας συνίσταται ἀκριβῶς στό ὅτι ὁ ἕνας κλάδος τῆς βιομηχανίας μετά τόν ἄλλο, ἡ μιά μορφή ἐπεξεργασίας τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος, μετά τήν ἄλλη *ἀποσπῶνται* ἀπό τή γεωργία καί γίνονται αὐτοτελεῖς, δημιουργώντας, ἔτσι, βιομηχανικό πληθυσμό. Συνεπῶς, νά μιλάει κανείς γιά ἐμπορευματική οἰκονομία καί καπιταλισμό —χωρίς νά παίρνει ὑπόψη τό νόμο τῆς σχετικῆς αὔξησης τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ — σημαίνει πώς δέν ἔχει ἰδέα γιά τίς *βασικές* ἰδιότητες τοῦ *δοσμένου* συστήματος κοινωνικῆς οἰκονομίας.

«Ἀπό τήν ἴδια τή φύση του ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς ἐλαττώνει συνεχῶς τό γεωργικό πληθυσμό σέ σύγκριση μέ τό μή γεωργικό, γιατί στή βιομηχανία (μέ τή στενή σημασία τῆς λέξης) ἡ αὔξηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό συνδέεται μέ τήν ἀπόλυτη αὔξηση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, παρά τή σχετική του ἐλάττωση**. Ἐνῶ στή γεωργία ἐλαττώνεται ἀπόλυτα τό μεταβλητό κεφάλαιο, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἐκμετάλλευση μιᾶς ὁρισμένης ἔκτασης γῆς· συνεπῶς, τό κεφάλαιο αὐτό μπορεῖ ν' αὐξάνει μόνο ὑπό τόν ὅρο ὅτι θά καλλιεργοῦνται καινούργια ἐδάφη***,

* «Στήν παραπέρα ἀνάπτυξή του τό ρεῦμα αὐτό (καί συγκεκριμένα τό ρεῦμα τῆς μικροαστικῆς κριτικῆς, πού εἶχε ἐπικεφαλῆς τόν Σισμόντι) πέρασε σέ δειλά παράπονα γιά τή σημερινή κατάσταση πραγμάτων»[80].

** Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά κρίνει ἀπό αὐτό τήν ὀξύνοια τοῦ κ. Ν.—ον, πού στά «Δοκίμιά του» μετατρέπει χωρίς δισταγμό σέ ἀπόλυτη τή σχετική ἐλάττωση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν καί ἀπό αὐτό βγάζει ἕνα σωρό ἀπό τά πιό ἀνόητα συμπεράσματα γιά «περιορισμό» τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς κ.λπ.

*** Αὐτόν ἀκριβῶς τόν ὅρο εἴχαμε ὑπόψη μας, ὅταν λέγαμε ὅτι ὁ ἐσωτερικός ἐποικισμός τῆς Ρωσίας περιπλέκει τήν ἐκδήλωση τοῦ νόμου τῆς μεγαλύτερης αὔξησης τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ.* Ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό ἀπό πολύν καιρό κατοικημένο κέντρο

κι αὐτό μέ τή σειρά του προϋποθέτει ἀκόμα μεγαλύτερη αὔξηση τοῦ μή γεωργικοῦ πληθυσμοῦ» (ΙΙΙ, 2, 177)[81].

Ἡ ἄποψη τῆς νεότατης θεωρίας καί σ' αὐτό τό σημεῖο εἶναι διαμετρικά ἀντίθετη πρός τό ρωμαντισμό μέ τά συναισθηματικά του παράπονα. Ἡ κατανόηση τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ φαινομένου προκαλεῖ, φυσικά, ἐντελῶς διαφορετική στάση ἀπέναντί του, τήν ἱκανότητα, νά ἐκτιμάει κανείς τίς διάφορες πλευρές του. Τό φαινόμενο, πού μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶναι ἀκριβῶς μιά ἀπό τίς πιό βαθιές καί τίς πιό γενικές ἀντιθέσεις τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος. Ὁ ξεχωρισμός τῆς πόλης ἀπό τό χωριό, ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσά τους καί ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ χωριοῦ ἀπό τήν πόλη — αὐτοί οἱ συνοδοιπόροι πού ἀκολουθοῦν παντοῦ τόν ἀναπτυσσόμενο καπιταλισμό — εἶναι τό ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ «ἐμπορικοῦ πλούτου» (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ἔκφραση τοῦ Σισμόντι) ἀπέναντι στόν «ἔγγειο πλοῦτο» (τόν ἀγροτικό). Γιά τό λόγο αὐτό ἡ ὑπεροχή τῆς πόλης ἀπέναντι στό χωριό (καί ἀπό οἰκονομική, καί ἀπό πολιτική, καί ἀπό πνευματική, καί ἀπό κάθε ἄλλη ἄποψη) ἀποτελεῖ γενικό καί ἀναπόφευχτο φαινόμενο ὅλων τῶν χωρῶν μέ ἐμπορευματική παραγωγή καί καπιταλισμό, μαζί καί τῆς Ρωσίας: μόνο συναισθηματικοί ρωμαντικοί μποροῦν νά θρηνοῦν γι' αὐτό τό φαινόμενο. Ἡ ἐπιστημονική θεωρία, ἀπεναντίας, τονίζει τήν προοδευτική πλευρά, πού μπάζει στήν ἀντίθεση αὐτή τό μεγάλο βιομηχανικό κεφάλαιο. «Ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή μαζί μέ τή διαρκῶς αὐξανόμενη ὑπεροχή τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, πού τόν συγκεντρώνει στά μεγάλα κέντρα, συσσωρεύει καί τήν ἱστορική κινητήρια δύναμη τῆς κοινωνίας»[82] (die geschichtliche Bewegungskraft der Gesellschaft)*. Ἄν ἡ ὑπεροχή τῆς πόλης εἶναι

τῆς Ρωσίας, ὅπου ἡ αὔξηση τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ γινόταν ὄχι τόσο μέ τήν αὔξηση τῶν πόλεων, ὅσο μέ τήν αὔξηση τῶν ἐργοστασιακῶν χωριῶν καί κωμοπόλεων καί στή Νέα Ρωσία, πού κατοικήθηκε μετά τή μεταρύθμιση, ὅπου ἡ ἀνάπτυξη τῶν πόλεων συγκρίνεται ὡς πρός τήν ταχύτητά της μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν πόλεων τῆς Ἀμερικῆς. Ἐλπίζουμε νά ἐξετάσουμε πιό λεπτομερειακά τό ζήτημα αὐτό σέ ἄλλο σημεῖο.

* Πρβλ. ἐπίσης τόν πολύ παραστατικό χαρακτηρισμό τοῦ προοδευτικοῦ ρόλου τῶν βιομηχανικῶν κέντρων στήν πνευματική ἀνάπτυξη τοῦ πληθυσμοῦ: «Die Lage der arbeit. Klasse in England», 1845[83]. Ὅτι ἡ ἀναγνώριση τοῦ ρόλου αὐτοῦ δέν ἐμπόδισε τό συγγραφέα τοῦ ἔργου «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία» νά καταλάβει κατά βάθος τήν ἀντίθεση, πού ἐκδηλώνεται στόν ξεχωρισμό τῆς πόλης ἀπό τό χωριό, αὐτό τό ἀποδείχνει τό ἔργο του, ὅπου κάνει πολεμική ἐνάντια στόν Ντύρινγκ[84].

ἀναγκαία, τότε μόνο τό τράβηγμα τοῦ πληθυσμοῦ στίς πόλεις μπορεῖ νά παραλύσει (καί στήν πραγματικότητα, ὅπως ἀποδείχνει ἡ ἱστορία, παραλύει) τό μονόπλευρο χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ὑπεροχῆς. Ἄν ἡ πόλη ξεχωρίζει κατανάγκην καί παίρνει προνομιούχα θέση, ἀφήνοντας τό χωριό ὑποταγμένο, καθυστερημένο, ἀνήμπορο καί ἀποβλακωμένο, μόνο ἡ εἰσροή τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ στήν πόλη, μόνο αὐτό τό ἀνακάτωμα καί ἡ συγχώνευση τοῦ γεωργικοῦ καί τοῦ μή γεωργικοῦ πληθυσμοῦ μπορεῖ νά βγάλει τόν ἀγροτικό πληθυσμό ἀπό τήν κατάσταση ἀδυναμίας. Γιά τό λόγο αὐτό, ἀπαντώντας στίς ἀντιδραστικές κλάψες καί στά ἀντιδραστικά μοιρολόγια τῶν ρωμαντικῶν ἡ νεότατη θεωρία δείχνει πῶς ἀκριβῶς ἡ προσέγγιση αὐτή τῶν συνθηκῶν ζωῆς τοῦ γεωργικοῦ καί τοῦ μή γεωργικοῦ πληθυσμοῦ δημιουργεῖ τούς ὅρους γιά τήν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό.

Τώρα γεννιέται τό ἐρώτημα: ποιά ἄποψη ἀκολουθοῦν στό ζήτημα αὐτό οἱ δικοί μας ναρόντνικοι οἰκονομολόγοι; Ὁπωσδήποτε τή συναισθηματική - ρωμαντική ἄποψη. Ὄχι μόνο δέν καταλαβαίνουν τήν ἀνάγκη τῆς αὔξησης τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ στό δοσμένο σύστημα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, ἀλλά *καί προσπαθοῦν νά μή βλέπουν* καί τό ἴδιο τό φαινόμενο, μοιάζοντας μέ κάποιο πουλί πού κρύβει τό κεφάλι κάτω ἀπό τή φτερούγα του. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Π. Στροῦβε, πώς ὁ Ν. —ον κάνει χοντρό λάθος ὅταν στούς συλλογισμούς του γιά τόν καπιταλισμό ἰσχυρίζεται ὅτι τό μεταβλητό κεφάλαιο ἐλαττώνεται *ἀπόλυτα* («Κριτικές παρατηρήσεις», σελ. 255), ὅτι εἶναι ἀνόητο* νά ἀντιπαραθέτει κανείς τή Ρωσία στή Δύση, ἐπειδή τό ποσοστό τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ της εἶναι μικρότερο, χωρίς νά παίρνει ὑπόψη ὅτι τό ποσοστό αὐτό *αὐξάνει* λόγω τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ, («Sozialpolitisches Centralblatt»[85], 1893, ἀρ. 1), ἔμειναν, ὅπως καί ἔπρεπε νά τό περιμένει κανείς, χωρίς ἀπάντηση. Μιλώντας συνεχῶς γιά τίς ἰδιομορφίες τῆς Ρωσίας, οἱ ναρόντνικοι οἰκονομολόγοι οὔτε κάν μπόρεσαν νά θέσουν τό ζήτημα τῶν *πραγματικῶν* ἰδιομορφιῶν τῆς δημιουργίας βιομηχανικοῦ πληθυ-

* Ἄς θυμηθεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι αὐτό ἀκριβῶς τό λάθος ἔκανε καί ὁ Σισμόντι, ὅταν μιλοῦσε γιά «εὐτύχημα» τῆς Γαλλίας μέ τά 80% γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, σάν νά ἐπρόκειτο γιά ἰδιομορφία κάποιας «λαϊκῆς παραγωγῆς» κτλ. καί ὄχι γιά ἐκδήλωση τῆς καθυστέρησης τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ.

σμοῦ στή Ρωσία*, πού ἀναφέραμε σύντομα πιό πάνω. Αὐτή εἶναι ἡ *θεωρητική* θέση τῶν ναρόντνικων ἀπέναντι στό ζήτημα. Στήν πράξη, ὡστόσο, ὅταν οἱ ναρόντνικοι μιλᾶνε γιά τήν κατάσταση τῶν ἀγροτῶν στό χωριό μετά τή μεταρύθμιση, χωρίς νά στεναχωριοῦνται ἀπό τίς θεωρητικές ἀμφιβολίες, παραδέχονται τή μετακίνηση τῆς ἀγροτιᾶς, πού ἐκτοπίζεται ἀπό τή γεωργία καί πάει στίς πόλεις καί στά ἐργοστασιακά κέντρα καί περιορίζονται μόνο στό νά *θρηνοῦν* γιά τό φαινόμενο, ἀπαράλλαχτα ὅπως *θρηνοῦσε* γι' αὐτό καί ὁ Σισμόντι**. Τό βαθύ προτσές τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν ὅρων ζωῆς τῶν μαζῶν τοῦ πληθυσμοῦ, πού συντελοῦνταν στή Ρωσία μετά τή μεταρύθμιση, προτσές πού παραβίασε γιά πρώτη φορά τή μόνιμη διαμονή καί τήν προσκόλληση τῆς ἀγροτιᾶς σ' ἕναν τόπο καί δημιούργησε τίς δυνατότητες μετακίνησής της καί προσέγγισης τῶν δουλευτάδων τῆς γεωργίας, μέ τούς δουλευτάδες πού δέν ἐργάζονται στή γεωργία, τῶν ἐργαζομένων τοῦ

* Πρβλ. *Βόλγκιν*. «Ἡ θεμελίωση τοῦ ναροντνικισμοῦ στά ἔργα τοῦ κ. Βοροντσόφ». Πετρούπολη, 1896, σελ. 215 - 216.

** Ἡ δικαιοσύνη, ἐξάλλου, ἀπαιτεῖ νά ποῦμε ὅτι ὁ Σισμόντι παρακολουθώντας τήν ἀνάπτυξη τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ σέ κάμποσες χῶρες καί παραδεχόμενος ὅτι τό φαινόμενο αὐτό ἔχει γενικό χαρακτήρα, δείχνει κάπου - κάπου ὅτι καταλαβαίνει πῶς δέν πρόκειται μόνο γιά κάποια «ἀνωμαλία» κτλ., ἀλλά γιά μιά βαθιά ἀλλαγή στίς συνθῆκες ζωῆς τοῦ πληθυσμοῦ—ἀλλαγή πού πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ἔχει καί ὁρισμένα καλά. Τουλάχιστον ὁ παρακάτω συλλογισμός του γιά τή ζημιά πού φέρνει ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας δείχνει ὅτι οἱ ἀπόψεις του ἔχουν πολύ περισσότερο βάθος ἀπό τίς ἀπόψεις, λ.χ., τοῦ κ. Μιχαηλόβσκι, πού σκάρωσε ἕνα γενικό «τύπο προόδου», ἀντί ν' ἀναλύσει τίς συγκεκριμένες μορφές τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας στούς διάφορους σχηματισμούς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας καί στίς διάφορες ἐποχές ἀνάπτυξης.

«Ἄν καί ἡ ὁμοιομορφία τῶν πράξεων, στίς ὁποῖες ἀνάγεται κάθε δράση τῶν ἐργατῶν στό ἐργοστάσιο, πρέπει, ὅπως φαίνεται, νά βλάπτει τήν ἀνάπτυξή τους (intelligence), ὡστόσο ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νά ποῦμε ὅτι, σύμφωνα μέ τίς παρατηρήσεις τῶν καλύτερων κριτῶν (juges, εἰδημόνων), οἱ ἐργάτες τῆς μανουφακτούρας στήν Ἀγγλία στέκονται πιό ψηλά·ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀνάπτυξη, τή μόρφωση καί τήν ἠθική ἀπό τούς ἐργάτες τῆς γεωργίας (ouvriers des champs)» (I, 397). Καί ὁ Σισμόντι ἀναφέρει τίς αἰτίες αὐτοῦ τοῦ πράγματος: Vivant sans cesse ensemble, moins épuisés par la fatigue, et pouvant se livrer davantage à la conversation, les idées ont circulé plus rapidenent entre eux (Ἐπειδή βρίσκονταν συνεχῶς μαζί, ἦταν λιγότερο ἐξαντλημένοι ἀπό τήν κούραση καί εἶχαν μεγαλύτερη δυνατότητα νά συζητοῦν μεταξύ τους, οἱ ἰδέες διαδίδονταν πιό γρήγορα ἀνάμεσά τους. *Ἡ Σύντ.)*.Ὅμως—παρατηρεῖ μελαγχολικά— aucun attachement à l'ordre êtabli (δέ δείχνουν καμιά προσήλωση στήν καθιερωμένη τάξη. *Ἡ Σύντ.)*

χωριοῦ μέ τούς ἐργαζόμενους τῆς πόλης*, ἔμεινε ἐντελῶς ἀπαρατήρητο ἀπ' αὐτούς καί ἀπό τήν πλευρά τῆς οἰκονομικῆς καί ἀπό τήν πλευρά (ἀκόμα πιό σπουδαία ἴσως) τῆς ἠθικῆς καί διαπαιδαγωγητικῆς του σημασίας καί ἔδοσε ἀφορμή μόνο γιά συναισθηματικούς-ρωμαντικούς ἀναστεναγμούς.

IV. ΟΙ ΠΡΑΧΤΙΚΟΙ ΠΟΘΟΙ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Τώρα θά προσπαθήσουμε νά συνοψίσουμε τήν ἄποψη τοῦ Σισμόντι γιά τόν καπιταλισμό (καθῆκον πού, ὅπως θυμᾶται ὁ ἀναγνώστης, ἔβαλε τόν ἑαυτό του καί ὁ Ἐφρούσι) καί νά ἐξετάσουμε τό πραχτικό πρόγραμμα τοῦ ρωμαντισμοῦ.

Εἴδαμε ὅτι ἡ ὑπηρεσία τοῦ Σισμόντι συνίστατο στό ὅτι ἦταν ἕνας ἀπό τούς πρώτους πού *διαπίστωσε* τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὅμως, ἐνῶ τίς διαπίστωσε, δέν προσπάθησε ὄχι μόνο νά τίς ἀναλύσει καί νά ἐξηγήσει τήν προέλευση, τήν ἀνάπτυξη καί τήν τάση τους, ἀλλά τίς εἶδε καί σάν ἀφύσικες ἤ λαθεμένες παρεκκλίσεις ἀπό τόν κανόνα. Ἐνάντια σ' αὐτές τίς «παρεκκλίσεις» ἐξεγειρόταν κατά τρόπο ἁπλοϊκό μέ ἀποφθέγματα, κατηγορίες, συμβουλές νά ἐξαλειφθοῦν κτλ., σά νά μήν ἐκφράζουν οἱ ἀντιθέσεις αὐτές τά πραγματικά συμφέροντα πραγματικῶν ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ, πού κατέχουν μιά ορισμένη θέση μέσα στό γενικό σύστημα τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Αὐτό εἶναι τό πιό χτυπητό χαρακτηριστικό τοῦ ρωμαντισμοῦ: νά παίρνει τήν ἀντίθεση τῶν συμφερόντων (πού εἶναι βαθιά ριζωμένη μέσα στό ἴδιο τό σύστημα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας) γιά ἀντίθεση ἤ λάθος τῆς θεωρίας, τοῦ συστήματος, ἀκόμα καί τῶν μέτρων κτλ. Ὁ στενός

* Ἡ μορφή τοῦ προτσές αὐτοῦ εἶναι ἐπίσης διαφορετική γιά τήν κεντρική ζώνη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας καί γιά τίς ἀκρινές περιοχές. Στίς ἀκρινές περιοχές πηγαίνουν κυρίως *γεωργικοί* ἐργάτες ἀπό τά κεντρικά κυβερνεῖα τοῦ μαυροχώματος καί ἐνμέρει *οἱ μή γεωργικοί* ἐργάτες ἀπό τά βιομηχανικά κυβερνεῖα, διαδίδοντας τίς γνώσεις τους στή «χειροτεχνία» καί «ἐμφυτεύοντας» τή βιομηχανία μέσα σ' ἕναν καθαρά γεωργικό πληθυσμό. *Ἀπό τή βιομηχανική ζώνη* πηγαίνουν *μή γεωργικοί* ἐργάτες, ἐνμέρει σέ ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας καί κυρίως στίς πρωτεύουσες καί στά μεγάλα βιομηχανικά κέντρα. Ὅμως αὐτό τό βιομηχανικό, ἄν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ κανείς ἔτσι, ρεῦμα εἶναι τόσο ἰσχυρό, ὥστε παρουσιάζεται ἔλλειψη *γεωργικῶν* ἐργατῶν, πού πηγαίνουν στά *βιομηχανικά κυβερνεῖα* (τῆς Μόσχας, τοῦ Γιαροσλάβλ κ.τλ.) ἀπό τά κεντρικά κυβερνεῖα τοῦ μαυροχώματος. Βλ. «Ἡ ἐλεύθερη μισθωτή ἐργασία κτλ.» τοῦ Σ.Α. Κορολένκο.

ὁρίζοντας τοῦ Kleinbürger*, πού στέκει παράμερα ἀπό τίς ἀναπτυγμένες ἀντιθέσεις καί παίρνει μιά ἐνδιάμεση, μεταβατική θέση ἀνάμεσα στούς δυό ἀντίποδες, συνδυάζεται ἐδῶ μ' ἕνα ἀφελῆ ἰδεαλισμό, — εἴμαστε σχεδόν ἕτοιμοι νά ποῦμε: μέ γραφειοκρατισμό, — πού ἐξηγεῖ τό κοινωνικό σύστημα μέ γνῶμες τῶν ἀνθρώπων (ἰδιαίτερα τῶν ἀνθρώπων πού βρίσκονται στήν ἐξουσία) καί ὄχι ἀντίθετα. Θά φέρουμε παραδείγματα ἀπ' ὅλες τίς τέτιου εἴδους κρίσεις τοῦ Σισμόντι.

«Ξεχνώντας τούς ἀνθρώπους γιά τό χατήρι τῶν πραγμάτων, ἡ Ἀγγλία δέ θυσίαζε ἄραγε τό σκοπό στά μέσα;

Τό παράδειγμα τῆς Ἀγγλίας εἶναι τόσο πιό καταπληχτικό, γιατί τό ἔθνος αὐτό εἶναι ἐλεύθερο, μορφωμένο, μέ καλή διακυβέρνηση καί ὅλες οἱ συμφορές του ὀφείλονται ἀποκλειστικά στό γεγονός ὅτι ἀκολούθησε *λαθεμένη* οἰκονομική κατεύθυνση» (I, p. IX**). Γιά τόν Σισμόντι ἡ Ἀγγλία παίζει γενικά τό ρόλο παραδείγματος, πού προκαλεῖ τόν τρόμο στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη, ἀκριβῶς ὅπως γίνεται καί μέ τούς δικούς μας ρωμαντικούς, πού φαντάζονται ὅτι προσφέρουν κάτι τό καινούργιο καί ὄχι τήν ἴδια παλιά σαβούρα.

«Στρέφοντας τήν προσοχή τῶν ἀναγνωστῶν μου στήν Ἀγγλία, θά ἤθελα νά δείξω... τήν ἱστορία τοῦ δικοῦ μας μέλλοντος, ἄν θά ἐξακολουθοῦμε νά ἐνεργοῦμε σύμφωνα μέ τίς ἀρχές, πού ἀκολουθοῦσε αὐτή» (I, p. XVI).

«...Τά κράτη τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, θεωροῦν ἀναγκαῖο ν' ἀκολουθήσουν τήν Ἀγγλία στή μανουφακτουρική σταδιοδρομία της» (II, 330). «Δέν ὑπάρχει πιό καταπληχτικό, πιό φρικιαστικό θέαμα ἀπό τό θέαμα πού παρουσιάζει ἡ Ἀγγλία» (II, 332)***.

«Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ὁ πλοῦτος δέν εἶναι παρά ἐκεῖ-

---

* — μικροαστοῦ. *Ἡ Σύντ.*

** —I, σελ. IX. *Ἡ Σύντ.*

*** Γιά νά δείξουμε παραστατικά τή σχέση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρωμαντισμοῦ μέ τό ρωσικό, θά παραθέτουμε σέ ὑποσημείωση περικοπές ἀπό τά ἔργα τοῦ κ. Ν.—ον. «Δέ θελήσαμε νά ἐπωφεληθοῦμε ἀπό τά διδάγματα, πού μᾶς ἔδοσε ἡ πορεία τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Μᾶς ἔχει προκαλέσει τόσο μεγάλη κατάπληξη ἡ ἀκτινοβολία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στήν Ἀγγλία καί μᾶς προκαλεῖ τόση κατάπληξη ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στίς ἀμερικανικές Πολιτεῖες, πού συντελεῖται ἀπροσμέτρητα πιό γρήγορα» κτλ. (323) —Ὅπως βλέπετε, ἀκόμα καί οἱ ἐκφράσεις τοῦ κ. Ν.—ον δέ λάμπουν μέ τήν πρωτοτυπία τους! Τοῦ «προκαλεῖ κατάπληξη» τό ἴδιο πράγμα, πού στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα «προκαλοῦσε κατάπληξη» στόν Σισμόντι.

νο πού ἀντιπροσωπεύει (n'est que la représentation) τά εὐχάριστα καί τίς ἀνέσεις τῆς ζωῆς» (ἐδῶ στή θέση τοῦ ἀστικοῦ πλούτου μπαίνει πιά ὁ πλοῦτος γενικά!), «καί τό νά δημιουργεῖ κανείς τεχνητό πλοῦτο, καταδικάζοντας τό ἔθνος σέ ὅλα ἐκεῖνα πού στήν πράξη ἀποτελοῦν φτώχια καί βάσανα, σημαίνει ὅτι παίρνει τή λέξη γιά τό πράγμα» (prendre le mot pour la chose) (I, 379).

«...Ὅσον καιρό τά ἔθνη ἀκολουθοῦσαν ἁπλῶς τίς ὑποδείξεις (ἐπιταγές, indications) τῆς φύσης καί ἐπωφελοῦνταν ἀπό τά πλεονεχτήματα πού τούς παρεῖχε τό κλίμα, τό ἔδαφος, ἡ τοποθεσία, ἡ κατοχή πρώτων ὑλῶν, δέν ἔβαζαν τόν ἑαυτό τους *σέ ἀφύσικη θέση* (une position forcée), δέν ἀναζητοῦσαν *κάποιο φαινομενικό πλοῦτο* (une opulence apparente), πού μετατρέπεται γιά τή μάζα τοῦ λαοῦ σέ πραγματική ἀθλιότητα» (I, 411). Ὁ ἀστικός πλοῦτος εἶναι μόνο φαινομενικός!! «Εἶναι ἐπικίνδυνο γιά τό ἔθνος νά κλείνει τίς πόρτες του στό ἐξωτερικό ἐμπόριο: τό ἔθνος τό ἀναγκάζουν ἔτσι, τρόπον τινά (en quelque sorte), *σέ λαθεμένη δράση,* πού θά τό δδηγήσει στόν ἀφανισμό» (I, 448)*.

«...Στό μισθό ἐργασίας ὑπάρχει ἕνα ἀναγκαῖο μέρος, πού πρέπει νά διατηρεῖ τή ζωή, τή δύναμη καί τήν ὑγεία ἐκείνων πού τό παίρνουν... Ἀλίμονο στήν κυβέρνηση πού θά θίξει τό μέρος αὐτό, — τά θυσιάζει ὅλα μαζί (il sacrifie tout ensemble) — καί τούς ἀνθρώπους, καί τὴν ἐλπίδα γιά μελλοντικό πλοῦτο... Ἡ διάκριση αὐτή μᾶς δίνει νά καταλάβουμε πόσο λαθεμένη εἶναι ἡ πολιτική τῶν κυβερνήσεων πού κατάντησαν τίς ἐργατικές τάξεις στό σημεῖο νά παίρνουν ἴσα-ἴσα ἕνα μεροκάματο ἀναγκαῖο γιά τήν αὔξηση τῶν καθαρῶν εἰσοδημά-

---

* «...Εἶναι λαθεμένος ὁ οἰκονομικός δρόμος, πού ἀκολουθούσαμε τά τελευταῖα 30 χρόνια» (281)... «Πάρα πολύν καιρό ταυτίζουμε τά συμφέροντα τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τά συμφέροντα τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας — πλάνη, ἐξαιρετικά ὀλέθρια πλάνη... Τά ἔκδηλα ἀποτελέσματα τῆς προστασίας τῆς βιομηχανίας... μᾶς θόλωσαν σέ τέτοιο βαθμό, πού μᾶς διέφυγε ἐντελῶς ἡ λαϊκοκοινωνική πλευρά... μᾶς διέφυγε γιά λογαριασμό τίνος γίνεται ἡ ἀνάπτυξη αὐτή, ξεχάσαμε καί τό σκοπό ὁποιασδήποτε παραγωγῆς» (298)— ἐκτός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς!

«Ἡ περιφρονητική στάση ἀπέναντι στό ἴδιο τό περελθόν μας... ἡ ἐμφύτευση τοῦ καπιταλισμοῦ...» (283)... «Ἐμεῖς... χρησιμοποιήσαμε ὅλα τά μέσα γιά τήν ἐμφύτευση τοῦ καπιταλισμοῦ...» (323) «...Ἐμεῖς παραβλέψαμε...» (ibid).

των τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τῶν ἐμπόρων καί τῶν ἰδιοχτητῶν» (ΙΙ, 169)*.

«Ἔφτασε ἐπιτέλους ὁ καιρός νά ρωτήσουμε: ποῦ θέλουμε νά πᾶμε;» (où l' on veut aller) (ΙΙ, 328).

«Ὁ χωρισμός τους (δηλαδή τῆς τάξης τῶν ἰδιοχτητῶν καί τῆς τάξης τῶν ἐργαζομένων), ἡ ἀντίθεση τῶν συμφερόντων τους εἶναι συνέπεια τῆς σύγχρονης τεχνητῆς ὀργάνωσης, πού δόσαμε στήν ἀνθρώπινη κοινωνία... Τό φυσικό καθεστώς τῆς κοινωνικῆς προόδου δέν ἀπέβλεπε καθόλου στό νά ξεχωρίσει τούς ἀνθρώπους ἀπό τά πράγματα ἤ τόν πλοῦτο ἀπό τήν ἐργασία· στό χωριό ὁ ἰδιοχτήτης θά μποροῦσε νά παραμείνει γεωργός· στήν πόλη ὁ κεφαλαιοκράτης θά μποροῦσε νά παραμείνει χειροτέχνης (artisan)· ὁ χωρισμός τῆς ἐργαζόμενης τάξης ἀπό τήν ἀργόσχολη τάξη δέν ἦταν καθόλου ἀπό ἄποψη οὐσίας ἀναγκαῖος γιά τήν ὕπαρξη τῆς κοινωνίας ἤ γιά τήν παραγωγή· τόν μπάσαμε γιά μεγαλύτερο ὄφελος ὅλων· ἀπό μᾶς ἐξαρτιέται (il nous appartient) νά τόν ρυθμίσουμε ἔτσι πού στήν πραγματικότητα νά πετύχουμε τό ὄφελος αὐτό» (ΙΙ, 348).

«Ἀντιπαραθέτοντας ἔτσι τόν ἕνα παραγωγό στόν ἄλλο (δηλαδή τ' ἀφεντικά στούς ἐργάτες), τούς ἀνάγκασαν ν' ἀκολουθήσουν ἕνα δρόμο *διαμετρικά ἀντίθετο* μέ τά συμφέροντα τῆς κοινωνίας... Στή συνεχῆ αὐτή πάλη γιά τό κατέβασμα τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ξεχνιέται ἀπ' ὅλους τό κοινωνικό συμφέρον, στό ὁποῖο, ὡστόσο, συμμετέχει ὁ καθένας» (ΙΙ, 359-360). Καί πρίν ἀπό αὐτό βρίσκουμε ἐπίσης μιά ὑπενθύμιση γιά τούς δρόμους, πού προστάζει ἡ ἱστορία: «Στίς ἀρχές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς *ὁ κάθε ἄνθρωπος κατέχει κεφάλαιο*· μέ βάση τό κεφάλαιο αὐτό ἐργάζεται καί ὅλοι σχεδόν οἱ χειροτέχνες ζοῦν ἀπό τό εἰσόδημα πού ἀπαρτίζεται ἐξίσου ἀπό κέρδος καί μισθό ἐργασίας» (ΙΙ, 359)**.

---

* «...Δέν ἐμποδίσαμε τήν ἀνάπτυξη τῶν κεφαλαιοκρατικῶν μορφῶν παραγωγῆς, παρ' ὅλο πού στηρίζονται στήν ἀπαλλοτρίωση τῆς ἀγροτιᾶς» (323).

** «Ἀντί νά διατηροῦμε σταθερά τίς προαιώνιες παραδόσεις μας· ἀντί ν' ἀναπτύσσουμε τήν ἀρχή τῆς στενῆς σύνδεσης τῶν μέσων παραγωγῆς μέ τόν ἄμεσο παραγωγό... ἀντί ν' αὐξήσουμε τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας (τῆς ἀγροτιᾶς) μέ τήν συγκέντρωση τῶν μέσων παραγωγῆς στά χέρια της... ἀντί ὅλα αὐτά, ἀκολουθήσαμε ἕνα δρόμο *ἐντελῶς ἀντίθετο*» (322-323). «Πήραμε τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ γιά ἀνάπτυξη ὅλης τῆς λαϊκῆς παραγωγῆς... *παραβλέψαμε* ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἑνός... μπορεῖ νά γίνει ἀποκλειστικά σέ βάρος τοῦ ἄλλου» (323). Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

Μοῦ φαίνεται πώς φτάνει... Μποροῦμε νά εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ ἀναγνώστης πού δέ ξέρει οὔτε τά ἔργα τοῦ Σισμόντι, οὔτε τά ἔργα τοῦ κ. Ν. —ον, θά δυσκολευτεῖ νά πεῖ ποιός ἀπό τούς δυό ρωμαντικούς —αὐτός πού ἀναφέρεται στό κείμενο ἤ αὐτός πού ἀναφέρεται στίς ὑποσημειώσεις —ἔχει τήν πιό πρωτόγονη καί ἁπλοϊκή ἄποψη.

Σ' αὐτό ἀνταποκρίνονται πέρα γιά πέρα καί οἱ πραχτικοί πόθοι τοῦ Σισμόντι, στούς ὁποίους ἀφιέρωσε τόσο μεγάλο μέρος στό ἔργο του «Nouveaux Principes».

Ἡ διαφορά μας ἀπό τόν Α. Σμίθ —λέει ὁ Σισμόντι στό 1ο κιόλας βιβλίο τοῦ ἔργου του —βρίσκεται στό ὅτι «ἐμεῖς σχεδόν πάντοτε ζητοῦμε τήν ἐπέμβαση τῆς κυβέρνησης, πράγμα πού τό ἀπόριπτε ὁ Α. Σμίθ» (I, 52). «Τό κράτος δέ διορθώνει τή διανομή» (I, 80) «Ὁ νομοθέτης θά μποροῦσε νά ἐξασφαλίσει στό φτωχό ὁρισμένες ἐγγυήσεις ἐνάντια στό γενικό συναγωνισμό» (I, 81). «Ἡ παραγωγή πρέπει νά εἶναι ἀνάλογη μέ τό κοινωνικό εἰσόδημα, καί ὅποιος παροτρύνει σέ μιά ἀπεριόριστη παραγωγή, χωρίς νά φροντίζει νά μάθει τό εἰσόδημα αὐτό, σπρώχνει τό ἔθνος στήν καταστροφή, νομίζοντας ὅτι τοῦ ἀνοίγει τό δρόμο τοῦ πλούτου» (le chemin de richesses) (I, 82). «Ὅταν ἡ πρόοδος τοῦ πλούτου εἶναι βαθμιαία (gradué), ὅταν εἶναι ἀνάλογη μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της, ὅταν κανένα ἀπό τά μέρη της δέν ἀναπτύσσεται ὑπέρμετρα γρήγορα, τότε φέρνει τή γενική εὐημερία... Ἴσως ἡ ὑποχρέωση τῶν κυβερνήσεων εἶναι νά ἐπιβραδύνουν (ralentir!!) τήν κίνηση αὐτή, γιά νά τή ρυθμίζουν» (I, 409-410).

Ὁ Σισμόντι δέν ἔχει οὔτε τήν ἐλάχιστη ἰδέα γιά τήν τεράστια ἱστορική σημασία τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας, ἀνάπτυξης πού συντελεῖται κατ' αὐτόν ἀκριβῶς τόν τρόπο τῶν ἀντιθέσεων καί τῶν δυσαναλογιῶν!

«Ἄν ἡ κυβέρνηση ἀσκεῖ ρυθμιστική καί μετριαστική ἐπίδραση, πάνω στήν τάση γιά πλουτισμό ἡ τάση αὐτή μπορεῖ νά εἶναι ἀπείρως εὐεργετική» (I, 413). «Ὁρισμένοι κανονισμοί τοῦ ἐμπορίου, πού καταδικάζονται σήμερα ἀπό τήν κοινή γνώμη, καί ἄν ἀξίζουν νά καταδικαστοῦν σάν ἐνθάρρυνση τῆς βιομηχανίας, μποροῦν, ἴσως, νά δικαιολογοῦνται σάν χαλινάρι» (I, 415).

Ἤδη ἀπ' αὐτούς τούς συλλογισμούς τοῦ Σισμόντι φαίνεται πώς τοῦ λείπει σέ καταπληχτικό βαθμό τό ἱστορικό τάκτ: δέν ἔχει οὔτε τήν ἐλάχιστη ἰδέα ὅτι ὅλο τό ἱστορικό νόημα τῆς περιόδου πού ζοῦσε συνίστατο στήν ἀπελευθέρωση ἀπό τούς

μεσαιωνικούς κανονισμούς. Δέ νιώθει ὅτι οἱ συλλογισμοί του χύνουν νερό στό μύλο τῶν τοτινῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ ancien régime*, πού ἦταν τόσο δυνατοί ἀκόμα καί στή Γαλλία, γιά νά μή μιλήσουμε γιά τά ἄλλα κράτη τῆς ἠπειρωτικῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπου κυριαρχοῦσαν**.

Ἔτσι λοιπόν, ἀφετηρία τῶν πραχτικῶν πόθων τοῦ Σισμόντι εἶναι ἡ κηδεμονία, ἡ ἀναχαίτιση, ὁ διακανονισμός.

Ἡ ἄποψη αὐτή ἀπορέει μέ ἀπόλυτη φυσικότητα καί ἀναγκαιότητα ἀπ' ὅλο τόν κύκλο τῶν ἰδεῶν τοῦ Σισμόντι. Ζοῦσε ἀκριβῶς στήν ἐποχή πού ἡ μεγάλη μηχανική βιομηχανία ἔκανε τά πρῶτα της βήματα στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη, στήν ἐποχή πού ἄρχιζε ὁ ἀπότομος καί ριζικός μετασχηματισμός ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν μηχανῶν (σημειῶστε το, ἀκριβῶς κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας καί ὄχι τοῦ «καπιταλισμοῦ» γενικά)***, μετασχηματισμός πού στήν οἰκονομική ἐπιστήμη ὀνομάζεται συνήθως industrial revolution (βιομηχανική ἐπανάσταση). Νά πῶς τή χαρακτηρίζει ἕνας ἀπό τούς πρώτους οἰκονομολόγους, πού μπόρεσαν νά ἐκτιμήσουν ὅλο τό βάθος τῆς ἀνατροπῆς πού στή θέση τῶν πατριαρχικῶν μισομεσαιωνικῶν κοινωνιῶν δημιούργησε τίς σύγχρονες εὐρωπαϊκές κοινωνίες:

«...Ἡ ἱστορία τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ἀγγλίας στά τελευταῖα 60 χρόνια (αὐτά ἔχουν γραφτεῖ τό 1844) δέν ἔχει τό ὅμοιό της στά χρονικά τῆς ἀνθρωπότητας. Πρίν ἀπό 60-80 χρόνια ἡ Ἀγγλία ἦταν μιά χώρα ὅμοια μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη, μέ μικρές πόλεις, μέ ἀσήμαντη καί ἁπλή βιομηχανία, μέ ἀραιό, ἀλλά σχετικά σημαντικό γεωργικό πληθυσμό. Τώρα

---

* —παλιοῦ καθεστῶτος. *Ἡ Σύντ.*

** Ὁ Ἐφρούσι διέβλεπε σ' αὐτή τή θλίψη καί σ' αὐτούς τούς διακαεῖς πόθους τοῦ Σισμόντι «πολιτικό ἀνδρισμό» (τεῦχος 7, σελ. 139). Ἡ ἔκφραση συναισθηματικῶν εὐχῶν ἀπαιτεῖ πολιτικό ἀνδρισμό!! Ρίξτε ἔστω μιά ματιά σ' ἕνα ὁποιοδήποτε ἐγχειρίδιο ἱστορίας γιά τά γυμνάσια καί θά διαβάσετε ἐκεῖ ὅτι τά δυτικοευρωπαϊκά κράτη τοῦ πρώτου τέταρτου τοῦ XIX αἰώνα ἦταν ὀργανωμένα σύμφωνα μέ τόν τύπο πού ἡ ἐπιστήμη τοῦ δημοσίου δικαίου τόν δηλώνει μέ τόν ὅρο: Polizeistaat (ἀστυνομικό κράτος. *Ἡ Σύντ.*). Θά διαβάσετε ἐκεῖ ὅτι τό ἱστορικό καθῆκον ὄχι μόνον αὐτῆς τῆς εἰκοσιπενταετίας, ἀλλά καί τῆς ἑπόμενης συνίστατο ἀκριβῶς στήν πάλη ἐνάντια στό κράτος αὐτό. Θά καταλάβετε τότε ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ Σισμόντι προδίνει ἀμβλύνοια μικροῦ γάλλου ἀγρότη τῆς ἐποχῆς τῆς παλινόρθωσης· ὅτι ὁ Σισμόντι ἀποτελεῖ παράδειγμα συνδυασμοῦ τοῦ μικροαστικοῦ συναισθηματικοῦ ρωμαντισμοῦ μέ μιά ἐξαιρετική πολιτική ἀνωριμότητα.

*** Ὁ καπιταλισμός χρονολογεῖται στήν Ἀγγλία ὄχι ἀπό τά τέλη τοῦ XVIII αἰώνα, ἀλλά ἀπό πολύ παλιότερη ἐποχή.

εἶναι μιά χώρα, πού δέν μοιάζει *μέ καμιά* ἄλλη, ἔχει μιά πρωτεύουσα μέ $2^1/_2$ ἑκατομμύρια κατοίκους, μεγάλες βιομηχανικές πόλεις, βιομηχανία, πού προμηθεύει προϊόντα σ' ὅλον τόν κόσμο καί τά παράγει σχεδόν ὅλα μέ ἐξαιρετικά σύνθετες μηχανές, μέ ἔξυπνο καί πυκνό πληθυσμό, πού ἔχει ἐπιχειρηματικό πνεῦμα καί τά δυό τρίτα του ἀσχολοῦνται στή βιομηχανία καί στό ἐμπόριο καί ἀποτελοῦνται ἀπό ὁλότελα διαφορετικές τάξεις. Ὁ πληθυσμός αὐτός, πού ἔχει ἄλλα ἔθιμα καί ἄλλες ἀνάγκες, ἀποτελεῖ, στήν πραγματικότητα, ἕνα τελείως διαφορετικό ἔθνος σέ σύγκριση μέ τήν Ἀγγλία ἐκείνου τοῦ καιροῦ. Γιά τήν Ἀγγλία ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση ἔχει τήν ἴδια σημασία, πού ἔχει ἡ πολιτική ἐπανάσταση γιά τή Γαλλία καί ἡ φιλοσοφική ἐπανάσταση γιά τή Γερμανία. Καί ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν Ἀγγλία τοῦ 1760 καί στήν Ἀγγλία τοῦ 1844 εἶναι, τουλάχιστο, τόσο μεγάλη ὅσο καί ἡ διαφορά ἀνάμεσα στή Γαλλία τοῦ ancien régime καί στή Γαλλία τῆς ἐπανάστασης τοῦ Ἰούλη»*.

Ἦταν ἕνα ὁλοκληρωτικό «σπάσιμο» ὅλων τῶν παλιῶν, ριζωμένων σχέσεων, πού εἶχαν σάν οἰκονομική τους βάση τή μικρή παραγωγή. Εἶναι εὐνόητο ὅτι ὁ Σισμόντι μέ τήν ἀντιδραστική μικροαστική του ἄποψη δέν μποροῦσε νά καταλάβει τή σημασία τοῦ «σπασίματος» αὐτοῦ. Εἶναι εὐνόητο ὅτι πρῶτα ἀπ' ὅλα καί περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐτός, ἐπιθυμοῦσε, καλοῦσε, ζητοῦσε, ἀπαιτοῦσε «νά σταματήσει τό σπάσιμο»**.

Μέ ποιό τρόπο ὅμως «θά σταματήσει τό σπάσιμο»; Κατά πρῶτο λόγο, ἐννοεῖται, μέ τήν ὑποστήριξη τῆς λαϊκῆς... δηλαδή τῆς «πατριαρχικῆς παραγωγῆς», τῆς ἀγροτιᾶς καί τῆς μικρῆς γεωργίας γενικά. Ὁ Σισμόντι ἀφιερώνει ὁλόκληρο κεφάλαιο (II, VII, ch. VIII) στό «πῶς ἡ κυβέρνηση πρέπει νά προστατεύσει τόν πληθυσμό ἀπό τίς συνέπειες τοῦ συναγωνισμοῦ».

«Σχετικά μέ τό γεωργικό πληθυσμό τό γενικό καθῆκον τῆς κυβέρνησης εἶναι νά ἐξασφαλίσει σέ ὅσους ἐργάζονται (à ceux qui travaillent) ἕνα μέρος τῆς ἰδιοχτησίας, ἤ νά ὑποστηρίζει (favoriser) κατά προτεραιότητα ἀπέναντι σέ ὅλα τά ἄλλα αὐτό πού ὀνομάσαμε πατριαρχική γεωργία» (II, 340).

---

* Engels. «Die Lage der arbeitenden Klasse in England»[86].

** Τολμοῦμε νά ἐλπίσουμε ὅτι ὁ κ. Ν.—ον δέ θά θυμώσει, γιατί δανειζόμαστε ἀπ' αὐτόν (σελ. 345) τή διατύπωσηαὐτή, πού μᾶς φαίνεται πάρα πολύ πετυχημένη καί χαρακτηριστική.

«Ἕνα διάταγμα τῆς Ἐλισάβετ, πού δέν ἐφαρμόστηκε, ἀπαγορεύει νά χτίζεται στήν Ἀγγλία ἀγροτική κατοικία *(cottage)* ἄν δέν τῆς χορηγηθεῖ γῆ ἔκτασης τεσσάρων ἄκρ.* Ἄν ὁ νόμος αὐτός ἐφαρμοζόταν, κανένας γάμος δέ θά μποροῦσε νά γίνει ἀνάμεσα σέ μεροκαματιάρηδες ἄν δέν ἔπαιρναν τό *cottage* τους, καί κανένας *cottager*** δέ θά εἶχε φτάσει στόν ἔσχατο βαθμό ἀθλιότητας. Αὐτό θά ἦταν ἤδη κάτι (c'est quelque chose), μόνο πού δέ θά ἦταν ἀκόμα ἀρκετό· στό κλίμα τῆς Ἀγγλίας μέ 4 ἄκρ γῆς κατά οἰκογένεια ὁ ἀγροτικός πληθυσμός θά ζοῦσε στή φτώχια. Τώρα οἱ cottagers στήν Ἀγγλία, οἱ περισσότεροι, ἔχουν μόνον $1^1/_2$ - 2 ἄκρ γῆς καί πληρώνουν γι' αὐτά ἀρκετά μεγάλο νοίκι... Θά ἔπρεπε νά ὑποχρεωθεῖ μέ νόμο... ὁ τσιφλικάς, ὅταν μοιράζει τό χωράφι του ἀνάμεσα σέ πολλούς *cottagers* νά δίνει στόν καθένα ἀρκετή ἔκταση γῆς, ὥστε νά μπορεῖ νά ζεῖ» (II, 342-343)***.

Ὁ ἀναγνώστης βλέπει ὅτι οἱ πόθοι τοῦ ρωμαντισμοῦ εἶναι ἐντελῶς *ὅμοιοι* μέ τούς πόθους καί τά προγράμματα τῶν ναρόντνικων: στηρίζονται στήν ἴδια ἀκριβῶς ἀγνόηση *τῆς πραγματικῆς* οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης καί στήν παράλογη μεταφορά στήν ἐποχή τῆς μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας,

---

* ἄκρ. —4047 τετρ. μέτρα. *Σημ. μετ.*

** —ἰδιοκτήτης. cottage. *Σημ. μετ.*

*** «Νά τηροῦμε τίς προαιώνιες παραδόσεις μας (μήπως αὐτό δέν εἶναι πατριωτισμός;)... ν' ἀναπτύσσουμε τήν ἀρχή τῆς στενῆς σύνδεσης τῶν μέσων παραγωγῆς μέ τούς ἄμεσους παραγωγούς, ἀρχή πού τήν κληρονομήσαμε...» (κ. Ν.—ον, 322). «Ξεφύγαμε ἀπό τό δρόμο, πού ἀκολουθούσαμε ἐπί πολλούς αἰῶνες· ἀρχίσαμε νά παραμερίζουμε τήν παραγωγή, πού στηρίζεται στή στενή σύνδεση τοῦ ἄμεσου παραγωγοῦ μέ τά μέσα παραγωγῆς, στή στενή σύνδεση τῆς γεωργίας μέ τή βιομηχανία ἐπεξεργασίας καί βάλαμε στή βάση τῆς οἰκονομικῆς μας πολιτικῆς τήν ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού στηρίζεται στήν ἀπαλλοτρίωση τῶν ἄμεσων παραγωγῶν ἀπό τά μέσα παραγωγῆς, μέ ὅλες τίς συμφορές πού τή συνοδεύουν, κι ἀπό τίς ὁποῖες ὑποφέρει τώρα ἡ Δυτική Εὐρώπη» (281). Ἄς συγκρίνει ὁ ἀναγνώστης τό χωρίο αὐτό μέ τήν προαναφερόμενη ἄποψη τῶν ἴδιων τῶν «δυτικοευρωπαίων» γι' αὐτές τίς «συμφορές ἀπό τίς ὁποῖες ὑποφέρει» κτλ. «Ἡ ἀρχή... χορήγηση γῆς στούς ἀγρότες ἤ... παροχή στούς ἴδιους τούς παραγωγούς ἐργαλείων δουλιᾶς» (σελ. 2)... «τά προαιώνια λαϊκά βάθρα» (75)... «Στούς ἀριθμούς αὐτούς (καί συγκεκριμένα στούς ἀριθμούς πού δείχνουν «πόσο μεγάλο εἶναι τό minimum τῆς γῆς, πού μέ τίς σημερινές οἰκονομικές συνθῆκες χρειάζεται γιά τήν ἐξασφάλιση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ») ἔχουμε, συνεπῶς, ἕνα ἀπό τά στοιχεῖα τῆς λύσης τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος, ὅμως μόνο *ἕνα* ἀπό τά στοιχεῖα» (65). Ὅπως βλέπετε, οἱ ρωμαντικοί τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τό ἴδιο ὅπως καί οἱ Ρῶσοι ρωμαντικοί, ἀγαποῦν ν' ἀναζητοῦν στίς «προαιώνιες παραδόσεις» τήν «κατοχύρωση» τῆς λαϊκῆς παραγωγῆς.

τοῦ λυσσασμένου συναγωνισμοῦ καί τῆς πάλης τῶν συμφερόντων — τῶν συνθηκῶν, πού ἀναπαράγουν τίς πατριαρχικές συνθῆκες τοῦ παλιοῦ καιροῦ.

V. Ο ΑΝΤΙΔΡΑΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Βέβαια, ὁ Σισμόντι δέν μποροῦσε νά μήν καταλαβαίνει πῶς προχωρεῖ ἡ πραγματική ἀνάπτυξη. Γιά τό λόγο αὐτό, ἀπαιτώντας τήν «ἐνθάρρυνση τῆς μικρῆς γεωργίας» (II, 355), λέει ἀνοιχτά, ὅτι θά ἔπρεπε «νά δοθεῖ στήν ἀγροτική οἰκονομία μιά κατεύθυνση διαμετρικά ἀντίθετη ἀπό κείνην, πού ἀκολουθεῖ τώρα ἡ Ἀγγλία» (II, 354-355)*.

«Ἡ Ἀγγλία ἔχει, εὐτυχῶς, ἕνα μέσο νά κάνει πολλά γιά τούς φτωχούς τοῦ χωριοῦ της, νά τούς μοιράσει τίς ἀπέραντες κοινοτικές της γαῖες (ses immenses communaux)... Ἄν οἱ κοινοτικές της γαῖες μοιράζονταν σέ ἐλεύθερους κλήρους (en propriétés franches) ἀπό 20 ὥς 30 ἄκρ, τότε αὐτοί (οἱ ἄγγλοι) θά ἔβλεπαν πῶς θ' ἀναγεννιόταν ἡ ἀνεξάρτητη καί περήφανη τάξη τῶν χωρικῶν, ἡ *yeomanry*, πού ἡ ὁλοκληρωτική σχεδόν καταστροφή της τούς προκαλεῖ σήμερα λύπη» (II, 357-358).

Τά «σχέδια» τοῦ ρωμαντισμοῦ παρουσιαζονται σάν πολύ εὐκολοπραγματοποιήσιμα ἀκριβῶς χάρη στήν ἀγνόηση τῶν πραγματικῶν συμφερόντων, πράγμα πού ἀποτελεῖ τήν οὐσία τοῦ ρωμαντισμοῦ. «Μιά παρόμοια πρόταση (νά μοιραστοῦν μικρά κομμάτια γῆς στούς μεροκαματιάρηδες, ἐπιφορτίζοντας τούς γαιοχτήμονες μέ τήν ὑποχρέωση νά φροντίζουν γι' αὐτούς τούς τελευταίους) θά προξενήσει, προφανῶς, ἀγανάχτηση στούς μεγαλογαιοχτήμονες, πού σήμερα στήν Ἀγγλία ἀσκοῦν μόνοι τους τή νομοθετική ἐξουσία· παρ' ὅλα αὐτά ὅμως, εἶναι δίκαιη... Μόνον οἱ μεγαλογαιοχτήμονες ἔχουν ἀνάγκη ἀπό μεροκαματιάρηδες· αὐτοί τούς δημιούργησαν κι αὐτοί ἄς τούς συντηροῦν» (II, 357).

Ὅταν διαβάζεις τά ἁπλοϊκά αὐτά λόγια, πού ἔχουν γραφτεῖ στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα, δέν παραξενεύεσαι: φαίνεται ὅτι ἡ «θεωρία» τοῦ ρωμαντισμοῦ ἀντιστοιχεῖ στήν πρωτόγονη κατάσταση τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά, κατάσταση πού ὑπαγόρευε

---

* Πρβλ. τό ναροντνικιστικό πρόγραμμα τοῦ κ. *Β. Β.*: «νά τραβήξουμε τήν ἱστορία πάνω σέ ἄλλη γραμμή». Σύγκρ. στόν Βόλγκιν, 1. c. (loco citato — στό σημεῖο πού παραθέτουμε. *Ἡ Σύντ.*), σελ. 181.

μιά τόσο πρωτόγονη άποψη. Ἡ πραγματική ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ — ἡ θεωρητική της κατανόηση — ἡ ἄποψη γιά τόν καπιταλισμό, ἀνάμεσα σέ ὅλα αὐτά ἐκεῖνο τόν καιρό ὑπῆρχε ἀκόμα ἀντιστοιχία, καί ὁ Σισμόντι παρουσιάζεται, ἐν πάση περιπτώσει, συγγραφέας ὁλοκληρωμένος καί πιστός στόν ἑαυτό του.

«Ἔχουμε δείξει — λέει ὁ Σισμόντι — πόση προστασία ἔβρισκε κάποτε αὐτή ἡ τάξη (καί συγκεκριμένα ἡ τάξη τῶν χειροτεχνῶν) στήν ἵδρυση πρωτομαστοριῶν καί συντεχνιῶν (des jurandes et des maîtrises)... Ἐδῶ δέν πρόκειται γιά τήν ανασύσταση τῆς παράξενης καί καταπιεστικῆς τους ὀργάνωσης... Ὁ νομοθέτης ὅμως πρέπει νά βάλει σάν σκοπό του ν' ἀνεβάσει τήν ἀμοιβή γιά τή βιομηχανική ἐργασία, νά βγάλει τούς μισθωτούς ἐργάτες ἀπό τήν ἀβέβαιη (précaire) κατάσταση, ὅπου ζοῦν καί, τέλος, νά τούς κάνει πιό εὔκολη τή δυνατότητα ν' ἀποχτήσουν ἐκεῖνο πού ὀνομάζουν *κατάσταση** (un état)... Σήμερα οἱ ἐργάτες γεννιοῦνται καί πεθαίνουν ἐργάτες, ἐνῶ προηγούμενα ἡ κατάσταση τοῦ ἐργάτη ἦταν ἁπλῶς προετοιμασία, ἕνα πρῶτο σκαλοπάτι γιά μιά ἀνώτερη κατάσταση. Καί ἔχει σπουδαία σημασία ν' ἀποκατασταθεῖ αὐτή ἀκριβῶς ἡ δυνατότητα ν' ἀνεβαίνουν (cette faculté progressive). Πρέπει νά γίνει ἔτσι, ὥστε τ' ἀφεντικά νά ἔχουν συμφέρον νά μεταφέρουν τούς ἐργάτες τους σέ ἀνώτερη κατάσταση· ὥστε ὁ ἄνθρωπος, πού μισθώνεται στή μανουφακτούρα, ν' ἀρχίζει πραγματικά ἀπό τή δουλιά γιά ἕνα ἁπλό μεροκάματο, νά ἔχει ὅμως πάντοτε μπροστά του τήν ἐλπίδα ὅτι, μέ μιά καλή διαγωγή, θά πάρει ἕνα μέρος ἀπό τά κέρδη τῆς ἐπιχείρησης» (ΙΙ, 344-345).

Εἶναι δύσκολο νά ἐκφράσει κανείς πιό παραστατικά τήν ἄποψη τοῦ μικροαστοῦ! Οἱ συντεχνίες εἶναι τό ἰδανικό τοῦ Σισμόντι, καί ἡ ἐπιφύλαξή του σχετικά μέ τό ὅτι εἶναι ἀνεπιθύμητη ἡ ἀνασύστασή τους, ἔχει, ὁλοφάνερα, ἁπλῶς τήν ἔννοια ὅτι πρέπει νά πάρουμε τήν ἀρχή, τήν ἰδέα τῆς συντεχνίας (ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ ναρόντνικοι θέλουν νά πάρουν τήν ἀρχή, τήν ἰδέα τῆς κοινότητας, καί ὄχι τή σημερινή φορολογική ἕνωση, πού ὀνομάζεται κοινότητα) καί ν' ἀπορίψουμε τή μεσαιωνική τους παραμόρφωση. Ὁ παραλογισμός τοῦ σχεδίου τοῦ Σισμόντι δέ βρίσκεται στό ὅτι ὑπεράσπιζε ὁλοκληρωτικά τίς συντεχνίες, ὅτι ἤθελε νά τίς ἀνασυστήσει ὁλοκληρωτικά

* Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα.

— τέτιο καθῆκον δέν ἔβαζε. Ὁ παραλογισμός του βρίσκεται στό ὅτι παίρνει γιά πρότυπο μιάν *ἕνωση*, πού γεννήθηκε ἀπό τίς στενές, πρωτόγονες ἀνάγκες συνένωσης τῶν τοπικῶν χειροτεχνῶν καί θέλει νά ἐφαρμόσει τό μέτρο αὐτό, τό πρότυπο αὐτό στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, στήν ὁποία τό στοιχεῖο πού ἑνώνει καί κοινωνικοποιεῖ εἶναι ἡ μεγάλη μηχανική βιομηχανία, πού σπάζει τούς μεσαιωνικούς φραγμούς καί σαρώνει τίς τοπικές, ἐπαρχιακές καί ἐπαγγελματικές διαφορές. Νιώθοντας τήν ἀνάγκη τῆς ἕνωσης, τῆς ὀργάνωσης γενικά, μέ τή μιά ἤ τήν ἄλλη μορφή, ὁ ρωμαντικός παίρνει σάν πρότυπο τήν ἕνωση, πού ἱκανοποιοῦσε τίς στενές ἀνάγκες τῆς ὀργάνωσης στήν πατριαρχική, στάσιμη κοινωνία καί θέλει νά τό ἐφαρμόσει σέ μιά κοινωνία τελείως μετασχηματισμένη — μέ κινητό πληθυσμό, μέ κοινωνικοποίηση τῆς ἐργασίας, ὄχι στά πλαίσια μιᾶς ὁποιασδήποτε κοινότητας ἤ μιᾶς ὁποιασδήποτε συντεχνίας, ἀλλά στά πλαίσια ὅλου τοῦ κράτους, ἀκόμα καί ἔξω ἀπό τά πλαίσια ἑνός μόνου κράτους*.

Αὐτό ἀκριβῶς τό λάθος εἶναι κεῖνο πού δίνει στό ρωμαντικό τό χαρακτηρισμό τοῦ *ἀντιδραστικοῦ* — χαρακτηρισμό πού τοῦ ἀξίζει πέρα γιά πέρα — καί ὁ ὅρος αὐτός δέν ἐκφράζει τήν ἐπιθυμία ν' ἀνασυσταθοῦν ἁπλῶς οἱ μεσαιωνικοί θεσμοί, ἀλλά συγκεκριμένα τήν προσπάθεια νά μετριέται ἡ νέα κοινωνία μέ τόν παλιό πατριαρχικό πῆχυ, ἀκριβῶς τήν ἐπιθυμία

---

* Ἐντελῶς ἀνάλογο εἶναι τό λάθος τῶν ναρόντνικων ὅσον ἀφορᾶ μιάν ἄλλη ἕνωση (*τήν κοινότητα*)· αὐτή ἱκανοποιοῦσε τίς στενές ἀνάγκες ὀργάνωσης τῶν ἀγροτῶν ἑνός τόπου, πού τούς συνδέει ἡ ἑνότητα τῆς γαιοχτησίας, τῶν βοσκοτόπων κτλ. (καί τό κυριότερο ἡ ἑνότητα τῆς τσιφλικάδικης καί τῆς γραφειοκρατικῆς ἐξουσίας) καί δέν ἀνταποκρίνεται καθόλου στίς ἀνάγκες τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ, πού σπάζει ὅλους τούς τοπικούς φραγμούς, τούς φραγμούς τῶν κλειστῶν τάξεων καί τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων καί προκαλεῖ μιά βαθιά σύγκρουση οἰκονομικῶν συμφερόντων *μέσα* στήν κοινότητα. Στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία ἡ ἀνάγκη τῆς ἕνωσης, τῆς ὀργάνωσης δέν ἔχει ἐξασθενίσει, ἀντίθετα ἔχει μεγαλώσει ὑπέρμετρα. Εἶναι ὅμως ἐντελῶς ἀνόητο νά παίρνει κανείς τό παλιό μέτρο γιά τήν ἱκανοποίηση αὐτῆς τῆς ἀνάγκης τῆς καινούργιας κοινωνίας. Ἡ καινούργια αὐτή κοινωνία ἀπαιτεῖ τώρα, πρῶτο, ἡ ἕνωση νά μήν εἶναι τοπική, νά μήν εἶναι ἕνωση μιᾶς κλειστῆς τάξης, ἑνός κοινωνικοῦ στρώματος· δεύτερο, νά ἔχει γιά ἀφετηρία της τή διαφορά κατάστασης καί συμφερόντων, πού δημιούργησε ὁ καπιταλισμός καί ἡ διαφοροποίηση τῆς ἀγροτιᾶς. Ἐνῶ ἡ τοπική ἕνωση, ἡ ἕνωση τῆς κλειστῆς τάξης, συνδέοντας μαζί ἀγρότες, πού διαφέρουν πολύ ὡς πρός τήν οἰκονομική τους κατάσταση καί τά συμφέροντά τους, γίνεται τώρα, λόγω τοῦ *ὑποχρεωτικοῦ* της *χαρακτήρα*, *βλαβερή* καί γιά τούς ἴδιους τούς ἀγρότες, καί γιά ὅλη τήν κοινωνική ἐξέλιξη.

ν' ἀναζητεῖται ἕνα πρότυπο στά παλιά καθεστῶτα καί στίς παλιές παραδόσεις, πού δέν ἀντιστοιχοῦν καθόλου στίς ἀλλαγμένες οἰκονομικές συνθῆκες.

Αὐτό τό περιστατικό δέν τό κατάλαβε καθόλου ὁ Ἐφρούσι. Τό χαρακτηρισμό τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι, σάν θεωρίας ἀντιδραστικῆς, τόν κατάλαβε ἀκριβῶς μέ τή χοντροκομμένη, τή χυδαία ἔννοια. Ὁ Ἐφρούσι τά μπέρδεψε... Πῶς γίνεται, συλλογιζόταν, τί σόι ἀντιδραστικός εἶναι ὁ Σισμόντι, ὅταν λέει ἀνοιχτά ὅτι δέ θέλει καθόλου τήν ἀνασύσταση τῶν συντεχνιῶν; Καί ὁ Ἐφρούσι ἀποφάνθηκε, ὅτι ἡ «κατηγορία» αὐτή ἐνάντια στόν Σισμόντι «γιά ὀπισθοδρομικότητα» εἶναι ἄδικη· ὅτι ὁ Σισμόντι, ἀπεναντίας, ἔβλεπε «σωστά τή συντεχνιακή ὀργάνωση» καί «ἐκτίμησε πέρα γιά πέρα τήν ἱστορική της σημασία» (τεῦχος 7, σελ. 147), σημασία πού ἔχει δῆθεν ἐξακριβωθεῖ καί ἀπό τίς ἱστορικές ἔρευνες τῶν τάδε καί τάδε καθηγητῶν γιά τίς καλές πλευρές τῆς συντεχνιακῆς ὀργάνωσης.

Οἱ quasi-ἐπιστήμονες* συγγραφεῖς ἔχουν συχνά τήν καταπληχτική ἱκανότητα νά μή βλέπουν τό δάσος πίσω ἀπό τά δέντρα! Ἡ ἄποψη τοῦ Σισμόντι γιά τίς συντεχνίες εἶναι χαρακτηριστική καί σπουδαία, ἀκριβῶς ἐπειδή συνδέει μ' αὐτές τούς πραχτικούς του πόθους**. *Ἀκριβῶς γιά τόν λόγο αὐτόν* ἡ θεωρία του χαρακτηρίζεται σάν *ἀντιδραστική*. Ἀντίθετα, ὁ Ἐφρούσι ἀρχίζει νά λέει ἀσυναρτησίες γιά νεότατα ἱστορικά ἔργα, πού ἀναφέρονται στίς συντεχνίες!

Τό ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν ἄτοπων καί quasi-ἐπιστημονικῶν συλλογισμῶν ἦταν νά παρακάμψει ὁ Ἐφρούσι ἴσα-ἴσα τήν οὐσία τοῦ ζητήματος: εἶναι σωστό ἤ ὄχι νά χαρακτηρίζει κανείς ἀντιδραστική τή θεωρία τοῦ Σισμόντι; Ὁ Ἐφρούσι δέν εἶδε ἴσα-ἴσα τό κυριότερο — *τήν ἄποψη* τοῦ Σισμόντι. «Μέ παρουσίασαν — ἔλεγε ὁ Σισμόντι — στήν πολιτική οἰκονομία ἐχθρό τῆς κοινωνικῆς προόδου, ὀπαδό τῶν βάρβαρων καί καταπιεστικῶν θεσμῶν. Ὄχι, δέ θέλω ἐκεῖνο πού ὑπῆρχε κάποτε, θέλω ὅμως κάτι τό καλύτερο σέ σύγκριση μέ τό σημερινό. Δέν μπορῶ νά κρίνω γιά τό παρόν, παρά μόνο συγκρίνοντάς το μέ τό παρελθόν, καί δέν ἐπιθυμῶ καθόλου τήν ανα-

---

* —ψευτοεπιστήμονες. *Ἡ Σύντ.*

** Βλ. πιό πάνω, ἔστω καί μόνο τόν τίτλο τοῦ κεφαλαίου ἀπ' ὅπου πήραμε τούς συλλογισμούς γιά τίς συντεχνίες (πού τούς παραθέτει καί ὁ Ἐφρούσι: σελ. 147).

στήλωση τῶν παλαιῶν ἐρειπίων, ὅταν ἀποδείχνω μέ τή βοήθειά τους τίς αἰώνιες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας» (II, 433). *Οἱ ἐπιθυμίες* τῶν ρωμαντικῶν εἶναι πολύ καλές (ὅπως καί τῶν ναρόντνικων). Τό γεγονός ὅτι ἀντιλαμβάνονται τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ τούς τοποθετεῖ πιό ψηλά ἀπό τούς τυφλούς αἰσιόδοξους, πού ἀρνοῦνται τίς ἀντιθέσεις αὐτές. Καί σέ καμιά περίπτωση δέ θεωρεῖται ὁ Σισμόντι ἀντιδραστικός γιατί ἤθελε νά γυρίσει πίσω στό μεσαίωνα, ἀλλά ἀκριβῶς γιατί στούς πραχτικούς του πόθους «ἐσύγκρινε τό παρόν μέ τό παρελθόν» καί ὄχι μέ τό μέλλον, ἀκριβῶς γιατί «προσπαθοῦσε ν' ἀποδείξει τίς αἰώνιες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας»* *μέ τή βοήθεια* τῶν «ἐρειπίων» καί ὄχι *μέ τή βοήθεια* τῶν τάσεων τῆς νεότατης ἀνάπτυξης. Καί ὁ Ἐφρούσι δέν μπόρεσε νά καταλάβει αὐτήν ἀκριβῶς τή μικροαστική ἄποψη τοῦ Σισμόντι, πού τόν κάνει νά διαφέρει ἔντονα ἀπό τούς ἄλλους συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι τήν ἴδια ἐποχή μ' αὐτόν καί ὕστερα ἀπ' αὐτόν απόδειχναν τίς «αἰώνιες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας».

Στό λάθος αὐτό τοῦ Ἐφρούσι φάνηκε ἡ ἴδια στενή ἀντίληψη τῶν ὅρων «μικροαστική», «ἀντιδραστική» θεωρία, γιά τήν ὁποία μιλήσαμε πιό πάνω παίρνοντας ἀφορμή ἀπό τόν πρῶτο ὅρο. Οἱ ὅροι αὐτοί δέ δείχνουν καθόλου τούς ἐγωιστικούς διακαεῖς πόθους ἑνός μικρομαγαζάτορα ἤ τήν ἐπιθυμία νά σταματήσει τήν κοινωνική ἐξέλιξη, νά γυρίσει πίσω: δείχνουν ἁπλῶς τή *λαθεμένη* ἄποψη, τή στενότητα τῆς ἀντίληψης καί τοῦ ὁρίζοντα τοῦ δοσμένου συγγραφέα καί τό πράγμα αὐτό ἔχει σάν ἐπακόλουθο νά ἐκλέγονται τέτια μέσα (γιά τήν ἐπίτευξη ἑνός πολύ καλοῦ σκοποῦ), πού στήν πράξη δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀποτελεσματικά, πού μποροῦν νά ἱκανοποιήσουν μόνο τό μικρό παραγωγό ἤ νά ἐξυπηρετήσουν τούς ὑπερασπιστές τῶν παλιῶν καιρῶν. Ὁ Σισμόντι, λχ., δέν εἶναι καθόλου φανατικός ὑπερασπιστής τῆς μικρῆς *ἰδιοχτησίας*. Καταλαβαίνει τήν ἀνάγκη τῆς ὀργάνωσης, τῆς ἕνωσης, ὄχι λιγότερο ἀπό τούς δικούς μας σύγχρονους ναρόντνικους. Ἐκφράζει τήν εὐχή τά «μισά κέρδη» τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων «νά κατανέμονται στούς ἐργάτες μέλη τῶν ἑνώσεων» (II, 346). Τάσσεται ἀνοιχτά ὑπέρ τοῦ «συστήματος τῶν ἑνώσεων», ὅπου ὅλες οἱ «ἐπιτυχίες τῆς παραγωγῆς θά ὠφελοῦσαν ἐκείνους πού

* Τό γεγονός ὅτι *ἔχει ἀποδείξει* τήν ὕπαρξη τῶν ἀναγκῶν, αὐτῶν τόν τοποθετεῖ, τό ἐπαναλαβαίνουμε, ἀσύγκριτα πιό ψηλά ἀπό τούς στενοκέφαλους ἀστούς οἰκονομολόγους.

ἀσχολοῦνται μ' αὐτήν» (II, 438). Μιλώντας γιά τή θέση τῆς θεωρίας του ἀπέναντι στίς γνωστές τότε θεωρίες τῶν Ὅουεν, Φουριέ, Τόμψον, Μυϊρόν (Muiron), ὁ Σισμόντι δηλώνει: «Θά ἤθελα κι ἐγώ, ὅπως κι αὐτοί, νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ἕνωση ἀνάμεσα σέ κείνους πού παράγουν ἀπό κοινοῦ τό δοσμένο προϊόν, ἀντί νά ἔρχονται σέ ἀντίθεση μεταξύ τους. Δέ νομίζω ὅμως ὅτι τά μέσα πού αὐτοί πρότειναν γιά τοῦτο τό σκοπό θά μποροῦσαν κάποτε νά τόν πετύχουν» (II, 365).

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στόν Σισμόντι καί στούς συγγραφεῖς αὐτούς βρίσκεται ἀκριβῶς στήν *ἄποψη*. Συνεπῶς εἶναι πέρα γιά πέρα φυσικό ὅτι ὁ Ἐφρούσι, πού δέν κατάλαβε τήν ἄποψη αὐτή, παρουσίασε ἐντελῶς λαθεμένη τή θέση τοῦ Σισμόντι ἀπέναντι σ' αὐτούς τούς συγγραφεῖς.

«Ἄν ὁ Σισμόντι ἄσκησε πάρα πολύ ἀδύνατη ἐπίδραση πάνω στούς συγχρόνους του, — διαβάζουμε στό *«Ρούσκογε Μπογκάτστβο»* τεῦχος 8, σελ. 57 — ἄν οἱ κοινωνικές μεταρυθμίσεις, πού πρότεινε, δέν ἐφαρμόστηκαν, αὐτό ἐξηγιέται κυρίως μέ τό ὅτι εἶχε ξεπεράσει σημαντικά τήν ἐποχή του. Ἔγραψε τόν καιρό πού ἡ ἀστική τάξη γιόρταζε τό μήνα τοῦ μέλιτός της... Εἶναι φυσικό σέ τέτιες συνθῆκες ἡ φωνή ἑνός ἀνθρώπου, πού ζητοῦσε κοινωνικές μεταρυθμίσεις, νά μένει φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἐμεῖς ὅμως ξέρουμε ὅτι καί ἡ στάση τῶν μεταγενεστέρων ἀπέναντί του δέν ἦταν πολύ καλύτερη. Αὐτό ἐξηγιέται, ἴσως, μέ τό ὅτι ὁ Σισμόντι, ὅπως εἴπαμε ἤδη πιό πάνω, εἶναι συγγραφέας μιᾶς μεταβατικῆς ἐποχῆς· ἄν καί ἐπιθυμεῖ μεγάλες ἀλλαγές, ὡστόσο δέν μπορεῖ νά ξεκόψει τελείως ἀπό τό παλιό. Γιά τό λόγο αὐτό στούς μετριοπαθεῖς φαινόταν πολύ ριζοσπαστικός, ἐνῶ κατά τή γνώμη τῶν ἐκπροσώπων τῶν πιό ἄκρων κατευθύνσεων ἦταν πολύ μετριοπαθής».

Πρῶτο, νά λέει κανείς ὅτι ὁ Σισμόντι μέ τίς μεταρυθμίσεις πού πρότεινε «ξεπέρασε τήν ἐποχή του», — σημαίνει πώς δέν καταλαβαίνει καθόλου τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι, πού, ὁ ἴδιος λέει γιά τόν ἑαυτό του, ὅτι σύγκρινε τό παρόν μέ τό παρελθόν. Χρειαζόταν ἀπεριόριστη μυωπία (ἤ ἀπεριόριστη μεροληψία ὑπέρ τοῦ ρωμαντισμοῦ), γιά νά μή δεῖ κανείς τό γενικό πνεῦμα καί τή γενική σημασία τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι, μόνο γιά τό λόγο ὅτι ὁ Σισμόντι συμπαθοῦσε τήν ἐργατική νομοθεσία* κτλ.

* Μά καί στό ζήτημα αὐτό ὁ Σισμόντι δέν «ξεπέρασε» τήν ἐποχή του,

Δεύτερο, ὁ Ἐφρούσι νομίζει, ἔτσι, ὅτι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στόν Σισμόντι καί στούς ἄλλους συγγραφεῖς βρίσκεται μόνο *στό βαθμό ἀποφασιστικότητας* τῶν προτεινόμενων μεταρυθμίσεων: ἐκεῖνοι τραβοῦσαν πιό μακρυά, ἐνῶ αὐτός δέν ξέκοψε τελείως ἀπό τό παλιό.

Δέν πρόκειται γι' αὐτό. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στόν Σισμόντι καί στούς συγγραφεῖς αὐτούς βρίσκεται πολύ πιό βαθιά· δέ βρίσκεται καθόλου στό ὅτι ἄλλοι τραβοῦσαν πιό μακριά καί ἄλλοι ἦταν ἄτολμοι*, ἀλλά στό γεγονός ὅτι *τὸν ἴδιο τό χαρακτήρα* τῶν μεταρυθμίσεων τόν ἔβλεπαν ἀπό δυό *διαμετρικά ἀντίθετες* σκοπιές. Ὁ Σισμόντι ἀπέδειχνε τίς «αἰώνιες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας» καὶ οἱ συγγραφεῖς αὐτοί ἀπέδειχναν ἐπίσης τὶς αἰώνιες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας. Ὁ Σισμόντι ἦταν οὐτοπιστής, στήριζε τούς πόθους του στήν ἀφηρημένη ἰδέα καί ὄχι στά πραγματικά συμφέροντα, καί οἱ συγγραφεῖς αὐτοί ἦταν οὐτοπιστές, στήριζαν τά σχέδιά τους ἐπίσης στήν ἀφηρημένη ἰδέα. Ἀκριβῶς ὅμως *ὁ χαρακτήρας* τῶν σχεδίων τους εἶναι ἐντελῶς διαφορετικός, γιατί ἔβλεπαν ἀπό *διαμετρικά ἀντίθετες* σκοπιές τή νεότατη οἰκονομική ἀνάπτυξη, πού ἔβαλε τό ζήτημα τῶν «αἰώνιων ἀναγκῶν». Οἱ προαναφερόμενοι συγγραφεῖς πρόβλεπαν τό μέλλον, μάντευαν μέ μεγαλοφυΐα τίς τάσεις τοῦ «σπασίματος», πού ἐπιτέλεσε μπροστά στά μάτια τους ἡ προγενέστερη μηχανική βιομηχανία. Ἔβλεπαν πρός τήν ἴδια πλευρά ὅπου τραβοῦσε ἀκριβῶς ἡ πραγματική ἐξέλιξη· *ξεπερνοῦσαν* πραγματικά τήν ἐξέλιξη αὐτή. Ἐνῶ ὁ Σισμόντι γύριζε τήν *πλάτη* του στήν ἐξέλιξη αὐτή· ἡ οὐτοπία του δέν πρόβλεπε τό μέλλον, ἀλλά παλινόρθωνε τό παρελθόν· δέν ἔβλεπε μπροστά, ἀλλά πίσω, ὀνειροπολώντας «νά σταματήσει τό σπάσιμο», —ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό «σπάσιμο» *ἀπό τό ὁποῖο* ἔβγαζαν τίς οὐτοπίες τους οἱ προαναφερόμενοι συγγραφεῖς**. Νά γιατί

γιατί ἐνέκρινε μόνο ἐκεῖνο πού ἐφαρμοζόταν ἤδη στήν Ἀγγλία, χωρίς νά εἶναι σέ θέση νά καταλάβει τή σύνδεση τῶν μετασχηματισμῶν αὐτῶν μέ τή μεγάλη μηχανική βιομηχανία καί τό προοδευτικό ἱστορικό της ἔργο.

* Δέ θέλουμε νά ποῦμε ὅτι ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη δέν ὑπάρχει διαφορά ἀνάμεσα στούς προαναφερόμενους συγγραφεῖς, ἡ διαφορά ὅμως αὐτή *δέν ἐξηγεῖ τὸ ζήτημα* καί παρουσιάζει λαθεμένα τή θέση τοῦ Σισμόντι ἀπέναντι στούς ἄλλους συγγραφεῖς: φαίνεται σάν νά στέκονταν στήν ἴδια ἄποψη καί νά διαφέρανε μονάχα ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀποφασιστικότητα καί τή συνέπεια τῶν συμπερασμάτων. Δέν πρόκειται γιά τό ὅτι ὁ Σισμόντι *δέν* «τραβοῦσε» *τόσο μακριά*, ἀλλά ὅτι «τραβοῦσε» *πίσω*, ἐνῶ οἱ προαναφερόμενοι συγγραφεῖς «τραβοῦσαν» *μπροστά*.

** Ὁ Ρόμπερτ Ὄουεν, —λέει ὁ Μάρξ,— ὁ πατέρας τῶν συνεταιρι-

ἡ οὐτοπία τοῦ Σισμόντι θεωρεῖται — καί πολύ δικαιολογημένα — ἀντιδραστική. Ἡ βάση τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ βρίσκεται — τό λέμε ἀκόμα μιά φορά — ἁπλῶς *καί μόνο στό γεγονός* ὅτι ὁ Σισμόντι δέν καταλάβαινε τήν προοδευτική σημασία τοῦ «σπασίματος» τῶν παλιῶν, μισομεσαιωνικῶν, πατριαρχικῶν κοινωνικῶν σχέσεων τῶν κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης· τό σπάσιμο αὐτό ἄρχισε νά τό πραγματοποιεῖ ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα ἡ μεγάλη μηχανική βιομηχανία.

Ἡ εἰδική αὐτή ἄποψη τοῦ Σισμόντι διαφαίνεται ἀκόμα καί στούς συλλογισμούς του γιά τήν «ἕνωση» γενικά. «Θέλω — γράφει — νά κατανέμεται ἡ ἰδιοχτησία τῆς μανουφακτούρας (la propriété des manufactures) σέ μεγάλο ἀριθμό μεσαίων κεφαλαιοκρατῶν καί νά μή συγκεντρώνεται στά χέρια ἑνός ἀνθρώπου, πού ἔχει πολλά ἑκατομμύρια...» (II, 365). Ἀκόμα πιό ἀνάγλυφα φαίνεται ἡ ἄποψη τοῦ μικροαστοῦ στό παρακάτω κατεβατό: «Πρέπει νά ἐξαλειφθεῖ ὄχι ἡ τάξη τῶν φτωχῶν, ἀλλά ἡ τάξη τῶν μεροκαματιάρηδων· αὐτοί πρέπει νά γυρίσουν στήν τάξη τῶν ἰδιοχτητῶν» (II, 308). *«Νά γυρίσουν»* στήν τάξη τῶν ἰδιοχτητῶν — στά λόγια αὐτά βρίσκεται ὅλη ἡ οὐσία τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι!

Φυσικά, ὁ Σισμόντι θά ἔπρεπε νά αἰσθάνεται μόνος του ὅτι οἱ εὐσεβεῖς πόθοι του, εἶναι ἀπραγματοποίητοι, νά αἰσθάνεται τή μεγάλη παραφωνία ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί στή σύγχρονη σύγκρουση συμφερόντων. «Τό καθῆκον νά συνενωθοῦν ξανά τά συμφέροντα ἐκείνων, πού συμμετέχουν ἀπό κοινοῦ στήν ἴδια παραγωγή (qui concourrent à la même production)... εἶναι, χωρίς ἀμφιβολία, δύσκολο, ἐγώ ὅμως νομίζω ὅτι ἡ δυσκολία αὐτή δέν εἶναι τόσο μεγάλη ὅσο ὑποθέτουν» (II, 450)*. Ἡ ἐπίγνωση ὅτι δέν ὑπάρχει ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στούς πόθους καί στίς προσδοκίες του, ἀπό τή μιά, καί στίς συνθῆκες τῆς πραγματικότητας καί στήν ἐξέλιξή τους, ἀπό τήν ἄλλη,

---

στικῶν ἐργοστασίων καί τῶν συνεταιριστικῶν καταστημάτων, —πού, ὡστόσο, δέ συμμεριζόταν καθόλου τίς αὐταπάτες τῶν μιμητῶν του γιά τή σημασία (Tragweite) τῶν μεμονωμένων αὐτῶν στοιχείων τοῦ μετασχηματισμοῦ,— τὰ πειράματά του ὄχι μόνο στήν πράξη ξεκινοῦσε ἀπό τό ἐργοστασιακό σύστημα, μά καί θεωρητικά τό διακήρυχνε σάν ἀφετηρία τῆς "κοινωνικῆς ἀνατροπῆς"»[87].

* «Τό καθῆκον, πού ἔχει νά λύσει ἡ ρωσική κοινωνία, περιπλέκεται μέρα μέ τή μέρα. Μέρα μέ τή μέρα οἱ καταχτήσεις τοῦ καπιταλισμοῦ γίνονται πιό πλατιές...» (ibid).

τοῦ γεννᾶ, φυσιολογικά, τήν τάση ν' ἀποδείξει ὅτι «δέν εἶναι ἀκόμα ἀργά» «νά γυρίσουμε πίσω» κτλ. Ὁ ρωμαντικός προσπαθεῖ νά στηριχτεῖ στό *ἀνεξέλικτο* τῶν ἀντιθέσεων τοῦ συγχρόνου συστήματος, στήν *καθυστέρηση* τῆς χώρας. «Οἱ λαοί κατάχτησαν τό σύστημα ἐλευθερίας, στό ὁποῖο μπήκαμε (ἐπρόκειτο γιά τήν πτώση τῆς φεουδαρχίας)· τόν καιρό ὅμως πού κατέστρεψαν τό ζυγό, πού τούς βάραινε τόσον πολύν καιρό, οἱ ἐργαζόμενες τάξεις (les hommes de peine — οἱ ἄνθρωποι τοῦ μόχθου) δέν εἶχαν στερηθεῖ κάθε ἰδιοχτησία. Στό χωριό σάν μισακάρηδες, φόρου ὑποτελεῖς (censitaires), παχτωτές κατεῖχαν γῆ (ils se trouvèrent associés à la propriété du sol). Στίς πόλεις, σάν μέλη τῶν συντεχνιῶν, τῶν χειροτεχνικῶν ἑνώσεων (métieres), πού τίς δημιουργοῦσαν γιά τήν ἀμοιβαία ὑπεράσπισή τους, ἦταν αὐτοτελεῖς παραγωγοί (ils se trouvèrent associés à la propriété de leur industrie). Μόνο στίς μέρες μας, μόνο τούτη δῶ τή στιγμή (c' est dans ce moment même) ἡ πρόοδος τοῦ πλούτου καί ὁ συναγωνισμός σπάει ὅλες αὐτές τίς ἑνώσεις. Τό σπάσιμο (révolution) ὅμως αὐτό βρίσκεται ἀκόμα στά μισά» (II, 437).

«Εἶναι ἀλήθεια, μονάχα ἕνα ἔθνος βρίσκεται σήμερα στήν ἀφύσικη αὐτή κατάσταση· μονάχα σ' ἕνα ἔθνος βλέπουμε αὐτή τή μόνιμή ἀντίθεση ἀνάμεσα στό φαινομενικό πλοῦτο (richesse apparente) καί τήν τρομερή ἀθλιότητα τοῦ ἑνός δεκάτου τοῦ πληθυσμοῦ, πού εἶναι ἀναγκασμένο νά ζεῖ ἀπό τήν κοινωνική ἀγαθοεργία. Τό ἔθνος ὅμως αὐτό, τό τόσο ἄξιο μίμησης ἀπό ἄλλες ἀπόψεις, τό τόσο λαμπρό ἀκόμα καί στά λάθη του, ξελόγιασε μέ τό παράδειγμά του ὅλους τούς πολιτικούς τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης. Καί ἄν οἱ σκέψεις αὐτές δέ θά μπορέσουν πιά νά τό ὠφελήσουν, θά προσφέρω, τουλάχιστο, ἔτσι νομίζω, ὑπηρεσία στήν ἀνθρωπότητα καί στούς συμπατριῶτες μου, δείχνοντας τούς κινδύνους τοῦ δρόμου, πού ἀκολουθεῖ τό ἔθνος αὐτό καί ἀποδείχνοντάς του μέ τή δική του πείρα πώς, ὅταν στηρίζει κανείς τήν πολιτική οἰκονομία στήν ἀρχή τοῦ ἀπεριόριστου συναγωνισμοῦ — θυσιάζει τό συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητας στήν ταυτόχρονη δράση ὅλων τῶν προσωπικῶν παθῶν» (II, 368)*. Ἔτσι τελειώνει ὁ Σισμόντι τό ἔργο του «Nouveaux Principes».

---

* «Ἡ ρωσικη κοινωνία ἔχει νά ἐπιλύσει ἕνα μεγάλο καθῆκον, ἐξαιρετικά δύσκολο, ὄχι ὅμως ἀδύνατο— ν' ἀναπτύξει τίς παραγωγικές δυνάμεις τοῦ πληθυσμοῦ μέ μιά τέτοια μορφή, ὥστε νά μπορεῖ νά ἐπωφελεῖται ἀπό αὐτές ὄχι μιά ἀσήμαντη μειοψηφία, ἀλλά ὅλος ὁ λαός» (Ν.—ον, 343).

Τή γενική σημασία τοῦ Σισμόντι καί τῆς θεωρίας του τήν ἔχει διατυπώσει καθαρά ὁ Μάρξ στό παρακάτω σχόλιό του, πού δίνει στήν ἀρχή μιά σκιαγραφία τῶν συνθηκῶν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τῶν συνθηκῶν πού γέννησαν μιά τέτια θεωρία (καί μάλιστα τή γέννησαν ἀκριβῶς στήν ἐποχή πού ὁ καπιταλισμός μόλις εἶχε ἀρχίσει νά δημιουργεῖ ἐκεῖ τή μεγάλη μηχανική βιομηχανία), καί κατόπιν δίνει καί τό χαρακτηρισμό της*.

«Οἱ μικροαστοί καί ἡ μικρή ἀγροτική τάξη τοῦ μεσαίωνα ἦταν οἱ πρόδρομοι τῆς σύγχρονης ἀστικῆς τάξης. Στίς χῶρες τίς βιομηχανικά καί ἐμπορικά λιγότερο ἀναπτυγμένες, ἡ τάξη αὐτή ἐξακολουθεῖ καί σήμερα νά φυτοζωεῖ δίπλα στήν ἀναπτυσσόμενη ἀστική τάξη.

Στίς χῶρες, ὅπου ἔχει ἀναπτυχθεῖ ὁ σύγχρονος πολιτισμός, διαμορφώθηκε — καί σάν συμπληρωματικό τμῆμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας διαμορφώνεται συνεχῶς ἀπό τήν ἀρχή — μιά καινούργια τάξη μικροαστῶν (πού ταλαντεύεται ἀνάμεσα στό προλεταριάτο καί στήν ἀστική τάξη). Ὁ συναγωνισμός ὅμως ρίχνει διαρκῶς τά μέλη τῆς τάξης αὐτῆς στό προλεταριάτο καί μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανίας, βλέπουν νά πλησιάζει ἡ στιγμή, πού θά ἐξαφανιστοῦν ὁλότελα σάν αὐτοτελές τμῆμα τῆς σύγχρονης κοινωνίας καί θά ἀντικατασταθοῦν στό ἐμπόριο, στή μανουφακτούρα καί στή γεωργία ἀπό ἐπιστάτες καί μισθωτούς ὑπηρέτες.

Σέ χῶρες, ὅπως ἡ Γαλλία, ὅπου ἡ ἀγροτιά ἀποτελεῖ πολύ περισσότερο ἀπό τό μισό πληθυσμό, ἦταν φυσικό νά ἐμφανιστοῦν συγγραφεῖς, πού ἐνῶ τάσσονταν μέ τό μέρος τοῦ προλεταριάτου, χρησιμοποιοῦσαν στήν κριτική τους τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος τό μικροαστικό καί μικροαγροτικό μέτρο καί ὑπεράσπιζαν τήν ὑπόθεση τῶν ἐργατῶν ἀπό μικροαστική ἄποψη. Ἔτσι διαμορφώθηκε ἡ μικροαστική κοινωνική θεωρία. Ὁ Σισμόντι εἶναι ὁ ἀρχηγός τῆς φιλολογίας αὐτῆς ὄχι μονάχα γιά τή Γαλλία, ἀλλά καί γιά τήν Ἀγγλία.

Ἡ θεωρία αὐτή εἶδε μέ ἐξαιρετική ὀξυδέρκεια τίς ἀντιθέσεις, πού ὑπάρχουν στίς σύγχρονες σχέσεις παραγωγῆς. Ξεσκέπασε τήν ὑποκριτική αἰσιοδοξία τῶν οἰκονομολόγων. Ἔδειξε τά καταστρεπτικά ἀποτελέσματα τῆς μηχανικῆς παρα-

---

* Πρβλ. τίς περικοπές αὐτές στό *«Ρούσκογε Μπογκάτστβο»* τεῦχος 8, σελ. 57, καθώς καί στό *Ρούσκογε Μπογκάτστβο* τεῦχος 6, σελ. 94, στό ἄρθρο τοῦ κ. Ν.—ον.

γωγῆς καί τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τή συγκέντρωση τῶν κεφαλαίων καί τῆς γαιοχτησίας, τήν ὑπερπαραγωγή καί τίς κρίσεις, τόν ἀναπόφευχτο ἀφανισμό τῶν μικροαστῶν καί τῆς ἀγροτιᾶς, τήν ἀθλιότητα τοῦ προλεταριάτου, τήν ἀναρχία στήν παραγωγή, τήν κραυγαλέα ἀδικία στήν κατανομή τοῦ πλούτου, τόν ἐξοντωτικό βιομηχανικό πόλεμο ἀνάμεσα στά ἔθνη, τήν ἀποσύνθεση τῶν παλιῶν ἠθῶν, τῶν παλιῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων καί τῶν παλιῶν ἐθνοτήτων*.

Ἡ θετική πλευρά τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κατεύθυνσης αὐτῆς συνίσταται στό ὅτι θέλει εἴτε ν' ἀναστηλώσει τούς παλιούς τρόπους παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς, καί μαζί τους τίς παλιές σχέσεις ἰδιοχτησίας καί τήν παλιά κοινωνία· εἴτε νά κρατήσει μέ τή βία τούς σύγχρονους τρόπους παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς μέσα στά πλαίσια τῶν παλιῶν σχέσεων ἰδιοχτησίας, πού εἶχαν ἤδη συντριβεῖ καί δέν μποροῦσαν παρά νά συντριβοῦν. Καί στίς δυό περιπτώσεις ἡ κατεύθυνση αὐτή εἶναι ταυτόχρονα καί ἀντιδραστική καί οὐτοπική.

Συντεχνιακή ὀργάνωση τῆς βιομηχανίας καί πατριαρχική ἀγροτική οἰκονομία εἶναι ἡ τελευταία της λέξη»**[88].

Κατά τήν ἀνάλυση κάθε χωριστοῦ μέρους τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι, προσπαθήσαμε νά δείξουμε ὅτι ὁ χαρακτηρισμός αὐτός εἶναι σωστός. Καί τώρα θά ἀναφέρουμε ἁπλῶς τήν παράξενη μέθοδο, πού χρησιμοποίησε ἐδῶ ὁ Ἐφρούσι σάν ἐπιστέγασμα ὅλων τῶν λαθῶν τῆς δικῆς του ἔκθεσης, κριτικῆς καί ἐκτίμησης του ρωμαντισμοῦ. Ὁ ἀναγνώστης θυμᾶται πώς στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ ἄρθρου του (τεῦχος 7 τοῦ *«Ρούσκογε Μπογκάτστβο»)* ὁ Ἐφρούσι δήλωσε ὅτι ἡ κατάταξη τοῦ Σισμόντι στούς ἀντιδραστικούς καί οὐτοπιστές εἶναι «ἄδικη» καί «λαθεμένη» (1. c., σελ. 138). Γιά νά ἀποδείξει τή θέση αὐτή ὁ Ἐφρούσι, πρῶτο, ἔκανε τήν πονηριά νά ἀποσιωπήσει ἐντελῶς τό κυριότερο καί συγκεκριμένα τή σύνδεση *τῆς ἄποψης* τοῦ Σισμόντι μέ τή θέση καί τά συμφέροντα μιᾶς εἰδικῆς

---

* Τήν περικοπή αὐτή τήν παραθέτει ὁ Ἐφρούσι στό *Ρούσκογε Μπογκάτστβο* τεῦχος 8, σελ. 57 (ἀπό τήν τελευταία παράγραφο).

** Πρβλ. τό προαναφερόμενο ἄρθρο στό *«Ρούσκογε Μπογκάτστβο»* τεῦχος 6, σελ. 88 τοῦ 1894. Ὁ κ. Ν.—ον κάνει κατά τή μετάφραση τῆς περικοπῆς αὐτῆς δυό ἀνακρίβειες καί μιά παράλειψη. Ἀντί «μικροαστικός» καί «μικροαγροτικός»—μεταφράζει «στενά μικροαστικός» καί «στενά ἀγροτικός». Ἀντί «ὑπόθεση τῶν ἐργατῶν»— μεταφράζει «ὑπόθεση τοῦ λαοῦ», ἄν καί τό πρωτότυπο λέει der Arbeiter. Παραλείπει τίς λέξεις: «δέν μποροῦσαν παρά νά συντριβοῦν» (gesprengt werden mußten).

τάξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, τῆς τάξης τῶν μικροπαραγωγῶν· δεύτερο, ὁ Ἐφρούσι, κατά τήν ἀνάλυση τῶν διάφορων θέσεων τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι, ἐν μέρει παρουσίασε τή στάση τοῦ Σισμόντι ἀπέναντι στή νεότατη θεωρία κάτω ἀπό ἐντελῶς λαθεμένο φῶς, ὅπως τό δείξαμε πιό πάνω, καί ἐν-μέρει ἁπλῶς δέν πῆρε ὑπόψη τή νεότατη θεωρία καί ὑπεράσπισε τόν Σισμόντι μέ παραπομπές στούς γερμανούς ἐπιστήμονες, πού «δέν προχώρησαν πέρα» ἀπό τόν Σισμόντι· τρίτο, τέλος, ὁ Ἐφρούσι θέλησε νά συνοψίσει τήν κρίση του γιά τόν Σισμόντι ὡς ἑξῆς: «Τήν ἄποψή μας (!) γιά τή σημασία τοῦ Σιμόντ ντέ Σισμόντι — λέει — μποροῦμε (!!) νά τή συνοψίσουμε μέ τά παρακάτω λόγια» ἑνός γερμανοῦ οἰκονομολόγου («*Ρούσκογε Μπογκάτστβο*» τεῦχος 8, σελ. 57) καί σέ συνέχεια παραθέτει τό παραπάνω ἀπόσπασμα, δηλ. *μόνο ἕνα μικρό μέρος*, ἀπό τό χαρακτηρισμό, πού ἔδοσε ὁ οἰκονομολόγος αὐτός, ἐνῶ παραλείπεται ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό μέρος, ὅπου διασαφηνίζεται ἡ σύνδεση τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι μέ μιά ἰδιαίτερη τάξη τῆς νεότατης κοινωνίας καί τό μέρος, ὅπου τό τελικό συμπέρασμα μιλάει γιά τήν ἀντιδραστικότητα καί τόν οὐτοπισμό τοῦ Σισμόντι! Κάτι παραπάνω. Ὁ Ἐφρούσι δέν περιορίστηκε στό νά πάρει *ἕνα μικρό μέρος* τοῦ σχολίου, μέρος πού δέ δίνει οὔτε ἰδέα γιά τό σχόλιο στό *σύνολό* του κι ἔτσι παρουσίασε κάτω ἀπό ἐντελῶς λαθεμένο φῶς τή στάση τοῦ οἰκονομολόγου αὐτοῦ ἀπέναντι στόν Σισμόντι. Ἤθελε καί νά ἐξωραΐσει τόν Σισμόντι, παρουσιαζόμενος σάν ἄνθρωπος πού μεταδίδει ἁπλῶς τίς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου αὐτοῦ οἰκονομολόγου.

«Ἄς προσθέσουμε σ' αὐτό, — λέει ὁ Ἐφρούσι, — πώς ὅσον ἀφορᾶ ὁρισμένες θεωρητικές ἀπόψεις τοῦ Σισμόντι εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν πιό διαπρεπῶν νεότατων οἰκονομολόγων*: ἄς θυμηθοῦμε τίς ἀπόψεις του γιά τό εἰσόδημα ἀπό τό κεφάλαιο γιά τήν κρίση, γιά τήν ταξινόμηση τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος κτλ.» (ibid.). Ἔτσι, ἀντί *νά προσθέσει* στή διαπίστωση τοῦ γερμανοῦ οἰκονομολόγου σχετικά μέ τίς ὑπηρεσίες τοῦ Σισμόντι τή διαπίστωση τοῦ ἴδιου αὐτοῦ γερμανοῦ οἰκονομολόγου ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ Σισμόντι εἶναι μικροαστική, ὅτι ἡ οὐτοπία του ἔχει ἀντιδραστικό χαρακτήρα, ὁ Ἐφρούσι *προσθέτει* στόν ἀριθμό *τῶν ὑπηρεσιῶν* τοῦ Σισμόντι *ἀκριβῶς ἐκεῖνα τά μέρη τῆς θεωρίας του* (ὅπως εἶναι ἡ «ταξινόμηση

* Σάν τόν Ἀδόλφο Βάγνερ; *Κ.Τ.*

τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος»), *στά ὁποῖα*, σύμφωνα μέ τήν κρίση τοῦ ἴδιου αὐτοῦ οἰκονομολόγου, *δέν ὑπάρχει οὔτε μιά ἐπιστημονική λέξη*.

Θά μᾶς προβάλουν τήν ἀντίρηση: ὁ Ἐφρούσι μπορεῖ νά μή συμμερίζεται καθόλου τή γνώμη ὅτι οἱ ἐξηγήσεις τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν πρέπει ν' ἀναζητοῦνται στήν οἰκονομική πραγματικότητα· ἴσως νά εἶναι βαθιά πεπεισμένος ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Α. Βάγνερ γιά τήν «ταξινόμηση τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος» εἶναι ἡ «πιό περίφημη» θεωρία. Τό πιστεύουμε εὐχαρίστως. Μέ ποιό δικαίωμα ὅμως ἐρωτοτροπεῖ μέ κείνη τή θεωρία, γιά τήν ὁποία οἱ κ.κ. ναρόντνικοι, τόσο ἀρέσκονται νά λένε ὅτι «συμφωνοῦν» μαζί της, ἐφόσον στήν πραγματικότητα δέν κατάλαβε ἀπολύτως καθόλου τή στάση τῆς θεωρίας αὐτῆς ἀπέναντι στόν Σισμόντι καί ἔκανε ὅ,τι ἦταν δυνατό (ἀκόμα καί ἀδύνατο) γιά νά παρουσιάσει τή στάση αὐτή κάτω ἀπό ἐντελῶς λαθεμένο φῶς;

Δέ θά παραχωρούσαμε τόσο χῶρο στό ζήτημα αὐτό, ἄν ἐπρόκειτο μόνο γιά τόν Ἐφρούσι — ἕνα συγγραφέα, πού τό ὄνομά του τό συναντοῦμε ἴσως γιά πρώτη φορά στή ναροντνικιστική φιλολογία. Ἐμᾶς δέ μᾶς ἐνδιαφέρει καθόλου τό πρόσωπο τοῦ Ἐφρούσι, οὔτε καί οἱ ἀπόψεις του, *ἀλλά ἡ στάση τῶν ναρόντνικων ἀπέναντι στή θεωρία τοῦ διάσημου γερμανοῦ οἰκονομολόγου γενικά, πού δῆθεν τή συμμερίζονται*. Ὁ Ἐφρούσι δέν ἀποτελεῖ καθόλου κάποια ἐξαίρεση. Ἀντίθετα, τό παράδειγμά του εἶναι πέρα γιά πέρα χαρακτηριστικό, καί γιά νά τό ἀποδείξουμε αὐτό κάναμε παντοῦ τόν παραλληλισμό ἀνάμεσα στήν ἄποψη καί στή θεωρία τοῦ Σισμόντι καί στήν ἄποψη καί στή θεωρία τοῦ κ. Ν. — ον*. Ἡ ἀναλογία ἀποδείχτηκε πληρέστατη: καί οἱ θεωρητικές ἀντιλήψεις, καί ἡ ἄποψη γιά τόν καπιταλισμό, καί ὁ χαρακτήρας τῶν πρακτικῶν συμπερασμάτων καί πόθων καί τῶν δυό συγγραφέων ἀποδείχτηκαν *ὁμογενεῖς*. Κι ἐπειδή οἱ ἀπόψεις τοῦ κ. Ν. —ον μποροῦν νά ὀνομαστοῦν τελευταία λέξη τοῦ ναροντνικισμοῦ, ἔχουμε τό δικαίωμα νά βγάλουμε τό συμπέρασμα, ὅτι *ἡ οἰκο-*

---

* Ἕνας ἄλλος ναρόντνικος οἰκονομολόγος, ὁ κ. Β. Β., τάσσεται ἀπόλυτα ἀλληλέγγυος μέ τόν κ. Ν.—ον στά προαναφερόμενα σπουδαιότατα ζητήματα καί διαφέρει μόνο κατά τό ὅτι ἔχει μιά ἀκόμα πιό πρωτόγονη ἄποψη.

νομική θεωρία τῶν ναρόντνικων εἶναι ἁπλῶς ἡ ρωσική παραλλαγή τοῦ πανευρωπαϊκοῦ ρωμαντισμοῦ.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ ἱστορικές καί οἰκονομικές ἰδιομορφίες τῆς Ρωσίας, ἀπό τό ἕνα μέρος, καί ἡ ἀσύγκριτα μεγαλύτερη καθυστέρησή της, ἀπό τό ἄλλο, κάνουν τόν ναροντνικισμό νά παρουσιάζει πολύ μεγάλες διαφορές. Ὡστόσο, οἱ διαφορές αὐτές δέν ξεπερνοῦν τά πλαίσια τῶν διαφορῶν μορφῆς καί γιά τό λόγο αὐτό δέν ἀλλάζουν *τήν ὁμοιογένεια* τοῦ ναροντνικισμοῦ καί τοῦ μικροαστικοῦ ρωμαντισμοῦ.

Ἴσως, ἡ πιό σημαντική καί ἀξιοπρόσεχτη διαφορά νά εἶναι ἡ τάση τῶν ναρόντνικων οἰκονομολόγων νά συγκαλύψουν τό ρωμαντισμό τους μέ τή δήλωση ὅτι «συμφωνοῦν» μέ τή νεότατη θεωρία καί μέ ὅσο τό δυνατό πιό συχνές *παραπομπές* σ' αὐτήν, ἄν καί ἡ θεωρία αὐτή κρατάει αὐστηρά ἀρνητική στάση ἀπέναντι στό ρωμαντισμό καί ἀνδρώθηκε μέσα σέ σκληρή πάλη ἐνάντια σέ ὅλες τίς παραλλαγές τῶν μικροαστικῶν θεωριῶν.

Ἡ ἀνάλυση τῆς θεωρίας τοῦ Σισμόντι παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀκριβῶς γιατί δίνει τή δυνατότητα νά ἀναλυθοῦν *οἱ γενικές μέθοδες* αὐτῆς τῆς μεταμφίεσης.

Εἴδαμε ὅτι *καί* ὁ ρωμαντισμός, *καί* ἡ νεότατη θεωρία *διαπιστώνουν τὶς ἴδιες* ἀντιθέσεις στήν οἰκονομία τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Αὐτό ἀκριβῶς ἐκμεταλλεύονται καί οἱ ναρόντνικοι, πού *ἐπικαλοῦνται* τό γεγονός ὅτι ἡ νεότατη θεωρία παραδέχεται τίς ἀντιθέσεις, πού ἐκδηλώνονται στίς κρίσεις, στίς ἀναζητήσεις ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς, στήν αὔξηση τῆς παραγωγῆς μέ παράλληλη ἐλάττωση τῆς κατανάλωσης, στό δασμολογικό προστατευτισμό, στή βλαβερή ἐπίδραση τῆς μηχανικῆς βιομηχανίας κτλ., κτλ. Καί οἱ ναρόντνικοι ἔχουν ἀπόλυτα δίκιο: ἡ νεότατη θεωρία *πραγματικά παραδέχεται ὅλες αὐτές* τίς ἀντιθέσεις, πού τίς παραδεχόταν καί ὁ ρωμαντισμός. Γεννιέται ὅμως τό ἐρώτημα: ἔβαλε ἔστω κι ἕνας ναρόντνικος ποτέ τό ζήτημα: κατά τί διαφέρει ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, πού τίς ἀνάγει στά διαφορετικά συμφέροντα, τά ἀναφυόμενα πάνω στό ἔδαφος τοῦ σημερινοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἀπό τή χρησιμοποίηση τῶν διαπιστώσεων αὐτῶν σχετικά μέ τίς ἀντιθέσεις μόνο γιά νά διατυπωθοῦν εὐσεβεῖς πόθοι; —Ὄχι, σέ κανένα ναρόντνικο δέ θά βροῦμε τήν ἀνάλυση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ, πού χαρακτηρίζει ἴσα-ἴσα τή διαφορά τῆς νεότατης θεωρίας ἀπό τό ρωμαντισμό. Καί οἱ ναρόντνικοι χρησιμοποιοῦν τίς διαπιστώσεις

τους σχετικά μέ τίς ἀντιθέσεις μόνο γιά νά ἐκφράσουν εὐσεβεῖς πόθους.

Γεννιέται ἀκόμα τό ἐρώτημα: ἔβαλε ἔστω καί ἕνας ναρόντνικος ποτέ τό ζήτημα κατά τί διαφέρει ἡ συναισθηματική κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπό τήν ἐπιστημονική, τή διαλεχτική κριτική του; —Κανένας δέν ἔβαλε τό ζήτημα αὐτό, πού χαρακτηρίζει τή δεύτερη σπουδαιότατη διαφορά τῆς νεότατης θεωρίας ἀπό τό ρωμαντισμό. Κανένας δέ θεώρησε ἀναγκαῖο νά πάρει σάν κριτήριο τῶν θεωριῶν του ἀκριβῶς τή δοσμένη ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικοοικονομικῶν σχέσεων (καί ἀκριβῶς στή χρησιμοποίηση αὐτοῦ τοῦ κριτηρίου βρίσκεται ἡ βασική διαφορά τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς).

Τέλος, γεννιέται τό ἐρώτημα: ἔβαλε ποτέ ἔστω καί ἕνας ναρόντνικος, τό ζήτημα: κατά τί διαφέρει ἡ ἄποψη τοῦ ρωμαντισμοῦ, πού ἐξιδανικεύει τή μικρή παραγωγή καί κλαίει γιά τό «σπάσιμο» τῶν βάθρων της ἀπό τόν «καπιταλισμό», —κατά τί διαφέρει ἀπό τήν ἄποψη τῆς νεότατης θεωρίας, πού παίρνει σάν ἀφετηρία τῶν συλλογισμῶν της τή μεγάλη κεφαλαιοκρατική παραγωγή μέ μηχανές καί διακηρύχνει ὅτι εἶναι προοδευτικό φαινόμενο αὐτό τό «σπάσιμο τῶν βάθρων»; (Χρησιμοποιοῦμε τή συνηθισμένη αὐτή ναροντνικιστική ἔκφραση πού δίνει ἀνάγλυφα τό προτσές τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας, πού παντοῦ, κι ὄχι μόνο στή Ρωσία, συντελοῦνταν μέ μιά μορφή ἀπότομη καί ὀξεία, πού προκαλοῦσε κατάπληξη στήν κοινωνική σκέψη). —Καί πάλι ὄχι. Κανένας ναρόντνικος δέν ἔβαλε αὐτό τό ζήτημα, κανένας δέν προσπάθησε νά ἐφαρμόσει στό ρωσικό «σπάσιμο» τά μέτρα, πού ὑποχρέωσαν ν' ἀναγνωριστεῖ τό δυτικοευρωπαϊκό «σπάσιμο» σάν προοδευτικό, καί ὅλοι τους κλαῖνε τά βάθρα καί κάνουν τή σύσταση νά σταματήσει τό σπάσιμο, βεβαιώνοντας μέ δάκρυα στά μάτια ὅτι αὐτή ἀκριβῶς εἶναι καί ἡ «νεότατη θεωρία»...

Ἡ σύγκριση τῆς «θεωρίας» τους —πού τήν παρουσίαζαν σάν καινούργια καί αὐτοτελῆ λύση τοῦ προβλήματος τοῦ καπιταλισμοῦ, μέ βάση τήν τελευταία λέξη τῆς ἐπιστήμης καί τῆς ζωῆς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης —μέ τή θεωρία τοῦ Σισμόντι δείχνει παραστατικά σέ πόσο πρωτόγονη περίοδο ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ καί ἐξέλιξης τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἀναφέρεται ἡ ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς θεωρίας. Ἡ οὐσία ὅμως τοῦ ζητήματος δέ βρίσκεται στό ὅτι ἡ θεωρία αὐτή εἶναι παλιά.

Μήπως ὑπάρχουν λίγες πολύ παλιές εὐρωπαϊκές θεωρίες, πού θά ἦταν πολύ καινούργιες γιά τή Ρωσία! Ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος βρίσκεται στό ὅτι καί *τότε πού ἐμφανίστηκε ἡ θεωρία αὐτή, ἦταν θεωρία μικροαστική καί ἀντιδραστική.*

VI. Η ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΔΑΣΜΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΣΙΤΗΡΑ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Τή σύγκριση τῆς θεωρίας τοῦ ρωμαντισμοῦ γιά τά κύρια σημεῖα τῆς σύγχρονης οἰκονομίας μέ τή νεότατη θεωρία θά τή συμπληρώσουμε μέ μιά σύγκριση τῆς κρίσης τους γιά ἕνα πραχτικό ζήτημα. Τό ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει ἡ σύγκριση αὐτή ἐπιτείνεται, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἀπό τό γεγονός ὅτι τό πραχτικό αὐτό ζήτημα ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα ζητήματα ἀρχῆς τοῦ καπιταλισμοῦ, καί ἀπό τό ἄλλο, ἀπό τό γεγονός ὅτι πάνω στό ζήτημα αὐτό ἔχουν πεῖ τή γνώμη τους καί οἱ δυό ἐπιφανέστεροι ἐκπρόσωποι τῶν ἐχθρικῶν αὐτῶν θεωριῶν.

Μιλᾶμε γιά *τούς νόμους γιά τά σιτηρά* στήν Ἀγγλία καί γιά τήν κατάργησή τους[89]. Τό ζήτημα αὐτό στή δεύτερη εἰκοσιπενταετία τοῦ αἰώνα μας ἐνδιέφερε ἐξαιρετικά ὄχι μόνο τούς ἄγγλους οἰκονομολόγους, μά καί τούς οἰκονομολόγους τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης: ὅλοι καταλάβαιναν ὅτι δέν πρόκειται καθόλου γιά ἕνα μερικότερο ζήτημα τῆς τελωνειακῆς πολιτικῆς, ἀλλά γιά τό γενικό ζήτημα: ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου, ἡ ἐλευθερία τοῦ συναγωνισμοῦ, οἱ «τύχες τοῦ καπιταλισμοῦ». Ἐπρόκειτο ἀκριβῶς γιά τό ἐπιστέγασμα τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ καπιταλισμοῦ μέ πλήρη ἐφαρμογή τῆς ἐλευθερίας τοῦ συναγωνισμοῦ, γιά τό ξεκαθάρισμα τοῦ δρόμου γιά τήν ὁλοκλήρωση τοῦ «σπασίματος», πού ἄρχισε νά τό πραγματοποιεῖ στήν Ἀγγλία ἡ μεγάλη μηχανική βιομηχανία ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα, γιά τό παραμέρισμα τῶν προσκομμάτων πού παρεμποδίζουν τό «σπάσιμο» αὐτό στή *γεωργία*. Ἔτσι ἀκριβῶς εἶδαν τό ζήτημα αὐτό καί οἱ δυό οἰκονομολόγοι τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, γιά τούς ὁποίους πρόκειται νά μιλήσουμε.

Ὁ Σισμόντι πρόσθεσε στή δεύτερη ἔκδοση τῶν «Nouveaux Principes» του ἕνα εἰδικό κεφάλαιο «γιά τούς νόμους σχετικά μέ τό ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν» (1, III, ch. X).

Διαπιστώνει πρῶτ' ἀπ' ὅλα τόν ὀξύ χαρακτήρα τοῦ ζητή-

ματος: «Ὁ μισός ἀγγλικός λαός ζητάει σήμερα τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά καί ζητάει τήν κατάργηση ὄντας φοβερά ὀργισμένος ἐνάντια σέ κείνους, πού ὑποστηρίζουν τούς νόμους, ἐνῶ ὁ ἄλλος μισός ἀπαιτεῖ τή διατήρησή τους, φωνάζοντας ἀγαναχτισμένος ἐνάντια σέ κείνους, πού θέλουν νά τούς καταργήσουν» (I, 251).

Ἀναλύοντας τό ζήτημα, ὁ Σισμόντι τονίζει, ὅτι τά συμφέροντα τῶν ἄγγλων φέρμερς ἀπαιτοῦν δασμούς στά σιτηρά γιά νά τούς ἐξασφαλιστεῖ μιά remunerating price (τιμή συμφέρουσα ἤ τιμή πού δέ ζημιώνει). Τά συμφέροντα ὅμως τῶν ἰδιοχτητῶν μανουφακτούρας ἀπαιτοῦν τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά, γιατί οἱ μανουφακτοῦρες δέν μποροῦν νά ὑπάρχουν χωρίς ἐξωτερικές ἀγορές καί ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη τῶν ἀγγλικῶν ἐξαγωγῶν ἀνακόπτεται ἀπό τούς νόμους πού περιορίζουν τίς εἰσαγωγές: «Οἱ ἐργοστασιάρχες ἔλεγαν, ὅτι ὁ κορεσμός τῆς ἀγορᾶς, πού συναντοῦν στούς τόπους πούλησης, εἶναι ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν νόμων γιά τά σιτηρά, ὅτι οἱ πλούσιοι τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης δέν μποροῦν ν' ἀγοράζουν τά ἐμπορεύματά τους, γιατί δέ βρίσκουν ἀγορές πούλησης γιά τά δικά τους σιτηρά» (I, 254)*.

«Τό ἄνοιγμα τῶν ἀγορῶν στά ξένα σιτηρά θά καταστρέψει, πιθανόν, τούς ἄγγλους γαιοχτήμονες καί θά ρίξει ἀσύγκριτα πιό χαμηλά τό νοίκι τῆς γῆς. Δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι αὐτό θά ἦταν μεγάλη συμφορά, δέ θά ἦταν ὅμως ἀδικία» (I, 254). Καί ὁ Σισμόντι καταπιάνεται μέ τόν πιό ἁπλοϊκό τρόπο ν' ἀποδείξει, ὅτι τό εἰσόδημα τῶν γαιοχτημόνων πρέπει ν' ἀντιστοιχεῖ στήν ὑπηρεσία (sic!!**), πού προσφέρουν στήν «κοινωνία» (τήν κεφαλαιοκρατική;) κλπ. «Οἱ φέρμερς, — συνεχίζει ὁ Σισμόντι, — θ' ἀποσύρουν τά κεφάλαιά τους ἐνμέρει, τουλάχιστο, ἀπό τή γεωργία».

---

* Ὅσο μονόπλευρη κι ἄν εἶναι ἡ ἐξήγηση αὐτή τῶν ἄγγλων ἐργοστασιαρχῶν, πού ἀγνοοῦν τά βαθύτερα αἴτια τῶν κρίσεων καί τόν ἀναπόφευκτο χαρακτήρα τους σέ συνθῆκες ἀσθενικῆς διεύρυνσης τῆς ἀγορᾶς, ὡστόσο σ' αὐτήν ὑπάρχει, χωρίς ἀμφιβολία, μιά ἀπόλυτα σωστή σκέψη, ὅτι ἡ πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος μέ τήν πούληση στό ἐξωτερικό ἀπαιτεῖ, *γενικά καί συνολικά* ἀντίστοιχες εἰσαγωγές ἀπό τό ἐξωτερικό. Κάνουμε τή σύσταση νά πάρουν ὑπόψη τήν ὑπόδειξη αὐτή τῶν ἄγγλων ἐργοστασιαρχῶν ἐκεῖνοι οἱ οἰκονομολόγοι, πού ξεφορτώνονται τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία μέ τή βαθυστόχαστη παρατήρηση: «θά πουληθοῦν στό ἐξωτερικό».

** —ἔτσι!! *Ἡ Σύντ.*

Στό συλλογισμό αὐτό τοῦ Σισμόντι (καί ὁ Σισμόντι ἱκανοποιεῖται μέ τό συλλογισμό αὐτό) ἐκδηλώνεται τό βασικό σφάλμα τοῦ ρωμαντισμοῦ νά μήν προσέχει ἀρκετά τό προτσές τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, πού συντελεῖται στήν πραγματικότητα. Εἴδαμε ὅτι ὁ Σισμόντι διαπίστωσε ὁ ἴδιος τή βαθμιαία ἀνάπτυξη καί ἐπέχταση τοῦ συστήματος τῆς φέρμας στήν Ἀγγλία. Βιάζεται ὅμως νά καταδικάσει τό προτσές αὐτό, ἀντί νά μελετήσει τίς αἰτίες του. Μόνο αὐτή ἡ βιασύνη, ἡ ἐπιθυμία νά ἐπιβάλει στήν ἱστορία τούς εὐσεβεῖς του πόθους, μπορεῖ νά ἐξηγήσει καί τό γεγονός, ὅτι ὁ Σισμόντι δέ βλέπει τή γενική τάση ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία καί τήν ἀναπόφευχτη *ἐπιτάχυνση αὐτοῦ τοῦ προτσές* σέ περίπτωση κατάργησης τῶν νόμων γιά τά σιτηρά, δηλ. δέ βλέπει ὅτι θά ἔχουμε κεφαλαιοκρατική πρόοδο στή γεωργία, ἀντί κατάπτωση ὅπως προφητεύει ὁ Σισμόντι.

Ὁ Σισμόντι ὅμως εἶναι πιστός στόν ἑαυτό του. Μόλις ἔφτασε στή διαπίστωση τῆς ἀντίθεσης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ αὐτοῦ προτσές, κατέφυγε ἀμέσως στήν ἁπλοϊκή «ἀπόριψή» του, προσπαθώντας ν' ἀποδείξει πάση θυσία, ὅτι εἶναι λαθεμένος ὁ δρόμος, πού ἀκολουθεῖ ἡ «ἀγγλική πατρίδα».

«Τί θά κάνει ὁ μεροκαματιάρης;... Ἡ δουλιά θά σταματήσει, τά χωράφια θά μετατραποῦν σέ βοσκοτόπια... Τί θά γίνουν οἱ 540 000 οἰκογένειες, πού θά μείνουν χωρίς δουλιά;* Κι ἄν ἀκόμα ὑποθέσουμε ὅτι θά εἶναι ἱκανές γιά ὁποιαδήποτε βιομηχανική ἐργασία, ὑπάρχει σήμερα μιά τέτια βιομηχανία, πού θά μποροῦσε νά τούς δεχτεῖ;... Θά βρεθεῖ κυβέρνηση πού θ' ἀποφάσιζε θεληματικά νά ρίξει τό μισό ἔθνος, πού κυβερνάει, σέ μιά τέτια κρίση;... Ἐκεῖνοι στούς ὁποίους θά θυσιάσουν μέ τόν τρόπο αὐτό τούς γεωργούς θ' ἀποκομίσουν οἱ ἴδιοι κανένα ὄφελος ἀπ' αὐτό; Μά οἱ γεωργοί αὐτοί εἶναι οἱ πιό ἄμεσοι καί οἱ πιό σίγουροι καταναλωτές τῶν προϊόντων τῆς ἀγγλικῆς μανουφακτούρας. Τό σταμάτημα τῆς κατανάλωσής τους θά κατάφερνε στή βιομηχανία ἕνα πολύ πιό καταστρεπτικό χτύ-

---

* Ὁ Σισμόντι, γιά «νά ἀποδείξει» ὅτι εἶναι ἀκατάλληλος ὁ καπιταλισμός, σκαρώνει ἀμέσως ἕναν κατά προσέγγιση ὑπολογισμό (οἱ τέτιοι ὑπολογισμοί ἀρέσουν πολύ, λχ., στό δικό μας ρῶσο ρωμαντικό κ. Β. Β.). 600 000 οἰκογένειες, λέει, ἀσχολοῦνται μέ τή γεωργία. Σέ περίπτωση ἀντικατάστασης τῶν χωραφιῶν μέ βοσκοτόπια, «θά χρειάζεται» ὄχι περισσότερο ἀπό τό ἕνα δέκατο τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ... Ὅσο λιγότερο καταλαβαίνει ὁ συγγραφέας τό προτσές σ' ὅλη τή συνθετότητά του, τόσο πιό πρόθυμα καταφεύγει σέ παιδικούς ὑπολογισμούς «μέ τό μάτι».

πημα ἀπό τό κλείσιμο μιᾶς ἀπό τίς μεγαλύτερες ἐξωτερικές ἀγορές» (255-256). Παρουσιάζεται στή σκηνή ὁ περιβόητος «περιορισμός τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς». «Πόσο θά χάσουν οἱ μανουφακτοῦρες ἀπό τό σταμάτημα τῆς κατανάλωσης ὅλης τῆς τάξης τῶν ἄγγλων γεωργῶν, πού ἀποτελεῖ τό μισό σχεδόν ἔθνος; Πόσο θά χάσουν οἱ μανουφακτοῦρες ἀπό τό σταμάτημα τῆς κατανάλωσης τῶν πλουσίων, πού θά ἀπολέσουν σχεδόν τά εἰσοδήματά τους ἀπό τή γεωργία;» (267). Ὁ ρωμαντικός τρώει τά λυσσακά του γιά ν' ἀποδείξει στούς ἐργοστασιάρχες, ὅτι οἱ ἀντιθέσεις, πού προσιδιάζουν στήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς τους καί τοῦ πλούτου τους, ἐκφράζουν ἁπλῶς ἕνα λάθος τους, δείχνουν τήν ἀνοικοκυροσύνη τους. Καί γιά «νά πείσει» τούς ἐργοστασιάρχες γιά «τόν κίνδυνο» τοῦ καπιταλισμοῦ, ὁ Σισμόντι περιγράφει λεπτομερειακά τήν ἀπειλή τοῦ συναγωνισμοῦ ἀπομέρους τῶν πολωνικῶν καί τῶν ρωσικῶν σιτηρῶν (p. 257-261). Χρησιμοποιεῖ κάθε λογῆς ἐπιχειρήματα, θέλει νά ἐπιδράσει ἀκόμα καί στό φιλότιμο τῶν ἄγγλων. «Τί θά γίνει μέ τήν τιμή τῆς Ἀγγλίας, ἄν ὁ ρῶσος αὐτοκράτορας μόλις θελήσει νά πετύχει κάποια παραχώρηση ἀπ' αὐτήν, θά εἶναι σέ θέση νά τήν πεθάνει ἀπό τήν πείνα, κλείνοντας τά λιμάνια τῆς Βαλτικῆς θάλασσας;» (268). Θυμηθεῖτε, ἀναγνῶστες, πῶς ὁ Σισμόντι προσπαθοῦσε νά ἀποδείξει ὅτι εἶναι λαθεμένη ἡ «ὑπεράσπιση τῆς ἐξουσίας τοῦ χρήματος» μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι κατά τήν πούληση μπορεῖ εὔκολα νά γίνουν ἀπάτες... Ὁ Σισμόντι θέλει «νά ἀποκρούσει» τούς θεωρητικούς ἑρμηνευτές τοῦ συστήματος τῆς φέρμας, τονίζοντας ὅτι οἱ πλούσιοι φέρμερς δέν μποροῦν νά ἀντέξουν στό συναγωνισμό ὁρισμένων κακομοιριασμένων ἀγροτῶν (πιό πάνω περικοπή) καί τελικά καταλήγει στό ἀγαπημένο του συμπέρασμα, ὄντας πεπεισμένος, ὅπως φαίνεται, ὅτι ἀπέδειξε τό «λαθεμένο» δρόμο, πού ἀκολουθεῖ ἡ «ἀγγλική πατρίδα». «Τό παράδειγμα τῆς Ἀγγλίας μᾶς δείχνει ὅτι ἡ μέθοδος αὐτή (ἡ ἀνάπτυξη τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας στήν ὁποία ὁ Σισμόντι ἀντιπαραθέτει l' habitude de se fournir soi-même, «τή συνήθεια νά ζεῖς ἀπό τήν ἐργασία τῶν χεριῶν σου») δέν εἶναι ἀκίνδυνη» (263). «Τό ἴδιο τό οἰκονομικό σύστημα (καί συγκεκριμένα τό σύστημα τῆς φέρμας) εἶναι ἄσχημο, στηρίζεται σέ ἐπικίνδυνη βάση, κι αὐτό ἀκριβῶς τό σύστημα πρέπει νά προσπαθήσουμε νά τό ἀλλάξουμε» (266).

Τό συγκεκριμένο πρόβλημα, πού προκλήθηκε ἀπό τή σύγκρουση ὁρισμένων συμφερόντων, σ' ἕνα ὁρισμένο σύστημα

οἰκονομίας, πνίγεται, ἔτσι, μέσα σ' ἕνα χείμαρο εὐσεβῶν πόθων! Τά ἴδια ὅμως τά ἐνδιαφερόμενα μέρη ἔβαλαν τό πρόβλημα μέ τόση ὀξύτητα, πού ἦταν πιά ἐντελῶς ἀδύνατο νά περιοριστεῖ κανείς σέ μιά τέτια «λύση» (σ' αὐτήν περιορίζεται ὁ ρωμαντισμός σχετικά μέ ὅλα τά ἄλλα προβλήματα).

«Τί νά κάνουμε, ὡστόσο, — ρωτάει μέ ἀπόγνωση ὁ Σισμόντι — ν' ἀνοίξουμε τά λιμάνια τῆς 'Αγγλίας ἤ νά τά κλείσουμε; νά καταδικάσουμε στήν πείνα καί στό θάνατο τούς ἐργάτες τῆς μανουφακτούρας ἤ τούς ἐργάτες γῆς τῆς 'Αγγλίας; Πραγματικά, τό πρόβλημα εἶναι τρομερό· ἡ θέση τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης εἶναι μιά ἀπό τίς πιό δύσκολες θέσεις, ὅπου βρέθηκαν ποτέ πολιτικοί ἄνδρες» (260). Καί ὁ Σισμόντι γυρίζει ξανά καί ξανά στό «γενικό συμπέρασμα», ὅτι τό σύστημα τῆς φέρμας ἀποτελεῖ «κίνδυνο», ὅτι εἶναι «ἐπικίνδυνο νά ὑποτάσσεται ὅλη ἡ γεωργία στό σύστημα τῆς κερδοσκοπίας». Ὅμως «πῶς μπορεῖ νά παρθοῦν στήν 'Αγγλία τέτια μέτρα σοβαρά, μά καί βαθμιαῖα ταυτόχρονα, πού θά ἔκαναν ὥστε οἱ μικρές φέρμες ν' ἀποχτήσουν μεγαλύτερη σημασία (remettraient en honneur) ὅταν τό μισό ἔθνος, πού ἀπασχολεῖται στίς μανουφακτοῦρες, ὑποφέρει ἀπό τήν πείνα, ἐνῶ τά μέτρα πού ζητάει τό ἔθνος ἀπειλοῦν μέ τήν πείνα τό ἄλλο μισό τοῦ ἔθνους, πού ἀσχολεῖται μέ τή γεωργία — αὐτό δέν τό ξέρω. Νομίζω ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νά γίνουν σημαντικές ἀλλαγές στούς νόμους γιά τό ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν· συμβουλεύω ὅμως ἐκείνους πού ἀπαιτοῦν τήν ὁλοκληρωτική κατάργησή τους νά μελετήσουν λεπτομερειακά τά παρακάτω ζητήματα» (267), — ἀκολουθοῦν τά παλιά παράπονα καί οἱ παλιοί φόβοι σχετικά μέ τήν πτώση τῆς γεωργίας, τόν περιορισμό τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς κλπ.

Ἔτσι, στήν πρώτη κιόλας σύγκρουση μέ τήν πραγματικότητα ὁ ρωμαντισμός χρεωκόπησε πέρα γιά πέρα. 'Αναγκάστηκε νά δόσει μόνος του στόν ἑαυτό του testimonium paupertatis* καί νά ὑπογράψει αὐτοπροσώπως τή λήψη του. Θυμηθεῖτε πόσο εὔκολα καί ἁπλά «ἔλυνε» ὁ ρωμαντισμός ὅλα τά προβλήματα τῆς «θεωρίας»! Ὁ προστατευτισμός εἶναι παράλογος, ὁ καπιταλισμός — ὀλέθρια πλάνη, ὁ δρόμος τῆς 'Αγγλίας — λαθεμένος καί ἐπικίνδυνος, ἡ παραγωγή πρέπει νά συμβαδίζει μέ τήν κατανάλωση, ἡ βιομηχανία καί τό ἐμπόριο πρέπει νά συμβαδίζουν μέ τή γεωργία, οἱ μηχανές συμ-

* —πιστοποιητικό ἀπορίας. *Ἡ Σύντ.*

φέρουν μονάχα ὅταν ἔχουν σάν ἐπακόλουθο τό ἀνέβασμα τοῦ μεροκάματου ἤ τή μείωση τῆς ἐργάσιμης μέρας, τά μέσα παραγωγῆς δέν πρέπει νά χωρίζονται ἀπό τούς παραγωγούς, ἡ ἀνταλλαγή δέν πρέπει νά ξεπερνάει τήν παραγωγή, δέν πρέπει νά δδηγεῖ σέ κερδοσκοπία κλπ., κλπ. Ὁ ρωμαντισμός συγκάλυψε κάθε ἀντίθεση μέ μιά ἀνάλογη συναισθηματική φράση, σέ κάθε ἐρώτημα ἀπάντησε μέ κάποιον ἀντίστοιχο εὐσεβῆ πόθο καί κολώντας τέτιες ἐτικέτες σ' ὅλα τά γεγονότα τῆς τρέχουσας ζωῆς ἔλεγε ὅτι «λύνει» τά προβλήματα. Δέν εἶναι ἐκπληχτικό ὅτι οἱ λύσεις αὐτές ἦταν τόσο συγκινητικά ἁπλές καί εὔκολες: δέν ἔπαιρναν ὑπόψη μονάχα ἕνα μικρό περιστατικό — τά πραγματικά συμφέροντα, στή σύγκρουση τῶν ὁποίων βρισκόταν ἡ ἀντίθεση. Καί ὅταν ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς ἔφερε τό ρωμαντικό ἀντιμέτωπο μέ μιά ἀπό τίς πολύ δυνατές συγκρούσεις, ὅπως ἦταν ἡ πάλη τῶν κομμάτων στήν Ἀγγλία, πάλη πού προηγήθηκε ἀπό τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά, ὁ ρωμαντικός μας τά ἔχασε ἐντελῶς. Ἔνιωθε περίφημα τόν ἑαυτό του μέσα στήν ὁμίχλη τῶν ὀνειροπολημάτων καί τῶν εὐσεβῶν πόθων, σκάρωνε μέ τόση μαεστρία τά ἀποφθέγματα, πού ταίριαζαν στήν «κοινωνία» γενικά (πού δέν ταίριαζαν ὅμως σέ κανένα, ἱστορικά συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα), — καί ὅταν ἀπό τόν κόσμο τῆς φαντασίας του ἔπεσε στή δίνη τῆς πραγματικῆς ζωῆς καί τῆς πάλης τῶν συμφερόντων, — δέν τοῦ ἀπόμεινε στά χέρια οὔτε ἕνα κριτήριο γιά τή λύση τῶν συγκεκριμένων προβλημάτων. Ἡ συνήθεια τῶν ἀφηρημένων συλλογισμῶν καί τῶν ἀφηρημένων λύσεων ἔφερε τό ζήτημα σέ μιά ἀπερίφραστη διατύπωση: ποιός πληθυσμός πρέπει ν' ἀφανιστεῖ, ὁ γεωργικός πληθυσμός ἤ ὁ πληθυσμός τῆς μανουφακτούρας; — Καί ὁ ρωμαντικός δέν μποροῦσε, βέβαια, παρά νά βγάλει τό συμπέρασμα, ὅτι κανένας δέν πρέπει ν' ἀφανιστεῖ, ὅτι πρέπει «ν' ἀλλάξουμε δρόμο»... οἱ πραγματικές ὅμως ἀντιθέσεις τόν ἔχουν τυλίξει πιά τόσο γερά, πού δέν τόν ἀφήνουν νά ξανανέβει στά σύννεφα τῶν εὐσεβῶν πόθων καί ὁ ρωμαντικός εἶναι ἀναγκασμένος *νά δόσει ἀπάντηση*. Ὁ Σισμόντι ἔδοσε μάλιστα δυό ὁλόκληρες ἀπαντήσεις: ἡ πρώτη εἶναι: «δέν ξέρω», ἡ δεύτερη — «ἀπό τή μιά μεριά, δέν ἐπιτρέπεται νά μήν ἀναγνωρίσουμε, ἀπό τήν ἄλλη, πρέπει νά παραδεχτοῦμε»[90].

Στίς 9 τοῦ Γενάρη 1848 ὁ Κάρλ Μάρξ ἔβγαλε σέ μιά δημόσια συγκέντρωση στίς Βρυξέλλες «λόγο γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου»*. Σ' ἀντίθεση μέ τό ρωμαντισμό, πού δήλωνε ὅτι ἡ «πολιτική οἰκονομία δέν εἶναι ἐπιστήμη ὑπολογισμοῦ, ἀλλά ἐπιστήμη ἠθικῆς», ὁ Μάρξ πῆρε σάν ἀφετηρία τῆς ἔκθεσής του ἀκριβῶς ἕναν ἁπλό νηφάλιο *ὑπολογισμό τῶν συμφερόντων*. Ἀντί νά δεῖ τό πρόβλημα τῶν νόμων γιά τά σιτηρά σάν πρόβλημα τοῦ «συστήματος», πού ἐκλέγεται ἀπό τό ἔθνος, ἤ σάν πρόβλημα νομοθεσίας (ὅπως τό ἔβλεπε ὁ Σισμόντι), ὁ ὁμιλητής ἄρχισε παρουσιάζοντας τό πρόβλημα αὐτό σάν σύγκρουση τῶν συμφερόντων τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί τῶν γαιοχτημόνων καί ἔδειξε μέ ποιόν τρόπο οἱ ἄγγλοι ἐργοστασιάρχες προσπαθοῦσαν νά παρουσιάσουν τό πρόβλημα σάν παλλαϊκή ὑπόθεση, προσπαθοῦσαν νά πείσουν τούς ἐργάτες ὅτι ἐνεργοῦν γιά τό καλό τοῦ λαοῦ. Σ' ἀντίθεση μέ τό ρωμαντικό, πού διατύπωσε τό πρόβλημα μέ τή μορφή συλλογισμῶν, πού πρέπει νά ἔχει ὑπόψη του ὁ νομοθέτης κατά τήν ἐφαρμογή τῆς μεταρύθμισης, ὁ ὁμιλητής ἀνήγαγε τό ζήτημα στή σύγκρουση τῶν πραγματικῶν συμφερόντων τῶν διάφορων τάξεων τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας. Ἔδειξε, ὅτι ἡ ἀνάγκη νά φτηνήνουν οἱ πρῶτες ὕλες γιά τούς ἐργοστασιάρχες ἀποτελεῖ τή βάση τοῦ ὅλου προβλήματος. Περιέγραψε τή δυσπιστία τῶν ἄγγλων ἐργατῶν, πού ἔβλεπαν «στούς γεμάτους αὐτοθυσία ἀνθρώπους, σέ κάποιον Μπόουρινγκ (Bowring), κάποιον Μπράιτ (Bright) καί τούς συνεταίρους τους — τούς μεγαλύτερους ἐχθρούς των».

«Οἱ ἐργοστασιάρχες χτίζουν μέ μεγάλα ἔξοδα παλάτια, ὅπου ἡ Anti-Corn-Law-League (Σύνδεσμος ἐνάντια στούς νόμους γιά τά σιτηρά)[92] ἐγκαθισταίνει κατά κάποιον τρόπο τήν ἕδρα του, στέλνουν σέ ὅλα τά σημεῖα τῆς Ἀγγλίας ὁλόκληρη στρατιά ἀπό ἀποστόλους γιά νά κηρύξουν τή θρησκεία τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου. Τυπώνουν σέ χιλιάδες ἀντίτυπα μπροσοῦρες καί τίς μοιράζουν δωρεάν, γιά νά διαφωτίσουν τόν ἐργαζόμενο σχετικά μέ τά δικά του τά συμφέροντα. Ξοδεύουν τεράστια ποσά, γιά νά πάρουν τόν τύπο μέ τό μέρος τους. Ὀργανώνουν ἕνα μεγαλειώδικο διοικητικό μηχανισμό, γιά νά διευθύνουν τό κίνημα ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου

---

* «Discours sur le libre échange» («Λόγος γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου». *Η Σύντ.*). Χρησιμοποιοῦμε τή γερμανική μετάφραση: «Rede über die Frage des Freihandels»[91].

καί σέ δημόσιες συγκεντρώσεις ἀναπτύσσουν ὅλα τά ρητορικά τους χαρίσματα. Σέ μιά ἀπό τίς συγκεντρώσεις αὐτές ἕνας ἐργάτης ἀναφώνησε: "Ἄν οἱ γαιοχτήμονες πουλοῦσαν τά κόκαλά μας, ἐσεῖς, οἱ ἐργοστασιάρχες, πρῶτοι θά τ' ἀγοράζατε, γιά νά τά στείλετε στόν ἀτμόμυλο καί νά τά κάνετε ἀλεύρι!". Οἱ ἄγγλοι ἐργαζόμενοι κατάλαβαν θαυμάσια τή σημασία τῆς πάλης ἀνάμεσα στούς γαιοχτήμονες καί στούς ἐργοστασιάρχες. Ξέρουν θαυμάσια, ὅτι θέλουν νά κατεβάσουν τήν τιμή τῶν σιτηρῶν, γιά νά κατεβάσουν τό μεροκάματο, καί ὅτι τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου θ' ἀνεβεῖ τόσο, ὅσο θά πέσει ἡ γαιοπρόσοδος»[93].

Ἔτσι, ἡ ἴδια κιόλας *ἡ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος* εἶναι ἐντελῶς διαφορετική ἀπ' ὅ,τι στόν Σισμόντι. Μπαίνει τό καθῆκον, πρῶτο, νά ἐξηγηθεῖ ἡ στάση πού παίρνουν ἀπέναντι στό ζήτημα αὐτό οἱ διάφορες τάξεις τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας ἀπό τήν ἄποψη τῶν συμφερόντων τους· δεύτερο, νά φωτιστεῖ ἡ σημασία τῆς μεταρύθμισης μέσα στήν ὅλη ἐξέλιξη τῆς ἀγγλικῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας.

Πάνω στό τελευταῖο αὐτό σημεῖο οἱ γνῶμες τοῦ ὁμιλητῆ συμφωνοῦν μέ τίς γνῶμες τοῦ Σισμόντι ἀπό τήν ἄποψη ὅτι κι αὐτός δέ βλέπει ἐδῶ ἕνα μερικό, ἀλλά *τὸ γενικό ζήτημα* τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά, τῆς «ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου», σάν σύστημα. «Ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά στήν Ἀγγλία ἦταν ὁ μεγαλύτερος θρίαμβος, πού πέτυχε τό ἐλεύθερο ἐμπόριο στό XIX αἰώνα»[94]. «Μέ τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός, τό σημερινό καθεστώς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, φτάνει στήν ἀνώτατη ἀνάπτυξή του»*. Συνεπῶς γιά τούς συγγραφεῖς

* «Die Lage der arbeitenden Klasse in England» (1845)[95]. Τό ἔργο αὐτό εἶχε γραφτεῖ ἀπό τήν ἴδια ἀπολύτως σκοπιά *πρίν* ἀπό τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά (1846), ἐνῶ ὁ λόγος, πού παρατίθεται στό κείμενο, ἀναφέρεται στήν περίοδο μετά τήν κατάργησή τους. Ἡ χρονολογική ὅμως διαφορά δέν ἔχει σημασία γιά μᾶς: ἀρκεῖ νά συγκρίνει κανείς τούς παραπάνω συλλογισμούς τοῦ Σισμόντι, πού ἀνάγονται στό 1827, μέ τό λόγο αὐτό τοῦ 1848, γιά νά δεῖ ὅτι *τά στοιχεῖα τοῦ προβλήματος* ταυτίζονται ἀπόλυτα καί στούς δυό συγγαφεῖς. Τήν ἴδια τήν ἰδέα νά συγκριθεῖ ὁ Σισμόντι μέ τό μεταγενέστερο γερμανό οἰκονομολόγο τή δανειστήκαμε ἀπό τό «Handwörterbuch der Staatswissenschaften», B. V., Art. «Sismondi» von *Lippert,* Seite 679. Ὁ παραλληλισμός ἀποδείχτηκε ὅτι παρουσιάζει τέτιο ζωτικό ἐνδιαφέρον, ὥστε ἡ ἔκθεση τοῦ κ. Λίππερτ ἔχασε ἀμέσως τήν ἀκαμψία της... δηλαδή τήν «ἀντικειμενικότητα» καί ἔγινε ἐνδιαφέρουσα, ζωντανή καί γεμάτη πάθος.

αὐτούς τό ζήτημα αὐτό παρουσιάζεται ἔτσι: *πρέπει νά ἐπιθυμεῖ κανείς τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ* ἤ τήν ἀναχαίτισή του, τίς ἀναζητήσεις «ἄλλων δρόμων» κτλ. Καί ξέρουμε ὅτι ἡ καταφατική ἀπάντησή τους στό ἐρώτημα αὐτό ἀποτέλεσε ἀκριβῶς τή λύση τοῦ ὅλου ζητήματος ἀρχῆς γιά τίς «τύχες τοῦ καπιταλισμοῦ» καί ὄχι τοῦ μερικοῦ ζητήματος τῶν νόμων γιά τά σιτηρά στήν Ἀγγλία, γιατί ἡ ἄποψη πού διατυπώνεται ἐδῶ, ἴσχυε καί πολύ ἀργότερα καί γιά ἄλλα κράτη. Οἱ συγγραφεῖς ὑποστήριζαν τίς ἴδιες ἀπόψεις τοῦ 1840-1850 καί γιά τή Γερμανία, καί γιά τήν Ἀμερική*, διακηρύχνοντας ὅτι ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός ἔχει προοδευτικό χαρακτήρα γιά τή χώρα αὐτή· ὅσο γιά τή Γερμανία, ἕνας ἀπ' αὐτούς ἔγραφε ἀκόμα στή δεκαετία 1860-1870 ὅτι ὑποφέρει ὄχι μόνο ἀπό τόν καπιταλισμό, ἀλλά καί ἀπό τήν ἀνεπαρκῆ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ[98].

Ἄς ξαναγυρίσουμε στό λόγο, πού ἐξετάζουμε. Δείξαμε ὅτι ἀπό ἄποψη ἀρχῶν ἦταν διαφορετική ἡ θέση τοῦ ὁμιλητῆ, πού ἀνήγαγε τό ζήτημα σέ ζήτημα συμφερόντων τῶν διάφορων τάξεων τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας. Τήν ἴδια βαθιά διαφορά βλέπουμε καί στήν τοποθέτηση ἀπομέρους του τοῦ καθαρά θεωρητικοῦ ζητήματος τῆς σημασίας, πού ἔχει ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά στήν κοινωνική οἰκονομία. Γι' αὐτόν δέν εἶναι ζήτημα ἀφηρημένο, σχετικά μέ τό ποιό σύστημα πρέπει νά ἀκολουθήσει ἡ Ἀγγλία, ποιό δρόμο πρέπει νά διαλέξει (ὅπως βάζει τό ζήτημα ὁ Σισμόντι, ξεχνώντας ὅτι ἡ Ἀγγλία ἔχει παρελθόν καί παρόν πού καθορίζουν ἤδη τό δρόμο αὐτό). Ὄχι, αὐτός βάζει εὐθύς ἀμέσως τό ζήτημα πάνω στό ἔδαφος *τοῦ δοσμένου κοινωνικοοικονομικοῦ συστήματος*. Βάζει τό ἐρώτημα *ποιό πρέπει νά εἶναι τό ἑπόμενο βῆμα* στήν ἐξέλιξη τοῦ συστήματος αὐτοῦ μετά τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά.

Ἡ δυσκολία, πού παρουσίαζε τό ζήτημα, ἦταν νά καθοριστεῖ, τί ἐπίδραση θά ἔχει ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά στή *γεωργία*, — γιατί ἡ ἐπίδραση αὐτή στή βιομηχανία ἦταν ὁλοφάνερη γιά ὅλους.

Γιά ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ κατάργηση αὐτή θά εἶναι ὠφέλιμη καί γιά τή γεωργία, ἡ Anti-Corn-Law-League ὅρισε ἕνα βραβεῖο γιά τά τρία καλύτερα ἔργα, πού θά εἶχαν σάν θέμα τήν

---

* Πρβλ. στό «Neue Zeit»[96] τά ἄρθρα τοῦ Μάρξ στό «Westphälisches Dampfboot»[97] πού βρέθηκαν τελευταῖα.

εὐεργετική ἐπίδραση τῆς κατάργησης τῶν νόμων γιά τά σιτηρά στήν ἀγγλική γεωργία. Ὁ ὁμιλητής διατυπώνει σύντομα τίς ἀπόψεις καί τῶν τριῶν βραβευμένων, τοῦ Χόπ (Hope), τοῦ Μόρς (Morse) καί τοῦ Γκρέγκ (Greg), καί ἀπό αὐτούς ξεχωρίζει ἀμέσως τόν τελευταῖο, πού τό ἔργο του εἶναι πιό ἐπιστημονικό καί ἐφαρμόζει πιό αὐστηρά τίς ἀρχές τίς καθιερωμένες ἀπό τήν κλασική πολιτική οἰκονομία.

Ὁ Γκρέγκ, πού ἦταν ὁ ἴδιος μεγάλος ἐργοστασιάρχης καί ἔγραψε κυρίως γιά τούς μεγάλους φέρμερς, ἀποδείχνει ὅτι ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά θά ἐκτοπίσει ἀπό τή γεωργία τούς μικρούς φέρμερς, πού θά στραφοῦν πρός τή βιομηχανία, θά ὠφελήσει ὅμως τούς μεγάλους φέρμερς, πού θ' ἀποχτήσουν τή δυνατότητα νά νοικιάζουν τή γῆ γιά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, νά ἐπενδύουν στή γῆ περισσότερα κεφάλαια, νά χρησιμοποιοῦν περισσότερες μηχανές καί νά τά βγάζουν πέρα μέ λιγότερη ποσότητα ἐργασίας, πού θά φτηναίνει κι αὐτή μέ τό φτήναιμα τῶν σιτηρῶν. Οἱ γαιοχτήμονες ὅμως θ' ἀναγκαστοῦν νά ἱκανοποιοῦνται μέ πιό χαμηλή γαιοπρόσοδο, γιατί θά πάψει νά καλλιεργεῖται ἡ χειρότερη γῆ, πού δέ θά μπορεῖ ν' ἀντέξει στό συναγωνισμό τῶν φτηνῶν εἰσαγόμενων σιτηρῶν.

Ὁ ὁμιλητής εἶχε πέρα γιά πέρα δίκιο ὅταν παραδεχόταν ὅτι ἡ πρόβλεψη αὐτή καί ἡ ἀνοιχτή ὑπεράσπιση τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία ἦταν ἡ πιό ἐπιστημονική. Ἡ ἱστορία δικαίωσε τήν πρόβλεψη. «Ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά ἔδοσε τεράστια ὤθηση στήν ἀγγλική γεωργία... Ἡ ἀπόλυτη μείωση τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου συμβάδιζε μέ τήν ἐπέκταση τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης, μέ τήν ἐντατικοποίηση τῆς καλλιέργειας, μέ μιά πρωτάκουστη συσσώρευση κεφαλαίων, πού ἔχουν τοποθετηθεῖ στή γῆ καί προορίζονται γιά τήν καλλιέργειά της μέ μιά αὔξηση τοῦ προϊόντος τῆς γῆς χωρίς προηγούμενο στήν ἱστορία τῆς ἀγγλικῆς γεωπονίας, μέ αὔξηση τῆς γαιοπροσόδου τῶν γαιοχτημόνων καί τοῦ πλούτου τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἐνοικιαστῶν... Βασικός ὅρος τῶν νέων μεθόδων ἦταν ἡ μεγαλύτερη δαπάνη κεφαλαίου σέ κάθε ἄκρ, ἑπομένως καί ἡ ἐπιτάχυνση τῆς συγκέντρωσης τῶν ἀγροχτημάτων»*.

* Γράφτηκε τό 1867[99]. —Ὅσον ἀφορᾶ τήν αὔξηση τῆς γαιοπροσόδου, γιά νά ἐξηγήσουμε τό φαινόμενο αὐτό πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη τό νόμο πού διατύπωσε ἡ νεότατη ἀνάλυση τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου καί

Ὁ ὁμιλητής ὅμως δέν περιορίστηκε, ἐννοεῖται, στό νά παραδεχτεῖ ὅτι οἱ συλλογισμοί τοῦ Γκρέγκ ἦταν πιό σωστοί. Στό στόμα τοῦ Γκρέγκ ὁ συλλογισμός αὐτός ἦταν ἐπιχείρημα ἑνός ὀπαδοῦ τῆς ἐλευθερίας ἐμπορίου, πού μιλάει γιά τήν ἀγγλική γεωργία γενικά καί προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει τό γενικό ὄφελος πού θά ἔχει τό ἔθνος ἀπό τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά. Ὕστερα ἀπ' ὅσα ἐκθέσαμε παραπάνω εἶναι ὁλοφάνερο, ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ ὁμιλητῆ δέν ἦταν αὐτή.

Ἐξήγησε ὅτι ἡ μείωση τῆς τιμῆς τῶν σιτηρῶν, πού τήν ἐξυμνοῦν τόσο πολύ οἱ ὀπαδοί τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, σημαίνει ἀναπόφευχτη ἐλάττωση τοῦ μεροκάματου, φτήναιμα τοῦ ἐμπορεύματος «ἐργασία» (πιό ἀκριβολογημένα: τῆς ἐργατικῆς δύναμης)· ὅτι τό φτήναιμα τῶν σιτηρῶν δέν εἶναι ποτέ σέ θέση νά ἰσοφαρίσει γιά τόν ἐργάτη τήν ἐλάττωση αὐτή τοῦ μεροκάματου, πρῶτο, ἐπειδή μέ τήν μείωση τῆς τιμῆς τῶν σιτηρῶν θά εἶναι πιό δύσκολο γιά τόν ἐργάτη νά κάνει οἰκονομία στήν κατανάλωση ψωμιοῦ, γιά νά μπορεῖ ν' ἀγοράσει ἄλλα εἴδη· δεύτερο, ἐπειδή ἡ πρόοδος τῆς βιομηχανίας κάνει πιό φτηνά τά εἴδη κατανάλωσης, ἀντικατασταίνοντας τήν μπύρα μέ βότκα, τό ψωμί μέ πατάτα, τό μαλλί καί τό λινάρι μέ βαμβάκι, κατεβάζοντας ἔτσι τό ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν καί τῆς ζωῆς τοῦ ἐργάτη.

Ἔτσι, βλέπουμε, ὅτι ὁ ὁμιλητής καθορίζει τά στοιχεῖα τοῦ προβλήματος, *προφανῶς*, ὅπως καί ὁ Σισμόντι: καί αὐτός παραδέχεται *ἐπίσης* ὅτι ἀναπόφευχτη συνέπεια τοῦ ἐλεύθερου

συγκεκριμένα, *ἡ αὔξηση τῆς γαιοπροσόδου εἶναι δυνατή παράλληλα μὲ τήν μείωση τῆς τιμῆς τῶν σιτηρῶν*. «Ὅταν τό 1846 καταργήθηκαν στήν Ἀγγλία οἱ δασμοί τῶν σιτηρῶν, οἱ ἄγγλοι ἐργοστασιάρχες νόμιζαν, ὅτι μετέτρεψαν ἔτσι τήν γαιοχτητική ἀριστοκρατία σέ θεόφτωχους. Ἀντί γι' αὐτό ἔγινε πλουσιότερη ἀπό κάθε ἄλλη φορά. Πῶς συνέβηκε αὐτό; Πολύ ἁπλά. Πρῶτο, οἱ γαιοκτήμονες μέ τό συμβόλαιο ἄρχισαν ν' ἀπαιτοῦν ἀπό τούς φέρμερς νά ἐπενδύουν κάθε χρόνο 12 λίρες στερλίνες ἀντί 8 λίρες στερλίνες σέ κάθε ἄκρ γῆς καί δεύτερο, οἱ γαιοκτήμονες, πού εἶχαν πάρα πολλούς ἀντιπροσώπους στή βουλή τῶν Κοινοτήτων, ἐξασφάλισαν μιά μεγάλη κρατική ἐπιχορήγηση, γιά τήν ἀποξήρανση τῶν γαιῶν τους καί ἄλλες βελτιώσεις διαρκείας. Ἐπειδή πουθενά δέν παρατηρήθηκε τό φαινόμενο νά ἐγκαταλειφθεῖ τελείως ἀκόμα καί ἡ χειρότερη γῆ, ἀλλά, τό πολύ - πολύ συνέβηκε νά χρησιμοποιεῖται γιά ἄλλους σκοπούς, καί αὐτό τίς περισσότερες φορές προσωρινά, ἡ γαιοπρόσοδος αὐξήθηκε ἀνάλογα μέ τήν αὔξηση τῶν ἐπενδύσεων κεφαλαίου στή γῆ, καί ἡ γαιοχτητική ἀριστοκρατία βρέθηκε σέ συνθῆκες καλύτερες ἀπό κάθε ἄλλη φορά» («Das Kapital» III, 2, 259) («Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, μέρος 2, σελ. 259[100]. *Ἡ Σύντ.)*.

ἐμπορίου εἶναι ἡ καταστροφή τῶν μικρῶν φέρμερς, ἡ ἐξαθλίωση τῶν ἐργατῶν τῆς βιομηχανίας καί τῆς γεωργίας. Οἱ δικοί μας οἱ ναρόντνικοι πού διακρίνονται ἐπίσης γιά τήν ἀμίμητη τέχνη τους «νά παραθέτουν περικοπές», συνήθως σταματοῦν ἐδῶ ἀκριβῶς τά «ἀποσπάσματα», πού παραθέτουν, δηλώνοντας, πέρα γιά πέρα ἱκανοποιημένοι, ὅτι εἶναι ἀπόλυτα «σύμφωνοι». Οἱ μέθοδες ὅμως αὐτές δείχνουν ἁπλῶς, ὅτι δέν καταλαβαίνουν, πρῶτο, τίς τεράστιες διαφορές στόν τρόπο τοποθέτησης τοῦ ζητήματος, πού τίς ἀναφέραμε πιό πάνω· δεύτερο, τό γεγονός ὅτι ἡ ριζική διαφορά τῆς νέας θεωρίας ἀπό τό ρωμαντισμό *μόλις ἐδῶ ἀρχίζει:* ὁ ρωμαντικός ἀπομακρύνεται ἀπό τά συγκεκριμένα προβλήματα τῆς πραγματικῆς ἀνάπτυξης καί βυθίζεται σέ ὀνειροπολήματα, ἐνῶ ὁ ρεαλιστής παίρνει τά διαπιστωμένα γεγονότα σάν κριτήριο γιά μιά ὁρισμένη λύση τοῦ συγκεκριμένου προβλήματος.

Ἀφοῦ τόνισε τήν ἐπικείμενη βελτίωση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν, ὁ ὁμιλητής συνέχισε:

«Οἱ οἰκονομολόγοι θά μᾶς προβάλουν σ' αὐτό τήν ἀντίρηση:

Ἔ, καλά, εἴμαστε σύμφωνοι ὅτι ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, πού, ἀσφαλῶς, δέ θά μειωθεῖ στίς συνθῆκες κυριαρχίας τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου, πολύ γρήγορα θά φέρει τό μεροκάματο σέ ἀντιστοιχία μέ τήν πιό χαμηλή τιμή τῶν ἐμπορευμάτων. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ὅμως, ἡ μείωση τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων, θά ὁδηγήσει σέ μεγαλύτερη κατανάλωση· ἡ μεγαλύτερη κατανάλωση θά ἀπαιτήσει ἐντατική παραγωγή, πού θά προκαλέσει μεγαλύτερη ζήτηση ἐργατικῆς δύναμης· ἀποτέλεσμα τῆς μεγαλύτερης ζήτησης ἐργατικῆς δύναμης θά εἶναι τό ἀνέβασμα τῶν μεροκαμάτων.

Ὅλη αὐτή ἡ ἐπιχειρηματολογία συνοψίζεται στά παρακάτω: *τό ἐλεύθερο ἐμπόριο μεγαλώνει τίς παραγωγικές δυνάμεις.* Ἄν ἡ βιομηχανία μεγαλώνει, ἄν ὁ πλοῦτος, οἱ παραγωγικές δυνάμεις, μέ λίγα λόγια, ἄν τό παραγωγικό κεφάλαιο ἀνεβάζει τή ζήτηση τῆς ἐργασίας, τότε ἡ τιμή τῆς ἐργασίας, συνεπῶς καί τό μεροκάματο ἀνεβαίνουν. *Ἡ αὔξηση τοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖ τό πιό εὐνοϊκό γιά τόν ἐργάτη γεγονός. Αὐτό πρέπει νά τό παραδεχτοῦμε**. Ἄν τό κεφάλαιο μείνει ἀμετάβλητο, ἡ βιομηχανία δέ θά μείνει ἀμετάβλητη, ἀλλά θ' ἀρχίσει νά πέφτει, καί ὁ ἐργάτης στήν περίπτωση αὐτή θά

* Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

εἶναι τό θύμα τῆς πτώσης της. Ὁ ἐργάτης θά χαθεῖ πρίν ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη. Μά καί στήν περίπτωση πού τό κεφάλαιο θ' αὐξάνει, δηλαδή, ὅπως εἴπαμε κιόλας, στήν *καλύτερη* γιά τόν ἐργάτη περίπτωση, ποιά θά εἶναι ἡ τύχη του; Καί στήν περίπτωση αὐτή θά χαθεῖ...»[101]. Καί ὁ ὁμιλητής ἐξήγησε λεπτομερειακά, χρησιμοποιώντας τά στοιχεῖα τῶν ἄγγλων οἰκονομολόγων, πῶς ἡ συγκέντρωση κεφαλαίου ἐντείνει τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, πού κάνει πιό φτηνή τήν ἐργατική δύναμη χάρη στήν ἀντικατάσταση τῆς εἰδικευμένης ἐργασίας μέ ἁπλή, πῶς οἱ μηχανές ἐκτοπίζουν τούς ἐργάτες, πῶς τό μεγάλο κεφάλαιο καταστρέφει τούς μικροβιομήχανους καί τούς μικροεισοδηματίες, καί ὁδηγεῖ στό δυνάμωμα τῶν κρίσεων, πού μεγαλώνουν ἀκόμα περισσότερο τόν ἀριθμό τῶν ἀνέργων. Ἀπό τήν ἀνάλυσή του ἔβγαζε τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου δέ σημαίνει τίποτε ἄλλο παρά ἐλευθερία ἀνάπτυξης τοῦ κεφαλαίου.

Κι ἔτσι ὁ ὁμιλητής μπόρεσε νά βρεῖ ἕνα κριτήριο γιά τή λύση τοῦ προβλήματος, κριτήριο πού ὁδηγεῖ ἀπό πρώτη ματιά στό ἴδιο ἀδιέξοδο δίλημμα, μπροστά στό ὁποῖο σταμάτησε ὁ Σισμόντι: καί τό ἐλεύθερο ἐμπόριο καί ἡ ἀναχαίτισή του ὁδηγοῦν ἐξίσου στήν καταστροφή τῶν ἐργατῶν. *Τό κριτήριο αὐτό εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.* Ἡ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος πάνω σέ ἱστορικό ἔδαφος ἔγινε ἀμέσως αἰσθητή: ἀντί νά συγκρίνει τόν καπιταλισμό μέ κάποια ἀφηρημένη κοινωνία, τέτια πού θά ἔπρεπε νά εἶναι (δηλ. στήν οὐσία μέ μιά οὐτοπία), ὁ ὁμιλητής τή σύγκρινε *μέ τά προγενέστερα στάδια* τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, σύγκρινε τά διάφορα στάδια τοῦ καπιταλισμοῦ στή διαδοχική ἀντικατάστασή τους *καί διαπίστωσε τό γεγονός τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας, χάρη στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ.* Ἐξετάζοντας τήν ἐπιχειρηματολογία τῶν ὀπαδῶν τῆς ἐλευθερίας ἐμπορίου μέ μιά ἐπιστημονική κριτική, μπόρεσε ν' ἀποφύγει τό συνηθισμένο λάθος τῶν ρωμαντικῶν, πού, ἀρνούμενοι ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία αὐτή ἔχει μιά ὁποιαδήποτε σημασία «πετᾶνε ἀπό τή μπανιέρα μαζί μέ τό νερό καί τό μωρό», μπόρεσε νά ξεχωρίσει τόν ὑγιῆ της κόκο, δηλ. τό ἀναμφισβήτητο γεγονός τῆς γιγάντιας τεχνικῆς προόδου. Οἱ ναρόντνικοί μας μέ τήν ὀξύνοια, πού τούς χαρακτηρίζει, θά ἔβγαζαν, ἀσφαλῶς, τό συμπέρασμα ὅτι ὁ συγγραφέας αὐτός, πού τάσσεται τόσο ἀνοιχτά *μέ τό μέρος τοῦ μεγάλου κεφαλαίου ἐνάντια στόν μικροπαραγωγό,* εἶναι

«ἀπολογητής τῆς ἐξουσίας τοῦ χρήματος», πολύ περισσότερο γιατί μίλησε στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη, καί ἐπέκτεινε τά συμπεράσματα ἀπό τήν ἀγγλική ζωή καί στήν πατρίδα του, ὅπου ἡ μεγάλη μηχανική βιομηχανία τότε ἔκανε τά πρῶτα της, ἀκόμα δειλά βήματα. Καί ὅμως πάνω σ' αὐτό ἀκριβῶς τό παράδειγμα (ὅπως καί σ' ἕνα σωρό παρόμοια παραδείγματα ἀπό τήν ἱστορία τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης) θά μποροῦσαν νά μελετήσουν τό φαινόμενο, πού δέν μποροῦν (ἴσως, δέ θέλουν;) μέ κανένα τρόπο νά τό καταλάβουν καί συγκεκριμένα ὅτι ἡ παραδοχή τοῦ προοδευτικοῦ χαρακτήρα τοῦ μεγάλου κεφαλαίου σέ σύγκριση μέ τή μικρή παραγωγή βρίσκεται ἀκόμα πολύ, πάρα πολύ μακριά ἀπό τήν «ἀπολογητική».

Φτάνει νά θυμηθοῦμε τό παραπάνω κεφάλαιο ἀπό τόν Σισμόντι καί τόν προκείμενο λόγο, γιά νά πεισθοῦμε γιά τήν ὑπεροχή τοῦ δευτέρου καί ἀπό θεωρητική ἄποψη, καί ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐχθρικῆς στάσης ἀπέναντι σέ ὁποιαδήποτε «ἀπολογητική». Ὁ ὁμιλητής περιέγραψε τίς ἀντιθέσεις, πού συνοδεύουν τήν ἀνάπτυξη τοῦ μεγάλου κεφαλαίου, μέ πολύ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, πληρότητα, εὐθύτητα, καί εἰλικρίνεια ἀπ' ὅ,τι τό ἔχουν κάνει ποτέ οἱ ρωμαντικοί. Ὅμως πουθενά δέν ἔφτασε στό σημεῖο νά πεῖ ἔστω καί μιά συναισθηματική φράση, νά θρηνήσει γιά τήν ἀνάπτυξη αὐτή. Πουθενά δέν ξεστόμισε ἔστω καί μιά λεξούλα γιά ὁποιαδήποτε δυνατότητα «ν' ἀλλάξουμε δρόμο». Καταλάβαινε ὅτι μέ μιά παρόμοια φράση οἱ ἄνθρωποι καλύπτουν ἁπλῶς τό γεγονός ὅτι οἱ ἴδιοι «ἀπομακρύνονται» ἀπό τό πρόβλημα, πού βάζει μπροστά τους ἡ ζωή, δηλ. ἡ δοσμένη οἰκονομική πραγματικότητα, ἡ δοσμένη οἰκονομική ἀνάπτυξη, τά δοσμένα συμφέροντα, πού ἀναπτύσσονται πάνω στό ἔδαφός της.

Τό παραπάνω, ἀπόλυτα ἐπιστημονικό, κριτήριο τοῦ ἔδοσε τή δυνατότητα νά λύσει τό πρόβλημα αὐτό, μένοντας συνεπής ρεαλιστής.

«Μή νομίζετε, ὡστόσο, κύριοι, — εἶπε ὁ ὁμιλητής, — ὅτι κάνοντας κριτική στό ἐλεύθερο ἐμπόριο ἔχουμε τήν πρόθεση νά ὑπερασπίσουμε τό προστατευτικό σύστημα»[102]. Καί ὁ ὁμιλητής τόνισε ὅτι τό ἐλεύθερο ἐμπόριο καί ὁ προστατευτισμός ἔχουν τήν ἴδια βάση στό σύγχρονο καθεστώς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, ἔδειξε σύντομα τό προτσές τοῦ «σπασίματος» τῆς παλιᾶς οἰκονομικῆς ζωῆς καί τῶν παλιῶν μισοπατριαρχικῶν σχέσεων στά κράτη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πού ἐπιτέλεσε ὁ καπιταλισμός στήν Ἀγγλία καί στήν ἠπειρωτική

Εὐρώπη, ἔδειξε τό κοινωνικό γεγονός, ὅτι κάτω ἀπό ορισμένες συνθῆκες τό ἐλεύθερο ἐμπόριο ἐπιταχύνει τό «σπάσιμο» αὐτό*. «Καί μόνο μέ τήν ἔννοια αὐτή, κύριοι, — εἶπε τελειώνοντας ὁ ὁμιλητής, — δίνω τήν ψῆφο μου ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας ἐμπορίου»[104].

* Τήν προοδευτική αὐτή σημασία τῆς κατάργησης τῶν νόμων γιά τά σιτηρά τήν τόνιζε καθαρά καί ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου «Die Lage» *ἀκόμα πρίν τήν κατάργησή τους*. (l. c., p. 179), ὑπογραμμίζοντας εἰδικά τήν ἐπίδρασή της πάνω στήν αὐτοσυνείδηση τῶν παραγωγῶν[103].

Ο ΝΕΟΣ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟΣ ΝΟΜΟΣ[105]

Γράφτηκε στήν ἐξορία τό καλοκαίρι τοῦ 1897
Τὸ παράρτημα γράφτηκε τό φθινόπωρο τοῦ 1897

Πρωτοδημοσιεύτηκε σέ χωριστή μπροσούρα στή Γενεύη τό 1899

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς μπροσούρας

ПРОЛЕТАРІИ ВСѢХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

НОВЫЙ
Фабричный Законъ

Изданіе Россійской Соціальдемократической Рабочей Партіи.

ЖЕНЕВА
Типографія „Союза Русскихъ Соціальдемократовъ"
1899

Τό ἐξώφυλλο τῆς μπροσούρας τοῦ Β. Ι. Λένιν
«Ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος».—1899

I. ΤΙ ΠΡΟΚΑΛΕΣΕ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟΥ ΝΟΜΟΥ ;

Στίς 2 τοῦ Ἰούνη 1897 ἐκδόθηκε ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια καί γιά τόν καθορισμό τῶν ἡμερῶν ἀργίας. Οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης ἀπό καιρό περίμεναν τό νόμο αὐτό, πού ἡ κυβέρνηση τόν εἶχε ὑποσχεθεῖ ἤδη ἀπό τό 1896, τρομοκρατημένη ἀπό τήν μαζική ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν τήν ἄνοιξη τοῦ ἴδιου χρόνου. Τή μαζική αὐτή ἀπεργία τῶν ἐργατῶν τῶν βαμβακοκλωστηρίων καί βαμβακοϋφαντουργείων τήν ἀκολούθησαν ἄλλες ἀπεργίες καί παντοῦ οἱ ἐργάτες ζητοῦσαν τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας. Ἡ κυβέρνηση ἀπαντοῦσε στίς ἀπεργίες μέ ἄγριους διωγμούς, ἔπιανε καί ἐκτόπιζε χωρίς δίκη μάζες ἐργατῶν. Ἡ κυβέρνηση, ἀπό τό φόβο της προσπαθοῦσε νά ἐπηρεάσει τούς ἐργάτες μέ ἠλίθιες φράσεις γιά χριστιανική ἀγάπη τῶν ἐργοστασιαρχῶν ἀπέναντι στούς ἐργάτες (ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ Βίττε πρός τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας, πού κυκλοφόρησε τό 1895-1896*). Οἱ ἐργάτες ὅμως ἀπαντοῦσαν στίς φράσεις αὐτές μόνο μέ γέλια καί κανενός εἴδους διωγμοί δέν μποροῦσαν νά σταματήσουν τό κίνημα, πού εἶχε ἀγκαλιάσει δεκάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες ἐργάτες. Ἡ κυβέρνηση κατάλαβε τότε πώς ἦταν ἀπαραίτητο νά ὑποχωρήσει καί νά ἱκανοποιήσει ἔστω καί ἕνα μέρος ἀπό τά αἰτήματα τῶν ἐργατῶν. Ἐκτός ἀπό τούς ἄγριους διωγμούς τῶν ἀπεργῶν καί τίς γεμάτες ψευτιά καί ὑποκρισία φράσεις, οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης πῆραν σάν ἀπάντηση τήν ὑπόσχεση τῆς κυβέρνησης, ὅτι θά ἐκδόσει νόμο γιά τόν

* **Βλ.** *σέ* **τοῦτον τόν τόμο, σελ. 118.** *Ἡ Σύντ.*

περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας. Ἡ ὑπόσχεση αὐτή γνωστοποιήθηκε στούς ἐργάτες μέ πρωτοφανῆ ἐπισημότητα, μέ εἰδικές ἀνακοινώσεις[106] τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν, πού τοιχοκολλήθηκαν στά ἐργοστάσια. Οἱ ἐργάτες περίμεναν μέ ἀνυπομονησία τήν ἐκπλήρωση τῆς ὑπόσχεσης, περίμεναν τό νόμο στίς 19 τοῦ Ἀπρίλη 1897 καί ἦταν πιά ἕτοιμοι νά πιστέψουν ὅτι κι αὐτή ἡ κυβερνητική ὑπόσχεση, ὅπως κι ἕνα σωρό ἄλλες κυβερνητικές δηλώσεις, ἦταν ἕνα χοντροκομμένο ψέμα. Τούτη τή φορά ὅμως ἡ κυβέρνηση κράτησε τό λόγο της: ὁ νόμος ἐκδόθηκε· *τί λογῆς* ὅμως εἶναι αὐτός ὁ νόμος θά τό δοῦμε παρακάτω. Τώρα πρέπει νά ἐξετάσουμε τά περιστατικά, πού ἀνάγκασαν τήν κυβέρνηση νά ἐκπληρώσει τήν ὑπόσχεσή της.

Ἡ κυβέρνησή μας ἀσχολήθηκε μέ τό ζήτημα τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐργάσιμης μέρας ὄχι ἀπό τό 1896, ἀλλά πολύ πιό πρίν. Τό ζήτημα εἶχε ἀνακινηθεῖ ἐδῶ καί 15 χρόνια: ἤδη τό 1883 οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης εἶχαν ὑποβάλει αἰτήσεις ζητώντας νά ἐκδοθεῖ ἕνας τέτιος νόμος. Παρόμοιες αἰτήσεις ἔγιναν κάμποσες φορές καί ἀπό ἄλλους ἐργοστασιάρχες (συγκεκριμένα ἀπό τούς πολωνούς), μά ὅλες αὐτές οἱ αἰτήσεις ἔμπαιναν στό χρονοντούλαπο, ὅπως κι ἕνα σωρό ἄλλα νομοσχέδια γιά τή βελτίωση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν. Ἡ ρωσική κυβέρνηση ὅταν πρόκειται γιά τέτια νομοσχέδια δέ βιάζεται· αὐτά μένουν στό χρονοντούλαπο δεκάδες χρόνια. Ὅταν πρόκειται νά ἐλεήσει μέ κάμποσα ἑκατομμύρια ρούβλια τούς κ.κ. ρώσους νομιμόφρονες γαιοχτήμονες, πού «ζητοῦν» μιά μικρή ἐλεημοσύνη ἀπό τά χρήματα τοῦ λαοῦ, ἤ ὅταν πρόκειται νά δόσει ἐπιχορήγηση ἤ πρίμ στούς «καταπιεζόμενους» κ.κ. ἐργοστασιάρχες, ἔ, τότε ἡ ρωσική κυβέρνηση βιάζεται καὶ οἱ ρόδες τῶν ὑπαλληλικῶν καί ὑπουργικῶν γραφείων γυρίζουν πολύ γρήγορα, λές καί εἶναι «λαδωμένες» μέ κάποιο εἰδικό «λάδι». Ὅταν ὅμως πρόκειται γιά τούς ἐργάτες, ὄχι μόνο τά νομοσχέδια μένουν στό χρονοντούλαπο χρόνια καί δεκαετίες (λογουχάρη τό νομοσχέδιο γιά τήν εὐθύνη τῶν ἐπιχειρηματιῶν μοῦ φαίνεται ὅτι ἔχει εἴκοσι χρόνια πού «καταρτίζεται»), ἀλλά καί οἱ νόμοι πού ἔχουν ἐκδοθεῖ δέν ἐφαρμόζονται, γιατί οἱ ὑπάλληλοι τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης φοβοῦνται μήπως ἐνοχλήσουν τούς κ.κ. ἐργοστασιάρχες (λογουχάρη, ὁ νόμος τοῦ 1886 γιά τήν ὀργάνωση νοσοκομείων ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες στίς πιό πολλές περιπτώσεις δέν ἐφαρμόζεται μέχρι σήμερα). Μπαίνει τό ἐρώτημα,

γιατί τούτη τή φορά ἕνα ζήτημα, πού εἶχε ἀνακινηθεῖ ἀπό καιρό προωθήθηκε ἀμέσως; λύθηκε ἀμέσως καί πέρασε κατά προτεραιότητα ἀπό τό ὑπουργεῖο καί ἀπό τό Κρατικό Συμβούλιο; γιατί πῆρε ἀμέσως τή μορφή νομοσχεδίου καί ἔγινε νόμος; Φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε κάποια δύναμη, πού ἔσπρωχνε τούς δημοσίους ὑπαλλήλους, τούς τράνταζε, ὑπερνικοῦσε τήν ἐπίμονη ἀπροθυμία τους «νά στενοχωρέσουν» τούς ντόπιους βιομήχανους μέ καινούργιες διεκδικήσεις. Ἡ δύναμη αὐτή ἦταν οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης καί οἱ τεράστιες ἀπεργίες πού ὀργάνωσαν στά 1895-1896· οἱ ἀπεργίες αὐτές συνοδεύονταν, χάρη στή βοήθεια πού ἔδοσαν στούς ἐργάτες οἱ σοσιαλδημοκράτες (ἡ «Ἕνωση ἀγώνα»), ἀπό τήν ὑποβολή συγκεκριμένων αἰτημάτων στήν κυβέρνηση καί ἀπό τό μοίρασμα ἀνάμεσα στούς ἐργάτες σοσιαλιστικῶν διακηρύξεων καί προκηρύξεων. Ἡ κυβέρνηση κατάλαβε ὅτι κανένας ἀστυνομικός διωγμός δέν μπορεῖ νά τσακίσει τίς ἐργατικές μάζες, πού ἔχουν ἀποχτήσει συνείδηση τῶν συμφερόντων τους, ἔχουν ἑνωθεῖ γιά τόν ἀγώνα καί καθοδηγοῦνται ἀπό τό κόμμα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, πού ὑπερασπίζουν τήν ἐργατική ὑπόθεση. Ἡ κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσει. Οἱ ἐργάτες *ἐπέβαλαν* στήν κυβέρνηση τό νέο ἐργοστασιακό νόμο, *ἀπέσπασαν* τό νόμο αὐτό ἀπό τό χειρότερο ἐχθρό τους, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως πρίν ἀπό 11 χρόνια εἶχαν ἐπιβάλει τήν ἔκδοση τοῦ νόμου τῆς 3 τοῦ Ἰούνη 1886 γιά τόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης, τά πρόστιμα, τό τιμολόγιο κλπ. Τότε ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν εἶχε ἐκδηλωθεῖ μέ τή μεγαλύτερη ἔνταση στά κυβερνεῖα Μόσχας καί Βλαντίμιρ. Εἶχε ἐπίσης ἐκδηλωθεῖ μέ πάρα πολλές ἀπεργίες. Οἱ ἐργάτες εἶχαν ὑποβάλει καί τότε στήν κυβέρνηση ἄμεσα καί συγκεκριμένα αἰτήματα, καί τόν καιρό τῆς περίφημης ἀπεργίας στό ἐργοστάσιο τοῦ Μορόζοφ τό πλῆθος τῶν ἐργατῶν εἶχε ἐπιδόσει στόν ἐπιθεωρητή αἰτήματα διατυπωμένα ἀπό τούς ἴδιους τούς ἐργάτες. Μέσα στά αἰτήματα αὐτά ἀναφερόταν, λχ., ὅτι οἱ ἐργάτες ζητοῦν περιορισμό τῶν προστίμων. Ὁ νόμος τῆς 3 τοῦ Ἰούνη 1886, πού ἐκδόθηκε λίγο ὕστερα ἀπ' αὐτό, ἦταν μιά ἄμεση *ἀπάντηση* στά αἰτήματα αὐτά τῶν ἐργατῶν καί περιεῖχε τίς διατάξεις γιά τά πρόστιμα*.

Τό ἴδιο καί τώρα. Τό 1896 οἱ ἐργάτες ἀπαιτοῦσαν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας, ὑπεράσπιζαν τό αἴτημά τους μέ τε-

---

* Βλ. σχετικά μ' αὐτό τή μπροσούρα «Γιά τά πρόστιμα» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 15-63 *Ἡ Σύντ.)*.

ράστιες ἀπεργίες. Ἡ κυβέρνηση *ἀπαιτάει* τώρα στό αἴτημα αὐτό ἐκδίδοντας τό νόμο γιά περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας. Τότε, τό 1886, ἡ κυβέρνηση ἔκανε ὑποχωρήσεις στούς ἐργάτες κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν ἐργατικῶν ἐξεγέρσεων καί προσπαθοῦσε νά περιορίσει τίς ὑποχωρήσεις στό ἐλάχιστο ὅριο, προσπαθοῦσε ν' ἀφήσει παραθυράκια στούς ἐργοστασιάρχες, νά καθυστερήσει τήν ἐφαρμογή τῶν νέων κανονισμῶν, ν' ἀφαιρέσει μέ πονηριές ὅ,τι μποροῦσε ἀπό τά αἰτήματά τους. Τώρα, τό 1897, ἡ κυβέρνηση ὑποχωρεῖ μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο μπροστά στήν πίεση τῶν ἐργατικῶν ἐξεγέρσεων καί μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο προσπαθεῖ μέ ὅλες της τίς δυνάμεις νά περιορίσει τίς ὑποχωρήσεις ἀπέναντι στούς ἐργάτες, προσπαθεῖ *νά παζαρέψει*, ν' ἀφαιρέσει μέ πονηριές μιά-δυό ὡρίτσες, μεγαλώνοντας ἀκόμα καί κείνη τήν ἐργάσιμη μέρα πού ἔχουν προτείνει οἱ ἐργοστασιάρχες, προσπαθεῖ νά σβήσει πρός ὄφελος τῶν ἐργοστασιαρχῶν λίγο περισσότερες γιορτές, ἐξαιρώντας τες ἀπό τίς μέρες ὑποχρεωτικῆς ἀργίας, προσπαθεῖ νά κωλυσιεργήσει τήν ἐφαρμογή τῶν νέων κανονισμῶν, ἀναβάλλοντας τήν ἐφαρμογή τῶν βασικῶν διατάξεών τους ὥς τήν ἔκδοση ὑπουργικῶν διαταγῶν. Ἔτσι, οἱ νόμοι τῆς 3 τοῦ Ἰούνη 1886 καί τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897, οἱ κύριοι αὐτοί ἐργοστασιακοί νόμοι τῆς Ρωσίας, εἶναι καί οἱ δυό τους μιά ἀναγκαστική ὑποχώρηση πού ἀπόσπασαν οἱ ρῶσοι ἐργάτες ἀπό τήν ἀστυνομική κυβέρνηση. Καί οἱ δυό δείχνουν *ποιά θέση* παίρνει ἡ ρωσική κυβέρνηση ἀπέναντι στά πιό νόμιμα αἰτήματα τῶν ἐργατῶν.

II. ΠΟΙΟΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΘΕΩΡΕΙΤΑΙ ΧΡΟΝΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ;

Ἄς ἐξετάσουμε λεπτομερειακά τό νόμο τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897*. Ὅπως εἴπαμε κιόλας, ὁ νέος νόμος, πρῶτο, περιορίζει τήν ἐργάσιμη μέρα γιά ὅλους τούς ἐργάτες· δεύτερο, καθιερώνει ὑποχρεωτική ἀργία γιά τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Πρίν ὅμως καθορίσει τή διάρκεια τοῦ χρόνου ἐργασίας, ὁ νόμος πρέπει νά καθορίσει τί ἀκριβῶς θά πεῖ χρόνος ἐργασίας. Ὁ νέος νόμος θεσπίζει λοιπόν τόν παρακάτω κανόνα: «Χρόνος ἐργασίας ἤ σύνολο ἐργάσιμων ὡρῶν στό εἰκοσιτετράωρο

* Ὁ νόμος αὐτός μπαίνει σέ ἰσχή ἀπό τό Νοέμβρη τοῦ 1898.

γιά κάθε ἐργάτη, θεωρεῖται ὁ χρόνος, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου, σύμφωνα μέ τό σύμβολαιο μίσθωσης, ὁ ἐργάτης εἶναι ὑποχρεωμένος νά βρίσκεται στό χῶρο τῆς ἐπιχείρησης καί στή διάθεση τοῦ διευθυντῆ του γιά ἐκτέλεση ἐργασίας». Ἔτσι λοιπόν, ὁλόκληρος ὁ χρόνος, πού ὁ ἐργάτης σύμφωνα μέ τόν κανονισμό ἤ μέ ἀπαίτηση τοῦ διευθυντῆ, βρίσκεται στό ἐργοστάσιο, πρέπει νά θεωρεῖται χρόνος ἐργασίας.

Ἄν στό διάστημα αὐτό ὁ ἐργάτης εἶναι ἀπασχολημένος μέ τήν κανονική ἤ συνηθισμένη δουλιά του, ἤ ἄν ὁ διευθυντής τόν ὑποχρεώνει νά ἐργάζεται σέ κάποιαν ἄλλη δουλιά, ἤ ἀκόμα τόν ὑποχρεώνει ἁπλῶς *νά περιμένει*, αὐτό δέν ἔχει σημασία: ὅλος ὁ χρόνος, πού ὁ ἐργάτης βρίσκεται στό ἐργοστάσιο πρέπει νά θεωρεῖται χρόνος ἐργασίας. Λογουχάρη, σέ ὁρισμένα ἐργοστάσια τό Σάββατο οἱ ἐργάτες, ὕστερα ἀπό τό σφύριγμα τῆς σειρῆνας, καθαρίζουν τίς μηχανές· σύμφωνα μέ τό νόμο, καί τό καθάρισμα τῶν μηχανῶν πρέπει νά θεωρεῖται *μέρος τοῦ χρόνου ἐργασίας*. Συνεπῶς, ἄν ὁ ἐργοστασιάρχης δέν πληρώνει τίποτα στόν ἐργάτη γιά τό καθάρισμα τῶν μηχανῶν, θά πεῖ ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης *χρησιμοποιεῖ δωρεάν τό χρόνο ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη*. Ἄν ὁ ἐργοστασιάρχης, πού ἔχει μισθώσει τόν ἐργάτη μέ τό κομμάτι, τόν ὑποχρεώνει νά περιμένει ἤ τόν ἀποσπᾶ ἀπό τή δουλιά του, ἀπασχολώντας τον σέ κάποια δουλιά ξένη πρός τή δική του, χωρίς νά τόν πληρώνει ἰδιαίτερα γιά τή δουλιά αὐτή (κάθε ἐργάτης ξέρει ὅτι αὐτό γίνεται συχνά), θά πεῖ ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης *χρησιμοποιεῖ δωρεάν τό χρόνο ἐργασίας* τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη. Οἱ ἐργάτες πρέπει νά θυμοῦνται τόν ὁρισμό αὐτό, πού δίνει γιά τό χρόνο ἐργασίας ὁ νέος νόμος καί, στηριζόμενοι σ' αὐτόν, ν' ἀντιστέκονται σέ κάθε προσπάθεια τοῦ ἰδιοχτήτη νά χρησιμοποιήσει δωρεάν τήν ἐργατική δύναμη. Φυσικά, ὁ ὁρισμός αὐτός τοῦ χρόνου ἐργασίας πρέπει νά βγαίνει μόνος του ἀπό τό συμβόλαιο μίσθωσης: ὁρισμένοι ἐργάτες θά νομίσουν ὅτι τό πράγμα εἶναι τόσο καθαρό, πού δέ χρειάζεται κάν νά γίνεται λόγος γι' αὐτό. Ἡ κυβέρνηση ὅμως, ὑπηρετώντας τούς κεφαλαιοκράτες, σκόπιμα συσκοτίζει πολλά πράγματα, πού γιά τόν κάθε ἐργάτη εἶναι καθαρά ἀπό μόνα τους. Ἔτσι καί ἐδῶ ἡ κυβέρνηση προσπάθησε ν' ἀφήσει ἕνα μικρό παραθυράκι στούς κυρίους ἐργοστασιάρχες. Ὁ νόμος λέει ὅτι χρόνος ἐργασίας θεωρεῖται ὁ χρόνος, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου ὁ ἐργάτης, *σύμφωνα μέ τό συμβόλαιο μίσθωσης, εἶναι ὑποχρεωμένος* νά βρίσκεται στό ἐργοστάσιο. Καί τί θά γίνει στήν

περίπτωση πού τό συμβόλαιο μίσθωσης δέν ἀναφέρει τίποτα γιά ὑποχρέωση τοῦ ἐργάτη νά βρίσκεται τόσες καί τόσες ὧρες τή μέρα στό ἐργοστάσιο; Συμβαίνει συχνά, λχ., σέ ὁρισμένα μηχανουργεῖα, τό συμβόλαιο τῶν ἐργατῶν μέ τό ἀφεντικό νά καθορίζει ἁπλῶς ὅτι οἱ ἐργάτες ἀναλαβαίνουν τήν ὑποχρέωση μέ τήν τάδε πληρωμή νά παράγουν τό τάδε πράγμα (κάποιο ἐξάρτημα μηχανῆς, ὁρισμένο ἀριθμό βίδες ἤ παξιμάδια κτλ.), ἐνῶ τό συμβόλαιο *δέ λέει τίποτα* γιά τό χρόνο, πού θά πρέπει νά χρησιμοποιήσει ὁ ἐργάτης στή δουλιά. Ἰσχύει στήν περίπτωση αὐτή ὁ νέος νόμος γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐργάσιμων ὡρῶν στό εἰκοσιτετράωρο; Σύμφωνα μέ τήν κοινή λογική, ἀσφαλῶς, ἰσχύει, γιατί ὁ ἐργάτης ἐργάζεται στό ἐργοστάσιο, — καί πῶς μπορεῖ ὁ χρόνος αὐτός νά μή θεωρεῖται χρόνος ἐργασίας; Ἡ «κοινή λογική» ὅμως τῶν κυρίων κεφαλαιοκρατῶν καί τῆς κυβέρνησης πού τούς ὑποστηρίζει εἶναι ὁλότελα διαφορετική. Σύμφωνα μέ τό γράμμα τοῦ ἄρθρου τοῦ νόμου πού παραθέσαμε, στίς περιπτώσεις αὐτές μποροῦν εὔκολα νά μήν ἐφαρμόζουν τό νόμο γιά τήν ἐλάττωση τοῦ χρόνου ἐργασίας. Ὁ ἐργοστασιάρχης θά ἐπικαλεστεῖ τό γεγονός ὅτι αὐτός στό συμβόλαιο δέν *ὑποχρέωνε* τόν ἐργάτη νά βρίσκεται στό ἐργοστάσιο—καί τελεία καί παύλα. Κι ἐπειδή ὁ κάθε ἐργοστασιάρχης δέν εἶναι τόσο ἐπιτήδειος στρεψόδικος, ὥστε νά προσέξει τό τέχνασμα αὐτό, οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ἔσπευσαν νά ὑποδείξουν ἐκ τῶν προτέρων στούς ἐπιχειρηματίες ὅλης τῆς Ρωσίας αὐτό τό ὠφέλιμο παραθυράκι, πού τούς ἀφήνει ὁ νέος νόμος. Τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν βγάζει ἀπό καιρό τώρα μιά εἰδική ἐφημεριδούλα: «Βέστνικ Φινάνσοφ, Προμίσλεννοστι ἰ Τοργκόβλι»[107], — μιά ἀπό τίς ἐπίσημες ἐκεῖνες ἐφημερίδες, πού ἐκτός ἀπό τή δημοσίευση τῶν διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, προσπαθοῦν νά ἐξυμνοῦν τίς ἐπιτυχίες τῶν ρώσων κεφαλαιοκρατῶν καί νά ἐκθειάζουν τίς φροντίδες τῆς κυβέρνησης γιά τό πορτοφόλι τῶν τραπεζιτῶν, τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τῶν ἐμπόρων καί τῶν γαιοχτημόνων μέ τό πρόσχημα τῆς φροντίδας γιά τό λαό. Λίγο ὕστερα ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ νέου νόμου ἡ ἐφημεριδούλα αὐτή δημοσίευσε ἕνα ἄρθρο γιά τό νέο νόμο («Βέστνικ Φινάνσοφ» ἀρ. φύλλου 26, τοῦ 1897), πού ἐξηγεῖ λεπτομερειακά τή σημασία του καί ἀποδείχνει ὅτι ἴσα-ἴσα ὁ ρόλος τῆς κυβέρνησης, εἶναι νά ἐνδιαφέρεται γιά τήν ὑγεία τῶν ἐργατῶν. Σ' αὐτό ἀκριβῶς τό ἄρθρο οἱ ὑπάλληλοι προσπάθησαν νά ὑποδείξουν στούς ἐργοστασιάρχες τή δυνατότητα νά βρεθεῖ ἕνα παραθυράκι γιά νά παρα-

καμφθεῖ ὁ νέος νόμος. Στό ἄρθρο αὐτό ἐξηγιέται ρητά, ὅτι ὁ νέος νόμος δέν μπορεῖ νά ἐφαρμόζεται στίς περιπτώσεις πού τό συμβόλαιο δέ λέει τίποτα γιά τό χρόνο ἐργασίας, γιατί, ὅταν ἕνας ἐργάτης ἀναλαβαίνει μέ βάση τό συμβόλαιο νά ἐκτελέσει μιά καθορισμένη ἐργασία *«δέν εἶναι πιά μισθωτός ἐργάτης, ἀλλά πρόσωπο πού παίρνει παραγγελία»*. Συνεπῶς, δέν εἶναι πολύ δύσκολο γιά τόν ἐργοστασιάρχη ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τό δυσάρεστο νόμο: ἀρκεῖ μόνο νά ὀνομάσει τόν ἐργάτη ὄχι ἐργάτη, ἀλλά «πρόσωπο πού παίρνει παραγγελία». Συνεπῶς, ὁ νόμος, ἀντί νά πεῖ ὅτι χρόνος ἐργασίας θεωρεῖται ὁ χρόνος, στή διάρκεια τοῦ ὁποίου *ὁ ἐργάτης βρίσκεται στό ἐργοστάσιο* στή διάθεση τοῦ ἀφεντικοῦ, ἐκφράστηκε *σκόπιμα* λιγότερο συγκεκριμένα, μιλώντας γιά τό χρόνο στή διάρκεια τοῦ ὁποίου ὁ ἐργάτης, *σύμφωνα μέ τό συμβόλαιο, εἶναι ὑποχρεωμένος* νά βρίσκεται στό ἐργοστάσιο. Θά νόμιζε κανείς ὅτι εἶναι τό ἴδιο, στήν πραγματικότητα ὅμως καί δῶ δέ δίστασαν νά χρησιμοποιήσουν μιά προμελετημένη ἀσάφεια σέ βάρος τῶν ἐργατῶν!

III. ΚΑΤΑ ΠΟΣΟ ΕΛΑΤΤΩΝΕΙ Ο ΝΕΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ;

Ὁ νόμος τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897 περιορίζει τό χρόνο ἐργασίας, προκειμένου γιά δουλιά τή μέρα, σέ $11^1/_2$ ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο. Γιά τά Σάββατα καί τίς παραμονές ἑορτῶν σέ 10 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο. Ἡ ἐλάττωση τῆς ἐργάσιμης μέρας, σύμφωνα μέ τό νέο νόμο, εἶναι, συνεπῶς, μηδαμινή. Ὑπάρχουν ἀρκετοί ἐργάτες, καί στήν Πετρούπολη, τέτιοι εἶναι, ἴσως, οἱ περισσότεροι, γιά τούς ὁποίους ὁ νόμος αὐτός δέ θά φέρει *καμιά ἐλάττωση* τοῦ χρόνου ἐργασίας, καί μᾶλλον ὑπάρχει κίνδυνος νά τόν παρατείνει. Στά ἐργοστάσια τῆς Πετρούπολης ὁ συνηθισμένος χρόνος ἐργασίας εἶναι $10\text{-}10^1/_2$ ὧρες. Ἡ καθιέρωση μέ νόμο μιᾶς τόσο ὑπέρμετρα μεγάλης ἐργάσιμης μέρας δείχνει καθαρά ὅτι ὁ νόμος αὐτός ἦταν ἡ ἀπάντηση στίς διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν τῶν βαμβακοκλωστηρίων καί τῶν βαμβακοϋφαντουργείων τῆς Πετρούπολης. *Γι' αὐτούς* τούς ἐργάτες, ὁ νέος νόμος, ἴσως, νά περιορίζει τήν ἐργάσιμη μέρα, γιατί αὐτοί ἐργάζονταν συνήθως 12-14 ὧρες τή μέρα. (Πιό κάτω θά ἐξηγήσουμε γιατί λέμε «ἴσως»). 10ωρη ἐργάσιμη μέρα καθορίστηκε σύμφωνα μέ τό νόμο γιά τούς βιοτέ-

χνες καί καθιερώθηκε γιά τά έργοστάσια, πού ύπάγονται στή δικαιοδοσία τοῦ ύπουργείου Στρατιωτικῶν. Ωστόσο, ἡ κυβέρνηση ἀποφάσισε ὅτι οἱ ἐργάτες τῶν ἐργοστασίων μπορεῖ νά ἐξαναγκαστοῦν νά ἐργάζονται ἀκόμα περισσότερο! Ἀκόμα καί οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης ἔκαναν διαβήματα στήν κυβέρνηση γιά ἐλάττωση τοῦ χρόνου ἐργασίας σέ 11 ὧρες! Ἡ κυβέρνηση ἀποφάσισε νά προσθέσει ἀκόμα μισή ὡρίτσα πρός ὄφελος τῶν ἐργοστασιαρχῶν τῆς Μόσχας, πού ἀναγκάζουν τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται σέ δυό βάρδιες ὁλόκληρο τό εἰκοσιτετράωρο καί δέν πῆραν ἀκόμα, ὅπως φαίνεται, ἀπό τούς ἐργάτες τό μάθημα πού τούς χρειάζεται. Ἡ ρωσική κυβέρνηση, πού καυχιέται ὅτι φροντίζει γιά τούς ἐργάτες, ἀποδείχτηκε στήν πράξη τσιγκούνα σάν ψιλικατζής. Ἀποδείχτηκε πιό τσιγκούνα κι ἀπό τούς ἴδιους τούς ἐργοστασιάρχες, πού ἀπομυζοῦν ἀπό τούς ἐργάτες παραπανίσια χιλιάρικα ἀπό κάθε πρόσθετη μισή ὡρίτσα ἐργασίας. Μέ τό παράδειγμα αὐτό οἱ ἐργάτες μποροῦν νά δοῦν καθαρά ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν ὑπερασπίζει ἁπλῶς τά συμφέροντα τῶν ἐργοστασιαρχῶν, ἀλλά, κάτι παραπάνω, ὑπερασπίζει τά συμφέροντα τῶν *χειρότερων* ἐργοστασιαρχῶν· ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶναι πολύ πιό ἄσπονδος ἐχθρός τῶν ἐργατῶν ἀπό ὅ,τι ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης θά πετύχαιναν *πιό μικρή ἐργάσιμη ἡμέρα* καί γιά τόν ἑαυτό τους καί γιά ὅλους τούς ρώσους ἐργάτες, ἄν *δέν ἔμπαινε ἐμπόδιο ἡ κυβέρνηση*. Ἑνωμένοι οἱ ἐργάτες ἀνάγκασαν τούς ἐργοστασιάρχες νά κάνουν παραχωρήσεις· οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης ἦταν ἕτοιμοι νά ἱκανοποιήσουν τίς διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν· ἡ κυβέρνηση ἀπαγορεύει στούς ἐργοστασιάρχες νά κάνουν παραχωρήσεις, γιά νά μήν ἀποτελέσουν αὐτές παράδειγμα γιά τούς ἐργάτες. Ἔπειτα ἡ πλειοψηφία τῶν ἐργοστασιαρχῶν τῆς Πετρούπολης πείθεται, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά γίνουν παραχωρήσεις στούς ἐργάτες καί ἀπευθύνεται στήν κυβέρνηση μέ μιά αἴτηση γιά ἐλάττωση τοῦ χρόνου ἐργασίας σέ 11 ὧρες. Ἡ κυβέρνηση, ὅμως, ὑπερασπίζει τά συμφέροντα ὄχι μόνο τῶν ἐργοστασιαρχῶν τῆς Πετρούπολης, ἀλλά ὅλης τῆς Ρωσίας, κι ἐπειδή στήν ἁγία Ρωσία ὑπάρχουν ἐργοστασιάρχες πολύ πιό τσιγκούνηδες ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης, γιά τό λόγο αὐτό ἡ κυβέρνηση, θέλοντας νά εἶναι «δίκαιη», δέν μπορεῖ νά ἐπιτρέψει στούς ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης νά ληστεύουν πολύ λίγο τούς ἐργάτες τους: οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης δέν πρέπει νά τρέχουν πολύ

πιό μπροστά ἀπό τούς ὑπόλοιπους ρώσους ἐργοστασιάρχες· καί ἡ κυβέρνηση προσθέτει μισή ὡρίτσα στήν ἐργάσιμη μέρα, πού ζητοῦσαν οἱ κεφαλαιοκράτες. Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἀπό τήν τέτια συμπεριφορά τῆς κυβέρνησης βγαίνουν τρία διδάγματα γιά τούς ἐργάτες:

Πρῶτο δίδαγμα: οἱ πρωτοπόροι ρῶσοι ἐργάτες πρέπει νά προσπαθοῦν μέ ὅλες τους τίς δυνάμεις νά τραβήξουν στό κίνημα τούς πιό καθυστερημένους ἐργάτες. Ἄν δέν τραβήξουν στήν πάλη γιά τήν ἐργατική ὑπόθεση ὅλη τή μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν, οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες τῆς πρωτεύουσας, δέ θά πετύχουν πολλά πράγματα, κι ἄν ἀκόμα ἀναγκάσουν τούς ἐργοστασιάρχες τους νά κάνουν παραχωρήσεις, γιατί τήν κυβέρνηση τή διακρίνει ἕνας τόσο ὑψηλός βαθμός «δικαιοσύνης», ὥστε δέν ἐπιτρέπει στούς καλύτερους ἐργοστασιάρχες νά κάνουν οὐσιαστικές παραχωρήσεις στούς ἐργάτες. Δεύτερο δίδαγμα: ἡ ρωσική κυβέρνηση εἶναι πολύ πιό ἄσπονδος ἐχθρός τῶν ρώσων ἐργατῶν ἀπ' ὅ,τι οἱ ρῶσοι ἐργοστασιάρχες, ἐπειδή ἡ κυβέρνηση δέν ὑπερασπίζει μόνο τά συμφέροντα τῶν ἐργοστασιαρχῶν, δέν καταφεύγει γιά τό σκοπό αὐτό μόνο σέ ἄγριους διωγμούς τῶν ἐργατῶν, σέ συλλήψεις, ἐκτοπίσεις καί ἐπιθέσεις μέ τό στρατό ἐνάντια στούς ἄοπλους ἐργάτες, ἀλλά ἐκτός ἀπ' αὐτό ὑπερασπίζει καί τά συμφέροντα *τῶν πιό τσιγκούνηδων* ἐργοστασιαρχῶν καί ἐξεγείρεται ἐνάντια στήν τάση τῶν καλύτερων ἐργοστασιαρχῶν νά κάνουν παραχωρήσεις στούς ἐργάτες. Τρίτο δίδαγμα: γιά νά ἐξασφαλίσουν *ἀνθρώπινους* ὅρους ἐργασίας καί νά πετύχουν 8ωρη ἐργάσιμη μέρα, πού ἀποτελεῖ σήμερα ἐπιδίωξη τῶν ἐργατῶν ὅλου τοῦ κόσμου, οἱ ρῶσοι ἐργάτες πρέπει νά βασίζονται μόνο στή δύναμη τῆς ἑνότητάς τους καί ν' ἀποσποῦν σταθερά ἀπό τήν κυβέρνηση τήν μιά παραχώρηση μετά τήν ἄλλη. Ἡ κυβέρνηση λές καί κάνει παζάρια μέ τούς ἐργάτες, δοκιμάζοντας νά δεῖ μήπως μπορεῖ νά προσθέσει ἀκόμα μισή ὡρίτσα — οἱ ἐργάτες θά τῆς δείξουν ὅτι ξέρουν νά ἐπιμένουν στίς διεκδικήσεις τους. Ἡ κυβέρνηση λές καί θέλει νά δοκιμάσει τήν ὑπομονή τῶν ἐργατῶν: μήπως μπορεῖ νά ξεμπερδέψει πιό φτηνά μέ μιά παραχωρησούλα — οἱ ἐργάτες θά τῆς δείξουν ὅτι ἔχουν ἀρκετή ὑπομονή καί γιά τόν πιό ἐπίμονο ἀγώνα, ἐπειδή ὁ ἀγώνας αὐτός εἶναι ἀγώνας γιά τή ζωή τους, ἀγώνας ἐνάντια στήν πλέρια ταπείνωση καί καταπίεση τῆς ἐργατιᾶς.

IV. ΤΙ ΘΕΩΡΕΙ Ο ΝΟΜΟΣ «ΝΥΧΤΕΡΙΝΟ ΧΡΟΝΟ» ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ;

«Νυχτερινός χρόνος θεωρεῖται: στή δουλιά μέ μιά βάρδια — ὁ χρόνος ἀπό τίς 9 τό βράδυ ὥς τίς 5 τό πρωί, καί στή δουλιά μέ δυό καί περισσότερες βάρδιες — ὁ χρόνος ἀπό τίς 10 τό βράδυ ὥς τίς 4 τό πρωί». Αὐτά λέει ὁ νέος νόμος. Ἡ «νύχτα» γιά τόν ἁπλό λαό, πού ὅλη του τή ζωή πρέπει νά ἐργάζεται γιά τούς ἄλλους, καί ἡ «νύχτα» γιά τούς καθώς πρέπει κυρίους, πού μποροῦν νά ζοῦν ἀπό ξένη ἐργασία, εἶναι, σύμφωνα μέ τό «νόμο», δυό ἐντελῶς διαφορετικά πράγματα. Τίς περισσότερες μέρες τοῦ χρόνου καί στήν Πετρούπολη, καί στή Μόσχα στίς 4 τό πρωί εἶναι σχεδόν ὁλότελα σκοτάδι, ὁλότελα νύχτα. Ὁ ρωσικός ὅμως νόμος θεσπίζει ὅτι ὁ ἐργάτης πρέπει σ' ὅλη του τή ζωή νά προσαρμόζεται στά συμφέροντα τοῦ κεφαλαίου, ὁ ἐργάτης πρέπει νά πιστεύει, ὅτι στίς πέντε τό πρωί ἀρχίζει ὁπωσδήποτε ἡ μέρα, ἔστω κι ἄν ὥς τήν ἀνατολή τοῦ ἥλιου ὑπολείπονται ἀκόμα κάμποσες ὧρες. Κι ἄν ὁ ἐργάτης δέν κατοικεῖ στό ἐργοστάσιο, θά εἶναι ὑποχρεωμένος νά σηκώνεται στίς τρεῖς τό πρωί, ἴσως καί νωρίτερα, γιά νά προλάβει νά βρίσκεται στίς 4 στό ἐργοστάσιο! Γιά τούς δημόσιους ὑπαλλήλους τῆς Πετρούπολης, ἡ «μέρα» ἀρχίζει στίς 12 τό μεσημέρι ἀκόμα καί στήν 1 μ.μ., οἱ δημόσιοι ὅμως ὑπάλληλοι εἶναι ἐντελῶς διαφορετικοί ἄνθρωποι... Ἡ «μέρα» γιά τούς ἐργάτες τελειώνει μόνο στίς 10 τό βράδυ καί, βγαίνοντας ἀπό τό ἐργοστάσιο στόν ὁλοσκότεινο δρόμο, ὁ ἐργάτης δέν πρέπει νά στενοχωριέται γι' αὐτό τό σκοτάδι: πρέπει νά θυμᾶται καί νά πιστεύει ὅτι μόλις τελείωσε ἡ «μέρα», γιατί αὐτό καθορίζει ὁ νόμος. Γιατί νά μήν καθορίζει ὁ νόμος ὅτι ἡ «μέρα» γιά τόν ἐργάτη ἀρχίζει ὅταν ἡ σειρήνα τοῦ ἐργοστασίου τόν καλεῖ στό ἐργοστάσιο καί τελειώνει ὅταν ἡ ἴδια σειρήνα καλεῖ τήν ἄλλη βάρδια — αὐτό θά ἦταν πιό ντόμπρο καί πιό δίκαιο! Στήν Ἑλβετία ὑπάρχει κιόλας ἕνας νόμος πού καθορίζει τί πρέπει νά θεωρεῖται νυχτερινός χρόνος γιά τόν ἐργάτη, μά ποῦ νά σκεφτοῦν οἱ ἑλβετοί ὅλες τίς πονηριές τῶν ρώσων ἀστυνομικῶν ὑπαλλήλων; στούς τρομερούς αὐτούς ἑλβετούς ἡ «νύχτα» γιά τόν ἐργάτη εἶναι ἡ ἴδια ὅπως καί γιά τούς ἄλλους ἀνθρώπους καί συγκεκριμένα ἀπό τίς 8 τό βράδυ ὥς τίς 5 (ἤ 6) τό πρωί. Ὁ μοναδικός περιορισμός τοῦ νέου νόμου γιά τή «νυχτερινή ἐργασία» συνίσταται στό ὅτι οἱ ἐργάτες, πού δουλεύουν ἔστω καί ἐνμέρει τή

νύχτα, δέν πρέπει νά ἐργάζονται πάνω ἀπό 10 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο. Αὐτό εἶναι ὅλο. Ὁ νόμος δέν ἀπαγορεύει τή νυχτερινή ἐργασία. Ὁ νόμος καί ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἔμεινε πίσω σχετικά μέ *τίς αἰτήσεις* τῶν ἐργοστασιαρχῶν τῆς Πετρούπολης, πού ζητοῦσαν πρίν 14 χρόνια (τό 1883) ν' ἀπαγορευτεῖ ἡ νυχτερινή ἐργασία γιά τούς ἐνήλικους ἐργάτες. Συνεπῶς, οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης καί στόν τομέα αὐτό θά πετύχαιναν περισσότερα ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες, *ἄν δέν ἔβαζε ἐμπόδια ἡ κυβέρνηση*, πού ὑπεράσπισε τά συμφέροντα τῶν πιό καθυστερημένων ρώσων ἐργοστασιαρχῶν. Ἡ κυβέρνηση δέν ἄκουσε τούς ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης, γιατί δέν ἤθελε νά βλάψει τούς ἐργοστασιάρχες τῆς Μόσχας, πού τίς περισσότερες φορές ἀναγκάζουν τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται τή νύχτα. Ὅπως συνήθως, ἡ κυβέρνηση προσπάθησε νά συγκαλύψει μέ ἀπατηλές φράσεις καί διαβεβαιώσεις τή δουλικότητά της ἀπέναντι στά συμφέροντα τῶν *χειρότερων* ἐργοστασιαρχῶν. Τό «Βέστνικ Φινάνσοφ», πού ἐκδίδεται ἀπό τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, παίρνοντας ἀφορμή ἀπό τό νέο νόμο, τόνισε σέ ἐπεξηγηματικό ἄρθρο ὅτι σέ ἄλλα κράτη (λογουχάρη, στή Γαλλία) ἡ νυχτερινή ἐργασία ἀπαγορεύεται. Ὁ δικός μας ὅμως ὁ νόμος, λέει τό ἄρθρο, δέν μποροῦσε νά κάνει τό ἴδιο. «Ὁ περιορισμός τῆς εἰκοσιτετράωρης δουλιᾶς στίς ἐπιχειρήσεις δέν εἶναι πάντοτε δυνατός: ὑπάρχουν πολλοί κλάδοι πού, λόγω τοῦ χαρακτήρα τους, πρέπει νά ἐργάζονται χωρίς διακοπή».

Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι πρόκειται γιά ὁλότελα κενή ὑπεκφυγή. Γιατί δέν πρόκειται γιά τούς εἰδικούς ἐκείνους κλάδους παραγωγῆς, πού πρέπει νά ἐργάζονται χωρίς διακοπή, ἀλλά γιά ὅλους τούς κλάδους τῆς παραγωγῆς γενικά. Σύμφωνα καί μέ τό σημερινό νόμο ἀκόμα, μέ τίς δυό βάρδιες, ἀδιάκοπη ἐργασία δέν μπορεῖ νά γίνεται χωρίς ὑπερωρίες, γιατί ἡ δουλιά τῆς μέρας ἔχει καθοριστεῖ σέ $11\,^1/_2$ ὧρες καί τῆς νύχτας σέ 10 ὧρες, δηλ. συνολικά $21\,^1/_2$ ὧρες. Συνεπῶς ὅσον ἀφορᾶ τούς κλάδους παραγωγῆς, πού πρέπει νά ἐργάζονται χωρίς διακοπή ὁ νέος νόμος προβλέπει ὁπωσδήποτε ἐξαιρέσεις (δηλ. εἰδικούς κανονισμούς καταρτισμένους ἀπό τό ὑπουργεῖο, γιά τούς ὁποίους θά μιλήσουμε παρακάτω). Δηλαδή δέν ὑπῆρχε ἀπολύτως τίποτε πού νά ἔκανε «ἀδύνατη» τήν ἀπαγόρευση τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας. Εἴπαμε κιόλας πώς ἡ κυβέρνηση θέλει νά παρουσιάζεται ὅτι φροντίζει γιά τήν ὑγεία τῶν ἐργατῶν· νά τί λέει τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν γιά τή νυχτερινή ἐργασία: «Οἱ νυχτερινές ἐργασίες εἶναι ἀναμφισβήτητα πιό

κουραστικές, πιό ἐπιβλαβεῖς γιά τήν ὑγεία καί γενικά λιγότερο φυσικές ἀπό τίς ἐργασίες, πού γίνονται μέ τό φῶς τῆς ἡμέρας· ἡ ἐργασία αὐτή εἶναι τόσο πιό βλαβερή, ὅσο πιό πολύωρη καί συνεχής εἶναι. Θά νόμιζε κανείς ὅτι μιά καί οἱ νυχτερινές ἐργασίες εἶναι βλαβερές, τό καλύτερο ἀπ' ὅλα θά ἦταν νά ἀπαγορευτοῦν καί γιά τούς ἐνήλικους ἐργάτες (ὅπως ἀπαγορεύονται γιά τίς γυναῖκες καί τούς νέους καί τῶν δυό φύλων σέ ὁρισμένους κλάδους παραγωγῆς, καί ὅπως ἀπαγορεύονται ὁπωσδήποτε γιά τά παιδιά), δέν ὑπάρχει ὅμως καμιά βάση γιά ἕνα τέτιο πράγμα, ἀκόμα καί ἀπό τήν ἄποψη τῆς γενικῆς εὐημερίας τοῦ ἐργάτη· μιά μέτρια νυχτερινή ἐργασία εἶναι πιό ἀβλαβής γι' αὐτόν ἀπ' ὅ,τι μιά ἐξαιρετικά πολύωρη ἐργασία τῆς μέρας, πού ὅμως πληρώνεται τό ἴδιο». Νά πόσο ὄμορφα ξέρουν νά ρίχνουν στάχτη στά μάτια τοῦ λαοῦ οἱ ὑπάλληλοι τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης! Ἀκόμα καί ἡ ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῶν χειρότερων ἐργοστασιαρχῶν παρουσιάζεται σάν φροντίδα γιά τήν «εὐημερία τοῦ ἐργάτη». Καί πόσο ξετσίπωτη εἶναι ἡ δικαιολογία, πού σοφίστηκε τό ὑπουργεῖο: ἡ «μέτρια νυχτερινή ἐργασία», βλέπετε, εἶναι «πιό ἀβλαβής ἀπό μιά ἐξαιρετικά πολύωρη ἐργασία τῆς μέρας, πού ὅμως πληρώνεται τό ἴδιο». Τό ὑπουργεῖο θέλει νά πεῖ ὅτι τόν ἐργάτη τόν ἀναγκάζει νά πηγαίνει στή νυχτερινή δουλιά τό χαμηλό μεροκάματο, τόσο χαμηλό, ὥστε *ὁ ἐργάτης* δέν μπορεῖ νά τά βγάζει πέρα χωρίς μιά ὑπέρμετρα πολύωρη ἐργασία. Καί νά πού τό ὑπουργεῖο, ὄντας πεισμένο ὅτι τά πράγματα θά μείνουν πάντοτε ἔτσι, ὅτι ὁ ἐργάτης δέ θά μπορέσει νά πετύχει καλύτερο μεροκάματο, δηλώνει κυνικά: ἄν ὁ ἐργάτης ἀναγκάζεται νά ἐργάζεται τρομερά πολύ γιά νά θρέψει τήν οἰκογένειά του, ἔχει γι' αὐτόν διαφορά ἄν θά ἐργάζεται περισσότερες ὧρες τή μέρα ἤ θά ἐργάζεται τή νύχτα; Φυσικά, ἄν ἡ πλειοψηφία τῶν ρώσων ἐργατῶν ἐξακολουθήσει νά παίρνει τά παλιά μεροκάματα πείνας, ἡ φτώχια θά τούς ἀναγκάσει νά δουλεύουν περισσότερες ὧρες, πόση ὅμως ξετσιπωσιά χρειάζεται γιά νά ἀποδίδει κανείς τό γεγονός ὅτι ἐπιτρέπεται ἡ νυχτερινή ἐργασία στήν ἄθλια κατάσταση τοῦ ἐργάτη! «Ἡ ἐργασία θά πληρώνεται τό ἴδιο», — νά ποιά εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος γιά τούς ὑπηρέτες τοῦ κεφαλαίου, — «ἐνῶ μέ τή σημερινή πληρωμή τῆς ἐργασίας ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά τά βγάλει πέρα χωρίς ὑπερωρίες». Καί οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους, πού ἐπινοοῦν κουλάκικα ἐπιχειρήματα γιά τούς τσιγκούνηδες ἐργοστασιάρχες, τολμοῦν ἀκόμα νά μιλοῦν γιά «ἄποψη τῆς

γενικῆς εὐημερίας τοῦ ἐργάτη». Δέν εἶναι ὅμως μάταιες οἱ ἐλπίδες τους, ὅτι ὁ ἐργάτης θά εἶναι πάντα τόσο κακομοιριασμένος; ὅτι θά δέχεται πάντα τήν «ἴδια πληρωμή» καί συγκεκριμένα τήν παλιά ἄθλια πληρωμή γιά τήν ἐργασία του; Τό χαμηλό μεροκάματο καί ἡ πολύωρη ἐργάσιμη μέρα πᾶνε πάντοτε μαζί καί τό ἕνα εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρχει χωρίς τό ἄλλο. Ὅταν τό μεροκάματο εἶναι χαμηλό, τότε ὁ ἐργάτης ὑποχρεώνεται νά ἐργάζεται περισσότερες ὧρες, νά ἐργάζεται καί τή νύχτα, γιά νά μπορεῖ νά βγάλει τό ψωμί του. Ὅταν ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι ὑπέρμετρα μεγάλος, τό μεροκάματο θά εἶναι πάντοτε χαμηλό, γιατί, ὅταν ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι μεγάλος, ὁ ἐργάτης παράγει στήν κάθε ὥρα λιγότερα καί πολύ χειρότερα προϊόντα ἀπ' ὅ,τι ὅταν εἶναι μικρή ἡ ἐργάσιμη μέρα· γιατί ὁ ἐργάτης, τσακισμένος ἀπό τήν ὑπέρμετρη ἐργασία, θά μένει πάντοτε κακομοιριασμένος καί ἀνίσχυρος ἀπέναντι στό ζυγό τοῦ κεφαλαίου. Συνεπῶς, ὅταν τό ὑπουργεῖο τῶν ρώσων ἐργοστασιαρχῶν ὑπολογίζει νά διατηρήσει ἀμετάβλητο τό σημερινό τρομερά χαμηλό μισθό ἐργασίας τῶν ρώσων ἐργατῶν καί ταυτόχρονα φλυαρεῖ γιά «εὐημερία τῶν ἐργατῶν», —αὐτό δείχνει πεντακάθαρα τήν ὑποκρισία καί τήν ψευτιά τῆς φρασεολογίας του.

V. ΠΩΣ ΑΠΟΔΕΙΧΝΕΙ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΟΤΙ Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΥΠΕΡΩΡΙΩΝ ΘΑ ΗΤΑΝ «ΑΔΙΚΙΑ» ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ;

Τό νέο νόμο τόν ἀποκαλέσαμε νόμο γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας. Εἴπαμε πιό πάνω ὅτι ὁ νέος νόμος περιόρισε τήν ἐργάσιμη μέρα σέ 11 $^{1}/_{2}$ ὧρες (10 ὧρες γιά τή νυχτερινή ἐργασία). Στήν πραγματικότητα ὅμως ὅλα αὐτά δέν εἶναι ἔτσι, ἀλλά πολύ χειρότερα. Ὁ νόμος καθορίζει ὅλους τούς περιορισμούς μόνο σχετικά μέ τή συνηθισμένη, κανονική, ταχτική ἐργασία, χωρίς νά ἀναφέρεται στίς *ὑπερωρίες!* Συνεπῶς στήν πράξη *δέν περιορίζεται καθόλου* τό «δικαίωμα» τοῦ ἐργοστασιάρχη νά ὑποχρεώνει τούς ἐργάτες νά δουλεύουν ἀτέλειωτες ὧρες, ἀκόμα καί 24 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο. Νά τί λέει ὁ νόμος γιά τίς ὑπερωρίες: «Ὑπερωρία θεωρεῖται ἡ δουλιά τοῦ ἐργάτη στή βιομηχανική ἐπιχείρηση τίς ὧρες πού, σύμφωνα μέ τόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης, δέν εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐργάζεται. Οἱ ὑπερωρίες δέν ἐπιτρέπονται παρά μόνο ὕστερα ἀπό εἰδική συμφωνία τοῦ διευθυντῆ τῆς βιομη-

χανικῆς ἐπιχείρησης μέ τόν ἐργάτη. Στό συμβόλαιο μίσθωσης μποροῦν νά περιληφθοῦν μόνο ὅροι σχετικά μέ τίς ὑπερωρίες, πού θεωροῦνται ἀπαραίτητες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς». Αὐτό εἶναι ἕνα ἐξαιρετικά σπουδαῖο ἄρθρο τοῦ νέου νόμου καί στρέφεται ὁλοκληρωτικά ἐνάντια στούς ἐργάτες καί ἀφήνει ἐλεύθερο τό πεδίο δράσης στήν αὐθαιρεσία τοῦ ἐργοστασιάρχη. Ὥς τά σήμερα οἱ ὑπερωρίες γίνονταν ἀπό ἔθιμο· ὁ νόμος δέ μιλοῦσε γι' αὐτές. Τώρα ἡ κυβέρνηση καθιερώνει *μέ νόμο* τίς ὑπερωρίες αὐτές. Ἡ προσθήκη τοῦ νόμου, ὅτι γιά τίς ἐργασίες αὐτές ἀπαιτεῖται «εἰδική συμφωνία» τοῦ ἐργάτη μέ τό ἀφεντικό, εἶναι μιά κενή φράση χωρίς κανένα νόημα. Ὅλες οἱ ἐργασίες γίνονται ἀπό τούς ἐργάτες ὕστερα «ἀπό συμφωνία» μέ τά ἀφεντικά· οἱ ἐργάτες δέν εἶναι δουλοπάροικοι (ἄν καί πάρα πολλοί ἀπό τούς ρώσους δημόσιους ὑπαλλήλους θά ἐπιθυμοῦσαν ὁλόψυχα νά τούς μετατρέψουν σέ δουλοπάροικους)· ἐργάζονται σάν μισθωτοί, δηλ. ὕστερα ἀπό συμφωνία. Δέν ὑπῆρχε λόγος νά εἰπωθεῖ ὅτι γιά τίς ὑπερωρίες ἀπαιτεῖται συμφωνία. Ἡ κυβέρνηση ἔμπασε στό νόμο αὐτή τήν χωρίς περιεχόμενο φράση γιά νά δημιουργήσει τήν ἐντύπωση ὅτι θέλει τάχα νά περιορίσει τίς ὑπερωρίες. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἐδῶ δέν ἔχουμε ἀπολύτως κανένα περιορισμό τῶν ὑπερωριῶν· ὅπως προηγούμενα τό ἀφεντικό ἔλεγε στόν ἐργάτη: «ἄν θέλεις, δούλεψε ὑπερωρίες· δέ θέλεις, σέ ἀπολύω!», τά ἴδια θά τοῦ λέει καί τώρα. Μόνο ὥς τά τώρα αὐτό γινόταν ἀπό ἔθιμο, ἐνῶ τώρα θά γίνεται μέ βάση *τό νόμο*. Πρωτύτερα ὁ ἐργοστασιάρχης, ἀπολύοντας τόν ἐργάτη γιατί δέ δεχόταν νά ἐργαστεῖ ὑπερωρίες, δέν μποροῦσε νά στηριχτεῖ στό νόμο, ἐνῶ τώρα ὁ νόμος τοῦ λέει ἀνοιχτά, πῶς μπορεῖ νά ζορίζει τούς ἐργάτες. Ἀντί νά περιορίσει τίς ὑπερωρίες, τό ἄρθρο αὐτό τοῦ νόμου μπορεῖ εὔκολα νά ὁδηγήσει σέ ἀκόμα μεγαλύτερη χρησιμοποίησή τους. Ὁ νόμος δίνει ἀκόμα στό ἀφεντικό τό δικαίωμα νά περιλαβαίνει στό συμβόλαιο τόν ὅρο ὅτι θά γίνονται ὑπερωρίες, ὅταν οἱ ὑπερωρίες «θά εἶναι ἀπαραίτητες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς». Ἡ ἐπιφύλαξη αὐτή δέ θά στενοχωρήσει καθόλου τόν ἐργοστασιάρχη. Πῶς μπορεῖ νά ξεδιαλύνει κανείς ποιές ἐργασίες εἶναι «ἀπαραίτητες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς» καί ποιές δέν εἶναι; Ποιός θά τό ξεκαθαρίσει αὐτό; Πῶς μπορεῖ νά ἀναιρεθεῖ ἡ δήλωση τοῦ ἀφεντικοῦ ὅτι ἡ ἐργασία, γιά τήν ὁποία ὑποχρέωσε τόν ἐργάτη νά ἐργαστεῖ ὑπερωρίες, «εἶναι ἀπαραίτητη ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς»;

Κανένας δέ θά τό ξεκαθαρίσει αὐτό, κανένας δέν πρόκειται νά ἐλέγξει ἄν εἶναι σωστή ἡ δήλωση τοῦ ἀφεντικοῦ. Ὁ νόμος ἁπλῶς *κατοχύρωσε* τήν αὐθαιρεσία τῶν ἀφεντικῶν, ὑποδείχνοντάς τους ἕναν *πολύ σίγουρο* τρόπο γιά νά πιέζουν τούς ἐργάτες.

Τώρα, ἀρκεῖ ἁπλῶς νά περιλάβει τό ἀφεντικό στούς ὅρους τοῦ συμβολαίου τή ρήτρα, ὅτι ὁ ἐργάτης δέν ἔχει τό δικαίωμα ν' ἀρνηθεῖ νά δουλέψει τίς ὑπερωρίες, πού «εἶναι ἀπαραίτητες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς», καί ἡ δουλιά τοῦ ἐργοστασιάρχη εἶναι ἐν τάξει! Ἄν ὁ ἐργάτης ἀποπειραθεῖ νά μή δουλέψει ὑπερωρίες θά τόν διώξουν. Καί μετά θά δοῦμε (θά σκεφτεῖ ὁ ἐργοστασιάρχης) ποιός ἐργάτης θά μπορέσει ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ δουλειά αὐτή δέν ἦταν «ἀπαραίτητη ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς»! Εἶναι γελοῖο καί νά φανταστεῖ κανείς ὅτι μπορεῖ ὁ ἐργάτης νά διατυπώσει παρόμοιο παράπονο. Εἶναι περιττό νά ποῦμε ὅτι δέ θά ὑπάρξουν ποτέ τέτια παράπονα καί ὅτι ποτέ δέ θά ἔχουν κανένα ἀποτέλεσμα. Ἔτσι, ἡ κυβέρνηση νομιμοποίησε πέρα γιά πέρα τήν αὐθαιρεσία τῶν ἐργοστασιαρχῶν ὅσον ἀφορᾶ τίς ὑπερωρίες. Πόσο βιάζεται τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν νά ἐξυπηρετήσει τούς ἐργοστασιάρχες καί νά τούς μάθει νά χρησιμοποιοῦν ποιό πλατιά τίς ὑπερωρίες, καλυπτόμενοι πίσω ἀπό τούς νέους νόμους, φαίνεται πολύ καθαρά ἀπό τόν παρακάτω συλλογισμό τοῦ «Βέστνικ Φινάνσοφ»: «Οἱ ὑπερωρίες εἶναι ἀπαραίτητες καί γιά τίς ἐπείγουσες παραγγελίες, πού ὁ ἰδιοχτήτης τῆς φάμπρικας ἤ τοῦ ἐργοστασίου δέν μπορεῖ καθόλου νά τίς προβλέψει* στούς κλάδους στούς ὁποίους ἡ παραγωγή συνδέεται μέ ὁρισμένες, σύντομες χρονικές περιόδους, ἄν γιά τόν ἰδιοχτήτη τῆς ἐπιχείρησης εἶναι ἀδύνατο ἤ δύσκολο ν' αὐξήσει τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν».

Βλέπετε μέ πόση δεξιοτεχνία «ἑρμηνεύουν» τό νόμο οἱ γεμάτοι ζῆλο λακέδες τῶν ἐργοστασιαρχῶν, πού στρογγυλοκάθονται στό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν! Ὁ νόμος μιλάει μόνο γιά τίς ὑπερωρίες, πού εἶναι ἀπαραίτητες ἐξαιτίας τεχνικῶν ὅρων, ἐνῶ τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν σπεύδει νά παραδεχτεῖ σάν

---

* Παλιό τροπάρι! Κάθε χρόνο τά ἐργοστάσια τῆς Ρωσίας —ἰδιαίτερα τῆς κεντρικῆς περιοχῆς— παίρνουν πρίν ἀπό τήν ἐμποροπανήγυρη τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ ἐπείγουσες παραγγελίες καί κάθε χρόνο βεβαιώνουν πανηγυρικά όλους τούς βλάκες, πού τούς πιστεύουν ἤ κάνουν πώς τούς πιστεύουν, ὅτι δέν μποροῦσαν νά τίς προβλέψουν!...

«ἀπαραίτητες» καί τίς ὑπερωρίες σέ περίπτωση «ἀπρόβλεπτων» (; !) παραγγελιῶν καί μάλιστα σέ περίπτωση πού ὁ ἐργοστασιάρχης «δυσκολεύεται» ν' αὐξήσει τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν! Αὐτό εἶναι πιά πραγματικός χλευασμός τῶν ἐργατῶν! Γιατί ὁ κάθε καπάτσος ἐργοστασιάρχης *πάντοτε* μπορεῖ νά πεῖ ὅτι τοῦ εἶναι «δύσκολο». Ν' αὐξήσει τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν — σημαίνει νά μισθώσει καινούργιους, σημαίνει νά ἐλαττώσει τόν ἀριθμό τῶν ἀνέργων, πού στριμώχνονται ἔξω ἀπό τήν πόρτα τοῦ ἐργοστασίου, σημαίνει νά μειώσει τό συναγωνισμό ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, νά κάνει τούς ἐργάτες πιό ἀπαιτητικούς, νά δεχτεῖ, ἴσως, νά πληρώσει μεγαλύτερο μεροκάματο. Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι δέν ὑπάρχει κανένας ἐργοστασιάρχης, πού δέ θά τό θεωροῦσε αὐτό «δύσκολο» γιά τόν ἑαυτό του. Μιά τέτια αὐθαιρεσία τοῦ ἐργοστασιάρχη στό ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὑπερωριῶν ἐκμηδενίζει κάθε σημασία τοῦ νόμου γιά τήν ἐλάττωση τῆς ἐργάσιμης μέρας. Γιά πάρα πολλούς ἐργάτες δέ θά γίνει καμιά ἐλάττωση τῶν ὡρῶν ἐργασίας, γιατί θά ἐξακολουθοῦν νά ἐργάζονται ὅπως καί πρῶτα 15-18 ὧρες καί περισσότερο, μένοντας στό ἐργοστάσιο καί τίς νύχτες γιά ὑπερωρίες. Ὁ παραλογισμός τοῦ νόμου γιά περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας χωρίς ἀπαγόρευση (ἤ τουλάχιστον περιορισμό) τῶν ὑπερωριῶν εἶναι τόσο ἐξόφθαλμος, πού ὅλα τά προκαταρκτικά νομοσχέδια πρόβλεπαν νά περιοριστοῦν οἱ ὑπερωρίες. Οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης (οἱ ἴδιοι οἱ ἐργοστασιάρχες!) ζήτησαν ἀπό τό 1883 ἀκόμα νά περιοριστοῦν οἱ ὑπερωρίες *σέ μιά ὥρα* τή μέρα. Ὅταν ἡ κυβέρνηση, τρομοκρατημένη ἀπό τίς ἀπεργίες τῆς Πετρούπολης τοῦ 1895-1896, ὅρισε ἀμέσως μιά ἐπιτροπή γιά τή σύνταξη νόμου γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας, καί ἡ ἐπιτροπή αὐτή πρότεινε ἐπίσης νά περιοριστοῦν οἱ ὑπερωρίες καί συγκεκριμένα σέ 120 ὧρες τό χρόνο*. Ἡ κυβέρνηση, ἀπορίπτοντας ὅλες τίς προτάσεις γιά ὁποιοδήποτε περιορισμό τῶν ὑπερωριῶν, ἀνέλαβε ἀπροκάλυπτα μέ τήν πράξη της αὐτή τήν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῶν χειρότερων ἐργοστασιαρχῶν, νομιμοποίησε ἀπροκάλυπτα τήν πλήρη ὑποταγή τῶν ἐργατῶν καί ἔδειξε πεντακάθαρα τήν πρόθεσή της νά τ' ἀφήσει ὅλα ὅπως ἦταν παλιά, ξεφεύγοντας μέ φράσεις, πού δέ λένε τίποτε. Τό

* Ἀκόμα καί τό ἴδιο τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, ἐπεξηγώντας τό νέο νόμο, δέν μποροῦσε νά μήν ἀναγνωρίσει ὅτι «εἶναι κάπως ἄτοπο νά ἐπιτρέπονται οἱ ὑπερωρίες» («Βέστνικ Φινάνσοφ»).

ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, πού τσακίζεται γιά τά συμφέροντα τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τράβηξε τόσο μακριά, πού βάλθηκε ν' ἀποδείξει ὅτι θά ἦταν τάχα «ἀδικία καί γιά τόν ἴδιο τόν ἐργάτη» νά περιοριστοῦν οἱ ὑπερωρίες. Ὁρίστε ποιοί εἶναι οἱ συλλογισμοί αὐτοί, πάνω στούς ὁποίους εἶναι ὠφέλιμο νά σκεφτεῖ ὁ κάθε ἐργάτης. «Ἡ στέρηση ἀπό τόν ἐργάτη τοῦ δικαιώματος νά δουλεύει στό ἐργοστάσιο πάνω ἀπό τόν καθορισμένο ἀριθμό ὡρῶν τό εἰκοσιτετράωρο θά ἦταν δύσκολο νά ἐφαρμοστεῖ στήν πράξη» (γιατί; μήπως γιατί οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας ἐκπληρώνουν ἄθλια τίς ὑποχρεώσεις τους, ἐπειδή φοβοῦνται περισσότερο κι ἀπό τή φωτιά μή τυχόν θίξουν τούς κ.κ. ἐργοστασιάρχες; Μήπως γιατί, ἐφόσον ὁ ρῶσος ἐργάτης δέν ἔχει δικαιώματα καί δέν τολμᾶ νά μιλήσει, εἶναι δύσκολο νά πραγματοποιηθοῦν ὅλες οἱ μεταρυθμίσεις πρός ὄφελός του; Τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, χωρίς νά τό ἀντιλαμβάνεται, εἶπε τήν ἀλήθεια: πραγματικά, ἐφόσον οἱ ρῶσοι ἐργάτες, ὅπως καί ὅλος ὁ ρωσικός λαός, θά μένουν χωρίς δικαιώματα ἀπέναντι στήν ἀστυνομική κυβέρνηση, ἐφόσον δέ θά ἔχουν πολιτικά δικαιώματα, — καμιά μεταρύθμιση δέ θά ἔχει ἀποτελέσματα)... «καί θά ἦταν ἀδικία ἀπέναντι στόν ἐργάτη: δέν μπορεῖ νά καταδιώκεται ἕνας ἄνθρωπος ἐπειδή ζητάει νά βρεῖ μέσα γιά τήν ὕπαρξή του, ἐπειδή ἐντείνει τίς δυνάμεις του κάποτε μάλιστα πέρα ἀπό τά ὅρια φτάνοντας στό σημεῖο ὅπου ἡ ἐργασία του μπορεῖ ν' ἀποβεῖ βλαβερή γιά τήν ὑγεία». Νά πόσο ούμανιστική καί φιλάνθρωπη εἶναι ἡ ρωσική κυβέρνηση! Ρῶσε ἐργάτη, νά ὑποκλίνεσαι καί νά εὐγνωμονεῖς! Ἡ κυβέρνηση εἶναι τόσο εὐσπλαχνική, ὥστε «δέ σοῦ στερεῖ» τό «δικαίωμα» νά ἐργάζεσαι ἔστω καί 18, ἔστω καί 24 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο, ἡ κυβέρνηση εἶναι τόσο δίκαιη ὥστε δέ θέλει νά σέ καταδιώκει γιά τό γεγονός ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης σέ ἀναγκάζει νά τσακίζεσαι στή δουλιά! Σ' ὅλες τίς ἄλλες χῶρες γιά δουλιά στό ἐργοστάσιο πέρα ἀπό τίς καθορισμένες ὧρες *καταδιώκουν* τόν ἐργοστασιάρχη καί ὄχι τόν ἐργάτη... οἱ δικοί μας δημόσιοι ὑπάλληλοι τό ξέχασαν αὐτό. Μά καί πῶς μποροῦν οἱ ρῶσοι δημόσιοι ὑπάλληλοι νά τολμήσουν *νά καταδιώξουν* τούς κ.κ. ἐργοστασιάρχες! Ἔλεος, πῶς μπορεῖ νά γίνει αὐτό! Θά δοῦμε ἀμέσως ὅτι οἱ κ.κ. ἐργοστασιάρχες δέ θά καταδιώκονται ἀκόμα καί γιά τήν παράβαση τοῦ νέου αὐτοῦ νόμου. Σέ ὅλες τίς ἄλλες χῶρες οἱ ἐργάτες γιά τήν «ἐξεύρεση μέσων ὕπαρξης» ἔχουν τό δικαίωμα νά ὀργανώνουν σωματεῖα, ταμεῖα ἀλληλοβοήθειας, νά προβάλλουν ἀνοιχτή ἀντί-

σταση στόν ἐργοστασιάρχη, νά τοῦ προτείνουν τούς ὅρους τους, νά ὀργανώνουν ἀπεργίες. Στή χώρα μας δέ συνηθίζεται αὐτό. Σέ ἀντάλλαγμα στή χώρα μας παραχωρήθηκε στούς ἐργάτες «τό δικαίωμα» νά ἐργάζονται «παραπάνω» ὁσεσδήποτε ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο. Γιατί αὐτοί οἱ ἀνθρωπιστές ὑπάλληλοι δέν πρόσθεσαν ὅτι ἡ δίκαιη κυβέρνηση «δέν ἀφαιρεῖ» ἀπό τούς ρώσους ἐργάτες οὔτε τό «δικαίωμα» νά βρεθοῦν χωρίς δίκη στή φυλακή ἤ νά τρῶνε ξύλο ἀπό ὁποιονδήποτε ἀστυνομικό μπασιμπουζοῦκο γιά κάθε ἀπόπειρα νά ὑπερασπίσουν τόν ἑαυτό τους ἀπό τό ζυγό τῶν κεφαλαιοκρατῶν;

VI. ΤΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΠΑΡΕΧΕΙ Ο ΝΕΟΣ ΝΟΜΟΣ ΣΤΟΥΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥΣ;

Δείξαμε πιό πάνω ὅτι στά οὐσιαστικότερα σημεῖα ὁ νέος νόμος δέ θέσπισε ὑποχρεωτικούς γιά ὅλους, συγκεκριμένους καί ἀμετάβλητους κανόνες: ἡ κυβέρνηση προτίμησε νά παραχωρήσει περισσότερα δικαιώματα στή διοίκηση (συγκεκριμένα στούς ὑπουργούς) γιά νά μποροῦν νά εἰσάγουν κάθε εἴδους διατάξεις καί διευκολύνσεις γιά τούς ἐργοστασιάρχες, νά μποροῦν νά παρεμποδίζουν τήν ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου κτλ. Τά δικαιώματα πού παρέχει ὁ νέος νόμος στούς ὑπουργούς εἶναι ἐξαιρετικά πλατιά καί μεγάλα. Στούς ὑπουργούς (συγκεκριμένα στόν ὑπουργό Οἰκονομικῶν ἤ στόν ὑπουργό Συγκοινωνίας κτλ. σέ συμφωνία μέ τόν ὑπουργό Ἐσωτερικῶν) «παρέχεται» τό δικαίωμα νά ἐκδίδουν λεπτομερειακούς κανονισμούς γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου. Στήν ἀπόλυτη ἁρμοδιότητα τῶν ὑπουργῶν ἀφήνονται ἕνα σωρό ζητήματα, πού ἀφοροῦν ἀπό τίς *πιό ποικίλες* πλευρές ὅλα τά ἄρθρα τοῦ νέου νόμου. Τά δικαιώματα τῶν ὑπουργῶν εἶναι τόσο μεγάλα, ὥστε στήν οὐσία ἡ ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου ἐξαρτιέται ὁλοκληρωτικά ἀπ' αὐτούς· ἄν θέλουν μποροῦν νά ἐκδόσουν τέτιους κανονισμούς, ὥστε νά ἐφαρμόζεται πραγματικά ὁ νόμος· ἄν θέλουν — νά ἐνεργήσουν κατά τέτιον τρόπο, ὥστε νά μήν ἐφαρμόζεται καθόλου ὁ νόμος. Πραγματικά, κοιτάξτε, τί εἴδους ἀκριβῶς κανονισμούς μποροῦν νά ἐκδίδουν οἱ ὑπουργοί «γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ παρόντος νόμου» (αὐτή τή διατύπωση χρησιμοποιεῖ ὁ νόμος· εἴδαμε κιόλας πόσο ἔξυπνα ξέρει «ν' ἀναπτύσσει» τό νόμο τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν — τόν ἀναπτύσσει μέ τέτιο τρόπο, ὥστε οἱ ἐργάτες, κατά τή γνώμη του,

πρέπει νά εὐγνωμονοῦν τήν κυβέρνηση, ἐπειδή δέν τούς καταδιώκει γιά ὑπέρμετρη ἐργασία καί δέν τούς «στερεῖ τό δικαίωμα» νά ἐργάζονται ἔστω καί 24 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο). Θά ἀπαριθμούσαμε ὅλες τίς κατηγορίες τῶν κανονισμῶν αὐτῶν, ἄν αὐτό ἦταν δυνατό, ἡ ἀλήθεια, ὅμως, εἶναι ὅτι, ἐκτός ἀπό τά ζητήματα πού ἀναφέρονται στό νόμο καί ὑπάγονται γιά λύση στούς ὑπουργικούς κανονισμούς, ὁ νόμος δίνει στούς ὑπουργούς τό δικαίωμα νά ἐκδίδουν *καί ἄλλους κανονισμούς*, χωρίς κανένα περιορισμό. Στούς ὑπουργούς παρέχεται τό δικαίωμα νά ἐκδίδουν κανονισμούς γιά τή διάρκεια τῆς ἐργασίας. Συνεπῶς, ὁ νόμος γιά τή διάρκεια τῆς ἐργασίας εἶναι ἕνα πράγμα, καί ἐπιπλέον θά ἔχουμε στήν περίπτωση αὐτή καί τούς κανονισμούς τῶν ὑπουργῶν γιά τό ἴδιο ζήτημα. Οἱ ὑπουργοί μποροῦν νά ἐκδίδουν κανονισμούς πού νά ρυθμίζουν τίς βάρδιες, μποροῦν, ὅμως, καί νά μήν ἐκδίδουν τέτιους κανονισμούς, γιά νά μήν ἐνοχλοῦν τούς ἐργοστασιάρχες. Στούς ὑπουργούς παρέχεται τό δικαίωμα νά ἐκδίδουν κανονισμούς πού νά κανονίζουν τόν ἀριθμό τῶν συνεργείων (δηλ. πόσες βάρδιες θά ὑπάρχουν, πόσες βάρδιες μποροῦν νά ὑπάρχουν στό εἰκοσιτετράωρο), γιά τά διαλείμματα κτλ. *Ὁ νόμος* προσθέτει: κτλ. (*καί τά λοιπά*), δηλ. ἐκδίδετε ὅ,τι θέλετε. Ἄν δέ θελήσουν οἱ ὑπουργοί, δέ θά ὑπάρχει κανένας κανονισμός γιά τά διαλείμματα καί οἱ ἐργοστασιάρχες θά ἐξακολουθοῦν, ὅπως καί τώρα, νά πιέζουν τούς ἐργάτες καί νά μήν τούς δίνουν τή δυνατότητα νά πηγαίνουν σπίτι τους νά φᾶνε τό μεσημέρι, ἤ στίς μάνες νά ταΐζουν τά παιδιά τους. Στούς ὑπουργούς παρέχεται τό δικαίωμα νά ἐκδίδουν κανονισμούς γιά τίς ὑπερωρίες καί συγκεκριμένα: γιά τήν ἐκτέλεσή τους, τήν κατανομή καί τόν ὑπολογισμό τους. Συνεπῶς, οἱ ὑπουργοί ἔχουν ἐδῶ ἐλεύθερο τό πεδίο. Οἱ ὑπουργοί μποροῦν ἁπλούστατα *νά τροποποιοῦν* τίς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου, δηλ. καί νά τίς ἐπιτείνουν καί νά τίς *μειώνουν* (ὁ νόμος σκόπιμα ἐπιφύλαξε ἴσα-ἴσα στούς ὑπουργούς τό δικαίωμα νά μειώνουν τίς ἀπαιτήσεις τοῦ νέου νόμου σχετικά μέ τούς ἐργοστασιάρχες) σέ τρεῖς περιπτώσεις: πρῶτο, «ὅταν αὐτό θά θεωρεῖται ἀναγκαῖο λόγω τοῦ χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς (ἀδιάκοπη παραγωγή· κλπ.)». Ὁ νόμος προσθέτει καί πάλι αὐτό τό «καί τά λοιπά», δίνοντας στούς ὑπουργούς τό δικαίωμα νά ἐπικαλοῦνται ὁποιοδήποτε «χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς». Δεύτερο, «λόγω τοῦ χαρακτήρα τῶν ἐργασιῶν (περιποίηση τῶν ἀτμολεβήτων, τῶν λουριῶν μετάδοσης, τρέχουσες καί ἔκτακτες ἐπισκευές κτλ.)». Καί ξανά «καί τά

λοιπά»! Τρίτο, «καί σέ ἄλλες πολύ σπουδαῖες, ἐξαιρετικές περιπτώσεις». Ἔπειτα οἱ ὑπουργοί μποροῦν νά καθορίζουν ποιοί κλάδοι παραγωγῆς εἶναι ἰδιαίτερα βλαβεροί γιά τήν ὑγεία τῶν ἐργατῶν (μποροῦν ὅμως καί νά μήν καθορίζουν: ὁ νόμος δέν τούς ὑποχρεώνει νά τό κάνουν, ἁπλῶς καί μόνο τούς παρέχει τό δικαίωμα..., ἄν καί τό δικαίωμα αὐτό τό εἶχαν καί προηγούμενα, δέν ἤθελαν ὅμως νά τό χρησιμοποιοῦν!), καί νά ἐκδίδουν εἰδικούς κανονισμούς γιά τούς κλάδους αὐτούς. Οἱ ἐργάτες βλέπουν τώρα γιατί εἴπαμε ὅτι δέν μποροῦμε ν' ἀπαριθμήσουμε τά ζητήματα, πού ἡ λύση τους ἀφέθηκε στήν ἁρμοδιότητα τῶν ὑπουργῶν: στό νόμο παντοῦ ἔχει μπεῖ ἐδῶ: «κτλ.» καί «κ.ο.κ.». Γενικά τούς ρωσικούς νόμους μποροῦμε νά τούς χωρίσουμε σέ δυό κατηγορίες: σέ νόμους πού παραχωροῦν ὁρισμένα δικαιώματα στούς ἐργάτες καί στόν ἁπλό λαό γενικά, καί σέ νόμους πού ἀπαγορεύουν κάτι καί ἐπιτρέπουν στούς δημόσιους ὑπαλλήλους ν' ἀπαγορεύουν. Στούς πρώτους νόμους ὅλα, καί τά πιό μικρά δικαιώματα τῶν ἐργατῶν, *ἀπαριθμοῦνται μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια* (ἀκόμα λχ., καί τό δικαίωμα τῶν ἐργατῶν νά μήν πηγαίνουν στή δουλιά ἀπό δικαιολογημένες αἰτίες) καί ἀκόμα καί *ἡ ἐλάχιστη* παρέκκλιση, τιμωρεῖται μέ τίς πιό σκληρές ποινές. Στούς νόμους αὐτούς δέ θά συναντήσετε ποτέ κανένα «κτλ.» ἤ «κ.ο.κ.». Στούς νόμους τῆς δεύτερης κατηγορίας δίνονται πάντοτε μόνο οἱ γενικές ἀπαγορεύσεις *χωρίς καμιά ἀκριβῆ ἀπαρίθμηση*, ἔτσι πού ἡ διοίκηση μπορεῖ ν' ἀπαγορεύει *ὅλα ὅσα θέλει*· στούς νόμους αὐτούς ὑπάρχουν πάντοτε μικρές, μά πολύ σπουδαῖες προσθῆκες: «κλπ.», «κ.ο.κ.». Οἱ λεξοῦλες αὐτές δείχνουν παραστατικά τήν παντοδυναμία τῶν ρώσων δημοσίων ὑπαλλήλων, τήν πλέρια ἔλλειψη δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ ἀπέναντί τους· τήν ἀνοησία καί τήν ἀγριότητα τῆς ἀπαίσιας ὑπαλληλοκρατίας καί γραφειοκρατίας, πού διαποτίζει πέρα γιά πέρα ὅλα τά ἱδρύματα τῆς αὐτοκρατορικῆς ρωσικῆς κυβέρνησης. Κάθε νόμο, πού θά μποροῦσε νά δόσει ἔστω καί ἐλάχιστο ὄφελος, τόν μπερδεύει αὐτή ἡ γραφειοκρατία σέ τέτιο βαθμό, πού ἡ ἐφαρμογή τοῦ νόμου ἀναβάλλεται ἐπ' ἀόριστον· καί δέν εἶναι μόνο αὐτό: ἡ ἐφαρμογή τοῦ νόμου ἀφήνεται στήν ἀπόλυτη δικαιοδοσία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων πού, ὅπως ξέρει ὁ καθένας, εἶναι πρόθυμοι «νά ἐξυπηρετήσουν» μ' ὅλη τήν ψυχή τους κάθε γεμάτο πορτοφόλι καί, μόλις παρουσιαστεῖ ἡ εὐκαιρία, νά κάνουν παλιανθρωπιές σέ βάρος τοῦ ἁπλοῦ λαοῦ. Ἡ ἔκδοση ὅλων αὐτῶν τῶν κανονισμῶν «γιά τήν ἀνά-

πτυξη τοῦ παρόντος νόμου» ἔχει ἀνατεθεῖ μόνο στούς ὑπουργούς, δηλ. οἱ ὑπουργοί μποροῦν νά τούς ἐκδόσουν, μποροῦν ὅμως καί νά μήν τούς ἐκδόσουν. Ὁ νόμος δέν τούς ὑποχρεώνει καθόλου. Ὁ νόμος δέν ὁρίζει προθεσμία: μποροῦν νά τούς ἐκδόσουν τώρα ἀμέσως, μποροῦν ὅμως νά τούς ἐκδόσουν καί ὕστερα ἀπό δέκα χρόνια. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀπαρίθμηση *μερικῶν* κανονισμῶν, πού ἀναφέρονται στό νόμο, χάνει στήν περίπτωση αὐτή κάθε νόημα καί κάθε σημασία: πρόκειται γιά κούφια λόγια, πού καλύπτουν ἁπλῶς τήν ἐπιθυμία τῆς κυβέρνησης νά ἐξασθενίσει τήν ἰσχή τοῦ νόμου στήν πραχτική του ἐφαρμογή. Σχεδόν κάθε νόμος, πού ἀφορᾶ τή ζωή τῶν ἐργατῶν, παρέχει τεράστια δικαιώματα στούς ὑπουργούς μας. Καί καταλαβαίνουμε πολύ καλά, γιατί ἡ κυβέρνηση ἐνεργεῖ κατ' αὐτό τόν τρόπο: θέλει νά ἐξυπηρετήσει ὅσο τό δυνατό περισσότερο τούς κ.κ. ἐργοστασιάρχες. Γιά τόν ἐργοστασιάρχη εἶναι πολύ πιό εὔκολο νά ἐπηρεάσει τόν ὑπάλληλο, πού ἐφαρμόζει αὐτό τό νόμο, παρά τήν ἴδια τήν ἔκδοση τοῦ νόμου. Ὁ καθένας ξέρει πόσο εὔκολα φτάνουν οἱ καρχαρίες κεφαλαιοκράτες μας στά σαλόνια τῶν κ.κ. ὑπουργῶν γιά εὐχάριστες συζητήσεις μαζί τους, πόσο φιλικά κερνιοῦνται στά γεύματά τους· μέ πόση εὐγένεια προσφέρουν στούς ἀργυρώνητους ὑπαλλήλους τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης φιλοδωρήματα ἀπό δεκάδες κι ἑκατοντάδες χιλιάδες ρούβλια (αὐτό γίνεται καί ἄμεσα, μέ τή μορφή δωροδοκίας, καί ἔμμεσα, μέ τή μορφή παροχῆς «ἱδρυτικῶν» μετοχῶν ἑταιριῶν ἤ μέ τή μορφή παροχῆς τιμητικῶν καί προσοδοφόρων θέσεων στίς ἑταιρίες αὐτές). Ἔτσι, ὅσο περισσότερα δικαιώματα παρέχει ὁ νέος νόμος στούς δημόσιους ὑπαλλήλους σχετικά μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου αὐτοῦ, τόσο πιό ἐπωφελής θά εἶναι καί γιά τούς *δημόσιους ὑπαλλήλους* καί γιά *τούς ἐργοστασιάρχες*: οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἔχουν ὄφελος γιατί θά μποροῦν νά βουτήξουν κι ἄλλα· οἱ ἐργοστασιάρχες γιατί θά μποροῦν πιό εὔκολα νά πετύχουν προνόμια καί χατίρια. Γιά παράδειγμα θά θυμίσουμε στούς ἐργάτες δυό περιπτώσεις, πού δείχνουν ποῦ ὁδηγοῦν στήν πράξη οἱ ὑπουργικοί αὐτοί κανονισμοί, πού ἐκδίδονται *«γιά τήν ἀνάπτυξη* τοῦ νόμου». Ὁ νόμος τῆς 3 Ἰούνη 1886 καθόριζε ὅτι τά πρόστιμα εἶναι χρήματα τῶν ἐργατῶν καί πρέπει νά ξοδεύονται γιά τίς ἀνάγκες τους. Ὁ ὑπουργός «ἀνέπτυξε» τό νόμο αὐτό ἔτσι πού στήν Πετρούπολη, λχ., δέν ἐφαρμοζόταν ἐπί ὁλόκληρα 10 χρόνια καί ὅταν ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται, τά πάντα παραδόθηκαν στά χέρια τοῦ ἐργοστα-

σιάρχη, ἀπό τόν ὁποῖο ὁ ἐργάτης εἶναι ὑποχρεωμένος νά ζητάει τά χρήματά του σάν ἐλεημοσύνη. Ἄλλο παράδειγμα. Ὁ ἴδιος νόμος (τῆς 3 τοῦ Ἰούνη 1886) καθορίζει ὅτι ἡ πληρωμή πρέπει νά γίνεται τό λιγότερο δυό φορές τό μήνα, ἐνῶ ὁ ὑπουργός «ἀνέπτυξε» τό νόμο αὐτό ἔτσι ὥστε οἱ ἐργοστασιάρχες ἔχουν τό δικαίωμα νά καθυστεροῦν ἑνάμισυ μήνα τά μεροκάματα τοῦ ἐργάτη πού εἶναι καινούργιος στό ἐργοστάσιο. Ὕστερα ἀπ' αὐτό κάθε ἐργάτης καταλαβαίνει περίφημα, γιατί καί στήν περίπτωση αὐτή δόθηκε στούς ὑπουργούς τό δικαίωμα «νά ἀναπτύσσουν» τό νόμο. Καί οἱ ἐργοστασιάρχες τό καταλαβαίνουν αὐτό περίφημα καί ἔβαλαν κιόλας μπρός τά δικά τους μέσα. Εἴδαμε παραπάνω ὅτι στούς ὑπουργούς «παρέχεται τό δικαίωμα» νά ἐκδίδουν κανονισμούς γιά τίς ὑπερωρίες. Οἱ ἐργοστασιάρχες ἄρχισαν κιόλας νά πιέζουν τήν κυβέρνηση *νά μήν περιορίζει* τίς ὑπερωρίες. Ἡ ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», πού ὑπερασπίζει πάντοτε μέ τόσο ζῆλο τά συμφέροντα τῶν χειρότερων ἐργοστασιαρχῶν, πού τόσο ἐπίμονα παρακινεῖ τήν κυβέρνηση νά διαπράττει τίς πιό θηριώδικες καί σκληρές πράξεις καί ἔχει τόσο τεράστια ἐπιροή «στούς ἀνώτερους κύκλους» (δηλ. στούς ἀνώτερους δημόσιους ὑπάλληλους, στούς ὑπουργούς κτλ.), ἡ ἐφημερίδα αὐτή ἄρχισε κιόλας ὁλόκληρη ἐκστρατεία, ἐπιμένοντας ὅτι δέν πρέπει νά περιορίζονται οἱ ὑπερωρίες. Οἱ ἐργοστασιάρχες ἔχουν χίλιους δυό τρόπους νά πιέζουν τήν κυβέρνηση: ἔχουν τίς ἑταιρίες καί τά ἱδρύματά τους· οἱ ἐργοστασιάρχες εἶναι μέλη πολλῶν κυβερνητικῶν ἐπιτροπῶν καί συμβουλίων (λογουχάρη, τῆς Ἐπιτροπῆς γιά τίς ἐργοστασικές ὑποθέσεις κτλ.), οἱ ἐργοστασιάρχες μποροῦν νά ἐπισκέπτονται αὐτοπροσώπως τούς ὑπουργούς, οἱ ἐργοστασιάρχες μποροῦν νά δημοσιεύουν ὅσα θέλουν γιά τίς ἐπιθυμίες καί τίς διεκδικήσεις τους, καί ὁ τύπος ἔχει σήμερα τεράστια σημασία. Ἀντίθετα, οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν *κανένα* νόμιμο μέσο νά πιέζουν τήν κυβέρνηση. Στούς ἐργάτες δέν ἀπομένει παρά μόνο ἕνα πράγμα: νά ἑνώνονται, νά καλλιεργοῦν σ' ὅλους τούς ἐργάτες τή συνείδηση τῶν συμφερόντων τους, σάν ἀνθρώπων πού ἀνήκουν στήν ἴδια τάξη καί μέ τίς ἑνωμένες δυνάμεις τους νά προβάλλουν ἀντίσταση στήν κυβέρνηση καί στούς ἐργοστασιάρχες. Ὁ κάθε ἐργάτης βλέπει τώρα ὅτι ἡ ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου ἐξαρτιέται ὁλοκληρωτικά ἀπό τό ποιός θά ἀσκεῖ μεγαλύτερη πίεση στήν κυβέρνηση: οἱ ἐργοστασιάρχες εἴτε οἱ ἐργάτες. Μόνο μέ τήν πάλη, μέ τή συνειδητή καί σταθερή πάλη πέτυχαν οἱ ἐργάτες

τήν ἔκδοση τοῦ νόμου αὐτοῦ. Μόνο μέ τήν πάλη μποροῦν νά πετύχουν νά ἐφαρμόζεται πραγματικά ὁ νόμος αὐτός καί νά ἐφαρμόζεται πρός τό συμφέρον τῶν ἐργατῶν. Χωρίς ἐπίμονη πάλη, χωρίς σταθερή ἀπάντηση τῶν ἑνωμένων ἐργατῶν σέ κάθε ἀξίωση τῶν ἐργοστασιαρχῶν, ὁ νέος νόμος θά μένει ἕνα κουρελόχαρτο, μιά ἀπό κεῖνες τίς κομψές καί ἀπατηλές ταμπέλες, πού χρησιμοποιεῖ ἡ κυβέρνησή μας προσπαθώντας νά ἐξωραΐσει τό τελείως σαθρό οἰκοδόμημα τῆς ἀστυνομικῆς αὐθαιρεσίας, τῆς ἔλλειψης δικαιωμάτων καί τῆς καταπίεσης τῶν ἐργατῶν.

VII. ΠΩΣ Η «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ» ΜΑΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΠΕΡΙΚΟΒΕΙ ΤΙΣ ΓΙΟΡΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ

Ἐκτός ἀπό τίς διατάξεις πού ἀφοροῦν τό χρόνο ἐργασίας ὁ νέος νόμος περιέχει καί μιά διάταξη γιά ὑποχρεωτική ἀργία τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Οἱ δουλοπρεπεῖς γραφιάδες, πού εἶναι τόσο πολλοί ἀνάμεσα στούς ρώσους δημοσιογράφους καί δημοσιολόγους, ἔσπευσαν κιόλας νά ἀνεβάσουν στά οὐράνια τήν κυβέρνησή μας γιά τίς διατάξεις αὐτές καί τόν ἀνθρωπισμό της. Θά δοῦμε τώρα ὅτι ὁ ἀνθρωπιστικός αὐτός νόμος στήν πραγματικότητα ἐπιδιώκει *νά περικόψει* τίς γιορτές γιά τούς ἐργάτες. Πρῶτα ὅμως ἄς ἐξετάσουμε τίς γενικές διατάξεις γιά τήν ἀργία τῆς Κυριακῆς καί τῶν ἑορτῶν. Θά σημειώσουμε πρίν ἀπ' ὅλα ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες τῆς Πετρούπολης εἶχαν ζητήσει ἐδῶ καί 14 χρόνια (τό 1883) τήν καθιέρωση ἀργίας γιά τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Συνεπῶς, καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ ρωσική κυβέρνηση, ἁπλῶς φρέναρε καί τράβηξε σέ μάκρος τήν ὑπόθεση, *ἀντιτασσόμενη* στή μεταρρύθμιση ὅσον καιρό τῆς ἦταν δυνατό. Σύμφωνα μέ τό νόμο, στόν κατάλογο τῶν ἑορτῶν, κατά τίς ὁποῖες δέν ἐπιτρέπεται ἡ ἐργασία, περιλαβαίνονται ὑποχρεωτικά ὅλες οἱ Κυριακές σύν 14 ἄλλες γιορτές — γι' αὐτές θά μιλήσουμε λεπτομερειακά παρακάτω. Ὁ νόμος δέν ἀπαγορεύει ἀπόλυτα τήν ἐργασία τίς γιορτές, τήν ἐπιτρέπει ὅμως κάτω ἀπό τούς ἑξῆς περιοριστικούς ὅρους: ἀπαιτεῖται πρῶτο, «ἀμοιβαία συμφωνία» τοῦ ἐργοστασιάρχη καί τῶν ἐργατῶν· δεύτερο, ἡ ἐργασία τή μέρα τῆς γιορτῆς ἐπιτρέπεται «σέ ἀντικατάσταση μιᾶς ἐργάσιμης μέρας»· τρίτο, γιά τή συμφωνία σχετικά μέ τήν ἀντικατάσταση τῆς γιορτῆς μέ ἐργάσιμη μέρα θά πρέπει νά εἰδοποιεῖται ἀμέσως ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας. Ἔτσι, σύμφω-

να μέ τό νόμο, σέ καμιά περίπτωση ἡ ἐργασία τίς γιορτές δέν πρέπει νά λιγοστεύει τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἀνάπαυσης, γιατί ὁ ἐργοστασιάρχης εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἀντικαταστήσει μιά μέρα ἀργίας πού δούλεψε ὁ ἐργάτης μέ μιά ἐργάσιμη μέρα πού δέ θά δουλέψει. Οἱ ἐργάτες πρέπει πάντα νά τό ἔχουν αὐτό ὑπόψη τους, καθώς ἐπίσης καί τό γεγονός ὅτι, γιά μιά τέτια ἀντικατάσταση, ὁ νόμος ἀπαιτεῖ ἀμοιβαία συμφωνία τοῦ ἐργοστασιάρχη καί τῶν ἐργατῶν. Συνεπῶς, οἱ ἐργάτες μποροῦν πάντοτε, στηριζόμενοι πέρα γιά πέρα στό νόμο, *ν' ἀρνηθοῦν* μιά τέτια ἀντικατάσταση καί ὁ ἐργοστασιάρχης *δέν ἔχει τό δικαίωμα* νά τούς ἐξαναγκάσει. Στήν πραγματικότητα, βέβαια, ὁ ἐργοστασιάρχης καί στήν περίπτωση αὐτή θά ἐξαναγκάζει τούς ἐργάτες μέ τόν ἑξῆς τρόπο: θ' ἀρχίσει νά ρωτάει ἕναν - ἕναν τούς ἐργάτες ἄν συμφωνοῦν, καί ὁ κάθε ἐργάτης θά διστάσει ν' ἀρνηθεῖ, ἀπό φόβο μήν τόν ἀπολύσουν, ἄν δέν συμφωνήσει· μιά τέτια μέθοδος τοῦ ἐργοστασιάρχη θά εἶναι, φυσικά, παράνομη, γιατί ὁ νόμος ἀπαιτεῖ *τή συμφωνία τῶν ἐργατῶν*, δηλ. ὅλων τῶν ἐργατῶν μαζί. Πῶς μποροῦν ὅμως ὅλοι οἱ ἐργάτες ἑνός ἐργοστασίου (κάποτε κάμποσες ἑκατοντάδες, ἀκόμα καί χιλιάδες, σκορπισμένοι σέ πολλά μέρη) νά δηλώσουν ὅτι εἶναι ὅλοι τους σύμφωνοι; Ὁ νόμος δέν ἀνάφερε τίποτα γι' αὐτό κι ἔτσι ἔδοσε πάλι στά χέρια τοῦ ἐργοστασιάρχη ἕνα μέσο γιά νά πιέζει τούς ἐργάτες. Γιά νά μήν ἐπιτρέψουν μιά τέτια καταπίεση, οἱ ἐργάτες ἔχουν μόνο ἕνα μέσο: νά διεκδικοῦν σέ κάθε παρόμοια περίπτωση τήν ἐκλογή ἀντιπροσώπων τῶν ἐργατῶν γιά νά μεταβιβάσουν στό ἀφεντικό *τήν κοινή* ἀπόφαση ὅλων τῶν ἐργατῶν. Τή διεκδίκηση αὐτή οἱ ἐργάτες μποροῦν νά τή στηρίξουν στό νόμο, γιατί ὁ νόμος μιλάει γιά συμφωνία ὅλων *τῶν ἐργατῶν*, καί ὅλοι οἱ ἐργάτες δέν μποροῦν νά μιλήσουν ταυτόχρονα μέ τό ἀφεντικό. Ὁ θεσμός τῶν ἐκλεγμένων ἀντιπροσώπων τῶν ἐργατῶν θά εἶναι γενικά πολύ ὠφέλιμος γιά τούς ἐργάτες καί κατάλληλος γιά κάθε λογῆς ἄλλες ἐπαφές μέ τόν ἐργοστασιάρχη καί μέ τό γραφεῖο, γιατί ὁ κάθε ἐργάτης χωριστά εἶναι πολύ δύσκολο καί πολλές φορές ἐντελῶς ἀδύνατο νά προβάλει διεκδικήσεις, ἀξιώσεις κτλ. Ἔπειτα, ὅσον ἀφορᾶ τούς «ἀλλόθρησκους» ἐργάτες ὁ νόμος λέει ὅτι γι' αὐτούς «ἐπιτρέπεται» νά μήν συγκαταλέγονται στόν κατάλογο τῶν ἑορτῶν οἱ μέρες πού δέν τιμᾶ ἡ ἐκκλησία τους. Σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως ὑπάρχουν ἄλλες γιορτές πού τίς γιορτάζουν οἱ καθολικοί καί δέν τίς ἔχουν οἱ ὀρθόδοξοι. Ὁ νόμος δέ μιλάει γι' αὐτές καί, συνεπῶς, προσπαθεῖ νά πιέζει κάπως

τούς μή ὀρθόδοξους ἐργάτες. Ἀκόμα ἰσχυρότερη εἶναι ἡ πίεση πάνω στούς μή χριστιανούς ἐργάτες: γι' αὐτούς, σύμφωνα μέ τό νόμο, «ἐπιτρέπεται» νά περιληφθοῦν στόν κατάλογο τῶν ἑορτῶν ἄλλες μέρες τῆς βδομάδας ἀντί τῆς Κυριακῆς. Ἁπλῶς «ἐπιτρέπεται»! Ἡ χριστιανική μας κυβέρνηση καταδιώκει τόσο ἄγρια τά πρόσωπα, πού δέν ἀνήκουν στήν κυρίαρχη θρησκεία, ὥστε πιθανόν νά γίνεται καί στήν περίπτωση αὐτή μιά προσπάθεια νά πιεστοῦν οἱ μή χριστιανοί μέ τήν ἀσάφεια τοῦ νόμου. Ὁ νόμος καί δῶ διατυπώθηκε πολύ σκοτεινά. Πρέπει νά τόν καταλάβει κανείς μέ τήν ἔννοια ὅτι μιά μέρα τήν ἑβδομάδα πρέπει νά εἶναι ὁπωσδήποτε μέρα ἀνάπαυσης καί ἐπιτρέπεται μόνο ν' ἀντικατασταθεῖ ἡ Κυριακή μέ μιά ἄλλη μέρα. Καί ἡ «κυρίαρχη» ὅμως θρησκεία εὐνοεῖ μόνο τούς «κυρίους», ἐνῶ ὅταν πρόκειται γιά τόν ἐργάτη δέν παραλείπει ἐπίσης τήν εὐκαιρία νά ἐπινοήσει κάθε λογῆς μηχανοραφίες σέ βάρος του. Ἄς δοῦμε *ποιές γιορτές* ἀπαιτεῖ ὁ νόμος νά περιλαβαίνονται ὑποχρεωτικά στόν κατάλογο. Καλό εἶναι νά μιλάει κανείς γιά τήν καθιέρωση τῆς ἀργίας τίς Κυριακές καί τίς γιορτές· στήν πραγματικότητα καί ὥς τά τώρα οἱ ἐργάτες συνήθως στίς περισσότερες περιπτώσεις δέ δούλευαν οὔτε τίς Κυριακές οὔτε τίς γιορτές. Ὁ νόμος μπορεῖ νά καθορίσει κατά τέτιο τρόπο τήν ἀργία στίς γιορτές, ὥστε ὁ ἀριθμός *τῶν ὑποχρεωτικῶν* ἑορτῶν νά εἶναι πολύ μικρότερος ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἑορτῶν, πού γιορτάζονται *συνήθως*. *Αὐτό ἀκριβῶς ἔκανε μέ τό νέο νόμο καί ἡ χριστιανική μας κυβέρνηση*. Ὁ νέος νόμος καθόρισε 66 ὑποχρεωτικές γιορτές τό χρόνο, 52 Κυριακές, 8 ἀκίνητες γιορτές (1 καί 6 τοῦ Γενάρη, 25 τοῦ Μάρτη, 6 καί 15 τοῦ Αὐγούστου, 8 τοῦ Σεπτέμβρη, 25 καί 26 τοῦ Δεκέμβρη) καί 6 κινητές γιορτές (Παρασκευή καί Σάββατο τῆς βδομάδας τῶν Παθῶν, Δευτέρα καί Τρίτη τοῦ Πάσχα, τῆς Ἀνάληψης καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος). Καί πόσες γιορτές τό χρόνο γιορτάζονταν *συνήθως* ὥς τά σήμερα στά ἐργοστάσιά μας; Ἀκριβῆ στοιχεῖα ἔχουμε στή διάθεσή μας γιά τά κυβερνεῖα Μόσχας καί Σμολένσκ, καί πάλι μόνο γιά ὁρισμένα ἐργοστάσια. Ἐπειδή ὅμως οἱ διαφορές ἀνάμεσα στά διάφορα ἐργοστάσια, καθώς καί ἀνάμεσα στά δυό κυβερνεῖα δέν εἶναι πολύ μεγάλες, τά στοιχεῖα αὐτά εἶναι ἀπολύτως κατάλληλα γιά νά κρίνουμε σχετικά μέ τήν πραγματική σημασία τοῦ νέου νόμου. Στό κυβερνεῖο Μόσχας συγκεντρώθηκαν στοιχεῖα γιά 47 μεγάλα ἐργοστάσια, πού ἔχουν ὅλα μαζί πάνω ἀπό 20 χιλιάδες ἐργάτες. Διαπιστώθηκε ὅτι γιά τά χειροτεχνικά ἐργοστά-

σια ὁ συνηθισμένος ἀριθμός ἡμερῶν ἀργίας τό χρόνο εἶναι 97 καί γιά τά ἐργοστάσια πού χρησιμοποιοῦν μηχανές, 98. Ὁ μικρότερος ἀριθμός ἡμερῶν ἀργίας τό χρόνο εἶναι 78: αὐτές οἱ 78 μέρες ἀργίας γιορτάζονται σέ ὅλα *χωρίς ἐξαίρεση* τά ἐργοστάσια, πού ἐξετάστηκαν. Γιά τό κυβερνεῖο Σμολένσκ ἔχουμε στοιχεῖα γιά 15 ἐργοστάσια μέ 5-6 περίπου χιλιάδες ἐργάτες. Ὁ μέσος ἀριθμός ἡμερῶν ἀργίας τό χρόνο είναι 86, δηλ. σχεδόν ὅσες καί στό κυβερνεῖο Μόσχας· ὁ μικρότερος ἀριθμός ἡμερῶν ἀργίας διαπιστώθηκε σ' ἕνα ἐργοστάσιο μέ 75 μέρες ἀργίας. Σ' αὐτόν *τό συνηθισμένο* ἀριθμό ἡμερῶν ἀργίας τό χρόνο, πού γιορτάζονται στά ρωσικά ἐργοστάσια, ἀντιστοιχοῦσε καί ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν ἀργίας πού καθιερώθηκαν στά ἐργοστάσια, τά ὑπαγόμενα στή στρατιωτική διοίκηση· συγκεκριμένα σ' αὐτά εἶναι καθιερωμένες 88 μέρες ἀργίας τό χρόνο. Σύμφωνα μέ τούς νόμους μας σχεδόν τόσες εἶναι οἱ μέρες, πού ἀναγνωρίζονται σάν μέρες ἀργίας (87 μέρες τό χρόνο). Συνεπῶς, *ὁ συνηθισμένος* ἀριθμός ἡμερῶν ἀργίας τό χρόνο ἦταν ὥς τώρα καί γιά τούς ἐργάτες ὁ ἴδιος, ὅπως καί γιά ὅλους τούς ἄλλους πολίτες. Ἡ «χριστιανική κυβέρνησή» μας, φροντίζοντας γιά τήν ὑγεία τῶν ἐργατῶν, ἀφαίρεσε ἀπ' αὐτές τίς συνηθισμένες μέρες ἀργίας τό ἕνα τέταρτο, ὁλόκληρες 22 μέρες καί ἄφησε μόνο 66 ὑποχρεωτικές γιορτές. Θ' ἀπαριθμήσουμε τίς συνηθισμένες αὐτές γιορτές πού ἀφαίρεσε ἡ κυβέρνηση μέ τό νέο νόμο. Ἀπό τίς ἀκίνητες γιορτές ἔχουν ἀφαιρεθεῖ: ἡ 2 τοῦ Φλεβάρη — τῆς Ὑπαπαντῆς· ἡ 9 τοῦ Μάη — τοῦ ἁγίου Νικολάου· ἡ 29 τοῦ Ἰούνη — τοῦ Πέτρου καί Παύλου· ἡ 8 τοῦ Ἰούλη — τῆς Παναγίας τοῦ Καζάν· ἡ 20 τοῦ Ἰούλη — τοῦ προφήτη Ἠλία· ἡ 29 τοῦ Αὐγούστου — τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ· ἡ 14 τοῦ Σεπτέμβρη — ἡ ὕψωση τοῦ Σταυροῦ· ἡ 1 τοῦ Ὀχτώβρη — τοῦ πέπλου τῆς Παναγίας (ἀκόμα καί τή γιορτή αὐτή ἡ κυβέρνηση τή θεώρησε περιττή καί ὄχι ὑποχρεωτική. Μποροῦμε νά εἴμαστε σίγουροι ὅτι δέ θά βρεθεῖ κανένας ἐργοστασιάρχης πού θά τολμοῦσε ν' ἀναγκάσει τούς ἐργάτες νά δουλέψουν τή μέρα αὐτή. Ἡ κυβέρνηση κι ἐδῶ πάλι ὑπερασπίζει τά συμφέροντα καί τά πιεστικά μέτρα τῶν χειρότερων ἐργοστασιαρχῶν)· ἡ 21 τοῦ Νοέμβρη — τά εἰσόδια τῆς Θεοτόκου· ἡ 6 τοῦ Δεκέμβρη — τοῦ ἁγίου Νικολάου. Συνολικά ἔχουν ἀφαιρεθεῖ 10 ἀκίνητες γιορτές*. Σέ συνέχεια ἀπό τίς κινητές γιορτές ἀφαιρέθηκε

* Ἀπαριθμήσαμε μόνον τίς γιορτές, πού γιορτάζονταν ὥς τά σήμερα

τό Σάββατο τῆς Τυροφάγου καί ἡ Τετάρτη τῆς ἑβδομάδας τῶν Παθῶν, δηλ. δυό γιορτές. Ἑπομένως, συνολικά ἀφαιρέθηκαν 12 γιορτές ἀπό τόν *πιό μικρό* ἀριθμό ἑορτῶν, πού, σύμφωνα μέ τό ἔθιμο, ἦταν ὥς τά σήμερα μέρες ἀνάπαυσης γιά τούς ἐργάτες. Τῆς κυβέρνησης τῆς ἀρέσει τόσο πολύ νά αὐτοτιτλοφορεῖται «χριστιανική» κυβέρνηση· οἱ ὑπουργοί καί οἱ ἄλλοι δημόσιοι ὑπάλληλοι, ὅταν ἀπευθύνονται πρός τούς ἐργάτες, γλυκαίνουν τό λόγο τους μέ φράσεις γιά τή «χριστιανική ἀγάπη» καί τά «χριστιανικά αἰσθήματα» τῶν ἐργοστασιαρχῶν ἀπέναντι στούς ἐργάτες, τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στούς ἐργάτες κτλ. Μόλις ὅμως στή θέση τῶν φράσεων ἀρχίζει ἡ πράξη, ἀμέσως ὅλα αὐτά τά ὑποκριτικά καί φαρισαϊκά λόγια πηγαίνουν στό διάβολο καί ἡ κυβέρνηση μετατρέπεται σέ ψιλικατζή, πού προσπαθεῖ ὅπου μπορεῖ ν' ἀφαιρέσει κάτι ἀπό τούς ἐργάτες. Ἐδῶ καί πολύν καιρό οἱ ἴδιοι οἱ ἐργοστασιάρχες, καί μάλιστα οἱ καλύτεροι ἀπ' αὐτούς, ζήτησαν νά καθιερωθεῖ μέ νόμο ἡ ἀργία τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Ἡ κυβέρνηση, ὕστερα ἀπό 15 χρόνων καθυστέρηση, ἐκδίδει ἐπιτέλους ἕναν τέτιο νόμο καί καθορίζει, ὅτι *εἶναι ὑποχρεωτική* ἡ ἀργία τίς Κυριακές καί τίς γιορτές, γιά τήν παραχώρηση ὅμως αὐτή ἀπέναντι στούς ἐργάτες δέν παραλείπει τήν εὐκαιρία νά τούς πιέσει περισσότερο, ἀφαιρώντας ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ὑποχρεωτικῶν ἑορτῶν τό ἕνα τέταρτο τῶν ἑορτῶν πού γιορτάζονται συνήθως. Ἡ κυβέρνηση ἐνεργεῖ, συνεπῶς, σάν πραγματικός τοκογλύφος: κάνοντας μιά παραχώρηση, προσπαθεῖ νά τήν ἰσοφαρίσει μέ κάποιαν ἄλλη πίεση. Ὕστερα ἀπό ἕνα τέτιο νόμο εἶναι πολύ εὔκολο σέ ὁρισμένα ἐργοστάσια νά δοκιμάσουν τ' ἀφεντικά *νά ἐλαττώσουν* τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἀνάπαυσης τῶν ἐργατῶν, νά δοκιμάσουν νά ὑποχρεώσουν τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται τίς γιορτές πού γιορτάζονταν ὥς τώρα, δέν ἔχουν ὅμως συμπεριληφθεῖ ἀπό τό νόμο στόν ἀριθμό τῶν ὑποχρεωτικῶν ἡμερῶν ἀργίας. Γιά νά μήν ἐπιτρέψουν νά ἐπιδεινωθεῖ ἡ κατάστασή·τους, οἱ ἐργάτες καί ἀπό τήν ἄποψη αὐτή πρέπει νά εἶναι πάντοτε ἕτοιμοι νά ἀντισταθοῦν σέ κάθε προσπάθεια νά ἐλαττωθεῖ ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν ἀργίας. Ὁ νόμος ἀναφέρει μόνο τίς ὑποχρεωτικές μέρες ἀργίας· οἱ

σέ *ὅλα* τά ἐργοστάσια. Ὑπάρχουν καί πολλές ἄλλες γιορτές, πού γιορτάζονται ἀπό *τήν τεράστια πλειοψηφία* τῶν ἐργοστασίων, λ.χ. ἡ καθαρή Δευτέρα, ἡ Παρασκευή τῆς Τυροφάγου, ἡ Πέμπτη, ἡ Παρασκευή καί τό Σάββατο τῆς μεγάλης ἑβδομάδας καί πολλές ἄλλες.

ἐργάτες ὅμως ἔχουν τό δικαίωμα νά διεκδικοῦν ἐκτός ἀπ' αὐτές καί ἄλλες μέρες ἀργίας. Εἶναι μόνο ἀνάγκη νά ἐπιμένουν νά συμπεριληφθοῦν ὅλες οἱ μέρες ἀργίας στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης, καί νά μήν πιστεύουν τίς προφορικές ὑποσχέσεις. Οἱ ἐργάτες τότε μόνο μποροῦν νά εἶναι σίγουροι ὅτι δέ θά τούς ἀναγκάσουν νά ἐργάζονται μιά γιορτή, ὅταν ἡ γιορτή αὐτή θά ἔχει καταχωρηθεῖ στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης. Τό ἴδιο ἀκριβῶς πού γίνεται μέ τίς μέρες ἀργίας γίνεται καί σχετικά μέ τίς ἡμιαργίες. Ὁ νέος νόμος προσπάθησε ν' ἀφήσει τά πράγματα ὅπως ἦταν καί ἐνμέρει μάλιστα νά τά χειροτερέψει. Ὁ νόμος ὁρίζει μόνο μιά ἡμέρα ἡμιαργίας — συγκεκριμένα τήν παραμονή τῶν Χριστουγέννων: τή μέρα αὐτή ἡ δουλιά πρέπει νά τελειώσει τό ἀργότερο τό μεσημέρι. Αὐτό γινόταν καί ὥς τά τώρα στά περισσότερα ἐργοστάσια, καί ἄν σέ κανένα ἐργοστάσιο δέν ἄφηναν ἐλεύθερους τούς ἐργάτες τό μεσημέρι τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, τότε τούς παραχωροῦσαν συνήθως σάν ἡμιαργία τήν παραμονή κάποιας ἄλλης μεγάλης γιορτῆς. Γενικά μιά ἡμιαργία τό χρόνο ἦταν καθορισμένη ὥς τά τώρα στά περισσότερα ἐργοστάσια. Ἔπειτα τά Σάββατα καί τίς παραμονές τῶν ἑορτῶν ἡ ἐργάσιμη μέρα περιορίστηκε ἀπό τό νόμο σέ 10 ὧρες, δηλ. κατά $1\,^1/_2$ ὥρα λιγότερο ἀπό τή συνηθισμένη ἐργάσιμη μέρα. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἐπίσης ὁ νόμος δέν ἐπέφερε βελτίωση στή θέση τῶν ἐργατῶν, ἴσως μάλιστα καί νά τήν ἐπιδείνωσε: ὥς τά σήμερα *σχεδόν σ' ὅλα τά ἐργοστάσια* ἡ δουλιά τά Σάββατα τελείωνε νωρίτερα ἀπό ὅ,τι συνήθως. Ἕνας ἐρευνητής, πού εἶχε συγκεντρώσει πολλά στοιχεῖα πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα καί γενικά εἶχε γνωρίσει ἀπό κοντά τήν ἐργοστασιακή ζωή, βεβαίωνε: κατά μέσο ὅρο μποροῦμε νά ποῦμε, χωρίς νά πέσουμε σέ λάθος, ὅτι τά Σάββατα ἡ δουλιά τελειώνει 2 ὧρες νωρίτερα ἀπό τήν κανονισμένη ὥρα. Συνεπῶς, καί δῶ ὁ νόμος δέν ἔχασε τήν εὐκαιρία, μετατρέποντας *τή συνηθισμένη* ἀνάπαυση σέ *ὑποχρεωτική*, ν' ἀφαιρέσει ἀπό τούς ἐργάτες γιά τήν παραχώρηση αὐτή ἔστω καί ἄλλη μισή ὡρίτσα. Μισή ὡρίτσα κάθε βδομάδα, αὐτό μᾶς κάνει τό χρόνο (ἄν ὑπολογίσουμε 46 ἐργάσιμες βδομάδες) — 23 ὧρες, δηλ. 2 μέρες ἐπιπλέον δουλιά γιά τό ἀφεντικό... Δέν εἶναι ἄσχημο δῶρο στούς καϋμένους τούς φτωχούς μας ἐργοστασιάρχες! Μποροῦμε νά εἴμαστε βέβαιοι ὅτι αὐτοί οἱ ἱππότες τοῦ μπεζαχτᾶ δέ θά διστάσουν νά δεχτοῦν καί τό δῶρο αὐτό καί θά καταβάλουν κάθε προσπάθεια γιά ν' ἀνταμείψουν ἔτσι τόν ἑαυτό τους γιά τίς «θυσίες», πού

τούς ἐπιβάλλει ὁ νέος νόμος (ὅπως τούς ἀρέσει νά ἐκφράζονται), συνεπῶς κι ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη οἱ ἐργάτες πρέπει νά ὑπολογίζουν μόνο στόν ἑαυτό τους, στή δύναμη τῆς ἑνότητάς τους. Παρά τό νέο νόμο, ἡ ἐργατική τάξη, χωρίς ἐπίμονη πάλη, δέν μπορεῖ νά περιμένει οὔτε καί στόν τομέα αὐτό βελτίωση τῆς κατάστασής της.

VIII. ΜΕ ΤΙ ΕΞΑΣΦΑΛΙΖΕΤΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΝΟΜΟΥ;

Μέ τί ἐξασφαλίζεται γενικά ἡ ἐφαρμογή τῶν νόμων; Πρῶτο, μέ τήν ἐποπτεία γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου. Δεύτερο, μέ τίς κυρώσεις γιά τή μή ἐφαρμογή τοῦ νόμου. Ἄς δοῦμε, λοιπόν, πῶς ἔχουν τά πράγματα σχετικά μέ τό νέο ἐργοστασιακό νόμο. Ἡ ἐποπτεία γιά τήν ἐφαρμογή τῶν νόμων ἀνατίθεται στούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας. Ὡς τά σήμερα οἱ κανονισμοί γιά τήν ἐποπτεία τῶν ἐργοστασιακῶν ἐπιχειρήσεων, πού ἐκδόθηκαν τό 1886, σέ καμιά περίπτωση δέν ἴσχυαν γιά ὅλη τή Ρωσία, ἀλλά μόνο γιά ὁρισμένα κυβερνεῖα καί συγκεκριμένα γιά τά πιό βιομηχανικά. Ἡ ἐπέκταση τοῦ τομέα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ κανονισμοῦ γιά τήν ἐποπτεία τῶν ἐργοστασιακῶν ἐπιχειρήσεων ἀκολουθοῦσε πάντοτε κατά πόδας τήν ἐπέκταση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῶν ἀπεργιῶν τῶν ἐργατῶν. Τώρα, ταυτόχρονα μέ τό νόμο γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας, ἐκδόθηκε (ἐπίσης στίς 2/VI 1897) ὁ νόμος γιά τήν ἐπέκταση σ' ὅλη τή Ρωσία καί σ' ὅλο τό βασίλειο τῆς Πολωνίας τῆς ἐποπτείας τῶν ἐργοστασιακῶν ἐπιχειρήσεων. Αὐτή ἡ ἐπέκταση σ' ὅλη τή Ρωσία τῶν κανονισμῶν γιά τήν ἐποπτεία καί τήν καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας ἀποτελεῖ, βέβαια, ἕνα βῆμα πρός τά μπρός. Οἱ ἐργάτες θά τό χρησιμοποιήσουν αὐτό γιά νά ἐνημερώσουν μεγαλύτερο ἀριθμό συντρόφων τους σχετικά μέ τήν κατάστασή τους, σχετικά μέ τούς ἐργατικούς νόμους, μέ τή στάση τῆς κυβέρνησης καί τῶν ὑπαλλήλων της ἀπέναντι στούς ἐργάτες κτλ. Ἡ ὑπαγωγή ὅλων τῶν ρώσων ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν στούς κανονισμούς πού ἰσχύουν γιά τούς πρωτοπόρους ἐργάτες (τῶν κυβερνείων Πετρούπολης, Μόσχας, Βλαντίμιρ καί ἄλλων κυβερνείων) θά βοηθήσει, βέβαια, καί τό ἐργατικό κίνημα ν' ἀγκαλιάσει πιό γρήγορα ὅλους τούς ρώσους ἐργάτες. Τό κατά πόσο εἶναι *ἀποτελεσματική* ἡ ἐποπτεία γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου μέσω τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας, τό ζήτημα αὐτό δέ θά ἐξετάσουμε

λεπτομερειακά. Γι' αὐτό θά ἔπρεπε νά γραφτεῖ εἰδικό βιβλιαράκι (τόσο πλατύ εἶναι τό θέμα), καί ἴσως νά κατορθώσουμε ἄλλη φορά νά μιλήσουμε μέ τούς ἐργάτες γιά τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας. Θά παρατηρήσουμε μόνο σύντομα ὅτι στή Ρωσία διορίζονται τόσο λίγοι ἐπιθεωρητές ἐργασίας, πού πολύ σπάνια ἐμφανίζονται στά ἐργοστάσια. Οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας ὑπάγονται ὁλοκληρωτικά στό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, πού τούς μετατρέπει σέ ὑπηρέτες τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τούς ὑποχρεώνει νά καταγγέλουν στήν ἀστυνομία τίς ἀπεργίες καί τίς ἀναταραχές, τούς ὑποχρεώνει νά καταδιώκουν τούς ἐργάτες ὅταν φεύγουν ἀπό τό ἐργοστάσιο, ἀκόμα καί ὅταν δέν τούς καταδιώκει ὁ ἐργοστασιάρχης, μέ λίγα λόγια, μετατρέπει τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας σέ ἕνα εἶδος ἀστυνομικούς ὑπαλλήλους, σέ ἕνα εἶδος ἐνωματάρχες τοῦ ἐργοστασίου. Ὁ ἐργοστασιάρχης ἔχει χίλιους δυό τρόπους γιά νά ἐπηρεάζει τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας καί νά τούς ἀναγκάζει νά ἐνεργοῦν ὅπως θέλει αὐτός. Ἀντίθετα, οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν κανένα μέσο γιά νά ἐπηρεάζουν τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας, οὔτε καί μποροῦν νά ἔχουν τέτια μέσα οἱ ἐργάτες ὅσο δέ θά ἔχουν τό δικαίωμα νά συνέρχονται ἐλεύθερα, νά ὀργανώνουν σωματεῖα, νά γράφουν στόν τύπο γιά τίς ὑποθέσεις τους, νά ἐκδίδουν τίς ἐργατικές τους ἐφημερίδες. Ἐφόσον δέν ὑπάρχουν αὐτά τά δικαιώματα καμιά ἐποπτεία τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων πάνω στούς ἐργοστασιάρχες δέν μπορεῖ νά εἶναι καί δέ θά εἶναι ποτέ σοβαρή καί ἀποτελεσματική. Μόνο ὅμως ἡ ἐποπτεία δέν εἶναι ἀρκετή γιά νά ἐφαρμόζεται ὁ νόμος. Γιά νά ἐφαρμόζεται ὁ νόμος εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητο νά προβλέπονται αὐστηρές κυρώσεις γιά τή μή ἐφαρμογή του. Διαφορετικά τί νόημα θά ἔχει τό ὅτι ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας θά ὑποδείξει στόν ἐργοστασιάρχη ὅτι δέν ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τό νόμο; Ὁ ἐργοστασιάρχης δέ θά δόσει προσοχή σ' αὐτό καί θά κάνει ὅ,τι καί προηγούμενα. Γιά τό λόγο αὐτό, ὅταν ἐκδίδεται ἕνας νέος νόμος, καθορίζουν πάντοτε ποιά ποινή ἐπιβάλλεται σέ κεῖνον πού δέν τόν ἐφαρμόζει. *Ὁ νέος ὅμως νόμος τῆς 2 Ἰούνη 1897 γιά τόν περιορισμό τοῦ χρόνου ἐργασίας καί τήν ἀργία τίς γιορτές δέν προβλέπει κανενός εἴδους κυρώσεις γιά τή μή ἐφαρμογή του.* Ἀπό δῶ, οἱ ἐργάτες μποροῦν νά δοῦν πόσο διαφορετική εἶναι ἡ στάση τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στούς ἐργοστασιάρχες ἀπό τή στάση της ἀπέναντι στούς ἐργάτες. Ὅταν ἐκδίδουν ἕνα νόμο, λχ., γιά τό ὅτι οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν τό δικαίωμα νά φεύγουν ἀπό τό ἐργοστάσιο πρίν ἀπό τήν προθεσμία, καθο-

ρίζουν ἀμέσως καί τίς κυρώσεις γιά τήν ἀποχώρηση, καί μάλιστα ἕνα τόσο δρακόντειο μέτρο ὅπως ἡ σύλληψη. Γιά τήν ἀπεργία, λχ., ὁ νόμος ἀπειλεῖ τούς ἐργάτες μέ σύλληψη ἤ ἀκόμα καί μέ φυλάκιση, ἐνῶ ὁ ἐργοστασιάρχης γιά τή μή ἐφαρμογή τῶν διατάξεων, πού ὁδήγησε στήν ἀπεργία, τιμωρεῖται μόνο μέ πρόστιμο. Ἔτσι καί τώρα. Ἡ ἀπαίτηση τοῦ νόμου νά δίνει ὁ ἐργοστασιάρχης στούς ἐργάτες τήν ἀργία τῆς Κυριακῆς καί τῶν ἑορτῶν καί νά μήν τούς ἀπασχολεῖ πάνω ἀπό 11 $^1/_2$ ὥρες τό εἰκοσιτετράωρο, δέν ἐξασφαλίζεται μέ κανενός εἴδους κυρώσεις γιά τή μή ἐφαρμογή της. Τί λόγο θά δόσει ὁ ἐργοστασιάρχης, πού παραβίασε αὐτό τό νόμο; Τό πολύ-πολύ θά τόν παραπέμψουν στόν εἰρηνοδίκη, πού δέν μπορεῖ νά ἐπιβάλει πρόστιμο μεγαλύτερο ἀπό 50 ρούβλια, εἴτε ἡ ἴδια ἡ ἐπιτροπή γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις θά τοῦ ἐπιβάλει κάποια κύρωση ἐπίσης μέ τή μορφή προστίμου. Μήπως ὅμως ὁ ἐργοστασιάρχης θά φοβηθεῖ ἀπό τά 50 ρούβλια πρόστιμο; Ὁ ἐργοστασιάρχης δέ θά βγάλει μόνο 50 ρούβλια κέρδος, ὅταν ὑποχρεώσει ὅλους τούς ἐργάτες νά δουλέψουν γι' αὐτόν μιά νύχτα ἤ μιά γιορτή! Στόν ἐργοστασιάρχη συμφέρει πραγματικά περισσότερο νά παραβαίνει τό νόμο καί νά πληρώνει πρόστιμο. Τό γεγονός ὅτι ὁ νόμος δέν προβλέπει εἰδικές κυρώσεις γιά τή μή ἐφαρμογή του ἀπό τόν ἐργοστασιάρχη ἀποτελεῖ κατάφωρη ἀδικία, πού δείχνει ξεκάθαρα ὅτι ἡ κυβέρνησή μας θέλει ν' ἀφήσει ὅσο τό δυνατό περισσότερο διάστημα ἀνεφάρμοστο τό νόμο, ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν ἔχει διάθεση ν' ἀπαιτήσει αὐστηρά ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες νά συμμορφωθοῦν μέ τό νόμο. Καί σέ ἄλλες χῶρες ἔχει συμβεῖ σέ πολύ παλιούς καιρούς νά ἐκδόσει ἡ κυβέρνηση ἐργοστασιακούς νόμους χωρίς νά καθορίζει κυρώσεις γιά τή μή ἐφαρμογή τους. Οἱ νόμοι αὐτοί στήν πράξη δέν ἐφαρμόζονταν καθόλου κι ἔμεναν ἁπλά κουρελόχαρτα. Γιά τό λόγο αὐτό σέ ἄλλες χῶρες ἐδῶ καί πολύν καιρό ἐγκατέλειψαν τήν ἀνόητη αὐτή συνήθεια νά συντάσσουν νόμους, χωρίς νά ἐξασφαλίζουν τήν ἐφαρμογή τους. Σήμερα ἡ ρωσική κυβέρνηση ἐπαναλαβαίνει τό παλιό αὐτό κόλπο μέ τήν ἐλπίδα ὅτι δέ θά τό ἀντιληφθοῦν οἱ ἐργάτες. Ἡ ἐλπίδα ὅμως αὐτή εἶναι ἀβάσιμη. Μόλις οἱ ἐργάτες μάθουν τό νέο νόμο, θ' ἀρχίσουν μόνοι τους νά παρακολουθοῦν αὐστηρά τήν ἐφαρμογή του καί δέ θά ἐπιτρέπουν καί τήν παραμικρότερη παρέκκλιση ἀπ' αὐτόν, θά ἀρνοῦνται νά πιάσουν δουλιά ἐφόσον δέ θά ἐφαρμόζονται οἱ διατάξεις τοῦ νόμου. Αὐτή ἡ ἐποπτεία ἀπομέρους τῶν ἴδιων τῶν

ἐργατῶν θά εἶναι πιό ἀποτελεσματική ἀπό τήν ἐποπτεία ὁποιωνδήποτε ἐνωματαρχῶν τοῦ ἐργοστασίου. Χωρίς μιά τέτια ἐποπτεία ὁ νόμος δέ θά ἐφαρμόζεται.

IX. ΘΑ ΚΑΛΥΤΕΡΕΥΣΕΙ Ο ΝΕΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ;

Ἀπό πρώτη ματιά μπορεῖ μάλιστα νά φανεῖ παράξενο πού βάζουμε τό ἐρώτημα αὐτό. Ὁ νόμος περιορίζει τό χρόνο ἐργασίας καί καθιερώνει τήν ὑποχρεωτική ἀργία τίς Κυριακές καί τίς γιορτές, — πῶς μπορεῖ νά μήν ἀποτελεῖ αὐτό καλυτέρευση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν; Ἐμεῖς ὅμως ἔχουμε κιόλας δείξει λεπτομερειακά πιό πάνω πόσο ἀνακριβεῖς καί ἀόριστες εἶναι οἱ διατάξεις τοῦ νέου νόμου, πόσο συχνά ὁ νόμος, ἀναγράφοντας μιά διάταξη πού καλυτερεύει τή θέση τῶν ἐργατῶν, ἐκμηδενίζει τή διάταξη αὐτή, γιατί ἀφήνει ἐλεύθερο πεδίο στήν αὐθαιρεσία τοῦ ἀφεντικοῦ ἤ περιορίζει τίς ὑποχρεωτικές μέρες ἐργασίας σέ ἀριθμό πολύ μικρότερο ἀπό τόν ἀριθμό τῶν συνηθισμένων ἡμερῶν ἀργίας.

Ἄς ἐπιχειρήσουμε νά ὑπολογίσουμε ἄν μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου θά περιοριστεῖ ὁ χρόνος ἐργασίας, σέ περίπτωση πού ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν ἀργίας δέ θά εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τόν ἀριθμό πού καθορίζει ὁ νόμος, δηλαδή στήν περίπτωση πού θά παρέχεται ἀνάπαυση στούς ἐργάτες μόνο στίς ὑποχρεωτικές μέρες ἀργίας, πού καθορίζει ὁ νόμος, ἐνῶ τίς ὑπόλοιπες μέρες ἀργίας, πού τηροῦνται συνήθως, οἱ ἐργοστασιάρχες θά κατορθώσουν νά ἐξαναγκάσουν τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται. Ἄν θά τό πετύχουν ἤ ὄχι, αὐτό, φυσικά, εἶναι ἄλλο ζήτημα. Αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Δέ χωράει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες θά προσπαθήσουν νά ἀποζημιωθοῦν γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας, ἐλαττώνοντας τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἀργίας. Δέ χωράει ἐπίσης ἀμφιβολία ὅτι ὁ νόμος βοηθάει μέ κάθε τρόπο τήν εὐγενική αὐτή τάση τῶν κεφαλαιοκρατῶν νά πιέζουν τούς ἐργάτες. Ἄς δοῦμε λοιπόν τί θά γινόταν στήν περίπτωση αὐτή. Γιά νά συγκρίνουμε τό χρόνο ἐργασίας στήν παλιά τάξη πραγμάτων μέ τό χρόνο ἐργασίας στή νέα τάξη πραγμάτων (δηλαδή σύμφωνα μέ τό νόμο τῆς 2 τοῦ 1897), πρέπει νά πάρουμε *τόν ἀριθμό τῶν ὡρῶν ἐργασίας γιά ἕνα χρόνο:* μόνο μ' ἕναν τέτιον ὑπολογισμό μπορεῖ νά βρεῖ

κανείς καί όλες τίς μέρες άργίας καί τόν περιορισμό τῆς δουλιᾶς στίς παραμονές τῶν ἑορτῶν. Πόσες ὧρες τό χρόνο ἐργάζεται συνήθως ἕνας ρῶσος ἐργοστασιακός ἐργάτης σήμερα, δηλ. προτοῦ ἐφαρμοστεῖ ὁ νόμος τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897; Εἶναι αὐτονόητο ὅτι δέν ὑπάρχουν ἀπόλυτα ἀκριβῆ στοιχεῖα γι' αὐτό τό πράγμα, γιατί δέν μπορεῖ νά ὑπολογιστεῖ ὁ ἀριθμός τῶν ὡρῶν ἐργασίας τοῦ κάθε ἐργάτη. Πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε στοιχεῖα συγκεντρωμένα ἀπό *κάμποσα* ἐργοστάσια: προϋποτίθεται ὅτι στά ὑπόλοιπα ἐργοστάσια ὁ ἀριθμός τῶν ὡρῶν εἶναι περίπου ὁ ἴδιος ὅπως καί στά ἐργοστάσια πού ἔχουν ἐρευνηθεῖ. Ἂς πάρουμε τά στοιχεῖα, πού ἔχουν συγκεντρωθεῖ γιά τό κυβερνεῖο Μόσχας. Ὁ ἀριθμός τῶν ἐργάσιμων ἡμερῶν τοῦ χρόνου εἶχε ὑπολογιστεῖ μέ ἀκρίβεια σέ 45 μεγάλα ἐργοστάσια. Διαπιστώθηκε ὅτι καί στά 45 αὐτά ἐργοστάσια μαζί ἔχουμε 12 010 ἐργάσιμες μέρες τό χρόνο, δηλ. κατά μέσο ὅρο σέ κάθε ἐργοστάσιο ἀναλογοῦν 267 ἐργάσιμες μέρες τό χρόνο*. Ὁ ἀριθμός τῶν ὡρῶν ἐργασίας τή βδομάδα ἀνέρχεται κατά μέσο ὅρο (σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα γιά κάμποσες ἑκατοντάδες ἐργοστάσια) σέ 74, δηλ. σέ 12 $^1/_3$ ὧρες τήν ἡμέρα. Συνεπῶς, τό χρόνο ἦταν συνολικά 267X12 $^1/_3$ = 3 193 ὧρες ἐργασίας, ἤ γιά νά στρογγυλέψουμε τόν ἀριθμό 3300 ὧρες ἐργασίας. Γιά τήν Ὀδησσό ὑπολογίσαμε τά στοιχεῖα 54 μεγάλων ἐργοστασίων, γιά τά ὁποῖα ξέρουμε καί τόν ἀριθμό τῶν ἐργάσιμων ἡμερῶν τό χρόνο καί τόν ἀριθμό τῶν ὡρῶν. Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ μέσος ἀριθμός τῶν ὡρῶν ἐργασίας τό χρόνο σέ ὅλα αὐτά τά ἐργοστάσια εἶναι 3 139 ὧρες, δηλ. σημαντικά μικρότερος ἀπ' ὅ,τι στό κυβερνεῖο Μόσχας. Στήν Ὀδησσό ἡ ἐργάσιμη μέρα εἶναι πιό μικρή: ἡ πιό συνηθισμένη εἶναι 10 $^1/_2$ ὧρες καί κατά μέσο ὅρο γιά τά 54 αὐτά ἐργοστάσια εἶναι 10,7 ὧρες. Συνεπῶς, ὁ ἐτήσιος ἀριθμός τῶν ὡρῶν ἐργασίας εἶναι μικρότερος, παρά τό γεγονός ὅτι εἶναι μικρότερος ὁ ἀριθμός ἡμερῶν ἀργίας. Ἂς δοῦμε πόσες ὧρες ἐργασίας θά ἔχουμε σύμφωνα μέ τό νέο νόμο. Πρίν ἀπ' ὅλα ἄς καθορίσουμε τόν ἀριθμό τῶν ἐργάσιμων ἡμερῶν τό χρόνο. Γιά νά γίνει αὐτό, ἀπό τίς 365 πρέπει ν' ἀφαιρέσουμε, πρῶτο, τίς

* Ἂν οἱ ἐργάσιμες μέρες τοῦ χρόνου εἶναι 267, αὐτό σημαίνει ὅτι οἱ μή ἐργάσιμες, οἱ μέρες ἀργίας εἶναι 98. Πιό πάνω εἴπαμε ὅτι οἱ μέρες ἀργίας εἶναι 89, εἴχαμε πάρει ὅμως, πρῶτο, μόνο τά ἐργοστάσια ὅπου ἡ δουλιά γίνεται μέ μηχανές, καί δεύτερο, ὄχι τό μέσο ἀριθμό ἡμερῶν ἀργίας σέ ὅλα τά ἐργοστάσια, ἀλλά τόν ἀριθμό ἡμερῶν ἀργίας, πού συναντᾶμε συχνότερα.

66 γιορτές· δεύτερο, τή μισή μέρα τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων· τρίτο, πρέπει ν' ἀφαιρέσουμε τόν ἐλεύθερο χρόνο πού ἔχει ὁ ἐργάτης τελειώνοντας τίς παραμονές τῶν ἡμερῶν ἀργίας τή δουλιά $1^1/_2$ ὥρα νωρίτερα. Ἔχουμε 60 παραμονές ἑορτῶν (καί ὄχι 66, γιατί κάπου 6 μέρες ἀργίας ἀκολουθοῦνται ἀπό ἄλλες μέρες ἀργίας). Συνεπῶς, ἀπό τήν ἐλάττωση τῆς ἐργασίας κατά τίς παραμονές τῶν ἡμερῶν ἀργίας θά ἔχουμε $60 \text{X} 1^1/_2 = 90$ ὧρες ἐργασίας ἤ 8 ἐργάσιμες μέρες. Συνολικά ἀπό τίς 365 πρέπει ν' ἀφαιρέσουμε $74^1/_2$ μέρες ἀργίας (66 $+^1/_2 + 8 = 74^1/_2$). Θά ἔχουμε ἔτσι $290^1/_2$ ἐργάσιμες μέρες ἤ $290^1/_2 \text{X} 11^1/_2 = 3\,340$ ὧρες ἐργασίας. Συνεπῶς, βγαίνει πώς, ἄν ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν ἀργίας περιοριστεῖ στόν ἀριθμό τῶν ὑποχρεωτικῶν ἀπό τό νόμο ἡμερῶν ἀργίας, *τότε ἡ κατάσταση τῶν ἐργατῶν ὄχι μόνο δέ θά καλυτερέψει ἀπό τήν ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου, ἀλλά μᾶλλον θά χειροτερέψει* : γενικά ὁ ἐτήσιος χρόνος ἐργασίας τους θά μείνει ὁ ἴδιος ἤ ἀκόμα καί *θ' αὐξηθεῖ!* Φυσικά, ὁ ὑπολογισμός αὐτός εἶναι μόνο κατά προσέγγιση: δέν μπορεῖ ὁ ὑπολογισμός νά γίνει μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Ὁ ὑπολογισμός ὅμως αὐτός στηρίζεται σέ ἀπολύτως ἔγκυρα στοιχεῖα καί μᾶς δείχνει καθαρά πόσο πονηρό κόλπο ἔβαλε σέ ἐνέργεια ἡ κυβέρνηση γιά νά πιέσει τούς ἐργάτες, ἐλαττώνοντας τόν ἀριθμό τῶν ὑποχρεωτικῶν ἡμερῶν ἀργίας σέ σύγκριση μέ τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἀργίας πού τηροῦνται συνήθως. Ὁ ὑπολογισμός αὐτός δείχνει καθαρά πώς ἄν οἱ ἐργάτες δέν ὑποστηρίξουν γερά ὁ ἕνας τόν ἄλλο καί δέν προβάλουν ἀπό κοινοῦ ἀντίσταση στούς ἐργοστασιάρχες, ἡ κατάστασή τους μπορεῖ νά χειροτερέψει μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ νέου νόμου! Καί μάλιστα μήν ξεχνᾶτε πώς ὅλος αὐτός ὁ ὑπολογισμός ἀφορᾶ μόνο τή δουλιά *τῆς ἡμέρας* καί συγκεκριμένα τή δουλιά στίς *ταχτικές* ὧρες ἐργασίας. Καί οἱ ὑπερωρίες; Μά γι' αὐτές ὁ νόμος δέν καθόρισε κανένα περιορισμό καί εἶναι ἄγνωστο ἄν οἱ κ.κ. ὑπουργοί θά συμπεριλάβουν κανένα περιορισμό στούς κανονισμούς πού τούς «ἀνατέθηκε» νά ἐκδόσουν. Αὐτή ἡ ἔλλειψη περιορισμῶν γιά τίς ὑπερωρίες εἶναι ἡ κυριότερη αἰτία, πού μᾶς κάνει ν' ἀμφιβάλλουμε ἄν ὁ νέος νόμος θά καλυτερέψει τήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν. Ἄν μέ τήν ἐλάττωση τῆς κανονικῆς (ταχτικῆς) ἐργάσιμης μέρας τό μεροκάματο τῆς πλειοψηφίας τῶν ρώσων ἐργατῶν θά ἐξακολουθήσει νά εἶναι τόσο σκανδαλώδικα χαμηλό, ὅπως καί τώρα, *τότε ὁ ἐργάτης θά ὑποχρεωθεῖ ἀπό ἀνέχεια νά δεχτεῖ νά δουλέψει ὑπερωρίες καί ἡ κατάστασή του δέ θά καλυτερέψει.*

῾Ο ἐργάτης δέν πρέπει νά ἐργάζεται περισσότερο ἀπό 8 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο, γιά νά ἔχει τόν καιρό νά ἀναπαύεται, νά μορφώνεται, νά κάνει χρήση τῶν δικαιωμάτων του σάν ἄνθρωπος, σάν οἰκογενειάρχης, σάν πολίτης. ῾Ο ἐργάτης δέν πρέπει νά παίρνει μεροκάματο πείνας, ἀλλά μεροκάματο ἀρκετό γιά νά ζεῖ σάν ἄνθρωπος, νά ἐπωφελεῖται καί ὁ ἴδιος ἀπό τίς τελειοποιήσεις, πού εἰσάγονται στήν ἐργασία καί νά μή δίνει ὅλο τό κέρδος στούς ἐκμεταλλευτές του. Ἄν ὅμως ὁ ἐργάτης ὑποχρεωθεῖ νά ἐργάζεται μέ τό ἴδιο μεροκάματο τόσες ὧρες ὅσες ἐργαζόταν καί προηγούμενα, τότε μήπως δέ θά τοῦ εἶναι τό ἴδιο ἄν αὐτή ἡ ὑπέρμετρη δουλιά του θά ὀνομάζεται κανονική δουλιά ἤ ὑπερωρία; ῾Ο νόμος γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης μέρας θά μείνει τότε *νεκρό γράμμα*, θ' ἀποδειχτεῖ πώς εἶναι ἕνα *κουρελόχαρτο*. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ νέος νόμος δέ θά θίξει καθόλου τούς ἐργοστασιάρχες, δέ θά τούς ἀναγκάσει νά κάνουν καμιά παραχώρηση στήν ἐργατιά. Καί οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, γιά ν' ἀποχτήσουν τήν εὔνοια τῶν κεφαλαιοκρατῶν, *ἄρχισαν κιόλας νά κάνουν ἀνοιχτά ὑπαινιγμούς γι' αὐτό*: στό ἴδιο ἄρθρο τοῦ «Βέστνικ Φινάνσοφ» λένε στούς κ.κ. ἐργοστασιάρχες τά παρακάτω καθησυχαστικά λόγια: «῾Ο νέος νόμος, περιορίζοντας τήν ἐλευθερία τοῦ συμβολαίου μίσθωσης στίς συνηθισμένες ἐργασίες, δέν ἀφαιρεῖ ἀπό τόν ἐργοστασιάρχη τή δυνατότητα νά βάζει τήν ἐπιχείρηση νά ἐργάζεται ὁποιαδήποτε ὥρα τῆς μέρας καί τῆς νύχτας καί σέ περίπτωση ἀνάγκης» (ναί! ναί! οἱ καϋμένοι, οἱ καταπιεζόμενοι ἐργοστασιάρχες μας τόσο συχνά νιώθουν τήν «ἀνάγκη» τῆς δωρεάν ἐργασίας τῶν ρώσων ἐργατῶν!) «καί τίς μέρες ἀργίας, κλείνοντας γιά τό σκοπό αὐτό εἰδικές συμφωνίες (γιά ὑπερωρίες) μέ τούς ἐργάτες».

Βλέπετε πόσο κόβονται οἱ λακέδες αὐτοί τοῦ μπεζαχτᾶ! Ἐσεῖς, κύριοι ἐργοστασιάρχες, λένε, μήν πολυστενοχωριέστε: μπορεῖτε «νά βάζετε τό ἐργοστάσιό σας νά ἐργάζεται ὁποιαδήποτε ὥρα τῆς μέρας καί τῆς νύχτας», μόνο πού τότε ἡ δουλιά αὐτή, πού πρῶτα θεωροῦνταν κανονική, πρέπει νά ὀνομαστεῖ *ὑπερωρία. Ἀλλάζει ἁπλῶς ἡ ὀνομασία τῆς δουλιᾶς, καί τίποτε ἄλλο!*

Τό πιό καταπληχτικό σ' αὐτή τή δήλωση εἶναι ἡ ξετσιπωσιά τῶν ὑπαλλήλων· εἶναι προκαταβολικά σίγουροι πώς δέ θά ὑπάρχει κανένας περιορισμός ὅσον ἀφορᾶ τίς ὑπερωρίες (ἄν περιοριστοῦν οἱ ὑπερωρίες, τότε ὁ ἐργοστασιάρχης δέ θά μπορεῖ νά βάζει τό ἐργοστάσιό του νά δουλεύει ὁποιαδήποτε ὥρα

τῆς μέρας καί τῆς νύχτας!). Εἶναι προκαταβολικά σίγουροι πώς οἱ κυνικές καί ἀνοιχτές συστάσεις τους πρός τούς ἐργοστασιάρχες νά μήν πολυσκοτίζονται δέ θά φτάσουν στ' αὐτιά τῶν ἐργατῶν! Μοῦ φαίνεται πώς στό σημεῖο αὐτό διέπρεψαν καί οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν! Γιά τούς ἐργάτες θά εἶναι πολύ διδαχτικό νά μάθουν *πῶς* συζητοῦν οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι μέ τούς ἐργοστασιάρχες καί *τί* τούς συμβουλεύουν. Ἅμα τό μάθουν αὐτό, οἱ ἐργάτες θά καταλάβουν ὅτι κάτω ἀπό τό προκάλυμμα τοῦ νέου νόμου ξεσηκώνονται ἐναντίον τους οἱ παλιοί ἐχθροί μέ τίς παλιές τάσεις νά ὑποδουλώσουν τόν ἐργάτη πάνω στήν πιό *«νόμιμη βάση»*.

X. ΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΝΟΜΟΥ;

Ξέρουμε τώρα τό νέο νόμο μέ ὅλες τους τίς λεπτομέρειες. Μᾶς μένει νά ἐξετάσουμε ἀκόμα *ποιά εἶναι ἡ σημασία* τοῦ νόμου αὐτοῦ γιά τούς ἐργάτες καί γιά τό ἐργατικό κίνημα τῆς Ρωσίας.

Ἡ σημασία τοῦ νέου ἐργοστασιακοῦ νόμου συνίσταται στό ὅτι, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἀποτελεῖ ἀναγκαστική ὑποχώρηση τῆς κυβέρνησης, στό ὅτι εἶναι μιά κατάχτηση πού οἱ ἑνωμένοι καί συνειδητοί ἐργάτες *ἀπόσπασαν* ἀπό τήν ἀστυνομική κυβέρνηση. Ἡ ἔκδοση τοῦ νόμου αὐτοῦ δείχνει *τήν ἐπιτυχία* τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας, δείχνει πόση τεράστια δύναμη κλείνουν μέσα τους οἱ συνειδητές καί ἐπίμονες διεκδικήσεις τῶν ἐργατικῶν μαζῶν. Οὔτε οἱ διώξεις, οὔτε οἱ μαζικές συλλήψεις καί ἐκτοπίσεις, οὔτε οἱ μεγάλες πολιτικές δίκες, οὔτε ὁ κατατρεγμός τῶν ἐργατῶν — τίποτα δέν ὠφέλησε. Ἡ κυβέρνηση ἔβαλε σέ ἐνέργεια ὅλα τά μέσα της καί ὅλες τίς δυνάμεις της. Ρίχτηκε στούς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης μέ ὅλο τό βάρος τῆς τεράστιας ἐξουσίας πού ἔχει. Καταδίωκε καί κατάτρεχε τούς ἐργάτες χωρίς καμιά δίκη, μέ πρωτοφανῆ σκληρότητα, προσπαθώντας μέ κάθε θυσία *νά ξεριζώσει* ἀπό τούς ἐργάτες τό πνεῦμα τῆς διαμαρτυρίας καί τῆς πάλης, προσπαθώντας *νά πνίξει* τό ἀναπτυσσόμενο σοσιαλιστικό κίνημα τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες καί ἐνάντια στήν κυβέρνηση. Τίποτε δέν ὠφέλησε καί ἡ κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά πειστεῖ ὅτι καμιά καταδίωξη μεμονωμένων ἐργατῶν δέ θά μπορέσει νά ξεριζώσει *τό ἐργατικό κίνημα* καί ὅτι πρέπει νά κάνει ὑποχωρήσεις. Ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση, πού θεω-

ρεῖται πανίσχυρη καί ἀνεξάρτητη ἀπό τό λαό, βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά ὑποχωρήσει μπροστά στίς διεκδικήσεις μερικῶν δεκάδων χιλιάδων ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης. Εἴδαμε πόσο ἀσήμαντες, πόσο διφορούμενες εἶναι οἱ παραχωρήσεις αὐτές. Πρόκειται ὅμως μόνο γιά τό πρῶτο βῆμα. Τό ἐργατικό κίνημα ἀπό καιρό πιά ἔχει ξεπεράσει τά πλαίσια τῆς Πετρούπολης· ἀναπτύσσεται ὅλο καί πιό πλατιά, ἀγκαλιάζοντας ὅλο καί πιό βαθιά τίς μάζες τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν *σέ ὅλη τή χώρα* καί ὅταν ὅλες αὐτές οἱ μάζες, καθοδηγούμενες ἀπό τό ἑνιαῖο κόμμα τῶν σοσιαλιστῶν, θά προβάλουν ἀπό κοινοῦ τίς διεκδικήσεις τους, — τότε πιά ἡ κυβέρνηση δέ θά μπορέσει νά ξεφύγει μέ μιά τόσο τιποτένια παραχώρηση!

Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἡ σημασία τοῦ νέου νόμου συνίσταται στό ὅτι κατ' ἀνάγκην καί ἀναπόφευχτα *δίνει μιά καινούργια ὤθηση* στό ρωσικό ἐργατικό κίνημα. Εἴδαμε πῶς ὁ νόμος προσπάθησε ν' ἀφήσει παντοῦ παραθυράκια γιά τούς ἐργοστασιάρχες, πῶς ἐπεδίωξε ν' ἀφήσει ἀκαθόριστα τά πιό σπουδαῖα ζητήματα. Ἡ πάλη ἀνάμεσα στούς ἐργοστασιάρχες καί στούς ἐργάτες γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου αὐτοῦ θ' ἀρχίσει παντοῦ· ἡ πάλη αὐτή θά διεξαχθεῖ σέ πολύ πλατύτερα πλαίσια, γιατί ὁ νόμος ἐπεκτείνεται σ' ὅλη τή Ρωσία. Καί οἱ ἐργάτες θά μπορέσουν νά διεξαγάγουν τήν πάλη αὐτή συνειδητά καί σταθερά, θά μπορέσουν νά ἐπιμείνουν στίς διεκδικήσεις τους, θά μπορέσουν ν' ἀποφύγουν τίς παγίδες, πού τούς στήνουν οἱ ἀστυνομικοί μας νόμοι ἐνάντια στίς ἀπεργίες. Ἡ καθιέρωση τοῦ καινούργιου ἐργοστασιακοῦ καθεστῶτος, ἡ ἀλλαγή στήν τεράστια πλειοψηφία τῶν ἐργοστασίων ὅλης τῆς Ρωσίας τῆς συνηθισμένης, κανονικῆς μέρας, θά φέρει τεράστιο ὄφελος: θ' ἀναταράξει τά πιό καθυστερημένα στρώματα τῶν ἐργατῶν· θά ξυπνήσει παντοῦ τό πιό ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τά ζητήματα καί τούς κανονισμούς τῆς ἐργοστασιακῆς ζωῆς· θ' ἀποτελέσει μιά ὑπέροχη, κατάλληλη, *νόμιμη* ἀφορμή γιά τούς ἐργάτες νά προβάλλουν *τίς διεκδικήσεις* τους, νά ὑπερασπίζουν *τή δική τους ἀντίληψη γιά τό νόμο*, νά ὑπερασπίζουν *τά παλιά ἔθιμα*, ὅταν αὐτά συμφέρουν καλύτερα στούς ἐργάτες (λχ., νά ὑπερασπίζουν *τίς συνηθισμένες μέρες ἀργίας* νά ἐπιμένουν ὥστε ἡ ἐργασία τὰ Σάββατα νά τελειώνει ὄχι $1^1/_2$ ἀλλά 2 καί πλέον ὧρες νωρίτερα), νά διεκδικοῦν καλύτερους ὅρους μέ *τίς καινούργιες συμφωνίες* γιά τίς ὑπερωρίες, νά προσπαθοῦν νά πετύχουν *μεγαλύτερο μεροκάματο* ὥστε ἡ μείωση

τῆς ἐργάσιμης μέρας νά φέρει πραγματικό ὄφελος στούς ἐργάτες χωρίς καμιά ζημιά γι' αὐτούς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

I

Τό βιβλιαράκι γιά τό νέο ἐργοστασιακό νόμο (νόμος τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897) εἶχε πιά γραφτεῖ, ὅταν δημοσιεύτηκε στίς ἀρχές τοῦ Ὀχτώβρη *ὁ κανονισμός γιά τήν ἐφαρμογή* τοῦ νόμου αὐτοῦ, κανονισμός, πού ἐπικυρώθηκε στίς 20 τοῦ Σεπτέμβρη 1897 ἀπό τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν σέ συμφωνία μέ τό ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν. Μιλήσαμε κιόλας πιό πάνω γιά τήν τεράστια σημασία πού θά ἔχει γιά ὅλο τό νόμο ὁ κανονισμός αὐτός. Τούτη τή φορά τό ὑπουργεῖο βιάστηκε νά ἐκδόσει τὸν κανονισμό πρίν μπεῖ σέ ἰσχή ὁ νέος νόμος, γιατί στόν κανονισμό (ὅπως θά τό δοῦμε ἀμέσως) ἀναφέρονται οἱ περιπτώσεις στίς ὁποῖες ἐπιτρέπεται νά μήν ἐφαρμόζονται οἱ διατάξεις τοῦ νέου νόμου, δηλ. ἐπιτρέπεται στούς ἐργοστασιάρχες «νά βάζουν τό ἐργοστάσιό τους νά ἐργάζεται» πάνω ἀπό τίς ὧρες πού καθορίζει ὁ νόμος. Ἄν ὁ κανονισμός αὐτός δέν ἦταν ἐπιταχτικά ἀναγκαῖος γιά τούς ἐργοστασιάρχες, — οἱ ἐργάτες θά ἔπρεπε φυσικά, νά περιμένουν πολύν καιρό ἀκόμα τήν ἔκδοσή του. Ἀμέσως ὕστερα ἀπό τόν «κανονισμό» δημοσιεύτηκαν καί οἱ «ὁδηγίες πρός τούς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας» σχετικά μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897 μέ τό πρόσχημα ὅτι πρόκειται ἁπλῶς *νά ἐξηγηθεῖ* στούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου· οἱ ὁδηγίες αὐτές νομιμοποιοῦν τήν πλήρη αὐθαιρεσία τῶν ὑπαλλήλων καί στρέφονται ὁλοκληρωτικά *ἐνάντια στούς ἐργάτες*, ἐπιτρέποντας στούς ἐργοστασιάρχες νά παρακάμπτουν μέ κάθε τρόπο τό νόμο. Ἡ αὐτοκρατορική κυβέρνηση ἀγαπάει πολύ νά γράφει ὄμορφα λόγια στούς νόμους καί ὕστερα ἐπιτρέπει νά παρακάμπτονται οἱ νόμοι αὐτοί, ἀντικαθισταίνοντάς τους *μέ ὁδηγίες*. Ἄν ἀναλύσουμε λεπτομερεια-

κά τόν κανονισμό, θά δοῦμε ὅτι τέτιες ἀκριβῶς εἶναι οἱ καινούργιες ὁδηγίες. Θά δοῦμε ἐπίσης ὅτι οἱ «ὁδηγίες» αὐτές στό μεγαλύτερο μέρος τους *ἔχουν ἀντιγραφεῖ λέξη πρός λέξη* ἀπό τό ἄρθρο τοῦ «Βέστνικ Φινάνσοφ», πού τό ἀναφέραμε πολλές φορές στό βιβλιαράκι γιά τό νέο νόμο*. Λογουχάρη, ἀναφέραμε ἐκεῖ πῶς τό «Βέστνικ Φινάνσοφ» ὑπόδειξε ἕναν τρόπο στρεψοδικίας στούς ἐργοστασιάρχες: συγκεκριμένα τό «Βέστνικ Φινάνσοφ» διευκρίνισε ὅτι ὁ νέος νόμος δέν ἐφαρμόζεται στίς περιπτώσεις πού τό συμβόλαιο τοῦ ἐργάτη μέ τόν ἐργοστασιάρχη δέν ἀναφέρει τίποτε γιά τό χρόνο ἐργασίας, γιατί στήν περίπτωση αὐτή ὁ ἐργάτης εἶναι τάχα «πρόσωπο πού παίρνει παραγγελία καί ὄχι μισθωτός ἐργάτης». Τή στρεψόδικη αὐτή ἐξήγηση τήν ἐπαναλαβαίνουν κατά γράμμα οἱ «ὁδηγίες». Ὁ κανονισμός ἀποτελεῖται ἀπό 22 ἄρθρα, ἀπό τά ὁποῖα ὅμως πολλά ἐπαναλαβαίνουν ἁπλῶς ἀτόφια τά ἄρθρα τοῦ νόμου τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897. Θά σημειώσουμε ὅτι ὁ κανονισμός αὐτός ἀφορᾶ μόνον τούς ἐργοστασιάρχες, «πού ὑπάγονται στό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν»· δέν ἀφορᾶ οὔτε τά ὀρυχεῖα, οὔτε τά μηχανοστάσια τῶν σιδηροδρόμων, οὔτε τά κρατικά ἐργοστάσια. Πρέπει νά γίνεται αὐστηρός ξεχωρισμός ἀνάμεσα σ' αὐτόν τόν κανονισμό καί στόν ἴδιο τό νόμο: ὁ κανονισμός ἐκδόθηκε μόνο *γιά ν' ἀναπτύξει* τό νόμο, καί οἱ ὑπουργοί, πού τόν ἐκδόσανε, μποροῦν νά τόν συμπληρώσουν, νά τόν ἀλλάξουν, νά ἐκδόσουν καινούργιο. Ὁ κανονισμός μιλάει γιά τά παρακάτω πέντε ζητήματα: 1) γιά τά διαλείμματα· 2) γιά τήν ἀνάπαυση τίς Κυριακές καί τίς γιορτές· 3) γιά τίς περιπτώσεις μή ἐφαρμογῆς τοῦ νέου νόμου· 4) γιά τίς βάρδιες· 5) γιά τίς ὑπερωρίες. Ἄς ἐξετάσουμε λεπτομερειακά τόν κανονισμό πάνω σέ κάθε ζήτημα καί σέ σχέση μέ τόν κανονισμό αὐτό ἄς δοῦμε μέ ποιόν τρόπο τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν στίς ὁδηγίες του συστήνει νά ἐφαρμόζεται αὐτός ὁ κανονισμός.

II

Ὅσον ἀφορᾶ τά διαλείμματα ὁ κανονισμός καθορίζει: πρῶτο, ὅτι τά διαλείμματα δέν συμπεριλαβαίνονται στόν ἀριθμό τῶν ὡρῶν ἐργασίας, ὅτι ὁ ἐργάτης εἶναι ἐλεύθερος τήν ὥρα

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 284. *Ἡ Σύντ.*

τοῦ διαλείμματος· τά διαλείμματα πρέπει ν' ἀναγράφονται στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης· δεύτερο, ὅτι τό διάλειμμα πρέπει νά ὁρίζεται ὑποχρεωτικά μόνο στήν περίπτωση πού ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι μεγαλύτερος ἀπό 10 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο καί ὅτι τό διάλειμμα δέν πρέπει νά εἶναι μικρότερο ἀπό μιά ὥρα. Ἡ διάταξη αὐτή δέν καλυτερεύει καθόλου τή θέση τῶν ἐργατῶν. Μάλλον τό ἀντίθετο. Τό διάλειμμα τῆς μιᾶς ὥρας εἶναι ἐξαιρετικά μικρό: στά περισσότερα ἐργοστάσια ἔχει καθιερωθεῖ $1^1/_2$ ὥρα διάλειμμα γιά τό μεσημεριανό φαγητό καί κάποτε κι ἄλη μισή ὥρα διάλειμμα γιά τό πρωινό. Οἱ ὑπουργοί φρόντισαν νά διαλέξουν τό μικρότερο διάλειμμα! Μέσα σέ μιά ὥρα ὁ ἐργάτης συνήθως οὔτε κάν προλαβαίνει νά πάει σπίτι του νά φάει.

Φυσικά, οἱ ἐργάτες δέ θά ἐπιτρέψουν νά καθοριστεῖ ἕνα τόσο μικρό διάλειμμα καί θ' ἀπαιτήσουν μεγαλύτερο. Μιά ἄλλη ἐπιφύλαξη σχετικά μέ τόν ὑποχρεωτικό χαρακτήρα τοῦ διαλείμματος δημιουργεῖ ἐπίσης τήν ἀπειλή ν' ἀσκεῖται πίεση πάνω στούς ἐργάτες: σύμφωνα μέ τόν κανονισμό τῶν ὑπουργῶν τό διάλειμμα εἶναι *ὑποχρεωτικό* μόνον ὅταν ἡ ἐργάσιμη μέρα ξεπερνάει τίς 10 ὧρες! Συνεπῶς, ὅταν ἡ ἐργάσιμη μέρα εἶναι 10 ὧρες, ὁ ἐργοστασιάρχης ἔχει τό δικαίωμα νά μήν ἐπιτρέπει διάλειμμα στούς ἐργάτες! Καί πάλι θά χρειαστεῖ οἱ ἐργάτες νά φροντίσουν πιά μόνοι τους, ὥστε οἱ ἐργοστασιάρχες νά μή μπορέσουν, καί νά μή τολμήσουν νά χρησιμοποιήσουν τό δικαίωμα αὐτό. Οἱ ἐργάτες μποροῦν νά μή συμμορφώνονται μέ μιά τέτια διάταξη (ὅταν ἀναγράφεται στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης) καί ν' ἀπαιτοῦν νά ἔχουν πιό συχνά διάλειμμα. Γιά τούς ὑπουργούς φάνηκαν λίγες ἀκόμα κι αὐτές οἱ πιέσεις. Σέ μιά «ὑποσημείωση» σχετικά μέ τή διάταξη αὐτή λέγεται ἀκόμα πώς «σέ περιπτώσεις σημαντικῶν ἐμποδίων *ἐπιτρέπονται* παρεκκλίσεις ἀπό τήν ἀπαίτηση αὐτή», δηλ. *ἐπιτρέπεται* στούς κ.κ. ἐργοστασιάρχες νά μήν παραχωροῦν καθόλου διάλειμμα στούς ἐργάτες! Οἱ ὑπουργοί τό ἐπιτρέπουν αὐτό, εἶναι ὅμως πολύ λίγο πιθανό ὅτι θά τό *ἐπιτρέψουν* καί οἱ ἐργάτες. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, οἱ ὑπουργοί *ἐπιτρέπουν* παρεκκλίσεις καί ὅταν θά διαπιστώνεται ὅτι ἡ διάταξη γιά διάλειμμα θεωρεῖται κοπιαστική γιά τούς ἐργάτες. Ὦ, στοργικοί κύριοι ὑπουργοί! Οἱ ὑπουργοί μας σκέφτηκαν ὅτι γιά τούς ἐργάτες μπορεῖ νά εἶναι «κοπιαστικό» νά διακόπτουν τή δουλιά, ὅτι ὅμως γιά τούς ἐργάτες εἶναι «κοπιαστικό» νά προλαβαίνουν νά τρῶνε τό μεσημέρι μέσα σέ μιά ὥρα ἤ ὅτι

τούς εἶναι ἀκόμα πιό «κοπιαστικό» νά δουλεύουν *ἐπί 10 ὧρες* χωρίς διακοπή, — γι' αὐτό τό πράγμα οἱ κ.κ. ὑπουργοί δέν ἔβγαλαν τσιμουδιά! Ἡ τρίτη διάταξη σχετικά μέ τό διάλειμμα ἀπαιτεῖ νά δίνεται στόν ἐργάτη ἡ δυνατότητα νά τρώει τό λιγότερο κάθε 6 ὧρες. Ὁ κανονισμός ὅμως δέν ἀπαιτεῖ *διάλειμμα* κάθε 6 ὧρες· τότε τί νόημα ἔχει ἡ διάταξη αὐτή; Πῶς μπορεῖ ὁ ἐργάτης νά φάει χωρίς διάλειμμα; Οἱ κ.κ. ὑπουργοί δέ δυσκολεύτηκαν καί πολύ σχετικά μ' αὐτό. Ἄν δέν ὑπάρχει διάλειμμα (λέει ὁ κανονισμός), τότε στόν ἐργάτη «πρέπει νά δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά τρώει τήν ὥρα τῆς δουλιᾶς καί ὁ κανονισμός ἐσωτερικῆς τάξης πρέπει νά καθορίζει τό μέρος ὅπου θά τρώει ὁ ἐργάτης». Ὅλος αὐτός ὁ κανονισμός εἶναι μιά τέτια ἀνοησία, πού δέν μπορεῖς παρά ν' ἀπορεῖς! Ἕνα ἀπό τά δυό: *εἴτε* αὐτό «τό μέρος ὅπου θά τρώει» θά καθοριστεῖ *νά μήν εἶναι ἐκεῖ ὅπου δουλεύει ὁ ἐργάτης* καί τότε εἶναι ἀναπόφευχτο *τό διάλειμμα*. Εἴτε τό μέρος αὐτό θά καθοριστεῖ νά εἶναι ἐκεῖ *ὅπου δουλεύει ὁ ἐργάτης* καί τότε τί νόημα ἔχει ὁ καθορισμός τοῦ μέρους; Ὁ ἐργάτης δέν ἔχει τό δικαίωμα νά διακόπτει τή δουλιά, — πῶς μπορεῖ ὅμως νά φάει *χωρίς νά διακόψει* τή δουλιά; Οἱ κ.κ. ὑπουργοί βλέπουν τόν ἐργάτη σάν μηχανή: τή μηχανή μπορεῖ κανείς νά τήν ταΐζει μέ λάδι τήν ὥρα πού κινεῖται, γιατί λοιπόν (σκέφτονται τά «στοργικά» μας τσιράκια τοῦ κεφαλαίου, οἱ ὑπουργοί) νά μήν μπορεῖ καί ὁ ἐργάτης νά στουπώνει μέσα του τήν τροφή τήν ὥρα τῆς δουλιᾶς; Στούς ἐργάτες ἀπομένει μόνο μιά ἐλπίδα, ὅτι ἡ ἀνόητη αὐτή διάταξη μποροῦσε νά ἐπινοηθεῖ μόνο στά γραφεῖα τῶν ρώσων δημοσίων ὑπαλλήλων καί δέ θά ἐφαρμοστεῖ στήν πράξη. Οἱ ἐργάτες θ' ἀπαιτοῦν «τό μέρος ὅπου θά τρῶνε» *νά μήν εἶναι τό μέρος ὅπου ἐργάζονται*: Οἱ ἐργάτες θ' ἀπαιτοῦν *διάλειμμα* κάθε 6 ὧρες. Αὐτός εἶναι ὅλος ὁ κανονισμός γιά τά διαλείμματα. Οἱ ὑπουργοί ἀνέπτυξαν τό νόμο ἔτσι πού δέν μπορεῖ παρά νά χειροτερέψει τήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν, ἄν οἱ ἐργάτες δέν ὑπερασπίσουν οἱ ἴδιοι τόν ἑαυτό τους καί δέν ἐπιμείνουν ἀπό κοινοῦ νά ἐφαρμόζεται ὁ δικός τους κανονισμός καί ὄχι ὁ κανονισμός τῶν ὑπουργῶν.

III

Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀνάπαυση τίς Κυριακές καί τίς γιορτές μπῆκε μόνο μιά μικρή διάταξη, συγκεκριμένα ὅτι τίς Κυριακές καί τίς γιορτές οἱ ἐργάτες πρέπει νά εἶναι ἀπαλλαγμένοι

ἀπό δουλιά ὄχι λιγότερο ἀπό 24 ὥρες συνέχεια. Αὐτό εἶναι *τό λιγότερο* πού μποροῦσε νά καθοριστεῖ «στήν ἀνάπτυξη» τοῦ νόμου σχετικά μέ τήν ἀνάπαυση τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Λιγότερο δέν μποροῦσε νά καθοριστεῖ. Οἱ ὑπουργοί οὔτε κάν σκέφτηκαν νά καθορίσουν μεγαλύτερο διάστημα ἀνάπαυσης γιά τούς ἐργάτες (λχ., 36 ὧρες, ὅπως συνηθίζεται σέ μερικές ἄλλες χῶρες). Σχετικά μέ τούς μή χριστιανούς ἐργάτες ὁ κανονισμός δέ λέει τίποτα.

IV

Σχετικά μέ τίς ἐξαιρέσεις ἀπό τό νόμο, ὁ κανονισμός περιέχει πολλές διατάξεις, πάρα πολλές καί πολύ λεπτομερειακές. Θά θυμίσουμε στούς ἐργάτες ὅτι ὁ νόμος παραχώρησε τό δικαίωμα στούς ὑπουργούς νά ἐπιτρέπουν στόν κανονισμό παρεκκλίσεις ἀπό τό νόμο, *αὐξάνοντας* τίς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου (δηλ. ἀπαιτώντας ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες περισσότερα ὑπέρ τῶν ἐργατῶν) καί *μετριάζοντας* τίς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου (δηλ. ἀπαιτώντας ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες *λιγότερα* γιά τούς ἐργάτες). Ἄς δοῦμε πῶς ἐνήργησαν οἱ ὑπουργοί. Πρώτη διάταξη. Παρέκκλιση ἀπό τό νόμο ἐπιτρέπεται «ὅταν οἱ ἐργάτες ἀσχολοῦνται μέ *ἀδιάκοπη* ἐργασία, δηλ. μέ ἐργασία πού δέν μπορεῖ νά διακοπεῖ ὁποιαδήποτε στιγμή χωρίς νά χαλάσουν τά μηχανήματα, τά ὑλικά ἤ τά προϊόντα». Στίς περιπτώσεις αὐτές οἱ κ.κ. ἐργοστασιάρχες μποροῦν «νά βάζουν τό ἐργοστάσιό τους νά ἐργάζεται» καί πάνω ἀπό τό χρονικό διάστημα πού καθορίζει ὁ νόμος. Ὁ κανονισμός ἀπαιτεῖ μόνο στήν περίπτωση αὐτή, πρῶτο, ὁ ἀριθμός τῶν ὡρῶν ἐργασίας στή διάρκεια δυό διαδοχικῶν εἰκοσιτετραώρων νά μήν ξεπερνᾶ γιά τόν ἐργάτη τίς 24 ὧρες (καί στήν περίπτωση πού οἱ βάρδιες δέ δουλεύουν συνέχεια — τίς τριάντα ὧρες). Γιατί ὁ κανονισμός λέει 24 ὧρες στά δυό εἰκοσιτετράωρα καί ὄχι 12 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο; Αὐτό θά τό δοῦμε στήν παράγραφο γιά τίς βάρδιες. Δεύτερο, ὁ κανονισμός ἀπαιτεῖ, στίς ἐπιχειρήσεις ὅπου ἡ ἐργασία εἶναι συνεχής ὁ ἐργάτης νά εἶναι ἐλεύθερος τέσσερα εἰκοσιτετράωρα τό μήνα, ἄν ἡ ἐργάσιμη μέρα του εἶναι πάνω ἀπό 8 ὧρες. Συνεπῶς, γιά τούς ἐργάτες τῶν ἐπιχειρήσεων πού δουλεύουν *συνέχεια* ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν ἀνάπαυσης *εἶναι ἔντονα μειωμένος*: 4 τό μήνα, δηλ. 48 τό χρόνο, ἐνῶ *ἀκόμα* καί ὁ νόμος (μέ ὅλες τίς περικοπές τῶν ἑορτῶν) ἄφησε 66 ὑποχρεωτικές μέρες ἀργίας τό χρόνο. Ποιά

λογική βάση εἶχαν οἱ ὑπουργοί γιά νά ἐλαττώσουν αὐτό τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἀργίας; Ἀπολύτως καμιά· *ἡ συνεχής παραγωγή* ὁπωσδήποτε διακόπτεται καί ὅταν ὑπάρχουν 4 μέρες ἀργίας τό μήνα, δηλ. οἱ ἐργοστασιάρχες ὁπωσδήποτε πρέπει νά μισθώνουν ἄλλους ἐργάτες τίς μέρες ἀργίας (ἄν ἡ παραγωγή εἶναι *πραγματικά* συνεχής, δηλ. ὅταν δέν μπορεῖ *νά σταματήσει*). Δηλαδή, οἱ κ.κ. ὑπουργοί περικόψανε κι ἄλλο τίς μέρες ἀργίας τῶν ἐργατῶν *μόνο καί μόνο* γιά «νά στενοχωρέσουν» λιγότερο τούς ἐργοστασιάρχες, γιά νά λιγοστέψουν τίς περιπτώσεις μίσθωσης *ἄλλων* ἐργατῶν! Κάτι παραπάνω, οἱ «ὁδηγίες» ἐπιτρέπουν ἀκόμα στούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας νά ἐπικυρώνουν καί κανονισμούς ἐσωτερικῆς τάξης, πού καθορίζουν *ἀκόμα λιγότερη ἀνάπαυση στούς ἐργάτες!* Ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας πρέπει ἁπλῶς νά τό ἀναφέρει αὐτό στή Διεύθυνση ἐμπορίου καί βιομηχανίας. Αὐτό εἶναι ἕνα πολύ χτυπητό παράδειγμα, πού δείχνει γιατί τῆς κυβέρνησής μας τῆς ἀρέσουν οἱ νόμοι πού δέ λένε τίποτα καί οἱ λεπτομερειακοί κανονισμοί καί ὁδηγίες: γιά νά τροποποιηθεῖ ἕνας δυσάρεστος κανονισμός, ἀρκεῖ νά ὑποβληθεῖ αἴτηση γι' αὐτό στή διεύθυνση... τῶν ἀναμάρτητων εἰσοδημάτων!! Τό ἴδιο ἀκριβῶς καί ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας μπορεῖ (σύμφωνα μέ τίς ὁδηγίες!) νά ἐπιτρέψει νά περιληφθοῦν στίς συνεχεῖς ἐργασίες καί ἐργασίες πού δέν ἀναφέρονται στόν πίνακα, πού ἐπισυνάπτεται στίς ὁδηγίες: ἀρκεῖ ν' ἀναφέρει στή Διεύθυνση... Μιά ὑποσημείωση στή διάταξη αὐτή λέει ὅτι οἱ συνεχεῖς ἐργασίες πρέπει *νά κατονομάζονται εἰδικά* στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης. «Παρέκκλιση ἀπό τό νόμο αὐτό ἐπιτρέπεται μόνο στό βαθμό πού ὑπάρχει πραγματικά ἀνάγκη» (αὐτό λέει ὁ κανονισμός τῶν ὑπουργῶν). Καί ποιός θά παρακολουθεῖ ἄν ὑπάρχει *πραγματικά* ἀνάγκη ἤ ὄχι; Δέν ὑπάρχει κανένας ἄλλος ἐκτός ἀπό τούς ἐργάτες: αὐτοί πρέπει νά μήν ἐπιτρέπουν ν' ἀναγράφονται στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης ἐπιφυλάξεις σχετικά μέ τίς συνεχεῖς ἐργασίες, χωρίς νά ὑπάρχει *πραγματική* ἀνάγκη. Δεύτερη διάταξη. Παρεκκλίσεις ἀπό τό νόμο ἐπιτρέπονται ὅταν οἱ ἐργάτες ἀπασχολοῦνται σέ βοηθητικές δουλιές σέ διάφορους τομεῖς τῆς παραγωγῆς (τρέχουσες ἐπισκευές, συντήρηση τῶν καζανιῶν, τῶν κινητήρων καί τῶν λουριῶν μετάδοσης, θέρμανση, φωτισμός, ὕδρευση, ὑπηρεσία φρούρησης καί πυροσβεστική ὑπηρεσία κτλ.). Οἱ παρεκκλίσεις αὐτές πρέπει ἐπίσης *νά καθορίζονται εἰδικά* στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης. Γιά τούς ἐργάτες αὐτούς *ὁ κανονισμός δέ*

λέει τίποτα σχετικά μέ τίς μέρες ἀνάπαυσης. Οἱ ἐργάτες καί πάλι πρέπει νά φροντίσουν οἱ ἴδιοι νά ἔχουν ἀνάπαυση, δηλ. νά μή δέχονται τέτιους κανονισμούς ἐσωτερικῆς τάξης, ὅπου δέν καθορίζοντ[αι] οἱ μέρες ἀνάπαυσης γιά τούς ἐργάτες αὐτούς. Τρίτη διάταξη. [Π]αρεκκλίσεις ἀπό τίς διατάξεις γιά τήν ἐργάσιμη μέρα καί την ἀνάπαυση κατά τίς Κυριακές καί τίς γιορτές καί ἀπό τίς διατάξεις τοῦ κανονισμοῦ ἐσωτερικῆς τάξης ἐπιτρέπονται σέ ἄλλες δυό περιπτώσεις: πρῶτο, σέ περίπτωση ξαφνικῆς βλάβης τῶν μηχανημάτων, ἐργαλείων κτλ. πού προκάλεσε σταμάτημα τῶν ἐργασιῶν ὅλου τοῦ ἐργοστασίου ἤ ἑνός τμήματός του. Ἡ ἀναγκαία *ἐπισκευή* στίς περιπτώσεις αὐτές ἐπιτρέπεται νά γίνεται παρά τίς διατάξεις τοῦ κανονισμοῦ. Δεύτερο, παρά τίς διατάξεις τοῦ κανονισμοῦ ἐπιτρέπεται νά γίνονται «προσωρινές ἐργασίες σ' ἕνα ὁποιοδήποτε τμῆμα τῆς ἐπιχείρησης σέ περίπτωση πού, λόγω πυρκαγιᾶς, σπασίματος καί ἄλλων ἀπρόβλεπτων περιστατικῶν, οἱ ἐργασίες τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου τμήματος τῆς ἐπιχείρησης περιορίστηκαν γιά ὁρισμένο διάστημα ἤ σταμάτησαν ἐντελῶς ἤ σέ περίπτωση πού αὐτό εἶναι ἀναγκαῖο γιά τήν πλήρη λειτουργία τῶν ἄλλων τμημάτων τῆς ἐπιχείρησης». (Σ' αὐτή τήν περίπτωση ὁ ἐργοστασιάρχης πρέπει τήν ἴδια μέρα νά εἰδοποιήσει τόν ἐπιθεωρητή ἐργασίας, πού *δίνει τήν ἄδεια* γιά νά γίνουν αὐτές οἱ ἐργασίες). Ἡ τελευταία αὐτή διάταξη δείχνει πόσο πολύ «φροντίζουν» οἱ ὑπουργοί νά μήν ξοδέψουν οἱ ἐργοστασιάρχες οὔτε ρούβλι παραπάνω. Σ' ἕνα τμῆμα τοῦ ἐργοστασίου ἔγινε πυρκαγιά. Ἡ δουλιά σταμάτησε. Ὅταν τέλειωσαν οἱ ἐπισκευές, ὁ ἐργοστασιάρχης θέλει νά ἀναπληρώσει τό χρόνο πού ἔχασε. *Γιά τό λόγο αὐτό* ὁ ὑπουργός τοῦ ἐπιτρέπει νά ξεζουμίζει τούς ἐργάτες μέ ὁσηδήποτε παραπανίσια ἐργασία, ἀναγκάζοντάς τους νά δουλεύουν ἀκόμα καί 18 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο. Καί τί φταῖνε στήν περίπτωση αὐτή οἱ ἐργάτες; Ὅταν ὁ ἐργοστασιάρχης βγάζει παραπανίσιο κέρδος, τό μοιράζεται μέ τούς ἐργάτες; ἐλαττώνει τότε τίς ὧρες τῆς δουλιᾶς; Ἀπό ποῦ κι ὥς ποῦ πρέπει *ν' αὐξάνουν* τίς ὧρες τῆς δουλιᾶς τῶν ἐργατῶν, ὅταν ὁ ἐργοστασιάρχης παθαίνει ζημιά; Αὐτό σημαίνει: τό κέρδος τό παίρνω ἐγώ ὁ ἴδιος, καί τή ζημιά τή φορτώνω στούς ἐργάτες. Ἄν χρειάζεται ν' ἀναπληρώσει τό χαμένο χρόνο, γιατί νά μή μισθώσει ἄλλους ἐργάτες; Εἶναι ἐκπληχτικό πόσο «φροντίζουν» οἱ ρῶσοι ὑπουργοί γιά τήν τσέπη τῶν κ.κ. ἐργοστασιαρχῶν! Τέταρτη διάταξη. Μπορεῖ νά γίνουν παρεκκλίσεις ἀπό τό νέο νόμο καί «σέ ἄλλες πολύ

σπουδαῖες, ἐξαιρετικές περιπτώσεις». (Τί περιπτώσεις εἶναι αὐτές; Ἔχουν κιόλας ἀπαριθμηθεῖ τόσες πολύ σπουδαῖες, ἐξαιρετικές περιπτώσεις, πού, μοῦ φαίνεται, δέν ἔμειναν ἄλλες!). Οἱ παρεκκλίσεις αὐτές ἐγκρίνονται ἀπό τούς ὑπουργούς Οἰκονομικῶν καί Ἐσωτερικῶν γιά κάθε περίπτωση ξεχωριστά. Δηλαδή, θά τό ζητήσει ὁ ἐργοστασιάρχης, — θά τό ἐγκρίνουν οἱ ὑπουργοί — καί ὅλα εἶναι ἐντάξει. Τούς ἐργάτες οὔτε κάν τούς ρωτᾶνε: πῶς εἶναι δυνατό νά ζητοῦν τ' «ἀφεντικά» τή γνώμη τοῦ λαουτζίκου! Ὁ χυδαῖος ὄχλος πρέπει νά δουλεύει γιά τούς κεφαλαιοκράτες καί νά μή συζητᾶ ἄν αὐτό πού ἀνάγκασε τόν ἐργοστασιάρχη νά κάνει αἴτηση εἶναι μιά «ἐξαιρετική» περίπτωση ἤ τό πιό συνηθισμένο πάθος τοῦ κέρδους. Αὐτές εἶναι οἱ ὑπουργικές διατάξεις σχετικά μέ τίς παρεκκλίσεις ἀπό τόν νόμο. Ὅπως βλέπουμε, ὅλες αὐτές οἱ διατάξεις λένε καί πότε μπορεῖ νά μήν ἐφαρμόζεται ὁ νόμος, μπορεῖ νά ἐλαττωθεῖ ἐκεῖνο πού ἀπαιτεῖ ὁ νόμος ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες πρός ὄφελος τῶν ἐργατῶν. Γιά αὔξηση τῶν ἀπαιτήσεων πού προβάλλει ὁ νόμος στούς ἐργοστασιάρχες πρός ὄφελος τῶν ἐργατῶν, οἱ ὑπουργοί δέ βγάζουν *τσιμουδιά*. Ἄς θυμηθοῦν οἱ ἐργάτες τί ἔλεγε τό βιβλιαράκι σχετικά μέ τό νέο ἐργοστασιακό νόμο στό ζήτημα: γιατί ὁ νόμος παρέχει τόσο μεγάλα δικαιώματα στούς ὑπουργούς!

V

Ὅσο γιά τίς βάρδιες, ὁ κανονισμός περιέχει μόνο μιά μικρή διάταξη, πού ἐπιτρέπει στήν περίπτωση 18ωρης δουλιᾶς σέ δυό βάρδιες *ν' αὐξάνει* ὁ ἀριθμός τῶν ὡρῶν ἐργασίας σέ 12 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο ἔτσι, ὥστε κατά μέσο ὅρο, ὑπολογίζοντας γιά μιά περίοδο δυό ἑβδομάδων, ὁ χρόνος ἐργασίας τοῦ κάθε ἐργάτη νά μήν ξεπερνᾶ τίς 9 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο. Ἡ διάταξη αὐτή, συνεπῶς, ἐπιτρέπει καί πάλι νά *αὐξάνει* ἡ ἐργάσιμη μέρα. Πόσες διατάξεις ὑπάρχουν γιά τήν *αὔξηση* τῆς ἐργάσιμης μέρας, γιά τήν ἐλάττωσή της ὅμως δέν ὑπάρχει καμιά — καί οὔτε θά ὑπάρξει! Σύμφωνα μέ τή διάταξη αὐτή μπορεῖ ν' ἀναγκάσουν τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται ὁλόκληρη ἑβδομάδα ἀπό 12 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο, καί οἱ «ὁδηγίες» προσθέτουν καί πάλι ὅτι οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας μποροῦν νά ἐπιτρέπουν καί ἄλλες παρεκκλίσεις ἀπό τό νόμο, ἀναφέροντας σχετικά στό διευθυντή... Ἔπειτα τίς βάρδιες ἀφορᾶ ἐπίσης καί ἡ προαναφερόμενη διάταξη πού καθορίζει τό χρό

νο ἐργασίας, σέ περίπτωση συνεχοῦς δουλιᾶς, σέ *24 ὧρες στά δυό εἰκοσιτετράωρα*. Οἱ ὁδηγίες ἐξηγοῦν γιατί εἰπώθηκε 24 ὧρες στά δυό εἰκοσιτετράωρα καί ὄχι 12 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο. Αὐτό ἔγινε γιά νά μείνει ἀμετάβλητο τό σκανδαλώδικο καθεστώς τῆς συνεχοῦς δουλιᾶς σέ *2 βάρδιες μέ 8 ὧρες ἀνάπαυση*, πού καθιερώθηκε σέ ὁρισμένα ἐργοστάσια: σέ τέτιες βάρδιες ὁ ἐργάτης ἐργάζεται τή μιά μέρα 16 ὧρες καί τήν ἄλλη 8 ὧρες, χωρίς νά ἔχει οὔτε κανονική ἀνάπαυση, οὔτε κανονικό ὕπνο. Εἶναι δύσκολο νά φανταστεῖ κανείς κάτι πιό ἀπαίσιο ἀπ᾽ αὐτές τίς βάρδιες. Οἱ ὑπουργοί ὅμως ὄχι μόνο δέν ἔκαναν τίποτα γιά νά περιορίσουν αὐτές τίς ἀσχημίες, μά εἶχαν καί τήν ἀναίδεια νά ποῦν στίς «ὁδηγίες» ὅτι ἀπό πολλές ἀπόψεις οἱ βάρδιες αὐτές εἶναι πιό βολικές γιά τούς ἐργάτες!! Νά πῶς φροντίζουν οἱ ὑπουργοί γιά *τίς ἀνέσεις τῶν ἐργατῶν!*

VI

Ὅσο γιά τίς ὑπερωρίες, ὁ κανονισμός περιέχει, ἀπό πρώτη ματιά, πιό συγκεκριμένες διατάξεις. Ὁ περιορισμός τῶν ὑπερωριῶν εἶναι τό πιό βασικό ὄχι μόνο στόν κανονισμό τῶν ὑπουργῶν, ἀλλά καί σ᾽ ὅλο τό νέο νόμο. Μιλήσαμε κιόλας πιό πάνω γιά τήν πλέρια ἀσάφεια τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό, γιά τήν πρωταρχική πρόθεση τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν νά μήν προσθέσει καμιά συμπληρωματική διάταξη γιά τίς ὑπερωρίες. Τώρα ἀποδείχτηκε ὅτι οἱ ὑπουργοί παρ᾽ ὅλα αὐτά περιόρισαν τίς ὑπερωρίες, τίς περιόρισαν ἀκριβῶς ἔτσι, ὅπως σκόπευε νά τίς περιορίσει ἡ ἐπιτροπή, πού εἶχε καταρτίσει τό νέο νόμο, δηλ. σέ 120 ὧρες τό χρόνο. Σέ ἀντάλλαγμα, ὅμως, ὁ ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν στίς «ὁδηγίες» ἐπανέλαβε πρός γνώση τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας ὅλα ἐκεῖνα τά κόλπα καί τίς στρεψοδικίες *ἐνάντια στούς ἐργάτες* πού ἀναφέραμε στό βιβλίο γιά τό νέο νόμο, παίρνοντάς τα ἀπό τό «Βέστνικ Φινάνσοφ»: οἱ «ὁδηγίες», τό ξαναλέμε, εἶναι ἀντιγραμμένες ἀπό τό «Βέστνικ Φινάνσοφ».

Ἡ πρώτη διάταξη ἀφορᾶ τό ἄρθρο τοῦ νέου νόμου, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο ὁ ἐργοστασιάρχης μπορεῖ νά περιλάβει στό συμβόλαιο μέ τόν ἐργάτη τόν ὅρο τῶν ὑπερωριῶν, πού εἶναι ἀναγκαῖες ἀπό τούς τεχνικούς ὅρους τῆς παραγωγῆς. Μιλήσαμε κιόλας γιά τήν ἀοριστία αὐτῆς τῆς διάταξης. Καί ὅμως αὐτό τό ἄρθρο τοῦ νόμου ἔχει τεράστια σημασία: ἄν ὁ ὅρος γιά τίς ὑπερωρίες περιληφθεῖ στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης,

τότε οἱ ὑπερωρίες εἶναι *ὑποχρεωτικές* γιά τόν ἐργάτη, καί *ὅλος ὁ νόμος στήν περίπτωση αὐτή μένει ἀνεφάρμοστος*. Τώρα ὁ κανονισμός τοῦ ὑπουργείου ἐξηγεῖ τή διατύπωση αὐτή ὡς ἑξῆς: «ἀναγκαῖες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς» μποροῦν νά θεωρηθοῦν μόνο οἱ ἐργασίες πού προκαλοῦνται «ἀποκλειστικά ἀπό τυχαῖες καί παράλληλα ἐξαρτώμενες ἀπό τό χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς παρεκκλίσεις ἀπό τήν κανονική πορεία της». Συνεπῶς, οἱ παρεκκλίσεις λχ. πού προκαλοῦνται ἀπό αὐξημένες παραγγελίες δέν ὑπάγονται ἐδῶ (γιατί δέν ἐξαρτιοῦνται ἀπό τό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς). Ἐπίσης δέν ὑπάγονται ἐδῶ οἱ παρεκκλίσεις πού προκαλοῦνται ἀπό πυρκαγιά, σπασίματα κτλ., γιατί κι αὐτές δέν ἐξαρτιοῦνται ἀπό τό χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς. *Σύμφωνα μέ τόν κοινό νοῦ* ἔτσι ἀκριβῶς πρέπει νά καταλαβαίνει κανείς αὐτή τή διάταξη. Ἐδῶ ὅμως σέ βοήθεια τῶν ἐργοστασιαρχῶν ἔρχονται οἱ «ὁδηγίες». Οἱ «ὁδηγίες» ἀναπτύσσουν τόσο λαμπρά τίς περιπτώσεις, πού μποροῦν νά κάνουν ὑποχρεωτικές τίς ὑπερωρίες γιά τούς ἐργάτες, περιλαβαίνοντάς τες στούς ὅρους τῆς μίσθωσης, δηλ. στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης, ὥστε σ' αὐτές τίς περιπτώσεις μπορεῖ νά ὑπαγάγει κανείς *κυριολεχτικά ὅ,τι θέλει*. Πραγματικά ἄς θυμηθοῦν οἱ ἐργάτες πῶς *ἀνέπτυσσε* τό νόμο τό ἄρθρο τοῦ «Βέστνικ Φινάνσοφ», κι ἄς συγκρίνουν τώρα μ' αὐτό τίς «ὁδηγίες». Στήν ἀρχή οἱ «ὁδηγίες» μιλοῦν γιά ἐργασίες «ἀναγκαῖες ἀπό τούς τεχνικούς ὅρους τῆς παραγωγῆς», ὕστερα βάζουν ἀπαρατήρητα μιά ἄλλη διατύπωση: «ἐργασίες ἀπόλυτα ἀναγκαῖες» (ἔτσι λοιπόν! καί ποιός θά κρίνει ἄν εἶναι ἀναγκαῖες;), καί παρακάτω πάλι οἱ ὁδηγίες ἀναφέρουν καί παραδειγματάκια «ἀπόλυτης ἀναγκαιότητας»: ἀποδείχνεται ὅτι ἐδῶ ὑπάγονται καί περιπτώσεις πού γιά τόν ἐργοστασιάρχη «εἶναι ἀδύνατο ἤ δύσκολο (τό παλιό τροπάρι!) ν' αὐξήσει τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν»· ὅταν ἡ δουλιά εἶναι πολύ βιαστική καί ἐπείγουσα (λογουχάρη, κατά τίς ἐποχιακές ἐργασίες)· ὅταν πρέπει νά ἐξασφαλίζεται ἡ καθημερινή ἔκδοση μιᾶς ἐφημερίδας· ὅταν οἱ ἐργασίες δέν μποροῦν νά προβλεφθοῦν ἐκ τῶν προτέρων κτλ. Μέ δυό λόγια, ζητᾶς ὅ,τι θέλεις. Τά ἀδιάντροπα τσιράκια τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού εἶναι θρονιασμένα στό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, *ἀνέπτυξαν* τό νόμο κατά τέτιον τρόπο ὥστε ὁ ἐργοστασιάρχης *ἔχει τό δικαίωμα* νά μπάζει στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης *ὑπερωρίες γιά ὁποιοδήποτε εἶδος ἐργασίας. Κι ἀπό τή στιγμή πού ἡ διάταξη αὐτή θά μπεῖ στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης, ὅλος ὁ νέος*

νόμος πάει κατά διαβόλου, κι όλα μένουν όπως ήταν. Οί εργάτες δέν πρέπει νά επιτρέπουν ν' αναγράφονται τέτιες διατάξεις στόν κανονισμό εσωτερικής τάξης, διαφορετικά ή κατάστασή τους όχι μόνο δέ θά καλυτερέψει, αλλά καί θά χειροτερέψει. Οί εργάτες μπορούν νά δοῦν σ' αὐτό τό παράδειγμα ὅτι οἱ ἐργοστασιάρχες καί οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι συνεννοοῦνται μεταξύ τους γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά ὑποδουλώσουν καί πάλι τούς ἐργάτες πάνω σέ νόμιμη βάση. Οἱ «ὁδηγίες» δείχνουν καθαρά αὐτή τή συνεννόηση, αὐτή τή δουλικότητα τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν ἀπέναντι στά συμφέροντα τῶν κεφαλαιοκρατῶν.

Ἡ δεύτερη διάταξη γιά τίς ὑπερωρίες καθορίζει ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ὑπερωριῶν γιά κάθε ἐργάτη δέν πρέπει νά ξεπερνάει τίς 120 ὧρες τό χρόνο, καί στόν ἀριθμό αὐτό *δέν περιλαβαίνονται*, πρῶτο, οἱ ὑπερωρίες πού προβλέπονται στό συμβόλαιο σάν ὑποχρεωτικές γιά τόν ἐργάτη «ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς», ἐνῶ ἐμεῖς τώρα-δά εἴδαμε ὅτι οἱ ὑπουργοί ἐπιτρέψανε νά ὑπάγονται σ' αὐτή τή διατύπωση *ὁποιεσδήποτε* περιπτώσεις, πού δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μέ τούς «τεχνικούς ὅρους τῆς παραγωγῆς»· δεύτερο, δέν περιλαβαίνονται οἱ ὑπερωρίες, πού γίνονται σέ περίπτωση πυρκαγιᾶς ἤ σπασίματος κτλ., ἤ γιά νά κερδηθεῖ ὁ χαμένος χρόνος σέ περίπτωση πού θά εἶχε σταματήσει ἡ δουλιά σέ κάποιο τμῆμα.

Ὅλες αὐτές οἱ διατάξεις γιά τίς ὑπερωρίες μαζί παρμένες θυμίζουν καταπληχτικά τό γνωστό μύθο, πού ἀναφέρει πῶς τό λιοντάρι μοίραζε «ἐξίσου» τή λεία μέ τούς συντρόφους του στό κυνήγι: τήν πρώτη μερίδα τήν παίρνει δικαιωματικά· τή δεύτερη μερίδα, γιατί εἶναι βασιλιάς τῶν ζώων· τήν τρίτη, γιατί εἶναι πιό δυνατό ἀπ' ὅλα· καί ὅσο γιά τήν τέταρτη — ὅποιος ἁπλώσει τό πόδι του, δέ θά μείνει ζωντανός[108]. Ἔτσι ἀκριβῶς θά σκέφτονται τώρα καί σέ μᾶς οἱ ἐργοστασιάρχες σχετικά μέ τίς ὑπερωρίες. Πρῶτο, θ' ἀπομυζοῦν «δικαιωματικά» ἀπό τούς ἐργάτες τίς ὑπερωρίες πού εἶναι «ἀναγκαῖες ἐξαιτίας τῶν τεχνικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς», δηλ. ὁποιαδήποτε ἐργασία, ἀρκεῖ νά ἔχει περιληφθεῖ στόν κανονισμό ἐσωτερικῆς τάξης. Δεύτερο, θ' ἀπομυζοῦν ἀπό τούς ἐργάτες ἐργασία σέ «εἰδικές περιπτώσεις», δηλ. ὅταν θά θέλουν νά φορτώσουν στούς ἐργάτες τίς ζημιές τους. Τρίτο, θ' ἀπομυζοῦν ἀπό τούς ἐργάτες κι ἄλλες 120 ὧρες τό χρόνο γιά τό λόγο ὅτι αὐτοί εἶναι πλούσιοι, ἐνῶ οἱ ἐργάτες εἶναι θεόφτωχοι. Τέταρτο, σέ «ἐξαι-

ρετικές περιπτώσεις» θά πάρουν ἰδιαίτερες διευκολύνσεις ἀπό τούς ὑπουργούς. Καί σέ συνέχεια ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά ὅ,τι θά μένει στούς ἐργάτες ἀπό τίς 24 ὧρες τοῦ εἰκοσιτετραώρου, — αὐτό οἱ ἐργάτες θά μποροῦν νά τό χρησιμοποιοῦν «ἐλεύθερα» χωρίς ὅμως νά ξεχνοῦν καθόλου, ὅτι ἡ δίκαιη κυβέρνηση σέ καμιά περίπτωση δέν «τούς στερεῖ τό δικαίωμα» νά ἐργάζονται ἀκόμα καί 24 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο... Γιά νά γίνεται αὐτή ἡ ἀπομύζηση ὑπερωριῶν ἀπό τούς ἐργάτες *σύμφωνα μέ τό νόμο*, ἔχει καθοριστεῖ νά κρατοῦν οἱ ἐργοστασιάρχες εἰδικά *βιβλία* γιά ὅλες αὐτές τίς κατηγορίες τῶν ὑπερωριῶν. Σ' ἕνα ββιβλίο θά γράφουν ὅ,τι βγάζουν γδέρνοντας τούς ἐργάτες «δικαιωματικά»· σ' ἕνα ἄλλο βιβλίο ὅ,τι βγάζουν γδέρνοντάς τους σέ «εἰδικές περιπτώσεις»· σ' ἕνα τρίτο ὅ,τι βγάζουν γδέρνοντάς τους ὕστερα ἀπό «εἰδική συμφωνία» (ὄχι περισσότερες ἀπό 120 ὧρες τό χρόνο)· σ' ἕνα τέταρτο — ὅ,τι βγάζουν γδέρνοντάς τους σέ «ἐξαιρετικές περιπτώσεις». Ἀντί καλυτέρεψη τῆς θέσης τῶν ἐργατῶν δέ θά ἔχουμε παρά διοικητική κωλυσιεργία καί γραφειοκρατική ἀλληλογραφία (ὅπως γίνεται πάντα ὕστερα ἀπ' ὅλες τίς μεταρυθμίσεις τῆς ἀπολυταρχικῆς ρωσικῆς κυβέρνησης). Οἱ ἐνωματάρχες τοῦ ἐργοστασίου θά ἐπισκέπτονται τά ἐργοστάσια καί θά «ἐπιθεωροῦν»... αὐτά τά βιβλία (ὅπου κι ὁ ἴδιος ὁ διάβολος θά σπάσει τά μοῦτρα του) καί στό χρόνο, πού θά τούς ἀφήσει ἐλεύθερο αὐτή ἡ ὠφέλιμη ἀπασχόληση θ' ἀναφέρουν στό διευθυντή τοῦ τμήματος ἐμπορίου καί μανουφακτούρας σχετικά μέ τά καινούργια δῶρα πού πρέπει νά δοθοῦν στούς ἐργοστασιάρχες καί στή Διεύθυνση τῆς ἀστυνομίας σχετικά μέ τίς ἀπεργίες τῶν ἐργατῶν. Τί ἐπιτήδειοι ἄνθρωποι εἶναι αὐτοί οἱ ψιλικατζῆδες, παρέα μέ τούς μπασιμπουζούκους, πού ἀποτελοῦν τήν κυβέρνησή μας! Μέ μιά συγκαταβατική τιμή θά μισθώσουν τώρα καί κανένα ἀντιπρόσωπο στό ἐξωτερικό πού θά διαλαλεῖ σ' ὅλα τά σταυροδρόμια τῆς «Εὐρώπης»: κοιτάξτε, πόσο φροντίζουν γιά τούς ἐργάτες οἱ νόμοι τῆς χώρας μας.

VII

Τελειώνοντας, ἄς ρίξουμε μιά γενική ματιά στόν ὑπουργικό κανονισμό. Ἄς θυμηθοῦμε ποιές διατάξεις εἶχε ἀφήσει ὁ νέος νόμος στή δικαιοδοσία τῶν κ.κ. ὑπουργῶν. Οἱ διατάξεις αὐτές ἀνήκουν σέ τρεῖς κατηγορίες: 1) διατάξεις πού ἐξηγοῦν τό νόμο· 2) διατάξεις πού αὐξάνουν ἤ μετριάζουν

τίς ἀπαιτήσεις τοῦ νέου νόμου ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες· 3) διατάξεις γιά τούς κλάδους τούς πολύ ἀνθυγιεινούς γιά τούς ἐργάτες. Πῶς χρησιμοποίησαν οἱ ὑπουργοί τό δικαίωμα, πού τούς παραχώρησε ὁ νόμος;

Στήν πρώτη κατηγορία περιορίστηκαν στό πιό ἀναγκαῖο, σ' ἕνα ἐλάχιστο ὅριο, πού δέν μποροῦσαν νά τό ἀποφύγουν. Ἐπέτρεψαν τίς ὑπερωρίες σέ διαστάσεις πολύ μεγάλες καί πολύ ἐλαστικές, — 120 ὧρες τό χρόνο, καί ταυτόχρονα μέ τίς ὁδηγίες καθόρισαν τόσο πολλές ἐξαιρέσεις, πού ἐκμηδενίζεται κάθε σημασία τοῦ κανονισμοῦ. Φρόντισαν νά περικόψουν τά διαλείμματα τῶν ἐργατῶν, ἄφησαν, ὅπως ἦταν παλιά, ἄν δέν τίς χειροτέρεψαν, τίς βάρδιες μέ ὅλα τά αἴσχη τους.

Σχετικά μέ τή δεύτερη κατηγορία τῶν διατάξεων τοῦ κανονισμοῦ οἱ ὑπουργοί *ἔκαναν τό πᾶν* γιά νά ἐλαττώσουν τίς ἀπαιτήσεις τοῦ νέου νόμου ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες, δηλ. *ἔκαναν τό πᾶν γιά τούς ἐργοστασιάρχες καί δέν ἔκαναν ἀπολύτως τίποτε γιά τούς ἐργάτες:* στόν κανονισμό δέν ὑπάρχει καμιά διάταξη πού νά αὐξάνει τίς ἀπαιτήσεις τοῦ νέου νόμου ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες πρός ὄφελος τῶν ἐργατῶν.

Σχετικά μέ τήν τρίτη κατηγορία (δηλ. ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀναγραφή ὁρισμένων διατάξεων γιά τήν προστασία τῶν ἐργατῶν, πού εἶναι ὑποχρεωμένοι νά δουλεύουν σέ ἀνθυγιεινούς κλάδους παραγωγῆς) οἱ ὑπουργοί δέν ἔκαναν ἀπολύτως τίποτα, δέν εἶπαν οὔτε λέξη σχετικά μ' αὐτό. Μόνο στίς ὁδηγίες λέγεται ὅτι οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας μποροῦν ν' ἀναφέρουν στό τμῆμα ἐμπορίου καί βιομηχανίας γιά τούς πολύ ἀνθυγιεινούς κλάδους! Οἱ ἐπιθεωρητές ἐργασίας καί πρῶτα εἶχαν τό δικαίωμά «ν' ἀναφέρουν» ὁ,τιδήποτε. Μόνο πού ὥς τώρα, γιά ἀνεξήγητους λόγους, οἱ ἐνωματάρχες τῶν ἐργοστασίων «ἀνέφεραν» γιά τίς ἐργατικές ἀπεργίες, γιά τίς μέθοδες κατατρεγμοῦ κι ὄχι γιά τήν προστασία τῶν ἐργατῶν στούς πολύ ἀνθυγιεινούς κλάδους παραγωγῆς.

Ἀπό δῶ οἱ ἐργάτες μποροῦν νά δοῦν μόνοι τους τί πρέπει νά περιμένουν ἀπό τούς ὑπαλλήλους τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης. Γιά νά ἐπιτύχουν 8ωρη ἐργάσιμη μέρα καί ὁλοκληρωτική ἀπαγόρευση τῶν ὑπερωριῶν, οἱ ρῶσοι ἐργάτες ἔχουν ἀκόμα μπροστά τους μιά μακρόχρονη καί ἐπίμονη πάλη.

Владиміръ Ильинъ.

ЭКОНОМИЧЕСКІЕ ЭТЮДЫ И СТАТЬИ.

Къ характеристикѣ экономическаго романтизма. — Пермская кустарная перепись. — Перлы народническаго прожектерства. — Отъ какого наслѣдства мы отказываемся? — Къ вопросу о нашей фабрично-заводской статистикѣ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типо-литографія А. Лейферта. Бол. Морская, 65.
1899.

Τό ἐξώφυλλο τῆς συλλογῆς ἄρθρων τοῦ Β. Ι. Λένιν «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα»

Σμίκρυνση

Η ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1894/95 ΣΤΟ ΚΥΒΕΡΝΕΙΟ ΠΕΡΜ ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ «ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗΣ» ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ[109]

Γράφτηκε στήν ἐξορία τόν Αὔγουστο-Σεπτέμβρη, ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς 7 (19), 1897

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1898 στή συλλογή: Βλαντίμιρ Ἰλίν. «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα». Πετρούπολη

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς συλλογῆς «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα», ἀφοῦ παραβλήθηκε μέ τό κείμενο τῆς συλλογῆς: Βλ. Ἰλίν. «Τό ἀγροτικό ζήτημα», 1908

ΑΡΘΡΟ ΠΡΩΤΟ

(I. Γενικά στοιχεῖα. — II. Ὁ «βιοτέχνης» καί ἡ μισθωτική ἐργασία. — III. Ἡ «κοινοτικο-εργασιακή διαδοχή»)

Ἐν ὄψει τῆς ἔκθεσης τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ τοῦ 1896, οἱ ἐπιστημονικές ἑταιρίες τοῦ Πέρμ ἔκαναν, μέ τή συμμετοχή τοῦ ζέμστβο, μιά εὐρεία ἐργασία πού φέρνει τό γενικό τίτλο: «Ἐπισκόπηση τῆς περιοχῆς Πέρμ». Τό ὑλικό πού συγκεντρώθηκε εἶναι πάνω ἀπό 200 φύλλα· ὅλη ἡ ἔκδοση θ' ἀποτελέσει ὀχτώ τόμους. Ὅπως γίνεται συνήθως, δέν πρόλαβαν νά τελειώσουν τήν ἐργασία πρίν ἀνοίξει ἡ ἔκθεση καί γιά τήν ὥρα ἔχει ἐκδοθεῖ μόνο ὁ πρῶτος τόμος, πού περιέχει ἕνα δοκίμιο γιά τή βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνείου*. Τό «Δοκίμιο» παρουσιάζει ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον γιατί τό ὑλικό πού ἔχει σάν βάση του εἶναι καινούργιο, πλούσιο καί πλῆρες. Τό ὑλικό συγκεντρώθηκε μέ εἰδική *βιοτεχνική ἀπογραφή*, πού ἔγινε μέ ἔξοδα τοῦ ζέμστβο τό 1894/95, καί ἡ ἀπογραφή αὐτή ἔγινε κατά νοικοκυριό, ρωτήθηκε κάθε νοικοκύρης χωριστά. Τά στοιχεῖα συγκεντρώθηκαν ἀπό τούς ζέμσκι νατσάλνικ**. Τό πρόγραμμα τῆς ἔρευνας κατά νοικοκυριό ἦταν πολύ εὐρύ, περιλάβαινε καί τά μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν βιοτεχνῶν-ἀφεντικῶν, καί τή μισθωτή ἐργασία, πού χρησιμοποιοῦν οἱ βιοτέχνες, καί τό ἀγροτικό νοικοκυριό τους, καί τά στοιχεῖα γιά τή συγκέντρωση πρώτων ὑλῶν, γιά τήν τεχνική τῆς παραγωγῆς, γιά τήν κατανομή τῶν ἐργασιῶν κατά μῆνες στή διάρ-

* «Ἐπισκόπηση τῆς περιοχῆς Πέρμ. Δοκίμιο γιά τήν κατάσταση τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς στό κυβερνεῖο Πέρμ». Ἐκδόθηκε μέ ἔξοδα τοῦ ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Πέρμ, 1896. Σελ. II+365+232 σελίδες πίνακες, 16 διαγράμματα καί χάρτης τοῦ κυβερνείου Πέρμ. Τιμή 1 ρούβλι καί 50 καπίκια.

** Ἀξιωματοῦχοι πού εἶχαν διοικητική καί δικαστική ἐξουσία πάνω στούς ἀγρότες. *Σημ. μετ.*

κεια τοῦ ἔτους, γιά τήν πούληση τῶν προϊόντων, γιά τό χρόνο δημιουργίας τῶν ἐπιχειρήσεων καί γιά τά χρέη τῶν βιοτεχνῶν. Ἀπ' ὅσα ξέρουμε, τόσο πλούσια στοιχεῖα δημοσιεύονται ἴσως γιά πρώτη φορά στή φιλολογία μας. Σ' ὅποιον ὅμως ἔχουν δοθεῖ πολλά, ἀπ' αὐτόν θά ζητηθοῦν ἐπίσης πολλά. Ὁ πλοῦτος τοῦ ὑλικοῦ μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά ἔχουμε ἀπό τούς ἐρευνητές τήν ἀπαίτηση νά ἐπεξεργαστοῦν ἐμπεριστατωμένα αὐτό τό ὑλικό, καί τό «Δοκίμιο» πολύ ἀπέχει ἀπό τοῦ νά ἱκανοποιεῖ πέρα γιά πέρα αὐτές τίς ἀπαιτήσεις. Καί στά στοιχεῖα τῶν πινάκων, καί στόν τρόπο ταξινόμησης καί ἐπεξεργασίας τῶν στοιχείων ὑπάρχουν πολλά κενά, πού ὁ συγγραφέας ἀναγκάστηκε νά τά συμπληρώσει ἐνμέρει, διαλέγοντας ἀπό τό βιβλίο καί ὑπολογίζοντας τά σχετικά στοιχεῖα.

Σκοπεύουμε νά παρουσιάσουμε στούς ἀναγνῶστες τό ὑλικό, πού συγκέντρωσε ἡ ἀπογραφή, τίς μέθοδες ἐπεξεργασίας του καί τά συμπεράσματα, πού βγαίνουν ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά σχετικά μέ *τήν οἰκονομική πραγματικότητα* τῶν «βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων» μας. Ὑπογραμμίζουμε τίς λέξεις: «οἰκονομική πραγματικότητα», γιατί βάζουμε ἁπλῶς τό ζήτημα τί ὑπάρχει στήν πραγματικότητα καί γιατί αὐτή ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀκριβῶς τέτια καί ὄχι διαφορετική. Ὅσο γιά τήν ἐπέκταση τῶν συμπερασμάτων, πού βγαίνουν ἀπό τά στοιχεῖα τοῦ κυβερνείου Πέρμ, σέ ὅλους τούς «βιοτεχνικούς μας κλάδους» γενικά, ὁ ἀναγνώστης θά πειστεῖ ἀπό τά παρακάτω ὅτι μιά τέτια ἐπέκταση εἶναι δικαιολογημένη, γιατί στό κυβερνεῖο Πέρμ τά εἴδη «βιοτεχνικῆς παραγωγῆς» εἶναι ἐξαιρετικά ποικίλα καί περιλαβαίνουν ὅλα *τά πιθανά* εἴδη της, γιά τά ὁποῖα ἔγινε ποτέ λόγος στή φιλολογία τή σχετική μέ τή βιοτεχνική παραγωγή.

Μόνο παρακαλοῦμε πολύ τόν ἀναγνώστη νά κάνει ὅσο μπορεῖ πιό αὐστηρή διάκριση ἀνάμεσα στίς δυό πλευρές τῆς ἔκθεσης πού θά ἀκολουθήσει: ἀνάμεσα στή μελέτη καί στήν ἐπεξεργασία τῶν συγκεκριμένων στοιχείων, ἀπό τό ἕνα μέρος, καί στήν ἐκτίμηση τῶν ναροντνικιστικῶν ἀπόψεων τῶν συγγραφέων τοῦ «Δοκιμίου», ἀπό τό ἄλλο.

Ι. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 περιέλαβε σ' ὅλους τούς νομούς τοῦ κυβερνείου 8 991 οἰκογένειες βιοτεχνῶν (χωρίς νά ὑπολογίζονται οἱ οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν),

δηλ. περίπου τά 72% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν τοῦ Πέρμ, ὅπως ὑποθέτουν οἱ ἐρευνητές, ὑπολογίζοντας σύμφωνα μέ ἄλλα στοιχεῖα ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμα 3 484 οἰκογένειες. Ἡ βασική ὑποδιαίρεση τῶν βιοτεχνῶν κατά τύπους, πού γίνεται στό «Δοκίμιο», συνίσταται στό χωρισμό τῶν βιοτεχνῶν σέ δυό *ὁμάδες* (στούς πίνακες οἱ ὁμάδες σημειώνονται μέ τούς λατινικούς ἀριθμούς I καί II), καί συγκεκριμένα σέ κείνους πού ἔχουν γεωργικό νοικοκυριό (I) καί σέ κείνους πού δέν ἔχουν (II)· κατόπι στό χωρισμό τῆς κάθε ὁμάδας σέ τρεῖς *ὑποομάδες* (πού σημειώνονται μέ τούς ἀραβικούς ἀριθμούς: 1, 2, 3), καί συγκεριμένα: 1) βιοτέχνες πού ἐργάζονται γιά τήν ἐλεύθερη πούληση· 2) βιοτέχνες πού ἐργάζονται ἐπί παραγγελία γιά πελάτες-καταναλωτές, καί 3) βιοτέχνες πού ἐργάζονται ἐπί παραγγελία γιά ἐμπόρους-προαγοραστές. Στίς δυό τελευταῖες ὑποομάδες οἱ πρῶτες ὕλες δίνονται στό βιοτέχνη κυρίως ἀπό τούς πελάτες. Ἄς σταθοῦμε λίγο σ' αὐτή τήν ταξινόμηση. Ἡ διαίρεση τῶν βιοτεχνῶν σέ γεωργούς καί μή γεωργούς εἶναι, φυσικά, ἀπόλυτα λογική καί ἀναγκαία. Ὁ μεγάλος ἀριθμός βιοτεχνῶν χωρίς γῆ στό κυβερνεῖο Πέρμ, πού συχνά εἶναι συγκεντρωμένοι σέ συνοικισμούς γύρω ἀπό τά ἐργοστάσια, ἀνάγκασε τούς συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου» νά κάνουν τήν ταξινόμηση αὐτή συστηματικά καί νά τήν περιλάβουν σέ πίνακες. Μαθαίνουμε ἔτσι ὅτι τό $^1/_3$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν (στά 8 991 ἐργαστήρια ὑπάρχουν 19 970 ἐργάτες — μέλη οἰκογενειῶν καί μισθωτοί ἐργάτες) καί συγκεκριμένα 6 638 ἄτομα ἀνήκουν στήν κατηγορία ἐκείνων πού δέν ἔχουν γεωργικό νοικοκυριό*. Συνεπῶς, ἀπό δῶ κιόλας φαίνεται ἡ ἀνακρίβεια τῶν συνηθισμένων ὑποθέσεων καί ἰσχυρισμῶν ὅτι ἡ σύνδεση τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς μέ τή γεωργία εἶναι γενικό φαινόμενο, — σύνδεση πού ὁρισμένες φορές ἀνάγεται μάλιστα σέ ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας. Ἄν ἀφαιρεθοῦν ἀπό τόν ἀριθμό τῶν «βιοτεχνῶν» οἱ χειροτέχνες τοῦ χωριοῦ (καί τῆς πόλης) πού κακῶς συμπεριλαβαίνονται στούς βιοτέχνες, τότε ἀπό τίς ὑπόλοιπες 5 566 οἰκογένειες οἱ 2 268 δέν ἔχουν γῆ, δηλ. πάνω ἀπό τά $^2/_5$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν πού ἐργάζονται γιά τήν ἀγορά. Δυστυχῶς κι αὐτή ἡ βασική ταξινόμηση δέν ἀκολουθεῖται

* Στήν πραγματικότητα πάνω ἀπό τό ἕνα τρίτο τῶν βιοτεχνῶν δέν ἔχουν γῆ, γιατί ἡ ἀπογραφή δέν περιλαβαίνει παρά μόνο μιά πόλη. Γι' αὐτό τό πράγμα θά μιλήσουμε παρακάτω.

μέ συνέπεια στό «Δοκίμιο». Πρῶτο, δέν περιλαβαίνει παρά μόνο τούς βιοτέχνες-ἀφεντικά, ἐνῶ γιά τούς μισθωτούς ἐργάτες δέν ὑπάρχουν τέτια στοιχεῖα. Τό κενό αὐτό προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή παρέκαμψε γενικά τούς μισθωτούς ἐργάτες καί τίς οἰκογένειές τους, καί κατέγραψε μόνο τά ἐργαστήρια, μόνο τ' ἀφεντικά. Στό «Δοκίμιο» ἀντί γιά τίς λέξεις αὐτές χρησιμοποιεῖται πολύ ἀνακριβῶς ἡ διατύπωση: «οἱ οἰκογένειες πού ἀσχολοῦνται μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα»· γιατί ἀσφαλῶς οἱ οἰκογένειες, πού προμηθεύουν μισθωτούς ἐργάτες στούς βιοτέχνες, δέν «ἀσχολοῦνται» λιγότερο «μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα», ἀπ' ὅ,τι οἱ οἰκογένειες πού μισθώνουν ἐργάτες. Ἡ ἔλλειψη στοιχείων κατά νοικοκυριό γιά τίς οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν (ὁ ἀριθμός τους ἰσοῦται μέ τό $^1/_4$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν) — εἶναι ἕνα σοβαρό κενό τῆς ἀπογρα ῆς. Τό κενό αὐτό εἶναι πολύ χαρακτηριστικό γιά τούς ναρόν νικους, πού υἱοθετοῦν ἀμέσως τήν ἄποψη τοῦ μικροπαραγω οῦ καί δέν παίρνουν ὑπόψη τή μισθωτή ἐργασία. Παρακάτω θά συναντήσουμε ἐπανειλημμένα κενά στά στοιχεῖα γιά τούς μισθωτούς ἐργάτες, γιά τήν ὥρα ὅμως ἄς περιοριστοῦμε στήν παρατήρηση ὅτι, ἄν καί ἡ ἔλλειψη στοιχείων γιά τίς οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν ἀποτελεῖ συνηθισμένο φαινόμενο στή φιλολογία τή σχετική μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, ὡστόσο ὑπάρχουν καί ἐξαιρέσεις. Στίς ἐργασίες τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμστβο τῆς Μόσχας βρίσκουμε κάποτε συστηματικά συγκεντρωμένα στοιχεῖα γιά τίς οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν· ἀκόμα περισσότερα τέτια στοιχεῖα ὑπάρχουν στή γνωστή ἔρευνα τῶν κ.κ. Χαριζομένοφ καί Προυγκάβιν: «Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ», ὅπου ὑπάρχουν καί ἀπογραφές τῶν νοικοκυριῶν, πού καταγράφουν τίς οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν τό ἴδιο ὅπως καί τίς οἰκογένειες τῶν ἀφεντικῶν. Δεύτερο, οἱ ἐρευνητές, συμπεριλαβαίνοντας στόν ἀριθμό τῶν βιοτεχνῶν τή μάζα τῶν βιοτεχνῶν πού δέν ἔχουν γῆ, ὑπέσκαψαν, φυσικά, τή βάση τῆς συνηθισμένης, τῆς ἐντελῶς λαθεμένης μεθόδου — νά ἀποκλείονται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν «βιοτεχνῶν» οἱ βιοτέχνες *τῆς πόλης*. Καί βλέπουμε πράγματι ὅτι στή βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 συμπεριλήφθηκε καί μιά πόλη, ἡ πόλη Κουνγκούρ (σελ. 33 τῶν πινάκων), ὅμως *μόνο μιά*. Στό «Δοκίμιο» δέν ὑπάρχει καμιά ἐξήγηση καί μένει ἄγνωστο γιατί στήν ἀπογραφή συμπεριλήφθηκ: μόνο μιά πόλη καί ἀκριβῶς αὐτή ἡ πόλη, ἄν αὐτό ἔγινε

τυχαῖα ἤ ἔχει κάποιο λόγο. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι μιά ἀρκετά μεγάλη σύγχυση πού χαλνᾶ πολύ τά γενικά στοιχεῖα. Συνεπῶς, ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή ἐπαναλαβαίνει γενικά τό συνηθισμένο λάθος τῶν ναρόντνικων νά χωρίζει τό χωριό (τό «βιοτέχνη») ἀπό τήν πόλη, ἄν καί μιά ὁρισμένη βιομηχανική περιφέρεια περιλαβαίνει συνήθως τήν πόλη καί τά γύρω χωριά. Εἶναι πιά καιρός νά ἐγκαταλειφθεῖ ὁ χωρισμός αὐτός, πού στηρίζεται σέ μιά πρόληψη καί στήν ἐξόγκωση τῶν ξεπερασμένων πιά φραγμῶν τῆς κλειστῆς τάξης.

Ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει πολλές φορές τούς χειροτέχνες τοῦ χωριοῦ καί τῆς πόλης, πότε ξεχωρίζοντάς τους ἀπό τούς βιοτέχνες, πότε συμπεριλαβαίνοντάς τους στόν ἀριθμό τῶν βιοτεχνῶν. Οἱ ταλαντεύσεις αὐτές, χαρακτηρίζουν ὅλη τή φιλολογία γιά τά «βιοτεχνικά» ἐπαγγέλματα, καί ἀποδείχνουν ὅτι εἶναι ἀκατάλληλος ὁ ὅρος «βιοτέχνης» γιά τίς ἐπιστημονικές ἔρευνες. Θεωρεῖται κοινῶς παραδεγμένη ἡ γνώμη ὅτι στούς βιοτέχνες πρέπει νά συμπεριλαβαίνονται μόνον ὅσοι ἐργάζονται γιά τήν ἀγορά, μόνον οἱ ἐμπορευματοπαραγωγοί, στήν πράξη ὅμως δέν εἶναι εὔκολο νά βρεῖ κανείς μιά ἔρευνα γιά τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, ὅπου στούς βιοτέχνες νά μήν συμπεριλαβαίνονται καί οἱ χειροτέχνες, δηλ. ὅσοι ἐργάζονται ἐπί παραγγελία γιά πελάτες-καταναλωτές (στό «Δοκίμιο» ἤ 2η ὑποομάδα). Καί στίς «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἔρευνα τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων» καί στά «Βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνείου Μόσχας», θά βρεῖτε τούς χειροτέχνες νά συμπεριλαβαίνονται στούς «βιοτέχνες». Νομίζουμε πώς εἶναι ἀνώφελο νά συζητᾶμε γιά τήν ἔννοια τῆς λέξης «βιοτέχνης», γιατί, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, *δέν ὑπάρχει μορφή βιομηχανίας* (ἐκτός ἴσως ἀπό τή μηχανική βιομηχανία), πού νά μήν ἔχει συμπεριληφθεῖ σ' αὐτόν τόν πατροπαράδοτο ὅρο, τόν ἐντελῶς ἀκατάλληλο γιά ἐπιστημονικές ἔρευνες. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι πρέπει νά κάνουμε αὐστηρή διάκριση ἀνάμεσα στούς ἐμπορευματοπαραγωγούς, πού ἐργάζονται γιά τήν ἀγορά (1η ὑποομάδα) καί στούς χειροτέχνες, πού ἐργάζονται γιά τούς καταναλωτές (2η ὑποομάδα), γιατί οἱ μορφές αὐτές τῆς παραγωγῆς ἀντιπροσωπεύουν ἐντελῶς διαφορετικούς τύπους ὅσον ἀφορᾶ τήν κοινωνικοοικονομική τους σημασία. Εἶναι πολύ ἀποτυχημένες οἱ προσπάθειες τοῦ «Δοκιμίου» νά ἐξομαλύνει τίς διαφορές αὐτές (σύγκρ. τίς σελ. 13, 177)· πολύ πιό σωστά εἶχε σημειωθεῖ σέ μιάν ἄλλη ἔκδοση τῆς στατιστικῆς τοῦ ζέμστβο γιά τούς βιοτέχνες τοῦ Πέρμ ὅτι «οἱ χειρο-

τέχνες έχουν πολύ λίγα σημεῖα ἐπαφῆς μέ τόν τομέα τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, —λιγότερα ἀπ' ὅ,τι ἔχει ἡ τελευταία αὐτή μέ τήν ἐργοστασιακή βιομηχανία»*. Καί ἡ ἐργοστασιακή βιομηχανία καί ἡ πρώτη ὑποομάδα «βιοτεχνῶν» ἀνήκουν στήν *ἐμπορευματική παραγωγή*, πού δέν ὑπάρχει στή δεύτερη ὑποομάδα. Ἐξίσου αὐστηρή διάκριση πρέπει νά γίνει καί ὅσον ἀφορᾶ τήν τρίτη ὑποομάδα, τούς βιοτέχνες, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές (καί ἐργοστασιάρχες) καί διαφέρουν *οὐσιαστικά* ἀπό τούς «βιοτέχνες» τῶν δυό πρώτων ὑποομάδων. Δέν μπορεῖ παρά νά εὐχηθεῖ κανείς ὥστε ὅλοι οἱ ἐρευνητές τῆς λεγόμενης «βιοτεχνικῆς» παραγωγῆς νά τηροῦν αὐστηρά αὐτή τή διαίρεση καί νά χρησιμοποιοῦν ἀκριβεῖς πολιτικοοικονομικούς ὅρους ἀντί νά ἀποδίδουν μιά αὐθαίρετη ἔννοια στούς ὅρους τῆς καθομιλουμένης.

Παραθέτουμε τά στοιχεῖα γιά τήν κατανομή τῶν «βιοτεχνῶν» κατά ὁμάδες καί ὑποομάδες:

		Ὁμάδα I				Ὁμάδα II				Γενικό σύνολο
		Ὑποομάδες			Σύνολο	Ὑποομάδες			Σύνολο	
		1	2	3		1	2	3		
Ἀριθμός ἐργαστηρίων		2 285	2 821	1 013	6 119	935	604	1 333	2 872	8 991
		37,3	46,1	16,6	100	32,6	21,0	46,4	100	—
Ἀριθ. ἐργατῶν	Μέλη οἰκογενειῶν	4 201	4 146	1957	10 304	1 648	881	2 233	4 762	15 066
	Μισθωτοί	1 753	681	594	3 028	750	282	844	1 876	4 904
	Σύνολο	5 954	4 827	2 551	13 332	2 398	1 163	3 077	6 638	19 970
Ἀριθμός ἐργαστηρίων μέ μισθωτούς ἐργάτες		700	490	251	1 441	353	148	482	983	2 424

* «Ἡ βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνείου Πέρμ στήν ἐπιστημονικοβιομηχανική ἔκθεση τῆς Σιβηρίας καί τῶν Οὐραλίων, πού ἔγινε στήν πόλη Αἰκατερινμπούργκ τό 1887» τοῦ Ε. Κρασνοπιόροφ. 3 τεύχη. Πέρμ., 1888 - 1889. Τεῦχος 1, σελ. 8. Θά παραθέτουμε περικοπές ἀπ' αὐτή τή χρήσιμη εκδοση, σημειώνοντας σύντομα: «βιοτεχν. παραγ.», τό τεῦχος καί τή σελίδα.

Πρίν βγάλουμε συμπεράσματα ἀπ' αὐτά τά στοιχεῖα, θά θυμίσουμε ὅτι ἡ πόλη Κουνγκούρ μπῆκε στή ΙΙ ὁμάδα, πού περιέχει ἔτσι μιχτά στοιχεῖα γιά τούς βιοτέχνες τοῦ χωριοῦ καί τῆς πόλης. Ἀπό τόν πίνακα βλέπουμε ὅτι οἱ γεωργοί (Ι ὁμάδα), ἐνῶ ὑπερέχουν σημαντικά μέσα στόν ἀριθμό τῶν βιοτεχνῶν καί τῶν χειροτεχνῶν *τοῦ χωριοῦ*, εἶναι πιό καθυστερημένοι ἀπό τούς μή γεωργούς. (ΙΙ ὁμάδα) ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀνάπτυξη τῶν μορφῶν παραγωγῆς. Οἱ γεωργοί ἔχουν πολύ πιό ἀναπτυγμένη τήν πρωτόγονη χειροτεχνία σέ σύγκριση μέ τήν παραγωγή γιά τήν ἀγορά. Ἡ μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στούς μή γεωργούς ἐκδηλώνεται μέ τό μεγαλύτερο ποσοστό μισθωτῶν ἐργατῶν, ἐργαστηρίων μέ μισθωτούς ἐργάτες καί βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά ἐμπόρους-προαγοραστές. Συνεπῶς, μπορεῖ νά βγάλει κανείς τό συμπέρασμα, ὅτι ἡ σύνδεση μέ τή γεωργία διατηρεῖ πιό καθυστερημένες μορφές παραγωγῆς καί, ἀντίθετα, ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή βιομηχανία ὁδηγεῖ στό ξέκομμα ἀπό τή γεωργία. Δυστυχῶς, δέν ἔχουμε ἀκριβῆ στοιχεῖα γι' αὐτό τό πράγμα καί εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀρκεστοῦμε στίς ἀόριστες αὐτές ἐνδείξεις. Λογουχάρη, τό «Δοκίμιο» δέ μᾶς δίνει στοιχεῖα πού νά δείχνουν πῶς χωρίζεται γενικά ὁ πληθυσμός τοῦ κυβερνείου Πέρμ σέ γεωργούς καί σέ ἀγρότες πού δέν ἔχουν γῆ, καί γι' αὐτό δέν μποροῦμε νά συγκρίνουμε σέ ποιά ἀπ' αὐτές τίς κατηγορίες εἶναι πιό ἀναπτυγμένα τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Δέν προσέχτηκε ἐπίσης τό ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον ζήτημα τῶν βιοτεχνικῶν περιφερειῶν (οἱ ἐρευνητές εἶχαν πάνω στό ζήτημα αὐτό τά πιό ἀκριβῆ στοιχεῖα γιά κάθε χωριό χωριστά), τό ζήτημα τῆς συγκέντρωσης τῶν βιοτεχνιῶν στά μή γεωργικά, στά ἐργοστασιακά, γενικά στά ἐμποροβιοτεχνικά χωριά, τό ζήτημα τῶν κέντρων κάθε βιομηχανικοῦ κλάδου καί τό ζήτημα τῆς διάδοσης τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων ἀπ' αὐτά τά κέντρα στά γύρω χωριά. Ἄν προσθέσουμε σ' αὐτά ὅτι τά στοιχεῖα κατά νοικοκυριό σχετικά μέ τό χρόνο τῆς ἐμφάνισης τῶν ἐργαστηρίων (γι' αὐτά παρακάτω, § ΙΙΙ) θά ἔδιναν τή δυνατότητα νά καθοριστεῖ ὁ χαρακτήρας ἀνάπτυξης τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων, δηλ. ἄν τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα διαδίδονται ἀπό τά κέντρα στά γύρω χωριά ἤ ἀντίστροφα, ἄν διαδίδονται περισσότερο ἀνάμεσα στούς γεωργούς ἤ ἀνάμεσα στούς μή γεωργούς κτλ., δέν μποροῦμε νά μή λυπηθοῦμε γιά τήν ἀνεπαρκῆ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων. Ὅ,τι μποροῦμε νά πάρουμε σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα εἶναι τά στοι-

χεῖα πού ἀφοροῦν τήν κατανομή τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων κατά νομούς. Γιά νά κάνουμε γνωστά στόν ἀναγνώστη αὐτά τά στοιχεῖα, θά χρησιμοποιήσουμε τή διαίρεση τῶν νομῶν κατά ὁμάδες, πού προτείνει τό «Δοκίμιο» (σελ. 31): 1) «νομοί μέ τό μεγαλύτερο ποσοστό βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά τήν ἀγορά, καί παράλληλα μέ σχετικά ὑψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς» — 5 νομοί· 2) «νομοί μέ σχετικά ἀδύνατο βαθμό ἀνάπτυξης τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων, μέ μεγαλύτερο ὅμως ἀριθμό βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά τήν ἀγορά» — 5 νομοί καί 3) «νομοί ἐπίσης μέ χαμηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, ὅπου ὅμως ἐπικρατοῦν συχνά οἱ βιοτέχνες, πού δουλεύουν ἐπί παραγγελία γιά πελάτες-καταναλωτές» — 2 νομοί. Ἄν συνοψίσουμε τά σπουδαιότερα στοιχεῖα σχετικά μ' αὐτές τίς ὁμάδες νομῶν, θά ἔχουμε τόν παρακάτω πίνακα: (Βλ. σελ. 343. *Ἡ Σύντ.).*

Ὁ πίνακας αὐτός μᾶς δίνει τά παρακάτω ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα: ὅσο πιό ἀναπτυγμένη εἶναι ἡ βιοτεχνία τοῦ χωριοῦ στήν ὁμάδα νομῶν, 1) τόσο μικρότερο εἶναι τό ποσοστό τῶν χειροτεχνῶν τοῦ χωριοῦ, δηλ. τόσο πιό πολύ ἐκτοπίζεται ἡ χειροτεχνία ἀπό τήν ἐμπορευματική παραγωγή· 2) τόσο μεγαλύτερο ποσοστό βιοτεχνῶν ἀνήκει στό μή γεωργικό πληθυσμό· 3) τόσο πιό ἐντατικά ἀναπτύσσονται οἱ κεφαλαιοκρατικές σχέσεις, τόσο πιό μεγάλο εἶναι τό ποσοστό τῶν ἐξαρτημένων βιοτεχνῶν. Στήν τρίτη ὁμάδα νομῶν ὑπερισχύουν οἱ χειροτέχνες τοῦ χωριοῦ (τά 77,7% ὅλων τῶν βιοτεχνῶν)· παράλληλα ἐδῶ ὑπερισχύουν οἱ γεωργοί (μόνο τά 5,7% εἶναι μή γεωργοί) καί ὁ καπιταλισμός εἶναι ἐλάχιστα ἀναπτυγμένος: συνολικά 7,2% εἶναι οἱ μισθωτοί ἐργάτες καί 2,7% οἱ βιοτέχνες, πού ἐργάζονται μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους γιά ἐμπόρους-προαγοραστές, δηλ. συνολικά 9,9% εἶναι ἐξαρτημένοι βιοτέχνες. Ἀντίθετα, στή δεύτερη ὁμάδα νομῶν ὑπερισχύει ἡ ἐμπορευματική παραγωγή, πού ἐκτοπίζει κιόλας τή χειροτεχνία: μόνο τά 32,5% εἶναι χειροτέχνες. Τό ποσοστό τῶν βιοτεχνῶν-γεωργῶν πέφτει ἀπό 94,3% σέ 66,2%· τό ποσοστό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν αὐξάνει περισσότερο ἀπό τέσσερις φορές: ἀπό 7,2% σέ 32,1%· αὐξάνει, ἄν καί ὄχι σέ τόσο σημαντικό βαθμό, καί τό ποσοστό τῶν βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους γιά προαγοραστές καί ἔτσι τό γενικό ποσοστό τῶν ἐξαρτημένων βιοτεχνῶν ἀνέρχεται στά 38,4%, δηλ. σχεδόν στά $^2/_5$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ. Τέλος, στήν πρώτη ὁμάδα νομῶν ἡ χειροτεχνία ἐκτοπίζεται ἀ-

Ὁμάδες νομῶν	Ἀριθμός βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται: Γιά ἐλεύθερη πούληση			Γιά ἐμπόρους προαγοραστές			Γιά καταναλωτές			Σύνολο			Ποσοστό βιοτεχνῶν		Ἀριθμός ἀτόμων καί τῶν δυό φύλων στίς οἰκογένειες τῶν βιοτεχνῶν		
	Μέλη οἰκογενειῶν	Μισθωτοί	Σύνολο	Μέλη οἰκογενειῶν	Μισθωτοί	Σύνολο	Μέλη οἰκογενειῶν	Μισθωτοί	Σύνολο	Μέλη οἰκογενειῶν	Μισθωτοί	Σύνολο	Πού ἐργάζονται γιά τήν ἀγορά	Ἐξαρτημένοι (βλ. τήν ὑποσημείωση)	Πού ἔχουν δικό τους γεωργικό νοικοκυριό	Πού δέν ἔχουν καλλιεργήσιμη ἔκταση	Σύνολο
1) Νομοί μέ τή μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, στοιχεῖα γιά 5 νομούς	4 160	1 702	5 862	3 930	1 397	5 327	2 501	623	3 124	10 591	3 722	14 313	78,2	53,4	21 320	15 483	36 803
	—	—	—	27,4	—	—	—	—	21,8	—	26,0	100	—	—	57,9	42,1	100
2) Νομοί μέ πιό ἀδύνατη ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, στοιχεῖα γιά 5 νομούς	1 436	904	2 340	259	158	417	1 077	252	1 329	2 772	1 314	4 086	67,5	38,4	7 335	3 740	11 075
	—	—	—	6,3	—	—	—	—	32,5	—	32,1	100	—	—	66,2	33,8	100
3) Νομοί ὅπου ἐπικρατοῦν τά χειροτεχνικά ἐπαγγέλματα, στοιχεῖα γιά 2 νομούς	340	59	399	56	—	56	1 499	88	1 587	1 895	147	2 042	22,3	9,9	5 998	364	6 362
	—	—	—	2,7	—	—	—	—	77,7	—	7,2	100	—	—	94,3	5,7	100
Σύνολο	5 936	2 665	8 601	4 245	1 555	5 800	5 077	963	6 040	15 258	5 183	20 441	70,5	46,1	34 653	19 587	54 240
	—	—	—	20,8	—	—	—	—	29,5	—	25,3	100	—	—	63,9	36,1	100

1) Ἡ πρώτη ὁμάδα περιλαβαίνει τούς νομούς: Σάντρινσκ, Κουνγκούρ, Κρασνοουφίμσκ, Αἰκατερινμπούργκ καί Ὀσά· ἡ 2η τούς νομούς: Βερχοτοῦρε, Πέρμ, Ἰρμπίτ, Ὀχάνσκ καί Τσέρντιν· ἡ 3η τούς νομούς: Σολικάμσκ καί Καμισλόφ.

2) «Ἐξαρτημένους» βιοτέχνες ὀνομάζουμε: α) τούς μισθωτούς ἐργάτες καί β) τούς βιοτέχνες πού ἐργάζονται μέ τίς οἰκογένειές τους γιά ἐμπόρους προαγοραστές.

3) Ὁ ἀριθμός τῶν βιοτεχνῶν ἐδῶ δέν εἶναι ὁ ἴδιος μέ κεῖνον, πού δόσαμε πιό πάνω, γιατί οἱ ἀριθμοί κατά νομούς, πού δίνει τό «Δοκίμιο» (σελ. 30-31) διαφέρουν ἀπό τούς συνολικούς ἀριθμούς τοῦ πίνακα, πού δημοσιεύεται στό παράρτημα.

κόμα περισσότερο ἀπό τήν ἐμπορευματική παραγωγή καί ἀπασχολεῖ μόνο τό $^1/_5$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν «βιοτεχνῶν» (21,8%), ἐνῶ ταυτόχρονα ὁ ἀριθμός τῶν μή γεωργῶν-βιοτεχνῶν αὐξάνει ὥς τά 42,1%· τό ποσοστό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν ἐλαττώνεται κάπως (ἀπό 32,1% στά 26%), σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως παίρνει τεράστιες διαστάσεις τό ποσοστό τῶν βιοτεχνῶν πού ἐργάζονται μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους γιά προαγοραστές καί ἐξαρτιοῦνται ἀπ' αὐτούς. Συγκεκριμένα ἀπό 6,3% φτάνει στά 27,4%, καί ἔτσι συνολικά οἱ ἐξαρτημένοι βιοτέχνες εἶναι περισσότεροι ἀπό τούς μισούς, δηλ. τά 53,4%. Ἡ περιφέρεια μέ τό μεγαλύτερο (ἀπόλυτα καί σχετικά) ἀριθμό «βιοτεχνῶν» εἶναι ταυτόχρονα καί περιφέρεια μέ τή μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ: ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς ἐκτοπίζει σέ δεύτερη μοίρα τή χειροτεχνία, καί όδηγεῖ στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί στό πέρασμα τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων στά χέρια τῶν μή γεωργῶν, δηλ. στό διαχωρισμό τῆς βιομηχανίας ἀπό τή γεωργία (ἤ, ἴσως, στή συγκέντρωση τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων στά χέρια τοῦ μή γεωργικοῦ πληθυσμοῦ). Στόν ἀναγνώστη μπορεῖ νά γεννηθεῖ ἡ ἀμφιβολία ἄν εἶναι σωστό νά θεωροῦμε πιό ἀναπτυγμένο τόν καπιταλισμό στήν πρώτη ὁμάδα νομῶν, ὅπου εἶναι λιγότεροι οἱ μισθωτοί ἐργάτες, ἀπ' ὅ,τι στή δεύτερη ὁμάδα, εἶναι ὅμως περισσότεροι ἐκεῖνοι πού ἐργάζονται γιά ἐμπόρους προαγοραστές. Μποροῦν νά μᾶς φέρουν τήν ἀντίρρηση ὅτι ἡ δουλιά στό σπίτι εἶναι κατώτερη μορφή τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὡστόσο, θά δοῦμε παρακάτω ὅτι πολλοί ἀπ' αὐτούς τούς προαγοραστές εἶναι ἐργοστασιάρχες καί ἔχουν μεγάλες κεφαλαιοκρατικές ἐπιχειρήσεις. Ἡ δουλιά στό σπίτι εἶναι ἐδῶ *ἐξάρτημα τοῦ ἐργοστασίου* καί σημαίνει μεγάλη συγκέντρωση τῆς παραγωγῆς καί τοῦ κεφαλαίου (γιά ὁρισμένους προαγοραστές ἐργάζονται 200-500, ὥς χίλια καί περισσότερα ἄτομα), μεγαλύτερο καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί εἶναι, συνεπῶς, ἀνώτερη, ὡς πρός τό βαθμό ἀνάπτυξης, μορφή τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἀνάμεσα σ' αὐτή τή μορφή καί στό μικρό ἐργαστήρι τοῦ μικροῦ ἀφεντικοῦ μέ μισθωτούς ἐργάτες ὑπάρχει ἡ ἴδια σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα καί στήν ἁπλή κεφαλαιοκρατική συνεργασία.

Τά στοιχεῖα πού παραθέσαμε ἀνατρέπουν σέ ἀρκετό βαθμό τίς προσπάθειες τῶν συνταχτῶν τοῦ «Δοκιμίου» ν' ἀντιπαραθέσουν ἀπό ἄποψη ἀρχῆς τή «βιοτεχνική μορφή παραγωγῆς» στήν «κεφαλαιοκρατική», —συλλογισμός πού ἐπαναλαβαίνει

τίς πατροπαράδοτες προλήψεις ὅλων τῶν ναρόντνικων τῆς Ρωσίας μέ ἐπικεφαλῆς τούς κ.κ. Β. Β.. καί Ν. —ον. Οἱ ναρόντνικοι τοῦ Πέρμ θεωροῦν πώς «βασική διαφορά» ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς δυό μορφές εἶναι ὅτι στήν πρώτη μορφή «στήν ἐργασία ἀνήκουν τά ἐργαλεῖα καί τά ὑλικά παραγωγῆς, ταυτόχρονα καί ὅλα τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας μέ τή μορφή προϊόντων παραγωγῆς» (σελ. 3). Τώρα πιά μποροῦμε νά διαπιστώσουμε ἀπολύτως συγκεκριμένα ὅτι αὐτό εἶναι λαθεμένο. Κι ἄν ἀκόμα στόν ἀριθμό τῶν βιοτεχνῶν συμπεριλάβουμε καί τούς χειροτέχνες, καί πάλι *τό μεγαλύτερο μέρος τῶν «βιοτεχνῶν» δέν ὑπάγεται σ' αὐτούς τούς ὅρους:* δέν ὑπάγονται, πρῶτον, οἱ μισθωτοί ἐργάτες, πού ἀποτελοῦν τά 25,3%· δέν ὑπάγονται, δεύτερο, οἱ βιοτέχνες πού μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους ἐργάζονται γιά προαγοραστές, γιατί δέν τούς ἀνήκουν οὔτε τά ὑλικά τῆς παραγωγῆς, οὔτε τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας καί πληρώνονται ἁπλῶς μέ τό κομμάτι· αὐτοί ἀποτελοῦν τά 20,8%· δέν ὑπάγονται, τρίτο, οἱ βιοτέχνες τῆς 1ης καί τῆς 2ης ὑποομάδας, πού ἐργάζονται μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους καί διατηροῦν μισθωτούς ἐργάτες, γιατί σ' αὐτούς ἀνήκουν τ' ἀποτελέσματα ὄχι μόνο τῆς δικῆς τους ἐργασίας. Τέτοιοι εἶναι, πιθανόν, τά 10% περίπου (ἀπό τά 6 645 ἐργαστήρια τῆς 1ης καί τῆς 2ης ὑποομάδας τά 1 691, δηλ. τά 25,4% διατηροῦν μισθωτούς ἐργάτες· στά 1 691 αὐτά ἐργαστήρια ὑπάρχουν, πιθανόν, ὄχι λιγότερο ἀπό 2 000 βιοτέχνες πού ἐργάζονται μέ τίς οἰκογένειές τους). Ἔτσι συνολικά ἔχουμε κιόλας 25,3% + 20,8% + 10% = 56,1 % «βιοτέχνες», δηλ. πάνω ἀπό τούς μισούς πού δέν ὑπάγονται σ' αὐτούς τούς ὅρους. Μ' ἄλλα λόγια, ἀκόμα καί σ' ἕνα τόσο ἀπόκεντρο καί καθυστερημένο ἀπό οἰκονομική ἄποψη κυβερνεῖο, ὅπως εἶναι τό κυβερνεῖο Πέρμ, *σήμερα ἤδη ὑπερισχύει* ὁ «βιοτέχνης», πού εἴτε μισθώνεται ὁ ἴδιος, εἴτε μισθώνει ἄλλους, εἴτε ἐκμεταλλεύεται ἄλλους, εἴτε τόν ἐκμεταλλεύονται. Εἶναι ὅμως πολύ πιό σωστό, κάνοντας ἕναν τέτιο ὑπολογισμό, ν' ἀφήσουμε ἔξω τή χειροτεχνία καί νά πάρουμε μόνο τήν ἐμπορευματική παραγωγή. Ἡ χειροτεχνία εἶναι μιά τόσο ἀρχαϊκή μορφή παραγωγῆς, ὥστε ἀκόμα καί μέσα στούς ναρόντνικούς μας, πού πολλές φορές ἀποφάνθηκαν, ὅτι ἡ καθυστέρηση εἶναι ἡ εὐτυχία τῆς Ρωσίας (à la* κ.κ. Β. Β., Γιουζακόφ καί Σία), δέ βρέθηκε ἄνθρωπος πού θά τολμοῦσε νά τήν ὑπερασπίσει ἀνοιχτά καί ἀπρο-

* —σάν τούς. *Ἡ Σύντ*

κάλυπτα καί νά τήν παρουσιάσει σάν «έγγύηση» τῶν ἰδανικῶν του. Στό κυβερνεῖο Πέρμ ἡ χειροτεχνία εἶναι ἀκόμα πολύ ἀναπτυγμένη σέ σύγκριση μέ τήν κεντρική Ρωσία: ἀρκεῖ ν' ἀναφέρουμε τό βάψιμο τῶν ὑφαντῶν (χρωστήρια). Πρόκειται ἀποκλειστικά γιά τό χειροτεχνικό βάψιμο τῶν πανικῶν πού ὑφαίνουν οἱ ἀγρότες στό σπίτι. Τά πανικά αὐτά στά λιγότερο ἀπόκεντρα μέρη τῆς Ρωσίας ἤδη ἀπό καιρό ἔχουν παραχωρήσει τή θέση τους στά τσίτια ἐργοστασιακῆς κατασκευῆς. Μά καί στό κυβερνεῖο Πέρμ ἡ χειροτεχνία ἔχει πιά ἐκτοπιστεῖ σέ πολύ δευτερεύουσα μοίρα: ἀκόμα καί στή βιοτεχνική παραγωγή τοῦ χωριοῦ μόνο τά 29,5%, δηλ. λιγότερο ἀπό τό ἕνα τρίτο, ἀνήκουν στούς χειροτέχνες. Ἄν ἐξαιρέσουμε λοιπόν τούς χειροτέχνες, ἔχουμε 14 401 ἄτομα, πού ἐργάζονται γιά τήν ἀγορά· ἀπ' αὐτούς τά 29,3% εἶναι μισθωτοί ἐργάτες καί τά 29,5% βιοτέχνες, πού μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους ἐργάζονται γιά προαγοραστές, δηλ. ἔχουμε 58,8% ἐξαρτημένους «βιοτέχνες» καί περίπου 7-8% μικροαφεντικά μέ μισθωτούς ἐργάτες, δηλ. συνολικά 66% περίπου, *τά δυό τρίτα* τῶν «βιοτεχνῶν», πού ἔχουν *δυό* βασικά στοιχεῖα *ὁμοιότητας* καί ὄχι διαφορᾶς μέ τόν καπιταλισμό, συγκεκριμένα: πρῶτο, ὅλοι τους εἶναι ἐμπορευματοπαραγωγοί καί ὁ καπιταλισμός δέν εἶναι παρά ἐμπορευματική οἰκονομία ἀναπτυγμένη στό ἔπακρο· δεύτερο, *τό μεγαλύτερο μέρος* τους βρίσκεται σέ σχέσεις ἀγοραπωλησίας τῆς ἐργατικῆς δύναμης, σχέσεις πού ἀποτελοῦν χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ καπιταλισμοῦ. Οἱ συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου» προσπαθοῦν νά πείσουν τόν ἀναγνώστη ὅτι ἡ μισθωτή ἐργασία στή «βιοτεχνική» παραγωγή ἔχει ἰδιαίτερη σημασία καί ἐξηγεῖται, τάχα, ἀπό «εὔλογες» αἰτίες· θά ἐξετάσουμε στήν κατάλληλη θέση (§ VII) αὐτές τίς διαβεβαιώσεις καί τά παραδείγματα, πού παραθέτουν. Ἐδῶ εἶναι ἀρκετό νά διαπιστώσουμε, ὅτι ἐκεῖ ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἐμπορευματική παραγωγή, καί ἡ μισθωτή ἐργασία δέ χρησιμοποιεῖται τυχαῖα, ἀλλά συστηματικά, ὑπάρχουν ὅλα τά γνωρίσματα τοῦ καπιταλισμοῦ. Μπορεῖ νά μιλάει κανείς γιά τόν μή ἀναπτυγμένο χαρακτήρα του, νά λέει ὅτι βρίσκεται στό ἐμβρυακό του στάδιο, ὅτι ἔχει τίς ἰδιομορφίες του, νά θεωρεῖ ὅμως «βασική διαφορά» ἐκεῖνο πού στήν πραγματικότητα δείχνει *μιά βασική ὁμοιότητα* — σημαίνει ὅτι διαστρεβλώνει τήν πραγματικότητα.

Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή θ' ἀναφέρουμε κι ἄλλη μιά διαστρέβλωση. Στή σελ. 5 τοῦ «Δοκιμίου» λέγεται ὅτι τά «προϊόντα

τοῦ βιοτέχνη... φκιάνονται ἀπό ὑλικά, πού στίς περισσότερες περιπτώσεις ἐξασφαλίζονται ἐπί τόπου». Ἀκριβῶς πάνω σ' αὐτό τό σημεῖο ὑπάρχουν στό «Δοκίμιο» στοιχεῖα πού ἐπιτρέπουν νά γίνει μιά ἐπαλήθευση, συγκεκριμένα μιά ἀντιπαραβολή τοῦ πῶς κατανέμονται κατά νομούς τοῦ κυβερνείου οἱ βιοτέχνες, πού ἐπεξεργάζονται τά ζωικά προϊόντα σέ σύγκριση μέ τήν κατανομή τῶν προϊόντων τῆς κτηνοτροφίας καί τῆς γεωργίας· οἱ βιοτέχνες, πού ἐπεξεργάζονται δασικά προϊόντα σέ σύγκριση μέ τήν κατανομή τῶν δασῶν· οἱ βιοτέχνες, πού ἐπεξεργάζονται τά μέταλλα σέ σύγκριση μέ τήν κατανομή τοῦ χυτοσιδήρου καί τοῦ σιδήρου πού παράγονται στό κυβερνεῖο. Ἀπό τήν ἀντιπαραβολή αὐτή βγαίνει ὅτι στήν ἐπεξεργασία ζωικῶν προϊόντων σέ τρεῖς νομούς εἶναι συγκεντρωμένα τά 68,9% τῶν βιοτεχνῶν αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν ζώων στούς νομούς αὐτούς εἶναι μόνον 25,1% καί οἱ ντεσιατίνες σπαρμένης ἔκτασης μόνον 29,5%, δηλ. ἀποδείχνεται ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, καί στό «Δοκίμιο» διαπιστώνεται ἐπίσης ὅτι «ὁ ὑψηλός βαθμός ἀνάπτυξης τῶν κλάδων παραγωγῆς, πού στηρίζονται στήν ἐπεξεργασία ζωικῶν προϊόντων, ἐξασφαλίζεται κυρίως μέ πρῶτες ὕλες, πού εἰσάγονται ἀπό ἄλλα μέρη, λχ., στούς νομούς Κουνγκούρ καί Αἰκατερινμπούργκ μέ ἀκατέργαστα δέρματα, πού τά ἐπεξεργάζονται τά ντόπια ἐργοστάσια βυρσοδεψίας καί τά ντόπια βιοτεχνικά ταμπάκικα, ἀπ' ὅπου προέρχεται κυρίως τό ὑλικό γιά τήν τσαγκαρική, τό σπουδαιότερο βιοτεχνικό κλάδο αὐτῶν τῶν νομῶν» (24-25). Συνεπῶς, ἡ βιοτεχνία στηρίζεται ἐδῶ ὄχι μόνο στίς μεγάλες συναλλαγές τῶν ντόπιων κεφαλαιοκρατῶν στό δερματεμπόριο, ἀλλά καί στήν ἀπόχτηση μισοεπεξεργασμένων ὑλικῶν ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες, δηλ. ἡ βιοτεχνία ἦταν ἀποτέλεσμα, ἐξάρτημα τῆς ἀναπτυγμένης ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας καί τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἐπιχειρήσεων βυρσοδεψίας. «Στό νομό Σάντρινσκ εἰσαγόμενη πρώτη ὕλη εἶναι τό μαλλί, πού ἀποτελεῖ τό ὑλικό γιά τό κυριότερο βιοτεχνικό ἐπάγγελμα τοῦ νομοῦ —τήν κετσεδοποιία». Ἔπειτα, στήν ἐπεξεργασία δασικῶν προϊόντων τά 61,3% τῶν βιοτεχνῶν εἶναι συγκεντρωμένοι σέ 4 νομούς. Κι ὅμως σ' αὐτούς τούς 4 νομούς ὑπάρχουν μόνο τά 20,7% τῆς συνολικῆς δασωμένης ἐπιφάνειας τοῦ κυβερνείου. Ἀντίθετα, στούς δυό νομούς, ὅπου εἶναι συγκεντρωμένα τά 51,7% τῶν δασῶν, βρίσκονται μόνο τά 2,6% τῶν βιοτεχνῶν, πού ἐπεξεργάζονται δασικά προϊόντα (σελ. 25), δηλ. κι ἐδῶ ἀποδείχνεται ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, κι ἐδῶ τό «Δοκί-

μιο» διαπιστώνει ὅτι οἱ πρῶτες ὕλες εἰσάγονται ἀπό ἀλλοῦ (σελ. 26)*. Συνεπῶς παρατηροῦμε ἕνα πολύ ἐνδιαφέρον γεγονός, ὅτι δηλ. ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς προηγήθηκε (ἀποτελώντας τόν ὅρο τῆς ἀνάπτυξης αὐτῆς) ἡ *ἐμπορευματική κυκλοφορία,* πού ἔχει κιόλας ριζώσει βαθιά. Τό περιστατικό αὐτό εἶναι πολύ σπουδαῖο, πρῶτο, γιατί δείχνει ὅτι ἡ ἐμπορευματική οἰκονομία διαμορφώθηκε ἐδῶ καί πολύν καιρό, ὅτι μέσα στήν οἰκονομία αὐτή ἡ βιοτεχνία δέν εἶναι παρά ἕνα ἀπό τά μέλη της, κι ὅτι συνεπῶς εἶναι ἀνοησία νά παρουσιάζει κανείς τή βιοτεχνική μας παραγωγή μέ τή μορφή κάποιας tabula rasa,** πού ἀκόμα «μπορεῖ» δῆθεν ν' ἀκολουθήσει διαφορετικούς δρόμους. Οἱ ἐρευνητές δείχνουν λχ., ὅτι στή «βιοτεχνική παραγωγή» τοῦ κυβερνείου Πέρμ «ἀντανακλᾶται ὅπως καί πρῶτα ἡ ἐπίδραση τῶν δρόμων συγκοινωνίας, πού καθόρισαν τήν ἐμπορική-βιομηχανική φυσιογνωμία τῆς περιοχῆς ὄχι μόνο στήν ἐποχή πού προηγήθηκε ἀπό τήν κατασκευή τῶν σιδηροδρόμων, ἀλλά ἀκόμα καί στήν ἐποχή πρίν ἀπό τή μεταρύθμιση» (σελ. 39). Πραγματικά ἡ πόλη Κουνγκούρ ἦταν συγκοινωνιακός κόμβος στήν περιοχή δῶθε ἀπό τά Οὐράλια: ἀπ' αὐτήν περνᾶ ὁ δρόμος τῆς Σιβηρίας, πού συνδέει τό Κουνγκούρ μέ τό Αἰκατερινμπούργκ καί μέ τίς διακλαδώσεις του συνδέει τό Κουνγκούρ καί μέ τό Σάντρινσκ· ἐπίσης ἀπό τό Κουνγκούρ περνάει ἕνας ἄλλος ἐμπορικός δρόμος, ὁ δρόμος Γκορομπλαγκοντάτσκι, πού ἑνώνει τό Κουνγκούρ μέ τήν 'Οσά. Τέλος, ὁ δρόμος τοῦ Μπίρσκ ἑνώνει τό Κουνγκούρ μέ τό Κρασνοουφίμσκ. «Ἔτσι, βλέπουμε ὅτι ἡ βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνείου συγκεντρώθηκε στίς περιοχές, ὅπου βρίσκονται οἱ συγκοινωνιακοί κόμβοι: δῶθε ἀπό τά Οὐράλια — στούς νομούς Κουγγκούρ, Κρασνοουφίμσκ καί 'Οσά· καί πέρα ἀπό τά Οὐράλια στούς νομούς Αἰκατερινμπούργκ καί Σάντρινσκ» (σελ. 39). Θά θυμίσουμε στόν ἀναγνώστη ὅτι ἴσα-ἴσα αὐτοί οἱ 5 νομοί ἀποτελοῦν τήν πρώτη, ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀνάπτυξης τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, ὁμάδα νομῶν καί ὅτι στούς νομούς αὐτούς εἶναι συγκεντρωμένα τά 70% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν. Δεύτερο,

---

* Αὐτές οἱ δύο κατηγορίες βιοτεχνῶν, δηλ. ἐκεῖνοι πού ἐπεξεργάζονται ζωικά προϊόντα καί ἐκεῖνοι πού ἐπεξεργάζονται δασικά προϊόντα, ἀποτελοῦν τά 33%+28% = 61% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν. Στήν ἐπεξεργασία μετάλλων ἀπασχολοῦνται τά 25% τῶν βιοτεχνῶν (σελ. 20).

** —ἄγραφο χαρτί. *Ἡ Σύντ.*

τό γεγονός αὐτό μᾶς δείχνει ὅτι ἡ «ὀργάνωση τῶν ἀνταλλαγῶν» στή βιοτεχνική παραγωγή, γιά τήν ὁποία φλυαροῦν μέ τόση ἐπιπολαιότητα οἱ πρωτόγονοι προστάτες τοῦ μουζίκου, στήν πραγματικότητα *ἔχει δημιουργηθεῖ* καί δέ δημιουργήθηκε ἀπό κανέναν ἄλλο, παρά μόνον ἀπό τούς ἐμπόρους ὅλης τῆς Ρωσίας. Παρακάτω θά συναντήσουμε πολλά γεγονότα πού ἐπιβεβαιώνουν αὐτό τό πράγμα. Μόνο στήν τρίτη κατηγορία βιοτεχνῶν (πού ἐπεξεργάζονται μέταλλα) ὑπάρχει ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στήν κατανομή τῆς παραγωγῆς πρώτων ὑλῶν καί στήν ἐπεξεργασία τους ἀπό τούς βιοτέχνες: σέ 4 νομούς, ὅπου παράγονται τά 70,6% τοῦ χυτοσιδήρου καί τοῦ σιδήρου, εἶναι συγκεντρωμένα τά 70% τῶν βιοτεχνῶν αὐτῆς τῆς κατηγορίας. Ἐδῶ ὅμως οἱ πρῶτες ὕλες εἶναι πιά οἱ ἴδιες προϊόν τῆς μεγάλης ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας, πού ἔχει, ὅπως θά δοῦμε, «δικές της ἀπόψεις» γιά τό «βιοτέχνη».

II. Ο «ΒΙΟΤΕΧΝΗΣ» ΚΑΙ Η ΜΙΣΘΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θά περάσουμε στήν ἔκθεση τῶν στοιχείων πού ἀφοροῦν τή μισθωτή ἐργασία στά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνείου Πέρμ. Χωρίς νά ἐπαναλαβαίνουμε τούς ἀπόλυτους ἀριθμούς, πού παραθέσαμε παραπάνω, θά περιοριστοῦμε στό νά δείξουμε τίς πιό ἐνδιαφέρουσες σχέσεις σέ ποσοστά:

		Ὁμάδα I				Ὁμάδα II				Γενικό σύνολο
		Ὑποομάδες			Σύνολο	Ὑποομάδες			Σύνολο	
		1	2	3		1	2	3		
Ποσοστά ἐργαστηρίων	Μέ μισθωτούς ἐργάτες	30,6	17,4	24,1	23,6	37,8	24,4	36,1	34,2	26,9
	Μόνο μέ μισθωτούς ἐργάτες	1,3	1,2	0,7	1,1	1,6	1,4	0,3	1,0	1,1
	Μέ 6 καί περισσότερους μισθωτούς ἐργάτες	2,0	0,1	1,4	1,1	1,3	0,8	0,4	0,8	0,9
Μισθωτ. ἐργάτες		29,4	14,1	23,2	22,7	31,2	29,3	27,4	28,3	24,5
Ἀριθμ. ἐργατῶν κατά μέσο ὅρο σέ 1 ἐργαστήρι	Μέλη οἰκογενειῶν	1,8	1,5	1,9	1,6	1,7	1,4	1,6	1,6	1,6
	Μισθωτοί	0,75	0,23	0,57	0,48	0,78	0,43	0,63	0,63	0,52
	Σύνολο	2,6	1,7	2,5	2,1	2,5	1,8	2,2	2,2	2,1
Ποσοστό ἐργαστηρίων ὅπου ἐργάζονται 3 καί πάνω ἐργάτες - μέλη οἰκογενειῶν		20,3	7,8	20,9	15,1	18,5	8,6	14,3	14,6	14,9

Βλέπουμε, συνεπῶς, ὅτι τό ποσοστό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν εἶναι *μεγαλύτερο* στούς μή γεωργούς παρά στούς γεωργούς καί ὅτι ἡ διαφορά αὐτή ἐξαρτιέται *κυρίως* ἀπό τή 2η ὑποομάδα: στούς χειροτέχνες-γεωργούς τό ποσοστό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν εἶναι 14,1% ἐνῶ στούς μή γεωργούς 29,3%, δηλ. ξεπερνάει τό διπλάσιο. Στίς ὑπόλοιπες δυό ὑποομάδες τό ποσοστό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν εἶναι λίγο μεγαλύτερο στή ΙΙ ὁμάδα σέ σύγκριση μέ τήν Ι. Ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει ὅτι τό φαινόμενο αὐτό εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μεγαλύτερης καθυστέρησης στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στό γεωργικό πληθυσμό. Φυσικά, οἱ ναρόντνικοι τοῦ Πέρμ, ὅπως καί ὅλοι οἱ ἄλλοι ναρόντνικοι, τό θεωροῦν αὐτό πλεονέχτημα γιά τούς γεωργούς. Χωρίς ν' ἀρχίσουμε ἐδῶ συζήτηση γύρω ἀπό τό γενικό ζήτημα, ἄν ὁ μή ἀναπτυγμένος χαρακτήρας καί ἡ καθυστέρηση τῶν δοσμένων κοινωνικοοικονομικῶν σχέσεων μποροῦν νά θεωροῦνται πλεονέχτημα, θά παρατηρήσουμε ἁπλῶς ὅτι ἀπό τά στοιχεῖα, πού παραθέτουμε παρακάτω, θά φανεῖ ὅτι τό πλεονέχτημα αὐτό τῶν γεωργῶν συνίσταται στό ὅτι ἔχουν χαμηλές ἀποδοχές.

Ἔχει ἐνδιαφέρον νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ διαφορά *ἀνάμεσα στίς ὁμάδες* σχετικά μέ τή χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας εἶναι μικρότερη ἀπό τή διαφορά *ἀνάμεσα στίς ὑποομάδες τῆς μιᾶς ὁμάδας*. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ οἰκονομική διάρθρωση τῆς βιομηχανίας (χειροτέχνες - ἐμπορευματοπαραγωγοί- ἐργάτες τῶν προαγοαραστῶν) ἔχει πολύ πιό ἰσχυρή ἐπίδραση πάνω στό βαθμό χρησιμοποίησης μισθωτῆς ἐργασίας ἀπ' ὅ,τι ἔχει ἡ σύνδεση μέ τή γεωργία εἴτε ἡ ἔλλειψη αὐτῆς τῆς σύνδεσης. Λογουχάρη, ὁ μικρός ἐμπορευματοπαραγωγός - γεωργός μοιάζει περισσότερο μέ τό μικρό ἐμπορευματοπαραγωγό - μή γεωργό παρά μέ τό γεωργό - χειροτέχνη. Τό ποσοστό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν στήν 1η ὑποομάδα εἶναι γιά τήν Ι ὁμάδα 29,4% καί γιά τήν ΙΙ —31,2%, ἐνῶ στή 2η ὑποομάδα τῆς Ι ὁμάδας εἶναι μόνο 14,1%. Τό ἴδιο ἀκριβῶς ὁ γεωργός, πού ἐργάζεται γιά τόν προαγοραστή, μοιάζει περισσότερο μέ τό μή - γεωργό, πού ἐργάζεται γιά τόν προαγοραστή (23,2% μισθωτοί ἐργάτες καί 27,4%) παρά μέ τό γεωργό - χειροτέχνη. Τό γεγονός αὐτό μᾶς δείχνει πῶς ἡ γενική ἐπικράτηση τῶν ἐμπορευματο - κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων μέσα στή χώρα ἰσοπεδώνει τό γεωργό καί τό μή γεωργό, πού συμμετέχουν στή βιοτεχνική παραγωγή. Τά στοιχεῖα γιά τά εἰσοδήματα τῶν βιοτεχνῶν θά δείξουν ἀκόμα πιό παραστατικά αὐτή τήν ἰσοπέδωση. Ὅπως

παρατηρήσαμε πιό πάνω, ή 2η ὑποομάδα ἀποτελεῖ ἐξαίρεση· ἄν ὅμως στή θέση τῶν στοιχείων γιά τό ποσοστό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν πάρουμε τά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἀναλογοῦν κατά μέσο ὅρο σέ 1 ἐργαστήρι, θά δοῦμε ὅτι οἱ χειροτέχνες - γεωργοί βρίσκονται πιό κοντά στούς χειροτέχνες - μή γεωργούς (0,23 καί 0,43 μισθωτοί ἐργάτες σέ 1 ἐργαστήρι) παρά στούς γεωργούς τῶν ἄλλων ὑποομάδων. Ὁ μέσος ἀριθμός τῶν ἀτόμων, πού ἐργάζονται σ' ἕνα ἐργαστήρι, εἶναι σχεδόν ἴδιος γιά τούς χειροτέχνες καί τῶν δυό ὁμάδων (1,7 καί 1,8 ἄτομα κατά ἐργαστήρι), ἐνῶ στίς ὑποομάδες τῆς κάθε ὁμάδας ὁ ἀριθμός αὐτός κυμαίνεται πάρα πολύ (Ι : 2,6 καί 1,7· ΙΙ : 2,5 καί 1,8).

Τά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν ἀτόμων, πού ἀναλογοῦν κατά μέσο ὅρο στό 1 ἐργαστήρι σέ κάθε ὑποομάδα δείχνουν ἐπίσης τό ἐνδιαφέρον γεγονός, ὅτι στούς χειροτέχνες καί τῶν δυό ὁμάδων ὁ ἀριθμός αὐτός εἶναι ὁ μικρότερος : 1,7 καί 1,8 ἐργάτες κατά ἐργαστήρι. Συνεπῶς, μέσα στούς χειροτέχνες ὑπερισχύει ἡ πιό κομματιασμένη παραγωγή, ἡ μεγαλύτερη ἀπομόνωση τῶν ἀτομικῶν παραγωγῶν, ἡ μικρότερη χρησιμοποίηση τῆς συνεργασίας στήν παραγωγή. Στήν πρώτη θέση ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη βρίσκονται καί στίς δυό ὁμάδες οἱ πρῶτες ὑποομάδες, δηλ. τά μικροαφεντικά, πού ἐργάζονται γιά τήν ἐλεύθερη πούληση. Ὁ ἀριθμός τῶν ἀτόμων, πού ἐργάζονται σ' ἕνα ἐργαστήρι, εἶναι ἐδῶ ὁ μεγαλύτερος (2,6 καί 2,5 ἄτομα)· ὁ ἀριθμός τῶν βιοτεχνῶν μέ τά περισσότερα μέλη οἰκογένειας εἶναι ἐδῶ ὁ μεγαλύτερος (συγκεκριμένα 20,3% καί 18,5% τῶν ἐργαστηρίων ἔχουν 3 καί περισσότερους ἐργάτες - μέλη οἰκογένειας· μικρή ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ 3η ὑποομάδα τῆς Ι ὁμάδας μέ 20,9%)· παράλληλα μ' αὐτό ἡ χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας εἶναι ἡ μεγαλύτερη (0,75 καί 0,78 μισθωτοί ἐργάτες κατά ἐργαστήρι)· τά μεγάλα ἐργαστήρια εἶναι τά πιό πολλά (2,0% καί 1,3% ἐργαστήρια μέ 6 καί περισσότερους μισθωτούς ἐργάτες). Συνεπῶς, ἡ συνεργασία στήν παραγωγή χρησιμοποιεῖται ἐδῶ σέ πιό πλατιά κλίμακα, κι αὐτό πετυχαίνεται μέ τή μεγαλύτερη χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας, ἐνῶ ταυτόχρονα εἶναι μεγαλύτερος καί ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας (1,8 καί 1,7 ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας κατά ἐργαστήρι· μικρή ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ 3η ὑποομάδα τῆς Ι ὁμάδας μέ 1,9 ἄτομα).

Τό τελευταῖο αὐτό περιστατικό μᾶς ὁδηγεῖ στό πολύ σπουδαῖο ζήτημα τῆς ἀμοιβαίας σχέσης τῆς ἐργασίας τῶν μελῶν

τῆς οἰκογένειας καί τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στούς «βιοτέχνες», πράγμα πού μᾶς κάνει ν' ἀμφιβάλλουμε γιά τήν ὀρθότητα τῶν θεωριῶν πού ἐπικρατοῦν ἀνάμεσα στούς ναρόντνικους, ὅτι δῆθεν ἡ μισθωτή ἐργασία στή βιοτεχνική παραγωγή «συμπληρώνει» ἁπλῶς τήν ἐργασία τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας. Οἱ ναρόντνικοι τοῦ Πέρμ ὑποστηρίζουν αὐτή τή γνώμη, λέγοντας στή σελ. 55 ὅτι «ἡ συνταύτιση τῶν συμφερόντων τῶν βιοτεχνῶν καί τῶν κουλάκων» διαψεύδεται ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ πιό εὔποροι βιοτέχνες (Ι ὁμάδα) ἔχουν τούς πιό πολλούς ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας, ἐνῶ «ἄν ὁ βιοτέχνης ἀπέβλεπε μόνο στό κέρδος, πού ἀποτελεῖ τό μοναδικό κίνητρο τῶν κουλάκων, καί ὄχι στή σταθεροποίηση καί ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς του, χρησιμοποιώντας ὅλες τίς δυνάμεις τῆς οἰκογένειάς του, θά εἴχαμε δίκαιο νά περιμένουμε ὅτι σ' αὐτή τήν ὑποομάδα ἐργαστηρίων θάχουμε τό μικρότερο ποσοστό βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους» (;!). Περίεργο συμπέρασμα! Πῶς μπορεῖς νά βγάζεις συμπεράσματα γιά τό ρόλο τῆς «προσωπικῆς συμμετοχῆς στή δουλιά» (σελ. 55), χωρίς νά θίγεις τά στοιχεῖα γιά τή μισθωτή ἐργασία; Ἄν ἡ εὐπορία τῶν βιοτεχνῶν, πού ἔχουν μεγάλες οἰκογένειες, δέν ἐξέφραζε κουλάκικες τάσεις, τότε θά βρίσκαμε σ' αὐτούς *τό μικρότερο* ποσοστό μισθωτῶν ἐργατῶν, *τό μικρότερο* ποσοστό ἐργαστηρίων μέ μισθωτούς ἐργάτες, *τό μικρότερο* ποσοστό ἐργαστηρίων μέ μεγάλο ἀριθμό ἐργατῶν (πάνω ἀπό πέντε), *τό μικρότερο* ἀριθμό ἐργατῶν, πού ἀναλογοῦν κατά μέσο ὅρο σέ ἕνα ἐργαστήρι. Στήν πραγματικότητα οἱ πιό εὔποροι βιοτέχνες (1η ὑποομάδα) κατέχουν *ἀπ' ὅλες αὐτές τίς ἀπόψεις τήν πρώτη θέση, κι ὄχι τήν τελευταία,* ἐνῶ ταυτόχρονα ἔχουν τίς πιό πολυάριθμες οἰκογένειες καί τούς πιό πολλούς ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας, τό μεγαλύτερο ποσοστό βιοτεχνῶν μέ 3 καί πάνω ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας! Εἶναι ξεκάθαρο, ὅτι τά γεγονότα λένε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπὸ κεῖνο πού θέλει νά ὑποστηρίξει ὁ ναρόντνικος: ὁ βιοτέχνης ἀποβλέπει ἴσα-ἴσα στό κέρδος μέ τή μέθοδο τῶν κουλάκων· ἐπωφελεῖται ἀπό τή μεγάλη του εὐπορία (ἡ πολυμελής οἰκογένεια εἶναι ἕνας ἀπό τούς ὅρους της) γιά νά χρησιμοποιεῖ *περισσότερη* μισθωτή ἐργασία. Βρίσκεται σέ πιό εὐνοϊκή θέση σέ σύγκριση μέ τούς ἄλλους βιοτέχνες ὅσον ἀφορᾶ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας καί ἐπωφελεῖται ἀπ' αὐτό γιά νά ἐκτοπίσει τούς ἄλλους, καταφεύγοντας στή μίσθωση *μεγαλύτερου* ἀριθμοῦ

ἐργατῶν. Ἡ «οἰκογενειακή συνεργασία», γιά τήν ὁποία ἀρέσκονται μά μιλᾶνε μέ τόση κατάνυξη οἱ κ.κ. Β. Β. καί οἱ ἄλλοι ναρόντνικοι (σύγκρ. τή «Βιοτεχν. παραγ.», Ι, σελ. 14), ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συνεργασίας. Αὐτό, βέβαια, θά φανεῖ παράδοξο, γιά τόν ἀναγνώστη, πού ἔχει συνηθίσει στίς ναρόντνικες προλήψεις, εἶναι ὅμως γεγονός. Γιά νά ἔχουμε ἀκριβῆ στοιχεῖα σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα, θά ἔπρεπε νά ξέρουμε ὄχι μόνο τήν κατανομή τῶν ἐργαστηρίων ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τόν ἀριθμό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν (πράγμα πού δίνεται στό «Δοκίμιο»), μά ἀκόμα καί *τό συνδυασμό* τῆς ἐργασίας τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας μέ τή μισθωτή ἐργασία. Τά στοιχεῖα κατά νοικοκυριό ἔδιναν ὅλη τή δυνατότητα νά γίνει ἕνας τέτιος συνδυασμός, νά ὑπολογιστεῖ ὁ ἀριθμός τῶν ἐργαστηρίων μέ 1, μέ 2 κτλ. μισθωτούς ἐργάτες σέ κάθε κατηγορία ἐργαστηρίων ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας. Δυστυχῶς αὐτό δέν ἔγινε. Γιά νά συμπληρώσουμε ἔστω καί λίγο αὐτό τό κενό, θά χρησιμοποιήσουμε τό προαναφερόμενο ἔργο: «Βιοτεχν. παραγ. κτλ.». Ἐδῶ παρατίθενται ἀκριβῶς συνδυασμένοι πίνακες ἐργαστηρίων ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τόν ἀριθμό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν. Οἱ πίνακες δίνονται γιά πέντε βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα καί περιλαβαίνουν συνολικά 749 ἐργαστήρια μέ 1945 ἐργάτες (στό προαναφερόμενο ἔργο, Ι, σελ. 59, 78, 160· ΙΙΙ, σελ. 87 καί 109). Γιά ν' ἀναλύσουμε αὐτά τά στοιχεῖα ἀναφορικά μέ τό ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει, τό ζήτημα τῆς ἀμοιβαίας σχέσης τῆς ἐργασίας τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, πρέπει νά χωρίσουμε ὅλα τά ἐργαστήρια σέ ὁμάδες ἀνάλογα μέ τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν (γιατί ἀκριβῶς ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν ἐργατῶν δείχνει τό μέγεθος τοῦ ἐργαστηρίου καί τό βαθμό χρησιμοποίησης τῆς συνεργασίας στήν παραγωγή) καί νά καθορίσουμε τό ρόλο τῆς ἐργασίας τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στήν κάθε ὁμάδα. Παίρνουμε 4 ὁμάδες: 1) ἐργαστήρια μέ 1 ἐργάτη· 2) μέ 2—4 ἐργάτες· 3) μέ 5—9 ἐργάτες· 4) μέ 10 ἐργάτες καί πάνω. Ὁ χωρισμός αὐτός ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν εἶναι πολύ πιό ἀπαραίτητος, γιατί τά ἐργαστήρια, λχ., μέ 1 καί μέ 10 ἐργάτες ἀντιπροσωπεύουν, ὁλοφάνερα, ἐντελῶς διαφορετικούς οἰκονομικούς τύπους· θά ἦταν ἐντελῶς ἀνόητη μέθοδος νά τά ἀθροίσει κανείς καί νά βγάλει ἕνα «μέσο» ὅρο, ὅπως

θά δοῦμε παρακάτω ἀπό τά στοιχεῖα πού δίνει τό «Δοκίμιο». Ἡ προαναφερόμενη ταξινόμηση σέ ὁμάδες μᾶς δίνει τά ἑξῆς στοιχεῖα:

Ὁμάδες ἐργαστηρίων ἀνάλογα μέ τό συνολικό ἀριθμό ἐργατῶν	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Ἀριθμός ἐργατῶν: Μέλη τῆς οἰκογένειας	Ἀριθμός ἐργατῶν: Μισθωτοί	Ἀριθμός ἐργατῶν: Σύνολο	Ἀριθμός ἐργαστηρίων μέ μισθωτούς ἐργάτες	σέ %	Σέ 1 ἐργαστήρι ἀναλογοῦν ἐργάτες: Μέλη τῆς οἰκογένειας	Σέ 1 ἐργαστήρι ἀναλογοῦν ἐργάτες: Μισθωτοί	Σέ 1 ἐργαστήρι ἀναλογοῦν ἐργάτες: Σύνολο
Ἐργαστήρια μέ 1 ἐργ.	345	343	2	345	2	0,5	0,995	0,005	1,00
» » 2-4 »	319	559	251	810	143	44,8	1,76	0,78	2,54
» » 5-9 »	59	111	249	360	53	89,8	1,88	4,22	6,10
» μέ 10 & πάνω »	26	56	374	430	26	100	2,15	14,38	16,53
Σύνολο	749	1069	876	1945	224	29,9	1,43	1,16	2,59

Ἔτσι, τά λεπτομερειακά αὐτά στοιχεῖα ἐπιβεβαιώνουν στό ἀκέραιο τή θέση πού διατυπώσαμε πιό πάνω, καί πού ἀπό πρώτη ματιά φαίνεται παράδοξη: ὅσο μεγαλύτερες εἶναι οἱ διαστάσεις τοῦ ἐργαστηρίου ὅσον ἀφορᾶ τό συνολικό ἀριθμό ἐργατῶν, τόσο περισσότεροι ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας ἀναλογοῦν σέ 1 ἐργαστήρι, τόσο πιό πλατιά εἶναι, συνεπῶς, ἡ «οἰκογενειακή συνεργασία», ταυτόχρονα ὅμως διευρύνεται καί ἡ κεφαλαιοκρατική συνεργασία καί διευρύνεται ἀσύγκριτα πιό γρήγορα. Οἱ πιό εὐκατάστατοι βιοτέχνες, ἄν καί ἔχουν μεγαλύτερο ἀριθμό ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας, μισθώνουν καί μεγάλο ἀριθμό μισθωτῶν ἐργατῶν: ἡ «οἰκογενειακή συνεργασία» ἀποτελεῖ ἐγγύηση καί βάση τῆς *κεφαλαιοκρατικῆς συνεργασίας*.

Ἄς δοῦμε τά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95 γιά τήν ἐργασία τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τή μισθωτή ἐργασία. Ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας τά ἐργαστήρια κατανέμονται ὡς ἑξῆς:

				σέ %
Ἐργαστήρια μὲ	0	ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας	97	1,1
» »	1	» » » »	4787	53,2
» »	2	» » » »	2770	30,8
» »	3	» » » »	898	10,0
» »	4	» » » »	279	3,1
» »	5 καί πάνω	» » » »	160	1,8
		Σύνολο	8991	100

Πρέπει νά σημειώσουμε ἐδῶ τό γεγονός ὅτι ὑπερισχύουν

τά ἐργαστήρια μέ ἕνα ἐργαζόμενο μέλος τῆς οἰκογένειας: εἶναι περισσότερα ἀπό τά μισά. Κι ἄν ἀκόμα εἴχαμε ὑποθέσει ὅτι ὅλα τά ἐργαστήρια πού συνδυάζουν τήν ἐργασία τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας μέ τή μισθωτή ἐργασία δέν ἔχουν παρά ἕναν ἐργάτη - μέλος τῆς οἰκογένειας, καί τότε ἀκόμα θ' ἀποδειχνόταν ὅτι τά ἐργαστήρια, πού δέν ἔχουν παρά μόνο ἕναν ἐργαζόμενο, ἀνέρχονται σέ 2500. Αὐτοί εἶναι οἱ πιό σκόρπιοι παραγωγοί, πού ἀντιπροσωπεύουν τή μεγαλύτερη ἀπομόνωση τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων, ἀπομόνωση πού χαρακτηρίζει γενικά τήν παινεμένη «λαϊκή παραγωγή». Ἄς δοῦμε τόν ἀντίθετο πόλο, τά πιό μεγάλα ἐργαστήρια:

		σέ %	Ἀριθμός μισθωτῶν ἐργατῶν*	Πόσοι μισθωτοί ἐργάτες ἀναλογοῦν σέ 1 ἐργαστήρι
Ἐργαστήρια μέ 0 μισθωτούς ἐργάτες	6567	73,1	—	—
» » 1 » »	1537	17,2	1537	1
» » 2 » »	457	5,1	914	2
» » 3 » »	213	2,3	639	3
» » 4 » »	88	0,9	352	4
» » 5 » »	44	0,5	220	5
» » 6—9 » »	41 } 85	0,4 } 0,9	290 } 1 242	7,1 } 14,6
» » 10 καί πάνω »	44	0,5	952	21,7
Σύνολο	8991	100	4904	0,5

Ἔτσι, τά «μικρά» ἐργαστήρια τῶν βιοτεχνῶν φτάνουν ὁρισμένες φορές σέ ἐπιβλητικές διαστάσεις: σέ 85 ἀπό τά πιό μεγάλα ἐργαστήρια εἶναι συγκεντρωμένο σχεδόν τό ἕνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν· κατά μέσο ὅρο ἕνα τέτιο ἐργαστήρι ἔχει 14,6 μισθωτούς ἐργάτες. Αὐτοί εἶναι πιά ἐργοστασιάρχες κάτοχοι κεφαλαιοκρατικῶν ἐπιχειρήσεων**. Ἡ συνεργασία πάνω σέ κεφαλαιοκρατικές ἀρχές χρησιμοποιεῖται ἐδῶ σέ μεγάλη κλίμακα: σ' ἕνα ἐργαστήρι μέ 15 ἐργάτες εἶναι δυνατός καί ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας σέ λίγο-πολύ σημαντικές διαστάσεις, πετυχαίνεται μεγάλη οἰκονομία ὅσον ἀφορᾶ τό χῶρο καί τά ἐργαλεῖα, καί ταυτόχρονα τά τελευταῖα αὐτά εἶναι πιό πολλά καί πιό ποικίλα. Ὁ ἐφοδιασμός μέ πρῶτες ὕλες καί ἡ πούληση τοῦ προ-

* Ἔχει ὑπολογισθεῖ σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ «Δοκιμίου» (σελ. 54 καί ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν).

** Ἀπό τίς «φάμπρικες καί τά ἐργοστάσιά» μας (ὅπως ὀνομάζονται στήν ἐπίσημη στατιστική) ἡ τεράστια πλειοψηφία ἔχει λιγότερους ἀπό 16 ἐργάτες, συγκεκριμένα 15 000 ἀπό τίς 21 000. Βλ. τόν «Ὁδηγό τοῦ 1890 γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια».

ιόντος γίνεται ἐδῶ ἀπαραίτητα σέ μεγάλες διαστάσεις, πράγμα πού φτηναίνει σέ σημαντικό βαθμό τίς πρῶτες ὕλες καθώς καί τά ἔξοδα μεταφορᾶς, διευκολύνει τήν πούληση, ἐπιτρέπει νά ὑπάρχουν κανονικές ἐμπορικές σχέσεις. Παρακάτω, ὅταν θά παραθέσουμε στοιχεῖα γιά τά εἰσοδήματα, θά δοῦμε ὅτι τό πράγμα αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν ἀπογραφή τοῦ 1894/95. Ἐδῶ εἶναι ἀρκετό νά ἀναφέρουμε αὐτές τίς πασίγνωστες θεωρητικές θέσεις. Ἀπ' ὅλα αὐτά καταλαβαίνουμε ὅτι καί ἡ τεχνική καί ἡ οἰκονομική φυσιογνωμία αὐτῶν τῶν ἐργαστηρίων διαφέρει ριζικά ἀπό τά ἐργαστήρια πού δέν χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία, καί δέν μπορεῖ παρά ν' ἀπορεῖ κανείς ὅταν βλέπει ὅτι οἱ στατιστικοί τοῦ Πέρμ ἀποφάσισαν ὡστόσο νά τά *συνενώσουν* καί νά βγάλουν γενικούς «μέσους ὅρους». Μποροῦμε νά ποῦμε κιόλας a priori*, ὅτι αὐτοί οἱ μέσοι ὅροι θά εἶναι πέρα γιά πέρα πλασματικοί καί ὅτι ἡ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων κατά νοικοκυριά θά ἔπρεπε νά μᾶς δίνει, ἐκτός ἀπό τή διαίρεση τῶν βιοτεχνῶν σέ ὁμάδες καί ὑποομάδες, καί τό χωρισμό τους σέ κατηγορίες ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν στό ἐργαστήρι (καί τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τῶν μισθωτῶν μαζί). Χωρίς ἕναν τέτιο χωρισμό εἶναι ἀδύνατο νά ἔχει κανείς ἀκριβῆ στοιχεῖα οὔτε γιά τά εἰσοδήματα, οὔτε γιά τούς ὅρους ἀγορᾶς τῶν πρώτων ὑλῶν καί πούλησης τῶν προϊόντων, οὔτε γιά τήν τεχνική τῆς παραγωγῆς, οὔτε γιά τήν κατάσταση τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν σέ σύγκριση μέ τά ἐργαστήρια πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία, οὔτε γιά τήν ἀναλογία ἀνάμεσα στά μεγάλα καί στά μικρά ἐργαστήρια, — κι ὅλα αὐτά εἶναι σπουδαιότατα ζητήματα γιά τή μελέτη τῆς οἰκονομίας τῆς «βιοτεχνίας». Οἱ ἐρευνητές τοῦ Πέρμ προσπαθοῦν, φυσικά, νά μειώσουν τήν σημασία τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἐργαστηρίων. Ἄν ὑπάρχουν ἐργαστήρια μέ 5 καί πάνω ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας, ἔτσι σκέφτονται αὐτοί, θά πεῖ ὅτι ὁ συναγωνισμός τῆς «κεφαλαιοκρατικῆς» καί τῆς «βιοτεχνικῆς μορφῆς τῆς παραγωγῆς» (sic!**) μπορεῖ νά ἔχει σημασία μόνο ὅταν ὑπάρχουν στό ἐργαστήρι πάνω ἀπό 5 μισθωτοί ἐργάτες, ἐνῶ τά ἐργαστήρια αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀποτελοῦν ὅλο-ὅλο τό 1%. Συλλογισμός καθαρά τεχνητός: πρῶτο, τά ἐργαστήρια μέ 5 ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας καί 5 μισθωτούς ἐργάτες δέν εἶναι παρά

---

* —ἐκ τῶν προτέρων. *Ἡ Σύντ.*

** —ἔτσι ! *Ἡ Σύντ.*

μιά κενή ἀφαίρεση, πού ὀφείλεται στήν ἀνεπαρκῆ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων, γιατί ἡ μισθωτή ἐργασία συνδυάζεται μέ τήν ἐργασία τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας. Ὅταν ἕνα ἐργαστήρι μέ 3 ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας μισθώσει κι ἄλλους 3 ἐργάτες, θά ἔχει πάνω ἀπό 5 ἐργάτες καί θά βρίσκεται σέ ἐντελῶς εἰδικούς ὅρους συναγωνισμοῦ σέ σύγκριση μέ τά ἐργαστήρια πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία. Δεύτερο, ἄν οἱ στατιστικοί ἤθελαν πραγματικά νά μελετήσουν τό ζήτημα τοῦ «συναγωνισμοῦ» ἀνάμεσα στά διάφορα ἐργαστήρια, πού διαφέρουν ὅσον ἀφορᾶ τή χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας, γιατί δέ χρησιμοποίησαν τά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς κατά νοικοκυριό; γιατί δέν ταξινόμησαν τά ἐργαστήρια ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν καί γιατί δέν παράθεσαν τούς ἀριθμούς πού ἀφοροῦν τό εἰσόδημα; δέ θά ἦταν πιό σκόπιμο οἱ στατιστικοί, πού ἔχουν στά χέρια τους πλουσιότατο ὑλικό, νά μελετήσουν συγκεκριμένα τό ζήτημα, παρά νά σερβίρουν στόν ἀναγνώστη ὅ,τι τούς κατέβει καί νά βιάζονται νά περάσουν στήν «κατατρόπωση» τοῦ ναροντνικισμοῦ;

«...Ἀπό τήν ἄποψη τῶν ὀπαδῶν τοῦ καπιταλισμοῦ τό ποσοστό αὐτό θά θεωρηθεῖ, ἴσως, ἀρκετό γιά νά προφητεύσουν τόν ἀναπόφευχτο ἐκφυλισμό τῆς βιοτεχνικῆς μορφῆς σέ κεφαλαιοκρατική, στήν πραγματικότητα ὅμως δέν παρουσιάζει ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη κανένα ἀπειλητικό σύμπτωμα, κυρίως λόγω τῶν ἑξῆς περιστατικῶν» (σελ. 56)...

Τί χαριτωμένα λόγια, δέν εἶναι ἔτσι;! Ἀντί νά κάνουν τόν κόπο νά διαλέξουν ἀπό τό ὑλικό, πού εἶχαν στή διάθεσή τους, συγκεκριμένα στοιχεῖα γιά τά *κεφαλαιοκρατικά* ἐργαστήρια, οἱ συγγραφεῖς *πρόσθεσαν* τά ἐργαστήρια αὐτά μέ τά ἐργαστήρια πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία καί ἀρχίζουν νά προβάλλουν ἀντιρρήσεις σέ κάποιους «προφῆτες»! —Δέν ξέρουμε τί θά «προφήτευαν» κάποιοι δυσάρεστοι γιά τούς στατιστικούς τοῦ Πέρμ «ὀπαδοί τοῦ καπιταλισμοῦ», ἐμεῖς ὅμως, ἀπό τήν πλευρά μας, θά ποῦμε μόνο ὅτι ὅλες αὐτές οἱ φράσεις κρύβουν ἁπλῶς τήν προσπάθεια ν' ἀγνοηθοῦν τά γεγονότα. Καί τά γεγονότα δείχνουν ὅτι δέν ὑπάρχει καμιά ἰδιαίτερη «βιοτεχνική μορφή παραγωγῆς» (πρόκειται γιά ἐπινόηση τῶν οἰκονομολόγων πού δουλεύουν μέ βιοτεχνικές μέθοδες) ὅτι ἀπό τούς μικρούς ἐμπορευματοπαραγωγούς ἀναπτύσσονται οἱ μεγάλες κεφαλαιοκρατικές ἐπιχειρήσεις (στούς πίνακες βρήκαμε ἕναν βιοτέχνη μέ 65 μισθωτούς ἐργάτες! σελ. 169), ὅτι οἱ στατιστικοί εἶχαν τήν ὑποχρέωση νά ταξινομήσουν

τά στοιχεῖα κατά τέτιον τρόπο, ὥστε νά μποροῦμε νά μελετήσουμε αὐτό τό προτσές, νά συγκρίνουνε τά διάφορα ἐργαστήρια *ὡς πρός τό βαθμό πού πλησιάζουν τά κεφαλαιοκρατικά*. Οἱ στατιστικοί τοῦ Πέρμ ὄχι μόνο δέν ἔκαναν οἱ ἴδιοι αὐτό τό πράγμα, ἀλλά κι ἐμᾶς μᾶς στέρησαν τή δυνατότητα νά τό κάνουμε, γιατί στούς πίνακες ὅλα τά ἐργαστήρια μιᾶς δοσμένης ὑποομάδας ἔχουν προστεθεῖ μαζί καί εἶναι ἀδύνατο νά ξεχωρίσουμε τόν ἐργοστασιάρχη ἀπό τό βιοτέχνη, πού δέ χρησιμοποιεῖ μισθωτή ἐργασία. Οἱ συγγραφεῖς καλύπτουν τά κενά τους μέ ἀποφθέγματα χωρίς περιεχόμενο. Ὅπως βλέπετε, μᾶς λένε, τά μεγάλα ἐργαστήρια ἀποτελοῦν ὅλο-ὅλο τό 1%, καί ἄν τά ἐξαιρέσουμε, δέ θ' ἀλλάξουν τά συμπεράσματα, πού βγῆκαν μέ βάση τά 99% (σελ. 56). —Μά αὐτό τό ἕνα ποσοστό, αὐτό τό ἕνα ἑκατοστό δέν εἶναι ἴσο μέ τά ἄλλα ἑκατοστά! Ἕνα μεγάλο ἐργαστήρι ἰσοδυναμεῖ μέ πάνω ἀπό 15 ἐργαστήρια τῆς κατηγορίας ὅπου δέ χρησιμοποιεῖται μισθωτή ἐργασία καί αὐτά ἀντιπροσωπεύουν πάνω ἀπό τά 30 «ἑκατοστά» (τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαστηρίων)! Αὐτό, ἄν κάνουμε τόν ὑπολογισμό μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν. Κι ἄν παίρναμε τά στοιχεῖα γιά τή συνολική παραγωγή ἤ γιά τό καθαρό εἰσόδημα, θά βλέπαμε ὅτι ἕνα μόνο μεγάλο ἐργαστήρι ξεπερνάει ὄχι 15, μά, ἴσως, καί 30 ἐργαστήρια*. Σ' αὐτό τό «ἕνα ἑκατοστό» τῶν ἐργαστηρίων εἶναι συγκεντρωμένο *τό ἕνα τέταρτο* ὅλων τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πράγμα πού δίνει κατά μέσο ὅρο 14,6 ἐργάτες κατά ἐργαστήρι. Γιά νά δείξουμε κάπως παραστατικά στόν ἀναγνώστη αὐτό τόν τελευταῖο ἀριθμό, ἄς πάρουμε ἀπό τή «Συλλογή στοιχείων γιά τήν ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας» (ἔκδοση τῆς Διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας) τούς ἀριθμούς γιά τό κυβερνεῖο Πέρμ. Ἐπειδή οἱ ἀριθμοί παρουσιάζουν μεγάλες διακυμάνσεις ἀπό χρόνο σέ χρόνο, θά πάρουμε τό μέσο ὅρο γιά 7 χρόνια (1885-1891). Θά ἔχουμε ἔτσι ὅσον ἀφορᾶ τό κυβερνεῖο Πέρμ 885 «φάμπρικες καί ἐργοστάσια» (μέ τήν ἔννοια τῆς ἐπίσημης στατιστικῆς μας) μέ παραγωγή ἀξίας 22 645 ρού-

---

* Παρακάτω θά παρατεθοῦν στοιχεῖα γιά τήν κατανομή τῶν ἐργαστηρίων ἀνάλογα μέ τό καθαρό εἰσόδημα. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα αὐτά, σέ 2 376 ἐργαστήρια μέ ἐλάχιστο εἰσόδημα (ὥς 50 ρούβλια) τό καθαρό εἰσόδημα = 77.900 ρούβλια, καί σέ 80 ἐργαστήρια μέ ἀνώτατο εἰσόδημα = 83.150 ρούβλια. Κατά «ἐργαστήρι» ἀναλογοῦν 32 ρούβλια καί 1 039 ρούβλια.

βλια καί μέ 13 006 ἐργάτες, πράγμα πού δίνει κατά «μέσο ὅρο» ἀκριβῶς 14,6 ἐργάτες σέ κάθε 1 φάμπρικα.

Οἱ συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου», γιά νά στηρίξουν τή γνώμη τους ὅτι τά μεγάλα ἐργαστήρια δέν ἔχουν σοβαρή σημασία, ἐπικαλοῦνται τό γεγονός ὅτι ἀπό τούς ἐργάτες, πού μισθώνουν οἱ βιοτέχνες, πολύ λίγοι εἶναι οἱ ἐργάτες (8%) πού μισθώνονται γιά ὅλο τό χρόνο, ἐνῶ οἱ περισσότεροι δουλεύουν μέ τό κομμάτι (37%), γιά ὁρισμένο χρονικό διάστημα (30%) ἤ μεροκαματιάρηδες (25%, σελ. 51). Οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν μέ τό κομμάτι «ἐργάζονται συνήθως στό σπίτι τους, μέ δικά τους ἐργαλεῖα, μέ δική τους τροφή», ἐνῶ οἱ μεροκαματιάρηδες μισθώνονται «προσωρινά», ὅπως γίνεται μέ τούς ἐργάτες γῆς. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες «ἕνας σχετικά μεγάλος ἀριθμός μισθωτῶν ἐργατῶν δέν ἀποτελεῖ ἀκόμα γιά μᾶς ἀναμφισβήτητο γνώρισμα ὅτι τά ἐργαστήρια αὐτά εἶναι κεφαλαιοκρατικοῦ τύπου» (56)... «Ἔχουμε τήν πεποίθηση, πώς οὔτε ὁ ἐργάτης πού ἐργάζεται μέ τό κομμάτι, οὔτε ὁ μεροκαματιάρης γενικά δέν ἀποτελοῦν μέλη τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὅπως συμβαίνει μέ τό προλεταριάτο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης· τέτια μέλη μποροῦν νά εἶναι μόνον οἱ μόνιμοι ἐργάτες, πού μισθώνονται γιά ὅλο τό χρόνο».

Δέν μποροῦμε παρά νά ἐπαινέσουμε τούς ναρόντνικους τοῦ Πέρμ, μιά καί ἐνδιαφέρονται γιά τό ζήτημα τῆς σχέσης τῶν ρώσων μισθωτῶν ἐργατῶν πρός τό «προλεταριάτο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης». Τό ζήτημα εἶναι ἐνδιαφέρον — οὔτε λόγος! Ἐμεῖς ὅμως παρ' ὅλα αὐτά θά προτιμούσαμε ν' ἀκούσουμε ἀπό τούς στατιστικούς γνῶμες, πού νά στηρίζονται σέ γεγονότα κι ὄχι σέ «πεποίθηση». Γιατί μέ τό νά ἐκφράζεις τήν «πεποίθησή» σου δέν μπορεῖς πάντα νά πείσεις τούς ἄλλους... Δέ θά ἦταν προτιμότερο, ἀντί νά διηγούμαστε στόν ἀναγνώστη τήν «πεποίθηση» τῶν κ.κ. ΝΝ καί ΜΜ, νά παραθέσουμε περισσότερα στοιχεῖα; Ἐξάλλου τό «Δοκίμιο» περιέχει ἐξαιρετικά λίγα στοιχεῖα γιά τήν κατάσταση τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, γιά τούς ὅρους ἐργασίας, γιά τήν ἐργάσιμη μέρα στά ἐργαστήρια διάφορου μεγέθους, γιά τίς οἰκογένειες τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν κτλ. Ἄν οἱ συλλογισμοί γιά τή διαφορά τῶν ρώσων ἐργατῶν ἀπό τό προλεταριάτο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης χρησίμευαν μόνο γιά νά καλύψουν αὐτό τό κενό, τότε θά βρισκόμασταν στήν ἀνάγκη νά πάρουμε πίσω τόν ἔπαινό μας...

Ὅλα ὅσα ξέρουμε ἀπό τό «Δοκίμιο» γιά τούς μισθωτούς ἐργάτες εἶναι ὅτι διαιροῦνται σέ 4 κατηγορίες: ἐργάτες πού

μισθώνονται γιά ὅλο τό χρόνο, ἐργάτες πού μισθώνονται γιά δρισμένο χρονικό διάστημα, ἐργάτες πού δουλεύουν μέ τό κομμάτι καί μεροκαματιάρηδες. Γιά νά δοῦμε τί εἶναι αὐτές οἱ κατηγορίες εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά σταχυολογήσουμε τά στοιχεῖα, πού εἶναι σκορπισμένα σ' ὅλο τό βιβλίο. Γιά 29 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα (ἀπό τά 43) ἀναφέρεται ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν κάθε κατηγορίας καί οἱ ἀποδοχές τους. Σ' αὐτά τά 29 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὑπάρχουν 4 795 μισθωτοί ἐργάτες μέ σύνολο ἀποδοχῶν 233 784 ρούβλια. Ἐνῶ σέ ὅλα μαζί καί τά 43 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὑπάρχουν 4 904 μισθωτοί ἐργάτες μέ σύνολο ἀποδοχῶν 238 992 ρούβλια. Δηλαδή, ὁ δικός μας πίνακας περιλαβαίνει τά 98% τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν καί τίς ἀποδοχές τους. Νά, en regard*, οἱ ἀριθμοί τοῦ «Δοκιμίου»** καί οἱ ἀριθμοί τοῦ δικοῦ μας πίνακα:

			Οἱ ἀριθμοί τοῦ δικοῦ μας πίνακα				
					Οἱ ἀποδοχές τους:		
	Ἀριθμός τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν σύμφωνα μέ τό «Δοκίμιο»	%	Ἀριθμός τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν	%	Σύνολο Ρούβλια	Σέ κάθε ἐργάτη	% ***
Γιά ἕνα χρόνο	379	8	351	7,4	26 978	76,8	100
Γιά ὁρισμένο χρονικό διάστημα	1 496	30	1 432	29,8	40 958	28,6	37
Μέ τό κομμάτι	1 812	37	1 577	32,9	92 357	58,5	76,1
Μεροκαματιάρηδες	1 217	25	1 435	29,9	73 491	51,2	66,7
Σύνολο	4 904	100	4 795	100	233 784	48,7	

Φαίνεται ὅτι στόν πίνακα τοῦ «Δοκιμίου» ὑπάρχουν εἴτε λάθη, εἴτε παροράματα. Αὐτό ὅμως τό ἀναφέρουμε ἐν παρόδω. Τό κυριότερο ἐνδιαφέρον τό παρουσιάζουν τά στοιχεῖα γιά τίς ἀποδοχές, Οἱ ἀποδοχές τῶν ἐργατῶν πού ἐργάζονται μέ τό κομμάτι, γιά τούς ὁποίους τό «Δοκίμιο» λέει ὅτι «ἡ δουλιά μέ τό κομμάτι εἶναι οὐσιαστικά τό πιό κοντινό στάδιο στό δρόμο πού ὁδηγεῖ στήν κατάσταση αὐτοτελοῦς ἀφεντικοῦ»

* — γιά ἀντιπαραβολή. *Ἡ Σύντ.*

** Σέλ. 50. Στό «Δοκίμιο» δέν συνοψίστηκαν τά στοιχεῖα γιά τό μέγεθος τῶν ἀποδοχῶν.

*** Οἱ ἀποδοχές τοῦ ἐργάτη πού μισθώνεται γιά ἕνα χρόνο παίρνονται ἴσες μέ 100.

(σελ. 51 — ἀσφαλῶς καί πάλι «σύμφωνα μέ τήν πεποίθησή μας»;), — ἀποδείχνονται *σημαντικά κατώτερες* ἀπό τίς ἀποδοχές τοῦ ἐργάτη πού μισθώνεται γιά ὅλο τό χρόνο. Ἄν ὁ ἰσχυρισμός τῶν στατιστικῶν, ὅτι ὁ ἐργάτης πού μισθώνεται γιά ὅλο τό χρόνο παίρνει συνήθως τήν τροφή του ἀπό τόν ἐργοδότη, ἐνῶ ὁ ἐργάτης πού δουλεύει μέ τό κομμάτι ζεῖ μέ δική του τροφή, δέν στηρίζεται ἁπλῶς στήν «πεποίθησή» τους, ἀλλά καί σέ γεγονότα, τότε ἡ διαφορά αὐτή θά εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερη. Οἱ βιοτέχνες - ἀφεντικά τοῦ Πέρμ ἐξασφαλίζουν κατά περίεργο τρόπο στούς ἐργάτες τους τό «δρόμο πρός τήν αὐτοτέλεια»! Ἡ ἐξασφάλιση αὐτή συνίσταται στήν *ἐλάττωση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας*... Οἱ διακυμάνσεις ὅσον ἀφορᾶ τήν περίοδο τῆς ἐργασίας, ὅπως θά δοῦμε, δέν εἶναι τόσο μεγάλες, ὥστε νά ἐξηγοῦν αὐτή τή διαφορά. Ἔπειτα, εἶναι πολύ ἐνδιαφέρον νά σημειώσουμε ὅτι οἱ ἀποδοχές τοῦ μεροκαματιάρη ἀποτελοῦν τά 66,7% τῶν ἀποδοχῶν τοῦ ἐργάτη πού μισθώνεται γιά ὅλο τό χρόνο. Συνεπῶς, κάθε μεροκαματιάρης ἀπασχολεῖται κατά μέσο ὅρο, περίπου 8 μῆνες τό χρόνο. Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἐδῶ θά ἦταν πολύ πιό σωστό νά μιλοῦμε γιά «προσωρινή» ἀπόσπαση ἀπό τή βιοτεχνική παραγωγή, (ἄν πραγματικά οἱ μεροκαματιάρηδες ἀποσποῦνται μόνοι τους ἀπό τή βιομηχανία καί δέν εἶναι τό ἀφεντικό πού τούς ἀφήνει χωρίς δουλιά), παρά γιά «ὑπεροχή τοῦ στοιχείου τῆς προσωρινότητας στή μισθωτή ἐργασία» (σελ. 52).

III. Η «ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ-ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ»

Μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τά στοιχεῖα πού συγκεντρώθηκαν ἀπό τήν ἀπογραφή τῆς βιοτεχνίας σχετικά μέ τό χρόνο ἐμφάνισης ὅλων σχεδόν τῶν ἐργαστηρίων πού ἐξετάστηκαν. Δίνουμε τά γενικά στοιχεῖα γι' αὐτό τό πράγμα:

Ἀριθμός ἐργαστηρίων πού ἱδρύθηκαν πρίν τό	1845	640
μέσα στή δεκαετία	1845-1855	251
» » »	1855-1865	533
» » »	1865-1875	1339
» » »	1875-1885	2652
» » »	1885-1895	3469
	Σύνολο	8884

Βλέπουμε, συνεπῶς, ὅτι ἡ ἐποχή μετά τή μεταρύθμιση προ-

κάλεσε μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς. Ὅσο περνάει ὁ καιρός, οἱ συνθῆκες πού εὐνόησαν αὐτή τήν ἀνάπτυξη ἐπιδροῦσαν καί ἐπιδροῦν, ὅπως φαίνεται, ὅλο καί πιό ἔντονα, γιατί σέ κάθε ἑπόμενη δεκαετία, ἀνοίγουν ὅλο καί περισσότερα ἐργαστήρια. Τό φαινόμενο αὐτό δείχνει ἀνάγλυφα τή δύναμη μέ τήν ὁποία συντελεῖται μέσα στήν ἀγροτιά ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, ὁ χωρισμός τῆς γεωργίας ἀπό τή βιομηχανία, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας γενικά. Ἐμεῖς λέμε: «ὁ χωρισμός τῆς γεωργίας ἀπό τή βιομηχανία», γιατί ὁ χωρισμός αὐτός ἀρχίζει πιό νωρίς ἀπό τό χωρισμό τῶν γεωργῶν ἀπό τούς βιοτέχνες: κάθε ἐπιχείρηση πού παράγει προϊόντα γιά τήν ἀγορά, προκαλεῖ ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στούς γεωργούς καί στούς βιοτέχνες. Συνεπῶς, ἡ ἐμφάνιση μιᾶς τέτιας ἐπιχείρησης σημαίνει ὅτι σταματάει ἡ παραγωγή αὐτοῦ τοῦ προϊόντος ἀπό τούς γεωργούς στό σπίτι καί ἀγοράζεται στήν ἀγορά, καί τό πράγμα αὐτό ἀπαιτεῖ νά πουλήσει ὁ ἀγρότης γεωργικά προϊόντα. Ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐμποροβιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων σημαίνει, ἔτσι, ὅτι αὐξάνει ὁ κοινωνικός καταμερισμός τῆς ἐργασίας, αὐτή ἡ γενική βάση τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ*.

Στή ναροντνικιστική φιλολογία ἐκφράστηκε ἡ γνώμη ὅτι ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τῆς *μικρῆς παραγωγῆς* στή βιομηχανία μετά τή μεταρύθμιση δέν εἶναι φαινόμενο κεφαλαιοκρατικοῦ χαρακτήρα. Ἔλεγαν ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀποδείχνει τή δύναμη καί τή ζωτικότητά της σέ σύγκριση μέ τή μεγάλη (κ. Β.Β.). Ὁ συλλογισμός αὐτός εἶναι ὁλότελα λαθεμένος. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς μικρῆς παραγωγῆς στήν ἀγροτιά σημαίνει ἐμφάνιση καινούργιων κλάδων παραγωγῆς, σημαίνει ὅτι καινούργιοι κλάδοι ἐπεξεργασίας πρώτων ὑλῶν ἀποχωρίζονται καί γίνονται αὐτοτελεῖς τομεῖς τῆς βιομηχανίας, σημαίνει πρόοδο στόν κοινωνικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας, εἶναι τό ἀρχικό προτσές τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐνῶ ἡ απορόφηση τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων ἀπό τά μεγάλα σημαίνει κιόλας ἕνα παραπέρα βῆμα τοῦ καπιταλισμοῦ, πού ὁδηγεῖ στή νίκη τῶν ἀνώτερων μορφῶν του. Ἡ διάδοση τῶν μικρῶν

---

* Γιαυτό, ἄν οἱ ἐπιθέσεις τοῦ κ. Ν.—ον ἐνάντια στό «χωρισμό τῆς βιομηχανίας ἀπό τή γεωργία» δέν ἦταν πλατωνικοί ἀναστεναγμοί ρωμαντικοῦ, θά ἔπρεπε νά θρηνεῖ καί γιά τήν ἐμφάνιση κάθε βιοτεχνικοῦ ἐργαστηρίου.

εργαστηρίων μέσα στήν άγροτιά διευρύνει τήν έμπορευματική οἰκονομία, προετοιμάζει τό ἔδαφος γιά τόν καπιταλισμό (δημιουργώντας μικροαφεντικά καί μισθωτούς ἐργάτες), ἐνῶ ἡ ἀπορόφηση τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων ἀπό τή μανουφακτούρα καί τή φάμπρικα σημαίνει χρησιμοποίηση αὐτοῦ τοῦ προετοιμασμένου ἐδάφους ἀπό τό μεγάλο κεφάλαιο. Ἡ ταυτόχρονη ὕπαρξη σέ μιά χώρα αὐτῶν τῶν δυό φαινομενικά ἀντιθέτων προτσές, στήν πραγματικότητα δέν κλείνει μέσα της καμιά ἀντίθεση: εἶναι ἀπόλυτα φυσικό ὅτι ὁ καπιταλισμός σέ μιά πιό ἀναπτυγμένη περιοχή τῆς χώρας ἤ σέ ἕναν πιό ἀναπτυγμένο τομέα τῆς βιομηχανίας προοδεύει, γιατί προσελκύει τούς μικροβιοτέχνες στό μηχανικό ἐργοστάσιο, ἐνῶ στά ἀπόκεντρα μέρη ἤ στούς καθυστερημένους κλάδους τῆς βιομηχανίας τό προτσές τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ μόλις ἀρχίζει καί ἐκδηλώνεται μέ τήν ἐμφάνιση νέων κλάδων παραγωγῆς καί νέων βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων. Ἡ κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα «μόνο πολύ κομματιαστά καταχτάει τήν ἐθνική παραγωγή καί στηρίζεται πάντα σάν σέ πλατιά βάση (Hintergrund) στή χειροτεχνία τῶν πόλεων καί στήν ἀγροτική οἰκοτεχνία πού ἀσκεῖται σάν πάρεργο. Ἄν τήν καταστρέφει μέ τή μιά της μορφή, σέ μερικούς κλάδους καί σέ ὁρισμένα σημεῖα, προκαλεῖ ξανά τή γέννησή της σέ ἄλλα σημεῖα» («Das Kapital», I², S, 779*).

Στό «Δοκίμιο» καί τά στοιχεῖα γιά τό χρόνο ἐμφάνισης τῶν ἐργαστηρίων δέν ἔχουν ἐπίσης δουλευτεῖ ἀρκετά: δίνονται μόνο τά στοιχεῖα κατά νομούς, ἐνῶ γιά τίς ὁμάδες καί ὑποομάδες δέν ἀναφέρονται στοιχεῖα σχετικά μέ τό χρόνο ἐμφάνισης τῶν ἐργαστηρίων· δέν ὑπάρχουν ἐπίσης καί ἄλλες ταξινομήσεις σέ ὁμάδες (ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τῶν ἐργαστηρίων, τόν τόπο ὅπου βρίσκονται τά ἐργαστήρια στό κέντρο τῆς βιοτεχνίας ἤ στά γύρω χωριά κτλ.). Χωρίς νά ἐπεξεργαστοῦν τά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς ἀκόμα καί σύμφωνα μέ τίς ὁμάδες καί τίς ὑποομάδες, πού οἱ ἴδιοι καθόρισαν, οἱ ναρόντνικοι τοῦ Πέρμ θεώρησαν κι ἐδῶ ἀναγκαῖο νά σερβίρουν στόν ἀναγνώστη ἀποφθέγματα, πού προκαλοῦν κατάπληξη μέ τήν ὑπερναροντνικιστική κατανυχτικότητα καί... ἀνοησία τους. Οἱ στατιστικοί τοῦ Πέρμ ἀνακάλυψαν ὅτι «στή βιοτεχνική μορφή παραγωγῆς» ὑπάρχει μιά ἰδιαίτερη «μορφή διαδοχῆς» τῶν ἐργαστηρίων, καί συγκεκριμένα ἡ «κοινοτικο-εργασιακή

* «Τό Κεφάλαιο», τόμ. I, 2η ρωσ. ἔκδ., σελ. 779[110]. *Ἡ Σύντ.*

διαδοχή», ἐνῶ στήν κεφαλαιοκρατική βιομηχανία κυριαρχεῖ ἡ «κληρονομικο-περιουσιακή διαδοχή», ὅτι «ἡ κοινοτικο-εργασιακή διαδοχή μετατρέπει ὀργανικά τό μισθωτό ἐργάτη σέ αὐτοτελές ἀφεντικό» (sic!) καί ἐκδηλώνεται στό ὅτι, σέ περίπτωση πού ὁ νοικοκύρης τοῦ ἐργαστηρίου πεθαίνει χωρίς νά ἀφήσει κληρονόμους ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας, τό ἐργαστήρι περνᾶ σέ ἄλλη οἰκογένεια, «ἴσως, σ' ἕνα μισθωτό ἐργάτη τοῦ ἴδιου ἐργαστηρίου», καθώς καί στό ὅτι ἡ κοινοτική γαιοχτησία ἐγγυᾶται στόν ἴδιο βαθμό καί στό ἀφεντικό τῆς βιοτεχνικῆς ἐπιχείρησης καί στόν μισθωτό του ἐργάτη «τή δυνατότητα νά γίνουν μέ τή δουλιά τους αὐτοτελεῖς» (σελ. 7, 68 κ.ἄ.).

Δέν ἀμφιβάλλουμε ὅτι αὐτή ἡ «ἀρχή τῆς κοινοτικο-εργασιακῆς διαδοχῆς τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων», πού τήν ἐπινόησαν οἱ ναρόντνικοι τοῦ Πέρμ, θά καταλάβει τή θέση πού τῆς πρέπει στή μελλοντική ἱστορία τῆς φιλολογίας, δίπλα στήν ἐξίσου γλυκανάλατη θεωρία τῶν κ.κ. Β.Β., Ν. —ον καί ἄλλων γιά τή «λαϊκή παραγωγή». Καί οἱ δυό θεωρίες εἶναι τῆς ἴδιας πάστας, καί οἱ δυό ἐξωραΐζουν καί διαστρεβλώνουν τήν πραγματικότητα μέ μανιλοφικές φράσεις. Ὁ καθένας ξέρει, ὅτι καί τά ἐργαστήρια, τά ὑλικά, τά ἐργαλεῖα κλπ. τῶν βιοτεχνῶν ἀποτελοῦν *περιουσιακά ἀγαθά* πού ἀνήκουν στήν ἀτομική ἰδιοχτησία καί μεταβιβάζονται *κληρονομικά* καί ὄχι σύμφωνα μέ κάποιο κοινοτικό δίκαιο, ὅτι ἡ κοινότητα δέν ἐγγυᾶται καθόλου τήν αὐτοτέλεια ὄχι μόνο στή βιομηχανία, ἀλλά καί στή γεωργία, ὅτι μέσα στήν κοινότητα διεξάγεται ἡ ἴδια οἰκονομική πάλη καί ὑπάρχει ἡ ἴδια ἐκμετάλλευση, ὅπως κι ἔξω ἀπ' αὐτήν. Τό ἁπλό γεγονός ὅτι ὁ μικρονοικοκύρης, πού ἔχει ἕνα μικρό κεφάλαιο, εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐργάζεται καί ὁ ἴδιος, ὅτι ὁ μισθωτός ἐργάτης *μπορεῖ* νά γίνει ἀφεντικό (φυσικά, ἄν θά εἶναι οἰκονόμος καί ἐγκρατής), καί στό «Δοκίμιο» ὑπάρχουν σχετικά παραδείγματα στή σελ. 69 —μετατράπηκε σέ μιά εἰδική θεωρία: στή θεωρία τῆς «κοινοτικο-εργασιακῆς διαδοχῆς»... Ὅλοι οἱ μικροαστοί θεωρητικοί παρηγοροῦνταν πάντα μέ τήν ἰδέα ὅτι στή μικρή παραγωγή ὁ ἐργάτης *μπορεῖ* νά γίνει ἀφεντικό, καί τά ἰδανικά ὅλων τους ποτέ δέν προχωροῦσαν πέρα ἀπό τήν μετατροπή τῶν ἐργατῶν σέ μικρονοικοκυρέους. Στό «Δοκίμιο» γίνεται ἐπίσης προσπάθεια νά ἀναφερθοῦν «στατιστικά στοιχεῖα, πού ἐπιβεβαιώνουν τήν ἀρχή τῆς κοινοτικο-εργασιακῆς διαδοχῆς» (45). Τά στοιχεῖα ἀφοροῦν τό ἐπάγγελμα τῆς βυρσοδεψίας.

᾿Από τά 129 ἐργαστήρια τά 90 (δηλ. τά 70%) ἱδρύθηκαν μετά τό 1870, ἐνῶ τό 1869 τά βιοτεχνικά ἐργαστήρια βυρσοδεψίας ὑπολογίζονταν σέ 161 (σύμφωνα μέ «τόν πίνακα τῶν κατοικημένων σημείων») καί τό 1895 σέ 153. Δηλαδή τό ἐπάγγελμα αὐτό περνοῦσε ἀπό οἰκογένεια σέ οἰκογένεια, γεγονός πού θεωρεῖται σάν «ἀρχή τῆς κοινοτικο-εργασιακῆς διαδοχῆς». Θά ἦταν, ἀσφαλῶς, γελοῖο καί νά ἀντικρούσει κανείς αὐτή τήν ἐπιθυμία νά βλέπουν σάν ειδική «ἀρχή» τό γεγονός ὅτι τά μικρά ἐργαστήρια εὔκολα ἀνοίγουν καί κλείνουν, εὔκολα περνοῦν ἀπό χέρι σέ χέρι κλπ. Θά προσθέσουμε μόνο εἰδικά γιά τό ἐπάγγελμα τῆς βυρσοδεψίας ὅτι, πρῶτο, τά στοιχεῖα γιά τό χρόνο ἐμφάνισης τῶν ἐργαστηρίων της δείχνουν ὅτι ἀναπτυσσόταν χρονικά πολύ *πιό ἀργά* ἀπό τά ἄλλα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα· δεύτερο, εἶναι τελείως ἄστοχη ἡ σύγκριση τοῦ 1869 καί τοῦ 1895, γιατί τήν ἔννοια «βιοτεχνικό ἐργαστήρι βυρσοδεψίας» τήν μπερδεύουν συνεχῶς μέ τήν ἔννοια «ἐργοστάσιο βυρσοδεψίας». Στή δεκαετία 1860-1870 ἡ τεράστια πλειονότητα τῶν «ἐργοστασίων βυρσοδεψίας» (σύμφωνα μέ τή στατιστική τῶν ἐργοστασίων) εἶχε στό κυβερνεῖο τοῦ Πέρμ παραγωγή ἀξίας λιγότερο ἀπό 1000 ρούβλια (βλ. τήν «᾿Επετηρίδα τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν». Τεῦχος Ι, Πετρούπολη, 1869. Πίνακες καί σημειώσεις), ἐνῶ στή δεκαετία 1890-1900, ἀπό τό ἕνα μέρος οἱ ἐπιχειρήσεις μέ παραγωγή ἀξίας κάτω ἀπό 1000 ρούβλια δέν ἔχουν συμπεριληφθεῖ στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων· ἀπό τό ἄλλο μέρος, στά «βιοτεχνικά ἐργαστήρια βυρσοδεψίας» ἔχουν συμπεριληφθεῖ πολλά ἐργαστήρια μέ παραγωγή ἀξίας πάνω ἀπό 1000 ρούβλια, ἔχουν συμπεριληφθεῖ ἐργοστάσια μέ παραγωγή ἀξίας ἀπό 5-10 χιλιάδες ρούβλια καί πάνω (σελ. 70 τοῦ «Δοκιμίου». Σελ. 149, 150 τῶν πινάκων). Μέσα σ' αὐτή τήν ἀπόλυτη ἀοριστία τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στή βιοτεχνική καί ἐργοστασιακή βυρσοδεψία τί σημασία μπορεῖ νά ἔχει ἡ σύγκριση τῶν στοιχείων τοῦ 1869 καί τοῦ 1895; Τρίτο, κι ἄν ἀκόμα ἦταν σωστό ὅτι ἐλαττώθηκε ὁ ἀριθμός τῶν βυρσοδεψείων, μήπως αὐτό δέν μποροῦσε νά σημαίνει ὅτι ἔκλεισαν πολλά μικρά ἐργαστήρια καί στή θέση τους ἄνοιξαν σιγά-σιγά πιό μεγάλα; Μήπως μιά τέτια «ἀντικατάσταση» θά ἐπιβεβαίωνε ἐπίσης τήν «ἀρχή τῆς κοινοτικο-εργασιακῆς διαδοχῆς»;

Καί σάν ἐπιστέγασμα αὐτῆς τῆς παραδοξολογίας, ὅλες αὐτές οἱ γλυκανάλατες φράσεις γιά «κοινοτικο-εργασιακή ἀρχή», γιά «ἐγγύηση τῆς κοινοτικο-εργασιακῆς αὐτοτέλειας»

κτλ. λέγονται ἀκριβῶς γιά τό βυρσοδεψικό κλάδο, ὅπου οἱ γεωργοί-βιοτέχνες ἀποτελοῦν καθαρότατο τύπο μικροαστῶν (βλ. πιό κάτω), γιά ἕνα κλάδο πού εἶναι σέ τεράστιο βαθμό συγκεντρωμένος σέ *τρεῖς* μεγάλες ἐπιχειρήσεις (ἐργοστάσια), πού συμπεριλήφθηκαν στήν κατηγορία τῶν βιοτεχνῶν δίπλα στούς βιοτέχνες πού δέν χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία καί δίπλα στούς χειροτέχνες. Ὁρίστε τά στοιχεῖα γι' αὐτή τή συγκέντρωση:

Ὁ κλάδος αὐτός περιλαβαίνει συνολικά 148 ἐργαστήρια. Ἔχει 267 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας + 172 μισθωτούς = 439. Ἀξία τῆς παραγωγῆς = 151 022 ρούβλια. Καθαρό εἰσόδημα = 26 207 ρούβλια, μαζί καί 3 ἐργαστήρια μέ 0 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας + 65 μισθωτούς = 65. Ἀξία τῆς παραγωγῆς = 44 275 ρούβλια. Καθαρό εἰσόδημα = 3 391 ρούβλια (σελ. 70 τοῦ κειμένου καί σελ. 149 καί 150 τῶν πινάκων).

Δηλαδή τά *τρία* ἐργαστήρια ἀπό τά 148 («μόνο 2,1%», ὅπως λέει καθησυχαστικά τό «Δοκίμιο» σελ. 76) συγκεντρώνουν *σχεδόν τό ἕνα τρίτο* τῆς ὅλης παραγωγῆς τοῦ «βιοτεχνικοῦ βυρσοδεψικοῦ κλάδου», δίνοντας στ' ἀφεντικά τους χιλιάδες ρούβλια εἰσόδημα, χωρίς καμιά συμμετοχή τους στήν παραγωγή. Θά δοῦμε παρακάτω πολλά παραδείγματα τέτιων περίεργων φαινομένων καί σ' ἄλλους βιοτεχνικούς κλάδους. Στήν περιγραφή ὅμως τοῦ κλάδου αὐτοῦ οἱ συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου», σάν ἐξαίρεση, στάθηκαν στά τρία προαναφερόμενα ἐργαστήρια. Γιά τό ἕνα ἀπ' αὐτά δίνεται ἡ πληροφορία, ὅτι τό ἀφεντικό (γεωργός!) «ἀσχολεῖται, ὅπως φαίνεται, μόνο μέ ἐμπορικές πράξεις, ἔχοντας μαγαζιά πούλησης δερμάτων στό χωριό Μπελογιάρσκογε καί στήν πόλη Αἰκατερινμπούργκ» (σελ. 76-77). Τό μικρό αὐτό παράδειγμα, δείχνει πῶς τό κεφάλαιο τό τοποθετημένο στήν παραγωγή ἑνώνεται μέ τό κεφάλαιο τό τοποθετημένο στό ἐμπόριο. Πρός γνώση τῶν συγγραφέων τοῦ «Δοκιμίου», πού παρουσιάζουν τούς «κουλάκους» καί τίς ἐμπορικές πράξεις σάν κάτι τό ξένο, τό ἀποσπασμένο ἀπό τήν παραγωγή! Σ' ἕνα ἄλλο ἐργαστήρι ἡ οἰκογένεια ἀποτελεῖται ἀπό 5 ἄνδρες, μά κανένας τους δέν ἐργάζεται: «ὁ πατέρας ἀσχολεῖται μέ τό ἐμπόριο τῶν δικῶν του προϊόντων, ἐνῶ οἱ γιοί του (ἡλικίας ἀπό 18 ὥς 53 χρονῶν), ὅλοι ἐγγράμματοι, ἀκολούθησαν, ὅπως φαίνεται, ἄλλους δρόμους, πιό ἑλκυστικούς ἀπό τή μεταφορά τῶν δερμάτων ἀπό καδί σέ καδί καί τό πλύσιμό τους» (σελ. 77). Οἱ συγγραφεῖς συμφωνοῦν μεγαλόψυχα ὅτι τά ἐργαστήρια αὐτά «ἔχουν

κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα», «στό ἐρώτημα ὅμως σέ ποιό βαθμό τό μέλλον αὐτῶν τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι ἐξασφαλισμένο πάνω στήν ἀρχή τῆς κληρονομικῆς - περιουσιακῆς μεταβίβασης, τήν κατηγορηματική ἀπάντηση μπορεῖ νά τή δόσει μόνο τό ἴδιο τό μέλλον» (76). Ὦ, τί βαθυστόχαστη σκέψη! «Στό ἐρώτημα γιά τό μέλλον μπορεῖ νά δόσει ἀπάντηση μόνο τό μέλλον». Ἁγία ἀλήθεια! Μήπως ὅμως αὐτό ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ λόγο γιά νά διαστρεβλώνεται τό παρόν;

Τό σπίτι στό χωριό Σουσένσκογε, όπου ζοῦσε ὁ Β. Ι. Λένιν στήν ἐξορία. Τά δυό ἀριστερά ἀκρινά παράθυρα εἶναι τά παράθυρα τοῦ δωματίου τοῦ Λένιν.

ΑΡΘΡΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

(IV. Ἡ γεωργία τῶν «βιοτεχνῶν». — V. Μεγάλα καί μικρά ἐργαστήρια.— Τά εἰσοδήματα τῶν βιοτεχνῶν).

IV. Η ΓΕΩΡΓΙΑ ΤΩΝ «ΒΙΟΤΕΧΝΩΝ».

Ἡ ἀπογραφή κατά νοικοκυριό τῶν βιοτεχνῶν-νοικοκυρέων καί τῶν μικρονοικοκυρέων συγκέντρωσε ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιά τή γεωργία τους. Ὁρίστε αὐτά τά στοιχεῖα, ταξινομημένα στό «Δοκίμιο» κατά ὑποομάδες:

Ὑποομάδες:	Ἀναλογοῦν κατά νοικοκυριό: ντεσιατίνες σπαρμένης ἔκτασης	ἄλογα	ἀγελάδες	Ποσοστό νοικοκυριῶν: χωρίς ἄλογο	χωρίς ἀγελάδα
1. Ἐμπορευματοπαραγωγοί	7,1	2,1*	2,2*	7,4	5
2. Χειροτέχνες	6,2	1,9	2,1	9,0	6
3. Αὐτοί πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές	4,5	1,4	1,3	16,0	13
Σύνολο	6,3	1,8	2,0	9,5	6

Κι ἔτσι, ὅσο πιό εὐκατάστατοι εἶναι οἱ βιοτέχνες σάν παραγωγοί, τόσο πιό εὔποροι εἶναι σάν γεωργοί. Ὅσο πιό κατώτερο ρόλο παίζουν στήν παραγωγή, τόσο πιό κατώτεροι εἶναι σάν γεωργοί. Συνεπῶς τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογρα-

* Στό «Δοκίμιο» στούς ἀριθμούς αὐτούς ὑπάρχει, ὅπως φαίνεται, τυπογραφικό λάθος (βλ. στή σελ. 58), πού τό διορθώσαμε.

φῆς ἐπιβεβαιώνουν στό ἀκέραιο τή γνώμη, πού ἔχει ἤδη διατυπωθεῖ στή φιλολογία, ὅτι δηλ. ἡ διαφοροποίηση τῶν βιοτεχνῶν στή βιομηχανία συμβαδίζει μέ τή διαφοροποίηση τῶν ἴδιων τῶν ἀγροτῶν σάν γεωργῶν. *(Α. Βόλγκιν.* Θεμελίωση τοῦ ναροντνικισμοῦ κτλ. Σελ. 211 κι ἑπόμ.). Ἐπειδή οἱ μισθωτοί ἐργάτες, πού ἐργάζονται σέ βιοτέχνες, βρίσκονται σέ ἀκόμα χειρότερη (ἤ σέ ὄχι καλύτερη) κατάσταση ἀπό τούς βιοτέχνες πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές, ἔχουμε τό δικαίωμα νά βγάλουμε τό συμπέρασμα, ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτούς ὑπάρχουν πολύ περισσότεροι καταστραμμένοι γεωργοί. Ἡ ἀπογραφή κατά νοικοκυριό, ὅπως εἰπώθηκε κιόλας, δέν ἀσχολήθηκε μέ τούς μισθωτούς ἐργάτες. Ἐν πάση περιπτώσει καί τά στοιχεῖα, πού παραθέτουμε δείχνουν παραστατικά, πόσο διασκεδαστικός εἶναι ὁ ἰσχυρισμός τοῦ «Δοκιμίου», ὅτι δῆθεν «ἡ κοινοτική γαιοχτησία ἐγγυᾶται στόν ἴδιο βαθμό καί στό ἀφεντικό τοῦ βιοτεχνικοῦ ἐργαστηρίου καί στό μισθωτό ἐργάτη του τή δυνατότητα νά γίνουν μέ τή δουλιά τους αὐτοτελεῖς».

Ἡ ἔλλειψη λεπτομερειακῶν στοιχείων γιά τή γεωργία τῶν βιοτεχνῶν μέ ἕναν ἐργαζόμενο καί τῶν μικρῶν καί μεγάλων ἀφεντικῶν φαίνεται πολύ χτυπητά στά στοιχεῖα, πού ἐξετάζουμε. Γιά νά συμπληρώσουμε ἔστω καί ἐνμέρει αὐτό τό κενό, πρέπει νά καταφύγουμε στά στοιχεῖα κατά χωριστά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα· κάποτε τυχαίνει νά ὑπάρχουν στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν γῆς τῶν νοικοκυρέων*, δέν ὑπάρχει ὅμως ἕνας γενικός συνοπτικός πίνακας τῶν στοιχείων αὐτῶν στό «Δοκίμιο».

Ἄς πάρουμε τούς βυρσοδέψες-γεωργούς: 131 νοικοκυριά. Ἔχουν 124 μισθωτούς ἐργάτες γῆς· 16,9 ντεσιατ. σπαρμένη ἔκταση κατά νοικοκυριό καί 4,6 ἄλογα· ἀπό 4,1 ἀγελάδες (σελ. 71). Οἱ μισθωτοί ἐργάτες (73 μισθωμένοι γιά ὅλο τό χρόνο καί 51 γιά δρισμένο διάστημα) παίρνουν 2 492 ρούβλια μισθό ἐργασίας, δηλ. ἀπό 20,1 ρούβλια ὁ καθένας, ἐνῶ ὁ μέσος μισθός τοῦ ἐργάτη στή βυρσοδεψία εἶναι 52 ρούβλια. Συνεπῶς, κι ἐδῶ παρατηριέται τό κοινό γιά ὅλες τίς κεφαλαιοκρατικές χῶρες φαινόμενο, δηλ. ἡ κατάσταση τῶν ἐργατῶν εἶναι χειρότερη στή γεωργία ἀπ' ὅ,τι στή βιομηχανία. Εἶναι ὁλοφά-

* Εἶναι γνωστό ὅτι στούς ἀγρότες πολλές φορές καί οἱ βιομηχανικοί ἐργάτες εἶναι ἀναγκασμένοι νά ἐκτελοῦν γεωργικές ἀργασίες. Σύγκρ. τή «Βιοτεχ. παραγ. κτλ.», III, σελ. 7.

νερο ὅτι οἱ «βιοτέχνες»-βυρσοδέψες ἀποτελοῦν καθαρότατο τύπο ἀγροτικῆς ἀστικῆς τάξης, καί ἡ περιβόητη «ἕνωση τῆς βιοτεχνίας μέ τή γεωργία», πού τόσο τήν ἐξυμνοῦν οἱ ναρόντνικοι, συνίσταται στό ὅτι τά εὔπορα ἀφεντικά τῶν ἐμπορικῶν-βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων μεταφέρουν *κεφάλαιο* ἀπό τό ἐμπόριο καί τή βιομηχανία στή γεωργία, πληρώνοντας στούς ἐργάτες τους γῆς ἐξαιρετικά χαμηλά μεροκάματα*.

Ἄς πάρουμε τούς βιοτέχνες-ἰδιοχτῆτες ἐλαιουργείων. Ἀπ' αὐτούς γεωργοί εἶναι 173. Στό κάθε νοικοκυριό ἀναλογοῦν 10,1 ντεσιατ. σπαρμένη ἔκταση, 3,5 ἄλογα καί 3,3 ἀγελάδες. Νοικοκυριά χωρίς ἄλογα καί χωρίς ἀγελάδες δέν ὑπάρχουν. Ἐργάτες γῆς εἶναι 98 (γιά ὅλο τό χρόνο ἤ γιά ορισμένο διάστημα) μέ σύνολο ἀποδοχῶν 3 438 ρούβλια, δηλ. ἀπό 35,1 ρούβλια τό ἄτομο. «Ὁ πυρήνας ἤ οἱ πίτες πού μένουν μετά τήν ἔκθλιψη τῶν ἐλαιόσπορων εἶναι ἡ καλύτερη τροφή γιά τά ζῶα, πράγμα πού κάνει δυνατό νά λιπαίνονται τά χωράφια σέ πιό πλατιά κλίμακα. Ἔτσι, ἀπό τό βιοτεχνικό αὐτό ἐπάγγελμα τό νοικοκυριό ἔχει τριπλό ὄφελος: εἰσόδημα ἄμεσα ἀπό τό ἐπάγγελμα, εἰσόδημα ἀπό τά ζῶα καί καλύτερες σοδιές στά χωράφια» (164). «Αὐτοί (οἱ ἰδιοχτῆτες ἐλαιουργείων) ἀσχολοῦνται μέ τή γεωργία σέ πλατιά κλίμακα· πολλοί μάλιστα ἀπ' αὐτούς δέν ἀρκοῦνται στούς κλήρους, πού παίρνουν ἀνάλογα μέ τά μέλη τῆς οἰκογένειάς τους, μά νοικιάζουν κι ἄλλη γῆ ἀπό τά ἀδύνατα νοικοκυριά» (168). Τά στοιχεῖα κατά νομούς γιά τίς ἐκτάσεις, πού καλλιεργοῦνται μέ λινάρι καί κανάβι, δείχνουν «ὁρισμένη σχέση ἀνάμεσα στήν ἐπιφάνεια, πού καλλιεργεῖται μέ λινάρι καί κανάβι, καί στή διάδοση τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ἐλαιουργοῦ στούς νομούς τοῦ κυβερνείου» (170).

Συνεπῶς, οἱ ἐμπορικές-βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις ἀποτε-

---

* Ὁ ἐργάτης, πού μισθώνεται γιά ὁρισμένο διάστημα στή γεωργία, παίρνει πάντα πάνω ἀπό τό μισό τοῦ ἐτήσιου μισθοῦ ἐργασίας. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἐδῶ οἱ ἐργάτες, πού μισθώνονται γιά ὁρισμένο διάστημα, δέν παίρνουν παρά τό μισό τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τοῦ ἐργάτη, πού μισθώνεται γιά ὅλο τό χρόνο. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ μισθός ἐργασίας τοῦ ἐργάτη, πού μισθώνεται γιά ὅλο τό χρόνο θά εἶναι $(2492 : (73+\frac{41}{2}))=55{,}2$ ρούβλια. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς Διεύθυνσης γεωργίας ὁ μέσος μισθός ἐργασίας γιά 10 χρόνια (1881 - 1891) ἑνός ἐργάτη γῆς, πού μισθώνεται γιά ὅλο τό χρόνο καί παίρνει τροφή ἀπό τό ἀφεντικό, εἶναι στό κυβερνεῖο Πέρμ 50 ρούβλια.

λοῦν ἐδῶ τίς λεγόμενες ἀγροτικές τεχνικές ἐπιχειρήσεις, πού ἡ ἀνάπτυξή τους ἀποτελεῖ πάντα χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς προόδου τῆς ἐμπορικῆς καί κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας.

Μυλωνάδες-νοικοκυρέοι. Οἱ περισσότεροί τους εἶναι γεωργοί: οἱ 385 ἀπό τούς 421. Σέ κάθε νοικοκυριό ἀναλογοῦν 11,0 ντεσιατ. σπαρμένης ἔκτασης, 3,0 ἄλογα καί 3,5 ἀγελάδες. Οἱ μισθωτοί ἐργάτες γῆς εἶναι 307 μέ σύνολο ἀποδοχῶν 6 211 ρούβλια. Ὅπως ἡ ἐλαιουργία, ἔτσι καί «ἡ ἀλευροποιία εἶναι γιά τούς ἰδιοχτῆτες τῶν μύλων μέσο γιά νά πουλᾶνε στήν ἀγορά μέ τήν πιό συμφέρουσα μορφή τά προϊόντα τοῦ νοικοκυριοῦ τους» (178).

Μοῦ φαίνεται ὅτι τά παραδείγματα αὐτά εἶναι πέρα γιά πέρα ἀρκετά, γιά νά δείξουμε πόσο ἀνόητο εἶναι νά ἐννοεῖ κανείς λέγοντας «βιοτέχνης-γεωργός» κάτι τό δμοιογενές, κάτι τό ἴσο μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ὅλοι οἱ προαναφερόμενοι γεωργοί εἶναι ἐκπρόσωποι τῆς μικρῆς ἀστικῆς γεωργίας, καί τό νά βάζει κανείς αὐτούς τούς τύπους μαζί μέ τήν ὑπόλοιπη ἀγροτιά καί μέ τά καταστραμμένα νοικοκυριά — σημαίνει ὅτι συγκαλύπτει τά πιό χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς πραγματικότητας.

Τελειώνοντας τήν περιγραφή τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ἐλαιουργοῦ, οἱ συντάχτες προσπαθοῦν ν' ἀντικρούσουν τήν «κεφαλαιοκρατική θεωρία» πού διακηρύχνει ὅτι ἡ διαφοροποίηση τῶν ἀγροτῶν σημαίνει ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ θέση αὐτή στηρίζεται, δῆθεν, στόν «ἐντελῶς αὐθαίρετο ἰσχυρισμό, ὅτι ἡ προαναφερόμενη διαφοροποίηση εἶναι ἕνα γεγονός, πού παρουσιάζεται σέ μεταγενέστερη ἐποχή καί ἀποτελεῖ ὁλοφάνερο γνώρισμα τῆς γρήγορης ἀνάπτυξης μέσα στό ἀγροτικό περιβάλλον τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος de facto*, παρά τήν ὕπαρξη τῆς κοινοτικῆς γαιοχτησίας de jure**» (176). Οἱ συγγραφεῖς προβάλλουν τήν ἀντίρηση ὅτι ἡ κοινότητα ποτέ δέν ἀπέκλειε καί δέν ἀποκλείει τίς περιουσιακές διαφοροποιήσεις, ὅμως «δέν τίς κατοχυρώνει, δέ δημιουργεῖ τάξεις»· «οἱ μεταβατικές αὐτές διαφοροποιήσεις δέν ὀξύνονταν μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, μά, ἀντίθετα, ἐξομαλύνονταν σιγά - σιγά» (177). Φυσικά, ὁ ἰσχυρισμός αὐτός, πού γιά νά τόν ἀποδείξουν ἐπικαλοῦνται τούς συνεταρισμούς (γι' αὐτά βλ. παρακάτω, § VII), τά οἰκογενειακά μοιράσματα (sic!) καί οἱ ἀνα-

* —πραγματικά. *Ἡ Σύντ.*

** —νομικά. *Ἡ Σύντ.*

δασμοί τῆς γῆς (!), δέν μποροῦν νά προκαλέσουν παρά μόνο τό χαμόγελο. Τό ν' ἀποκαλεῖ κανείς «αὐθαίρετη» τή θέση ἀναφορικά μέ τήν ἀνάπτυξη καί τήν αὔξηση τῆς διαφοροποίησης τῶν ἀγροτῶν — σημαίνει ὅτι δέν παίρνει ὑπόψη πασίγνωστα γεγονότα καί συγκεκριμένα ὅτι ἕνας μεγάλος ἀριθμός ἀγροτῶν μένει χωρίς ἄλογο καί ἐγκαταλείπει τή γῆ, ὅτι παράλληλα μ' αὐτό παρατηρεῖται μιά «τεχνική πρόοδος στό ἀγροτικό νοικοκυριό» (σύγκρ. «Τά προοδευτικά ρεύματα στό ἀγροτικό νοικοκυριό», τοῦ κ. Β.Β.), ὅτι παράλληλα μέ τήν αὔξηση τοῦ ἐνοικίου τῆς γῆς αὐξάνουν οἱ περιπτώσεις ἐνοικίασης καί ὑποθήκευση τῶν κλήρων, ὅτι παράλληλα μέ τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐμπορο-βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀσχολουμένων μέ πλανόδια ἐπαγγέλματα, αὐτῶν τῶν πλανόδιων μισθωτῶν ἐργατῶν κτλ., κτλ.

Ἡ ἀπογραφή τῶν βιοτεχνῶν κατά νοικοκυριό θά ἔπρεπε νά δόσει πλούσιο ὑλικό γιά τό ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον ζήτημα τῆς σχέσης τῶν εἰσοδημάτων καί τῶν ἀποδοχῶν τῶν βιοτεχνῶν-γεωργῶν πρός τά εἰσοδήματα τῶν μή γεωργῶν-βιοτεχνῶν. Στούς πίνακες ὑπάρχουν ὅλα τά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, στό «Δοκίμιο» ὅμως δέ δίνεται μιά συνόψισή τους, κι ἔτσι ἀναγκαστήκαμε νά κάνουμε μόνοι μας αὐτή τή συνόψιση σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ βιβλίου. Ἡ συνόψιση αὐτή στηρίχτηκε, πρῶτο, στίς συνοψίσεις πού γίνονται στό «Δοκίμιο» γιά τά διάφορα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Δέν εἴχαμε παρά νά προσθέσουμε τά στοιχεῖα γιά τά διάφορα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Ἡ συνόψιση ὅμως αὐτή δέ δίνεται μέ τή μορφή πίνακα γιά ὅλα τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Κάποτε καταλήγαμε στό συμπέρασμα ὅτι στή συνόψιση αὐτή ἔχουν παρεισφρύσει λάθη ἤ παροράματα — φυσικό ἀποτέλεσμα ἐφόσον δέν ἔγιναν ἀθροίσεις ἐλέγχου. Δεύτερο, ἡ συνόψιση στηρίχτηκε στήν ἐπιλογή ἀριθμητικῶν στοιχείων ἀπό τίς περιγραφές ὁρισμένων βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων. Τρίτο, ὅταν ἔλειπε καί ἡ μιά καί ἡ ἄλλη πηγή, ἀναγκαζόμασταν νά καταφύγουμε ἀπευθείας στούς πίνακες (λογουχάρη, σχετικά μέ τό τελευταῖο ἐπάγγελμα: «ἐξόρυξη ὀρυκτῶν»). Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι μιά τέτια ἀνομοιογένεια τοῦ ὑλικοῦ δέν μποροῦμε παρά νά ὁδηγήσει σέ λάθη καί ἀνακρίβειες στή συνόψισή μας. Νομίζουμε, ὥστόσο, ὅτι, ἄν καί τά γενικά ἀποτελέσματα τῆς συνόψισής μας δέν μποροῦσαν νά συμπέσουν μέ τ' ἀποτελέσματα τοῦ πίνακα, παρ' ὅλα αὐτά, τά συμπεράσματα πού βγαίνουν ἀπό τή συνόψιση εἶναι ἀπόλυτα χρησιμοποιήσιμα, γιατί σέ περίπτωση

διόρθωσης ὁ μέσος ὅρος μεγεθῶν καί σχέσεων (τό μόνο πού χρησιμοποιοῦμε γιά τά συμπεράσματα) θ' ἄλλαζε σέ ἐξαιρετικά ἀσήμαντο βαθμό. Λογουχάρη, σύμφωνα μέ τά συμπεράσματα τῶν πινάκων στό «Δοκίμιο» τό μέγεθος τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος κατά ἐργάτη ἀνέρχεται σέ 134,8 ρούβλια, ἐνῶ σύμφωνα μέ τή δική μας συνόψιση — σέ 133,3 ρούβλια. Τό καθαρό εἰσόδημα κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας εἶναι 69,0 ρούβλια καί 68,0 ρούβλια. Τό μεροκάματο 1 μισθωτοῦ ἐργάτη εἶναι 48,7 ρούβλια καί 48,6 ρούβλια.

Δίνουμε τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς συνόψισης πού καθορίζουν τό μέγεθος τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος, τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν κατά ὁμάδες καί ὑποομάδες.(Βλ. πίνακα στή σελ. 375. *Ἡ Σύντ.).*

Δίνουμε τά βασικά συμπεράσματα ἀπ' αὐτόν τόν πίνακα:

1) Ὁ μή ἀγροτικός βιοτεχνικός πληθυσμός ἀσχολεῖται σέ ἀσύγκριτα μεγαλύτερο βαθμό μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα (σέ σύγκριση μέ τήν ἀριθμητική του δύναμη) ἀπό τό γεωργικό. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν οἱ μή γεωργοί εἶναι δυό φορές λιγότεροι ἀπό τούς γεωργούς. Ἐνῶ, ὡς πρός τή συνολική παραγωγή, ἀποτελοῦν σχεδόν τό μισό, δίνοντας 1 276 772 ρούβλια ἀπό τά 2 655 007, δηλ. τά 48,1 % Ὡς πρός τό εἰσόδημα ἀπό τήν παραγωγή, δηλ. ὡς πρός τό μέγεθος τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τῶν ἀφεντικῶν σύν τό μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, οἱ μή γεωργοί ὑπερέχουν μάλιστα ἀπέναντι στούς γεωργούς, δίνοντας 647 666 ρούβλια ἀπό τά 1 260 335 δηλ. τά 51,4%. Συνεπῶς, ἀποδείχνεται ὅτι οἱ μή γεωργοί-βιοτέχνες, ἐνῶ ἀριθμητικά ἀποτελοῦν μειοψηφία, δέν ὑστεροῦν ἀπό τούς γεωργούς ὅσον ἀφορᾶ τό μέγεθος τῆς παραγωγῆς. Τό γεγονός αὐτό ἔχει πολύ σπουδαία σημασία γιά τήν ἐκτίμηση τῆς πατροπαράδοτης θεωρίας τῶν ναρόντνικων, ὅτι ἡ γεωργία ἀποτελεῖ τό «κύριο βάθρο» τῆς λεγόμενης βιοτεχνικῆς παραγωγῆς.

Ἀπ' αὐτό τό γεγονός βγαίνουν φυσικά καί ἄλλα συμπεράσματα:

2) Ἡ συνολική παραγωγή τῶν μή γεωργῶν (συνολικό εἰσόδημα) ὑπολογιζόμενη κατά ἐργάτη, εἶναι σημαντικά μεγαλύτερη ἀπό τή συνολική παραγωγή τῶν γεωργῶν: 192,2 ρούβλια ἔναντι 103,8, δηλ. σχεδόν *τό διπλάσιο.* Ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἡ περίοδος ἐργασίας τῶν μή γεωργῶν εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τῶν γεωργῶν, ἡ διαφορά ὅμως αὐτή δέν εἶναι καθόλου τόσο μεγάλη, κι ἔτσι ἡ μεγάλη παραγωγικότητα τῆς

Ὁμάδες	Ὑποομάδες	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Ἀριθμός ἐργατῶν			Συνολικό εἰσόδημα σέ ρούβλια		Καθαρό εἰσόδημα τοῦ νοικοκυριοῦ σέ ρούβλια		Ἀποδοχές σέ ρούβλια		Καθαρό εἰσόδημα καί μισθός ἐργασίας μαζί	Ἀριθμός ἐπιχειρήσεων πού ἔχουν χρέη
			Ἐργάτες μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά ἐργάτη	Σύνολο	Κατά ἐργάτη μέλος οἰκογένειας	Σύνολο	Κατά μισθωτό ἐργάτη		
I	1	2 239	4 122	1 726	5 848	758 493	129,7	204 004	49,5	74 558	43,2	278 562	225
»	2	2 841	4 249	712	4 961	383 441	77,3	186 719	43,9	34 937	49,0	221 656	93
»	3	1 016	1 878	586	2 464	236 301	95,9	91 916	48,9	20 535	35,0	112 451	304
Συνολικά στή I ὁμάδα		6 096	10 249	3 024	13 273	1 378 235	103,8	482 639	47,1	130 030	43,0	612 669	622
II	1	959	1 672	738	2 410	605 509	251,2	220 713	132.0	45 949	62,2	266 662	176
»	2	595	876	272	1 148	178 916	155,8	90 203	102,9	18 404	67,6	108 607	51
»	3	1 320	2 231	852	3 083	492 347	159,7	229 108	102,7	43 289	50,8	272 397	262
Συνολικά στή II ὁμάδα		2 874	4 779	1 862	6 641	1 276 772	192,2	540 024	113,0	107 642	57,8	647 666	489
Σύνολο		8 970	15 028	4 886	19 914	2 655 007	133,3	1 022 663	68,0	237 672	48,6	1 260 335	1 111

ἐργασίας τῶν μή γεωργῶν εἶναι ἀναμφισβήτητη. Πιό μικρή εἶναι ἡ διαφορά αὐτή στή 3η ὑποομάδα, στούς βιοτέχνες πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές, πράγμα ἐντελῶς φυσικό.

3) Τό καθαρό εἰσόδημα τῶν μή γεωργῶν ἀφεντικῶν καί τῶν μικροαφεντικῶν εἶναι *πάνω ἀπό δυό φορές* μεγαλύτερο ἀπό τό καθαρό εἰσόδημα τῶν γεωργῶν : 113,0 ρούβλια ἔναντι 47,1 ρούβλια (σχεδόν $2^{1}/_{2}$ φορές). Ἡ διαφορά αὐτή ὑπάρχει σέ ὅλες τίς ὑποομάδες, εἶναι ὅμως μεγαλύτερη στήν 1η ὑποομάδα, στούς βιοτέχνες, πού ἐργάζονται γιά τήν ἐλεύθερη πούληση. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ διαφορά αὐτή πολύ λιγότερο μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ τή διαφορά τῶν περιόδων ἐργασίας. Δέν χωράει ἀμφιβολία ὅτι ἡ διαφορά αὐτή ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι *ἡ σύνδεση μέ τή γῆ ἐλαττώνει τό εἰσόδημα τῶν βιοτεχνῶν·* ἡ ἀγορά ἐλαττώνει τό εἰσόδημα τῶν βιοτεχνῶν ἀπό τή γεωργία, καί οἱ γεωργοί εἶναι ἀναγκασμένοι ν' ἀρκοῦνται σέ χαμηλές ἀποδοχές. Σ' αὐτά προσθέτονται, προφανῶς, καί τά μεγαλύτερα χασίματα τῶν γεωργῶν κατά τήν πούληση, καί τά μεγαλύτερα ἔξοδα γιά τήν ἀγορά ὑλικῶν, καί ἡ μεγαλύτερη ἐξάρτηση ἀπό τούς ἐμπόρους. Ἐν πάσῃ περιπτώσει παραμένει γεγονός ὅτι *ἡ σύνδεση μέ τή γῆ ἐλαττώνει τίς ἀποδοχές τοῦ βιοτέχνη.* Δέν ὑπάρχει λόγος νά ἐπεκταθοῦμε σχετικά μέ τήν τεράστια σημασία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, πού ξεκαθαρίζει τήν πραγματική σημασία τῆς «ἐξουσίας τῆς γῆς» στή σύγχρονη κοινωνία. Ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε πόσο τεράστια σημασία ἔχει τό χαμηλό ἐπίπεδο τῶν ἀποδοχῶν γιά τή διατήρηση τῶν ὑποδουλωτικῶν καί πρωτόγονων τρόπων παραγωγῆς, γιά τήν καθυστέρηση τῆς χρησιμοποίησης μηχανῶν, γιά τήν πτώση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐργατῶν*.

* Θά σημειώσουμε σχετικά μέ τό τελευταῖο αὐτό σημεῖο (πρῶτο ὡς πρός τή σπουδαιότητα) ὅτι στό «Δοκίμιο» δέν ὑπάρχουν, δυστυχῶς, στοιχεῖα γιά τό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν γεωργῶν καί τῶν μή γεωργῶν. Ἄλλοι ὅμως ἐρευνητές διαπίστωσαν καί στό κυβερνεῖο Πέρμ τό συνηθισμένο φαινόμενο νά εἶναι ὑψηλότερο τό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν βιοτεχνῶν-μή γεωργῶν σέ σύγκριση μέ τό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν γεωργῶν τῆς «ἀράδας». Σύγκρ. τίς « Ἐκθέσεις καί μελέτες γιά τή βιοτεχνική παραγωγή στή Ρωσία», ἔκδ. τοῦ ὑπουργείου Γεωργίας καί δημόσιων κτημάτων, τόμ. ΙΙΙ, ἄρθρο τοῦ Ἐγκοῦνοφ. Ὁ ἀρθρογράφος δείχνει ὅτι σέ ὁρισμένα χωριά πού δέν ἔχουν γῆ τό βιοτικό ἐπίπεδο εἶναι τελείως ὅμοιο μέ τό ἐπίπεδο τῆς «πόλης», ὅτι ὁ βιοτέχνης-μή γεωργός ἔχει τήν τάση νά ντύνεται καί νά ζεῖ «ἀνθρωπινά» (εὐρωπαϊκά ροῦχα μέχρι καί κολαρισμένο πουκάμισο· σαμοβάρι· μεγάλη κατανάλωση τσαγιοῦ, ζάχαρης, ἄσπρου ψωμιοῦ, βοδινοῦ κρέα-

4) Ὁ μισθός ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν εἶναι ἐπίσης παντοῦ μεγαλύτερος στούς μή γεωργούς ἀπ' ὅ,τι στούς γεωργούς, ἡ διαφορά ὅμως αὐτή δέν εἶναι καθόλου τόσο μεγάλη, ὅσο ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά εἰσοδήματα τῶν ἀφεντικῶν. Γενικά καί στίς τρεῖς ὑποομάδες ὁ μισθωτός ἐργάτης τοῦ ἀφεντικοῦ-γεωργοῦ βγάζει 43,0 ρούβλια, ἐνῶ τοῦ μή γεωργοῦ — 57,8 ρούβλια, δηλ. κατά $^1/_3$ περισσότερα. Ἡ διαφορά αὐτή *μπορεῖ* σέ σημαντικό βαθμό *(καί πάλι ὄχι ἀπόλυτα)* νά ἐξαρτιέται ἀπό τή διαφορά τῶν ἐργασιῶν τῆς περιόδου. Δέν μποροῦμε ὅμως νά κρίνουμε γιά τή σχέση αὐτῆς τῆς διαφορᾶς πρός τή σύνδεση μέ τή γῆ, ἐπειδή δέν ἔχουμε στοιχεῖα γιά τούς μισθωτούς ἐργάτες γεωργούς καί μή γεωργούς. Ἐκτός ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς περιόδου ἐργασίας ἐκδηλώνεται, βέβαια, κι ἐδῶ ἡ ἐπίδραση τοῦ διαφορετικοῦ ἐπιπέδου ἀναγκῶν.

5) Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἀφεντικῶν καί τό μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερη στούς μή γεωργούς παρά στούς γεωργούς: καί στίς τρεῖς ὑποομάδες στούς μή γεωργούς τό εἰσόδημα τοῦ ἀφεντικοῦ εἶναι σχεδόν διπλάσιο ἀπό τό μισθό ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ (113 ρούβλια ἔναντι 57,8), ἐνῶ στούς γεωργούς τό εἰσόδημα τοῦ ἀφεντικοῦ εἶναι μεγαλύτερο κατά ἕνα ἀσήμαντο ποσό — *4,1 ρούβλια* (47,1 καί 43,0)! Ἄν οἱ ἀριθμοί αὐτοί εἶναι καταπληχτικοί, πολύ περισσότερο πρέπει νά τό ποῦμε αὐτό γιά τούς βιοτέχνες-γεωργούς (1,2)· σ' αὐτούς τό εἰσόδημα τῶν ἀφεντικῶν εἶναι *κατώτερο* ἀπό τό μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν! Ὡστόσο, τό φαινόμενο αὐτό θά γίνει τελείως κατανοητό, ὅταν θά παραθέσουμε παρακάτω τά στοιχεῖα πού δείχνουν τήν τεράστια διαφορά ἀνάμεσα στό μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος στά μεγάλα καί στά μικρά ἐργαστήρια. Τά μεγάλα ἐργαστήρια, ἀνεβάζοντας τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, δίνουν τή δυνατότητα νά πληρώνεται μισθός ἐργασίας πού ξεπερνάει τό εἰσόδημα τῆς φτωχολογιᾶς, — τῶν βιοτεχνῶν μέ ἕναν ἐργαζόμενο στό ἐργαστήρι, καί πού ἡ «αὐτοτέλειά» τους, λόγω τῆς ὑποταγῆς τους στήν ἀγορά, ἀποδείχνεται ἐντελῶς πλασματική. Αὐτή ἡ τεράστια διαφορά ἀνάμεσα στά εἰσοδήματα τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων ἐκδηλώνεται καί στίς δυό ὁμάδες, πολύ περισσότερο ὅμως στούς γεωργούς (ἐπειδή οἱ μικροί βιοτέχνες βρίσκονται

τος κτλ.). Ὁ ἀρθρογράφος στηρίζεται στούς προϋπολογισμούς πού δημοσιεύονται στίς ἐκδόσεις τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμστβο.

σέ χειρότερη κατάσταση). Ἡ μηδαμινή διαφορά ἀνάμεσα στό εἰσόδημα τοῦ μικροαφεντικοῦ καί στό μεροκάματο τοῦ μισθωτοῦ δείχνει παραστατικά ὅτι τό εἰσόδημα *τοῦ μικροῦ* βιοτέχνη-γεωργοῦ, πού δέν ἔχει μισθωτούς ἐργάτες, *δέν εἶναι μεγαλύτερο, πολλές φορές μάλιστα εἶναι καί μικρότερο* ἀπό τό μισθό ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη. Πράγματι, τό μέγεθος τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τοῦ ἀφεντικοῦ (47,1 ρούβλια κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας) εἶναι ἕνα *μέσο* μέγεθος γιά ὅλα τά ἐργαστήρια, μεγάλα καί μικρά, γιά τούς ἐργοστασιάρχες καί τούς βιοτέχνες μέ ἕνα μόνον ἐργαζόμενο. Εἶναι εὐνόητο ὅτι στά μεγάλα ἀφεντικά ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά καθαρά εἰσοδήματα τοῦ ἀφεντικοῦ καί στό μισθό ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ δέν εἶναι 4 ρούβλια, ἀλλά 10-100 φορές μεγαλύτερη, καί αὐτό σημαίνει ὅτι τό εἰσόδημα τοῦ μικροῦ βιοτέχνη μέ ἕναν ἐργαζόμενο εἶναι πολύ πιό κάτω ἀπό τά 47 ρούβλια, δηλ. τό εἰσόδημα αὐτό *δέν εἶναι μεγαλύτερο, ἀλλά συχνά εἶναι καί μικρότερο* ἀπό τόν μισθό ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη. Τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς γιά τή κατανομή τῶν ἐργαστηρίων σύμφωνα μέ τό καθαρό εἰσόδημα (βλ. παρακάτω, § V) ἐπιβεβαιώνουν στό ἀκέραιο αὐτό τά φαινομενικά παράδοξο συμπέρασμα. Τά στοιχεῖα ὅμως αὐτά ἀφοροῦν ὅλα τά ἐργαστήρια γενικά, χωρίς διάκριση σέ γεωργούς καί μή γεωργούς, καί γι' αὐτό τό λόγο ἔχει γιά μᾶς ἐξαιρετικά σπουδαία σημασία τό συμπέρασμα, πού βγαίνει ἀπό τόν παραπάνω πίνακα: εἴδαμε ὅτι ἴσα-ἴσα οἱ γεωργοί ἔχουν τίς πιό χαμηλές ἀποδοχές, ὅτι ἡ «σύνδεση μέ τή γῆ» κατεβάζει σέ τεράστιο βαθμό τίς ἀποδοχές.

Μιλώντας γιά τή διαφορά τῶν εἰσοδημάτων τῶν γεωργῶν καί τῶν μή γεωργῶν, ἀναφέραμε κιόλας, ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ τή διαφορά τῶν περιόδων ἐργασίας. Ἄς δοῦμε τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό. Στό πρόγραμμα τῆς ἀπογραφῆς, ὅπως μάθαμε ἀπό τήν «εἰσαγωγή», συμπεριλήφθηκε ἡ ἔρευνα γιά τήν «ἐντατικότητα τῆς παραγωγῆς στή διάρκεια τοῦ ἔτους, μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἀπασχολοῦνται στήν παραγωγή κατά μῆνες» (σελ. 14). Ἐπειδή ἡ ἀπογραφή ἔγινε κατά νοικοκυριό, δηλ. κάθε ἐργαστήρι, ἐξετάστηκε χωριστά (δυστυχῶς, στό «Δοκίμιο» δέν ἐπισυνάπτεται ἕνα ὑπόδειγμα τοῦ ἐρωτηματολογίου κατά νοικοκυριό), πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι γιά τό κάθε ἐργαστήρι συγκεντρώνονταν στοιχεῖα σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν

ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦνται τόν κάθε μήνα ἤ στοιχεῖα σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν μηχανῶν πού δούλεψε τό χρόνο κάθε ἐργαστήρι. Τά στοιχεῖα αὐτά συνοψίζονται στό «Δοκίμιο» σ' ἕναν πίνακα (σελ. 57 καί 58), ὅπου γιά κάθε ὑποομάδα καί τῶν δυό ὁμάδων ἀναφέρεται ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν (μελῶν τῆς οἰκογένειας καί μισθωτῶν μαζί), *πού ἀπασχολοῦνται κάθε μήνα τοῦ χρόνου.*

Ἡ προσπάθεια τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95 νά καθορίσει μέ τόση ἀκρίβεια τόν ἀριθμό τῶν μηνῶν ἐργασίας τῶν βιοτεχνῶν εἶναι ἐξαιρετικά διδακτική καί ἐνδιαφέρουσα. Πραγματικά, χωρίς τέτιες πληροφορίες τά στοιχεῖα γιά τά εἰσοδήματα καί τίς ἀποδοχές δέ θά ἦταν πλήρη, καί οἱ στατιστικοί ὑπολογισμοί θά ἦταν μόνο κατά προσέγγιση. Δυστυχῶς ὅμως εἶναι πολύ ἐλλιπής ἡ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων γιά τήν περίοδο ἐργασίας: ἐκτός ἀπ' αὐτό τό γενικό πίνακα δίνονται μόνο τά στοιχεῖα γιά ὁρισμένα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν κατά μῆνες, κάποτε μέ τό χωρισμό τους κατά ὁμάδες, κάποτε χωρίς ἕναν τέτιο χωρισμό· ὁ χωρισμός ὅμως κατά ὑποομάδες δέ γίνεται γιά κανένα βιοτεχνικό ἐπάγγελμα. Πολύ μεγάλη σημασία γι' αὐτό τό ζήτημα θά εἶχε ὁ ξεχωρισμός τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων, γιατί ἔχουμε τό δικαίωμα νά ὑποθέσουμε — καί a priori καί σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα ἄλλων ἐρευνητῶν τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, — ὅτι οἱ περίοδες ἐργασίας δέν εἶναι οἱ ἴδιες στούς μεγάλους καί στούς μικρούς βιοτέχνες. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ὁ ἴδιος ὁ πίνακας τῆς σελ. 57 δέν ἔγινε, ὅπως φαίνεται, χωρίς λάθη ἤ παροράματα (λογουχάρη, στούς μῆνες: Φλεβάρη, Αὔγουστο καί Νοέμβρη· ὅπως φαίνεται, μπερδεύτηκαν ἡ 2η καί ἡ 3η στήλη τῆς ΙΙ ὁμάδας, γιατί ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν στήν 3η ὑποομάδα εἶναι μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι στή δεύτερη). Ἀκόμα καί μέ τή διόρθωση αὐτῶν τῶν ἀνακριβειῶν (διόρθωση πολλές φορές κατά προσέγγιση), ὁ πίνακας αὐτός δημιουργεῖ ἀρκετές ἀμφιβολίες πού κάνουν ἐπικίνδυνη τή χρησιμοποίησή του. Πραγματικά, ἐξετάζοντας τά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ πίνακα κατά ὑποομάδες, βλέπουμε ὅτι στήν 3η ὑποομάδα (ὁμάδα Ι) τό maximum τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν παρατηρεῖται τό Δεκέμβρη καί φτάνει στούς 2 911 ἐργάτες. Παράλληλα ὅμως, τό «Δοκίμιο» ὑπολογίζει συνολικά 255 ἐργάτες στήν 3η ὑποομάδα. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τήν 3η ὑποομάδα τῆς ΙΙ ὁμάδας: τό maximum εἶναι 3 221, ἐνῶ ὁ πραγματικός ἀριθμός τῶν ἐργατῶν εἶναι 3 077.

'Αντίθετα, κατά ὑποομάδες τά *maxima* τῶν ἐργατῶν, πού ἀπασχολοῦνται ἕναν ἀπό τούς μῆνες, εἶναι *μικρότερα* ἀπό τόν πραγματικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν. Πῶς ἐξηγιέται αὐτό τό φαινόμενο; Μήπως μέ τό ὅτι πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα δέν ἔχουν συγκεντρωθεῖ στοιχεῖα γιά ὅλα τά ἐργαστήρια; Εἶναι πολύ πιθανό, τό «Δοκίμιο» ὅμως δέ λέει οὔτε λέξη γι' αὐτό. Στή 2η ὑποομάδα τῆς II ὁμάδας ὄχι μόνο τό maximum τῶν ἐργατῶν (Φλεβάρης) εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τόν πραγματικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν (1882 ἔναντι 1163), ἀλλά καί *ὁ μέσος ἀριθμός* τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦνται ἕνα μόνο μήνα (δηλ. τό πηλίκο πού βγαίνει ἀπό τή διαίρεση τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν πού δουλεύουν 12 μῆνες διά 12) εἶναι *μεγαλύτερο* ἀπό τόν πραγματικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν (1 265 ἔναντι 1163)!! Γεννιέται τό ἐρώτημα: ποιόν ἀριθμό ἐργατῶν θεωροῦσαν πραγματικό οἱ ἀπογραφεῖς: τό μέσο γιά ἕνα χρόνο, τό μέσο γιά μιά ὁρισμένη περίοδο (λογουχάρη γιά τό χειμώνα) ἤ τόν ἀριθμό πού ὑπάρχει γιά ἕναν ὁρισμένο μήνα τοῦ χρόνου; Ἡ ἀνάλυση τῶν στοιχείων γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν κατά μήνα στά διάφορα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα δέ βοηθᾶ νά λυθοῦν ὅλες αὐτές οἱ ἀπορίες. Στά περισσότερα ἀπό τά 23 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, γιά τά ὁποῖα δίνονται αὐτά τά στοιχεῖα, τό maximum τῶν ἐργατῶν, πού ἀπασχολοῦνται σ' ἕναν ἀπό τούς μῆνες τοῦ χρόνου, εἶναι *κατώτερο* ἀπό τόν πραγματικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν. Σέ 2 βιοτεχνικούς κλάδους τό maximum αὐτό εἶναι *μεγαλύτερο* ἀπό τόν πραγματικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν: στή χαλκουργία (239 ἔναντι 233) καί στή σιδηρουργία (II ὁμάδα — 1 811 ἔναντι 1 269). Σέ 2 βιοτεχνικούς κλάδους, τό maximum ἰσοῦται μέ τόν πραγματικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν (σχοινοποιία καί ἐλαιουργία, ὁμάδες II).

Μ' αὐτούς τούς ὅρους εἶναι ἀδύνατο νά χρησιμοποιήσει κανείς τά στοιχεῖα, πού ἀφοροῦν τήν κατανομή τῶν ἐργατῶν κατά μήνα, γιά νά τά συγκρίνει μέ τά ποσά τῶν ἀποδοχῶν, μέ τόν πραγματικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν κτλ. Δέ μᾶς μένει παρά νά πάρουμε αὐτά τά στοιχεῖα ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἄλλα, νά συγκρίνουμε τά maxima καί τά minima τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦνται κατά μῆνες. Αὐτό ἀκριβῶς γίνεται καί στό «Δοκίμιο», παράλληλα ὅμως συγκρίνονται οἱ διάφοροι μῆνες. Βρίσκουμε πιό σωστό νά συγκρίνουμε τό χειμώνα μέ τό καλοκαίρι: τότε μποροῦμε νά παρακολουθήσουμε κατά πόσο ἡ γεωργία ἀποσπᾶ ἐργάτες ἀπό τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Πήραμε σάν μέτρο τό μέσο ἀριθμό ἐργατῶν, πού ἐργάζονται

τό χειμώνα (Ὀχτώβρης-Μάρτης) καί, ἐφαρμόζοντας αὐτό τό μέτρο στόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται τό καλοκαίρι, βρήκαμε τόν ἀριθμό τῶν θερινῶν μηνῶν ἐργασίας. Τό ἄθροισμα τῶν χειμωνιάτικων καί τῶν θερινῶν μηνῶν ἔδινε τόν ἀριθμό τῶν μηνῶν ἐργασίας τοῦ χρόνου. Ἄς τό ἐξηγήσουμε μ' ἕνα παράδειγμα. Στήν 1η ὑποομάδα τῆς I ὁμάδας τούς ἕξι χειμωνιάτικους μῆνες ἐργάζονται 18 060 ἐργάτες· συνεπῶς, κάθε χειμωνιάτικο μήνα ἐργάζονται κατά μέσο ὅρο (18 060:6 =) 3 010 ἐργάτες. Τό καλοκαίρι ἐργάζονται 12 345 ἐργάτες, δηλ. ἡ περίοδος ἐργασίας τό καλοκαίρι εἶναι 12 345:3010) 4,1 μῆνες. Συνεπῶς, ἡ περίοδος ἐργασίας στήν 1η ὑποομάδα τῆς I ὁμάδας εἶναι 10,1 μῆνες τό χρόνο.

Αὐτή ἡ μέθοδος ἐπεξεργασίας τῶν στοιχείων μᾶς φάνηκε καί ἡ πιό σωστή καί ἡ πιό βολική. Ἡ πιό σωστή, γιατί στηρίζεται στή σύγκριση τῶν μηνῶν τοῦ χειμώνα καί τοῦ καλοκαιριοῦ, συνεπῶς, καθορίζει μέ ἀκρίβεια κατά πόσο ἡ γεωργία ἀποσπᾶ τούς ἐργάτες ἀπό τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Ὅτι οἱ μῆνες τοῦ χειμώνα πάρθηκαν σωστά ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀκριβῶς ἀπό τόν Ὀχτώβρη καί ἀκριβῶς ὥς τό Μάρτη καί στίς δυό ὁμάδες ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τό μέσο ὅρο τοῦ χρόνου. Ἀκριβῶς ἀπό τό Σεπτέμβρη ὥς τόν Ὀχτώβρη ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν αὐξάνει περισσότερο, ἀκριβῶς ἀπό τό Μάρτη ὥς τόν Ἀπρίλη παρουσιάζει τή μεγαλύτερη πτώση. Ἐξάλλου, ἡ ἐκλογή ἄλλων μηνῶν θ' ἄλλαζε σέ πολύ ἀσήμαντο βαθμό τά συμπεράσματα. Θεωροῦμε σάν πιό βολική τή μέθοδο πού υἱοθετήσαμε, γιατί ἐκφράζει τήν περίοδο ἐργασίας μέ ἕναν ἀκριβῆ ἀριθμό καί δίνει τή δυνατότητα νά συγκριθοῦν ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη οἱ ὁμάδες καί ὑποομάδες.

Ὁρίστε τά στοιχεῖα πού βγαίνουν ἀπό τή χρησιμοποίηση αὐτῆς τῆς μεθόδου:

	Ὁμάδα I				Ὁμάδα II				Καί στίς δυό ὁμάδες
	Ὑποομάδες			Σύνολο	Ὑποομάδες			Σύνολο	
	1	2	3		1	2	3		
Περίοδος ἐργασίας σέ μῆνες	10,1	9,6	10,5	10,0	10,0	10,4	10,9	10,5	10,2

Τά στοιχεῖα αὐτά ὁδηγοῦν στό συμπέρασμα, ὅτι ὅσον ἀφορᾶ τήν περίοδο ἐργασίας ἡ διαφορά ἀνάμεσα στούς γεωργούς καί στούς μή γεωργούς βιοτέχνες εἶναι *ἐξαιρετικά μικρή:* στούς μή γεωργούς ἡ περίοδος ἐργασίας εἶναι μόνο κατά 5% μεγαλύτερη. Αὐτή ἡ πολύ μικρή διαφορά γεννάει τήν ἀμφιβολία ἄν εἶναι σωστοί οἱ ἀριθμοί. Γιά νά μπορέσουμε νά τό ἐλέγξουμε αὐτό, κάναμε ὁρισμένους ὑπολογισμούς καί συνοψίσεις τοῦ ὑλικοῦ, πού εἶναι σκορπισμένο στό βιβλίο, καί καταλήξαμε στά ἑξῆς συμπεράσματα:

Ἀπό τά 43 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τό «Δοκίμιο» δίνει στοιχεῖα γιά τά 23 σχετικά μέ τήν κατανομή τῶν ἐργατῶν κατά μήνα· γιά 12 (13)* βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τά στοιχεῖα αὐτά δίνονται κατά ὁμάδες, ἐνῶ γιά 10 δέ δίνονται κατά ὁμάδες. Διαπιστώνεται ὅτι σέ τρία βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα (παραγωγή κατραμιοῦ, βάψιμο ὑφαντῶν καί τουβλοποιία) ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν τό καλοκαίρι εἶναι μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι τό χειμώνα: στούς ἕξι χειμωνιάτικους μῆνες ἀπασχολοῦνται συνολικά 1 953 ἄτομα καί στά τρία αὐτά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, ἐνῶ στούς 6 θερινούς μῆνες ἀπασχολοῦνται 4 918 ἄτομα. Ὁ ἀριθμός τῶν γεωργῶν σ' αὐτά τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ξεπερνάει σέ τεράστιο βαθμό τόν ἀριθμό τῶν μή γεωργῶν καί ἀποτελεῖ τά 85,9% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν. Εἶναι εὐνόητο ὅτι θά ἦταν ἐντελῶς λαθεμένο νά προσθέσει κανείς στά γενικά σύνολα κατά ὁμάδες αὐτά τά θερινά, μποροῦμε νά ποῦμε, βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα μέ τά ἄλλα, γιατί αὐτό θά σήμαινε ὅτι προσθέτει ἑτερογενῆ πράγματα καί ἀνεβάζει τεχνητά σ' ὅλα τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τόν ἀριθμό τῶν θερινῶν ἐργατῶν. Ὑπάρχουν δυό τρόποι γιά νά διορθωθεῖ τό λάθος, πού προκύπτει ἀπ' αὐτό. Ὁ πρῶτος εἶναι ν' ἀφαιρεθοῦν τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν αὐτά τά τρία βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ἀπό τό συνολικό ἀριθμό πού δίνει τό «Δοκίμιο» σχετικά μέ τίς ὁμάδες I καί II**. Ἔτσι βρίσκουμε περίοδο ἐργασίας γιά τήν I ὁμάδα 9,6 μῆνες καί γιά τή II — 10,4 μῆνες. Ἐδῶ ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς δυό ὁμάδες ἄν καί μεγαλύτερη, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι πολύ μικρή: 8,3%. Ὁ δεύτερος τρόπος νά διορθωθεῖ τό λάθος συνίσταται στή συνόψιση τῶν στοιχείων πού

* Ἡ παραγωγή εἰδῶν ἀπό κέρατα δέν ἔχει παρά μόνο τήν I ὁμάδα.

** Ἡ κατανομή τῶν ἐργατῶν αὐτῶν τῶν τριῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων ἀνάμεσα στήν I καί στή II ὁμάδα γίνεται κατά προσέγγιση, παίρνοντας σάν βάση 85,9% γιά τήν I.

ἀφοροῦν τά 12 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, γιά τά ὁποῖα τό «Δοκίμιο» δίνει στοιχεῖα σχετικά μέ τήν κατανομή τῶν ἐργατῶν κατά μήνα στήν Ι καί ΙΙ ὁμάδα χωριστά. Ἡ συνόψιση αὐτή θά περιλάβει τά 70% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν, κι ἐκτός ἀπ' αὐτό ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στήν Ι καί στή ΙΙ ὁμάδα θά εἶναι πιό σωστή. Ἀποδείχτηκε ὅτι σ' αὐτά τά 12 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ἡ περίοδος ἐργασίας γιά τήν Ι ὁμάδα εἶναι μόνο 8,9 μῆνες, ἐνῶ γιά τή ΙΙ ὁμάδα εἶναι 10,7 μῆνες, καί γιά τίς δυό ὁμάδες μαζί 9,7 μῆνες. Ἐδῶ ἡ περίοδος ἐργασίας γιά τούς μή γεωργούς εἶναι κατά 20,2% μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι γιά τούς γεωργούς. Οἱ γεωργοί σταματοῦν τίς δουλιές τό καλοκαίρι γιά 3,1 μῆνες, ἐνῶ οἱ μή γεωργοί μόνο γιά 1,3 μῆνες. Ἄν πάρουμε γιά μέτρο τήν ἀνώτερη σχέση τῶν περιόδων ἐργασίας στή ΙΙ καί στήν Ι ὁμάδα καί τότε θά φανεῖ πώς ὄχι μόνον οἱ διαφορές στή συνολική παραγωγή τῶν ἐργατῶν τῆς Ι καί ΙΙ ὁμάδας ἤ στό καθαρό εἰσόδημα τῶν ἐργαστηρίων τους, μά ἀκόμα καί οἱ διαφορές στό μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται σέ γεωργούς καί μή γεωργούς βιοτέχνες, *δέν μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν μέ τή διαφορά τῶν περιόδων ἐργασίας*. Συνεπῶς, ἐξακολουθεῖ νά ἰσχύει στό ἀκέραιο τό συμπέρασμα, πού βγάλαμε πιό πάνω, ὅτι ἡ σύνδεση μέ τή γῆ ἐλαττώνει τά εἰσοδήματα τῶν βιοτεχνῶν.

Συνεπῶς πρέπει νά θεωρεῖται λαθεμένη ἡ γνώμη τῶν συγγραφέων τοῦ «Δοκιμίου», πού θέλουν νά ἐξηγήσουν τή διαφορά ἀνάμεσα στό εἰσόδημα τῶν γεωργῶν καί τῶν μή γεωργῶν μέ τή διαφορά τῶν περιόδων ἐργασίας. Τό λάθος τους ὀφείλεται στό ὅτι δέν ἐπιχείρησαν νά ἐκφράσουν τίς διαφορές τῶν περιόδων ἐργασίας μέ ἀκριβεῖς ἀριθμούς καί γιά τό λόγο αὐτό ἔπεσαν σέ πλάνη. Λογουχάρη, στή σελ. 106 τοῦ «Δοκιμίου» λέγεται ὅτι ἡ διαφορά τῶν ἀποδοχῶν τῶν γουναράδων - γεωργῶν καί τῶν γουναράδων - μή γεωργῶν «καθορίζεται κυρίως ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἐργάσιμων ἡμερῶν, πού ἀφιερώνονται σ' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα». Καί ὅμως σ' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα τά εἰσοδήματα τῶν μή γεωργῶν ξεπερνοῦν τά εἰσοδήματα τῶν γεωργῶν 2 ὥς 4 φορές (κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας στήν 1η ὑποομάδα ἀναλογοῦν 65 καί 280 ρούβλια· στή 2η ὑποομάδα ἀναλογοῦν 27 καί 62 ρούβλια), ἐνῶ ἡ περίοδος ἐργασίας στούς μή γεωργούς εἶναι μεγαλύτερη μόνο κατά 28,7% (8,5 μῆνες ἔναντι 6,6).

Τό γεγονός τῆς μείωσης τῶν ἀποδοχῶν λόγω τῆς σύνδεσης μέ τή γῆ δέν μποροῦσε νά μήν τό δοῦν καί οἱ συγγραφεῖς τοῦ

Δοκιμίου», πού τό παρουσίασαν ὡστόσο μέ τή συνηθισμένη ναροντνικιστική διατύπωση γιά «ὑπεροχή» τῆς βιοτεχνικῆς μορφῆς ἀπέναντι στήν κεφαλαιοκρατική: «συνδυάζοντας τή γεωργία μέ τό βιοτεχνικὸ ἐπάγγελμα ὁ βιοτέχνης... μπορεῖ νά πουλάει τά προϊόντα του πιό φτηνά ἀπό τά ἐργοστασιακά» (σελ. 4), μ' ἄλλα λόγια, μπορεῖ νά ἱκανοποιεῖται μέ μικρότερες ἀποδοχές. Ποιό ὅμως εἶναι ἐδῶ τό «πλεονέχτημα» τῆς σύνδεσης μέ τή γῆ, ἐφόσον ἡ ἀγορά ἐξουσιάζει πιά σέ τέτιο βαθμό ὅλη τήν παραγωγή τῆς χώρας πού ὑπολογίζει αὐτή τή σύνδεση, ἐλαττώνοντας τίς ἀποδοχές τοῦ βιοτέχνη-γεωργοῦ; ἄν τό κεφάλαιο ξέρει νά ἐκμεταλλεύεται αὐτή τή «σύνδεση» γιά νά ἀσκεῖ μεγαλύτερη πίεση πάνω στό βιοτέχνη-γεωργό, πού εἶναι λιγότερο ἱκανός νά ὑπερασπίσει τόν ἑαυτό του, νά διαλέξει ἄλλο ἀφεντικό, ἄλλον ἀγοραστή, ἄλλη ἀπασχόληση; Ἡ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας (καί τῶν ἀποδοχῶν ἀπό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα γενικά), στήν περίπτωση πού ὁ ἐργάτης (καί ὁ μικροβιοτέχνης) ἔχει ἕνα κομμάτι γῆς, εἶναι γενικό φαινόμενο γιά ὅλες τίς κεφαλαιοκρατικές χῶρες· τό φαινόμενο αὐτό τό ξέρουν πάρα πολύ καλά ὅλοι οἱ ἐπιχειρηματίες, πού ἀπό πολύν καιρό ἔχουν ἐκτιμήσει τά τεράστια «πλεονεχτήματα» πού παρουσιάζουν οἱ δεμένοι μέ τή γῆ ἐργάτες. Μόνο πού στή σάπια Δύση ὀνομάζουν τά πράγματα ἀνοιχτά μέ τ' ὄνομά τους, ἐνῶ σέ μᾶς τή μείωση τῶν ἀποδοχῶν, τήν πτώση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐργαζομένων, τήν ἐπιβράδυνση τῆς εἰσαγωγῆς μηχανῶν, τήν κατοχύρωση κάθε ὑποδούλωσης τήν ὀνομάζουν «πλεονέχτημα» τῆς «λαϊκῆς παραγωγῆς», «πού συνδυάζει τή γεωργία μέ τή βιοτεχνία»...

Κλείνοντας τήν ἐπισκόπηση τῶν στοιχείων τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95 σχετικά μέ τήν περίοδο ἐργασίας. δέν μποροῦμε νά μήν ἐκφράσουμε καί πάλι τήν λύπη μας γιά τό ὅτι δέν ἔχουν δουλευτεῖ τά στοιχεῖα πού συγκεντρώθηκαν, καί νά μήν εὐχηθοῦμε ἡ ἀποτυχία αὐτή νά μήν ἀποθαρρύνει ἄλλους ἐρευνητές αὐτοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος ζητήματος. Πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ μέθοδος ἔρευνας — ὁ καθορισμός τῆς κατανομῆς τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων κατά μῆνα — εἶναι πολύ πετυχημένος. Πιό πάνω παραθέσαμε κατά ὁμάδες καί ὑποομάδες τά στοιχεῖα γιά τήν περίοδο ἐργασίας. Τά στοιχεῖα κατά ὁμάδες εἴχαμε τή δυνατότητα νά τά ἐλέγξουμε κάπως. Τά στοιχεῖα ὅμως κατά ὑποομάδες εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νά ἐλεγχθοῦν, γιατί στό βιβλίο δέν ὑπάρχει ἐπίσης κανένα ἀπολύτως στοιχεῖο γιά τή διαφορά τῆς περιόδου ἐρ-

γασίας στίς διάφορες ὑποομάδες. Γιαὐτό, ἀναλύοντας αὐτά τά στοιχεῖα, πρέπει νά διατυπώσουμε τήν ἐπιφύλαξη πώς δέν μποροῦμε νά ἐγγυηθοῦμε ὅτι εἶναι ἀπολύτως σίγουρα, κι ἄν ἐξακολουθοῦμε νά βγάζουμε συμπεράσματα, τό κάνουμε μόνο γιά νά θέσουμε τό ζήτημα καί νά ἐπιστήσουμε τήν προσοχή τῶν ἐρευνητῶν σ' αὐτό. Τό σπουδαιότερο συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ μικρότερη διαφορά στίς περιόδους ἐργασίας τῆς I καί II ὁμάδας παρουσιάζεται στήν 1η ὑποομάδα (συνολικά 1%: 10,1 καί 10,0 μῆνες), δηλ. *λιγότερο ἀπ' ὅλους ἀπομακρύνονται ἀπό τή γεωργία* οἱ πιό εὔποροι βιοτέχνες καί οἱ πιό μεγάλοι καί *εὐκατάστατοι γεωργοί*. Ἡ μεγαλύτερη διαφορά παρουσιάζεται στούς χειροτέχνες (2η ὑποομάδα: 9,5 καί 10,4 μῆνες), δηλ. στούς παραγωγούς βιοτέχνες, πού τούς ἔχει θίξει λιγότερο ἀπ' ὅλους ἡ ἐμπορευματική οἰκονομία, καί στούς *μεσαίους* γεωργούς. Βγαίνει τό συμπέρασμα πώς τάχα ἡ μικρή ἀπομάκρυνση τῶν εὔπορων γεωργῶν ἀπό τή γεωργία ὀφείλεται εἴτε στό μεγαλύτερο ἀριθμό τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειάς τους, εἴτε στή μεγαλύτερη ἐκμετάλλευση μισθωτῆς ἐργασίας στό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα, εἴτε στή μίσθωση ἐργατῶν γῆς, καί πώς ἡ μεγαλύτερη ἀπομάκρυνση τῶν χειροτεχνῶν ἀπό τή γεωργία ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι εἶναι λιγότερο διαφοροποιημένοι σάν γεωργοί, ὅτι σ' αὐτούς διατηροῦνται σέ μεγαλύτερο βαθμό οἱ πατριαρχικές σχέσεις καί ὅτι δουλεύουν ἄμεσα γιά τούς καταναλωτές-γεωργούς, πού περιορίζουν τίς παραγγελίες τους τό καλοκαίρι*.

— «Ἡ σύνδεση μέ τή γεωργία», σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς, ἀντανακλᾶται ἐξαιρετικά ἀνάγλυφα, στό βαθμό πού οἱ βιοτέχνες *ξέρουν ἀνάγνωση καί γραφή· δυστυχῶς* δέν ἔχει ἐρευνηθεῖ κατά πόσο ξέρουν ἀνάγνωση καί γραφή οἱ μισθωτοί ἐργάτες. Ἀποδείχνεται ὅτι ὁ μή γεωργικός πληθυσμός** ξέρει *ἀνάγνωση καί γραφή σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό* ἀπό τό γεωργικό κι αὐτή ἡ σχέση παρατηρεῖται σ' ὅλες χωρίς ἐξαίρεση τίς ὑποομάδες, καί στούς ἄνδρες καί στίς γυναῖκες. Ὁρίστε in extenso*** τά στοιχεῖα τῆς ἀπογρα-

---

* Ὑπάρχει μιά ἐξαίρεση: τό ἀποκλειστικά χειροτεχνικό ἐπάγγελμα τοῦ βαφέα στό ὁποῖο ὑπερτερεῖ ἡ δουλιά τοῦ καλοκαιριοῦ ἔναντι στή δουλιά τοῦ χειμώνα.

** Θυμίζουμε ὅτι μπῆκε ἐδῶ κατ' ἐξαίρεση μόνο μιά πόλη (καί πάλι μόνο πρωτεύουσα νομοῦ): ἀπό τούς 4 762 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας τῆς II ὁμάδας κάτοικοι τῆς πόλης εἶναι μόνο 1 412, δηλ. τά 29,6%.

*** — διεξοδικά. *Ἡ Σύντ.*

φῆς σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα σέ ποσοστά (σελ. 62):

		Ὁμάδα I (γεωργοί)				Ὁμάδα II (μή γεωργοί)				Καί στίς δυό ὁμάδες μαζί
		Ὑποομάδες			Σύνολο	Ὑποομάδες			Σύνολο	
		1	2	3		1	2	3		
«Ποσοστά αὐτῶν πού ξέρουν ἀνάγνωση καί γραφή σέ σχέση πρός τόν ὑπάρχοντα ἀριθμό ἀτόμων»	ἄνδρες	32	33	20	31	41	45	33	39	33
	γυναῖκες	9	6	4	7	17	22	14	17	9
«Ποσοστό αὐτῶν πού ξέρουν ἀνάγνωση καί γραφή ἀνάμεσα σέ κείνους πού παίρνουν προσωπικά μέρος στήν παραγωγή σάν ἐργαζόμενοι»	ἄνδρες	39	37	26	36	44	57	51	49	40
	γυναῖκες	13	17	4	10	53	21	23	30	19
Ποσοστό τῶν οἰκογενειῶν μέ μέλη πού ξέρουν ἀνάγνωση καί γραφή		49	43	34	44	55	63	50	55	47

Εἶναι ἐνδιαφέρον νά σημειωθεῖ ὅτι στό μή γεωργικό πληθυσμό ἡ γνώση ἀνάγνωσης καί γραφῆς διαδίδεται πολύ πιό γρήγορα μέσα στίς γυναῖκες παρά μέσα στούς ἄνδρες. Τό ποσοστό τῶν ἀνδρῶν, πού ξέρουν ἀνάγνωση καί γραφή στή II ὁμάδα, εἶναι $1^1/_2$ — 2 φορές μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι στήν I, ἐνῶ τό ποσοστό τῶν γυναικῶν πού ξέρουν ἀνάγνωση καί γραφή εἶναι $2^1/_2$—$5^3/_4$ φορές.

Συνοψίζοντας τά συμπεράσματα, πού ἔδοσε ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 γιά τή «γεωργία σέ σύνδεση μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα», μποροῦμε νά διαπιστώσουμε, ὅτι ἡ σύνδεση μέ τή γεωργία:

1) διατηρεῖ τίς πιό καθυστερημένες μορφές βιοτεχνίας καί ἀναχαιτίζει τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη·

2) μειώνει τίς ἀποδοχές καί τά εἰσοδήματα τῶν βιοτεχνῶν, ἔτσι πού *οἱ πιό* εὐκατάστατες ὑποομάδες τῶν γεωργῶν - ἀφεντικῶν βγάζουν, γενικά καί κατά μέσο ὅρο, λιγότερα ἀπό τίς ὑποομάδες *τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν*, πού βρίσκονται στή *χειρότερη* κατάσταση καί ἐργάζονται σέ μή γεωργούς, γιά νά μή μιλήσουμε πιά γιά τ' ἀφεντικά-μή γεωργούς. Ἀκόμα καί σέ σύγκριση μέ τούς μισθωτούς ἐργάτες τῆς I ὁμάδας ἀφεντικῶν τῆς ἴδιας αὐτῆς ὁμάδας τά εἰσοδήματα εἶναι πολύ χαμηλά, ξεπερνοῦν μόνο πολύ λίγο τίς ἀποδοχές τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, κάποτε μάλιστα πέφτουν καί κάτω ἀπ' αὐτές·

3) παρεμποδίζει τήν πολιτιστική ἀνάπτυξη τοῦ πληθυσμοῦ,

πού ἔχει χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀναγκῶν καί μένει πολύ πίσω ἀπό τούς μή γεωργούς στό ζήτημα τῆς ἀνάγνωσης καί γραφῆς.

Τά συμπεράσματα αὐτά θά μᾶς χρειασθοῦν παρακάτω, ὅταν θά κρίνουμε τό πρόγραμμα τῆς βιομηχανικῆς πολιτικῆς τῶν ναρόντνικων.

4) Στούς βιοτέχνες-γεωργούς διαπιστώνεται μιά διαφοροποίηση παράλληλη μέ τή διαφοροποίηση τῶν βιοτεχνῶν. Ταυτόχρονα οἱ ἀνώτερες (ὅσον ἀφορᾶ τήν οἰκονομική κατάσταση) κατηγορίες τῶν γεωργῶν ἀποτελοῦν καθαρό τύπο ἀγροτικῆς ἀστικῆς τάξης, πού στηρίζει τό νοικοκυριό της στή μίσθωση ἐργατῶν γῆς καί μεροκαματιάρηδων.

5) Ἡ περίοδος ἐργασίας στούς γεωργούς εἶναι πιό σύντομη ἀπ' ὅ,τι στούς μή γεωργούς, ἡ διαφορά ὅμως αὐτή εἶναι πολύ μικρή (5%—20%).

V. ΜΕΓΑΛΑ ΚΑΙ ΜΙΚΡΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ. ΤΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΒΙΟΤΕΧΝΩΝ

Εἶναι ἀνάγκη νά σταθοῦμε πιό λεπτομερειακά στά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95 σχετικά μέ τά *εἰσοδήματα* τῶν βιοτεχνῶν. Ἡ προσπάθεια νά συγκεντρωθοῦν στοιχεῖα γιά τά εἰσοδήματα κατά νοικοκυριό εἶναι πολύ διδακτική, καί δέ θά ἀκολουθούσαμε καθόλου σωστή μέθοδο ἄν περιοριζόμασταν στούς γενικούς «μέσους ὅρους» κατά ὑποομάδες (πού παραθέσαμε πιό πάνω). Ἔχουμε μιλήσει πολλές φορές γιά τήν πλασματικότητα τῶν «μέσων ὅρων» πού βγαίνουν ἀπό τήν πρόσθεση μαζί τῶν βιοτεχνῶν πού δουλεύουν μόνοι τους καί τῶν ἰδιοχτητῶν μεγάλων ἐργαστηρίων καί τή διαίρεση τοῦ ἀθροίσματος διά τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσθετέων. Θά προσπαθήσουμε νά συγκεντρώσουμε τά στοιχεῖα πού ὑπάρχουν στό «Δοκίμιο» πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα, γιά νά δείξουμε καί ν' ἀποδείξουμε παραστατικά αὐτή τήν πλασματικότητα, ν' ἀποδείξουμε ὅτι, στίς ἐπιστημονικές ἔρευνες καί στήν ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων τῶν ἀπογραφῶν κατά νοικοκυριό, εἶναι ἀνάγκη νά ταξινομοῦνται οἱ βιοτέχνες κατά κατηγορίες σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται στό ἐργαστήρι (καί μελῶν τῆς οἰκογένειας καί μισθωτῶν) καί νά καταχωροῦνται ὅλα τά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς σύμφωνα μ' αὐτές τίς κατηγορίες.

Οἱ συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου» δέν μποροῦσαν νά μήν προσέ-

ξουν τό ἐξόφθαλμο γεγονός ὅτι τά μεγάλα ἐργαστήρια εἶναι πιό προσοδοφόρα καί προσπάθησαν νά μειώσουν τή σημασία του. Ἀντί νά παραθέσουν τά ἀκριβῆ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς γιά τά μεγάλα ἐργαστήρια (δέ θά ἦταν δύσκολο νά ξεχωρίσουν αὐτά τά στοιχεῖα), περιορίστηκαν πάλι σέ γενικούς συλλογισμούς, κρίσεις καί ἐπιχειρήματα ἐνάντια στά συμπεράσματα, πού δέν εἶναι εὐχάριστα γιά τό ναροντνικισμό. Ἄς δοῦμε αὐτά τά ἐπιχειρήματα.

«Ἄν σ' αὐτά τά (μεγάλα) ἐργαστήρια βλέπουμε ὅτι τό εἰσόδημα τῆς οἰκογένειας εἶναι δυσανάλογα μεγάλο σέ σύγκριση μέ τά μικρά ἐργαστήρια, δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι σημαντικό μέρος τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ εἶναι κυρίως ἀναπαραγωγή τῆς ἀξίας, πρῶτο, τοῦ μέρους τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού πέρασε στά προϊόντα, δεύτερο, τῆς ἐργασίας καί τῶν ἐξόδων ἐμπορικοῦ-διαμετακομιστικοῦ χαρακτήρα, πού δέν ἔχουν σχέση μέ τήν παραγωγή, καί, τρίτο, τῆς ἀξίας τῆς τροφῆς τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού συντηροῦνται μέ τρόφιμα τοῦ ἀφεντικοῦ. Τά γεγονότα αὐτά (!ὡραῖα γεγονότα!) περιορίζουν τή δυνατότητα νά δημιουργοῦνται ὁρισμένες αὐταπάτες, δηλ. νά ὑπερβάλλονται τά ὀφέλη τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στή βιοτεχνική παραγωγή ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ στοιχείου» (σελ. 15). Φυσικά, κανείς δέ θ' ἀμφισβητήσει πώς θά ἦταν εὐχῆς ἔργο γιά τήν ἔρευνα «νά περιοριστεῖ» ἡ δυνατότητα δημιουργίας αὐταπατῶν, γιά νά γίνει ὅμως αὐτό πρέπει νά ἀντιπαραθέσεις στίς «αὐταπάτες» ἴσα-ἴσα τά *γεγονότα*, πού συγκέντρωσε ἡ ἀπογραφή κατά νοικοκυριό κι ὄχι τούς δικούς σου συλλογισμούς, πού κάποτε ἀνήκουν ὁλοκληρωτικά στίς «αὐταπάτες». Πραγματικά, μήπως δέν εἶναι αὐταπάτη ὁ συλλογισμός τῶν συγγραφέων γιά τά ἐμπορικά διαμετακομιστικά ἔξοδα; Ποιός δέν ξέρει, ὅτι γιά τό μεγάλο βιοτέχνη τά ἔξοδα αὐτά εἶναι κατά μονάδα προϊόντος ἀσύγκριτα μικρότερα ἀπ' ὅ,τι γιά τό μικρό*, ὅτι ὁ πρῶτος ἀγοράζει τά ὑλικά πιό φτηνά, καί πουλάει τό προϊόν πιό ἀκριβά, ξέροντας (κι ὄντας σέ θέση) νά διαλέγει τό χρόνο καί τόν τόπο; Ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή ἀναφέρει ἐπίσης αὐτά τά πασίγνωστα γεγονότα: συγκρίνοντας λχ. τίς σελ. 204 καί 263 δέν μποροῦμε παρά νά ἐκφράσουμε τή λύπη μας γιατί στό «Δοκίμιο» δέν

* Εἶναι αὐτονόητο ὅτι μπορεῖ νά γίνει σύγκριση μόνο ἀνάμεσα στούς βιοτέχνες *μιᾶς μόνο ὑποομάδας* κι ὄχι ἀνάμεσα στόν ἐμπορευματοπαραγωγό καί τό χειροτέχνη ἤ σ' αὐτόν πού δουλεύει γιά τόν προαγοραστή.

ὑπάρχουν *γεγονότα* ἀναφορικά μέ τά ἔξοδα γιά τήν ἀγορά πρώτων ὑλῶν καί τήν πούληση τοῦ προϊόντος ἀπό τούς μεγάλους καί μικρούς παραγωγούς, ἀπό τούς βιοτέχνες καί τούς προαγοραστές. Σέ συνέχεια, ὅσον ἀφορᾶ τό μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού φθείρεται, οἱ συγγραφεῖς καί πάλι δέν μπόρεσαν παρά νά πέσουν σέ αὐταπάτη, πολεμώντας ἐνάντια στήν αὐταπάτη. Εἶναι γνωστό ἀπό τή θεωρία, ὅτι τά μεγάλα ἔξοδα γιά τό πάγιο κεφάλαιο ἐλαττώνουν, ὑπολογίζοντας κατά μονάδα προϊόντος, τό μέρος τῆς ἀξίας, πού φθείρεται καί μεταβιβάζεται στό προϊόν. «Μιά συγκριτική ἀνάλυση τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων, πού παράγονται μέ χειροτεχνικό ἤ μανουφακτουρικό τρόπο, καί τῶν τιμῶν τῶν ἴδιων ἐμπορευμάτων, παραγόμενων μέ μηχανές, μᾶς δείχνει γενικά ὅτι στό μηχανοποίητο προϊόν, τό μέρος τῆς ἀξίας, πού προέρχεται ἀπό τό μέσο ἐργασίας, αὐξάνει σχετικά, μειώνεται ὅμως ἀπόλυτα. Δηλαδή μειώνεται τό ἀπόλυτο μέγεθός του αὐξάνει ὅμως τό μέγεθός του σέ σχέση μέ τή συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος, λογουχάρη μιᾶς λίβρας νήματος» («Das Kapital», I^2, S. 406*). Ἡ ἀπογραφή λογάριασε καί τά ἔξοδα παραγωγῆς, στά ὁποῖα συμπεριλαβαίνονται (σελ. 14, § 7) «οἱ ἐπισκευές τῶν ἐργαλείων καί τῶν μηχανισμῶν». Ποιός ὁ λόγος νά πιστεύει κανείς ὅτι τά κενά στήν καταχώρηση αὐτῆς τῆς παραγράφου συναντιοῦνται πιό συχνά στά μεγάλα ἀφεντικά ἀπ' ὅ,τι στά μικρά; Μήπως συμβαίνει μᾶλλον τό ἀντίθετο; Ὅσο γιά τή συντήρηση τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, στό «Δοκίμιο» δέν ὑπάρχουν καθόλου *γεγονότα* πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα: δέν ξέρουμε πόσοι ἀκριβῶς ἐργάτες παίρνουν τροφή ἀπό τό ἀφεντικό, πόσες φορές παρατηροῦνται κενά στήν ἀπογραφή σχετικά μ' αὐτό τό σημεῖο, πόσες φορές τ' ἀφεντικά-γεωργοί συντηροῦν τούς μισθωτούς μέ τά προϊόντα τοῦ νοικοκυριοῦ τους, πόσες φορές τ' ἀφεντικά καταχωροῦσαν τή συντήρηση τῶν ἐργατῶν στά ἔξοδα παραγωγῆς. Δέν ὑπάρχουν ἐπίσης καθόλου *γεγονότα* γιά τήν ἄνιση διάρκεια τῶν περιόδων ἐργασίας στά μεγάλα καί στά μικρά ἐργαστήρια. Δέν ἀρνούμαστε καθόλου, ὅτι ἡ περίοδος στά μεγάλα ἐργαστήρια εἶναι κατά πᾶσαν πιθανότητα μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στά μικρά, ὅμως, πρῶτο, ἡ διαφορά στήν προσοδοφορία εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ἀπό τίς διαφορές τῆς περιόδου ἐργασίας· καί δεύτερο, πρέπει νά διαπιστώσουμε πώς στά συγκεκριμένα *γεγονότα* τῆς ἀπογρα-

* —«Τό Κεφάλαιο», τόμ. Ι, 2 ρωσ. ἔκδ., σελ. 406[111]. *Ἡ Σύντ.*

φῆς κατά νοικοκυριό (πού παραθέτουμε παρακάτω) οἱ στατιστικοί τοῦ Πέρμ δέν μπόρεσαν ν' ἀντιτάξουν καμιά σοβαρή, στηριγμένη σέ ἀκριβῆ στοιχεῖα, ἀντίρηση γιά νά ὑπερασπίσουν τίς «αὐταπάτες» τῶν ναρόντνικων.

Τά στοιχεῖα γιά τά μεγάλα καί μικρά ἐργαστήρια τά βγάλαμε ὡς ἑξῆς: ἐξετάσαμε τούς πίνακες, πού ἐπισυνάπτονται στό «Δοκίμιο», σημειώσαμε τά μεγάλα ἐργαστήρια (ὅταν μπορούσαμε νά τά ξεχωρίσουμε, δηλ. ὅταν δέν εἶχαν συμπεριληφθεῖ σ' ἕνα γενικό ἄθροισμα μαζί μέ τή μάζα τῶν ἐργαστηρίων) καί τά συγκρίναμε μέ τά γενικά σύνολα τοῦ «Δοκιμίου» γιά ὅλα τά ἐργαστήρια *τῆς ἴδιας* ὁμάδας καί ὑποομάδας. Τό ζήτημα εἶναι τόσο σπουδαῖο, ὥστε νά ἐλπίζουμε ὅτι οἱ ἀναγνῶστες δέ θά παραπονεθοῦν ἐναντίον μας γιά τούς ἄφθονους πίνακες πού παραθέτουμε παρακάτω: στούς πίνακες τά στοιχεῖα φαίνονται πιό ἀνάγλυφα καί πιό συμπαγῆ.

Κετσεδοποιία:

Ὁμάδα I Ὑποομάδα 1	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Ἀριθμός ἐργατῶν: Μέλη τῆς οἰκογένειας	Ἀριθμός ἐργατῶν: Μισθωτοί	Ἀριθμός ἐργατῶν: Σύνολο	Συνολικό εἰσόδημα (Ρούβλια): Σύνολο	Συνολικό εἰσόδημα (Ρούβλια): Κατά ἐργάτη	Μισθός ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν (Ρούβλια): Σύνολο	Μισθός ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν (Ρούβλια): Κατά μισθωτό ἐργάτη	Καθαρό εἰσόδημα (Ρούβλια): Σύνολο	Καθαρό εἰσόδημα (Ρούβλια): Κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας	Παραπομπές στίς σελίδες τοῦ «Δοκιμίου»
Σύνολο	58	99	95	194	22 769	117,3	4 338	45,6	7 410	75,0	Σελ. 112 τοῦ κειμένου
Μεγάλα ἐργαστήρια	10	14	65	79	13 291	168,0	3 481	53,5	3 107	222,0	Σελ. 214, 215 καί 154 τῶν πινάκων
Τά ὑπόλοιπα ἐργαστήρια χωρίς αὐτά τά μεγάλα	48	85	30	115	9 478	82,4	857	28,5	4 303	41,2	

Κι ἔτσι τό «μέσο» εἰσόδημα τῶν 75 ρουβλίων κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας βγῆκε ἀπό τήν ἄθροιση τῶν εἰσοδημάτων τῶν 222 ρουβλίων καί τῶν 41 ρουβλίων. Ἀποδείχνεται ὅτι ἐκτός ἀπό τά 10 μεγάλα ἐργαστήρια* μέ 14 ἐργά-

* Ὡστόσο δέν πρόκειται καθόλου γιά τά μεγαλύτερα ἐργαστήρια. Ἀπό τήν κατανομή τῶν ἐργαστηρίων σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν (σελ. 113) μποροῦμε νά ὑπολογίσουμε ὅτι σέ 3 ἐργαστή-

τες-μέλη τῆς οἰκογένειας, τά ὑπόλοιπα ἐργαστήρια δίνουν *καθαρό εἰσόδημα κατώτερο* ἀπό τό μισθό ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη (41,2 ρούβλια ἔναντι 45,6), ἐνῶ στά μεγάλα ἐργαστήρια ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερος. Ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας στά μεγάλα ἐργαστήρια εἶναι πάνω ἀπό διπλάσια (168,0 καί 82,4), ὁ μισθός ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη εἶναι σχεδόν διπλάσιος (53 καί 28), τό καθαρό εἰσόδημα πενταπλάσιο (222 καί 41). Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι οὔτε μέ τίς διαφορές τῆς περιόδου ἐργασίας, οὔτε μέ ὁποιαδήποτε ἄλλα ἐπιχειρήματα δέν μπορεῖ νά ἐξαλειφθεῖ τό γεγονός, ὅτι τά μεγάλα ἐργαστήρια ἔχουν μεγαλύτερη παραγωγικότητα ἐργασίας* καί εἶναι πιό προσοδοφόρα, ἐνῶ οἱ μικροί βιοτέχνες βγάζουν λιγότερα ἀπό τούς μισθωτούς ἐργάτες παρ' ὅλη τήν «αὐτοτέλειά» τους (1η ὑποομάδα: ἐργάζονται αὐτοτελῶς γιά τήν ἀγορά) καί τή σύνδεσή τους μέ τή γῆ (I ὁμάδα).

Στό ἐπάγγελμα τοῦ μαραγκοῦ στήν 1η ὑποομάδα τῆς I ὁμάδας τό «καθαρό εἰσόδημα» τῶν οἰκογενειῶν εἶναι κατά «μέσο ὅρο» 37,4 ρούβλια κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας, ἐνῶ ὁ μέσος μισθός ἑνός μισθωτοῦ ἐργάτη στήν ἴδια ὑποομάδα εἶναι 56,9 ρούβλια (σελ. 131). Οἱ πίνακες δέ μᾶς δίνουν τή δυνατότητα νά ξεχωρίσουμε τά μεγάλα ἐργαστήρια, δέ χωράει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι αὐτό τό «μέσο» μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀθροίσματος τῶν πολύ προσοδοφόρων ἐργαστηρίων πού ἔχουν μισθωτούς ἐργάτες (πού κάτι κάνουν γιά νά τούς πληρώνουν ἀπό 56 ρούβλια) καί τῶν πολύ μικρῶν ἐργαστηρίων τῶν μικρῶν «αὐτοτελῶν» βιοτεχνῶν, πού βγάζουν πολύ λιγότερα ἀπό ἕνα μισθωτό ἐργάτη.

ρια ὑπάρχουν 163 μισθωτοί ἐργάτες, δηλ. κατά μέσο ὅρο ἀπό 54 μισθωτοί ἐργάτες κατά ἐργαστήρι. Κι αὐτοί εἶναι «βιοτέχνες», πού τούς ἀθροίζουν μαζί μέ τούς βιοτέχνες πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία (σ' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα ὑπάρχουν τό λιγότερο 460 βιοτέχνες αὐτῆς τῆς κατηγορίας) καί βγάζουν γενικούς «μέσους ὅρους»!

* «Σ' ἕνα ἐργαστήρι» σημειώθηκε ἡ εἰσαγωγή μηχανῆς γιά τό λανάρισμα τοῦ μαλλιοῦ (σελ. 119).

Έπειτα έρχεται ή χορτοπλεχτική:

Ὁμάδα I Ὑποομάδα 1	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Ἀριθμός ἐργατῶν			Συνολικό εἰσόδημα		Μισθός ἐργασίας		Καθαρό εἰσόδημα		Παραπομπές στίς σελίδες τοῦ «Δοκιμίου»
		Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά ἐργάτη	Σύνολο	Κατά μισθωτό ἐργάτη	Σύνολο	Κατά ἐργάτη μέλος τῆς οἰκογένειας	
Σύνολο	99	206	252	458	38 681	84,4	6 664	26,4	10 244	49,7	Σελ. 151 τοῦ κειμένου
Μεγάλα ἐργαστήρια	11	11	95	106	18 170	171,4	2 520	26,5	3 597	327,0	Σελ. 95, 97 καί 136 τῶν πινάκων
Ὑπόλοιπα	88	195	157	352	20 511	58,2	4 144	26,4	6 647	34,0	

Κι έτσι, τά 11 εργαστήρια άπό τά 99 συγκεντρώνουν σχεδόν τό μισό τῆς ὅλης παραγωγῆς. Ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας σ' αὐτά εἶναι πάνω ἀπό δυό φορές μεγαλύτερη· ὁ μισθός ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν ἐπίσης μεγαλύτερος· τό καθαρό εἰσόδημα εἶναι πάνω ἀπό ἕξι φορές μεγαλύτερο ἀπό τό «μέσο ὅρο» καί σχεδόν δέκα φορές μεγαλύτερο ἀπό τό εἰσόδημα τῶν ὑπόλοιπων, δηλ. τῶν πιό μικρῶν βιοτεχνῶν. Τά εἰσοδήματα αὐτῶν τῶν τελευταίων εἶναι κιόλας λίγο μεγαλύτερα ἀπό τό μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν (34 καί 26).

Σχοινοποιία*:

Ὁμάδα I Ὑποομάδα 1	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Ἀριθμός ἐργατῶν			Συνολικό εἰσόδημα		Μισθός ἐργασίας		Καθαρό εἰσόδημα		Παραπομπές στίς σελίδες τοῦ «Δοκιμίου»
		Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά ἐργάτη	Σύνολο	Κατά μισθωτό ἐργάτη	Σύνολο	Κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας	
Σύνολο	58	179	106	285	81 672	286	6 946	65,6	16127	90,1	Σελ. 158 τοῦ κειμένου*
Μεγάλα ἐργαστήρια	4	5	56	61	48 912	800	4 695	83,8	5599	1119,0	Σελ. 40 καί 188 τῶν πινάκων
Ὑπόλοιπα	54	174	50	224	32 760	146	2 251	45,0	10528	60,5	

* Στόν πίνακα τῆς σελ. 158 ὑπάρχει, ὅπως φαίνεται, παρόραμα ἤ λάθος,

Ἔτσι λοιπόν, οἱ γενικοί «μέσοι ὅροι» καί δῶ δείχνουν ὅτι οἱ ἐργάτες-μέλης τῆς οἰκογένειας ἔχουν μεγαλύτερα εἰσοδήματα ἀπό τούς μισθωτούς (90 ἔναντι 65,6). Ὅμως ἀπό τά 58 ἐργαστήρια τά 4 συγκεντρώνουν *πάνω ἀπό τό μισό* ὅλης τῆς παραγωγῆς. Σ' αὐτά τά ἐργαστήρια (κεφαλαιοκρατικές μανουφακτοῦρες καθαροῦ τύπου)* ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας εἶναι σχεδόν τρεῖς φορές μεγαλύτερη ἀπό τό μέσο ὅρο (800 καί 286) καί πάνω ἀπό πέντε φορές μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στά ὑπόλοιπα, δηλ. στά πιό μικρά ἐργαστήρια (800 καί 146). Ὁ μισθός ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν στίς φάμπρικες εἶναι σημαντικά μεγαλύτερος ἀπό τό μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται σέ μικροαφεντικά (84 καί 45). Τό καθαρό εἰσόδημα τῶν ἐργοστασιαρχῶν ξεπερνάει τά 1000 ρούβλια κατά οἰκογένεια ἔναντι 90 ρούβλια «κατά μέσο ὅρο» καί 60,5 ρούβλια στούς μικροβιοτέχνες. Ἔτσι, οἱ μικροβιοτέχνες ἔχουν εἰσόδημα κατώτερο ἀπό τό μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν (60,5 καί 65,6).

Κατραμοπαραγωγή:

Ὁμάδα I Ὑποομάδα 1	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Ἀριθμός ἐργατῶν			Συνολικό εἰσόδημα		Μισθός ἐργασίας		Καθαρό εἰσόδημα		Παραπομπές στίς σελίδες τοῦ «Δοκιμίου»
		Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά ἐργάτη	Σύνολο	Κατά μισθωτό ἐργάτη	Σύνολο	Κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας	
Σύνολο	167	319	80	399	22 076	55,3	2 150	26,8	10 979	34,4	Σελ. 189 τοῦ κειμένου
Μεγάλα ἐργαστήρια	9	10	16	26	4 440	170,7	654	40,8	2 697	269,7	Σελ. 100, 101, 137, 160, 161 καί 220 τῶν πινάκων
Ὑπόλοιπα	158	309	64	373	17 636	47,3	1 496	23,2	8 282	26,8	

γιατί στό νομό Ἰρμπίτ τό καθαρό εἰσόδημα εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τά 9 827 ρούβλια, πού ἀναγράφονται στό σύνολο. Ἀναγκαστήκαμε νά διορθώσουμε τόν πίνακα αὐτό σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῶν πινάκων, πού ἐπισυνάπτονται στό «Δοκίμιο».

* Πρβλ. τή «Βιοτεχν. παραγ.» σελ. 46 - 47, καθώς ἐπίσης τήν περιγραφή τοῦ κλάδου στό «Δοκίμιο», σελ. 162 κι ἑπόμ. Εἶναι ὑπερχαρακτηριστικό ὅτι «οἱ ἐπιχειρηματίες αὐτοί ἦταν κάποτε πραγματικοί βιοτέχνες καί γι' αὐτό πάντα... τούς ἄρεζε καί τούς ἀρέσει νά αὐτοαποκαλοῦνται βιοτέχνες».

Κι έτσι, καί σ' αὐτό τόν κλάδο παραγωγῆς, πού γενικά εἶναι πολύ μικρός, μέ πολύ μικρό ἀριθμό μισθωτῶν ἐργατῶν (20%)- στή γεωργική ὁμάδα, στούς αὐτοτελεῖς βιοτέχνες, παρατηριέται τό ἴδιο καθαρό κεφαλαιοκρατικό φαινόμενο τῆς ὑπεροχῆς τῶν (σχετικά) μεγάλων ἐργαστηρίων. Καί ἡ κατραμοπαραγωγή εἶναι κλασικό ἀγροτικό «λαϊκό» βιοτεχνικό ἐπάγγελμα! Στά μεγάλα ἐργαστήρια ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας εἶναι πάνω ἀπό τρεῖς φορές μεγαλύτερη, ὁ μισθός ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν μιάμιση φορά μεγαλύτερος, τό καθαρό εἰσόδημα ὀχτώ φορές μεγαλύτερο ἀπό τό «μέσο εἰσόδημα» καί δέκα φορές μεγαλύτερο ἀπό τό μισθό ἐργασίας τῶν ὑπόλοιπων βιοτεχνῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας, πού δέ βγάζουν περισσότερα ἀπό ἕνα μέσο μισθωτό ἐργάτη καί βγάζουν *λιγότερα ἀπό ἕνα μισθωτό ἐργάτη τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων* Θά σημειώσουμε ὅτι ἡ κατραμοπαραγωγή γίνεται κυρίως τό καλοκαίρι, ἔτσι πού οἱ διαφορές στήν περίοδο ἐργασίας δέν μποροῦν νά εἶναι σημαντικές*.

Φουρναρέοι:

Ὁμάδα I Ὑποομάδα 1	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Ἀριθμός ἐργατῶν			Συνολικό εἰσόδημα		Μισθός ἐργασίας		Καθαρό εἰσόδημα		Παραπομπές στίς σελίδες τοῦ «Δοκιμίου»
		Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά ἐργάτη	Σύνολο	Κατά μισθωτό ἐργάτη	Σύνολο	Κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας	
Σύνολο	27	63	55	118	44 619	378,1	2 497	45,4	7 484	118,8	Σελ 215 τοῦ κειμένου
Μεγάλα ἐργαστήρια	4	7	42	49	25 740	525	2 050	48,8	4 859	694	Σελ. 68 καί 229 τῶν πινάκων
Ὑπόλοιπα	23	56	13	69	18 879	273	447	34,4	2 625	46,8	

* Ἀπό τό «Δοκίμιο» φαίνεται ὅτι στήν κατραμοπαραγωγή χρησιμοποιοῦνται καί οἱ πρωτόγονες μέθοδες διύλισης τοῦ κατραμιοῦ σέ *λάκους* καί πιό τελειοποιημένες —σέ *καζάνια*, ἀκόμα καί σέ *κυλινδρικούς λέβητες* (σελ. 195). Ἡ ἀπογραφή κατά νοικοκυριό ἔδωσε ὑλικό γιά τήν κατανομή καί τῆς μιᾶς καί τῆς ἄλλης, τό ὑλικό ὅμως αὐτό δέ χρησιμοποιήθηκε, γιατί δέν ξεχωρίζονται τά μεγάλα ἐργαστήρια.

Δηλαδή καί πάλι οἱ μέσοι ἀριθμοί γιά ὅλη τήν ὑποομάδα ἀποδείχνονται ἐντελῶς πλασματικοί. Τά μεγάλα ἐργαστήρια (τῶν μικρῶν κεφαλαιοκρατῶν) συγκεντρώνουν πάνω ἀπό τό μισό ὅλης τῆς παραγωγῆς, δίνουν καθαρό εἰσόδημα ἕξι φορές μεγαλύτερο ἀπό τό μέσο εἰσόδημα καί 14 φορές μεγαλύτερο ἀπό τό εἰσόδημα τῶν μικρονοικοκυρέων καί πληρώνουν στούς μισθωτούς ἐργάτες *μισθό ἐργασίας πού ξεπερνᾶ τό εἰσόδημα τῶν μικροβιοτεχνῶν*. Δέ μιλᾶμε γιά τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, σέ 3-4 μεγάλα ἐργαστήρια παράγουν πιό πολύτιμο προϊόν — μελάσσα.

ʼΑγγειοπλαστική. Πάλι κλασικό μικρό ἀγροτικό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα, μέ ἀσήμαντο ἀριθμό μισθωτῶν ἐργατῶν (13%), μέ πολύ μικρά ἐργαστήρια (λιγότερο ἀπό 2 ἐργάτες κατά ἐργαστήρι), μέ ὑπεροχή τῶν γεωργῶν. Κι ἐδῶ βλέπουμε τό ἴδιο πράγμα:

Ὁμάδα I Ὑποομάδα 1	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Ἀριθμός ἐργατῶν			Συνολικό εἰσόδημα		Μισθός ἐργασίας		Καθαρό εἰσόδημα		Παραπομπές στίς σελίδες τοῦ «Δοκιμίου»
		Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά ἐργάτη	Σύνολο	Κατά μισθωτό ἐργάτη	Σύνολο	Κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας	
Σύνολο	97	163	31	194	12 414	63,9	1 830	59	6 657	41	Σελ. 291 τοῦ κειμένου
Μεγάλα ἐργαστήρια	7	9	17	26	4 187	161,0	1 400	80,2	1 372	152	Σελ. 168 καί 206 τῶν πινάκων
Ὑπόλοιπα	90	154	14	168	8 227	48,9	430	30,0	5 285	34,3	

Συνεπῶς, κι ἐδῶ ἀπό τούς «μέσους» ἀριθμούς φαίνεται ἀμέσως ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη εἶναι *μεγαλύτερος* ἀπό τό εἰσόδημα τοῦ ἐργάτη-μέλους τῆς οἰκογένειας. Ὁ ξεχωρισμός τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων ἐξηγεῖ αὐτή τήν ἀντίθεση, πού τή διαπιστώσαμε κιόλας πιό πάνω μέ βάση ἕνα ωρό στοιχεῖα. Στά μεγάλα ἐργαστήρια εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερη καί ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας καί ὁ μισθός ἐργασίας, καί τό εἰσόδημα τῶν ἀφεντικῶν, ἐνῶ οἱ μικροβιοτέχνες βγάζουν λιγότερα ἀπό τούς μισθωτούς ἐργάτες *καί πάνω ἀπό δυό φορές λιγότερα ἀπό τούς μισθωτούς ἐργάτες τῶν καλύτερα ὀργανωμένων ἐργαστηρίων.*

Τουβλοποιία:

Ὁμάδα I Ὑποομάδα 1	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Ἀριθμός ἐργατῶν			Συνολικό εἰσόδημα		Μισθός ἐργασίας		Καθαρό εἰσόδημα		Παραπομπές στίς σελίδες τοῦ «Δοκιμίου»
		Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά ἐργάτη	Σύνολο	Κατά μισθωτό ἐργάτη	Σύνολο	Κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας	
Σύνολο	229	558	218	776	17 606	22,6	4 560	20,9	10 126	18,1	Σελ. 299 τοῦ κειμένου
Μεγάλα ἐργαστήρια	8	9	45	54	3 130	57,9	1 415	31,4	1 298	144	Σελ. 46, 120. 169 καί 183 τῶν πινάκων
Ὑπόλοιπα	221	549	173	722	14 476	20,0	3 145	18,2	8 828	16,0	

Ἔτσι, καί δῶ τό «μέσο» εἰσόδημα ἑνός ἐργάτη-μέλους τῆς οἰκογένειας ἀποδείχνεται κατώτερο ἀπό τό μισθό ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη. Καί δῶ ἡ ἐξήγηση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου βρίσκεται στό ὅτι ἔχουν προστεθεῖ μαζί τά μεγάλα ἐργαστήρια, πού τά διακρίνει ἀσύγκριτα μεγαλύτερη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, μεγαλύτερος μισθός ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν καί πολύ μεγάλο σχετικά εἰσόδημα, — καί τά μικρά ἐργαστήρια, πού τ' ἀφεντικά τους ἔχουν σχεδόν δυό φορές μικρότερο εἰσόδημα σέ σύγκριση μέ τό μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού δουλεύουν στά μεγάλα ἐργαστήρια.

Θά μπορούσαμε νά παραθέσουμε στοιχεῖα καί γιά ἄλλα ἀκόμα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα*, νομίζουμε ὅμως ὅτι κι αὐτά πού παραθέσαμε εἶναι ὑπεραρκετά.

Ἄς συνοψίσουμε τώρα τά συμπεράσματα, πού βγαίνουν ἀπό τά στοιχεῖα πού ἐξετάσαμε:

1) Ἀπό τήν ἄθροιση τῶν μεγάλων καί μικρῶν ἐργαστηρίων μαζί προκύπτουν ἐντελῶς πλασματικοί «μέσοι» ἀριθμοί, πού δέ δίνουν καμιά ἰδέα γιά τήν πραγματικότητα, συγκαλύπτουν τίς κεφαλαιώδεις διαφορές καί παρουσιάζουν σάν ὁμοιογενῆ, πράγματα ἐντελῶς ἀνομοιογενῆ, διαφορετικῆς σύστασης.

* Σύγκρ. τήν ἁμαξοποιία, σελ. 308 τοῦ κειμένου καί σελ. 11 καί 12 τῶν πινάκων· τήν κατασκευή σεντουκιῶν, σελ. 335· τά ραφτάδικα, σελ. 344 κ. ἑ.

2) Τά στοιχεῖα γιά μιά ὁλόκληρη σειρά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα δείχνουν ὅτι τά μεγάλα (ὡς πρός τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν) ἐργαστήρια διαφέρουν ἀπό τά μεσαῖα καί τά μικρά:

α) ἀπό τήν ἀσύγκριτα μεγαλύτερη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας·

β) ἀπό τό μεγαλύτερο μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν·

γ) ἀπό τό ἀσύγκριτα μεγαλύτερο καθαρό εἰσόδημα.

3) Ὅλα χωρίς ἐξαίρεση τά μεγάλα ἐργαστήρια, πού τά ξεχωρίσαμε, χρησιμοποιοῦν σέ ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ἔκταση τή μισθωτή ἐργασία (σέ σύγκριση μέ τά μεσαῖα ἐργαστήρια τοῦ δοσμένου βιοτεχνικοῦ ἐπαγγέλματος), πού ὅσον ἀφορᾶ τό ρόλο της ξεπερνάει σέ σημαντικό βαθμό τήν ἐργασία τῶν ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας. Ἡ παραγωγικότητά τους φτάνει στίς δέκα χιλιάδες ρούβλια καί ὁ ἀριθμός τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν στά δέκα καί πάνω ἄτομα κατά ἐργαστήρι. Τά μεγάλα αὐτά ἐργαστήρια ἀποτελοῦν ἔτσι κεφαλαιοκρατικά ἐργαστήρια. Συνεπῶς, τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς ἀποδείχνουν ὅτι στήν περιώνυμη «βιοτεχνική» παραγωγή *ὑπάρχουν καθαρά κεφαλαιοκρατικοί νόμοι καί σχέσεις*· ἀποδείχνουν τήν πλήρη ὑπεροχή τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἐργαστηρίων, πού βασίζονται στή συνεργασία τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, ἀπέναντι στούς βιοτέχνες πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία καί γενικά ἀπέναντι στούς μικροβιοτέχνες —ὑπεροχή καί ὅσον ἀφορᾶ τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, καί ὅσον ἀφορᾶ τήν πληρωμή τῆς ἐργασίας ἀκόμα καί τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν.

4) Σέ μιά ὁλόκληρη σειρά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὁ μισθός ἐργασίας τῶν μικρῶν *αὐτοτελῶν* βιοτεχνῶν ἀποδείχνεται ὄχι ἀνώτερος, πολλές φορές μάλιστα ἀκόμα καί κατώτερος ἀπό τό μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν τοῦ ἴδιου βιοτεχνικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἡ διαφορά αὐτή θά μεγαλώσει ἀκόμα περισσότερο, ἄν στό μισθό ἐργασίας τῶν μισθωτῶν προστεθοῦν καί τά μέσα συντήρησης, πού παίρνουν ὁρισμένοι ἀπ' αὐτούς.

Τό τελευταῖο αὐτό συμπέρασμα τό ξεχωρίζουμε ἀπό τά τρία πρῶτα μέ τήν ἔννοια ὅτι ἐκεῖνα τά συμπεράσματα ἐκφράζουν φαινόμενα γενικά καί ὑποχρεωτικά σύμφωνα μέ τούς νόμους τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, ἐνῶ στήν περίπτωση αὐτή δέν μποροῦμε νά τή θεωροῦμε φαινόμενο γενικό καί ὑποχρεω-

τικό. Συνεπῶς, τό διατυπώνουμε ὡς ἑξῆς: δεδομένου ὅτι ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας στά μικρά ἐργαστήρια εἶναι πιό χαμηλή καί ἡ θέση τῶν νοικοκυρέων τους (ἰδιαίτερα τῶν γεωργῶν) στήν ἀγορά, ἀνυπεράσπιστη, εἶναι ἀπόλυτα δυνατό νά παρουσιαστεῖ ἕνα τέτιο φαινόμενο, νά εἶναι δηλ. τό εἰσόδημα τοῦ ἀνεξάρτητου βιοτέχνη κατώτερο ἀπό τό μισθό ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη, καί τά στοιχεῖα δείχνουν ὅτι τό φαινόμενο αὐτό παρουσιάζεται πολύ συχνά στήν πραγματικότητα.

Ἡ ἀποδειχτική σημασία τῶν ἀθροιστικῶν συμπερασμάτων πού ἀναφέραμε εἶναι ἀναμφισβήτητη, γιατί πήραμε ὁλόκληρη σειρά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, δέν τά διαλέξαμε τυχαῖα, ἀλλά παραθέσαμε ὅλα ἐκεῖνα τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, γιά τά ὁποῖα οἱ πίνακες ἔδιναν τή δυνατότητα νά πάρουμε χωριστά τά μεγάλα ἐργαστήρια, καί δέν πήραμε ὁρισμένα ἐργαστήρια, ἀλλά ὅλα τά ἐργαστήρια αὐτοῦ τοῦ εἴδους συγκρίνοντάς τα πάντα μέ κάμποσα μεγάλα ἐργαστήρια διαφόρων νομῶν. Θά ἦταν εὐχῆς ἔργο νά δινόταν στά φαινόμενα πού περιγράφονται πιό γενική καί ἀκριβής διατύπωση. Εὐτυχῶς, στό «Δοκίμιο» ὑπάρχουν στοιχεῖα, πού ἐπιτρέπουν νά πραγματοποιηθεῖ *ἐνμέρει* ἡ ἐπιθυμία αὐτή. Εἶναι τά στοιχεῖα, *πού ἀφοροῦν τήν ταξινόμηση τῶν ἐργαστηρίων σύμφωνα μέ τό καθαρό εἰσόδημά τους*. Γιά ὁρισμένα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, τό «Δοκίμιο» ἀναφέρει πόσα ἐργαστήρια ἔχουν καθαρό εἰσόδημα ὥς 50 ρούβλια, ὥς 100 ρούβλια, ὥς 200 ρούβλια κτλ. Ἐμεῖς συνοψίσαμε ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα. Ἀποδείχτηκε ὅτι τέτια στοιχεῖα ὑπάρχουν γιά 28 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα*, πού περιλαβαίνουν 8 364 ἐργαστήρια, δηλ. τά 93,2% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ (8 991). Συνολικά σ' αὐτά τά 28 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὑπάρχουν 8 377 ἐργαστήρια (13 ἐργαστήρια δέν ταξινομήθηκαν σύμφωνα μέ τό εἰσόδημα) μέ 14 135 ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας + 4 625 μισθωτούς ἐργάτες, συνολικά μέ 18 760 ἐργάτες, πού ἀποτελοῦν τά 93,9% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν. Εἶναι εὐνόητο ὅτι ἀπό αὐτά τά στοιχεῖα γιά τά 93% τῶν βιοτεχνῶν ἔχουμε ὅλο τό δικαίωμα νά βγά-

---

* Τέτια στοιχεῖα ὑπάρχουν ἐπίσης γιά τή βιοτεχνία δαντελῶν, τούς κλειδαράδες, τούς κλάδους πού κατασκευάζουν φυσαρμόνικες, παραλείψαμε ὅμως τά βιοτεχνικά αὐτά ἐπαγγέλματα, ἐπειδή δέν ἔχουμε στοιχεῖα γιά τήν κατανομή τῶν ἐργαστηρίων τους σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν - μελῶν τῆς οἰκογένειας.

λουμε συμπεράσματα γιά ὅλους, γιατί δέν ὑπάρχει κανένας λόγος νά ὑποθέσει κανείς ὅτι τά ὑπόλοιπα 7% διαφέρουν ἀπ' αὐτά τά 93%. Πρίν παραθέσουμε τά στοιχεῖα τῆς δικῆς μας συνόψισης, πρέπει νά ἀναφέρουμε τά παρακάτω:

1) Οἱ συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου», κάνοντας αὐτή τήν ταξινόμηση κατά ὁμάδες, δέν ἔδιναν πάντοτε αὐστηρά μιά καί τήν αὐτή ὀνομασία στήν κάθε ὁμάδα. Λογουχάρη λένε: «ὥς 100 ρούβλια», «λιγότερο ἀπό 100 ρούβλια», κάποτε μάλιστα «ἀπό 100 ρούβλια». Δέν ἀναφέρουν πάντοτε τό ἀρχικό καί τό τελικό ὅριο τῆς κατηγορίας, δηλ. κάποτε ἀρχίζουν νά ταξινομοῦν κατά ὁμάδες ἀπό τήν κατηγορία «ὥς 100 ρούβλια», κάποτε ἀπό τήν κατηγορία «ὥς 50 ρούβλια», «ὥς 10 ρούβλια» κλπ.· κάποτε τελειώνουν τήν ταξινόμηση κατά ὁμάδες μέ τήν κατηγορία «1000 ρούβλια καί πάνω», κάποτε παραθέτουν κατηγορίες μέ «2000-3000 ρούβλια», κτλ. Ὅλες αὐτές οἱ ἐλλείψεις ἀκριβολογίας δέν μποροῦν νά ἔχουν καμιά σοβαρή σημασία. Συνοψίσαμε ὅλες τίς κατηγορίες, πού ἀναφέρονται στό «Δοκίμιο» (εἶναι 15: ὥς 10 ρούβλια, ὥς 20 ρούβλια, ὥς 50 ρούβλια, ὥς 100 ρούβλια, ὥς 200 ρούβλια, ὥς 300 ρούβλια, ὥς 400 ρούβλια, ὥς 500 ρούβλια, ὥς 600 ρούβλια, ὥς 700 ρούβλια, ὥς 800 ρούβλια, ὥς 900 ρούβλια, ὥς 1000 ρούβλια, ἀπό 1000 ρούβλια καί πάνω, 2000-3000 ρούβλια), καί ὅλες τίς μικρές ἐλλείψεις ἀκριβολογίας καί τίς ἀπορίες τίς λύσαμε περιλαβαίνοντάς τες σέ μιά ἀπ' αὐτές τίς κατηγορίες.

2) Στό «Δοκίμιο» δίνεται μόνο *ὁ ἀριθμός τῶν ἐργαστηρίων*, πού ἔχουν εἰσοδήματα τῆς τάδε καί τάδε κατηγορίας, δέν ἀναφέρεται ὅμως *τό μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος*, πού ἀναλογεῖ σέ ὅλα τά ἐργαστήρια κάθε κατηγορίας. Καί ὅμως γιά μᾶς εἶναι ἀπαραίτητα αὐτά ἀκριβῶς τά τελευταῖα στοιχεῖα. Γιαυτό θεωρήσαμε ὅτι τό μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος στά ἐργαστήρια μιᾶς δοσμένης κατηγορίας θά καθοριστεῖ μέ ἀρκετή ἀκρίβεια ἄν πολλαπλασιάσουμε τόν ἀριθμό τῶν ἐργαστηρίων τῆς ἀντίστοιχης κατηγορίας μέ τό μέσο μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος, δηλ. τόν ἀριθμητικό μέσο ὅρο τοῦ maximum καί τοῦ minimum τῆς κατηγορίας (λογουχάρη 150 ρούβλια στήν κατηγορία 100-200 ρούβλια κτλ.). Μόνο γιά τίς δυό κατώτερες κατηγορίες (ὥς 10 ρούβλια καί ὥς 20 ρούβλια) ἀντί τούς μέσους πήραμε τούς ἀνώτερους ὅρους εἰσοδήματος (10 ρούβλια καί 20 ρούβλια). Ὁ ἔλεγχος ἔδειξε ὅτι ἡ μέθοδος αὐτή (γενικά ἀποδεχτή στούς στατιστικούς ὑπολογισμούς) δίνει ἀριθμούς, πού πλησιάζουν πολύ στήν πραγματικότητα. Καί

συγκεκριμένα, ὅλο τό καθαρό εἰσόδημα τῶν οἰκογενειῶν τῶν βιοτεχνῶν σ' αὐτούς τούς 28 βιοτεχνικούς κλάδους εἶναι, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ «Δοκιμίου», 951 653 ρούβλια καί σύμφωνα μέ τά δικά μας κατά προσέγγιση στοιχεῖα, πού στηρίζονται στίς κατηγορίες μέ βάση τό εἰσόδημα, εἶναι 955 150 ρούβλια, δηλ. κατά 3 497 ρούβλια = 0,36% περισσότερα. Συνεπῶς, ἡ διαφορά ἤ τό λάθος εἶναι λιγότερο ἀπό τέσσερα καπίκια στά 10 ρούβλια.

3) Ἀπό τό δικό μας πίνακα μαθαίνουμε τό μέσο μέγεθος εἰσοδήματος κατά οἰκογένεια (σέ κάθε κατηγορία) καί ὄχι κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας. Γιά τόν καθορισμό τοῦ τελευταίου μεγέθους χρειάστηκε πάλι νά κάνουμε ἕναν ὑπολογισμό κατά προσέγγιση. Γνωρίζοντας τήν κατανομή τῶν οἰκογενειῶν σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας (καί χωριστά — σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν), ὑποθέσαμε ὅτι ὅσο μικρότερο εἶναι τό μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος κατά οἰκογένεια, τόσο λιγότεροι εἶναι οἱ ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας (δηλ. ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας κατά ἐργαστήρι) καί τόσο λιγότερα τά ἐργαστήρια μέ μισθωτούς ἐργάτες. Καί ἀντίστροφα, ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό εἰσόδημα κατά οἰκογένεια, τόσο περισσότερα εἶναι τά ἐργαστήρια μέ μισθωτούς ἐργάτες, τόσο περισσότερα τά μέλη τῆς οἰκογένειας, δηλ. ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας κατά ἐργαστήρι. Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι αὐτή ἡ προϋπόθεση εἶναι ἡ πιό πρόσφορη ἀπό τήν ἄποψη ἐκείνου πού θά ἤθελε νά ἀνατρέψει τά συμπεράσματά μας. Μέ ἄλλα λόγια: *ὁποιαδήποτε* ἄλλη προϋπόθεση ἁπλῶς θά ἐνίσχυε τά συμπεράσματά μας.

Τώρα παραθέτουμε πίνακα τῶν στοιχείων γιά τήν κατανομή τῶν βιοτεχνῶν σύμφωνα μέ τό εἰσόδημα τῶν ἐργαστηρίων (βλ. σελ. 401. *Ἡ Σύντ.)*

Τά στοιχεῖα αὐτά εἶναι πολύ κομματιασμένα κι ἔτσι πρέπει νά τά συγκεντρώσουμε σέ πιό ἁπλές καί κατανοητές στῆλες. Ἄς πάρουμε πέντε κατηγορίες βιοτεχνῶν σύμφωνα μέ τό εἰσόδημα: α) φτωχοί βιοτέχνες μέ εἰσόδημα ὥς 50 ρούβλια κατά οἰκογένεια· β) μέ μικρή περιουσία — μέ εἰσόδημα ἀπό 50-100 ρούβλια κατά οἰκογένεια· γ) μεσαῖοι — μέ εἰσόδημα ἀπό 100-300 ρούβλια κατά οἰκογένεια· δ) εὔποροι — μέ εἰσόδημα ἀπό 300-500 ρούβλια κατά οἰκογένεια καί ε) πλούσιοι — μέ εἰσόδημα μεγαλύτερο ἀπό 500 ρούβλια κατά οἰκογένεια.

Κατηγορίες	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Μέσο εἰσόδημα ἑνός ἐργαστηρίου (Κατά προσέγγιση)	Εἰσόδημα ὅλων τῶν ἐργαστηρίων (Κατά προσέγγιση)	Κατηγορίες	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Μέσο εἰσόδημα ἑνός ἐργαστηρίου (Κατά προσέγγιση)	Εἰσόδημα ὅλων τῶν ἐργαστηρίων (Κατά προσέγγιση)	Κατηγορίες	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Μέσο εἰσόδημα ἑνός ἐργαστηρίου (Κατά προσέγγιση)	Εἰσόδημα ὅλων τῶν ἐργαστηρίων (Κατά προσέγγιση)
Ὡς 10 ϱ.	127	10	1270	Ὡς 300 ϱ.	602	250	150 050	Ὡς 800 ϱούβλ.	22	750	16 500
» 20 »	139	20	2780	» 400 »	208	350	72 800	» 900 »	20	850	17 000
» 50 »	2110	35	73 850	» 500 »	112	450	50 400	» 1000 »	17	950	16 150
» 100 »	3494	75	262 050	» 600 »	40	550	22 000	1000 ϱούβλ. καί πάνω	19	1500	28 500
» 200 »	1414	150	212 100	» 700 »	38	650	24 700	2000—3000 ϱούβλ	2	2500	5 000
Σύνολο ἐργαστηρίων									8364	—	955 150

Μέ βάση τά στοιχεῖα γιά τό εἰσόδημα τῶν ἐργαστηρίων θά προσθέσουμε σ' αὐτές τίς κατηγορίες μιά κατά προσέγγιση κατανομή τῶν ἐργαστηρίων μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν*. Ἔχουμε τόν παρακάτω πίνακα: (Βλ. σελ. 403. *Ἡ Σύντ.)*.

Ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά βγαίνουν πολύ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα, πού θά τά ἐξετάσουμε σύμφωνα μέ τίς κατηγορίες τῶν βιοτεχνῶν:

α) Πάνω ἀπό τό ἕνα τέταρτο τῶν οἰκογενειῶν τῶν βιοτεχνῶν (28,4%) ἀνήκουν στή *φτωχολογιά,* μέ μέσο εἰσόδημα 33 ρούβλια περίπου κατά οἰκογένεια. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὅλο αὐτό τό εἰσόδημα τῶν 33 ρ. ἀναλογεῖ σέ ἕναν ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας, ὅτι σ' ὅλα τά ἐργαστήρια αὐτῆς κατηγορίας δουλεύει ἕνας ἐργάτης-μέλος τῆς οἰκογένειας. Ὅπως καί ἄν ἔχει τό πράγμα οἱ ἀποδοχές αὐτῶν τῶν βιοτεχνῶν εἶναι *σημαντικά κατώτερες* ἀπό τίς ἀποδοχές τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν πού δουλεύουν στούς βιοτέχνες (45 ρούβλια καί 85 καπίκια). Ἄν ἡ πλειονότητα τῶν βιοτεχνῶν αὐτῶν, πού δουλεύουν μόνοι τους ἀνήκει στήν κατώτερη (3η) ὑποομάδα, δηλ. ἐργάζεται γιά τούς προαγοραστές, αὐτό σημαίνει ὅτι τ' «ἀφεντικά» πληρώνουν σ' αὐτούς, πού ἐργάζονται στό σπίτι, λιγότερα ἀπ' ὅ,τι στούς μισθωτούς ἐργάτες, πού ἐργάζονται στό ἐργαστήρι. Κι ἄν ἀκόμα παραδεχτοῦμε ὅτι σ' αὐτή τὴν κατηγορία τῶν βιοτεχνῶν ἡ περίοδος ἐργασίας εἶναι ἡ μικρότερη, καί πάλι οἱ ἀποδοχές τους εἶναι πραγματικά ἄθλιες.

β) Πάνω ἀπό τά δυό πέμπτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν (41,8%) ἀνήκουν στούς βιοτέχνες μέ μικρή περιουσία, μέ μέσο εἰσόδημα 75 ρούβλια κατά οἰκογένεια. Δέν πρόκειται πιά γιά βιοτέχνες πού ὅλοι δουλεύουν μόνοι τους (ἐνῶ ἡ προηγούμενη κατηγορία ἀποτελοῦνταν μόνον ἀπό βιοτέχνες πού δούλευαν μόνοι τους): στήν κατηγορία αὐτή περίπου οἱ μισές οἰκογένειες ἔχουν ἀπό 2 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας καί, συνεπῶς, τό μέσο εἰσόδημα ἑνός ἐργάτη-

* Τά 8 377 ἐργαστήρια σέ 28 βιοτεχνικούς κλάδους κατανέμονται ὡς ἑξῆς σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας καί τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν: μέ 0 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας—95 ἐργαστήρια· μέ 1 ἐργάτη — 4362 ἐργαστήρια· μέ 2 ἐργάτες — 2632· μέ 3 — 870· μέ 4—275· μέ 5 καί πάνω —143. Ἐργαστήρια μέ μισθωτούς ἐργάτες —2228, ἀπ' αὐτά μέ 1 μισθωτό ἐργάτη—1359· μέ 2 — 447· μέ 3 —201· μέ 4 —96· μέ 5 καὶ πάνω — 125. Συνολικά οἱ μισθωτοί ἐργάτες εἶναι 4625 μέ σύνολο ἀποδοχῶν 212 096 ρούβλια (45,85 ρούβλια κατά ἐργάτη).

Κατηγορίες βιοτεχνών ανάλογα μέ τό μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος	Ἀριθμός		Καθαρό εἰσόδημα		Μέσο εἰσόδημα		Κατανομή τῶν οἰκογενειῶν κατά προσέγγιση										
							Σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν-μελῶν τῆς οἰκογένειας						Σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν				
	Οἰκογενειῶν	%	Σέ ρούβλια	%	Κατά οἰκογένεια	Κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας (κατά προσέγγιση)	μέ 1	μέ 2	μέ 3	μέ 4	μέ 5 καί πάνω	0	μέ 1	μέ 2	μέ 3	μέ 4	μέ 5 καί πάνω
α) Φτωχοί	2 376	28,4	77 900	8,2	32,7	32,7	2 376	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
β) Μέ μικρή περιουσία	3 494	41,8	262 050	27,4	75,0	50	1 986	1 508	—	—	—	—	—	—	—	—	—
γ) Μεσαῖοι	2 016	24,1	362 150	37,9	179,6	72,0	—	1 124	870	22	—	—	1359	392	—	—	—
δ) Εὔποροι	320	3,8	123 200	12,9	385,0	100,0	—	—	—	253	67	—	—	55	201	64	—
ε) Πλούσιοι	158	1,9	129 850	13,6	821,8	348	—	—	—	—	76	82	—	—	—	32	125
Σύνολο	8 364	100	955 150	100	114,2	67,5	4 362	2 632	870	275	143	82	1359	447	201	96	125

μέλους τῆς οἰκογένειας δέν εἶναι παρά 50 ρούβλια περίπου, *δηλ. δέν εἶναι μεγαλύτερο ἤ εἶναι καί μικρότερο ἀκόμα ἀπό τό μεροκάματο τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη, πού ἐργάζεται σέ βιοτέχνη* (ἐκτός ἀπό τό μεροκάματο σέ χρῆμα, 45 ρούβλια καί 85 καπίκια, ἕνα μέρος ἀπό τούς μισθωτούς ἐργάτες παίρνει τά εἴδη συντήρησης ἀπό τό ἀφεντικό του). *Κι ἔτσι, τά ἑφτά δέκατα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν βρίσκονται, ὡς πρός τίς ἀποδοχές τους στό ἐπίπεδο τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται σέ βιοτέχνες, ἐνμέρει μάλιστα καί κάτω ἀπ' αὐτό τό ἐπίπεδο.* Ὅσο καταπληχτικό κι ἄν εἶναι αὐτό τό συμπέρασμα, ὅμως ἀνταποκρίνεται πέρα γιά πέρα στά προαναφερόμενα στοιχεῖα σχετικά μέ τήν ὑπεροχή τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων ἀπέναντι στά μικρά. Πόσο χαμηλό εἶναι τό ἐπίπεδο εἰσοδήματος αὐτῶν τῶν βιοτεχνῶν, μπορεῖ νά τό κρίνει κανείς ἀπό τό γεγονός ὅτι στό κυβερνεῖο Πέρμ ὁ μέσος μισθός ἐργασίας ἑνός ἐργάτη γῆς, πού μισθώνεται γιά ὅλο τό χρόνο εἶναι 50 ρούβλια μέ τροφή ἀπό τό ἀφεντικό*. Συνεπῶς, τά ἑφτά δέκατα τῶν «αὐτοτελῶν» βιοτεχνῶν δέν ἔχουν ἀνώτερο βιοτικό ἐπίπεδο ἀπό τούς ἐργάτες γῆς!

Οἱ ναρόντνικοι θά ποῦν, βέβαια, ὅτι πρόκειται μόνο γιά βοηθητικές ἀποδοχές δίπλα στή γεωργία, ὅμως, πρῶτο, μήπως δέν ἔχει διαπιστωθεῖ ἀπό πολύ παλιά ὅτι ἡ γεωργία μόνο σέ μιά μειοψηφία ἀγροτῶν μπορεῖ νά δόσει τ' ἀπαραίτητα γιά τή συντήρηση τῆς οἰκογένειας, ἀφοῦ ἀφαιρεθοῦν οἱ πληρωμές, τό νοίκι τῆς γῆς καί τά ἔξοδα τοῦ νοικοκυριοῦ; Κι ἐμεῖς συγκρίνουμε τό εἰσόδημα τοῦ βιοτέχνη μέ τό μεροκάματο τοῦ ἐργάτη γῆς, πού παίρνει καί τροφή ἀπό τό ἀφεντικό. Δεύτερο, στά ἑφτά δέκατα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν ἔπρεπε νά συμπεριληφθοῦν καί οἱ μή γεωργοί. Τρίτο, κι ἄν ἀκόμα εἶχε ἀποδειχτεῖ ὅτι ἡ γεωργία ἐξασφαλίζει τή συντήρηση τῶν βιοτεχνῶν-γεωργῶν αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν, καί πάλι εἶναι ἀναμφισβήτητο τό γεγονός ὅτι οἱ ἀποδοχές ἐλαττώνονται ἐξαιρετικά λόγω τῆς σύνδεσης μέ τή γῆ.

Κι ἄλλη μιά σύγκριση: στό νομό Κρασνοουφίμσκ οἱ μέσες ἀποδοχές ἑνός μισθωτοῦ ἐργάτη, πού ἐργάζεται σέ βιοτέχνη, εἶναι 33,2 ρούβλια (σελ. 149 τῶν πινάκων), ἐνῶ ἡ στα-

* Ἡ ἀξία τῆς τροφῆς εἶναι 45 ρούβλια τό χρόνο. Τά στοιχεῖα εἶναι τά μέσα στοιχεῖα γιά 10 χρόνια (1881 - 1891), σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τῆς Διεύθυνσης Γεωργίας. (Βλ. Σ. Α. Κολορένκο, «Ἡ ἐλεύθερη μισθωτή ἐργασία» κ.τ.λ.).

τιστική τῶν ζέμστβο καθορίζει ὅτι οἱ μέσες ἀποδοχές ἑνός ἀτόμου, πού ἐργάζεται σ' ἕνα ἐργοστάσιο τοῦ τόπου του, δηλ. ἑνός ἐργάτη ὀρυχείου, πού προέρχεται ἀπό ἀγρότες, εἶναι 78,7 ρούβλια (σύμφωνα μέ τά «Ὑλικά γιά τή στατιστική τοῦ κυβερνείου Πέρμ. Νομός Κρασνοουφίμσκ. Περιφέρεια Ζαβόντ». Καζάν, 1894), δηλ. πάνω ἀπό τό διπλάσιο. Καί, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ ἀποδοχές τῶν ἐργατῶν ὀρυχείων, πού ἐργάζονται σέ ἐργοστάσια τοῦ τόπου τους, πάντα εἶναι κατώτερες ἀπό τίς ἀποδοχές τῶν «ἐλεύθερων» ἐργατῶν, πού δουλεύουν στά ἐργοστάσια καί τίς φάμπρικες. Συνεπῶς, μπορεῖ νά κρίνει κανείς μέ πόσο περιορισμό τῶν ἀναγκῶν, μέ πόση πτώση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ὥς τήν κατάσταση τῆς ἀθλιότητας ἐξαγοράζεται ἡ περιβόητη «αὐτοτέλεια» τοῦ ρώσου βιοτέχνη, «ἡ βασισμένη στίς ἀρχές τῆς ὀργανικῆς σύνδεσης τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων μέ τή γεωργία»!

γ) Στούς «μεσαίους» βιοτέχνες, συμπεριλάβαμε τίς οἰκογένειες πού ἔχουν εἰσόδημα ἀπό 100 ὥς 300 ρούβλια, κατά μέσο ὅρο γύρω στά 180 ρούβλια κατά οἰκογένεια. Τέτιοι εἶναι περίπου τό ἕνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιοτεχνῶν (24,1%). Καί τό ἀπόλυτο εἰσόδημά τους εἶναι πολύ, πάρα πολύ μικρό: ἄν ὑπολογίσουμε ἀπό 2,5 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας κατά ἐργαστήρι, θά ἔχουμε περίπου 72 ρούβλια κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας — ποσό πολύ ἀνεπαρκές, πού δέ θά τό ζηλέψει κανένας ἐργοστασιακός ἐργάτης. Σὲ σύγκριση ὅμως μέ τή μάζα τῶν βιοτεχνῶν τό ποσό αὐτό παρουσιάζεται ἀρκετά σημαντικό! Ἀποδείχνεται ὅτι κι αὐτή ἡ τόσο πενιχρή «εὐπορία» δέν ἀποχτιέται παρά μόνο σέ βάρος ἀλλουνοῦ: ἡ πλειοψηφία τῶν βιοτεχνῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς διατηρεῖ πιά μισθωτούς ἐργάτες (περίπου τά 85% τῶν νοικοκυρέων ἔχουν μισθωτούς ἐργάτες καί κατά μέσο ὅρο στό καθένα ἀπό τά 2016 ἐργαστήρια ἀναλογεῖ πάνω ἀπό ἕνας μισθωτός ἐργάτης). Συνεπῶς, γιά ν' ἀποσπαστεῖ κανείς ἀπό τή μάζα τῶν βιοτεχνῶν, πού τούς δέρνει ἡ φτώχια, πρέπει, πάνω στό ἔδαφος τῶν σημερινῶν ἐμπορευματικῶν-κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων, νά καταχτᾶ γιά τόν ἑαυτό του τήν «εὐπορία» ἀπό τούς ἄλλους, νά κατεβαίνει σέ οἰκονομικό ἀγώνα, νά ἐκτοπίζει ἀκόμα πιό πολύ πρός τά πίσω τή μάζα τῶν μικροβιοτεχνῶν, νά μετατρέπεται σέ μικροαστό. Εἴτε ἀθλιότητα καί πτώση ὥς τό nec plus ultra* τοῦ βιοτι-

* —ὥς τά ἔσχατα ὅρια. *Ἡ Σύντ.*

κοῦ ἐπιπέδου, εἴτε *(γιά τή μειοψηφία)* δημιουργία τῆς δικῆς της (ἐξαιρετικά πενιχρῆς) εὐημερίας σέ βάρος ἄλλου, — αὐτό εἶναι τό δίλημμα, πού βάζει μπροστά στούς μικροβιοτέχνες ἡ ἐμπορευματική παραγωγή. Αὐτό λένε τά γεγονότα.

δ) Στήν κατηγορία τῶν εὔπορων βιοτεχνῶν ἀνήκουν μόνον τά 3,8% τῶν οἰκογενειῶν μέ μέσο εἰσόδημα γύρω στά 385 ρούβλια καί γύρω στά 100 ρούβλια κατά ἐργάτη-μέλος τῆς οἰκογένειας (ὑπολογίζοντας ὅτι ἐδῶ ἀνήκουν οἱ νοικοκυρέοι μέ 4 καί 5 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας κατά ἐργαστήρι). Τό εἰσόδημα αὐτό, πού εἶναι διπλάσιο ἀπό τό χρηματικό εἰσόδημα τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη, στηρίζεται πιά στή σημαντική χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας: ὅλα τά ἐργαστήρια αὐτῆς τῆς κατηγορίας διατηροῦν μισθωτούς ἐργάτες, κατά μέσο ὅρο γύρω στά 3 ἄτομα κατά ἐργαστήρι.

ε) Οἱ πλούσιοι βιοτέχνες, μέ μέσο εἰσόδημα 820 ρούβλια κατά οἰκογένεια, εἶναι συνολικά 1,9%. Ἐδῶ πρέπει νά συμπεριληφθοῦν ἐνμέρει τά ἐργαστήρια μέ 5 ἐργάτες - μέλη τῆς οἰκογένειας, ἐνμέρει τά ἐργαστήρια πού δέν ἔχουν καθόλου ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας, δηλ. πού βασίζονται ἀποκλειστικά στή μισθωτή ἐργασία. Ὑπολογίζοντας ἕναν ἐργάτη - μέλος τῆς οἰκογένειας, ἔχουμε περίπου 350 ρούβλια εἰσόδημα. Τό μεγάλο εἰσόδημα, πού ἔχουν αὐτοί οἱ «βιοτέχνες» ἐξαρτιέται ἀπό τό μεγαλύτερο ἀριθμό μισθωτῶν ἐργατῶν, πού κατά μέσο ὅρο εἶναι γύρω στά 10 ἄτομα κατά ἐργαστήρι*. Αὐτοί εἶναι πιά μικροεργοστασιάρχες, ἰδιοχτῆτες κεφαλαιοκρατικῶν ἐργαστηρίων, καί ἡ κατάταξή τους στούς «βιοτέχνες» μαζί μέ τούς βιοτέχνες πού δέ χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία, μαζί μέ τούς χειροτέχνες τοῦ χωριοῦ, ἀκόμα καί μέ κείνους πού δουλεύουν στό σπίτι τους γιά τούς ἐργοστασιάρχες (κάποτε, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, γιά τούς ἴδιους αὐτούς πλούσιους βιοτέχνες!) — δείχνει ἁπλῶς, ὅπως τό τονίσαμε ἤδη, πόσο ἀσαφής καί ἀόριστος εἶναι ὁ ὅρος «βιοτέχνης».

Κλείνοντας τήν ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς γιά τά εἰσοδήματα τῶν βιοτεχνῶν, εἶναι ἀνάγκη νά σημειώσουμε καί τά παρακάτω. Μποροῦν νά μᾶς ποῦν, ὅτι ἡ συγκέντρωση τῶν εἰσοδημάτων στά βιοτεχνικά ἐπαγγέλ-

---

* Ἀπό τά 2 228 ἐργαστήρια μέ μισθωτούς ἐργάτες, πού ὑπάρχουν σ' αὐτά τά 28 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, τά 46 ἐργαστήρια ἔχουν ἀπό 10 καί πάνω μισθωτούς ἐργάτες, συνολικά 887 μισθωτούς ἐργάτες, δηλ. κατά μέσο ὅρο ἀπό 19,2 μισθωτούς ἐργάτες τό ἐργαστήρι.

ματα ἀποδείχνεται ὄχι καί πολύ σημαντική: τά 5,7% τῶν ἐργαστηρίων ἔχουν τά 26,5% τοῦ εἰσοδήματος καί τά 29,8% τῶν ἐργαστηρίων ἔχουν τά 64,4% τοῦ εἰσοδήματος. Θ' ἀπαντήσουμε σ' αὐτό, πρῶτον, ὅτι κι αὐτή ἡ συγκέντρωση ἀποδείχνει ὅτι εἶναι πέρα γιά πέρα ἀκατάλληλες καί ἀντεπιστημονικές οἱ γενικές κρίσεις γιά τό «βιοτέχνη» καί οἱ «μέσοι» ἀριθμοί γι' αὐτόν. Δεύτερο, δέν πρέπει νά μᾶς διαφεύγει ὅτι σ' αὐτά τά στοιχεῖα *δέν συμπεριλήφθηκαν οἱ προαγοραστές*, καί γι' αὐτό τό λόγο ἡ κατανομή τῶν εἰσοδημάτων δέν εἶναι καθόλου ἀκριβής. Εἴδαμε ὅτι 2 346 οἰκογένειες καί 5 628 ἐργάτες ἐργάζονται γιά προαγοραστές (3η ὑποομάδα), συνεπῶς, τά κύρια εἰσοδήματα τά παίρνουν ἐδῶ οἱ προαγοραστές. Ἡ ἀφαίρεσή τους ἀπό τόν ἀριθμό τῶν βιοτεχνῶν εἶναι μιά μέθοδος πέρα γιά πέρα τεχνητή καί ἐντελῶς ἀδικαιολόγητη. Ὅπως θά ἦταν λάθος νά περιγράφει κανείς τίς οἰκονομικές σχέσεις στή μεγάλη ἐργοστασιακή βιομηχανία χωρίς ν' αναφέρει τό μέγεθος τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἐργοστασιαρχῶν, ἔτσι εἶναι λάθος νά περιγράφει τήν οἰκονομία τῆς «βιοτεχνικῆς» παραγωγῆς χωρίς ν' ἀναφέρει τά εἰσοδήματα τῶν προαγοραστῶν, — εἰσοδήματα, πού προέρχονται ἀπό τήν ἴδια παραγωγή, μέ τήν ὁποία ἀσχολοῦνται καί οἱ βιοτέχνες· τά εἰσοδήματα, πού ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἀξίας τῶν προϊόντων τῶν βιοτεχνῶν. Συνεπῶς, ἔχουμε δίκιο καί εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά βγάλουμε τό συμπέρασμα ὅτι ἡ πραγματική κατανομή τῶν εἰσοδημάτων στή βιοτεχνική παραγωγή εἶναι ἀσύγκριτα πιό ἀνισόμετρη ἀπ' αὐτή πού δείξαμε παραπάνω, γιατί λείπουν ἀπ' αὐτήν οἱ κατηγορίες τῶν πιό μεγάλων παραγωγῶν.

ΑΡΘΡΟ ΤΡΙΤΟ

VI). Τί είναι ὁ προαγοραστής;— VII. «Εὐχάριστα φαινόμενα» στή βιοτεχνική παραγωγή.—VIII. Τό πρόγραμμα βιομηχανικῆς πολιτικῆς τῶν ναρόντνικων)

VI. ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΠΡΟΑΓΟΡΑΣΤΗΣ;

Προαγοραστές ὀνομάσαμε πιό πάνω τούς πιό μεγάλους παραγωγούς. Ἀπό τή συνηθισμένη ναροντνικιστική ἄποψη αὐτό ἀποτελεῖ αἵρεση. Σέ μᾶς ἔχουν συνηθίσει νά θεωροῦν τόν προαγοραστή σάν κάτι πού βρίσκεται ἔξω ἀπό τήν παραγωγή, σάν κάτι φερμένο ἀπ' ἔξω, σάν κάτι τό ξένο πρός τήν ἴδια τή βιομηχανία, σάν κάτι πού ἐξαρτιέται «μόνο» ἀπό τήν ἀνταλλαγή.

Ἐδῶ δέν εἶναι ὁ τόπος νά σταθοῦμε λεπτομερειακά στά θεωρητικά λάθη αὐτῆς τῆς ἄποψης, πού στηρίζεται στή μή κατανόηση τοῦ γενικοῦ καί βασικοῦ ὑπόβαθρου, τῆς βάσης, τοῦ φόντου τῆς σύγχρονης βιομηχανίας (μαζί καί τῆς βιοτεχνίας), καί συγκεκριμένα *τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας*, ὅπου τό ἐμπορικό κεφάλαιο ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο συστατικό μέρος κι ὄχι τυχαία καί ξένη προσθήκη. Ἐδῶ πρέπει νά ἐπιμείνουμε στά γεγονότα καί στά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς, καί καθῆκον μας θά εἶναι τώρα νά ἐξετάσουμε καί ν' ἀναλύσουμε αὐτά τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τούς προαγοραστές. Ὁ ξεχωρισμός τῶν βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές, σέ εἰδική ὑποομάδα (3η) ἀποτελεῖ ὅρο πού διευκολύνει τήν ἐξέταση αὐτή. Στό ζήτημα αὐτό ὅμως ὑπάρχουν πολύ περισσότερα κενά καί σημεῖα πού δέν ἐξετάστηκαν, πράγμα πού κάνει ἀρκετά δύσκολη τήν ἐξέτασή του. Δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν προαγοραστῶν, γιά τούς μεγάλους καί μικρούς προαγοραστές, γιά τή σύνδεσή τους μέ τούς εὔπορους βιοτέχνες (σύνδεση προέλευσης· σύν-

δεση τῶν ἐμπορικῶν πράξεων τοῦ προαγοραστῆ μέ τήν παραγωγή στό ἐργαστήριό του κτλ.), γιά *τό νοικοκυριό* τῶν προαγοραστῶν. Οἱ ναροντνικιστικές προλήψεις, πού ξεχωρίζουν τόν προαγοραστή σάν κάτι τό ἔξω ἀπό τήν παραγωγή ἐμπόδισαν τούς περισσότερους ἐρευνητές τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς νά θέσουν τό ζήτημα τοῦ νοικοκυριοῦ τῶν προαγοραστῶν, κι ὅμως εἶναι ὁλοφάνερο, ὅτι γιά ἕναν οἰκονομολόγο αὐτό εἶναι τό πρῶτο καί κύριο ζήτημα. Εἶναι ἀνάγκη νά μελετηθεῖ λεπτομερειακά καί ἐπισταμένα, πῶς *διαχειρίζεται τό νοικοκυριό* του ὁ προαγοραστής, πῶς σχηματίζεται τό κεφάλαιό του, πῶς δρᾶ αὐτό τό κεφάλαιο στή σφαίρα τῆς ἀγορᾶς τῶν πρώτων ὑλῶν καί τῆς πούλησης τῶν προϊόντων, ποιοί εἶναι οἱ ὅροι (οἱ κοινωνικοοικονομικοί) τῆς λειτουργίας τοῦ κεφαλαίου σ' αὐτές τίς σφαῖρες, πόσο μεγάλα εἶναι τά ἔξοδα τοῦ προαγοραστῆ γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἀγορᾶς καί τῆς πούλησης, πῶς κατανέμονται αὐτά τά ἔξοδα σέ ἐξάρτηση ἀπό τό μέγεθος τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου κι ἀπό τό μέγεθος τῆς ἀγορᾶς καί τῆς πούλησης, ποιές συνθῆκες ἐπιβάλλουν κάποτε τή μερική ἐπεξεργασία τῶν πρώτων ὑλῶν στά ἐργαστήρια τοῦ προαγοραστῆ καί τήν παράδοσή τους σέ συνέχεια στούς ἐργάτες πού δουλεύουν στό σπίτι γιά παραπέρα ἐπεξεργασία (καί μάλιστα ἡ τελική ἐπεξεργασία γίνεται κάποτε πάλι ἀπό τόν προαγοραστή) ἤ τήν πούληση τῶν πρώτων ὑλῶν στούς μικροβιοτέχνες γιά ν' ἀγοράζει ἔπειτα τά προϊόντα τους στήν ἀγορά. Εἶναι ἀνάγκη νά συγκρίνουμε τήν ἀξία τῆς παραγωγῆς τοῦ προϊόντος ἀπό τό μικροβιοτέχνη, ἀπό τό μεγάλο βιοτέχνη στό ἐργαστήρι, πού συνενώνει κάμποσους μισθωτούς ἐργάτες, καί ἀπό τόν προαγοραστή, πού μοιράζει τό ὑλικό γιά ἐπεξεργασία στά σπίτια. Εἶναι ἀνάγκη νά πάρουμε σάν μονάδα ἔρευνας κάθε *ἐπιχείρηση*, δηλ. κάθε προαγοραστή χωριστά, νά καθορίσουμε τόν ὄγκο τῶν συναλλαγῶν του, τόν ἀριθμό τῶν ἀτόμων πού ἐργάζονται γι' αὐτόν στό ἐργαστήρι ἤ στά ἐργαστήρια καί στά σπίτια, τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολεῖ γιά τή συγκέντρωση πρώτων ὑλῶν, τή διατήρησή τους, καθώς καί τή συντήρηση τῶν προϊόντων καί τήν πούλησή τους. Εἶναι ἀνάγκη νά συγκρίνουμε τήν τεχνική τῆς παραγωγῆς (τήν ποσότητα καί τήν ποιότητα τῶν ἐργαλείων καί τῶν μηχανισμῶν, *τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας* κτλ.) στό μικρονοικοκύρη, στόν ἰδιοχτήτη ἐργαστηρίου μέ μισθωτούς ἐργάτες καί στόν προαγοραστή. Μόνο μιά τέτια *οἰκονομική ἔρευνα* μπορεῖ νά δόσει ἀκριβή ἐπιστημονική

ὑπάντηση στό ἐρώτημα, τί εἶναι ὁ προαγοραστής, στό ἐρώτημα ποιά εἶναι ἡ σημασία του στήν οἰκονομία, ἡ σημασία του στήν ἱστορική ἐξέλιξη τῶν μορφῶν βιομηχανίας τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἔλλειψη τέτιων στοιχείων σέ μιά ἐργασία ἀφιερωμένη στίς συνοψίσεις τῆς ἀπογραφῆς κατά νοικοκυριό, πού μελέτησε λεπτομερειακά ὅλα αὐτά τά ζητήματα σχετικά μέ τόν κάθε βιοτέχνη, δέν μπορεῖ παρά νά θεωρηθεῖ μεγάλο κενό. Ἀκόμα κι ἄν εἶχε ἀποδειχτεῖ (γιά διάφορους λόγους) ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ καταγραφή καί ἡ μελέτη τῆς ἐπιχείρησης τοῦ κάθε προαγοραστῆ, — πολλά ἀπό τά προαναφερόμενα στοιχεῖα θά μποροῦσαν νά βγοῦν ἀπό τά στοιχεῖα γιά τά νοικοκυριά τῶν βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές. Ἀντί γι' αὐτό βρίσκουμε στό «Δοκίμιο» μόνον τίς τριμμένες ναροντνικιστικές φράσεις, ὅτι ὁ «κουλάκος» «ἀπό τήν ἴδια τή φύση του εἶναι ξένος πρός τήν παραγωγή» (σελ. 7), μάλιστα στούς κουλάκους κατατάσσουν ἀπό τό ἕνα μέρος καί τούς προαγο αστές καί τά ἐργαστήρια συναρμολόγησης, καί ἀπό τό ἄλλο, τούς τοκογλύφους· ὅτι «ἡ μισθωτή ἐργασία δέν κυριαρχεῖται ἀπό τήν τεχνική της συγκέντρωση, ὅπως εἶναι ἡ φάμπρικα» (;), ἀλλά ἀπό τή χρηματική ἐξάρτηση τῶν βιοτεχνῶν... μιά ἀπό τίς κουλάκικες μορφές» (309-310), ὅτι «ἡ πηγή ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας... δέν βρίσκεται στή λειτουργία τῆς παραγωγῆς, ἀλλά στή λειτουργία τῆς ἀνταλλαγῆς» (101), ὅτι στά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὑπάρχει συχνά ἡ «κεφαλαιοκρατικοποίηση τοῦ προτσές τῆς ἀνταλλαγῆς» κι ὄχι ἡ «κεφαλαιοκρατικοποίηση τῆς παραγωγῆς» (265). Ἐμεῖς, φυσικά, δέ σκεφτόμαστε νά κατηγορήσουμε τούς ἐρευνητές τοῦ «Δοκιμίου» γιά αὐτοτέλεια: αὐτοί ἁπλῶς ἀντέγραψαν ἀτόφια τά ἀποφθέγματα, πού μέ τόση ἀφθονία εἶναι σκορπισμένα, λογουχάρη, στά ἔργα τοῦ «γνωστοῦ μας» κ. Β. Β.

Γιά νά ἐκτιμήσουμε τήν πραγματική σημασία τέτιων φράσεων, ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε ἔστω καί τό γεγονός, ὅτι σ' ἕναν ἀπό τούς κύριους κλάδους τῆς βιομηχανίας μας, καί συγκεκριμένα στήν ὑφαντουργική βιομηχανία, ὁ «προαγοραστής» ἦταν ὁ ἄμεσος πρόδρομος, ὁ πατέρας τοῦ μεγάλου ἐργοστασιάρχη, μέ τή μεγάλη μηχανική παραγωγή. Τό μοίρασμα νήματος στούς βιοτέχνες γιά ἐπεξεργασία στό σπίτι. Αὐτό ἦταν τό χτές ὅλων τῶν ὑφαντουργικῶν μας ἐπιχειρήσεων· αὐτή ἦταν, συνεπῶς, δουλιά γιά τόν «προαγοραστή», γιά τόν «κουλάκο», πού, ἐπειδή δέν εἶχε δικό του ἐργαστήρι («ἦταν ξέ-

νος πρός τήν παραγωγή»), μοίραζε «άπλῶς» τό νῆμα καί ἔπαιρνε τά ἕτοιμα προϊόντα. Οἱ ἀγαθοί μας ναρόντνικοι οὔτε κάν προσπάθησαν νά μελετήσουν τήν προέλευση αὐτῶν τῶν προαγοραστῶν, διαδοχική τους σύνδεση μέ τούς κατόχους μικρῶν ἐργαστηρίων, τό ρόλο τους σάν ὀργανωτῶν τῆς ἀγορᾶς τῶν πρώτων ὑλῶν καί τῆς πούλησης τοῦ προϊόντος, τό ρόλο τοῦ κεφαλαίου τους, πού συγκεντρώνει τά μέσα παραγωγῆς, πού συνενώνει σ' ἕνα μέρος τίς μάζες τῶν σκόρπιων μικροβιοτεχνῶν, πού εἰσάγει τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας κι ἑτοιμάζει τά στοιχεῖα τῆς ἐπίσης μεγάλης, ὅμως μηχανικῆς πιά, παραγωγῆς. Οἱ ἀγαθοί ναρόντνικοι περιορίζονται στό νά θρηνοῦν καί νά ὀδύρονται γι' αὐτό τό «θλιβερό», «τεχνητό» κτλ., κτλ. φαινόμενο, παρηγοροῦνταν μέ τό ὅτι αὐτό εἶναι «κεφαλαιοκρατικοποίηση μόνον» τοῦ προτσές τῆς ἀνταλλαγῆς καί ὄχι τῆς παραγωγῆς, ἔκαναν γλυκερές συζητήσεις γιά «ἄλλους δρόμους γιά τήν πατρίδα», — ἐνῶ στό ἴδιο διάστημα οἱ «τεχνητοί» καί «ἀνεδαφικοί» «κουλάκοι» τραβοῦσαν τό δρόμο τους, καί μάλιστα τόν παλιό τους δρόμο, ἐξακολουθοῦσαν νά συγκεντρώνουν κεφάλαια, «νά συγκεντρώνουν» μέσα παραγωγῆς καί παραγωγούς, νά διευρύνουν τίς διαστάσεις τῆς ἀγορᾶς πρώτων ὑλῶν, νά ἀναπτύσσουν τόν καταμερισμό τῆς παραγωγῆς σέ μιά σειρά χωριστές πράξεις (στημόνιασμα, ὕφανση, βάψιμο, φινίρισμα κτλ.) καί νά μετασχηματίζουν τήν κομματιασμένη, τήν τεχνικά καθυστερημένη, τή βασισμένη στή χειρωναχτική ἐργασία καί στήν ὑποδούλωση *κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα σέ κεφαλαιοκρατική μηχανική βιομηχανία.*

'Ακριβῶς τό ἴδιο προτσές συντελεῖται τώρα σ' ἕνα σωρό ἀπό τά λεγόμενα «βιοτεχνικά» ἐπαγγέλματά μας, καί οἱ ναρόντνικοι κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ἀποφεύγουν νά μελετήσουν τήν πραγματικότητα στήν ἐξέλιξή της, κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὑποκαθιστοῦν τό ζήτημα τῆς προέλευσης τῶν δοσμένων σχέσεων καί τῆς ἐξέλιξής τους μέ τό ζήτημα τί *θά* μποροῦσε νά ὑπάρχει (*ἄν* δέν ὑπῆρχε αὐτό πού ὑπάρχει), κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο παρηγοροῦν τόν ἑαυτό τους λέγοντας ὅτι γιά τήν ὥρα πρόκειται «μόνο» γιά προαγοραστές, κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ἐξιδανικεύουν καί ἐξωραΐζουν τίς χειρότερες μορφές τοῦ καπιταλισμοῦ, χειρότερες καί μέ τήν ἔννοια τῆς τεχνικῆς καθυστέρησης, καί μέ τήν ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς ἀτέλειας, καί τῆς κοινωνικῆς καί πολιτιστικῆς κατάστασης τῶν ἐργαζομένων μαζῶν.

Ἂς δοῦμε τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ Πέρμ. Θά προσπαθήσουμε νά συμπληρώσουμε, στό μέτρο πού χρειάζεται, τά παραπάνω κενά αὐτῶν τῶν στοιχείων, μέ τό ὑλικό τοῦ προαναφερόμενου βιβλίου «Ἡ βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνείου Πέρμ κ.τλ.». Θά ξεχωρίσουμε πρῶτ' ἀπ' ὅλα τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, μέ τά ὁποῖα ἀσχολεῖται ἡ κύρια μάζα τῶν βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές (3η ὑποομάδα). Γιά τό σκοπό αὐτό θά χρειαστεῖ νά χρησιμοποιήσουμε καί τό δικό μας πίνακα, πού τ' ἀποτελέσματά του (ὅπως σημειώσαμε πιό πάνω) δέ συμπίπτουν μέ τούς ἀριθμούς τοῦ «Δοκιμίου».

	Ἀριθμός οἰκογενειῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές		
Ἐπαγγέλματα	I ὁμάδα	II ὁμάδα	Σύνολο
Τσαγκαρική	31	605	636
Κετσεδοποιία	607	12	619
Σιδηρουργία	70	412	482
Χορτοπλεχτική	132	10	142
Ἐπιπλοποιία	38	49	87
Ἁμαξοποιία	32	28	60
Ραφτική	4	42	46
Συνολικά στά 7 βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα	914	1 158	2 072
Συνολικός ἀριθμός τῶν βιοτεχνῶν τῆς 3ης ὑποομάδας	1 016	1 320	2 336

Κι ἔτσι, περίπου τά $^9/_{10}$ τῶν βιοτεχνῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές, εἶναι συγκεντρωμένοι στά 7 παραπάνω βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Κι αὐτά θά ἐξετάσουμε πρῶτ' ἀπ' ὅλα.

Θ' ἀρχίσουμε ἀπό τήν τσαγκαρική. Ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν τσαγκαράδων πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές, εἶναι συγκεντρωμένοι στό νομό Κουνγκούρ, στό κέντρο τῆς παραγωγῆς δερμάτων στό κυβερνεῖο Πέρμ. Πάρα πολλοί βιοτέχνες ἐργάζονται γιά τούς ἰδιοκτῆτες ἐργοστασίων βυρσοδεψίας: στή σελ. 87 τοῦ «Δοκιμίου» ἀναφέρονται 8 προαγοραστές, γιά τούς ὁποίους ἐργάζονται 445 ἐργαστήρια*. Ὅλοι αὐτοί οἱ προαγοραστές εἶναι «ἀπό πάπου πρός πάπον» βυρσοδέ-

* Καί ἀπ' αὐτούς γιά 2 προαγοραστές (τόν Πονομαριόφ καί τόν Φομίνσκι) ἐργάζονται 217 ἐργαστήρια. Συνολικά στό νομό Κουνγκούρ 470 ἐργαστήρια τσαγκαράδων ἐργάζονται γιά προαγοραστές.

ψες ἐργοστασιάρχες καί τά ὀνόματά τους μπορεῖ νά τά βρεῖ κανείς στόν «Ὁδηγό γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια» τοῦ 1890, τοῦ 1879 καί στίς σημειώσεις τῆς «Ἐπετηρίδας τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν». Τεῦχος I, 1869. Οἱ βυρσοδέψες ἐργοστασιάρχες κόβουν τά δέρματα καί τά παραδίνουν κομμένα γιά ράψιμο στούς «βιοτέχνες». Τό πέρασμα τῶν ψιδιῶν γίνεται εἰδικά ἀπό μερικές οἰκογένειες κατά παραγγελία τῶν ἐργοστασιαρχῶν. Γενικά μέ τήν ἐργοστασιακή παραγωγή δερμάτων συνδέονται πολλά «βιοτεχνικά» ἐπαγγέλματα, δηλ. πολλές δουλιές γίνονται στό σπίτι. Τέτια ἐπαγγέλματα εἶναι: 1) ἡ τελική κατεργασία τῶν δερμάτων· 2) τό ράψιμο τῶν παπουτσιῶν· 3) τό κόλημα μικρῶν κομματιῶν ἀπό δέρμα κατά στρώματα γιά τακούνια· 4) τό ἐπάγγελμα πού φτιάχνει τίς βίδες γιά τά ὑποδήματα· 5) τό ἐπάγγελμα πού φτιάχνει πρόκες γιά τά ὑποδήματα· 6) ἡ κατασκευή καλαποδιῶν γιά τά ὑποδήματα· 7) ἡ παραγωγή στάχτης γιά τά ἐργοστάσια βυρσοδεψίας· 8) ἡ παραγωγή «δεψικοῦ ὑλικοῦ» (ἀπό φλούδα ἰτιᾶς) γιά τά ἴδια ἐργοστάσια. Τά ἀπορρίμματα τῆς βυρσοδεψίας τά ἐπεξεργάζονται τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα παραγωγῆς κετσέδων καί κόλας («Βιοτεχν. παραγ.», III, σελ. 3-4 κ.ἄ.). Ἐκτός ἀπό τό λεπτομερειακό καταμερισμό τῆς ἐργασίας (δηλ. τό χωρισμό τῆς παραγωγῆς ἑνός πράγματος σέ κάμποσες πράξεις, πού ἐκτελοῦνται ἀπό διάφορα πρόσωπα) σ' αὐτό τόν κλάδο παραγωγῆς ἀναπτύχθηκε καί ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας κατά εἶδος ἐμπορεύματος: κάθε οἰκογένεια (κάποτε μάλιστα καί κάθε δρόμος ἑνός βιοτεχνικοῦ χωριοῦ) παράγει ἕνα εἶδος ὑποδημάτων. Θ' ἀναφέρουμε σάν ἀξιοπερίεργο τό γεγονός ὅτι στό βιβλίο «Βιοτεχν. παραγ. κτλ.» «ἡ βυρσοδεψική παραγωγή τοῦ Κουνγκούρ» χαρακτηρίζεται σάν «ὁ κλασικός ἐκφραστής τῆς ἰδέας τῆς ὀργανικῆς σύνδεσης τῆς ἐργοστασιακῆς καί τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς πρός τό συμφέρον καί τῶν δυό» (sic!)... τό ἐργοστάσιο συνάπτει κανονική (sic!) συμμαχία μέ τή βιοτεχνική παραγωγή, ἀποβλέποντας πρός τό συμφέρον του (ἀκριβῶς!) ὄχι στήν κατάπνιξη..., ἀλλά στήν ἀνάπτυξη τῶν δυνάμεών της (III, σελ. 3). Λογουχάρη ὁ ἐργοστασιάρχης Φομίνσκι πῆρε στήν ἔκθεση τοῦ Αἰκατερινμπούργκ, τό 1887, χρυσό μετάλλιο ὄχι μόνο γιά τήν ἄριστη κατεργασία τῶν δερμάτων, ἀλλά καί «γιά τή μεγάλη παραγωγή, *πού δίνει μεροκάματα στό γύρω πληθυσμό»* (ibid*, σελ. 4, ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα).

* — ibidem — στό ἴδιο. *Ἡ Σύντ.*

Καί συγκεκριμένα, ἀπό τούς 1450 ἐργάτες του οἱ 1300 ἐργάζονται στό σπίτι· σ' ἕναν ἄλλον ἐργοστασιάρχη, στό Σαρτακόφ, 100 ἄτομα ἀπό τά 120 ἐργάζονται στό σπίτι κτλ. Συνεπῶς, οἱ ἐργοστασιάρχες τοῦ Πέρμ συναγωνίζονται μέ μεγάλη ἐπιτυχία τή ναρόντνικη διανόηση στό ἔργο τῆς ἐμφύτευσης καί τῆς ἀνάπτυξης τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων...

Ἐντελῶς ἀνάλογη εἶναι καί ἡ ὀργάνωση τῆς τσαγκαρικῆς στό νομό Κρασνοουφίμσκ («Βιοτεχν. παραγ.», Ι, 148-149): κι ἐδῶ οἱ βυρσοδέψες ἐργοστασιάρχες κατασκευάζουν ἀπό τά δέρματά τους ὑποδήματα, ἐνμέρει στά ἐργαστήριά τους, ἐνμέρει δίνοντας δουλιά στό σπίτι· ἕνας ἀπό τούς μεγάλους ἰδιοχτῆτες ἐργαστηρίων βυρσοδεψίας καί τσαγκαρικῆς ἔχει περίπου 200 μόνιμους ἐργάτες.

Τώρα μποροῦμε νά σχηματίσουμε μιά ἀρκετά καθαρή εἰκόνα γιά τήν οἰκονομική ὀργάνωση τῆς τσαγκαρικῆς καί πολλῶν ἄλλων «βιοτεχνικῶν» ἐπαγγελμάτων, πού συνδέονται μ' αὐτήν· δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά *παραρτήματα* τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατικῶν ἐργαστηρίων («φάμπρικες», σύμφωνα μέ τήν ὁρολογία τῆς ἐπίσημης στατιστικῆς μας), δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά *μερικότερες ἐργασίες* τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατικῶν ἐργασιῶν κατά τήν κατεργασία τῶν δερμάτων. Οἱ ἐπιχειρηματίες ἔχουν ὀργανώσει τήν ἀγορά τῶν ὑλικῶν σέ μεγάλη κλίμακα, ἔχουν ἱδρύσει ἐργοστάσια γιά τήν κατεργασία τῶν δερμάτων καί γιά τήν παραπέρα κατεργασία τους ἔχουν δημιουργήσει ὁλόκληρο σύστημα, πού βασίζεται στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας (σάν ὅρο τεχνικό) καί στή μισθωτή ἐργασία (σάν ὅρο οἰκονομικό): ἄλλες δουλιές τίς κάνουν στά ἐργαστήριά τους (τό κόψιμο τῶν παπουτσιῶν), ἄλλες στά σπίτια τους οἱ «βιοτέχνες» πού ἐργάζονται γι' αὐτούς τούς ἐπιχειρηματίες· οἱ ἐπιχειρηματίες καθορίζουν τίς διαστάσεις τῆς παραγωγῆς, τό ὕψος τῆς πληρωμῆς κατ' ἀποκοπή, τά εἴδη τῶν παραγόμενων ἐμπορευμάτων, καί τήν ποσότητα τῶν προϊόντων κάθε εἴδους. Αὐτοί ἐπίσης ὀργάνωσαν καί τή χοντρική πούληση τοῦ προϊόντος. Εἶναι ὁλοφάνερο, ὅτι σύμφωνα μέ τήν ἐπιστημονική ὁρολογία δέν πρόκειται παρά γιά *κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα,* πού ἐνμέρει περνᾶ πιά σέ ἀνώτερη μορφή, στή μορφή τῆς *φάμπρικας* (καί συγκεκριμένα στό μέτρο πού στήν παραγωγή χρησιμοποιοῦνται μηχανές καί συστήματα μηχανῶν: τά μεγάλα ἐργοστάσια βυρσοδεψίας ἔχουν ἀτμοκινητῆρες). Τό νά ξεχωρίζει κανείς ὁρισμένα μέρη τῆς μανουφακτούρας αὐτῆς σάν ἰδιαίτερη «βιοτεχνική» μορφή

παραγωγῆς ἀποτελεῖ δλοφάνερα ἀνοησία, πού συγκαλύπτει τό βασικό γεγονός τῆς κυριαρχίας τῆς μισθωτῆς ἐργασίας καί τῆς ὑποταγῆς *ὅλης* τῆς παραγωγῆς τῆς βυρσοδεψίας καί τῆς τσαγκαρικῆς στό μεγάλο κεφάλαιο. Ἀντί νά κάνουν κωμικούς συλλογισμούς ὅτι γι' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα θά ἦταν εὐχῆς ἔργο ἡ «συνεταιριστική ὀργάνωση τῆς ἀνταλλαγῆς» (σελ. 93 τοῦ «Δοκιμίου»), θά ἦταν προτιμότερο νά μελετήσουν πιό ἐπισταμένα τήν πραγματική ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς, νά μελετήσουν τίς συνθῆκες, πού ἀναγκάζουν τούς ἐργοστασιάρχες νά προτιμοῦν τό μοίρασμα τῆς δουλιᾶς στά σπίτια. Οἱ ἐργοστασιάρχες βρίσκουν τό σύστημα αὐτό ἀναμφισβήτητα πιό συμφέρον γιά τόν ἑαυτό τους, καί θά τό καταλάβουμε αὐτό, ἄν θυμηθοῦμε τά χαμηλά μεροκάματα τῶν βιοτεχνῶν γενικά, καί εἰδικά τῶν βιοτεχνῶν γεωργῶν καί τῶν βιοτεχνῶν τῆς 3ης ὑποομάδας. Μοιράζοντας τό ὑλικό στά σπίτια, οἱ ἐπιχειρηματίες φτηναίνουν ἔτσι τό μισθό ἐργασίας, κάνουν οἰκονομία στά ἔξοδα γιά χτίρια, ἐνμέρει στά ἔξοδα γιά τά ἐργαλεῖα καί γιά τήν ἐπίβλεψη, ἀπαλλάσσονται ἀπό τίς ὄχι πάντα εὐχάριστες διεκδικήσεις, πού ὑποβάλλονται στόν ἐργοστασιάρχη (αὐτοί δέν εἶναι ἐργοστασιάρχες, ἀλλά ἔμποροι!), ἐξασφαλίζουν ἐργάτες πιό σκόρπιους, πιό χωρισμένους, λιγότερο ἱκανούς γιά αὐτοϋπεράσπιση, ἐξασφαλίζουν δωρεάν ἐπιστάτες γι' αὐτούς τούς ἐργάτες — ἕνα εἶδος «ζαγκλόντ» ἤ «μικρομαστόρους» (πρόκειται γιά τεχνικούς ὅρους τῆς ὑφαντουργικῆς βιομηχανίας μας στό σύστημα διανομῆς νήματος στό σπίτι) στό πρόσωπο τῶν βιοτεχνῶν ἐκείνων πού ἐργάζονται γιά τούς ἐπιχειρηματίες καί *προσλαμβάνουν γιά δικό τους λογαριασμό μισθωτούς ἐργάτες* (σέ 636 οἰκογένειες τσαγκαράδων, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές, μετρήθηκαν 278 μισθωτοί ἐργάτες). Εἴδαμε πιά ἀπό τό γενικό πίνακα ὅτι αὐτοί οἱ μισθωτοί ἐργάτες (στήν 3η ὑποομάδα) παίρνουν τόν πιό χαμηλό μισθό ἐργασίας. Κι αὐτό δέν εἶναι παράξενο, γιατί ὑποβάλλονται σέ διπλή ἐκμετάλλευση: στήν ἐκμετάλλευση ἀπ' αὐτόν πού τούς μισθώνει καί πού ἀπομυζᾶ ἀπό τούς ἐργάτες ἕνα «μικρό ὄφελος» γιά τόν ἑαυτό του καί στήν ἐκμετάλλευση ἀπό τό βυρσοδέψη ἐργοστασιάρχη πού μοιράζει τό ὑλικό στούς μικρονοικοκυρέους. Εἶναι γνωστό ὅτι αὐτοί οἱ μικρομαστόροι, πού ξέρουν καλά τίς τοπικές συνθῆκες καί τίς ἀτομικές ἰδιομορφίες τῶν ἐργατῶν, εἶναι κυριολεχτικά ἀνεξάντλητοι στήν ἐφεύρεση διάφορων πιέσεων, στή χρησιμοποίηση τῆς ὑποδουλωτικῆς μίσθωσης, τοῦ truck-system[112]

κλπ. Εἶναι γνωστή ἡ ὑπέρμετρη διάρκεια τῆς ἐργάσιμης μέρας σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά ἐργαστήρια καί τίς «βιοτεχνικές ἴζμπες», καί δέν μποροῦμε παρά νά ἐκφράσουμε τή λύπη μας γιατί ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 δέν ἔδοσε σχεδόν καθόλου ὑλικά σχετικά μ' αὐτά τά σπουδαιότατα ζητήματα, γιά νά φωτιστεῖ τό δικό μας πρωτότυπο sweating-system* μέ τό πλῆθος τούς μεσολαβητές, πού δυναμώνουν τήν πίεση πάνω στούς ἐργάτες, μέ τήν πιό ἀνεξέλεγκτη καί ξετσίπωτη ἐκμετάλλευση.

Γιά τήν ὀργάνωση τῆς κετσεδοποιίας (πού ἔρχεται δεύτερη ὡς πρός τόν ἀπόλυτο ἀριθμό τῶν οἰκογενειῶν, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές) τό «Δοκίμιο» δέ δίνει, δυστυχῶς, σχεδόν κανένα στοιχεῖο. Εἴδαμε ὅτι σ' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα ὑπάρχουν βιοτέχνες μέ δεκάδες μισθωτούς ἐργάτες, δέν ξεκαθαρίστηκε ὅμως ἄν αὐτοί μοιράζουν δουλιά στό σπίτι, δηλ. ἄν κάνουν ἕνα μέρος τῶν ἐργασιῶν ἔξω ἀπό τό ἐργαστήρι τους**. Θά σημειώσουμε μόνο ἕνα γεγονός, πού τό διαπιστώνουν οἱ ἐρευνητές, τό γεγονός ὅτι οἱ ὅροι ὑγιεινῆς στήν κετσεδοποιία εἶναι ἐξαιρετικά ἄσχημοι («Δοκίμιο», σελ. 119, «Βιοτεχν. παραγ.» III, 16) — ἀφόρητη ζέστη, σύννεφα σκόνης, ἀποπνιχτική ἀτμόσφαιρα. Κι αὐτό στίς ἴζμπες τῶν βιοτεχνῶν! Φυσικό ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι νά μήν ἀντέχουν οἱ βιοτέχνες περισσότερο ἀπό 15 χρόνια στή δουλιά καί καταντοῦν φυματικοί. Ὁ Ι. Ι. Μολλεσόν, πού μελέτησε τούς ὑγειονομικούς ὅρους δουλιᾶς, λέει: «Οἱ ἐργάτες ἀπό 13 ὥς 30 χρονῶν ἀποτελοῦν τήν κύρια δύναμη τῶν ἐργατῶν τῆς κετσεδοποιίας. Καί σχεδόν ὅλοι τους διακρίνονται ἀπό τή μεγάλη χλωμάδα, ἀπό τό θαμπό χρῶμα τοῦ δέρματος καί ἀπό τή μαραμένη ὄψη τους, *λές κι ἐξαντλήθηκαν ἀπό ἀρρώστια»* (III, σελ. 145, ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα). Τό πρακτικό συμπέρασμα τοῦ ἐρευνητῆ εἶναι τό παρακάτω: «Εἶναι ἀνάγκη νά ὑποχρεωθοῦν τ' ἀφεντικά νά χτίζουν ἐργαστήρια (κετσεδοποιεῖα) πολύ μεγαλύτερα, ἔτσι πού σέ κάθε ἐργάτη ν' ἀναλογεῖ ἐκ τῶν προτέρων ἕνας ὁρισμένος καί σταθερός ὄγκος ἀέρα»· «τό ἐργαστήρι πρέπει νά προορίζεται ἀποκλειστικά γιά τή δουλιά. Πρέπει ν' ἀπαγορευτεῖ ρητά νά κοιμοῦν-

---

* —σύστημα ἀπομύζησης τοῦ ἱδρώτα. *Ἡ Σύντ.*

** Τέτοια εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς κετσεδοποιίας στούς νομούς 'Αρζαμάς καί Σεμιόνοφ τοῦ κυβερνείου Νίζνι Νόβγκοροντ. Βλ. τίς «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τή μελέτη τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων» καί τά «Ὑλικά» τῆς στατιστικῆς τοῦ ζέμστβο τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ.

ται τή νύχτα σ' αὐτά οἱ ἐργάτες» (ibid.). Κι ἔτσι οἱ ὑγιεινολόγοι γιατροί ἀπαιτοῦν γι' αὐτούς τούς βιοτέχνες νά χτιστοῦν ἐργοστάσια καί ν' ἀπαγορευτεῖ ἡ δουλιά στό σπίτι. Δέν μποροῦμε παρά νά εὐχηθοῦμε τήν ἐφαρμογή αὐτοῦ τοῦ μέτρου, πού θά προωθοῦσε τήν τεχνική πρόοδο, παραμερίζοντας τό πλῆθος τῶν μεσολαβητῶν, θά ξεκαθάριζε τό δρόμο γιά τή ρύθμιση τῆς ἐργάσιμης μέρας καί τῶν ὅρων ἐργασίας, μέ δυό λόγια, θά παραμέριζε τίς πιό κατάφωρες καταχρήσεις τῆς «λαϊκῆς» μας βιομηχανίας.

Στή χορτοπλεχτική ἀνάμεσα στούς προαγοραστές φιγουράρει ὁ Μπουτακόφ, ἔμπορος ἀπό τήν 'Οσά, πού εἶχε, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ 1879, στήν πόλη 'Οσά ἐργοστάσιο χορτοπλεχτικῆς μέ 180 ἐργάτες*. Μήπως ὁ ἐργοστασιάρχης αὐτός πρέπει νά θεωρηθεῖ «ξένος πρός τήν ἴδια τήν παραγωγή» ἐπειδή βρῆκε ὅτι τοῦ συμφέρει καλύτερα νά μοιράζει τή δουλιά στό σπίτι; Θά ἦταν ἐπίσης ἐνδιαφέρον νά ξέρουμε κατά τί διαφέρουν οἱ προαγοραστές, πού συμπεριλήφθηκαν στήν κατηγορία τῶν βιοτεχνῶν ἀπό τούς «βιοτέχνες» ἐκείνους πού, ἐνῶ δέν ἔχουν ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας, «ἀγοράζουν ταινίες ἀπό φλούδια φλαμουριᾶς καί τίς δίνουν γιά ἐπεξεργασία στοὺς ἐργάτες, πού δουλεύουν μέ τό κομμάτι καί αὐτοί φκιάνουν ψάθινα εἴδη καί σακιά μέ δικά τους ἐργαλεῖα» («Δοκίμιο», 152); — αὐτό ἀποτελεῖ παραστατικό παράδειγμα τῆς σύγχυσης, ὅπου ὁδήγησαν τούς ἐρευνητές οἱ ναροντνικιστικές προλήψεις. Οἱ ὅροι ὑγιεινῆς σ' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα εἶναι ἐπίσης κάτω ἀπό κάθε κριτική — στενότητα χώρου, ἀκαθαρσία, σκόνη, ὑγρασία, δυσωδία, πολύωρη ἐργάσιμη μέρα (12-15 ὧρες τό εἰκοσιτετράωρο) — ὅλα αὐτά κάνουν τά κέντρα αὐτοῦ τοῦ βιοτεχνικοῦ ἐπαγγέλματος πραγματικές «ἑστίες ἐξανθηματικοῦ τύφου»** — πού ἐδῶ ἀκριβῶς ἐμφανιζόταν συχνά.

Σχετικά μέ τήν ὀργάνωση τῆς δουλιᾶς γιά τούς προαγοραστές στή σιδηρουργία καί πάλι δέ μαθαίνουμε τίποτε ἀπό τό «Δοκίμιο» καί πρέπει νά καταφύγουμε στό βιβλίο «Βιοτεχν. παραγ. κτλ.», πού δίνει μιά ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα περιγραφή τῆς βιοτεχνικῆς σιδηρουργίας τοῦ Νίζνι-Ταγκίλ. 'Η

* «'Οδηγός γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια» τοῦ 1879. Οἱ χορτοπλέχτες, πού ἐργάζονται γιά προαγοραστές, εἶναι συγκεντρωμένοι πιό πολύ στό νομό 'Οσά.

** «Δοκίμιο», σελ. 157.

παραγωγή δίσκων καί ἄλλων εἰδῶν εἶναι μοιρασμένη ἀνάμεσα σέ κάμποσα ἐργαστήρια: *τά σιδεράδικα* σφυρηλατοῦν τό σίδερο, *τά γανωτήρια* τό γανώνουν, *τά βαφεῖα* τό βάφουν. Ὁρισμένοι βιοτέχνες-ἀφεντικά ἔχουν ἐργαστήρια ὅλων αὐτῶν τῶν εἰδῶν καί, συνεπῶς, εἶναι ἰδιοχτῆτες μανουφακτούρας καθαροῦ τύπου. Ἄλλοι κάνουν στό ἐργαστήρι τους μιά ἀπό τίς πράξεις καί κατόπι μοιράζουν τά εἴδη γιά γάνωμα καί βάψιμο στούς βιοτέχνες στό σπίτι. Συνεπῶς, ἐδῶ παρουσιάζεται πολύ παραστατικά ἡ ὁμοιογένεια τῆς οἰκονομικῆς ὀργάνωσης τοῦ βιοτεχνικοῦ ἐπαγγέλματος ἐνῶ παράλληλα μοιράζεται ἡ δουλιά στό σπίτι καί σ' ἕνα ἀφεντικό ἀνήκουν κάμποσα εἰδικά ἐργαστήρια. Οἱ βιοτέχνες-προαγοραστές, πού μοιράζουν τή δουλιά στά σπίτια, ἀνήκουν στούς πιό μεγάλους ἐπιχειρηματίες (εἶναι 25 ἄτομα), πού ἔχουν ὀργανώσει κατά τόν πιό συμφερτικό τρόπο τήν ἀγορά τῶν πρώτων ὑλῶν καί τήν πούληση τοῦ προϊόντος σέ πλατιά κλίμακα: οἱ 25 αὐτοί βιοτέχνες (καί μόνον αὐτοί) πηγαίνουν στήν ἐμποροπανήγυρη ἤ ἔχουν δικά τους πρατήρια. Ἐκτός ἀπ' αὐτούς, προαγοραστές εἶναι πιά οἱ μεγάλοι «ἐργοστασιάρχες-ἔμποροι», πού ἐκθέσανε τά προϊόντα τους στήν ἔκθεση τοῦ Αἰκατερινμπούργκ στό τμῆμα φάμπρικες καί ἐργοστάσια: αὐτούς ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου τούς συμπεριλαβαίνει στήν «ἐργοστασιακή-βιοτεχνική (sic!) παραγωγή» («Βιοτεχν. παραγ.», Ι, σελ. 98-99). Γενικά θά ἔχουμε ἔτσι μιά ἐξαιρετικά χαρακτηριστική εἰκόνα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς μανουφακτούρας, πού περιπλέκεται μέ τούς πιό διαφορετικούς καί παράξενους τρόπους μέ τά μικρά ἐργαστήρια. Γιά νά δείξουμε παραστατικά πόσο λίγο ὁ χωρισμός τῶν παραγωγῶν σέ «βιοτέχνες» καί «ἐργοστασιάρχες», σέ παραγωγούς καί «προαγοραστές» βοηθάει νά ξεδιαλύνουμε αὐτές τίς πολύπλοκες σχέσεις, θά χρησιμοποιήσουμε τούς ἀριθμούς πού μᾶς δίνει τό προαναφερόμενο βιβλίο καί θά παραστήσουμε τίς οἰκονομικές σχέσεις αὐτοῦ τοῦ βιοτεχνικοῦ ἐπαγγέλματος μέ τή μορφή πίνακα: (Βλ. Σελ. 403. *Ἡ Σύντ.).*

Καί τώρα θά μᾶς ποῦν ὅτι οἱ προαγοραστές, ὅπως καί οἱ τοκογλύφοι, «εἶναι ξένοι πρός τήν ἴδια τήν παραγωγή», ὅτι ἡ κυριαρχία τους σημαίνει ἁπλῶς «κεφαλαιοκρατικοποίηση τοῦ προτσές τῆς ἀνταλλαγῆς» καί ὄχι «κεφαλαιοκρατικοποίηση τῆς παραγωγῆς»!

Πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα κεφαλαιοκρατικῆς μανουφακτούρας εἶναι ἐπίσης ἡ βιοτεχνική παραγωγή σεντουκιῶν («Δοκίμιο», σελ. 334-339, «Βιοτεχν. παραγ.», Ι, σελ.

Αὐτοτελής παραγωγή γιά τήν ἀγορά					Δουλιά γιά προαγοραστές			
	Ἐργάτες					Ἐργάτες		
Ἐργαστήρια	Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο τῆς παραγωγῆς σέ χιλιάδες ρούβλια	Ἐργαστήρια	Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο
Α. «Ἐργοστασιακή-βιοτεχνική παραγωγή»								
;	;	;	;	60+7	α) 29	51	39	90
(«Ἐργοστασιάρχες - ἔμποροι»)					β) 39	53	79	132
Β. «Βιοτεχνική παραγωγή»								
25	(Βιοτέχνες-προαγορασ.)			95+30	68	104	118	222
16	88	161	249	8				
				163+37				
				200 χιλ. ρούβλια = τό σύνολο τῆς παραγωγῆς ὅλης τῆς βιοτεχνικῆς σιδηρουργίας τοῦ Νίζνι-Ταγκίλ				

α) βιοτέχνες, ἐξαρτημένοι ὅσον ἀφορᾶ τήν πούληση.
β) βιοτέχνες, ἐξαρτημένοι ὅσον ἀφορᾶ τήν πούληση καί τήν παραγωγή.

31-40), πού εἶναι ὀργανωμένη μέ τόν παρακάτω τρόπο: κάμποσοι μεγάλοι νοικοκυρέοι, πού ἔχουν ἐργαστήρια μέ μισθωτούς ἐργάτες, ἀγοράζουν τά ὑλικά, κατασκευάζουν *ἐνμέρει* τό προϊόν στά ἐργαστήριά τους, κυρίως ὅμως μοιράζουν τό ὑλικό στά μικρά εἰδικά ἐργαστήρια, ἐνῶ στά δικά τους ἐργαστήρια συναρμολογοῦν τά κομμάτια τοῦ σεντουκιοῦ καί, ὕστερα ἀπό τήν τελική ἐπεξεργασία, στέλνουν τό ἐμπόρευμα στήν ἀγορά. Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας — αὐτός ὁ χαρακτηριστικός ὅρος καί ἡ τεχνική βάση τῆς μανουφακτούρας — χρησιμοποιεῖται στήν παραγωγή σέ πλατιά κλίμακα: ἡ κατασκευή ὁλόκληρου τοῦ σεντουκιοῦ χωρίζεται σέ 10-12 πράξεις πού ἡ καθεμιά τους ἐκτελεῖται χωριστά ἀπό τούς μερικούς βιοτέχνες. Ἡ ὀργάνωση τοῦ βιοτεχνικοῦ κλάδου εἶναι συνένωση τῶν μερικῶν ἐργατῶν (Teilarbeiter, ὅπως ὀνομάζονται στό «Κεφάλαιο»[113]) κάτω ἀπό τίς διαταγές *τοῦ κεφαλαίου*. Γιά ποιό λόγο τό κεφάλαιο προτιμᾶ τή διανομή τῆς δουλιᾶς στά σπίτια ἀπό τή δουλιά τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν στό ἐργαστήρι, σ' αὐτό δίνουν σαφῆ ἀπάντηση τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95 σχετικά μέ τά ἐργαστήρια τοῦ ἐργοστασίου Νεβιάνσκ τοῦ νομοῦ Αἰκατερινμπούργκ (ἑνός ἀπό τά κέντρα τοῦ βιοτεχνικοῦ κλάδου), ὅπου βλέπουμε *πλάι*

πλάι καί τά ἐργαστήρια συναρμολόγησης καί τούς ἐργάτες πού ἐπεξεργάζονταν τεμάχια τοῦ προϊόντος. Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στά πρῶτα καί στούς δεύτερους εἶναι, συνεπῶς, ἀπόλυτα δυνατή. Παραθέτουμε τά συγκριτικά στοιχεῖα σέ πίνακα (σελ. 173 τῶν πινάκων):

Σεντουκάδες τοῦ ἐργοστασίου Νεβιάνσκ	Ὁμάδες	Ὑποομάδες	Ἀριθμός ἐργαστηρίων	Ἀριθμός ἐργατῶν			Συνολικό εἰσόδημα		Μισθός ἐργασίας		Καθαρό εἰσόδημα	
				Μέλη τῆς οἰκογένειας	Μισθωτοί	Σύνολο	Σύνολο	Κατά ἐργάτη	Σύνολο	Κατά μισθωτό ἐργάτη	Σύνολο	Κατά ἐργάτη μέλος τῆς οἰκογένειας
«Προαγοραστές»	II	1	2	1	13	14	5 850	418	380	100	1 617	800,5*
«Βιοτέχνες»	II	3	8	11	8	19	1 315	70,3	351	44	984	89,4

Ἄς ἐξετάσουμε αὐτό τόν πίνακα, κάνοντας στήν ἀρχή τήν παρατήρηση ὅτι, ἄν στή θέση τοῦ ἐργοστασίου Νεβιάνσκ παίρναμε τά στοιχεῖα γιά ὅλη τήν 1η καί 3η ὑποομάδα (σελ. 335 τοῦ «Δοκιμίου»), πάλι τά συμπεράσματα θά ἦταν τά ἴδια. Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι τά μεγέθη τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος τῶν δυό ὑποομάδων δέν ἐπιδέχονται σύγκριση, γιατί ἕνα καί τό αὐτό ὑλικό περνᾶ ἀπό τά χέρια διάφορων μερικῶν ἐργατῶν καί ἀπό τά ἐργαστήρια συναρμολόγησης. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικά τά στοιχεῖα γιά τό εἰσόδημα καί τό μισθό ἐργασίας. Ἀποδείχνεται ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν στά ἐργαστήρια συναρμολόγησης εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τό εἰσόδημα τῶν ἐξαρτημένων βιοτεχνῶν (100 ρούβλια καί 89 ρούβλια), παρ' ὅλο πού καί οἱ τελευταῖοι ἐκμεταλλεύονται μισθωτούς ἐργάτες. Καί ὁ μισθός ἐργασίας αὐτῶν τῶν τελευταίων εἶναι *πάνω ἀπό δυό φορές μικρότερος* ἀπό τό μισθό ἐργασίας τῶν ἐργατῶν στά ἐργαστήρια συναρμολόγησης. Πῶς λοιπόν νά μήν προτιμοῦν οἱ ἐπιχειρηματίες μας τή «βιοτεχνική» παραγωγή ἀπό τήν ἐργοστασιακή, ὅταν ἡ πρώτη τούς δίνει τέτια οὐσιαστικά «πλεονεχτήματα»! Ἐντελῶς ἀνάλογη

* Κατά ἐργαστήρι.

εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς δουλιᾶς γιά τόν προαγοραστή στήν ἁμαξοποιία («Δοκίμιο», σελ. 308 καί ἑπόμ. «Βιοτεχν. παραγ.», Ι, σελ. 42 καί ἑπόμ.)· τά ἴδια ἐργαστήρια συναρμολόγησης, πού τ' ἀφεντικά τους εἶναι «προαγοραστές» (καί διανομεῖς, παραγγελιοδότες) τῶν μερικῶν-βιοτεχνῶν, ἡ ἴδια ὑπεροχή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη στό ἐργαστήρι σέ σύγκριση μέ τό εἰσόδημα τοῦ ἐξαρτημένου βιοτέχνη (χωρίς νά μιλήσουμε πιά γιά τό μισθωτό ἐργάτη του). Ἡ ὑπεροχή αὐτή παρατηρεῖται καί γιά τούς γεωργούς (Ι ὁμάδα) καί γιά τούς μή γεωργούς (ΙΙ ὁμάδα). Στήν ἐπιπλοποιία προαγοραστές εἶναι τά καταστήματα ἐπίπλων τῆς πόλης Πέρμ («Δοκίμιο», 133, «Βιοτεχν. παραγ.» ΙΙ, 11), πού δίνουν στούς βιοτέχνες μαζί μέ τίς παραγγελίες καί τά σχέδια, καί ἔτσι, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, «ἀνέβασαν σιγά-σιγά τήν τεχνική τῆς παραγωγῆς». Στή ραφτική τά καταστήματα ἕτοιμων ἐνδυμάτων τοῦ Πέρμ καί τοῦ Αἰκατερινμπούργκ μοιράζουν στούς βιοτέχνες ὑλικό γιά ράψιμο. Εἶναι γνωστό ὅτι ὑπάρχει μιά ἐντελῶς ὁμοιογενής ὀργάνωση τοῦ βιοτεχνικοῦ ἐπαγγέλματος τῶν ραφτάδων καί τῆς παραγωγῆς ἕτοιμων ἐνδυμάτων καί σέ ἄλλες κεφαλαιοκρατικές χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ διαφορά τῆς «κεφαλαιοκρατικῆς» Δύσης ἀπό τή Ρωσία μέ τή «λαϊκή παραγωγή» της συνίσταται στό ὅτι στή Δύση τό καθεστώς αὐτό λέγεται Schwitz-system* καί ψάχνουν νά βροῦν τά μέσα πάλης ἐνάντια σ' αὐτό τό ἀπαίσιο σύστημα ἐκμετάλλευσης, λχ. οἱ γερμανοί ραφτάδες παλαίβουν γιά νά ἱδρύσουν τ' ἀφεντικά τους ἐργοστάσια (δηλ. «ἐμφυτεύουν τεχνητά τόν καπιταλισμό», ὅπως θά συμπέραινε ὁ ναρόντνικος τῆς Ρωσίας), ἐνῶ σέ μᾶς αὐτό τό σύστημα ἀποστράγγισης τοῦ ἱδρώτα» τό ὀνομάζουν καλοκάγαθα «βιοτεχνική παραγωγή» καί συζητοῦν τά πλεονεχτήματα πού παρουσιάζει σέ σύγκριση μέ τόν καπιταλισμό.

Ἔχουμε ἐξετάσει τώρα ὅλα τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, πού περιλαβαίνουν τήν τεράστια πλειοψηφία τῶν βιοτεχνῶν πού δουλεύουν γιά προαγοραστές. Ποιά εἶναι τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἐπισκόπησης; Πειστήκαμε ὅτι εἶναι πέρα γιά πέρα ἀστήριχτη ἡ θέση τῶν ναρόντνικων, πώς τάχα οἱ προαγορα-

* —σύστημα ἀπομύζησης τοῦ ἱδρώτα. *Ἡ Σύντ.*

στές, καθώς καί τά ἐργαστήρια συναρμολόγησης εἶναι τό ἴδιο πράγμα μέ τούς τοκογλύφους, δηλ. στοιχεῖα ξένα πρός τήν παραγωγή κτλ. Παρ' ὅλη τήν ἀνεπάρκεια, ὅπως δείξαμε παραπάνω, τῶν στοιχείων τοῦ «Δοκιμίου», ἄν καί λείπει ἀπό τό πρόγραμμα ἡ ἀπογραφή τῶν ζητημάτων, πού ἀφοροῦν τό νοικοκυριό τῶν προαγορασιῶν, κατορθώσαμε νά διαπιστώσουμε ὅτι στά περισσότερα βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὑπάρχει ἡ πιό στενή σύνδεση τῶν προαγοραστῶν μέ τήν παραγωγή, ἀκόμα καί ἄμεση συμμετοχή τους στήν παραγωγή, «συμμετοχή» σάν ἀφεντικῶν ἐργαστηρίων μέ μισθωτούς ἐργάτες. Δέν ὑπάρχει τίποτε πιό ἀνόητο ἀπό τή γνώμη ὅτι τάχα ἡ δουλιά γιά τούς προαγοραστές εἶναι ἁπλῶς ἀποτέλεσμα κάποιας παραβίασης, κάποιου τυχαίου περιστατικοῦ, κάποιας «κεφαλαιοκρατικοποίησης τοῦ προτσές ἀνταλλαγῆς» καί ὄχι τῆς παραγωγῆς. Ἀντίθετα, ἡ δουλιά γιά τόν προαγοραστή εἶναι ἴσα-ἴσα μιά *εἰδική μορφή παραγωγῆς*, μιά εἰδική ὀργάνωση τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων στήν παραγωγή, — ὀργάνωση πού ξεπήδησε ἄμεσα ἀπό τή μικρή ἐμπορευματική παραγωγή («τή μικρή λαϊκή παραγωγή», ὅπως συνηθίζουν νά λένε στή φιλολογία μας, πού ἔχει τήν τάση νά τά βλέπει ὅλα ρόδινα) καί ὥς τά τώρα ἀκόμα συνδέεται μαζί της μέ χίλια νήματα, γιατί ἴσα-ἴσα οἱ πιό εὔποροι μικρονοικοκυρέοι, οἱ πιό πρωτοπόροι «βιοτέχνες» ἐγκαινιάζουν αὐτό τό σύστημα ἐπεκτείνοντας τίς συναλλαγές τους μέ τό μοίρασμα δουλιᾶς στά σπίτια. Ἡ δουλιά γιά τόν προαγοραστή πού πλησιάζει ἄμεσα στό κεφαλαιοκρατικό ἐργαστήρι μέ μισθωτούς ἐργάτες, καί συχνά δέν ἀποτελεῖ παρά μόνο τή συνέχισή του ἤ ἕνα ἀπό τά τμήματά του, εἶναι ἁπλῶς *ἐξάρτημα τῆς φάμπρικας*, ἄν πάρουμε αὐτή τήν τελευταία ἔκφραση ὄχι μέ τήν ἐπιστημονική της σημασία, ἀλλά μέ τή σημασία πού ἔχει στήν καθομιλουμένη. Σύμφωνα μέ τήν ἐπιστημονική ταξινόμηση τῶν μορφῶν βιομηχανίας, στή διαδοχική τους ἀνάπτυξη, ἡ δουλιά γιά τόν προαγοραστή ἀνήκει συνήθως στήν *κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα*, γιατί: 1) στηρίζεται στήν παραγωγή μέ τό χέρι καί στήν πλατιά βάση τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων· 2) εἰσάγει τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα σ' αὐτά τά ἐργαστήρια, ἀναπτύσσοντάς τον καί μέσα στό ἴδιο τό ἐργαστήρι· 3) βάζει ἐπικεφαλῆς τῆς παραγωγῆς τόν ἔμπορο, ὅπως γίνεται πάντα στή μανουφακτούρα, πού προϋποθέτει παραγωγή σέ πλατιά κλίμακα, χοντρική ἀγορά πρώτων ὑλῶν καί πούληση τοῦ προϊόντος· 4) κατεβάζει τούς ἐργαζόμενους στήν κατάσταση μισθωτῶν

ἐργατῶν, πού δουλεύουν στό ἐργαστήρι τοῦ ἀφεντικοῦ ἤ στό σπίτι τους. Ἀκριβῶς αὐτά τά γνωρίσματα, ὅπως εἶναι γνωστό, χαρακτηρίζουν τήν ἐπιστημονική ἔννοια τῆς μανουφακτούρας σάν ἰδιαίτερης βαθμίδας ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή βιομηχανία (βλέπε «Das Kapital», I, Kapitel XII*). Ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτή ἡ μορφή βιομηχανίας σημαίνει ἤδη πλήρη κυριαρχία τοῦ καπιταλισμοῦ καί εἶναι ὁ ἄμεσος πρόδρομος τῆς τελευταίας καί ἀνώτερης μορφῆς του, δηλ. τῆς μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας. Συνεπῶς, ἡ δουλιά γιά τόν προαγοραστή εἶναι καθυστερημένη μορφή καπιταλισμοῦ, καί στή σύγχρονη κοινωνία ἡ καθυστέρηση αὐτή ἔχει σάν ἐπακόλουθο τήν ἐξαιρετική χειροτέρευση τῆς θέσης τῶν ἐργαζομένων, πού τούς ἐκμεταλλεύονται μιά ὁλόκληρη σειρά ἐνδιάμεσοι (sweating-system), τῶν ἐργαζομένων πού εἶναι σκορπισμένοι καί ἀναγκασμένοι νά ἀρκοῦνται στό πιό χαμηλό μεροκάματο, νά ἐργάζονται μέσα σέ ἐξαιρετικά ἀνθυγιεινές συνθῆκες, νά ἐργάζονται πάρα πολλές ὧρες τή μέρα, καί τό κυριότερο, νά ἐργάζονται μέσα σέ συνθῆκες πού κάνουν ἐξαιρετικά δύσκολη τή δυνατότητα ἑνός κοινωνικοῦ ἐλέγχου τῆς παραγωγῆς.

Τελειώσαμε τώρα τήν ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1894/95. Ἡ ἀνάλυση αὐτή ἐπιβεβαίωσε πέρα γιά πέρα τήν παρατήρηση πού κάναμε πιό πάνω, ὅτι ἡ ἔννοια «βιοτεχνική παραγωγή» δέν ἔχει κανένα ἀπολύτως περιεχόμενο. Εἴδαμε ὅτι στήν ἔννοια αὐτή ἔχουν συμπεριληφθεῖ οἱ πιό διαφορετικές μορφές βιομηχανίας, ἔχουμε μάλιστα τό δικαίωμα νά ποῦμε: *σχεδόν ὅλες οἱ μορφές βιομηχανίας, πού γνωρίζει ἡ ἐπιστήμη.* Πραγματικά, ἐδῶ ἔχουν συμπεριληφθεῖ καί οἱ πατριαρχικοί χειροτέχνες, πού ἐργάζονται μέ παραγγελίες τῶν καταναλωτῶν καί μέ ὑλικά τῶν καταναλωτῶν καί ἀμείβονται ἄλλοτε σέ εἶδος καί ἄλλοτε σέ χρῆμα. Ἐδῶ ἔχουν συμπεριληφθεῖ ἐπίσης οἱ ἐκπρόσωποι μιᾶς ἐντελῶς διαφορετικῆς μορφῆς βιομηχανίας, οἱ μικροί ἐμπορευματοπαραγωγοί, πού ἐργάζονται μέ τά μέλη τῆς οἰκογένειάς τους. Ἐδῶ ἔχουν συμπεριληφθεῖ οἱ ἰδιοχτῆτες τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἐργαστηρίων μέ μισθωτούς ἐργάτες κι αὐτοί οἱ μισθωτοί ἐργάτες, ἀνέρχονται σέ μερικές δεκάδες κατά ἐργαστήρι. Ἐδῶ ἔχουν συμπεριληφθεῖ οἱ ἐπιχειρηματίες μανουφακτούρας μέ

* —«Τό Κεφάλαιο», τόμ. I, κεφάλαιο XII[114]. *Ἡ Σύντ.*

μεγάλο κεφάλαιο, πού κυριαρχοῦν πάνω σ' ἕνα ὁλόκληρο σύστημα εἰδικῶν ἐργαστηρίων. Ἐδῶ ἔχουν συμπεριληφθεῖ καί οἱ ἐργάτες πού ἐργάζονται στό σπίτι γιά τούς κεφαλαιοκράτες. Σ' ὅλες αὐτές τίς ὑποδιαιρέσεις ὑπολογίστηκαν τό ἴδιο σάν «βιοτέχνες» καί οἱ γεωργοί καί οἱ μή γεωργοί, καί οἱ ἀγρότες καί οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων. Αὐτή ἡ σύγχυση δέν εἶναι καθόλου μιά ἰδιομορφία αὐτῆς τῆς ἔρευνας γιά τούς βιοτέχνες τοῦ Πέρμ. Κάθε ἄλλο. Ἐπαναλαβαίνεται *παντοῦ* καί *πάντα*, ὅταν καί ὅπου μιλοῦν καί γράφουν γιά τή «βιοτεχνική» παραγωγή. Ὁ καθένας, πού γνώρισε, λχ. τίς «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τή μελέτη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς» ξέρει ὅτι σ' αὐτή ἔχουν συμπεριληφθεῖ στούς βιοτέχνες κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὅλες αὐτές οἱ κατηγορίες. Καί ἡ ἀγαπημένη μέθοδος τῆς δικῆς μας ναροντνικιστικῆς οἰκονομίας συνίσταται στό νά βάζει στόν ἴδιο σωρό ὅλη αὐτή τήν ἀτέλειωτη ποικιλία τῶν μορφῶν βιομηχανίας, νά ὀνομάζει αὐτό τό σωρό «βιοτεχνική», «λαϊκή» βιομηχανία, καί — risum teneatis, amici!* — *ν' ἀντιπαραθέτει* αὐτή τήν ἀνοησία στόν «καπιταλισμό» — στήν «ἐργοστασιακή βιομηχανία». Ἡ «θεμελίωση» αὐτῆς τῆς γοητευτικῆς μεθόδου, πού δείχνει τό ἐξαιρετικό βάθος τῆς σκέψης καί τῶν γνώσεων τοῦ ἐμπνευστῆ της, ἀνήκει, ἄν δέν κάνουμε λάθος, στόν κ. Β. Β., πού στίς πρῶτες κιόλας σελίδες τοῦ ἔργου του «Δοκίμια γιά τή βιοτεχνική παραγωγή» παίρνει τούς ἐπίσημους ἀριθμούς γιά τούς «ἐργοστασιακούς» ἐργάτες τῶν κυβερνείων Μόσχας, Βλαντίμιρ κ.ἄ. καί συγκρίνει μέ τούς ἀριθμούς αὐτούς τούς ἀριθμούς γιά τούς «βιοτέχνες» καί, φυσικά, ἀποδείχνεται ὅτι ἡ «λαϊκή βιομηχανία» εἶναι πολύ πιό ἀναπτυγμένη στήν ἁγία Ρωσία ἀπ' ὅ,τι ὁ «καπιταλισμός», ἐνῶ τό γεγονός πού ἔχει διαπιστωθεῖ πολλές φορές ἀπό τούς ἐρευνητές μας**, ὅτι δηλ. ἡ τεράστια πλειοψηφία αὐτῶν τῶν «βιοτεχνῶν» *ἐργάζεται γιά τούς ἴδιους πάλι ἐργοστασιάρχες*, ὁ «ἔγκυρος» οἰκονομολόγος μας τό ἀποσιώπησε πολύ φρόνιμα. Ἀκολουθώντας αὐστηρά τίς ναροντνικιστικές προλήψεις, οἱ συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου» ἐπαναλαβαίνουν αὐτή τήν ἴδια μέθοδο. Ἄν καί τό σύνολο τῆς ἐτήσιας παραγωγῆς τῆς «βιοτεχνικῆς» βιομηχανίας στό

* —κρατᾶτε τά γέλια, φίλοι! *Ἡ Σύντ.*

** Βλ. ἔστω καί τό ἄρθρο τοῦ κ. Χαριζομένοφ «Ἡ σημασία τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς» στό «Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ»[115] τοῦ 1883, τεύχη 11 καί 12, πού δίνει συνοπτικό πίνακα τοῦ στατιστικοῦ ὑλικοῦ πού ὑπῆρχε τότε.

κυβερνεῖο Πέρμ φτάνει μόνο στά 5 ἑκατομμύρια ρούβλια*, ἐνῶ τῆς «ἐργοστασιακῆς» — στά 30 ἑκατομμύρια ρούβλια, ὅμως «ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατικῶν χεριῶν, πού ἀπασχολοῦνται στήν ἐργοστασιακή βιομηχανία φτάνει τίς 19 χιλιάδες ἄτομα καί στή βιοτεχνία τίς 26 χιλιάδες ἄτομα» (σελ. 364). Ἡ ταξινόμηση, ὅπως βλέπετε, εἶναι συγκινητικά ἀπλοϊκή:

α) ἐργοστασιακοί ἐργάτες	19 000
β) βιοτέχνες	26 000
Σύνολο	45 000

Εἶναι εὐνόητο, ὅτι αὐτή ἡ ταξινόμηση ἀνοίγει διάπλατα τίς πόρτες στίς συζητήσεις σχετικά μέ τή «δυνατότητα ἄλλου δρόμου γιά τήν πατρίδα»!

Παρ' ὅλα ὅμως αὐτά δέν μποροῦμε ν' ἀφήσουμε ἀχρησιμοποίητα τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς τῶν νοικοκυριῶν, πού μελέτησε τίς μορφές βιομηχανίας. Θά προσπαθήσουμε νά κάνουμε μιά ταξινόμηση *πού ν' ἀντιστοιχεῖ* στά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς (ἡ ναροντνικιστική ταξινόμηση εἶναι ἁπλῶς κοροϊδία μπροστά σ' αὐτά τά στοιχεῖα) καί στίς διάφορες μορφές βιομηχανίας. Τά ποσοστά, πού ἔδοσε ἡ ἀπογραφή γιά τούς 20 χιλιάδες ἐργάτες, θά τά χρησιμοποιήσουμε καί στόν ἀριθμό 26 χιλιάδες ἐργάτες πού τόν ἔχουν αὐξήσει οἱ συγγραφεῖς στηριζόμενοι σέ ἄλλες πηγές.

---

* Δέ μιλᾶμε πιά γιά τόν περίεργο τρόπο καθορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ. Λογουχάρη, τό μεγαλύτερο ποσό τό δίνει ἡ ἀλευροποιία (1,2 ἑκατομμύρια ρούβλια), γιατί σ' αὐτήν ὑπολόγισαν τήν ἀξία ὅλων τῶν σιτηρῶν, πού ἀλέθουν οἱ μύλοι! Στούς πίνακες καί στήν περιγραφή τοῦ «Δοκιμίου» πάρθηκε μόνο τό συνολικό εἰσόδημα πού φτάνει στίς 143 χιλιάδες ρούβλια (βλ. σελ. 358 καί τή σημείωση). Ἡ τσαγκαρική δίνει 930 χιλιάδες ρούβλια, καί ἀπ' αὐτά ἕνα σημαντικό μέρος ἀποτελεῖ τόν τζίρο τῶν *ἐργοστασιαρχῶν* τοῦ Κουνγκούρ. Κτλ., κτλ.

Α. Ἐμπορευματική παραγωγή	Ἀριθμός ἐργατῶν	
Ι. Ἐργάτες πού χρησιμοποιοῦνται κατά κεφαλαιοκρατικό τρόπο.		
(1) «Ἐργοστασιακοί» ἐργάτες (κατά μέσο ὅρο, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα γιά τήν 7ετία 1885-1891, ἀναλογοῦν ἀπό 14,6 ἐργάτες σέ κάθε ἐργαστήρι)	19 000 42,2%	
(2) Μισθωτοί ἐργάτες πού ἐργάζονται σέ «βιοτέχνες» (25% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ). ('Απ' αὐτούς τό ἕνα τέταρτο σέ ἐργαστήρια μέ μέσο ἀριθμό 14,6 ἐργάτες κατά ἐργαστήρι)	6 500 14,4%	30 700 68,2%
(3) Ἐργαζόμενοι στό σπίτι γιά προαγοραστές, δηλ. οἱ βιοτέχνες μέ τά ἐργαζόμενα μέλη τῆς οἰκογένειάς τους τῆς 3ης ὑποομάδας 20%. ('Απ' αὐτούς πολλοί ἐργάζονται *γιά τούς ἴδιους ἐργοστασιάρχες*, γιά τούς ὁποίους ἐργάζονται καί οἱ ἐργάτες τῶν ἐδαφίων 1 καὶ 2)	5 200 11,6%	
ΙΙ. Μικροί ἐμπορευματοπαραγωγοί, δηλ. οἱ βιοτέχνες μέ τά ἐργαζόμενα μέλη τῆς οἰκογένειάς τους τῆς 1ης ὑποομάδας 30%. ('Απ' αὐτούς περίπου τό 1/3 ἔχουν μισθωτούς ἐργάτες)	7 800 17,4%	
Β. Χειροτεχνία		
Οἱ χειροτέχνες τοῦ χωριοῦ (ἐνμέρει τῆς πόλης), δηλ. οἱ βιοτέχνες μέ τά ἐργαζόμενα μέλη τῆς οἰκογένειάς τους τῆς 2ης ὑποομάδας 25%. ('Απ' αὐτούς μιά μικρή μερίδα ἔχει ἐπίσης μισθωτούς ἐργάτες)	6 500 14,4%	
Σύνολο	45 000 100 %	

Καταλαβαίνουμε θαυμάσια ὅτι καί σ' αὐτήν τήν ταξινόμηση ὑπάρχουν λάθη: δέν ὑπάρχουν σ' αὐτήν ἐργοστασιάρχες, ὑπάρχουν ὅμως βιοτέχνες μέ δεκάδες μισθωτούς ἐργάτες· σ' αὐτήν ἔχουν συμπεριληφθεῖ τυχαῖα ὁρισμένοι ἰδιοκτῆτες μανουφακτούρας, πού δέν ξεχωρίστηκαν ὅμως ἰδιαίτερα, καί δέν ἔχουν συμπεριληφθεῖ ἄλλοι, πού ἀποκλείστηκαν σάν «προαγοραστές»· σ' αὐτήν συμπεριλήφθηκαν οἱ χειροτέχνες μιᾶς πόλης καί ἔμειναν ἀπέξω οἱ χειροτέχνες 11 πόλεων κτλ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ταξινόμηση αὐτή στηρίζεται στά *στοιχεῖα* τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς *γιά τίς μορφές τῆς βιομηχανίας*, καί τά προαναφερόμενα λάθη εἶναι λάθη αὐτῶν τῶν

στοιχείων κι ὄχι λάθη τῆς ταξινόμησης*. Ἐν πάση περιπτώσει ἡ ταξινόμηση αὐτή δίνει ἀκριβή εἰκόνα τῆς πραγματικότητας, ἐξηγεῖ τίς πραγματικές κοινωνικοοικονομικές σχέσεις ἀνάμεσα στίς διάφορες κατηγορίες, πού παίρνουν μέρος στήν παραγωγή, καί συνεπῶς, καί τή θέση καί τά συμφέροντά τους, —καί αὐτή ἡ ἐξήγηση ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τό ὕψιστο καθῆκον κάθε ἐπιστημονικῆς-οἰκονομικῆς ἔρευνας.

VII. «ΕΥΧΑΡΙΣΤΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ» ΣΤΗ ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Θά μποροῦσαν νά μᾶς κατηγορήσουν γιά μονομέρεια, γιά προβολή μόνο τῶν σκοτεινῶν πλευρῶν τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, ἄν ἀποσιωπούσαμε τά γεγονότα, πού ἀναφέρονται στό «Δοκίμιο» καί προβάλλουν τή «φωτεινή πλευρά» καί τά «εὐχάριστα φαινόμενα» τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς.

Μᾶς λένε, λχ., ὅτι ἡ μισθωτή ἐργασία στή βιοτεχνική παραγωγή ἔχει κάποια ἰδιαίτερη σημασία, γιατί ὁ μισθωτός ἐργάτης ξεχωρίζει ἐδῶ μέ «τόν τρόπο τῆς ζωῆς του πού πλησιάζει» τόν τρόπο ζωῆς τοῦ ἀφεντικοῦ καί «μπορεῖ» νά γίνει κι ὁ ἴδιος ἀφεντικό. Συνεπῶς, στά «εὐχάριστα φαινόμενα» ἀνήκει ἐδῶ ὁ εὐσεβής πόθος νά μετατραποῦν ὅλοι οἱ ἐργάτες σέ μικροαφεντικά!**. Ἐξάλλου, ὄχι, ὄχι ὅλοι, ἀλλά μόνο ορισμένοι, γιατί «δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι ἡ τάση νά ἐκμεταλλεύονται ξένη ἐργασία χαρακτηρίζει ὅλους τούς ἀνθρώπους γενικά, μαζί καί τό βιοτέχνη» («Δοκίμιο», σελ. 6). Ἡ φράση αὐτή εἶναι πραγματικά ἀμίμητη γιά τήν ἀφέλεια, μέ τήν ὁποία «ὅλοι οἱ ἄνθρωποι», χωρίς πολλές περιστροφές, ταυτίζονται μέ τούς μικροαστούς! Δέν εἶναι ἐκπληκτικό, ὅποιος βλέπει ὅλον τόν κόσμο μέσα ἀπό τά ματογυάλια τοῦ μικροαστοῦ ν' ἀνακαλύπτει τέτιες βαρυσήμαντες ἀλήθειες. Στή σελ. 268 μιά μικρή φάμπρικα μέ 8 μισθωτούς ἐργάτες καί παρα-

---

* Θά μᾶς προβάλουν ἴσως τήν ἀντίρηση, ὅτι οἱ μισθωτοί ἐργάτες, πού ἐργάζονται σέ βιοτέχνες-χειροτέχνες (20% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται σέ βιοτέχνες) θά πρέπει νά συμπεριληφθοῦν στή χειροτεχνία κι ὄχι στήν ἐμπορευματική παραγωγή. Ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἐργατική δύναμη εἶναι ἐδῶ ἐμπόρευμα καί ἡ ἀγοραπωλησία της εἶναι οὐσιαστικό γνώρισμα τοῦ καπιταλισμοῦ.

** Δέ μᾶς λένε ὅμως τίποτα γιά τό πῶς στό σύστημα ἀμοιβῆς καί στή δίκαιη ἀμοιβή, στούς τρόπους μίσθωσης, στήν ὑποδούλωση τοῦ ἐργάτη καί στό truck-system ἀντανακλᾶται «ὁ τρόπος ζωῆς» τοῦ ἐργάτη «πού πλησιάζει» στόν τρόπο ζωῆς τοῦ ἀφεντικοῦ.

γωγή 10 χιλιάδες ρούβλια ἀνακηρύχνεται «σύμφωνα μέ τίς συνθῆκες ἐργασίας σ' αὐτήν (sic!) βιοτεχνική ἐπιχείρηση μέ τήν αὐστηρη σημασία τῆς λέξης». Στίς σελ. 272-274 μᾶς διηγοῦνται ὅτι ἕνας ἄλλος μικροεργοστασιάρχης (μέ 7 μισθωτούς ἐργάτες καί 5 μαθητευόμενους καί παραγωγή 7 χιλιάδες ρούβλια) ἔχτισε μιά ὑψικάμινο πάνω σέ οἰκόπεδο, πού τό μίσθωσε ἀπό τήν ἀγροτική κοινότητα καί ζήτησε ἀπό τή βιοτεχνική τράπεζα 5000 ρούβλια δάνειο γιά νά χτίσει ἕνα θολωτό καμίνι, ἐξηγώντας ὅτι «ὅλη ἡ ἐπιχείρησή του παρουσιάζει καθαρά τοπικό ἐνδιαφέρον, γιατί ἡ ἐξόρυξη τοῦ μεταλλεύματος θά γίνεται στούς κοινοτικούς κλήρους ἀπό ντόπιους ἀγρότες». Ἡ τράπεζα ἀπέριψε τήν αἴτηση γιά τυπικούς λόγους. Καί τό «Δοκίμιο», παίρνοντας ἀφορμή ἀπ' αὐτό, μᾶς περιγράφει μιά γοητευτική εἰκόνα μετατροπῆς αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης σέ συνεργατική, κοινοτική: αὐτό «χωρίς ἄλλο θά εἶναι τοῦ γούστου» τοῦ ἀφεντικοῦ «σάν προστάτη τῶν συμφερόντων ὄχι μονάχα τῆς παραγωγῆς, ἀλλά καί τῶν συγχωριανῶν του, μελῶν τῆς κοινότητας στήν ὁποία ἀνήκει κι αὐτός». Ἡ ἐπιχείρηση «ἀγκαλιάζει ἕνα σωρό ἐργασιακά συμφέροντα τῶν συγχωριανῶν του μελῶν τῆς κοινότητας, πού θά ἐξορύσσουν καί θά κουβαλοῦν στό ἐργοστάσιο τό μετάλλευμα καί τήν ξυλεία». «Οἱ σπιτονοικοκυρέοι θά κουβαλοῦν στό ἐργοστάσιο μετάλλευμα, κάρβουνο κτλ., ὅπως οἱ σπιτονοικοκυρές πηγαίνουν τό γάλα στό κοινοτικό τυροκομεῖο. Φυσικά, ἐδῶ προϋποτίθεται μιά ὀργάνωση πιό σύνθετη ἀπ' ὅ,τι στά κοινοτικά τυροκομεῖα, ἰδιαίτερα στίς συνθῆκες χρησιμοποίησης ντόπιων μαστόρων καί ἀνειδίκευτων ἐργατῶν γιά τή διεξαγωγή τῶν ἐργασιῶν, δηλ. γιά τό λιώσιμο χυτοσίδηρου ἀπό τά μεταλλεύματα». Ὤ, τί εἰδυλλιακή εἰκόνα! Οἱ ἀνειδίκευτοι ἐργάτες («οἱ συγχωριανοί μέλη τῆς κοινότητας») θά κουβαλοῦν στό ἐργοστάσιο» μετάλλευμα, ξύλα κτλ., ὅπως οἱ ἀγρότισσες κουβαλοῦν τό γάλα στό τυροκομεῖο! Δέ θά ἀμφισβητήσουμε τό ὅτι ἡ βιοτεχνική τράπεζα μπορεῖ (ἄν δέ σταθεῖ ἐμπόδιο ἡ γραφειοκρατική της ὀργάνωση) νά προσφέρει τήν ἴδια ὑπηρεσία, πού προσφέρουν καί οἱ ἄλλες τράπεζες, ἀναπτύσσοντας τήν ἐμπορευματική οἰκονομία καί τόν καπιταλισμό, θά ἦταν ὅμως πολύ θλιβερό, ἄν θά ἐξακολουθοῦσε παράλληλα ν' ἀναπτύσσει τό φαρισαϊσμό καί τή μανιλοφική ἀργόσχολη φλυαρία τῶν ἐπιχειρηματιῶν[116], πού ὑποβάλλουν αἰτήσεις γιά χορήγηση δανείου.

Ὥς τώρα βλέπαμε ὅτι οἱ ἐπιχειρήσεις μέ μεγάλο ἀριθμό

μισθωτῶν ἐργατῶν ἀνακηρύχνονταν «βιοτεχνικές» γιά τό λόγο ὅτι ἐργάζονται καί τά ἴδια τ' ἀφεντικά. Αὐτός ὅμως ὁ ὅρος θά ἦταν κάπως στενόχωρος γιά τούς μικροαστούς, καί νά πού τό «Δοκίμιο» προσπαθεῖ νά τόν διευρύνει: ἀποδείχνεται ὅτι καί μιά ἐπιχείρηση πού «λειτουργεῖ ἀποκλειστικά μέ μισθωτή ἐργασία» μπορεῖ νά εἶναι βιοτεχνική ἄν ἡ «ἐπιτυχία» τῆς ἐπιχείρησης στηρίζεται στήν «προσωπική συμμετοχή» τοῦ ἀφεντικοῦ (σελ. 295), ἤ ἀκόμα ἄν τ' ἀφεντικά «εἶναι ἀναγκασμένα νά περιορίσουν τή συμμετοχή τους λόγω διαφόρων φροντίδων σχετικῶν μέ τή διεύθυνση τῆς ἐπιχείρησης» (σελ. 301). 'Αλήθεια, μέ πόση ἐπιτυχία «προοδεύουν» οἱ ναρόντνικοι τοῦ Πέρμ! «Προσωπική ἐργασία» — «προσωπική συμμετοχή» — «διάφορες φροντίδες». Mein Liebchen, was willst du noch mehr?* 'Η μισθωτή ἐργασία στήν τουβλοποιία ἀποδίδει, ὅπως ἀποδείχνεται, «μεγάλα ὀφέλη» (302) στούς μισθωτούς ἐργάτες, πού βρίσκουν «συμπληρωματικό μεροκάματο» στά τουβλάδικα· στό μεταξύ τ' ἀφεντικά αὐτῶν τῶν ἐργοστασίων νιώθουν συχνά τήν «ἀνάγκη χρημάτων γιά μίσθωση ἐργατῶν». Τό «Δοκίμιο» βγάζει τό συμπέρασμα, ὅτι πρέπει νά ἐγκρίνεται ἡ χορήγηση πίστωσης ἀπό τή βιοτεχνική τράπεζα σέ τέτια ἀφεντικά, «κατατάσσοντας αὐτές τίς ἐπιχειρήσεις, σύμφωνα μέ τή σημείωση τῆς § 3 τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ καταστατικοῦ τῆς βιοτεχνικῆς τράπεζας, στίς ἐξαιρετικά δικαιολογημένες περιπτώσεις» (σελ. 302). Αὐτό δέν εἶναι διατυπωμένο πολύ ἄμεμπτα, σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως εἶναι πολύ ἐντυπωσιακό καί βαρυσήμαντο! «Κλείνοντας, ἔχουμε ἀρκετούς λόγους νά ποῦμε, —διαβάζουμε στό τέλος τῆς περιγραφῆς τῆς τουβλοποιίας, —ὅτι στήν τουβλοποιία τοῦ χωριοῦ τά συμφέροντα τῶν ἀφεντικῶν καί τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν συνενώνονται σέ τέτιο βαθμό, ὥστε, παρά τό γεγονός ὅτι τά ἀρτέλ δέν ἔχουν τυπικά ἐπισημοποιηθεῖ σ' αὐτό τό βιοτεχνικό ἐπάγγελμα, στήν πραγματικότητα ὑπάρχει σ' αὐτό γερός συντροφικός δεσμός ἀνάμεσα στ' ἀφεντικά καί στούς μισθωτούς ἐργάτες τους» (305). Παραπέμπουμε τόν ἀναγνώστη στόν παραπάνω στατιστικό πίνακα αὐτῶν τῶν «συντροφικῶν δεσμῶν». Εἶναι ἐπίσης ἀξιοπερίεργο —σάν δεῖγμα τῆς σύγχυσης, πού ἐπικρατεῖ στίς οἰκονομικές ἀντιλήψεις τῶν ναρόντνικων — ὅτι τό «Δοκίμιο» ταυτόχρονα ὑπερασπίζει καί ἐξωραΐζει τή μισθωτή ἐργασία μέ τόν ἰσχυρισμό, ὅτι ὁ κουλάκος δέν εἶναι

* —'Αγαπούλα μου, τί ἄλλο θέλεις;[117] *'Η Σύντ.*

καθόλου ἀφεντικό μέ μισθωτούς ἐργάτες, ἀλλά κάτοχος χρηματικοῦ κεφαλαίου, πού «ἐκμεταλλεύεται τήν ἐργασία τοῦ ἀφεντικοῦ-βιοτέχνη καί τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν του» (!), καί παράλληλα ἀρχίζει νά ὑπερασπίζει τούς κουλάκους κατά τρόπο καθόλου μετριοπαθῆ καί πολύ παράλογο: «παρ' ὅλα αὐτά οἱ κουλάκοι, μέ ὁποιαδήποτε σκοτεινά χρώματα κι ἄν τούς παρουσιάζουν, εἶναι γιά τήν ὥρα ἕνας ἀναγκαῖος τροχός στό μηχανισμό τῆς ἀνταλλαγῆς τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς... Χωρίς ἀμφιβολία, ἄν πάρουμε ὑπόψη τίς ἐπιτυχίες τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, οἱ κουλάκοι πρέπει νά θεωρηθοῦν εὐεργέτημα, σέ σύγκριση μέ τήν κατάσταση ἐκείνη ὅταν ὁ βιοτέχνης, χωρίς τόν κουλάκο, χωρίς καθόλου χρηματικά μέσα, εἶναι ἀναγκασμένος νά μένει χωρίς δουλιά» (σελ. 8)*. Ὡς πότε θά ὑπάρχει αὐτό τό γιά τήν ὥρα; Ἄν λεγόταν ὅτι τό ἐμπορικό καί τοκογλυφικό κεφάλαιο εἶναι ἀναγκαῖο στοιχεῖο στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀναγκαῖος τροχός στό μηχανισμό μιᾶς *λίγο ἀναπτυγμένης* κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας (ὅπως ἡ δική μας), τότε αὐτό θά ἦταν σωστό. Μέ μιά τέτια ἑρμηνεία οἱ λέξεις «γιά τήν ὥρα» πρέπει νά ἐννοοῦνται ὡς ἑξῆς: *γιά τήν ὥρα* οἱ ἀμέτρητοι περιορισμοί στήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας καί στήν ἐλευθερία τοῦ συναγωνισμοῦ (ἰδιαίτερα στήν ἀγροτιά) διατηροῦν σέ μᾶς τίς πιό καθυστερημένες καί τίς πιό ἄσχημες μορφές τοῦ καπιταλισμοῦ. Φοβούμαστε μόνο ὅτι ἡ ἑρμηνεία αὐτή δέ θ' ἀρέσει στούς ναρόντνικους τοῦ Πέρμ καί στούς ἄλλους ναρόντνικους!

Ἄς περάσουμε στά ἀρτέλ, σ' αὐτούς τούς ἀμεσότερους καί σπουδαιότερους ἐκφραστές ἐκείνων τῶν δῆθεν κοινοτικῶν ἀρχῶν, τίς ὁποῖες οἱ ναρόντνικοι θέλουν νά βλέπουν ὁπωσδήποτε στά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Εἶναι ἐνδιαφέρον νά δοῦμε τά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τῶν βιοτεχνῶν *κατά νοικοκυριό*

* Τίς ἴδιες σκέψεις βρίσκουμε στό βιβλίο «Βιοτεχν. παραγ.», Ι, 39 καί ἑπόμ., ὅπου γίνεται πολεμική ἐνάντια στήν ἐφημερίδα «Ντελοβόι Κορρεσποντέντ»[118], πού εἶχε γράψει ὅτι τούς κουλάκους (τ' ἀφεντικά τῶν ἐργαστηρίων συναρμολόγησης στή βιοτεχνική παραγωγή σεντουκιῶν) δέ θά ἔπρεπε νά τούς κατατάξουν στό βιοτεχνικό τμῆμα. «Ὅλη ἡ βιοτεχνική μας παραγωγή —διαβάζουμε στήν ἀπάντηση σ' αὐτό,— βρίσκεται κάτω ἀπό τά δεσμά τῶν ἰδιωτικῶν κεφαλαίων, καί γι' αὐτό τό λόγο, ἄν στό βιοτεχνικό τμήμα κατατάσσονταν μόνο οἱ βιοτέχνες, πού ἐμπορεύονται οἱ ἴδιοι τά προϊόντα τους, τό βιοτεχνικό μας τμῆμα θά ἦταν ἐντελῶς ἄδειο». Ἀλήθεια, πόσο χαρακτηριστική ὁμολογία! Δείξαμε πιό πάνω μέ βάση τά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς αὐτά τά «δεσμά τῶν ἰδιωτικῶν κεφαλαίων», πού κρατοῦν στά χέρια τους τή βιοτεχνική παραγωγή.

σ' ὁλόκληρο τό κυβερνεῖο, τῆς ἀπογραφῆς πού εἶχε ἄμεσα στό πρόγραμμά της τήν καταγραφή καί τή μελέτη τῶν ἀρτέλ (σελ. 14 § 2). Συνεπῶς, μποροῦμε ὄχι μόνο νά γνωρίσουμε τούς διάφορους τύπους ἀρτέλ, ἀλλά καί νά μάθουμε κατά πόσο εἶναι διαδομένοι.

Ἐλαιουργία. «Ἕνα ἀρτέλ γιά τίς καθημερινές ἀνάγκες, μέ τήν αὐστηρή σημασία αὐτῆς τῆς λέξης»: στό κεφαλοχώρι Ποκρόβσκογε καί στό χωριό Γκαβριάτα δυό ἐλαιουργεῖα ἀνήκουν σέ πέντε ἀδέρφια, πού ἔχουν μοιράσει τήν περιουσία τους μεταξύ τους, χρησιμοποιοῦν ὅμως τά ἐλαιουργεῖα μέ τή σειρά. Αὐτά τά γεγονότα παρουσιάζουν «βαθύ ἐνδιαφέρον», γιατί «φανερώνουν τούς ρυθμισμένους μέ συμβόλαιο ὅρους τῆς κοινοτικο-εργασιακῆς διαδοχῆς τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων». Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι αὐτά τά «ἀρτέλ» γιά τίς καθημερινές ἀνάγκες «ἀποτελοῦν σημαντικό προηγούμενο στό ζήτημα τῆς διάδοσης μέσα στούς βιοτέχνες τῆς παραγωγῆς ἐργοστασιακοῦ τύπου πάνω σέ συνεταιριστικές ἀρχές» (σελ. 175-176). Κι ἔτσι τό ἀρτέλ, μέ τήν αὐστηρή σημασία τῆς λέξης, σάν πρόδρομος τοῦ συνεταιρισμοῦ, σάν ἔκφραση τοῦ πνεύματος τῆς κοινότητας, συνίσταται στήν *κοινή ἰδιοχτησία κληρονόμων ἐξ ἀδιαιρέτου!!* Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἄν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, τότε πραγματικό παλλάδιο τοῦ πνεύματος τῆς «κοινότητας» καί τοῦ «συνεταιρισμοῦ» εἶναι τό ρωμαϊκό ἀστικό δίκαιο καί ὁ Χ τόμος τοῦ δικοῦ μας ἀστικοῦ δικαίου μέ τούς θεσμούς τοῦ condominium*, τῆς κοινῆς ἰδιοχτησίας τῶν κληρονόμων καί μή κληρονόμων![119]

«Στήν ἀλευροποιία... ἐκδηλώθηκε κατά τόν πιό χτυπητό τρόπο ἡ κλίση τῶν ἀγροτῶν γιά τήν ἵδρυση ἰδιόμορφων ἀρτέλ γιά τίς καθημερινές ἀνάγκες». Πολλούς μύλους τούς χρησιμοποιοῦν ἀπό κοινοῦ συνεταιρισμοί ἤ ἀκόμα καί ὁλόκληρα χωριά. Οἱ τρόποι χρησιμοποίησης τῶν μύλων: ὁ πιό συνηθισμένος τρόπος εἶναι ἡ χρησιμοποίησή τους μέ τή σειρά· ἔπειτα τό μοίρασμα τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος σέ μερίδια ἀνάλογα μέ τά ἔξοδα τοῦ κάθε συνιδιοχτήτη· σέ «παρόμοιες περιπτώσεις τ' ἀφεντικά-συνέταιροι σπάνια παίρνουν προσωπικά μέρος στή δουλιά τῆς παραγωγῆς, πού γίνεται συνήθως μέ μισθωτή ἐργασία» (σελ. 181· τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τά ἀρτέλ παραγωγῆς κατραμιοῦ —σελ. 197). Πράγματι, πόσο καταπληχτική ἰδιομορφία καί συνεταιριστικό πνεῦμα δείχνει αὐτή

* —συγκατοχῆς. *Ἡ Σύντ.*

ἡ κοινή ἰδιοχτησία ὁρισμένων μικροαφεντικῶν, πού μισθώνουν ἀπό κοινοῦ ἐργάτες! Τό γεγονός ὅτι οἱ βιοτέχνες χρησιμοποιοῦν *μέ τή σειρά* τούς μύλους, τά διϋλιστήρια κατραμιοῦ, τά σιδεράδικα, δείχνει, ἀπεναντίας, τόν καταπληχτικό κατατεμαχισμό τῶν παραγωγῶν, πού οὔτε κι αὐτή ἡ κοινή ἰδιοχτησία δέν εἶναι σέ θέση νά τούς σπρώξει στό συνεταιρισμό. «Μιά ἀπό τίς μορφές ὀργάνωσης σέ ἀρτέλ» εἶναι τά «ἀρτέλ - σιδεράδικα» (239). Οἱ σιδεράδες-ἀφεντικά γιά νά κάνουν οἰκονομία στά καύσιμα συγκεντρώνονται σ' ἕνα σιδεράδικο, μισθώνοντας ἕναν ἐργάτη γιά τό φυσερό (οἰκονομία σέ ἐργάτες!) καί νοικιάζοντας ἀπό τόν ἰδιοχτήτη τοῦ σιδεράδικου καί τό χῶρο καί τό σφυρί ἔναντι εἰδικῆς πληρωμῆς. — Κι ἔτσι, ἡ παραχώρηση ἑνός πράγματος, πού ἀνήκει σ' ἕνα πρόσωπο μέ βάση τό δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας, σέ ἄλλο πρόσωπο ἔναντι πληρωμῆς ἐνοικίου εἶναι «ὀργάνωση ἀρτέλ»! Ὁπωσδήποτε, τό ρωμαϊκό δίκαιο πρέπει νά ὀνομαστεῖ κώδικας «γιά τήν ὀργάνωση ἀρτέλ»!... «Ἡ ὀργάνωση ἀρτέλ... ἀποτελεῖ μιά νέα ἔνδειξη τῆς ἀνυπαρξίας ἀνάμεσα στούς βιοτέχνες ταξικῆς ἀποκρυστάλλωσης στήν παραγωγή, — ἔνδειξη ὅτι στίς γραμμές τῶν γεωργῶν καί τῶν βιοτεχνῶν ὑπάρχει ἡ ἴδια συγχώνευση τῶν διάφορων ὁμάδων πού εἴδαμε καί στούς μύλους τῶν ἀρτέλ» (239). Καί ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά ὁρισμένοι κακοί ἄνθρωποι τολμοῦν ἀκόμα νά μιλᾶνε γιά διαφοροποίηση τῆς ἀγροτιᾶς!

Συνεπῶς, ὥς τώρα δέν εἴδαμε καμιά περίπτωση *ἕνωσης* βιοτεχνῶν γιά τήν προμήθεια τῶν πρώτων ὑλῶν καί τήν πούληση τοῦ προϊόντος, χωρίς νά μιλήσουμε πιά γιά συνένωση μέσα στήν ἴδια τήν παραγωγή! Ὑπάρχουν ὅμως καί τέτιες ἑνώσεις. Ἡ ἀπογραφή τῶν νοικοκυριῶν τῶν βιοτεχνῶν τοῦ κυβερνείου Πέρμ καταχώρησε *τέσσερις ὁλόκληρες* περιπτώσεις τέτιας ἕνωσης, πού *ὅλες* ὀργανώθηκαν μέ τή βοήθεια τῆς βιοτεχνικῆς τράπεζας: τρεῖς στήν ἁμαξοποιία καί μιά στήν κατασκευή γεωργικῶν μηχανῶν. Ἕνα ἀπό τά ἀρτέλ ἔχει μισθωτούς ἐργάτες (2 μαθητευόμενους καί 2 μισθωτούς «βοηθητικούς» ἐργάτες), σέ ἕνα ἄλλο δυό συνέταιροι χρησιμοποιοῦν ἔναντι εἰδικῆς πληρωμῆς τό σιδεράδικο καί τό ἐργαστήρι, πού ἀνήκει στόν τρίτο συνέταιρο. Προμηθεύονται ἀπό κοινοῦ τίς πρῶτες ὕλες καί πουλᾶνε τό προϊόν, ἐνῶ ἐργάζονται σέ χωριστά ἐργαστήρια (ἐκτός ἀπό τήν περίπτωση τῆς μίσθωσης μέ πληρωμή τοῦ σιδεράδικου καί τοῦ ἐργαστηρίου πού ἀναφέραμε). Καί τά τέσσερα αὐτά ἀρτέλ συγκέντρωναν

21 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας. Ἡ βιοτεχνική τράπεζα τοῦ Πέρμ λειτουργεῖ ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι «θά ἑνώνει» τώρα (γιά τή μίσθωση τοῦ γειτονικοῦ σιδεράδικου) *κάθε χρόνο* ὄχι 20 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας, ἀλλά 50. Τότε ὅλοι καί οἱ 15 000 ἐργάτες-μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν βιοτεχνῶν «θά συνενωθοῦν» «ἀπό τήν ὀργάνωση τοῦ ἀρτέλ» ἀκριβῶς ὕστερα ἀπό 300 χρόνια. Κι ἀφοῦ τελειώσουν αὐτή τή δουλιά, θ' ἀρχίσουν πιά «νά συνενώνουν» καί τούς μισθωτούς ἐργάτες πού ἐργάζονται στούς βιοτέχνες... Καί οἱ ναρόντνικοι τοῦ Πέρμ θριαμβολογοῦν: «Οἱ τόσο σπουδαῖες οἰκονομικές ἀντιλήψεις, πού δημιουργήθηκαν μέ τήν ἀνεξάρτητη δουλιά τῆς σκέψης τοῦ βιοτεχνικοῦ περιβάλλοντος, ἀποτελοῦν σταθερή ἐγγύηση γιά τήν οἰκονομική πρόοδο τῆς παραγωγῆς σ' αὐτό τό περιβάλλον πάνω στίς ἀρχές τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο, γιατί στά δοσμένα γεγονότα δέν ἐκδηλώνεται μόνον ἡ αὐθόρμητη τάση τῶν βιοτεχνῶν γιά ἐργασιακή αὐτοτέλεια, ἀλλά καί μιά πέρα γιά πέρα συνειδητή τάση» (σελ. 333). Ἔλεος, κύριοι! Φυσικά, δέν μπορεῖ νά φαντασθεῖ κανείς τό ναροντνικισμό χωρίς μανιλοφικές φράσεις, ὡστόσο ὅμως πρέπει νά ὑπάρχει καί κάποιο μέτρο! Ὅπως εἴδαμε, *κανένα* ἀπό τά ἀρτέλ δέν ἐκφράζει τὴν «ἀρχή τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο»: ὅλα εἶναι ἀρτέλ νοικοκυρέων καί μικρονοικοκυρέων, πολλά ἔχουν μισθωτούς ἐργάτες. Σ' αὐτά τά ἀρτέλ δέν ὑπάρχει συνεργασία, ἀκόμα καί ἡ ἀπό κοινοῦ συγκέντρωση τῶν πρώτων ὑλῶν καί ἡ ἀπό κοινοῦ πούληση τοῦ προϊόντος εἶναι ἐξαιρετικά σπάνια καί συνενώνει ἕνα πολύ μηδαμινό ἀριθμό νοικοκυρέων. Μποροῦμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα ὅτι δέ θά βρεθεῖ καμιά κεφαλαιοκρατική χώρα, ὅπου ἡ καταγραφή σχεδόν 9 χιλιάδων μικροεργαστηρίων μέ 20 χιλιάδες ἐργάτες θά παρουσίαζε *τόσο καταπληχτικό κατατεμαχισμό καί μιά τόσο ἄγρια κατάσταση* τῶν παραγωγῶν, μέσα στούς ὁποίους βρέθηκαν μόνο μερικές δεκάδες περιπτώσεις *κοινῆς ἰδιοχτησίας* καί *λιγότερο ἀπό δέκα* περιπτώσεις ἕνωσης 3-5 μικρονοικοκυρέων γιά τήν προμήθεια τῶν πρώτων ὑλῶν καί τήν πούληση τοῦ προϊόντος! Αὐτός ὁ κατατεμαχισμός θ' ἀποτελοῦσε *ἀσφαλέστατη ἐγγύηση γιά μιά οἰκονομική καί πολιτιστική στασιμότητα, χωρίς καμιά προοπτική,* ἄν δέν βλέπαμε, εὐτυχῶς, ὅτι ὁ καπιταλισμός κάθε μέρα ὑποσκάπτει ἀπό τά θεμέλια τήν πατριαρχική χειροτεχνία μαζί μέ τήν τοπική της στενότητα τῶν μικρῶν ἀπομονωμένων νοικοκυρέων, ὅτι μέρα

μέ τή μέρα καταστρέφει τίς μικρές τοπικές ἀγορές (στίς ὁποῖες στηρίζεται ἡ μικρή παραγωγή) καί τίς ἀντικαθιστᾶ μέ τήν ἐθνική καί παγκόσμια ἀγορά, *ἀναγκάζοντας* τούς παραγωγούς ὄχι κάποιου χωριοῦ Γκαβριάτα, ἀλλά τούς παραγωγούς μιᾶς ὁλόκληρης χώρας, ἀκόμα καί διάφορων χωρῶν νά συνάπτουν μεταξύ τους ἑνώσεις, ἐπεχτείνοντας τίς ἑνώσεις αὐτές πέρα ἀπό τά στενά πλαίσια τῶν νοικοκυρέων καί τῶν μικρονοικοκυρέων, βάζοντας μπροστά σ' αὐτές τίς ἑνώσεις προβλήματα πιό πλατιά ἀπό τό πρόβλημα τῆς προμήθειας ξυλείας καί σίδερου σέ πιό φτηνή τιμή, ἤ τό πρόβλημα τῆς πιό συμφέρουσας πούλησης τῶν καρφιῶν καί τῶν κάρων.

VIII. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΩΝ

Ἐπειδή οἱ πραχτικές προτάσεις καί τά πραχτικά μέτρα συνδέονται πάντα μέ κεῖνο πού στήν πραγματικότητα θεωρεῖται «εὐχάριστο» κι ἐλπιδοφόρο, καταλαβαίνει πιά κανείς a priori ποιοί πόθοι σχετικά μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ὑπάρχουν στό «Δοκίμιο», πού ἀνήγαγε ὅλα τά «εὐχάριστα φαινόμενα» στόν ἐξωραϊσμό τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στή μικρή παραγωγή καί στήν ἐξύμνηση τῶν πολύ λίγων καί μονόπλευρων ἑνώσεων τῶν μικρονοικοκυρέων. Οἱ πόθοι αὐτοί, ἐπαναλαβαίνοντας τίς συνηθισμένες ναροντνικιστικές συνταγές, προκαλοῦν κατάπληξη, ἀπό τό ἕνα μέρος, μέ τήν ἀντιφατικότητά τους, καί ἀπό τό ἄλλο, μέ τήν ὑπέρμετρη ἐξόγκωση τῶν συνηθισμένων «μέτρων», πού μέ τήν βοήθεια τῶν φράσεων μετατρέπονται σέ λύση τῶν μεγάλων προβλημάτων. Στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ «Δοκιμίου», στήν εἰσαγωγή, πρίν ἀκόμα ἐκτεθοῦν τά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς, συναντᾶμε στομφώδεις συλλογισμούς γιά τό «καθῆκον τῆς βιοτεχνικῆς πίστης» — «νά ἐξαλείψει (sic!) τήν ἔλλειψη χρημάτων», γιά τή «συνεταιριστική ὀργάνωση τῆς ἀνταλλαγῆς ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση» σελ. 8), γιά τή «διά οση τῶν συνεταιριστικῶν ὀργανώσεων», γιά τήν ἀνέγερση βιοτεχνικῶν ἀποθηκῶν, τήν ἵδρυση τεχνικῶν συμβουλευτικῶν σταθμῶν, τεχνικῶν σχολῶν κτλ. (σελ. 9). Οἱ συλλογισμοί αὐτοί ἐπαναλαβαίνονται πολλές φορές στό βιβλίο. «Πρέπει ν' ἀναδιοργανωθεῖ ἡ οἰκονομία τῆς βιοτεχνίας κατά τέτιον τρόπο ὥστε ὁ βιοτέχνης νά ἔχει χρήματα· γιά νά μιλήσουμε πιό ἁπλά, ν' ἀπαλλαγεῖ ὁ βιοτέχνης ἀπό τόν κουλάκο» (119). «Καθῆκον τῆς ἐποχῆς

μας» εἶναι νά ὁλοκληρώσει «τή χειραφέτηση τῶν βιοτεχνῶν μέ τή βοήθεια τῆς πίστης» κτλ. (267). «Εἶναι ἀπαραίτητο νά ὀργανωθοῦν ὀρθολογικά τά προτσές τῆς ἀνταλλαγῆς», νά καταβληθοῦν φροντίδες «γιά νά εἰσαχθοῦν στούς κόλπους τῶν γεωργικῶν νοικοκυριῶν τῶν ἀγροτῶν οἱ ὀρθολογικές βάσεις τῆς πίστης, τῆς ἀνταλλαγῆς καί τῆς παραγωγῆς» (362), εἶναι ἀπαραίτητη «ἡ οἰκονομική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας» (sic!! σελ. 363), «ἡ ὀρθολογική ὀργάνωση τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας» κτλ. κ.ο.κ. Ὅπως βλέπετε, ὅλ' αὐτά εἶναι ἡ γνωστή ναροντνικιστική πανάκεια, κολημένη στά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς. Καί σάν νά ἤθελαν νά ἐπιβεβαιώσουν όριστικά τή ναροντνικιστική ὀρθοδοξία τους, οἱ συγγραφεῖς δέν παρέλειψαν νά καταδικάσουν τή χρηματική οἰκονομία γενικά, διδάσκοντας τόν ἀναγνώστη ὅτι ἡ χειροτεχνία «ἀποτελεῖ σπουδαία ὑπηρεσία στή λαϊκή οἰκονομία, γιατί τῆς ἐξασφαλίζει τή δυνατότητα ν' ἀποφεύγει τή μετατροπή τῆς φυσικῆς οἰκονομίας σέ χρηματική». «Τά ἐπιταχτικά συμφέροντα τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας ἀπαιτοῦν νά γίνεται ἐπί τόπου ἡ ἐπεξεργασία πρώτων ὑλῶν πού παράγει, ὅσο εἶναι δυνατό χωρίς χρηματική ἀνάμιξη στά προτσές τῆς ἀνταλλαγῆς» (σελ. 360).

Τό πρόγραμμα τῶν ναρόντνικων εἶναι διατυπωμένο ἐδῶ μέ ὅλη τήν πληρότητα καί εἰλικρίνεια, ἔτσι πού δέν μποροῦμε νά ἐπιθυμήσουμε τίποτα τό καλύτερο! Εἴπαμε: τό «πρόγραμμα τῶν ναρόντνικων», γιατί ἐμᾶς δέ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐκεῖνο πού ξεχωρίζει τούς συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου» ἀπό τούς ἄλλους ναρόντνικους, ἀλλά, ἀντίθετα, ἴσα-ἴσα τό κοινό πού παρουσιάζουν. Μᾶς ἐνδιαφέρει τό πραχτικό πρόγραμμα τῶν ναρόντνικων σχετικά μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα γενικά. Μπορεῖ εὔκολα νά δεῖ κανείς, ὅτι στό «Δοκίμιο» διατυπώνονται παραστατικά ἴσα-ἴσα τά βασικά χαρακτηριστικά τοῦ προγράμματος αὐτοῦ: 1) ἡ καταδίκη τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας καί ἡ συμπάθεια πρός τή φυσική οἰκονομία καί τήν πρωτόγονη χειροτεχνία· 2) τά διάφορα μέτρα γιά τήν ὑποστήριξη τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, ὅπως ἡ πίστη, ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς κτλ.· 3) ἡ ἀνάπτυξη κάθε λογῆς ἑνώσεων καί ὀργανώσεων ἀνάμεσα στούς νοικοκυρέους καί τούς μικρονοικοκυρέους, συνεταιρισμῶν γιά τήν προμήθεια πρώτων ὑλῶν, τήν ἀποθήκευση, τό δανεισμό καί τήν ἀποταμίευση, τήν πίστωση, τήν κατανάλωση καί τήν παραγωγή· 4) ἡ «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας» εἶναι μιά συνηθισμένη φράση πού τή βρίσκου-

με σ' ὅλους τούς εὐσεβεῖς πόθους τῶν ναρόντνικων. Ἄς δοῦμε αὐτό τό πρόγραμμα.

Ὅσον ἀφορᾶ πρίν ἀπ' ὅλα τήν καταδίκη τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας, ἡ καταδίκη αὐτή σχετικά μέ τή βιομηχανία ἔχει πιά ἐντελῶς πλατωνικό χαρακτήρα. Ἡ χειροτεχνία ἀκόμα καί στό κυβερνεῖο Πέρμ ἔχει ἤδη ἐκτοπιστεῖ ἀπό τήν ἐμπορευματική παραγωγή μακριά στό βάθος τῆς σκηνῆς καί βρίσκεται σέ τόσο ἀξιοθρήνητη κατάσταση, ὥστε καί στό ἴδιο τό «Δοκίμιο» διαβάζουμε ὅτι θά ἦταν εὐχῆς ἔργο «ν' ἀπαλλαγεῖ ὁ βιοτέχνης ἀπό τήν ἐξάρτηση», δηλαδή νά ἐξαλειφθεῖ ἡ ἐξάρτηση τοῦ χειροτέχνη ἀπό τόν πελάτη-καταναλωτή «μέ τήν ἀναζήτηση μέσων γιά τήν ἐπέκταση τῆς ἴδιας τῆς ἀκτίνας πούλησης πέρα ἀπό τά πλαίσια τῆς ζήτησης γιά τοπική κατανάλωση» (σελ. 33). Μ' ἄλλα λόγια: καταδίκη τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας στή θεωρία καί τάση νά μετατραπεῖ ἡ χειροτεχνία σέ ἐμπορευματική οἰκονομία — στήν πράξη! Κι αὐτή ἡ ἀντίθεση δέν ἀποτελεῖ καθόλου ἀποκλειστικό γνώρισμα τοῦ «Δοκιμίου», ἀλλά χαρακτηρίζει ὅλα τά σχέδια τῶν ναρόντνικων: ὅσο ἐπίμονα κι ἄν ἀντιτάσσονται στήν ἐμπορευματική (χρηματική) οἰκονομία, ἡ πραγματικότητα, διωγμένη ἀπό τήν πόρτα, εἰσορμάει ἀπό τό παράθυρο, καί τά μέτρα, πού ὑποστηρίζουν αὐτοί, ἀναπτύσσουν ἴσα-ἴσα τήν ἐμπορευματική οἰκονομία. Παράδειγμα ἡ πίστη. Στά σχέδια καί στούς πόθους τους οἱ ναρόντνικοι δέν ἀποκλείουν τήν ἐμπορευματική οἰκονομία. Τό «Δοκίμιο», λχ., δέ λέει οὔτε λέξη γιά τό ὅτι οἱ προτεινόμενες μεταρυθμίσεις δέν πρέπει νά στηρίζονται στό ἔδαφος τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Ἀντίθετα, ἐπιθυμεῖ ἁπλῶς ὀρθολογικές βάσεις γιά τήν *ἀνταλλαγή*, συνεταιριστική ὀργάνωση *τῆς ἀνταλλαγῆς*. Ἡ ἐμπορευματική παραγωγή μένει, ἁπλῶς πρέπει νά μεταρυθμιστεῖ πάνω σέ *ὀρθολογικές* βάσεις. Ἡ οὐτοπία αὐτή δέν εἶναι καθόλου καινούργια καί εἶχε στήν παλιά οἰκονομική φιλολογία πολύ μεγάλους ἐκπροσώπους. Ἀπό καιρό ἤδη ἔχει φανεῖ ὅτι θεωρητικά δέ στέκει καί δέ χρειάζεται νά σταθοῦμε σ' αὐτό τό ζήτημα. Δέ θά ἦταν καλύτερο, ἀντί νά λένε ἀνοησίες γιά τήν ἀνάγκη «νά ὀρθολογιστεῖ» ἡ οἰκονομία, «νά ὀρθολογίσουν» πρῶτα τίς ἀντιλήψεις τους γιά *τήν πραγματική* οἰκονομία, γιά τίς πραγματικές κοινωνικοοικονομικές σχέσεις πού ὑπάρχουν σέ κείνη τήν ἐξαιρετικά ἀνομοιογενῆ, διαφορετική ὡς πρός τή σύνθεση μάζα τῶν «βιοτεχνῶν», πού τίς τύχες της θέλουν νά τίς κρίνουν ἀπό τά πάνω μέ τόση γραφειοκρατική ἐπιπολαιό-

τητα οἱ ναρόντνικοί μας; Μήπως ἡ πραγματικότητα δέ μᾶς δείχνει σέ κάθε βῆμα, ὅτι τά πραχτικά μέτρα τῶν ναρόντνικων, πού ἔχουν σκαρωθεῖ σύμφωνα μέ τίς συνταγές τῶν «καθαρῶν» δῆθεν ἰδεῶν γιά τήν «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας» κτλ., στήν πράξη ὁδηγοῦν ἁπλῶς στή βοήθεια καί στή συμπαράσταση πρός τό «μουζίκο νοικοκύρη», τό μικρό ἐργοστασιάρχη ἤ προαγοραστή, γενικά πρός ὅλους τούς ἐκπροσώπους τῆς μικροαστικῆς τάξης; Αὐτό δέν εἶναι καθόλου τυχαῖο, δέν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀτέλειας ἤ τῆς ἀποτυχίας τῶν διαφόρων μέτρων. Ἀπεναντίας, πάνω στή γενική βάση τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας ἀναπόφευχτα καί ἀπαραίτητα χρησιμοποιοῦν τήν πίστη, τίς ἀποθῆκες, τίς τράπεζες, τίς τεχνικές συμβουλές κτλ. πρῶτ' ἀπ' ὅλα καί περισσότερο ἀπ' ὅλα οἱ μικροαστοί.

Θά μᾶς προβάλουν τήν ἀντίρηση: ἄν ὅμως ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, ἄν οἱ ναρόντνικοι στά πραχτικά τους μέτρα, ἀσυναίσθητα καί παρά τή θέλησή τους, ἐξυπηρετοῦν τήν ἀνάπτυξη τῆς μικροαστικῆς τάξης, συνεπῶς, καί τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά, γιατί νά ἐπιτίθενται ἐνάντια στό πρόγραμμά τους οἱ ἄνθρωποι πού καταρχήν παραδέχονται ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι προοδευτικό προτσές; Εἶναι λογικό, ἐπειδή εἶναι λαθεμένα ἤ — γιά νά χρησιμοποιήσουμε μιά πιό ἤπια ἔκφραση — συζητήσιμα τά ἰδεολογικά περιβλήματα, νά ἐπιτίθεσαι ἐνάντια στό ὠφέλιμο ἀπό πραχτική ἄποψη πρόγραμμα, γιατί κανείς δέ θ' ἀρνηθεῖ· τήν «ὠφέλεια» τῆς τεχνικῆς μόρφωσης, τῆς πίστης τῶν ἑνώσεων καί ὀργανώσεων ἀνάμεσα στούς παραγωγούς;

Οἱ ἀντιρήσεις αὐτές δέν εἶναι ἐπινοημένες. Πότε μέ τή μιά καί πότε μέ τήν ἄλλη μορφή, πότε γιά τή μιά καί πότε γιά τήν ἄλλη αἰτία ἀκούονται συνεχῶς σάν ἀπάντηση στήν πολεμική ἐνάντια στό ναροντνικισμό. Δέ θά μιλήσουμε ἐδῶ γιά τό ὅτι οἱ ἀντιρήσεις αὐτές, κι ἄν ἀκόμα εἶναι δίκαιες, δέν ἀναιροῦν καθόλου τό γεγονός ὅτι καί μόνο ὁ τρόπος αὐτός, νά παρουσιάζουν τά μικροαστικά σχέδια σάν τίς ἀνώτερες κοινωνικές πανάκειες, προξενεῖ μεγάλη κοινωνική ζημιά. Σκοπεύουμε νά τοποθετήσουμε τό ζήτημα πάνω στό πραχτικό ἔδαφος τῶν πιό ἄμεσων καί ἐπιταχτικῶν ἀναγκῶν τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, καί ἀπ' αὐτή τή *σκόπιμα* περιορισμένη ἄποψη νά κρίνουμε τό πρόγραμμα τῶν ναρόντνικων.

Παρά τό γεγονός ὅτι πολλά μέτρα τῶν ναρόντνικων φέρνουν πραχτικό ὄφελος, γιατί συντελοῦν στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ὡστόσο γενικά καί στό σύνολό τους τά μέτρα αὐτά

ἀποδείχνονται: 1) στόν ἀνώτατο βαθμό ἀσυνεπῆ, 2) δογματικά-ἄψυχα καί 3) μικρόλογα σέ σύγκριση μέ τά πραγματικά καθήκοντα πού βάζει μπροστά στή βιομηχανία μας ὁ ἀναπτυσσόμενος καπιταλισμός. Θά τό ἐξηγήσουμε αὐτό. Τονίσαμε πρῶτο, τήν ἀσυνέπεια τῶν ναρόντνικων σάν *πραχτικῶν* ἀνθρώπων. Παράλληλα μέ τά προαναφερόμενα μέτρα, πού χαρακτηρίζονται συνήθως σάν φιλελεύθερη οἰκονομική πολιτική, μέτρα πού ἀναγράφονταν πάντοτε στή σημαία τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀστικῆς τάξης στή Δύση, οἱ ναρόντνικοι τά καταφέρνουν νά διατηροῦν τήν πρόθεση *ν' ἀναχαιτίσουν* τή δοσμένη οἰκονομική ἀνάπτυξη, *νά ἐμποδίσουν* τήν πρόοδο τοῦ καπιταλισμοῦ, *νά ὑποστηρίξουν* τή μικρή παραγωγή, πού πνίγεται στόν ἀγώνα ἐνάντια στή μεγάλη. Ὑπερασπίζουν τούς νόμους καί τούς θεσμούς, πού περιορίζουν τήν ἐλευθερία ἀγοραπωλησίας τῆς γῆς, τήν ἐλευθερία μετακίνησης καί κρατοῦν τήν ἀγροτιά στήν ἀπομόνωση τῆς κλειστῆς τάξης κτλ. Γεννιέται τό ἐρώτημα, ὑπάρχουν ὁποιεσδήποτε λογικές αἰτίες γιά *ν' ἀναχαιτίζεται* ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς μεγάλης βιομηχανίας; Ἀπό τά στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς εἴδαμε ὅτι ἡ περιβόητη «αὐτοτέλεια» τῶν βιοτεχνῶν δέν ἀποτρέπει καθόλου τήν ὑποταγή τους στό ἐμπορικό κεφάλαιο, στή χειρότερη αὐτή μορφή ἐκμετάλλευσης, ὅτι *στήν πράξη* ἡ κατάσταση τῆς τεράστιας μάζας αὐτῶν τῶν «αὐτοτελῶν» βιοτεχνῶν εἶναι συχνά *πιό ἀξιοθρήνητη* ἀπό τήν κατάσταση τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, πού ἐργάζονται σέ βιοτέχνες, ὅτι οἱ ἀποδοχές τους εἶναι καταπληχτικά μηδαμινές, οἱ ὅροι δουλιᾶς (ἀπό τήν ἄποψη τῶν ὑγειονομικῶν συνθηκῶν καί τῆς διάρκειας τῆς ἐργάσιμης μέρας) στό ἔπακρο μή ἱκανοποιητικοί, ἡ παραγωγή κομματιασμένη, πρωτόγονη καί καθυστερημένη ἀπό τεχνική ἄποψη. Γεννιέται τό ἐρώτημα, ὑπάρχει ὁποιαδήποτε λογική αἰτία νά διατηροῦνται οἱ ἀστυνομικοί νόμοι, πού κατοχυρώνουν τή «σύνδεση μέ τή γῆ» καί *ἀπαγορεύουν* νά κόβεται αὐτή ἡ σύνδεση, πού συγκινεῖ τούς ναρόντνικους;*

---

* Τό «Δοκίμιο» μιλάει ἐπίσης μέ μεγάλο πάθος γιά τήν ὠφέλεια τῆς κοινότητας καί τή ζημιά τῆς «ἐλευθερίας ἀγοραπωλησίας» τῶν κτημάτων, πού θά ὁδηγοῦσε δῆθεν στήν ἐμφάνιση τοῦ «προλεταριάτου» (σελ. 6). Αὐτή ἡ ἀντιπαράθεση τῆς ἐλευθερίας ἀγοραπωλησίας στήν κοινότητα ὑπογραμμίζει θαυμάσια τό πιό ἀντιδραστικό καί ἐπιζήμιο γνώρισμα τῆς «κοινότητας».—Θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά ξέραμε, θά βρισκόταν ἔστω καί σέ μιά κεφαλαιοκρατική χώρα ἕνας «προλετάριος», πού δέ θά τόν εἶχαν συμπεριλάβει στήν κατηγορία τῶν *θεόφτωχων,* ἄν εἶχε μισθό ἐργασίας 33 ἤ 50 ρούβλια τό χρόνο;

Τά στοιχεῖα τῆς «βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς» τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ δείχνουν καθαρά ὅτι εἶναι τελείως παράλογο τό τεχνητό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν μέ τή γῆ. Τό δέσιμο αὐτό ἁπλῶς ἐλαττώνει τίς ἀποδοχές τους, πού ὅταν ὑπάρχει ἡ «σύνδεση μέ τή γῆ» εἶναι περισσότερο ἀπό δυό φορές μικρότερες ἀπ' ὅ,τι στούς μή γεωργούς, κατεβάζει τό βιοτικό ἐπίπεδο, ἐντείνει τήν ἀπομόνωση καί τόν κατατεμαχισμό τῶν παραγωγῶν, πού εἶναι σκορπισμένοι στά χωριά, τούς κάνει ἀκόμα πιό ἀδύναμους μπροστά στόν κάθε προαγοραστή καί μαστοράκο. Τό δέσιμο μέ τή γῆ ἐπιβραδύνει ταυτόχρονα καί τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας, χωρίς, ὡστόσο, νά εἶναι σέ θέση νά ἐμποδίσει τήν ἐμφάνιση τῆς μικρῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ χωριοῦ. Οἱ ναρόντνικοι ἀποφεύγουν νά βάλουν τό ζήτημα ὡς ἑξῆς: νά ἐμποδίζεται ἤ νά μήν ἐμποδίζεται ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ; Προτιμοῦν νά συζητοῦν γιά τή «δυνατότητα ἄλλων δρόμων γιά τήν πατρίδα». Ἐφόσον ὅμως πρόκειται γιά ἀμεσότατα πρακτικά μέτρα, μ' αὐτό κιόλας ὁ κάθε παράγοντας τοποθετεῖται στό ἔδαφος τοῦ *δοσμένου δρόμου**. Κάνετε ὅ,τι θέλετε γιά νά «σπρώξετε» τήν πατρίδα σέ ἄλλο δρόμο! Μιά τέτια προσπάθεια δέ θά προκαλέσει καμιά κριτική (ἐκτός ἀπό τήν κριτική τοῦ γέλιου). Μήν ὑπερασπίζετε ὅμως ἐκεῖνο πού ἀναχαιτίζει τεχνητά τή δοσμένη ἀνάπτυξη, μήν πνίγετε μέ φράσεις γιά «ἄλλο δρόμο» τό ζήτημα τοῦ παραμερισμοῦ τῶν ἐμποδίων ἀπό τό δοσμένο δρόμο.

Ἕνα ἄλλο περιστατικό, πού εἶναι ἀπαραίτητο νά τό ἔχουμε ὑπόψη μας κατά τήν ἐκτίμηση τοῦ πρακτικοῦ προγράμματος τῶν ναρόντνικων, εἶναι τό παρακάτω. Εἴδαμε κιόλας, ὅτι οἱ ναρόντνικοι προσπαθοῦν νά διατυπώσουν ὅσο τό δυνατό πιό ἀφηρημένα τούς πόθους τους, νά τούς παρουσιάσουν σάν ἀφηρημένες διεκδικήσεις τῆς «καθαρῆς» ἐπιστήμης, τῆς «καθαρῆς» δικαιοσύνης, καί ὄχι σάν πραγματικές ἀνάγκες τῶν πραγματικῶν τάξεων, πού ἔχουν συγκεκριμένα συμφέροντα. Τήν πίστη — αὐτή τήν ἐπιταχτική ἀνάγκη τοῦ κάθε νοικοκύρη καί μικρονοικοκύρη μέσα στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία — ὁ ναρόντνικος τήν παρουσιάζει σάν κάποιο στοιχεῖο τοῦ συστήματος τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας· οἱ ἑνώσεις καί οἱ ὀργανώσεις τῶν νοικοκυρέων παρασταίνονται σάν ἐμβρυώ-

* Τό ὅτι αὐτός ὁ δοσμένος δρόμος συνίσταται στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀπ' ὅσα ξέρουμε, δέν τό ἀρνήθηκαν καί οἱ ἴδιοι οἱ ναρόντνικοι, οὔτε ὁ κ. Ν.—ον, οὔτε ὁ κ. Β.Β., οὔτε ὁ κ. Γιουζακόφ κτλ., κτλ..

δικη ἐκδήλωση τῆς ἰδέας τοῦ συνεταιρισμοῦ γενικά, τῆς ἰδέας τῆς «βιοτεχνικῆς χειραφέτησης» κτλ., ἐνῶ ὁ καθένας ξέρει, ὅτι ὅλες αὐτές οἱ ἑνώσεις στήν πραγματικότητα ἐπιδιώκουν σκοπούς πού δέν ἔχουν τίποτε τό κοινό μέ τέτια ὑψηλά προβλήματα, ἀλλά συνδέονται ἁπλῶς μέ τό μέγεθος τοῦ εἰσοδήματος αὐτῶν τῶν μικρονοικοκυρέων, μέ τήν ἑδραίωση τῆς θέσης τους, μέ τήν αὔξηση τοῦ κέρδους τους. Αὐτή ἡ μετατροπή τῶν συνηθισμένων ἀστικῶν καί μικροαστικῶν πόθων σέ κάποιες κοινωνικές πανάκειες ἁπλῶς *ἀδυνατίζει* αὐτούς τούς πόθους, τούς ἀφαιρεῖ τό ζωτικό τους νεῦρο, τήν ἐγγύηση γιά τήν ἐπιταχτικότητα καί τό πραγματοποιήσιμό τους. Ὁ ναρόντικος παιδεύεται νά παρουσιάσει τά ἐπιταχτικά προβλήματα κάθε νοικοκύρη, προαγοραστῆ, ἐμπόρου (πίστωση, ἑνώσεις, τεχνική βοήθεια) σάν γενικά προβλήματα, πού στέκονται πάνω ἀπό τά ἀτομικά συμφέροντα. Ὁ ναρόντνικος φαντάζεται ὅτι ἔτσι δυναμώνει τή σημασία τους, τά ἐξυψώνει, ἐνῶ στήν πραγματικότητα μετατρέπει ἔτσι μιά ζωτική ὑπόθεση, *πού ἐνδιαφέρει* τή μιά ἤ τήν ἄλλη ὁμάδα τοῦ πληθυσμοῦ, σέ φιλισταϊκό πόθο, σέ φιλοσοφία γραφείου, σέ γραφειοκρατικό «συλλογισμό γιά τά ὀφέλη». Μ' αὐτό συνδέεται ἄμεσα καί ἕνα τρίτο περιστατικό. Ἐπειδή δέν καταλαβαίνει ὅτι τά πραχτικά αὐτά μέτρα, ὅπως ἡ πίστη καί ὁ συνεταιρισμός, ἡ τεχνική βοήθεια κτλ., ἐκφράζουν τίς ἀνάγκες τοῦ ἀναπτυσσόμενου καπιταλισμοῦ, ὁ ναρόντνικος δέν εἶναι σέ θέση νά διατυπώσει τίς γενικές καί βασικές ἀνάγκες μιᾶς τέτιας ἀνάπτυξης, καί τίς ἀντικατασταίνει μέ ἀσήμαντα, ἁρπαγμένα στήν τύχη, μεσοβέζικα μέτρα, πού, παρμένα χωριστά, δέν μποροῦν νά ἀσκήσουν ὁποιαδήποτε σοβαρή ἐπίδραση καί εἶναι καταδικασμένα σέ ἀναπόφευκτη ἀποτυχία. Ἄν ὁ ναρόντνικος ἔστεκε ἀνοιχτά καί μέ συνέπεια στήν ἄποψη τοῦ ἐκφραστῆ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης πάνω στόν κεφαλαιοκρατικό δρόμο, θά μποροῦσε ν' ἀντιληφθεῖ *τούς γενικούς ὅρους, τίς γενικές ἀπαιτήσεις* αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης, θά ἔβλεπε ὅτι, ἐφόσον ὑπάρχουν οἱ γενικοί αὐτοί ὅροι (ὁ κυριότερος ἀπ' αὐτούς στό ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας) ὅλα αὐτά τά μικρά του σχέδια καί μέτρα θά πραγματοποιοῦνταν μόνα τους, δηλ. μέ τή δράση τῶν ἴδιων τῶν ἐνδιαφερομένων προσώπων, ἐνῶ ἡ ἀγνόηση τῶν γενικῶν αὐτῶν συνθηκῶν καί ἡ προβολή μόνο πραχτικῶν μέτρων ἐντελῶς ἰδιωτικοῦ χαρακτήρα δέν μπορεῖ παρά νά ὁδηγήσει σέ ἀερολογία. Ἄς σταθοῦμε, γιά παράδειγμα, σ' αὐτό τό ζήτημα

τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας. Ἀπό τό ἕνα μέρος, τό ζήτημα αὐτό εἶναι τόσο γενικό καί βασικό μέσα στά ζητήματα τῆς βιομηχανικῆς πολιτικῆς, ὥστε εἶναι πολύ ἐπίκαιρη ἡ ἐξέτασή του. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, οἱ ἰδιομορφίες τῆς ζωῆς στήν περιοχή τοῦ Πέρμ ἐπιβεβαιώνουν κατά τρόπο πολύ ἐνδιαφέροντα ὅτι τό ζήτημα αὐτό ἔχει κεφαλαιώδη σημασία.

Ὅπως εἶναι γνωστό, τό κύριο φαινόμενο τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς περιοχῆς εἶναι ἡ μεταλλουργική βιομηχανία, πού ἔβαλε στήν περιοχή μιά ὁλότελα ἰδιαίτερη σφραγίδα. Μέ τήν κατάσταση καί τά συμφέροντα τῆς μεταλλουργικῆς βιομηχανίας τῶν Οὐραλίων συνδέεται καί ἡ ἱστορία τοῦ ἐποικισμοῦ καί ἡ σημερινή κατάσταση τῆς περιοχῆς. «Γενικά οἱ ἀγρότες μετακινήθηκαν στά Οὐράλια γιά νά δουλεύουν στούς ἰδιοχτῆτες τῶν ἐργοστασίων» — διαβάζουμε στό γράμμα ἑνός Μπάμπουσκιν, ἀπό τό ἐργοστάσιο Νόβο-Σεργκίνσκ, πού δημοσιεύτηκε στίς «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τή μελέτη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς κτλ.»*. Αὐτά τά ἁπλοϊκά λόγια ἐκφράζουν πολύ σωστά τόν τεράστιο ρόλο τῶν ἰδιοχτητῶν τῶν ἐργοστασίων στή ζωή τῆς περιοχῆς, τή σημασία τους σάν τσιφλικάδων καί ἐργοστασιαρχῶν μαζί, τή συνήθειά τους νά κυριαρχοῦν ἀπόλυτα καί ἀπεριόριστα, νά ἔχουν θέση μονοπωλητῶν, πού στηρίζουν τή βιομηχανία τους στό δικαίωμά τους γαιοκτησίας καί ὄχι στό κεφάλαιο καί στό συναγωνισμό. Οἱ μονοπωλιακές βάσεις τῆς μεταλλουργικῆς βιομηχανίας τῶν Οὐραλίων βρῆκαν τήν ἔκφρασή τους στό νόμο μέ τό γνωστό ἄρθρο 394 τοῦ VII τόμ. τοῦ κώδικα νόμων (κανονισμός γιά τά ὀρυχεῖα), δηλ. μέ τό ἄρθρο, γιά τό ὁποῖο λέχθηκαν καί λέγονται τόσο πολλά στή φιλολογία σχετικά μέ τά Οὐράλια. Ὁ νόμος αὐτός, πού ἐκδόθηκε τό 1806, ἀπαιτεῖ, πρῶτο, τήν ἔγκριση τῆς Διεύθυνσης ὀρυχείων γιά τό ἄνοιγμα ὁποιωνδήποτε ἐργοστασίων στίς πόλεις, ὅπου ὑπάρχουν ὀρυχεῖα, καί δεύτερο ἀπαγορεύει στίς περιοχές τῶν μεταλλουργικῶν ἐργοστασίων τό ἄνοιγμα «ὁποιασδήποτε μανουφακτούρας καί ἐργοστασίου πού ὅλη ἡ παραγωγή τους στηρίζεται κυρίως στήν ἐνέργεια τῆς φωτιᾶς, καί ἀπαιτεῖ κάρβουνο καί ξύλα». Τό 1861 οἱ ἰδιοχτῆτες τῶν μεταλλουργείων τῶν Οὐραλίων ἐπιμένανε ἰδιαίτερα νά περιληφθοῦν οἱ διατάξεις αὐτοῦ τοῦ νόμου στούς ὅρους ἀπελευθέρωσης τῶν ἀγροτῶν, καί τό ἄρ-

* Τεῦχος XVI, σελ. 594-595. Ἡ περικοπή ὑπάρχει στό βιβλίο «Βιοτεχνική παραγωγή», I, 140.

θρο 11 τοῦ κανονισμοῦ γιά τούς ἐργάτες τῶν μεταλλουργείων ἐπαναλαβαίνει μιά παρόμοια ἀπαγόρευση*. Ὁ ἀπολογισμός τῆς διοίκησης τῆς Τράπεζας βιοτεχνίας-βιομηχανίας, γιά τό 1895, λέει ἀνάμεσα στ' ἄλλα: «Ὡστόσο, πιό συχνά διατυπώνονται παράπονα, ὅτι οἱ ὑπάλληλοι τῆς Διεύθυνσης ὀρυχείων καί οἱ κάτοχοι ἐργοστασίων πάνω σέ ἐκχωρημένες γαῖες** ἀπαγορεύουν *ν' ἀνοίγονται* στήν ἀχτίνα τῆς δικαιοδοσίας τους ἐπιχειρήσεις πού λειτουργοῦν μέ φωτιά, καθώς καί παράπονα γιά διάφορα μέτρα πού ἐμποδίζουν τή βιοτεχνική παραγωγή ἐπεξεργασίας μετάλλων» («Δοκίμιο», σελ. 223). Ἔτσι, τά Οὐράλια κι ὥς τά σήμερα διατηροῦν ἀπαρασάλευτες τίς παραδόσεις τοῦ «παλιοῦ καλοῦ καιροῦ», καί ἡ στάση ἀπέναντι στή μικρή ἀγροτική βιομηχανία βρίσκεται ἐδῶ σέ ἀπόλυτη ἁρμονία μέ κείνη τήν «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας» πού ἐξασφάλιζε στά ἐργοστάσια ἐργατικό πληθυσμό, δεμένο μέ τόν τόπο. Οἱ παραδόσεις αὐτές χαρακτηρίζονται πολύ παραστατικά στήν παρακάτω ἀνακοίνωση πού δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα «Πέρμσκιγε Γκουμπέρνσκιγε Βέντομοστι»[120], ἀρ. φύλλου 183 τοῦ 1896· ἡ ἀνακοίνωση παρατίθεται στό «Δοκίμιο» καί πολύ δίκαια ἀποκαλεῖται «βαρυσήμαντη». Νά αὐτή ἡ ἀνακοίνωση: «Τό ὑπουργεῖο Γεωργίας καί Δημοσίων Κτημάτων πρότεινε στούς βιομήχανους μεταλλουργίας τῶν Οὐραλίων νά συζητήσουν τό ζήτημα τῆς δυνατότητας νά πάρουν τά ἐργοστάσια μεταλλουργίας μέτρα γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν

* Βλ. «Βιοτεχν. παραγ.», Ι, 18 - 19. «Δοκίμιο», 222, 223, 244.—«Ἐκθέσεις καί μελέτες γιά τή βιοτεχνική παραγωγή», ἔκδ. τοῦ ὑπουργείου Δημοσίων Κτημάτων καί Γεωργίας, ἄρθρο τοῦ Ἐγκοῦνοφ, στόν ΙΙΙ τόμο. Δημοσιεύοντας τό ἄρθρο τοῦ Ἐγκοῦνοφ, τό ὑπουργεῖο σέ σημείωση ἐκφράζει τήν ἐπιφύλαξη, ὅτι οἱ ἀπόψεις τοῦ ἀρθρογράφου «διαφέρουν οὐσιαστικά ἀπό τίς ἀπόψεις καί τά στοιχεῖα τῆς Γενικῆς Διεύθυνσης ὀρυχείων».—Λοχουγάρη, στό νομό Κρασνοουφίμσκ εἶχαν κλειστεῖ, μέ βάση τούς προαναφερόμενους νόμους, ὥς 400 σιδεράδικα.— Σύγκρ. «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τή μελέτη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς», τεῦχος XVI ἄρθρο τοῦ Β. Ντ. Μπελόφ: «Ἡ βιοτεχνική παραγωγή τῶν Οὐραλίων σέ σχέση μέ τή μεταλλουργία». Ὁ ἀρθρογράφος διηγεῖται, δτι οἱ βιοτέχνες φοβοῦνται τούς αὐστηρούς νόμους καί κρύβουν τίς μηχανές τους. Κάποιος βιοτέχνης κατασκεύασε *πάνω σέ τροχούς,* γιά νά μπορεῖ νά τό κρύβει πιό εὔκολα, ἕνα καμίνι γιά τό λιώσιμο καί τήν κατασκευή μετάλλινων εἰδῶν! (σελ. 18 τοῦ προαναφερόμενου ἄρθρου).

** Ρωσικά: ποσεσσιόνιγε ζαβόντι.—Πρόκειται γιά ἐργοστάσια πού τόν καιρό τῆς δουλοπαροικιας εἶχαν χτιστεῖ ἀπό ἰδιῶτες πάνω σέ ἐκχωρημένες ἀπό τό δημόσιο γαῖες καί μέ δικαίωμα τῶν ἐργοστασιαρχῶν νά χρησιμοποιοῦν σάν δουλοπάροικους τούς ἀγρότες τῆς περιοχῆς πού τούς ἐκχωρήθηκε. *Σημ. μετ.*

βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων στά Οὐράλια. Οἱ βιομήχανοι μεταλλουργίας γνωστοποίησαν στό ὑπουργεῖο ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς στά Οὐράλια θά προξενήσει ζημιά στή μεγάλη βιομηχανία, γιατί καί σήμερα ἀκόμα, μέ τήν ἀδύνατη ἀνάπτυξη τῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων στά Οὐράλια, ὁ πληθυσμός τους δέν μπορεῖ νά δόσει στά ἐργοστάσια τόν ἀπαραίτητο ἀριθμό ἐργατῶν*· καί ὅταν ὁ πληθυσμός θά βρίσκει μεροκάματο στό σπίτι, τά ἐργοστάσια θά κινδυνέψουν νά μείνουν ἐντελῶς χωρίς δουλιά» («Δοκίμιο», σελ. 244). Αὐτή ἡ ἀνακοίνωση ἔκανε τούς συγγραφεῖς τοῦ «Δοκιμίου» ν' ἀναφωνήσουν τά παρακάτω: «Φυσικά, ὁ πρῶτος καί ἀπαραίτητος ὅρος γιά κάθε λογῆς βιομηχανία, *μεγάλη*, *μεσαία* καί *μικρή*, εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας... Στό ὄνομα τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας *ὅλοι οἱ κλάδοι της* πρέπει νά εἶναι νομικά ἰσότιμοι... Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα ἐπεξεργασίας μετάλλου στά Οὐράλια πρέπει ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' ὅλα τά ἔκτακτα δεσμά, πού δημιούργησε ὁ ἐργοστασιακός κανονισμός μέ σκοπό νά περιορίσει τή *φυσιολογική* τους ἀνάπτυξη» (ibid. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας). Διαβάζοντας αὐτό τό συγκινητικό καί πολύ σωστό κατεβατό, πού ὑπερασπίζει τήν «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας», θυμηθήκαμε τό γνωστό μύθο γιά ἕναν μεταφυσικό, πού ἀργοῦσε νά βγεῖ ἀπό τό λάκκο, ρωτώντας, καί τί εἶναι τό σχοινί πού τοῦ ρίξανε, — «μιά ἁπλή τριχιά»![121] Ἔτσι καί οἱ ναρόντνικοι τοῦ Πέρμ σχετικά μέ τήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας, τήν ἐλευθερία ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ, τήν ἐλευθερία συναγωνισμοῦ ρωτοῦν περιφρονητικά: τί εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας — μιά ἁπλή ἀστική διεκδίκηση! Αὐτοί στούς πόθους τους ἀνεβαίνουν πολύ πιό ψηλά· δέ θέλουν τήν ἐλευθερία συναγωνισμοῦ (τί τιποτένιος, στενός, ἀστικός πόθος!), ἀλλά τήν «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας»... Ἀρκεῖ ὅμως τά μανιλοφικά αὐτά ὄνειρα νά βρεθοῦν «πρόσωπο μέ πρόσωπο» μπροστά στήν ἀφκιασίδωτη καί πεζή πραγματικότητα, — καί ἡ πρα-

* Θά παρατηρήσουμε, γιά νά κατατοπίσουμε τόν ἀναγνώστη, ὅτι ἡ στατιστική τῆς μεταλλουργικῆς βιομηχανίας μας ἔχει κιόλας διαπιστώσει ἐπανειλημμένα, ὅτι στά Οὐράλια ὁ ἀριθμός τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν ἀνάλογα μέ τό προϊόν πού παράγεται εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι στή νότια ἤ στήν πολωνική μεταλλουργική περιοχή. Ὁ χαμηλός μισθός ἐργασίας —ἀποτέλεσμα τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἐργάτες εἶναι δεμένοι μέ τή γῆ— κρατᾶ τά Οὐράλια σέ ἀφάνταστα πιό χαμηλό ἐπίπεδο τεχνικῆς σέ σύγκριση μέ τό Νότο καί τήν Πολωνία.

γματικότητα αὐτή μυρίζει ἀμέσως μιά τέτια *«ὀργάνωση τῆς ἐργασίας»*, πού ὁ ναρόντνικος ξεχνάει τή «ζημιά» καί τόν «κίνδυνο» τοῦ καπιταλισμοῦ, τή δυνατότητα «ἄλλων δρόμων γιά τήν πατρίδα» καί κάνει ἔκκληση νά δοθεῖ *«ἐλευθερία στή βιομηχανία»*.

Ἐπαναλαβαίνουμε ὅτι θεωροῦμε αὐτό τόν πόθο βαθύτατα δίκαιο καί νομίζουμε ὅτι ἡ ἄποψη αὐτή (πού δέν τήν συμμερίζεται μόνο τό «Δοκίμιο», ἀλλά σχεδόν ὅλοι οἱ συγγραφεῖς, πού ἔγραψαν πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα) ἀποτελεῖ τιμή γιά τούς ναρόντνικους. Ὅμως... —Τί νά γίνει! Δέν μποροῦμε καθόλου νά ἐπαινέσουμε τούς ναρόντνικους χωρίς νά βάλουμε ἀμέσως ἕνα μεγάλο-μεγάλο «ὅμως», —ἐμεῖς ὡστόσο ἔχουμε νά κάνουμε σχετικά μ' αὐτό δυό οὐσιαστικές παρατηρήσεις.

Πρῶτο. Μποροῦμε νά εἴμαστε σίγουροι πώς ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν ναρόντνικων θά ἀπορίψει μέ ἀγανάχτηση τό γεγονός ὅτι εἶναι σωστή ἡ συνταύτιση ἀπομέρους μας τῆς «ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας» μέ τήν «ἐλευθερία τοῦ καπιταλισμοῦ». Θά ποῦν ὅτι ἡ ἐξάλειψη τῶν μονοπωλίων καί τῶν ὑπολειμμάτων τῆς δουλοπαροικίας εἶναι «ἁπλῶς» διεκδίκηση ἰσοτιμίας, συμφέρον «ὅλης» τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας γενικά καί τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀγρότη ἰδιαίτερα, καί καθόλου τοῦ καπιταλισμοῦ. Ξέρουμε ὅτι οἱ ναρόντνικοι θά τό ποῦν αὐτό. Αὐτό ὅμως δέ θά εἶναι σωστό. Πέρασαν ἤδη πάνω ἀπό ἑκατό χρόνια ἀπό τότε πού τήν «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας» τήν ἔβλεπαν ἔτσι ἰδεαλιστικά-ἀφηρημένα καί τή θεωροῦσαν σάν τό βασικό καί φυσικό (σύγκρ. τήν ὑπογραμμισμένη λέξη στό «Δοκίμιο») «δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου». Ἡ διεκδίκηση τῆς «ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας» καί ἡ πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς διεκδίκησης ἔκανε ἀπό τότε τό γύρο κάμποσων χωρῶν καί παντοῦ ἡ διεκδίκηση αὐτή ἦταν ἔκφραση τῆς μή ἀντιστοιχίας τοῦ ἀναπτυσσόμενου καπιταλισμοῦ μέ τά ὑπολείμματα τῶν μονοπωλίων καί τῶν κανονισμῶν, παντοῦ ἦταν τό σύνθημα τῆς πρωτοπόρας ἀστικῆς τάξης, παντοῦ ὁδηγοῦσε ἁπλῶς στόν ὁλοκληρωτικό θρίαμβο τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ θεωρία ἐξήγησε ἀπό τότε πέρα γιά πέρα ὅλη τήν ἀφέλεια τῆς αὐταπάτης, ὅτι ἡ «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας» εἶναι τάχα διεκδίκηση τοῦ «καθαροῦ λόγου», διεκδίκηση τῆς ἀφηρημένης «ἰσοτιμίας» κι ἔδειξε ὅτι τό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας εἶναι ζήτημα κεφαλαιοκρατικό. Ἡ πραγματοποίηση τῆς «ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας» σέ καμιά περίπτωση δέν εἶναι μόνο «νομικός» μετασχηματισμός· εἶναι βαθιά οἰκονομική

μεταρύθμιση. Ἡ διεκδίκηση τῆς «ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας» σημαίνει πάντα ὅτι δέν ὑπάρχει ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στούς νομικούς κανόνες (πού ἀντανακλοῦν τίς ξεπερασμένες πιά σχέσεις παραγωγῆς) *καί τίς καινούργιες σχέσεις παραγωγῆς*, πού ἀναπτύχθηκαν παρά τούς παλιούς κανόνες, πού ξεπετάχθηκαν μέσ' ἀπ' αὐτούς, καί ἀπαιτοῦν τήν κατάργησή τους. Ἄν τό καθεστώς τῶν Οὐραλίων προκαλεῖ σήμερα μιά γενική κραυγή, γιά «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας», αὐτό σημαίνει ὅτι οἱ κανονισμοί, τά μονοπώλια καί τά προνόμια, πού ἔχουν κληρονομηθεῖ ὑπέρ τῶν τσιφλικάδων-ἰδιοχτητῶν ἐργοστασίων, περιορίζουν *τίς δοσμένες οἰκονομικές σχέσεις, τίς δοσμένες* οἰκονομικές δυνάμεις. Τί εἴδους εἶναι αὐτές οἱ σχέσεις καί αὐτές οἱ δυνάμεις; Εἶναι *σχέσεις ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας*. Οἱ δυνάμεις αὐτές εἶναι δυνάμεις *τοῦ κεφαλαίου*, πού διευθύνει τήν ἐμπορευματική οἰκονομία. Θυμηθεῖτε ἔστω καί τήν προαναφερόμενη «ὁμολογία» τοῦ ναρόντνικου τοῦ Πέρμ: «Ὅλη ἡ βιοτεχνική μας παραγωγή βρίσκεται στά δεσμά τῶν ἰδιωτικῶν κεφαλαίων». Μά καί χωρίς αὐτή τήν ὁμολογία τά ἴδια τά στοιχεῖα τῆς βιοτεχνικῆς ἀπογραφῆς μιλοῦν μόνα τους ἀρκετά εὔγλωττα.

Δεύτερη παρατήρηση. Χαιρετίζουμε τό γεγονός ὅτι οἱ ναρόντνικοι ὑπερασπίζουν τήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας. Τούς χαιρετίζουμε ὅμως στό μέτρο πού εἶναι *συνεπεῖς* σ' αὐτή τήν ὑπεράσπιση. Μήπως ἡ «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας» συνίσταται μόνο στήν ἐξάλειψη τῶν ἀπαγορεύσεων πού δέν ἐπιτρέπουν νά ἀνοίγονται στά Οὐράλια ἐπιχειρήσεις πού λειτουργοῦν μέ τή χρησιμοποίηση φωτιᾶς; Μήπως τό γεγονός ὅτι ὁ ἀγρότης δέν ἔχει τό δικαίωμα νά βγεῖ ἀπό τήν κοινότητα, δέν ἔχει τό δικαίωμα ν' ἀσχοληθεῖ μέ ὁποιοδήποτε βιοτεχνικό ἐπάγγελμα ἤ δουλιά, δέν ἀποτελεῖ πολύ πιό οὐσιαστικό περιορισμό τῆς «ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας»; Μήπως ἡ ἔλλειψη ἐλευθερίας μετακίνησης, μήπως τό γεγονός ὅτι οἱ νόμοι δέν ἀναγνωρίζουν τό δικαίωμα κάθε πολίτη νά διαλέγει γιά τόπο κατοικίας ὁποιαδήποτε κοινότητα, πόλη ἤ χωριό μέσα στό κράτος, δέν περιορίζει τήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας; Μήπως τό γεγονός ὅτι ἡ ἀγροτική κοινότητα εἶναι κλειστή ταξική μορφή ὀργάνωσης, τό γεγονός ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά μποῦν σ' αὐτήν πρόσωπα ἀπό τήν ἐμποροβιομηχανική τάξη δέν περιορίζει τήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας; κτλ. κτλ. Ἀναφέραμε τούς πολύ πιό σπουδαίους, τούς πιό γενικούς, τούς πιό διαδομένους περιορισμούς τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχα-

νίας, πού άσκοῦν τήν ἐπίδρασή τους πάνω σ' ὅλη τή Ρωσία καί πιό πολύ πάνω σ' ὅλη τήν ἀγροτική μάζα. Ἂν «ἡ μεγάλη, ἡ μεσαία καί ἡ μικρή» βιομηχανία πρέπει νά εἶναι ἰσότιμες, τότε δέν πρέπει ἡ τελευταία αὐτή νά ἔχει στό ζήτημα τῆς ἀφαίρεσης τῆς γῆς τά ἴδια δικαιώματα πού ἔχουν καί οἱ δυό πρῶτες; Ἂν οἱ νόμοι, πού ἀφοροῦν τή μεταλλουργική βιομηχανία τῶν Οὐραλίων, ἀποτελοῦν «ἔκτακτα δεσμά, πού ἐμποδίζουν τή φυσιολογική ἀνάπτυξη», μήπως ἡ ἀλληλέγγυα εὐθύνη, τό μή ἐκποιήσιμο τῶν κλήρων, οἱ εἰδικοί νόμοι τῆς κλειστῆς τάξης καί οἱ κανονισμοί γιά τίς μετακινήσεις, γιά τίς μεταβιβάσεις κυριότητας, γιά τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα καί τίς διάφορες ἀσχολίες δέν ἀποτελοῦν «ἔκτακτα δεσμά»; Μήπως δέν «περιορίζουν τή φυσιολογική ἀνάπτυξη»;

Γι' αὐτό ἀκριβῶς πρόκειται, γιά τό ὅτι ὁ ναροντνικισμός καί στό προκείμενο ζήτημα ἔδειξε τόν ἐπαμφοτερισμό καί τή διπροσωπία, πού χαρακτηρίζουν τόσο κάθε ἰδεολογία τοῦ Kleinbürger'ισμοῦ*. Ἀπό τό ἕνα μέρος, οἱ ναρόντνικοι δέν ἀρνοῦνται ὅτι στή ζωή μας ὑπάρχουν πολλά ὑπολείμματα μιᾶς «ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας», πού ἡ προέλευσή της ἀνάγεται στήν περίοδο τοῦ τιμαριωτισμοῦ καί πού βρίσκεται στήν πιό χτυπητή ἀντίθεση μέ τό σύγχρονο οἰκονομικό καθεστώς, μέ ὅλη τήν οἰκονομική καί πολιτιστική ἀνάπτυξη τῆς χώρας. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, δέν μποροῦν παρά νά βλέπουν ὅτι αὐτό τό οἰκονομικό καθεστώς καί αὐτή ἡ ἀνάπτυξη ἀπειλοῦν νά καταστρέψουν τό μικροπαραγωγό καί οἱ ναρόντνικοι, κατατρομαγμένοι γιά τή μοίρα αὐτοῦ τοῦ παλλαδίου τῶν «ἰδανικῶν» τους, προσπαθοῦν ν' ἀνακόψουν τήν πορεία τῆς ἱστορίας, νά σταματήσουν τήν ἐξέλιξη, παρακαλοῦν καί ἱκετεύουν «ν' ἀπαγορευτεῖ» «νά μήν ἐπιτραπεῖ», καί συγκαλύπτουν αὐτό τό ἀξιοθρήνητο ἀντιδραστικό ψέλισμα μέ φράσεις γιά «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας», μέ φράσεις πού δέν μπορεῖ παρά νά ἠχοῦν σάν πικρή εἰρωνεία.

Φυσικά, γιά τόν ἀναγνώστη εἶναι τώρα καθαρό ποιά θά εἶναι ἡ κύρια καί βασική ἀντίρησή μας στό *πραχτικό* πρόγραμμα τῶν ναρόντνικων γιά τά ζητήματα τῆς σύγχρονης βιομηχανίας. Στό βαθμό πού τά μέτρα τῶν ναρόντικων ἀποτελοῦν μέρος ἤ συμπίπτουν μέ τό μετασχηματισμό, πού ἀπό τόν καιρό τοῦ Ἄνταμ Σμίθ λέγεται *ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας* (μέ τήν πλατιά σημασία τῆς λέξης), στό βαθμό αὐτό εἶναι προ-

* —μικροαστισμοῦ. *Ἡ Σύντ.*

οδευτικά. Όμως, πρῶτο, στά μέτρα αὐτά δέν ὑπάρχει τότε τίποτα τό «ναροντνικιστικό», τίποτα πού νά ὑποστηρίζει εἰδικά τή μικρή παραγωγή καί τούς «εἰδικούς δρόμους» τῆς πατρίδας. Δεύτερο, αὐτό τό θετικό μέρος τοῦ προγράμματος τῶν ναρόντνικων ἐξασθενίζει καί παραμορφώνεται μέ τήν ὑποκατάσταση τοῦ γενικοῦ καί βασικοῦ ζητήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας μέ μερικά καί ἀσήμαντα σχέδια καί μέτρα. Καί στό βαθμό πού οἱ πόθοι τῶν ναρόντνικων ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας καί προσπαθοῦν ν' ἀνακόψουν τή σύγχρονη ἀνάπτυξη, εἶναι ἀντιδραστικοί καί παράλογοι καί ἡ πραγματοποίησή τους δέν μπορεῖ νά προξενήσει παρά μόνο ζημιά. Ἂς φέρουμε μερικά παραδείγματα. Ἡ πίστη. Ἡ πίστη εἶναι θεσμός τῆς πιό ἀναπτυγμένης ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας τῶν πιό ἀναπτυγμένων ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα στούς πολίτες. Ἡ πραγματοποίηση τῆς «ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας» ὁδηγεῖ ἀναπόφευχτα στή δημιουργία πιστωτικῶν ἱδρυμάτων μέ τή μορφή ἐμπορικῶν ἱδρυμάτων, στήν ἐξάλειψη τῆς κλειστῆς ταξικῆς μορφῆς ὀργάνωσης τῶν ἀγροτῶν, στήν προσέγγισή τους πρός τίς τάξεις, πού χρησιμοποιοῦν πιό πολύ τήν πίστωση, στήν αὐτοτελῆ δημιουργία πιστωτικῶν ἑταιριῶν ἀπό διάφορα ἐνδιαφερόμενα πρόσωπα κτλ. Ἀντίθετα, τί σημασία μποροῦν νάχουν τά πιστωτικά μέτρα, πού προσφέρουν «στούς μουζίκους» οἱ ζέμτσι καί ἡ λοιπή «διανόηση», ἐφόσον οἱ νόμοι καί οἱ θεσμοί βάζουν τήν ἀγροτιά σέ μιά κατάσταση, *πού ἀποκλείει* τήν κανονική καί ἀναπτυγμένη ἐμπορευματική κυκλοφορία, σέ μιά κατάσταση, ὅπου στή θέση τῆς περιουσιακῆς εὐθύνης (βάσης τῆς πίστης) πολύ πιό εὔκολη, πιό πραγματοποιήσιμη, πιό προσιτή, καί πιό διαδομένη εἶναι... *ἡ ξεπληρωμή μέ δουλιά!* Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες τά πιστωτικά μέτρα θά μείνουν πάντα ξένα φυτά, φερμένα ἀπέξω, φυτεμένα σέ ἐντελῶς ἀκατάλληλο ἔδαφος, θ' ἀποδειχτοῦν μέτρα θνησιγενῆ πού μποροῦσαν νά τά δημιουργήσουν μόνο ὀνειροπόλοι διανοούμενοι τύπου Μανίλοφ καί μερικοί καλοθελητές ὑπάλληλοι, πού τούς κοροϊδεύουν καί θά τούς κοροϊδεύουν οἱ πραγματικοί *ἔμποροι τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου*. Γιά νά μή λέμε μόνο λόγια, θ' ἀναφέρουμε τή γνώμη τοῦ Ἐγκοῦνοφ (τό προαναφερόμενο ἄρθρο), πού κανείς δέν μπορεῖ νά τόν ὑποπτευθεῖ γιά... «ὑλισμό». Γιά τίς ἀποθῆκες τῶν βιοτεχνῶν ὁ Ἐγκοῦνοφ λέει: «ἀκόμα καί ἀπό τίς πιό εὐνοϊκές τοπικές συνθῆκες μιά ἀκίνητη ἀποθήκη, καί μάλιστα μοναδική σ' ἕναν ὁλόκληρο νομό, ποτέ δέ θ'

ἀντικαταστήσει, μά καί δέν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τόν αἰωνίως μετακινούμενο καί προσωπικά ἐνδιαφερόμενο ἔμπορο». Γιά τή βιοτεχνική τράπεζα τοῦ Πέρμ διαβάζουμε: γιά νά πάρει δάνειο ὁ βιοτέχνης πρέπει νά ὑποβάλλει αἴτηση ἤ στήν τράπεζα ἤ στόν πράχτορά της καί νά προτείνει ἐγγυητές. Ἔρχεται ὁ πράχτορας, ἐλέγχει τήν αἴτηση τοῦ βιοτέχνη, συγκεντρώνει λεπτομερειακά στοιχεῖα γιά τήν παραγωγή κτλ. «καί στέλνει στή διεύθυνση τῆς τράπεζας ὅλο αὐτό τό σωρό τῶν χαρτιῶν σχετικά μέ τό βιοτέχνη». Ὅταν ἐγκριθεῖ τό δάνειο, ἡ τράπεζα στέλνει τό χρεωστικό γραμμάτιο (μέσω τοῦ πράχτορα ἤ τῆς τοπικῆς διοίκησης). Ὅταν ὁ χρεώστης τό ὑπογράψει (μέ πιστοποίηση τῆς ὑπογραφῆς του ἀπό τίς τοπικές ἀρχές) καί τό ἐπιστρέψει στήν τράπεζα, — μόνο τότε τοῦ στέλνουν τά χρήματα. Ἄν τό δάνειο τό παίρνει κάποιο ἀρτέλ, ἀπαιτεῖται ἀντίγραφο τοῦ συνεταιρικοῦ συμβολαίου. Οἱ πράχτορες πρέπει νά παρακολουθοῦν ὥστε τά δάνεια νά ξοδεύονται ἀκριβῶς γιά τό σκοπό πού δόθηκαν, νά μή χαλᾶν οἱ δουλιές τῶν πελατῶν κτλ. «Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἡ τραπεζιτική πίστωση δέν μπορεῖ σέ καμιά περίπτωση νά θεωρηθεῖ προσιτή στούς βιοτέχνες· μποροῦμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα, ὅτι πολύ πιό πρόθυμα ὁ βιοτέχνης θά προτιμήσει νά ψάξει νά βρεῖ πίστωση ἀπό τόν ντόπιο πλούσιο, παρά νά ὑποβληθεῖ σ' ὅλες τίς παραπάνω ταλαιπωρίες, νά πληρώσει τά ταχυδρομικά, τά συμβολαιογραφικά καί τά τοπικά ἔξοδα, νά περιμένει μῆνες ὁλόκληρους, ἀπό τή μέρα πού τοῦ παρουσιάστηκε ἡ ἀνάγκη δανείου ὥς τή μέρα πού θά τό πάρει, καί νά βρίσκεται ὑπό ἔλεγχο σ' ὅλο τό διάστημα γιά τό ὁποῖο χορηγεῖται αὐτό τό δάνειο» (σελ. 170 τοῦ προαναφερόμενου ἄρθρου). Ὅσο ἀνόητη εἶναι ἡ γνώμη τῶν ναρόντνικων γιά κάποια ἀντικεφαλαιοκρατική πίστη, ἄλλο τόσο παράλογες, ἀδέξιες καί λίγο ἀποτελεσματικές εἶναι οἱ ἀπόπειρες αὐτοῦ τοῦ εἴδους (μέ ἀκατάλληλα μέσα) νά γίνει μέ τίς δυνάμεις τῶν «διανοουμένων» καί τῶν ὑπαλλήλων ἐκεῖνο, πού παντοῦ καί πάντα εἶναι ἡ καθαυτό δουλιά τῶν ἐμπόρων. — Τεχνική μόρφωση. Μοῦ φαίνεται ὅτι μποροῦμε πιά καί νά μή μιλήσουμε γι' αὐτό... Θά θυμίσουμε ἴσως τό ἄξιο «αἰώνιας ὑπόμνησης» σχέδιο τοῦ γνωστοῦ προοδευτικοῦ συγγραφέα μας κ. Γιουζακόφ νά δημιουργήσει στή Ρωσία γεωργικά γυμνάσια γιά νά μποροῦν οἱ φτωχοί ἀγρότες καί ἀγρότισσες *νά ξεπληρώνουν μέ δουλιά*

τά δίδαχτρά τους, δουλεύοντας, λχ., μάγειροι ἤ πλύστρες*... Τά ἀρτέλ. Ποιός ὅμως δέν ξέρει ὅτι τά βασικά ἐμπόδια γιά τή διάδοσή τους βρίσκονται στίς παραδόσεις τῆς ἴδιας ἐκείνης «ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας», πού βρῆκε τήν ἀντανάκλασή της καί στούς νόμους γιά τή μεταλλουργία τῶν Οὐραλίων; Ποιός δέν ξέρει ὅτι ἡ ἐφαρμογή τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας σέ ὅλη της τήν ἔκταση ὁδήγησε παντοῦ καί πάντοτε σέ πρωτοφανῆ ἄνθιση καί ἀνάπτυξη κάθε λογῆς ἑνώσεων καί ὀργανώσεων; Εἶναι πάρα πολύ κωμικό νά βλέπει κανείς πῶς ἕνας ναρόντνικος προσπαθεῖ νά παρουσιάσει τόν ἀντίπαλό του σάν ἐχθρό τῆς ὀργάνωσης σέ ἀρτέλ, ἑνώσεις κτλ. γενικά. Αὐτό σημαίνει, ἀλήθεια, νά ρίχνεις τό φταίξιμο στούς ἄλλους! Τό ζήτημα ὅμως εἶναι ὅτι, ἀναζητώντας τίς ἰδέες τοῦ συνεταιρίζεσθαι καί τά μέσα γιά τήν πραγματοποίησή τους, δέν πρέπει νά βλέπουμε πρός τά πίσω, στό παρελθόν, στήν πατριαρχική χειροτεχνία καί στή μικρή παραγωγή, πού γεννοῦν τήν ἐξαιρετική ἀπομόνωση, τόν κατατεμαχισμό, καί τήν πρωτόγονη κατάσταση τῶν παραγωγῶν, —ἀλλά μπροστά, πρός τό μέλλον, πρός τήν πλευρά τῆς ἀνάπτυξης τοῦ μεγάλου βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ.

Ξέρουμε πολύ καλά μέ τί μεγάλη περιφρόνηση θά δεχθεῖ ὁ ναρόντνικος αὐτό τό πρόγραμμα τῆς βιομηχανικῆς πολιτικῆς, πού ἀντιπαρατίθεται στό δικό του. «Ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας»! Πόσο παλιός, στενός, μαγχεστριανός**, ἀστικός πόθος! Ὁ ναρόντνικος εἶναι πεπεισμένος ὅτι αὐτό τό πράγμα εἶναι γι' αὐτόν überwundener Standpunkt***, ὅτι αὐτός μπόρεσε νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπό τά ἐφήμερα καί μονόπλευρα συμφέροντα πού βρίσκονται στή βάση ἑνός τέτιου πόθου, ὅτι μπόρεσε νά ὑψωθεῖ ὥς τίς πιό βαθιές καί τίς πιό καθαρές ἰδέες γιά τήν «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας»... Στήν πραγματικότητα *κατρακύλησε* ἁπλῶς ἀπό τήν προοδευτική ἀστική ἰδεολογία

* Βλ. τό ἑπόμενο ἄρθρο. (Σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 497-531. *Ἡ Σύντ.).*

** Θά βρεθοῦν ἴσως ἄνθρωποι πού θά νομίσουν, ὅτι ἡ «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας» ἀποκλείει τέτια μέτρα σάν τούς «ἐργοστασιακούς» νόμους κτλ. Λέγοντας «ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας», ἐννοοῦμε τήν ἐξάλειψη τῶν ἐμποδίων στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, πού *ἔμειναν ἀπό τό παρελθόν*. Ἡ ἐργοστασιακή ὅμως νομοθεσία, ὅπως καί τά ἄλλα μέτρα τῆς σύγχρονης λεγόμενης Sozialpolitik (κοινωνικῆς πολιτικῆς.*Ἡ Σύντ.*), *προϋποθέτει* μεγάλη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί μέ τή σειρά της *προωθεῖ* αὐτή τήν ἀνάπτυξη.

*** —ξεπερασμένη ἄποψη. *Ἡ Σύντ.*

στήν ἀντιδραστική μικροαστική ἰδεολογία, πού ταλαντεύεται ἀνίσχυρη ἀνάμεσα στήν τάση νά ἐπιταχυνθεῖ ἡ σύγχρονη οἰκονομική ἀνάπτυξη καί στήν τάση ν' ἀναχαιτιστεῖ, ἀνάμεσα στά συμφέροντα τῶν μικρονοικοκυρέων καί στά συμφέροντα τῆς ἐργασίας. Στό προκείμενο ζήτημα τά τελευταῖα αὐτά συμπίπτουν μέ τά συμφέροντα τοῦ μεγάλου βιομηχανικοῦ κεφαλαίου.

ΑΠ' ΑΦΟΡΜΗ ΕΝΑ ΣΧΟΛΙΟ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ

Στήν ἐφημερίδα «Ρούσκιγε Βέντομοστι»[122] ἀρ. φύλλου 239 (τῆς 30 τοῦ Αὐγούστου) δημοσιεύτηκε ἕνα ἀρθράκι τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι: «Γύρω ἀπό μερικά ζητήματα τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ». «Ζώντας στό χωριό καί ἔχοντας ταχτική ἐπικοινωνία μέ τό λαό», ὁ ἀρθρογράφος «ἀντιμετώπισε ἀπό πολύν καιρό» μερικά ζητήματα τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, ζητήματα, πού ἡ λύση τους μέ τά κατάλληλα «μέτρα» ἀποτελεῖ «ἀνυπέρθετη ἀνάγκη», «ἐπιταχτική ἀνάγκη». Ὁ ἀρθογράφος λέει πώς εἶναι βέβαιος ὅτι τά «σύντομα σχόλιά» του γιά ἕνα θέμα τέτιας σημασίας «θά βροῦν ἀπήχηση στούς κύκλους τῶν προσώπων, πού ἐνδιαφέρονται γιά τίς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ» καί ὅτι ἐπιθυμεῖ τό σχόλιό του, νά προκαλέσει μιά ἀνταλλαγή γνωμῶν γύρω ἀπό τά ζητήματα πού ἀνακινεῖ.

Ὁ «στόμφος», μέ τόν ὁποῖο εἶναι γραμμένο τό ἀρθράκι τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι, καί ἡ ἀφθονία πομπωδῶν λέξεων σέ κάνουν νά πιστέψεις στήν ἀρχή, ὅτι πρόκειται γιά κάποια πραγματικά σοβαρά, ἐπιταχτικά, φλέγοντα ζητήματα τῆς σύγχρονης ζωῆς. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, οἱ προτάσεις τοῦ ἀρθρογράφου δίνουν ἁπλῶς ἀκόμα ἕνα, καί ἐξαιρετικά χτυπητό, παράδειγμα τῆς ἀληθινά μανιλοφικῆς σχεδιομανίας, στήν ὁποία ἔχουν συνηθίσει τό ρωσικό κοινό οἱ δημοσιολόγοι τοῦ ναροντνικισμοῦ. Νά γιατί νομίσαμε πώς δέ θά ἦταν ἀνώφελο νά ποῦμε τή γνώμη μας γιά τά ζητήματα πού ἀνακίνησε ὁ κ. Ν. Λεβίτσκι.

Τά «ζητήματα» πού ἀπαρίθμησε ὁ κ. Ν. Λεβίτσκι εἶναι πέντε (κατά παραγράφους) καί μάλιστα ὁ ἀρθρογράφος ὄχι μόνο δίνει «ἀπάντηση» σέ κάθε «ζήτημα», μά καί ὑποδείχνει ἀπολύτως συγκεκριμένα καί τά ἀνάλογα «μέτρα». Τό πρῶτο ζήτημα εἶναι μιά «φτηνή καί προσιτή» πίστη, ἡ ἐξάλειψη τῆς αὐθαιρεσίας τῶν τοκογλύφων, «τῶν κουλάκων καί τῶν κάθε λογῆς παρασίτων καί ληστῶν». Τό μέτρο πού προτεί-

νει εἶναι «νά δημιουργηθεῖ ἕνας πιό ἁπλοποιημένος τύπος ἀγροτικῶν ταμείων τοῦ χωριοῦ», καί ὁ ἀρθρογράφος σχεδιάζει νά χορηγοῦνται ταμιευτικά βιβλιάρια ἀπό τά ταμεῖα τῆς κρατικῆς τράπεζας ὄχι σέ ἄτομα, ἀλλά σέ εἰδικά ὀργανωμένες συντροφιές, πού θά κάνουν καταθέσεις καί θά παίρνουν δάνεια μέσω ἑνός ταμία.

Νά λοιπόν σέ ποιό συμπέρασμα ὁδήγησε τόν ἀρθρογράφο, πάνω στό τόσο συνηθισμένο ζήτημα τῆς πίστης, ἡ μακρόχρονη «ἐπικοινωνία μέ τό λαό»: «δημιουργία» ταμείων νέου τύπου! Ὁ ἀρθογράφος ὑποθέτει, ὁλοφάνερα, ὅτι στή χώρα μας ξοδεύεται πολύ λίγο χαρτί καί μελάνι γιά τήν κατάστρωση ἀμέτρητων «τύπων», «προτύπων», «καταστατικῶν», «ὑποδειγματικῶν καταστατικῶν», «κανονικῶν καταστατικῶν» κτλ. κτλ. «Ζώντας στό χωριό», ὁ πραχτικιστής μας δέν εἶδε κανενός εἴδους ἄλλα πιό σοβαρά ζητήματα ἀπό κεῖνα πού γεννάει ἡ ἐπιθυμία ν' ἀντικατασταθεῖ ὁ «κουλάκος» «μέ φτηνή καί προσιτή πίστη». Δέ θ' ἀρχίσουμε φυσικά νά μιλᾶμε ἐδῶ γιά τή σημασία τῆς πίστης: παίρνουμε *σάν δοσμένο* τό σκοπό τοῦ ἀρθρογράφου καί ἐξετάζουμε ἀπό καθαρά πραχτική πλευρά τά μέσα, πού ἀπαριθμεῖ μέ τόσο στόμφο ὁ ἀρθρογράφος. Ἡ πίστη εἶναι θεσμός τῆς ἀναπτυγμένης ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας. Γεννιέται τό ἐρώτημα: εἶναι δυνατό νά δημιουργηθεῖ ἕνας τέτιος θεσμός μέσα στήν ἀγροτιά μας, ἡ ὁποία χάρη στά ἀναρίθμητα ὑπολείμματα τῶν νόμων καί τῶν ἀπαγορεύσεων τῆς κλειστῆς τάξης, βρίσκεται σέ συνθῆκες, πού *ἀποκλείουν* τήν κανονική, ἐλεύθερη, πλατιά καί ἀναπτυγμένη ἐμπορευματική κυκλοφορία; Δέν εἶναι γελοῖο, μιλώντας γιά τίς ζωτικές καί ἐπιταχτικές ἀνάγκες τοῦ λαοῦ, ν' ἀνάγεις τό ζήτημα τῆς πίστης στή σύνταξη «καταστατικῶν» νέου τύπου καί ν' ἀποσιωπᾶς τελείως τήν ἀνάγκη *νά καταργηθοῦν* ἕνα σωρό «καταστατικά», πού ἐμποδίζουν τήν κανονική ἐμπορευματική κυκλοφορία στήν ἀγροτιά, ἐμποδίζουν τήν ἐλεύθερη κυκλοφορία τῶν περιουσιῶν, κινητῶν καί ἀκινήτων, τήν ἐλεύθερη μετακίνηση τῶν ἀγροτῶν ἀπό τόν ἕναν τόπο στόν ἄλλο καί ἀπό τή μιά ἀπασχόληση στήν ἄλλη, τήν ἐλεύθερη εἴσοδο στίς ἀγροτικές κοινότητες προσώπων, πού ἀνήκουν σέ ἄλλες τάξεις καί ἄλλα στρώματα; Ὑπάρχει κωμικότερο πράγμα ἀπό τό νά ἀντιπαλαίβεις τούς «κουλάκους, τούς τοκογλύφους, τά παράσιτα, τούς ληστές» μέ τήν τελειοποίηση τῶν «καταστατικῶν» τῶν πιστωτικῶν ταμείων; Ἡ τοκογλυφία στίς χειρότερες μορφές της κρατιέται πιό γερά ἀπ' ὅλα στό χωριό

μας γιατί τό χωριό μας ἔχει κλειστό χαρακτήρα, γιατί ὑπάρχουν χιλιάδες δεσμά, πού παρεμποδίζουν τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας —καί νά, ὁ πραχτικός ἀρθρογράφος μας δέν ἀναφέρει οὔτε λέξη γι' αὐτά τά δεσμά καί δηλώνει ὅτι τό ζωτικό πρόβλημα τῆς ἀγροτικῆς πίστης εἶναι ἡ ἐπεξεργασία *νέων* καταστατικῶν. Κατά πάσα πιθανότητα οἱ ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες, ὅπου τό χωριό βρίσκεται ἀπό καιρό σέ συνθῆκες, πού ἀντιστοιχοῦν στήν ἐμπορευματική κυκλοφορία, κι ὅπου ἡ πίστη πῆρε πλατιά ἀνάπτυξη, κατά πάσα πιθανότητα οἱ χῶρες αὐτές σημείωσαν τέτια ἐπιτυχία χάρη στά ἄφθονα «καταστατικά», πού σύνταξαν καλόβουλοι δημόσιοι ὑπάλληλοι!

Τό δεύτερο ζήτημα εἶναι ἡ «ἀπελπιστική κατάσταση τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας σέ περίπτωση θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ της», καθώς καί ἡ «ἐπιταχτική ἀνάγκη» «νά διαφυλάσσεται καί νά περιφρουρεῖται μέ ὅλα τά δυνατά μέτρα καί τρόπους ὁ ἐργαζόμενος γεωργικός πληθυσμός τοῦ χωριοῦ». Ὅπως βλέπετε, ὅσο προχωροῦμε παραπέρα, τόσο τά «ζητήματα» τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι γίνονται πιό πλατιά, πιό μεγαλεπήβολα! Ἄν τό πρῶτο ζήτημα ἀφοροῦσε τόν πιό συνηθισμένο ἀστικό θεσμό, πού τήν ὠφελιμότητά του θά μπορούσαμε νά τήν αναγνωρίσουμε μόνο μέ πολύ μεγάλες ἐπιφυλάξεις, ἐδῶ πιά βάζουν μπροστά μας ἕνα ζήτημα μέ τόσο τεράστια σπουδαιότητα, πού «καταρχήν» ἀναγνωρίζουμε ἀπόλυτα τό ζωτικό του χαρακτήρα καί δέν μποροῦμε παρά νά ἐκφράσουμε στόν ἀρθρογράφο τή συμπάθειά μας γιατί *θέτει* ἕνα τέτιο ζήτημα. Σ' αὐτό ὅμως τό τεράστιο ζήτημα ἀνταποκρίνεται κατά τόν ναρόντνικό μας, καί ἕνα «μέτρο» τεράστιας... πῶς νά ἐκφραστοῦμε πιό ἤπια;... ἀνοησίας. Ἀκοῦστε: «...εἶναι ἐπιταχτική ἀνάγκη νά ὀργανωθεῖ καί νά ἐφαρμοστεῖ ἡ ὑποχρεωτική (sic!*) *μαζική, φτηνή ὡς τό ἐλάχιστο δυνατό ὅριο, ἀμοιβαία ἀσφάλιση τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ*** (μέ εταιρίες, συντροφιές, συνεταιρισμούς κτλ.). Συνάμα πρέπει νά ξεκαθαριστεῖ ὁ ρόλος καί ἡ συμμετοχή σ' αὐτό τό ἔργο α) τῶν ἰδιωτικῶν ἀσφαλιστικῶν ἑταιριῶν, β) τῶν ζέμστβο καί γ) τοῦ κράτους».

Δέν εἶναι καθόλου διορατικοί οἱ μουζίκοι μας! Δέ σκέφτονται πώς ἄν πεθάνει ὁ νοικοκύρης, ἡ οἰκογένειά του θά βρεθεῖ

---

* —ἔτσι! *Ἡ Σύντ.*

** Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ ἀρθρογράφου.

στήν ἀνάγκη νά ζητιανεύει· πώς ἄν δέν εἶναι καλή ἡ σοδιά θά πεθάνει ἀπό τήν πείνα, κι ἄν θά ἔχει κάποτε καλή σοδιά, καί πάλι δέν πρόκειται νά γλυτώσει τή ζητιανιά, γυρίζοντας ἀπό τίς ἀποτυχημένες ἀναζητήσεις «μεροκάματου»! Δέ φαντάζονται αὐτοί οἱ ἀνόητοι μουζίκοι, ὅτι ὑπάρχει στόν κόσμο ἡ «ἀσφάλιση τῆς ζωῆς», ὅτι ἐδῶ καί πολύν καιρό πολλοί καλοί κύριοι ἐπωφελοῦνται ἀπ' αὐτή τήν ἀσφάλιση καί ὅτι ἄλλοι καλοί κύριοι (οἱ κάτοχοι μετοχῶν τῶν ἀσφαλιστικῶν ἑταιριῶν) κερδίζουν χρήματα ἀπ' αὐτήν. Δέ φαντάζεται ὁ πεινασμένος «Σισόικα»[123] ὅτι ἀρκεῖ νά ὀργανώσει, μαζί μέ τόν ἐξίσου πεινασμένο «Μιτιάι», μιά ἑταιρία γιά ἀμοιβαία ἀσφάλιση τῆς ζωῆς (μέ ἐλάχιστη, ἐλαχιστότατη εἰσφορά!) — καί οἱ οἰκογένειές τους θά εἶναι ἀσφαλισμένες σέ περίπτωση θανάτου τοῦ νοικοκύρη! Εὐτυχῶς, γι' αὐτούς τούς κοντόφθαλμους μουζίκους, σκέφτεται ἡ φωτισμένη ναροντνικιστική διανόησή μας· ἕνας ἀπό τούς ἐκπροσώπους αὐτῆς τῆς διανόησης, «ζώντας στό χωριό καί ἔχοντας ταχτική ἐπικοινωνία μέ τό λαό», «ἀπό πολύν καιρό σκέφτηκε» αὐτό τό μεγαλεπήβολο, σέ συγκλονιστικό βαθμό μεγαλεπήβολο «σχέδιο»!

Τό τρίτο ζήτημα «Σέ σύνδεση μ' αὐτό εἶναι ἀνάγκη νά μπεῖ καί νά συζητηθεῖ τό ζήτημα τοῦ σχηματισμοῦ *ἑνός κεφαλαίου γιά ὅλη τήν αὐτοκρατορία, μέ σκοπό τήν ἀσφάλιση τῆς ζωῆς τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ**, ἀκριβῶς ὅπως ὑπάρχει ἕνα κεφάλαιο ἐπισιτιστικό καί ἕνα κεφάλαιο πυροσβεστικῆς ὑπηρεσίας γιά ὅλη τήν αὐτοκρατορία». Εἶναι αὐτονόητο ὅτι μιά καί πρόκειται γιά ἀσφάλιση πρέπει νά συζητηθεῖ τό πρόβλημα τῆς δημιουργίας κεφαλαίου. Νομίζουμε, ὅμως, ὅτι ὁ ἀξιότιμος ἀρθρογράφος ἄφησε ἐδῶ ἕνα οὐσιαστικό κενό. Μήπως δέν εἶναι ἐπίσης «ἀναγκαῖο νά τεθεῖ καί νά συζητηθεῖ» τό ζήτημα σέ ποιό ὑπουργεῖο καί σέ ποιά διεύθυνση ὑπουργείου θά ὑπάγεται ὁ σχεδιαζόμενος ὀργανισμός; Ἀπό τό ἕνα μέρος, δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι πρέπει νά ὑπάγεται στή διεύθυνση οἰκονομικῶν τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἐνδιαφέρει ἄμεσα καί τό τμῆμα τῶν ζέμστβο τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν. Ἀπό μιά τρίτη πλευρά, οἱ ἀσφαλίσεις πρέπει νά διευθύνονται καί ἀπό τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν. Γιαυτό δέ θά ἦταν πιό σκόπιμο νά προβλέπει τό σχέδιο τήν ἵδρυση εἰδικῆς «Γενικῆς διεύθυνσης τῆς κρατικῆς ὑποχρεωτικῆς ἀμοιβαίας ἀσφάλισης τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ ἀγρο-

* Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ ἀρθρογράφου.

τικοῦ πληθυσμοῦ», κάτι, λχ., ἀνάλογο μέ τή *Γενική διεύθυνση κρατικῶν ἱπποφορβείων;*

Τό τέταρτο ζήτημα. «Σέ συνέχεια, ἐπειδή στή Ρωσία εἶναι διαδομένοι σέ τεράστια ἔκταση κάθε λογῆς συνεταιρισμοί, καί ἐπειδή εἶναι ἀναμφισβήτητη ἡ ὠφελιμότητα καί ἡ σημασία τους γιά τή λαϊκή οἰκονομία, ἔχει ὡριμάσει ἡ ἐπιτακτική ἀνάγκη 4) νά ὀργανωθεῖ μιά ξέχωρη εἰδική *'Εταιρία γιά τή βοήθεια τῶν γεωργικῶν καί ἄλλων συνεταιρισμῶν».* Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι οἱ κάθε λογῆς συνεταιρισμοί ὠφελοῦν τίς τάξεις ἐκεῖνες τοῦ πληθυσμοῦ, πού τούς ὀργανώνουν. Εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητο ὅτι καί γιά ὅλη τή λαϊκή οἰκονομία ἡ συνένωση τῶν ἐκπροσώπων τῶν διάφορων τάξεων θά εἶναι πολύ ὠφέλιμη. Κρίμα μόνο πού ὁ ἀρθρογράφος τοῦ κάκου ἐνθουσιάζεται ὑπερβολικά, καί μᾶς λέει ὅτι «στή Ρωσία εἶναι διαδομένοι σέ τεράστια ἔκταση κάθε λογῆς συνεταιρισμοί». 'Ο καθένας ξέρει ὅτι στή Ρωσία, σέ σύγκριση μέ ὁποιαδήποτε δυτικοευρωπαϊκή χώρα «οἱ κάθε λογῆς συνεταιρισμοί» εἶναι *σέ ἀπίστευτο βαθμό λίγοι, ἀφάνταστα λίγοι...* «'Ο καθένας ξέρει»... ἐκτός ἀπό τόν ὀνειροπόλο Μανίλοφ. Αὐτό τό ξέρει, λχ., καί ἡ σύνταξη τῆς ἐφημερίδας «Ρούσκιγε Βέντομοστι», πού *πρίν* ἀπό τό ἄρθρο τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι δημοσίευσε ἕνα πολύ ἐνδιαφέρον καί πλούσιο σέ περιεχόμενο ἄρθρο, «Τά συνδικάτα στή Γαλλία», καί ὁ κ. Ν. Λεβίτσκι θά μποροῦσε νά μάθει ἀπ' αὐτό τό ἄρθρο πόσο μεγάλη ἔκταση ἔχουν πάρει στήν κεφαλαιοκρατική Γαλλία (σέ σύγκριση μέ τή μή κεφαλαιοκρατική Ρωσία) «οἱ *κάθε λογῆς* συνεταιρισμοί». 'Υπογραμμίζω τό «κάθε λογῆς», γιατί κι ἀπ' αὐτό τό ἄρθρο μπορεῖ εὔκολα νά δεῖ κανείς, λχ., ὅτι στή Γαλλία ὑπάρχουν τεσσάρων εἰδῶν συνδικάτα: 1) συνδικάτα τῶν ἐργατῶν (2 163 συνδικάτα μέ 419 172 μέλη)· 2) συνδικάτα τῶν ἀφεντικῶν (1 622 μέ 130 752 μέλη)· 3) γεωργικά συνδικάτα (1188 μέ 398 048 μέλη) καί 4) μιχτά συνδικάτα (173 μέ 31 126 μέλη). Κάντε μιά πρόσθεση, κ. Λεβίτσκι! Θά βρεῖτε σχεδόν ἕνα ἑκατομμύρια ἄτομα (979 χιλιάδες) ἑνωμένα σέ «κάθε λογῆς συνεταιρισμούς», καί πέστε μας τώρα, μέ τό χέρι στήν καρδιά, δέ νιώθετε ντροπή γιά τή φράση, πού σᾶς ξέφυγε, ὅτι «στή Ρωσία εἶναι διαδομένοι σέ τεράστια κλίμακα οἱ κάθε λογῆς (sic!!!) συνεταιρισμοί»; Μήπως δέ βλέπετε πόσο κωμική, πόσο θλιβερά κωμική ἐντύπωση προξενεῖ τό ἄρθρο σας, δημοσιευμένο δίπλα στούς ψυχρούς ἀριθμούς γιά τά «συνδικάτα στή Γαλλία»! Οἱ κακόμοιροι οἱ γάλλοι, πού στή χώρα τους, ὅπως φαίνεται, ἡ πληγή

τοῦ καπιταλισμοῦ δέν ἐπέτρεψε νά διαδοθοῦν σέ τεράστια ἔκταση «οἱ κάθε λογῆς συνεταιρισμοί», ἀσφαλῶς, θά ξεσποῦσαν σέ ὁμηρικά γέλια ἀκούγοντας τήν πρόταση νά ὀργανωθεῖ μιά «ξέχωρη εἰδική ἑταιρία»... γιά νά βοηθήσει στήν ὀργάνωση κάθε λογῆς ἑταιριῶν! Εἶναι ὅμως αὐτονόητο, ὅτι τά γέλια αὐτά θά ἦταν ἁπλῶς μιά ἐκδήλωση τῆς γνωστῆς ἐπιπολαιότητας τοῦ γάλλου, πού εἶναι ἀνίκανος νά καταλάβει τή σοβαρότητα τοῦ ρώσου. Αὐτοί οἱ ἐπιπόλαιοι γάλλοι δέν ὀργανώνουν μόνο «κάθε λογῆς συνεταιρισμούς», χωρίς νά ἔχουν ὀργανώσει προκαταβολικά «ἑταιρίες γιά τή βοήθεια τῶν συνεταιρισμῶν», ἀλλά ἀκόμα — horribile dictu!* — δέ συντάσσουν προκαταβολικά «πρότυπα», «κανονικά» καταστατικά καί «ἁπλοποιημένους τύπους» διάφορων ἑταιριῶν!

Τό πέμπτο ζήτημα... (ὡρίμασε ἡ ἐπιταχτική ἀνάγκη) «νά ἐκδοθεῖ δίπλα σ' αὐτή τήν ἑταιρία (ἤ ξέχωρα) *ἕνα εἰδικό ὄργανο.... ἀφιερωμένο ἀποκλειστικά στή μελέτη τοῦ συνεταιριστικοῦ ζητήματος στή Ρωσία καί στό ἐξωτερικό...»*.

— Ναί, ναί, κ. Λεβίτσκι! Ὅταν τό χαλασμένο στομάχι του ἐμποδίζει ἕναν ἄνθρωπο νά τρώει ὅπως πρέπει, τότε δέν τοῦ μένει παρά νά διαβάζει πῶς τρῶνε οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι. Μόνο πού καί οἱ γιατροί δέ θά ἐπέτρεπαν, ἴσως, σ' ἕναν τόσο ἄρρωστο ἄνθρωπο νά διαβάζει γιά τά ξένα φαγητά: ἕνα τέτιο διάβασμα μπορεῖ νά προκαλέσει ἐξαιρετική ὄρεξη, πού δέν ἀνταποκρίνεται στή δίαιτα... Οἱ γιατροί θά ἦταν στήν περίπτωση αὐτή ἀπόλυτα συνεπεῖς.

Ἀσχοληθήκαμε μέ τό μικρό σχόλιο τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι ἀρκετά λεπτομερειακά. Ὁ ἀναγνώστης θά ρωτήσει: ἄξιζε τόν κόπο νά σταθοῦμε τόσο πολύ σ' ἕνα σύντομο σχόλιο ἐφημερίδας, ἄξιζε τόν κόπο νά τοῦ ἀφιερώσουμε ἕνα τόσο μεγάλο κριτικό σημείωμα; Τί σημασία ἔχει τό ὅτι ἕνας ἄνθρωπος (πού, μιλώντας γενικά, ἔχει τίς καλύτερες προθέσεις) ἔτυχε νά πεῖ μιά ἀνοησία γιά κάποια ὑποχρεωτική ἀμοιβαία ἀσφάλιση τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ; Μᾶς ἔτυχε ν' ἀκούσουμε ἀκριβῶς τίς ἴδιες γνῶμες σέ ἀνάλογες περιπτώσεις. Οἱ γνῶμες αὐτές εἶναι περισσότερο ἀπό ἀβάσιμες. Πράγματι, μήπως εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ «πρωτοπόροι δημοσιολόγοι» μας ξερνᾶνε κάθε τόσο ἕνα τερατώδικο «σχέδιο» στό πνεῦμα τοῦ «δουλοπαροικιακοῦ σοσιαλισμοῦ», ἔτσι πού δέ μένει παρά ν' ἀπορεῖ κανείς; Μήπως εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀκόμα καί ὄργανα,

* —τρομερό νά εἰπωθεῖ! *Ἡ Σύντ.*

σάν τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» καί τή «Ρούσκιγε Βέντομιστι», ὄργανα πού δέν εἶναι καθόλου ὑπερναροντνικιστικά καί πάντα διαμαρτύρονται ἐνάντια στίς ἀκρότητες τοῦ ναροντνικισμοῦ κι ἐνάντια στά συμπεράσματα τοῦ ναροντνικισμοῦ a la* κ. Β. Β., ὄργανα πού δέ διστάζουν καί νά καλύψουν τά κουρέλια τοῦ ναροντνικισμοῦ τους μέ τά στολίδια μιᾶς καινούργιας ἐτικέτας, κάποιας «ἠθικοκοινωνικῆς σχολῆς», ὅτι ἀκόμα καί αὐτά τά ὄργανα προσφέρουν κατά περιόδους μέ τή μεγαλύτερη κανονικότητα στό κοινό τῆς Ρωσίας πότε κάποια «διαφωτιστική οὐτοπία» τοῦ κ. Σ. Γιουζακόφ, ἕνα σχέδιο ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης στά γεωργικά γυμνάσια, ὅπου οἱ φτωχοί ἀγρότες θά ξεπληρώνουν μέ δουλιά τά δίδαχτρα γιά τή μόρφωσή τους, πότε ἕνα σχέδιο, σάν τοῦ κ. Ν. Λεβίτσκι, γιά τήν ὑποχρεωτική ἀμοιβαία ἀσφάλιση τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ**.

Θά ἦταν πολύ μεγάλη ἀφέλεια νά ποῦμε ὅτι τό φαινόμενο αὐτό εἶναι τυχαῖο. Μέσα σέ κάθε ναρόντνικο ὑπάρχει ὁ Μανίλοφ. Ἡ περιφρόνηση πρός τίς ἀντικειμενικές συνθῆκες τῆς πραγματικότητας καί τῆς πραγματικῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης, ἡ ἀπροθυμία νά ἐξετάζουν τά πραγματικά συμφέροντα τῶν διαφόρων τάξεων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας στήν ἀμοιβαία σχέση τους, ἡ συνήθεια νά κρίνουν καί ν' ἀποφαίνονται *ἀπό τά πάνω* γιά τίς «ἀνάγκες» καί τίς «τύχες» τῆς πατρίδας, ἡ ἔπαρση γιά τά θλιβερά ὑπολείμματα τῶν μεσαιωνικῶν ἑνώσεων, πού ὑπάρχουν στίς ρωσικές κοινότητες καί τά ρωσικά ἀρτέλ, σέ σύνδεση μέ τήν περιφρονητική στάση ἀπέναντι στίς ἀσύγκριτα πιό ἀναπτυγμένες ἑνώσεις, πού χαρακτηρίζουν τόν πιό ἀναπτυγμένο καπιταλισμό, — ὅλα αὐτά τά γνωρίσματα θά τά βρεῖτε στόν ἕνα ἤ στόν ἄλλο βαθμό σέ *κάθε* ναρόντνικο. Γιαυτό ἀκριβῶς εἶναι τόσο διδαχτικό νά παρακολουθεῖ κανείς, πῶς ἕνας ὄχι πολύ ἔξυπνος, μά πολύ ἁπλοϊκός συγγραφέας, μέ τόλμη ἄξια καλύτερης τύχης, τραβάει αὐτά τά γνωρίσματα ὥς τήν πλέρια λογική τους ἀνάπτυξη καί τά ἐνσαρκώνει σέ μιά ζωηρή εἰκόνα κάποιου «σχεδίου». Αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά σχέδια εἶναι πάντα καθαρά, τόσο καθαρά, ὥστε

* —σάν. *Ἡ Σύντ.*

** Συγκρίνοντας αὐτούς τούς δυό σχεδιομανεῖς τῆς ναροντνικιστικῆς δημοσιολογίας, δέν μποροῦμε παρά νά προτιμήσουμε τόν κ. Ν. Λεβίτσκι, γιατί τό σχέδιό του εἶναι *λιγάκι πιό ἔξυπνο* ἀπό τό σχέδιο τοῦ κ. Σ. Γιουζακόφ.

ἀρκεῖ νά τά *δείξει* κανείς στόν ἀναγνώστη γιά *ν' ἀποδείξει* τή ζημιά, πού προξενεῖ στήν κοινωνική μας σκέψη καί στήν κοινωνική μας ἐξέλιξη ὁ σημερινός μικροαστικός ναροντνικισμός. Στά σχέδια αὐτά ὑπάρχουν πάντα πολλά κωμικά στοιχεῖα, κι ὅταν τά διαβάζετε στά πεταχτά τίς περισσότερες φορές θά σᾶς προκαλέσουν ἁπλῶς τήν ἐπιθυμία νά γελάσετε. Δοκιμάστε, ὅμως, νά μπεῖτε στό νόημά τους καί θά πεῖτε: «Ὅλα αὐτά θά ἦταν γελοῖα, ἄν δέν ἦταν τόσο θλιβερά!»[124].

Γράφτηκε στήν ἐξορία τό Σεπτέμβρη τοῦ 1897

Δημοσιεύτηκε τόν 'Οχτώβρη τοῦ 1897 στό περιοδικό «Νόβογε Σλόβο» τεῦχος 1
Ὑπογραφή: Κ. Τ—ν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ[125]

Γράφτηκε στήν ἐξορία στά τέλη τοῦ 1897

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1898 σέ ἰδιαίτερη μπροσούρα στή Γενεύη

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς μπροσούρας, πού βγῆκε τό 1902, ἀφοῦ παραβλήθηκε μέ τό ἀντίγραφο τοῦ χειρογράφου καί τό κείμενο τῆς Συλλογῆς: Βλ. Ἰλίν. «Μέσα σέ 12 χρόνια», 1907

ПРОЛЕТАРІИ ВСѢХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЬДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ.

Н. ЛЕНИНЪ.

ЗАДАЧИ РУССКИХЪ СОЦІАЛЬДЕМОКРАТОВЪ

Изданіе 2-е.

съ предисловіями

АВТОРА

и

П. Б. АКСЕЛЬРОДА.

Изданіе Загран. Лиги Русск. Революціонной Соціальдемократіи.

ЖЕНЕВА

Типографія Лиги, Route Caroline, 27.

1902 г.

Τό ἐξώφυλλο τῆς 2ης ἔκδοσης τῆς μπροσούρας τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν».— 1902

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ[126]

Πέρασαν ἀκριβῶς πέντε χρόνια ἀπό τότε πού γράφτηκε τούτη ἡ μπροσούρα, πού βγαίνει τώρα σέ δεύτερη ἔκδοση λόγω τῶν ἀναγκῶν τῆς ζύμωσης. Στό μικρό αὐτό χρονικό διάστημα τό νεαρό μας ἐργατικό κίνημα ἔκανε ἕνα τόσο τεράστιο βῆμα πρός τά μπρός, στή θέση τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί στήν κατάσταση τῶν δυνάμεών της ἐπῆλθαν τόσο βαθιές ἀλλαγές, πού θά φανεῖ, ἴσως, περίεργο, πῶς μπόρεσε νά παρουσιαστεῖ ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἁπλῆς ἀνατύπωσης τῆς παλιᾶς μπροσούρας. Εἶναι δυνατό «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» νά μήν ἄλλαξαν καθόλου τό 1902 σέ σύγκριση μέ τό 1897; Εἶναι δυνατό νά μήν προχώρησαν οὔτε κατά ἕνα βῆμα οἱ ἀπόψεις πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, πού τότε ἔβγαζε μόλις τά συμπεράσματα ἀπό τήν «πρώτη πείρα» τῆς κομματικῆς του δράσης;

Τέτια (ἤ παρόμοια) ἐρωτήματα, πιθανό, νά γεννηθοῦν σέ πολλούς ἀναγνῶστες, καί γιά ν' ἀπαντήσουμε σ' αὐτά τά ἐρωτήματα πρέπει ν' ἀναφερθοῦμε στήν μπροσούρα «Τί νά κάνουμε;» καί νά προσθέσουμε συμπληρωματικά κάτι ἀκόμα στά ὅσα λέγονται ἐκεῖ. Ν' ἀναφερθοῦμε — γιά νά ἐπισύρουμε τήν προσοχή στίς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα γιά τά *σημερινά* καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Νά συμπληρώσουμε τά ὅσα λέγονται ἐκεῖ (σελ. 31-32, 121, 138)* γιά τίς συνθῆκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες γράφτηκε ἡ ἐπανεκδιδόμενη σήμερα μπροσούρα καί γιά τή σχέση της πρός μιά ἰδιαίτερη «περίοδο» ἀνάπτυξης τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Τέτιες περιόδους γενικά ἀνέφερα τέσσερις στήν προαναφερόμενη μπροσούρα («Τί νά κάνουμε;»), καί ἀπ' αὐτές ἡ τελευταία ἀναφέ-

* Βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 360, 463, 483-484. *Ἡ Σύντ.*

ρεται στή «σφαίρα τοῦ παρόντος καί ἐνμέρει τοῦ μέλλοντος», τρίτη περίοδος ὀνομάστηκε ἡ κυριαρχία (ἤ, τουλάχιστο, ἡ πλατιά διάδοση) τῆς κατεύθυνσης τοῦ «οἰκονομισμοῦ»[127], ἀρχίζοντας ἀπό τά 1897-1898, δεύτερη περίοδος τά χρόνια 1894-1898 καί πρώτη ἡ δεκαετία 1884-1894. Στή δεύτερη περίοδο δέ βλέπουμε, σέ ἀντίθεση μέ τήν τρίτη, διαφωνίες στούς κόλπους τῶν ἴδιων τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ἡ σοσιαλδημοκρατία ἦταν τότε ἰδεολογικά ἑνιαία καί τότε ἀκριβῶς εἶχε γίνει μιά προσπάθεια νά ἐπιτευχθεῖ καί ἑνότητα πρακτική, ὀργανωτική (δημιουργία τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος τῆς Ρωσίας)[128]. Ἡ κύρια προσοχή τῶν σοσιαλδημοκρατῶν ἦταν τότε στραμμένη ὄχι στό ξεκαθάρισμα καί στή λύση τούτων ἤ ἐκείνων τῶν ἐσωτερικῶν κομματικῶν ζητημάτων (ὅπως στήν τρίτη περίοδο), ἀλλά στήν ἰδεολογική πάλη ἐνάντια στούς ἀντιπάλους τῆς σοσιαλδημοκρατίας, ἀπό τό ἕνα μέρος, καί στήν ἀνάπτυξη τῆς πρακτικῆς κομματικῆς δουλιᾶς ἀπό τό ἄλλο.

Ἀνάμεσα στή θεωρία καί στήν πράξη τῶν σοσιαλδημοκρατῶν δέν ὑπῆρχε τότε ὁ ἀνταγωνισμός, πού ὑπῆρχε στήν ἐποχή τοῦ «οἰκονομισμοῦ».

Ἡ μπροσούρα τούτη ἀντικαθρεφτίζει ἀκριβῶς τίς ἰδιομορφίες τῆς τοτινῆς κατάστασης καί τῶν τοτινῶν «καθηκόντων» τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἡ μπροσούρα καλεῖ σέ βάθεμα καί πλάτεμα τῆς πρακτικῆς δουλιᾶς, χωρίς νά βλέπει σάν «ἐμπόδιο», ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, τό γεγονός ὅτι δέν εἶχαν ξεκαθαριστεῖ μερικές γενικές ἀπόψεις, ἀρχές καί θεωρίες, χωρίς νά βλέπει (γιατί δέν ὑπῆρχε τότε) δυσκολία στό συνδυασμό τῆς πολιτικῆς καί τῆς οἰκονομικῆς πάλης. Ἡ μπροσούρα ἀπευθύνεται στούς ἀντιπάλους τῆς σοσιαλδημοκρατίας, στούς ναροντοβόλτσι[129] καί στούς ναροντοπράβτσι[130], διασαφηνίζοντας τά ζητήματα ἀρχῶν, προσπαθώντας νά διαλύσει τίς παρεξηγήσεις καί τίς προκαταλήψεις, πού τούς κάνουν νά στέκουν παράμερα ἀπό τό νέο κίνημα.

Καί νά πού σήμερα, ὅταν ἡ περίοδος τοῦ «οἰκονομισμοῦ» πλησιάζει, ὅπως φαίνεται, στό τέλος της, ἡ θέση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν παρουσιάζεται πάλι ὅμοια μέ τή θέση πού εἶχαν πρίν πέντε χρόνια. Φυσικά, τά καθήκοντα, πού μπαίνουν τώρα μπροστά μας, εἶναι ἀπείρως πολυπλοκότερα, ἀνάλογα καί μέ τήν τεράστια ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος στό διάστημα αὐτό, οἱ βασικές ὅμως ἰδιομορφίες τῆς σημερινῆς στιγμῆς ἀναπαράγουν, σέ πιό πλατιά βάση καί σέ πιό μεγάλη κλίμακα, τίς

ἰδιομορφίες τῆς «δεύτερης» περιόδου. Ἡ ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στή θεωρία μας, στό πρόγραμμά μας, στά ταχτικά μας καθήκοντα καί στήν πραχτική μας ἐξαφανίζεται, στό βαθμό πού ἐξαφανίζεται ὁ οἰκονομισμός. Μποροῦμε καί πρέπει νά καλοῦμε καί πάλι θαρραλέα σέ βάθεμα καί πλάτεμα τῆς πραχτικῆς δουλιᾶς, γιατί τώρα ἔχει πιά πραγματοποιηθεῖ σέ σημαντικό βαθμό τό ξεκαθάρισμα τῶν θεωρητικῶν προϋποθέσεων τῆς δουλιᾶς αὐτῆς. Πρέπει καί πάλι νά στρέψουμε ἰδιαίτερα τήν προσοχή μας στίς μή σοσιαλδημοκρατικές παράνομες κατευθύνσεις στή Ρωσία κι ἐδῶ παρουσιάζονται μπροστά μας πάλι οἱ ἴδιες, στήν οὐσία, κατευθύνσεις, ὅπως καί στό πρῶτο μισό τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰώνα, μόνο πού εἶναι πολύ πιό ἀναπτυγμένες, διαμορφωμένες, «ὥριμες».

Οἱ ναροντοβόλτσι, πετώντας ἀπό πάνω τους τά παλιά τους ράσα, ἔφτασαν στό σημεῖο νά μετατραποῦν σέ «σοσιαλιστές - ἐπαναστάτες»[131], δείχνοντας κατά κάποιο τρόπο καί μέ μόνη τήν ὀνομασία τους αὐτή ὅτι σταμάτησαν στά μισά τοῦ δρόμου. Ἀπό τόν παλιό (τό «ρωσικό» σοσιαλισμό) ξέκοψαν, μά καί στό νέο (τή σοσιαλδημοκρατία) δέν προσχώρησαν. Τή μοναδική θεωρία τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλισμοῦ, πού εἶναι γνωστή στή σημερινή ἀνθρωπότητα, δηλ. τό μαρξισμό, τόν βάζουν στό ἀρχεῖο μέ βάση τήν ἀστική («σοσιαλιστές»!) καί ὀπορτουνιστική (- «ἐπαναστάτες»!) κριτική. Ἡ ἔλλειψη ἰδεολογίας καί ἀρχῶν στήν πράξη τούς ὁδηγεῖ στόν «ἐπαναστατικό τυχοδιωκτισμό», πού ἐκφράζεται καί μέ τήν προσπάθειά τους νά βάλουν στό ἴδιο τσουβάλι κοινωνικά στρώματα καί τάξεις, ὅπως τή διανόηση, τό προλεταριάτο καί τήν ἀγροτιά, καί μέ τό θορυβώδικο κήρυγμά τους γιά «συστηματική» τρομοκρατία, καί μέ τό περίφημο ἀγροτικό τους πρόγραμμα - μίνιμουμ (κοινωνικοποίηση τῆς γῆς, — συνεταιρισμοί, — πρόσδεση στόν κλῆρο. Βλ. «Ἴσκρα»[132] ἀρ. φύλλων 23 καί 24*), καί μέ τή θέση τους ἀπέναντι στούς φιλελεύθερους (βλ. Ρεβολιουτσιόνναγια Ροσσίγια[133] ἀρ. φύλλου 9 καί τό κριτικό σημείωμα τοῦ κ. Ζιτλόβσκι γιά τό «Ὀσβομποζντένιγε»[134] στό τεῦχος 9 τοῦ «Sozialistische Monatshefte»[135]) καί μέ πολλά ἄλλα γιά τά ὁποῖα θά χρειαστεῖ, ἴσως, νά μιλήσουμε πολλές φορές ἀκόμα. Στή Ρωσία ὑπάρχουν ἀκόμα τόσα πολλά

* Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 6ος, σελ. 165-184. *Ἡ Σύντ.*

κοινωνικά στοιχεῖα καί συνθῆκες, πού τρέφουν τή διανοουμενίστικη ἀστάθεια, προκαλοῦν στά ἄτομα μέ ριζοσπαστικές διαθέσεις τήν ἐπιθυμία νά συνδυάσουν τό ξεπερασμένο παλιό μέ τό ἄψυχο μοντέρνο καί τά ἐμποδίζουν νά συγχωνέψουν τή δουλιά τους μέ τή δουλιά τοῦ προλεταριάτου, πού διεξάγει τήν ταξική του πάλη, — ὥστε ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία θά χρειαστεῖ νά πάρει ἀκόμα ὑπόψη της τήν κατεύθυνση ἤ τίς κατευθύνσεις σάν τή «σοσιαλεπαναστατική», ὅσο ἡ κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη καί ἡ ὄξυνση τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων δέ θά τούς ἔχει ἀφαιρέσει κάθε βάση.

Οἱ ναροντοπράβτσι, πού τό 1897 τούς διέκρινε ὄχι λιγότερη ἀοριστία (βλ. παρακάτω, σελ. 20-22)* ἀπ' ὅ,τι οἱ σημερινοί σοσιαλιστές-ἐπαναστάτες, ἀποσύρθηκαν γι' αὐτόν τόν λόγο πολύ γρήγορα ἀπό τή σκηνή. Ἡ «νηφάλια» ὅμως ἰδέα τους — νά ξεχωρίσουν ἐντελῶς τή διεκδίκηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἀπό τό σοσιαλισμό — δέν ἐξαφανίστηκε καί δέν μποροῦσε νά ἐξαφανιστεῖ, γιατί στή Ρωσία εἶναι πολύ ἰσχυρά καί δλοένα δυναμώνουν τά φιλελεύθερα δημοκρατικά ρεύματα μέσα στά πιό διαφορετικά στρώματα τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς ἀστικῆς τάξης. Γι' αὐτό τό λόγο νόμιμος κληρονόμος τῶν ναροντοπράβτσι, ξεκαθαρισμένος, συνεπής, ὥριμος συνεχιστής τους στάθηκε τό φιλελεύθερο «Ὀσβομποζντένιγε», πού θέλει νά συγκεντρώσει γύρω του τούς ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς ἀντιπολίτευσης στή Ρωσία. Καί στό βαθμό πού εἶναι ἀναπόφευχτος ὁ μαρασμός καί ἡ ἀπονέκρωση τῆς παλιᾶς, προμεταρυθμισιακῆς Ρωσίας, τῆς πατριαρχικῆς ἀγροτιᾶς, τῆς διανόησης παλιοῦ τύπου, τῆς ἱκανῆς νά ἐνθουσιάζεται ἐξίσου καί ἀπό τήν κοινότητα, καί ἀπό τούς ἀγροτικούς συνεταιρισμούς, καί ἀπό τήν «ἀσύλληπτη» τρομοκρατία, — στόν ἴδιο βαθμό εἶναι ἀναπόφευχτη ἡ ἀνάπτυξη καί τό ὡρίμασμα τῶν εὔπορων τάξεων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς Ρωσίας, τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς ἀστικῆς τάξης, μέ τό νηφάλιο φιλελευθερισμό τους, πού ἀρχίζει νά καταλαβαίνει, ὅτι δέ συμφέρει νά διατηρεῖται μιά ἠλίθια, βάρβαρη, δαπανηρή ἀπολυταρχική κυβέρνηση, πού δέν ἀποτελεῖ ἐγγύηση ἀπό τόν κίνδυνο τοῦ σοσιαλισμοῦ, — μέ τή διεκδίκησή τους γιά εὐρωπαϊκές μορφές ταξικῆς πάλης καί ταξικῆς κυριαρχίας, — μέ τήν ἔμφυτη (στήν ἐποχή τῆς ἀφύπνισης καί τῆς ἀνάπτυξης τοῦ προλετα-

---

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 489-491. *Ἡ Σύντ.*

ριάτου) τάση τους νά καλύπτουν τά ἀστικά ταξικά τους συμφέροντα μέ τήν ἄρνηση τῆς ταξικῆς πάλης γενικά.

Ἔχουμε λοιπόν λόγους νά εὐχαριστήσουμε τούς κ.κ. φιλελεύθερους τσιφλικάδες, πού προσπαθοῦν νά ἱδρύσουν τό «συνταγματικό κόμμα τῶν ζέμτσι»[136]. Πρῶτα-πρῶτα, — ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τό λιγότερο σπουδαῖο, — θά τούς εὐχαριστήσουμε γιατί πῆραν ἀπό τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία τόν κ. Στροῦβε καί τόν μετέτρεψαν οριστικά ἀπό ψευτομαρξιστή σέ φιλελεύθερο, πράγμα πού μᾶς βοηθάει νά δείξουμε σέ ὅλους μέ ἕνα ζωντανό παράδειγμα τήν πραγματική σημασία τοῦ μπερνσταϊνισμοῦ γενικά καί τοῦ ρωσικοῦ μπερνσταϊνισμοῦ ἰδιαίτερα. Δεύτερο, τό «Ὀσβομποζντένιγιε», ἐπιδιώκοντας νά κάνει τά διάφορα στρώματα τῆς ρωσικῆς ἀστικῆς τάξης συνειδητά φιλελεύθερα, θά μᾶς βοηθήσει μ' αὐτόν τόν τρόπο νά ἐπιταχύνουμε τή μετατροπή σέ συνειδητούς σοσιαλιστές ὅλο καί μεγαλύτερης μάζας ἐργατῶν. Στή χώρα μας ὑπῆρχε καί ὑπάρχει τόσο πολύς συγκεχυμένος, φιλελευθεροναροντνικιστικός ψευτοσοσιαλισμός, πού ἡ νέα φιλελεύθερη κατεύθυνση ἀποτελεῖ σέ σύγκριση μ' αὐτόν δλοφάνερο βῆμα πρός τά μπρός. Τώρα θά εἶναι πολύ εὔκολο νά δείχνουμε παραστατικά στούς ἐργάτες τή ρωσική φιλελεύθερη καί δημοκρατική ἀστική τάξη, νά τούς ἐξηγοῦμε τήν ἀνάγκη ἀνεξάρτητου ἐργατικοῦ πολιτικοῦ κόμματος, πού ν' ἀποτελεῖ ἕνα ἑνιαῖο σύνολο μέ τή διεθνή σοσιαλδημοκρατία. Τώρα θά εἶναι πολύ ἁπλό νά καλοῦμε τούς διανοούμενους νά καθορίσουν οριστικά τή θέση τους: φιλελευθερισμός *ἤ* σοσιαλδημοκρατία. Οἱ μεσοβέζικες θεωρίες καί κατευθύνσεις θά ἀλέθονται πολύ γρήγορα ἀπό τίς μυλόπετρες αὐτῶν τῶν δυό «ἀντιπόδων», πού ἀναπτύσσονται καί δυναμώνουν. Τρίτο, — κι αὐτό, φυσικά, εἶναι τό πιό σπουδαῖο, — θά εὐχαριστήσουμε τούς φιλελεύθερους, *ἄν* κλονίσουν μέ τήν ἀντιπολίτευσή τους τή συμμαχία τῆς ἀπολυταρχίας μέ μερικά στρώματα τῆς ἀστικῆς τάξης καί τῆς διανόησης. Λέμε «ἄν», γιατί μέ τίς ἐρωτοτροπίες τους πρός τήν ἀπολυταρχία, μέ τήν ἐξύμνηση τῆς εἰρηνικῆς πολιτιστικῆς δουλιᾶς, μέ τόν πόλεμό τους ἐνάντια στούς «προκατειλημμένους» ἐπαναστάτες κτλ., οἱ φιλελεύθεροι δέν κλονίζουν τόσο τήν ἀπολυταρχία, ὅσο τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία. Ξεσκεπάζοντας σταθερά καί ἀδιάλλαχτα κάθε μεσοβέζικη θέση τῶν φιλελευθέρων, κάθε προσπάθειά τους νά φλερτάρουν μέ τήν κυβέρνηση, θά ἐξασθενοῦμε ἔτσι τήν προδοτική αὐτή πλευρά τῆς πολιτικῆς δράσης τῶν κυρίων

φιλελευθέρων ἀστῶν, θά παραλύουμε ἔτσι τό ἀριστερό τους χέρι καί θά ἐξασφαλίζουμε τά πιό καλά ἀποτελέσματα στή δουλιά τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ τους[137].

Ἔτσι καί οἱ ναροντοβόλτσι καί οἱ ναροντοπράβτσι ἔκαναν πολύ μεγάλα βήματα πρός τά μπρός μέ τήν ἔννοια τῆς ἐξέλιξης, τοῦ καθορισμοῦ καί τῆς διαμόρφωσης τῶν πραγματικῶν τους ἐπιδιώξεων καί τῆς πραγματικῆς τους φύσης. Ἡ πάλη, πού ἦταν στό πρῶτο μισό τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰώνα πάλη ἀνάμεσα σέ μικρούς ὁμίλους τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας, ξαναρχίζει τώρα σάν ἀποφασιστική πάλη ὥριμων πολιτικῶν κατευθύνσεων καί πραγματικῶν πολιτικῶν κομμάτων.

Γι' αὐτό τό λόγο ἡ ἀνατύπωση τῶν «Καθηκόντων» δέ θά εἶναι, ἴσως, ἀνώφελη καί ἀπό τήν ἄποψη ὅτι θά θυμίσει στά νεαρά μέλη τοῦ κόμματος τό πρόσφατο παρελθόν του, θά τούς δείξει πῶς δημιουργήθηκε ἡ θέση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν ἀνάμεσα στά ἄλλα ρεύματα, θέση πού μόλις τώρα καθορίστηκε πλέρια, θά τούς βοηθήσει νά καταλάβουν καλύτερα καί σαφέστερα τά ὁμοιογενῆ στήν οὐσία, μά πιό πολύπλοκα «καθήκοντα» τῆς σημερινῆς στιγμῆς.

Μπροστά στή σοσιαλδημοκρατία μπαίνει τώρα μέ ἰδιαίτερη δύναμη τό καθῆκον νά βάλει τέρμα σέ κάθε σύγχυση καί ταλάντευση στίς γραμμές της, νά συσπειρωθεῖ πιό σφιχτά καί νά συγχωνευθεῖ ὀργανωτικά κάτω ἀπό τή σημαία τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, — νά κατευθύνει ὅλες τίς προσπάθειές της στή συνένωση ὅλων τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, πού δουλεύουν πραχτικά, στό βάθεμα καί στό πλάτεμα τῆς δράσης τους, καί ταυτόχρονα νά δόσει σοβαρή προσοχή στό νά ἐξηγηθεῖ σέ ὅσο τό δυνατό πλατύτερη μάζα διανοουμένων καί ἐργατῶν ἡ ἀληθινή σημασία τῶν δυό παραπάνω κατευθύνσεων, πού ἡ σοσιαλδημοκρατία ἀπό καιρό τώρα εἶναι ὑποχρεωμένη νά τίς ὑπολογίζει.

Ν. Λένιν

Αὔγουστος 1902

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1902 σέ μπροσούρα, πού ἐκδόθηκε στή Γενεύη ἀπό τό σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς μπροσούρας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ἡ τρίτη ἔκδοση τούτης τῆς μπροσούρας βγαίνει σέ μιά στιγμή ἀνάπτυξης τῆς ἐπανάστασης στή Ρωσία, στιγμή πού διαφέρει οὐσιαστικά ἀπό τό 1897, ὅταν γράφτηκε αὐτή ἡ μπροσούρα, κι ἀπό τό 1902, ὅταν βγῆκε ἡ δεύτερη ἔκδοσή της. Οὔτε συζήτηση ὅτι ἡ μπροσούρα δίνει ἁπλῶς μιά γενική σκιαγραφία τῶν καθηκόντων τῆς σοσιαλδημοκρατίας γενικά, καί δέν ὑποδείχνει συγκεκριμένα τά σύγχρονα καθήκοντα, πού ἀνταποκρίνονται στή σημερινή κατάσταση τοῦ ἐργατικοῦ καί ἐπαναστατικοῦ κινήματος, καθώς καί στήν κατάσταση τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος τῆς Ρωσίας. Στά σημερινά καθήκοντα τοῦ κόμματος ἀφιερώνεται ἡ μπροσούρα μου «Δυό ταχτικές τῆς σοσιαλδημοκρατίας στή δημοκρατική ἐπανάσταση» (Γενεύη, 1905)*. Συγκρίνοντας τίς δυό μπροσοῦρες, οἱ ἀναγνῶστες μποροῦν νά σχηματίσουν γνώμη γιά τό ἄν ἐξελίχτηκαν μέ συνέπεια οἱ ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα ὅσον ἀφορᾶ τά γενικά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τά εἰδικά καθήκοντα τῆς σημερινῆς στιγμῆς. Ὅτι μιά τέτια σύγκριση δέν εἶναι ἀνώφελη, φαίνεται, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ἀπό τήν τελευταία ἐπίθεση τοῦ κ. Στροῦβε, ἀρχηγοῦ τῆς φιλελεύθερης μοναρχικῆς μας ἀστικῆς τάξης, πού στό περιοδικό «Ὀσβομποζντένιγε» κατηγόρησε τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία (στό πρόσωπο τοῦ III Συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ[138]) ὅτι ὁ τρόπος πού τοποθετεῖ τό ζήτημα τῆς ἔνοπλης ἐξέγερσης δείχνει πνεῦμα ἀντάρτικο, πνεῦμα ἀφηρημένου ἐπαναστατισμοῦ[139]. Ἀναφέραμε ἤδη στήν ἐφημερίδα «Προλετάρι»[140] (ἀρ. φύλλου 9, «Ἡ ἐπανάσταση διδάσκει»)**

* Βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 9ος, σελ. 1-119. *Ἡ Σύντ.*
** Βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 9ος, σελ. 125-134. *Ἡ Σύντ.*

ὅτι μιά ἁπλή σύγκριση ἀνάμεσα στήν ἐργασία «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (1897), στό «Τί νά κάνουμε;» (1902)* καί στόν «Προλετάρι» (1905) ἀνατρέπει τήν κατηγορία τῶν ὀσβομποζντέντσι[141] καί ἀποδείχνει τή σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἐξέλιξη τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἀπόψεων γιά τήν ἐξέγερση καί τήν ἐξέλιξη τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας. Ἡ κατηγορία τῶν ὀσβομποζντέντσι, εἶναι ἁπλῶς μιά ὀπορτουνιστική ἐπίθεση τῶν ὀπαδῶν τῆς φιλελεύθερης μοναρχίας, πού προσπαθοῦν νά σκεπάσουν τήν προδοσία τους ἀπέναντι στήν ἐπανάσταση, τήν προδοσία τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ, τήν πρόθεσή τους νά κλείσουν συμφωνία μέ τήν τσαρική ἐξουσία.

Ν. Λένιν

Αὔγουστος τοῦ 1905

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό φθινόπωρο τοῦ 1905 στήν μπροσούρα πού ἔβγαλε ἡ ΚΕ τοῦ ΣΔΕΚΡ στή Γενεύη

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς μπροσούρας

* Βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 319-494. *Ἡ Σύντ.*

Τό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας 1890-1900 χαρακτηρίζεται ἀπό μιά ἀξιοσημείωτη ἀναζωογόνηση τοῦ τρόπου τοποθέτησης καί λύσης τῶν ρωσικῶν ἐπαναστατικῶν προβλημάτων. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ νέου ἐπαναστατικοῦ κόμματος «Ναρόντνογε πράβο», ἡ αὐξανόμενη ἐπιροή καί οἱ ἐπιτυχίες τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, ἡ ἐσωτερική ἐξέλιξη τῆς ὁμάδας «Ναρόνταγια βόλια», — ὅλα αὐτά προκάλεσαν ζωηρή συζήτηση γύρω ἀπό τά προγραμματικά ζητήματα τόσο στούς σοσιαλιστικούς δμίλους — τῶν διανοουμένων καί τῶν ἐργατῶν, — ὅσο καί στήν παράνομη φιλολογία. Στόν τελευταῖο αὐτόν τομέα ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε τό «Ἐπιταχτικό ζήτημα» καί τό «Μανιφέστο» (1894) τοῦ κόμματος «Ναρόντνογε πράβο»· τό «Λετούτσι Λιστόκ "Γκρούπι ναροντοβόλτσεφ"»· τή συλλογή «Ραμπότνικ» πού ἔβγαζε στό ἐξωτερικό ἡ «Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν»[142]· τήν ἐντεινόμενη δραστηριότητα στόν τομέα τῆς ἔκδοσης ἐπαναστατικῶν μπροσουρῶν, κυρίως γιά τούς ἐργάτες, στή Ρωσία· τή ζύμωση, πού ἀναπτύσσει ἡ σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» σέ συνδυασμό μέ τίς σημαντικότατες ἀπεργίες τῆς Πετρούπολης τό 1896 κτλ.

Σήμερα (τέλη τοῦ 1897) τό πιό φλέγον ζήτημα εἶναι, ἀπό τήν ἄποψή μας, τό ζήτημα τῆς *πραχτικῆς* δράσης τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ὑπογραμμίζουμε τήν *πραχτική* πλευρά τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, γιατί ἡ θεωρητική του πλευρά, ἔχει πιά ξεπεράσει ὅπως φαίνεται, τήν πιό ὀξεία περίοδο τῆς ἐπίμονης μή κατανόησής του ἀπό τούς ἀντιπάλους του, τῶν ἐντατικῶν προσπαθειῶν νά πνιγεῖ ἡ νέα κατεύθυνση στή γέννησή της, ἀπό τό ἕνα μέρος καί τῆς ἔνθερμης ὑποστήριξης τῶν βάσεων τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ ἀπό τό ἄλλο. Τώρα οἱ θεωρητικές ἀντιλήψεις τῶν σοσιαλδημοκρατῶν στίς *κύριες καί*

βασικές τους γραμμές παρουσιάζονται άρκετά ξεκαθαρισμένες. Δέν μποροῦμε νά ποῦμε τό ἴδιο καί γιά τήν *πραχτική* πλευρά τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, γιά τό πολιτικό του *πρόγραμμα*, γιά τίς μέθοδες δράσης του, γιά τήν ταχτική του. Νομίζουμε πώς ἴσα-ἴσα σ' αὐτόν τόν τομέα ἐπικρατοῦν περισσότερο οἱ παρανοήσεις καί ἡ ἀμοιβαία ἔλλειψη κατανόησης, πού ἐμποδίζουν νά πλησιάσουν πέρα γιά πέρα στό σοσιαλδημοκρατισμό οἱ ἐπαναστάτες ἐκεῖνοι, πού στή θεωρία ἔχουν ξεκόψει ὁλότελα ἀπό τίς ἀντιλήψεις τῆς ὁμάδας «Ναρόντναγια βόλια», στήν πράξη, ὅμως, εἴτε ὁδηγοῦνται ἀπό τήν ἴδια τή δύναμη τῶν πραγμάτων στό νά κάνουν προπαγάνδα καί ζύμωση μέσα στούς ἐργάτες, κι ἀκόμα περισσότερο: στό νά στηρίζουν τή δράση τους μέσα στούς ἐργάτες *στήν ταξική πάλη*, εἴτε προσπαθοῦν νά ξεχωρίσουν τά *δημοκρατικά* καθήκοντα καί νά τά κάνουν βάση ὅλου τοῦ προγράμματος καί ὅλης τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης. Ἄν δέν κάνουμε λάθος, ὁ τελευταῖος χαρακτηρισμός ταιριάζει στίς δυό ἐπαναστατικές ὁμάδες, πού δροῦν σήμερα στή Ρωσία δίπλα στούς σοσιαλδημοκράτες, καί συγκεκριμένα στή «Ναρόντναγια βόλια» καί στό «Ναρόντνογε πράβο».

Γιαυτό μᾶς φαίνεται ἐξαιρετικά ἐπίκαιρη ἡ προσπάθεια νά ἐξηγήσουμε τά *πραχτικά* καθήκοντα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν καί νά ἐκθέσουμε τούς λόγους, γιά τούς ὁποίους θεωροῦμε ὅτι τό πρόγραμμά τους εἶναι τό πιό ὀρθολογικό ἀπό τά τρία προγράμματα πού ὑπάρχουν, καί ὅτι οἱ ἀντιρήσεις ἐνάντια στό πρόγραμμα αὐτό στηρίζονται σέ σημαντικό βαθμό σέ παρανόηση.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ πραχτική δράση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν βάζει σάν καθῆκον της νά καθοδηγήσει τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου καί νά ὀργανώσει τήν πάλη αὐτή καί στίς δυό ἐκδηλώσεις της: στή σοσιαλιστική (πάλη ἐνάντια στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πάλη πού ἐπιδιώκει νά καταστρέψει τό ταξικό καθεστώς καί νά ὀργανώσει τή σοσιαλιστική κοινωνία[143]) καί στή δημοκρατική (πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, πάλη πού ἐπιδιώκει τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας στή Ρωσία καί τόν ἐκδημοκρατισμό τοῦ πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ καθεστῶτος τῆς Ρωσίας). Εἴπαμε: *ὅπως εἶναι γνωστό*. Καί πραγματικά, οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἀπό τότε ἀκόμα πού ἐμφανίστηκαν σάν ἰδιαίτερη κοινωνικοεπαναστατική κατεύθυνση, πάντα τόνιζαν μέ τόν πιό συγκεκριμένο τρόπο αὐτό τό καθῆκον τῆς δράσης τους, πάντα

ὑπογράμμιζαν τή διπλή ἐκδήλωση καί τό διπλό περιεχόμενο τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου, πάντα ἐπέμεναν στήν ἀδιάρηχτη σύνδεση τῶν σοσιαλιστικῶν καί τῶν δημοκρατικῶν τους καθηκόντων, σύνδεση πού ἐκφράζεται καθαρά στό ὄνομα πού ἔδοσαν στόν ἑαυτό τους. Ὡστόσο καί ὥς τά σήμερα ἀκόμα θά συναντήσετε συχνά σοσιαλιστές, πού ἔχουν τίς πιό στραβές ἀντιλήψεις γιά τούς σοσιαλδημοκράτες καί τούς κατηγοροῦν ὅτι ἀγνοοῦν τήν πολιτική πάλη κτλ. Ἄς σταθοῦμε λοιπόν λίγο στό χαρακτηρισμό καί τῶν δυό πλευρῶν τῆς πραχτικῆς δράσης τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τή σοσιαλιστική δράση. Ἀπό τότε πού ἡ σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση τῆς Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» ἄρχισε τή δράση της ἀνάμεσα στούς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης, θά νόμιζε κανείς, ὅτι ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, θά ἔπρεπε νά εἶναι πεντακάθαρος ὁ χαρακτήρας τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δράσης. Ἡ σοσιαλιστική δουλιά τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν συνίσταται στήν *προπαγάνδιση* τῶν θεωριῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, στή διάδοση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες τῆς σωστῆς ἀντίληψης γιά τό σύγχρονο κοινωνικο-οἰκονομικό καθεστώς, τίς βάσεις καί τήν ἀνάπτυξή του, γιά τίς διάφορες *τάξεις* τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους, γιά τήν πάλη τῶν τάξεων αὐτῶν μεταξύ τους, γιά τό ρόλο τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν πάλη αὐτή, γιά τή στάση της ἀπέναντι στίς τάξεις πού παρακμάζουν καί στίς τάξεις πού ἀναπτύσσονται, ἀπέναντι στό παρελθόν καί στό μέλλον τοῦ καπιταλισμοῦ, γιά τό ἱστορικό καθῆκον τῆς διεθνοῦς σοσιαλδημοκρατίας καί τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης. Σέ ἀδιάρηχτη σύνδεση μέ τήν προπαγάνδα βρίσκεται *ἡ ζύμωση* ἀνάμεσα στούς ἐργάτες πού, στίς σημερινές πολιτικές συνθῆκες τῆς Ρωσίας καί μέ τό σημερινό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν ἐργατικῶν μαζῶν, προωθεῖται, φυσικά, στήν πρώτη γραμμή. Ἡ ζύμωση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες συνίσταται στό ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες παίρνουν μέρος σέ ὅλες τίς αὐθόρμητες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀγώνα τῆς ἐργατικῆς τάξης, σέ ὅλες τίς συγκρούσεις τῶν ἐργατῶν μέ τούς κεφαλαιοκράτες γιά τήν ἐργάσιμη μέρα, τό μεροκάματο, τίς συνθῆκες ἐργασίας κτλ. κτλ. Καθῆκον μας εἶναι νά συγχωνεύουμε τή δράση μας μέ τά πραχτικά, τά καθημερινά ζητήματα τῆς ἐργατικῆς ζωῆς, νά βοηθᾶμε τούς ἐργάτες νά κατανοοῦν αὐτά τά ζητήματα, νά στρέφουμε τήν προσοχή τῶν ἐργατῶν στίς σπουδαιότερες ὑπερβασίες, νά τούς βοηθᾶμε νά

διατυπώνουν ἀκριβέστερα καί πραχτικότερα τά αἰτήματά τους στούς ἐπιχειρηματίες, ν' ἀναπτύσσουμε στούς ἐργάτες τή συνείδηση τῆς ἀλληλεγγύης τους, τή συνείδηση τῶν κοινῶν συμφερόντων καί τῆς κοινῆς ὑπόθεσης ὅλων τῶν ρώσων ἐργατῶν, σάν μιᾶς ἑνιαίας ἐργατικῆς τάξης, πού ἀποτελεῖ μέρος τῆς παγκόσμιας στρατιᾶς τοῦ προλεταριάτου. Ἡ ὀργάνωση ὁμίλων μέσα στούς ἐργάτες, ἡ δημιουργία κανονικῶν καί συνωμοτικῶν σχέσεων ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί στήν κεντρική ὁμάδα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, ἡ ἔκδοση καί ἡ διάδοση ἐργατικῆς φιλολογίας, ἡ ὀργάνωση τῆς ἀποστολῆς ἀνταποκρίσεων ἀπ' ὅλα τά κέντρα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἡ ἔκδοση διαφωτιστικῶν φυλλαδίων καί προκηρύξεων καί τό μοίρασμά τους, ἡ κατάρτιση μιᾶς ὁμάδας ἀπό ἔμπειρους διαφωτιστές, — αὐτές εἶναι, σέ γενικές γραμμές, οἱ ἐκδηλώσεις τῆς σοσιαλιστικῆς δράσης τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ἡ δουλιά μας πρίν ἀπ' ὅλα καί πάνω ἀπ' ὅλα κατευθύνεται πρός τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες τῶν πόλεων. Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία δέν πρέπει νά σκορπάει τίς δυνάμεις της, πρέπει νά συγκεντρώσει τή δράση της στό βιομηχανικό προλεταριάτο, πού ἀφομοιώνει πιό εὔκολα τίς σοσιαλδημοκρατικές ἰδέες, εἶναι πιό ἀναπτυγμένο διανοητικά καί πολιτικά, ἔχει μεγαλύτερη σημασία λόγω τοῦ ἀριθμοῦ του καί τῆς συγκέντρωσής του στά μεγάλα πολιτικά κέντρα τῆς χώρας. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ δημιουργία σταθερῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης μέσα στούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες τῶν πόλεων, ἀποτελεῖ τό πρῶτο καί ἐπιταχτικό καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας καί θά ἦταν ἐξαιρετικά ἀσύνετο ν' ἀπομακρυνθοῦμε σήμερα ἀπ' αὐτό τό καθῆκον. Ἀναγνωρίζοντας, ὅμως, τήν ἀνάγκη νά συγκεντρώσουμε τίς δυνάμεις μας στούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες καί καταδικάζοντας τό σκόρπισμα τῶν δυνάμεων, δέ θέλουμε καθόλου νά ποῦμε ὅτι ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία δέν παίρνει ὑπόψη τά ἄλλα στρώματα τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου καί τῆς ἐργατικῆς τάξης. Κάθε ἄλλο. Ὁ ρῶσος ἐργοστασιακός ἐργάτης ἀπό τίς ἴδιες τίς συνθῆκες τῆς ζωῆς του εἶναι ἀναγκασμένος νά δημιουργεῖ συνεχῶς τίς πιό στενές σχέσεις μέ τούς βιοτέχνες, μ' αὐτό τό βιομηχανικό προλεταριάτο, πού εἶναι σκορπισμένο ἔξω ἀπό τό ἐργοστάσιο στίς πόλεις καί στά χωριά καί βρίσκεται σέ πολύ χειρότερες συνθῆκες. Ὁ ρῶσος ἐργοστασιακός ἐργάτης ἔρχεται σέ ἄμεση ἐπαφή καί μέ τόν ἀγροτικό πληθυσμό (συχνά ὁ ἐργοστασιακός ἐργάτης ἔχει οἰκογένεια στό χωριό) καί συνεπῶς δέν μπο-

ρεῖ νά μήν πλησιάσει καί τό ἀγροτικό προλεταριάτο, τά πολλά ἑκατομμύρια τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἐργατῶν γῆς καί τῶν μεροκαματιάρηδων, καθώς ἐπίσης καί τήν καταστραμμένη ἐκείνη ἀγροτιά, πού γαντζώνεται ἀπό τά ἄθλια κομματάκια γῆς καί ἀσχολεῖται μέ τήν ξεπληρωμή μέ δουλιά καί μέ κάθε λογῆς τυχαῖα «μεροκάματα», δηλ. ἐπίσης μέ τή μισθωτή ἐργασία. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἔχουν τή γνώμη ὅτι δέν εἶναι ἡ ὥρα *νά κατευθύνουν* τίς δυνάμεις τους στούς βιοτέχνες καί στούς ἐργάτες γῆς, δέν ἔχουν ὅμως καθόλου τήν πρόθεση νά παραμελήσουν αὐτά τά στρώματα καί θά προσπαθοῦν νά διαφωτίζουν τούς πρωτοπόρους ἐργάτες καί πάνω στά ζητήματα τῆς ζωῆς τῶν βιοτεχνῶν καί τῶν ἐργατῶν γῆς, γιά νά μποροῦν οἱ ἐργάτες αὐτοί, ὅταν ἔρχονται σ' ἐπαφή μέ τά πιό καθυστερημένα στρώματα τοῦ προλεταριάτου, νά μεταφέρουν καί σ' αὐτά τίς ἰδέες τῆς ταξικῆς πάλης, τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῶν πολιτικῶν καθηκόντων τῆς ρωσικῆς δημοκρατίας γενικά καί τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου εἰδικά. Δέ θά ἦταν πραχτικό νά στείλουμε διαφωτιστές στούς βιοτέχνες καί στούς ἐργάτες γῆς, ἐφόσον ἔχουμε μπροστά μας τέτιον ὄγκο δουλιᾶς ἀνάμεσα στούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες τῶν πόλεων, σέ πολλές ὅμως περιπτώσεις ὁ σοσιαλιστής-ἐργάτης, παρά τή θέλησή του ἔρχεται σ' ἐπαφή μ' αὐτό τό περιβάλλον καί πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά ἐπωφελεῖται ἀπ' αὐτές τίς περιπτώσεις καί νά καταλαβαίνει τά γενικά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας στή Ρωσία. Γιαυτό γελιοῦνται πολύ ὅσοι κατηγοροῦν τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία γιά στενότητα, γιά τάση ν' ἀγνοεῖ τή μάζα τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ καί νά ἀσχολεῖται μέ τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες. Ἀντίθετα, ἡ ζύμωση ἀνάμεσα στά πρωτοπόρα στρώματα τοῦ προλεταριάτου εἶναι ὁ πιό σωστός καί ὁ μοναδικός δρόμος γιά νά ξυπνήσει (στό μέτρο πού θ' ἁπλώνει τό κίνημα) καί ὅλο τό ρωσικό προλεταριάτο. Ἡ διάδοση τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς ἰδέας τῆς ταξικῆς πάλης ἀνάμεσα στούς ἐργάτες τῶν πόλεων θά διοχετεύσει ἀπαραίτητα αὐτές τίς ἰδέες καί σέ μικρότερους καί πιό κομματιασμένους ἀγωγούς: γιά νά γίνει αὐτό πρέπει οἱ ἰδέες πού ἀναφέραμε νά ριζώσουν πιό βαθιά σ' ἕνα καλύτερα προετοιμασμένο περιβάλλον καί νά διαποτίσουν αὐτή τήν ἐμπροσθοφυλακή τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης. Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία, κατευθύνοντας ὅλες τίς δυνάμεις της στή δράση ἀνάμεσα στούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες, εἶναι ἕτοιμη νά ὑποστηρίζει ἐκείνους τούς ρώσους ἐπαναστά-

τες, πού στήν πράξη φτάνουν στό σημεῖο νά τοποθετοῦν τή σοσιαλιστική δουλιά στή βάση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου, χωρίς νά κρύβει καθόλου στήν περίπτωση αὐτή ὅτι καμιά πραχτική συμμαχία μέ τίς ἄλλες ὁμάδες τῶν ἐπαναστατῶν δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά ὁδηγήσει σέ συμβιβασμούς ἤ ὑποχωρήσεις ὅσον ἀφορᾶ τή θεωρία, τό πρόγραμμα, τή σημαία. Πεπεισμένοι ὅτι μόνον ἡ διδασκαλία τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς ταξικῆς πάλης μπορεῖ νά εἶναι σήμερα ἡ ἐπαναστατική θεωρία, πού χρησιμεύει σάν σημαία γιά τό ἐπαναστατικό κίνημα, οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες θά τή διαδίνουν μέ ὅλες τους τίς δυνάμεις, θά τήν περιφρουροῦν ἀπό τίς ψευτοερμηνεῖες, θά ξεσηκώνονται ἐνάντια σέ κάθε προσπάθεια νά συνδεθεῖ τό νεαρό ἀκόμα ἐργατικό κίνημα τῆς Ρωσίας μέ ἄλλες λιγότερο συγκεκριμένες θεωρίες. Οἱ θεωρητικοί συλλογισμοί ἀποδείχνουν καί ἡ πραχτική δράση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν δείχνει, ὅτι ὅλοι οἱ *σοσιαλιστές* στή Ρωσία πρέπει νά γίνουν *σοσιαλδημοκράτες*.

Ἄς περάσουμε στά *δημοκρατικά* καθήκοντα καί στή δημοκρατική δουλιά τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ἐπαναλαβαίνουμε ἀκόμα μιά φορά ὅτι ἡ δουλιά αὐτή συνδέεται *ἀδιάρηχτα* μέ τή σοσιαλιστική. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὅταν *κάνουν προπαγάνδα* στούς ἐργάτες *δέν μποροῦν* νά παρακάμπτουν τά πολιτικά ζητήματα καί θά θεωροῦσαν μεγάλο λάθος καί ὑποχώρηση ἀπό τίς βασικές θέσεις τοῦ παγκόσμιου σοσιαλδημοκρατισμοῦ κάθε προσπάθεια νά τά παρακάμψουν ἤ καί νά τά παραμερίσουν. Δίπλα στήν προπαγάνδα τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες βάζουν γιά καθῆκον τους τήν προπαγάνδα μέσα στίς ἐργατικές μάζες καί τῶν *δημοκρατικῶν ἰδεῶν*, προσπαθοῦν νά κάνουν πλατιά γνωστή τήν ἔννοια τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς δράσης του, τήν ἔννοια τοῦ ταξικοῦ του περιεχομένου, τῆς ἀνάγκης τῆς ἀνατροπῆς του, τήν ἰδέα ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά διεξαχθεῖ μέ ἐπιτυχία ὁ ἀγώνας γιά τήν ἐργατική ὑπόθεση χωρίς τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καί χωρίς τόν ἐκδημοκρατισμό τοῦ πολιτικοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος τῆς Ρωσίας. Ὅταν οἱ σοσιαλδημοκράτες *κάνουν ζύμωση* ἀνάμεσα στούς ἐργάτες βασισμένη στίς πιό ἄμεσες *οἰκονομικές* διεκδικήσεις, συνδέουν ἀδιάρηχτα μ' αὐτή καί μιά ζύμωση βασισμένη στίς πιό ἄμεσες πολιτικές ἀνάγκες, βάσανα καί διεκδικήσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης, — τή ζύμωση ἐνάντια στήν ἀστυνομική καταπίεση, πού ἐκδηλώνεται σέ

κάθε ἀπεργία, σέ κάθε σύγκρουση τῶν ἐργατῶν μέ τούς κεφαλαιοκράτες, —τή ζύμωση ἐνάντια στόν περιορισμό τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐργατῶν, σάν ρώσων πολιτῶν γενικά καί εἰδικά σάν τάξης πού καταπιέζεται περισσότερο ἀπ' ὅλες κι ἔχει τά λιγότερα δικαιώματα, —τή ζύμωση ἐνάντια σέ κάθε ἐξέχοντα ἐκπρόσωπο καί λακέ τῆς ἀπολυταρχίας, πού ἔρχεται σέ ἀμεσότατη ἐπαφή μέ τούς ἐργάτες καί δείχνει παραστατικά στήν ἐργατική τάξη τήν πολιτική σκλαβιά της. Ὅπως στόν οἰκονομικό τομέα δέν ὑπάρχει ζήτημα ἀπό τή ζωή τῶν ἐργατῶν, πού νά μήν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ γιά οἰκονομική ζύμωση, τό ἴδιο κι ἀπαράλλαχτα δέν ὑπάρχει κανένα ζήτημα στόν πολιτικό τομέα, πού δέ θά μποροῦσε ν' ἀποτελέσει ἀντικείμενο πολιτικῆς ζύμωσης. Τά δυό αὐτά εἴδη ζύμωσης συνδέονται ἀδιάρηχτα στή δράση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, σάν δυό ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος. Καί ἡ οἰκονομική καί ἡ πολιτική ζύμωση εἶναι ἐξίσου ἀπαραίτητες γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ταξικῆς αὐτοσυνείδησης τοῦ προλεταριάτου, καί ἡ οἰκονομική καί ἡ πολιτική ζύμωση εἶναι ἐξίσου ἀπαραίτητες σάν ὁδηγός τῆς ταξικῆς πάλης τῶν ρώσων ἐργατῶν, γιατί κάθε ταξική πάλη εἶναι πάλη πολιτική. Καί ἡ μιά καί ἡ ἄλλη ζύμωση, πού ξυπνοῦν τή συνείδηση τῶν ἐργατῶν, πού τούς ὀργανώνουν, τούς συνηθίζουν στήν πειθαρχία καί τούς διαπαιδαγωγοῦν γιά ἀλληλέγγυα δράση καί ἀγώνα γιά τά σοσιαλδημοκρατικά ἰδανικά, θά δόσουν στούς ἐργάτες τή δυνατότητα νά δοκιμάσουν τίς δυνάμεις τους στά πιό ἄμεσα ζητήματα, στίς πιό ἄμεσες ἀνάγκες, θά τούς δόσουν τή δυνατότητα νά πετύχουν μερικότερες παραχωρήσεις ἀπό τόν ἐχθρό τους, βελτιώνοντας ἔτσι τήν οἰκονομική τους κατάσταση, ἀναγκάζοντας τούς κεφαλαιοκράτες νά ὑπολογίζουν τήν ὀργανωμένη δύναμη τῶν ἐργατῶν, ἀναγκάζοντας τήν κυβέρνηση νά διευρύνει τά δικαιώματα τῶν ἐργατῶν καί ν' ἀκούει τίς διεκδικήσεις τους καί θά κρατοῦν ἔτσι τήν κυβέρνηση σέ διαρκῆ φόβο μπροστά στίς ἐχθρικά διατεθειμένες ἐργατικές μάζες, πού καθοδηγοῦνται ἀπό μιά γερή σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση.

Δείξαμε ὅτι ὑπάρχει ἀδιάσπαστη σύνδεση ἀνάμεσα στή *σοσιαλιστική* καί *στή δημοκρατική* προπαγάνδα καί ζύμωση, ὅτι ἡ ἐπαναστατική δουλιά καί στόν ἕνα καί στόν ἄλλον τομέα τραβάει τελείως παράλληλα. Ὑπάρχει ὅμως καί μιά μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στά δυό αὐτά εἴδη δράσης καί ἀγώνα. Ἡ διαφορά αὐτή συνίσταται στό ὅτι τό προλεταριάτο στόν οἰκονομικό ἀγώνα στέκει ὁλομόναχο, ἀντιμετωπίζοντας καί

τούς γαιοχτήμονες-εὐγενεῖς καί τήν ἀστική τάξη, καί βοηθιέται τό πολύ-πολύ (κι αὐτό ὄχι πάντα) ἀπό τά στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς μικροαστικῆς τάξης, πού κλίνουν πρός τό προλεταριάτο. Ἀντίθετα, στό δημοκρατικό, *πολιτικό* ἀγώνα ἡ ρωσική ἐργατική τάξη δέν εἶναι μόνη· στό πλευρό της στέκουν ὅλα τά πολιτικά ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα, στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ καί τάξεις, στό βαθμό πού εἶναι ἐχθρικά πρός τήν ἀπολυταρχία καί παλαίβουν ἐναντίον της μέ τή μιά ἤ τήν ἄλλη μορφή. *Δίπλα* στό προλεταριάτο στέκουν ἐδῶ καί τά ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς τάξης, ἤ τῶν μορφωμένων τάξεων, ἤ τῆς μικροαστικῆς τάξης, ἤ τῶν ἐθνοτήτων, τῶν θρησκειῶν καί τῶν αἱρέσεων, κτλ. κτλ., πού ὑφίστανται διώξεις ἀπό τήν ἀπολυταρχία. Γεννιέται, φυσιολογικά, τό ἐρώτημα ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ στάση τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπέναντι σ' αὐτά τά στοιχεῖα; Καί σέ συνέχεια, δέ θά πρέπει ἄραγε νά συνενωθεῖ μ' αὐτά γιά ἕναν κοινό ἀγώνα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία; Μιά κι ὅλοι οἱ σοσιαλδημοκράτες παραδέχονται, ὅτι ἡ πολιτική ἐπανάσταση στή Ρωσία πρέπει νά προηγηθεῖ ἀπό τή σοσιαλιστική ἐπανάσταση δέ θά πρέπει ἄραγε νά ἑνωθοῦν μ' ὅλα τά πολιτικά ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα γιά τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί ν' ἀναβάλουν γιά τήν ὥρα τό σοσιαλισμό; δέν εἶναι ἄραγε αὐτό ὑποχρεωτικό γιά νά δυναμώσει ὁ ἀγώνας ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία;

Ἄς ἐξετάσουμε τά δυό αὐτά ζητήματα.

Ὅσο γιά τή στάση τῆς ἐργατικῆς τάξης, σάν ἀγωνιστή ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ἀπέναντι σ' ὅλες τίς ἄλλες πολιτικά ἀντιπολιτευτικές κοινωνικές τάξεις καί ὁμάδες, ἔχει καθοριστεῖ μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια ἀπό τίς βασικές ἀρχές τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, πού διατυπώνονται στό περίφημο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο»[144]. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὑποστηρίζουν τίς προοδευτικές κοινωνικές τάξεις ἐνάντια στίς ἀντιδραστικές, τήν ἀστική τάξη ἐνάντια στούς ἐκπροσώπους τῆς προνομιούχας καί φεουδαρχικῆς γαιοχτησίας καί ἐνάντια στήν ὑπαλληλοκρατία, τή μεγαλοαστική τάξη ἐνάντια στούς ἀντιδραστικούς πόθους τῆς μικροαστικῆς τάξης. Ἡ ὑποστήριξη αὐτή δέν προϋποθέτει καί δέν ἀπαιτεῖ κανενός εἴδους συμβιβασμό μέ ὄχι σοσιαλδημοκρατικά προγράμματα καί ἀρχές, εἶναι ὑποστήριξη ἑνός συμμάχου ἐνάντια σ' ἕνα *δοσμένο* ἐχθρό καί ἐπί πλέον οἱ σοσιαλδημοκράτες δίνουν τήν ὑποστήριξη αὐτή γιά νά ἐπιταχύνουν τήν πτώση τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, δέν περιμένουν ὅμως τίποτα γιά *τόν ἑαυτό τους* ἀπ'

αὐτούς τούς προσωρινούς συμμάχους καί δέν κάνουν καμιά παραχώρηση σ' αὐτούς. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὑποστηρίζουν κάθε ἐπαναστατικό κίνημα ἐνάντια στό σημερινό κοινωνικό σύστημα, κάθε καταπιεζόμενη ἐθνότητα, κάθε καταδιωκόμενο θρήσκευμα, κάθε ταπεινωμένο κοινωνικό στρῶμα κτλ. στήν πάλη τους γιά ἰσοτιμία.

Ἡ ὑποστήριξη ὅλων τῶν πολιτικά ἀντιπολιτευτικῶν στοιχείων θά ἐκφράζεται στήν προπαγάνδα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν μέ τό ὅτι αὐτοί, ἀποδείχνοντας τήν ἐχθρότητα τῆς ἀπολυταρχίας ἀπέναντι στήν ἐργατική ὑπόθεση, θά τονίζουν καί τήν ἐχθρότητα τῆς ἀπολυταρχίας ἀπέναντι σέ τοῦτες ἤ ἐκεῖνες τίς κοινωνικές ὁμάδες, θά τονίζουν τήν ἀλληλεγγύη τῆς ἐργατικῆς τάξης μ' αὐτές τίς ὁμάδες *σέ τοῦτα ἤ σέ κεῖνα τά ζητήματα, σέ τοῦτα ἤ σέ κεῖνα τά καθήκοντα* κτλ. Στή ζύμωση ἡ ὑποστήριξη αὐτή θά ἐκφράζεται μέ τό ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες θά χρησιμοποιοῦν κάθε ἐκδήλωση ἀστυνομικῆς καταπίεσης ἀπομέρους τῆς ἀπολυταρχίας καί θά δείχνουν στούς ἐργάτες πῶς ἡ καταπίεση αὐτή πέφτει πάνω σ' ὅλους τούς πολίτες *γενικά* καὶ εἰδικά πάνω στούς ἐκπροσώπους τῶν ἰδιαίτερα καταπιεζόμενων στρωμάτων, ἐθνοτήτων, θρησκειῶν, αἱρέσεων κτλ. καί πῶς ἡ καταπίεση αὐτή ἀντανακλᾶται ἰδιαίτερα πάνω στήν *ἐργατική τάξη*. Τέλος, στήν πραχτική δράση ἡ ὑποστήριξη αὐτή ἐκφράζεται μέ τό ὅτι οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες εἶναι ἕτοιμοι νά κλείσουν συμμαχίες μέ τούς ἐπαναστάτες τῶν ἄλλων κατευθύνσεων γιά νά πετύχουν τούτους ἤ ἐκείνους τούς μερικότερους σκοπούς, πράγμα πού τό ἀπέδειξαν πολλές φορές στήν πράξη.

Ἐδῶ ἐρχόμαστε καί στό δεύτερο ζήτημα. Ὑποδείχνοντας τήν ἀλληλεγγύη πρός τούς ἐργάτες τούτων ἤ ἐκείνων τῶν ἀντιπολιτευτικῶν ὁμάδων, οἱ σοσιαλδημοκράτες θά ξεχωρίζουν πάντα τούς ἐργάτες, θά ἐξηγοῦν πάντα τόν προσωρινό καί συμβατικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἀλληλεγγύης, θά ὑπογραμμίζουν πάντα τήν ἰδιαίτερη ταξική θέση τοῦ προλεταριάτου, πού αὔριο μπορεῖ νά ἐκδηλωθεῖ ἐνάντια στούς σημερινούς του συμμάχους. Θά μᾶς ποῦν: «Μιά τέτια ὑπόδειξη *θά ἐξασθενίσει* σήμερα ὅλους τούς ἀγωνιστές γιά τήν πολιτική ἐλευθερία». Καί μεῖς θ' ἀπαντήσουμε: μιά τέτια ὑπόδειξη *θά δυναμώσει* ὅλους τούς ἀγωνιστές τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Δυνατοί εἶναι μόνο οἱ ἀγωνιστές ἐκεῖνοι, πού στηρίζονται στά *συνειδητά* πραγματικά συμφέροντα ὁρισμένων *τάξεων*, καί κάθε συγκάλυψη αὐτῶν τῶν ταξικῶν συμφερόντων, πού

παίζουν πιά κυρίαρχο ρόλο στή σύγχρονη κοινωνία, άπλώς θά έξασθενίσει τούς άγωνιστές. Αύτό είναι τό πρώτο. Καί τό δεύτερο, στήν πάλη ένάντια στήν άπολυταρχία ή έργατική τάξη πρέπει νά ξεχωρίζει τόν έαυτό της, γιατί *μόνο* αύτή είναι ώς τό τέλος συνεπής καί άδιάλλαχτος έχθρός τής άπολυταρχίας, *μόνο* άνάμεσα σ' αύτή καί στήν άπολυταρχία είναι άδύνατο νά γίνουν συμβιβασμοί, *μόνο* στήν έργατική τάξη ό δημοκρατισμός μπορεί νά βρεί έναν όπαδό χωρίς έπιφυλάξεις, χωρίς ταλαντεύσεις, χωρίς κοιτάγματα πρός τά πίσω. Σ' όλες τίς άλλες τάξεις, όμάδες καί στρώματα τού πληθυσμού ή έχθρότητα άπέναντι στήν άπολυταρχία *δέν είναι άπόλυτη*, ό δημοκρατισμός τους πάντα κοιτάει πρός τά πίσω. Ή άστική τάξη δέν μπορεί παρά νά καταλαβαίνει ότι ή άπολυταρχία συγκρατεί τή βιομηχανική καί κοινωνική άνάπτυξη, φοβάται όμως τόν πλέριο έκδημοκρατισμό τού πολιτικού καί τού κοινωνικού καθεστώτος καί μπορεί πάντα νά συμμαχήσει μέ τήν άπολυταρχία ένάντια στό προλεταριάτο. Ή μικροαστική τάξη είναι διπρόσωπη άπό τήν ίδια της τή φύση καί ένώ άπό τό ένα μέρος τραβιέται πρός τό προλεταριάτο καί τό δημοκρατισμό, άπό τό άλλο τραβιέται πρός τίς άντιδραστικές τάξεις, προσπαθεί ν' άνακόψει τήν πορεία τής ίστορίας, είναι ίκανή νά ύποκύψει στά πειράματα καί τίς έρωτοτροπίες τής άπολυταρχίας (έστω καί μέ τή μορφή τής «λαϊκής πολιτικής» τού 'Αλεξάνδρου τού Γ'[145]), είναι ίκανή νά κλείσει συμμαχία μέ τίς κυρίαρχες τάξεις ένάντια στό προλεταριάτο, *γιά* νά δυναμώσει τή θέση της, θέση *μικρών ίδιοκτητών*. Οί μορφωμένοι άνθρωποι, γενικά ή «διανόηση», δέν μπορεί νά μή ξεσηκώνονται ένάντια στή βάρβαρη άστυνομική καταπίεση τής άπολυταρχίας, πού καταδιώκει τή σκέψη καί τή γνώση, τά ύλικά όμως συμφέροντα τής διανόησης αύτής τή δένουν μέ τήν άπολυταρχία, μέ τήν άστική τάξη, τήν άναγκάζουν νά είναι άσυνεπής, νά κάνει συμβιβασμούς, νά πουλάει τήν άντιπολιτευτική καί έπαναστατική της φλόγα γιά έναν κρατικό μισθό ή γιά συμμετοχή στά κέρδη καί τά μερίσματα. Όσο γιά τά δημοκρατικά στοιχεία τών καταπιεζόμενων έθνοτήτων καί τών καταδιωκόμενων θρησκευμάτων, ό καθένας ξέρει καί βλέπει ότι οί ταξικές άντιθέσεις μέσα σ' αύτές τίς κατηγορίες τού πληθυσμού είναι πολύ πιό βαθιές καί πιό ίσχυρές, άπό τήν άλληλεγγύη όλων τών τάξεων μιάς τέτιας κατηγορίας ένάντια στήν άπολυταρχία καί ύπέρ τών δημοκρατικών θεσμών. Μόνο τό προλεταριάτο μπορεί νά είναι — καί άπό

τήν ταξική του θέση δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι — ὥς τό τέλος συνεπής δημοκράτης, ἀποφασιστικός ἐχθρός τῆς ἀπολυταρχίας, ἀνίκανος γιά ὁποιαδήποτε ὑποχώρηση καί συμβιβασμό. Μόνο τό προλεταριάτο μπορεῖ νά εἶναι ὁ *πρωτοπόρος ἀγωνιστής* γιά τήν πολιτική ἐλευθερία καί τούς δημοκρατικούς θεσμούς, γιατί, πρῶτα, ἡ πολιτική καταπίεση ἐκδηλώνεται πιό ἔντονα πάνω στό προλεταριάτο καί δέν ἐπιτρέπει καμιά βελτίωση τῆς θέσης αὐτῆς τῆς τάξης, στήν ὁποία ἀπαγορεύεται ἡ εἴσοδος στήν ἀνώτατη ἐξουσία καθώς καί στή δημόσια ὑπαλληλία καί ἡ ὁποία δέν ἀσκεῖ ἐπίδραση στήν κοινή γνώμη. Καί δεύτερο, μόνο τό προλεταριάτο εἶναι ἱκανό νά τραβήξει *ὥς τό τέλος* τόν ἐκδημοκρατισμό τοῦ πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ καθεστῶτος, γιατί ἕνας τέτιος ἐκδημοκρατισμός θά παρέδιδε τό καθεστώς αὐτό στά χέρια τῶν ἐργατῶν. Νά γιατί *ἡ συγχώνευση* τῆς δημοκρατικῆς δράσης τῆς ἐργατικῆς τάξης μέ τό δημοκρατισμό τῶν ἄλλων τάξεων καί ὁμάδων *θά ἐξασθένιζε* τή δύναμη τοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος, *θά ἐξασθένιζε* τόν πολιτικό ἀγώνα, θά τόν ἔκανε λιγότερο ἀποφασιστικό, λιγότερο συνεπῆ, περισσότερο ἐπιρεπῆ στούς συμβιβασμούς. Ἀντίθετα, *ὁ ξεχωρισμός* τῆς ἐργατικῆς τάξης, σάν πρωτοπόρου ἀγωνιστῆ γιά τούς δημοκρατικούς θεσμούς, *θά δυναμώσει* τό δημοκρατικό κίνημα, *θά δυναμώσει* τήν πάλη γιά πολιτική ἐλευθερία, γιατί ἡ ἐργατική τάξη *θά παρακινεῖ* ὅλα τά ἄλλα δημοκρατικά καί πολιτικά ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα, θά σπρώχνει τούς φιλελεύθερους πρός τούς πολιτικά ριζοσπάστες, θά σπρώχνει τούς ριζοσπάστες σέ ὁριστική ρήξη μέ ὅλο τό πολιτικό καί κοινωνικό καθεστώς τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Εἴπαμε πιό πάνω ὅτι ὅλοι *οἱ σοσιαλιστές* στή Ρωσία πρέπει νά γίνουν *σοσιαλδημοκράτες*. Τώρα προσθέτουμε: ὅλοι οἱ ἀληθινοί καί συνεπεῖς *δημοκράτες* στή Ρωσία πρέπει νά γίνουν *σοσιαλδημοκράτες*.

Ἄς ἐξηγήσουμε τή σκέψη μας μ' ἕνα παράδειγμα. Ἄς πάρουμε τό θεσμό τῆς ὑπαλληλοκρατίας, τῆς γραφειοκρατίας, σάν ἰδιαίτερο στρῶμα προσώπων, πού ἔχουν εἰδικευτεῖ στή διοίκηση καί κατέχουν μιά προνομιούχα θέση ἀπέναντι στό λαό. Ἀρχίζοντας ἀπό τήν ἀπολυταρχική, μισοασιατική Ρωσία, ὥς τή μορφωμένη, ἐλεύθερη καί πολιτισμένη Ἀγγλία, παντοῦ βλέπουμε τό θεσμό αὐτό, πού ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο ὄργανο τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Στήν καθυστέρηση τῆς Ρωσίας καί στήν ἀπολυταρχία της ἀντιστοιχεῖ *ἡ πλήρης ἔλλειψη δικαιωμάτων* τοῦ λαοῦ ἀπέναντι στήν ὑπαλληλοκρατία,

ἡ *πλήρης* ἔλλειψη ἐλέγχου πάνω στήν προνομιούχα γραφειοκρατία. Στήν Ἀγγλία ὑπάρχει γερός ἔλεγχος τοῦ λαοῦ πάνω στή διοίκηση, μά καί κεῖ ὁ ἔλεγχος αὐτός *πολύ ἀπέχει ἀπό τοῦ νά εἶναι πλήρης*, καί κεῖ ἡ γραφειοκρατία διατηρεῖ ὄχι λίγα προνόμια, συνήθως εἶναι ἀφέντης καί ὄχι ὑπηρέτης τοῦ λαοῦ. Καί στήν Ἀγγλία βλέπουμε, ὅτι οἱ ἰσχυρές κοινωνικές ὁμάδες ὑποστηρίζουν τήν προνομιούχα θέση τῆς γραφειοκρατίας, ἐμποδίζουν τόν πλήρη ἐκδημοκρατισμό αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ. Γιατί αὐτό; Γιατί *ὁ πλήρης* ἐκδημοκρατισμός του συμφέρει μονάχα στό προλεταριάτο: τά πιό πρωτοπόρα στρώματα τῆς ἀστικῆς τάξης ὑπερασπίζουν ὁρισμένα προνόμια τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ξεσηκώνονται ἐνάντια στήν αἱρετότητα ὅλων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ἐνάντια στήν ὁλοκληρωτική κατάργηση τοῦ ἐκλογικοῦ τιμήματος, ἐνάντια στήν ἄμεση εὐθύνη τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἀπέναντι στό λαό κτλ., γιατί τά στρώματα αὐτά νιώθουν ὅτι τό προλεταριάτο θά χρησιμοποιήσει ἕναν τέτιο ὁλοκληρωτικό ἐκδημοκρατισμό *ἐνάντια* στήν ἀστική τάξη. Τό ἴδιο καί στή Ρωσία. Ἐνάντια στήν παντοδύναμη, ἀνεύθυνη, πουλημένη, βάρβαρη, ἀμόρφωτη καί παρασιτική ρωσική ὑπαλληλοκρατία ἔχουν ἐξεγερθεῖ ἐξαιρετικά πολυάριθμα καί τά πιό διαφορετικά στρώματα τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. Ἐκτός ὅμως ἀπό τό προλεταριάτο *κανένα* ἀπ' αὐτά τά στρώματα, δέ θά ἐπέτρεπε τόν πλήρη ἐκδημοκρατισμό τῆς ὑπαλληλοκρατίας, γιατί ὅλα τ' ἄλλα στρώματα (ἀστική τάξη, μικροαστική τάξη, «διανόηση» γενικά) ἔχουν νήματα πού τά συνδέουν μέ τήν ὑπαλληλοκρατία, γιατί ὅλα αὐτά τά στρώματα *συγγενεύουν* μέ τή ρωσική ὑπαλληλοκρατία. Ποιός δέν ξέρει πόσο εὔκολα συντελεῖται στήν ἁγία Ρωσία ἡ μετατροπή τοῦ διανοούμενου - ριζοσπάστη, τοῦ διανοούμενου σοσιαλιστῆ σέ ὑπάλληλο τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης, σέ ὑπάλληλο, πού παρηγοριέται μέ τήν ἰδέα, ὅτι εἶναι «ὠφέλιμος» μέσα στά ὅρια τῆς γραφειοκρατικῆς ρουτίνας, σέ ὑπάλληλο, πού δικαιολογεῖ μ' αὐτή τήν «ὠφέλεια» τήν πολιτική του ἀδιαφορία, τό λακεδισμό του ἀπέναντι στήν κυβέρνηση τοῦ κνούτου καί τοῦ βούρδουλα; Μόνο *τό προλεταριάτο* εἶναι ἀπόλυτα ἐχθρικό ἀπέναντι στήν ἀπολυταρχία καί τή ρωσική ὑπαλληλοκρατία, μόνο *τό προλεταριάτο* δέν ἔχει κανένα *νῆμα*, πού νά τό συνδέει μ' αὐτά τά ὄργανα τῆς κοινωνίας τῶν εὐγενῶν καί τῶν ἀστῶν, μόνο τό προλεταριάτο εἶναι ἱκανό γιά ἀνειρήνευτη ἐχθρότητα καί ἀποφασιστική πάλη ἐναντίον τους.

Όταν ἀποδείχνουμε, ὅτι τό προλεταριάτο καθοδηγούμενο στήν ταξική του πάλη ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία, εἶναι ὁ πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς ρωσικῆς δημοκρατίας, συναντοῦμε μιάν ἐξαιρετικά διαδομένη καί ἐξαιρετικά περίεργη γνώμη, ὅτι ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία βάζει τάχα σέ δεύτερη μοίρα τά πολιτικά καθήκοντα καί τόν πολιτικό ἀγώνα. Ὅπως βλέπουμε, ἡ γνώμη αὐτή εἶναι διαμετρικά ἀντίθετη πρός τήν ἀλήθεια. Πῶς μπορεῖ λοιπόν νά ἐξηγηθεῖ αὐτή ἡ καταπληχτική ἔλλειψη κατανόησης τῶν ἀρχῶν τῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού ἔχουν διατυπωθεῖ πολλές φορές καί διατυπώνονται στίς πρῶτες κιόλας ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ἐκδόσεις, — στίς μπροσοῦρες καί στά βιβλία τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς»[146], πού ἔχουν ἐκδοθεῖ στό ἐξωτερικό; Μᾶς φαίνεται ὅτι ἡ ἐξήγηση τοῦ καταπληχτικοῦ αὐτοῦ γεγονότος βρίσκεται στά παρακάτω τρία περιστατικά:

Πρῶτο, στή γενική μή κατανόηση τῶν ἀρχῶν τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῶν παλιῶν ἐπαναστατικῶν θεωριῶν, πού συνήθισαν νά οἰκοδομοῦν τά προγράμματα καί τά σχέδια δράσης στηριζόμενοι σέ ἀφηρημένες ἰδέες, καί ὄχι στόν ὑπολογισμό τῶν πραγματικῶν τάξεων, πού δροῦν στή χώρα καί ἔχουν τοποθετηθεῖ ἀπό τήν ἱστορία μέσα σέ ὁρισμένες ἀμοιβαῖες σχέσεις. Ἀκριβῶς ἐπειδή λείπει αὐτή ἡ ζωντανή ἐξέταση *τῶν συμφερόντων* ἐκείνων, πού ὑποστηρίζουν τή ρωσική δημοκρατία, μποροῦσε νά γεννηθεῖ καί ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία παραβλέπει τάχα τά δημοκρατικά καθήκοντα τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν.

Δεύτερο, στή μή κατανόηση τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ συνένωση τῶν οἰκονομικῶν καί τῶν πολιτικῶν ζητημάτων, τῆς σοσιαλιστικῆς καί τῆς δημοκρατικῆς δράσης σ' ἕνα σύνολο, σέ μιά ἑνιαία *ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου* δέν ἐξασθενίζει, ἀλλά δυναμώνει τό δημοκρατικό κίνημα καί τόν πολιτικό ἀγώνα, φέρνοντάς τον πιό κοντά στά πραγματικά συμφέροντα τῶν λαϊκῶν μαζῶν, βγάζοντας τά πολιτικά ζητήματα ἀπό τά «στενά γραφεῖα τῆς διανόησης» στό δρόμο, στούς ἐργάτες καί στίς ἐργαζόμενες τάξεις, ἀντικατασταίνοντας τίς ἀφηρημένες ἰδέες γιά πολιτική καταπίεση μέ τίς πραγματικές ἐκδηλώσεις τῆς καταπίεσης αὐτῆς, ἀπό τίς ὁποῖες ὑποφέρει περισσότερο ἀπ' ὅλους τό προλεταριάτο καί πάνω στό ἔδαφός τους κάνει τή ζύμωσή της ἡ σοσιαλδημοκρατία. Ὄχι σπάνια ὁ ρῶσος ριζοσπάστης νομίζει ὅτι ὁ σοσιαλδημοκράτης πού, ἀντί νά καλεῖ ἀνοιχτά καί ἄμεσα τούς πρωτοπόρους

ἐργάτες στόν πολιτικό ἀγώνα, βάζει τό καθῆκον ν' ἀναπτυχθεῖ τό ἐργατικό κίνημα, νά ὀργανωθεῖ ἡ ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, — ὅτι ὁ σοσιαλδημοκράτης μέ τόν τρόπο αὐτό *ὑποχωρεῖ* ἀπό τό δημοκρατισμό του, βάζει σέ δεύτερη μοίρα τόν πολιτικό ἀγώνα. Ἄν ὅμως ὑπάρχει καί δῶ *ὑποχώρηση*, ἴσως νά εἶναι σάν καί κείνη πού λέει μιά γαλλική παροιμία: «il faut reculer pour mieux sauter!» (πρέπει νά κάνεις πίσω γιά νά πηδήξεις καλύτερα).

Τρίτο, ἡ παρανόηση προκλήθηκε ἀπό τό ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἔννοια «πολιτικός ἀγώνας» ἔχει διαφορετική σημασία γιά τόν οπαδό τῆς «Ναρόντναγια βόλια» καί τοῦ «Ναρόντνογε πράβο», ἀπό τό ἕνα μέρος, καί γιά τό σοσιαλδημοκράτη, ἀπό τό ἄλλο. Οἱ σοσιαλδημοκράτες καταλαβαίνουν ἀλλιῶς τόν πολιτικό ἀγώνα, τόν καταλαβαίνουν *πολύ πλατύτερα* ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῶν παλιῶν ἐπαναστατικῶν θεωριῶν. Τή θέση αὐτή, πού μπορεῖ νά φανεῖ παράδοξη, μᾶς τή δείχνει παραστατικά τό «Λετούτσι Λιστόκ "Γκρούπι ναροντοβόλτσεφ"» τεῦχος 4 τῆς 9 τοῦ Δεκέμβρη 1895. Χαιρετίζοντας ὁλόψυχα τήν ἔκδοση αὐτή, πού φανερώνει τή βαθιά καί γόνιμη ἐργασία τῆς σκέψης τῶν σημερινῶν ναροντοβόλτσι, δέν μποροῦμε νά μήν ἀναφέρουμε τό ἄρθρο τοῦ Π. Λ. Λαβρόφ «Πάνω στά προγραμματικά ζητήματα» (σελ. 19-22), πού δείχνει ἀνάγλυφα ὅτι οἱ ὀπαδοί τῆς «Ναρόντναγια βόλια» τῆς παλιᾶς ἀπόχρωσης ἔχουν διαφορετική ἀντίληψη γιά τόν πολιτικό ἀγώνα*. «...Ἐδῶ, — γράφει ὁ Π. Λ. Λαβρόφ, μιλώντας γιά τή σχέση ἀνάμεσα στό πρόγραμμα τῶν ναροντνοβόλτσι καί τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα, — ἕνα καί μόνο ἕνα εἶναι τό οὐσιαστικό: εἶναι ἄραγε δυνατό νά ὀργανωθεῖ ἕνα γερό ἐργατικό κόμμα στίς συνθῆκες τῆς ἀπολυταρχίας καί ἔξω ἀπό τήν ὀργάνωση ἑνός ἐπαναστατικοῦ κόμματος, πού νά στρέφεται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία;» (σελ. 21, στήλη 2)· τό ἴδιο γράφει λίγο πιό πάνω (στήλη 1η): «...νά ὀργανώσουμε ἕνα ρωσικό ἐργα-

---

* Τό ἄρθρο τοῦ Π.Λ. Λαβρόφ, πού δημοσιεύτηκε στό τεῦχος 4, εἶναι μόνο ἕνα «ἀπόσπασμα» ἀπό τό μακροσκελές γράμμα τοῦ Π.Λ. Λαβρόφ, πού προοριζόταν γιά τά «Ὑλικά»[147]. Ἀκούσαμε ὅτι φέτος τό καλοκαίρι (1897) ἐκδόθηκαν στό ἐξωτερικό καί ὁλόκληρο τό γράμμα αὐτό τοῦ Π.Λ. Λαβρόφ καί ἡ ἀπάντηση τοῦ Πλεχάνοφ, δέν μπορέσαμε ὅμως νά δοῦμε οὔτε τό ἕνα οὔτε τό ἄλλο. Ἐπίσης μᾶς εἶναι ἄγνωστο, ἄν βγῆκε τό 5ο τεῦχος τοῦ «Λετούτσι Λιστόκ "Γκρούπι ναροντοβόλτσεφ"», ὅπου ἡ σύνταξη εἶχε ὑποσχεθεῖ νά δημοσιεύσει ἄρθρο της ἀπ' ἀφορμή τό γράμμα τοῦ Π.Λ. Λαβρόφ. Βλ. τεῦχος 4, σελ. 22, στήλη 1η, σημείωση.

τικό κόμμα στίς συνθῆκες κυριαρχίας τῆς ἀπολυταρχίας, χωρίς νά ὀργανώνουμε ταυτόχρονα ἕνα ἐπαναστατικό κόμμα ἐνάντια σ' αὐτή τήν ἀπολυταρχία». Γιά μᾶς εἶναι τελείως ἀκατανόητες αὐτές οἱ διαφορές, πού γιά τόν Π. Λ. Λαβρόφ ἔχουν τόσο κεφαλαιώδικη σημασία. Πῶς γίνεται αὐτό; «Ἕνα ἐργατικό κόμμα *ἔξω* ἀπό τό ἐπαναστατικό κόμμα, πού νά στρέφεται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία»; Καί μήπως τό ἴδιο τό ἐργατικό κόμμα δέν εἶναι ἐπαναστατικό κόμμα; Μήπως δέ στρέφεται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία; Τό παρακάτω σημεῖο τοῦ ἄρθρου τοῦ Π. Λ. Λαβρόφ δίνει τήν ἐξήγηση αὐτῆς τῆς παραδοξολογίας: «Ἡ ὀργάνωση ἑνός ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος πρέπει νά δημιουργηθεῖ στίς συνθῆκες ὕπαρξης τῆς ἀπολυταρχίας μ' ὅλες τίς χάρες της. Ἄν οἱ σοσιαλδημοκράτες κατόρθωναν νά τό κάνουν αὐτό, χωρίς νά ὀργανώσουν ταυτόχρονα πολιτική *συνωμοσία** ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία μέ ὅλους τούς ὅρους πού συνεπάγεται μιά παρόμοια *συνωμοσία**, τότε, φυσικά, τό πολιτικό τους πρόγραμμα θά ἦταν τό κατάλληλο πρόγραμμα τῶν ρώσων σοσιαλιστῶν, γιατί ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν θά πραγματοποιοῦνταν μέ τίς δυνάμεις τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν. Αὐτό ὅμως εἶναι πολύ ἀμφίβολο, ἄν ὄχι ἀδύνατο» (σελ. 21, στήλη 1). Νά ποιά εἶναι ἡ οὐσία! Γιά τόν ναροντνοβόλτσι ἡ ἔννοια πολιτικός ἀγώνας εἶναι ταυτόσημη μέ τήν ἔννοια πολιτική *συνωμοσία*. Πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι μέ τά λόγια αὐτά ὁ Π. Λ. Λαβρόφ κατόρθωσε πραγματικά νά δείξει πολύ ἀνάγλυφα τή βασική διαφορά ἀνάμεσα στήν ταχτική τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα τῶν ναροντνοβόλτσι καί τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Οἱ παραδόσεις τοῦ μπλανκισμοῦ[148], τοῦ συνωμοτισμοῦ, εἶναι ἐξαιρετικά δυνατές μέσα στούς ναροντνοβόλτσι, τόσο δυνατές, πού δέν μποροῦν νά φανταστοῦν διαφορετικά τόν πολιτικό ἀγώνα, παρά μόνο μέ τή μορφή τῆς πολιτικῆς συνωμοσίας. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὅμως δέν μποροῦν νά κατηγορηθοῦν γιά παρόμοια στενότητα ἀντιλήψεων. Δέν πιστεύουν σέ συνωμοσίες. Ἔχουν τή γνώμη ὅτι πέρασε ἀπό καιρό πιά ἡ ἐποχή τῶν συνωμοσιῶν, ὅτι τό ν' ἀνάγεις τόν πολιτικό ἀγώνα σέ συνωμοσία σημαίνει, ἀπό τό ἕνα μέρος, νά τόν στενεύεις ὑπέρμετρα καί, ἀπό τό ἄλλο, νά διαλέγεις τίς πιό ἀποτυχημένες μέθοδες πάλης. Ὁ καθένας καταλαβαίνει πώς τά λόγια τοῦ Π. Λ. Λαβρόφ, ὅτι τάχα «ἡ

---

* Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας.

δράση τῆς Δύσης ἀποτελεῖ ἀπόλυτο πρότυπο γιά τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες» (σελ. 21, στήλη 1), δέν εἶναι παρά ξέσπασμα πολεμικῆς καί ὅτι στήν πραγματικότητα οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ποτέ δέν ξεχνοῦσαν τίς δικές μας πολτικές συνθῆκες, ποτέ δέν ὀνειρεύονταν ὅτι εἶναι δυνατό νά δημιουργηθεῖ στή Ρωσία νόμιμο ἐργατικό κόμμα, ποτέ δέν ξεχώριζαν τά καθήκοντα τῆς πάλης γιά τό σοσιαλισμό ἀπό τά καθήκοντα τῆς πάλης γιά τήν πολιτική ἐλευθερία. Πάντα ὅμως πίστευαν καί ἐξακολουθοῦν νά πιστεύουν, ὅτι τήν πάλη αὐτή δέν πρέπει νά τή διεξάγουν συνωμότες, ἀλλά ἕνα ἐπαναστατικό κόμμα, στηριγμένο στό ἐργατικό κίνημα. Πιστεύουν, ὅτι ἡ πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία δέν πρέπει νά συνίσταται στήν ὀργάνωση συνωμοσιῶν, ἀλλά στή διαπαιδαγώγηση, στήν πειθάρχηση καί στήν ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου, στήν πολιτική ζύμωση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, πού θά στιγματίζει κάθε ἐκδήλωση τῆς ἀπολυταρχίας, πού θά καρφώνει στόν πάσαλο τῆς ἀτιμίας ὅλους τούς ἱππότες τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης καί θ' ἀναγκάζει τήν κυβέρνηση αὐτή νά κάνει παραχωρήσεις. Μήπως αὐτή ἀκριβῶς δέν εἶναι ἡ δράση τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης»; Μήπως ἡ ὀργάνωση αὐτή δέν ἀποτελεῖ ἴσα-ἴσα τό ἔμβρυο ἑνός ἐπαναστατικοῦ κόμματος, πού στηρίζεται στό ἐργατικό κίνημα, καθοδηγεῖ τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, τήν πάλη ἐνάντια στό κεφάλαιο καί ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση, χωρίς νά ὀργανώνει συνωμοσίες καί ἀντλεῖ τίς δυνάμεις της ἀκριβῶς ἀπό τή *συνένωση* τῆς σοσιαλιστικῆς καί δημοκρατικῆς πάλης σέ μιά ἀδιαίρετη ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου τῆς Πετρούπολης; Μήπως ἡ δράση τῆς «Ἕνωσης», παρ' ὅλο πού τελευταῖα συγκροτήθηκε δέν ἔχει ἀποδείξει ὅτι τό προλεταριάτο, καθοδηγούμενο ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία, ἀποτελεῖ μεγάλη πολιτική δύναμη, πού ἡ κυβέρνηση εἶναι κιόλας ἀναγκασμένη νά τήν ὑπολογίζει καί βιάζεται νά τῆς κάνει παραχωρήσεις; Ὁ νόμος τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897, καί μέ τή βιασύνη πού τόν ἐφάρμοσαν, καί μέ τό περιεχόμενό του, δείχνει παραστατικά τή σημασία του: ἀναγκαστική παραχώρηση στό προλεταριάτο, μιά θέση πού τήν ἀπόσπασε ἀπό τόν ἐχθρό τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. Ἡ παραχώρηση αὐτή εἶναι πολύ μικροσκοπική, ἡ θέση πολύ ἀσήμαντη, μά καί ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού κατόρθωσε νά ἐπιβάλει τήν παραχώρηση αὐτή, δέ διακρίνεται ἐπίσης οὔτε γιά τό πλάτος, οὔτε γιά τή σταθερότητα, οὔτε γιά τήν ἀρχαιό-

τητα, ούτε γιά τόν πλοῦτο τῆς πείρας ἤ τῶν μέσων της: ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» ἱδρύθηκε, ὅπως ξέρουμε, μόλις τό 1895/96, καί οἱ προκηρύξεις της πρός τούς ἐργάτες περιορίζονταν ἁπλῶς σέ πολυγραφημένα καί λιθογραφημένα φεϊβολάν. Μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ κανείς ὅτι μιά παρόμοια ὀργάνωση, πού θά συνένωνε τουλάχιστο τά μεγαλύτερα κέντρα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας (τίς περιοχές Πετρούπολης, Μόσχας-Βλαντίμιρ, τή Νότια περιοχή καί τίς σπουδαιότερες πόλεις, ὅπως τήν Ὀδησσό, τό Κίεβο, τό Σαράτοφ κτλ.), πού θά διέθετε ἕνα ἐπαναστατικό ὄργανο καί θά εἶχε μέσα στούς ρώσους ἐργάτες τό κύρος, πού ἔχει ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» στούς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης, — μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ κανείς ὅτι μιά τέτια ὀργάνωση θ' ἀποτελοῦσε μέγιστο πολιτικό παράγοντα στή σημερινή Ρωσία, — παράγοντα, πού ἡ κυβέρνηση δέ θά μποροῦσε νά μήν τόν ὑπολογίζει σ' ὅλη τήν ἐσωτερική καί ἐξωτερική πολιτική της; Καθοδηγώντας τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, ἀναπτύσσοντας τήν ὀργάνωση καί τήν πειθαρχία μέσα στούς ἐργάτες, βοηθώντας τους νά παλαίβουν γιά τίς οἰκονομικές τους ἀνάγκες καί ν' ἀποσποῦν ἀπό τό κεφάλαιο τή μιά θέση ὕστερ' ἀπό τήν ἄλλη, διαπαιδαγωγώντας πολιτικά τούς ἐργάτες καί καταπολεμώντας συστηματικά καί σταθερά τήν ἀπολυταρχία, κυνηγώντας κάθε τσαρικό μπασιμπουζοῦκο, πού κάνει νά νιώθει τό προλεταριάτο τό βαρύ πέλμα τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης, — μιά τέτια ὀργάνωση θά ἦταν ταυτόχρονα καί μιά ὀργάνωση τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, προσαρμοσμένη στίς συνθῆκες τῆς χώρας μας, καί ἕνα ἰσχυρό ἐπαναστατικό κόμμα, πού στρέφεται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία. Νά συζητᾶ ὅμως κανείς ἐκ τῶν προτέρων σέ ποιά μέσα θά καταφύγει αὐτή ἡ ὀργάνωση γιά νά καταφέρει τό ἀποφασιστικό χτύπημα στήν ἀπολυταρχία, ἄν θά προτιμήσει, λχ., τήν ἐξέγερση ἤ τή μαζική πολιτική ἀπεργία ἤ ἄλλη μέθοδο ἐπίθεσης, — νά συζητᾶ κανείς γι' αὐτά ἐκ τῶν προτέρων καί νά λύνει σήμερα αὐτό τό ζήτημα θά ἦταν κούφιος δογματισμός. Θά ἦταν σάν νά ὀργάνωναν οἱ στρατηγοί πολεμικό συμβούλιο πρίν ἀκόμα συγκεντρώσουν τά στρατεύματα, πρίν τά κινητοποιήσουν καί πρίν τά ὁδηγήσουν στήν ἐκστρατεία ἐνάντια στόν ἐχθρό. Ὅταν ὅμως ἡ στρατιά τοῦ προλεταριάτου θ' ἀγωνίζεται σταθερά καί κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση γερῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὀργάνωσης γιά τήν οἰκονομική καί τήν πολιτική του ἀπελευθέρωση, τότε αὐτή ἡ ἴδια ἡ στρατιά θά ὑποδείξει μόνη της στούς στρατηγούς τίς μέ-

θοδες καί τά μέσα δράσης. Τότε καί μόνο τότε θά είναι δυνατό νά λυθεῖ τό ζήτημα τοῦ τελικοῦ χτυπήματος ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, γιατί ἡ λύση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ἐξαρτιέται ἀκριβῶς ἀπό τήν κατάσταση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἀπό τό πλάτος του, ἀπό τίς μέθοδες πάλης πού ἐπεξεργάστηκε τό κίνημα, ἀπό τίς ἰδιότητες τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης πού καθοδηγεῖ τό κίνημα, ἀπό τή στάση τῶν ἄλλων κοινωνικῶν στοιχείων ἀπέναντι στό προλεταριάτο καί τήν ἀπολυταρχία, ἀπό τούς παράγοντες τῆς ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, μέ δυό λόγια ἀπό χίλιους-δυό παράγοντες, πού είναι ἀδύνατο καί ἀνώφελο νά τούς μαντεύει κανείς ἀπό τά πρίν.

Γιαυτό είναι ἐπίσης πέρα γιά πέρα ἄδικη καί ἡ παρακάτω κρίση τοῦ Π. Λ. Λαβρόφ:

«Ἄν ὅμως ἀναγκαστοῦν (οἱ σοσιαλδημοκράτες) νά ὀργανώσουν μέ τόν ἕναν ἤ τόν ἄλλο τρόπο ὄχι μόνο τίς ἐργατικές δυνάμεις γιά τόν ἀγώνα ἐνάντια στό κεφάλαιο, ἀλλά καί νά συσπειρώσουν τίς ἐπαναστατικές προσωπικότητες καί ὁμάδες γιά τόν ἀγώνα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, τότε οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες, θά δεχθοῦν *οὐσιαστικά* τό πρόγραμμα τῶν ἀντιπάλων τους, τῶν ναροντνοβόλτσι, ὅπως καί ἄν αὐτοαποκαλοῦνται. Ἡ διαφορά στίς ἀντιλήψεις γιά τήν κοινότητα, γιά τίς τύχες τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία, γιά τόν οἰκονομικό ὑλισμό είναι λεπτομέρειες, πού ἔχουν πολύ λίγη σημασία γιά τό πραγματικό ἔργο καί βοηθοῦν ἤ ἐμποδίζουν νά λυθοῦν τά μερικότερα προβλήματα, οἱ μερικότερες μέθοδες προετοιμασίας τῶν βασικῶν σημείων, —καί τίποτα ἄλλο» (σελ. 21, στήλη 1).

Θά είναι παράξενο ἀκόμα καί ν' ἀμφισβητήσουμε αὐτή τήν τελευταία θέση, ὅτι τάχα ἡ διαφορά ἀπόψεων στά βασικά προβλήματα τῆς ρωσικῆς ζωῆς καί τῆς ἀνάπτυξης τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, στά βασικά προβλήματα ἀντίληψης τῆς ἱστορίας, μποροῦν ν' ἀφοροῦν μόνο τίς «λεπτομέρειες»! Ἔχει εἰπωθεῖ ἤδη ἀπό καιρό ὅτι χωρίς ἐπαναστατική θεωρία δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει καί ἐπαναστατικό κίνημα, καί *σήμερα* ζήτημα είναι ἄν χρειάζεται ν' ἀποδείξουμε μιά τέτια ἀλήθεια. Τό νά ὀνομάζεις «λεπτομέρειες» αὐτά τά σπουδαιότατα ἐπαναστατικά ζητήματα, ὅπως είναι ἡ θεωρία τῆς ταξικῆς πάλης, ἡ ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ρωσικῆς ἱστορίας καί ἡ ὑλιστική ἐκτίμηση τῆς σημερινῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς κατάστασης τῆς Ρωσίας, ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης ν' ἀνάγεται ἡ ἐπαναστατική πάλη στά συγκεκριμένα συμφέροντα

μιᾶς ὁρισμένης τάξης, ἀναλύοντας τή σχέση της πρός τίς ἄλλες τάξεις, τό νά ὀνομάζεις —αὐτά τά σπουδαιότατα ἐπαναστατικά ζητήματα «λεπτομέρειες», —εἶναι σέ τέτιο βαθμό κολοσσιαῖο λάθος κι ἀναπάντεχο γιά ἕναν παλαίμαχο τῆς ἐπαναστατικῆς *θεωρίας*, πού εἴμαστε σχεδόν ἕτοιμοι νά θεωρήσουμε αὐτή τήν περικοπή ἁπλῶς lapsus. Κι ὅσο γιά τό πρῶτο μισό τῆς περικοπῆς, πού παραθέσαμε, ἡ πλάνη εἶναι ἀκόμα πιό καταπληχτική. Τό νά δηλώνεις ἀπό τόν τύπο ὅτι οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ὀργανώνουν τίς ἐργατικές δυνάμεις μόνο γιά τόν ἀγώνα ἐνάντια στό κεφάλαιο (δηλ. μόνο γιά τόν οἰκονομικό ἀγώνα!), χωρίς νά συσπειρώνουν τίς ἐπαναστατικές προσωπικότητες καί ὁμάδες γιά τόν ἀγώνα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία —αὐτό σημαίνει εἴτε πώς δέν ξέρεις, εἴτε πώς δέ θέλεις νά ξέρεις πασίγνωστα γεγονότα σχετικά μέ τή δράση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Ἤ, μήπως, ὁ Π. Λ. Λαβρόφ δέ θεωρεῖ «ἐπαναστατικές προσωπικότητες» καί «ἐπαναστατικές ὁμάδες» ἐκείνους πού δουλεύουν πραχτικά στίς γραμμές τῶν σοσιαλδημοκρατῶν;! Ἤ (κι αὐτό εἶναι, ἴσως, τό πιό σωστό), λέγοντας «ἀγώνα» ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ἐννοεῖ μόνο τίς συνωμοσίες ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία; (Βλ. σελ. 21, στήλη 2): «...πρόκειται γιά... τήν ὀργάνωση μιᾶς ἐπαναστατικῆς *συνωμοσίας*»· ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας). Μήπως, κατά τή γνώμη τοῦ Π. Λ. Λαβρόφ, ὅποιος δέν ὀργανώνει πολιτικές συνωμοσίες δέν κάνει καί πολιτικό ἀγώνα; Τό λέμε ἀκόμα μιά φορά: μιά τέτια ἀντίληψη ἀνταποκρίνεται πέρα γιά πέρα στίς παλιές παραδόσεις τῆς παλιᾶς «Ναρόντναγια βόλια», δέν ἀνταποκρίνεται ὅμως καθόλου οὔτε στίς σημερινές ἀντιλήψεις γιά τόν πολιτικό ἀγώνα, οὔτε στή σημερινή πραγματικότητα.

Μᾶς μένει ἀκόμα νά ποῦμε μερικά λόγια γιά τούς ναροντοπράβτσι. Ὁ Π. Λ. Λαβρόφ ἔχει, κατά τή γνώμη μας, ἀπόλυτα δίκιο, ὅταν λέει ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες «συστήνουν τούς ναροντοπράβτσι σάν πιό εἰλικρινεῖς καί εἶναι ἕτοιμοι νά τούς ὑποστηρίξουν, χωρίς, κατά τ' ἄλλα, νά συγχωνευτοῦν μαζί τους» (σελ. 19, στήλη 2). Θά ἔπρεπε μόνο νά προστεθεῖ: σάν πιό εἰλικρινεῖς *δημοκράτες* καί *ἐφόσον* οἱ ναροντοπράβτσι παρουσιάζονται σάν συνεπεῖς δημοκράτες. Δυστυχῶς ὁ ὅρος αὐτός εἶναι μᾶλλον ἕνα ποθητό μέλλον, παρά ἕνα πραγματικό παρόν. Οἱ ναροντοπράβτσι ἔχουν ἐκφράσει τήν ἐπιθυμία ν' ἀπαλλάξουν τά δημοκρατικά καθήκοντα ἀπό τίς ἀντιλήψεις τῶν ναρόντνικων καί γενικά ἀπό κάθε σύνδεση μέ τίς παλιω-

μένες μορφές τοῦ «ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ», ἀποδείχτηκε ὅμως ὅτι οἱ ἴδιοι δέν εἶχαν ἀπαλλαγεῖ καθόλου ἀπό τίς παλιές προλήψεις καί ὅτι δέν ἦταν καθόλου συνεπεῖς, ὅταν ὀνόμασαν τό κόμμα τους κόμμα ἀποκλειστικά πολιτικῶν μετασχηματισμῶν, κόμμα «κοινωνικό (;;!)-ἐπαναστατικό» (βλ. τό «Μανιφέστο» τους τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1894) καί δήλωσαν στό «Μανιφέστο» τους ὅτι «στήν ἔννοια λαϊκό δίκαιο περιλαβαίνεται ἡ ὀργάνωση τῆς λαϊκῆς παραγωγῆς» (εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά δίνουμε τ' ἀποσπάσματα ἀπό μνήμης), εἰσάγοντας μέ τόν τρόπο αὐτό στά μουλωχτά τίς ἴδιες ἀκριβῶς προλήψεις τῶν ναρόντνικων. Γιαυτό, ἴσως, ὁ Π. Λ. Λαβρόφ δέν εἶχε ὁλότελα ἄδικο, ὅταν τούς ἀποκαλοῦσε «ἀποκριάτικους πολιτικούς» (σελ. 20, στήλη 2). Ἴσως ὅμως εἶναι πιό σωστό νά δεῖ κανείς τό ναροντοπραβισμό σάν μιά μεταβατική θεωρία, πού ἔχει στό ἐνεργητικό της τό ὅτι ντράπηκε γιά τήν πρωτοτυπία τῶν δογμάτων τῶν ναρόντνικων καί ἄρχισε ἀνοιχτή πολεμική ἐνάντια στούς πιό ἀποκρουστικούς ἀντιδραστικούς ὀπαδούς τοῦ ναροντνικισμοῦ, πού, μπροστά στήν ἀστυνομική ταξική ἀπολυταρχία, ἐπιτρέπουν στόν ἑαυτό τους νά λέει ὅτι πρέπει νά γίνουν οἰκονομικοί, καί ὄχι πολιτικοί μετασχηματισμοί (βλ. τό «Ἐπιταχτικό ζήτημα» ἔκδοση τοῦ κόμματος «Ναρόντνογε πράβο»). Ἄν μέσα στό κόμμα «Ναρόντνογε πράβο» πραγματικά δέν ὑπάρχουν παρά μόνο πρώην σοσιαλιστές, πού γιά λόγους ταχτικῆς κρύβουν τή σοσιαλιστική τους σημαία καί φοροῦν ἁπλῶς τή μάσκα τῶν μή-σοσιαλιστῶν πολιτικῶν (ὅπως ὑποθέτει ὁ Π. Λ. Λαβρόφ, σελ. 20, στήλη 2), — τότε φυσικά, τό κόμμα αὐτό δέν ἔχει κανένα μέλλον. Ἄν ὅμως μέσα σ' αὐτό τό κόμμα ὑπάρχουν καί πολιτικοί ὄχι ἀποκριάτικοι, ἀλλά ἀληθινοί μή-σοσιαλιστές πολιτικοί, μή-σοσιαλιστές δημοκράτες, τότε τό κόμμα αὐτό μπορεῖ νά φέρει μεγάλο ὄφελος, προσπαθώντας νά συνδεθεῖ μέ τά πολιτικά ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς μας τάξης, προσπαθώντας νά ξυπνήσει τήν πολιτική συνείδηση τῆς μικροαστικῆς μας τάξης, τῶν μικρεμπόρων, τῶν μικροχειροτεχνῶν κτλ., — αὐτῆς τῆς τάξης πού παντοῦ στή Δυτική Εὐρώπη ἔπαιξε τό ρόλο της στό δημοκρατικό κίνημα, πού σέ μᾶς στή Ρωσία σημείωσε ἐξαιρετικά γρήγορες ἐπιτυχίες στόν πολιτιστικό καί στούς ἄλλους τομεῖς στήν περίοδο μετά τή μεταρύθμιση καί ποί δέν μπορεῖ νά μήν αἰσθάνεται τό ζυγό τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία ὑποστηρίζει κυνικά τούς μεγάλους ἐργοστασιάρχες καί τούς μεγαλοκαρχαρίες - μονοπωλητές τοῦ χρή-

ματος καί τῆς βιομηχανίας. Τό μόνο πού χρειάζεται γι' αὐτό εἶναι νά βάλει τό «Ναρόντνογε πράβο» γιά καθῆκον του νά πλησιάσει ἴσα-ἴσα τά διάφορα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ καί νά μήν περιορίζεται πάντα στήν ἴδια «διανόηση», πού εἶναι ἀνήμπορη, ἐξαιτίας τῆς ἀπόσπασής της ἀπό τά πραγματικά συμφέροντα τῶν μαζῶν, ὅπως τό παραδέχεται καί τό «Ἐπιταχτικό ζήτημα». Γιά νά γίνει αὐτό, εἶναι ἀπαραίτητο οἱ ναροντοπράβτσι ν' ἀφήνουν κατά μέρος κάθε ἀξίωση γιά συγχώνευση τῶν ἑτερογενῶν κοινωνικῶν στοιχείων καί ἀπομάκρυνση τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό τά πολιτικά καθήκοντα, ν' ἀφήσουν τίς ψευτοντροπές, πού τούς ἐμποδίζουν νά πλησιάσουν τά ἀστικά στρώματα τοῦ λαοῦ, δηλ. νά μή μιλᾶνε μονάχα γιά τό πρόγραμμα τῶν μή-σοσιαλιστῶν πολιτικῶν, ἀλλά καί νά ἐνεργοῦν σύμφωνα μ' αὐτό τό πρόγραμμα, ξυπνώντας καί ἀναπτύσσοντας τήν ταξική συνείδηση ἐκείνων τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων καί τάξεων, πού δέν τούς χρειάζεται καθόλου ὁ σοσιαλισμός, μά πού ὅσο περνᾶ ὁ καιρός, τόσο πιό ἔντονα νιώθουν τό ζυγό τῆς ἀπολυταρχίας καί τήν ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία εἶναι ἀκόμα πολύ νεαρή. Μόλις τώρα βγαίνει ἀπό τήν ἐμβρυακή ἐκείνη κατάσταση, ὅπου τά θεωρητικά ζητήματα κατεῖχαν τήν κυρίαρχη θέση. Μόλις τώρα ἀρχίζει ν' ἀναπτύσσει τήν πραχτική της δράση. Οἱ ἐπαναστάτες τῶν ἄλλων ὁμάδων, ἀντί νά κριτικάρουν τίς σοσιαλδημοκρατικές θεωρίες καί τά σοσιαλδημοκρατικά προγράμματα, πρέπει, ἀπό τήν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων, νά κριτικάρουν *τήν πραχτική δράση* τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Καί πρέπει νά παραδεχτοῦμε, ὅτι αὐτή ἡ τελευταία κριτική διαφέρει πολύ αἰσθητά ἀπό τή θεωρητική κριτική, διαφέρει σέ τέτιο βαθμό ὥστε ἔγινε δυνατό νά σκαρωθεῖ ἡ γελοία φήμη ὅτι ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» τῆς Πετρούπολης δέν εἶναι τάχα σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση. Ἀκόμα καί τό ὅτι μπόρεσε ν' ἀκουστεῖ μιά τέτια φήμη δείχνει κιόλας ὅτι δέν εἶναι σωστές οἱ κατηγορίες, πού κυκλοφοροῦν ἐνάντια στούς σοσιαλδημοκράτες, πώς τάχα ἀγνοοῦν τόν πολιτικό ἀγώνα. Ἀκόμα καί τό ὅτι μπόρεσε ν' ἀκουστεῖ μιά τέτια φήμη δείχνει κιόλας πώς πολλοί ἐπαναστάτες, πού δέν μπόρεσε νά τούς πείσει *ἡ θεωρία* τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, ἀρχίζουν νά πείθονται ἀπό τήν *πραχτική* δράση τους.

Μπροστά στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία ξανοίγεται τερά-

στιο πεδίο δράσης, πεδίο πού μόλις ἀρχίζει. Τό ξύπνημα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, ἡ αὐθόρμητη τάση της γιά γνώση, γιά συνένωση, γιά σοσιαλισμό, γιά πάλη ἐνάντια στούς ἐκμεταλλευτές καί στούς καταπιεστές της ἐκδηλώνεται κάθε μέρα ὅλο καί πιό καθαρά καί πλατιά. Οἱ γιγάντιες ἐπιτυχίες, πού σημειώνει τόν τελευταῖο καιρό ὁ ρωσικός καπιταλισμός, ἐγγυῶνται ὅτι τό ἐργατικό κίνημα θά μεγαλώνει ἀδιάκοπα σέ πλάτος καί σέ βάθος. Σήμερα περνᾶμε, ὅπως φαίνεται, τήν περίοδο ἐκείνη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κύκλου, ὅπου ἡ βιομηχανία «ἀνθίζει», τό ἐμπόριο εἶναι ζωηρό, τά ἐργοστάσια ἐργάζονται μ' ὅλη τους τήν ἔνταση καί, σάν τά μανιτάρια μετά τή βροχή, ξεπετιοῦνται ἕνα σωρό καινούργια ἐργοστάσια, καινούργιες ἐπιχειρήσεις, μετοχικές ἑταιρίες, σιδηροδρομικές ἐγκαταστάσεις κτλ. κτλ. Δέ χρειάζεται νά εἶναι κανείς προφήτης γιά νά προβλέψει τήν ἀναπόφευχτη κατάρευση (περισσότερο ἤ λιγότερο ἀπότομη), πού πρέπει ν' ἀκολουθήσει αὐτή τήν «ἄνθιση» τῆς βιομηχανίας. Αὐτή ἡ κατάρευση θά καταστρέψει ἕνα σωρό μικρονοικοκυρέους, θά ρίξει τίς ἐργατικές μάζες στίς γραμμές τῶν ἀνέργων καί ἔτσι θά βάλει μέ ὀξύτητα μπροστά σ' ὅλες τίς ἐργατικές μάζες τά ζητήματα ἐκεῖνα τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τοῦ δημοκρατισμοῦ, πού ἀπό καιρό πιά ἔχουν μπεῖ μπροστά στόν κάθε συνειδητό, στόν κάθε σκεφτόμενο ἐργάτη. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά φροντίσουν, ὥστε ἡ κατάρευση αὐτή νά βρεῖ τό ρωσικό προλεταριάτο πιό συνειδητό, πιό συνενωμένο, ἱκανό νά καταλαβαίνει τά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, ἱκανό ν' ἀποκρούσει τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού ἀποκομίζουν σήμερα τεράστια κέρδη καί πάντα προσπαθοῦν νά φορτώνουν τίς ζημιές στούς ἐργάτες, ἱκανό νά μπεῖ ἐπικεφαλῆς τῆς ρωσικῆς δημοκρατίας στήν ἀποφασιστική πάλη ἐνάντια στήν ἀστυνομική ἀπολυταρχία, πού δένει χειροπόδαρα τούς ρώσους ἐργάτες καί ὅλο τό ρωσικό λαό.

Ἐμπρός λοιπόν, ἐμπρός στή δουλιά, σύντροφοι! Ἄς μή χάνουμε πολύτιμο καιρό! Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἔχουν μπροστά τους πολλή δουλιά γιά νά ἱκανοποιήσουν τίς ἀνάγκες τοῦ προλεταριάτου πού ξυπνᾶ, γιά νά ὀργανώσουν τό ἐργατικό κίνημα, γιά νά δυναμώσουν τίς ἐπαναστατικές ὁμάδες καί τήν ἀμοιβαία τους σύνδεση, γιά νά ἐφοδιάσουν τούς ἐργάτες μέ προπαγανδιστικό καί διαφωτιστικό ὑλικό, γιά νά συνενώσουν τούς σκορπισμένους σ' ὅλες τίς γωνιές τῆς Ρωσίας ἐργατικούς ὁμίλους καί τίς σκορπισμένες σοσιαλδημοκρατικές ὁμάδες σ' ἕνα ἑνιαῖο *σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα!*

Η «ΕΝΩΣΗ ΑΓΩΝΑ» ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗΣ

Οἱ ἐπαναστάτες τῆς Πετρούπολης περνοῦν δύσκολους καιρούς. Ἡ κυβέρνηση σάν νά συγκέντρωσε ὅλες τίς δυνάμεις της γιά νά πνίξει τό ἐργατικό κίνημα, πού γεννήθηκε τελευταῖα καί ἐκδηλώθηκε μέ τόση δύναμη. Οἱ συλλήψεις πῆραν ἀσυνήθιστες διαστάσεις, οἱ φυλακές παραγέμισαν. Πιάνουν διανοούμενους, ἄνδρες καί γυναῖκες, πιάνουν καί ἐκτοπίζουν κατά μάζες τούς ἐργάτες. Σχεδόν ἡ κάθε μέρα μᾶς φέρνει εἰδήσεις γιά καινούργια καί καινούργια θύματα τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης, πού ρίχνεται μέ λύσσα πάνω στούς ἐχθρούς της. Ἡ κυβέρνηση ἔβαλε σάν καθῆκον της νά μήν ἀφήσει νά δυναμώσει καί νά σταθεῖ στά πόδια του τό καινούργιο ρεῦμα τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Οἱ εἰσαγγελεῖς καί οἱ χωροφύλακες ἀρχίζουν νά καυχῶνται ὅτι κατόρθωσαν νά συντρίψουν τήν «Ἕνωση ἀγώνα».

Ἡ καυχησιολογία αὐτή εἶναι ψέμα. Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» εἶναι σώα, παρ' ὅλες τίς καταδιώξεις. Μέ πλέρια ἱκανοποίηση διαπιστώνουμε ὅτι οἱ μαζικές συλλήψεις προσφέρουν τήν ὑπηρεσία τους, ἀποτελώντας ἰσχυρό ὅπλο ζύμωσης μέσα στούς ἐργάτες καί στούς διανοούμενους σοσιαλιστές, ὅτι τή θέση τῶν ἐπαναστατῶν, πού ἔπεσαν, τήν παίρνουν καινούργιοι, ἕτοιμοι νά μποῦν μέ φρέσκες δυνάμεις στίς γραμμές τῶν ἀγωνιστῶν γιά τό ρωσικό προλεταριάτο καί γιά ὅλο τό ρωσικό λαό. Χωρίς θυσίες δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει πάλη, καί στούς ἄγριους διωγμούς τῶν μπασιμπουζούκων τοῦ τσάρου ἀπαντᾶμε ἤρεμα: οἱ ἐπαναστάτες ἔπεσαν — ζήτω ἡ ἐπανάσταση!

Ὡς τώρα ἡ ἔνταση τῶν διωγμῶν στάθηκε ἱκανή νά προκαλέσει μόνο ἕνα προσωρινό ἀδυνάτισμα ὁρισμένων τομέων δουλιᾶς τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα», μιά προσωρινή ἔλλειψη στελεχῶν καί διαφωτιστῶν. Ἀκριβῶς μιά τέτια ἔλλειψη εἶναι

τώρα αἰσθητή καί μᾶς ἀναγκάζει ν' ἀπευθύνουμε ἔκκληση σ' ὅλους τούς συνειδητούς ἐργάτες καί σ' ὅλους τούς διανοούμενους, πού θέλουν νά θέσουν τίς δυνάμεις τους στήν ὑπηρεσία τῆς ἐπαναστατικῆς ὑπόθεσης. Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» χρειάζεται στελέχη. Ὅλοι οἱ ὅμιλοι κι ὅλα τά χωριστά πρόσωπα, πού ἐπιθυμοῦν νά δουλέψουν σ' ὁποιονδήποτε, ἔστω καί τόν πιό στενό τομέα τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης, ἄς τό δηλώσουν σ' ἐκείνους, πού ἐπικοινωνοῦν μέ τήν «Ἕνωση ἀγώνα». (Σέ περίπτωση πού μιά ὁμάδα δέν μπορεῖ νά βρεῖ τέτια πρόσωπα — πράγμα πολύ ἀπίθανο — μπορεῖ ν' ἀποτανθεῖ στήν «Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ). Στελέχη χρειάζονται γιά κάθε εἶδους δουλιά, κι ὅσο πιό αὐστηρά εἰδικεύονται οἱ ἐπαναστάτες στίς διάφορες δουλιές τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης, ὅσο πιό αὐστηρά μελετοῦν τίς συνωμοτικές μέθοδες καί τήν κάλυψη τῆς δουλιᾶς τους, μέ ὅση περισσότερη αὐταπάρνηση κλειστοῦν στή μικρή, ἀφανῆ, μερική δουλιά, — τόσο πιό σίγουρη θά εἶναι ὅλη ἡ δουλιά καί τόσο πιό δύσκολο θά εἶναι γιά τούς χωροφύλακες καί τούς χαφιέδες ν' ἀνακαλύψουν τούς ἐπαναστάτες. Ἡ κυβέρνηση τύλιξε κιόλας ἀπό τά πρίν μέ τό δίχτυ τῶν πραχτόρων της ὄχι μόνο τίς ὑπάρχουσες, μά καί τίς πιθανές ἑστίες τῶν ἀντικυβερνητικῶν στοιχείων. Ἡ κυβέρνηση ἀναπτύσσει σταθερά καί σέ πλάτος καί σέ βάθος τή δράση τῶν ὑπηρετῶν της, πού καταδιώκουν τούς ἐπαναστάτες, ἐφευρίσκει καινούργιες μέθοδες, βάζει καινούργιους προβοκάτορες, προσπαθεῖ ν' ἀσκήσει πίεση πάνω στούς κρατούμενους μέ ἐκφοβισμούς, μέ ψεύτικες καταθέσεις, μέ πλαστές ὑπογραφές, μέ ρίξιμο ψεύτικων σημειωμάτων καί μέ ἄλλα παρόμοια μέσα. Εἶναι ἀδύνατη ἡ πάλη ἐνάντια στήν κυβέρνηση χωρίς δυνάμωμα καί ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς πειθαρχίας, χωρίς ὀργάνωση καί συνωμοτικότητα. Καί ἡ συνωμοτικότητα ἀπαιτεῖ κατά πρῶτο λόγο εἰδίκευση τῶν διάφορων ὁμίλων καί προσώπων στούς διάφορους τομεῖς τῆς δουλιᾶς καί ἀνάθεση τοῦ ἑνωτικοῦ ρόλου στόν πιό ἀσήμαντο, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν του, κεντρικό πυρήνα τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα». Οἱ διάφοροι τομεῖς τῆς ἐπαναστατικῆς δουλιᾶς παρουσιάζουν ἀπεριόριστη ποικιλία: χρειάζονται νόμιμοι διαφωτιστές, πού νά ξέρουν νά μιλοῦν μέσα στούς ἐργάτες ἔτσι, *ὥστε νά μή μποροῦν* νά τούς παραπέμψουν σέ δίκη γι' αὐτό, πού νά ξέρουν νά λένε μόνο *τό α*, ἀφήνοντας σέ ἄλλους νά ποῦν *τό β* καί *τό γ*. Χρειάζονται διανομεῖς τοῦ τύπου, τῶν προκηρύξεων. Χρειάζονται ὀργανω-

τές ἐργατικῶν ὁμίλων καί ὁμάδων. Χρειάζονται ἀνταποκριτές ἀπ' ὅλες τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια, πού νά στέλνουν πληροφορίες γιά ὅλα τά γεγονότα. Χρειάζονται ἄνθρωποι, πού νά παρακολουθοῦν τούς χαφιέδες καί τούς προβοκάτορες. Χρειάζονται ὀργανωτές παράνομων σπιτιῶν. Χρειάζονται ἄνθρωποι γιά τή διάδοση τοῦ τύπου, γιά τήν μεταβίβαση τῶν ἐντολῶν, γιά τήν ἐξασφάλιση ἐπαφῶν ὅλων τῶν εἰδῶν, γιά τήν συλλογή χρημάτων. Μᾶς χρειάζονται ἀνάμεσα στούς διανοούμενους καί στούς δημόσιους ὑπαλλήλους, ἀγωνιστές πού νά ἔρχονται σ' ἐπαφή μέ τούς ἐργάτες, μέ τήν ἐργοστασιακή ζωή, μέ τή διοίκηση (μέ τήν ἀστυνομία, τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας κτλ.). Χρειάζονται ἄνθρωποι γιά τήν ἐπικοινωνία μέ τίς διάφορες πόλεις τῆς Ρωσίας καί τῶν ἄλλων χωρῶν. Χρειάζονται ἄνθρωποι γιά τήν ὀργάνωση διάφορων τρόπων ἀνατύπωσης κάθε ἐντύπου μέ μηχανές. Χρειάζονται ἄνθρωποι γιά τή φύλαξη τῶν ἐντύπων καί τῶν ἄλλων πραγμάτων κτλ. κτλ. Ὅσο πιό κομματιασμένη, πιό μικρή, θά εἶναι ἡ δουλιά, πού θ' ἀναλάβει τό κάθε ἄτομο εἴτε ἡ κάθε ὁμάδα χωριστά, τόσο περισσότερες θά εἶναι οἱ πιθανότητες ὅτι θά κατορθώσει νά στρώσει μελετημένα αὐτή τή δουλιά καί νά τήν ἐξασφαλίσει περισσότερο ἀπό ἐνδεχόμενη κατάρευση, νά σκεφτεῖ ὅλες τίς συνωμοτικές λεπτομέρειες, ἐφαρμόζοντας κάθε δυνατή μέθοδο γιά νά ἐξαπατήσει τήν ἐπαγρύπνηση τῶν χωροφυλάκων καί νά τούς παραπλανήσει, τόσο πιό σίγουρη θά εἶναι ἡ ἐπιτυχία τῆς δουλιᾶς, τόσο πιό δύσκολο θά εἶναι γιά τήν ἀστυνομία καί τούς χωροφύλακες νά παρακολουθοῦν τόν ἐπαναστάτη καί τή σύνδεσή του μέ τήν ὀργάνωση, τόσο πιό εὔκολο θά εἶναι γιά τό ἐπαναστατικό κόμμα ν' ἀντικαθασταίνει μέ ἄλλους τά στελέχη καί τά μέλη, πού χάνονται, χωρίς νά ζημιώσει ἡ ὅλη ὑπόθεση. Ξέρουμε ὅτι μιά τέτια εἰδίκευση εἶναι πολύ δύσκολο πράγμα, δύσκολο γιατί ἀπαιτεῖ περισσότερη ἀντοχή καί περισσότερη αὐταπάρνηση ἀπό τόν ἄνθρωπο, ἀπαιτεῖ νά δόσει ὅλες τίς δυνάμεις γιά μιά δουλιά ἀφανῆ, μονότονη, χωρίς σύνδεση μέ τούς συντρόφους, δουλιά πού ὑποτάσσει ὅλη τή ζωή τοῦ ἐπαναστάτη σ' ἕναν ξερό καί αὐστηρό κανονισμό. Ὅμως μόνον κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες οἱ κορυφαῖοι τῆς ἐπαναστατικῆς πραχτικῆς στή Ρωσία κατόρθωσαν νά ἐκπληρώσουν τά πιό μεγαλειώδικα ἔργα, ἀναλώνοντας χρόνια γιά τήν ὁλόπλευρη προετοιμασία τῆς δουλιᾶς, καί εἴμαστε ἀπόλυτα πεπεισμένοι, ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες δέ θά δείξουν λιγότερη αὐταπάρνηση ἀπ' ὅ,τι οἱ

ἐπαναστάτες τῶν προηγούμενων γενεῶν. Ξέρουμε ἐπίσης ὅτι, μέ τό σύστημα πού προτείνουμε, γιά πολλά πρόσωπα, πού ἀνυπομονοῦν νά προσφέρουν τίς δυνάμεις τους στήν ἐπαναστατική δουλιά, θά εἶναι πολύ βαριά ἡ προκαταρκτική περίοδος, ὡσότου ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» συγκεντρώσει τίς ἀπαραίτητες πληροφορίες γιά τό πρόσωπο ἤ τήν ὁμάδα, πού προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους, καί ὡσότου δοκιμάσει τήν ἱκανότητά τους σέ διάφορες ἀποστολές. Χωρίς ὅμως μιά τέτια προκαταρκτική δοκιμασία εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐπαναστατική δράση στή σύγχρονη Ρωσία.

Προτείνοντας ἕνα τέτιο σύστημα δράσης στούς καινούργιους συντρόφους μας, διατυπώνουμε τίς θέσεις στίς ὁποῖες μᾶς ὁδήγησε ἡ μακρόχρονη πείρα, βαθιά πεπεισμένοι ὅτι μέ τό σύστημα αὐτό εἶναι περισσότερο ἐξασφαλισμένη ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπαναστατικῆς δουλιᾶς.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΡΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΔΙΟΜΑΝΙΑΣ ΤΩΝ ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΩΝ

Σ. Ν. ΓΙΟΥΖΑΚΟΦ. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΔΟΚΙΜΙΑ ΔΗΜΟΣΙΟΛΟΓΟΥ. — Η ΜΕΤΑΡΥΘΜΙΣΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΣΧΟΛΩΝ.—ΤΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΗΣ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.—ΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ.—ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΛΛΑ·Ι·ΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.—Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΕΙΑ. ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ, 1897. ΣΕΛ. VIII + 283. ΤΙΜΗ 1 ΡΟΥΒΛΙ ΚΑΙ 50 ΚΑΠΙΚΙΑ [149]

Γράφτηκε στήν ἐξορία στά τέλη τοῦ 1897

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1898 στή συλλογή: Βλαντίμιρ Ἰλίν. «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα. Πετρούπολη.

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς συλλογῆς

I

Μ' αὐτόν τόν τίτλο ὁ κ. Γιουζακόφ ἔβγαλε μιά συλλογή τῶν ἄρθρων του, πού δημοσιεύτηκαν στό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τό 1895-1897. Ὁ ἀρθρογράφος ἔχει τή γνώμη ὅτι τά ἄρθρα του «ἀγκάλιασαν τά σπουδαιότερα ἀπ' αὐτά τά ζητήματα», δηλ. ἀπό τά «ζητήματα τῆς παιδείας», καί «ταυτόχρονα ἀποτέλεσαν ἕνα εἶδος ἐπισκόπησης τῶν πιό ὥριμων καί πιό ἐπιταχτικῶν ἀναγκῶν τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ πού γιά τήν ὥρα λίγο ἔχουν ἱκανοποιηθεῖ». (Πρόλογος, σελ. V). Στή σελ. 5 ὑπογραμμίζεται ἀκόμα μιά φορά, ὅτι ὁ ἀρθρογράφος σκοπεύει νά σταθεῖ «κυρίως σέ ζητήματα ἀρχῶν». Ὅλες ὅμως αὐτές οἱ φράσεις δείχνουν ἁπλῶς τήν ἀγάπη τοῦ κ. Γιουζακόφ γιά τά ὑψηλά πετάγματα τῆς σκέψης, καί μάλιστα ὄχι τῆς σκέψης, ἀλλά τῆς πένας. Καί ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι ἐξαιρετικά πλατύς: πραγματικά, — ὅπως φαίνεται καί ἀπό τήν ἀπαρίθμηση τῶν ἄρθρων στόν ὑπότιτλο τοῦ ἔργου, — ὁ ἀρθρογράφος δέν πραγματεύεται καθόλου τά «ζητήματα τῆς παιδείας», ἀλλά μόνο τά ζητήματα τῶν σχολείων, καί μάλιστα τῶν σχολείων μέσης καί ἀνώτερης ἐκπαίδευσης. Ἀπ' ὅλα τά ἄρθρα τοῦ βιβλίου τό πιό σοβαρό εἶναι τό ἄρθρο γιά τά ἐγχειρίδια τῶν γυμνασίων μας. Ὁ συγγραφέας ἐξετάζει ἐδῶ λεπτομερειακά τά ἐν χρήσει ἐγχειρίδια τῆς ρωσικῆς γλώσσας, τῆς γεωγραφίας καί τῆς ἱστορίας καί δείχνει ὅτι εἶναι πέρα γιά πέρα ἀκατάλληλα. Τό ἄρθρο αὐτό θά διαβαζόταν μέ ἀκόμα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, ἄν δέν κούραζε τόν ἀναγνώστη μέ τήν πολυλογία, πού χαρακτηρίζει τόν ἀρθρογράφο. Σκοπεύουμε νά συγκεντρώσουμε τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη σέ δυό μόνο ἄρθρα τοῦ βιβλίου καί συγκεκριμένα στό ἄρθρο γιά τή μεταρύθμιση τῆς μέσης ἐκπαίδευσης καί στό ἄρθρο γιά τήν παλλαϊκή ἐκπαίδευση, γιατί τά ἄρθρα αὐτά θίγουν πραγματικά

ζητήματα ἀρχῶν καί εἶναι πολύ χαρακτηριστικά γιά νά φωτιστοῦν οἱ προσφιλεῖς ἰδέες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο». Μόνο ἄνθρωποι σάν τούς κυρίους Γκρινέβιτς καί Μιχαηλόβσκι ἀναγκάζονται ν' ἀνακατεύουν τήν κοπριά τῆς ρωσικῆς ποιητικῆς σαβούρας γιά νά βροῦν παραδείγματα ἐξωφρενικά ἀνόητων συμπερασμάτων ἀπό τήν ἐχθρική θεωρία. Ἐμᾶς γιά τό σκοπό αὐτό δέ μᾶς χρειάζεται νά κάνουμε τόσο δυσάρεστες ἀνασκαφές: ἀρκεῖ ν' ἀνατρέξουμε στό περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» καί μέσα σ' αὐτό σ' ἕναν ἀπό τούς ἀναμφισβήτητους «στυλοβάτες» του.

II

Ἡ παράγραφος II τοῦ ἄρθρου γιά τίς «Βάσεις τῆς μεταρρύθμισης τῆς μέσης ἐκπαίδευσης» τιτλοφορεῖται ἀπό τόν κ. Γιουζακόφ ὡς ἑξῆς: «Τά καθήκοντα τῶν μέσων σχολῶν. Τά ταξικά συμφέροντα καί τό ταξικό σχολεῖο» (βλ. Περιεχόμενα). Τό θέμα, ὅπως βλέπετε, παρουσιάζει συναρπαστικό ἐνδιαφέρον καί ὑπόσχεται νά μᾶς διασαφηνίσει ἕνα ἀπό τά σπουδαιότατα προβλήματα ὄχι μόνο τῆς παιδείας, μά καί ὅλης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς γενικά, καί μάλιστα συγκεκριμένα τό πρόβλημα πού προκαλεῖ μιά ἀπό τίς κυριότερες διαφωνίες ἀνάμεσα στούς ναρόντνικους καί στούς «μαθητές»[150]. Ἄς δοῦμε τί ἀντιλήψεις ἔχει ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» γιά «τά ταξικά συμφέροντα καί τό ταξικό σχολεῖο».

Ὁ ἀρθρογράφος λέει πολύ σωστά ὅτι ἡ φράση: «τό σχολεῖο πρέπει νά προετοιμάζει τόν ἄνθρωπο γιά τή ζωή» δέν ἔχει κανένα περιεχόμενο, ὅτι τό ζήτημα συνίσταται στό τί χρειάζεται γιά τή ζωή καί «σέ ποιόν χρειάζεται» (6). «Σέ ποιόν χρειάζεται ἡ μέση μόρφωση — σημαίνει: γιά ποιανοῦ συμφέροντα, γιά ποιανοῦ καλό καί ὄφελος παρέχεται ἡ μόρφωση στούς μαθητές τῶν μέσων σχολῶν;» (7). Θαυμάσια τοποθέτηση τοῦ ζητήματος, καί θά χαιρετούσαμε ὁλόψυχα τόν ἀρθρογράφο, ἄν... ἄν ὅλα αὐτά τά προοίμια δέν ἀποδείχνονταν στήν παραπέρα ἔκθεση κούφιες φράσεις: «Αὐτά μπορεῖ νά εἶναι συμφέροντα γιά τό καλό καί τό ὄφελος τοῦ κράτους, τοῦ ἔθνους, τῆς μιᾶς ἤ τῆς ἄλλης κοινωνικῆς τάξης, τοῦ ἴδιου τοῦ ἀτόμου πού μορφώνεται». Ἀρχίζει ἕνα μπέρδεμα πού σέ ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι μιά κοινωνία, χωρισμένη σέ τάξεις, μπορεῖ νά συνυπάρχει μέ ἕνα αταξικό κράτος, μέ ἕνα αταξικό ἔθνος, μέ ἄτομα πού στέκονται ἔξω ἀπό τίς τάξεις!

Θά δοῦμε ἀμέσως, ὅτι δέν πρόκειται καθόλου γιά παραδρομή τῆς γλώσσας τοῦ κ. Γιουζακόφ, ὅτι ὑποστηρίζει ἀκριβῶς αὐτή τήν τόσο παράλογη γνώμη. «Ἄν κατά τήν κατάρτιση τοῦ σχολικοῦ προγράμματος παίρνονται ὑπόψη τά ταξικά συμφέροντα, τότε δέν μπορεῖ, συνεπῶς, οὔτε λόγος νά γίνει γιά ἕνα γενικό τύπο κρατικοῦ μέσου σχολείου. Στήν περίπτωση αὐτή τά ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα εἶναι κατανάγκην ἱδρύματα κλειστῆς τάξης καί μάλιστα δέν εἶναι μόνο ἱδρύματα μόρφωσης, ἀλλά καί ἱδρύματα διαπαιδαγώγησης, γιατί πρέπει νά δόσουν ὄχι μόνο μιά μόρφωση προσαρμοσμένη στά εἰδικά συμφέροντα καί καθήκοντα τῆς κλειστῆς τάξης, ἀλλά καί στίς συνήθειες τῆς κλειστῆς τάξης καί τό συντεχνιακό πνεῦμα τῆς κλειστῆς τάξης» (7). Τό πρῶτο συμπέρασμα ἀπ' αὐτό τό κατεβατό εἶναι ὅτι ὁ κ. Γιουζακόφ δέν καταλαβαίνει τή διαφορά ἀνάμεσα στίς κλειστές τάξεις καί στίς τάξεις καί γι' αὐτό συγχέει κατά τρόπο ἀπαράδεχτο αὐτές τίς ἐντελῶς διαφορετικές ἔννοιες. Σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἄρθρου του (βλ. λχ., στή σελ. 8) παρουσιάζεται ἡ ἴδια μή κατανόηση, κι αὐτό εἶναι πολύ πιό ἐκπληχτικό, γιατί ὁ κ. Γιουζακόφ στό ἴδιο πάλι ἄρθρο πλησίασε ἄμεσα στήν οὐσιαστική διαφορά αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν. «Πρέπει νά θυμόμαστε, —λέει ὁ κ. Γιουζακόφ στή σελ. 11, —ὅτι συχνά (καθόλου ὅμως καί ἀπαραίτητα) ἡ πολιτική ὀργάνωση, ἡ οἰκονομική καί ἡ πνευματική, ἀποτελοῦν εἴτε νομικό προνόμιο, εἴτε πραγματικό κατηγόρημα εἰδικῶν ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ. Στήν πρώτη περίπτωση πρόκειται γιά κλειστές τάξεις, στή δεύτερη γιά τάξεις». Ἐδῶ τονίζεται σωστά *μιά* ἀπό τίς διαφορές τῆς τάξης ἀπό τήν κλειστή τάξη καί συγκεκριμένα ὅτι οἱ τάξεις διαφέρουν μεταξύ τους ὄχι ὡς πρός τά νομικά προνόμια, ἀλλά ὡς πρός τίς πραγματικές συνθῆκες, ὅτι συνεπῶς, οἱ τάξεις τῆς σύγχρονης κοινωνίας προϋποθέτουν *νομική ἰσότητα*. Ὁ κ. Γιουζακόφ σάν νά μήν ἀγνοεῖ καί μιά ἄλλη διαφορά ἀνάμεσα στίς κλειστές τάξεις καί στίς τάξεις: «...Ἐμεῖς... ἀπαρνηθήκαμε τότε (δηλ. ὕστερα ἀπό τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας)... τό καθεστώς τῆς δουλοπαροικίας καί τῶν κλειστῶν τάξεων στήν ἐθνική ζωή, καθώς καί τό σύστημα τοῦ κλειστοῦ σχολείου τῆς κλειστῆς τάξης. Σήμερα ἡ διείσδυση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές κομματιάζει τό ρωσικό ἔθνος ὄχι τόσο σέ κλειστές τάξεις, ὅσο σέ οἰκονομικές τάξεις...» (8). Ἐδῶ τονίζεται σωστά κι ἕνα ἄλλο γνώρισμα, πού κάνει νά διαφέρουν οἱ κλειστές τάξεις ἀπό τίς τάξεις στήν ἱστορία τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ρωσίας,

καί συγκεκριμένα τό γεγονός ὅτι οἱ κλειστές τάξεις εἶναι κατηγορήματα τῆς δουλοπάροικης κοινωνίας, ἐνῶ οἱ τάξεις — τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας*. Ἄν ὁ κ. Γιουζακόφ σκεφτόταν ἔστω καί λίγο αὐτές τίς διαφορές καί δέν ἀφηνόταν μέ τόση ἐλαφρότητα στήν ἐξουσία τῆς γερῆς του πένας καί τῆς καρδιᾶς του, καρδιᾶς Kleinbürger**, δέ θά ἔγραφε οὔτε τό πιό πάνω κατεβατό, οὔτε ἄλλες ἀνοησίες, ὅπως λογουχάρη ὅτι τά ταξικά προγράμματα τῶν σχολείων πρέπει νά χωρίζονται σέ προγράμματα γιά τούς πλούσιους καί σέ προγράμματα γιά τούς φτωχούς, ὅτι στή Δυτική Εὐρώπη τά ταξικά προγράμματα δέν ἔχουν ἐπιτυχία, ὅτι τό ταξικό σχολεῖο προϋποθέτει ταξική ἀπομόνωση κτλ. κτλ. Ὅλα αὐτά δείχνουν πεντακάθαρα ὅτι, παρά τόν τίτλο πού ὑπόσχεται τόσο πολλά, παρά τίς μεγαλόστομες φράσεις, ὁ κ. Γιουζακόφ δέν κατάλαβε καθόλου ποῦ βρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ ταξικοῦ σχολείου. Ἡ οὐσία αὐτή, ἀξιότιμε κ. ναρόντνικε, βρίσκεται στό ὅτι ἡ ἐκπαίδευση εἶναι κατά τόν ἴδιο τρόπο ὀργανωμένη καί κατά τόν ἴδιο τρόπο προσιτή γιά ὅλους *τούς πλούσιους*. Μόνο σ' αὐτή τήν τελευταία λέξη περιλαβαίνεται ἀκριβῶς ἡ οὐσία τοῦ ταξικοῦ σχολείου σέ διάκριση ἀπό τό σχολεῖο τῆς κλειστῆς τάξης. Γιαυτό στό πιό πάνω κατεβατό ὁ κ. Γιουζακόφ εἶπε μιά καθαρότατη ἀνοησία, ὅτι δῆθεν στίς συνθῆκες πού τό σχολεῖο εἶναι ὀργανωμένο μέ βάση τά ταξικά συμφέροντα «δέν μπορεῖ οὔτε λόγος νά γίνεται γιά ἕναν γενικό τύπο κρατικῶν μέσων σχολῶν». Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: τό ταξικό σχολεῖο, — ἄν ἔχει ὀργανωθεῖ μέ συνέπεια, δηλ. ἄν ἔχει ἀπαλλαγεῖ ἀπό κάθε ὑπόλειμμα τῆς κλειστῆς τάξης, — προϋποθέτει ἀναπόφευχτα ἕνα γενικό τύπο σχολείου. Ἡ οὐσία τῆς ταξικῆς κοινωνίας (συνεπῶς καί τῆς ταξικῆς ἐκπαίδευσης) βρίσκεται στήν πλήρη νομική *ἰσότητα*, στήν πλήρη ἰσότητα ὅλων τῶν πολιτῶν, στήν πλήρη ἰσότητα καί προσιτότητα τῆς ἐκπαίδευσης γιά τούς πλούσιους. Τό σχολεῖο τῆς κλειστῆς τάξης ἀπαιτεῖ ἀπό τό μαθητή ν' ἀνήκει σέ ορισμένη κλειστή τάξη. Τό ταξικό σχολεῖο δέν ξέρει κλειστές τάξεις, ξέρει μόνο πολίτες. Ἀπαιτεῖ ἀπ' ὅλους τούς μαθητές *μόνο ἕνα πράγμα:* νά

* Οἱ κλειστές τάξεις (κάστες) προϋποθέτουν τή διαίρεση τῆς κοινωνίας σέ τάξεις καί εἶναι μιά ἀπό τίς μορφές τῶν ταξικῶν διαφορῶν. Ὅταν μιλᾶμε ἁπλῶς γιά τάξεις, ἐννοοῦμε πάντα τίς τάξεις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, πού δέ χωρίζονται σέ κλειστές τάξεις.

** —μικροαστικῆς. *Ἡ Σύντ.*

πληρώνουν τά δίδαχτρα. Τό ταξικό σχολεῖο δέν ἔχει καθόλου ἀνάγκη ἀπό διαφορετικά προγράμματα γιά τούς πλούσιους καί γιά τούς φτωχούς, γιατί ὅσους δέν ἔχουν χρήματα γιά νά πληρώσουν τά δίδαχτρα, τά ἔξοδα γιά τά σχολικά ἐγχειρίδια, γιά τή συντήρηση τοῦ μαθητῆ στή διάρκεια ὅλης τῆς σχολικῆς περιόδου, — τό ταξικό σχολεῖο ἁπλούστατα δέν τούς δέχεται στή μέση ἐκπαίδευση. Τό ταξικό σχολεῖο δέν προυποθέτει καθόλου τήν ταξική ἀπομόνωση: ἀπεναντίας, οἱ τάξεις, σέ ἀντίθεση πρός τίς κλειστές τάξεις, ἀφήνουν πάντα ἐντελῶς ἐλεύθερο τό πέρασμα μεμονωμένων ἀτόμων ἀπό μιά τάξη σέ ἄλλη. Τό ταξικό σχολεῖο δέν εἶναι κλειστό γιά κεῖνον πού ἔχει τά μέσα νά σπουδάσει. Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι στή Δυτική Εὐρώπη «αὐτά τά ἐπικίνδυνα προγράμματα μισομόρφωσης καί ταξικῆς ἠθικο-πνευματικῆς ἀποξένωσης τῶν διάφορων λαϊκῶν στρωμάτων δέν ἔχουν ἐπιτυχία» (9), — ἀποτελεῖ πέρα γιά πέρα διαστρέβλωση τῆς πραγματικότητας, γιατί ὁ καθένας ξέρει ὅτι καί στή Δύση, καί στή Ρωσία, οἱ μέσες σχολές εἶναι ἀπό τήν οὐσία τους ταξικές καί ὅτι ἐξυπηρετοῦν τά συμφέροντα μόνο μιᾶς μικρῆς, πάρα πολύ μικρῆς μερίδας τοῦ πληθυσμοῦ. Λόγω αὐτῆς τῆς ἀπίστευτης σύγχυσης ἐννοιῶν, πού παρατηρεῖται στόν κ. Γιουζακόφ, νομίζουμε ἀκόμα πώς δέν εἶναι περιττό νά τοῦ δόσουμε καί τήν ἑξῆς συμπληρωματική ἐξήγηση: στή σύγχρονη κοινωνία, καί ἕνα σχολεῖο τῆς μέσης ἐκπαίδευσης, πού δέν εἰσπράττει κανενός εἴδους δίδαχτρα, δέν παύει καθόλου νά εἶναι ταξικό σχολεῖο, γιατί τά ἔξοδα γιά τή συντήρηση τοῦ μαθητῆ ἐπί 7-8 χρόνια, εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερα ἀπό τά δίδαχτρα, καί στά ἔξοδα αὐτά μπορεῖ ν' ἀνταποκριθεῖ μόνο μιά ἀσήμαντη μειοψηφία. Ἄν ὁ κ. Γιουζακόφ θέλει νά εἶναι ὁ πραχτικός σύμβουλος τῶν σύγχρονων μεταρυθμιστῶν τῶν μέσων σχολῶν, ἄν θέλει νά βάλει τό ζήτημα πάνω στό ἔδαφος τῆς σύγχρονης πραγματικότητας (καί ἀκριβῶς ἔτσι τό βάζει), θά ἔπρεπε νά μιλάει μόνο γιά ἀντικατάσταση τοῦ σχολείου τῆς κλειστῆς τάξης μέ τό ταξικό σχολεῖο, καί *μόνο* γι' αὐτό, ἤ νά σωπάσει πιά τελείως γι' αὐτό τό λεπτό ζήτημα τῶν «ταξικῶν συμφερόντων καί τοῦ ταξικοῦ σχολείου». Καί, ἐξάλλου, δέν ὑπάρχει μεγάλη σύνδεση ἀνάμεσα σ' αὐτά τά ζητήματα ἀρχῆς καί στήν ἀντικατάσταση τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν μέ τίς σύγχρονες, πού συστήνει ὁ κ. Γιουζακόφ σ' αὐτό τό ἄρθρο. Ἄν εἶχε περιοριστεῖ σ' αὐτή τή σύσταση, δέ θά τοῦ προβάλλαμε ἀντιρήσεις, καί θά εἴμασταν μάλιστα πρόθυμοι νά τοῦ συγχωρήσουμε τήν ἀκατά-

σχετη εὐγλωττία του. Μιά ὅμως κι ἔβαλε *μόνος* του τό ζήτημα τῶν «ταξικῶν συμφερόντων καί τοῦ ταξικοῦ σχολείου», — ἄς ἔχει καί τήν εὐθύνη γιά ὅλη τήν ἀνόητη φρασεολογία του. Ἡ φρασεολογία, ὅμως, τοῦ κ. Γιουζακόφ πάνω στό προκείμενο θέμα δέν περιορίζεται καθόλου στά ὅσα ἀναφέραμε παραπάνω. Ὁ κ. Γιουζακόφ, πιστός στίς βασικές ἰδέες τῆς «ὑποκειμενικῆς μεθόδου στήν κοινωνιολογία», ἀφοῦ ἔθιξε τό ζήτημα τῶν τάξεων, ἀνυψώνεται σέ μιά «πλατιά ἄποψη» (12, σύγκρ. 15), τόσο πλατιά, ὥστε ἀπ' αὐτήν νά μπορεῖ ν' ἀγνοεῖ μεγαλοπρεπῶς τίς ταξικές διαφορές, τόσο πλατιά, πού τοῦ ἐπιτρέπει νά μιλάει ὄχι μόνο γιά ξεχωριστές τάξεις (οὔφ, τί στενότητα!), ἀλλά γιά ὅλο τό ἔθνος γενικά. Στή μεγαλοπρεπῆ αὐτή «εὐρύτητα» τῆς ἄποψης φτάνει μέ τήν τριμμένη μέθοδο ὅλων τῶν ἠθικολόγων καί ἠθικολογούντων, εἰδικά τῶν ἠθικολόγων-Kleinbürger. Ὁ κ. Γιουζακόφ καταδικάζει αὐστηρά αὐτή τή διαίρεση τῆς κοινωνίας σέ τάξεις (καί τήν ἀντανάκλαση αὐτῆς τῆς διαίρεσης στήν ἐκπαίδευση), μιλώντας μέ πολύ μεγάλη εὐγλωττία καί μέ ἀσύγκριτο πάθος γιά τόν «κίνδυνο» (9) τοῦ φαινομένου αὐτοῦ· γιά τό γεγονός ὅτι «τό ταξικό σύστημα ἐκπαίδευσης σέ ὅλα τά εἴδη καί σ' ὅλες τίς μορφές του, στή βάση του, ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τά συμφέροντα τοῦ κράτους, τοῦ ἔθνους καί τῶν ἀτόμων πού μορφώνονται»*(8)· γιά τό ὅτι τά ταξικά σχολικά προγράμματα «εἶναι ἄσκοπα καί ἐπικίνδυνα καί ἀπό κρατική, καί ἀπό ἐθνική ἄποψη» (9)· γιά τό ὅτι τά παραδείγματα τῆς ἱστορίας δείχνουν ἁπλῶς «τήν ἐξαιρετικά ἀντεθνική ἐξέλιξη τοῦ ταξικοῦ καθεστῶτος καί τῶν ταξικῶν συμφερόντων, γιά τήν ὁποία μιλήσαμε πιό πάνω καί τήν ἀναγνωρίσαμε ἤδη σάν ἐπικίνδυνη γιά τό καλό τοῦ ἔθνους καί γιά τό ἴδιο τό κράτος» (11)· γιά τό ὅτι «παντοῦ τό ταξικό σύστημα διακυβέρνησης ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς ἔχει καταργηθεῖ» (11)· γιά τό ὅτι αὐτό τό «ἐπικίνδυνο» κομμάτιασμα σέ τάξεις προκαλεῖ «τόν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στίς διάφορες ὁμάδες τοῦ πληθυσμοῦ» καί σιγά-σιγά

* Ἕνα ἀπό τά δυό, ἀξιότιμε κ. Kleinbürger: μιλᾶτε εἴτε γιά μιά κοινωνία χωρισμένη σέ τάξεις, εἴτε γιά μιά κοινωνία μή χωρισμένη σέ τάξεις. Στήν πρώτη περίπτωση δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει καί μή ταξική ἐκπαίδευση. Στή δεύτερη περίπτωση δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει οὔτε ταξικό κράτος, οὔτε ταξικό ἔθνος, οὔτε πρόσωπα πού ν' ἀνήκουν σέ μιά ἀπό τίς τάξεις. Καί στίς δυό περιπτώσεις ἡ φράση δέν ἔχει νόημα καί περιέχει μόνο τούς εὐσεβεῖς πόθους ἑνός Kleinbürger, πού κλείνει ἀπό δειλία τά μάτια του μπροστά στά πιό χτυπητά γνωρίσματα τῆς σύγχρονης πραγματικότητας.

ἐξαφανίζει «τό αἴσθημα τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης καί τοῦ παγκρατικοῦ πατριωτισμοῦ» (12)· γιά τό ὅτι «ἡ πλατιά, σωστή καί διορατική ἀντίληψη τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους, σάν συνόλου, τοῦ κράτους καί τῶν ξεχωριστῶν πολιτῶν δέν πρέπει νά ἔρχονται καθόλου σέ ἀντίθεση μεταξύ τους (τουλάχιστο στό σύγχρονο κράτος)» (15) κτλ. κτλ. Ὅλα αὐτά εἶναι ἀπάτη ἀπό τήν ἀρχή ὥς τό τέλος, ἁπλῶς κούφιες φράσεις πού συγκαλύπτουν τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς σύγχρονης πραγματικότητας μέ τούς στερημένους ἀπό κάθε νόημα «πόθους» τοῦ Kleinbürger, πόθους πού μεταβιβάζονται ἀπαρατήρητα καί στό χαρακτηρισμό αὐτοῦ πού ὑπάρχει. Γιά νά βροῦμε κάτι ἀνάλογο πρός μιά τέτια κοσμοαντίληψη, ἀπό τήν ὁποία ἀπορέουν αὐτές οἱ φράσεις, πρέπει νά στραφοῦμε στούς ἐκπροσώπους τῆς «ἠθικῆς» σχολῆς τῆς Δύσης, τῆς σχολῆς πού στάθηκε ἡ φυσική καί ἀναπόφευχτη ἔκφραση τῆς θεωρητικῆς δειλίας καί τῆς πολιτικῆς σύγχυσης τῆς ἐκεῖ ἀστικῆς τάξης[151].

Θά περιοριστοῦμε ν' ἀντιπαραθέσουμε σ' αὐτή τήν μεγαλοπρεπῆ εὐγλωττία καί ὡραιολογία, σ' αὐτή τήν ὑπέροχη ὀξυδέρκεια καί διορατικότητα τό παρακάτω μικρό γεγονός. Ὁ κ. Γιουζακόφ ἔθιξε ἐδῶ τό ζήτημα τοῦ σχολείου τῆς κλειστῆς τάξης καί τοῦ ταξικοῦ σχολείου. Σχετικά μέ τό πρῶτο ζήτημα μποροῦμε νά βροῦμε ἀκριβῆ στατιστικά στοιχεῖα, τουλάχιστο, γιά τά γυμνάσια ἀρρένων, τά ἡμιγυμνάσια καί τά πραχτικά λύκεια. Δίνουμε αὐτά τά στοιχεῖα, πού τά πήραμε ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν: «Οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς Ρωσίας» (Πετρούπολη, 1896. Μέρος XIX. Λαϊκή ἐκπαίδευση. Σελ. 31):

«Ἡ κατανομή τῶν μαθητῶν κατά κλειστή τάξη (σέ % % πρός τό συνολικό ἀριθμό τους) φαίνεται ἀπό τόν παρακάτω πίνακα (βλ. σελ. 506).

Ὁ πίνακας αὐτός μᾶς δείχνει παραστατικά πόσο ἀπρόσεχτα ἐκφράστηκε ὁ κ. Γιουζακόφ, ὅταν εἶπε πώς δῆθεν «παραιτηθήκαμε» ἀπότομα καί κατηγορηματικά (;;) «ἀπό τό σχολεῖο τῆς κλειστῆς τάξης». Ἀντίθετα, τό πνεῦμα τῶν κλειστῶν τάξεων κυριαρχεῖ καί σήμερα στίς μέσες σχολές μας, ἐφόσον ἀκόμα καί στά γυμνάσια (δέ μιλᾶμε πιά γιά τά προνομιοῦχα ἱδρύματα τῶν εὐγενῶν κτλ.) τά 56% τῶν μαθητῶν εἶναι παιδιά εὐγενῶν καί δημοσίων ὑπαλλήλων. Ὁ μοναδικός σοβαρός συναγωνιστής τους εἶναι οἱ κλειστές τάξεις τῶν πόλεων, πού ἔχουν τήν ὑπεροχή στά πραχτικά λύκεια. Ἡ συμμετοχή τῶν

Παιδιά	Στά γυμνάσια άρρένων καί στά ήμιγυμνάσια τοῦ ὑπουργείου Παιδείας			Στά πρακτικά λύκεια		
	1880	*1884*	*1892*	*1880*	*1884*	*1892*
Κληρονομικῶν εὐγενῶν, εὐγενῶν πού πῆραν προσωπικά τόν τίτλο καί δημοσίων ὑπαλλήλων	47,6	49,2	56,2	44,0	40,7	38,0
Κληρικῶν	5,1	5,0	3,9	2,6	1,8	0,9
Κλειστῶν τάξεων τῆς πόλης	33,3	35,9	31,3	37,0	41,8	43,0
Κλειστῶν τάξεων τῆς ὑπαίθρου (μαζί καί τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων καί τῶν κατωτέρων δημοσίων ὑπαλλήλων)	8,0	7,9	5,9	10,4	10,9	12,7
Ξένων	2,0	1,9	1,9	3,0	4,8	5.4
Τῶν ἄλλων κλειστῶν τάξεων	2,0	Μαζί μέ τά προηγούμενα		3,0	Μαζί μέ τά προηγούμενα	
	100,0	100,0	100,0	100,0	100 0	100,0»

κλειστῶν τάξεων τῆς ὑπαίθρου — ἰδιαίτερα ἄν πάρουμε ὑπόψη τήν τεράστια ἀριθμητική ὑπεροχή τους ἀπέναντι στίς ὑπόλοιπες κλειστές τάξεις — εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντη. Συνεπῶς, ὁ πίνακας αὐτός δείχνει παραστατικά ὅτι ὅποιος θέλει νά μιλάει γιά τό χαρακτήρα τοῦ σημερινοῦ μέσου σχολείου μας πρέπει νά τό χωνέψει καλά πώς μπορεῖ νά γίνει λόγος μόνο γιά σχολεῖο τῆς κλειστῆς τάξης καί γιά ταξικό σχολεῖο καί πώς, στό μέτρο πού «ἐμεῖς» παραιτούμαστε πραγματικά ἀπό τό σχολεῖο τῆς κλειστῆς τάξης, — αὐτό γίνεται ἀποκλειστικά ὑπέρ τοῦ ταξικοῦ σχολείου. Εἶναι αὐτονόητο πώς δέ θέλουμε καθόλου νά ποῦμε μ' αὐτό ὅτι τό ζήτημα τῆς ἀντικατάστασης τοῦ σχολείου τῆς κλειστῆς τάξης μέ τό ταξικό σχολεῖο καί τῆς βελτίωσης τοῦ τελευταίου δέν εἶναι σπουδαῖο εἴτε εἶναι ἀδιάφορο γιά τίς τάξεις πού δέ χρησιμοποιοῦν καί δέν μποροῦν νά χρησιμοποιήσουν τίς μέσες σχολές. Ἀπεναντίας καί γιά τίς τάξεις αὐτές τό ζήτημα δέν εἶναι ἀδιάφορο, ἐπειδή τό καθεστώς τῆς κλειστῆς τάξης τίς πιέζει πολύ βαριά καί στή ζωή καί στό σχολεῖο, ἐπειδή ἡ ἀντικατάσταση τοῦ σχολείου τῆς κλειστῆς τάξης μέ τό ταξικό σχολεῖο δέν εἶναι παρά ἕνας κρίκος στό προτσές τοῦ γενικοῦ καί ὁλόπλευρου ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς Ρωσίας. Θέλουμε ἁπλῶς νά δείξουμε πόσο διαστρέβλωσε τά πράγματα ὁ κ. Γιουζακόφ καί πόσο ἡ δῆθεν «πλατιά» ἄποψή του στήν πραγματικότητα βρίσκεται ἀσύγκριτα πιό χαμηλά ἀκόμα κι ἀπό τήν ἀστική ἄποψη

πάνω στό ζήτημα αὐτό. Μέ τήν εὐκαιρία, γιά τόν ἀστισμό. Νά, ὁ κ. Α. Μανουήλοφ δέν μπορεῖ καθόλου νά καταλάβει, γιατί ὁ κ. Π. Μπ. Στρούβε, πού χαρακτήρισε τόσο συγκεκριμένα τή μονομέρεια τοῦ Σοῦλτσε-Γκέβερνιτς, «προπαγανδίζει» ὡστόσο «τίς ἀστικές του ἰδέες» («Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τεῦχος 11, σελ. 93). Ὁ κ. Μανουήλοφ δέν τό καταλαβαίνει αὐτό, γιατί γενικά καί ἀποκλειστικά δέν καταλαβαίνει τίς βασικές ἀντιλήψεις ὄχι μόνο τῶν ρώσων «μαθητῶν», ἀλλά καί ὅλων τῶν δυτικοευρωπαίων «μαθητῶν», ὄχι μόνο τῶν μαθητῶν, ἀλλά καί τοῦ δασκάλου. Ἤ, μήπως ὁ κ. Μανουήλοφ θά θελήσει ν' ἀρνηθεῖ, ὅτι στίς βασικές ἀπόψεις τοῦ «δασκάλου» — ἀπόψεις πού διαπερνοῦν σάν κόκκινη κλωστή ὅλη τή θεωρητική, φιλολογική καί πραχτική του δράση — ἀνήκει καί ἡ ἀδιάλλαχτη ἐχθρότητα ἀπέναντι στούς θαυμαστές ἐκείνους τῶν «πλατιῶν ἀπόψεων», πού συγκαλύπτουν μέ γλυκερές φράσεις τόν ταξικό χωρισμό τῆς σημερινῆς κοινωνίας; ὅτι στίς βασικές ἀπόψεις του ἀνήκει ἡ κατηγορηματική ἀποδοχή τῆς προοδευτικότητας καί τῆς προτίμησης τῶν ἀνοιχτῶν καί συνεπῶν «ἀστικῶν ἰδεῶν» σέ σύγκριση μέ τίς ἰδέες τῶν Kleinbürger, πού ποθοῦν διακαῶς ν' ἀναχαιτίσουν καί νά σταματήσουν τόν καπιταλισμό; Ἄν γιά τόν κ. Μανουήλοφ αὐτό δέν εἶναι καθαρό, ἄς σκεφτεῖ ἔστω καί πάνω στά ἔργα τοῦ συνεργάτη του στό περιοδικό κ. Γιουζακόφ. Ἄς φανταστεῖ ὅτι στό ζήτημα, πού μᾶς ἐνδιαφέρει τώρα, βλέπουμε δίπλα στόν κ. Γιουζακόφ ἕναν ἀπροκάλυπτο καί συνεπῆ ἐκπρόσωπο τῶν «ἀστικῶν ἰδεῶν», πού ὑπερασπίζει ἴσα-ἴσα τόν ταξικό χαρακτήρα τοῦ σημερινοῦ σχολείου, ἀποδείχνοντας ὅτι αὐτό εἶναι τό καλύτερο, πού θά μπορούσαμε νά φανταστοῦμε, καί προσπαθώντας νά παραμερίσει ὁλοκληρωτικά τό σχολεῖο τῆς κλειστῆς τάξης καί νά κάνει πιό προσιτό τό ταξικό σχολεῖο (προσιτό μέ τήν ἔννοια πού ἀναφέραμε παραπάνω). Οὔτε λόγος, ὅτι οἱ παρόμοιες ἰδέες θά ἦταν ἀσύγκριτα ἀνώτερες ἀπό τίς ἰδέες τοῦ κ. Γιουζακόφ: ἡ προσοχή στήν περίπτωση αὐτή θά στρεφόταν στίς πραγματικές ἀνάγκες τοῦ σημερινοῦ σχολείου καί συγκεκριμένα στήν ἐξάλειψη τοῦ χαρακτήρα τῆς κλειστῆς τάξης, πού ἔχει τό σχολεῖο κι ὄχι στήν πλαδαρή «πλατιά ἄποψη» τοῦ Kleinbürger. Ἡ ἀνοιχτή διασάφηση καί ὑπεράσπιση τοῦ μονόπλευρου χαρακτήρα τοῦ σύγχρονου σχολείου θά χαρακτήριζε σωστά τήν πραγματικότητα καί μέ μόνη πιά τή μονομέρειά της θά φώτιζε τή συνείδηση τῆς ἄλλης πλευ-

ρᾶς*. Ἐνῶ οἱ «πλατιές» φλυαρίες τοῦ κ. Γιουζακόφ ἀντίθετα, διαστρέφουν ἁπλῶς τήν κοινωνική συνείδηση. Τέλος, ἡ πραχτική πλευρά τοῦ ζητήματος... ὅμως καί ὁ κ. Γιουζακόφ δέν ξεπερνᾶ οὔτε τόσο δά τά πλαίσια τοῦ ταξικοῦ σχολείου ὄχι μόνο σ' αὐτό τό ἄρθρο, ἀλλά καί στήν «οὐτοπία» του, στήν ὁποία θά περάσουμε τώρα.

III

Τό ἄρθρο τοῦ κ. Γιουζακόφ, πού ἐξετάζει «τό ζήτημα τῆς παλλαϊκῆς ἐκπαίδευσης» (βλ. τόν τίτλο τοῦ βιβλίου), ἐπιγράφεται: «Μιά ἐκπαιδευτική οὐτοπία. Σχέδιο παλλαϊκῆς ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης». Ἀπό τόν τίτλο κιόλας φαίνεται, ὅτι αὐτό τό ἐξαιρετικά διδαχτικό ἄρθρο τοῦ κ. Γιουζακόφ ὑπόσχεται πάρα πολλά. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ «οὐτοπία» τοῦ κ. Γιουζακόφ ὑπόσχεται ἀσύγκριτα περισσότερα. «Σέ καμιά περίπτωση λιγότερα ἀπ' αὐτό, ἀγαπητοί ἀναγνῶστες, χωρίς καμιά ὑποχώρηση ἤ συμβιβασμό... — ἔτσι ἀρχίζει τό ἄρθρο του ὁ συγγραφέας. — Ὁλοκληρωμένη γυμνασιακή μόρφωση γιά ὅλο τόν πληθυσμό καί τῶν δυό φύλων, ὑποχρεωτική γιά ὅλους καί χωρίς κανένα ἔξοδο ἀπομέρους τοῦ κράτους, τῶν ζέμστβο καί τοῦ λαοῦ — αὐτή εἶναι ἡ τεράστια ἐκπαιδευτική οὐτοπία μου»! (201). Ὁ ἀγαθός κ. Γιουζακόφ νομίζει, ὅπως φαίνεται, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος αὐτοῦ βρίσκεται στά «ἔξοδα»· στήν ἴδια πάλι σελίδα ἐπαναλαβαίνει ἀκόμα μιά φορά πώς ἡ παλλαϊκή στοιχειώδης ἐκπαίδευση ἀπαιτεῖ ἔξοδα, ἐνῶ ἡ παλλαϊκή μέση ἐκπαίδευση σύμφωνα μέ

---

* Νιώθουμε θαυμάσια ὅτι γιά τούς συνεργάτες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» εἶναι πολύ, πάρα πολύ δύσκολο νά καταλάβουν ἕνα ἐπιχείρημα τέτιου χαρακτήρα. Καί πάλι αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι δέν καταλαβαίνουν ὄχι μόνο τούς «μαθητές», ἀλλά καί τό «δάσκαλο».

Νά πῶς ἀπόδειχνε, λχ., ὁ ἕνας ἀπό τούς «δασκάλους», ἀκόμα τό 1845, ὅτι θά ἦταν ὠφέλιμο γιά τούς ἄγγλους ἐργάτες νά καταργηθοῦν οἱ νόμοι γιά τά σιτηρά. Ἡ κατάργηση αὐτή —ἔγραφε— θά μετατρέψει τούς φέρμερς σέ «φιλελεύθερους, δηλ. σέ συνειδητούς ἀστούς», κι αὐτό τό μεγάλωμα τῆς συνειδητότητας στή μιά πλευρά ὁδηγεῖ κατανάγκην στό ἴδιο μεγάλωμα τῆς συνείδησης καί τῆς ἄλλης πλευρᾶς (Fr. Engels. «The condition of the working class in England in 1844», New York, 1887, p. 179 (Φρ. Ἔνγκελς. «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία τό 1844». Νέα Ὑόρκη, 1887, σελ. 179[152]. *Η.Σύντ.*)). Τότε γιατί, κ.κ. συνεργάτες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», κάνετε μόνο ὑποκλίσεις μπροστά στούς «δασκάλους» καί δέν τούς καταγγέλνετε γιά «προπαγάνδα ἀστικῶν ἰδεῶν»;

τό «σχέδιό» του δέν ἀπαιτεῖ κανένα ἔξοδο. Ἐκτός ἀπό τό ὅτι τό σχέδιο τοῦ κ. Γιουζακόφ δέν ἀπαιτεῖ κανένα ἔξοδο, ὑπόσχεται ἀκόμα πολύ περισσότερα ἀπό μιά μέση ἐκπαίδευση γιά ὅλο τό λαό. Γιά νά δείξουμε σ' ὅλη τήν ἔκτασή του αὐτό πού μᾶς ὑπόσχεται ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», πρέπει νά προτρέξουμε καί νά παραθέσουμε τίς θριαμβευτικές ἀναφωνήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, ὅταν ἔχει πιά ἐκθέσει ὅλο του τό σχέδιο καί τό καμαρώνει. Τό σχέδιο τοῦ κ. Γιουζακόφ συνίσταται στό ὅτι μέ τή γυμνασιακή μόρφωση συνδυάζεται ἡ παραγωγική ἐργασία τῶν «μαθητῶν τοῦ γυμνασίου», πού συντηροῦν οἱ ἴδιοι τόν ἑαυτό τους: «...Ἡ καλλιέργεια ἑνός κομματιοῦ γῆς... ἐξασφαλίζει ἄφθονη, νόστιμη, καί ὑγιεινή τροφή σέ ὅλη τή νέα γενιά ἀπό τή γέννησή της ὥς τήν ἀποπεράτωση τῶν γυμνασιακῶν σπουδῶν, καθώς καί τήν τροφή τῆς νεολαίας, πού ξεπληρώνει μέ ἐργασία τά δίδαχτρα (γι' αὐτό τό θεσμό τοῦ Zukunftsstaat* τοῦ Γιουζακόφ θά μιλήσουμε λεπτομερέστερα παρακάτω), καί ὅλου τοῦ διοικητικοῦ προσωπικοῦ, τῶν καθηγητῶν καί τῶν διαχειριστῶν. Παράλληλα ἐξασφαλίζονται γιά ὅλους καί τά εἴδη ὑπόδησης, καθώς καί τό ράψιμο τῶν ρούχων. Ἐπιπλέον βγάζουν ταυτόχρονα ἀπ' αὐτό τό παραπάνω κομμάτι γῆς περίπου 20 χιλιάδες ρούβλια καί συγκεκριμένα 15 χιλιάδες ρούβλια ἀπό τά περισσεύματα τοῦ γάλακτος καί τῶν ἀνοιξιάτικων σιτηρῶν... καί περίπου 5 χιλιάδες ρούβλια ἀπό τήν πούληση τῶν τομαριῶν, τῆς γουρουνότριχας, τῶν πούπουλων καί ἄλλων δευτερευόντων προϊόντων» (216). Σκέψου το μόνο, ἀναγνώστη, συντήρηση *ὅλης* τῆς νέας γενιᾶς ὥς τήν ἀποπεράτωση τῶν γυμνασιακῶν σπουδῶν, δηλ. ὥς τά 21 μέ 25 χρόνια (σελ. 203)! Αὐτό σημαίνει συντήρηση τοῦ *μισοῦ* πληθυσμοῦ ὅλης τῆς χώρας**. Συντήρηση καί μόρφωση δεκάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων — μά αὐτό εἶναι πιά πραγματική «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας»! Ὅπως φαίνεται, ὁ κ. Γιουζακόφ θύμωσε γιά καλά μέ κείνους τούς κακούς ἀνθρώπους, πού ὑποστηρίζουν ὅτι τά σχέδια τῶν ναρόντνικων γιά «ὀργάνωση τῆς ἐργασίας» εἶναι κούφιες φράσεις κούφιων πολυλογάδων, καί ἀποφάσισε νά ἐκμηδενίσει πέρα γιά πέρα αὐτούς τούς κακούς ἀνθρώπους,

* —τοῦ κράτους τοῦ μέλλοντος. *Ἡ Σύντ.*

** Ὅσον ἀφορᾶ τή σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρωσίας κατά ἡλικία, σύμφωνα μέ τόν Μπουνιακόβσκι, σέ 1000 κατοίκους ἀναλογοῦν 485 κάτοικοι ἡλικίας 0-20 χρονῶν καί 576 ἡλικίας 0-25 χρονῶν.

δημοσιεύοντας ένα ολόκληρο «σχέδιο» μιᾶς τέτιας «ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας», πού μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ «χωρίς κανένα ἔξοδο»... Κι αὐτό ὅμως δέν εἶναι τό ἄπαντο: «...Στήν πορεία ἐμεῖς ἐπεκτείναμε τό καθῆκον: στήν ἴδια αὐτή ὀργάνωση ἐμεῖς ἀναθέσαμε τή συντήρηση ὅλου τοῦ παιδικοῦ πληθυσμοῦ· ἐμεῖς φροντίσαμε νά ἐξασφαλίσουμε στούς νέους, πού τελειώνουν τό γυμνάσιο, μιά προίκα σοβαρή γιά τό χωριό· ἐμεῖς βρήκαμε τή δυνατότητα νά διορίζεται ἀπό τό ἴδιο ταμεῖο σέ κάθε γυμνάσιο, δηλ. σέ κάθε ἐπαρχία, ἕνας γιατρός, ἕνας κτηνίατρος, ἕνας ἐπιστήμονας γεωπόνος, ἕνας ἐπιστήμονας δεντροκόμος, ἕνας τεχνολόγος καί ἕξι τουλάχιστο τεχνίτες (πού θά συντελέσουν στήν ἄνοδο τοῦ πολιτισμοῦ καί θά ἱκανοποιήσουν τίς ἀντίστοιχες ἀνάγκες ὅλης τῆς περιοχῆς)... Καί μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ σχεδίου μας ὅλα αὐτά τά καθήκοντα βρίσκουν τή χρηματική καί οἰκονομική τους λύση...»*. Πόσο θά ρεζιλευτοῦν τώρα οἱ κακές ἐκεῖνες γλῶσσες, πού ἔλεγαν ὅτι τό περίφημο «ἐμεῖς» τῶν ναρόντνικων εἶναι ἕνας «μυστηριώδης ἄγνωστος», ἕνας ἑβραῖος μέ δυό καλπάκια κτλ.! Τί ἀνάξια συκοφαντία! Ἀπό δῶ καί μπρός θά εἶναι ἀρκετό νά ἐπικαλεῖται κανείς τό «σχέδιο» τοῦ κ. Γιουζακόφ, γιά ν' ἀποδείξει τήν παντοδυναμία αὐτῶν τῶν «ἐμεῖς» καί τό πραγματοποιήσιμο τῶν σχεδίων «μας».

Ἴσως στόν ἀναγνώστη νά γεννηθεῖ μιά ἀμφιβολία σχετικά μ' αὐτή τή λέξη: πραγματοποιήσιμο. Ἴσως νά πεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι ὁ κ. Γιουζακόφ, ὀνομάζοντας τό ἔργο του οὐτοπία, παραμέρισε ἔτσι τό ζήτημα τοῦ πραγματοποιήσιμου. Θά ἦταν ἔτσι, ἄν ὁ ἴδιος ὁ κ. Γιουζακόφ δέ διατύπωνε μόνος του πάρα πολύ οὐσιαστικές ἐπιφυλάξεις σχετικά μέ τή λέξη «οὐτοπία», ἄν δέν ὑπογράμμιζε ἐπανειλημμένα σ' ὅλη τήν ἔκθεσή του ὅτι τό σχέδιό του εἶναι πραγματοποιήσιμο. «Ἔχω τήν τόλμη νά πιστεύω — δηλώνει στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ ἄρθρου — ὅτι μιά τέτια παλλαϊκή μέση μόρφωση φαίνεται οὐτοπία μόνο ἀπό πρώτη ματιά» (201)... Τί ἄλλο θέλετε;... «Ἔχω ἀκόμα τή μεγάλη τόλμη νά ὑποστηρίζω ὅτι μιά τέτια μόρφωση γιά ὅλο τόν πληθυσμό εἶναι πολύ πιό πραγματοποιήσιμη ἀπό τήν παλλαϊκή στοιχειώδη μόρφωση πού ὡστόσο ἐφαρμόζεται ἤδη στή Γερμανία, στή Γαλλία, στήν Ἀγγλία, στίς Ἑνωμένες Πο-

* Σελ. 237. Καί τά δυό βαρυσήμαντα ἀποσιωπητικά σ' αὐτό τό κατεβατό ἀνήκουν στόν κ. Γιουζακόφ. Ἐμεῖς δέ θά τολμούσαμε νά παραλείψουμε ἐδῶ οὔτε ἕνα γράμμα.

λιτεῖες καί πού βρίσκεται στό δρόμο τῆς ἐφαρμογῆς της καί σέ ὁρισμένα κυβερνεῖα τῆς Ρωσίας» (201). Ὁ κ. Γιουζακόφ εἶναι σέ τέτιο βαθμό πεπεισμένος, ὅτι τό σχέδιό του εἶναι πραγματοποιήσιμο (εἶναι δλοφάνερο, ὕστερα ἀπό ὅσα εἰπώθηκαν πιό πάνω, ὅτι ἡ ἔκφραση «σχέδιο» εἶναι πιό σωστή ἀπό τή λέξη οὐτοπία), ὥστε δέν παραμελεῖ ἀκόμα καί τίς πιό μικρές «πραχτικές λεπτομέρειες» κατά τήν ἐπεξεργασία αὐτοῦ τοῦ σχεδίου, ἀφήνοντας, λχ., ἐπίτηδες τό σύστημα τῶν δυό γυμνασίων, ἀρρένων καί θηλέων, ἀπό σεβασμό πρός «τήν προκατάληψη πού ἐπικρατεῖ στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη ἐνάντια στή μικτή ἐκπαίδευση», ὑπογραμμίζοντας ἔντονα ὅτι τό σχέδιό του «ἐπιτρέπει νά μήν παραβιάζονται τά καθιερωμένα ἐκπαιδευτικά προγράμματα τῶν γυμνασίων ἀρρένων καί θηλέων, προβλέπει περισσότερες ὧρες διδασκαλίας, συνεπῶς, καί μεγαλύτερη ἀμοιβή γιά τό διδαχτικό προσωπικό...». «Ὅλα αὐτά ἔχουν ἀρκετά σπουδαία σημασία, ὅταν ὑπάρχει ἡ ἐπιθυμία νά μήν περιορίζεσαι μόνο στό πείραμα, ἀλλά νά φτάνεις σέ πραγματικά παλλαϊκή μόρφωση» (205-206). Ὑπῆρξαν στόν κόσμο πολλοί οὐτοπιστές, πού ἁμιλλῶνταν μεταξύ τους γιά τή γοητεία καί τήν ἁρμονία τῶν οὐτοπιῶν τους, εἶναι ὅμως ζήτημα ἄν θά βρεθεῖ ἀνάμεσά τους ἔστω καί ἕνας τόσο προσεχτικός ἀπέναντι στά «καθιερωμένα ἐκπαιδευτικά προγράμματα» καί στίς ἀμοιβές τοῦ διδαχτικοῦ προσωπικοῦ. Εἴμαστε βέβαιοι ὅτι οἱ μεταγενέστερες γενιές θ' ἀναφέρουν γιά πολύν καιρό ἀκόμα τόν κ. Γιουζακόφ σάν ἀληθινά πραχτικό καί ἀληθινά σοβαρό «οὐτοπιστή».

Εἶναι δλοφάνερο, πώς, ἐφόσον ὁ συγγραφέας δίνει τέτιες ὑποσχέσεις, τό σχέδιό του γιά τήν παλλαϊκή ἐκπαίδευση ἀξίζει νά ἐξεταστεῖ μέ τή μεγαλύτερη προσοχή.

IV

Ἡ ἀρχή, ἀπό τήν ὁποία ξεκινᾶ ὁ κ. Γιουζακόφ, συνίσταται στό ὅτι τό γυμνάσιο πρέπει νά εἶναι ταυτόχρονα καί ἀγροτικό νοικοκυριό, πρέπει νά ἐξασφαλίζει τήν ὕπαρξή του μέ τήν ἐργασία τῶν μαθητῶν του στήν περίοδο τοῦ καλοκαιροῦ. Αὐτή εἶναι ἡ βασική σκέψη τοῦ σχεδίου του. «Κανείς δέ θά μποροῦσε νά ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ σκέψη αὐτή δέν εἶναι σωστή» (237) — ὑποθέτει ὁ κ. Γιουζακόφ. Κ' εἴμαστε σύμφωνοι μαζί του ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει πραγματικά μιά σωστή σκέψη, μόνο πού δέν μπορεῖ νά τή συνδέει κανείς οὔτε ὁπωσδήποτε μέ τά «γυ-

μνάσια», οὔτε μέ τή δυνατότητα «νά καλύπτονται τά ἔξοδα» τῶν γυμνασίων μέ τήν ἐργασία τῶν μαθητῶν. Ἡ σωστή αὐτή σκέψη συνίσταται στό ὅτι δέν μπορεῖ νά φανταστεῖ κανείς τό ἰδανικό τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας χωρίς τό συνδυασμό τῆς ἐκπαίδευσης μέ τήν παραγωγική ἐργασία τῆς νέας γενιᾶς: οὔτε ἡ ἐκπαίδευση καί ἡ μόρφωση χωρίς παραγωγική ἐργασία, οὔτε ἡ παραγωγική ἐργασία χωρίς παράλληλη ἐκπαίδευση καί μόρφωση δέ θά μποροῦσαν ν' ἀνεβοῦν στό ὕψος πού ἀπαιτεῖ τό σύγχρονο ἐπίπεδο τῆς τεχνικῆς καί ἡ κατάσταση τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Αὐτή τή σκέψη τήν ἔχουν κιόλας ἐκφράσει οἱ παλιοί μεγάλοι οὐτοπιστές· τή συμμερίζονται στό ἀκέραιο καί οἱ «μαθητές» πού ἀκριβῶς γι' αὐτό τό λόγο, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, δέν τάσσονται καταρχήν ἐνάντια στή βιομηχανική ἐργασία τῶν γυναικῶν καί τῶν ἀνηλίκων, θεωροῦν ἀντιδραστικές τίς προσπάθειες ν' ἀπαγορευτεῖ ὁλότελα αὐτή ἡ ἐργασία καί ἐπιμένουν μόνο νά γίνεται μέσα σέ ἀπόλυτα ὑγιεινές συνθῆκες. Γιαυτό τοῦ κάκου ἐκφράζεται ὁ κ. Γιουζακόφ κατ' αὐτό τόν τρόπο: «Ἤθελα ἁπλῶς νά διατυπώσω μιά σκέψη» (237)... Ἡ σκέψη αὐτή ἔχει διατυπωθεῖ προπολλοῦ, καί διστάζουμε νά πιστέψουμε (μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου), ὅτι ὁ κ. Γιουζακόφ μποροῦσε νά μήν τήν ξέρει. Ὁ συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» ἤθελε νά δόσει καί ἔδοσε ἕνα ὁλότελα αὐτοτελές *σχέδιο πραγματοποίησης* αὐτῆς τῆς σκέψης. Μόνο ἀπό τήν ἄποψη αὐτή πρέπει νά τό θεωροῦμε πρωτότυπο, ὅμως ἐδῶ πιά ἡ πρωτοτυπία του παίρνει διαστάσεις... ἡράκλειων στηλῶν[153].

Εἶναι ὁλοφάνερο, ὅτι γιά νά συνδυαστεῖ ἡ γενική παραγωγική ἐργασία μέ τή γενική ἐκπαίδευση, χρειάζεται νά ἐπιβληθεῖ *σ' ὅλους* ἡ ὑποχρέωση νά παίρνουν μέρος στήν παραγωγική ἐργασία. Θά νόμιζε κανείς, ὅτι αὐτό εἶναι αὐτονόητο. Ὡστόσο ἀποδείχνεται ὅτι δέν εἶναι. Ὁ «ναρόντνικός» μας λύνει αὐτό τό ζήτημα ἔτσι πού μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ ὑποχρέωση τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας πρέπει πραγματικά νά καθιερωθεῖ σάν γενική ἀρχή, *ὅμως κάθε ἄλλο παρά γιά ὅλους, ἀλλά μόνο γιά τούς ἀπόρους*.

Ὁ ἀναγνώστης θά νομίσει, ἴσως, ὅτι ἀστειευόμαστε. Μά τό θεό, ὄχι.

«Τά καθαυτό γυμνάσια τῶν πόλεων τά προοριζόμενα γιά τούς εὔπορους ἀνθρώπους, πού θά ἦταν διατεθειμένοι νά πληρώνουν μέ χρήματα ὁλόκληρο τό ποσό τῶν διδάχτρων, θά μποροῦσαν νά διατηρήσουν τό σημερινό τύπο» (229). Στή

σελ. 231 οἱ «εὔποροι» γενικά συμπεριλαβαίνονται ἄμεσα στίς «κατηγορίες τοῦ πληθυσμοῦ», πού δέν ὑπάγονται στήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση στά «γεωργικά γυμνάσια». Ἑπομένως, γιά τό ναρόντνικό μας ἡ ὑποχρεωτική παραγωγική ἐργασία δέν ἀποτελεῖ ὅρο γιά τή γενική καί ὁλόπλευρη ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἁπλῶς πληρωμή γιά τή φοίτηση στό γυμνάσιο. Ἀκριβῶς ἔτσι. Ἀκόμα στήν ἀρχή τοῦ ἄρθρου του ὁ κ. Γιουζακόφ ἐξετάζει τό ζήτημα τῶν ἐργατῶν, πού χρειάζεται τό γεωργικό γυμνάσιο γιά τή χειμερινή περίοδο. Πιό «λογικός» τοῦ φαίνεται ὁ παρακάτω τρόπος ἐξασφάλισης στά γυμνάσια ἐργατῶν γιά τή χειμερινή περίοδο. Οἱ μαθητές τῶν κατώτερων τάξεων δέν ἐργάζονται, καί συνεπῶς, συντηροῦνται καί διδάσκονται δωρεάν, χωρίς νά πληρώνουν τίποτε γι' αὐτά τά ἔξοδα, πού κάνει τό γυμνάσιο. «Ἂν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, δέν εἶναι ἄραγε ἄμεση ὑποχρέωση τοῦ μαθητῆ νά ξεπληρώσει μέ δουλιά αὐτά τά ἔξοδα μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν του; Ἡ ὑποχρέωση αὐτή, ὑπολογισμένη μέ ἀκρίβεια καί αὐστηρά καθορισμένη γιά τόν καθένα *πού δέν μπορεῖ νά πληρώσει τά δίδαχτρα*, θά προμηθεύει στό νοικοκυριό τοῦ γυμνασίου τόν ἀπαραίτητο ἀριθμό ἐργατῶν γιά τήν περίοδο τοῦ χειμώνα καί τόν συμπληρωματικό ἀριθμό ἐργατῶν γιά τήν περίοδο τοῦ καλοκαιριοῦ... Θεωρητικά αὐτό εἶναι πολύ ἁπλό, εὐκολονόητο καί ἀπόλυτα ἀδιαφιλονίκητο» (205, ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας). Παρακαλῶ, τί μπορεῖ νά εἶναι «πιό ἁπλό» ἀπ' αὐτό; Ἔχεις χρήματα, πλήρωσε, δέν ἔχεις, δούλεψε! — ὁ κάθε μπακάλης θά συμφωνήσει ὅτι αὐτό εἶναι πάρα πολύ «εὐκολονόητο». Κι ἐκτός ἀπ' αὐτό, εἶναι καί ἐξαιρετικά πραχτικό! — Μόνο... μόνο τί γυρεύει ἐδῶ ἡ «οὐτοπία»; Καί γιατί βεβηλώνει ὁ κ. Γιουζακόφ μέ παρόμοια σχέδια τή μεγάλη βασική ἰδέα, πού ἤθελε νά βάλει στή βάση τῆς οὐτοπίας του;

Ἡ ξεπληρωμή μέ δουλιά ἀπομέρους τῶν ἀπόρων μαθητῶν εἶναι ἡ βάση ὅλου τοῦ σχεδίου τοῦ κ. Γιουζακόφ. Δέχεται, εἶναι ἀλήθεια, καί ἕναν ἄλλο τρόπο ἐξασφάλισης ἐργατῶν γιά τή χειμερινή περίοδο — τή μίσθωση*, τήν τοποθετεῖ ὅμως

* «Τό νοικοκυριό τοῦ γυμνασίου, διευθυνόμενο ἀπό ἕνα νοικοκύρη μέ εἰδικές γνώσεις καί ἔμπειρο, ἐφοδιασμένο μέ ὅλες τίς τελειοποιήσεις καί διαθέτοντας τόν ἀπαραίτητο ἀριθμό ἐπιδέξιων καί μορφωμένων ἐργατῶν, θά εἶναι νοικοκυριό προσοδοφόρο καί θά δικαιολογεῖ τή μίσθωση τοῦ ἀπαραίτητου ἀριθμοῦ ἐργατῶν, ἀπό τούς ὁποίους ὁρισμένοι ἄξιοι (sic!) (ἔτσι! *Ἡ Σύντ.)* θά μποροῦσαν νά συμμετέχουν στό εἰσόδημα. Ὡς ἕνα ὁρισμένο βα-

σέ δεύτερη μοίρα. Ἡ ξεπληρωμή μέ δουλιά εἶναι ὑποχρεωτική γιά τρία χρόνια (καί σέ περίπτωση ἀνάγκης καί γιά τέσσερα) γιά ὅσους δέν πᾶνε νά ὑπηρετήσουν στό στρατό, δηλ. γιά τά 2/3 τῶν μαθητῶν καί γιά ὅλες τίς κοπέλες. «Μόνο αὐτό τό σύστημα — δηλώνει κατηγορηματικά ὁ κ. Γιουζακόφ — δίνει τό κλειδί γιά τή λύση τῶν προβλημάτων τῆς παλλαϊκῆς ἐκπαίδευσης καί μάλιστα ὄχι τῆς στοιχειώδικης, ἀλλά τῆς μέσης» (207-208). «Ἕνας μικρός ἀριθμός μόνιμων ἐργατῶν, πού ἔμεινε οριστικά στό γυμνάσιο καί ἑνώθηκε μ' αὐτό(!;), συμπληρώνει αὐτές τίς ἐργατικές δυνάμεις τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ γυμνασίου. Αὐτές εἶναι οἱ ἐνδεχόμενες καί καθόλου οὐτοπικές ἐργατικές δυνάμεις τοῦ γεωργικοῦ μας γυμνασίου» (208). Φυσικά, καί τίς ἄλλες ἐργασίες — σάμπως εἶναι λίγες σ' ἕνα νοικοκυριό; — πάλι αὐτοί θά τίς κάνουν: «Τό συμπληρωματικό προσωπικό δίπλα στούς μαγείρους καί στίς πλύστρες, καθώς καί οἱ γραμματεῖς μποροῦν εὔκολα νά διαλεχτοῦν μέσα ἀπό τούς ἐργάτες, πού τέλειωσαν τό γυμνάσιο καί θά δουλεύουν σ' αὐτό τρία χρόνια» (209). Στό γυμνάσιο θά χρειαστοῦν καί τεχνίτες: ράφτες, τσαγκαράδες, μαραγκοί κλπ. Φυσικά, θά μπορεῖ «νά τούς δίνονται βοηθοί ἀπό κείνους, πού ξεπληρώνουν τά δίδαχτρα μέ τρίχρονη δουλιά» (210).

Καί πόσα θά παίρνουν γιά τή δουλιά τους αὐτοί οἱ ἐργάτες γῆς (ἤ ἀπόφοιτοι τοῦ γεωργικοῦ γυμνασίου; ἀλήθεια, δέν ξέρω πῶς νά τούς ὀνομάσω); Θά παίρνουν ὅλα τά ἀπαραίτητα γιά τή ζωή, «ἄφθονη καί νόστιμη τροφή». Ὅλα αὐτά ὁ κ. Γιουζακόφ τά ὑπολογίζει μέ ἀκρίβεια, παίρνοντας γιά βάση τίς κανονικές ποσότητες τῶν προϊόντων «πού δίνονται συνήθως στόν ἐργάτη γῆς». Εἶναι ἀλήθεια πώς «δέν ὑπολογίζει νά τρέφει τό γυμνάσιο ἔτσι» (210), πάντως ὅμως ἀφήνει αὐτές τίς ποσότητες, γιατί οἱ μαθητές τοῦ γυμνασίου θά σοδιάσουν καί ἀπό τά χωράφια τους πατάτες, μπιζέλια, φακές, θά σπείρουν γιά τόν ἑαυτό τους κανάβι καί ἥλιους γιά τήν παραγωγή σπορελαίου, ἔπειτα τίς μέρες κρεοφαγίας θά παίρνουν ἀπό μισό φούντι κρέας καί ἀπό 2 ποτήρια γάλα. Μή νομίζετε, ἀναγνώστη, ὅτι ὁ κ. Γιουζακόφ ἔθιξε αὐτά τά πράγματα ἁπλῶς στά πεταχτά, ὅτι τά ἀπαρίθμησε ἁπλῶς σάν παράδειγμα. Ὄχι, τά λογάριασε ὅλα λεπτομερειακά — καί τόν ἀριθμό τῶν μοσχα-

---

θμό θά χρειαζόταν, ἀσφαλῶς, νά ἐφαρμοστεῖ αὐτό τό πράγμα, ἰδιαίτερα σχετικά μέ τούς ἀκτήμονες, πού ἔχουν τελειώσει τίς σπουδές τους στό γυμνάσιο αὐτό» (204).

ριῶν, ἑνός καί δυό χρονῶν, καί τή συντήρηση τῶν ἀρρώστων, καί τήν τροφή τῶν πουλερικῶν. Δέν ξέχασε οὔτε τ' ἀποπλύματα τῆς κουζίνας, οὔτε τά ἐντόσθια, οὔτε τά φλούδια τῶν λαχανικῶν (212). Δέν τοῦ διέφυγε τίποτα. Ἔπειτα, τά ροῦχα καί τά παπούτσια μποροῦν νά φκιάχνονται στό γυμνάσιο μέ δικά του μέσα. «Ὅμως τά βαμβακερά ὑφάσματα γιά ἐσώρουχα, σεντόνια καί τραπεζομάντηλα, καθώς καί γιά καλοκαιρινά ροῦχα, τό πιό χοντρό ὕφασμα γιά χειμωνιάτικα ροῦχα, καί ἡ γούνα, ἔστω καί ἀπό προβιά, γιά τά χειμωνιάτικα πανωφόρια, πρέπει, φυσικά, ν' ἀγοράζονται. Βέβαια, ὅλο τό ἐκπαιδευτικό καί ὑπαλληλικό προσωπικό μέ τίς οἰκογένειές τους πρέπει νά ἐξασφαλίζουν μόνοι τους τά ὑλικά πού τούς χρειάζονται, ἄν καί μπορεῖ νά τούς ἐπιτραπεῖ νά χρησιμοπριοῦν τά ἐργαστήρια. Ὅσο γιά τούς μαθητές καί τούς ἐργάτες πού θά δουλεύουν τρία χρόνια, μετά ἀπό τήν ἀποφοίτησή τους, τό ἔξοδο αὐτό μπορεῖ νά καθοριστεῖ, χωρίς τσιγκουνιές, σέ 50 περίπου ρούβλια τό χρόνο ἤ γύρω στίς 60 000 ρούβλια τό χρόνο γιά ὅλο τό ἵδρυμα (213).

Ἀρχίζουμε νά ἐνθουσιαζόμαστε γιά καλά μέ τό πραχτικό πνεῦμα τοῦ ναρόντνικού μας. Φανταστεῖτε το μόνο: «ἐμεῖς», ἡ «κοινωνία», εἰσάγουμε μιά τόσο μεγαλεπήβολη ὀργάνωση τῆς ἐργασίας, παρέχουμε στό λαό γενική μέση ἐκπαίδευση, κι ὅλα αὐτά χωρίς κανένα ἔξοδο, καί μέ τί τεράστια ἠθικά ἐπιτεύγματα! Τί θαυμάσιο δίδαγμα θά δόσει στούς σημερινούς «μας» ἐργάτες γῆς, πού, παρ' ὅλη τήν ἀμάθειά τους, παρά τό γεγονός ὅτι εἶναι ἀγροῖκοι καί βρίσκονται σέ ἄγρια κατάσταση δέ δέχονται νά δουλέψουν μέ λιγότερο ἀπό 61 ρούβλια τό χρόνο καί μέ διατροφή ἐξασφαλισμένη ἀπό τό ἀφεντικό*, — ὅταν θά δοῦν ὅτι οἱ μορφωμένοι ἐργάτες γῆς, πού βγῆκαν ἀπό τό γυμνάσιο θά δουλεύουν μέ 50 ρούβλια τό χρόνο! Μποροῦμε νά εἴμαστε βέβαιοι πώς ἀκόμα καί ἡ ἴδια ἡ Κορόμποτσκα[154] θά συμφωνήσει τώρα μέ τόν κ. Γιουζακόφ, ὅτι οἱ θεωρητικές βάσεις τοῦ σχεδίου του εἶναι ἐξαιρετικά «εὐκολονόητες».

---

* Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς Διεύθυνσης γεωργίας καί ἀγροτικῆς παραγωγῆς, ὁ μέσος μισθός ἐργασίας ἑνός ἐργάτη γῆς πού μισθώνεται γιά ὅλο τό χρόνο εἶναι στήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία 61 ρούβλια καί 29 καπίκια (γιά τή δεκαετία 1881-1891), σύν τή συντήρηση πού ἀνέρχεται σέ 46 ρούβλια.

V

Πῶς ὅμως θά ἀσκεῖται τό νοικοκυριό τῶν γυμνασίων καί πῶς θά διευθύνεται ἀπό αὐτά; Ὅπως εἴδαμε, τό νοικοκυριό θά εἶναι μιχτό: ἐνμέρει φυσικό, ἐνμέρει χρηματικό. Ὁ κ. Γιουζακόφ κάνει, βέβαια, πολύ λεπτομερειακές ὑποδείξεις πάνω σ' αὐτό τό σπουδαῖο ζήτημα. Στή σελ. 216 ὑπολογίζει μέ ἀκρίβεια, κατά ἄρθρο, ὅτι τό κάθε γυμνάσιο θά χρειαστεῖ 160-170 χιλιάδες ρούβλια σέ χρῆμα, κι ἔτσι γιά ὅλα, καί τά 15-20 χιλιάδες γυμνάσια, θά χρειαστοῦν ὥς τρία δισεκατομμύρια ρούβλια. Φυσικά, θά πουλοῦν τά γεωργικά προϊόντα καί θά παίρνουν χρήματα γι' αὐτά. Ὁ συγγραφέας μας εἶναι τόσο προνοητικός, πού παίρνει στήν περίπτωση αὐτή ὑπόψη του τούς γενικούς ὅρους τῆς σύγχρονης ἐμπορευματικῆς-κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας: «Τά γυμνάσια, πού βρίσκονται κοντά στίς πόλεις ἤ κοντά στούς σιδηροδρομικούς σταθμούς, στίς γραμμές, πού δέν εἶναι μακριά ἀπό τά μεγάλα κέντρα, θά ἔπρεπε νά πάρουν ἐντελῶς διαφορετικό τύπο. Ἡ λαχανοκηπουρική, ἡ δενδροκομία, ἡ γαλακτοκομία καί ἡ χειροτεχνία θά μποροῦν ν' ἀντικαταστήσουν ἐδῶ πέρα γιά πέρα τήν καλλιέργεια σιτηρῶν» (228). Δηλαδή, θά γίνεται ἐμπόριο ὄχι στ' ἀστεῖα. Ὁ συγγραφέας δέν ἀναφέρει ποιός θ' ἀσχολεῖται μ' αὐτό. Πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι τά παιδαγωγικά συμβούλια τῶν γυμνασίων θά γίνουν ἐνμέρει καί ἐμπορικά συμβούλια. — Οἱ σκεπτικιστές θά ἤθελαν, ἴσως, νά μάθουν τί θά γίνει στίς περιπτώσεις χρεωκοπίας τῶν γυμνασίων καί γενικά ἄν τά γυμνάσια δέν εἶναι σέ θέση νά κάνουν ἐμπόριο; Μά ὅλα αὐτά θά ἦταν, φυσικά, ἀδικαιολόγητη γκρίνια: ἄν σήμερα κάνουν ἐμπόριο ἀμόρφωτοι ἔμποροι, μπορεῖ ν' ἀμφιβάλλει κανείς γιά τήν ἐπιτυχία, ὅταν μέ τή δουλιά αὐτή θά καταπιαστοῦν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς διανόησής μας;

Γιά τό νοικοκυριό τῶν γυμνασίων θά χρειαστεῖ, φυσικά, γῆ. Ὁ κ. Γιουζακόφ γράφει: «Νομίζω..., ὅτι ἄν αὐτή ἡ σκέψη εἶχε τήν τύχη νά δοκιμαστεῖ πραχτικά, τότε τά πρῶτα τέτια γεωργικά γυμνάσια θά ἔπρεπε νά πάρουν γιά πειραματισμό ἀπό 6 ὥς 7 χιλιάδες ντεσιατίνες γῆς» (228). Μέ 109 ἑκατομμύρια πληθυσμό — 20 000 γυμνάσια — θά χρειαζόταν περίπου 100 ἑκατομμύρια ντεσιατίνες, δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε ὅτι μέ τήν ἀγροτική ἐργασία ἀσχολοῦνται μόνον 80 ἑκατομμύρια. «Μόνο τά παιδιά αὐτῶν πρέπει νά γίνονται δεχτά στά γεωργικά γυμνάσια». Ἔπειτα, πρέπει ν' ἀφαιρεθοῦν κι ἄλλα 8

ἑκατομμύρια περίπου γιά τίς διάφορες κατηγορίες τοῦ πληθυσμοῦ*, — ἔτσι θά μείνουν 72 ἑκατομμύρια. Γιά τίς κατηγορίες αὐτές χρειάζονται μόνον 60-72 ἑκατομμύρια ντεσιατίνες. «Κι αὐτές εἶναι, βέβαια, πολλές» (231), ὅμως ὁ κ. Γιουζακόφ δέν τά χάνει. Καί τό δημόσιο ἐπίσης ἔχει πολλή γῆ, μόνο πού δέ βρίσκεται σέ κατάλληλη θέση. «Ἔτσι, στή βόρεια Πολέσια ὑπάρχουν 127 600 000 ντεσιατίνες, κι ἐδῶ, ἐφαρμόζοντας ὅπου χρειάζεται ἰδίως τό σύστημα τῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ἰδιωτικῆς γῆς, ἀκόμα καί τῆς γῆς τῶν ἀγροτῶν μέ τή δημόσια, γιά νά παραχωρηθεῖ ἡ πρώτη στά σχολεῖα, δέ θά ἦταν, ἀσφαλῶς, δύσκολο νά ἐξασφαλιστεῖ δωρεάν γῆ γιά τά γεωργικά μας γυμνάσια. Ἐξίσου καλά ἔχουν τά πράγματα»... στή νοτιοανατολική περιοχή (231). Χμ... «καλά»! νά σταλοῦν, δηλαδή, στό κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου! — Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὥς τά σήμερα χρησίμευε πιό πολύ σάν τόπος ἐξορίας, καί τά ἐκεῖ δημόσια δάση στό τεράστιο ποσοστό τους οὔτε κάν ἔχουν «ταχτοποιηθεῖ» — αὐτό ὅμως δέν ἔχει σημασία. Μόλις στείλουν ἐκεῖ τούς μαθητές γυμνασίου μέ μορφωμένους καθηγητές, θά κόψουν ὅλα αὐτά τά δάση, θά καθαρίσουν τή γῆ καί θά τήν καλλιεργήσουν!

Καί στήν κεντρική περιοχή μπορεῖ νά ὀργανωθεῖ ἡ ἐξαγορά τῆς γῆς: δέ χρειάζονται παρά μόνον 80 ἑκατομμύρια ντεσιατίνες περίπου. Νά ἐκδοθοῦν «ἐγγυημένες ὁμολογίες» καί ἡ ἐξόφλησή τους — αὐτό εἶναι αὐτονόητο — νά κατανεμηθεῖ «στά γυμνάσια πού πῆραν δωρεάν κλῆρο» (232) — κι ὅλα θά πᾶνε καλά! Ὁ κ. Γιουζακόφ μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι δέν πρέ-

* Δίνουμε πλήρη κατάλογο αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν τῶν τυχερῶν, πού ἀπαλλάσσονται ἀπό τήν ἐγγραφή στά γεωργικά γυμνάσια: «Οἱ εὐκατάστατοι, ὅσοι βρίσκονται σέ ἀναμορφωτήρια, τά κορίτσια τῶν μωαμεθανῶν, οἱ φτωχοί ἀλλογενεῖς, οἱ φανατικοί αἱρετικοί, οἱ τυφλοί, οἱ κωφάλαλοι, οἱ ἠλίθιοι, οἱ τρελοί, οἱ ἄρρωστοι μέ χρόνιες ἤ μολυσματικές ἀρρώστιες, οἱ ἐγκληματίες» (231). Ὅταν διαβάσαμε αὐτόν τόν κατάλογο, ἡ καρδιά μας σφίχτηκε μέ πόνο: Θεέ μου, εἴπαμε μέσα μας, θά καταφέρουμε νά μπάσουμε στούς ἀπαλλασσόμενους τουλάχιστον τούς δικούς μας! —Νά τούς περάσουμε στήν πρώτη κατηγορία;— δέ θά φτάσουν μάλλον τά οἰκονομικά μας! Ἔ, γιά τό γυναικεῖο φύλο, ἴσως, τά καταφέρουμε μέ πονηριά νά τό περάσουμε στήν κατηγορία τῶν μωαμεθανῶν κοριτσιῶν, τί θά κάνουμε ὅμως μέ τό ἀνδρικό φύλο; Ἡ μόνη ἐλπίδα βρίσκεται στήν 3η κατηγορία. Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, συνεργάτης τοῦ κ. Γιουζακόφ στό περιοδικό, κατέταξε ἤδη, ὅπως εἶναι γνωστό, τόν Π. Μπ. Στροῦβε ἁπλῶς στούς ἀλλογενεῖς. Ἴσως εὐαρεστηθεῖ πιά νά μᾶς κατατάξει καί μᾶς ὅλους ἔστω καί «στούς φτωχούς ἀλλογενεῖς», γιά ν' ἀπαλλαγοῦν οἱ δικοί μας ἀπό τά γεωργικά γυμνάσια!

πει νά μᾶς τρομάζει τό «μεγαλεπήβολο τοῦ οἰκονομικοῦ ἐγχειρήματος. Δέν ἀποτελεῖ χίμαιρα καί οὐτοπία» (232). Θά εἶναι «στήν οὐσία θαυμάσια ἐξασφαλισμένη ὑποθήκη». Πῶς νά μήν εἶναι ἐξασφαλισμένη! Μόνο πού καί πάλι τί σχέση ἔχει ἐδῶ ἡ «οὐτοπία»; Καί μήπως ὁ κ. Γιουζακόφ θεωρεῖ στά σοβαρά τούς ἀγρότες μας τόσο πιά ἀποβλακωμένους καί καθυστερημένους, ὥστε νά τοῦ δόσουν τή συγκατάθεσή τους γιά ἕνα παρόμοιο σχέδιο; Κοπιάστε νά καταβάλετε καί τίς πληρωμές γιά τήν ἐξαγορά τῆς γῆς, καί τίς «πληρωμές γιά τό δάνειο τῆς ἀρχικῆς ταχτοποίησης»*, εὐαρεστηθεῖτε νά συντηρεῖτε κι ὁλόκληρο τό γυμνάσιο, καί νά πληρώνετε τό μισθό σ' ὅλους τούς καθηγητές καί ἐπιπλέον κοπιάστε νά δουλέψετε τρία χρονάκια γιά νά τά ξεπληρώσετε ὅλ' αὐτά (δηλ. ἐπειδή προσλήφθηκαν στή δουλιά καθηγητές μέ μισθό;)! Δέ νομίζετε πώς πάει πολύ, φωτισμένε κ. «ναρόντνικε»; Σκεφτήκατε ἄραγε, ὅταν τό 1897 ἐπανεκδίδατε τό ἔργο σας, πού εἶχε δημοσιευτεῖ στό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τό 1895, ποῦ σᾶς ὁδηγεῖ ἡ χαρακτηριστική γιά ὅλους τούς ναρόντνικους ἀγάπη πρός τίς διάφορες οἰκονομικές πράξεις καί ἐξαγορές; Θυμηθεῖτε, ἀναγνώστη, ὅτι εἶχαν ἐπαγγελθεῖ γενική ἐκπαίδευση «χωρίς κανένα ἔξοδο ἀπομέρους τοῦ κράτους, τῶν ζέμστβο καί τοῦ λαοῦ». Καί ὁ μεγαλοφυής οἰκονομολόγος μας, πραγματικά, δέ ζητᾶ δεκάρα οὔτε ἀπό τό κράτος, οὔτε ἀπό τά ζέμστβο. Κι ἀπό τό «λαό»; Ἤ, γιά νά ἀκριβολογήσουμε περισσότερο, ἀπό *τούς φτωχούς ἀγρότες;*** Μέ τά χρήματά τους ἀγοράζεται καί ἡ γῆ, ὀργανώνονται καί τά γυμνάσια (γιατί αὐτοί πληρώνουν τούς τόκους καί γιά τήν ἀπόσβεση τῶν κεφαλαίων, πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τό σκοπό αὐτό), αὐτοί πληρώνουν καί τούς καθηγητές καί συντηροῦν ὅλα τά γυμνάσια. Κι ἔπειτα ἡ ξεπληρωμή μέ δουλιά. Μά γιατί; Γιατί — ἀπαντᾶ ὁ ἀδυσώπητος οἰκονομολόγος — στίς κατώτερες τάξεις οἱ μαθητές τοῦ γυμνασίου δέν πλήρωναν γιά τή μόρφωση καί τή συντήρησή τους (204). Ὅμως, πρῶτο, στίς ἡλικίες πού δέ δουλεύουν ἔχουν καταταχθεῖ μόνο «οἱ προπαρασκευαστικές καί οἱ δυό πρῶτες τάξεις τοῦ γυμνασίου» (206), κι ἔπειτα ἔρχονται οἱ

---

* Σελ. 216. Δέκα χιλιάδες ρούβλια ἀπό τό κάθε γυμνάσιο.

** Γιατί ἐξαιροῦνται οἱ εὔποροι. Κι ὁ ἴδιος ὁ κ. Γιουζακόφ ὑποψιάζεται ὅτι «κι ἀπό τόν ἀγροτικό πληθυσμό ἕνα ὁρισμένο ποσοστό θά προτιμήσει νά στέλνει τά παιδιά του στίς μέσες σχολές τῶν πόλεων μέ πληρωμή» (230). Πῶς νά μήν προτιμήσει!

μισοεργάτες. Καί, δεύτερο, τά παιδιά αὐτά τά συντηροῦν τά μεγαλύτερα ἀδέρφια τους, πού πληρώνουν καί τούς καθηγητές γιά νά διδάσκουν τούς μικρότερους. Ὄχι, κ. Γιουζακόφ, ὄχι μόνον τώρα, ἀλλά καί στόν καιρό τοῦ Ἀρακτσέγεφ[155] ἕνα τέτιο σχέδιο θά ἦταν ἐντελῶς *ἀνεφάρμοστο*, ἐπειδή πρόκειται πραγματικά γιά *δουλοπαροικιακή* «οὐτοπία».

Ὅσο γιά τή διεύθυνση τῶν γυμνασίων, ὁ κ. Γιουζακόφ δίνει πολύ λίγα στοιχεῖα. Εἶναι ἀλήθεια πώς ἀπαρίθμησε μέ ἀκρίβεια τό διδαχτικό προσωπικό καί καθόρισε γιά ὅλους ἕνα «σχετικά ὄχι μεγάλο» μισθό (γιατί τούς παραχωρεῖται ἕτοιμη κατοικία, συντηροῦνται τά παιδιά τους, παίρνουν τά «μισά ἔξοδα γιά τό ντύσιμο») — θά νομίζατε, ἴσως, ὅτι τούς καθόρισε ἀπό 50 ρούβλια τό χρόνο; Ὄχι, λίγο περισσότερα: «στό διευθυντή, στή διευθύντρια καί στόν ἀρχιγεωπόνο ἀπό 2400, στόν ἐπιθεωρητή» κτλ. ἀνάλογα μέ τό βαθμό, κατεβαίνοντας σύμφωνα μέ τήν ἱεραρχική κλίμακα ἴσαμε τά 200 ρούβλια στούς κατώτερους ὑπαλλήλους (214). Ὅπως βλέπετε, δέν εἶναι καί ἄσχημη ἡ σταδιοδρομία γιά τούς ἐκπροσώπους ἐκείνους τῆς μορφωμένης κοινωνίας, πού «προτίμησαν» ἀπό τό γεωργικό γυμνάσιο τό σχολεῖο τῆς πόλης ἐπί πληρωμῇ! Δόστε προσοχή σ' αὐτά τά «μισά ἔξοδα γιά τό ντύσιμο», πού ἐξασφαλίζονται στούς κ.κ. καθηγητές: σύμφωνα μέ τό σχέδιο τοῦ ναρόντνικού μας, οἱ καθηγητές θά χρησιμοποιοῦν τά ἐργαστήρια (ὅπως εἴδαμε παραπάνω), δηλ. θά δίνουν στά «γυμνασιόπαιδα» νά τούς μπαλώνουν καί νά τούς ράβουν τά ροῦχα τους. Ἀλήθεια, πόσο φροντίζει ὁ κ. Γιουζακόφ... γιά τούς κ.κ. καθηγητές! Ἐξάλλου, φροντίζει καί γιά τά «γυμνασιόπαιδα», ὅπως ἕνας καλός νοικοκύρης φροντίζει γιά τά ζῶα του: πρέπει νά τά ταΐσει, νά τά ποτίσει, νά τά στεγάσει καί... νά τά ζευγαρώσει. Ἀκοῦστε:

«Ἄν θά... ἐπιτραποῦν οἱ γάμοι ἀνάμεσα στούς νέους, πού ἀποφοίτησαν κι ἔμειναν γιά τρία χρόνια στό γυμνάσιο..., τότε αὐτή ἡ τρίχρονη παραμονή στό γυμνάσιο θά εἶναι πολύ λιγότερο ἐπιβαρυντική ἀπό τή στρατιωτική θητεία» (207). «Ἄν ἐπιτραποῦν οἱ γάμοι»!! Δηλαδή, μπορεῖ καί νά μήν ἐπιτραποῦν; Γιά νά γίνει ὅμως αὐτό χρειάζεται καινούργιος νόμος, ἀξιότιμε κ. προοδευτικέ, ἕνας νόμος πού *νά περιορίζει* τά ἀστικά δικαιώματα *τῶν ἀγροτῶν*. Ὡστόσο, μπορεῖ νά ἀπορεῖ κανείς γιά μιά τέτια «παραδρομή» (;) τοῦ κ. Γιουζακόφ, ἐφόσον σέ ὅλη τήν «οὐτοπία» του, μέσα στή λεπτομερέστατη ἀνάλυση τῶν ζητημάτων γιά τό μισθό τῶν καθηγητῶν, γιά

τήν ξεπληρωμή τῶν διδάχτρων μέ τή δουλιά τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου κτλ., δέ θυμήθηκε οὔτε μιά φορά ὅτι δέ θά ἦταν ἁμαρτία —τουλάχιστο σέ μιά «οὐτοπία» —νά παραχωρήσει ὁρισμένα δικαιώματα ὅσον ἀφορᾶ τή διεύθυνση τοῦ «γυμνασίου» καί τή διαχείριση τοῦ νοικοκυριοῦ στούς ἴδιους τούς «μαθητές», πού συντηροῦν οἱ ἴδιοι ὅλο τό ἵδρυμα καί τό τελειώνουν στά 23-25 χρόνια τους, μιά καί δέν εἶναι μόνο «μαθητές γυμνασίου», ἀλλά καί *πολίτες*. Ὁ ναρόντνικός μας ξέχασε ὁλότελα αὐτή τή λεπτομέρεια! Σέ ἀντιστάθμισμα ἐπεξεργάστηκε λεπτομερειακά τό ζήτημα τῶν «μαθητῶν» κακῆς διαγωγῆς. «Ὁ τέταρτος τύπος (γυμνασίων) θά ἔπρεπε νά δημιουργηθεῖ γιά τούς μαθητές πού διώχνονται ἀπό τά συνηθισμένα γυμνάσια γιά κακή διαγωγή. Ἐφόσον ὅλη ἡ νέα γενιά ὑποχρεώνεται νά φοιτήσει σέ μιά μέση σχολή, δέ θά ἦταν λογικό ν' ἀπαλλάσσονται ἀπ' αὐτή γιά κακή διαγωγή. Γιά τίς μεγαλύτερες τάξεις αὐτό θά μποροῦσε ν' ἀποτελέσει πειρασμό καί παρότρυνση γιά κακή διαγωγή. (Μά τό θεό, αὐτά ἀκριβῶς εἶναι τυπωμένα στή σελ. 229!!). Ἡ ἵδρυση εἰδικῶν γυμνασίων γι' αὐτούς πού διώχτηκαν λόγω κακῆς διαγωγῆς θά ἦταν τό λογικό συμπλήρωμα τοῦ ὅλου συστήματος». Τά γυμνάσια αὐτά θά ὀνομάζονταν «ἀναμορφωτικά γυμνάσια» (230).

Ἀλήθεια, πόσο ἀπαράμιλλη εἶναι αὐτή ἡ «ἐκπαιδευτική οὐτοπία» ρωσικοῦ γούστου μέ τ' ἀναμορφωτικά γυμνάσια γιά κείνους τούς κακοποιούς, πού, ἴσως, θά τούς «ἔβαζε σέ πειρασμό» ἡ προοπτική «ν' ἀπαλλαγοῦν»... ἀπό τή μόρφωση!;

VI

Οἱ ἀναγνῶστες δέ θά ξέχασαν, ἴσως, κάποιο σχέδιο διεύθυνσης τῆς βιομηχανίας, πού δίκαια χαρακτηρίστηκε ἀναβίωση τοῦ μερκαντιλισμοῦ[156], σχέδιο «ἀστικῆς-γραφειοκρατικῆς-σοσιαλιστικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας»[157] (σελ. 238). Γιά νά χαρακτηρίσουμε τό «σχέδιο» τοῦ κ. Γιουζακόφ, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά χρησιμοποιήσουμε ἕναν ἀκόμα πιό σύνθετο ὅρο. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ὀνομάσουμε αὐτό τό σχέδιο *δουλοπαροικιακό - γραφειοκρατικό - ἀστικό - σοσιαλιστικό* πείραμα. Εἶναι ἀρκετά ἀσουλούπωτος ὁ τετραόροφος ὅρος, μά τί θέλετε νά κάνουμε; Ἀφοῦ καί τό σχέδιο εἶναι ἀσουλούπωτο. Σέ ἀντάλλαγμα ὁ ὅρος αὐτός ἀποδίδει *μέ ἀκρίβεια* ὅλα τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς «οὐτοπίας» τοῦ κ. Γιουζακόφ. Θ' ἀρχίσουμε τήν ἀνάλυση ἀπό τόν

τέταρτο ὄροφο. «Ἕνα ἀπό τά βασικά γνωρίσματα τῆς *επιστημονικῆς* ἔννοιας τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι ἡ σχεδιομετρική ρύθμιση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς» —λέει πολύ σωστά ὁ συγγραφέας, πού μόλις ἀναφέραμε*. Στήν «οὐτοπία» ὑπάρχει αὐτό τό γνώρισμα, γιατί τά νοικοκυριά δεκάδων ἑκατομμυρίων ἐργατῶν ὀργανώνονται ἀπό τά πρίν πάνω σ' ἕνα γενικό σχέδιο. Εἶναι ἀναμφισβήτητος ὁ ἀστικός χαρακτήρας τῆς οὐτοπίας: πρῶτο, οἱ μέσες σχολές, σύμφωνα μέ τό «σχέδιο» τοῦ κ. Γιουζακόφ, *παραμένουν ταξικά σχολεῖα.* Κι αὐτό ὕστερα ἀπ' ὅλα ἐκεῖνα τά παχιά λόγια πού ξεστόμισε ὁ κ. Γιουζακόφ «ἐνάντια» στό ταξικό σχολεῖο, στό πρῶτο του ἄρθρο!! Γιά τούς εὐπόρους ὑπάρχει ἕνα σχολεῖο, γιά τούς ἀπόρους ἄλλο· ἔχεις χρήματα, πλήρωνε τά δίδαχτρα, δέν ἔχεις — δούλευε. Κάτι περισσότερο: γιά τούς εὐπόρους ἔμεινε, ὅπως εἴδαμε, ὁ «σημερινός τύπος». Στίς σημερινές μέσες σχολές, λογουχάρη, τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, τά δίδαχτρα καλύπτουν μόνον τά 28,7% τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῶν ἐξόδων, τά 40,0% τά δίνει τό δημόσιο ταμεῖο· τά 21,8% εἶναι ἐπιχορηγήσεις ἀπό διάφορα πρόσωπα, ἱδρύματα καί ἑταιρίες· τά 3,1% εἶναι τόκοι τοῦ κεφαλαίου καί τά 6,4% προέρχονται ἀπό ἄλλες πηγές («Οἱ παραγωγικές δυνάμεις», μέρος XIX, σελ. 36). Συνεπῶς, ὁ κ. Γιουζακόφ *δυνάμωσε ἀκόμα περισσότερο, σέ σύγκριση μέ τό σημερινό,* τόν ταξικό χαρακτήρα τῶν μέσων σχολῶν: σύμφωνα μέ τό «σχέδιό» του οἱ εὔποροι θά πληρώνουν μόνο τά 28,7% τῶν διδάχτρων, ἐνῶ οἱ φτωχοί θά πληρώνουν *ὅλα* τά δίδαχτρα καί ἐπιπλέον θά τά ξεπληρώνουν καί μέ δουλιά! Δέν εἶναι καί ἄσχημο γιά μιά «ναρόντνικη» οὐτοπία. Δεύτερο, τό σχέδιο προβλέπει τή μίσθωση ἐργατῶν ἀπό τό γυμνάσιο —γιά τήν περίοδο τοῦ χειμώνα —ἰδιαίτερα ἀπό ἀχτήμονες ἀγρότες. Τρίτο, παραμένει ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό —αὐτή ἡ βάση τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Ἐφόσον ὁ κ. Γιουζακόφ μπάζει τή σχεδιομετρική ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ἐφόσον γράφει μιά «οὐτοπία» γιά τό συνδυασμό τῆς ἐκπαίδευσης μέ τήν παραγωγική ἐργασία, —ἡ διατήρηση αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης εἶναι ἕνας παραλογισμός πού δείχνει ὅτι ὁ συγγραφέας μας δέν ἔχει ἰδέα γιά τό ἀντικείμενο, πού ἀνέλαβε νά ἐξετάσει. Ἐνάντια σ' αὐτό τόν παραλογισμό δέν ἔχουν γράψει μόνο οἱ «δάσκαλοι» τῶν ση-

* «Νόβογε Σλόβο». Ἀπρίλης 1897. Ἐσωτερική ἀνασκόπηση.

μερινῶν μαθητῶν, μά καί οἱ παλιοί οὐτοπιστές, ἀκόμα καί ὁ δικός μας μεγάλος ρῶσος οὐτοπιστής[158]. Τόν κ. Γιουζακόφ δέν τόν νοιάζει γι' αὐτό τό πράγμα! Τέταρτο, — κι αὐτή εἶναι ἡ βαθύτερη αἰτία γιά νά ὀνομαστεῖ ἡ οὐτοπία ἀστική, — *δίπλα* στήν προσπάθεια τῆς σχεδιομετρικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί ἡ ἐμπορευματική παραγωγή. Τά γυμνάσια παράγουν προϊόντα *γιά τήν ἀγορά*. Συνεπῶς, τήν κοινωνική παραγωγή θά τή διέπουν οἱ νόμοι τῆς ἀγορᾶς, στούς ὁποίους θά πρέπει νά ὑποτάσσονται καί τά «γυμνάσια»! Τόν κ. Γιουζακόφ δέν τόν νοιάζει γι' αὐτό τό πράγμα! Κι ἀπό ποῦ τό βρήκατε, — θά μᾶς πεῖ ἴσως, — ὅτι τήν παραγωγή θά τή διέπουν κάποιοι νόμοι τῆς ἀγορᾶς; Ὅλα αὐτά εἶναι ἀνοησίες! Τήν παραγωγή δέ θά τή διέπουν κάποιοι νόμοι τῆς ἀγορᾶς, ἀλλά οἱ ἐντολές τῶν κ.κ. διευθυντῶν τῶν γεωργικῶν γυμνασίων. Voilà tout*. — Μιλήσαμε ἤδη γιά τήν καθαρά γραφειοκρατική ὀργάνωση τῶν οὐτοπικῶν γυμνασίων τοῦ κ. Γιουζακόφ. Μποροῦμε νά ἐλπίζουμε ὅτι ἡ «Ἐκπαιδευτική Οὐτοπία» θά προσφέρει χρήσιμη ὑπηρεσία στό ρωσικό ἀναγνωστικό κοινό, δείχνοντάς του πόσο βαθύς εἶναι ὁ «δημοκρατισμός» τῶν σύγχρονων ναρόντνικων. — Δουλοπαροικιακό γνώρισμα στό «σχέδιο» τοῦ κ. Γιουζακόφ εἶναι ὅτι οἱ ἄποροι ξεπληρώνουν τά δίδαχτρα μέ δουλιά. Ἄν ἕνα σχέδιο αὐτοῦ τοῦ εἴδους τό εἶχε γράψει κάποιος συνεπής ἀστός, δέ θά ὑπῆρχε οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ δεύτερος ὄροφος καί τό σχέδιο θά στεκόταν ἀσύγκριτα πιό ψηλά καί θά ἦταν ἀσύγκριτα πιό ὠφέλιμο ἀπό τή ναροντνικιστική αὐτή οὐτοπία. Ἡ ξεπληρωμή μέ δουλιά ἀποτελεῖ τήν οἰκονομική οὐσία τοῦ δουλοπαροικιακοῦ συστήματος. Στό κεφαλαιοκρατικό σύστημα ὁ ἄπορος πρέπει νά πουλήσει τήν ἐργατική του δύναμη, γιά ν' ἀγοράσει μέσα ὕπαρξης. Στό δουλοπαροικιακό σύστημα ὁ ἄπορος πρέπει νά ξεπληρώσει μέ δουλιά τά μέσα ὕπαρξης, πού πῆρε ἀπό τόν τσιφλικά. Ἡ ξεπληρωμή μέ δουλιά ἀπαιτεῖ κατανάγκην ἐξαναγκασμό γιά δουλιά, ὄχι πλήρη δικαιώματα γιά κεῖνον πού ξεπληρώνει μέ δουλιά, ἀπαιτεῖ αὐτό πού ὁ συγγραφέας τοῦ «Κεφαλαίου» τό ὀνόμασε «ansserökonomischer Zwang»** (III, 2, 324)[159]. Συνεπῶς, καί στή Ρωσία, ἐφόσον διατηρήθηκε καί διατηρεῖται τό σύστημα τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλιά — ἀπαραίτητο συμπλήρωμά της εἶναι

* — Αὐτό εἶν' ὅλο. *Ἡ Σύντ.*

** —ἐξωοικονομικός ἐξαναγκασμός. *Ἡ Σύντ.*

τό γεγονός ὅτι ὁ ἀγρότης δέν ἔχει πλήρη ἀστικά δικαιώματα, τό δέσιμό του μέ τή γῆ, οἱ σωματικές τιμωρίες, τό δικαίωμα νά στέλνεται νά δουλέψει γι' ἄλλον. Ὁ κ. Γιουζακόφ δέν καταλαβαίνει αὐτή τή σύνδεση ἀνάμεσα στήν ξεπληρωμή μέ δουλιά καί τήν πλήρη ἔλλειψη δικαιωμάτων, τό αἰσθητήριό του ὅμως σάν «πραχτικοῦ» ἀνθρώπου τοῦ ὑπαγόρευσε ὅτι στίς συνθῆκες πού οἱ μαθητές τοῦ γυμνασίου ξεπληρώνουν τά δίδαχτρα μέ δουλιά δέν πειράζει νά ὀργανωθοῦν ἀναμορφωτικά γυμνάσια γιά κείνους, πού θά τολμοῦσαν ν' ἀποφύγουν τή μόρφωση· ὅτι οἱ μεγάλης ἡλικίας «μαθητές γυμνασίου»-ἐργάτες πρέπει νά παραμείνουν σέ κατάσταση μικρῶν παιδιῶν-μαθητῶν.

Γεννιέται τό ἐρώτημα: τί τούς ἤθελε ὁ οὐτοπιστής μας τούς πρώτους τρεῖς ὀρόφους τοῦ ἔργου του; Ἄς ἄφηνε μόνο τόν τέταρτο ὄροφο, ὁπότε κανείς δέ θά μποροῦσε ν' ἀντιτάξει οὔτε μιά λέξη, γιατί ὁ ἄνθρωπος θά ἔλεγε μόνος του ἀνοιχτά καί προκαταβολικά ὅτι γράφει «οὐτοπία»! Μά ἐδῶ ἀκριβῶς προδίνεται ἡ Kleinbürger φύση του. Ἀπό τό ἕνα μέρος, καί ἡ «οὐτοπία» εἶναι καλό πράγμα, κι ἀπό τό ἄλλο, καί ὁ μισθός καθηγητῆ γιά τήν κυρία διανόηση — ἐπίσης δέν εἶναι ἄσχημο πράγμα. Ἀπό τό ἕνα μέρος, «χωρίς κανένα ἔξοδο γιά τό λαό», κι ἀπό τό ἄλλο, ὄχι, ἐσύ ἀδελφάκι μου, πλήρωνε στό ἀκέραιο τούς τόκους καί τά χρεωλύσια καί ἐπί πλέον δούλεψε τρία χρονάκια γιά νά ξεπληρώσεις μέ δουλιά τά δίδαχτρα. Ἀπό τό ἕνα μέρος, πομπώδικες διακηρύξεις γιά τόν κίνδυνο καί τή ζημιά πού προκαλεῖ ἡ ταξική διαίρεση, κι ἀπό τό ἄλλο, καθαρά ταξική «οὐτοπία». Αὐτές ἀκριβῶς οἱ αἰώνιες ταλαντεύσεις ἀνάμεσα στό παλιό καί στό καινούργιο, αὐτές οἱ παράξενες ἀξιώσεις νά πηδήσει πάνω ἀπό τό ἴδιο της τό κεφάλι, δηλ. νά σταθεῖ πάνω ἀπό κάθε τάξη, ἀποτελοῦν τήν οὐσία κάθε Kleinbürger κοσμοθεωρίας.

* *

*

Γνωρίζετε, ἀναγνώστη, τό ἔργο τοῦ κ. Σεργκέι Σαράποφ: «Ὁ ρῶσος ἀγρότης νοικοκύρης. Μερικές σκέψεις γιά τήν ὀργάνωση τῆς οἰκονομίας στή Ρωσία πάνω σέ καινούργιες ἀρχές» (Δωρεάν παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Σέβερ»[160] τοῦ 1894), Πετρούπολη 1894; Θά συστήναμε πολύ στούς συνεργάτες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» γενικά καί στόν κ. Γιου-

ζακόφ εἰδικά νά τό διαβάσουν. Τό πρῶτο κεφάλαιό του ἔχει τόν τίτλο: «Οἱ ἠθικοί ὅροι τῆς ρωσικῆς οἰκονομίας». Ὁ συγγραφέας ἀναμασάει ἐδῶ ἰδέες, πού πλησιάζουν πολύ στό «ναροντνικισμό», μιλάει γιά ριζική διαφορά τῆς Ρωσίας ἀπό τή Δύση, γιά ἐπικράτηση στή Δύση ἑνός ψυχροῦ ἐμπορικοῦ ὑπολογισμοῦ, γιά ἔλλειψη ὁποιωνδήποτε ἠθικῶν προβλημάτων γιά τά ἐκεῖ ἀφεντικά καί γιά τούς ἐκεῖ ἐργάτες. Ἀντίθετα, στή Ρωσία, χάρη στό γεγονός, ὅτι στό 1861 ἔγινε διανομή τῆς γῆς στούς ἀγρότες, «ἡ ὕπαρξή τους ἀπόχτησε ἐντελῶς διαφορετικό σκοπό, ἀπ' ὅ,τι στή Δύση» (8). «Ὁ δικός μας ἀγρότης, πού πῆρε γῆ, ἀπόχτησε ἀνεξάρτητο σκοπό στή ζωή του». Μέ δυό λόγια, κατοχυρώθηκε ἡ λαϊκή παραγωγή, ὅπως ἐκφράστηκε πολύ πιό παραστατικά ὁ κ. Νικολάι — ον. Ὁ τσιφλικάς μας — συνεχίζει ν' ἀναπτύσσει τή σκέψη του ὁ κ. Σαράποφ — ἐνδιαφέρεται γιά τήν εὐημερία τοῦ ἀγρότη, γιατί ὁ ἴδιος αὐτός ἀγρότης καλλιεργεῖ μέ τά ἐργαλεῖα του τή γῆ τῶν τσιφλικάδων. «Στούς ὑπολογισμούς του (τοῦ τσιφλικᾶ), ἐκτός ἀπό τίς σκέψεις γιά τό ἰδιαίτερο συμφέρον τῆς ἐπιχείρησης, μπαίνει καί *τό ἠθικό στοιχεῖο*, πιό σωστά, *τό ψυχολογικό*» (12. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα). Καί ὁ κ. Σαράποφ λέει μέ πάθος (πού δέν ὑστερεῖ ἀπό τό πάθος τοῦ κ. Γιουζακόφ) ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξει σέ μᾶς καπιταλισμός. Σέ μᾶς εἶναι δυνατό νά ὑπάρξει καί χρειάζεται ἀντί τοῦ καπιταλισμοῦ «ἡ συμμαχία ἄρχοντα καί μουζίκου» (τίτλος τοῦ II κεφαλαίου τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Σαράποφ). «Τό νοικοκυριό πρέπει νά στηρίζεται στή στενή ἀλληλεγγύη ἄρχοντα καί μουζίκου» (25): ὁ ἄρχοντας πρέπει νά καλλιεργεῖ τόν πολιτισμό, ἐνῶ ὁ μουζίκος... ἔ, ὁ μουζίκος, φυσικά, πρέπει νά δουλεύει! Καί νά, ὁ κ. Σεργκέι Σαράποφ «ὕστερα ἀπό μακρόχρονα καί βασανιστικά λάθη», πραγματοποίησε ἐπιτέλους στό χτῆμα του «τήν προαναφερόμενη ἕνωση τοῦ ἄρχοντα καί τοῦ μουζίκου» (26). Ἐφάρμοσε τήν ὀρθολογική ἀμειψισπορά κτλ. κτλ. κι ἔκλεισε μέ τούς ἀγρότες τήν ἑξῆς συμφωνία: οἱ ἀγρότες παίρνουν ἀπό τό τσιφλικά λειβάδια, βοσκοτόπια καί καλλιεργήσιμη γῆ σύν τό σπόρο γιά τόσες ντεσιατίνες κτλ. Καί οἱ ἀγρότες ἀναλαβαίνουν τήν ὑποχρέωση νά κάνουν ὅλες τίς δουλιές στό νοικοκυριό τοῦ τσιφλικᾶ (νά μεταφέρουν τήν κοπριά στά χωράφια, νά σκορπίσουν τά φωσφοροῦχα λιπάσματα, νά ὀργώσουν, νά σπείρουν, νά μαζέψουν τή συγκομιδή, νά τήν κουβαλήσουν στήν «ἀποθήκη μου», ν' ἀλωνίσουν κτλ. κτλ. τόσες ντεσιατίνες ἀπό κάθε εἶδος σιτηρῶν)

καί σέ συνέχεια ἀναλαβαίνουν καί νά πληρώσουν στήν ἀρχή 600 ρούβλια, ἔπειτα 800, 850, 1100 καί τέλος 1200 ρούβλια (δηλαδή ἀπό χρόνο σέ χρόνο ἡ πληρωμή αὐξάνει). Ἡ πληρωμή αὐτῶν τῶν χρημάτων γίνεται μέ δόσεις... ἀνάλογα μέ τίς καταβολές τῶν τόκων στήν Τράπεζα τῶν εὐγενῶν (36 καί ἑπόμ.). Εἶναι αὐτονόητο πώς ὁ συγγραφέας εἶναι «ἀπό πεποίθηση ὀπαδός τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας» (37). Λέμε: «εἶναι αὐτονόητο», γιατί ἄν δέν ὑπῆρχαν οἱ νόμοι, πού δένουν τόν ἀγρότη στόν κλῆρο καί κατοχυρώνουν τόν κλειστό ταξικό χαρακτήρα τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας, δέ θά μποροῦσαν νά ὑπάρχουν νοικοκυριά αὐτοῦ τοῦ τύπου. Ἡ ἐξασφάλιση τῆς πληρωμῆς τῶν δόσεων ἀπομέρους τῶν ἀγροτῶν συνίσταται γιά τόν κ. Σαράποφ στήν «ἀπαγόρευση νά πουλιοῦνται τά ἕτοιμα προϊόντα χωρίς δική του συμμετοχή καί συνεπῶς εἶναι ἀναπόφευχτο ὅλα αὐτά νά συγκεντρώνονται καί ν' ἀποθηκεύονται στήν ἀποθήκη του» (36). Ἐπειδή θά ἦταν πάρα πολύ δύσκολο νά εἰσπράττονται οἱ δόσεις ἀπό τούς φτωχούς ἀγρότες, ὁ κ. Σαράποφ ὀργάνωσε τήν ὑπόθεση ἔτσι ὥστε νά τίς εἰσπράττει ἀπό τούς πλούσιους ἀγρότες: αὐτοί οἱ πλούσιοι ἀγρότες διαλέγουν μόνοι τους μιά ὁμάδα ἀπό ἀδύνατους, μπαίνουν ἐπικεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ ἀρτέλ (38) καί καταβάλλουν ἀδιαμαρτύρητα τά χρήματα στόν τσιφλικά, γιατί ἀπό τό φτωχό πάντα μποροῦν νά εἰσπράξουν τά χρήματα κατά τήν πούληση τῶν προϊόντων (39). «Γιά πολλούς φτωχούς ἀγρότες, ἰδιαίτερα γιά κείνους πού ἔχουν μικρή οἰκογένεια, εἶναι πολύ δύσκολο νά δουλεύουν σέ μένα. Ὑποχρεώνονται νά ἐντείνουν πάρα πολύ τίς δυνάμεις τους, δέν μποροῦν ὅμως ν' ἀποφύγουν τή δουλιά, γιατί οἱ ἀγρότες δέ θά δεχτοῦν στό κοπάδι τά ζῶα ἑνός νοικοκύρη, πού κοιτάει νά ξεφύγει. Κι ἐγώ ἐπίσης δέ θά τόν δεχτῶ, γιατί μέ ὑποχρεώνουν νά τό κάνω οἱ ἀγρότες, κι ἔτσι ὁ φτωχός ἀγρότης θέλει δέ θέλει δουλεύει. Αὐτό, βέβαια, εἶναι ἕνα εἶδος καταναγκασμοῦ, ξέρετε ὅμως ποιό εἶναι τό ἀποτέλεσμα; Ἕνα-δυό χρόνια νοίκιασμα γῆς εἶναι ἀρκετά γιά νά πληρώσει ὁ φτωχός τά καθυστερούμενα χρέη στό κράτος, νά πάρει πίσω τά πράγματα πού εἶχε βάλει ἐνέχυρο, νά βάλει κατά μέρος λίγα λεφτουδάκια, νά ξαναφτιάσει τό σπίτι του... γιά κοίτα! γλύτωσε κιόλας ἀπό τή φτώχια» (39). Καί ὁ κ. Σαράποφ «ὑπογραμμίζει μέ περηφάνεια» ὅτι οἱ ἀγρότες «του» (συχνά λέει οἱ «ἀγρότες μου») προοδεύουν, ὅτι αὐτός καλλιεργεῖ τόν πολιτισμό, εἰσάγει καί τό τριφύλλι, καί τά φωσφοροῦχα λιπάσματα, κτλ., ἐνῶ «οἱ ἀγρότες μόνοι τους δέ θά ἔκαναν

τίποτε» (35). «Ταυτόχρονα ὅλες οἱ ἐργασίες πρέπει νά γίνονται μ' ἐντολή καί ὑπόδειξη δική μου. Ἐγώ διαλέγω τίς μέρες γιά τή σπορά, γιά τή μεταφορά τῆς κοπριᾶς στά χωράφια, γιά τό θέρο. Ὅλο τό καλοκαίρι σέ μᾶς σχεδόν ξαναζεῖ ἡ δουλοπαροικία, ἐκτός βέβαια, ἀπό τίς γροθιές καί τούς ξυλοδαρμούς στό σταῦλο» (σελ. 29).

Ὅπως βλέπετε, ὁ ἀνοιχτόκαρδος νοικοκύρης κ. Σαράποφ εἶναι λιγάκι πιό εἰλικρινής ἀπό τό μορφωμένο δημοσιολόγο κ. Γιουζακόφ. Εἶναι τάχα μεγάλη ἡ διαφορά ἀνάμεσα στούς τύπους νοικοκυριοῦ στό χτῆμα τοῦ πρώτου καί στήν οὐτοπία τοῦ δεύτερου; Κι ἐκεῖ κι ἐδῶ ὅλη ἡ οὐσία συνίσταται στήν ξεπληρωμή μέ δουλιά· κι ἐκεῖ κι ἐδῶ βλέπουμε *ἐξαναγκασμό* εἴτε μέ τήν πίεση τῶν πλουσίων, πού ἐξουσιάζουν τήν «κοινότητα», εἴτε μέ τήν ἀπειλή νά σέ στείλουν στό ἀναμορφωτικό γυμνάσιο. — Ὁ ἀναγνώστης θά προβάλει τήν ἀντίρηση ὅτι ὁ κ. Σαράποφ ἀσκεῖ τό νοικοκυριό ἀπό συμφέρον, ἐνῶ οἱ ὑπάλληλοι στήν οὐτοπία τοῦ κ. Γιουζακόφ ἀσκοῦν τό νοικοκυριό ἀπό ζῆλο γιά τό γενικό καλό. Συμπαθᾶτε με. Ὁ κ. Σαράποφ λέει ἀνοιχτά, ὅτι ἀσκεῖ τό νοικοκυριό ἀπό ἠθικούς λόγους, ὅτι παραχωρεῖ τό μισό εἰσόδημα στούς ἀγρότες κτλ. — καί δέν ἔχουμε οὔτε τό δικαίωμα, οὔτε λόγους νά τόν πιστέψουμε λιγότερο ἀπ' ὅ,τι τόν κ. Γιουζακόφ, πού κι αὐτός ἐξασφάλισε στούς οὐτοπικούς καθηγητές του μιά καθόλου οὐτοπική «προσοδοφόρα θέση». Κι ἄν κάποιος ἄλλος τσιφλικάς ἀκολουθήσει τή συμβουλή τοῦ κ. Γιουζακόφ καί δόσει τή γῆ του σ' ἕνα γεωργικό γυμνάσιο, παίρνοντας ἀπό τούς «μαθητές τοῦ γυμνασίου» τούς τόκους, πού καταβάλλονται στήν Τράπεζα τῶν εὐγενῶν («θαυμάσια ἐξασφαλισμένη ὑποθήκη», σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ κ. Γιουζακόφ), — θά ἐξαφανιστεῖ σχεδόν ὁλότελα ἡ διαφορά. Μένει, βέβαια, ἡ τεράστια διαφορά στά «ζητήματα τῆς παιδείας», πέστε μου ὅμως, γιά ὄνομα τοῦ θεοῦ, μήπως καί ὁ κ. Σεργκέι Σαράποφ δέ θά προτιμοῦσε νά μισθώνει μορφωμένους ἐργάτες γῆς μέ 50 ρούβλια, παρά ἀμόρφωτους μέ 60 ρούβλια;

Καί νά, ἄν ὁ κ. Μανουήλοφ δέν καταλαβαίνει καί τώρα γιατί οἱ ρῶσοι (κι ὄχι μόνο οἱ ρῶσοι) μαθητές θεωροῦν ἀναγκαῖο, γιά τό συμφέρον τῆς ἐργασίας, νά ὑποστηρίζουν τούς συνεπεῖς ἀστούς καί τίς συνεπεῖς ἀστικές ἰδέες *ἐνάντια* στά ὑπολείμματα ἐκεῖνα τοῦ παρελθόντος, πού γεννοῦν τά νοικοκυριά τῶν κυρίων Σαράποφ καί τίς «οὐτοπίες» τῶν κυρίων Γιουζακόφ, — τότε, ὁμολογοῦμε, μᾶς εἶναι δύσκολο ἀκόμα

καί νά ἐξηγηθοῦμε μ' αὐτόν, γιατί, εἶναι φανερό ὅτι μιλᾶμε διαφορετικές γλῶσσες. Ὁ κ. Μανουήλοφ διατυπώνει, ἴσως, τούς συλλογισμούς του σύμφωνα μέ τήν περίφημη συνταγή τοῦ περίφημου κ. Μιχαηλόβσκι: πρέπει νά παίρνουμε τό καλό κι ἀπό κεῖ κι ἀπό δῶ, ὅπως ἡ νύφη στήν κωμωδία τοῦ Γκόγκολ[161] ἤθελε νά πάρει τή μύτη ἑνός ὑποψήφιου γαμπροῦ καί νά τήν κολλήσει στό πηγούνι ἑνός ἄλλου. Ἐμεῖς ὅμως νομίζουμε, ὅτι ἕνας τέτιος συλλογισμός δέν εἶναι παρά ἡ κωμική ἀξίωση ἑνός Kleinbürger νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπό τίς συγκεκριμένες τάξεις, πού ἔχουν διαμορφωθεῖ πέρα γιά πέρα στήν πραγματικότητά μας καί ἔχουν καταλάβει μιά πέρα γιά πέρα συγκεκριμένη θέση μέσα στό προτσές τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, πού συντελεῖται μπροστά στά μάτια μας. Οἱ «οὐτοπίες», πού φυσιολογικά καί ἀναπόφευχτα ξεφυτρώνουν ἀπό παρόμοιους συλλογισμούς, δέν εἶναι πιά κωμικές, ἀλλά βλαβερές, ἰδίως ὅταν ὁδηγοῦν σέ ὑπέρμετρα ἀχαλίνωτες γραφειοκρατικές ἐπινοήσεις. Στή Ρωσία, γιά πολύ εὐνόητους λόγους, τό φαινόμενο αὐτό παρατηριέται πολύ συχνά, δέν περιορίζεται ὅμως μόνο στή Ρωσία. Μέ τό δίκιο του ὁ Ἀντόνιο Λαμπριόλα στό ὑπέροχο βιβλίο του «Essais sur la conception matérialiste de l'histoire» (Paris, Giard et Brière 1897)* λέει, ἔχοντας ὑπόψη τήν Πρωσσία, ὅτι στίς βλαβερές μορφές τῶν οὐτοπιῶν, ἐνάντια στίς ὁποῖες πάλαιβαν πρίν ἀπό μισό αἰώνα οἱ «δάσκαλοι», προστέθηκε τώρα κι ἄλλη μιά: «ἡ γραφειοκρατική καί φορολογική οὐτοπία, ἡ οὐτοπία τῶν ἠλιθίων» (l'utopie bureaucratique et fiscale, l'utopie de cretins. Page 105, note**).

VII

Κλείνοντας θά ξαναγυρίσουμε στά ζητήματα τῆς παιδείας, ὄχι ὅμως στό βιβλίο τοῦ κ. Γιουζακόφ, πού ἔχει αὐτό τόν τίτλο. Εἴπαμε ἤδη, ὅτι ὁ τίλος αὐτός εἶναι πάρα πολύ πλατύς, γιατί τά ζητήματα τῆς παιδείας δέν περιορίζονται καθόλου στά προβλήματα τοῦ σχολειοῦ, ἡ παιδεία δέν περιορίζεται καθόλου στό σχολεῖο. Ἄν ὁ κ. Γιουζακόφ ἔθετε πραγματικά τά «ζητήματα τῆς παιδείας» ἀπό ἄποψη ἀρχῶν, ἐξετάζοντας τίς σχέσεις ἀνάμεσα στίς διάφορες τάξεις, δέ θά μποροῦσε

* —«Δοκίμια γιά τήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (Παρίσι, ἔκδ. Ζιάρ καί Μπριέρ, 1897). *Ἡ Σύντ.*

** —Σελίδα 105, σημείωση. *Ἡ Σύντ.*

νά παρακάμψει τό ζήτημα τοῦ ρόλου τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας στό πρόβλημα τῆς παιδείας τῶν ἐργαζόμένων μαζῶν. Τό ζήτημα αὐτό τό ἔθιξε ἕνας ἄλλος συνεργάτης τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, στό τεῦχος ΙΙ τοῦ 1897. Ἀπ' ἀφορμή τά λόγια τοῦ κ. Novus, ὅτι ὁ Μάρξ δέ φοβόταν, καί πολύ δικαιολογημένα δέ φοβόταν, νά γράφει «γιά τήν ἠλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς»[162], κι ἔβλεπε τήν ὑπηρεσία, πού προσφέρει ὁ καπιταλισμός καί ἡ ἀστική τάξη στήν «ἐξάλειψη αὐτῆς τῆς ἠλιθιότητας», ὁ κ. Μιχαηλόβσκι γράφει:

«Δέν ξέρω, ποῦ ἀκριβῶς ἔχει γράψει ὁ Μάρξ αὐτά τά βάναυσα (;) λόγια...». Χαρακτηριστική ὁμολογία, πού δείχνει ἄγνοια ἑνός ἀπό τά σπουδαιότερα ἔργα τοῦ Μάρξ (καί συγκεκριμένα τοῦ «Μανιφέστου»)! Ἀκόμα ὅμως πιό χαρακτηριστικά εἶναι τά παρακάτω: «...ὅμως ἀπό πολύν καιρό εἶναι γνωστό, ὅτι, ἄν ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδόνας ἦταν μεγάλος ἥρωας, ὡστόσο δέν ὑπάρχει λόγος νά σπάζει κανείς τίς καρέκλες*. Γενικά ὁ Μάρξ δέν πολυδιάλεγε τίς ἐκφράσεις του, καί τό νά τόν μιμεῖται κανείς ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη θά ἦταν, τό λιγότερο ὄχι ἔξυπνο. Καί πάλι ὅμως εἶμαι βέβαιος (ἀκοῦστε!) ὅτι ἡ προαναφερόμενη ἔκφραση τοῦ Μάρξ εἶναι ἁπλῶς παραξενιά. Κι ἄν ἡ γενιά, πού μαζί μέ τόν κ. Ζλατοβράτσκι βασανίστηκε πάνω στά σύνθετα προβλήματα τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ, γεύτηκε ἄδικα πολλές πίκρες, πίκρες — ἄν καί διαφορετικές — περιμένουν καί τή γενιά πού διαπαιδαγωγεῖται μέ τό πνεῦμα τῆς περιφρονητικῆς στάσης ἀπέναντι στήν "ἠλιθιότητα τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ"...» (σελ. 139).

Εἶναι πάρα πολύ χαρακτηριστικό γιά τόν κ. Μιχαηλόβσκι πού δήλωσε ἐπανειλημμένα ὅτι συμφωνάει μέ τήν οἰκονομική θεωρία τοῦ Μάρξ, τό ὅτι δέν καταλαβαίνει καθόλου αὐτή τή θεωρία, πράγμα πού τοῦ ἐπιτρέπει νά δηλώνει «μέ βεβαιότητα» ὅτι τά λόγια τοῦ Μάρξ πού παραθέτει ὁ Novus, εἶναι ἀποτέλεσμα ἁπλοῦ ἐνθουσιασμ ῦ, ἁπλῶς κακῆς ἐκλογῆς στίς ἐκφράσεις, ἁπλή παραξενιά! Ὄχι, κ. Μιχαηλόβσκι, γελιέστε οἰκτρά. Τά λόγια αὐτά τοῦ Μάρξ δέν εἶναι παραξενιά, ἀλλά ἡ ἔκφραση ἑνός ἀπό τά πιό βασικά καί τά πιό σπουδαῖα γνωρίσματα ὅλης τῆς κοσμοθεωρίας του, καί τῆς θεωρητικῆς καί τῆς πραχτικῆς. Μέ τά λόγια αὐτά ἐκφράζεται καθαρά ἡ ἀνα-

* Πρόκειται γιά ἔκφραση παρμένη ἀπό τόν «Ἐπιθεωρητή» τοῦ Γκόγκολ, μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν πρέπει καί νά τό παρακάνει κανείς. *Σημ. μετ.*

γνώριση τοῦ *προοδευτικοῦ χαρακτήρα* τοῦ προτσές ἀπόσπασης τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τή γεωργία πρός τή βιομηχανία, ἀπό τά χωριά πρός τίς πόλεις, προτσές πού ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης καί παρατηριέται καί στή Δύση καί στή Ρωσία. Στό ἄρθρο μου «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ» μίλησα κιόλας γιά τό πόσο σοβαρή σημασία ἔχει αὐτή ἡ ἄποψη τοῦ Μάρξ, πού τήν υἱοθέτησαν ὅλοι οἱ «μαθητές», σέ πόσο χτυπητή ἀντίθεση βρίσκεται πρός κάθε λογῆς ρωμαντικές θεωρίες, ἀρχίζοντας ἀπό τό γερο-Σισμόντι καί τελειώνοντας στόν κ. Ν. —ον. Ἐκεῖ ἐπίσης εἶχε τονιστεῖ (σελ. 39[163]) ὅτι ἡ ἄποψη αὐτή διατυπώνεται ἀπολύτως συγκεκριμένα ἀπό τόν Μάρξ καί στό «Κεφάλαιο» (I. Band, 2-te Aufl., S. 527-528*), καθώς καί ἀπό τόν Ἔνγκελς στό ἔργο του: «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία»[165]. Ἐδῶ μπορεῖ νά προστεθεῖ καί τό ἔργο τοῦ Μάρξ : «Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte» (Hamb. 1885 Cf. S. 98**)***. Καί οἱ δυό αὐτοί συγγραφεῖς ἔχουν ἐκθέσει τόσο λεπτομερειακά τίς γνῶμες τους πάνω στό προκείμενο ζήτημα, τίς ἔχουν ἐπαναλάβει τόσο πολλές φορές ξεκινώντας ἀπό τίς πιό διάφορες ἀφορμές, ὥστε μόνο ἀπό τό μυαλό ἑνός ἀνθρώπου, πού δέν ξέρει καθόλου τή θεωρία τους, μποροῦσε νά περάσει ἡ ἰδέα νά χαρακτηρίσει τή λέξη «ἠλιθιότητα» τῆς παραπάνω περικοπῆς ἁπλῶς «βαναυσότητα» καί «παραξενιά». Τέλος, ὁ κ. Μιχαηλόβσκι θά μποροῦσε νά θυμηθεῖ ἐπίσης καί τό γεγονός ὅτι ὅλοι οἱ ὀπαδοί αὐτῶν τῶν συγγραφέων πάνω σέ μιά σειρά πρακτικά ζητήματα ἔχουν ἐκφραστεῖ πάντα στό πνεῦμα αὐτῆς τῆς θεωρίας, ὑπερασπίζοντας, λχ., τήν πλήρη ἐλευθερία μετακίνησης,

---

* —I τόμος, 2η ρωσ. ἔκδ., σελ. 527-528[164]. *Ἡ Σύντ.*

** —«Ἡ 18η Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη» (Ἁμβοῦργο 1885. Πρβλ. τή σελ. 98)[166]. *Ἡ Σύντ.*

*** Ὁ κ. Novus, ἀσφαλῶς, δέν ὑπέθετε ὅτι ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ξέρει τόσο λίγο τά ἔργα τοῦ Μάρξ, διαφορετικά θά παράθετε ὁλόκληρη τή φράση τοῦ τελευταίου: Die Bourgeoisie hat das Land der Herrschaft der Stadt unterworfen. Sie hat enorme Städte geschaffen, sie hat die Zahl der städtischen Bevölkerung gegenüber der ländlichen in hohem Grade vermehrt und so einen bedeutenden Teil der Bevölkerung dem Idiotismus des Landlebens entrissen. (Ἡ ἀστική τάξη ὑπέταξε τό χωριό στήν κυριαρχία τῆς πόλης. Δημιούργησε τεράστιες πόλεις, αὔξησε σέ μεγάλο βαθμό τόν πληθυσμό τῶν πόλεων σέ σύγκριση μέ τόν πληθυσμό τῆς ὑπαίθρου κι ἔτσι ἀπέσπασε σημαντικό μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τήν ἠλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς. *Ἡ Σύντ.).*

ἐξεγειρόμενοι ἐνάντια στά σχέδια νά παραχωρηθεῖ στόν ἐργάτη ἕνα κομματάκι γῆς ἤ ἰδιόχτητο σπιτάκι κτλ.

Παρακάτω, στήν προαναφερόμενη περικοπή ὁ κ. Μιχαηλόβσκι κατηγορεῖ τόν Novus καί τούς ὁμοϊδεάτες του ὅτι διαπαιδαγωγοῦν τάχα τή σημερινή γενιά «στό πνεῦμα τῆς περιφρονητικῆς στάσης ἀπέναντι στήν ἠλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς». *Αὐτό δέν εἶναι ἀλήθεια.* Θά ἄξιζε, βέβαια, νά γίνει ἐπίπληξη στούς «μαθητές», ἄν κρατοῦσαν «περιφρονητική» στάση ἀπέναντι στόν τσακισμένο ἀπό τήν φτώχια καί τήν ἀμορφωσιά κάτοικο τοῦ χωριοῦ, ὅμως ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δέ θά μποροῦσε γιά κανένα ἀπ' αὐτούς ν' ἀποδείξει ὅτι κρατάει μιά τέτια στάση. Μιλώντας γιά «ἠλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς», οἱ μαθητές δείχνουν ταυτόχρονα ποιά διέξοδο ἀπ' αὐτή τήν κατάσταση ἀνοίγει ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Θά ἐπανάλάβουμε ὅσα εἰπώθηκαν παραπάνω στό ἄρθρο γιά τόν οἰκονομικό ρωμαντισμό: «Ἄν ἡ ὑπεροχή τῆς πόλης εἶναι ἀναγκαία, τότε μόνο τό τράβηγμα τοῦ πληθυσμοῦ στίς πόλεις μπορεῖ νά παραλύσει (καί στήν πραγματικότητα, ὅπως ἀποδείχνει ἡ ἱστορία, παραλύει) τό μονόπλευρο χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ὑπεροχῆς. Ἄν ἡ πόλη ξεχωρίζει κατανάγκην, καί παίρνει προνομιούχα θέση, μόνο ἡ εἰσροή τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ στήν πόλη, μόνο αὐτό τό ἀνακάτωμα καί ἡ συγχώνευση τοῦ γεωργικοῦ καί τοῦ μή γεωργικοῦ πληθυσμοῦ μπορεῖ νά βγάλει τόν ἀγροτικό πληθυσμό ἀπό τήν κατάσταση ἀδυναμίας. Γιά τό λόγο αὐτό, ἀπαντώντας στίς ἀντιδραστικές κλάψες καί στά ἀντιδραστικά μοιρολόγια τῶν ρωμαντικῶν, ἡ νεότατη θεωρία δείχνει πῶς ἀκριβῶς ἡ προσέγγιση αὐτή τῶν συνθηκῶν ζωῆς τοῦ γεωργικοῦ καί μή γεωργικοῦ πληθυσμοῦ δημιουργεῖ τούς ὅρους γιά τήν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό»*.

Αὐτό δέν εἶναι καθόλου περιφρονητική στάση ἀπέναντι στήν «ἠλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς», ἀλλά ἐπιθυμία νά βρεθεῖ διέξοδος ἀπ' αὐτή. Ἀπό τίς ἀντιλήψεις αὐτές βγαίνει μόνο ἡ «περιφρονητική στάση» ἀπέναντι στίς θεωρίες πού προτείνουν «ν' ἀναζητηθοῦν δρόμοι γιά τήν πατρίδα», ἀντί ν' ἀναζητεῖται ἡ διέξοδος στό *δοσμένο* δρόμο καί στήν παραπέρα πορεία του.

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στούς ναρόντνικους καί στούς «μαθητές» στό ζήτημα τῆς σημασίας τοῦ προτσές τῆς ἀπόσπασης

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 235. *Ἡ Σύντ.*

τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τή γεωργία πρός τή βιομηχανία δέ συνίσταται μόνο στή θεωρητική διαφωνία ἀρχῶν καί στή διαφορετική ἐκτίμηση τῶν γεγονότων τῆς ρωσικῆς ἱστορίας καί τῆς ρωσικῆς πραγματικότητας, ἀλλά καί στή λύση *τῶν πραχτικῶν ζητημάτων*, πού συνδέονται μ' αὐτό τό προτσές. Οἱ «μαθητές», φυσικά, ἐπιμένουν στήν ἀνάγκη νά καταργηθοῦν ὅλοι οἱ παλιωμένοι περιορισμοί στή μετακίνηση καί μετοίκηση τῶν ἀγροτῶν ἀπό τά χωριά στίς πόλεις, ἐνῶ οἱ ναρόντνικοι εἴτε ὑπερασπίζουν ἀνοιχτά αὐτούς τούς περιορισμούς, εἴτε ἀποφεύγουν προσεχτικά τό ζήτημα αὐτῶν τῶν περιορισμῶν (κι αὐτό στήν πράξη καταλήγει στήν ἴδια ὑπεράσπιση). Ὁ κ. Μανουήλοφ θά μποροῦσε καί μ' αὐτό τό παράδειγμα νά ξεκαθαρίσει μέσα του τό καταπληχτικό γι' αὐτόν περιστατικό, ὅτι οἱ «μαθητές» τάσσονται ἀλληλέγγυοι μέ τούς ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἕνας συνεπής ἀστός θά εἶναι πάντα ὑπέρ τῆς κατάργησης τῶν προαναφερομένων περιορισμῶν στή μετακίνηση, ἐνῶ γιά τόν ἐργάτη αὐτή τήν κατάργηση τήν ἐπιβάλλει τό πιό ζωτικό συμφέρον του. Συνεπῶς, ἡ ἀλληλεγγύη μεταξύ τους εἶναι πέρα γιά πέρα φυσική κι ἀναπόφευχτη. Ἀντίθετα, γιά τούς γαιοχτήμονες (μικρούς καί μεγάλους, μαζί καί γιά τούς μουζίκους νοικοκυρέους) δέ συμφέρει αὐτό τό προτσές τῆς ἀπόσπασης τοῦ πληθυσμοῦ πρός τή βιομηχανία καί προσπαθοῦν ἐπίμονα νά τό ἀνακόψουν, βοηθούμενοι ἀπό τίς θεωρίες τῶν κ.κ. ναρόντνικων.

Τελειώνουμε: στό πολύ σοβαρό πρόβλημα τῆς ἀπόσπασης τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τή γεωργία, πού ἐπιφέρει ὁ καπιταλισμός, ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ἔδειξε ὅτι δέν καταλαβαίνει καθόλου τίς θεωρίες τοῦ Μάρξ, καί παρέκαμψε, μέ φράσεις πού δέ λένε τίποτα, τίς ἀντίστοιχες διαφωνίες ἀνάμεσα στούς ρώσους «μαθητές» καί στούς ναρόντνικους τόσο στά θεωρητικά, ὅσο καί στά πραχτικά σημεῖα.

ΠΟΙΑ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΑΠΑΡΝΟΥΜΑΣΤΕ;

Γράφτηκε στήν ἐξορία στά τέλη τοῦ 1897

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1898 στή συλλογή: Βλαντίμιρ Ἰλίν. «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα». Πετρούπολη

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς συλλογῆς

[illegible]

Στό περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», τεῦχος 10 τοῦ 1897, ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ἀναμεταδίδοντας μιά κρίση τοῦ κ. Μίνσκι γιά τούς «διαλεχτικούς ὑλιστές» γράφει τά παρακάτω: «αὐτός (ὁ κ. Μίνσκι) θά πρέπει νά ξέρει ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέ θέλουν νά βρίσκονται σέ καμιά σύνδεση διαδοχῆς μέ τό παρελθόν καί ἀπαρνοῦνται κατηγορηματικά τήν κληρονομιά» (σελ. 179), δηλ. «τήν κληρονομιά τῆς περιόδου 1860 - 1880», πού τήν ἀπαρνήθηκε ἐπίσημα τό 1891 ὁ κ. Β. Ρόζανοφ στήν ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» (σελ. 178). Στήν κρίση αὐτή τοῦ κ. Μιχαηλόβσκι γιά τούς «ρώσους μαθητές» ὑπάρχει μεγάλη δόση ἀπάτης. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δέν εἶναι ὁ μοναδικός καί πρωτότυπος δημιουργός αὐτῆς τῆς ἀπάτης ὅτι «οἱ ρῶσοι μαθητές ἀπαρνοῦνται τήν κληρονομιά», — τήν ἐπαναλαβαίνουν ἐδῶ καί πολύν καιρό σχεδόν ὅλοι οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ φιλελευθερο-ναροντνικιστικοῦ τύπου στήν πολεμική τους ἐνάντια στούς «μαθητές». Ἀπ' ὅ,τι θυμᾶμαι, ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, ὅταν ἄρχισε τό λυσσασμένο πόλεμο ἐνάντια στούς «μαθητές», δέν εἶχε ἀκόμα σκεφτεῖ αὐτή τήν ἀπάτη, πού τήν εἶχαν ἐπινοήσει ἄλλοι πρίν ἀπ' αὐτόν. Μετά θεώρησε ἀναγκαῖο νά τήν ἁρπάξει κι αὐτήν. Ὅσο οἱ «μαθητές» ἀνέπτυσσαν παραπέρα τίς ἀπόψεις τους στή ρωσική φιλολογία, ὅσο πιό λεπτομερειακά καί πιό ἐπιστάμενα διατύπωναν τίς γνῶμες τους πάνω σέ μιά ὁλόκληρη σειρά θεωρητικά καί πρακτικά ζητήματα, τόσο πιό σπάνια μποροῦσε νά συναντήσει κανείς στόν ἐχθρικό τύπο οὐσιαστική ἀντίρηση ὅσον ἀφορᾶ τά βασικά σημεῖα τῆς νέας κατεύθυνσης, ὅσον ἀφορᾶ τίς ἀντιλήψεις πού παραδέχονται τήν προοδευτικότητα τοῦ ρωσικοῦ καπιταλισμοῦ, θεωροῦν ἀνόητη τή ναροντνικιστική ἐξιδανίκευση τοῦ μικροπαραγωγοῦ, καί ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναζητηθεῖ στά ὑλικά συμφέροντα τῶν διάφορων τάξεων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας ἡ ἐξή-

γηση σχετικά μέ τά ρεύματα τῆς κοινωνικῆς σκέψης καί τούς νομικούς καί πολιτικούς θεσμούς. Ἀποσιωποῦσαν τά βασικά αὐτά σημεῖα, προτιμοῦσαν καί προτιμοῦν νά μή μιλᾶνε γι' αὐτά, σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως σκαρώνονταν ὅλο καί περισσότερες ἐπινοήσεις μέ σκοπό νά δυσφημίσουν τή νέα κατεύθυνση. Μιά ἀπ' αὐτές τίς ἐπινοήσεις, τίς «κακές ἐπινοήσεις», εἶναι καί τούτη ἡ συνηθισμένη φράση ὅτι «οἱ ρῶσοι μαθητές, ἀπαρνοῦνται τήν κληρονομιά», ὅτι ξεκόβουν ἀπό τίς καλύτερες παραδόσεις τῆς καλύτερης, τῆς πρωτοπόρας μερίδας τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, ὅτι κόβουν τά δημοκρατικά νήματα κτλ. κτλ., κι ὅπως ἀλλιῶς κι ἄν τό διατύπωναν αὐτό. Τό γεγονός ὅτι παρόμοιες φράσεις κυκλοφοροῦν σέ ἐξαιρετικά πλατιά κλίμακα μᾶς ὑποχρεώνει νά τίς ἀναλύσουμε λεπτομερειακά καί νά τίς ἀναιρέσουμε. Γιά νά μήν ἀποδειχθεῖ ἡ ἔκθεσή μας ἀστήριχτη, θ' ἀρχίσουμε ἀπό ἕναν ἱστορικο-φιλολογικό παραλληλισμό ἀνάμεσα σέ δυό «δημοσιολόγους τοῦ χωριοῦ», πού τούς παίρνουμε γιά νά δόσουμε τό χαρακτηρισμό τῆς «κληρονομιᾶς». Διατυπώνουμε τήν ἐπιφύλαξη ὅτι περιοριζόμαστε ἀποκλειστικά στά οἰκονομικά καί δημοσιολογικά προβλήματα, ὅτι ἀπ' ὅλη τήν «κληρονομιά» ἐξετάζουμε μόνο αὐτά καί ἀφήνουμε κατά μέρος τά φιλοσοφικά, φιλολογικά, αἰσθητικά προβλήματα κτλ.

I. ΕΝΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥΣ ΤΗΣ «ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ»

Πρίν ἀπό τριάντα χρόνια, τό 1867, στό περιοδικό «Ὀτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι»[167] ἄρχισαν νά δημοσιεύονται οἱ δημοσιολογικές μελέτες τοῦ Σκάλντιν μέ τόν τίτλο: «Στίς ἀπόμερες ἐπαρχίες καί στήν πρωτεύουσα». Οἱ μελέτες αὐτές δημοσιεύονταν ἐπί τρία χρόνια, ἀπό τό 1867 ὥς τό 1869. Τό 1870 ὁ συγγραφέας τίς συγκέντρωσε ὅλες μαζί καί τίς ἔβγαλε σέ χωριστό βιβλίο μέ τόν ἴδιο τίτλο*. Τό διάβασμα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, πού σήμερα ἔχει σχεδόν ξεχαστεῖ, εἶναι ἐξαιρετικά διδαχτικό σχετικά μέ τό ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει, δηλ. σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς στάσης τῶν ἐκπροσώπων τῆς «κληρονομιᾶς» ἀπέναντι στούς ναρόντνικους καί στούς «ρώσους μα-

* *Σκάλντιν*. «Στίς ἀπόμερες ἐπαρχίες καί στήν πρωτεύουσα», Πετρούπολη 1870 (σελ. 451). Δέν εἴχαμε τή δυνατότητα νά βροῦμε τό «Ὀτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι» ἐκείνης τῆς περιόδου καί χρησιμοποιήσαμε μόνο αὐτό τό βιβλίο[168].

θητές». Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι ἀκατάλληλος. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τό πρόσεξε καί ἐξηγεῖ στόν πρόλογο τοῦ βιβλίου του, ὅτι τό θέμα του εἶναι ἡ στάση τῆς «πρωτεύουσας» ἀπέναντι στό «χωριό», δηλ. δημοσιολογικές μελέτες γιά τό χωριό, καί ὅτι δέν ἔχει τήν πρόθεση νά μιλήσει εἰδικά γιά τήν πρωτεύουσα. Δηλαδή, ἴσως καί νά εἶχε τήν πρόθεση, μά τό βρίσκει ἀκατάλληλο: ὡς δύναμαι — οὐ βούλομαι, ὡς δέ βούλομαι — οὐ δύναμαι* — ὁ Σκάλντιν ἀναφέρει τά λόγια ἑνός ἕλληνα συγγραφέα, γιά νά ἐξηγήσει γιατί βρίσκει ἀκατάλληλο αὐτό τό πράγμα.

Θά δόσουμε μιά σύντομη ἔκθεση τῶν ἀπόψεων τοῦ Σκάλντιν.

Θ' ἀρχίσουμε ἀπό τήν ἀγροτική μεταρύθμιση[169], — ἀπ' αὐτή τήν ἀφετηρία, στήν ὁποία πρέπει ἀναπόφευχτα ν' ἀνατρέχει κι ὥς τά σήμερα ἀκόμα ὅποιος θέλει νά ἐκθέσει τίς γενικές του ἀντιλήψεις γιά τά οἰκονομικά καί τά δημοσιονομικά ζητήματα. Στό βιβλίο τοῦ Σκάλντιν ἀφιερώνεται πάρα πολύς χῶρος στό ἀγροτικό ζήτημα. Ὁ Σκάλντιν ἦταν ἴσως ὁ πρῶτος συγγραφέας πού, στηριζόμενος σέ πλούσια στοιχεῖα καί σέ μιά λεπτομερειακή ἐξέταση ὅλης τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ, ἔδειξε συστηματικά τήν ἄθλια κατάσταση τῶν ἀγροτῶν *μετά* τήν ἐφαρμογή τῆς μεταρύθμισης, τή χειροτέρευση τῆς ζωῆς τους, τίς καινούργιες μορφές οἰκονομικῆς, νομικῆς καί κοινωνικῆς τους ἐξάρτησης, μέ λίγα λόγια, ἔδειξε ὅλα ἐκεῖνα πού ἀπό τότε τόσο ἐπισταμένα καί λεπτομερειακά ἔδειξαν καί ἀπέδειξαν οἱ πολυάριθμες ἔρευνες καί περιγραφές. Τώρα ὅλες αὐτές οἱ ἀλήθειες δέν εἶναι κάτι τό καινούργιο. Τότε ὄχι μόνο ἦταν καινούργιες, ἀλλά προκαλοῦσαν καί δυσπιστία στή φιλελεύθερη κοινωνία, πού φοβόταν μήπως πίσω ἀπ' αὐτές τίς ὑποδείξεις σχετικά μέ τίς λεγόμενες «ἐλλείψεις τῆς μεταρύθμισης» κρύβεται ἡ καταδίκη της καί μιά συγκαλυμμένη δουλοπαροικία. Τό ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζουν οἱ ἀπόψεις τοῦ Σκάλντιν μεγαλώνει ἀκόμα περισσότερο ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας ζοῦσε στήν ἐποχή τῆς μεταρύθμισης (ἴσως μάλιστα νά πῆρε μέρος καί σ' αὐτήν. Δέν ἔχουμε στή διάθεσή μας κανενός εἴδους ἱστορικο-φιλολογικές πληροφορίες καί βιογραφικά στοιχεῖα γιά τόν Σκάλντιν). Οἱ ἀπόψεις του στηρίζονται, συνεπῶς, στήν ἄμεση παρακολούθηση καί τῆς τοτινῆς «πρωτεύουσας» καί τοῦ τοτινοῦ «χωριοῦ», κι ὄχι στή

---

* Ἑλληνικά στό πρωτότυπο. *Σημ. μετ.*

μελέτη μέσα στό γραφεῖο ἑνός ὑλικοῦ παρμένου ἀπό τά βιβλία.

Στίς ἀπόψεις τοῦ Σκάλντιν γιά τήν ἀγροτική μεταρύθμιση πρίν ἀπ' ὅλα τραβᾶ τήν προσοχή τοῦ σύγχρονου ἀναγνώστη, πού εἶναι συνηθισμένος ν' ἀκούει τά γλυκερά παραμύθια τῶν ναρόντνικων πάνω στό θέμα αὐτό, ἡ ἐξαιρετική *εὐθυκρισία* τοῦ συγγραφέα. Ὁ Σκάλντιν βλέπει τή μεταρύθμιση χωρίς καμιά αὐταπάτη, χωρίς καμιά ἐξιδανίκευση, τή βλέπει σάν μιά συναλλαγή ἀνάμεσα σέ δυό πλευρές, τούς τσιφλικάδες καί τούς ἀγρότες, πού χρησιμοποιοῦσαν ὥς τά τότε τή γῆ ἀπό κοινοῦ μέ δρισμένους ὅρους καί τώρα πιά τά μοίρασαν, ὁπότε μέ τή μοιρασιά αὐτή ἄλλαξε καί ἡ νομική θέση καί τῶν δυό πλευρῶν. Ὁ παράγοντας πού καθόρισε τόν τρόπο αὐτῆς τῆς μοιρασιᾶς καί τό μέγεθος τῆς μερίδας πού πῆρε ἡ κάθε πλευρά, ἦταν τά συμφέροντα τῶν δυό πλευρῶν. Τά συμφέροντα αὐτά καθόριζαν τίς ἐπιδιώξεις καί τῶν δυό πλευρῶν, καί ἡ δυνατότητα πού εἶχε ἡ μιά πλευρά νά συμμετέχει ἄμεσα στήν ἴδια τή μεταρύθμιση καί στήν πραχτική ἐπεξεργασία τῶν διάφορων προβλημάτων πού συνδέονταν μέ τήν ἐφαρμογή της καθόρισε, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τήν ὑπεροχή τῆς μιᾶς πλευρᾶς. Ἔτσι ἀκριβῶς καταλαβαίνει ὁ Σκάλντιν τή μεταρύθμιση. Στό κύριο πρόβλημα τῆς μεταρύθμισης, στούς κλήρους καί τίς πληρωμές, ὁ Σκάλντιν στέκει πολύ λεπτομερειακά καί στίς μελέτες του ἐπανέρχεται ἐπανειλημμένα σ' αὐτά. (Τό βιβλίο τοῦ Σκάλντιν περιλαβαίνει 11 μελέτες μέ αὐτοτελές περιεχόμενο καί ὡς πρός τή μορφή τους θυμίζουν δρισμένα γράμματα ἀπό τό χωριό. Ἡ πρώτη μελέτη χρονολογεῖται ἀπό τό 1866, ἡ τελευταία ἀπό τό 1869). Φυσικά, γιά τούς λεγόμενους ἀγρότες «μέ λιγοστή γῆ» ὁ σημερινός ἀναγνώστης δέ θά βρεῖ τίποτα τό καινούργιο στό βιβλίο τοῦ Σκάλντιν, γιά τά τέλη ὅμως τῆς δεκαετίας 1860-1870 τά στοιχεῖα του ἦταν καί καινούργια, καί πολύτιμα. Δέ θ' ἀρχίσουμε, βέβαια, νά τά ἐπαναλαβαίνουμε, θά σημειώσουμε ἁπλῶς τήν ἰδιομορφία τοῦ χαρακτηρισμοῦ, πού δίνει ὁ Σκάλντιν στό φαινόμενο, — ἰδιομορφία πού τόν κάνει νά ὑπερέχει ἀπέναντι στούς ναρόντνικους. Ὁ Σκάλντιν δέ μιλᾶ γιά τή «λιγοστή γῆ», ἀλλά γιά τίς «πάρα πολύ σημαντικές περικοπές πού ἔγιναν στούς κλήρους τῶν ἀγροτῶν» (σελ. 213, τό ἴδιο στή σελ. 214 καί σέ πολλές ἄλλες· πρβλ. τόν τίτλο τῆς III μελέτης), γιά τό ὅτι οἱ μεγαλύτεροι κλῆροι, πού καθόριζαν τά διατάγματα ἀποδείχτηκαν μικρότεροι ἀπό τούς κλήρους πού ὑπῆρχαν (σελ. 257), παρα-

θέτοντας, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ἐξαιρετικά χαρακτηριστικές καί κλασικές κρίσεις τῶν ἀγροτῶν γι' αὐτή τήν πλευρά τῆς μεταρύθμισης*. Οἱ ἐξηγήσεις καί τά ἐπιχειρήματα πού φέρνει ὁ Σκάλντιν σχετικά μέ τό γεγονός αὐτό εἶναι ἐξαιρετικά λεπτομερειακά, δυνατά, ἀκόμα καί σέ ἔντονο ὕφος γιά ἕνα συγγραφέα γενικά ἐξαιρετικά μετριοπαθῆ, συνετό καί, κρίνοντας ἀπό τίς γενικές του ἀντιλήψεις, ἀναμφισβήτητα ἀστό. Συνεπῶς, χτυποῦσε πολύ δυνατά στά μάτια τό φαινόμενο αὐτό, ἐφόσον γι' αὐτό μιλάει μέ τόσο ἔντονο ὕφος ἀκόμα κι ἕνας συγγραφέας σάν τόν Σκάλντιν. Γιά τό βάρος τῶν πληρωμῶν ὁ Σκάλντιν μιλάει ἐπίσης ἐξαιρετικά ἔντονα καί ἐμπεριστατωμένα καί ἀποδείχνει τίς θέσεις του μ' ἕνα σωρό στοιχεῖα. «Οἱ ὑπέρογκοι φόροι, —διαβάζουμε στόν ὑπότιτλο τῆς ΙΙΙ μελέτης (1867) —εἶναι ἡ κύρια αἰτία τῆς φτώχιας τους (τῶν ἀγροτῶν)» καί ὁ Σκάλντιν δείχνει ὅτι οἱ φόροι εἶναι μεγαλύτεροι ἀπό τό εἰσόδημα τῶν ἀγροτῶν ἀπό τή γῆ, παραθέτει ἀπό τίς «Ἐργασίες τῆς φορολογικῆς ἐπιτροπῆς» στοιχεῖα γιά τήν κατανομή τῶν φόρων, πού εἰσπράττονται στή Ρωσία ἀπό τίς ἀνώτερες καί ἀπό τίς κατώτερες τάξεις, καί μάλιστα ἀποδείχνεται ὅτι στίς κατώτερες τάξεις ἀναλογοῦν τά 76% ὅλων τῶν φόρων καί στίς ἀνώτερες τά 17%, ἐνῶ στή Δυτική Εὐρώπη ἡ ἀναλογία εἶναι παντοῦ ἀσύγκριτα πιό εὐνοϊκή γιά τίς κατώτερες τάξεις. Στόν ὑπότιτλο τῆς VII μελέτης (1868) διαβάζουμε: «Οἱ ὑπέρογκες χρηματικές ὑποχρεώσεις ἀποτελοῦν μιά ἀπό τίς κύριες αἰτίες τῆς φτώχιας τῶν ἀγροτῶν» καί ὁ συγγραφέας δείχνει πῶς οἱ καινούργιες συνθῆκες ζωῆς ἀπαίτησαν ἀμέσως ἀπό τόν ἀγρότη χρήματα, χρήματα καί πάλι χρήματα, πῶς στό «Διάταγμα» πάρθηκε σάν κανόνας ν' ἀποζημιώνονται οἱ τσιφλικάδες καί γιά τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας (252), πῶς τό μέγεθος τοῦ γεώμορου εἶχε καθοριστεῖ «μέ βάση τίς αὐθεντικές πληροφορίες, πού ἔδοσαν οἱ τσιφλικάδες, οἱ διαχειριστές καί οἱ ἐπιστάτες τους, δηλ. μέ βάση στοιχεῖα ἐντελῶς αὐθαίρετα πού δέν ἦταν οὔτε κατά

* «Τή γῆ μας *αὐτός* (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα) τήν περιέκοψε τόσο, πού δέν μποροῦμε νά ζήσουμε χωρίς αὐτή τή γῆ, πού μᾶς περιέκοψε· ἀπ' ὅλες τίς πλευρές μᾶς περιτριγύρισε μέ τά χωράφια του, ἔτσι πού δέν ἔχουμε ἀπό ποῦ νά περάσουμε τά ζῶα μας· καί τώρα πλήρωνε γιά τόν κλῆρο ξεχωριστά καί γιά τήν περικομμένη γῆ ἐπίσης ξεχωριστά, ὅσα ζητήσει». «Τί καλυτέρευση τῆς ζωῆς εἶν' αὐτή! —μοῦ ἔλεγε ἕνας ἐγγράμματος καί πολύπειρος μουζίκος ἀπό τούς πρώην κολήγους,— τό γεώμορο ἔμεινε ὅπως ἦταν, ἐνῶ τή γῆ μας τήν περικόψανε».

τό ἐλάχιστο ἀξιόπιστα» (255), καί γιαυτό τά μέσα γεώμορα, πού καθόρισαν οἱ ἐπιτροπές, ἀποδείχτηκαν μεγαλύτερα ἀπό τά πραγματικά μέσα γεώμορα. «Στό βάρος τῶν φόρων προστέθηκε ἀκόμα καί τό γεγονός ὅτι οἱ ἀγρότες ἔχασαν τή γῆ πού χρησιμοποιοῦσαν ἐπί αἰῶνες» (258). «Ἄν ἡ ἐκτίμηση τῆς γῆς γιά τήν ἐξαγορά δέν εἶχε γίνει μέ βάση τήν κεφαλαιοποίηση τοῦ γεώμορου, ἀλλά σύμφωνα μέ τήν πραγματική της ἀξία στήν ἐποχή τῆς ἀπελευθέρωσης, τότε ἡ ἐξαγορά θά μποροῦσε νά γίνει πολύ εὔκολα καί δέ θά χρειαζόταν καθόλου ἡ συνδρομή τῆς κυβέρνησης, οὔτε ἡ ἔκδοση πιστωτικῶν γραμματίων» (264). «Ἡ ἐξαγορά, πού θά ἔπρεπε, σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ Διατάγματος τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη, νά διευκολύνει τούς ἀγρότες καί νά ὁλοκληρώσει τό ἔργο τῆς καλυτέρευσης τῆς ζωῆς τους, στήν πραγματικότητα μετατρέπεται συχνά σέ ἀκόμα μεγαλύτερη καταπίεσή τους» (269). Δίνουμε ὅλες αὐτές τίς περικοπές — πού αὐτές καθαυτές δέν παρουσιάζουν μεγάλο ἐνδιαφέρον καί ἐνμέρει ἔχουν παλιώσει, — γιά νά δείξουμε πόσο ἔντονα ἐκφραζόταν ὑπέρ τῶν συμφερόντων τῶν ἀγροτῶν ἕνας συγγραφέας, πού κρατᾶ ἐχθρική στάση ἀπέναντι στήν κοινότητα καί σέ πάρα πολλά ζητήματα ἔχει ἐκφραστεῖ σάν πραγματικός μαγχεστριανός. Εἶναι πολύ διδαχτικό νά σημειώσουμε τήν ὁλοκληρωτική σύμπτωση ὅλων σχεδόν τῶν ὠφέλιμων καί μή ἀντιδραστικῶν θέσεων τοῦ ναροντνικισμοῦ μέ τίς θέσεις αὐτοῦ τοῦ μαγχεστριανοῦ. Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι ὁ Σκάλντιν, ἔχοντας αὐτές τίς ἀπόψεις γιά τή μεταρύθμιση, δέν μποροῦσε μέ κανένα τρόπο ν' ἀσχολεῖται μέ τή γλυκερή ἐξιδανίκευσή της, στήν ὁποία ἐπιδίδονταν κι ἐξακολουθοῦν νά ἐπιδίδονται οἱ ναρόντνικοι, λέγοντας ὅτι ἡ μεταρύθμιση καθιέρωσε τή λαϊκή παραγωγή, ὅτι ἦταν ἀνώτερη ἀπό τίς ἀγροτικές μεταρυθμίσεις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὅτι ἔκανε τή Ρωσία ἕνα εἶδος tabula rasa* κτλ. Ὁ Σκάλντιν ὄχι μόνο δέν ἔλεγε καί δέν μποροῦσε νά λέει κάτι τό παρόμοιο, μά ἀκόμα ἔλεγε ἀπροκάλυπτα ὅτι στή χώρα μας ἡ ἀγροτική μεταρύθμιση πραγματοποιήθηκε μέ ὅρους λιγότερο εὐνοϊκούς γιά τούς ἀγρότες, ὅτι ἔφερε λιγότερο ὄφελος ἀπ' ὅ,τι ἔφερε στή Δύση. «Τό ζήτημα θά μπεῖ ἀνοιχτά, — ἔγραφε ὁ Σκάλντιν, — ἄν ρωτήσουμε τόν ἑαυτό μας: γιατί οἱ καλές συνέπειες τῆς ἀπελευθέρωσης δέν ἐκδηλώθηκαν σέ μᾶς μέ τήν ἴδια ταχύτητα καί προ-

* —ἄγραφος χάρτης. *Ἡ Σύντ.*

οδευτική ἄνοδο, ὅπως ἐκδηλώθηκαν, λχ., στήν Πρωσσία καί Σαξονία στήν πρώτη εἰκοσιπενταετία τοῦ αἰώνα μας;» (221). «Στήν Πρωσσία, ὅπως καί σ' ὅλη τή Γερμανία, δέν ἐξαγοράζονταν οἱ κλῆροι τῶν ἀγροτῶν, πού προπολλοῦ εἶχαν ἀναγνωριστεῖ ἀπό τό νόμο σάν ἰδιοχτησία τους, ἀλλά οἱ ἀναγκαστικές ὑποχρεώσεις τῶν ἀγροτῶν ἀπέναντι στούς τσιφλικάδες» (272).

Ἀπό τήν ἐκτίμηση τῆς οἰκονομικῆς πλευρᾶς τῆς μεταρύθμισης, πού κάνει ὁ Σκάλντιν, ἄς περάσουμε στή νομική. Ὁ Σκάλντιν εἶναι ἄσπονδος ἐχθρός τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης, τοῦ συστήματος τῶν διαβατηρίων καί τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας τῆς ἀγροτικῆς «κοινότητας» (καί τῆς μικροαστικῆς κοινωνίας) πάνω στά μέλη της. Στήν ΙΙΙ μελέτη (1867) ἐπιμένει στήν κατάργηση τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης, τοῦ κεφαλικοῦ φόρου καί τοῦ συστήματος τῶν διαβατηρίων, στήν ἀνάγκη ἑνός ἐξισωτικοῦ φόρου περιουσίας, στήν ἀντικατάσταση τῶν διαβατηρίων μέ πιστοποιητικά χορηγούμενα δωρεάν καί ἐπ' ἀόριστον. «Φόρος στά διαβατήρια γιά τό ἐσωτερικό τῆς πατρίδας δέν ὑπάρχει σέ κανένα ἄλλο πολιτισμένο κράτος» (109). Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ φόρος αὐτός καταργήθηκε μόλις τό 1897. Στόν τίτλο τῆς IV μελέτης διαβάζουμε: «ἡ αὐθαιρεσία τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων καί τῶν δημοτικῶν συμβουλίων κατά τήν ἀποστολή τῶν διαβατηρίων καί τήν εἴσπραξη τῶν φόρων ἀπό τούς ἀπόντες φορολογούμενους...». «Ἡ ἀλληλέγγυα εὐθύνη εἶναι ἕνας βαρύς ζυγός πού πρέπει νά τόν σέρνουν οἱ εὐσυνείδητοι καί καλοί νοικοκυρέοι ἐξαιτίας τῶν ἀργόσχολων καί τῶν ἀκαμάτηδων» (126). Ὁ Σκάλντιν θέλει νά ἀποδόσει τή διαφοροποίηση τῆς ἀγροτιᾶς, πού παρατηροῦνταν ἀπό τότε κιόλας, στίς προσωπικές ἰδιότητες αὐτῶν πού ἀνεβαίνουν κι αὐτῶν πού ξεπέφτουν. — Ὁ συγγραφέας περιγράφει λεπτομερειακά τίς δυσκολίες πού συναντοῦν οἱ ἀγρότες πού ζοῦνε στήν Πετρούπολη γιά νά πάρουν διαβατήρια καί νά τά παρατείνουν, καί ἀντικρούει τήν ἀντίρηση ἐκείνων πού θά ποῦν: «δόξα τό θεό, πού ὅλη αὐτή ἡ μάζα τῶν ἀκτημόνων ἀγροτῶν δέν πολιτογραφήθηκε στίς πόλεις, δέν αὔξησε τόν ἀριθμό τῶν κατοίκων τῶν πόλεων πού δέν ἔχουν ἀκίνητη περιουσία...» (130). «Ἡ βάρβαρη ἀλληλέγγυα εὐθύνη...» (131)... «Γεννιέται τό ἐρώτημα: μπορεῖ νά ὀνομάσει κανείς ἐλεύθερους πολίτες τούς ἀνθρώπους, πού βρίσκονται σ' αὐτή τήν

κατάσταση; Δέν εἶναι καί αὐτοί —glebae adscripti;»* (132). Ρίχνουν τό φταίξιμο στήν ἀγροτική μεταρύθμιση. «Μήπως ὅμως φταίει ἡ ἀγροτική μεταρύθμιση γιά τό ὅτι ἡ νομοθεσία, ἀπελευθερώνοντας τόν ἀγρότη ἀπό τά δουλοπαροικιακά δεσμά τοῦ τσιφλικᾶ, δέν πρόβλεπε τίποτε γιά νά τόν ἀπαλλάξει ἀπό τά δουλοπαροικιακά δεσμά τῆς κοινότητας καί τοῦ τόπου τῆς πολιτογράφησής του... Ποῦ εἶναι τά γνωρίσματα τῆς ἐλευθερίας τοῦ πολίτη, τή στιγμή πού ὁ ἀγρότης δέν εἶναι ἐλεύθερος νά διαλέξει οὔτε τόν τόπο διαμονῆς του, οὔτε τό εἶδος τῶν ἀσχολιῶν του;» (132). Τόν ἀγρότη μας ὁ Σκάλντιν τόν ὀνομάζει πάρα πολύ σωστά καί εὔστοχα «προλετάριο μέ μόνιμο τόπο διαμονῆς» (231)**. Στόν τίτλο τῆς VIII μελέτης (1868) διαβάζουμε: «Τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν στίς κοινότητες καί στούς κλήρους τους ἐμποδίζει τήν καλυτέρευση τῆς ζωῆς τους... Ἐμπόδιο γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν πλανόδιων βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων». «Δίπλα στήν ἀμάθεια τῶν ἀγροτῶν καί στήν καταπίεσή τους μέ τούς προοδευτικά αὐξανόμενους φόρους μιά ἀπό τίς αἰτίες πού ἀνακόπτουν τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐργασίας τῶν ἀγροτῶν, συνεπῶς, καί τῆς εὐημερίας τῶν ἀγροτῶν, εἶναι τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν στίς κοινότητες καί στούς κλήρους τους. Τό γεγονός ὅτι δένονται τά ἐργατικά χέρια σ' ἕναν τόπο καί δεσμεύεται ἡ ἀγροτική κοινότητα μέ ἀδιάρηχτους δεσμούς ἀποτελεῖ ἤδη ἕναν αὐτόν καθαυτόν, ἐξαιρετικά ἀσύμφορο ὅρο γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐργασίας, τῆς ἀτομικῆς ἐπιχειρηματικότητας καί τῆς μικρῆς γαιοχτησίας» (284). «Οἱ δεμένοι στούς κλήρους καί στίς κοινότητες ἀγρότες, πού στεροῦνται τή δυνατότητα νά χρησιμοποιοῦν τήν ἐργασία τους ἐκεῖ ὅπου εἶναι πιό παραγωγική καί πιό προσοδοφόρα γι' αὐ-

---

* Ἀγρότες τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, πού ἦταν δεμένοι μέ τά κομμάτια γῆς, ἀπό τά ὁποῖα δέν μποροῦσαν νά φύγουν, ὅσο ἄγονα κι ἄν ἦταν αὐτά τά κομμάτια γῆς. *Ἡ Σύντ.*

** Ὁ Σκάλντιν ἔδειξε πολύ λεπτομερειακά τήν ὀρθότητα ὄχι μόνο τοῦ πρώτου, ἀλλά καί τοῦ δεύτερου μέρους αὐτοῦ τοῦ ὁρισμοῦ (προλετάριος). Στίς μελέτες του διαθέτει μεγάλο μέρος στήν περιγραφή τῆς ἐξαρτημένης θέσης τῶν ἀγροτῶν καί τῆς ἀνέχειάς τους, στήν περιγραφή τῆς δύσκολης κατάστασης τῶν ἐργατῶν γῆς, στήν «περιγραφή τῆς πείνας τοῦ 1868» (τίτλος τῆς V μελέτης) καί τῶν διάφορων μορφῶν ὑποδούλωσης καί ταπείνωσης τοῦ ἀγρότη. Καί στή δεκαετία 1860-1870, ὅπως καί στή δεκαετία 1890-1900, ὑπῆρχαν ἄνθρωποι πού δέ μιλοῦσαν γιά τήν πείνα καί ἀρνοῦνταν ὅτι ὑπάρχει πείνα. Ὁ Σκάλντιν ἐξεγείρεται μέ ἀγανάχτηση ἐναντίον τους. Φυσικά θά ἦταν περιττό νά παραθέσουμε λεπτομερειακά ἀποσπάσματα σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα.

τούς, λές κι ἔχουν ἀπολιθωθεῖ στή στενάχωρη, ζωώδικη, μή παραγωγική μορφή ζωῆς, στήν ὁποία πέρασαν ἀπό τά χέρια τῆς δουλοπαροικίας» (285). Συνεπῶς, ὁ συγγραφέας βλέπει αὐτά τά ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς ἀπό καθαρά ἀστική ἄποψη, ὅμως, παρά τό γεγονός αὐτό (πιό σωστά: ἀκριβῶς χάρη σ' αὐτό), ἐκτιμάει πάρα πολύ σωστά τή ζημιά πού φέρνει σ' ὅλη τήν κοινωνική ἀνάπτυξη καί στούς ἴδιους τούς ἀγρότες τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν. Ἡ ζημιά αὐτή ἐκδηλώνεται, μέ ἰδιαίτερη δύναμη (θά προσθέσουμε ἐμεῖς), στίς κατώτατες ὁμάδες τῆς ἀγροτιᾶς, στό προλεταριάτο τοῦ χωριοῦ. Ὁ Σκάλντιν λέει πολύ εὔστοχα: «εἶναι ὑπέροχη ἡ φροντίδα τοῦ νόμου γιά νά μή μείνουν οἱ ἀγρότες χωρίς γῆ· δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε ὅτι οἱ ἴδιοι ἀγρότες φροντίζουν γι' αὐτό τό πράγμα σέ ἀσύγκριτα μεγαλύτερο βαθμό ἀπό ὁποιονδήποτε νομοθέτη» (286). «Ἐκτός ἀπό τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν στούς κλήρους καί στίς κοινότητές τους, ἀκόμα καί οἱ προσωρινές ἀπομακρύνσεις τους ἀπό τό χωριό γιά μεροκάματα, συνδέονται μ' ἕνα σωρό περιορισμούς καί ἔξοδα, ἐξαιτίας τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης καί τοῦ συστήματος τῶν διαβατηρίων» (298). «Κατά τή γνώμη μου, γιά πάρα πολλούς ἀγρότες θά βρίσκονταν μιά διέξοδος ἀπό τή σημερινή δύσκολη κατάσταση, ἄν εἶχαν παρθεῖ... μέτρα, πού νά διευκολύνουν τούς ἀγρότες νά παραιτηθοῦν ἀπό τή γῆ» (294). Ἐδῶ ὁ Σκάλντιν ἐκφράζει μιά εὐχή ριζικά ἀντίθετη πρός τά σχέδια τῶν ναρόντνικων, πού ὅλα τους καταλήγουν στό ἀντίθετο: στήν ἑδραίωση τῆς κοινότητας, στό ἀμεταβίβαστο τῶν κλήρων κτλ. Ἀπό τότε ἕνα σωρό γεγονότα ἔχουν ἀποδείξει πέρα γιά πέρα ὅτι ὁ Σκάλντιν εἶχε ἀπόλυτα δίκιο: τό γεγονός ὅτι οἱ ἀγρότες ἐξακολουθοῦν νά μένουν δεμένοι μέ τή γῆ καί ὁ κλειστός φεουδαρχικός χαρακτήρας τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας ἁπλῶς χειροτερεύει τήν κατάσταση τοῦ ἀγροτικοῦ προλεταριάτου καί παρεμποδίζει τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς χώρας, χωρίς νά εἶναι καθόλου σέ θέση νά ὑπερασπίσει τόν «προλετάριο μέ μόνιμο τόπο διαμονῆς» ἀπό τίς χειρότερες μορφές ὑποδούλωσης καί ἐξάρτησης, ἀπό τή μέγιστη πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου.

Ἀπό τίς παραπάνω περικοπές ὁ ἀναγνώστης μπόρεσε κιόλας νά δεῖ, ὅτι ὁ Σκάλντιν εἶναι ἐχθρός τῆς κοινότητας. Ἐξεγείρεται ἐνάντια στήν κοινότητα καί τά ξαναμοιράσματα ξεκινώντας ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας, τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος κτλ. (σελ. 142 καί ἑπόμ.). Στούς

ὑπερασπιστές τῆς κοινότητας ὁ Σκάλντιν προβάλλει τήν ἀντίρρηση, ὅτι πέρασε ἡ ἐποχή τοῦ «προαιώνιου ἐθιμικοῦ δικαίου»: «Σ' ὅλες τίς χῶρες, στό βαθμό πού οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ πλησίαζαν στό πολιτισμένο περιβάλλον, τό ἐθιμικό δίκαιο ἔχανε τήν πρωτόγονη καθαρότητά του, χαλνοῦσε καί παραμορφωνόταν. Τό ἴδιο φαινόμενο παρατηριέται καί σέ μᾶς: ἡ ἐξουσία τῆς κοινότητας μετατρέπεται σιγά-σιγά σέ ἐξουσία τῶν παρασίτων καί τῶν γραφιάδων τοῦ χώριοῦ κι ἀντί νά περιφρουρεῖ τήν προσωπικότητα τοῦ ἀγρότη, πέφτει πάνω του σάν βαρύς ζυγός» (143) — παρατήρηση πολύ σωστή, πού μέσα σ' αὐτά τά 30 χρόνια ἐπιβεβαιώθηκε ἀπό ἄπειρα γεγονότα. «Ἡ πατριαρχική οἰκογένεια, ἡ κοινοτική γαιοχτησία, τό ἐθιμικό δίκαιο», κατά τή γνώμη τοῦ Σκάλντιν, ἔχουν καταδικαστεῖ ὁριστικά ἀπό τήν ἱστορία. «Ἐκεῖνοι, πού θά ἐπιθυμοῦσαν νά κρατήσουν γιά πάντα στή χώρα μας αὐτά τά ἀξιοσέβαστα μνημεῖα τῶν περασμένων αἰώνων ἀποδείχνουν ἔτσι πώς εἶναι περισσότερο ἱκανοί νά ἐνθουσιάζονται ἀπό τήν ἰδέα, παρά νά ἐμβαθύνουν στήν πραγματικότητα καί νά καταλαβαίνουν τήν ἀσυγκράτητη πορεία τῆς ἱστορίας» (162), καί ὁ Σκάλντιν προσθέτει σ' αὐτή τήν πραγματικά σωστή παρατήρηση — πύρινους μαγχεστριανούς φιλιππικούς. «Ἡ κοινοτική χρησιμοποίηση τῆς γῆς, — λέει σ' ἄλλο σημεῖο, — βάζει τόν κάθε ἀγρότη σέ δουλική ἐξάρτηση ἀπ' ὅλη τήν κοινωνία» (222). Κι ἔτσι, ἡ ἀπόλυτη ἐχθρότητα ἀπέναντι στήν κοινότητα ἀπό καθαρά ἀστική ἄποψη συνδυάζεται στόν Σκάλντιν μέ τή συνεπῆ ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῶν ἀγροτῶν. Ὁ Σκάλντιν δέ συνδέει καθόλου τήν ἐχθρότητα ἀπέναντι στήν κοινότητα μέ τά ἀνόητα σχέδια τῆς βίαιης ἐκμηδένισης τῆς κοινότητας καί τῆς βίαιης εἰσαγωγῆς τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου συστήματος γαιοχτησίας, — σχέδια πού σκαρώνουν συνήθως οἱ σημερινοί ἀντίπαλοι τῆς κοινότητας, πού εἶναι ὑπέρ τῆς βίαιης ἐπέμβασης στήν ἀγροτική ζωή καί τάσσονται ἐνάντια στήν κοινότητα, χωρίς νά ξεκινοῦν καθόλου ἀπό τήν ἄποψη τῶν συμφερόντων τῶν ἀγροτῶν. Ἀπεναντίας, ὁ Σκάλντιν διαμαρτύρεται ἔντονα ἐπειδή τόν συγκαταλέγουν στούς ὀπαδούς τῆς «βίαιης ἐκμηδένισης τῆς κοινοτικῆς χρησιμοποίησης τῆς γῆς» (144). «Τό Διάταγμα τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη, — λέει, — ἀφήνει πολύ φρόνιμα ἐλεύθερους τούς ἀγρότες... νά περάσουν... ἀπό τήν κοινοτική χρησιμοποίηση τῆς γῆς στήν οἰκογενειακή. Πράγματι, κανένας ἐκτός ἀπό τούς ἴδιους τούς ἀγρότες δέν μπορεῖ νά καθορίσει ἀκριβῶς τή στιγμή πού θά

γίνει τό πέρασμα αὐτό». Συνεπῶς, ὁ Σκάλντιν εἶναι ἐχθρός τῆς κοινότητας μόνο μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ κοινότητα περιορίζει τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη, τήν ἔξοδο τῶν ἀγροτῶν ἀπό τήν κοινότητα, τήν παραίτηση ἀπό τή γῆ, δηλ. μέ τήν ἴδια ἔννοια πού εἶναι σήμερα ἐναντίον της καί οἱ «ρῶσοι μαθητές»· ἡ ἐχθρότητα αὐτή δέν ἔχει τίποτα τό κοινό μέ τήν ὑπεράσπιση τῶν ἰδιοτελῶν συμφερόντων τῶν τσιφλικάδων, μέ τήν ὑπεράσπιση τῶν ὑπολειμμάτων καί τοῦ πνεύματος τῆς δουλοπαροικίας, μέ τήν ὑπεράσπιση τῆς ἐπέμβασης στή ζωή τῶν ἀγροτῶν. Εἶναι ἐξαιρετικά σπουδαῖο νά ἔχει κανείς ὑπόψη του αὐτή τή διαφορά, γιατί οἱ σημερινοί ναρόντνικοι, πού συνήθισαν νά βλέπουν τούς ἐχθρούς τῆς κοινότητας μόνο στό στρατόπεδο τῆς «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» κτλ., προσποιοῦνται πολύ πρόθυμα ὅτι δέν καταλαβαίνουν μιάν *ἄλλη* ἐχθρότητα ἀπέναντι στήν κοινότητα.

Ἡ γενική ἄποψη τοῦ Σκάλντιν γιά τίς αἰτίες τῆς ἄθλιας κατάστασης τῶν ἀγροτῶν συνοψίζεται στό ὅτι ὅλες αὐτές οἱ αἰτίες πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας. Ὁ Σκάλντιν, ἀφοῦ περιέγραψε τήν πείνα τοῦ 1868, παρατηρεῖ πώς οἱ φεουδάρχες ἀναφέρουν μέ χαιρεκακία τήν πείνα αὐτή καί τήν ἀποδίδουν στή διαφθορά τῶν ἀγροτῶν, στήν κατάργηση τῆς κηδεμονίας ἀπομέρους τῶν τσιφλικάδων κτλ. Ὁ Σκάλντιν ἐξεγείρεται μέ πάθος ἐνάντια στίς ἀπόψεις αὐτές. «Οἱ αἰτίες τῆς φτώχιας τῶν ἀγροτῶν — λέει — *ἔχουν κληρονομηθεῖ ἀπό τή δουλοπαροικία* (212), καί δέν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κατάργησής της· πρόκειται γιά τίς γενικές ἐκεῖνες αἰτίες, πού κρατοῦν τήν πλειοψηφία τῶν ἀγροτῶν μας σέ κατάσταση παρόμοια μέ τήν κατάσταση τοῦ προλεταριάτου», καί ὁ Σκάλντιν ἐπαναλαβαίνει τίς πιό πάνω κρίσεις γιά τή μεταρύθμιση. Εἶναι ἀνόητο νά ἐπιτίθεται κανείς ἐνάντια στά οἰκογενειακά μοιράσματα: «Κι ἄν ἀκόμα τά μοιράσματα αὐτά προξενοῦν προσωρινή ζημιά στά ὑλικά συμφέροντα τῶν ἀγροτῶν, σέ ἀντιστάθμισμα σώζουν τήν προσωπική τους ἐλευθερία καί τήν ἠθική ἀξιοπρέπεια τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας, δηλ. τά ἀνώτερα ἐκεῖνα ἀγαθά τοῦ ἀνθρώπου, χωρίς τά ὁποῖα εἶναι ἀδύνατες ὁποιεσδήποτε ἐπιτυχίες στόν τομέα τῆς συνείδησης τῶν δικαιωμάτων καί ὑποχρεώσεων τοῦ πολίτη» (217), καί ὁ Σκάλντιν τονίζει δικαιολογημένα τ' ἀληθινά αἴτια τῆς ἐκστρατείας ἐνάντια στά μοιράσματα: «πολλοί τσιφλικάδες ὑπερβάλλουν ἐξαιρετικά τή ζημιά, πού προέρχεται ἀπό τά μοιράσματα καί ἀποδίδουν σ' αὐτά καθώς καί στό

μεθύσι ὅλες τίς συνέπειες τῆς μιᾶς ἤ τῆς ἄλλης αἰτίας τῆς φτώχιας τῶν ἀγροτῶν, αἰτίες πού δέ θέλουν νά τίς παραδεχτοῦν οἱ τσιφλικάδες» (218). Σέ ὅσους λένε ὅτι τώρα γράφουν πολλά γιά τή φτώχια τῶν ἀγροτῶν, ἐνῶ πρῶτα δέν ἔγραφαν καί ὅτι συνεπῶς ἡ κατάσταση τῶν ἀγροτῶν ἔχει χειροτερέψει, ὁ Σκάλντιν ἀπαντάει: «Γιά νά μπορεῖ κανείς, συγκρίνοντας τή σημερινή κατάσταση τῶν ἀγροτῶν μέ τήν προηγούμενη, νά κρίνει τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπό τήν ἐξουσία τῶν τσιφλικάδων, θά ἔπρεπε, ἀκόμα στήν περίοδο τῆς κυριαρχίας τῆς δουλοπαροικίας, νά εἶχαν περικοπεῖ οἱ ἀγροτικοί κλῆροι ἔτσι ὅπως περικόπηκαν τώρα, νά εἶχαν φορτώσει στούς ἀγρότες ὅλες ἐκεῖνες τίς ὑποχρεώσεις πού ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους μόνο μετά τήν ἀπελευθέρωση, καί κατόπιν νά δεῖ πῶς θά ἄντεχαν οἱ δουλοπάροικοι ἀγρότες σ' αὐτή τήν κατάσταση» (219). Πρόκειται γιά ἕνα πάρα πολύ χαρακτηριστικό καί σπουδαῖο γνώρισμα τῶν ἀπόψεων τοῦ Σκάλντιν, ὅτι *ὅλες* τίς αἰτίες τῆς χειροτέρεψης τῆς κατάστασης τῶν ἀγροτῶν τίς ἀποδίδει στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας πού ἄφησε σάν κληρονομιά τήν ξεπληρωμή μέ δουλιά, τά δοσίματα, τά ὀτρέζκι, τήν ἔλλειψη δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου καί τό μόνιμο τόπο διαμονῆς τῶν ἀγροτῶν. Ὁ Σκάλντιν ὄχι μόνο δέ βλέπει ὅτι τά αἴτια τῆς φτώχιας τῶν ἀγροτῶν μπορεῖ νά ὀφείλονται στό ἴδιο τό σύστημα τῶν νέων κοινωνικο-οικονομικῶν σχέσεων, στό ἴδιο τό σύστημα τῆς οἰκονομίας μετά τή μεταρύθμιση, ἀλλά καί ἀποκλείει ἀπολύτως μιά τέτια σκέψη, πιστεύοντας βαθιά ὅτι μέ τήν πλήρη κατάργηση ὅλων αὐτῶν τῶν ὑπολειμμάτων τῆς δουλοπαροικίας θά ἐπέλθει γενική εὐημερία. Ἡ ἄποψή του εἶναι ἀκριβῶς ἀρνητική: παραμερίστε τά ἐμπόδια ἀπό τό δρόμο τῆς ἐλεύθερης ἀνάπτυξης τῆς ἀγροτιᾶς, παραμερίστε τά δεσμά, πού κληρονομήθηκαν ἀπό τή δουλοπαροικία, κι ὅλα θά πᾶνε καλύτερα στόν καλύτερο ἀπό τούς δυνατούς κόσμους. «Ἀπομέρους τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, — λέει ὁ Σκάλντιν, — ἐδῶ (δηλ. ἀπέναντι στήν ἀγροτιά) δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει παρά μόνο ἕνας δρόμος: *νά παραμεριστοῦν* βαθμιαῖα καί σταθερά *οἱ αἰτίες*, πού ὁδήγησαν τόν ἀγρότη μας στή σημερινή του ἀποβλάκωση καί φτώχια καί δέν τοῦ δίνουν τή δυνατότητα νά σηκωθεῖ καί νά σταθεῖ στά πόδια του» (224, ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μου). Εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστική ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἡ ἀπάντηση τοῦ Σκάλντιν σέ ὅσους ὑπερασπίζουν τήν «κοινότητα» (δηλ. τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν στίς κοινότητες καί στούς κλήρους), λέγοντας πώς διαφορετικά

«θά σχηματιστεῖ ἕνα ἀγροτικό προλεταριάτο». «Ἡ ἀντίρηση αὐτή, — λέει ὁ Σκάλντιν, — πέφτει μόνη της, ὅταν θυμηθοῦμε πόσο ἀπέραντες ἐκτάσεις γῆς μένουν στή χώρα μας ἀχρησιμοποίητες, ἐπειδή δέ βρίσκονται ἐργατικά χέρια. Ἄν ὁ νόμος δέ θά περιορίζει σέ μᾶς τή φυσιολογική κατανομή τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων, τότε στή Ρωσία πραγματικοί προλετάριοι μποροῦν νά εἶναι μόνο οἱ ἄνθρωποι πού εἶναι ζητιάνοι ἐξ ἐπαγγέλματος ἤ οἱ ἀθεράπευτα χαλασμένοι καί μέθυσοι» (144) — χαρακτηριστική ἄποψη τῶν οἰκονομολόγων καί τῶν «διαφωτιστῶν» τοῦ XVIII αἰώνα, πού πίστευαν ὅτι ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας καί ὅλων τῶν ὑπολειμμάτων της θά δημιουργήσει στή γῆ ἕνα βασίλειο γενικῆς εὐημερίας. — Ὁ ναρόντνικος, ἀσφαλῶς, θά ἔβλεπε ἀφ' ὑψηλοῦ τόν Σκάλντιν καί θά ἔλεγε ὅτι εἶναι ἁπλῶς ἕνας ἀστός. — Καί φυσικά, ὁ Σκάλντιν εἶναι ἀστός, εἶναι ὅμως ἐκπρόσωπος τῆς προοδευτικῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας, πού στή θέση της ὁ ναρόντνικος βάζει μικροαστική, σέ πάρα πολλά σημεῖα ἀντιδραστική ἰδεολογία. Καί τά πραχτικά καί πραγματικά συμφέροντα τῶν ἀγροτῶν, πού συμπίπτανε καί συμπίπτουν μέ τίς ἀπαιτήσεις ὅλης τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, αὐτός ὁ «ἀστός» ἤξερε νά τά ὑπερασπίζει πολύ καλύτερα ἀπό τό ναρόντνικο*!

Γιά νά τελειώσουμε τό χαρακτηρισμό τῶν ἀπόψεων τοῦ Σκάλντιν, θά προσθέσουμε, ὅτι εἶναι ἀντίπαλος τῶν κλειστῶν τάξεων, ὑπερασπιστής τῆς ἑνιαίας δικαιοσύνης γιά ὅλες τίς τάξεις, ὅτι συμπαθεῖ «στή θεωρία» τήν τοπική διοίκηση χωρίς κλειστές τάξεις, εἶναι ἔνθερμος ὀπαδός τῆς λαϊκῆς ἐκπαίδευσης, ἰδιαίτερα τῆς γενικῆς, ὀπαδός τῆς αὐτοδιοίκησης καί τῶν θεσμῶν τῶν ζέμστβο, ὀπαδός τῆς πλατιᾶς ἀγροτικῆς πίστης, ἰδιαίτερα τῆς μικρῆς, γιατί ὑπάρχει μεγάλη ζήτηση γιά ἀγορά γῆς ἀπομέρους τῶν ἀγροτῶν. Ὁ «μαγχεστριανός» ἐκδηλώνεται κι ἐδῶ: ὁ Σκάλντιν λέει, λχ., ὅτι οἱ τράπεζες τῶν ζέμστβο καί τῶν πόλεων εἶναι «πατριαρχική ἤ πρωτόγονη μορφή τραπεζῶν», πού πρέπει νά παραχωρήσει τή θέση της στίς ἰδιωτικές τράπεζες, πού ἔχουν «ὅλα τά πλεονεχτήματα»

* Καί ἀντίθετα: ὅλα τά προοδευτικά πραχτικά μέτρα, πού συναντοῦμε στούς ναρόντνικους, ὡς πρός τό περιεχόμενό τους εἶναι *πέρα γιά πέρα ἀστικά*, δηλ. ὠφελοῦν ἀκριβῶς τήν κεφαλαιοκρατική κι ὄχι μιά ὁποιαδήποτε ἄλλη ἀνάπτυξη. Μόνο μικροαστοί θά μποροῦσαν νά ἐπινοήσουν τή θεωρία ὅτι τάχα ἡ ἐπέκταση τῆς ἀγροτικῆς γαιοκτησίας, ἡ ἐλάττωση τῶν φόρων, οἱ μετοικήσεις, ἡ πίστη, ἡ ἄνοδος τῆς τεχνικῆς, ἡ ρύθμιση τῆς πούλησης καί ἄλλα μέτρα ἐξυπηρετοῦν κάποια «λαϊκή παραγωγή».

(80). «Ἡ ἀναζωογόνηση τῆς βιομηχανικῆς καί ἐμπορικῆς δράσης στίς ἐπαρχίες μας» μπορεῖ νά δόσει ἀξία στή γῆ (71) κλπ.

Ἄς συνοψίσουμε. Τόν Σκάλντιν, κρίνοντας ἀπό τό χαρακτήρα τῶν ἀντιλήψεών του, μποροῦμε νά τόν ὀνομάσουμε ἀστό διαφωτιστή. Οἱ ἀπόψεις του θυμίζουν πάρα πολύ τίς ἀπόψεις τῶν οἰκονομολόγων τοῦ XVIII αἰώνα (ἐννοεῖται μέ τήν ἀντίστοιχη διάθλασή τους μέσα ἀπό τό πρίσμα τῶν ρωσικῶν συνθηκῶν), καί ὁ γενικός «διαφωτιστικός» χαρακτήρας τῆς «κληρονομιᾶς» τῆς δεκαετίας 1860-1870 ἐκφράζεται ἀπ' αὐτόν ἀρκετά ζωηρά. Ὅπως τούς διαφωτιστές τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπως τήν πλειονότητα τῶν δημοσιολόγων τῆς δεκαετίας 1860-1870, ἔτσι καί τόν Σκάλντιν τόν κατέχει μιά ἀπέραντη ἐχθρότητα ἀπέναντι στή δουλοπαροικία, ἀπέναντι *σ' ὅλα τά ἐπακόλουθά της* στόν οἰκονομικό, κοινωνικό καί νομικό τομέα. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ «διαφωτιστῆ». Τό δεύτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα — κοινό γιά ὅλους τούς ρώσους διαφωτιστές — εἶναι ἡ ἔνθερμη ὑπεράσπιση τῆς παιδείας, τῆς αὐτοδιοίκησης, τῆς ἐλευθερίας, τῶν εὐρωπαϊκῶν μορφῶν ζωῆς καί γενικά τοῦ ὁλόπλευρου ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς Ρωσίας. Τέλος, τό τρίτο χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ «διαφωτιστῆ» εἶναι ἡ ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῶν λαϊκῶν μαζῶν, κυρίως τῶν ἀγροτῶν (πού δέν εἶχαν ἀκόμα ἀπελευθερωθεῖ πέρα γιά πέρα ἤ μόλις ἀπελευθερώνονταν στήν ἐποχή τῶν διαφωτιστῶν), ἡ εἰλικρινής πίστη, ὅτι ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας καί τῶν ὑπολειμμάτων της θά φέρει τή γενική εὐημερία καί ἡ εἰλικρινής ἐπιθυμία νά συντελέσει σ' αὐτό τό πράγμα. Αὐτά τά τρία γνωρίσματα ἀποτελοῦν καί τήν οὐσία ἐκείνου πού ὀνομάζουν σέ μᾶς «κληρονομιά τῆς δεκαετίας 1860-1870», κι ἔχει σπουδαία σημασία νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι *δέν ὑπάρχει τίποτε τό ναροντνικιστικό σ' αὐτή τήν κληρονομιά.* Ὑπάρχουν στή Ρωσία ἀρκετοί συγγραφεῖς πού παρουσιάζουν, κρίνοντας ἀπό τίς ἀπόψεις τους, τά πιό πάνω γνωρίσματα καί δέν εἶχαν ποτέ τίποτε τό κοινό μέ τό ναροντνικισμό. Ὅταν ὑπάρχουν στήν κοσμοαντίληψη ἑνός συγγραφέα αὐτά τά γνωρίσματα, πάντα καί ὅλοι τόν θεωροῦν ἄνθρωπο πού «διατήρησε τίς παραδόσεις τῆς δεκαετίας 1860-1870», ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τή στάση του ἀπέναντι στό ναροντνικισμό. Κανένας δέ θά διανοηθεῖ, βέβαια, νά πεῖ ὅτι ὁ κ. Μ. Στασιουλέβιτς λχ., πού τό ἰωβηλαῖο του γιορτάστηκε τελευταῖα, «ἀπαρνήθηκε τήν κληρονομιά» γιατί ἦταν ἀντίπα-

λος τοῦ ναροντνικισμοῦ ἤ κρατοῦσε ἀδιάφορη στάση ἀπέναντι στά ζητήματα, πού ἀνακινοῦσε ὁ ναροντνικισμός. Πήραμε σάν παράδειγμα τόν Σκάλντιν* ἀκριβῶς γιατί, ἐνῶ εἶναι *ἀναμφισβήτητος* ἐκπρόσωπος τῆς «κληρονομιᾶς», εἶναι ταυτόχρονα καί κατηγορηματικός ἐχθρός ἐκείνων τῶν θεσμῶν τοῦ παλιοῦ καιροῦ, πού ἀνάλαβε νά ὑπερασπίσει ὁ ναροντνικισμός.

Εἴπαμε πιό πάνω ὅτι ὁ Σκάλντιν εἶναι ἀστός. Δόθηκαν πιό πάνω ἀρκετά στοιχεῖα πού ἀποδείχνουν αὐτό τό χαρακτηρισμό, πρέπει ὅμως νά ποῦμε ὅτι σέ μᾶς συχνά καταλαβαίνουν πολύ λαθεμένα, στενά, ἀντιιστορικά αὐτή τή λέξη, συνδέοντας μ' αὐτήν *(χωρίς διάκριση τῶν ἱστορικῶν ἐποχῶν)* μιά ἰδιοτελῆ ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῆς μειοψηφίας. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι τόν καιρό πού ἔγραφαν οἱ διαφωτιστές τοῦ XVIII αἰώνα (πού ἡ κοινή γνώμη τούς κατατάσσει ὁμόφωνα στούς ἀρχηγούς τῆς ἀστικῆς τάξης), τόν καιρό πού γράφανε οἱ δικοί μας διαφωτιστές τῆς περιόδου 1840-1870 *ὅλα* τά κοινωνικά ζητήματα ἀνάγονταν στήν πάλη ἐνάντια στή δουλοπαροικία καί στά ὑπολείμματά της. Οἱ νέες κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις καί οἱ ἀντιθέσεις τους βρίσκονταν ἀκόμα τότε σέ ἐμβρυώδικη κατάσταση. Γιαυτό, οἱ θεωρητικοί ἐκπρόσωποι τῆς ἀστικῆς τάξης δέν παρουσίαζαν τότε καμιά ἰδιοτέλεια· ἀντίθετα, καί στή Δύση, καί στή Ρωσία πίστευαν μέ ἀπόλυτη εἰλικρίνεια στή γενική εὐημερία καί τήν ἐπιθυμοῦσαν εἰλικρινά, πραγματικά δέν ἔβλεπαν (ἐνμέρει δέν μποροῦσαν ἀκό-

* Θά μᾶς προβάλουν, ἴσως, τήν ἀντίρηση ὅτι ὁ Σκάλντιν μέ τήν ἐχθρότητά του ἀπέναντι στήν κοινότητα καί μέ τόν τόνο του δέν εἶναι ὁ τυπικός ἐκπρόσωπος τῆς δεκαετίας 1860-1870. Ἐδῶ ὅμως δέν πρόκειται καθόλου μόνο γιά τήν κοινότητα. Πρόκειται γιά τίς κοινές ἀντιλήψεις ὅλων τῶν διαφωτιστῶν, πού τίς συμμερίζεται καί ὁ Σκάλντιν. Κι ὅσο γιά τόν τόνο του, πραγματικά, ἴσως, νά μήν εἶναι τυπικός λόγω τῆς ἤρεμης λογικῆς του, τῆς μετριοπάθειάς του, λόγω τοῦ ὅτι εἶναι ὀπαδός τῆς βαθμιαίας ἐξέλιξης κτλ. Δέ εἶχε ἄδικο ὁ Ἔνγκελς ὅταν ὀνόμασε τόν Σκάλντιν liberalkonservativ (μετριοπαθῆ συντηρητικό. *Σύντ.*)[170]. Ὡστόσο τό νά πάρουμε ἕναν ἐκπρόσωπο τῆς κληρονομιᾶς μέ πιό τυπικό τόνο θά ἦταν, πρῶτο, ἀταίριαστο γιά διάφορους λόγους, καί, δεύτερο, θά μποροῦσε νά γεννήσει παρεξηγήσεις, ὅταν θά κάναμε παραλληλισμούς μέ τό σύγχρονο ναροντνικισμό[171]. Ἀπό τόν ἴδιο τό χαρακτήρα τοῦ σκοποῦ μας *ὁ τόνος* (ἀντίθετα ἀπό τήν παροιμία) *δέν κάνει τή μουσική*, καί ὁ μή τυπικός τόνος τοῦ Σκάλντιν ξεχωρίζει πιό ἔντονα τή «μουσική» του, δηλ. τό περιεχόμενο τῶν ἀπόψεών του. Καί μᾶς μόνο αὐτό τό περιεχόμενο μᾶς ἐνδιαφέρει. Σκοπεύουμε νά κάνουμε ἕναν παραλληλισμό ἀνάμεσα στούς ἐκπροσώπους τῆς κληρονομιᾶς καί στούς ναρόντνικους τῆς σημερινῆς ἐποχῆς μόνο ὡς πρός τό περιεχόμενο τῶν ἀπόψεων (καί διόλου ὡς πρός τόν τόνο τῶν συγγραφέων).

μα νά δοῦν) τίς ἀντιθέσεις τοῦ συστήματος, πού ἀναπτυσσόταν μέσα ἀπό τή δουλοπαροικία. Μέ τό δίκιο του ὁ Σκάλντιν παραθέτει σ' ἕνα σημεῖο τοῦ βιβλίου του μιά περικοπή ἀπό τόν Ἄνταμ Σμίθ: εἴδαμε ὅτι καί οἱ ἀντιλήψεις του καί ὁ χαρακτήρας τῆς ἐπιχειρηματολογίας του σέ πολλά σημεῖα ἐπαναλαβαίνουν τίς θέσεις αὐτοῦ τοῦ μεγάλου θεωρητικοῦ ἐκπροσώπου τῆς πρωτοπόρας ἀστικῆς τάξης.

Καί νά, ἄν συγκρίνουμε τίς πραχτικές διεκδικήσεις τοῦ Σκάλντιν, ἀπό τό ἕνα μέρος, μέ τίς ἀπόψεις τῶν σημερινῶν ναρόντνικων, καί ἀπό τό ἄλλο, μέ τή στάση τῶν «ρώσων μαθητῶν» ἀπέναντι στούς πόθους αὐτούς, θά δοῦμε ὅτι οἱ «μαθητές» θά εἶναι πάντα ὑπέρ τῆς ὑποστήριξης τῶν διεκδικήσεων τοῦ Σκάλντιν, γιατί οἱ διεκδικήσεις αὐτές ἐκφράζουν τά συμφέροντα τῶν προοδευτικῶν κοινωνικῶν τάξεων, τά ζωτικά συμφέροντα ὅλης τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης πάνω στό δοσμένο, δηλ. τόν κεφαλαιοκρατικό δρόμο. Ἐκεῖνο πού ἄλλαξαν οἱ ναρόντνικοι σ' αὐτές τίς πραχτικές διεκδικήσεις τοῦ Σκάλντιν ἤ στήν τοποθέτηση τῶν ζητημάτων ἀπομέρους του ἀποτελεῖ ἕνα *μεῖον* καί ἀπορίπτεται ἀπό τόν «μαθητή». Οἱ μαθητές δέν «καταφέρονται» ἐνάντια στήν «κληρονομιά» (αὐτό εἶναι μιά ἀνόητη ἐπινόηση), ἀλλά ἐνάντια στίς ρωμαντικές καί μικροαστικές προσθῆκες, πού ἔκαναν στήν κληρονομιά οἱ ναρόντνικοι. Ἄς περάσουμε τώρα σ' αὐτές ἀκριβῶς τίς προσθῆκες.

ΙΙ. ΟΙ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΠΟΥ ΕΚΑΝΕ Ο ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ «ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ»

Ἀπό τόν Σκάλντιν θά περάσουμε στόν Ἐνγκελγκάρντ. Τά γράμματά του «Ἀπό τό χωριό» εἶναι ἐπίσης δημοσιολογικές μελέτες γιά τό χωριό, ἔτσι πού καί τό περιεχόμενο, καθώς καί ἡ μορφή τοῦ βιβλίου του μοιάζουν πολύ μέ τό βιβλίο τοῦ Σκάλντιν. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἔχει πολύ μεγαλύτερο ταλέντο ἀπό τόν Σκάλντιν, τά γράμματά του ἀπό τό χωριό εἶναι γραμμένα πολύ πιό ζωντανά, πιό παραστατικά. Δέν ἔχει τούς μακροσκελεῖς συλλογισμούς τοῦ σοβαροῦ συγγραφέα τοῦ βιβλίου «Στίς ἀπόμερες ἐπαρχίες καί στήν πρωτεύουσα», σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως ἔχει πολύ περισσότερους εὔστοχους χαρακτηρισμούς καί ἄλλες εἰκόνες. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι τό βιβλίο τοῦ Ἐνγκελγκάρντ ἔχει τόσο σταθερές συμπάθειες στό ἀναγνωστικό κοινό καί τελευταῖα ἀκόμα ἐπανεκδόθηκε, ἐνῶ τό βιβλίο τοῦ

Σκάλντιν ἔχει ξεχαστεῖ σχεδόν ὁλότελα, ἄν καί τά γράμματα τοῦ Ἐνγκελγκάρντ ἄρχισαν νά δημοσιεύονται στό «Ὀτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι» μόλις δυό χρόνια μετά τήν ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Σκάλντιν. Συνεπῶς δέν ὑπάρχει καμιά ἀνάγκη νά κάνουμε γνωστό στόν ἀναγνώστη τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου τοῦ Ἐνγκελγκάρντ καί θά περιοριστοῦμε μόνο σ' ἕνα σύντομο χαρακτηρισμό τῶν δυό πλευρῶν τῶν ἀπόψεών του: πρῶτο, τῶν ἀπόψεων πού ἀποτελοῦν χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς «κληρονομιᾶς» γενικά καί εἰδικά πού εἶναι κοινές γιά τόν Ἐνγκελγκάρντ καί τόν Σκάλντιν· δεύτερο, τῶν ἀπόψεων πού ἀνήκουν εἰδικά στούς ναρόντνικους. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ εἶναι *πιά ναρόντνικος*, στίς ἀπόψεις του ὅμως ὑπάρχουν ἀκόμα τόσο πολλά γνωρίσματα κοινά γιά ὅλους τούς διαφωτιστές, τόσο πολλά ἀπό κεῖνα πού ἀπέριψε ἤ ἄλλαξε ὁ σύγχρονος ναροντνικισμός, ὥστε δυσκολεύεσαι ποῦ νά τόν κατατάξεις: στούς ἐκπροσώπους τῆς «κληρονομιᾶς», γενικά χωρίς ναροντνικιστική ἀπόχρωση, ἤ στούς ναρόντνικους.

Τόν Ἐνγκελγκάρντ τόν συνδέει μέ τούς πρώτους κυρίως ἡ ἐξαιρετική εὐθυκρισία τῶν ἀπόψεών του, ὁ ἁπλός καί εἰλικρινής χαρακτηρισμός τῆς πραγματικότητας, τό ἀμείλιχτο ξεσκέπασμα ὅλων τῶν ἀρνητικῶν ἰδιοτήτων, τῶν «βάθρων» γενικά καί τῆς ἀγροτιᾶς εἰδικά, ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν «βάθρων» πού ἡ ὑποκριτική ἐξιδανίκευση καί ὡραιοποίησή τους ἀποτελοῦν ἀναγκαῖο συστατικό μέρος τοῦ ναροντνικισμοῦ. Γιαυτό ὁ ναροντνικισμός τοῦ Ἐνγκελγκάρντ, πού εἶναι ἐκφρασμένος κατά τρόπο ἐξαιρετικά ἀδύνατο καί δειλό, βρίσκεται σέ ἄμεση καί χτυπητή ἀντίθεση μέ τήν εἰκόνα *τῆς πραγματικότητας* τοῦ χωριοῦ, πού τή ζωγράφισε μέ τόσο ταλέντο, κι ἄν κάποιος οἰκονομολόγος ἤ δημοσιολόγος ἔπαιρνε σάν βάση τῶν κρίσεών του γιά τό χωριό *τά στοιχεῖα* καί *τίς παρατηρήσεις* πού παραθέτει ὁ Ἐνγκελγκάρντ*, θά ἦταν ἀδύνατο νά βγάλει ναροντνικιστικά συμπεράσματα ἀπό ἕνα τέτιο ὑλι-

* Ἄς ποῦμε ἐνπαρόδω πώς αὐτό θά ἦταν ὄχι μόνο ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον καί διδαχτικό, ἀλλά καί μιά ἀπόλυτα νόμιμη μέθοδος οἰκονομολόγου-ἐρευνητῆ. Ἄν οἱ ἐπιστήμονες δίνουν πίστη στό ὑλικό τῶν ἐρευνῶν —στίς ἀπαντήσεις καί στίς κρίσεις πολλῶν νοικοκυρέων, πού συνήθως εἶναι μεροληπτικοί, ἀκατατόπιστοι, δέν ἔχουν ὁλοκληρωμένη ἀντίληψη καί δέν ἔχουν βαθύνει τίς ἀπόψεις τους, —γιατί νά μή δίνουν πίστη στίς παρατηρήσεις πού ἐπί 11 ὁλόκληρα χρόνια συγκέντρωνε ἕνας ἄνθρωπος μέ ἐξαιρετική παρατηρητικότητα, μέ ἀναμφισβήτητη εἰλικρίνεια, ἕνας ἄνθρωπος, πού μελέτησε θαυμάσια αὐτό γιά τό ὁποῖο μιλᾶ.

κό. Ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ ἀγρότη καί τῆς κοινότητάς του ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά ἀναγκαῖα συστατικά μέρη τοῦ ναροντνικισμοῦ καί οἱ ναρόντνικοι ὅλων τῶν ἀποχρώσεων, ἀρχίζοντας ἀπό τόν κ. Β. Β. καί τελειώνοντας στόν κ. Μιχαηλόβσκι, ἔχουν προσφέρει πλούσιο τό φόρο ὑποτελείας σ' αὐτή τήν τάση τῆς ἐξιδανίκευσης καί τῆς ὡραιοποίησης τῆς «κοινότητας». Στόν Ἐνγκελγκάρντ δέν ὑπάρχει οὔτε ἴχνος μιᾶς τέτοιας ὡραιοποίησης. Σέ ἀντίθεση μέ τίς συνηθισμένες φράσεις γιά κοινοτικό πνεῦμα τοῦ ἀγρότη μας, μέ τίς συνηθισμένες ἀντιπαραθέσεις αὐτοῦ τοῦ «πνεύματος τῆς κοινότητας» στόν ἀτομικισμό τῶν πόλεων, στό συναγωνισμό τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας κτλ., ὁ Ἐνγκελγκάρντ ξεσκεπάζει μέ τόν πιό ἀμείλιχτο τρόπο τόν καταπληχτικό *ἀτομικισμό* τοῦ μικροῦ γεωργοῦ. Δείχνει λεπτομερειακά, ὅτι οἱ «ἀγρότες» μας «στά ζητήματα τῆς ἰδιοχτησίας εἶναι οἱ πιό φανατικοί ἰδιοχτῆτες» (σελ. 62, οἱ περικοπές δίνονται ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ 1885), ὅτι δέν μποροῦν νά ὑποφέρουν τήν «ὁμαδική ἐργασία», πού τήν μισοῦν γιά λόγους στενά ἀτομικούς καί ἐγωιστικούς: στίς συνθῆκες τῆς ὁμαδικῆς ἐργασίας ὁ καθένας «φοβᾶται μήν τυχόν παραδουλέψει» (σελ. 206). Ὁ φόβος αὐτός μή τυχόν καί παραδουλέψει φτάνει στό ἀποκορύφωμα τῆς κωμικότητας (ἴσως μάλιστα κωμικοτραγικότητας), ὅταν ὁ συγγραφέας ἀφηγεῖται περιπτώσεις γυναικῶν, πού ζοῦν στό ἴδιο σπίτι, συνδέονται μέ τό κοινό νοικοκυριό καί μέ συγγενικούς δεσμούς, καί πλένουν ἡ καθεμιά χωριστά τό μέρος τοῦ τραπεζιοῦ ὅπου τρῶνε, ἤ ἀρμέγουν μέ τή σειρά τίς ἀγελάδες, συγκεντρώνοντας τό γάλα ἡ καθεμιά γιά *τό δικό της* παιδί (ἀπό φόβο μήπως οἱ ἄλλες κρύψουν τό γάλα) καί φτιάχνοντας ἡ καθεμιά χωριστά τό χυλό γιά τό παιδί της (σελ. 323). Ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἐξηγεῖ τόσο λεπτομερειακά αὐτά τά γνωρίσματα, τά ἐπιβεβαιώνει μέ τόσο πολλά παραδείγματα, ὥστε δέν μπορεῖ κάν νά γίνει λόγος ὅτι τά γεγονότα αὐτά εἶναι τυχαῖα. Ἕνα ἀπό τά δυό: ἤ ὁ Ἐνγκελγκάρντ εἶναι ἕνας παρατηρητής ὁλότελα ἄχρηστος καί ἀνάξιος ἐμπιστοσύνης, ἤ τά παραμύθια γιά τό κοινοτικό πνεῦμα καί τίς κοινοτικές ἀρετές τοῦ μουζίκου μας εἶναι μιά κούφια ἐπινόηση, πού μεταφέρει στό *νοικοκυριό* γνωρίσματα ἀποσπασμένα ἀπό τή μορφή *γαιοχτησίας* (ταυτόχρονα ἀπ' αὐτή τή μορφή γαιοχτησίας εἶναι ἀποσπασμένες ἀκόμα κι ὅλες οἱ φορολογικο-διοικητικές της πλευρές). Ὁ Ἐνγκελγκάρντ δείχνει ὅτι στήν οἰκονομική του δράση ὁ μουζίκος ἔχει τήν τάση νά γίνει κουλάκος: «ὁ

κάθε ἀγρότης ἔχει ὁρισμένη δόση κουλάκου μέσα του» (σελ. 491), «τά κουλάκικα ἰδανικά κυριαρχοῦν μέσα στούς ἀγρότες»... «Πολλές φορές τόνισα, ὅτι οἱ ἀγρότες ἔχουν ἀναπτυγμένο στό ἔπακρο τόν ἀτομικισμό, τόν ἐγωισμό, τήν τάση γιά ἐκμετάλλευση»... «Ὁ καθένας φιλοδοξεῖ νά γίνει λοῦτσος καί ἐπιδιώκει νά φάει τόν κυπρίνο». Ἡ ἀγροτιά δέν κλίνει καθόλου πρός τό «κοινοτικό» καθεστώς, δέν κλίνει καθόλου πρός τή «λαϊκή παραγωγή», ἀλλά πρός ἕνα πιό συνηθισμένο μικροαστικό καθεστώς, πού προσιδιάζει σ' ὅλες τίς κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες, — αὐτό τό ἔδειξε θαυμάσια ὁ Ἐνγκελγκάρντ. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ περιέγραψε καί ἀπέδειξε κατά τρόπο ἀδιαφιλονίκητο τήν τάση τοῦ εὔπορου ἀγρότη νά καταπιάνεται μέ διάφορες ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις (363), νά δίνει σιτηρά σέ ἀντάλλαγμα τῆς ἐργασίας, ν' ἀγοράζει τήν ἐργασία τοῦ φτωχοῦ μουζίκου (σελ. 457, 492 καί ἄλλες), δηλ., μιλώντας τή γλώσσα τῆς οἰκονομίας, τή μετατροπή τῶν νοικοκυρέων μουζίκων σέ ἀγροτική ἀστική τάξη. «Ἄν οἱ ἀγρότες δέν περάσουν στό συνεταιριστικό νοικοκυριό — λέει ὁ Ἐνγκελγκάρντ — καί ὁ καθένας διαχειρίζεται τό νοικοκυριό του χωριστά, τότε ἀκόμα καί σέ συνθῆκες ἀφθονίας γῆς θά ὑπάρχουν ἀνάμεσα στούς γεωργούς-ἀγρότες καί ἀκτήμονες καί ἐργάτες γῆς. Θά πῶ κάτι παραπάνω: νομίζω ὅτι ὅσον ἀφορᾶ τήν οἰκονομική κατάσταση τῶν ἀγροτῶν ἡ διαφορά θά εἶναι ἀκόμα πιό σημαντική ἀπ' ὅ,τι σήμερα. Παρά τήν κοινοτική γαιοχτησία, δίπλα στούς «πλούσιους» θά ὑπάρχουν πολλοί πραγματικά ἐργάτες γῆς πού ἔχασαν τή γῆ. Τί μέ ὠφελεῖ ἐμένα ἤ τά παιδιά μου τό ὅτι ἔχω δικαίωμα στή γῆ, τή στιγμή πού δέν ἔχω οὔτε κεφάλαιο, οὔτε ἐργαλεῖα γιά τήν καλλιέργεια; Αὐτό εἶναι τό ἴδιο σά νά δίνεις σ' ἕναν τυφλό γῆ καί τοῦ λές — φάτην!» (σελ. 370). Τό «συνεταιριστικό νοικοκυριό» στέκει ἐδῶ ὁλομόναχο, σάν μιά τραγική εἰρωνεία, σάν ἕνας ἀγαθός καί εὐσεβής πόθος, πού ὄχι μόνο δέν ἀπορρέει ἀπό τά στοιχεῖα γιά τήν ἀγροτιά, ἀλλά καί ἀναιρεῖται καί ἀποκλείεται ἄμεσα ἀπ' αὐτά τά στοιχεῖα.

Ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικό, πού πλησιάζει τόν Ἐνγκελγκάρντ στούς ἐκπροσώπους τῆς κληρονομιᾶς χωρίς καμιά ναροντνικιστική ἀπόχρωση, εἶναι ἡ πίστη του ὅτι ἡ κυριότερη καί βασική αἰτία τῆς ἄθλιας κατάστασης τῆς ἀγροτιᾶς βρίσκεται στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας καί στόν κανονισμό πού τή χαρακτηρίζει. Ἐξαλεῖψτε αὐτά τά ὑπολείμματα κι αὐτόν τόν κανονισμό καί τά πράγματα θά ταχτοποιη-

θοῦν. Ἡ ἀπόλυτη ἀρνητική στάση τοῦ Ἐνγκελγκάρντ ἀπέναντι στόν κανονισμό, ἡ δηχτική εἰρωνεία του γιά κάθε προσπάθεια νά εὐεργετηθεῖ ὁ μουζίκος μέ τόν κανονισμό ἀπό τά πάνω, εἶναι διαμετρικά ἀντίθετες πρός τίς ἐλπίδες πού στηρίζουν οἱ ναρόντνικοι στό «λογικό καί στή συνείδηση, στίς γνώσεις καί στόν πατριωτισμό τῶν ἡγετικῶν τάξεων» (λόγια τοῦ κ. Γιουζακόφ στό *«Ρούσκογε Μπογκάτστβο»*. 1896, τεῦχος 12, σελ. 106), πρός τή ναρόντνικη σχεδιομανία σχετικά μέ τήν «ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς» κτλ. Θά θυμίσουμε μέ πόσο σαρκασμό ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἐπιτίθονταν ἐνάντια στή διάταξη πού ἀπαγορεύει νά πουλᾶνε βότκα στό μύλο, διάταξη πού ἀπέβλεπε στό «καλό» τοῦ μουζίκου· μέ πόση ἀγανάχτηση μιλάει γιά τήν ὑποχρεωτική ἀπόφαση, πού πῆραν ὁρισμένα ζέμστβο τό 1880, νά μή σπέρνεται ἡ σίκαλη πρίν ἀπό τίς 15 τοῦ Αὐγούστου, γι' αὐτή τή χοντροκομμένη ἐπέμβαση τῶν «ἐπιστημόνων» τοῦ γραφείου στό νοικοκυριό «ἑκατομμυρίων γεωργῶν νοικοκυρέων», πού προκλήθηκε ἐπίσης ἀπό τή φροντίδα γιά τό καλό τοῦ μουζίκου (424). Ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἀφοῦ ἀναφέρει τέτιους κανονισμούς καί διατάξεις, ὅπως ἡ ἀπαγόρευση νά καπνίζουν σέ δάσος κωνοφόρων δέντρων, νά ψαρεύουν τούς λούτσους τήν ἄνοιξη, νά κόβουν τίς σημύδες τό «Μάη», νά καταστρέφουν τίς φωλιές τῶν πουλιῶν κτλ., παρατηρεῖ μέ σαρκασμό: «...ἡ φροντίδα γιά τό μουζίκο πάντα ἀποτελοῦσε καί ἀποτελεῖ τήν κύρια ἔγνοια τῶν διανοουμένων. Ποιός ζεῖ γιά τόν εαυτό του; Ὅλοι ζοῦνε γιά τό μουζίκο!... Ὁ μουζίκος εἶναι κουτός, δέν μπορεῖ μόνος του νά ὀργανώσει τή ζωή του. Ἄν δέ φροντίσει κανένας γι' αὐτόν, θά κάψει ὅλα τά δάση, θά ἐξοντώσει ὅλα τά πουλιά, θά πιάσει ὅλα τά ψάρια, θ' ἀχρηστέψει τή γῆ καί θά πεθάνει κι ὁ ἴδιος» (398). Πέστε μου ἀναγνώστη, θά μποροῦσε αὐτός ὁ συγγραφέας νά δεῖ μέ συμπάθεια ἔστω καί τούς ἀγαπημένους νόμους τῶν ναρόντνικων γιά τό ἀμεταβίβαστο τῶν κλήρων; Θά μποροῦσε νά πεῖ κάτι πού νά μοιάζει μέ τήν παρά πάνω φράση ἑνός ἀπό τούς στυλοβάτες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο»; Θά μποροῦσε νά συμμεριστεῖ τήν ἄποψη ἑνός ἄλλου στυλοβάτη τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ, τοῦ κ. Ν. Κάρισεφ, πού μέμφεται τά ζέμστβο τῶν κυβερνείων μας (στή δεκαετία 1890-1900!), γιατί «δέ βρίσκουν σωστό» «νά γίνουν συστηματικές, μεγάλες, σοβαρές δαπάνες γιά τήν ὀργάνωση τῆς γεωργικῆς ἐργασίας»;*

* «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», 1896, τεῦχος 5, Μάης. Ἄρθρο τοῦ κ.

Θ' ἀναφέρουμε ἕνα ἀκόμα χαρακτηριστικό, πού πλησιάζει τόν 'Ενγκελγκάρντ στόν Σκάλντιν: τήν ἀσυνειδητοποίητη στάση τοῦ 'Ενγκελγκάρντ ἀπέναντι σέ πολλές καθαρά ἀστικές διεκδικήσεις καί μέτρα. Ὄχι ὅτι ὁ 'Ενγκελγκάρντ δέν προσπαθοῦσε νά ἐξωραΐσει τούς μικροαστούς, νά ἐπινοήσει κάποια δικαιολογία (à la* κ. Β.Β.) γιά νά μή δοθεῖ αὐτός ὁ χαρακτηρισμός στόν ἕναν ἤ στόν ἄλλο ἐπιχειρηματία, — κάθε ἄλλο. Ἁπλῶς ὁ 'Ενγκελγκάρντ, πού ὁ ἴδιος εἶναι πραχτικός νοικοκύρης, ἐνθουσιάζεται ἀπό κάθε πρόοδο καί βελτίωση τοῦ νοικοκυριοῦ, χωρίς νά βλέπει καθόλου ὅτι ἡ κοινωνική μορφή αὐτῶν τῶν βελτιώσεων ἀποτελεῖ τήν καλύτερη διάψευση τῶν θεωριῶν του, πού λένε ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά ὑπάρξει σέ μᾶς καπιταλισμός. Θά θυμίσουμε, λχ., πῶς ἐνθουσιάζεται ἀπό τίς ἐπιτυχίες πού πέτυχε στό νοικοκυριό του χάρη στό σύστημα *τῆς πληρωμῆς τῶν ἐργατῶν κατ' ἀποκοπή* (γιά τό κοπάνισμα τοῦ λιναριοῦ, γιά τό ἁλώνισμα κτλ.). Ὁ 'Ενγκελγκάρντ σάν νά μήν ὑποψιάζεται ὅτι ἡ ἀντικατάσταση τοῦ χρονομισθίου μέ τήν πληρωμή μέ τό κομμάτι εἶναι μιά ἀπό τίς πιό διαδομένες μέθοδες τῆς ἀναπτυσσόμενης κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, πού μέ τή μέθοδο αὐτή πετυχαίνει αὔξηση τῆς ἐντατικότητας τῆς ἐργασίας, καί αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας. Ἕνα ἄλλο παράδειγμα. Ὁ 'Ενγκελγκάρντ κοροϊδεύει τό πρόγραμμα τῆς «Ζεμλεντέλτσεσκαγια Γκαζέτα»[172]: «τό σταμάτημα τοῦ συστήματος τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς κατά ὁμάδες**, τήν ὀργάνωση τοῦ νοικοκυριοῦ μέ βάση τή δουλιά τῶν ἐργατῶν γῆς, τήν εἰσαγωγή τελειοποιημένων μηχανῶν, ἐργαλείων, ζώων καλῆς ράτσας, τοῦ συστήματος τῆς πολλαπλῆς ἀμειψισπορᾶς, τή βελτίωση τῶν λειβαδιῶν καί τῶν βοσκοτόπων κτλ. κτλ.». — «Μά ὅλ' αὐτά δέν εἶναι παρά γενικές φράσεις!» — ἀναφωνεῖ ὁ 'Ενγκελγκάρντ (128). Κι ὅμως αὐτό ἀκριβῶς τό πρόγραμμα ἐφάρμοσε ὁ 'Ενγκελγκάρντ στήν πράξη σά νοικοκύρης καί πέτυχε τεχνική πρόοδο στό νοικοκυριό του ἀκριβῶς χάρη στό γεγονός ὅτι τό ὀργάνωσε πάνω στή βάση τῆς χρησιμοποίησης ἐργα-

Κάρισεφ σχετικά μέ τίς δαπάνες τῶν ζέμστβο τῶν κυβερνείων γιά μέτρα οἰκονομικῆς φύσης. Σελ. 20.

* —σάν τόν. *Ἡ Σύντ.*

** *Καλλιέργεια κατά ὁμάδες* —μιά ἀπό τίς μορφές καλλιέργειας μισακάρικα ἤ παχτώματος μέ ὅρους ὑποδουλωτικούς γιά τούς ἀγρότες τῆς Ρωσίας μετά τή μεταρύθμιση. *Σημ. μετ.*

τῶν γῆς. Ἤ κάτι ἀκόμα: εἴδαμε πόσο εἰλικρινά καί πόσο σωστά ξεσκέπασε ὁ Ἐνγκελγκάρντ τίς πραγματικές τάσεις τοῦ νοικοκύρη μουζίκου· αὐτό ὅμως δέν τόν ἐμπόδισε καθόλου νά ὑποστηρίζει ὅτι «δέ χρειάζονται οὔτε φάμπρικες οὔτε ἐργοστάσια, ἀλλά *μικρά* (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Ἐνγκελγκάρντ) ἀγροτικά οἰνοπνευματοποιεῖα, ἐλαιουργεῖα», κτλ. (σελ. 336), δηλ. «χρειάζεται τό πέρασμα τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ χωριοῦ σέ τεχνικές ἀγροτικές ἐπιχειρήσεις, πέρασμα πού ἀποτελοῦσε παντοῦ καί πάντα ἕνα ἀπό τά σπουδαιότερα συμπτώματα τοῦ ἀγροτικοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐδῶ ἐκδηλώθηκε τό γεγονός, ὅτι ὁ Ἐνγκελγκάρντ δέν ἦταν θεωρητικός, ἀλλά πραχτικός — νοικοκύρης. Ἄλλο πράγμα εἶναι νά συζητᾶς γιά τή δυνατότητα τῆς προόδου χωρίς τόν καπιταλισμό κι ἄλλο νά διευθύνεις τό νοικοκυριό μόνος σου. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ, μιά κι ἔβαλε σάν σκοπό του νά ὀργανώσει ὀρθολογικά τό νοικοκυριό του, *ἀναγκάστηκε* ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν τοῦ περιβάλλοντος νά πετύχει αὐτό τό πράγμα μέ μέθοδες καθαρά κεφαλαιοκρατικές καί ν' ἀφήσει κατά μέρος ὅλες τίς θεωρητικές καί ἀφηρημένες ἀμφιβολίες του σχετικά μέ τούς «ἐργάτες γῆς». Στή θεωρία ὁ Σκάλντιν συλλογιζόταν σάν τυπικός μαγχεστριανός, χωρίς ν' ἀντιλαμβάνεται καθόλου οὔτε τό χαρακτήρα τῶν συλλογισμῶν του, οὔτε τήν ἀντιστοιχία τους μέ τίς ἀνάγκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς Ρωσίας. Στήν πράξη ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἀναγκάστηκε νά δρᾶ σάν τυπικός μαγχεστριανός παρά τή θεωρητική διαμαρτυρία του ἐνάντια στόν καπιταλισμό καί τήν ἐπιθυμία του νά πιστέψει στούς εἰδικούς δρόμους τῆς πατρίδας.

Καί ὁ Ἐνγκελγκάρντ εἶχε αὐτή τήν πίστη, πού μᾶς ἀναγκάζει νά τόν ὀνομάσουμε ναρόντνικο. Ὁ Ἐνγκελγκάρντ βλέπει πιά καθαρά *τήν πραγματική* τάση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας κι ἀρχίζει *νά ξεφεύγει* ἀπό τίς ἀντιθέσεις αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης. Προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει, ὅτι στή Ρωσία εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξει ἀγροτικός καπιταλισμός, ν' ἀποδείξει ὅτι «σέ μᾶς δέν ὑπάρχει ἐργάτης γῆς» (σελ. 556), ἄν καί μόνος του ἀναίρεσε μέ τόν πιό λεπτομερειακό τρόπο τά παραμύθια, ὅτι οἱ ἐργάτες μας κοστίζουν πάρα πολύ, μόνος του ἔδειξε μέ πόσο μίζερο μεροκάματο ἐργάζεται στούς σταύλους του ὁ Πέτρος μέ τήν οἰκογένειά του, πού ἐκτός ἀπό τή συντήρησή του τοῦ μένουν 6 ρούβλια τό χρόνο «γιά νά ἀγοράσει ἁλάτι, λάδι καί ροῦχα» (σελ. 10). «Καί ὅμως τόν ζηλεύουν κι ἄν τόν διώξω, θά βρεθοῦν ἀμέσως 50 ὑποψήφιοι γιά

τή θέση του» (σελ. 11). Ἀναφέροντας τίς ἐπιτυχίες τοῦ νοικοκυριοῦ του, τήν ἐπιδεξιότητα μέ τήν ὁποία οἱ ἐργάτες χειρίζονται τό ἀλέτρι, ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἀναφωνεῖ θριαμβευτικά: «καί ποιοί εἶναι οἱ καλλιεργητές; Ἀγράμματοι, ἀσυνείδητοι ρῶσοι ἀγρότες» (σελ. 225).

Ὁ Ἐνγκελγκάρντ, ἄν καί μέ τό νοικοκυριό του καί μέ τό ξεσκέπασμα πού ἔκανε στόν ἀτομικισμό τοῦ ἀγρότη ἀναίρεσε ὅλες τίς αὐταπάτες σχετικά μέ τό «κοινοτικό πνεῦμα», ὡστόσο, ὄχι μόνον «πίστευε» στή δυνατότητα νά περάσουν οἱ ἀγρότες στό συνεταιριστικό νοικοκυριό, ἀλλά καί ἐξέφρασε τήν «πεποίθηση» ὅτι αὐτό ἀκριβῶς θά γίνει, ὅτι ἐμεῖς, οἱ ρῶσοι, θά πραγματοποιήσουμε ἀκριβῶς αὐτό τό μεγάλο ἔργο, θά εἰσάγουμε καινούργιες μέθοδες ὀργάνωσης τοῦ νοικοκυριοῦ. «Αὐτοῦ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ ἰδιομορφία καί ἡ πρωτοτυπία τῆς οἰκονομίας μας» (σελ. 349). Ὁ ρεαλιστής Ἐνγκελγκάρντ μετατρέπεται σέ ρωμαντικό Ἐνγκελγκάρντ, πού ἀναπληρώνει τήν ὁλοκληρωτική ἔλλειψη «ἰδιομορφίας» στίς μέθοδες τοῦ νοικοκυριοῦ του καί στίς μέθοδες πού εἶχε παρατηρήσει στό νοικοκυριό τῶν ἀγροτῶν, μέ τήν *«πίστη»* στήν ἐπερχόμενη «ἰδιομορφία»! Ἀπό τήν πίστη αὐτή δέν εἶναι πιά μεγάλη ἡ ἀπόσταση ὥς τά ὑπερναροντνικιστικά γνωρίσματα, πού, — ἄν καί πολύ σποραδικά — συναντοῦνταν στόν Ἐνγκελγκάρντ, ἡ ἀπόσταση ὥς τό στενό ἐθνικισμό, πού συνορεύει μέ τό σωβινισμό («Καί τήν Εὐρώπη θά τσακίσουμε», «Καί στήν Εὐρώπη ὁ μουζίκος θά εἶναι μέ τό μέρος μας» (σελ. 387) — προσπαθοῦσε ὁ Ἐνγκελγκάρντ ν' ἀποδείξει σ' ἕναν τσιφλικά, πού μιλοῦσε μαζί του γιά τόν πόλεμο), ἀκόμα κι ὥς τήν ἐξιδανίκευση τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλιά! Ναί, ὁ ἴδιος ἀκριβῶς ὁ Ἐνγκελγκάρντ, πού ἀφιέρωσε τόσο πολλές θαυμάσιες σελίδες τοῦ βιβλίου του στήν περιγραφή τῆς κατάστασης τοῦ τσακισμένου καί ταπεινωμένου ἀγρότη, πού καταχρεώθηκε σέ χρῆμα ἤ σιτηρά γιά νά τά ξεπληρώσει μέ δουλιά καί ἀναγκάζεται νά δουλεύει σχεδόν δωρεάν κάτω ἀπό τίς χειρότερες συνθῆκες προσωπικῆς ἐξάρτησης* — αὐτός ἀκριβῶς ὁ Ἐνγκελγκάρντ ἔφτασε σέ σημεῖο νά λέει ὅτι «καλό θά ἦταν

* Θυμηθεῖτε τή σκηνή πού ὁ «στάροστα» (δηλ. ὁ διαχειριστής τοῦ τσιφλικά) καλεῖ τόν ἀγρότη στή δουλιά τή στιγμή, πού σκορπιοῦνται στό χωράφι τά σιτηρά τοῦ μουζίκου, καί τόν ἀναγκάζει νά πάει στή δουλιά ὑπενθυμίζοντάς του μόνο ὅτι «θά τοῦ κατεβάσουν τά παντελόνια» στό γραφεῖο τῆς τοπικῆς διοίκησης.

νά εἶχε ὁ γιατρός (γινόταν λόγος ἄν εἶναι ἀπαραίτητος καί ὠφέλιμος ὁ γιατρός στό χωριό. *Β. Ι.*) δικό του νοικοκυριό, ἔτσι πού ὁ μουζίκος νά μπορεῖ νά τοῦ ξεπληρώνει μέ δουλιά τή θεραπεία» (σελ. 41). Τά σχόλια εἶναι περιττά.

— Γενικά, συγκρίνοντας τά θετικά χαρακτηριστικά τῆς κοσμοαντίληψης τοῦ Ἐνγκελγκάρντ, πού ἀναφέραμε πιό πάνω, (δηλ. ὅσα εἶναι κοινά σ' αὐτόν καί στούς ἐκπροσώπους τῆς «κληρονομιᾶς» χωρίς καμιά ναροντνικιστική ἀπόχρωση) καί τά ἀρνητικά (δηλ. τά ναροντνικιστικά), πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι τά πρῶτα ὑπερτεροῦν ἀναμφισβήτητα στό συγγραφέα τοῦ ἔργου «Ἀπό τό χωριό», ἐνῶ τά τελευταῖα λές καί εἶναι μιά ἐξωτερική, τυχαία προσθήκη, πού τοῦ ὑπαγορεύτηκε ἀπέξω καί δέν ταιριάζει μέ τό βασικό τόνο τοῦ βιβλίου.

III. ΚΕΡΔΙΣΕ Η «ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ» ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΙΣΜΟ;

— Καί τί ἐννοεῖτε μέ τή λέξη ναροντνικισμός; — θά ρωτήσει, ἴσως, ὁ ἀναγνώστης. — Πιό πάνω ἔχει δοθεῖ ὁ ὁρισμός τοῦ περιεχομένου τῆς ἔννοιας «κληρονομιά», ἐνῶ δέ δόθηκε κανένας ὁρισμός τῆς ἔννοιας «ναροντνικισμός».

— Μέ τή λέξη ναροντνικισμός ἐννοοῦμε ἕνα σύστημα ἀπόψεων, πού περιέχει τά παρακάτω τρία χαρακτηριστικά γνωρίσματα, δηλ. 1) *παραδέχεται ὅτι ὁ καπιταλισμός στή Ρωσία σημαίνει κατάπτωση, ὀπισθοδρόμηση*. Ἀπό δῶ ἀπορέουν οἱ τάσεις καί οἱ πόθοι «ν' ἀναχαιτιστεῖ», «νά σταματήσει», «νά πάψει τό σπάσιμο» τῶν αἰώνιων βάθρων ἀπό τόν καπιταλισμό καί οἱ ἄλλες ἀντιδραστικές κραυγές αὐτοῦ τοῦ εἴδους. 2) *Παραδέχεται ὅτι τό οἰκονομικό καθεστώς τῆς Ρωσίας γενικά, καί τοῦ ἀγρότη μέ τήν κοινότητά του, τό ἀρτέλ του κτλ. εἰδικά εἶναι ἰδιόμορφο.* Δέ θεωρεῖ ἀπαραίτητο νά ἐφαρμοστοῦν στίς ρωσικές οἰκονομικές σχέσεις οἱ ἔννοιες, πού ἔχει ἐπεξεργαστεῖ ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη γιά τίς διάφορες κοινωνικές τάξεις καί τίς συγκρούσεις τους. Ἡ ὀργανωμένη σέ κοινότητα ἀγροτιά θεωρεῖται κάτι τό ἀνώτερο, τό καλύτερο σέ σύγκριση μέ τόν καπιταλισμό· γίνεται ἐξιδανίκευση τῶν «βάθρων». Ἀποκρούεται καί συγκαλύπτεται τό γεγονός ὅτι μέσα στήν ἀγροτιά ὑπάρχουν οἱ ἴδιες ἀντιθέσεις, πού χαρακτηρίζουν κάθε ἐμπορευματική καί κεφαλαιοκρατική οἰκονομία, ἀπορίπτεται ἡ σύνδεση τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν μέ τήν πιό ἀναπτυγμένη μορφή τους στήν κεφαλαιοκρατική βιομηχανία καί στήν

κεφαλαιοκρατική γεωργία. 3) *Δέν παίρνει ὑπόψη τή σύνδεση τῆς «διανόησης» καί τῶν νομικοπολιτικῶν θεσμῶν τῆς χώρας μέ τά ὑλικά συμφέροντα καθορισμένων κοινωνικῶν τάξεων*. Ἡ ἄρνηση αὐτῆς τῆς σύνδεσης, ἡ μή ὑλιστική ἐξήγηση αὐτῶν τῶν κοινωνικῶν παραγόντων ὑποχρεώνει τό ναροντνικισμό νά βλέπει σ' αὐτούς μιά δύναμη ἱκανή «νά τραβήξει τήν ἱστορία σέ ἄλλη γραμμή» (ὁ κ. Β.Β.), «νά τήν ἀποτραβήξει ἀπό τό δρόμο» (ὁ κ. Ν. —ον, ὁ κ. Γιουζακόφ κλπ.) κ.ο.κ.

Αὐτό ἐννοοῦμε μέ τή λέξη «ναροντνικισμός». Συνεπῶς, ὁ ἀναγνώστης βλέπει, ὅτι χρησιμοποιοῦμε τόν ὅρο αὐτό μέ τήν πλατιά ἔννοια τῆς λέξης, ὅπως τόν χρησιμοποιοῦν κι ὅλοι οἱ «ρῶσοι μαθητές» πού τάσσονται ἐνάντια σ' ὁλόκληρο τό σύστημα τῶν ἀπόψεων κι ὄχι ἐνάντια στούς ξεχωριστούς ἐκπροσώπους του. Ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς ξεχωριστούς ἐκπροσώπους ὑπάρχουν, βέβαια, διαφορές, κάποτε καί ἀρκετά μεγάλες. Κανείς δέν ἀγνοεῖ τίς διαφορές αὐτές. Τά παραπάνω ὅμως χαρακτηριστικά τῆς κοσμοαντίληψης εἶναι κοινά γιά ὅλους καί τούς πιό διαφορετικούς ἐκπροσώπους τοῦ ναροντνικισμοῦ, ἀρχίζοντας ἀπό..., ἄς ποῦμε ἔστω, ἀπό τόν κ. Γιοῦζοφ καί τελειώνοντας στόν κ. Μιχαηλόβσκι. Οἱ κ.κ. Γιοῦζοφ, Σαζόνοφ, Β.Β. κτλ. ἐκτός ἀπό τά πιό πάνω ἀρνητικά χαρακτηριστικά τῶν ἀπόψεών τους ἔχουν καί ἄλλα ἀρνητικά γνωρίσματα, πού δέν ὑπάρχουν, λχ., οὔτε στόν κ. Μιχαηλόβσκι, οὔτε στούς ἄλλους συνεργάτες τοῦ σημερινοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο». Δέ θά ἦταν, βέβαια, σωστό νά ἀρνιέται κανείς αὐτές τίς διαφορές τῶν ναρόντνικων, μέ τή στενή ἔννοια τῆς λέξης, ἀπό τούς ναρόντνικους γενικά, ὅμως θά ἦταν ἀκόμα λιγότερο σωστό νά μήν παίρνει κανείς ὑπόψη ὅτι *οἱ βασικές* κοινωνικοοικονομικές ἀπόψεις ὅλων τῶν ναρόντνικων συμπίπτουν στά προαναφερόμενα κύρια σημεῖα. Κι ἐπειδή οἱ «ρῶσοι μαθητές» ἀπορίπτουν αὐτές ἀκριβῶς τίς βασικές ἀπόψεις κι ὄχι μόνο τίς «θλιβερές παρεκκλίσεις» ἀπ' αὐτές πρός τή χειρότερη πλευρά, εἶναι φανερό ὅτι ἔχουν ὅλο τό δικαίωμα νά χρησιμοποιοῦν τήν ἔννοια «ναροντνικισμός» μέ τήν πλατιά σημασία τῆς λέξης. Ὄχι μόνον ἔχουν τό δικαίωμα, μά καί δέν μποροῦν νά πράξουν διαφορετικά.

Ἐξετάζοντας τίς βασικές ἀπόψεις τοῦ ναροντνικισμοῦ, πού περιγράψαμε πιό πάνω, πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὅλα νά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ «κληρονομιά» *δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σχέση μ' αὐτές τίς ἀπόψεις*. Ὑπάρχουν πάρα πολλοί ἀναμφισβήτητοι ἐκπρόσωποι καί θεματοφύλακες τῆς «κληρονομιᾶς», πού δέν

ἔχουν τίποτα τό κοινό μέ τό ναροντνικισμό, οὔτε καί βάζουν καθόλου ζήτημα καπιταλισμοῦ, δέν πιστεύουν καθόλου στήν ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας, τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας κτλ., δέ βλέπουν στή διανόηση καί στούς νομικοπολιτικούς θεσμούς κανένα παράγοντα ἱκανό «ν' ἀποτραβήξει ἀπό τό δρόμο». Ἀναφέραμε πιό πάνω σάν παράδειγμα τόν ἐκδότη διευθυντή τοῦ «Βέστνικ Ἐβρόπι»[173], πού μπορεῖ νά κατηγορηθεῖ γιά ὁ,τιδήποτε ἄλλο, ὄχι ὅμως γιά παράβαση τῶν παραδόσεων τῆς κληρονομιᾶς. Ἀντίθετα, ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πού ὡς πρός τίς ἀπόψεις τους ὑπάγονται στίς προαναφερόμενες βασικές ἀρχές τοῦ ναροντνικισμοῦ καί ταυτόχρονα «ἀρνοῦνται τήν κληρονομιά» ἄμεσα καί κατηγορηματικά, — θά φέρουμε σάν παράδειγμα ἔστω καί τόν ἴδιο κ. Γ. Ἀμπράμοφ, πού ἀναφέρει καί ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, ἤ τόν κ. Γιοῦζοφ. Ὁ ναροντνικισμός, πού πολεμοῦν οἱ «ρῶσοι μαθητές», δέν ὑπῆρχε κάν τόν καιρό πού (γιά νά ἐκφραστοῦμε μέ τή νομική γλώσσα) «ἐμφανιζόταν» ἡ κληρονομιά, δηλ. στή δεκαετία 1860-1870. Ἔμβρυα, σπέρματα τοῦ ναροντνικισμοῦ ὑπῆρχαν, βέβαια, ὄχι μόνο στή δεκαετία 1860-1870, ἀλλά καί στή δεκαετία 1840-1850 κι ἀκόμα πιό πρίν*, τώρα ὅμως δέ μᾶς ἀπασχολεῖ καθόλου ἡ ἱστορία τοῦ ναροντνικισμοῦ. Γιά μᾶς σπουδαία σημασία ἔχει, τό λέμε ἀκόμα μιά φορά, νά διαπιστώσουμε, ὅτι ἡ «κληρονομιά» τῆς δεκαετίας 1860-1870, μέ τήν ἔννοια πού τήν περιγράψαμε πιό πάνω, δέν ἔχει τίποτα τό κοινό μέ τό ναροντνικισμό, δηλ. ὡς πρός τήν οὐσία τῶν ἀπόψεών τους δέν ὑπάρχει τίποτα τό κοινό ἀνάμεσά τους, βάζουν διαφορετικά προβλήματα. Ὑπάρχουν θεματοφύλακες τῆς «κληρονομιᾶς» μή ναρόντνικοι καί ὑπάρχουν ναρόντνικοι πού «ἀπαρνήθηκαν τήν κληρονομιά». Ἐννοεῖται ὅτι ὑπάρχουν καί ναρόντνικοι πού φυλᾶνε τήν «κληρονομιά» ἤ διατείνονται ὅτι τή φυλᾶνε. Γιαυτό ἀκριβῶς μιλᾶμε γιά σύνδεση τῆς κληρονομιᾶς μέ τό ναροντνικισμό. Ἄς δοῦμε τί ἔδοσε αὐτή ἡ σύνδεση.

Πρῶτο, ὁ ναροντνικισμός ἔκανε ἕνα μεγάλο *βῆμα πρός τά μπρός* σέ σύγκριση μέ τήν κληρονομιά, *βάζοντας* μπροστά στήν κοινωνική σκέψη γιά λύση προβλήματα, πού οἱ θεματοφύλακες τῆς κληρονομιᾶς ἐνμέρει δέν μποροῦσαν ἀκόμα (στόν καιρό τους) νά τά θέσουν, καί ἐνμέρει δέν τά ἔθεσαν καί δέν τά θέτουν λόγω τῆς στενότητας τοῦ ὁρίζοντα πού τούς χαρα-

* Πρβλ. τώρα τό βιβλίο τοῦ Τουγκάν-Μπαρανόβσκι: «Τό ρωσικό ἐργοστάσιο» (Πετρούπολη, 1898).

κτηρίζει. Τό γεγονός ὅτι ὁ ναροντνικισμός *ἔθεσε* αὐτά τά προβλήματα ἀποτελεῖ τή μεγάλη *ἱστορική* ὑπηρεσία του, καί εἶναι ἀπόλυτα φυσικό καί αὐτονόητο τό ὅτι ὁ ναροντνικισμός δίνοντας (μιά ὁποιαδήποτε) λύση σ' αὐτά τά προβλήματα, κατέλαβε *ἔτσι* μιά πρωτοπόρα θέση ἀνάμεσα στά προοδευτικά ρεύματα τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης.

Ἡ λύση ὅμως πού ἔδοσε ὁ ναροντνικισμός στά προβλήματα αὐτά ἀποδείχτηκε ὅτι δέν ἀξίζει τίποτα, ὅτι στηρίζεται σέ καθυστερημένες θεωρίες, πού ἐδῶ καί πολύν καιρό πιά τίς ἔχουν ἀπορίψει στή Δυτική Ευρώπη, ὅτι στηρίζεται στή ρωμαντική καί μικροαστική κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ, στήν ἀγνόηση τῶν μεγαλύτερων γεγονότων τῆς ρωσικῆς ἱστορίας καί πραγματικότητας. Ὅσο ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία καί τῶν ἀντιθέσεων πού το χαρακτηρίζουν ἦταν ἀκόμα πολύ ἀδύνατη, ἡ πρωτόγονη αὐτή κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ μποροῦσε νά σταθεῖ. Ὁ ναροντνικισμός ὅμως δέν ἀνταποκρίνεται καθόλου στή σημερινή ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία, στή σημερινή κατάσταση τῶν γνώσεών μας γιά τή ρωσική οἰκονομική ἱστορία καί πραγματικότητα, στίς σημερινές ἀπαιτήσεις μας ἀπό τήν κοινωνιολογική θεωρία. Ὁ ναροντνικισμός, ἐνῶ ἦταν κάποτε προοδευτικό φαινόμενο, γιατί ἔθεσε γιά πρώτη φορά τό ζήτημα τοῦ καπιταλισμοῦ, εἶναι σήμερα *ἀντιδραστική καί ἐπιζήμια* θεωρία, πού προκαλεῖ σύγχυση στήν κοινωνική σκέψη καί εὐνοεῖ τή στασιμότητα καί κάθε ἀσιατισμό. Ὁ ἀντιδραστικός χαρακτήρας τῆς ναροντνικιστικῆς κριτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ ἔδοσε σήμερα στό ναροντνικισμό ἀκόμα καί γνωρίσματα τέτια, πού τόν τοποθετοῦν *πιό χαμηλά* ἀπό τήν κοσμοαντίληψη πού περιορίζεται στήν πιστή διαφύλαξη τῆς κληρονομιᾶς*. Ὅτι ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, θά προσπαθήσουμε νά τό δείξουμε ἀμέσως ἀναλύοντας τό καθένα ἀπό τά τρία βασικά γνωρίσματα τῆς ναροντνικιστικῆς κοσμοαντίληψης, πού σημειώσαμε πιό πάνω.

Πρῶτο χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι παραδέχεται πώς ὁ καπιταλισμός στή Ρωσία σημαίνει κατάπτωση καί ὀπισθοδρό-

* Εἶχα κιόλας τήν εὐκαιρία νά σημειώσω πιό πάνω στό ἄρθρο γιά τόν οἰκονομικό ρωμαντισμό, ὅτι οἱ ἀντίπαλοί μας δείχνουν καταπληχτική μυωπία, παίρνοντας τούς ὅρους: *ἀντιδραστικός*, *μικροαστικός* σάν ξεσπάσματα πολεμικῆς, ἐνῶ οἱ ἐκφράσεις αὐτές ἔχουν ἕνα τελείως συγκεκριμένο ἱστορικό-φιλοσοφικό νόημα. (Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 221. *Η Σύντ*).

μηση. Μόλις τέθηκε τό ζήτημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία, πολύ γρήγορα ξεκαθαρίστηκε, ὅτι ἡ οἰκονομική μας ἀνάπτυξη εἶναι κεφαλαιοκρατική καί οἱ ναρόντνικοι δήλωσαν, ὅτι αὐτή ἡ ἀνάπτυξη εἶναι ὀπισθοδρόμηση, λάθος, παρέκκλιση ἀπό τό δρόμο, πού ἔχει δῆθεν προδιαγραφεῖ ἀπ' ὅλη τήν ἱστορική ζωή τοῦ ἔθνους, ἀπό τό δρόμο, πού ἔχει δῆθεν καθαγιαστεῖ ἀπό τά προαιώνια βάθρα κτλ. κ.ο.κ. Στή θέση τῆς φλογερῆς πίστης τῶν διαφωτιστῶν στή δοσμένη κοινωνική ἀνάπτυξη παρουσιάστηκε ἡ δυσπιστία ἀπέναντί της, στή θέση τῆς ἱστορικῆς αἰσιοδοξίας καί τῆς εὐρωστίας τοῦ πνεύματος — ἡ ἀπαισιοδοξία καί ἡ ἀπόγνωση, πού βασίζονται στήν πεποίθηση ὅτι, ὅσο πιό πέρα τραβᾶνε τά πράγματα, ἔτσι ὅπως τραβᾶνε, τόσο τό χειρότερο, τόσο δυσκολότερο θά εἶναι νά λυθοῦν τά προβλήματα, πού βάζει ἡ καινούργια ἀνάπτυξη· παρουσιάζονται οἱ ἐκκλήσεις «ν' ἀναχαιτιστεῖ», «νά σταματήσει» αὐτή ἡ ἀνάπτυξη, ἐμφανίζεται ἡ θεωρία ὅτι ἡ καθυστέρηση ἀποτελεῖ τήν εὐτυχία τῆς Ρωσίας κτλ. Ὅλα αὐτά τά γνωρίσματα τῆς ναροντνικιστικῆς κοσμοαντίληψης ὄχι μόνο δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μέ τήν «κληρονομιά», ἀλλά ἔρχονται καί σέ ἄμεση ἀντίθεση μ' αὐτήν. Ἡ παραδοχή ὅτι ὁ ρωσικός καπιταλισμός εἶναι «παρέκκλιση ἀπό τό δρόμο», κατάπτωση κτλ. ὁδηγεῖ στή διαστρέβλωση ὅλης τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης τῆς Ρωσίας, στή διαστρέβλωση τῆς «ἀλλαγῆς», πού συντελεῖται μπροστά στά μάτια μας. Ὁ ναρόντνικος, συνεπαρμένος ἀπό τήν ἐπιθυμία ν' ἀναχαιτίσει καί νά σταματήσει τό σπάσιμο τῶν προαιώνιων βάθρων ἀπό τόν καπιταλισμό, πέφτει σέ μιά καταπληχτική ἱστορική ἔλλειψη τάκτ, ξεχνᾶ ὅτι *πίσω* ἀπ' αὐτόν τόν καπιταλισμό δέν ὑπάρχει παρά ἡ ἴδια ἐκμετάλλευση συνδυασμένη μέ τίς ἀπειράριθμες μορφές ὑποδούλωσης καί προσωπικῆς ἐξάρτησης, πού κάνουν πιό δύσκολη τήν κατάσταση τοῦ ἐργαζόμενου, δέν ὑπάρχει παρά ρουτίνα καί στασιμότητα στήν κοινωνική παραγωγή, συνεπῶς, καί σ' ὅλες τίς σφαῖρες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Πολεμώντας τόν καπιταλισμό ἀπό τή ρωμαντική, μικροαστική του ἄποψη, ὁ ναρόντνικος ἀπορίπτει κάθε ἱστορικό ρεαλισμό, ἀντιπαραθέτοντας πάντοτε *τήν πραγματικότητα* τοῦ καπιταλισμοῦ στήν *ἐπινόηση* τοῦ προκεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος. Ἡ «κληρονομιά» τῶν χρόνων 1860-1870 μέ τή φλογερή τους πίστη στόν προοδευτικό χαρακτήρα τῆς δοσμένης κοινωνικῆς ἐξέλιξης, μέ τήν ἀδυσώπητη ἐχθρότητά τους, πού στρεφόταν ὁλοκληρωτικά καί ἀποκλειστικά ἐνάντια στά ὑπολείμματα τοῦ παλιοῦ και-

ροῦ, μέ τήν πεποίθησή τους ὅτι, μόλις ξεκαθαριστοῦν πέρα γιά πέρα αὐτά τά ὑπολείμματα, τά πράγματα θά πᾶνε ὅσο τό δυνατό καλύτερα, — ἡ «κληρονομιά» αὐτή ὄχι μόνο δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τίς παραπάνω ἀπόψεις τοῦ ναροντνικισμοῦ, ἀλλά βρίσκεται καί σέ διαμετρική ἀντίθεση μαζί τους.

Τό δεύτερο χαρακτηριστικό τοῦ ναροντνικισμοῦ εἶναι ἡ πίστη στήν ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας, ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ ἀγρότη, τῆς κοινότητας κτλ. Ἡ θεωρία γιά τήν ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας ἀνάγκασε τούς ναρόντνικους νά γαντζώνονται ἀπό τίς παλιωμένες δυτικοευρωπαϊκές θεωρίες, τούς ἔκανε νά δείχνουν μιά καταπληχτική ἐπιπολαιότητα ἀπέναντι σέ πολλές καταχτήσεις τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ: οἱ ναρόντνικοι ἐφησύχαζαν μέ τή σκέψη ὅτι ἄν ἐμεῖς δέν ἔχουμε τοῦτα ἤ ἐκεῖνα τά γνωρίσματα τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητας, σέ ἀντιστάθμισμα «μᾶς ἔλαχε» νά δείξουμε στόν κόσμο καινούργιες μέθοδες οἰκονομίας κτλ. Ἡ ἀνάλυση τοῦ καπιταλισμοῦ καί ὅλων τῶν ἐκδηλώσεών του, πού μᾶς ἔδοσε ἡ πρωτοπόρα δυτικοευρωπαϊκή σκέψη, ὄχι μόνο δέν ἐφαρμοζόταν στήν ἁγία Ρωσία, ἀλλά, ἀντίθετα, ὅλες οἱ προσπάθειες στρέφονταν στό νά ἐπινοηθοῦν δικαιολογίες, πού νά ἐπιτρέπουν νά μή βγαίνουν ὅταν πρόκειται γιά τό ρωσικό καπιταλισμό τά ἴδια συμπεράσματα, πού βγῆκαν σχετικά γιά τόν εὐρωπαϊκό. Οἱ ναρόντνικοι ὑποκλίνονταν μπροστά στούς συγγραφεῖς αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης καί... ἐξακολουθοῦσαν ἀτάραχα νά μένουν οἱ ἴδιοι ρωμαντικοί, ἐνάντια στούς ὁποίους πάλαιβαν σ' ὅλη τους τή ζωή οἱ συγγραφεῖς αὐτοί. Καί πάλι αὐτή ἡ κοινή σ' ὅλους τούς ναρόντνικους θεωρία γιά τήν ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας ὄχι μόνο δέν ἔχει τίποτα τό κοινό μέ τήν «κληρονομιά», μά εἶναι καί διαμετρικά ἀντίθετή της. Ἀπεναντίας, ἡ «δεκαετία 1860-1870» προσπαθοῦσε νά ἐξευρωπαΐσει τή Ρωσία, πίστευε στήν ἔνταξή της στό γενικό εὐρωπαϊκό πολιτισμό, φρόντιζε γιά τή μεταφορά τῶν θεσμῶν αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ καί στό δικό μας, τό καθόλου ἰδιόμορφο, ἔδαφος. Κάθε θεωρία γιά ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση πρός τό πνεῦμα τῆς δεκαετίας 1860-1870 καί τίς παραδόσεις της. Πολύ περισσότερο δέν ἀνταποκρίνεται σ' αὐτή τήν παράδοση ἡ ναροντνικιστική ἐξιδανίκευση καί ὡραιοποίηση τοῦ χωριοῦ. Αὐτή ἡ ἀπατηλή ἐξιδανίκευση, πού ἤθελε ὁπωσδήποτε νά βλέπει στό χωριό μας κάτι τό ἰδιαίτερο, τό τελείως διαφορετικό μέ τό καθεστώς ὁποιουδήποτε ἄλλου χωριοῦ ὁποιασδήποτε ἄλλης χώρας στήν περίοδο τῶν προκεφαλαιο-

κρατικῶν σχέσεων, βρίσκεται στήν πιό χτυπητή ἀντίθεση μέ τίς παραδόσεις τῆς ὑγιοῦς καί πραγματικῆς κληρονομιᾶς. Ὅσο πιό πέρα καί πιό βαθιά ἀναπτυσσόταν ὁ καπιταλισμός, ὅσο πιό ἔντονα ἐκδηλώνονταν στό χωριό οἱ ἀντιθέσεις, πού εἶναι κοινές γιά κάθε ἐμπορευματική κεφαλαιοκρατική κοινωνία, μέ τόσο μεγαλύτερη ὀξύτητα πρόβαλλε ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στά γλυκερά παραμύθια τῶν ναρόντνικων γιά τό «κοινοτικό», «συνεταριστικό» πνεῦμα τοῦ ἀγρότη κτλ., ἀπό τό ἕνα μέρος, καί στήν πραγματική διάσπαση τῆς ἀγροτιᾶς σέ κεφαλαιοκρατία τοῦ χωριοῦ καί σέ ἀγροτικό προλεταριάτο, ἀπό τό ἄλλο· τόσο πιό γρήγορα μετατρέπονταν οἱ ναρόντνικοι, πού ἐξακολουθοῦσαν νά βλέπουν τά πράγματα μέ τά μάτια τοῦ ἀγρότη, ἀπό συναισθηματικοί ρωμαντικοί σέ θεωρητικούς ἐκπροσώπους τῆς μικροαστικῆς τάξης, γιατί στή σύγχρονη κοινωνία ὁ μικρός παραγωγός μετατρέπεται σέ ἐμπορευματοπαραγωγό. Ἡ ἀπατηλή ἐξιδανίκευση τοῦ χωριοῦ καί τά ρωμαντικά ὀνειροπολήματα σχετικά μέ τό «κοινοτικό» πνεῦμα ὁδήγησαν στό γεγονός ὅτι οἱ ναρόντνικοι φέρονταν μέ ἐξαιρετική ἐπιπολαιότητα ἀπέναντι στίς πραγματικές ἀνάγκες τῆς ἀγροτιᾶς, πού ἀπορέανε ἀπό τή δοσμένη οἰκονομική ἀνάπτυξη. Στή θεωρία μποροῦσε νά μιλάει κανείς ὅσο ἤθελε γιά τή δύναμη τῶν βάθρων, στήν πράξη ὅμως ὁ κάθε ναρόντνικος ἔνιωθε περίφημα ὅτι ἡ ἐξάλειψη τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ παρελθόντος, τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ πρίν ἀπό τή μεταρύθμιση καθεστῶτος, πού τυλίγουν κι ὥς τά σήμερα τήν ἀγροτιά μας ἀπό τήν κορφή ὥς τά νύχια, θ' ἀνοίξει τό δρόμο ἀκριβῶς στήν κεφαλαιοκρατική κι ὄχι σέ κάποια ἄλλη ἀνάπτυξη. Καλύτερα στασιμότητα παρά κεφαλαιοκρατική πρόοδος — αὐτή εἶναι, στήν οὐσία, ἡ ἄποψη τοῦ κάθε ναρόντνικου γιά τό χωριό, ἄν καί εἶναι εὐνόητο, ὅτι ὁ κάθε ναρόντνικος δέ θά τολμήσει νά ἐκφράσει ρητά καί κατηγορηματικά αὐτό τό πράγμα μέ τήν ἀφελῆ εἰλικρίνεια τοῦ κ. Β.Β. «Οἱ δεμένοι στούς κλήρους καί στίς κοινότητες ἀγρότες, πού στεροῦνται τή δυνατότητα νά χρησιμοποιοῦν τήν ἐργασία τους ἐκεῖ ὅπου εἶναι πιό παραγωγική καί πιό προσοδοφόρα γι' αὐτούς, λές κι ἔχουν ἀπολιθωθεῖ στή στενόχωρη, ζωώδικη, μή παραγωγική μορφή ζωῆς, στήν ὁποία πέρασαν ἀπό τά χέρια τῆς δουλοπαροικίας». Ἔτσι ἔβλεπε τό ζήτημα ἕνας ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῆς «κληρονομιᾶς» ξεκινώντας ἀπό τή χαρακτηριστική ἄποψη τοῦ «διαφωτιστῆ»[174]. — «Καλύτερα ἄς ἐξακολουθοῦν οἱ ἀγρότες ν' ἀπολιθώνονται στή ρουτινιασμένη τους πατριαρχική μορφή

ζωῆς, παρά νά ξεκαθαριστεῖ ὁ δρόμος γιά τόν καπιταλισμό στό χωριό» — ἔτσι βλέπει, στήν οὐσία, τό ζήτημα ὁ κάθε ναρόντνικος. Στήν πραγματικότητα δέ θά βρεθεῖ, ἴσως, κανένας ναρόντνικος, πού θά τολμοῦσε ν' ἀρνηθεῖ, ὅτι τό καθεστώς τῆς κλειστῆς τάξης τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας μέ τήν ἀλληλέγγυα εὐθύνη της, μέ τήν ἀπαγόρευση τῆς πούλησης τῆς γῆς καί τῆς παραίτησης ἀπό τόν κοινοτικό κλῆρο ἔρχεται στήν πιό χτυπητή ἀντίθεση μέ τή σημερινή οἰκονομική *πραγματικότητα*, μέ τίς σημερινές ἐμπορευματικές-κεφαλαιοκρατικές σχέσεις καί τήν ἀνάπτυξή τους. Εἶναι ἀδύνατο ν' ἀρνηθεῖ κανείς αὐτή τήν ἀντίθεση, ὅλη ἡ οὐσία ὅμως βρίσκεται στό γεγονός ὅτι οἱ ναρόντνικοι φοβοῦνται σάν τή φωτιά νά βάλουν ἔτσι τό ζήτημα, νά κάνουν μιά τέτια ἀντιπαραβολή τῆς νομικῆς κατάστασης τῆς ἀγροτιᾶς μέ τήν οἰκονομική πραγματικότητα, μέ τή δοσμένη οἰκονομική ἀνάπτυξη. Ὁ ναρόντνικος ἐπιμένει νά πιστεύει στήν ἀνύπαρχτη καί ρωμαντική του φανταστική ἀνάπτυξη χωρίς καπιταλισμό, καί γιαυτό... γιαυτό εἶναι πρόθυμος ν' ἀνακόψει τή δοσμένη ἀνάπτυξη, πού ἀκολουθεῖ τόν κεφαλαιοκρατικό δρόμο. Ἀπέναντι στά ζητήματα τοῦ καθεστῶτος τῆς κλειστῆς τάξης τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας, τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης, τοῦ δικαιώματος τῶν ἀγροτῶν νά πουλοῦν τή γῆ καί νά παραιτοῦνται ἀπό τόν κλῆρο — ὁ ναρόντνικος δέν κρατάει ἁπλῶς τή μεγαλύτερη ἐπιφυλαχτικότητα καί τό μεγαλύτερο φόβο γιά τήν τύχη τῶν «βάθρων» (τῶν βάθρων τῆς ρουτίνας καί τῆς στασιμότητας)· κάτι περισσότερο, ὁ ναρόντνικος πέφτει ἀκόμα καί τόσο χαμηλά, ὥστε νά χαιρετίζει τήν ἀστυνομική ἀπαγόρευση νά πουλᾶν οἱ ἀγρότες τή γῆ. «Ὁ μουζίκος εἶναι κουτός, — μπορεῖ ν' ἀπαντήσει κανείς σ' ἕνα τέτιο ναρόντνικο μέ τά λόγια τοῦ Ἐνγκελγκάρντ; — δέν μπορεῖ μόνος του νά ὀργανώσει τή ζωή του. Ἄν δέν φροντίσει κανένας γι' αὐτόν θά κάψει ὅλα τά δάση, θά ἐξοντώσει ὅλα τά πουλιά, θά πιάσει ὅλα τά ψάρια, θ' ἀχρηστέψει τή γῆ καί θά πεθάνει κι ὁ ἴδιος». Ἐδῶ ὁ ναρόντνικος «ἀρνιέται» πιά ἀνοιχτά τήν «κληρονομιά» καί μετατρέπεται σέ ἀντιδραστικό. Καί σημειῶστε παράλληλα ὅτι, στό μέτρο τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, αὐτή ἡ καταστροφή τοῦ καθεστῶτος τῆς κλειστῆς τάξης τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας γίνεται ὅλο καί πιό ἐπιταχτική ἀνάγκη γιά τό ἀγροτικό προλεταριάτο, ἐνῶ γιά τήν ἀστική τάξη τοῦ χωριοῦ οἱ δυσκολίες, πού προέρχονται ἀπό δῶ, δέν εἶναι καθόλου τόσο σημαντικές. Ἕνας «νοικοκύρης μουζίκος» μπο-

ρεῖ εὔκολα νά νοικιάσει γῆ ἀπ' ἄλλοῦ, ν' ἀνοίξει ἐργαστήρι σέ ἄλλο χωριό, νά πάει ὅπου θέλει κι ὅποτε θέλει γιά ἐμπορικές ὑποθέσεις. Γιά τόν «ἀγρότη» ὅμως, πού ζεῖ κυρίως πουλώντας τήν ἐργατική του δύναμη, τό δέσιμο στόν κλῆρο καί στήν κοινότητα σημαίνει τεράστιο περιορισμό τῆς οἰκονομικῆς του δραστηριότητας, σημαίνει ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά βρεῖ κάποιον πού θά τόν μισθώσει μέ πιό συμφερτικούς ὅρους, σημαίνει ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένος νά πουλάει τήν ἐργατική του δύναμη ἴσα-ἴσα στούς ντόπιους ἀγοραστές της, πού πληρώνουν πάντα πιό φτηνά καί ψάχνουν νά βροῦν λογῆς-λογῆς τρόπους ὑποδούλωσης. — Ὁ ναρόντνικος, μιά καί παραδόθηκε στήν ἐξουσία τῶν ρωμαντικῶν ὀνειροπολημάτων κι ἔβαλε γιά σκοπό του νά ὑποστηρίξει καί νά περιφρουρήσει τά βάθρα ἐνάντια στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη, κατρακύλησε χωρίς νά τό καταλάβει κι ὁ ἴδιος σ' αὐτόν τόν κατήφορο ὥς τό σημεῖο πού βρέθηκε δίπλα στόν τσιφλικά, πού ποθεῖ μ' ὅλη του τήν ψυχή τή διατήρηση καί τή στερέωση τοῦ «δεσίματος τοῦ ἀγρότη μέ τή γῆ». Ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε ἔστω καί τό γεγονός, ὅτι αὐτό τό καθεστώς τῆς κλειστῆς τάξης τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας γέννησε εἰδικούς τρόπους μίσθωσης τῶν ἐργατῶν: τήν ἀποστολή ἀπομέρους τῶν ἰδιοχτητῶν ἐργοστασίων καί ἐπιχειρήσεων ὑπαλλήλων στά χωριά, ἰδιαίτερα στά χωριά πού καθυστεροῦν φόρους, γιά νά μισθώσουν ἐργάτες μέ τούς πιό συμφερτικούς ὅρους. Εὐτυχῶς ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀγροτικοῦ καπιταλισμοῦ, καταστρέφοντας τό «μόνιμο τόπο διαμονῆς» τοῦ προλετάριου (αὐτή εἶναι ἡ ἐπίδραση τῶν λεγόμενων πλανόδιων ἀγροτικῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων), ἀντικαθασταίνει σιγά-σιγά αὐτή τήν ὑποδούλωση μέ τήν ἐλεύθερη μίσθωση.

Μιά ἄλλη, ἴσως, ὄχι λιγότερο παραστατική ἐπιβεβαίωση τῆς θέσης μας ὅτι εἶναι ἐπιζήμιες οἱ σημερινές ναροντνικιστικές θεωρίες δίνει τό γεγονός ὅτι ἀνάμεσα στούς ναρόντνικους εἶναι συνηθισμένο φαινόμενο *ἡ ἐξιδανίκευση τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλιά*. Φέραμε πιό πάνω ἕνα παράδειγμα γιά τόν τρόπο πού ὁ Ἐνγκελγκάρντ, ἀφοῦ ὑπέπεσε στό ναροντνικιστικό πατρογονικό ἁμάρτημά του, ἔφτασε στό σημεῖο νά γράφει ὅτι «καλό θά ἦταν» ν' ἀναπτυχθεῖ στό χωριό τό σύστημα τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλιά! Τό ἴδιο βρήκαμε καί στό περίφημο σχέδιο τοῦ κ. Γιουζακόφ γιά τά γεωργικά γυμνάσια («Ρούσκογε Μπογκάτστβο», 1895, τεῦχος 5)*. Τήν ἴδια ἐξι-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 64-72 καί 497-531. *Ἡ Σύντ.*

δανίκευση ἔκανε σέ σοβαρά οἰκονομικά ἄρθρα ὁ κ. Β.Β. συνεργάτης τοῦ Ἐνγκελγκάρντ σ' αὐτό τό περιοδικό, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ ἀγρότης κέρδισε μιά νίκη ἐνάντια στόν τσιφλικά, πού ἤθελε τάχα νά εἰσαγάγει τόν καπιταλισμό· τό κακό ὅμως ἦταν ὅτι ὁ ἀγρότης ἄρχισε νά καλλιεργεῖ τή γῆ τοῦ τσιφλικᾶ, παίρνοντας ἔναντι γῆ «μέ νοίκι», — δηλ. ἐπανέφερε πέρα γιά πέρα τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο νοικοκυριοῦ, πού ὑπῆρχε καί ἐπί δουλοπαροικίας. Αὐτά εἶναι τά πιό χτυπητά παραδείγματα ἀντιδραστικῆς στάσης τῶν ναρόντνικων ἀπέναντι στά ζητήματα τῆς γεωργίας μας. Θά συναντήσετε αὐτή τήν ἰδέα μέ λιγότερο χτυπητή μορφή σέ κάθε ναρόντνικο. Ὁ κάθε ναρόντνικος μιλάει γιά τή ζημιά καί τόν κίνδυνο τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία μας, γιατί ὁ καπιταλισμός λέει, ἀντικατασταίνει τόν ἀνεξάρτητο ἀγρότη μέ τόν ἐργάτη γῆς. Ἡ *πραγματικότητα* τοῦ καπιταλισμοῦ («ὁ ἐργάτης γῆς») ἀντιπαρατίθεται στήν *ἐπινόηση* γιά τόν «αὐτοτελῆ» ἀγρότη: ἡ ἐπινόηση αὐτή στηρίζεται στό ὅτι ὁ ἀγρότης τῆς προκεφαλαιοκρατικῆς ἐποχῆς κατέχει μέσα παραγωγῆς, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀποσιωπᾶται μέ μετριοφροσύνη τό γεγονός ὅτι γι' αὐτά τά μέσα παραγωγῆς πρέπει νά πληρώσει δυό φορές περισσότερο ἀπό τήν ἀξία τους· ὅτι τά μέσα αὐτά παραγωγῆς χρησιμεύουν γιά τήν ξεπληρωμή μέ δουλιά· ὅτι τό βιοτικό ἐπίπεδο αὐτοῦ τοῦ «αὐτοτελοῦς» ἀγρότη εἶναι τόσο χαμηλό, πού σέ δποιαδήποτε κεφαλαιοκρατική χώρα θά τόν κατατάσσανε στούς θεόφτωχους· ὅτι στή μαύρη φτώχια καί στήν πνευματική ἀδράνεια τοῦ «αὐτοτελοῦς» αὐτοῦ ἀγρότη προστίθεται καί ἡ προσωπική ἐξάρτηση, πού συνοδεύει ἀναπόφευχτα τίς προκεφαλαιοκρατικές μορφές οἰκονομίας.

Τό τρίτο χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ ναροντνικισμοῦ — τό ὅτι ἀγνοεῖ τή σύνδεση τῆς «διανόησης» καί τῶν νομικοπολιτικῶν θεσμῶν τῆς χώρας μέ τά ὑλικά συμφέροντα ὁρισμένων κοινωνικῶν τάξεων — βρίσκεται στήν πιό ἀδιάρηχτη σύνδεση μέ τά προηγούμενα: καί μόνο αὐτή ἡ ἔλλειψη ρεαλισμοῦ στά κοινωνιολογικά ζητήματα μποροῦσε νά γεννήσει τή θεωρία ὅτι εἶναι «λάθος» ὁ ρωσικός καπιταλισμός καί ὅτι ὑπάρχει ἡ δυνατότητα «ν' ἀποτραβηχτεῖ ἀπό τό δρόμο». Καί αὐτή ἡ ἄποψη τοῦ ναροντνικισμοῦ δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν «κληρονομιά» καί τίς παραδόσεις τῶν χρόνων 1860-1870, ἀλλά, ἀπεναντίας, βρίσκεται *σέ διαμετρική ἀντίθεση μ' αὐτές τίς παραδόσεις*. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἀπορέει φυσιολογικά ἡ στάση τῶν ναρόντνικων ἀπέναντι στά πολυάριθμα ὑπολείμ-

ματα τοῦ κανονισμοῦ τῆς ρωσικῆς ζωῆς, πρίν ἀπό τή μεταρύθμιση, πού σέ καμιά περίπτωση δέ θά μποροῦσαν νά τήν υἱοθετήσουν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς «κληρονομιᾶς». Γιά νά χαρακτηρίσουμε αὐτή τή στάση, ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά χρησιμοποιήσουμε τίς θαυμάσιες παρατηρήσεις τοῦ κ. Β. Ἰβανόφ στό ἄρθρο «Μιά κακή ἐπινόηση» («Νόβογε Σλόβο», Σεπτέμβρης τοῦ 1897). Ὁ συγγραφέας μιλάει γιά τό γνωστό μυθιστόρημα τοῦ κ. Μπομπορίκιν «Μέ ἄλλο τρόπο» καί δείχνει ὅτι δέν καταλαβαίνει τή διαμάχη τῶν ναρόντνικων μέ τούς «μαθητές». Ὁ κ. Μπομπορίκιν βάζει στό στόμα ἑνός ναρόντνικου, ἥρωα τοῦ μυθιστορήματός του, τή μομφή ἐνάντια στούς «μαθητές», ὅτι τάχα ὀνειρεύονται «ἕνα στρατώνα μέ τόν ἀνυπόφορο δεσποτισμό τοῦ κανονισμοῦ». Ὁ κ. Β. Ἰβανόφ παρατηρεῖ σχετικά μ' αὐτό τό πράγμα:

«Αὐτοί (οἱ ναρόντνικοι) ὄχι μόνο δέν εἶπαν ὅτι ὁ ἀφόρητος δεσποτισμός τοῦ "κανονισμοῦ" εἶναι "ὄνειρο" τῶν ἀντιπάλων τους, *μά καί οὔτε μποροῦν νά λένε οὔτε καί θά ποῦν ἕνα τέτιο πράγμα, ἐφόσον παραμένουν ναρόντνικοι.* Ἡ οὐσία τῆς διαμάχης τους μέ τούς ὀπαδούς τοῦ "οἰκονομικοῦ ὑλισμοῦ" *σ' αὐτόν τόν τομέα* βρίσκεται ἀκριβῶς στό ὅτι τά ὑπολείμματα τοῦ παλιοῦ κανονισμοῦ, πού διατηρήθηκαν σέ μᾶς, μποροῦν, κατά τή γνώμη τῶν ναρόντνικων, νά χρησιμεύσουν σάν βάση γιά τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ κανονισμοῦ. Τόν ἀφόρητο χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ παλιοῦ κανονισμοῦ τόν κρύβει ἀπό τά μάτια τους, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἡ ἀντίληψη ὅτι δῆθεν ἡ ἴδια ἡ "ψυχή" τοῦ ἀγρότη (ἡ ἑνιαία καί ἀδιαίρετη) ἐξελίσσεται" πρός τήν πλευρά τοῦ κανονισμοῦ, — κι ἀπό τό ἄλλο, ἡ πεποίθηση στήν σημερινή ἤ μελλοντική ἠθική ὀμορφιά τῆς "διανόησης", τῆς "κοινωνίας" ἤ γενικά τῶν "ἡγετικῶν τάξεων". Κατηγοροῦν τούς ὀπαδούς τοῦ οἰκονομικοῦ ὑλισμοῦ γιά προκατάληψη ὄχι ἀπέναντι στόν "κανονισμό", ἀλλά, ἀντίθετα, ἀπέναντι στό καθεστώς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πού βασίζεται στήν ἔλλειψη κανονισμοῦ. Καί οἱ ὀπαδοί τοῦ οἰκονομικοῦ ὑλισμοῦ ὑποστηρίζουν πραγματικά, ὅτι τά ὑπολείμματα τοῦ παλιοῦ κανονισμοῦ, πού εἶχε ἀναπτυχθεῖ μέ βάση τή φυσική οἰκονομία, γίνονται μέρα μέ τή μέρα ὅλο καί "πιό ἀφόρητα" σέ μιά χώρα πού πέρασε στή χρηματική οἰκονομία, οἰκονομία πού προκαλεῖ ἀμέτρητες ἀλλαγές τόσο στήν πραγματική κατάσταση, ὅσο καί στήν πνευματική καί στήν ἠθική φυσιογνωμία τῶν διάφορων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Γιαυτό εἶναι πεπεισμένοι, ὅτι οἱ συνθῆκες, οἱ ἀπα-

ραίτητες γιά νά ἐμφανιστεῖ ἕνας καινούργιος εὐεργετικός "κανονισμός" τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς χώρας, μποροῦν ν' ἀναπτυχθοῦν ὄχι ἀπό τά ὑπολείμματα ἑνός κανονισμοῦ προσαρμοσμένου στή φυσική οἰκονομία καί τή δουλοπαροικία, ἀλλά μόνο μέσα σέ μιά ἀτμόσφαιρα, ἀπό τήν ὁποία θά λείπει ὁλότελα καί σέ ὁποιαδήποτε μορφή αὐτός ὁ παλιός κανονισμός, ὅπως λείπει στίς προηγμένες χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί τῆς 'Αμερικῆς. Σ' αὐτό τό σημεῖο βρίσκεται τό πρόβλημα τοῦ "κανονισμοῦ" στή διαμάχη ἀνάμεσα στούς ναρόντνικους καί στούς ἀντιπάλους τους» (σελ. 11-12, l. c.*). Αὐτή ἡ στάση τῶν ναρόντνικων ἀπέναντι στά «ὑπολείμματα τοῦ παλιοῦ κανονισμοῦ» ἀποτελεῖ, ἴσως, τήν πιό χτυπητή παρέκκλιση τοῦ ναροντνικισμοῦ ἀπό τίς παραδόσεις τῆς «κληρονομιᾶς». Τούς ἐκπροσώπους αὐτῆς τῆς κληρονομιᾶς τούς διέκρινε, ὅπως εἴδαμε, αὐστηρή καί κατηγορηματική καταδίκη ὅλων χωρίς ἐξαίρεση τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ παλιοῦ κανονισμοῦ. Συνεπῶς, ἀπ' αὐτή τήν πλευρά οἱ «μαθητές» βρίσκονται ἀσύγκριτα πιό κοντά στίς «παραδόσεις» καί στήν «κληρονομιά» τῆς δεκαετίας 1860-1870 ἀπ' ὅ,τι οἱ ναρόντνικοι.

'Η ἔλλειψη κοινωνιολογικοῦ ρεαλισμοῦ, ἐκτός ἀπό τό προαναφερόμενο σοβαρότατο λάθος τῶν ναρόντνικων, τούς ὁδηγεῖ ἐπίσης καί στόν ἰδιαίτερο ἐκεῖνο τρόπο σκέψης καί κρίσης γιά τίς κοινωνικές ὑποθέσεις καί τά κοινωνικά προβλήματα, πού μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ στενά διανοουμενίστικη ἔπαρση ἤ, ἴσως, γραφειοκρατική σκέψη. 'Ο ναρόντνικος κάνει πάντοτε συλλογισμούς γιά τό δρόμο πού πρέπει νά διαλέξουμε «ἐμεῖς» γιά τήν πατρίδα, τί συμφορές θά συναντήσουμε, ἄν «ἐμεῖς» κατευθύνουμε τήν πατρίδα στόν τάδε δρόμο, τί διεξόδους θά μπορούσαμε νά ἐξασφαλίσουμε «ἐμεῖς» στόν ἑαυτό μας, ἄν παρακάμπταμε τούς κινδύνους τοῦ δρόμου πού ἀκολούθησε ἡ γηραιά Εὐρώπη, ἄν «παίρναμε ὅ,τι καλό» ἔχει καί ἡ Εὐρώπη καί ὁ παμπάλαιος θεσμός τῆς δικῆς μας κοινότητας κτλ. κτλ. 'Από δῶ πηγάζει ἡ ἀπόλυτη δυσπιστία καί περιφρόνηση τοῦ ναρόντνικου ἀπέναντι στίς αὐτοτελεῖς τάσεις τῶν ξεχωριστῶν κοινωνικῶν τάξεων, πού δημιουργοῦν τήν ἱστορία σύμφωνα μέ τά συμφέροντά τους. 'Από δῶ πηγάζει ἡ καταπληχτική ἐπιπολαιότητα μέ τήν ὁποία ὁ ναρόντνικος (ξεχνώντας τίς γύρω συνθῆκες) ρίχνεται σέ κάθε λογῆς κοινωνική

* —loco citato— στό ἀναφερόμενο μέρος. *'Η Σύντ.*

σχεδιομανία, ἀρχίζοντας ἀπό κάποια «ὀργάνωση τῆς γεωργικῆς ἐργασίας» καί καταλήγοντας στήν «κοινοτικοποίηση τῆς παραγωγῆς» μέ τίς προσπάθειες τῆς «κοινὼνίας» μας. «Mit der Gründlichkeit der geschichtlichen Action wird der Umfang der Masse zunehmen, deren Action sie ist»* — αὐτά τά λόγια** ἐκφράζουν μιά ἀπό τίς πιό βαθιές καί τίς πιό σπουδαῖες θέσεις τῆς ἱστορικοφιλοσοφικῆς θεωρίας, πού δέν θέλουν καί δέν μποροῦν καθόλου νά τήν καταλάβουν οἱ ναρόντνικοί μας. Στό μέτρο πού ἐπεκτείνεται καί βαθαίνει ἡ ἱστορική δημιουργία τῶν ἀνθρώπων πρέπει ν' αὐξάνει καί ὁ ὄγκος τῆς μάζας τοῦ πληθυσμοῦ, πού γίνεται συνειδητός παράγοντας τῆς ἱστορίας. Ὁ ναρόντνικος πάντοτε θεωροῦσε τόν πληθυσμό γενικά καί τόν ἐργαζόμενο πληθυσμό εἰδικά, ἀντικείμενο τούτων ἤ ἐκείνων τῶν λίγο-πολύ λογικῶν μέτρων, ὑλικό πού πρέπει νά κατευθυνθεῖ σέ τοῦτο ἤ κεῖνο τό δρόμο, καί ποτέ δέν ἔβλεπε τίς διάφορες τάξεις τοῦ πληθυσμοῦ σάν αὐτοτελεῖς ἱστορικούς παράγοντες στό δοσμένο δρόμο, ποτέ δέν ἔθετε τό ζήτημα τῶν συνθηκῶν τοῦ δοσμένου δρόμου, πού μποροῦν ν' ἀναπτύσσουν (ἤ ἀντίθετα νά παραλύουν) τήν αὐτοτελῆ καί συνειδητή δράση αὐτῶν τῶν δημιουργῶν τῆς ἱστορίας.

Κι ἔτσι, παρ' ὅλο πού ὁ ναροντνικισμός ἔκανε ἕνα μεγάλο βῆμα πρός τά μπρός σέ σύγκριση μέ τήν «κληρονομιά» τῶν διαφωτιστῶν, *βάζοντας* τό πρόβλημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία, *ἡ λύση* ὅμως πού ἔδοσε στό πρόβλημα αὐτό ἀποδείχτηκε τόσο λίγο ἱκανοποιητική, λόγω τῆς μικροαστικῆς ἄποψης καί τῆς συναισθηματικῆς κριτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ, πού ὁ ναροντνικισμός σέ μιά σειρά σπουδαιότατα ζητήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἔμεινε *πίσω* σέ σύγκριση μέ τούς «διαφωτιστές». Ἡ προσχώρηση τοῦ ναροντνικισμοῦ στήν κληρονομιά καί στίς παραδόσεις τῶν διαφωτιστῶν μας ἀποδείχτηκε σέ τετελευταία ἀνάλυση *ἕνα μεῖον:* ὁ ναροντνικισμός δέν ἔλυσε τά νέα προβλήματα, πού ἔθεσε μπροστά στή ρωσική κοινωνική σκέψη ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας μετά τή μεταρύθμιση, καί περιορίστηκε σχετικά μ' αὐτά σέ συναισθηματικούς καί ἀντιδραστικούς θρήνους, ἐνῶ τά παλιά προ-

---

* *Marx*, «Die heilige Familie» (*Μάρξ*, «Ἡ Ἁγία οἰκογένεια». *Ἡ Σύντ.*), 120[175]. Κατά τόν Μπέλτοφ, σελ. 235.

** «Μαζί μέ τό βάθεμα τῆς ἱστορικῆς δράσης θ' ἀναπτύσσεται συνεπῶς καί ὁ ὄγκος τῆς μάζας, πού ἔργο της εἶναι αὐτή ἡ δράση». *Ἡ Σύντ.*

βλήματα, πού τά εἶχαν ἤδη θέσει οἱ διαφωτιστές, ὁ ναροντνικισμός τά σκέπασε μέ τό ρωμαντισμό του καί καθυστέρησε τήν ὁλοκληρωτική λύση τους.

IV. ΟΙ «ΔΙΑΦΩΤΙΣΤΕΣ», ΟΙ ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ «ΜΑΘΗΤΕΣ»

Μποροῦμε τώρα νά βγάλουμε ὁρισμένα συμπεράσματα ἀπό τούς παραλληλισμούς μας. Θά προσπαθήσουμε νά χαρακτηρίσουμε σύντομα τίς σχέσεις ἀνάμεσα στά ρεύματα τῆς κοινωνικῆς σκέψης πού ἀναφέρονται στόν τίτλο τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ.

Ὁ διαφωτιστής πιστεύει στή δοσμένη κοινωνική ἀνάπτυξη, γιατί δέ βλέπει τίς ἀντιθέσεις, πού τή χαρακτηρίζουν. Ὁ ναρόντνικος φοβᾶται τή δοσμένη κοινωνική ἀνάπτυξη, γιατί ἔχει κιόλας δεῖ αὐτές τίς ἀντιθέσεις. Ὁ «μαθητής» πιστεύει στή δοσμένη κοινωνική ἀνάπτυξη, γιατί βλέπει τίς ἐγγυήσεις γιά ἕνα καλύτερο μέλλον μόνο στήν πλήρη ἀνάπτυξη τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν. Γι' αὐτό τό λόγο ἡ πρώτη καί ἡ τελευταία κατεύθυνση προσπαθοῦν νά ὑποστηρίξουν, νά ἐπιταχύνουν, νά διευκολύνουν τήν ἀνάπτυξη πάνω στό δοσμένο δρόμο, νά παραμερίσουν κάθε ἐμπόδιο, πού ἐμποδίζει καί ἀναχαιτίζει αὐτή τήν ἀνάπτυξη. Ἀντίθετα, ὁ ναροντνικισμός προσπαθεῖ ν' ἀναχαιτίσει καί νά σταματήσει αὐτήν τήν ἀνάπτυξη, φοβᾶται τήν ἐκμηδένιση ὁρισμένων ἐμποδίων, πού μπαίνουν στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Τήν πρώτη καί τήν τελευταία κατεύθυνση τίς χαρακτηρίζει αὐτό πού μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ ἱστορική αἰσιοδοξία: ὅσο πιό μπροστά κι ὅσο πιό γρήγορα προχωρήσουν τά πράγματα, ἔτσι ὅπως προχωροῦν, τόσο τό καλύτερο. Ἀντίθετα, ὁ ναροντνικισμός ὁδηγεῖ φυσιολογικά στή ἱστορική ἀπαιοσιοδοξία: ὅσο πιό μπροστά προχωρήσουν τά πράγματα, ἔτσι ὅπως προχωροῦν, τόσο τό χειρότερο. Οἱ «διαφωτιστές» δέν ἔβαζαν καθόλου τά ζητήματα τοῦ χαρακτήρα τῆς ἀνάπτυξης μετά τή μεταρύθμιση καί περιορίζονταν ἀποκλειστικά στόν πόλεμο ἐνάντια στά ὑπολείμματα τοῦ πρίν ἀπό τή μεταρύθμιση καθεστῶτος, περιορίζονταν στό ἀρνητικό καθῆκον νά καθαρίσουν τό δρόμο γιά τήν εὐρωπαϊκή ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας. Ὁ ναροντνικισμός ἔβαλε τό πρόβλημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία, τό ἔλυσε ὅμως μέ τήν ἔννοια ὅτι ὁ καπιταλισμός εἶναι ἀντιδραστικός καί, συνεπῶς, ὁ ναροντνικισμός δέν μποροῦσε νά δεχτεῖ ἀτόφια τήν κληρονομιά τῶν διαφωτιστῶν: οἱ ναρόντνικοι ἔκαναν πάντα πόλεμο ἐνάντια

στούς ἀνθρώπους, πού ἐπιδίωκαν τόν ἐξευρωπαϊσμό τῆς Ρωσίας γενικά, ἀπό τήν ἄποψη τῆς «ἑνότητας τοῦ πολιτισμοῦ», ἔκαναν πόλεμο ὄχι μόνον ἐπειδή δέν μποροῦσαν νά περιοριστοῦν στά ἰδανικά αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων (ἕνας τέτιος πόλεμος θά ἦταν δίκαιος), ἀλλά ἐπειδή δέν ἤθελαν νά τραβήξουν τόσο μακριά στήν ἀνάπτυξη τοῦ δοσμένου, δηλ. τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ, πολιτισμοῦ. Οἱ «μαθητές» λύνουν τό πρόβλημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία μέ τήν ἔννοια ὅτι εἶναι προοδευτικός καί γι' αὐτό ὄχι μόνο μποροῦν, μά καί πρέπει νά δεχτοῦν ἀτόφια τήν κληρονομιά τῶν διαφωτιστῶν, συμπληρώνοντας αὐτή τήν κληρονομιά μέ τήν ἀνάλυση τῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπό τήν ἄποψη τῶν παραγωγῶν, πού δέν ἔχουν δικό τους νοικοκυριό. Οἱ διαφωτιστές δέν ξεχώριζαν σάν ἀντικείμενο ἰδιαίτερης προσοχῆς καμιά τάξη τοῦ πληθυσμοῦ, μιλοῦσαν ὄχι μόνο γιά λαό γενικά, μά ἀκόμα καί γιά ἔθνος γενικά. Οἱ ναρόντνικοι ἐπιθυμοῦσαν νά ἐκπροσωποῦν τά συμφέροντα τῆς ἐργασίας, χωρίς ν' ἀναφέρουν, ὡστόσο, συγκεκριμένες ὁμάδες στό σημερινό σύστημα οἰκονομίας· στήν πράξη υἱοθετοῦσαν πάντα τήν ἄποψη τοῦ μικροπαραγωγοῦ, πού ὁ καπιταλισμός τόν μετατρέπει σέ ἐμπορευματοπαραγωγό. Οἱ «μαθητές» ὄχι μόνο παίρνουν γιά κριτήριο τά συμφέροντα τῆς ἐργασίας, μά ταυτόχρονα ἀναφέρουν καί τελείως συγκεκριμένες οἰκονομικές ὁμάδες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, καί συγκεκριμένα τούς παραγωγούς, πού δέν ἔχουν δικό τους νοικοκυριό. Ἡ πρώτη καί ἡ τελευταία κατεύθυνση ἀνταποκρίνονται, ὡς πρός τό περιεχόμενο τῶν διεκδικήσεών τους, στά συμφέροντα τῶν τάξεων, πού δημιουργεῖ καί ἀναπτύσσει ὁ καπιταλισμός· ὁ ναροντνικισμός, ὡς πρός τό περιεχόμενό του, ἀνταποκρίνεται στά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν μικροπαραγωγῶν, τῆς μικροαστικῆς τάξης, πού κατέχει ἐνδιάμεση θέση ἀνάμεσα στίς ἄλλες τάξεις τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Γι' αὐτό τό λόγο ἡ ἀντιφατική στάση τοῦ ναροντνικισμοῦ ἀπέναντι στήν «κληρονομιά» δέν εἶναι καθόλου κάτι τό τυχαῖο, ἀλλά τό ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τοῦ ἴδιου τοῦ περιεχομένου τῶν ἀπόψεων τῶν ναρόντνικων: εἴδαμε ὅτι ἕνα ἀπό τά βασικά γνωρίσματα τῶν ἀπόψεων τῶν διαφωτιστῶν, ἦταν ὁ φλογερός πόθος ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς Ρωσίας, οἱ ναρόντνικοι ὅμως δέν μποροῦν καθόλου, ἐφόσον δέν παύουν νά εἶναι ναρόντνικοι, νά συμμεριστοῦν στό ἀκέραιο αὐτή τήν τάση.

Σέ τελευταία ἀνάλυση βγάλαμε, ἑπομένως, τό συμπέρασμα, πού ἐπανειλημμένα τό ἔχουμε ἤδη τονίσει πιό πάνω, καί συγ-

κεκριμένα, ὅτι *οἱ μαθητές εἶναι πολύ πιό συνεπεῖς, πολύ πιό πιστοί θεματοφύλακες τῆς κληρονομιᾶς ἀπ' ὅ,τι οἱ ναρόντνικοι.* Ὄχι μόνο δέν ἀπαρνοῦνται τήν κληρονομιά, μά, ἀπεναντίας, θεωροῦν ἕνα ἀπό τά κυριότερα καθήκοντά τους τήν ἀντίκρουση τῶν ρωμαντικῶν καί μικροαστικῶν φόβων, πού κάνουν τούς ναρόντνικους ν' ἀπαρνοῦνται σέ πάρα πολλά καί πολύ σπουδαῖα σημεῖα τά εὐρωπαϊκά ἰδανικά τῶν διαφωτιστῶν. Εἶναι ὅμως αὐτονόητο ὅτι οἱ «μαθητές» δέ φυλᾶν τήν κληρονομιά ὅπως οἱ ἀρχειοφύλακες φυλᾶν ἕνα παλιό χαρτί. Φυλάγω τήν κληρονομιά — δέν σημαίνει καθόλου ὅτι περιορίζομαι στήν κληρονομιά, καί οἱ «μαθητές» στήν ὑπεράσπιση τῶν γενικῶν ἰδανικῶν τοῦ εὐρωπαϊσμοῦ προσθέτουν τήν ἀνάλυση τῶν ἀντιθέσεων, πού περικλείνει μέσα της ἡ κεφαλαιοκρατική μας ἀνάπτυξη, καί τήν ἐκτίμηση αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης ἀπό τήν ειδική ἄποψη, πού ἀναφέραμε πιό πάνω.

V. Ο κ. ΜΙΧΑΗΛΟΒΣΚΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ «ΜΑΘΗΤΕΣ»

Τελειώνοντας, ἄς γυρίσουμε πάλι στόν κ. Μιχαηλόβσκι καί στήν ἀνάλυση τοῦ ἰσχυρισμοῦ του σχετικά μέ τό ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ὄχι μόνο δηλώνει ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί (οἱ μαθητές) «δέν ἐπιθυμοῦν νά ἔχουν καμιά σχέση διαδοχῆς μέ τό παρελθόν καί ἀρνοῦνται κατηγορηματικά τήν κληρονομιά» (I, c., 179), ἀλλά προσθέτει ἐπιπλέον ὅτι «αὐτοί» (παράλληλα μέ ἄλλα πρόσωπα τῶν πιό διαφορετικῶν κατευθύνσεων, συμπεριλαβαίνοντας καί τόν κ. Ἀμπράμοφ, τόν κ. Βολίνσκι, τόν κ. Ρόζανοφ) «ἐπιτίθενται μέ ἐξαιρετική μανία ἐνάντια στήν κληρονομιά» (180). — Γιά ποιά κληρονομιά μιλάει ὁ κ. Μιχαηλόβσκι; — Γιά τήν κληρονομιά τῆς περιόδου 1860-1880, γιά τήν κληρονομιά ἐκείνη, πού τήν ἀπαρνοῦνταν καί τήν ἀπαρνιέται ἐπίσημα ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» (178).

Ἔχουμε δείξει κιόλας πώς, ὅταν μιλάει κανείς γιά τήν «κληρονομιά», πού ἔλαχε στούς σύγχρονους ἀνθρώπους, πρέπει νά ξεχωρίζει *δυό κληρονομιές:* ἡ μιά εἶναι ἡ κληρονομιά τῶν διαφωτιστῶν γενικά, τῶν ἀνθρώπων, πού κρατοῦσαν ἀπόλυτα ἐχθρική στάση ἀπέναντι σέ καθετί πού ὑπῆρχε πρίν ἀπό τή μεταρύθμιση, τῶν ἀνθρώπων πού τάσσονταν ὑπέρ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἰδανικῶν καί ὑπέρ τῶν συμφερόντων τῆς πλατιᾶς μάζας τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἄλλη κληρονομιά εἶναι ἡ ναροντνι-

κιστική. Ἔχουμε κιόλας δείξει ὅτι θά ἦταν χοντρό λάθος νά συγχέει κανείς αὐτά τά δυό διαφορετικά πράγματα, γιατί ὁ καθένας ξέρει πώς ὑπῆρχαν καί ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πού διατηροῦν τίς «παραδόσεις τῆς δεκαετίας 1860-1870» καί δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μέ τό ναροντνικισμό. Ὅλες οἱ παρατηρήσεις τοῦ κ. Μιχαηλόβσκι στηρίζονται ὁλοκληρωτικά καί ἀποκλειστικά στό μπέρδεμα αὐτῶν τῶν ὁλότελα διαφορετικῶν κληρονομιῶν. Κι ἐπειδή ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δέν μπορεῖ νά μήν ξέρει αὐτή τή διαφορά, ἡ ἐπίθεσή του ἀποχτάει τόν ἀπόλυτα συγκεκριμένο χαρακτήρα μιᾶς ὄχι μόνον ἀνόητης, ἀλλά καί συκοφαντικῆς ἐπίθεσης. Μήπως ἡ ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» ἐπιτίθονταν εἰδικά ἐνάντια στό ναροντνικισμό; —Ὄχι, καθόλου: ἔκαναν ἐπίθεση ὄχι λιγότερο, ἄν ὄχι περισσότερο, ἐνάντια στούς διαφωτιστές γενικά, καί τό «Βέστνικ Ἐβρόπι», ἕνα ἐντελῶς ξένο πρός τό ναροντνικισμό περιοδικό, δέν εἶναι μικρότερος ἐχθρός τους ἀπό τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τῶν ναρόντνικων. Φυσικά, ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» σέ πάρα πολλά σημεῖα δέ θά συμφωνοῦσε μέ τούς ναρόντνικους ἐκείνους πού ἀπαρνήθηκαν τήν κληρονομιά κατά τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο, λχ., μέ τόν Γιοῦζοφ, εἶναι ὅμως πολύ λίγο πιθανό ὅτι θά τοῦ ἐπιτίθονταν μέ μανία καί ἐν πάσῃ περιπτώσει θά τόν ἐπαινοῦσε γιά τό γεγονός ὅτι αὐτός ξεχωρίζει ἀπό τούς ναρόντνικους, πού ἐπιθυμοῦν νά φυλάξουν τήν κληρονομιά. —Ἐπιτίθονταν ὁ κ. Ἀμπράμοφ ἤ ὁ κ. Βολίνσκι ἐνάντια στό ναροντνικισμό; —Καθόλου. Ὁ πρῶτος ἀπ' αὐτούς εἶναι καί ὁ ἴδιος ναρόντνικος· καί οἱ δυό τους ἐπιτίθονταν ἐνάντια στούς διαφωτιστές γενικά. —Ἐπιτίθονταν οἱ «ρῶσοι μαθητές» ἐνάντια στούς ρώσους διαφωτιστές; Ἀπαρνήθηκαν καμιά φορά τήν κληρονομιά πού μᾶς κληροδότησε μιά ἀπόλυτη ἐχθρότητα ἀπέναντι στόν τρόπο ζωῆς πρίν ἀπό τή μεταρύθμιση καί στά ὑπολείμματά του; —Ὄχι μόνο δέν ἐπιτίθονταν, μά, ἀπεναντίας, ξεσκέπαζαν τήν τάση τῶν ναρόντνικων, πού, ξεκινώντας ἀπό μικροαστικό φόβο ἀπέναντι στόν καπιταλισμό, ἔφταναν νά ὑποστηρίζουν ὁρισμένα ἀπ' αὐτά τά ὑπολείμματα. —Ἐπιτίθονταν καμιά φορά ἐνάντια στήν κληρονομιά, πού μᾶς κληροδότησε τά εὐρωπαϊκά ἰδανικά γενικά; —Ὄχι μόνο δέν ἐπιτίθονταν, μά, ἀντίθετα, ξεσκέπαζαν τούς ναρόντνικους, γιατί στή θέση τῶν πανευρωπαϊκῶν ἰδανικῶν ἐπινοοῦν πάνω σέ πολλά ἐξαιρετικά σπουδαῖα ζητήματα κάθε λογῆς πρωτότυπες σοβαροφανεῖς ἀνοησίες. —Ἐπιτίθονταν καμιά φορά ἐνάν-

τια στήν κληρονομιά, πού μᾶς κληροδότησε τή φροντίδα γιά τά συμφέροντα τῶν ἐργαζόμενων μαζῶν τοῦ πληθυσμοῦ; — Ὄχι μόνο δέν ἐπιτίθονταν, μά, ἀντίθετα, ξεσκέπαζαν τούς ναρόντνικους, γιατί ἡ φροντίδα τους γι' αὐτά τά συμφέροντα δέν ἦταν συνεπής (ἐπειδή συγχέουν πάρα πολύ τήν ἀγροτική ἀστική τάξη μέ τό προλεταριάτο τοῦ χωριοῦ)· γιατί τό ὄφελος ἀπ' αὐτές τίς φροντίδες ἐξασθενίζει μέ τά ὀνειροπολήματα γι' αὐτό πού θά μποροῦσε νά ὑπάρχει, ἀντί νά στρέψουν τήν προσοχή σέ κεῖνο πού ὑπάρχει· γιατί οἱ φροντίδες τους εἶναι ἐξαιρετικά περιορισμένες, ἐπειδή ποτέ τους δέν ἦταν σέ θέση νά ἐκτιμήσουν ὅπως πρέπει τίς συνθῆκες (οἰκονομικές καί ἄλλες), πού διευκολύνουν ἤ δυσκολεύουν αὐτά τά πρόσωπα νά φροντίζουν μόνα τους γιά τόν ἑαυτό τους.

Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι μπορεῖ νά μή συμφωνεῖ ὅτι τά ξεσκεπάσματα αὐτά εἶναι σωστά, καί, σά ναρόντνικος, ἀσφαλῶς, δέ θά συμφωνήσει, — τό νά μιλάει ὅμως κανείς γιά «μανιασμένες» ἐπιθέσεις ἐνάντια στήν «κληρονομιά τῆς περιόδου 1860-1880» ἀπομέρους ἀνθρώπων, πού στήν πραγματικότητα ἐπιτίθενται μέ «μανία» *μόνο ἐνάντια στό ναροντνικισμό*, τοῦ ἐπιτίθενται γιατί δέν μπόρεσε νά λύσει τά καινούργια προβλήματα, πού πρόβαλε ἡ ἱστορία μετά τή μεταρύθμιση, *στό πνεῦμα αὐτῆς τῆς κληρονομιᾶς καί χωρίς νά ἔρχεται σέ ἀντίθεση μ' αὐτή*, — τό νά λέει κανείς ἕνα τέτιο πράγμα σημαίνει ὅτι διαστρεβλώνει ἁπλούστατα τήν ὑπόθεση.

Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ἀγαναχτεῖ κατά τρόπο πάρα πολύ διασκεδαστικό, γιατί οἱ «μαθητές» συγχέουν πρόθυμα «ἐμᾶς» (δηλ. τούς δημοσιολόγους τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο») μέ τούς «ναρόντνικους» καί μέ ἄλλα πρόσωπα, πού δέν ἔχουν σχέση μέ τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» (σελ. 180). Μόνο γέλια μπορεῖ νά προκαλέσει ἡ περίεργη αὐτή προσπάθεια νά ξεχωρίσουν τόν ἑαυτό τους ἀπό τούς «ναρόντνικους», διατηρώντας ταυτόχρονα ὅλες τίς βασικές ἀντιλήψεις τῶν ναρόντνικων. Ὁ καθένας ξέρει, ὅτι ὅλοι οἱ «ρῶσοι μαθητές» χρησιμοποιοῦν τή λέξη «ναρόντνικος» καί «ναροντνικισμός» μέ τήν πλατιά ἔννοια. Κανένας δέν ξέχασε καί κανένας δέν ἀρνήθηκε ὅτι ἀνάμεσα στούς ναρόντνικους ὑπάρχουν πολλές διαφορετικές ἀποχρώσεις: οὔτε ὁ Π. Στροῦβε, οὔτε ὁ Ν. Μπέλτοφ, λχ., στά βιβλία τους δέ «συγχέανε» τόν κ. Ν. Μιχαηλόβσκι ὄχι μόνο μέ τόν κ. Β.Β., μά οὔτε καί μέ τόν κ. Γιουζακόφ, δηλ. δέ συγκάλυπταν τίς διαφορές τῶν ἀντιλήψεών τους, δέν ἀπέδιδαν στόν ἕνα τίς ἀντιλήψεις τοῦ ἄλλου. Ὁ Π. Μπ. Στροῦ-

βε μάλιστα τόνιζε ἀνοιχτά τή διαφορά τῶν ἀπόψεων τοῦ κ. Γιουζακόφ ἀπό τίς ἀπόψεις τοῦ κ. Μιχαηλόβσκι. Ἄλλο πράγμα εἶναι ν' ἀνακατεύεις μαζί τίς διάφορες ἀντιλήψεις, κι ἄλλο νά γενικεύεις καί νά βάζεις σέ μιά κατηγορία τούς συγγραφεῖς πού, παρά τίς διαφορές τους σέ πολλά ζητήματα, εἶναι ἀλληλέγγυοι πάνω σέ κεῖνα τά βασικά καί κύρια σημεῖα, ἐνάντια στά ὁποῖα ἀκριβῶς ἐξεγείρονται οἱ «μαθητές». Γιά ἕνα «μαθητή» δέν ἔχει σπουδαία σημασία νά δείξει, λχ., ὅτι εἶναι ἀκατάλληλες οἱ ἀπόψεις, πού ξεχωρίζουν κάποιον κ. Γιοῦζοφ ἀπό τούς ἄλλους ναρόντνικους: γι' αὐτόν σπουδαία σημασία ἔχει ν' ἀνατρέψει τίς ἀντιλήψεις, *πού εἶναι κοινές καί γιά τόν κ. Γιοῦζοφ καί γιά τόν κ. Μιχαηλόβσκι καί γιά ὅλους τούς ναρόντνικους γενικά,* δηλ. τή στάση τους ἀπέναντι στήν κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη τῆς Ρωσίας, τόν τρόπο πού ἀντιμετωπίζουν τά οἰκονομικά καί δημοσιολογικά ζητήματα, ξεκινώντας ἀπό τή σκοπιά τοῦ μικροπαραγωγοῦ, τή μή κατανόηση ἀπ' αὐτούς τοῦ κοινωνικοῦ (ἤ ἱστορικοῦ) ὑλισμοῦ. *Τά χαρακτηριστικά αὐτά* ἀποτελοῦν κοινό κτῆμα ἑνός ὁλόκληρου ρεύματος τῆς κοινωνικῆς σκέψης, πού ἔπαιξε μεγάλο ἱστορικό ρόλο. Σ' αὐτό τό πλατύ ρεῦμα ὑπάρχουν οἱ πιό διαφορετικές ἀποχρώσεις, ὑπάρχει δεξιά καί ἀριστερή πτέρυγα, ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πού ἔχουν κυλήσει ὥς τόν ἐθνικισμό καί τόν ἀντισημιτισμό κτλ., καί ὑπάρχουν ἄνθρωποι ἀθῶοι ἀπ' αὐτή τήν πλευρά· ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πού κρατοῦν περιφρονητική στάση ἀπέναντι σέ πολλές ὑποθῆκες τῆς «κληρονομιᾶς», καί ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού προσπαθοῦν ὅσο εἶναι δυνατό, νά περιφρουρήσουν αὐτές τίς ὑποθῆκες (δηλ. ὅσο εἶναι αὐτό δυνατό γιά ἕνα ναρόντνικο). Κανένας ἀπό τούς «ρώσους μαθητές» δέν ἀρνήθηκε αὐτές τίς διαφορές ἀποχρώσεων, κανέναν ἀπ' αὐτούς δέ θά μποροῦσε νά τόν κατηγορήσει ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ὅτι ἀπόδιδε τίς ἀπόψεις κάποιου ναρόντνικου μιᾶς ἀπόχρωσης σέ ναρόντνικο ἄλλης ἀπόχρωσης. Μιά ὅμως καί παίρνουμε θέση ἐνάντια στίς βασικές ἀντιλήψεις, *τίς κοινές* γιά ὅλες αὐτές τίς διαφορετικές ἀποχρώσεις, ποιός ὁ λόγος νά μιλᾶμε γιά τίς ἐπιμέρους διαφορές τοῦ γενικοῦ ρεύματος; Αὐτό εἶναι μιά ἐντελῶς παράλογη ἀπαίτηση! Οἱ κοινές ἀπόψεις γιά τό ρωσικό καπιταλισμό, γιά τήν ἀγροτική «κοινότητα», γιά τήν παντοδυναμία τῆς λεγόμενης «κοινωνίας» σέ συγγραφεῖς, πού δέν εἶναι καθόλου ἀλληλέγγυοι σέ ὅλα, ἀναφέρθηκαν πολλές φορές στή φιλολογία μας πολύ πρίν ἀπό τήν ἐμφάνιση τῶν «μαθητῶν», κι ὄχι μόνο ἀναφέρθηκαν,

ἀλλά καί ἐξυμνήθηκαν σάν εὐτυχής ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας. Ὁ ὅρος «ναροντνικισμός», μέ τήν πλατιά ἔννοια, χρησιμοποιόταν ἐπίσης στή φιλολογία μας πολύ πρίν ἀπό τήν ἐμφάνιση τῶν «μαθητῶν». Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ὄχι μόνο συνεργαζόταν πολλά χρόνια στό ἴδιο περιοδικό μέ τό «ναρόντνικο» (μέ τή στενή ἔννοια) κ. Β. Β., ἀλλά καί συμμεριζόταν τά πιό πάνω βασικά γνωρίσματα τῶν ἀντιλήψεών του. Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, προβάλλοντας στίς δεκαετίες 1880-1890 καί 1890-1900 ἀντιρήσεις γιά ὁρισμένα συμπεράσματα τοῦ κ. Β.Β., ἀπορίπτοντας σάν ὄχι ὀρθές τίς ἐκδρομές του στόν τομέα τῆς ἀφηρημένης κοινωνιολογίας, ὡστόσο καί στή δεκαετία 1880-1890, καί στή δεκαετία 1890-1900 διατύπωσε τήν ἐπιφύλαξη, ὅτι ἡ κριτική του δέ στρέφεται καθόλου ἐνάντια στίς οἰκονομικές ἐργασίες τοῦ κ. Β.Β., ὅτι τάσσεται ἀληλλέγγυος μαζί του ὅσον ἀφορᾶ τίς βασικές ἀντιλήψεις του γιά τό ρωσικό καπιταλισμό. Γιαυτό, ἄν τώρα οἱ στυλοβάτες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», πού ἔχουν κάνει τόσα πολλά γιά τήν ἀνάπτυξη, τή στερέωση καί τή διάδοση τῶν ναροντνικιστικῶν (μέ τήν πλατιά ἔννοια) ἀπόψεων, νομίζουν πώς θά γλυτώσουν ἀπό τήν κριτική τῶν «ρώσων μαθητῶν» μέ τήν ἁπλή δήλωση ὅτι δέν εἶναι «ναρόντνικοι» (μέ τή στενή ἔννοια), ὅτι ἀποτελοῦν μιά ὁλότελα εἰδική «ἠθικοκοινωνική σχολή», — εἶναι φυσικό τά κόλπα αὐτοῦ τοῦ εἴδους νά προκαλοῦν ἁπλῶς μιά δικαιολογημένη εἰρωνεία ἀπέναντι στούς ἀνθρώπους, τούς τόσο γενναίους καί ταυτόχρονα τόσο διπλωμάτες.

Στή σελ. 182 τοῦ ἄρθρου του ὁ κ. Μιχαηλόβσκι διατυπώνει ἐνάντια στούς «μαθητές» καί τό ἑξῆς καταπληχτικό ἐπιχείρημα. Ὁ κ. Κάμενσκι κάνει φαρμακερές ἐπιθέσεις ἐνάντια στούς ναρόντνικους[176]· αὐτό, ὅπως βλέπετε, «δείχνει ὅτι θυμώνει, πράγμα, πού δέν τοῦ ταιριάζει (sic!!*). Ἐμεῖς, οἱ "ὑποκειμενικοί γέροι", ὅπως καί οἱ "ὑποκειμενικοί νεανίες", μποροῦμε νά ἐπιτρέψουμε στόν ἑαυτό μας αὐτή τήν ἀδυναμία χωρίς νά ἔρθουμε σέ ἀντίφαση μέ τόν ἑαυτό μας. Οἱ ἐκπρόσωποι ὅμως μιᾶς θεωρίας, "πού μέ τό δίκιο της περηφανεύεται γιά τόν ἀδυσώπητο ἀντικειμενισμό της" (ἔκφραση ἑνός «μαθητῆ»), βρίσκονται σέ διαφορετική θέση».

Τί εἶναι αὐτό;! Ἄν οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τήν ἀπαίτηση οἱ ἀπόψεις γιά τά κοινωνικά φαινόμενα νά στηρίζονται στήν

---

* —ἔτσι! *Ἡ Σύντ.*

ἀδυσώπητα ἀντικειμενική ἀνάλυση *τῆς πραγματικότητας* καί τῆς πραγματικῆς ἀνάπτυξης, θά πεῖ ὅτι δέν πρέπει νά θυμώνουν;! Μά αὐτά εἶναι ἁπλῶς κολοκύθια καί πράσινα ἄλογα. Μήπως δέν ἀκούσατε, κ. Μιχαηλόβσκι, ὅτι ἕνα ἀπό τά ἐξαιρετικά πρότυπα ἀδυσώπητης ἀντικειμενικότητας στή μελέτη τῶν κοινωνικῶν φαινομένων θεωρεῖται πολύ σωστά ἡ περίφημη πραγματεία γιά τό «Κεφάλαιο»; Πολλοί ἐπιστήμονες καί οἰκονομολόγοι θεωροῦν βασική καί κύρια ἔλλειψη τῆς πραγματείας αὐτῆς ἀκριβῶς τήν ἀδυσώπητη ἀντικειμενικότητα. Κι ὅμως, σπάνια θά βρεῖτε σέ ἐπιστημονική πραγματεία τόση «καρδιά», τόσο φλογερές καί σφοδρές ἐπιθέσεις πολεμικῆς ἐνάντια στούς ἐκπροσώπους τῶν καθυστερημένων ἀπόψεων, ἐνάντια στούς ἐκπροσώπους τῶν κοινωνικῶν ἐκείνων τάξεων, πού παρεμποδίζουν, ὅπως πιστεύει ὁ συγγραφέας, τήν κοινωνική ἐξέλιξη. Ὁ συγγραφέας, πού ἔδειξε μέ ἀδυσώπητη ἀντικειμενικότητα ὅτι οἱ ἀπόψεις, λχ., τοῦ Προυντόν ἀποτελοῦν φυσική, κατανοητή καί ἀναπόφευχτη ἀντανάκλαση τῶν ἀπόψεων καί τῶν διαθέσεων τοῦ γάλλου petit bourgeois*, παρ' ὅλα αὐτά «ἐπιτίθονταν» μέ τό μεγαλύτερο πάθος, μέ ζωηρή ἀγανάχτηση ἐνάντια σ' αὐτόν τό θεωρητικό ἐκπρόσωπο τῆς μικροαστικῆς τάξης. Μήπως νομίζει ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, ὅτι ὁ Μάρξ ἐδῶ «ἀντιφάσκει μέ τόν ἑαυτό του»; Ἄν μιά ὁρισμένη θεωρία ἀπαιτεῖ ἀπό τόν κάθε κοινωνικό παράγοντα ν' ἀναλύει μέ ἀδυσώπητη ἀντικειμενικότητα τήν πραγματικότητα καί τίς σχέσεις ἀνάμεσα στίς διάφορες τάξεις, πού διαμορφώνονται πάνω στό ἔδαφος αὐτῆς τῆς πραγματικότητας, τότε μέ ποιό θαῦμα μπορεῖ νά βγάλει κανείς ἀπό δῶ τό συμπέρασμα, ὅτι ὁ κοινωνικός παράγοντας δέν πρέπει νά συμπαθεῖ τή μιά ἤ τήν ἄλλη τάξη, ὅτι αὐτό «δέν τοῦ ταιριάζει»; Εἶναι μάλιστα γελοῖο καί νά μιλάει κανείς ἐδῶ γιά χρέος, γιατί ὁ κάθε ζωντανός ἄνθρωπος *δέν μπορεῖ παρά νά τάσσεται μέ τό μέρος* τῆς μιᾶς ἤ τῆς ἄλλης τάξης (ἐφόσον ἔχει καταλάβει τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους), δέν μπορεῖ παρά νά χαίρεται γιά τήν ἐπιτυχία τῆς δοσμένης τάξης, δέν μπορεῖ παρά νά πικραίνεται γιά τήν ἀποτυχία της, δέν μπορεῖ παρά νά ἀγαναχτεῖ ἐνάντια σ' ὅσους κρατοῦν ἐχθρική στάση ἀπέναντι στήν τάξη αὐτή, ἐνάντια σ' ὅσους ἐμποδίζουν τήν ἀνάπτυξή της διαδίδοντας καθυστερημένες ἀπόψεις κτλ. κτλ. Ἡ στερη-

* —μικροαστοῦ. *Ἡ Σύντ.*

μένη ἀπό κάθε σημασία ἐπίθεση τοῦ κ. Μιχαηλόβσκι δείχνει ἁπλῶς, ὅτι ὥς τά σήμερα ἀκόμα δέν ἔχει ξεκαθαρίσει ἕνα πολύ στοιχειῶδες ζήτημα, συγκεκριμένα τή διαφορά τοῦ ντετερμινισμοῦ ἀπό τή μοιρολατρεία.

«"Τό Κεφάλαιο ἔρχεται"! — αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο — γράφει ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, — ὅμως (sic!!) τό ζήτημα εἶναι πῶς νά τό ὑποδεχτοῦμε» (σελ. 189).

Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ἀνακαλύπτει τήν Ἀμερική, μᾶς μιλάει γιά ἕνα «ζήτημα», πού οἱ «ρῶσοι μαθητές», ὅπως φαίνεται, οὔτε κάν τό σκέφτηκαν! Ἴσως ἡ αἰτία τῆς διαφωνίας τῶν «ρώσων μαθητῶν» μέ τούς ναρόντνικους νά μήν εἶναι καθόλου αὐτό τό ζήτημα! Μόνο μέ δυό τρόπους μπορεῖ «νά ὑποδεχτεῖ» κανείς τόν καπιταλισμό, πού ἀναπτύσσεται στή Ρωσία: εἴτε νά τόν θεωρήσει προοδευτικό φαινόμενο, εἴτε ὀπισθοδρομικό· εἴτε ἕνα βῆμα πρός τά μπρός πάνω στόν πραγματικό δρόμο, εἴτε παρέκκλιση ἀπό τόν πραγματικό δρόμο· εἴτε νά τόν ἐκτιμήσει ἀπό τήν ἄποψη τῆς τάξης τῶν μικροπαραγωγῶν, πού καταστρέφονται ἀπό τόν καπιταλισμό, εἴτε ἀπό τήν ἄποψη τῆς τάξης τῶν παραγωγῶν, πού δέν ἔχουν δικό τους νοικοκυριό, τῆς τάξης πού δημιουργεῖται ἀπό τόν καπιταλισμό. Μέσος δρόμος ἐδῶ δέν ὑπάρχει*. Συνεπῶς, ἄν ὁ κ. Μιχαηλόβσκι ἀπορίπτει τήν ὀρθότητα τῆς στάσης ἐκείνης ἀπέναντι στόν καπιταλισμό, στήν ὁποία ἐπιμένουν οἱ «μαθητές», θά πεῖ ὅτι υἱοθετεῖ τή στάση τῶν ναρόντνικων, πού πολλές φορές σέ προηγούμενα ἄρθρα του τήν ἔχει διατυπώσει ἀπολύτως συγκεκριμένα. Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δέν ἔκανε καί δέν κάνει καμιά συμπλήρωση, καμιά ἀλλαγή στίς παλιές του ἀπόψεις πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα, παραμένοντας ὅπως καί πρῶτα ναρόντνικος. Μά ἀπό ποῦ κι ὥς ποῦ! Δέν εἶναι ναρόντνικος, θεός φυλάξει! Εἶναι ἐκπρόσωπος τῆς «ἠθικοκοινωνιολογικῆς σχολῆς»...

«Ἄς μή μιλᾶνε, — συνεχίζει ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, — γιά κεῖνα τά μελλοντικά (;;) ἀγαθά, πού θά φέρει (;) ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ».

* Δέ μιλᾶμε, φυσικά, γιά τήν ὑποδοχή ἐκείνη, πού δέ θεωρεῖ καθόλου ἀπαραίτητο νά ἔχει γιά γνώμονα τά συμφέροντα τῆς ἐργασίας, ἤ τήν ὑποδοχή γιά τήν ὁποία ἡ γενίκευση, πού ἐκφράζεται μέ τόν ὅρο «καπιταλισμός», δέν εἶναι κατανοητή καί σαφής. Ὅσο σπουδαία σημασία κι ἄν ἔχουν στή ρωσική ζωή τά ρεύματα τῆς κοινωνικῆς σκέψης, πού ἀναφέρονται ἐδῶ, δέν ἔχουν ὅμως καμιά σχέση μέ τή διαμάχη ἀνάμεσα στούς ναρόντνικους καί στούς ἀντιπάλους τους καί δέ χρειάζεται νά τά ἀνακατεύουμε ἐδῶ.

Ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δέν εἶναι ναρόντνικος. Μόνο πού ἐπαναλαβαίνει ἀτόφια τά λάθη τῶν ναρόντνικων καί τίς λαθεμένες μέθοδες τῶν συλλογισμῶν τους. Πόσες φορές δέν ἔχει εἰπωθεῖ στούς ναρόντνικους ὅτι μιά παρόμοια τοποθέτηση τοῦ ζητήματος «γιά τό μέλλον» δέν εἶναι σωστή, ὅτι δέν πρόκειται γιά τίς «μελλοντικές», ἀλλά γιά τίς πραγματικές, τίς προοδευτικές ἀλλαγές τῶν προκεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων, πού ὑπάρχουν ἤδη, — γιά τίς ἀλλαγές πού φέρνει (κι ὄχι θά φέρει) ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία. Μεταφέροντας τό ζήτημα στήν περιοχή τοῦ «μέλλοντος», ὁ κ. Μιχαηλόβσκι μ' αὐτό στήν οὐσία θεωρεῖ σάν ἀποδειγμένες ἴσα-ἴσα ἐκεῖνες τίς θέσεις, πού ἀμφισβητοῦν οἱ «μαθητές». Θεωρεῖ σάν ἀποδειγμένο ὅτι, στήν πραγματικότητα, σ' αὐτό πού συντελεῖται μπροστά στά μάτια μας, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ *δέ φέρνει* καμιά προοδευτική ἀλλαγή στίς παλιές κοινωνικοοικονομικές σχέσεις. Ἀκριβῶς σ' αὐτό συνίσταται ἡ ναροντνικιστική ἄποψη, κι ἀκριβῶς αὐτήν καταπολεμοῦν οἱ «ρῶσοι μαθητές», ἀποδείχνοντας τό ἀντίθετο. Δέν ὑπάρχει κανένα βιβλίο ἀπ' ὅσα ἔβγαλαν οἱ «ρῶσοι μαθητές», στό ὁποῖο νά μή γινόταν λόγος καί νά μήν ἀποδειχνόταν, ὅτι ἡ ἀντικατάσταση τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλιά ἀπό τήν ἐλεύθερη μισθωτή ἐργασία στή γεωργία, ἡ ἀντικατάσταση τῆς λεγόμενης «βιοτεχνικῆς» παραγωγῆς ἀπό τήν ἐργοστασιακή εἶναι ἕνα πραγματικό φαινόμενο, πού συντελεῖται (καί μάλιστα μέ τεράστια ταχύτητα) μπροστά στά μάτια μας καί δέν εἶναι καθόλου μόνο «μελλοντικό»· ὅτι ἡ ἀντικατάσταση αὐτή εἶναι ἀπό κάθε ἄποψη προοδευτικό φαινόμενο, ὅτι καταστρέφει τή ρουτινιασμένη, κομματιασμένη, μικρή, χειρωνακτική παραγωγή, πού τή χαρακτηρίζει μιά προαιώνια ἀκινησία καί στασιμότητα· ὅτι ἀνεβάζει τήν παραγωγικότητα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας καί δημιουργεῖ ἔτσι τή δυνατότητα ν' ἀνέβει τό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν ἐργαζομένων· ὅτι δημιουργεῖ ἐπίσης τούς ὅρους, πού μετατρέπουν αὐτή τή δυνατότητα σέ ἀναγκαιότητα καί συγκεκριμένα: μετατρέπουν τόν ἐγκαταλελειμμένο «στά απόκεντρα μέρη» «προλετάριο μέ μόνιμο τόπο διαμονῆς» — μόνιμο τόσο ἀπό φυσική, ὅσο καί ἀπό ἠθική ἄποψη — σέ κινητό, μετατρέπουν τίς ἀσιατικές μορφές ἐργασίας μέ τήν ἐξαιρετικά ἀναπτυγμένη ὑποδούλωση, μέ τίς διάφορες μορφές προσωπικῆς ἐξάρτησης — σέ εὐρωπαϊκές· ὅτι «ὁ εὐρωπαϊκός τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καί αἰσθάνεσθαι δέν εἶναι λιγότερο ἀναγκαῖος (σημειῶστε το: ἀναγκαῖος. *Β. Ι.*) γιά τή χρησιμο-

ποίηση τῶν μηχανῶν μέ ἐπιτυχία, ἀπ' ὅ,τι ὁ ἀτμός, τό κάρβουνο, ἡ τεχνική»* κτλ. Ἐπαναλαβαίνουμε πώς ὅλα αὐτά λέγονται κι ἀποδείχνονται ἀπό τόν κάθε «μαθητή», ὅλα αὐτά ὅμως δέν ἔχουν, ὅπως φαίνεται, καμιά σχέση μέ τόν κ. Μιχαηλόβσκι «καί Σία»: ὅλα αὐτά γράφονται μόνο ἐνάντια στούς «ναρόντνικους», «πού δέν ἔχουν καμιά σχέση» μέ τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο». Τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» εἶναι «ἠθικοκοινωνιολογική σχολή», πού ἡ οὐσία της συνίσταται στό ὅτι διοχετεύει κάτω ἀπό μιά καινούργια σημαία τήν παλιά σαβούρα.

Ὅπως δείξαμε κιόλας πιό πάνω, καθῆκον τοῦ ἄρθρου μας εἶναι ν' ἀναιρέσει τίς πολύ διαδομένες στό φιλελεύθερο - ναροντνικιστικό τύπο ἐπινοήσεις, ὅτι οἱ «ρῶσοι μαθητές» ἀπαρνοῦνται δῆθεν τήν «κληρονομιά», ξεκόβουν ἀπό τίς καλύτερες παραδόσεις τῆς καλύτερης μερίδας τῆς ρωσικῆς κοινωνίας κτλ. Δέ θά ἦταν χωρίς ἐνδιαφέρον νά σημειώσουμε ὅτι ὁ κ. Μιχαηλόβσκι, ἐπαναλαβαίνοντας τίς τριμμένες αὐτές φράσεις, εἶπε στήν οὐσία ἀκριβῶς τό ἴδιο πού δήλωσε πολύ πιό πρίν καί πολύ πιό κατηγορηματικά ὁ «ναρόντνικος» κ. Β.Β., πού «δέν ἔχει καμιά σχέση» μέ τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο». Διαβάσατε ἀναγνῶστες τά ἄρθρα, πού δημοσίευσε ὁ ἴδιος αὐτός συγγραφέας στή «Νεντέλια»[178], ἐδῶ καί τρία χρόνια, στά τέλη τοῦ 1894, σάν ἀπάντηση στό βιβλίο τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε; Πρέπει νά ὁμολογήσω, ὅτι, κατά τή γνώμη μου, δέ χάσατε ἀπολύτως τίποτε, ἄν δέν τά διαβάσατε. Ἡ βασική ἰδέα αὐτῶν τῶν ἄρθρων εἶναι ὅτι οἱ «ρῶσοι μαθητές» κόβουν δῆθεν τά δημοκρατικά νήματα, πού περνοῦν μέσα ἀπ' ὅλα τά προοδευτικά ρεύματα τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης. Μήπως ὁ κ. Μιχαηλόβσκι δέν ἐπαναλαβαίνει τώρα τό ἴδιο, μόνο μέ κάπως διαφορετικές ἐκφράσεις, ὅταν κατηγορεῖ τούς «μαθητές» ὅτι ἀπαρνοῦνται τήν «κληρονομιά», πού ἐνάντιά της ἐπιτίθεται λυσσασμένα ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι»; Πραγματικά, ὅπως εἴδαμε, οἱ ἄνθρωποι πού ἐπινόησαν αὐτό τό πράγμα προσπαθοῦν νά φορτώσουν σέ ἄλλους τά σφάλματά τους, ἰσχυριζόμενοι ὅτι δῆθεν ἡ ὁριστική ρήξη τῶν «μαθητῶν» *μέ τό ναροντνικισμό* σημαίνει ρήξη μέ τίς καλύτερες παραδόσεις τῆς καλύτερης μερίδας τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Μήπως συμβαίνει τό ἀντίθετο, κύριοι; Μήπως αὐτή ἡ ρήξη σημαίνει ξεκαθάρισμα αὐτῶν τῶν καλύτερων παραδόσεων *ἀπό τό ναροντνικισμό;*

---

* Λόγια τοῦ Σοῦλτσε-Γκέβερνιτς στό «Schmollers Jahrbuch»[177] 1896, στό ἄρθρο του γιά τή βιομηχανία βαμβακερῶν ὑφασμάτων στά κυβερνεῖα Μόσχας καί Βλαντίμιρ.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

ΠΡΟΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑΣ «ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ»[179]

Τρία στάδια. (Έτσι θά μποροῦσε νά τιτλοφορηθεῖ τό ἀρθράκι, πού πρέπει νά μπεῖ σάν πρόλογος στή 2η ἔκδοση τῶν «καθηκόντων»). Στήν ἀρχή (ἄς ποῦμε σάν Vorwort*) λίγα λόγια γιά τήν ἀλλαγή τῶν «καθηκόντων» τόν τελευταῖο καιρό (σύγκρινε μέ ὅσα ἔχουν ἤδη γραφεῖ). «Αὔξηση τῶν κομματικῶν καθηκόντων».

I *Πρῶτο στάδιο* (ἀντίστοιχα «Καθήκοντα»). Ἀσήμαντη ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος: ἔμβρυο. Νεανική ἡλικία τῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Συνένωσή της μέ τό νόμιμο μαρξισμό. «Ἑνότητα» μέσα στή σοσιαλδημοκρατία. Στενότητα τοῦ κύλου τῶν σοσιαλδημοκρατῶν (ἕνας ὄχι πλατιά διαδομένος σοσιαλδημοκρατισμός). Ἡ κύρια προσοχή εἶναι στραμμένη στίς «ἐξωτερικές» σχέσεις τῶν σοσιαλδημοκρατῶν: δηλ. στή σχέση μέ τίς ἄλλες ἐπαναστατικές ὁμάδες (πάλη ἐνάντια στούς ναρόντνικους στό νόμιμο τύπο, — ἐνάντια στούς ναροντοβόλτσι καί στούς ναροντοπράβτσι στόν παράνομο τύπο). {Ἀπεργίες μόνο}

Ὁ «οἰκονομισμός» δέν ὑπάρχει σάν κατεύθυνση, ὑπάρχει ὅμως σάν ἔλξη πρός τήν οἰκονομική ζύμωση.

II Τεράστια ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος. Τό κίνημα αὐτό προωθεῖ στήν πρώτη γραμμή τήν ἐσωτερική πολιτική τῆς Ρωσίας. Πλατύ φοιτητικό + || (ἐξαιρετικά ἀποφασιστικό)

ἀγροτικό. || (— Διαδηλώσεις τρομοκρατία.)

* —πρόλογος. *Ἡ Σύντ.*

᾿Ακόμα μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ρήξη μέ τό νόμιμο μαρξισμό καί τόν οἰκονομισμό — (διαφορά καί τῶν δυό ρήξεων).
῾Ο οριστικός χαρακτήρας τῆς πρώτης καί ὁ πρόσκαιρος χαρακτήρας τῆς δεύτερης.
῾Η κύρια προσοχή στρέφεται στίς *ἐσωτερικές* σχέσεις τῆς σοσιαλδημοκρατίας: πόλεμος ἐνάντια στούς «κριτικούς» καί «διαχωρισμός» ἀπό τούς «οἰκονομιστές».

Τό στάδιο αὐτό *πλησιάζει, ὅπως φαίνεται, στό τέλος του.* (Διαχωρισμός ἀπό τό νόμιμο μαρξισμό, καθώς καί ἀπό τόν οἰκονομισμό).

Ταυτότητα περιεχομένου μέ τό «Τί νά κάνουμε;»*.
Ντοκουμέντο τῆς 2ης περιόδου.
Γράφτηκε ἀπ' ἀφορμή τήν ἐπικείμενη συνένωση.
Προτιμότερο ἀπ' ὅ,τι τό παρόν.
Πρόβλεψη τῆς κρίσης.

III *Τρίτο στάδιο*

Νέο βῆμα τοῦ κινήματος: ξεσηκώνεται ἡ ἀγροτιά. Τό ζήτημα τῆς ἐξέγερσης πλησιάζει ὅλο καί περισσότερο στό «absehbare Zukunft»**.

Στό ζήτημα τῶν νόμιμων μαρξιστῶν, τῶν κριτικῶν (Millerand*** καί Βέλγιο) καί τοῦ οἰκονομισμοῦ ὅλα τά οὐσιώδη ἔχουν ἀναφερθεῖ.

Οἱ ἰδιομορφίες ἐκεῖνες τοῦ περιεχομένου, πού δείχνουν ὅτι ἡ μπροσούρα ἀνήκει στή 2η περίοδο.
«ἡ ταξική πάλη εἶναι πάλη πολιτική».
«ἡ ἀδιάρρηχτη σύνδεση τῆς οἰκονομικῆς πάλης μέ τήν πολιτική πάλη»****.

Τά γεγονότα ὕστερα ἀπό τό «Τί νά κάνουμε;» —· ἀγροτικές ἐξεγέρσεις· δημιουργία *τοῦ κόμματος τῶν ἐσέρων*· ἐκδηλώσεις *τῶν ἀστῶν δημοκρατῶν(;)*

* Βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 319-494. *῾Η Σύντ.*
** —ἄμεσο μέλλον. *῾Η Σύντ.*
*** —Μιλλεράν. *῾Η Σύντ.*
**** Βλ. σέ τοῦτον τόν τόμο, σελ. 476-477. *῾Η Σύντ.*

2 «μεταμορφώσεις» τῶν παλιῶν (1897) ναροντοβόλτσι καί ναροντοπράβτσι — ἐσέροι καί φιλελεύθεροι δημοκράτες.

Ἄν αὐτός ὁ χαρακτηρισμός τοῦ νέου σταδίου εἶναι σωστός, τό ἀποτέλεσμα πρέπει νά εἶναι: περισσότερη συνοχή μέσα στούς σοσιαλδημοκράτες, περισσότερη προσοχή στίς ἐξωτερικές σχέσεις.

Ἡ βασική σκέψη πρέπει νά εἶναι αὐτή:

Τότε (1897) — τό κύριο καθῆκον ἦταν ὁ καθορισμός τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Στήν 3η περίοδο (1898 - 1902) τό κύριο καθῆκον ἦταν ὁ καθορισμός τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων τῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Τώρα προωθεῖται πάλι στήν πρώτη γραμμή τό καθῆκον τῆς ρύθμισης *τῶν ἐξωτερικῶν* σχέσεων (σοσιαλιστές - ἐπαναστάτες).

Ἀπεργίες —	Διαδηλώσεις (+τρομοκρατία)	— Ἀγροτικές «ἐξεγέρσεις»
Ἕνωση — μέ τό νόμιμο μαρξισμό	Ρήξη καί πάλη ἐναντίον του	— Γέννηση τοῦ κριτικοῦ (ἤ μέ τή βοήθεια τοῦ «κριτικοῦ»;) φιλελευθερισμοῦ *pur sang**.
Ἑνότητα — τῆς σοσιαλδημοκρατίας	Ρήξη μέ τόν οἰκονομισμό	— Πτώση (;;) τοῦ οἰκονομισμοῦ.

Γράφτηκε τό 1902 ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν Αὔγουστο

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

* —καθαρόαιμου. *Ἡ Σύντ.*

ΜΙΣΟΤΕΛΕΙΩΜΕΝΗ ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑΣ «ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ»

Πρόλογος στή δεύτερη ἔκδοση

Πέρασαν σχεδόν πέντε χρόνια ἀπό τότε πού γράφτηκε τούτη ἡ μπροσούρα. Στό διάστημα αὐτό τό ἐπαναστατικό καί ἰδιαίτερα τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό μας κίνημα πῆρε τεράστιες διαστάσεις, ἀναπτύχθηκε μέ ἀφάνταστη ταχύτητα· πολύ οὐσιώδεις ἀλλαγές ἔγιναν στήν ἐσωτερική καί στήν ἐξωτερική κατάσταση τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας· πολλά ἔδοσαν αὐτά τά χρόνια καί στόν ἴδιο τό συγγραφέα μέ τήν ἔννοια τῆς κομματικῆς (καί τῆς θεωρητικῆς καί τῆς πραχτικῆς) πείρας. Μπορεῖ νά φανεῖ παράξενη γι' αὐτό τό λόγο ἡ ἐμφάνιση τῆς δεύτερης ἔκδοσης μιᾶς μικρῆς μπροσούρας γιά τά καθήκοντα χωρίς καμιά ἀλλαγή σέ σύγκριση μέ τήν πρώτη ἔκδοση. Μήπως τά «καθήκοντα» ἀπό τότε δέν ἄλλαξαν οὔτε καί κατά ἕνα γιώτα καί ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἀντικειμενικῶν «δεδομένων» τῆς κομματικῆς ζωῆς, καί ὑποκειμενικά ἀπό τήν ἄποψη τοῦ συγγραφέα;

Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτό τό εὔλογο ἐρώτημα περιέχεται στή μπροσούρα μου «Τί νά κάνουμε;» (Stuttgart, Verlag Dietz, 1902*), ὅπου ἐκθέτονται οἱ σημερινές ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα γιά τά σημερινά «καθήκοντα» τοῦ κόμματος**. Ἡ τελευταία αὐτή μπροσούρα, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἐξηγάει γιατί ἦταν περιττές (ἴσως μάλιστα καί ἀδύνατες) οἱ συμπληρώσεις καί οἱ τροποποιήσεις σέ τούτη τήν μπροσούρα. Ἀπό τό ἄλλο μέρος,

* —Στουτγάρδη, ἐκδοτικός οἶκος Ντίτς, 1902. *Ἡ Σύντ.*

** Βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 319-494· *Ἡ Σύντ.*

ἐξηγάει ἐπίσης, πῶς μπόρεσε νά παρουσιαστεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπανέκδοσης μιᾶς παλαιᾶς (καί κατά πολύ, φυσικά, ξεπερασμένης) μπροσούρας, — ἔξω ἀπό πραχτικούς - διαφωτιστικούς σκοπούς. Ἀκριβῶς μέ τό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;» προσπάθησα νά ρίξω μιά ἀναδρομική ματιά στήν ἱστορία τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί νά καθορίσω τίς τρεῖς περιόδους ἀνάπτυξής της. Τώρα, ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, βρισκόμαστε στό τέλος τῆς 3ης καί στις ἀρχές τῆς 4ης περιόδου, καί ἐπιπρόσθετα ἡ τρίτη περίοδος εἶναι ἐποχή διασπορᾶς καί ταλαντεύσεων, πού ὀφείλονται στήν ἐξαιρετικά γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος σέ πλάτος, μέ ἀνεπαρκή ἀνάπτυξη σέ βάθος. Ἡ ὀρθότητα τῆς ἐκτίμησης αὐτῆς ἐξαρτιέται, προφανῶς, ἀπό τό ἄν ὑπῆρχε στή δεύτερη περίοδο κάτι τό λίγο-πολύ σταθερό κάτι πού «κλονίστηκε» στό ἑπόμενο στάδιο*.

Γράφτηκε τό 1902
ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν Αὔγουστο

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

* Ἐδῶ τό χειρόγραφο διακόπτεται. Ἡ τελευταία φράση τοῦ χειρογράφου εἶναι σβησμένη. *Ἡ Σύντ.*

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ ΠΟΥ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ ΠΟΥ ΑΝΑΓΟΝΤΑΙ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1895-1897, ΚΑΙ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΩΣ ΤΩΡΑ

1894-1895

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Ἕνα ἐρωτηματολόγιο γιά τή μελέτη τῶν συνθηκῶν δουλιᾶς καί ζωῆς τῶν ἐργατῶν κυκλοφοροῦσε τό χειμῶνα τοῦ 1894-1895 ἀνάμεσα στά μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», καθώς καί ἀνάμεσα στούς προπαγανδιστές τῶν ἄλλων ὁμίλων. Ὁ Μ. Α. Σίλβιν ἀναφέρει ὅτι τό ἐρωτηματολόγιο τό εἶχε γράψει ὁ Λένιν (βλ. Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1, Μόσχα, 1956, σελ. 126). Καί στίς ἀναμνήσεις τοῦ Ι. Β. Μπάμπουσκιν, πού ἀναφέρονται στό χειμώνα τοῦ 1894-1895 γίνεται λόγος γιά φυλλάδια μέ συστηματικές ἐρωτήσεις, πού ἔπαιρναν οἱ μαθητές τῶν ὁμίλων ἀπό τό δάσκαλό τους—τόν Β. Ι. Λένιν (βλ. Ἀναμνήσεις γιά τόν Β. Ι. Λένιν. Μέρος 1, Μόσχα 1956, σελ. 113-114).

Πιθανόν αὐτό τό ἐρωτηματολόγιο νά εἶχε ὑπόψη του καί ὁ Β. Ν. Κατίν Γιάρτσεφ, ὅταν ἔγραφε ὅτι χρησιμοποιοῦσε γιά τήν προπαγανδιστική του δουλιά ὁρισμένες σημειώσεις «Γιά τό μισθό ἐργασίας» γραμμένες μέ τό χέρι τοῦ Β. Ι. Λένιν (βλ. «Μπιλόγε», ρωσ. ἔκδ. 1924, τεῦχος 25, σελ. 111).

1895

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ «ΡΑΜΠΟΤΣΕΓΕ ΝΤΙΕΛΟ»

Γιά ἕνα χειρόγραφο τοῦ Λένιν μέ τό περιεχόμενο τοῦ πρώτου φύλλου τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο» καί τήν ἀγγελία ὅτι ἡ ἐφημερίδα δέ θά ἐκδίδεται σέ τακτές προθεσμίες, ἀλλά ἀνάλογα μέ τό ὑλικό πού θά συγκεντρώνεται, γίνεται λόγος στήν «Ἀναφορά σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὁμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετρούπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες" (βλ. Συλλογή ὑλικῶν καί ἄρθρων. Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεσκι Ἀρχίβ». Μέρος Ι [Μόσχα], 1921, σελ. 125) καί τά πραχτικά τῆς ἀνάκρισης τοῦ Β. Ι. Λένιν στίς 30 τοῦ Μάρτη (11 τοῦ Ἀπρίλη) 1896 (βλ. Ἔγγραφα τοῦ Ἰνστιτούτου Λένιν. Ι. Μόσχα, 1927, σελ. 129-130).

ΑΡΘΡΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΡΑΜΠΟΤΣΕΓΕ ΝΤΙΕΛΟ»

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ (ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ)

Τό ἄρθρο αὐτό, ὅπως ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν στήν ἐργασία «Τί νά κάνουμε;», «περιέγραφε τά ἱστορικά καθήκοντα τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς Ρωσίας καί στό κέντρο τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἔβαζε τό ζήτημα τῆς κατάχτησης τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 348).

Τό ἄρθρο αὐτό τελείωνε, ὅπως σημειώνεται στήν «Ἀναφορά σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὁμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετρούπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες", μέ τά παρακάτω λόγια: «Κι ἔτσι, ἀγώνας ἐνάντια στόν ἐργοστασιάρχη γιά ἀνθρώπινους ὅρους ζωῆς, ἀγώνας ἐνάντια στήν αὐθαιρεσία καί στήν παντοδυναμία τῆς κυβέρνησης· ἐργάτες, ἑνωθεῖτε καί παλαῖψτε ὅλοι μαζί καί ἐπίμονα γιά τή μεγάλη ὑπόθεση». Ὅτι τό ἄρθρο αὐτό εἶναι τοῦ Λένιν φαίνεται καί ἀπ' ὅσα λένε ὁ Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καί ὁ Μ. Α. Σίλβιν (βλ. Συλλογή ὑλικῶν καί ἄρθρων, Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεσκι Ἀρχίβ». Μέρος Ι. [Μόσχα], 1921. σελ. 125, 247-248· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος Ι, Μόσχα, 1956, σελ. 128).

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Πληροφορίες γιά τό ἄρθρο-νεκρολογία «Φρίντριχ Ἔνγκελς» ὑπάρχουν στήν «Ἀναφορά σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὁμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετρούπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες"». Ὅτι τό ἄρθρο εἶναι τοῦ Β. Ι. Λένιν τό ἀναφέρουν ὁ Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καί ὁ Μ. Α. Σίλβιν (βλ. Συλλογή ὑλικῶν καί ἄρθρων. Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεσκι Ἀρχίβ». Μέρος Ι. [Μόσχα], 1921, σελ. 125, 247-248· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1. Μόσχα, 1956, σελ. 128). Ἴσως νά ἦταν συνοπτική ἔκθεση τοῦ ἄρθρου, πού δημοσιεύτηκε στή συλλογή «Ραμπότνικ» τεῦχος 1-2 τοῦ 1896 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 1-14).

Η ΑΠΕΡΓΙΑ ΤΟΥ 1895 ΣΤΟ ΓΙΑΡΟΣΛΑΒΛ

Ἡ πληροφορία ὅτι τό ἄρθρο αὐτό εἶναι τοῦ Β. Ι. Λένιν, ὑπάρχει στήν «Ἀναφορά σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὁμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετρούπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες"» καί στίς ἀναμνήσεις τοῦ Μ. Α. Σίλβιν (βλ. Συλλογή ὑλικῶν καί ἄρθρων. Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεσκι Ἀρχίβ» Μέρος Ι. [Μόσχα], 1921, σελ. 127· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1. Μόσχα, 1956, σελ. 128). Τό ἄρθρο ἀναφέρεται ἐπίσης καί στά πραχτικά τῆς ἀνάκρισης τοῦ Β. Ι. Λένιν στίς 21 τοῦ Δεκέμβρη 1895 (2 τοῦ Γενάρη 1896) (βλ. Ἔγγραφα τοῦ Ἰνστιτούτου Λένιν. Ι. Μόσχα, 1927, σελ. 128).

Η ΑΠΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΩΝ ΣΤΟ ΙΒΑΝΟΒΟ-ΒΟΖΝΕΣΕΝΣ ΚΑΙ Η ΑΠΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΕΝΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΥ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΠΑΠΟΥΤΣΙΩΝ

Οἱ πληροφορίες ὅτι αὐτά τά ἄρθρα εἶναι τοῦ Λένιν, ὑπάρχουν στήν «'Αναφορά σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὁμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετρούπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες"» (βλ. Συλλογή ὑλικῶν καί ἄρθρων. Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεσκι 'Αρχίβ». Μέρος Ι. [Μόσχα], 1921, σελ. 126, 127). Στήν ἀνάκριση τῆς 30 τοῦ Μάρτη (11 τοῦ 'Απρίλη) 1896 ὁ Β. Ι. Λένιν ἐπιβεβαίωσε ὅτι τά χειρόγραφα αὐτά τά ἔγραψε ὁ ἴδιος (βλ. Ἔγγραφα τοῦ Ἰνστιτούτου Λένιν. Ι. Μόσχα, 1927, σελ. 129-130).

1896

ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑΤΙΚΗ ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ

Ὅτι ἡ μία ἀπό τίς τρεῖς παραλλαγές τῆς πρωτομαγιάτικης προκήρυξης ἀνήκει στόν Β. Ι. Λένιν τό ἀναφέρει ὁ Μ. Α. Σίλβιν (βλ. περιοδ. «Κάτεργα καί ἐξορία», ρωσ. ἔκδ., 1934, τεῦχος 1, σελ. 110, 113). Τήν προκήρυξη τήν εἶχε στείλει ὁ Β. Ι. Λένιν ἀπό τή φυλακή τό 1896 καί τή διάβασε ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια ὅταν συζητήθηκε ἀπό τά μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Δέν τυπώθηκε.

ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ «ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΠΕΡΓΙΕΣ»

Τήν μπροσούρα τήν ἔστειλε ὁ Β. Ι. Λένιν στίς ἀρχές τοῦ 1896 ἀπό τή φυλακή. Γιά συνωμοτικούς λόγους ἡ μπροσούρα εἶχε γραφεῖ μέ γάλα· ἀποκρυπτογραφήθηκε καί ἀντιγράφηκε ἀπό τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Στίς ἀρχές τοῦ Μάη 1896 ἡ μπροσούρα δόθηκε στό παράνομο τυπογραφεῖο τῆς Λάχτα τῆς «Ὁμάδας τῶν ναροντοβόλτσι», καί ἑτοιμαζόταν ἡ στοιχειοθέτησή της. Δέν στάθηκε, ὅμως, δυνατό νά τυπωθεῖ γιατί ἡ τσαρική κυβέρνηση ἔσπασε τό τυπογραφεῖο στίς 24 τοῦ Ἰούνη (6 τοῦ Ἰούλη) 1896.

Γιά τή μπροσούρα αὐτή γίνεται λόγος στίς ἀναμνήσεις τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια, τῆς Α. Ι. Οὐλιάνοβας-Ἐλιζάροβας, τοῦ Π. Φ. Κουντέλι καί ἄλλων (βλ. τό περιοδικό «Τβόρτσεστβο», ρωσ. ἔκδ. 1920, τεῦχος 7-10, σελ. 6· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1, Μόσχα 1956, σελ. 39. Π. Κουντέλι. Οἱ ναροντοβόλτσι στό σταυροδρόμι. Λένινγκραντ, 1925, σελ. 27).

ΔΟΚΙΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ XIX ΑΙΩΝΑ

Μνεία γιά τό χειρόγραφο αὐτό γίνεται στήν αἴτηση τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ ἡμερομηνία 2 (14) τοῦ Δεκέμβρη 1896, πού ὑποβλήθηκε στόν εἰσαγγελέα τοῦ Πρωτοδικείου Πετρούπολης καί φυλάγεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

1897

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

Γιά τό πρόγραμμα αὐτό γίνεται λόγος σ' ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό γράμμα τοῦ Β. Ι. Λένιν πρός τή Μ. Ι. Οὐλιάνοβα, μέ ἡμερομηνία 3 (15) τοῦ Ἰούλη 1897, πού ὑπάρχει στούς φακέλους τῆς Διεύθυνσης Χωροφυλακῆς Μόσχας. στό ἀπόσπασμα αὐτό λέγεται, ὅτι «στό γράμμα παρατίθεται ἕνα πρόγραμμα μαθημάτων γιά τή μελέτη τοῦ μαρξισμοῦ· μεταξύ τῶν πηγῶν ὑποδείχνονται διάφορα ὄργανα τῆς σοσιαλδημοκρατίας, ὅπως ἡ "Vorwärts" καί τό "Neue Zeit"» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 463).

1895-1897

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΔΙΚΟΥΣ ΤΟΥ

Πληροφορίες γιά πολλά γράμματα στούς δικούς του, πού δέν ἔφτασαν ὡς ἐμᾶς, βρίσκουμε στή διασωμένη ἀλληλογραφία τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ τούς δικούς του καί στίς ἀναμνήσεις τῆς Α. Ι. Οὐλιάνοβας-Ἐλιζάροβας καί τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 12, 14, 16, 27, 31, 32, 36, 44, 53, 54, 57, 60, 69, 463· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1. Μόσχα, 1956, σελ. 35-38, 80-81).

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ Π. Μπ. ΑΞΕΛΡΟΝΤ, Γ. Μ. ΚΡΖΙΖΑΝΟΒΣΚΙ, Ι. Χ. ΛΑΛΑΓΙΑΝΤΣ, Π. Π. ΜΑΣΛΟΦ, Λ. ΜΑΡΤΟΦ, Α. Π. ΣΚΛΙΑΡΕΝΚΟ, Π. Μπ. ΣΤΡΟΥΒΕ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

Γιά τήν ἀλληλογραφία αὐτή γίνεται λόγος στά διασωμένα γράμματα τοῦ Β. Ι. Λένιν πρός τούς δικούς του, στίς ἀναμνήσεις τῆς Α. Ι. Οὐλιάνοβας-Ἐλιζάροβας, τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια, τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, τοῦ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, τοῦ Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καί ἄλλων (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 57, 59, 6., 69· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1, Μόσχα, 1956, σελ. 35-38, 80-81, 112, 154-155, 156-157, 227. Ἀλληλογραφία τοῦ Γ. Μ. Πλεχάνοφ καί τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ. Τόμ. Ι. Μόσχα, 1925, σελ. 275· Γ. Μάρτοφ. Σημειώσεις ἑνός σοσιαλδημοκράτη. Μόσχα, 1924, σελ. 325, 328-330, 331-332).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΠΟΥ ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥΣ ΠΗΡΕ ΜΕΡΟΣ Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

1895

Ἄρθρα γιά τό 1ο φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο» (βλ. Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Ἀναμνήσεις γιά τόν Λένιν. Μόσχα, 1957, σελ. 19).

Ἀνταποκρίσεις γιά τή μή περιοδική συλλογή «Ραμπότνικ» (βλ. Β. Ι. Λένιν. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 34ος, σελ. 1-2, 3. Παλιός μπολσεβίκος. Συλλογή 2 (5). Μάρτης-Ἀπρίλης. Μόσχα, 1933, σελ. 134· περιοδικό «Κάτεργα καί Ἐξορία», ρωσ. ἔκδ., 1934, τεῦχος 1, σελ. 101-102).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΕΙ ΑΠΟ ΤΟΝ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

1895

Μετάφραση τοῦ ἄρθρου «Φρίντριχ Ἕνγκελς» ἀπό τήν ἐφημερίδα «Neue Revue» τῆς Βιένης, ἀρ. φύλλου 33, τῆς 14 τοῦ Αὐγούστου 1895.

Γιά τή μετάφραση αὐτή γίνεται λόγος στά πρακτικά τῆς ἀνάκρισης τοῦ Β. Ι. Λένιν στίς 30 τοῦ Μάρτη (11 τοῦ Ἀπρίλη) 1896 (βλ. Ἔγγραφα τοῦ Ἰνστιτούτου Λένιν. Ι. Μόσχα, 1927, σελ. 129-130) καί στήν «Ἀναφορά γιά τήν ὑπόθεση τῶν ἐγκληματικῶν ὁμίλων, πού ἐμφανίστηκαν στά 1894 καί 1895 στήν Πετρούπολη καί ἀποτελοῦνταν ἀπό πρόσωπα, αὐτοκαλούμενα "σοσιαλδημοκράτες"» (βλ. Συλλογή ὑλικῶν καί ἄρθρων. Σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορίτσεσκι Ἀρχίβ». Μέρος Ι. [Μόσχα], 1921, σελ. 128). Τό χειρόγραφο δέ βρέθηκε.

1896-1897

Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Μπύχερ «Ἡ προέλευση τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας (Διάλεξη, πού ἔγινε σάν ἐναρκτήριο μάθημα στήν Ἀνώτερη τεχνική σχολή τῆς Καρλσρούης, στίς 13 τοῦ Ὀχτώβρη 1890»). Τό χειρόγραφο φυλάγεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΠΟΥ ΠΙΘΑΝΟΝ ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΟΝ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

Τό ἄρθρο «Ἐμπιστευτικό γράμμα τοῦ κυρίου Ντουρνοβό πρός τόν Πομπεντονόστσεφ», πού δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα «Vorwärts» στίς 15 τοῦ Σεπτέμβρη 1895.

Ὑποθέσεις ὅτι ὁ Β. Ι. Λένιν ἴσως νά συνεργαζόταν στήν ἐφημερίδα «Vorwärts» τό 1895 διατυπώθηκαν ἐπανειλημμένα στό σοβιετικό τύπο (βλ. περιοδικά (Βοίνστβουγιουστσι Ματεριαλίστ», ρωσ. ἔκδ., 1925, τεῦχος 4, σελ. 208, 213. «Λέτοπισι Μαρξίσμα», ρωσ. ἔκδ. 1926, τεῦχος 1, σελ. 87-89).

Τό ἄρθρο «Ἐμπιστευτικό γράμμα τοῦ κυρίου Ντουρνοβό πρός τόν Πομπεντονόστσεφ» ἀπό ἄποψη περιεχομένου πλησιάζει πρός τό ἄρθρο «Τί σκεφτονται οἱ ὑπουργοί μας», πού δημοσιεύεται σέ τοῦτο τόν τόμο (βλ. σελ. 79-84). Οἱ περικοπές καί στά δυό ἄρθρα συμπίπτουν. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, στό ἄρθρο τῆς «Vorwärts» θίγεται τό ζήτημα τῆς νομιμοποίησης τῆς δράσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν· τό ζήτημα αὐτό πιό λεπτομερειακά ἀναλύεται ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στό ἄρθρο «Ἕνα φλέγον ζήτημα» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 201-206).

Τό Ἰνστιτοῦτο μάρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ δέ διαθέτει ἄλλα πιό σημαντικά στοιχεῖα, πού νά ἐπιβεβαιώνουν ὅτι τό ἄρθρο ἀνήκει στόν Β. Ι. Λένιν, γιατί δέν ὑπάρχει ἀρχεῖο τῆς ἐφημερίδας «Vorwärts».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Τό ἄρθρο-νεκρολογία *«Φρίντριχ Ἔνγκελς»* γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν τό φθινόπωρο τοῦ 1895 καί δημοσιεύτηκε στή συλλογή «Ραμπότνικ», τεῦχος 1-2, πού βγῆκε ὄχι νωρίτερα ἀπό τό Μάρτη τοῦ 1896.

«Ραμπότνικ» («Ἐργάτης») — συλλογή πού ἐξέδιδε σέ μή περιοδικά διαστήματα στό ἐξωτερικό στά χρόνια 1896-1899 ἡ «Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» μέ ἐπιμέλεια τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Πρωτεργάτης τῆς ἔκδοσης τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ» ἦταν ὁ Λένιν. Τόν καιρό τῆς παραμονῆς του στό ἐξωτερικό τό 1895 ὁ Λένιν συμφώνησε μέ τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ καί τόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ νά βγάζει καί νά ἐπιμελεῖται τή συλλογή ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Ὅταν γύρισε στή Ρωσία, ὁ Λένιν ἔκανε μεγάλη δουλιά γιά τήν ὀργάνωση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς ἔκδοσης αὐτῆς καί τόν ἐφοδιασμό τῆς συλλογῆς μέ ἄρθρα καί ἀνταποκρίσεις ἀπό τή Ρωσία. Ὡς τή σύλληψή του, τό Δεκέμβρη τοῦ 1895, ὁ Λένιν ἑτοίμασε καί ἔστειλε στή σύνταξη τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ» τό ἄρθρο νεκρολογία «Φίντριχ Ἔνγκελς» καί κάμποσες ἀνταποκρίσεις· μερικές ἀπό αὐτές (τοῦ Α. Α. Βανέγεφ, τοῦ Μ. Α. Σίλβιν, τοῦ Σ. Π. Σεστέρνιν) δημοσιεύτηκαν στό τεῦχος 1-2 καί στό τεῦχος 5-6 τῆς συλλογῆς.
Βγῆκαν συνολικά 6 τεύχη τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ» (τρία διπλά τεύχη καί 10 τεύχη τοῦ περιοδικοῦ «Λιστόκ "Ραμπότνικα"».—*1*.

[2] Οἱ στίχοι, πού παραθέτει ὁ Β. Ι. Λένιν σάν ἐπίγραμμα στό ἄρθρο «Φρίντριχ Ἔνγκελς», εἶναι παρμένοι ἀπό τό ποίημα τοῦ Ν. Α. Νεκράσοφ «Στή μνήμη τοῦ Ντομπρολιοῦμποφ» (βλ. Ν. Α. Νεκράσοφ. Πλήρης συλλογή ἔργων καί γραμμάτων, ρωσ. ἔκδ., τόμ ΙΙ, 1948, σελ. 200).—*5*.

[3] Φ. Ἔνγκελς. Πρόλογος στό βιβλίο «ὁ Πόλεμος τῶν χωρικῶν στή Γερμανία» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δύο τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 604). — *8*.

[4] Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 231-517. — *8*.

5 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 3-230. — *10.*

6 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό περιοδικό *«Deutsch - Französische Jahrbücher»*. («Γερμανο-γαλλικά Χρονικά»), πού ἔβγαινε στό Παρίσι κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Α. Ροῦγκε στά γερμανικά. Βγῆκε μόνο τό πρῶτο, διπλό, τεῦχος τό Φλεβάρη τοῦ 1844. Σ' αὐτό δημοσιεύτηκαν τά ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ «Σχετικά μέ τό ἑβραϊκό ζήτημα», «Κριτική τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, Εἰσαγωγή», καθώς καί τά ἔργα τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Δοκίμιο κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» καί «Ἡ κατάσταση τῆς Ἀγγλίας. *Θωμᾶς Καρλάυλ. "Τό παρελθόν καί τό παρόν"»* (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 382-413, 414-429, 544-571, 572-597) πού δείχνουν τό ὁριστικό πέρασμα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς στόν ὑλισμό καί στόν κομμουνισμό.

Κύρια αἰτία τῆς διακοπῆς τῆς ἔκδοσης τοῦ περιοδικοῦ ἦταν οἱ διαφωνίες τοῦ Μάρξ μέ τόν ἀστό ριζοσπάστη Ροῦγκε πάνω σέ ζητήματα ἀρχῶν. — *10.*

7 Πρόκειται γιά τήν ἐργασία τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Δοκίμιο κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 544-571). — *10.*

8 *«Ἕνωση τῶν κομμουνιστῶν»*—ἡ πρώτη διεθνής ὀργάνωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου. Πρίν ἀπό τή δημιουργία τῆς «Ἕνωσης» ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἔκαναν σημαντική δουλιά γιά τήν ἰδεολογική καί ὀργανωτική συσπείρωση τῶν σοσιαλιστῶν καί τῶν ἐργατῶν ὅλων τῶν χωρῶν. Στίς ἀρχές τοῦ 1847 ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς προσχώρησαν στή μυστική γερμανική ἑταιρία «Ἕνωση τῶν δικαίων». Στίς ἀρχές τοῦ Ἰούνη τοῦ 1847 ἔγινε στό Λονδίνο τό συνέδριο τῆς «Ἕνωσης τῶν δικαίων», καί σ' αὐτό ἡ ἑταιρία μετονομάστηκε σέ «Ἕνωση τῶν κομμουνιστῶν». Τό προηγούμενο ἀόριστο σύνθημα — «Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδέρφια!»—ἀντικαταστάθηκε μέ τό μαχητικό διεθνιστικό σύνθημα—«Προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν, ἑνωθεῖτε!».

Ἡ «Ἕνωση τῶν κομμουνιστῶν» ἔβαλε γιά σκοπό της τήν ἀνατροπή τῆς ἀστικῆς τάξης, τήν ἐξάλειψη τῆς παλιᾶς, τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, πού στηρίζεται στόν ἀνταγωνισμό τῶν τάξεων, καί τή δημιουργία μιᾶς νέας κοινωνίας χωρίς τάξεις καί ἀτομική ἰδιοχτησία. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς πῆραν μέρος στίς ἐργασίες τοῦ δεύτερου συνεδρίου τῆς «Ἕνωσης», πού ἔγινε στό Λονδίνο τό Νοέμβρη-Δεκέμβρη τοῦ 1847 καί μέ ἐντολή τοῦ συνεδρίου ἔγραψαν τό πρόγραμμα τῆς «Ἕνωσης» — τό «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος», πού δημοσιεύτηκε τό Φλεβάρη τοῦ 1848. Ἡ «Ἕνωση τῶν κομμουνιστῶν» ἔπαιξε μεγάλο ἱστορικό ρόλο σάν σχολειό, προλετάριων ἐπαναστατῶν, σάν ἔμβρυο τοῦ προλεταριακοῦ κόμματος, σάν πρόδρομος τῆς Διεθνοῦς Ἕνωσης τῶν Ἐργατῶν (τῆς Ι Διεθνοῦς)· ἔζησε ὥς τό Νοέμβρη τοῦ 1852. Ἡ ἱστορία τῆς «Ἕνωσης» δίνεται στό ἄρθρο τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Γιά τήν ἱστορία τῆς Ἕνωσης τῶν κομμουνιστῶν» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, ρωσ. ἔκδ. τόμ. II, 1955, σελ. 320-338). — *10.*

9 Ἡ *«Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου»* («Neue Rheinische Zeitung») ἔβγαινε

στήν Κολωνία άπό τήν 1 τοῦ Ἰούνη 1848 ὥς τίς 19 τοῦ Μάη 1849. Καθοδηγητές τῆς ἐφημερίδας ἦταν ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Φ. Ἔνγκελς, ἀρχισυντάχτης — ὁ Μάρξ. Σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Λένιν, ἡ ἐφημερίδα ἦταν «τό καλύτερο, τό ἀπαράμιλλο ὄργανο τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος σελ. 64), ἔπαιξε τό ρόλο διαπαιδαγωγητῆ τῶν λαϊκῶν μαζῶν, τίς ξεσήκωνε στήν πάλη ἐνάντια στήν ἀντεπανάσταση, ἀσκοῦσε ἐπιρροή σ' ὅλη τή Γερμανία. Ἡ ἀποφασιστική καί ἀδιάλλαχτη στάση τῆς «Νέας Ἐφημερίδας τοῦ Ρήνου», ὁ μαχητικός διεθνισμός της ἀπό τούς πρώτους ἀκόμα μῆνες τῆς ὕπαρξής της προκάλεσαν τόν κατατρεγμό της ἀπό τό φεουδαρχικό-μοναρχικό καὶ φιλελεύθερο ἀστικό τύπο, καθώς καί διώξεις ἀπό τήν κυβέρνηση. Ἡ ἀπέλαση τοῦ Μάρξ ἀπό τήν πρωσσική κυβέρνηση καί οἱ διωγμοί ἐνάντια στούς ἄλλους συντάχτες στάθηκαν ἡ αἰτία νά διακοπεῖ ἡ ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας. Γιά τή «Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου» βλ. τό ἄρθρο τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ὁ Μάρξ καί ἡ "Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου" (1848-1849)» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 311-319). — *11.*

[10] Πρόκειται γιά τό βιβλίο τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ἀντι-Ντύρινγκ. Ἡ ἀνατροπή τῆς ἐπιστήμης ἀπό τόν κύριο Εὐγένιο Ντύρινγκ». — *12.*

[11] Μέ τόν τίτλο αὐτό βγῆκε στή ρωσική ἔκδοση τό 1892 ἡ ἐργασία τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό τήν οὐτοπία στήν ἐπιστήμη», πού εἶχε σά βάση της τρία κεφάλαια ἀπό τό βιβλίο τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ἀντι-Ντύρινγκ» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 107-145). — *12.*

[12] Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 160-310. — *12.*

[13] Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δύο τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ II, 1955, σελ. 339-382. — *12.*

[14] Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό ἄρθρο τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ἡ ἐξωτερική πολιτική τοῦ ρωσικοῦ τσαρισμοῦ», πού δημοσιεύτηκε στά δυό πρῶτα τεύχη τοῦ «Σοτσιαλ-Ντεμοκράτ» μέ τό τίτλο «Ἡ ἐξωτερική πολιτική τοῦ ρωσικοῦ βασιλείου» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. XVI, μέρος II, 1936, σελ. 3-40).

«Σοτσιαλ-Ντεμοκράτ»— φιλολογικο-πολιτική ἐπιθεώρηση· τήν ἔβγαζε ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» στό ἐξωτερικό (Λονδίνο — Γενεύη) στά χρόνια 1890-1892· ἔπαιξε μεγάλο ρόλο γιά τή διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία· βγῆκαν συνολικά τέσσερα τεύχη. Κύριοι συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ «Σοτσιαλ-Ντεμοκράτ» ἦταν ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὁ Π. Μπ. Ἀξερλόντ καί ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς. — *12.*

[15] Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τά ἄρθρα τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 504-587). — *12.*

16 Πρόκειται γιά τό ἄρθρο τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Γιά τίς κοινωνικές σχέσεις στή Ρωσία» καί τόν ἐπίλογο στό ἄρθρο αὐτό, πού συμπεριλήφτηκαν στό βιβλίο «Ὁ Φρίντριχ Ἔνγκελς γιά τή Ρωσία». Γενεύη 1894 (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. XV. 1933, σελ. 251-264. τόμ. XVI, μέρος II, 1936, σελ. 388-401). — *12*.

17 *Τέταρτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου»* ὀνομάζει ὁ Λένιν, σύμφωνα μέ τήν ὑπόδειξη τοῦ Φ. Ἔνγκελς, τό ἔργο τοῦ Κ. Μάρξ «Θεωρίες γιά τήν ὑπεραξία», πού γράφτηκε τό 1862-1863. Στόν πρόλογο τοῦ δεύτερου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» ὁ Ἔνγκελς ἔγραφε: «Ἐπιφυλάσσομαι νά δημοσιεύσω τό κριτικό μέρος αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου (τῶν «θεωριῶν γιά τήν ὑπεραξία».*Σύντ.)* σάν IV τόμο τοῦ "Κεφαλαίου", ἀφοῦ ἀφαιρέσω τά πολυάριθμα σημεῖα πού ἐξαντλοῦνται στούς τόμους II καί III» (Κ. Μάρξ «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 2). Ὁ Ἔνγκελς ὅμως δέν πρόφτασε νά προετοιμάσει τήν ἔκδοση τοῦ IV τόμου τοῦ «Κεφαλαίου». Οἱ «Θεωρίες γιά τήν ὑπεραξία» πρωτοδημοσιεύτηκαν στά γερμανικά μέ ἐπιμέλεια τοῦ Κ. Κάουτσκι τό 1905, 1910. Στήν ἔκδοση αὐτή παραβιάστηκαν οἱ βασικές ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς δημοσίευσης τοῦ κειμένου καί διαστρεβλώθηκαν μιά σειρά θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ.

Τό Ἰνστιτοῦτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ βγάζει νέα ἔκδοση τῆς ἐργασίας «Θεωρίες γιά τήν ὑπεραξία » (IV τόμος τοῦ «Κεφαλαίου») σέ τρία μέρη σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο τοῦ 1862-1863 (βλ. Κ. Μάρξ. «Θεωρίες γιά τήν ὑπεραξία» ρωσ. ἔκδ., (IV τόμος τοῦ «Κεφαλαίου»), μέρος I, 1955· μέρος II, 1957). — *12*.

18 Πρόκειται γιά τό γράμμα τοῦ Φ. Ἔνγκελς πρός τόν Ι. Φ. Μπέκκερ τῆς 15 τοῦ Ὀχτώβρη 1884 (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. XXVII, 1935, σελ. 415). — *12*.

19 *«Διεθνής ἕνωση τῶν ἐργατῶν»* — Διεθνής ἑταιρία τῶν Ἐργατῶν (I Διεθνής) — ἡ πρώτη διεθνής ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου· ἱδρύθηκε ἀπό τόν Κ. Μάρξ τό 1864 στή διεθνῆ ἐργατική σύναξη, πού συγκλήθηκε στό Λονδίνο ἀπό ἄγγλους καί γάλλους ἐργάτες. Ἡ δημιουργία τῆς I Διεθνοῦς εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπίμονης πολύχρονης πάλης τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς γιά ἕνα ἐπαναστατικό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὅπως τόνιζε ὁ Β. Ι. Λένιν, ἡ I Διεθνής «ἔβαλε τά θεμέλια τῆς διεθνοῦς ὀργάνωσης τῶν ἐργατῶν γιά τήν προετοίμασία τῆς ἐπαναστατικῆς τους ἐφόδου ἐνάντια στό κεφάλαιο», «ἔβαλε τά θεμέλια τῆς προλεταριακῆς, τῆς διεθνοῦς πάλης γιά τό σοσιαλισμό» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 29ος, σελ. 280, 281).

Κεντρικό καθοδηγητικό ὄργανο τῆς I Διεθνοῦς ἦταν τό Γενικό συμβούλιο τῆς Διεθνοῦς Ἕνωσης τῶν Ἐργατῶν, μέ μόνιμο μέλος του τόν Κ. Μάρξ. Ὑπερνικώντας τίς μικροαστικές ἐπιρροές καί τίς σεκταριστικές τάσεις, πού κυριαρχοῦσαν τότε στό ἐργατικό κίνημα (τρεϊντ-γιουνιονισμός στήν Ἀγγλία, προυντονισμός καί ἀναρχισμός στίς λατινικές χῶρες), ὁ Μάρξ συσπείρωνε γύρω του τά πιό συνειδητά μέλη τοῦ Γενικοῦ συμβουλίου (Φ. Λέσσνερ, Ε. Ντυπόν, Γ. Γιούνγκ κ. ἄ.). Ἡ Ι. Διεθνής καθοδηγοῦσε τήν οἰκονομική καί πολιτική πάλη τῶν ἐργατῶν τῶν διάφορων χωρῶν καί ἑδραίωνε τή διεθνή τους ἀλληλεγγύη. Τεράστιος

εἶναι ὁ ρόλος τῆς Ι Διεθνοῦς στό ἔργο τῆς διάδοσης τοῦ μαρξισμοῦ, τῆς συνένωσης τοῦ μαρξισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα.

Μετά τήν ἧττα τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ μπῆκε στήν ἐργατική τάξη τό καθῆκον τῆς δημιουργίας μαζικῶν ἐθνικῶν κομμάτων μέ βάση τίς ἀρχές, πού διατύπωσε ἡ Ι Διεθνής. «Παίρνοντας ὑπόψη τήν κατάσταση πραγμάτων στήν Εὐρώπη — ἔγραφε τό 1873 ὁ Κ. Μάρξ — θεωρῶ ὁπωσδήποτε ὠφέλιμο νά τεθεῖ σέ δεύτερη μοίρα ἡ ἐπίσημη ὀργάνωση τῆς Διεθνοῦς» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά γράμματα, 1953, σελ. 288). Τό 1876 στή συνδιάσκεψη τῆς Φιλαδέλφειας ἡ Ι Διεθνής διαλύθηκε ἐπίσημα. — *12.*

[20] Βλ. Κ. Μάρξ. «Προσωρινό καταστατικό τῆς Ἕνωσης», «Γενικό καταστατικό τῆς Διεθνοῦς Ἕνωσης τῶν Ἐργατῶν»· Φ. Ἔνγκελς. Πρόλογος στή γερμανική ἔκδοση τοῦ 1890 τοῦ «Μανιφέστου τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, ρωσ. ἔδ., τόμ. XIII, μέρος I, 1936, σελ. 13· Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, τόμ. I, 1955, σελ. 6 καί 344). — *14.*

[21] Ἡ μπροσούρα *«Ἑρμηνεία τοῦ νόμου γιά τά πρόστιμα πού εἰσπράττουν ἀπό τούς ἐργάτες στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια»* γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν τό φθινόπωρο τοῦ 1895. Τυπώθηκε τό Δεκέμβρη σέ τρεῖς χιλιάδες ἀντίτυπα στό λεγόμενο τυπογραφεῖο τῆς Λάχτα, στήν Πετρούπολη, παράνομο τυπογραφεῖο τῆς «Ὁμάδας τῶν ναροντοβόλτσι» πού τότε διατηροῦσε ἐπαφή μέ τήν ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» καί τύπωνε τίς ἐκδόσεις της. Τό χειρόγραφο τῆς μπροσούρας δέ διασώθηκε, κάηκε μετά τή στοιχειοθέτηση, ὅπως καίγονταν καί ὅλα τά χρησιμοποιημένα χειρόγραφα.

Στό ἐξώφυλλο τῆς μπροσούρας γιά συνωμοτικούς λόγους ἀναγράφονταν φανταστικά στοιχεῖα : Ἔκδοση τοῦ βιβλιοπωλείου Α. Ε. Βασίλιεφ. Χερσώνα. Τυπογραφεῖο Κ. Ν. Σουμπότιν, ὁδός Αἰκατερίνσκαγια, οἰκία Καλίνιν. Πουλιέται σ' ὅλα τά βιβλιοπωλεῖα τῆς Μόσχας καί τῆς Πετρούπολης. Στή σελίδα τίτλου ὑπῆρχε ἡ ἐπιγραφή: Ἐπιτράπηκε ἀπό τή λογοκρισία. Χερσώνα, 14 τοῦ Νοέμβρη 1895. Τό 1897 ἡ μπροσούρα ἐπανεκδόθηκε στή Γενεύη ἀπό τήν «Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ».

Ἡ μπροσούρα κυκλοφόρησε πλατιά. Στήν περίοδο 1895-1905, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς διεύθυνσης ἀστυνομίας, τήν μπροσούρα τήν ἔβρισκαν κατά τίς ἔρευνες καί τίς συλλήψεις στήν Πετρούπολη, στό Κίεβο, στό Γιαροσλάβλ, στό Ἰβάνοβο-Βοσνεσένσκ, στό Καζάν, στό Σόρμοβο, στό Νίζνι Νόβγκοροντ, στό Ὀρέχοβο-Ζούγεβο, στό Σαράτοφ, στό Κρασνογιάρσκ, στό Πέρμ καί σέ ἄλλες πόλεις τῆς Ρωσίας. — *15.*

[22] Πρόκειται γιά τό *«Αἴτημα μέ τή γενική συγκατάθεση τῶν ἐργατῶν»*, πού συντάχθηκε στίς 9 (21) τοῦ Γενάρη 1885 ἀπό τούς Β. Σ. Βόλκοφ καί Π. Α. Μοϊσέενκο, ὀργανωτές τῆς ἀπεργίας στό ὑφαντουργεῖο τοῦ Νικόλσκ (Μορόζοφ)· στό αἴτημα ἀπαριθμοῦνταν οἱ ὅροι γιά τήν ἐπανάληψη τῆς δουλιᾶς στή φάμπρικα.— *23.*

[23] *«Νόβογε Βρέμια»* («Νέοι Καιροί») — καθημερινή ἐφημερίδα· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1868 ὥς τό 1917· ἀνῆκε σέ διάφορους ἐκδότες

καί ἄλλαζε ἐπανειλημμένα τήν πολιτική της κατεύθυνση. Στήν ἀρχή ἦταν μετριοπαθής φιλελεύθερη, ἀπό τό 1876, ὅταν ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας ἔγινε ὁ Α. Σ. Σουβόριν, μετατράπηκε σέ ὄργανο τῶν ἀντιδραστικῶν ἀριστοκρατικῶν καί ὑπαλληλικῶν-γραφειοκρατικῶν κύκλων. Ἀπό τό 1905 ἔγινε ὄργανο τῶν μαυροεκατονταρχιτῶν. Μετά τήν ἀστικοδημοκρατική ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη ἡ ἐφημερίδα ὑποστήριζε πέρα γιά πέρα τήν ἀντεπαναστατική πολιτική τῆς ἀστικῆς Προσωρινῆς κυβέρνησης καί ἔκανε λυσσασμένη καμπάνια ἐνάντια στούς μπολσεβίκους. Κλείστηκε ἀπό τή Στρατιωτική-ἐπαναστατική ἐπιτροπή τοῦ Σοβιέτ τῆς Πετρούπολης στίς 26 τοῦ Ὀχτώβρη (8 τοῦ Νοέμβρη) 1917. Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμαζε τή «Νόβογε Βρέμια» πρότυπο πουλημένης ἐφημερίδας. — *23.*

24 *«Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι»* («Χρονικά τῆς Μόσχας») — ἡ παλιότερη ρωσική ἐφημερίδα, πού τήν ἔβγαζε ἀρχικά τό Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας (ἀπό τό 1756) σέ σχῆμα μικροῦ φυλλαδίου. Ἀπό τό 1863 ἡ ἐφημερίδα μετατράπηκε στά χέρια τοῦ Μ. Ν. Κατκόφ σέ μοναρχικό-ἐθνικιστικό ὄργανο, πού διοχέτευε τίς ἀπόψεις τῶν πιό ἀντιδραστικῶν στρωμάτων τῶν τσιφλικάδων καί τοῦ κλήρου. Ἀπό τό 1905 ἔγινε ἕνα ἀπό τά κύρια ὄργανα τῶν μαυροεκατονταρχιτῶν. Ἔβγαινε ὥς τήν Ὀχτωβριανή ἐπανάσταση τοῦ 1917. — *24.*

25 *«Ἐγκύκλιος πρός τούς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας»* — ὁδηγίες, πού ἀπαριθμοῦσαν τίς ὑποχρεώσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας. Ἡ ἐγκύκλιος ἐγκρίθηκε ἀπό τόν ὑπουργό τῶν οἰκονομικῶν Σ. Γ. Βίττε καί δημοσιεύτηκε τόν Ἰούνη τοῦ 1894. — *40.*

26 *Ἡ ἀπεργία στό ὑφαντουργεῖο Χλοῦντοφ* (βαμβακοκλωστήριο τῶν ἀδελφῶν Χλοῦντοφ) *στό νομό Γιεγκόριεβσκ τοῦ Κυβερνείου Ριαζάν* ἔγινε στίς 25 τοῦ Μάη μέ 7 τοῦ Ἰούνη (6 μέ 19 τοῦ Ἰούνη) 1893. Αἰτία τῆς ἀπεργίας ἦταν οἱ βάρβαρες αὐθαιρεσίες τῆς διεύθυνσης τοῦ ἐργοστασίου, τά χαμηλά μεροκάματα, τά μεγάλα πρόστιμα, ἡ καθιέρωση τῆς νυχτερινῆς δουλιᾶς στίς παραμονές τῶν γιορτῶν. Οἱ ἐργάτες ἔχασαν τήν ὑπομονή τους καί κατέστρεψαν τό πρατήριο καί τά γραφεῖα τοῦ ἐργοστασίου, ἔσπασαν τά τζάμια τῶν κτιρίων τοῦ ἐργοστασίου, ἔκαναν ζημιές στίς μηχανές. Στίς 8 (20) τοῦ Ἰούνη, ἔπειτα ἀπό ὑπόσχεση τῆς διεύθυνσης, ὅτι θά ἱκανοποιήσει ὁρισμένα αἰτήματα, ἡ δουλιά στό ἐργοστάσιο ἐπαναλήφθηκε. Τόν Ὀχτώβρη ὅμως ἡ ἀπεργία ξανάρχισε γιατί τά περισσότερα αἰτήματα τῶν ἐργατῶν δέν ἱκανοποιήθηκαν. Στήν ἀπεργία πῆραν μέρος 5 χιλιάδες ἐργάτες. —*59.*

27 Τό ἄρθρο *«Τά νοικοκυριά τῶν γυμνασίων καί τά ἀναμορφωτικά γυμνάσια»* τό ἔγραψε ὁ Β. Ι. Λένιν τό φθινόπωρο τοῦ 1895 σάν ἀπάντηση στό ἄρθρο τοῦ Σ. Ν. Γιουζακόφ «Μιά ἐκπαιδευτική οὐτοπία. Σχέδιο παλλαϊκῆς ὑποχρεωτικῆς μέσης ἐκπαίδευσης», πού δημοσιεύτηκε στό τεῦχος τοῦ Μάη 1895 τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο».

Ὁ Λένιν ὑποβάλλει σέ αὐστηρή κριτική καί δείχνει τόν ἀντιδραστικό χαρακτήρα τοῦ σχεδίου τοῦ Γιουζακόφ, πού πρότεινε νά ἐφαρμοστεῖ στά γεωργικά Γυμνάσια ἡ ὑποχρεωτική μέση ἐκπαίδευση καί οἱ ἄποροι μαθητές νά ξεπληρώνουν τά δίδακτρα μέ δουλιά. Κατοπινά, ὅταν βρι-

σκόταν ἐξορία στή Σιβηρία, κατά τά τέλη τοῦ 1897, ὁ Λένιν ἐπανῆλθε στό θέμα αὐτό μέ τό ἄρθρο του «Μαργαριτάρια τῆς σχεδιομανίας τῶν ναρόντνικων» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 497-531).

Τό ἄρθρο «Τά νοικοκυριά τῶν γυμνασίων καί τά ἀναμορφωτικά γυμνάσια» δημοσιεύτηκε μέ τήν ὑπογραφή *Κ. Τ. —ιν* στίς 25 τοῦ Νοέμβρη (7 τοῦ Δεκέμβρη) 1895 στήν ἐφημερίδα «Σαμάρσκι Βέστνικ».

«Σαμάρσκι Βέστνικ» («Ἀγγελιαφόρος τῆς Σαμάρας») - ἐφημερίδα· ἔβγαινε στή Σαμάρα (σήμερα Κούιμπισεφ) ἀπό τό 1883 ὥς τό 1904. Ἀπό τά τέλη τοῦ 1896 ὥς τό Μάρτη τοῦ 1897 ἡ ἐφημερίδα βρισκόταν στά χέρια τῶν «νόμιμων μαρξιστῶν» (Π. Π. Μάσλοφ, Ρ. Γκβόζντεφ (Ρ. Ε. Τσίμμερμαν), Α. Α. Σάνιν, Β. Β. Πορτουγκάλοφ κ.ἄ.). Στή δεκαετία 1890-1900 δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα ὁρισμένα ἄρθρα τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν μαρξιστῶν. — *64.*

28 *«Ρούσκογε Μπογκάτστβο»* («Ρωσικός Πλοῦτος») — μηνιάτικο περιοδικό· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1876 ὥς τά μέσα τοῦ 1918. Ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1890-1900 τό περιοδικό ἔγινε ὄργανο τῶν φιλελευθέρων ναρόντνικων καί διευθυνόταν ἀπό τούς Σ. Ν. Κριβένκο καί Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Τό περιοδικό κήρυχνε τή συμφιλίωση μέ τήν τσαρική κυβέρνηση καί πολεμοῦσε μέ λύσσα τό μαρξισμό καί τούς ρώσους μαρξιστές. Στό λογοτεχνικό μέρος τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύτηκαν ἔργα προοδευτικῶν συγγραφέων, τῶν Β. Β. Βερεσάγεφ, Β. Μ. Γκάρσιν, Α. Μ. Γκόρκι, Β. Γ. Κορολένκο, Α. Ι. Κουπρίν, Ντ. Ν. Μάμιν-Σιμπιριάκ, Γ. Ι. Οὐσπένσκι καί ἄλλων.

Ἀπό τό 1906 ἔγινε ὄργανο τοῦ μισοκαντέτικου κόμματος τῶν ἐνέσων («λαϊκῶν σοσιαλιστῶν»). — *64.*

29 Ἡ προκήρυξη *«Πρός τούς ἐργάτες καί τίς ἐργάτριες τοῦ ἐργοστασίου Θόρντον»* γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν μετά τίς 7 (19) τοῦ Νοέμβρη 1895 ὅταν ἔγινε ἡ ἀπεργία 500 περίπου ὑφαντουργῶν, πού ξέσπασε στό ἐργοστάσιο στίς 6 (18) τοῦ Νοέμβρη ἐξαιτίας τῆς δύσκολης κατάστασης τῶν ἐργατῶν καί τῶν νέων περιοριστικῶν μέτρων τῆς διεύθυνσης τοῦ ἐργοστασίου. Τήν ἀπεργία τήν καθοδηγοῦσε ἡ ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Πρίν ἀρχίσει ἡ ἀπεργία ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» ἔβγαλε μιά προκήρυξη μέ τά αἰτήματα τῶν ὑφαντουργῶν, γραμμένη ἀπό τόν Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι. Ἡ προκήρυξη αὐτή δέ βρέθηκε ὥς τώρα.

Ἡ προκήρυξη τοῦ Λένιν βγῆκε ὕστερα ἀπό μερικές μέρες καί κυκλοφόρησε στό ἐργοστάσιο ὅταν τέλειωσε ἡ ἀπεργία. Τά στοιχεῖα ἀπό τή ζωή τῶν ἐργατῶν, πού ἀναφέρονταν στήν προκήρυξη, τά συγκέντρωσε μέ ἐπιμέλεια ὁ ἴδιος ὁ Λένιν.

Ἡ προκήρυξη τυπώθηκε σέ πολύγραφο καί τήν ἄνοιξη τοῦ 1896 ἀναδημοσιεύτηκε στό ἐξωτερικό, στό τεῦχος 1-2 τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ». — *73.*

30 *Νόλλες* — ἀποχτενίδια ἀπό μαλλί, κοντή ἴνα, λιγότερο κατάλληλη γιά ὕφανση ἀπό ὅ,τι τό μαλλί. Μένει ὕστερα ἀπό τήν ἐπεξεργασία τοῦ μαλλιοῦ στίς λαναριστικές μηχανές.

Κνόπ — κοντή ΐνα, πού βγαίνει άπό τό κούρεμα τής τσόχας καί είναι άκατάλληλη γιά ύφανση. — *74.*

31 *Σμίτς* — μέτρο μήκους πού ίσοδυναμεΐ μέ πέντε άρσίν (περίπου 3,5 μέτρα)· τό χρησιμοποιούσαν γιά νά καθορίσουν τά τιμολόγια γιά τούς ύφαντουργούς. — *74.*

32 *«Μπίμπερ»* καί *«Ούράλ»* — όνομασίες διαφόρων ποιοτήτων τσόχας: ντράπ μπίμπερ, ντράπ ούράλ. — *76.*

33 *«Τί σκέφτονται οί ύπουργοί μας;»* — ένα άπό τά άρθρα τοΰ Λένιν, πού προορίζονταν γιά τήν έφημερίδα «Ραμπότσεγε Ντιέλο», πού έτοίμαζε ή όργάνωση Πετρούπολης «Ένωση άγώνα γιά τήν άπελευθέρωση τής έργατικής τάξης» σέ συμφωνία μέ τήν «Ομάδα τών ναροντοβόλτσι». Τό πρώτο φύλλο τής «Ραμπότσεγε Ντιέλο» έτοιμάστηκε καί θεωρήθηκε άπό τόν Λένιν. Ό ίδιος έγραψε καί όλα τά βασικά άρθρα: τό κύριο άρθρο «Πρός τούς έργάτες τής Ρωσίας», τά άρθρα «Τί σκέφτονται οί ύπουργοί μας;», «Φρίντριχ Ένγκελς», «Ή άπεργία τοΰ Γιαροσλάβλ τό 1895». Έκτός άπ' αύτά στό πρώτο φύλλο τής έφημερίδας ύπήρχαν άρθρα καί άλλων μελών τής «Ένωσης άγώνα» Πετρούπολης — τών Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Α. Α. Βανέγεφ, Π. Κ. Ζαπορόζετς, Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), Μ. Α. Σίλβιν. Γιά τό περιεχόμενο τοΰ πρώτου φύλλου τής «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ό Λένιν άναφέρει στό «Τί νά κάνουμε;» τά παρακάτω: «Τό φύλλο αύτό, πού ήταν έντελώς έτοιμο γιά τύπωμα, κατασχέθηκε άπό τούς χωροφύλακες στήν έπιδρομή πού έκαναν τή νύχτα τής 8 πρός τήν 9 τοΰ Δεκέμβρη 1895 στό σπίτι ένός μέλους τής όμάδας, τοΰ Άνατ. Άλεξ. Βανέγεφ, κι έτσι ή "Ραμπότσεγε Ντιέλο" δέν έμελλε νά δεΐ τό φώς τής ήμέρας στήν άρχική της μορφή. Τό κύριο άρθρο τής έφημερίδας αύτής (πού ίσως ύστερα άπό καμιά τριανταριά χρόνια κάποια «Ρούσκαγια Σταρινά» θά τό ξεθάψει άπό τά άρχεΐα τής διεύθυνσης τής άστυνομίας) περιέγραφε τά ίστορικά καθήκοντα τής έργατικής τάξης τής Ρωσίας καί στό κέντρο τών καθηκόντων αύτών έβαζε τό ζήτημα τής κατάκτησης τής πολιτικής έλευθερίας. Ή έφημερίδα περιεΐχε ένα άρθρο μέ τόν τίτλο "Τί σκέφτονται οί ύπουργοί μας;", άφιερωμένο στή διάλυση άπό τήν άστυνομία τών Έπιτροπών γιά τήν καταπολέμηση τοΰ άναλφαβητισμοΰ, καθώς καί μιά σειρά άνταποκρίσεις όχι μόνο άπό τήν Πετρούπολη, άλλά καί άπό άλλα μέρη τής Ρωσίας (λχ., μιά άνταπόκριση γιά τή σφαγή τών έργατών στό Κυβερνεΐο Γιαροσλάβλ)» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 5ος, σελ. 348-349). Τά χειρόγραφα τών άρθρων αύτών δέ βρέθηκαν ώς τώρα. Τό Γενάρη τοΰ 1924 στό φάκελλο τής διεύθυνσης τής άστυνομίας γιά τήν «Ένωση άγώνα» βρέθηκε μόνο ένα άντίγραφο τοΰ άρθρου «Τί σκέφτονται οί ύπουργοί μας;». — *79.*

34 Τό *σχέδιο καί έξήγηση τοΰ προγράμματος τοΰ σοσιαλδημοκρατικοΰ κόμματος»,* γράφτηκαν άπό τόν Λένιν στή φυλακή τής Πετρούπολης: τό «Σχέδιο προγράμματος», ύστερα άπό τίς 9 (21) τοΰ Δεκέμβρη 1895 καί ή «Έξήγηση τοΰ προγράμματος» τόν Ιούνη - Ιούλη τοΰ 1896. Όπως λένε στίς άναμνήσεις τους ή Ν. Κ. Κρούπσκαγια καί ή Α. Ι. Ούλιάνοβα - Έλιζάροβα, τό κείμενο είχε γραφτεΐ μέ γάλα άνάμεσα στίς γραμμές κάποιου βιβλίου. Τό αύθεντικό αύτό κείμενο τοΰ

Βλαντίμιρ Ἰλίτς, ὅπως φαίνεται, στήν ἀρχή τό ἐμφάνισαν καί μετά τό ἀντέγραψαν.

Στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ φυλάγονται τρία ἀντίγραφα τοῦ «Σχεδίου προγράμματος». Τό πρῶτο, πού βρέθηκε στό ἀτομικό ἀρχεῖο τοῦ Λένιν τῆς περιόδου 1900-1904, εἶναι γραμμένο ἀπό ἄγνωστο χέρι μέ συμπαθητική μελάνη ἀνάμεσα στίς γραμμές τοῦ ἄρθρου τοῦ Σ. Τσουγκοῦνοφ «Ὁ αὐχενικός σπόνδυλος τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν ἄποψη τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης» στό περιοδικό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» τεῦχος 5 τοῦ 1900. Τό ἀντίγραφο αὐτό δέν ἔχει τίτλο. Οἱ σελίδες τοῦ ἀντιγράφου εἶναι ἀριθμημένες μέ μολύβι· ὁ γραφικός χαρακτήρας στήν ἀρίθμηση εἶναι τοῦ Λένιν. Οἱ σελίδες ἦταν τοποθετημένες σέ φάκελο, ὅπου ὁ Λένιν εἶχε γράψει μέ τό χέρι του : «Τό παλιό (1895) σχέδιο προγράμματος».

Τό δεύτερο ἀντίγραφο, πού ἐπίσης βρέθηκε στό ἀτομικό ἀρχεῖο τοῦ Λένιν τῆς περιόδου 1900-1904, εἶναι γραμμένο σέ γραφομηχανή πάνω σέ λεπτό τσιγαρόχαρτο καί ἔχει τόν τίτλο : «Τό παλιό (1895) σχέδιο προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος».

Τό τρίτο ἀντίγραφο, πού βρέθηκε στό ἀρχεῖο τοῦ ΣΔΕΚΡ στή Γενεύη, ἀποτελεῖται ἀπό 39 φύλλα πολυγραφημένα. Τό ἀντίγραφο αὐτό, διαφέρει ἀπό τά δύο πρῶτα γιατί περιέχει ὄχι μόνο τό «Σχέδιο προγράμματος», ἀλλά καί τήν «Ἐξήγηση τοῦ προγράμματος», πού ἀποτελοῦν καί τά δυό μαζί ἕνα ἑνιαῖο ἔργο. — *85.*

35 *«Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε»* («Ἐπιστημονική Ἐπιθεώρηση») — περιοδικό· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1894 ὥς τό 1903, στήν ἀρχή κάθε βδομάδα καί μετά κάθε μήνα. Τό περιοδικό δέν εἶχε καθορισμένη κατεύθυνση,ὅμως «γιά νά εἶναι τῆς μόδας», κατά τήν ἔκφραση τοῦ Λένιν, διέθετε τίς σελίδες του στούς μαρξιστές. Στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» εἶχαν δημοσιευτεῖ μερικά γράμματα καί ἄρθρα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς καί τρία ἄρθρα τοῦ Β. Ι. Λένιν : «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν», «Καί πάλι γιά τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης», «Ἄκριτη Κριτική» (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 41-50, 59-77· τόμ. 3ος, σελ. 537-559). —*85.*

36 *Οἱ πληρωμές ἐξαγορᾶς* καθορίζονταν ἀπό τό «Διάταγμα γιά τήν ἐξαγορά ἀπό τούς ἀγρότες, πού ἀπαλλάχτηκαν ἀπό τή δουλοπαροικιακή ἐξάρτηση. . .»· τό διάταγμα ἐπικυρώθηκε στίς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861. Ἡ τσαρική κυβέρνηση ὑποχρέωσε τούς ἀγρότες νά πληρώσουν στούς τσιφλικάδες ἕνα ποσό ἐξαγορᾶς κάμποσες φορές μεγαλύτερο ἀπό τήν πραγματική ἀξία τῶν ἀγροτικῶν κλήρων πού πῆραν. Ὅταν ὑπογραφόταν ἡ πράξη τῆς ἐξαγορᾶς ἡ κυβέρνηση πλήρωνε στούς τσιφλικάδες τό ποσό ἐξαγορᾶς· τό ποσό αὐτό θεωροῦνταν χρέος τῶν ἀγροτῶν καί ἔπρεπε νά ἐξοφληθεῖ μέσα σέ 49 χρόνια. Οἱ ἀνάλογες ἐξοφλητικές δόσεις τοῦ χρέους αὐτοῦ, πού πλήρωναν κάθε χρόνο οἱ ἀγρότες,λέγονταν πληρωμές ἐξαγορᾶς. Οἱ ἐπαχθεῖς καί ἀφόρητες γιά τούς ἀγρότες πληρωμές ἐξαγορᾶς προκαλοῦσαν τή μαζική καταστροφή καί ἐξαθλίωσή τους. Μόνο οἱ πρώην ἀγρότες τῶν τσιφλικάδων πλήρωσαν στήν τσαρική κυβέρνηση περίπου 2 δισεκατομμύρια ρούβλια, ἐνῶ στήν ἐλεύθερη ἀγορά ἡ τιμή τῆς γῆς, πού πέρασε στούς ἀγρότες δέν ξεπερνοῦσε τά 544 ἑκατομμύρια ρούβλια. Ἐπειδή ἡ ἐξαγορά μποροῦσε νά γίνει ὥς τό 1883, ἡ προθεσμία καταβολῆς ὅλων τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς θά ἔληγε μόλις

τό 1932. Ὡστόσο τό ἀγροτικό κίνημα στήν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 ἀνάγκασε τήν τσαρική κυβέρνηση νά καταργήσει τίς πληρωμές ἐξαγορᾶς ἀπό τό Γενάρη τοῦ 1907. — *91.*

[37] *Ἀλληλέγγυα εὐθύνη* — ὑποχρεωτική συλλογική εὐθύνη τῶν ἀγροτῶν κάθε ἀγροτικῆς κοινότητας γιά τήν ἔγκαιρη καί πλήρη καταβολή ἀπομέρους της ὅλων τῶν χρηματικῶν πληρωμῶν καί γιά τήν ἐκτέλεση κάθε ὑποχρέωσης πρός τό κράτος καί τούς τσιφλικάδες (φόροι, πληρωμές ἐξαγορᾶς, στρατολογία νεοσυλλέκτων κτλ.). Ἡ μορφή αὐτή ὑποδούλωσης τῶν ἀγροτῶν, πού διατηρήθηκε καί μετά τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας στή Ρωσία, καταργήθηκε μόλις τό 1906. — *91.*

[38] Πρόκειται γιά τήν ἐγκύκλιο τοῦ ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν Σ. Γ. Βίττε πρός τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας, πού ἀποτελοῦσε ἀπάντηση στίς ἀπεργίες τοῦ καλοκαιριοῦ καί τοῦ φθινόπωρου τοῦ 1895. Χαρακτηρισμό τῆς ἐγκυκλίου βλ. σέ τοῦτον τόν τόμο σελ. — *110.*

[39] *Τήν προκήρυξη* «Πρός τήν τσαρική κυβέρνηση τήν ἔγραψε ὁ Λένιν στή φυλακή πρίν ἀπό τίς 25 τοῦ Νοέμβρη (7 τοῦ Δεκέμβρη) 1896 καί τυπώθηκε σέ πολύγραφο ἀπό τήν ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης».

Ἡ προκήρυξη ἀποτελοῦσε ἀπάντηση στήν ἐγκύκλιο τοῦ Σ. Γ. Βίττε πρός τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας καί στήν ἀνακοίνωση γιά τίς ἀπεργίες τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1896 στήν Πετρούπολη, πού δημοσιεύτηκε στίς 19 (31) τοῦ Ἰούλη 1896 στήν «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ» ἀρ. φύλλου 158. —*117.*

[40] Τίς ἀπεργίες, πού ἔγιναν τό Μάη-Ἰούνη τοῦ 1896, ὁ Λένιν τίς ὀνόμαζε ξακουστό βιομηχανικό πόλεμο τῆς Πετρούπολης. Οἱ ἀπεργίες ξέσπασαν ἐπειδή οἱ ἐργοστασιάρχες ἀρνήθηκαν νά πληρώσουν στούς ἐργάτες στό ἀκέραιο τά μεροκάματα γιά τίς μέρες ἀργίας κατά τή στέψη τοῦ Νικολάου τοῦ Β΄. Ἡ ἀπεργία ἄρχισε στό ἐργοστάσιο Βαμβακοκλωστικῆς (Καλίνινσκαγια) καί γρήγορα ἐπεκτάθηκε σέ ὅλες τίς βασικές βαμβακοκλωστικές καί ὑφαντουργικές ἐπιχειρήσεις τῆς Πετρούπολης. Τό προλεταριάτο τῆς Πετρούπολης γιά πρώτη φορά κατέβηκε σέ πλατύ μέτωπο στήν πάλη ἐνάντια στούς ἐκμεταλλευτές. Ἀπεργήσανε πάνω ἀπό 30 χιλιάδες ἐργάτες. Τήν ἀπεργία τήν καθοδηγοῦσε ἡ ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», πού ἔβγαλε τρίκ καί προκηρύξεις, καλώντας τούς ἐργάτες νά ὑπερασπιστοῦν τά δικαιώματά τους μέ συνοχή κι ἐπιμονή. Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα», τύπωσε καί κυκλοφόρησε τά βασικά αἰτήματα τῶν ἀπεργῶν: μείωση τῆς ἐργάσιμης μέρας σέ $10^1/_2$ ὧρες, αὔξηση τῶν τιμολογίων, ἔγκαιρη πληρωμή τῶν μεροκάματων κτλ. Οἱ ἀπεργίες τῆς Πετρούπολης βοήθησαν τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Μόσχα καί στίς ἄλλες πόλεις τῆς Ρωσίας, ἀνάγκασαν τήν κυβέρνηση νά ἐπισπεύσει τήν αναθεώρηση τῶν ἐργατικῶν νόμων καί νά ἐκδόσει τό νόμο τῆς 2 (14) τοῦ Ἰούνη 1897 γιά τή μείωση τῆς ἐργάσιμης μέρας στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια σέ $11^1/_2$ ὧρες. Οἱ ἀπεργίες αὐτές, ὅπως ἔγραφε κατοπινά ὁ Β. Ι. Λένιν, «ἐγκαινίασαν τήν ἐποχή τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, πού ἀναπτύχθηκε σέ συνέχεια σταθερά, δηλαδή τοῦ πιό ἰσχυροῦ παράγοντα ὅλης τῆς ἐπανάστασής μας» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 78). — *119.*

[41] *«Πραβίτελσβεννι Βέσνικ»* («Κυβερνητικός Ἀγγελιαφόρος») — καθημερινή ἐφημερίδα, ἐπίσημο ὄργανο τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1869 ὥς τό 1917. — *119*.

[42] Ἡ *«Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης»* ὀργανώθηκε ἀπό τόν Λένιν τό φθινόπωρο τοῦ 1895. Σ' αὐτήν συνενώθηκαν εἴκοσι περίπου μαρξιστικοί ἐργατικοί ὅμιλοι τῆς Πετρούπολης. Ὅλη ἡ δουλιά τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» στηριζόταν στίς ἀρχές τοῦ συγκεντρωτισμοῦ καί τῆς αὐστηρῆς πειθαρχίας. Ἐπικεφαλῆς τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» ἦταν ἡ Κεντρική ὁμάδα, πού περιλάβαινε τούς Β. Ι. Λένιν, Α. Α. Βανέγεφ, Π. Κ. Ζαπορόζετς, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Ν. Κ. Κρούπσκαγια, Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), Μ. Α. Σίλβιν, Β. Β. Στάρκοφ καί ἄλλους. Τήν ὅλη δουλιά τήν καθοδηγοῦσαν ἄμεσα πέντε μέλη τῆς ὁμάδας μέ ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν. Ἡ ὀργάνωση ἦταν χωρισμένη σέ ἀχτιδικές ὁμάδες. Πρωτοπόροι συνειδητοί ἐργάτες (Ι. Β. Μπάμπουσκιν, Β. Α. Σελγκουνόφ κ.ἄ.) συνδέανε τίς ὁμάδες αὐτές μέ τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια. Στά ἐργοστάσια ὑπῆρχαν ὀργανωτές γιά τή συγκέντρωση πληροφοριῶν καί τή διάδοση τοῦ τύπου, στίς μεγάλες ἐπιχειρήσεις εἶχαν δημιουργηθεῖ ἐργατικοί ὅμιλοι.

Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» γιά πρώτη φορά στή Ρωσία ἄρχισε νά πραγματοποιεῖ τή συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα, τό πέρασμα ἀπό τήν προπαγάνδιση τοῦ μαρξισμοῦ σ' ἕνα μικρό κύκλο πρωτοπόρων ἐργατῶν, ὀργανωμένων σέ ὁμίλους, στήν πολιτική ζύμωση μέσα στίς πλατιές μάζες τοῦ προλεταριάτου. Ἡ «Ἕνωση» καθοδηγοῦσε τό ἐργατικό κίνημα, σύνδεε τήν πάλη τῶν ἐργατῶν γιά τίς οἰκονομικές διεκδικήσεις μέ τήν πολιτική πάλη ἐνάντια στόν τσαρισμό. Τό Νοέμβρη τοῦ 1895 ὀργάνωσε τήν ἀπεργία στό ἐργοστάσιο τσόχας τοῦ Θόρντον. Τό καλοκαίρι τοῦ 1896 μέ τήν καθοδήγηση τῆς «Ἕνωσης» ἔγινε ἡ περίφημη ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν τῆς Πετρούπολης, πού ἀγκάλιασε πάνω ἀπό 30 χιλιάδες ἐργάτες. Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» ἔβγαζε προκηρύξεις καί μπροσοῦρες γιά τούς ἐργάτες, προετοίμασε τήν ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Διευθυντής τῶν ἐκδόσεων τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» ἦταν ὁ Β. Ι. Λένιν. Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» ἐπέκτεινε τήν ἐπιροή της πολύ πιό πέρα ἀπό τήν Πετρούπολη. Μέ δική της πρωτοβουλία ἔγινε ἡ συνένωση τῶν ἐργατικῶν ὁμίλων σέ παρόμοιες ἑνώσεις στή Μόσχα, τό Κίεβο, τό Αἰκατερινοσλάβ καί ἄλλες πόλεις καί περιοχές τῆς Ρωσίας.

Τό Δεκέμβρη τοῦ 1895 ἡ τσαρική κυβέρνηση ἔδοσε ἕνα σοβαρό χτύπημα στήν «Ἕνωση ἀγώνα»· τή νύχτα τῆς 8 μέ 9 (20 μέ 21) πιάστηκε σημαντικό μέρος τῶν στελεχῶν της μέ ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν. Πιάστηκε καί τό ἕτοιμο γιά στοιχειοθέτηση φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Σάν ἀπάντηση στή σύλληψη τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τῶν ἄλλων μελῶν τῆς «Ἕνωσης» βγῆκε μιά προκήρυξη μέ πολιτικές διεκδικήσεις καί γιά πρώτη φορά γινόταν λόγος γιά τήν ὕπαρξη τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα».

Ὁ Β. Ι. Λένιν, βρισκόμενος στή φυλακή, καθοδηγοῦσε ὅπως καί προηγούμενα τήν «Ἕνωση», τή βοηθοῦσε μέ τίς συμβουλές του, ἔστελνε ἔξω κρυπτογραφημένα γράμματα καί προκηρύξεις· ἐκεῖ ἔγραψε τήν μπροσούρα «Γιά τίς ἀπεργίες» (ὥς τώρα δέ βρέθηκε), τό «Σχέδιο καί ἐξήγηση τοῦ προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος».

Ἡ σημασία τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν

ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» βρισκόταν, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Λένιν, στό ὅτι ἀποτελοῦσε τό πρῶτο σοβαρό ἔμβρυο ἐπαναστατικοῦ κόμματος, πού στηρίζεται στό ἐργατικό κίνημα καί καθοδηγεῖ τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου. — *122*.

43 Τήν *«'Ανακοίνωση ἐξ ὀνόματος τῶν "γηραιῶν" πρός τά μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης ""Ενωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης"»* τήν ἔγραψε ὁ Λένιν στή φυλακή τό 1896 σάν προειδοποίηση πρός τά μέλη τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα», πού δέν εἶχαν πιαστεῖ, σχετικά μέ τόν προβακάτορα Ν. Μιχάηλοφ. Ἡ «Ἀνακοίνωση» εἶχε γραφεῖ ἀνάμεσα στίς γραμμές τῆς σελίδας 240 τοῦ βιβλίου τοῦ Ν. Ι. Τεζιακόβ «Οἱ ἐργάτες γῆς καί ἡ ὀργάνωση γι' αὐτούς ὑγειονομικῆς ἐπιθεώρησης στό κυβερνεῖο Χερσώνας» (1896). Τό βιβλίο τό εἶχε διαβάσει ὁ Λένιν γιά νά γράψει τό βιβλίο του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία».

Ὅπως φαίνεται, γιά συνωμοτικούς λόγους τό χειρόγραφο εἶχε γραφτεῖ πολύ συγκεκομμένα, μέ μικρά γράμματα καί μέ ἁπλό μολύβι· σέ πολλά μέρη ἦταν δυσανάγνωστο καί γιά τό λόγο αὐτό δέν ἀποκρυπτογραφήθηκε ὅλο. — *123*.

44 Ἡ φοιτητική ὀργάνωση πού ἔφερε τήν ὀνομασία *«κορποράτσιγια»* εἶχε ὀργανωθεῖ στό Πανεπιστήμιο τῆς Πετρούπολης στά τέλη τοῦ 1891 ἀπό φοιτητικούς ὁμίλους αὐτομόρφωσης. Συνένωνε τή νεολαία πού εἶχε ἐπαναστατικές διαθέσεις, δέν εἶχε ὅμως συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα καί σέ λίγους μῆνες διαλύθηκε. Ὁ Ν. Μιχάηλοφ, πού παρουσιάστηκε σάν ἕνας ἀπό τούς ὀργανωτές της, εἶχε σύνδεση μέ τήν Ὀχράνα καί πρόδοσε στήν ἀστυνομία τά μέλη τῆς ὀργάνωσης. —*123*.

45 *Ἡ ἀπεργία στή φάμπρικα Βορόνιν* (βαμβακοϋφαντουργικό ἐργοστάσιο τοῦ ἐμπόρου Ι. Α. Βορόνιν στό Ρεζβοοστρόβσκ) ἔγινε στά τέλη τοῦ Γενάρη 1894. Αἰτία τῆς ἀπεργίας ἦταν ἡ μείωση τῶν τιμολογίων, πράγμα πού προκάλεσε πτώση τοῦ ἡμερομισθίου τῶν ὑφαντουργῶν. Ἡ ἀπεργία κράτησε τρεῖς μέρες καί τελείωσε μέ νίκη τῶν ἐργατῶν: τά τιμολόγια αὐξήθηκαν. Κάμποσοι ἐργάτες ἀπό τόν κύκλο τῶν «ὑποκινητῶν» τῆς ἀπεργίας πιάστηκαν καί ἐκτοπίστηκαν ἀπό τήν Πετρούπολη. — *123*.

46 Ἡ ἐργασία *«Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ»* γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν στήν ἐξορία, στή Σιβηρία, τήν ἄνοιξη τοῦ 1897. Δημοσιεύτηκε σέ τέσσερα τεύχη (7-10) τοῦ περιοδικοῦ τῶν «νόμιμων μαρξιστῶν» «Νόβογε Σλόβο» (Ἀπρίλης-Ἰούλης 1897) μέ τήν ὑπογραφή *Κ. Τ — ν*· κατοπινά περιλήφθηκε στή συλλογή : Βλαντίμιρ Ἰλίν. «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα», πού ἐκδόθηκε τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1898 (στό ἐξώφυλλο καί στή σελίδα τοῦ τίτλου τῆς συλλογῆς ἀναγράφεται 1899). Στίς ἀρχές τοῦ 1908 ἡ ἐργασία δημοσιεύτηκε μέ ὁρισμένες διορθώσεις καί περικοπές στή συλλογή : Βλ. Ἰλίν. «Τό ἀγροτικό πρόβλημα». Στήν ἔκδοση αὐτή παραλείπεται τό τρίτο μέρος τοῦ ΙΙ κεφαλαίου : «Τό ζήτημα τῆς αὔξησης τοῦ βιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ σέ βάρος τοῦ γεωργικοῦ» καί τό τέλος τοῦ πέμπτου μέρους τοῦ ΙΙ κεφαλαίου: «Ὁ ἀντιδραστικός χαρακτήρας τοῦ ρωμαντισμοῦ»· στό Ι κεφάλαιο προστέθηκε ἕνα «Ὑστερόγραφο».

Ὁ Λένιν, ὅταν ἑτοίμαζε τίς νόμιμες ἐκδόσεις τοῦ 1897 καί 1898,

ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας ἦταν ἀναγκασμένος νά γράφει ἀντί «θεωρία τοῦ Μάρξ» καί «θεωρία τοῦ μαρξισμοῦ» — «νεώτερη θεωρία», ἀντί «Μάρξ» — «ὁ γνωστός γερμανός οἰκονομολόγος», ἀντί «μαρξιστής» — «ρεαλιστής», ἀντί «Κεφάλαιο» — «πραγματεία» κτλ. Στήν ἔκδοση τοῦ 1908 πολλές ἀπό τίς παραπάνω ἐκφράσεις ὁ Λένιν εἴτε τίς διόρθωσε στό κείμενο, εἴτε τίς ἐπεξήγησε μέ ὑποσημειώσεις. Στή δεύτερη καί στήν τρίτη ἔκδοση τῶν Ἁπάντων οἱ διορθώσεις αὐτές καταχωρήθηκαν στίς ὑποσημειώσεις. Στήν τέταρτη καί σέ τούτη τήν ἔκδοση οἱ διορθώσεις περιλήφθηκαν στό κείμενο. — *125.*

47 *Πρόσθετη ἀξία* — ὑπεραξία (Mehrwert κατά τόν Μάρξ). Ὁ Λένιν στά ἔργα του τῆς δεκαετίας 1890-1900 γιά τήν ἔννοια ὑπεραξία χρησιμοποιεῖ τόν ὅρο «πρόσθετη ἀξία» παράλληλα μέ τόν ὅρο «ὑπεραξία». Ἀργότερα χρησιμοποιεῖ μόνο τόν ὅρο ὑπεραξία. — *138.*

48 Πρόκειται γιά τό ἄρθρο πολεμικῆς τοῦ Μάκ-Κοῦλλοχ «Mr. Owen's Plans for Relieving the National Distress» («Τά σχέδια τοῦ κυρίου Ὅουεν γιά τήν ἀνακούφιση τῆς ἐθνικῆς δυστυχίας»), πού δημοσιεύτηκε ἀνυπόγραφο στόν XXXII τόμο τῆς «Edinburgh Review» τό 1819· στό ἄρθρο αὐτό ἀπάντησε ὁ Σισμόντι.

«The Edinburgh Review or Critical Journal». («Ἐπιθεώρηση τοῦ Ἐδιμβούργου ἤ Κριτικό Περιοδικό») — ἐπιστημονικό, φιλολογικο-πολιτικό περιοδικό· ἔβγαινε ἀπό τό 1802 ὥς τό 1929. —*147.*

49 Ἡ ἔκφραση *«στέλνω ἀπό τόν Πόντιο στόν Πιλάτο»* ἔχει σχέση μέ τό ὄνομα τοῦ Πόντιου Πιλάτου (Pontius Pilatus), ρωμαίου ἁρμοστῆ (τοποτηρητῆ) τῆς Ἰουδαίας στά χρόνια 26-36 τῆς νέας ἐποχῆς, πού ἔγινε διάσημος γιά τήν ὑποκρισία καί τή σκληρότητά του· ἔχει τήν ἔννοια τῆς καταδίκης κάποιου σέ βασανιστική χρονοτριβή, γιατί καί τά δυό αὐτά ὀνόματα ἀνήκουν σ' ἕνα καί τό αὐτό πρόσωπο. (Στά ἑλληνικά χρησιμοποιεῖται συνήθως ἡ ἔκφραση ἀπό τόν Ἄνα στόν Καϊάφα. *Σημ. Μετ.*). — *150.*

50 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 373· τόμ. III, 1955, σελ. 856. — *150.*

51 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 349-524. — *150.*

52 Στίς ἐκδόσεις τοῦ 1897 καί τοῦ 1898 ὁ Λένιν στό μέρος αὐτό παρέπεμπε στό βιβλίο τοῦ Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι «Ἡ βιομηχανική κρίση», μέρος II. Στήν ἔκδοση τοῦ 1908 ὁ Λένιν ἀντικατάστησε τήν παραπομπή αὐτή μέ παραπομπή στό βιβλίο του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», πού βγῆκε τό 1899. — *150.*

53 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 390.— *153.*

54 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 260. — *155.*

55 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς, Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 404-418. — *164*.

56 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 314 — *168*.

57 *Ἀπό καθέδρας σοσιαλιστές* — ἐκπρόσωποι μιᾶς ἀπό τίς κατευθύνσεις στήν ἀστική πολιτική οἰκονομία τῆς περιόδου 1870-1890, πού ἀπό τίς πανεπιστημιακές ἕδρες (γερμανικά Katheder) μέ τή μορφή τοῦ σοσιαλισμοῦ κήρυτταν τόν ἀστικο-φιλελεύθερο ρεφορμισμό. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀπό καθέδρας σοσιαλισμοῦ καθορίστηκε ἀπό τό φόβο τῶν ἐκμεταλλευτριῶν τάξεων μπροστά στή διάδοση τοῦ μαρξισμοῦ καί στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἀπό τήν τάση τῶν ἀστῶν θεωρητικῶν νά βροῦν καινούργια μέσα γιά νά κρατοῦν σέ ὑποταγή τούς ἐργαζομένους.

Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ἀπό καθέδρας σοσιαλισμοῦ (Α. Βάγνερ, Γ. Σμόλλερ, Λ. Μπρεντάνο, Β. Ζόμπαρτ κ. ἄ.) ἰσχυρίζονταν ὅτι τό ἀστικό κράτος εἶναι ὑπερταξικό, ἱκανό νά συμφιλιώνει τίς ἐχθρικές τάξεις καί νά εἰσάγει βαθμιαῖα τό «σοσιαλισμό», χωρίς νά θίγει τά συμφέροντα τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί παίρνοντας ὑπόψη κατά τό δυνατόν τίς διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν. Πρότειναν νά γίνει νόμος ἡ ρύθμιση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας ἀπό τήν ἀστυνομία, νά ἀναγεννηθοῦν οἱ συντεχνίες τοῦ μεσαίωνα. Τήν ἀντιδραστική οὐσία τοῦ ἀπό καθέδρας σοσιαλισμοῦ τήν ξεσκέπασαν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς. Ὁ Λένιν ὀνόμαζε τούς ἀπό καθέδρας σοσιαλιστές κοριούς τῆς «ἀστυνομικῆς-ἀστικῆς πανεπιστημιακῆς ἐπιστήμης», πού μισοῦν τήν ἐπαναστατική διδασκαλία τοῦ Μάρξ. Στή Ρωσία τίς ἀπόψεις τῶν ἀπό καθέδρας σοσιαλιστῶν τίς προπαγάνδιζαν οἱ «νόμιμοι μαρξιστές». — *174*.

58 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 320. — *180*.

59 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 648. — *180*.

60 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 648. — *181*.

61 *Προστατευτισμός* — σύστημα οἰκονομικῶν μέτρων, πού προορίζονται νά ὑποστηρίξουν τήν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς βιομηχανίας ἤ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας μιᾶς δοσμένης χώρας καί νά τίς προστατεύσουν ἀπό τόν ξένο συναγωνισμό. Τά σπουδαιότερα ἀπό τά μέτρα αὐτά εἶναι οἱ ὑψηλοί τελωνειακοί δασμοί στά εἰσαγόμενα ἐμπορεύματα μέ σκοπό νά περιοριστεῖ ἡ εἰσαγωγή τους, ὁ ποσοτικός περιορισμός τῶν εἰσαγωγῶν, οἱ συναλλαγματικοί περιορισμοί, ἡ ἐνθάρρυνση τῆς ἐξαγωγῆς ντόπιων ἐμπορευμάτων μέ τή μείωση τῶν ἐξαγωγικῶν δασμῶν, ἡ παροχή χρηματικῶν ἐπιχορηγήσεων σέ ξεχωριστούς κεφαλαιοκράτες κτλ.

Ὁ προστατευτισμός ἐμφανίστηκε στήν ἐποχή τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης στήν Ἀγγλία καί ἐπικρατοῦσε σέ πλατιά κλίμακα στήν ἐποχή τοῦ βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ, ἰδιαίτερα στήν ἐποχή τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ. Στίς συνθῆκες τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ ἡ πολιτική τοῦ προστατευτισμοῦ ἔχει τό σκοπό νά ἐξασφαλίσει στά κεφαλαιοκρατικά

μονοπώλια τήν πούληση έμπορευμάτων στήν έσωτερική άγορά μέ ύψηλές τιμές, τήν άποκόμιση μονοπωλιακών ύπερκερδών μέ τήν καταλήστευση τών λαϊκών μαζών. — *194.*

62 *Φριτρεντερισμός* (έλευθερία έμπορίου) — κατεύθυνση τής οίκονομικής πολιτικής τής άστικής τάξης, πού άπαιτεί έλευθερία έμπορίου καί μή έπέμβαση τού κράτους στήν ίδιωτική οίκονομική δράση. Έμφανίστηκε στήν 'Αγγλία στά τέλη τού XVIII αίώνα. Στήν περίοδο 1830-1840 προμαχώνας τής έλευθερίας έμπορίου στήν 'Αγγλία ήταν οί βιομήχανοι τής πόλης Μάντσεστερ καί γιαυτό τούς όπαδούς τού έλεύθερου έμπορίου τούς όνόμαζαν καί «μαγχεστριανούς».'Επικεφαλής τής «μαγχεστριανής σχολής» ήταν ό Κόμπντεν καί ό Μπράιτ. Τάσεις έλευθερίας έμπορίου παρουσιάστηκαν καί στήν πολιτική τής Γαλλίας, τής Γερμανίας, τής Ρωσίας καί άλλων κρατών. Ή έλευθερία έμπορίου βρήκε τή θεωρητική της αίτιολόγηση στά έργα τού Α. Σμίθ καί τού Ντ. Ρικάρντο.
'Ο Κ. Μάρξ καί ό Φ. Ένγκελς ξεσκέπασαν τήν προσπάθεια τής άστικής τάξης νά χρησιμοποιήσει τό σύνθημα τής έλευθερίας έμπορίου γιά κοινωνική δημαγωγία. — *199.*

63 Πρόκειται γιά τήν έκτίμηση τού μικροαστικού σοσιαλισμού τού Σισμόντι στό «Μανιφέστο τού Κομμουνιστικού κόμματος», (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 450)· ή έκτίμηση αύτή παρατίθεται άπό τόν Ν. Φ. Ντανιελσόν στό άρθρο «Λίγα λόγια γιά τίς συνθήκες τής οίκονομικής μας άνάπτυξης», πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» τεύχος 6 τού 1894. — *201.*

64 *«Zur Kritik»* — ή άρχή τού τίτλου τού βιβλίου τού Κ. Μάρξ «Zur Kritik der politischen Ökonomie» («Κριτική τής πολιτικής οίκονομίας»). 'Ο Λένιν παραθέτει περικοπές άπό τή ρωσική μετάφραση τού βιβλίου αύτού, πού έτοιμάστηκε άπό τόν Π. Π. Ρουμιάντσεφ καί έκδόθηκε τό 1896 (βλ. Κ. Μάρξ «Κριτική τής πολιτικής οίκονομίας», ρωσ. έκδ. 1953, σελ. 50-51, 44). — *202.*

65 Βλ. Κ. Μάρξ. «Κριτική τού προγράμματος τής Γκότα» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά έργα σέ δυό τόμους, ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 15-16).
Στίς έκδόσεις τού 1897 καί τού 1898 ό Λένιν έξαιτίας τής λογοκρισίας στό μέρος αύτό δέν άναφέρεται άμεσα στόν Μάρξ, άλλά στόν Στρούβε. Στήν έκδοση τού 1908 ό Λένιν παραπέμπει κατευθείαν στήν «Κριτική τού προγράμματος τής Γκότα» τού Μάρξ. Ή διόρθωση αύτή γίνεται καί στό κείμενο τής τέταρτης καί τής πέμπτης έκδοσης τών Άπάντων. — *206.*

66 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 892, 896, 897. — *207.*

67 Πρόκειται γιά τά έξής έργα πολεμικής τών ναρόντνικων ένάντια στούς μαρξιστές: γιά τό άρθρο τού Ν. Φ. Ντανιελσόν «Ή άπολογητική τής έξουσίας τού χρήματος, σάν σημείο τών καιρών», πού δημοσιεύτηκε μέ τό ψευδώνυμο Νικολάι—ον στά τεύχη 1 καί 2 τού περιοδικού «Ρού-

σκογε Μπογκάτστβο» τό 1895, καί γιά τό άρθρο τοῦ Β. Π. Βοροντσόφ «Ὁ γερμανικός σοσιαλδημοκρατισμός καί ὁ ρωσικός ἀστισμός», πού δημοσιεύτηκε μέ τό ψευδώνυμο Β. Β. στά φύλλα ἀρ. 47-49 τῆς ἐφημερίδας «Νεντέλια» τό 1894. — *207.*

68 Κ. Μάρξ. «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 87). — *207.*

69 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 854-855.— *208.*

70 Βλ. Κ. Μάρξ. «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας» (IV τόμος τοῦ «Κεφαλαίου») ρωσ. ἔκδ., μέρος II, 1957, σελ. 107· γιά τίς παρακάτω περικοπές βλ. σελ. 110-111 καί 112. — *211.*

71 «Πρωτοπόρο» δημοσιολόγο τοῦ τέλους τοῦ XIX αἰώνα ὁ Λένιν ὀνομάζει εἰρωνικά τό φιλελεύθερο ναρόντνικο Σ. Ν. Γιουζακόφ· περικοπή ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Γιουζακόφ «Τά ζητήματα τῆς ἡγεμονίας στά τέλη τοῦ XIX αἰώνα», πού εἶχε δημοσιευθεῖ στά τεύχη 3-4 τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκαγια Μίσλ», τό 1895, παρέθετε ὁ Π. Μπ. Στροῦβε. — *215.*

72 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 164. Ὁ Λένιν ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας ἀντικατέστησε ἐδῶ τή λέξη «σοσιαλιστές» (στό γερμανικό πρωτότυπο «Sozialisten») μέ τή λέξη «συγγραφεῖς». — *217.*

73 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 100-101. — ***220.***

74 Βλ. Κ. Μάρξ. «Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», ρωσ. ἔκδ., 1953, σελ. 87-88. — ***223.***

75 *Κοινότητα* (ἀγροτική) στή Ρωσία — μορφή κοινῆς χρήσης τῆς γῆς ἀπό τούς ἀγρότες, πού τά χαρακτηριστικά της γνωρίσματα ἦταν ἡ ὑποχρεωτική ἀμειψισπορά, τό ἀδιαίρετο τῶν δασῶν καί τῶν βοσκοτόπων. Τά βασικότερα γνωρίσματα τῆς ρωσικῆς ἀγροτικῆς κοινότητας ἦταν ἡ ἀλληλέγγυα εὐθύνη, ἡ συστηματική ἀναδιανομή τῆς γῆς καί ἡ ἀνυπαρξία δικαιώματος παραίτησης ἀπό τήν παραχωρούμενη γῆ, ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἀγοραπωλησίας τῆς γῆς.

Ἡ κοινότητα στή Ρωσία εἶναι γνωστή ἀπό τούς ἀρχαιότατους ἀκόμα χρόνους. Στήν πορεία τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης ἡ κοινότητα γινόταν βαθμιαῖα ἕνα ἀπό τά θεμέλια τῆς φεουδαρχίας στή Ρωσία. Οἱ τσιφλικάδες καί ἡ τσαρική κυβέρνηση χρησιμοποιοῦσαν τήν κοινότητα γιά νά δυναμώνουν τή δουλοπαροικιακή καταπίεση καί νά ἀπομυζοῦν ἀπό τό λαό πληρωμές ἐξαγορᾶς καί φόρους. Ὁ Β. Ι. Λένιν τόνιζε, ὅτι ἡ κοινότητα «χωρίς νά προστατεύει τόν ἀγρότη ἀπό τήν προλεταριοποίηση, παίζει στήν πραγματικότητα τό ρόλο μεσαιωνικοῦ φραγμοῦ πού χωρίζει τούς ἀγρότες, τούς κρατᾶ καθηλωμένους σέ μικρές ἑνώσεις καί σέ κατηγορίες πού ἔχουν χάσει κάθε "νόημα ὕπαρξης"» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 15ος, σελ. 61).

Τό πρόβλημα τῆς κοινότητας προκάλεσε ζωηρές συζητήσεις καί συντέλεσε στήν ἐμφάνιση πλούσιας οἰκονομικῆς φιλολογίας. Ἐξαρετικά μεγάλη προσοχή ἔδιναν στήν κοινότητα οἱ ναρόντνικοι, πού τήν ἔβλεπαν σάν ἐγγύηση ἑνός ἰδιαίτερου δρόμου ἐξέλιξης τῆς Ρωσίας πρός τό σοσιαλισμό. Κάνοντας μεροληπτική ἐπιλογή καί διαστρέβλωση τῶν στοιχείων, χρησιμοποιώντας τούς λεγόμενους «μέσους ὅρους». οἱ ναρόντνικοι προσπαθοῦσαν νά ἀποδείξουν ὅτι ἡ κοινοτική ἀγροτιά στή Ρωσία ἔχει ἐξαιρετική «ἀνθεκτικότητα» καί ὅτι ἡ κοινότητα προστατεύει δῆθεν τούς ἀγρότες ἀπό τή διείσδυση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων στή ζωή τους, «σώζει» τόν ἀγρότη ἀπό τήν καταστροφή καί τήν ταξική διαφοροποίηση. Ἀκόμα ἀπό τή δεκαετία 1880-1890 ὁ Γ. Πλεχάνοφ ἔδειξε ὅτι δέν ἔχουν καμιά βάση τά ὀνειροπολήματα τῶν ναρόντνικων γιά «κοινοτικό σοσιαλισμό» καί στή δεκαετία 1890-1900 ὁ Β. Ι. Λένιν ἐξουθένωσε τελειωτικά τίς θεωρίες τῶν ναρόντνικων. Στηριζόμενος σέ πολυάριθμα γεγονότα καί στατιστικά στοιχεῖα, ὁ Λένιν ἔδειξε μέ ποιό τρόπο ἀναπτύσσονται οἱ κεφαλαιοκρατικές σχέσεις στό ρωσικό χωριό καί μέ ποιό τρόπο τό κεφάλαιο, διεισδύοντας στήν πατριαρχική ἀγροτική κοινότητα, ἀποσύνθετε ἀπό τά μέσα τήν ἀγροτιά σέ ἀνταγωνιστικές τάξεις : τούς κουλάκους καί τούς φτωχούς ἀγρότες.

Τό 1906 ὁ ὑπουργός τοῦ τσάρου Στολίπιν ἔβγαλε πρός τό συμφέρον τῶν κουλάκων ἕνα νόμο, πού ἐπέτρεψε στούς ἀγρότες νά βγαίνουν ἀπό τήν κοινότητα καί νά πουλοῦν τόν κλῆρο. Μέσα σέ δέκα χρόνια ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ νόμου αὐτοῦ, πού ἐγκαινίασε τήν ἐπίσημη διάλυση τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος στό χωριό καί δυνάμωσε τή διαφοροποίηση τῆς ἀγροτιᾶς, βγῆκαν ἀπό τίς κοινότητες πάνω ἀπό δύο ἑκατομμύρια νοικοκυραῖοι. — *224.*

76 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 8ος, σελ. 148.

Στίς ἐκδόσεις τοῦ 1897 καί τοῦ 1898 ὁ Λένιν ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας δέν ἀναφέρει τό ὄνομα τοῦ Κ. Μάρξ καί παραθέτει τήν περικοπή αὐτή τῆς ἐργασίας τοῦ Μάρξ «Ἡ 18η Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη» ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ν. Μπέλτοφ (Γ. Β. Πλεχάνοφ) «Γύρω στό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψις στήν ἱστορία». Στήν ἔκδοση τοῦ 1908 ὁ Λένιν ἀναφέρεται ἄμεσα στόν Μάρξ καί στό βιβλίο του, παραθέτοντας τήν περικοπή ἀπό τή συλλογή : Κ. Μάρξ «Συλλογή ἱστορικῶν ἐργασιῶν». Πετρούπολη. 1906. — *227.*

77 *«Ρούσκαγια Μίσλ»* («Ρωσική Σκέψη») — μηνιάτικο περιοδικό φιλελεύθερης-ναροντνικιστικῆς κατεύθυνσης· ἔβγαινε στή Μόσχα ἀπό τό 1880. Στή δεκαετία 1890-1900, στήν περίοδο τῆς πολεμικῆς ἀνάμεσα στούς μαρξιστές καί στούς φιλελεύθερους ναρόντνικους, ἡ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ, παραμένοντας στίς ναροντνικιστικές θέσεις, διέθετε ὁρισμένες φορές τίς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ γιά ἄρθρα τῶν μαρξιστῶν. Στή λογοτεχνική στήλη τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύτηκαν ἔργα προοδευτικῶν συγγραφέων — τῶν Α. Μ. Γκόρκι, Β. Γ. Κορολένκο, Ντ. Ν. Μάμιν-Σιμπιριάκ, Γ. Ι. Οὐσπένσκι, Α. Π. Τσέχοφ καί ἄλλων.

Μετά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1905 τό περιοδικό ἔγινε ὄργανο τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ κόμματος τῶν καντέτων καί ἔβγαινε κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε. Κλείστηκε στά μέσα τοῦ 1918. — *227.*

78 *«Νόβογε Σλόβο»* («Νέος Λόγος») — μηνιάτικο ἐπιστημονικο-φιλολογικό καί πολιτικό περιοδικό· τό ἔβγαζαν στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1894 οἱ φιλελεύθεροι ναρόντνικοι καί ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1897 οἱ «νόμιμοι μαρξιστές» (Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί ἄλλοι). Ὅταν ὁ Λένιν βρισκόταν ἐξορία στή Σιβηρία δημοσίευσε στό «Νόβογε Σλόβο» δύο ἄρθρα: «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ» καί «Ἀπ' ἀφορμή ἕνα σχόλιο ἐφημερίδας». Στό περιοδικό δημοσιεύονταν καί ἐργασίες τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, τῆς Β. Ι. Ζασούλιτς, τοῦ Λ. Μάρτοφ, τοῦ Α. Μ. Γκόρκι καί ἄλλων. Τό Δεκέμβρη τοῦ 1897 τό περιοδικό κλείστηκε ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση. — *228.*

79 Ὁ Λένιν παραθέτει λόγια ἀπό τό ἔργο τοῦ Α. Ν. Ὀστρόβσκι «Ἄλλος ἔχει τ' ὄνομα κι ἄλλος τή χάρη» (βλ. Α. Ν. Ὀστρόβσκι, Ἅπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. II., 1950, σελ. 31). — *230.*

80 Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος» (βλ. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 451). — *233.*

81 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο» ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 650. — *234.*

82 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 509. — *234.*

83 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 483-484. — *234.*

84 Βλ. Φ. Ἔνγκελς. «Ἀντι-Ντύρινγκ», ρωσ. ἔκδ. 1957, σελ. 274-282. — *234.*

85 *«Sozialpolitisches Centralblatt»* («Κεντρική Κοινωνικοπολιτική Ἐφημερίδα») — ὄργανο τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἄρχισε νά βγαίνει ἀπό τό 1892. — *235.*

86 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 256. — *243.*

87 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 507.

Στίς ἐκδόσεις τοῦ 1897 καί τοῦ 1898 τίς λέξεις «τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης» («der sozialen Revolution») ὁ Λένιν, ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας, τίς ἀντικατέστησε μέ τίς λέξεις: «τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ». Στήν ἔκδοση τοῦ 1908 ὁ Λένιν μετέφρασε τίς λέξεις αὐτές ὡς ἑξῆς: «τῆς κοινωνικῆς ἀνατροπῆς». Ἡ διόρθωση αὐτή μπῆκε στό κείμενο τῆς τέταρτης καί τῆς πέμπτης ἔκδοσης. — *252.*

88 Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος» (βλ. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 449-450). — *255.*

89 *Οἱ νόμοι γιά τά σιτηρά* ψηφίστηκαν στήν Ἀγγλία τό 1815. Οἱ νόμοι αὐτοί καθόριζαν ὑψηλούς δασμούς γιά τά σιτηρά πού εἰσάγονταν ἀπό ἄλλες χῶρες, μερικές φορές ἀπαγόρευαν καί ὁλότελα τήν εἰσαγωγή σιτηρῶν ἀπό τό ἐξωτερικό. Οἱ νόμοι γιά τά σιτηρά ἔδιναν τή δυνατότητα στούς μεγαλογαιοχτήμονες νά ἀνεβάζουν τίς τιμές τῶν σιτηρῶν στήν ἐσωτερική ἀγορά καί νά παίρνουν τεράστια γαιοπρόσοδο. Οἱ

νόμοι ἐνίσχυαν καί τίς πολιτικές θέσεις τῆς γαιοχτητικῆς ἀριστοκρατίας. Γύρω ἀπό τούς νόμους γιά τά σιτηρά διεξήχθηκε ἔντονη καί μακρόχρονη πάλη ἀνάμεσα στούς μεγαλογαιοχτήμονες καί τήν ἀστική τάξη· ἡ πάλη τερματίστηκε μέ τήν κατάργηση αὐτῶν τῶν νόμων τό 1846. — *260.*

90 *«Ἀπό τή μιά μεριά, δέν ἐπιτρέπεται νά μήν ἀναγνωρίσουμε, ἀπό τήν ἄλλη, πρέπει νά παραδεχτοῦμε»* — εἰρωνική ἔκφραση ἀπό τά ἔργα τοῦ Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν «Τό ἡμερολόγιο ἑνός ἐπαρχιώτη στήν Πετρούπολη» καί «Ἡ κηδεία» (βλ. Μ.Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν. Ἅπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. X, 1936, σελ. 477· τόμ. XIII, 1936, σελ. 410). — *265.*

91 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 404-418. — *266.*

92 *Anti - Corn - Law - League* (Σύνδεσμος ἐνάντια στούς νόμους γιά τά σιτηρά) ἱδρύθηκε τό 1838 ἀπό τούς Κόμπντεν καί Μπράιτ, ἐργοστασιάρχες ὑφαντουργίας τῆς πόλης Μάντσεστερ· οἱ βιομήχανοι τῆς πόλης αὐτῆς ἀποτελοῦσαν τό προπύργιο τῆς ἐλευθερίας ἐμπορίου στήν Ἀγγλία.

Ὁ Σύνδεσμος πάλαιβε γιά τήν κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά· ὑπεράσπιζε τήν ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, παρουσιαζόταν μέ δημαγωγικούς ἰσχυρισμούς, ὅτι αὐτή θά ὁδηγήσει στήν ἄνοδο τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ἡ μείωση τῶν τιμῶν στά σιτηρά συντελοῦσε στή μείωση τοῦ ἡμερομισθίου τῶν ἐργατῶν καί στήν αὔξηση τῶν κερδῶν τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἡ πάλη ἀνάμεσα στή βιομηχανική ἀστική τάξη καί στή γαιοχτητική ἀριστοκρατία τερματίστηκε ὅταν ψηφίστηκε τό 1846 τό νομοσχέδιο, πού καταργοῦσε τούς νόμους γιά τά σιτηρά. Ἡ ἐκτίμηση τοῦ κινήματος γιά τήν κατάργηση τῶν νόμων αὐτῶν δόθηκε ἀπό τόν Κ. Μάρξ στό «Λόγο γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 404-418). — *266.*

93 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 404, 409. — *267.*

94 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 404. — *267.*

95 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 488. — *267.*

96 *«Die Newe Zeit»* («Νέοι Καιροί») — θεωρητικό περιοδικό τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας· ἔβγαινε στή Στουτγάρδη ἀπό τό 1883 ὥς τό 1923. Ὥς τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1917 διευθυνόταν ἀπό τόν Κ. Κάουτσκι, κατοπινά ἀπό τόν Γ. Κουνόφ. Στά χρόνια 1885-1895 στό «Die Newe Zeit» δημοσιεύτηκαν ὁρισμένα ἄρθρα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς. Ὁ Ἔνγκελς ἔκανε συχνά ὑποδείξεις στή σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ καθώς καί αὐστηρή κριτική γιά τήν ἀπομάκρυνσή της ἀπό τό μαρξισμό. Στό περιοδικό δημοσιεύονταν ἄρθρα τοῦ Φ. Μέρινγκ, τοῦ Π. Λαφάργκ,

τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ἄλλων παραγόντων τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος. 'Από τό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας 1890-1900 τό περιοδικό ἄρχισε νά δημοσιεύει συστηματικά ἄρθρα ἀναθεωρητῶν. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914-1918) τό περιοδικό κρατοῦσε κεντριστική, καουτσκιστική στάση, ὑποστηρίζοντας στήν πραγματικότητα τούς σοσιαλσωβινιστές. — *268.*

97 Τά ἄρθρα πού ἀναφέρει ὁ Β. Ι. Λένιν εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς «'Εγκύκλιος ἐνάντια στόν Κρίγκε» καί τό IV κεφάλαιο τοῦ II τόμου τῆς «Γερμανικῆς ἰδεολογίας», πού δημοσιεύτηκαν στό περιοδικό «Das Westphälische Dampfboot» τόν 'Ιούλη τοῦ 1846 καί τόν Αὔγουστο-Σεπτέμβρη τοῦ 1847 καί ἀναδημοσιεύτηκαν ἀποσπασματικά στά τεύχη 27 καί 28 τοῦ περιοδικοῦ «Die Newe Zeit» τό 1895-1896 (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 6 - 9· τόμ. 3ος, σελ. 520-521, 523).

«Das Vestphälische Dampfboot» («Τό 'Ατμόπλοιο τῆς Βεστφαλίας»)· —μηνιάτικο περιοδικό, ὄργανο μιᾶς ἀπό τίς κατευθύνσεις τοῦ μικροαστικοῦ γερμανικοῦ, ἤ τοῦ «ἀληθινοῦ», σοσιαλισμοῦ· ἔβγαινε κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ Ο. Λιούνιγκ στό Μπίλεφελντ καί τό Πάντεμπορν (Γερμανία) ἀπό τό Γενάρη τοῦ 1845 ὥς τό Μάρτη τοῦ 1848. — *268.*

98 Βλ. Κ. Μάρξ. Πρόλογος στήν πρώτη ἔκδοση τοῦ I τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» («Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 7). — *268.*

99 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 682, 683. — *269.*

100 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 738. — *270.*

101 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς, Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 411. — *272.*

102 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 417. — *273.*

103 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 488-489. — *274.*

104 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 418.

Ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας ὁ Λένιν ἄλλαξε ἐδῶ (ἤ ἀφαίρεσε) ορισμένες λέξεις ἀπό τό παρατιθέμενο μέρος τοῦ «Λόγου γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου» τοῦ Μάρξ. Ἔτσι τά λόγια «ἐπιταχύνει τήν κοινωνική ἐπανάσταση» τά μετέφρασε «ἐπιταχύνει αὐτό τό "σπάσιμο"»· ἡ φράση «μόνο μέ τήν ἐπαναστατική αὐτή ἔννοια» μεταφράστηκε «μόνο μέ τήν ἔνοια αὐτή». — *274.*

105 Ἡ μπροσούρα *«Ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος»* γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν στήν ἐξορία, στή Σιβηρία, τό καλοκαίρι τοῦ 1897 καί τό παράρτημα τῆς μπροσούρας τό φθινόπωρο τοῦ ἴδιου χρόνου. Τό χειρόγραφο

τῆς μπροσούρας, κρίνοντας ἀπό τόν πρόλογο τοῦ Π. Μπ. 'Αξελρόντ στήν πρώτη ἔκδοση τῆς μπροσούρας τοῦ Λένιν «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», ἔφτασε στό ἐξωτερικό μόλις τό φθινόπωρο τοῦ 1898. Τυπώθηκε τό 1899 στή Γενεύη ἀπό τήν ὁμάδα «'Απελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» στό τυπογραφεῖο τῆς «Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν». — *275.*

106 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς ἀνακοινώσεις, πού τοιχοκολήθηκαν στίς ἀρχές τοῦ Γενάρη 1897 σέ ὅλα τά βαμβακοκλωστικά καί ὑφαντουργικά ἐργοστάσια τῆς Πετρούπολης· οἱ ἀνακοινώσεις ἔλεγαν ὅτι καθιερώνεται ἐργάσιμη μέρα $11^{1}/_{2}$ ὡρῶν ἀπό τίς 16 (28) τοῦ 'Απρίλη, δηλ. ἀπό τίς παραμονές τῆς 19 τοῦ 'Απρίλη (1 τοῦ Μάη), διεθνοῦς μέρας ἀλληλεγγύης τῶν ἐργαζομένων ὅλων τῶν χωρῶν. — *280.*

107 *«Βέστνικ Φινάνσοφ, Προμίσλεννοστι ἰ Τοργκόβλι»* («Οἰκονομικός, Βιομηχανικός καί 'Εμπορικός 'Αγγελιαφόρος») — μηνιάτικο περιοδικό τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν τῆς τσαρικῆς Ρωσίας· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1883 ὥς τό 1917 (ὥς τό Γενάρη τοῦ 1885 μέ τόν τίτλο «Δελτίο κυβερνητικῶν διαταγμάτων τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν»). Στό περιοδικό δημοσιεύονταν κυβερνητικά διατάγματα, οἰκονομικά ἄρθρα καί ἀνασκοπήσεις. — *284.*

108 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό μύθο τοῦ Ι. Α. Κριλόφ «Ἡ μερίδα τοῦ λέοντος» (1808). — *327.*

109 Τό ἄρθρο *«Ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ καί τά γενικά προβλήματα τῆς "βιοτεχνικῆς" παραγωγῆς»*, γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν τόν Αὔγουστο μέ Σεπέμβρη κι ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς 7 (19) τοῦ Σεπτέμβρη 1897, ὅταν βρισκόταν ἐξόριστος στή Σιβηρία. Τά ὑλικά αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου ὁ Λένιν τά χρησιμοποίησε στό βιβλίο του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία».

Τό ἄρθρο πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1898 στή συλλογή «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα» καί ἀναδημοσιεύτηκε τό 1908 στή συλλογή «Τό ἀγροτικό ζήτημα». — *333.*

110 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 751. — *363.*

111 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 396. — *389.*

112 *Truck - system* — σύστημα πληρωμῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας στούς ἐργάτες μέ ἐμπορεύματα καί προϊόντα ἀπό τά πρατήρια τῶν ἐργοστασίων, πού ἀνῆκαν στούς ἐργοστασιάρχες. Τό σύστημα αὐτό, πού ἀποτελεῖ συμπληρωματικό μέσο ἐκμετάλλευσης τῶν ἐργατῶν, ἦταν πάρα πολύ διαδομένο στίς βιοτεχνικές περιοχές τῆς Ρωσίας. — *415.*

113 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 346-349. — *419.*

114 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 343-376. — *423.*

115 *«Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ»* («Νομικός 'Αγγελιαφόρος») — μηνιάτικο περιοδικό μέ άστικο-φιλελεύθερη κατεύθυνση· έβγαινε στή Μόσχα άπό τό 1867 ώς τό 1892. — *424.*

116 *«Μανιλοφική άργόσχολη φλυαρία»* — έκφραση, πού συνδέεται μέ τόν τύπο τοῦ «καλόκαρδου» καί συναισθηματικοῦ τσιφλικᾶ Μανίλοφ, ένός άπό τούς ήρωες τοῦ έργου τοῦ Ν. Β. Γκόγκολ «Νεκρές ψυχές» (1842), άργόσχολου φλύαρου καί στείρου φαντασιοκόπου, πού τό όνομά του έγινε συνώνυμο τῆς κενῆς φλυαρίας, τῆς άνεδαφικῆς όνειροπόλησης καί τῆς παθητικῆς-καλοκάγαθης στάσης άπέναντι στήν πραγματικότητα.— *428.*

117 'Ο Β. Ι. Λένιν παραθέτει λόγια άπό τό ποίημα τοῦ Ε. Χάινε «Du hast Diamanten und Perlen...» («'Εσύ έχεις διαμάντια καί μαργαριτάρια...»). (Βλ. Ε. Χάινε. "Απαντα σέ δέκα τόμους, ρωσ. έκδ., τόμ. 1, 1956, σελ. 112). — *429.*

118 *«Ντελοβόι Κορρεσποντέντ»* («'Ανταποκριτής τῶν έπιχειρηματικῶν κύκλων») —έμπορικο-βιομηχανική έφημερίδα· έβγαινε στό Αίκατερινμπούργκ (τό σημερινό Σβερντλόβσκ) άπό τό 1886 ώς τό 1898. Στήν έφημερίδα δημοσιεύονταν πληροφορίες, άγγελίες, οίκονομικά άρθρα καί άνασκοπήσεις. — *430.*

119 Πρόκειται γιά τόν «Κώδικα νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας», τόμ. 10, μέρος 1. — *431.*

120 *«Πέρμσκιγε Γκουμπέρνσκιγε Βέντομοστι»* («Δελτίο τοῦ κυβερνείου Πέρμ») — έπίσημο όργανο, έβδομαδιαία καί κατόπιν ήμερήσια έφημερίδα· έβγαινε στό Πέρμ άπό τό 1838 ώς τό 1917. — *442.*

121 Πρόκειται γιά τό μύθο τοῦ Ι. Ι. Χεμνίτσερ «'Ο Μεταφυσικός» όπου ό τύπος τοῦ μεταφυσικοῦ άποτελεῖ ένσάρκωση τῆς κούφιας θεωρητικολογίας. — *443.*

122 *«Ρούσκιγε Βέντομοστι»* («Ρωσικά Χρονικά») — έφημερίδα· έβγαινε στή Μόσχα άπό τό 1863, έξέφρασε τίς άπόψεις τῆς μετριοπαθοῦς φιλελεύθερης διανόησης. Στά 1880-1900 στήν έφημερίδα συνεργάζονταν συγγραφεῖς τοῦ δημοκρατικοῦ στρατοπέδου (Β. Γ. Κορολένκο, Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν, Γ. Ι. Οὐσπένσκι καί άλλοι), δημοσιεύονταν σ' αὐτήν έργα τῶν φιλελευθέρων ναρόντνικων. 'Από τό 1905 ή έφημερίδα ήταν όργανο τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ άστικοῦ κόμματος τῶν καντέτων. 'Ο Λένιν έλεγε ότι ή «Ρούσκιγε Βέντομοστι» συνδύαζε κατά τρόπο ίδιόμορφο *«τό δεξιό* καντετισμό μ' ένα ναροντνικιστικό έπίχρισμα» ("Απαντα. 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 19ος, σελ. 111). Τό 1918 ή «Ρούσκιγε Βέντομοστι» κλείστηκε μαζί μέ τίς άλλες άντεπαναστατικές έφημερίδες. — *451.*

123 *«Σισόικα»*—ένας άπό τούς κύριους ήρωες τοῦ διηγήματος τοῦ Φ. Μ. Ρεσέτνικοφ «Ποντλίποβτσι» (1864), άντιπροσωπευτικός τύπος άγράμματου καί στερημένου άπό δικαιώματα φτωχοῦ άγρότη, τσακισμένου άπό τή φτώχια καί τήν άβάσταχτη δουλιά . —*454.*

124 Ὁ Β. Ι. Λένιν παραθέτει λόγια ἀπό τό ποίημα τοῦ Μ. Γ. Λέρμοντοφ «Στήν Α. Ο. Σμιρνόβα» (βλ. Μ. Γ. Λέρμοντοφ. Ἅπαντα σέ ἔξι τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, 1954, σελ. 163). —*458.*

125 Ἡ μπροσούρα *«Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν»* γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν ὅταν ἦταν ἐξορία στή Σιβηρία, στά τέλη τοῦ 1897 καί πρωτοεκδόθηκε τό 1898 στή Γενεύη ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Ἡ μπροσούρα κυκλοφοροῦσε πλατιά ἀνάμεσα στούς πρωτοπόρους ἐργάτες τῆς Ρωσίας. Στά χρόνια 1898-1905, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς Διεύθυνσης ἀστυνομίας, τήν μπροσούρα τήν ἔβρισκαν κατά τίς ἔρευνες καί τίς συλλήψεις στήν Πετρούπολη, Μόσχα, Σμολένσκ, Καζάν, Ὀριόλ, Κίεβο, Βίλνα, Θεοδοσία, Ἰρκούτσκ, Ἀρχάγγελο, Σόρμοβο, Κόβνο καί σ' ἄλλες πόλεις.

Τό χειρόγραφο τῆς μπροσούρας δέ βρέθηκε. Ὑπάρχει μόνο ἀντίγραφο τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ ἀπό ἄγνωστο χέρι. Τό 1902 ἡ μπροσούρα βγῆκε στή Γενεύη σέ δεύτερη ἔκδοση καί τό 1905 σέ τρίτη ἔκδοση μέ προλόγους τοῦ Β. Ι. Λένιν. Ἡ μπροσούρα περιλήφθηκε ἐπίσης στή συλλογή: Βλ. Ἰλίν. «Μέσα σέ 12 χρόνια», πού βγῆκε τό Νοέμβρη τοῦ 1907 (στό ἐξώφυλλο καί στή σελίδα τοῦ τίτλου τῆς συλλογῆς ἀναγράφεται: 1908). Στίς ἐκδόσεις τοῦ 1902, 1905 καί 1907 λείπει ἡ προκήρυξη: «"Ἡ Ἕνωση ἀγώνα" πρός τούς ἐργάτες καί τούς σοσιαλιστές τῆς Πετρούπολης», πού ὑπάρχει στό ἀντίγραφο τοῦ χειρόγραφου καί σάν παράρτημα στήν πρώτη ἔκδοση τῆς μπροσούρας. Ἡ προκήρυξη αὐτή, πού δημοσιεύτηκε σ' ὅλες τίς προηγούμενες ἐκδόσεις τῶν Ἁπάντων, περιλήφθηκε ἐπίσης καί σέ τούτη τήν ἔκδοση. Στό ἀντίγραφο τοῦ χειρογράφου ὑπάρχουν ὁρισμένα λάθη, ὁρισμένες παραδρομές τοῦ ἀντιγραφέα. Ἀνακρίβειες ὑπῆρχαν καί στήν πρώτη ἔκδοση τῆς μπροσούρας κατά τήν ἐκτύπωσή της στό ἐξωτερικό ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Αὐτές διορθώθηκαν ἀπό τόν Λένιν στίς ἑπόμενες ἐκδόσεις. — *459.*

126 Ὁ *«Πρόλογος στή δεύτερη ἔκδοση»* γράφτηκε τόν Αὔγουστο τοῦ 1902 καί δημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ ἴδιου χρόνου στήν μπροσούρα «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», πού ἐκδόθηκε ἀπό τόν Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ὁ Σύνδεσμος τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας ἱδρύθηκε μέ πρωτοβουλία τοῦ Β. Ι. Λένιν τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1901. Στό Σύνδεσμο μπῆκε τό κλιμάκιο ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσης «Ἴσκρα»-«Ζαριά» καί ἡ ὀργάνωση «Σοτσιάλ-Ντημοκράτ», (πού συμπεριλάβαινε τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς»). Τό καθῆκον τοῦ Συνδέσμου ἦταν νά διαδίδει τίς ἰδέες τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί νά συμβάλλει στή διαμόρφωση μιᾶς μαχητικῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὀργάνωσης. Στήν πραγματικότητα ὁ Σύνδεσμος ἦταν ἐκπρόσωπος τῆς ὀργάνωσης «Ἴσκρα» στό ἐξωτερικό. Ὁ Σύνδεσμος στρατολογοῦσε ὀπαδούς τῆς «Ἴσκρα» μέσα στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες τοῦ ἐξωτερικοῦ, τήν ἐνίσχυε οἰκονομικά, ὀργάνωνε τήν ἀποστολή τῆς ἐφημερίδας στή Ρωσία καί ἔβγαζε ἐκλαϊκευτική μαρξιστική φιλολογία. Ὁ Σύνδεσμος ἔβγαλε κάμποσα «Δελτία» καί μπροσοῦρες. Τό ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἀναγνώρισε τό Σύνδεσμο σάν τή μονα-

δική κομματική οργάνωση στό ἐξωτερικό, μέ καταστατικά δικαιώματα ἐπιτροπῆς, καί τόν ὑποχρέωνε νά δουλεύει κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση καί τόν ἔλεγχο τῆς ΚΕ τοῦ ΣΔΕΚΡ.

Ὕστερα ἀπό τό ΙΙ συνέδριο στό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ» ταμπουρώθηκαν οἱ μενσεβίκοι καί πάλαιβαν ἐνάντια στόν Λένιν, ἐνάντια στούς μπολσεβίκους. Στό δεύτερο συνέδριο τοῦ Συνδέσμου τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1903 οἱ μενσεβίκοι ἐπιδόθηκαν σέ συκοφαντίες ἐνάντια στούς μπολσεβίκους καί ὕστερα ἀπ' αὐτό ὁ Λένιν καί οἱ ὀπαδοί του ἀποχώρησαν ἀπό τό συνέδριο. Οἱ μενσεβίκοι ἐπικύρωσαν τό νέο καταστατικό τοῦ Συνδέσμου· τό καταστατικό αὐτό στρεφόταν ἐνάντια στό καταστατικό τοῦ κόμματος πού εἶχε ψηφιστεῖ στό ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ. Ἀπό τότε ὁ Σύνδεσμος ἔγινε προπύργιο τοῦ μενσεβικισμοῦ· διατηρήθηκε ὥς τό 1905. — *463.*

127 Ἡ *«κατεύθυνση τοῦ οἰκονομισμοῦ»* ἤ *«οἰκονομισμός»*—ὀπορτουνιστικό ρεῦμα μέσα στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία στά τέλη τοῦ XIX μέ ἀρχές τοῦ XX αἰώνα, ρωσική παραλλαγή τοῦ διεθνοῦς ὀπορτουνισμοῦ. Ὄργανα τύπου τῶν «οἰκονομιστῶν» ἦταν ἡ ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ» (1897-1902) στή Ρωσία, καί τό περιοδικό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» (1899-1902) στό ἐξωτερικό.

Τό 1899 ἐμφανίστηκε τό «Credo» — διακήρυξη τῶν οἰκονομιστῶν, συνταγμένη ἀπό τήν Ε. Ντ. Κουσκόβα. Ὁ Λένιν, πού βρισκόταν στήν ἐξορία, ὅταν πῆρε τό «Credo» ἔγραψε τή «Διαμαρτυρία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», ὅπου ἔκανε αὐστηρή κριτική στό πρόγραμμα τῶν «οἰκονομιστῶν». Ἡ Διαμαρτυρία συζητήθηκε καί ἔγινε ὁμόφωνα δεχτή σέ μιά σύσκεψη, πού συγκλήθηκε στό χωριό Ἐρμακόβσκογε τῆς περιοχῆς Μινουσίνσκ, στήν ὁποία πῆραν μέρος 17 πολιτικοί ἐξόριστοι μαρξιστές. Οἱ «οἰκονομιστές» περιόριζαν τά καθήκοντα τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν οἰκονομική πάλη γιά τήν αὔξηση τοῦ μεροκάματου, τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἐργασίας κτλ., ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ πολιτική πάλη εἶναι ἔργο τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης. Ἀρνοῦνταν τόν καθοδηγητικό ρόλο τοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης, καί εἶχαν τή γνώμη, ὅτι τό κόμμα πρέπει ἁπλῶς νά παρακολουθεῖ παθητικά τό αὐθόρμητο προτσές τοῦ κινήματος, νά εἶναι πρωτοκολητής τῶν γεγονότων. Οἱ «οἰκονομιστές», ὑποκλινόμενοι μπροστά στό αὐθόρμητο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ὑποτιμοῦσαν τή σημασία τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας, τῆς συνειδητότητας, ἰσχυρίζονταν ὅτι ἡ σοσιαλιστική ἰδεολογία μπορεῖ νά γεννηθεῖ ἀπό τό αὐθόρμητο κίνημα· ἀρνοῦνταν τήν ἀνάγκη τῆς εἰσαγωγῆς τῆς σοσιαλιστικῆς συνείδησης στό ἐργατικό κίνημα καί ἔτσι ἄνοιγαν τό δρόμο στήν ἀστική ἰδεολογία. Οἱ οἰκονομιστές ὑπεράσπιζαν τό κομμάτιασμα καί τό χειροτεχνισμό τῶν χωριστῶν ὁμίλων, ὑποστήριζαν τή διασπορά καί τίς ταλαντεύσεις στό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα καί τάσσονταν ἐνάντια στήν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας συγκεντρωτικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ «οἰκονομισμός» γεννοῦσε τόν κίνδυνο νά ἀπομακρυνθεῖ ἡ ἐργατική τάξη ἀπό τόν ταξικό ἐπαναστατικό δρόμο καί νά μετατραπεῖ σέ πολιτικό ἐξάρτημα τῆς ἀστικῆς τάξης.

Μεγάλο ρόλο στήν πάλη ἐνάντια στόν οἰκονομισμό ἔπαιξε ἡ λενινιστική «Ἴσκρα»· ἡ τελειωτική ἰδεολογική συντριβή τοῦ «οἰκονομισμοῦ» ὁλοκληρώθηκε στό βιβλίο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί νά κάνουμε;», πού βγῆκε τό Μάρτη τοῦ 1902. — *464.*

[128] Πρόκειται γιά τό Ι συνέδριο τοῦ *ΣΔΕΚΡ* πού ἔγινε στό Μίνσκ ἀπό τήν 1 ὥς τίς 3 (13-15) τοῦ Μάρτη 1898. Στό συνέδριο πῆραν μέρος 9 ἀντιπρόσωποι καί 6 ὀργανώσεις: ἀπό τίς ὀργανώσεις Πετρούπολης, Μόσχας, Αἰκατερινοσλάβ καί Κιέβου τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», ἀπό τήν ὁμάδα «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» τοῦ Κιέβου καί ἀπό τή Μπούντ. Τό συνέδριο ἔβγαλε Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ κόμματος, ἐπικύρωσε σάν ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», δημοσίευσε «Διακήρυξη» καί ανακήρυξε τήν «Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματος στό ἐξωτερικό (βλ. «Ἀποφάσεις καί ψηφίσματα τῶν συνεδρίων καί τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν ὁλομελειῶν τῆς ΚΕ», ρωσ. ἔκδ., μέρος Ι, 1954, σελ. 11-15).

Ἡ σημασία τοῦ Ι συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ βρίσκεται στό ὅτι μέ τίς ἀποφάσεις του καί μέ τή «Διακήρυξή» του διακήρυξε τή δημιουργία τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος τῆς Ρωσίας καί ἔπαιξε ἔτσι μεγάλο ἐπαναστατικό-προπαγανδιστικό ρόλο. Τό συνέδριο, ὅμως, δέν ψήφισε πρόγραμμα, δέν ἐπεξεργάστηκε καταστατικό τοῦ κόμματος· ἡ ΚΕ πού ἐκλέχτηκε στό συνέδριο πιάστηκε, τό τυπογραφεῖο τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» κατασχέθηκε καί γι' αὐτό τό λόγο τό συνέδριο δέν κατάφερε νά συνενώσει καί νά συνδέσει τούς χωριστούς μαρξιστικούς ὁμίλους καί ὀργανώσεις. Δέν ὑπῆρχε καθοδήγηση ἀπό ἕνα ἑνιαῖο κέντρο, οὔτε καί ἑνιαία γραμμή στή δουλιά τῶν τοπικῶν ὀργανώσεων. — *464.*

[129] Πρόκειται γιά τά μέλη τῆς *«Ὁμάδας τῶν ναροντοβόλτσι»*, πού ἐμφανίστηκε τό φθινόπωρο τοῦ 1891 στήν Πετρούπολη. Ἀρχικά στήν ὁμάδα ἀνῆκαν ὁ Μ. Σ. Ὀλμίνσκι (Ἀλεξάντροφ), ὁ Ν. Λ. Μεστσεριακόφ, ἡ Ε. Μ. Ἀλεξάντροβα, ὁ Α. Α. Φεντοῦλοφ, ὁ Α. Α. Ἔργκιν καί ἄλλοι. Ἡ ὁμάδα ἀκολουθοῦσε τό πρόγραμμα τῆς Ναρόνταγια βόλια. Στό τυπογραφεῖο της τύπωσε μιά σειρά παράνομες μπροσοῦρες καί προκηρύξεις, τή «Ραμπότσι Σμπόρνικ», δύο φύλλα τῆς «Λετούτσι Λιστόκ». Τόν Ἀπρίλη τοῦ 1894 ἡ ὁμάδα χτυπήθηκε ἀπό τήν ἀστυνομία, γρήγορα ὅμως ξανάρχισε τή δράση της. Στήν περίοδο αὐτή ἡ ὁμάδα περνοῦσε ἀπό τό ναροντοβολτσισμό τό σοσιαλδημοκρατισμό. Τό 4ο καί τελευταῖο φύλλο τῆς «Λετούτσι Λιστόκ», πού βγῆκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1895, εἶχε πιά καταφανῆ τά ἴχνη τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ἐπιροῆς. Ἡ ὁμάδα συνδέθηκε μέ τήν ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», τύπωνε στό τυπογραφεῖο της ὁρισμένες ἐκδόσεις τῆς «Ἕνωσης», λχ., τήν μπροσούρα τοῦ Λένιν «Ἑρμηνεία τοῦ νόμου γιά τά πρόστιμα πού εἰσπράττουν ἀπό τούς ἐργάτες στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 15—63), διεξήγαγε συνομιλίες μέ τήν «Ἕνωση» γιά κοινή ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Στό ἴδιο τυπογραφεῖο ἐπρόκειτο νά ἐκδοθεῖ ἡ μπροσούρα τοῦ Λένιν «Γιά τίς ἀπεργίες», πού στάλθηκε τό Μάη τοῦ 1896 ἀπό τή φυλακή (τό χειρόγραφό της δέ βρέθηκε ὥς τώρα). Ὡστόσο δέ στάθηκε δυνατό νά τυπωθεῖ ἡ μπροσούρα γιατί τόν Ἰούνη τοῦ 1896 ἔσπασαν τό τυπογραφεῖο κι ἔπιασαν τά μέλη τῆς ὁμάδας· ὕστερα ἀπ' αὐτό ἡ ὁμάδα ἔπαψε νά ὑπάρχει. Ἀργότερα ὁρισμένα μέλη τῆς ὁμάδας (Π. Φ. Κουντέλι, Ν. Λ. Μεστσεριακόφ, Μ. Σ. Ὀλμίνσκι κ. ἄ.) ἔγιναν δραστήρια στελέχη τοῦ ΣΔΕΚΡ, τά πε-

ρισσότερα, ὅμως, μέλη της προσχώρησαν στό κόμμα τῶν ἐσέρων.— *464.*

130 *Ναροντοπράβτσι* — μέλη τοῦ κόμματος «Ναρόντνογε πράβο», παράνομης ὀργάνωσης τῆς ρωσικῆς δημοκρατικῆς διανόησης, πού ἱδρύθηκε τό καλοκαίρι τοῦ 1893 μέ συμμετοχή τῶν πρώην ναροντοβόλτσι Ο. Β. Ἄπτεκμαν, Α. Ι. Μπογκντανόβιτς, Α. Β. Γκεντεόνοβσκι, Μ. Α. Νατανσόν, Ν. Σ. Τιοῦτσεφ καί ἄλλων. Οἱ ναροντοπράβτσι ἔβαζαν σάν καθῆκον τους τή συνένωση ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς ἀντιπολίτευσης στήν πάλη γιά πολιτικές μεταρυθμίσεις. Ἡ ὀργάνωση ἔβγαλε δυό προγραμματικά ντοκουμέντα: τή «Διακήρυξη» καί τό «Ζωτικό ζήτημα». Τήν ἄνοιξη τοῦ 1894 ἡ ὀργάνωση χτυπήθηκε ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση καί διαλύθηκε. Ἐκτίμηση γιά τούς ναροντοπράβτσι σάν πολιτικοῦ κόμματος βλ. στήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί εἶναι οἱ "φίλοι τοῦ λαοῦ" καί πῶς πολεμοῦν τούς σοσιαλδημοκράτες;» (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 341-344) καί στίς σελ. 489-491 τούτου τοῦ τόμου. Οἱ περισσότεροι ναροντοπράβτσι μπῆκαν ἀργότερα στό κόμμα τῶν ἐσέρων. —*464.*

131 *«Σοσιαλιστές - ἐπαναστάτες»* (ἐσέροι)—μικροαστικό κόμμα στή Ρωσία· ἐμφανίστηκε στά τέλη τοῦ 1901 — ἀρχές τοῦ 1902 μέ τή συνένωση διάφορων ναροντνικιστικῶν ὁμάδων καί ὁμίλων. Ἐπίσημα ὄργανα τοῦ κόμματος ἔγιναν ἡ ἐφημερίδα «Ρεβολιουτσιόνναγια Ροσσίγια» (1900-1905) καί τό περιοδικό «Βέστνικ Ρούσκοϊ Ρεβολιούτσιι» (1901-1905). Οἱ ἀπόψεις τῶν σοσιαλιστῶν-ἐπαναστατῶν εἶναι διατυπωμένες στό πρόγραμμα τοῦ κόμματος πού ψηφίστηκε στό Ι συνέδριο τῶν σοσιαλιστῶν-ἐπαναστατῶν (Δεκέμβρης τοῦ 1905 — Γενάρης τοῦ 1906)· ἀποτελοῦσαν ἕνα μίγμα τῶν ἰδεῶν τοῦ ναροντνικισμοῦ καί τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ ὀπορτουνισμοῦ. Ὅπως λέει ὁ Λένιν, οἱ ἐσέροι μπάλωναν τίς τρύπες τοῦ ναροντνικισμοῦ «μέ τά μπαλώματα τῆς ὀπορτουνιστικῆς "κριτικῆς" τοῦ μαρξισμοῦ» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 9ος, σελ. 283). Οἱ ἐσέροι δέν ἔβλεπαν τίς ταξικές διαφορές ἀνάμεσα στόν προλετάριο καί στό μικροϊδιοχτήτη καί, συγκαλύπτοντας τίς ταξικές ἀντιθέσεις μέσα στήν ἀγροτιά, ἀρνοῦνταν τόν καθοδηγητικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου στήν ἐπανάσταση, τήν ἰδέα τῆς διχταχτορίας τοῦ προλεταριάτου. Ἡ ταχτική τῆς ἀτομικῆς τρομοκρατίας, πού ἐφάρμοζαν οἱ ἐσέροι, προξένησε μεγάλη ζημιά στό ἐπαναστατικό κίνημα.

Στό ἀγροτικό πρόγραμμα οἱ ἐσέροι ζητοῦσαν νά γίνει ἡ γῆ ἰδιοχτησία ὅλης τῆς κοινωνίας, νά μοιραστεῖ στούς ἀγρότες καί νά ἀναπτυχθοῦν διάφορες κοινωνικές ἑνώσεις καί συνεταιρισμοί. Ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι τό πρόγραμμα τῶν ἐσέρων γιά «κοινωνικοποίηση» τῆς γῆς δέν ἔχει τίποτε τό κοινό μέ τό σοσιαλισμό, ὅτι ἡ ἐξάλειψη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας μόνο στή γῆ «δέν ἐξαλείφει οὔτε τήν κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου, οὔτε τή φτώχια τῶν μαζῶν» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 10ος, σελ. 24).

Στήν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 οἱ ἐσέροι ἔδειξαν τή μικροαστική τους φύση, ἐφαρμόζοντας συμφιλιωτική πολιτική ἀπέναντι στή φιλελεύθερη ἀστική τάξη. Στό κόμμα ἐμφανίστηκαν δυό πτέρυγες: ἡ δεξιά πτέρυγα, πού παραιτήθηκε ἀπό τήν πάλη γιά τή δημοκρατία καί ἔκλεισε συνασπισμό μέ τούς καντέ-

τους, καί ἡ ἀριστερή, πού δημιούργησε τήν «Ἕνωση τῶν σοσιαλιστῶν-ἐπαναστατῶν μαξιμαλιστῶν»· αὐτοί θεωροῦσαν βασικό μέσο πάλης τήν ἀτομική τρομοκρατία. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πόλεμου (1914-1918) οἱ ἐσέροι πέρασαν στίς θέσεις τοῦ σοσιαλσωβινισμοῦ. Μετά τή νίκη τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης τοῦ Φλεβάρη 1917 στό κόμμα τῶν ἐσέρων διαμορφώθηκαν τρεῖς παρατάξεις: οἱ δεξιοί (μέ ἐπικεφαλῆς τήν Ε. Μπρέσκο-Μπρεσκόβσκαγια καί τόν Κερένσκι), οἱ κεντριστές (μέ ἐπικεφαλῆς τόν Β. Τσερνόφ) καί οἱ ἀριστεροί (μέ ἐπικεφαλῆς τήν Μ. Σπιριντόνοβα). Οἱ ἡγέτες τῶν δεξιῶν καί τῶν κεντριστῶν μπῆκαν στήν ἀστική Προσωρινή κυβέρνηση. Ἡ ὁμάδα τῆς Σπιριντόνοβα ἀποτέλεσε τήν ἀριστερή πτέρυγα, πού στά τέλη τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1917 σχημάτισε τό ἀνεξάρτητο κόμμα τῶν «ἀριστερῶν» ἐσέρων. Μετά τή νίκη τῆς Μεγάλης Ὀχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης, οἱ ἐσέροι ἔκαναν ἀντεπαναστατική, ὑπονομευτική δουλιά, ὑποστήριζαν τούς λευκοφρουρούς στρατηγούς καί τούς εἰσβολεῖς, ἔπαιραν μέρος σέ ἀντεπαναστατικές συνωμοσίες, ὀργάνωναν τρομακρατικές πράξεις ἐνάντια στούς σοβιετικούς παράγοντες. Οἱ «ἀριστεροί» ἐσέροι, προσπαθώντας νά διατηρήσουν τήν ἐπιροή τους στίς ἀγροτικές μάζες, ἀναγνώρισαν κατά τύπους τή σοβιετική ἐξουσία, μέ τήν ἀνάπτυξη ὅμως τῆς ταξικῆς πάλης στό χωριό πέρασαν στό δρόμο τῆς πάλης ἐνάντια στή Σοβιετική ἐξουσία καί τσακίστηκαν. Ὅταν τέλειωσε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καί ἡ ξένη ἐπέμβαση οἱ ἐσέροι συνέχιζαν τήν ἐχθρική δουλιά ἐνάντια στό Σοβιετικό κράτος στό ἐσωτερικό τῆς χώρας καί στό στρατόπεδο τῶν λευκοφρουρῶν ἐμιγκρέδων. — *465.*

132 *«Ἴσκρα»* («Σπίθα») — ἡ πρώτη πανρωσική παράνομη μαρξιστική ἐφημερίδα, πού ἱδρύθηκε ἀπό τόν Λένιν τό 1900. Ἡ δημιουργία τοῦ μαχητικοῦ αὐτοῦ ὀργάνου τῶν ἐπαναστατῶν μαρξιστῶν ἀποτέλεσε τό βασικό κρίκο καί τό βασικό καθῆκον στήν ἁλυσίδα τῶν κρίκων καί στήν ἁλυσίδα τῶν καθηκόντων, πού ἔστεκαν τότε μπροστά στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες. Ἐπειδή, λόγω τῶν ἀστυνομικῶν διώξεων, ἦταν ἀδύνατο νά ἐκδοθεῖ ἐπαναστατική ἐφημερίδα στή Ρωσία, ὁ Λένιν, ὅταν ἀκόμα ἦταν ἐξόριστος στή Σιβηρία, κατέστρωσε σ' ὅλες του τίς λεπτομέρειες ἕνα σχέδιο ἔκδοσής της στό ἐξωτερικό.

Μέ τή λήξη τῆς ἐξορίας του (Γενάρης τοῦ 1900) ὁ Λένιν καταπιάστηκε ἀμέσως μέ τήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου αὐτοῦ. Τό Φλεβάρη τοῦ 1900 στήν Πετρούπολη ὁ Λένιν ἔκανε διαπραγματεύσεις μέ τή Β. Ι. Ζασούλιτς, πού εἶχε ἔρθει παράνομα ἀπό τό ἐξωτερικό, γιά συμμετοχή τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» στήν ἔκδοση μιᾶς πανρωσικῆς μαρξιστικῆς ἐφημερίδας. Τόν Ἀπρίλη τοῦ 1900 ἔγινε ἡ λεγόμενη «Σύσκεψη τοῦ Πσκόφ», ὅπου πῆραν μέρος ὁ Β. Ι. Λένιν, ὁ Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), ὁ Α. Ν. Πότρεσοφ, ὁ Σ. Ι. Ραντσένκο καί οἱ «νόμιμοι μαρξιστές» (Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι)· στή σύσκεψη διαβάστηκε καί συζητήθηκε τό σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης γιά τό πρόγραμμα καί τά καθήκοντα τῆς πανρωσικῆς ἐφημερίδας («Ἴσκρα») καί τοῦ ἐπιστημονικοῦ-πολιτικοῦ περιοδικοῦ («Ζαριά»)· τό σχέδιο αὐτό τό εἶχε γράψει ὁ Λένιν. Ὁ Λένιν ἐπισκέφθηκε μιά σειρά πόλεις τῆς Ρωσίας: Πετρούπολη, Ρίγα, Πσκόφ, Σαμάρα, Νίζνι Νόβγκοροντ, Οὐφά, ἀποκατέστησε ἐπαφή μέ τίς σοσιαλδημοκρατικές ὁμάδες καί μέ διάφορους μεμονωμέ-

νους σοσιαλδημοκράτες καί κατέληξε σέ συμφωνία μαζί τους γιά ὑποστήριξη τῆς μελλοντικῆς «Ἴσκρα». Μέ τήν ἄφιξη τοῦ Λένιν στήν Ἑλβετία, τόν Αὔγουστο τοῦ 1900, ἔγινε σύσκεψη τοῦ Β.Ι. Λένιν καί τοῦ Α. Ν. Πότρεσοφ γιά τά μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» γιά τό πρόγραμμα καί τά καθήκοντα τῆς ἐφημερίδας καί τοῦ περιοδικοῦ, τούς πιθανούς συνεργάτες, τή σύνθεση τῆς σύνταξης καί τήν ἕδρα της. Γιά τό ἱστορικό τῆς ἐμφάνισης τῆς «Ἴσκρα» βλ. τό ἄρθρο τοῦ Β.Ι. Λένιν «Πῶς παρά λίγο θά ἔσβηνε ἡ "Ἴσκρα"» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 309-324).

Τό πρῶτο φύλλο τῆς λενινιστικῆς «Ἴσκρα» βγῆκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1900 στή Λειψία, τά ἑπόμενα ἔβγαιναν στό Μόναχο· ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1902 ἡ ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα» γίνεται στό Λονδίνο καί ἀπό τήν ἄνοιξη τοῦ 1903 στή Γενεύη. Στή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» ἀνήκαν ὁ Β.Ι. Λένιν, ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὁ Λ. Μάρτοφ, ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὁ Α. Ν. Πότρεσοφ καί ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς. Γραμματέας τῆς σύνταξης στήν ἀρχή ἦταν ἡ Ι. Γ. Σμιντόβιτς-Λέμαν καί κατόπιν, ἀπό τήν ἄνοιξη τοῦ 1901, ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, πού κρατοῦσε κι ὅλη τήν ἀλληλογραφία τῆς «Ἴσκρα» μέ τίς ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις. Ὁ Λένιν ἦταν οὐσιαστικά ὁ ἀρχισυντάχτης καί καθοδηγητής τῆς «Ἴσκρα». Ἔγραφε ἄρθρα στήν «Ἴσκρα» γιά ὅλα τά βασικά προβλήματα τῆς κομματικῆς οἰκοδόμησης καί τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου στή Ρωσία, σχολίαζε τά βασικότερα γεγονότα τῆς διεθνοῦς ζωῆς.

Σύμφωνα μέ τό σχέδιο τοῦ Λένιν ἡ «Ἴσκρα» ἔγινε κέντρο συνένωσης τῶν κομματικῶν δυνάμεων, συγκέντρωσης καί διαπαιδαγώγησης τῶν κομματικῶν στελεχῶν. Σέ πολλές πόλεις τῆς Ρωσίας (Πετρούπολη, Μόσχα, Σαμάρα καί ἄλλες) δημιουργήθηκαν ὁμάδες καί ἐπιτροπές τοῦ ΣΔΕΚΡ λενινιστικῆς-ἰσκρικῆς κατεύθυνσης. Οἱ ἰσκρικές ὀργανώσεις δημιουργοῦνταν καί δούλευαν κάτω ἀπό τήν ἄμεση καθοδήγηση τῶν μαθητῶν καί συνεργατῶν τοῦ Β. Ι. Λένιν — Ν. Ε. Μπάουμαν, Ι. Β. Μπάμπουσκιν, Σ. Ι. Γκοῦσεφ, Μ. Ι. Καλίνιν, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι καί ἄλλων. Ἡ ἐφημερίδα ἔπαιξε ἀποφασιστικό ρόλο στήν πάλη γιά τή δημιουργία μαρξιστικοῦ κόμματος, στή συντριβή τῶν «οἰκονομιστῶν», στή συνένωση τῶν σκόρπιων σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμίλων.

Μέ πρωτοβουλία τοῦ Λένιν καί μέ τήν ἄμεση συμμετοχή του ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» ἐπεξεργάστηκε τό σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματος (δημοσιεύτηκε στό φύλλο ἀρ. 21 τῆς «Ἴσκρα») καί προετοίμασε τό ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού ἔγινε τόν Ἰούλη—Αὔγουστο τοῦ 1903. Τόν καιρό τῆς σύγκλησης τοῦ συνεδρίου οἱ περισσότερες τοπικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις τῆς Ρωσίας εἶχαν προσχωρήσει στήν «Ἴσκρα», εἶχαν ἐγκρίνει τήν ταχτική της, τό πρόγραμμα καί τό ὀργανωτικό της σχέδιο, τήν εἶχαν ἀναγνωρίσει σάν καθοδηγητικό τους ὄργανο. Τό συνέδριο σέ εἰδική ἀπόφασή του τόνισε τόν ἐξαιρετικό ρόλο τῆς «Ἴσκρα» στήν πάλη γιά τή δημιουργία τοῦ κόμματος καί τήν ἀνακήρυξε Κεντρικό Ὄργανο τοῦ ΣΔΕΚΡ. Τό ΙΙ συνέδριο ὅρισε συνταχτική ἐπιτροπή ἀπό τούς Λένιν, Πλεχάνοφ καί Μάρτοφ. Ὁ Μάρτοφ, παρά τήν ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου τοῦ κόμματος, ἀρνήθηκε νά μπεῖ στή σύνταξη καί τά φύλλα ἀρ. 46-51 τῆς «Ἴσκρα» βγῆκαν μέ συνταχτική ἐπιτροπή τούς Λένιν καί Πλεχάνοφ. Ἀργότερα ὁ Πλεχάνοφ πέρασε στίς θέσεις τοῦ μενσεβικισμοῦ καί

ζήτησε νά συμπεριληφθοῦν στή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» ὅλοι οἱ παλιοί συντάχτες-μενσεβίκοι, πού εἶχαν καταψηφιστεῖ ἀπό τό συνέδριο. Ὁ Λένιν δέν μποροῦσε νά συμφωνήσει μ' αὐτό καί στίς 19 τοῦ Ὀχτώβρη (1 τοῦ Νοέμβρη) 1903 ἀποχώρησε ἀπό τή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» μέ σκοπό νά ἑδραιώσει τή θέση του στήν ΚΕ τοῦ κόμματος καί ἀπό κεῖ νά παλαίψει ἐνάντια στούς ὁπορτουνιστές-μενσεβίκους. Τό φύλλο 52 βγῆκε μέ συντάχτη μόνο τόν Πλεχάνοφ. Στίς 13 (26) τοῦ Νοέμβρη 1903 ὁ Πλεχάνοφ μονάχος του, παραβιάζοντας τή θέληση τοῦ συνεδρίου, προσέλαβε στή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» τούς πρώην συντάχτες της μενσεβίκους. Ἀπό τό φύλλο 52 οἱ μενσεβίκοι μετέτρεψαν τήν «Ἴσκρα» σέ ὄργανό τους.

Στή θέση τῆς παλιᾶς, τῆς λενινιστικῆς, μπολσεβίκικης «Ἴσκρα» ἄρχισε νά βγαίνει ἡ νέα, ὁπορτουνιστική, μενσεβίκικη «Ἴσκρα».— *465.*

133 *«Ρεβολιουτσιόνναγια Ροσσίγια»* («Ἐπαναστατική Ρωσία») — παράνομη ἐφημερίδα τῶν ἐσέρων· τήν ἔβγαζε ἀπό τά τέλη τοῦ 1900 στή Ρωσία ἡ «Ἕνωση τῶν σοσιαλιστῶν-ἐπαναστατῶν» καί ἀπό τό Γενάρη τοῦ 1902 ὥς τό Δεκέμβρη τοῦ 1905 ἔβγαινε στό ἐξωτερικό (Γενεύη) σάν ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος τῶν ἐσέρων. — *465.*

134 *«Ὀσβομποζντένιγε»* («Ἀπελευθέρωση») — δεκαπενθήμερο περιοδικό παράνομο ὄργανο τῆς φιλελεύθερης-μοναρχικῆς ἀστικῆς τάξης· ἔβγαινε στό ἐξωτερικό (Στουτγάρδη-Παρίσι) ἀπό τόν Ἰούνη τοῦ 1902 ὥς τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1905 κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ Π. Μπ. Στρούβε. Τό «Ὀσβομποζντένιγε», πού ἦταν τό πιό ἔγκυρο ὄργανο τῆς φιλελεύθερης διανόησης καί τῶν ζέμτσι, προετοίμασε μέ τή δράση του τό ἔδαφος γιά τή δημιουργία, τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1905, τοῦ συνταγματικοῦ-δημοκρατικοῦ κόμματος (τοῦ κόμματος τῶν καντέτων). — *465.*

135 *«Sozialistische Monatshefte»* («Μηνιάτικη Σοσιαλιστική Ἐπιθεώρηση») — περιοδικό, κύριο ὄργανο τῶν γερμανῶν ὁπορτουνιστῶν καί ἕνα ἀπό τά ὄργανα τοῦ διεθνοῦς ὁπορτουνισμοῦ. Ἔβγαινε στό Βερολίνο ἀπό τό 1897 ὥς τό 1933. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πόλεμου (1914-1918) ἔπαιρνε σοσιαλσωβινιστική θέση. — *465.*

136 Πρόκειται γιά τίς προσπάθειες τῶν φιλελευθέρων διανοουμένων, τῶν ζέμτσι καί τῶν τσιφλικάδων νά δημιουργήσουν κόμμα μέ προγραμματική του διεκδίκηση τή διατήρηση τοῦ τσαρισμοῦ στή Ρωσία μέ τή μορφή τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας. Μέ τό σκοπό αὐτό μέσα στό 1902 στή Μόσχα, στήν Πετρούπολη, καί σ' ἄλλες πόλεις ἔγιναν συνέδρια καί ἰδιαίτερες συσκέψεις τῶν παραγόντων τῶν ζέμστβο καί τῶν φιλελευθέρων διανοουμένων, ὅπου συζητήθηκε ἡ πλατφόρμα τοῦ μελλοντικοῦ κόμματος. Ὡστόσο κόμμα δέν δημιουργήθηκε. Τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1905 οἱ συνταγματικοί-ζέμτσι μπῆκαν στό συνταγματικό-δημοκρατικό κόμμα (κόμμα τῶν καντέτων), πού διαμορφώθηκε τότε. — *467.*

137 *Σούιτσα* καί *ντέσνιτσα* στό κείμενο, παλιά ρωσική ἔκφραση πού σημαίνει τό ἀριστερό καί τό δεξιό χέρι. — *467.*

138 *Τό ΙΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ* ἔγινε στό Λονδίνο στίς 12-27 τοῦ Ἀπρίλη (25 τοῦ Ἀπρίλη — 10 τοῦ Μάη) 1905. Στό συνέδριο πῆραν μέρος 24 ἀντιπρόσωποι μέ θετική ψῆφο καί 14 μέ συμβουλευτική. Τό συνέδριο προετοιμάστηκε καί συγκλήθηκε ἀπό τούς μπολσεβίκους. Ἦταν τό πρῶτο μπολσεβίκικο συνέδριο.

Ἡ ἡμερήσια διάταξη τοῦ ΙΙΙ συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού καταρτίστηκε ἀπό τόν Λένιν καί ψηφίστηκε ἀπό τό συνέδριο, ἦταν ἡ παρακάτω: Ι. *Ἔκθεση τῆς Ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς*. ΙΙ. *Ζητήματα ταχτικῆς*: 1) ἔνοπλη ἐξέγερση· 2) ἡ στάση ἀπέναντι στήν πολιτική τῆς κυβέρνησης στίς παραμονές καί τή στιγμή τῆς ἐπανάστασης (τό θέμα αὐτό ἦταν ἀφιερωμένο στά ἑξῆς δυό ζητήματα: α) ἡ στάση ἀπέναντι στήν πολιτική τῆς κυβέρνησης τίς παραμονές τῆς ἀνατροπῆς· β) γιά τήν προσωρινή ἐπαναστατική κυβέρνηση)· 3) ἡ στάση ἐπέναντι στό ἀγροτικό κίνημα. ΙΙΙ. *Ὀργανωτικὰ ζητήματα*: 4) οἱ σχέσεις ἐργατῶν καί διανοουμένων στίς κομματικές ὀργανώσεις· 5) τό καταστατικό τοῦ κόμματος. IV. *Ἡ στάση ἀπέναντι στ' ἄλλα κόμματα καί ρεύματα*: 6) ἡ στάση ἀπέναντι στό τμῆμα πού ἀποσπάστηκε ἀπό τό ΣΔΕΚΡ· 7) ἡ στάση ἀπέναντι στίς ἐθνικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις· 8) ἡ στάση ἀπέναντι στούς φιλελεύθερους· 9) οἱ πραχτικές συμφωνίες μέ τούς σοσιαλιστές-ἐπαναστάτες. V. *Ἐσωτερικά ζητήματα τῆς κομματικῆς ζωῆς*: 10) προπαγάνδα καί ζύμωση. VI. *Ἐκθέσεις τῶν ἀντιπροσώπων*: 11) ἀπολογισμός τῆς ΚΕ· 12) ἐκθέσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τοπικῶν ἐπιτροπῶν. VII. *Ἐκλογές*: 13) ἐκλογές· 14) διαδικασία τῆς δημοσίευσης τῶν ἀποφάσεων, τῶν πραχτικῶν τοῦ συνεδρίου καί τῆς ἀνάληψης τῶν καθηκόντων τους ἀπό τά ὑπεύθυνα πρόσωπα.

Ὅλη ἡ δουλιά τοῦ συνεδρίου ἔγινε κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση τοῦ Β. Ι. Λένιν. Ὁ ἴδιος ἔγραψε τά σχέδια τῶν βασικῶν ἀποφάσεων, πού ψηφίστηκαν ἀπό τό συνέδριο· ἔκανε τίς εἰσηγήσεις γιά τό ζήτημα τῆς ἔνοπλης ἐξέγερσης, γιά τή συμμετοχή τῆς σοσιαλδημοκρατίας σέ προσωρινή ἐπαναστατική κυβέρνηση, γιά τή στάση ἀπέναντι στό ἀγροτικό κίνημα, γιά τό καταστατικό τοῦ κόμματος καί γιά διάφορα ἄλλα ζητήματα. Στά πραχτικά τοῦ συνεδρίου ἀναγράφονται πάνω ἀπό ἑκατό ὁμιλίες καί προτάσεις τοῦ Λένιν.

Τό συνέδριο καθόρισε τή γραμμή ταχτικῆς τῶν μπολσεβίκων, πού ἀπέβλεπε στήν πλήρη νίκη τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης καί στή μετεξέλιξή της σέ σοσιαλιστική ἐπανάσταση. Στίς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τονίστηκαν τά καθήκοντα τοῦ προλεταριάτου σάν ἡγέτη τῆς ἐπανάστασης καί χαράχτηκε τό στρατηγικό σχέδιο τοῦ κόμματος στήν ἀστικοδημοκρατική ἐπανάσταση: τό προλεταριάτο σέ συμμαχία μέ ὅλη τήν ἀγροτιά, ἀπομονώνοντας τή φιλελεύθερη ἀστική τάξη, πρέπει νά παλαίψει γιά τή νίκη τῆς ἐπανάστασης.

Τό συνέδριο τροποποίησε τό καταστατικό τοῦ κόμματος: α) ψήφισε τό ἄρθρο 1 τοῦ καταστατικοῦ μέ τή διατύπωση τοῦ Λένιν· β) καθόρισε μέ ἀκρίβεια τά δικαιώματα τῆς ΚΕ καί τίς σχέσεις της μέ τίς τοπικές ὀργανώσεις· γ) ἄλλαξε τήν ὀργανωτική συγκρότηση τῶν κεντρικῶν ὀργάνων τοῦ κόμματος: στή θέση τῶν τριῶν κεντρικῶν ὀργάνων (ΚΕ, ΚΟ καί Συμβούλιο τοῦ κόμματος) τό συνέδριο δημιούργησε ἑνιαῖο κομματικό κεντρικό ὄργανο μέ πλήρη δικαιώματα, τήν Κεντρική Ἐπιτροπή.

Γιά τίς ἐργασίες καί τή σημασία τοῦ ΙΙΙ συνεδρίου βλ. τό ἄρθρο

τοῦ Λένιν «Τό τρίτο συνέδριο» καί τό βιβλίο «Δυό ταχτικές τῆς σοσιαλδημοκρτίας στή δημοκρατική ἐπανάσταση» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 8ος, σελ. 409-415, τόμος 9, σελ. 1-119), καθώς καί τίς «Ἀποφάσεις καί ψηφίσματα τῶν συνεδρίων καί τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν ὁλομελειῶν τῆς ΚΕ», ρωσ. ἔκδ., μέρος Ι, 1954, σελ. 68-90. — *469*.

139 Πρόκειται γιά τό ἄρθρο «Ἡ διάσπαση τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας», πού δημοσιεύτηκε στίς 21 (8) τοῦ Ἰούνη 1905 μέ ὑπογραφή Ν—τς στό τεῦχος 72 τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Π. Στροῦβε «Ὀσβομποζντένιγε». — *469*.

140 *«Προλετάρι»* — παράνομη μπολσεβίκικη βδομαδιάτικη ἐφημερίδα. Κεντρικό Ὄργανο τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού ἱδρύθηκε μέ ἀπόφαση τοῦ ΙΙΙ συνεδρίου τοῦ κόμματος. Μέ ἀπόφαση τῆς Ὁλομέλειας τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ κόμματος, στίς 27 τοῦ Ἀπρίλη (10 τοῦ Μάη) 1905 ἀρχισυντάκτης τοῦ ΚΟ ὁρίστηκε ὁ Β. Ι. Λένιν.

Ἡ ἐφημερίδα «Προλετάρι» ἔβγαινε στή Γενεύη ἀπό τίς 14 (27) τοῦ Μάη ὥς τίς 12 (25) τοῦ Νοέμβρη 1905. Βγῆκαν 26 φύλλα. Συμμετεῖχαν μόνιμα στή δουλιά τῆς σύνταξης οἱ Β. Β. Βορόβσκι, Α.Β. Λουνατσάρσκι, Μ. Σ. Ὀλμίνσκι (Ἀλεξάντροφ). Δραστήρια δουλιά στή σύνταξη ἔκαναν ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ἡ Β. Μ. Βελίτσκινα, ὁ Β. Α. Καρπίνσκι. Ἡ Α.Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλεζάροβα, Σ.Α. Γκοῦσεφ καί ὁ Β. Ντ. Μπόντς-Μπρουγέβιτς κατόρθωσαν νά ὀργανώσουν τή συστηματική ἀποστολή στή Γενεύη ἀνταποκρίσεων ἀπό τίς τοπικές ὀργανώσεις. Τήν ἀλληλογραφία μέ τίς τοπικές ὀργανώσεις καί τούς ἀναγνῶστες τῆς «Προλετάρι» τήν κρατοῦσαν ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια καί ἡ Λ. Α. Φοτίεβα.

Ἡ ἐφημερίδα «Προλετάρι» ἀκολουθοῦσε τή γραμμή τῆς παλιᾶς, τῆς λενινιστικῆς, «Ἴσκρα» καί ἀποτελοῦσε πλήρη συνέχεια τῆς μπολσεβίκικης ἐφημερίδας «Βπεριόντ». Στήν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 ἡ ἐφημερίδα ἔκανε μεγάλη δουλιά γιά τήν ἐξήγηση τῆς ἐπαναστατικῆς ταχτικῆς τοῦ κόμματος, ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο στήν ὀργανωτική καί ἰδεολογική συσπείρωση τῶν μπολσεβίκων γιά τήν ἐφαρμογή τῆς ταχτικῆς αὐτῆς.

Ὁ Λένιν ἔγραψε στήν ἐφημερίδα πάνω ἀπό 60 ἄρθρα καί σχόλια. Τά ἄρθρα τοῦ Λένιν, πού δημοσιεύονταν στήν ἐφημερίδα «Προλετάρι» ἀναδημοσιεύονταν στά τοπικά ὄργανα τοῦ μπολσεβίκικου τύπου, ἐκδίδονταν σέ ἰδιαίτερες προκηρύξεις. Λίγο μετά τήν ἀναχώρηση τοῦ Λένιν γιά τή Ρωσία, τό Νοέμβρη τοῦ 1905, ἡ ἐφημερίδα «Προλετάρι» ἔπαψε νά βγαίνει. Τά τελευταῖα δυό φύλλα τῆς ἐφημερίδας (25 καί 26) βγῆκαν κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ Β. Β. Βορόβσκι. — *469*.

141 *«Ὀσβομποζντέντσι»*— φιλελεύθεροι διανοούμενοι, ζέμτσι καί τσιφλικάδες, συγκεντρωμένοι γύρω ἀπό τό περιοδικό «Ὀσβομποζντένιγε». Τό Γενάρη τοῦ 1904 οἱ «ὀσβομποζτέντσι» σχημάτισαν τή φιλελεύθερη-μοναρχική «Ἕνωση ἀπελευθέρωσης», πού διατηρήθηκε ὥς τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1905. Σκέπαζαν τήν προδοσία τῆς ἐπανάστασης καί τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ μ' ἕνα κάλπικο δημοκρατισμό. Μαζί μέ τούς συνταγματικούς-ζέμτσι οἱ «ὀσβομποζντέντσι» ἀποτέλεσαν τόν πυρήνα τοῦ κύριου ἀστικοῦ κόμματος τῆς Ρωσία, τοῦ κόμματος τῶν καντέτων, πού δημιουργήθηκε τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1905. — *470*.

142 Ἡ «*Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ*» ἱδρύθηκε τό 1894 στή Γενεύη μέ πρωτοβουλία τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Εἶχε δικό της τυπογραφεῖο, ὅπου τύπωνε ἐπαναστατική φιλολογία. Στήν ἀρχή ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» καθοδηγοῦσε τήν «Ἕνωση» καί εἶχε τήν ἐπιμέλεια τῶν ἐκδόσεών της. Ἡ «Ἕνωση» ἔβγαζε κατά καιρούς τή συλλογή «Ραμπότνικ» καί τά «Λιστόκ "Ραμπότνικα"», ἐξέδοσε τήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἑρμηνεία τοῦ νόμου γιά τά πρόστιμα» (1897), τήν ἐργασία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Νέα ἐκστρατεία ἐνάντια στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία» (1897) καί ἄλλες. Τό Ι συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, τό Μάρτη τοῦ 1898, ἀναγνώρισε τήν «Ἕνωση» σάν ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματος στό ἐξωτερικό. Ἀργότερα στήν «Ἕνωση» ἐπικράτησαν τά ὁπορτουνιστικά στοιχεῖα —οἱ «οἰκονομιστές», οἱ λεγόμενοι «νεαροί». Τό Νοέμβρη τοῦ 1898 στό πρῶτο συνέδριο τῆς «Ἕνωσης», στή Ζυρίχη, ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» δήλωσε ὅτι παύει νά ἐπιμελεῖται τίς ἐκδόσεις τῆς «Ἕνωσης», ἐκτός ἀπό τά τεύχη 5-6 τῆς «Ραμπότνικ» καί τίς μπροσοῦρες τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» καί «Ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος»· τήν ἔκδοσή τους τήν ἀναλάβαινε ἡ ἴδια. Ἀπό τότε ἡ «Ἕνωση» ἄρχισε νά βγάζει τό περιοδικό τῶν οἰκονομιστῶν «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ἡ τελική ρήξη καί ἡ ἀποχώρηση τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» ἀπό τήν «Ἕνωση» ἔγινε τόν Ἀπρίλη τοῦ 1900 στό δεύτερο συνέδριο τῆς «Ἕνωσης» στή Γενεύη, ὅταν ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» καί οἱ ὁμοϊδεάτες της ἀποχώρησαν ἀπό τό συνέδριο καί δημιούργησαν τήν αὐτοτελῆ ὀργάνωση «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ». Τό ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, τό 1903, πῆρε ἀπόφαση γιά τή διάλυση τῆς «Ἕνωσης» (βλ. «Ἀποφάσεις καί ψηφίσματα τῶν συνεδρίων καί τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν ὁλομελειῶν τῆς ΚΕ», ρωσ. ἔκδ. μέρος Ι, 1954 σελ. 56. — *471.*

143 Τό χειρόγραφο τῆς μπροσούρας «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» σ' αὐτό τό σημεῖο δέν ἔλεγε «δμπσεστβα» = «κοινωνίας», ἀλλά «πρ-βα» («προϊζβόντστβα» = «παραγωγῆς»). Στήν πρώτη ἔκδοση τῆς μπροσούρας (1898) ἡ λέξη αὐτή διαβάστηκε καί τυπώθηκε λαθεμένα : «πραβίτελστβα» («κυβέρνησης»). Στή δεύτερη ἔκδοση (1902), πού τήν ἔκανε ὁ Λένιν, τό κατάφωρο αὐτό λάθος διορθώθηκε: ἡ λέξη «πραβίτελστβα» («κυβέρνησης») ἀντικαταστάθηκε μέ τή λέξη «δμπσεστβα» («κοινωνίας»). Μέ τή διόρθωση αὐτή τοῦ Λένιν ἡ μπροσούρα τυπώθηκε τό 1905, ἔτσι τυπώθηκε καί στή συλλογή «Μέσα σέ 12 χρόνια» τό 1907. — *472.*

144 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 458-459. — *478.*

145 Πρόκειται γιά τήν πολιτική, πού ἀκολουθοῦσε ὁ ὑπουργός τῶν ἐσωτερικῶν Ν. Π. Ἰγκνάτιεφ (1881-1882)· κατά τήν ἔκφραση τοῦ Λένιν, προσπαθοῦσε «νά ξεγελάσει» τούς φιλελεύθερους καί ἐρωτοτροπώντας μέ τό δημοκρατισμό νά κρύψει τό πέρασμα τῆς κυβέρνησης τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ' στήν ἀνοιχτή ἀντίδραση. Μέ τό σκοπό αὐτό συγκαλοῦνταν συσκέψεις «ἁρμόδιων ἀνθρώπων» (προεστῶν τῶν εὐγενῶν, προέδρων τῶν συμβουλίων τῶν ζέμστβο καί ἄλλων) γιά νά συζητήσουν

τά ζητήματα τῆς μείωσης τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς, τῆς ρύθμισης τῶν μετοικήσεων, τῆς μεταρύθμισης τῆς τοπικῆς διοίκησης· εἶχε σχεδιαστεῖ ἐπίσης καί ἡ σύγκληση μιᾶς χωρίς δικαιώματα σύναξης 3000 ἀνθρώπων μέ τήν ὀνομασία «ζέμσκι σομπόρ». Ὅλες αὐτές οἱ προσπάθειες σταμάτησαν μέ τήν παραίτηση τοῦ Ἰγκνάτιεφ· μετά ἄρχισε ἡ ἐποχή τῆς «ἀποχαλινωμένης, ἀπίστευτα παράλογης καί θηριώδικης ἀντίδρασης» (Β. Ι. Λένιν. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 294). — *480.*

146 Ὁμάδα *«Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς»* —ἡ πρώτη ρωσική μαρξιστική ὁμάδα, πού ἱδρύθηκε ἀπό τό Γ. Β. Πλεχάνοφ στή Γενεύη (Ἑλβετία) τό 1883. Ἐκτός ἀπό τόν Πλεχάνοφ στήν ὁμάδα ἀνῆκαν ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὁ Λ. Γ. Ντέιτς, ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς, ὁ Β. Ν. Ἰγκνάτοφ.
Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» ἔκανε μεγάλη δουλιά γιά τή διάδοση τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία. Ἡ ὁμάδα μετέφραζε στή ρωσική γλώσσα, ἐξέδιδε στό ἐξωτερικό καί κυκλοφοροῦσε στή Ρωσία τά ἔργα τῶν θεμελιωτῶν τοῦ μαρξισμοῦ. : «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος» τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς, «Μισθωτή ἐργασία καί κεφάλαιο» τοῦ Μάρξ, «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό τήν οὐτοπία στήν ἐπιστήμη» τοῦ Ἔνγκελς καί ἄλλα. Ὁ Πλεχάνοφ καί ἡ ὁμάδα του ἔδοσαν σοβαρό κτύπημα στό ναροντνικισμό. Τά δυό σχέδια προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, πού γράφτηκαν ἀπό τόν Πλεχάνοφ τό 1883 καί τό 1885 καί ἐκδόθηκαν ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς», ἦταν ἕνα σοβαρό βῆμα γιά τήν προετοιμασία καί τή δημιουργία σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος στή Ρωσία. Μεγάλο ρόλο στή διάδοση τῶν μαρξιστικῶν ἀντιλήψεων ἔπαιξαν οἱ ἐργασίες τοῦ Πλεχάνοφ «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ πολιτική πάλης» (1883). «Οἱ διαφωνίες μας» (1885), «Γύρω στό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης στήν ἱστορία» (1895). Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» ἔκανε καί σοβαρά λάθη: διατηροῦσε ὑπολείμματα ναροντνικιστικῶν ἀπόψεων, ὑποτιμοῦσε τήν ἐπαναστατικότητα τῆς ἀγροτιᾶς, ὑπερτιμοῦσε τό ρόλο τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης. Τά λάθη αὐτά ἀποτέλεσαν τό ἔμβρυο τῶν μελλοντικῶν μενσεβίκικων ἀπόψεων τοῦ Πλεχάνοφ καί τῶν ἄλλων μελῶν τῆς ὁμάδας. Ἡ δράση τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς», ἔπαιξε μεγάλο ρόλο στή διαμόρφωση τῆς ἐπαναστατικῆς αὐτοσυνείδησης τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, ἄν καί δέν ἦταν πραχτικά συνδεμένη μέ τό ἐργατικό κίνημα. Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔλεγε, ὅτι ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» «μόνο θεωρητικά θεμελίωσε τή σοσιαλδημοκρατία καί ἔκανε τό πρῶτο βῆμα πρός τό ἐργατικό κίνημα» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 255). Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς», ἀποκατέστησε σύνδεση μέ τό διεθνές ἐργατικό κίνημα καί, ἀρχίζοντας ἀπό τό πρῶτο συνέδριο τῆς ΙΙ Διεθνοῦς τό 1889 (Παρίσι), ἀντιπροσώπευε τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία σ' ὅλα τά συνέδρια τῆς Διεθνοῦς.
Στό δεύτερο συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, τόν Αὔγουστο τοῦ 1903, ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» δήλωσε ὅτι αὐτοδιαλύεται. — *483.*

147 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς συλλογές ἄρθρων *«Ὑλικά γιά τήν ἱστορία τοῦ κοινωνικο-επαναστατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας»*, πού ἐκδίδονταν στά χρόνια 1893-1896 στή Γενεύη ἀπό τήν «Ὁμάδα τῶν παλιῶν

ναροντοβόλτσι» (Π. Λ. Λαβρόφ, Ν. Σ. Ρουσάνοφ καί ἄλλους). Βγῆκαν συνολικά τέσσερις τόμοι τῶν «Ὑλικῶν» σέ πέντε τεύχη ἐνῶ σχεδιαζόταν νά βγοῦν δέκα ἑπτά. — *484.*

148 *Μπλανκισμός*—ρεῦμα μέσα στό γαλλικό σοσιαλιστικό κίνημα· ἐπικεφαλῆς του ἦταν ὁ διάσημος ἐπαναστάτης καί ἐπιφανής ἐκπρόσωπος τοῦ γαλλικοῦ οὐτοπικοῦ κομμουνισμοῦ Λουΐ-Ὀγκύστ Μπλανκί (1805-1881).

Οἱ μπλανκιστές ἀρνοῦνταν τήν ταξική πάλη, περίμεναν «τήν ἀπαλλαγή τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό τή μισθωτή σκλαβιά ὄχι μέ τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, ἀλλά μέ τή συνωμοσία μιᾶς μικρῆς μειοψηφίας διανόουμένων» (Β. Ι. Λένιν. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 10ος, σελ. 360). Ὑποκαθιστώντας τή δράση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος μέ τίς ἐνέργειες μιᾶς μυστικῆς ὁμάδας συνωμοτῶν, οἱ μπλανκιστές δέν ἔπαιρναν ὑπόψη τή συγκεκριμένη κατάσταση, πού χρειάζεται γιά τή νίκη τῆς ἐξέγερσης καί περιφρονοῦσαν τή σύνδεση μέ τίς μάζες. — *485.*

149 Τό ἄρθρο *«Μαργαριτάρια τῆς σχεδιομανίας τῶν ναρόντνικων»* γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν στήν ἐξορία, στή Σιβηρία, στά τέλη τοῦ 1897 γιά τό περιοδικό «Νόβογε Σλόβο»· ὁ Λένιν τότε δέν ἤξερε ἀκόμα ὅτι τό περιοδικό τό εἶχε κλείσει ἡ τσαρική κυβέρνηση τό Δεκέμβρη τοῦ 1897.

Τό 1898 ὁ Λένιν ἔβαλε τό ἄρθρο στή συλλογή «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα». — *497.*

150 *«Μαθητές»* εἶναι οἱ ὀπαδοί τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς. Ὁ ὅρος αὐτός χρησιμοποιοῦνταν στή δεκαετία 1890-1900 σάν νόμιμη ὀνομασία τῶν μαρξιστῶν. —*500.*

151 Πρόκειται γιά τήν ἱστορικο-ἠθική σχολή τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, πού ἐμφανίστηκε στά 1870-1880 στή Γερμανία· ἡ σχολή αὐτή ἔδινε μεγάλη σημασία στίς ἠθικές ἀρχές τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Ἐκπρόσωποί της ἦταν ὁ Γ. Σμόλλερ, ὁ Λ. Μπρεντάνο καί ἄλλοι ἀπό καθέδρας σοσιαλιστές. — *505.*

152 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 489. — *508.*

153 Ἡ ἔκφραση *«παίρνω διαστάσεις ἡράκλειων στηλῶν»* σημαίνει φθάνω στά ἔσχατα ὅρια, λέγω πολύ μεγάλες ὑπερβολές. Οἱ ἡράκλειες στῆλες, σύμφωνα μέ τήν ἀρχαία ἑλληνική μυθολογία, εἶχαν ἀνεγερθεῖ ἀπό τόν Ἡρακλῆ, καί, κατά τήν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων, ἀποτελοῦσαν τήν ἄκρη τοῦ κόσμου πέρα ἀπό τήν ὁποία δέν ὑπῆρχε δρόμος. — *512.*

154 *Κορόμποτσκα*—πρόσωπο τοῦ ἔργου τοῦ Ν. Β. Γκόγκολ «Νεκρές ψυχές» (1842), μικρή γαιοχτήτρια, τσιγκούνα, σχολαστική καί κουτή, «ξεροκέφαλη», ὅπως ἔλεγε ὁ Γκόγκολ. Τό ὄνομα τῆς Κορόμποτσκας ἔγινε προσηγορικό, πού δείχνει τήν ψιλικατζίδικη τσιγκουνιά καί χοντροκεφαλιά. — *515.*

155 Πρόκειται γιά τήν περίοδο τῆς δράσης τοῦ Α. Α. Ἀραξέγεφ, τοῦ πανίσχυρου εὐνοούμενου τοῦ Παύλου τοῦ Α΄ καί τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ Α΄· μέ τό ὄνομα τοῦ Ἀραξέγεφ συνδέεται ὁλόκληρη ἐποχή ἀπεριόριστου ἀστυνομικοῦ δεσποτισμοῦ καί αὐθαιρεσιῶν τῆς βάναυσης στρατοκρατίας («ἀραξεγέβστσινα»). Χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ καθεστῶτος αὐτοῦ ἦταν τά σκληρά μέτρα ἐνάντια στό ἐπαναστατικό κίνημα τῶν καταπιεζόμενων μαζῶν καί ἐνάντια σέ κάθε ἐλευθερία σκέψης.

Ὁ Ἀραξέγεφ ἔγινε διάσημος κυρίως μέ τήν ὀργάνωση στρατιωτικῶν συνοικισμῶν, πού εἶχαν σκοπό νά ἐλαττώσουν τά ἔξοδα συντήρησης τοῦ στρατοῦ· ὁ πληθυσμός τῶν συνοικισμῶν αὐτῶν ὄφειλε, ἐκτός ἀπό τήν ἐκπλήρωση τῶν στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων, νά ἀσχολεῖται μέ τή γεωργία καί νά συντηρεῖται μόνος του. Στούς στρατιωτικοὺς συνοικισμούς κυριαρχοῦσε ἀπίστευτη σκληρότητα, πειθαρχία τοῦ βούρδουλα καί σχολαστικοί κανονισμοί ζωῆς. — *519.*

156 *Μερκαντιλισμός* — σύστημα οἰκονομικῶν ἀπόψεων καί οἰκονομική πολιτική πολλῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν τό XV—XVIII αἰώνα, πού ὑποβοήθησε τή συσσώρευση κεφαλαίων καί τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Οἱ ὀπαδοί τοῦ μερκαντιλισμοῦ ταύτιζαν τόν πλοῦτο τοῦ ἔθνους μέ τό χρῆμα καί θεωροῦσαν ὅτι ὁ κοινωνικός πλοῦτος περικλείνεται ἀποκλειστικά στό χρῆμα μέ τή μορφή τῶν πολύτιμων μετάλλων. Τά κράτη, πού ἀκολουθοῦσαν τό μερκαντιλικό σύστημα, προσπαθοῦσαν νά πετύχουν μιά τέτια ρύθμιση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, πού θά ἐξασφάλιζε ὑπεροχή στίς ἐξαγωγές ἐμπορευμάτων ἀπέναντι στίς εἰσαγωγές. Γιά τό σκοπό αὐτό ἐφαρμοζόταν πολιτική προστασίας τῆς ντόπιας βιομηχανίας, πού συνίστατο στή ρύθμιση τῶν εἰσαγωγῶν ξένων ἐμπορευμάτων μέ τήν ἐπιβολή τελωνειακῶν δασμῶν, τήν παροχή ἐπιχορηγήσεων στίς μανουφακτοῦρες κτλ. Ἡ οἰκονομική πολιτική τοῦ μερκαντιλισμοῦ συντέλεσε στό δυνάμωμα τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν ἐργαζομένων. — *520.*

157 Ἔτσι χαρακτήριζε ὁ Π. Μπ. Στροῦβε τό σχέδιο τοῦ Γκοῦρεφ, μέλους τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, στό ἄρθρο του «Τά τρέχοντα προβλήματα τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, πού δημοσιεύτηκε μέ τήν ὑπογραφή Π. Μπ. (βλ. «Νόβογε Σλόβο», 1897 τεῦχος 7, Ἀπρίλης, σελ. 238). — *520.*

158 *Ὁ μεγάλος ρῶσος οὐτοπιστής* εἶναι ὁ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. — *522.*

159 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ. τόμ. III, 1955, σελ. 803.— *522.*

160 *«Σέβερ»* («Βορᾶς») — ἑβδομαδιαῖο φιλολογικο-λογοτεχνικό περιοδικό· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1888 ὥς τό 1914. — *523.*

161 *Ἡ νύφη τῆς κωμωδίας τοῦ Γκόγκολ*—πρόκειται γιά τήν Ἀγάπη Τιχόνοβνα, πρόσωπο τῆς κωμωδίας τοῦ Γκόγκολ «Παντρολογήματα» (1833). — *527.*

162 Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος,

σελ. 428). Παρακάτω ὁ Λένιν παραθέτει τήν περικοπή αὐτοῦ τοῦ μέρους πιό λεπτομερειακά (βλ. τρίτη ὑποσημείωση στή σελ. 486 αὐτοῦ τοῦ τόμου). — *528.*

163 Ὁ Λένιν ἀναφέρεται ἐδῶ στή σελ. 39 τοῦ περιοδικοῦ «Νόβογε Σλόβο», τεῦχος 9, Ἰούνης 1897, ὅπου ὑπάρχει τό ἀναφερόμενο σημεῖο τοῦ ἄρθρου του «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ» βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 235). — *529.*

164 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 508-509. — *529.*

165 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2, σελ. 483-484. — *529.*

166 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 8, σελ. 207-208. — *529.*

167 *«Ὀτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι»* («Χρονικά τῆς Πατρίδας»)—φιλολογικο-πολιτκό περιοδικό· ἄρχισε νά ἐκδίδεται στήν Πετρούπολη τό 1820· ἀπό τό 1839 ἔγινε τό καλύτερο καί προοδευτικότερο περιοδικό ἐκείνου τοῦ καιροῦ. Συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ ἦταν ὁ Β. Γ. Μπελίνσκι, ὁ Α. Ι. Χέρτσεν, ὁ Τ. Ν. Γκρανόβσκι, ὁ Ν. Π. Ὀγκαριόφ καί ἄλλοι. Ἀπό τό 1846, μετά τήν ἀποχώρηση τοῦ Μπελίνσκι ἀπό τή σύνταξη, τό «Ὀτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι» ἄρχισε νά χάνει τή σημασία του. Ἀπό τό 1868, ὅταν τό περιοδικό πέρασε στά χέρια τῶν Ν. Α. Νεκράσοφ καί Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν, ἄρχισε μιά περίοδος νέας ἄνθισής του· στήν περίοδο αὐτή τό «Ὀτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι» συγκέντρωσε γύρω του τήν ἐπαναστατική-δημοκρατική διανόηση. Μετά τό θάνατο τοῦ Νεκράσοφ (1877) κυριάρχησε στό περιοδικό ἡ ἐπιροή τῶν ναρόντνικων.

Τό περιοδικό καταδιώχτηκε ἐπανειλημμένα ἀπό τή λογοκρισία καί τόν Ἀπρίλη τοῦ 1884 κλείστηκε ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση. — *536.*

168 Στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ ὑπάρχει περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Σκάλντιν «Στίς ἀπόμερες ἐπαρχίες καί στήν πρωτεύουσα», καμωμένη ἀπό τόν Κ. Μάρξ (βλ. Ἀρχεῖο τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς, ρωσ. ἔκδ., τόμ. XI, 1948, σελ. 119-138) καί ἕνα ἀντίτυπο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου τῆς ἔκδοσης τοῦ 1870 μέ παρατηρήσεις καί ὑπογραμμίσεις τοῦ Μάρξ. Ἡ σύγκριση τῆς περίληψης τοῦ Μάρξ μέ τήν ἐργασία τοῦ Λένιν «Ποιά κληρονομιά ἀπαρνούμαστε;» μᾶς δείχνει ὅτι οἱ γνῶμες τοῦ Μάρξ καί τοῦ Λένιν ὅσον ἀφορᾶ τό ἐμπράγματο ὑλικό καί τά συμπεράσματα τοῦ συγγραφέα τοῦ βιβλίου συμπίπτουν. — *536.*

169 Ἡ *«ἀγροτική μεταρρύθμιση»*, πού κατάργησε τή δουλοπαροικία στή Ρωσία, ἔγινε ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση τό 1861 πρός τό συμφέρον τῶν φεουδαρχῶν-τσιφλικάδων. Ἡ ἀνάγκη τῆς μεταρύθμισης ὑπαγορεύτηκε ἀπ' ὅλη τήν πορεία τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς χώρας καί ἀπό τήν ἄνοδο τοῦ μαζικοῦ ἀγροτικοῦ κινήματος ἐνάντια στή δουλοπαροικιακή ἐκμετάλλευση. Ὡς πρός τή μορφή της ἡ «ἀγροτική μεταρύθμιση» ἦταν φεουδαρχική μεταρύθμιση. Ὡστόσο, ἡ δύ-

ναμη τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, πού τράβηξε τή Ρωσία στό δρόμο τοῦ καπιταλισμοῦ, ἔδοσε στή φεουδαρχική μορφή ἀστικό περιεχόμενο καί «τό περιεχόμενο αὐτό ἐκδηλωνόταν τόσο ἐντονότερα, ὅσο λιγότερο περικόπτονταν τά χωράφια τῶν ἀγροτῶν, ὅσο πιό πλήρης ἦταν ὁ χωρισμός τους ἀπό τά τσιφλικάδικα χωράφια, ὅσο πιό χαμηλό ἦταν τό χαράτσι πού ἔπρεπε νά πληρώσουν οἱ ἀγρότες στούς τσιφλικάδες» (Β. Ι. Λένιν. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμος 17ος, σελ. 95). Ἡ «ἀγροτική μεταρύθμιση» ἦταν ἕνα βῆμα πρός τή μετατροπή τῆς Ρωσίας σέ ἀστική μοναρχία. Στίς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861 ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Β΄ ὑπόγραψε τή Διακήρυξη καί τά «Διατάγματα» γιά τούς ἀγρότες, πού ἀπαλλάσσονταν ἀπό τή δουλοπαροικιακή ἐξάρτηση. Συνολικά «ἀπελευθερώθηκαν» 22 500 000 δουλοπάροικοι. Ὡστόσο ἡ τσιφλικάδικη γαιοχτησία διατηρήθηκε. Οἱ γαῖες τῶν ἀγροτῶν κηρύσσονταν ἰδιοχτησία τοῦ τσιφλικᾶ. Ὁ ἀγρότης μποροῦσε νά ἀποχτήσει κλῆρο μόνο σύμφωνα μέ τό μέγεθος πού καθόριζε ὁ νόμος (καί μάλιστα μέ τή συγκατάθεση τοῦ τσιφλικᾶ) καί μέ ἐξαγορά. Ἡ ἐξαγορά πληρωνόταν ἀπό τούς ἀγρότες στήν τσαρική κυβέρνηση, πού πλήρωσε τό καθορισμένο ποσό στούς τσιφλικάδες. Σύμφωνα μέ κατά προσέγγιση ὑπολογισμούς οἱ εὐγενεῖς κατεῖχαν, ὕστερα ἀπό τή μεταρύθμιση, 71 500 000 ντεσιατίνες γῆς, καί οἱ ἀγρότες — 33 700 000 ντεσιατίνες. Χάρη στή μεταρύθμιση οἱ τσιφλικάδες πῆραν γιά τόν ἑαυτό τους τό 1/5 καί σέ μερικές περιπτώσεις ἀκόμα καί τά 2/5 τῆς γῆς τῶν ἀγροτῶν.

Ἡ μεταρύθμιση δέν κατάργησε, ἁπλῶς ὑπονόμευσε τό παλιό σύστημα οἰκονομίας, πού στηριζόταν στήν ἀγγαρεία. Στά χέρια τῶν τσιφλικάδων ἔμειναν τά καλύτερα κομμάτια τῶν ἀγροτικῶν κλήρων (τά «ὀτρέζκι», τά δάση, τά λειβάδια, οἱ ποτίστρες, οἱ βοσκότοποι καί ἄλλα) καί χωρίς αὐτά οἱ ἀγρότες δέν μποροῦσαν νά διατηρήσουν ἀνεξάρτητο νοικοκυριό. Ὥσπου νά γίνουν τά συμβόλαια ἐξαγορᾶς οἱ ἀγρότες θεωροῦνταν «προσωρινά ὑπόχρεοι» καί ἦταν ὑποχρεωμένοι νά δίνουν στόν τσιφλικᾶ δοσίματα καί νά ἐκτελοῦν ἀγγαρεῖες.

Οἱ ρῶσοι ἐπαναστάτες δημοκράτες μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι ἐπέκριναν τήν «ἀγροτική μεταρύθμιση» γιά τό δουλοπαροικιακό της χαρακτήρα. Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμασε τήν «ἀγροτική μεταταρύθμιση» τοῦ 1861 πρῶτο μαζικό ἐκβιασμό σέ βάρος τῆς ἀγροτιᾶς πρός ὄφελος τοῦ καπιταλισμοῦ πού γεννιόταν στή γεωργία, τσιφλικάδικη «ἐκκαθάριση τοῦ ἐδάφους» γιά τόν καπιταλισμό.

Γιά τή μεταρύθμιση τοῦ 1861 βλ. τό ἄρθρο τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ὁ σοσιαλισμός στή Γερμανία» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἄπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. XVI, μέρος II, 1936, σελ. 252-254) καί τίς ἐργασίες τοῦ Β. Ι. Λένιν «Πενήντα χρόνια ἀπό τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας»,«Ἀπ' ἀφορμή μιά ἐπέτειο», «Ἡ ἀγροτική μεταρύθμιση καί ἡ ἀγροτική προλεταριακή ἐπανάσταση» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 17ος, σελ. 64-67, 84-101). — *537.*

170 Ὁ Ἔνγκελς χαρακτήρισε τόν Σκάλντιν μετριοπαθῆ συντηρητικό στό ἄρθρο του «Soziales aus Russland» («Οἱ κοινωνικές σχέσεις στή Ρωσία») (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἄπαντα, ρωσ. ἔκδ, τόμ. XV, 1933, σελ. 261). — *549.*

171 Ὁ Λένιν, μιλώντας γιά τήν ἰδεολογική «κληρονομιά» τῆς δεκαετίας 1860-1870, ἦταν ἀναγκασμένος ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας νά ἀναφέ-

ρεται στόν Σκάλντιν. Στήν πραγματικότητα όμως κύριο εκπρόσωπο τής «κληρονομιάς» αυτής ό Λένιν θεωρούσε τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. Σ' ένα γράμμα, πού έστειλε άπό τή Σιβηρία, εξόριστος, στίς 26 τοΰ Γενάρη 1899 στόν Α. Ν. Πότρεσοφ, ό Λένιν έγραφε «. . . εγώ πουθενά δέν προτείνω νά δεχτοΰμε ακριβώς τήν κληρονομιά τοΰ Σκάλντιν. Ότι πρέπει νά δεχτοΰμε τήν κληρονομιά άπό άλλους ανθρώπους, αυτό είναι αναμφισβήτητο. Νομίζω ότι γιά τήν υπεράσπισή μου (άπό τίς πιθανές επιθέσεις τών αντιπάλων) θά χρησιμεύσει ή σημείωση στή σελ. 237 (σελ. 503 τούτου τοΰ τόμου. *Σύντ.*), όπου είχα υπόψη μου ίσα-ίσα τόν Τσερνισέβσκι καί αιτιολογούσα γιατί δέν ενδείκνυται νά τόν πάρουμε γιά παραλληλισμό» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ 34ος, σελ. 8). — *549.*

172 *Ζεμλεντέλτσεσκαγια Γκαζέτα»* («Αγροτική Εφημερίδα») — όργανο τοΰ υπουργείου Δημοσίων κτημάτων (άπό τό 1894 όργανο τοΰ υπουργείου Δημοσίων κτημάτων καί Γεωργίας)· έβγαινε στήν Πετρούπολη άπό τό 1834 ώς τό 1917. — *555.*

173 *«Βέστνικ Έβρόπι»* («Αγγελιαφόρος τής Ευρώπης») — μηνιάτικο ιστορικό-πολιτικό καί λογοτεχνικό περιοδικό μέ αστική-φιλελεύθερη κατεύθυνση· έβγαινε στήν Πετρούπολη άπό τό 1866 ώς τό 1918. Στό περιοδικό δημοσιεύονταν άρθρα ενάντια στούς επαναστάτες μαρξιστές. Διευθυντής καί εκδότης τοΰ περιοδικοΰ ώς τό 1908 ήταν ό Μ. Μ. Στασιουλέβιτς.— *560.*

174 Ό Λένιν έχει υπόψη τόν Σκάλντιν καί ή φράση πού παραθέτει, είναι παρμένη άπό τό βιβλίο τοΰ τελευταίου (βλ. Σκάλντιν. «Στίς απόμερες επαρχίες καί στήν πρωτεύουσα». Πετρούπολη, ρωσ. έκδ., 1870, σελ. 285). — *564.*

175 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 90. — *570.*

176 Πρόκειται γιά τό άρθρο τοΰ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Ή υλιστική αντίληψη τής ιστορίας», πού δημοσιεύτηκε τό 1897 μέ τήν υπογραφή Ν. Κάμενσκι στό τεύχος 12 (Σεπτέμβρης) τοΰ περιοδικοΰ «Νόβογε Σλόβο» (βλ. Γ. Β. Πλεχάνοφ. «Διαλεχτά φιλοσοφικά έργα» σέ πέντε τόμους ρωσ. έκδ., τόμ. II, 1956, σελ. 236-266). — *577.*

177 *«Schmollers Jahrbuch»* («Επετηρίδα τοΰ Σμόλλερ)», ό πλήρης τίτλος είναι «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich» («Επετηρίδα τής Νομοθεσίας, τής Διοίκησης καί τής Εθνικής Οικονομίας τής Γερμανικής Αυτοκρατορίας») — περιοδικό πολιτικής οικονομίας· τό έβγαζαν άπό τό 1877 οί γερμανοί αστοί οικονομολόγοι καί εκπρόσωποι τοΰ άπό καθέδρας σοσιαλισμοΰ Φ. Χόλτσεντορφ καί Λ. Μπρεντάνο, καί άπό τό 1881 καί μετά τό εξέδιδε ό Γ. Σμόλλερ. — *577.*

178 *«Νεντέλια»* («Εβδομάδα») — φιλελεύθερη-ναροντνικιστική πολιτική καί λογοτεχνική εφημερίδα· έβγαινε στήν Πετρούπολη άπό τό 1866 ώς τό 1901. Ή εφημερίδα αντιτασσόταν στήν πάλη κατά τής απολυ-

ταρχίας, προπαγάνδιζε τή λεγόμενη θεωρία τῶν «μικρῶν ἔργων», δηλ. καλοῦσε τή διανόηση νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν ἐπαναστατική πάλη καί νά ἀσχοληθεῖ μέ τόν «ἐκπολιτισμό». — *578.*

179 Τό *«Σχέδιο προλόγου στή δεύτερη ἔκδοση τῆς μπροσούρας "Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν"»* γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν τό 1902, ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν Αὔγουστο· οἱ βασικές θέσεις του ἀναπτύχθηκαν ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στόν πρόλογο (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 463-468). — *585.*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΕΙ Ή ΠΑΡΑΘΕΤΕΙ ΠΕΡΙΚΟΠΕΣ ΤΟΥΣ Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου» Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 62, 13 τοῦ Ἰούνη, ἄρθρο 778, σελ. 2135-2139. — *279-315, 317, 318, 320-321, 322, 323-326, 327-328, 484.*

Γιά τήν ἀναδιοργάνωση τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας καί τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν μηχανικῶν τῶν κυβερνείων καί τήν ἐπέκταση τῆς ἰσχῆς τῶν διατάξεων ἐλέγχου πάνω στίς ἐπιχειρήσεις τῆς ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας καί τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων ἐργοστασιαρχῶν καί ἐργατῶν [14 τοῦ τοῦ Μάρτη 1894]. — «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1894, τεῦχος 45, 31 τοῦ Μάρτη, ἄρθρο 358, σελ. 971-980. — *58.*

Γιά τήν ἔναρξη τῆς ἰσχῆς τῶν διατάξεων ἐλέγχου σχετικά μέ τήν καλή ὀργάνωση καί τήν τάξη στά ἐργοστάσια καί στίς βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας πού ἀνήκουν σέ ἰδιῶτες, καθώς καί γιά τή μίσθωση ἐργατῶν σ' αὐτά [9 τοῦ Μάρτη 1892]. — «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1892, τεῦχος 114, 15 τοῦ Ὀχτώβρη, ἄρθρο 1099, σελ. 2756. — *58.*

Γιά τήν ἐπέκταση στά κυβερνεῖα τοῦ Πολωνικοῦ Βασιλείου τοῦ νόμου σχετικά μέ τή μίσθωση ἐργατῶν στίς φάμπρικες, στά ἐργοστάσια καί στίς μανουφακτοῦρες καί τόν ἔλεγχο τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. [11 τοῦ Ἰούνη 1891]. — «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1891, τεῦχος 75, 23 τοῦ Ἰούλη, ἄρθρο 799, σελ. 1911-1913. — *59.*

Γιά τήν ἐπέκταση σέ ὁρισμένα κυβερνεῖα τῶν διατάξεων σχετικά μέ τόν ἔλεγχο τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καί τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἐπιχειρηματιῶν καί ἐργατῶν καθώς καί σχετικά μέ τήν ἔκδοση ἑνός νέου κανονισμοῦ τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας. [2 τοῦ Ἰούνη 1897]. — «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 63, 17 τοῦ Ἰούνη, ἄρθρο 792, σελ. 2190-2194.— *307.*

Γιά τήν ἐπέκταση στό νομό Ἐγκόρεβσκ τοῦ κυβερνείου Ριαζάν τῶν διαταγμάτων πού ἑρμηνεύονται στόν κώδικα περί βιομηχανίας σχετικά μέ τόν ἔλεγχο τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καί τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἐργοστασιαρχῶν καί ἐργατῶν [30 τοῦ Ἰούλη 1893].— Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1893, τεῦχος 130, 31 τοῦ Αὐγούστου, ἄρθρο 1064, σελ. 2983. — *59.*

Γιά τόν ἔλεγχο σχετικά μέ τήν καλή ὀργάνωση καί τήν τάξη στά ἐργοστάσια καί τίς βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας πού ἀνήκουν σέ ἰδιῶτες, καθώς καί γιά τή μίσθωση ἐργατῶν σ' αὐτά [9 τοῦ Μάρτη 1892]. — «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1892, τεῦχος 40, 24 τοῦ Ἀπρίλη, ἄρθρο 410, σελ. 757-763, — *58.*

Γιουζακόφ, Σ. Ν. Ἀπό τά χρονικά τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Ἡ γυναίκα καί

* Μέ ἀστερίσκο σημειώνονται τά βιβλία στά ὁποῖα ὑπάρχουν σημειώσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν. Τά βιβλία αὐτά φυλάγονται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

Ἐγκοῦνοφ, Α. Ν. Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνείου Πέρμ σέ σχέση μέ τήν ἐξορυχτική βιομηχανία. (Ἀπόσπασμα ἀπό τήν ἔκθεση γιά τό 1892 τοῦ Α. Ν. Ἐγκοῦνοφ). — Στό βιβλίο «Ἐκθέσεις καί μελέτες γιά τή βιοτεχνική παραγωγή τῆς Ρωσίας». Τόμ. III, Πετρούπολη, 1895, σελ. 128-173. (Ὑπουργεῖο Γεωργίας καί δημοσίων κτημάτων. Τμῆμα ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί ἀγροτικῆς στατιστικῆς).—*376, 442, 447-448.*

Ἐγκύκλιος πρός τούς ὑπαλλήλους τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας — «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη, 1894, τεῦχος 104, 27 τοῦ Ἰούνη, ἄρθρο 704 σελ. 2189-2212. — *40, 42, 43.*

Ἐκθέσεις καί μελέτες γιά τή βιοτεχνική παραγωγή τῆς Ρωσίας. Τόμ. III. Πετρούπολη, 1895, 228 σελ. (Ὑπουργεῖο Γεωργίας καί δημοσίων κτημάτων. Τμῆμα ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί ἀγροτικῆς στατιστικῆς). *—376, 442-443, 446-455.*

Ἔκθεση σχετικά μέ τά κεφάλαια καί τόν κύκλο ἐργασιῶν καί τή δράση τῆς βιοτεχνικῆς βιομηχανικῆς τράπεζας τοῦ ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Πέρμ τό 1895. Συντάχθηκε ἀπό τή διεύθυνση τῆς τράπεζας. Πέρμ, 1896, 144 σελ. *442.*

Ἐνγκελγκάρντ, Α. Ν. Ἀπό τό χωριό.— «Ὀτέτσιεστβενιγε Ζαπίσκι», Πετρούπολη, 1872, τεῦχος 5, σελ. 30-50· τεῦχος 6, σελ. 161-182. — *550.*

— *Ἀπό τό χωριό.* 11 γράμματα, 1872-1882. Πετρούπολη, Σουβόριν, 1882. 493 σελ. — *550.*

— *Ἀπό τό χωριό.* 11 γράμματα, 1872-1882. Πετρούπολη, 1885, 563. σελ. *—549-558, 563, 564.*

Ἔνγκελς, Φ. Ἀντι-Ντύρινγκ. Ἡ ἀνατροπή τῆς ἐπιστήμης ἀπό τόν κύριο Εὐγένιο Ντύρινγκ. Ρωσ. ἔκδ. 1876-1878. — *10-12, 234.*

— *Γιά τό ζήτ μα τῆς κατοικίας.* Δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Μάη 1872 — Γενάρης 1873. — *10-12.*

— *Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ.* Μετάφρ. ἀπό τά γερμ. τῆς Β. Ζασούλιτς. 2η ρωσ. ἔκδ. Μέ δυό παραρτήματα : 1 Φρίντριχ Ἔνγκελς (βιογραφική σκιαγραφία). 2. Ἡ θεωρία τῆς βίας (ἐνάντια στόν Ντύρινγκ). Γενεύη, τυπ. τοῦ «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» 1892. XV, 84 σελ. (Βιβλιοθήκη τοῦ σύγχρονου σοσιαλισμοῦ. Σειρά I. — Μέρος II). — *11.*

— *Ἡ ἐξωτερική πολιτική τοῦ ρωσικοῦ τσαρισμοῦ.* — «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», Λονδίνο, 1890, βιβλίο 1, Φλεβάρης, σελ. 176-185. Γενεύη, βιβλίο 2, Αὔγουστος, σελ. 42-61. Τίτλος : Ἡ ἐξωτερική πολιτική τοῦ ρωσικοῦ τσαρισμοῦ. — *11-12.*

— *Ἡ καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας καί τοῦ*

[*Ζασούλιτς, Β. Ι.*] *'Ιβανόφ, Β. Μιά κακή ἐπινόηση.* ('Απ' ἀφορμή τό μυθιστόρημα τοῦ κ. Μπομπορίκιν «Μέ ἄλλο τρόπο)». — «Νόβογε Σλόβο», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 12, Σεπτέμβρης, σελ. 1-19. — *568-569.*

«Ζεμλεντέλτσεσκαγια Γκαζέτα. Πετρούπολη, 1873, ἀρ. φύλλου 9, 3 τοῦ Μάρτη, σελ. 129-133. — *555.*

Ζίμπερ, Ν. Ι. Οἱ κοινωνικοοικονομικές μελέτες τοῦ Ντάβιντ Ρικάρντο καί τοῦ Κάρλ Μάρξ. Δοκίμιο κριτικῆς-οἰκονομικῆς μελέτης. Πετρούπολη, 1885. VII, 598 σελ. — *164, 181, 188, 189, 190.*

«Ζντορόβιε». Πετρούπολη, 1879, τεῦχος 122, σελ. 382-384· τεῦχος 123, σελ. 403-405.

'Η βιομηχανία. "Αρθρα ἀπό τό Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά. Μόσχα, ζεῦγος Βοντοβόζοβι, 1896, VIII, 328 σελ.— *206.*

'Η διάρκεια καί ἡ κατανομή τοῦ χρόνου ἐργασίας στίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. — «Βέστνικ Φινάνσοφ, Προμίσλενοστι ἱ Τοργκόβλι», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 26, σελ. 850-853. — *284, 288-291, 292-294, 296, 312-313, 317-318, 325-326.*

'Η ἐργοστασιακή βιομηχανία καί τό ἐμπόριο τῆς Ρωσίας. Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, 1893. 747 σελ. (Παγκόσμια ἔκθεση «Κολόμβος» τό 1893 στό Σικάγο). — *38-39, 48.*

'Ιβανόφ, Β. — βλ. [Ζασούλιτς, Β. Ι.]

"Ινγκερμ, Ντ. 'Ιστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Μετάφραση ἀπό τά ἀγγλικά μέ ἐπιμέλεια τοῦ Ι. Ι. Γιανζούλ. Μόσχα, Σολντάτενκοφ, 1891. XI, 322, IV σελ. —*205.*

«"Ισκρα» [Λονδίνο], 1902, ἀρ. φύλλου 23, 1 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 2-4· ἀρ. φύλλου 24, 1 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2-4. — *465.*

Κάμενσκι, Ν. — βλ. [Πλεχάνοφ, Γ. Β.]

Κανονισμός βιομηχανίας. — Στό βιβλίο: Κώδικας νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Τόμ. 11. Μέρος ΙΙ. Πετρούπολη, 1887, σελ. 1-125. — *27-35, 35-39, 44, 45, 49-51, 52, 53, 55-56, 57, 60, 61-63.*

Κανονισμός γιά τή διάρκεια καὶ τήν κατανομή τοῦ χρόνου ἐργασίας στίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις, «Πραβίτελτβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1897, ἀρ. φύλλου 221, τῆς 9 (21) τοῦ 'Οχτώβρη, σελ. 1.— *317, 318-321, 323-324, 324-325, 327-328, 329.*

Κανονισμός γιά τή φύλαξη καί τή διάθεση τοῦ κεφαλαίου προστίμων πού ἐπιβάλλονται στά ἐργοστάσια. [4 τοῦ Δεκέμβρη 1890]. — «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγ-

στοιχείων παρμένων ἀπό τίς ἀπογραφές κατά νοικοκυριό πού ἔκαναν τά ζέμστβο. Τόμ. Ι. Τό νοικοκυριό τῶν ἀγροτῶν. Μόσχα, 1893. XVI, 266. σελ. —*224.*

[Μπογκντανόβιτς, Α. Ι.] Ἐπιταχτικό ζήτημα, [Σμολένσκ], τοῦ κόμματος «Ναρόντνογε Πράβο», 1894, 41 σελ. (Μέρος 1).— *471.*

Μπομπορίκιν, Π. Ντ. Μέ ἄλλο τρόπο. Μυθιστόρημα σέ δύο μέρη.— «Βέστνικ Ἐβρόπι», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 1, σελ. 119-187· τεῦχος 2, σελ. 567-639· τεῦχος 3, σελ. 5-74.— *490.*

Μπουνιακόβσκι, Β. Γ. Δοκίμιο γιά τούς νόμους τῆς θνησιμότητας στή Ρωσία καί γιά τήν κατανομή τοῦ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ κατά ἡλικία. Παράρτημα τοῦ VIII τόμου τῶν Ἐγγράφων τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν, τεῦχος 6, Πετρούπολη (1865). VIII, 196 σελ. — *509.*

Ν—ον, Νικολάι—ον— βλ. [Ντανιελσόν Ν. Φ.].

Ν—τς. Ἡ διάσπαση τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.—«Ὀσβομποζντένιγε», Παρίσι, 1905, τεῦχος 72, 21 (8) τοῦ Ἰούνη, σελ. 356-357. —*469.*

Νεκράσοφ, Ν. Α. Στή μνήμη τοῦ Ντομπρολιοῦμποφ. —5.

«Νεντέλια». Πετρούπολη, 1894, ἀρ. φύλλου 47, 20 τοῦ Νοέμβρη, σελ· 1504-1508· ἀρ. φύλλου 48, 27 τοῦ Νοέμβρη, σελ. 1543-1547· ἀρ. φύλλου 49, 4 τοῦ Δεκέμβρη, σελ. 1587-1593. —*207, 581.*

«Νόβογε Βρέμια». Πετρούπολη, 1886, ἀρ. φύλλου 3686, 5 (17) τοῦ Ἰούνη, σελ. 3.— *23.*

«Νόβογε Σλόβο». Πετρούπολη.— *228.*

— 1897, τεῦχος 7, Ἀπρίλης, σελ. 25-50, σελ. 229-243.— *521, 529.*

— 1897, τεῦχος 8, Μάης, σελ. 25-60· τεῦχος 9, Ἰούνης, σελ. 26-53· τεῦχος 10, Ἰούλης, σελ. 18-32.— *529.*

— 1897, τεῦχος 12, Σεπτέμβρης, σελ. 1-19, σελ. 70-98.— *567-568, 577-578.*

— 1897, τεῦχος 1, Ὀχτώβρης, σελ. 55-84.— *528, 529.*

[*Νόμος*] *γιά τήν ἐπιθεώρηση τῶν ἐπιχειρήσεων ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας καί γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἐργοστασιαρχῶν καί ἐργατῶν.* [3 τοῦ Ἰούνη 1886]. «Συλλογή νόμων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἔκδ. τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου», Πετρούπολη 1886, τεῦχος 68, 15 τοῦ Ἰούλη, ἄρθρο 639, σελ. 1390-1405.—*20, 21, 25, 26, 31-33, 44, 48, 57-58, 62, 63, 112, 281-282, 299-301, 307.*

[*Ντανιελσόν, Ν. Φ.*] *Νικολάι —ον. Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰ-*

— 1897, τεῦχος 62, 13 τοῦ Ἰούνη, σελ. 2135-2139.— *279-315, 317, 318, 320-321, 322, 323, 325-326, 327, 328-329, 486.*

— 1897, τεῦχος 63, 17 τοῦ Ἰούνη, σελ. 2190-2194. —*307.*

Συλλογή στατιστικῶν στοιχείων γιά τό κυβερνεῖο Μόσχα. Τμῆμα οἰκονομικῆς στατιστικῆς. Τόμ. VII. Μέρος III. Μόσχα, ἔκδ. τοῦ ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Μόσχας, 1883, 204 σελ. —*189.*

Συλλογή στοιχείων γιά τίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις τῆς Ρωσίας στά χρόνια 1885 - 1889. Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας, 1889-1891 (Ὑλικά γιά τήν ἐμπορικοβιομηχανική στατιστική).— *358-359.*

Συλλογή στοιχείων γιά τίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις τῆς Ρωσίας στά χρόνια 1890 - 1891. Πετρούπολη, 1893-1894. (Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν. Διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας. Ὑλικά γιά τήν ἐμπορικοβιομηχανική στατιστική).— *358-359.*

Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνείου Μόσχας. Μέρος I-V*. Μόσχα, ἔκδ. τοῦ ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Μόσχας, 1897-1883. (Στήν ἔκδ.: Συλλογή στατιστικῶν στοιχείων γιά τό κυβερνεῖο Μόσχας. Τμῆμα οἰκονομικῆς στατιστικῆς. Τόμ. VI, μέρος I-II· τόμ. VII, μέρος I—III). —*190-339.*

Τά συνδικάτα τῆς Γαλλίας.— «Ρούσκιγε Βέντομοστι», Μόσχα, 1897, ἀρ. φύλλου 239, 30 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 2-3.— *455.*

Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, Μ. Ι. Οἱ βιομηχανικές κρίσεις στή σύγχρονη Ἀγγλία, οἱ αἰτίες τους καί ἡ ἐπίδρασή τους στή ζωή τοῦ λαοῦ. Πετρούπολη, 1894, IV, 513 σελ. —*168, 170.*

— *Ἡ ρωσική φάμπρικα στό παρελθόν καί στό παρόν.* Ἱστορικοοικονομική μελέτη. Τόμ. I. Ἡ ἱστορική ἀνάπτυξη τῆς φάμπρικας στή Ρωσία τό XIX αἰώνα. Πετρούπολη, Παντελέγεφ, 1898, XI, 496 σελ. —*560.*

Ὑλικά γιά τήν ἐκτίμηση τῶν γαιῶν τοῦ κυβερνείου Νίζνι Νόβγκοροντ Οἰκονομικό μέρος*. Βιβλίο XI. Νομοί Σεμένοφ, Νίζνι Νόβγκοροντ, ἔκδ. τοῦ ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Νίζνι Νόβγκοροντ. 1893. X, 675 σελ. (Τμῆμα στατιστικῆς τοῦ συμβουλίου τοῦ Ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Νίζνι Νόβγκοροντ).— *416.*

Ὑλικά γιά τήν ἱστορία τοῦ κοινωνικοεπαναστατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας. Βιβλίο I, X [1-2], XI, XVI. Μέ παράρτημα «Ἀπό τήν πατρίδα καί στήν πατρίδα», τεύχη 1, 3-7. Γενεύη, ἔκδ. τῆς «Ὁμάδας τῶν παλιῶν ναροντοβόλτσι», 1893-1896.— *484.*

Ὑλικά γιά τή στατιστική τοῦ νομοῦ Κρασνοουφίμσκ τοῦ κυβερνείου Πέρμ. Βιβλίο V. Μέρος I (Ἐργοστασιακή περιοχή). Καζάν, ἔκδ. τοῦ ζέμστβο τοῦ νομοῦ Κρασνοουφίμσκ, 1894. 420 σελ. —*405.*

Χαριζομένοφ, Σ. Α. Ἡ σημασία τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς.— «Γιου-

ριντίτσεσκι Βέστνικ», Μόσχα, 1883, τεύχος 11, σελ. 414-441· τεύχος 12, σελ. 543-597.— *424.*

— *Τὰ βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ.* Μέρος II-III. V. Μόσχα, Μπαράνοφ, 1882, 1884.— *337.*

Χεμνίτσερ, I. I. Ὁ μεταφυσικός,—444.

[*Adler, W.*] *Das Leben von Friedrich Engels.*—«Arbeiter-Zeitung» Wien, 1895, Nr. 214, 7. August, S. 2-6. —*12.*

Atkinson, W. Principles of Political economy; or the Laws of the formation of national wealth: developed by means of the Cristian Law of Government; being the substance of a case delivered to the Hand-loom weavers commission. London, Whittaker, 1840, XVI, 247 p.— *219.*

Bernstein, E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899, X. 188 S.— *172.*

Boisguillebert Dissertation sur la nature des richesses de l'argent et des tributs, ou l'on découvre la fausse idée qui règne dans le monde à l'egard de ces trois articles.— In: Économistes-finansiers du XVIII siècle. Précédés des notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaire et de notes explicatives, par Eugène Daire. Paris, 1843, p. 394-424.— *218-219.*

«Deutsch-Französische Jahrbücher». Paris, 1844, 1 u. 2. Lfg., S. 86-114. —*10.*

«The Edinburgh Review or Critical Journal». Edinburgh-London, 1819, v. XXXII, N. LXIV, p. 453-477,— *147.*

Engels, F. The condition of the working class in England in 1844. With appendix written 1886, and pref. 1887. Transl. by K. Wischnewetzky. New York., [1887], VI, 200, XI, p.—*180, 234, 243, 267, 274, 508, 529.*

— *Die Lage der aebeitenden Klasse in England.* Nach eingner Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, Wigand, 1845. 358 S.— *8, 10, 128, 234, 243, 267, 274*

— *Soziales aus Russland.* Leipzig, Verl. der Genossenschaftsbuchdruckerei, 1875, 16 S.— *549.*

— *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie.*— «Deutsch-Französische Jahrbücher». Paris, 1844, 1. u. 2. Lfg. S. 86-114. —*10.*

Engels, F. u. Marx, K.— βλ. Marx, K. u. Engels, F.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Bd. 3, Jena, Fischer 1892.— *206.*

— Bd. 5, Jena, Fischer, 1893.— *130, 268.*

Heine, H. Du hast Diamanten und Perlen, hast alles, was Menschenbegehr...— *429.*

«Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich». Leipzig, 1896, 3. Hft., S. 51-100; 4, Hft., S. 73-136.— *581.*

Labriola, A. Essais sur la conception matérialiste de l'histoire. Avec une préf. de G. Sorel. Paris, Giard et Brière, 1897. 349 p. (B— que Socialiste Internationale. III). —*527.*

Lippert, J. Sismondi, Jean Charles Léonard Simonde de. In: Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Bd. 5. Jena, Fischer, 1893, S. 676-680.— *130, 267.*

[*MacCulloch, D.—R. Mr. Owen's Plans for Relieving the National Distress* Review of R. Owen's works].— «Endinburgh Review», Edinburgh-London, 1819, v. XXXII, N. LXIV, p. 453-477,— *147.*

Marx, K. u. Engels, F. [*Die deutsche Ideologie.* Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten, Feuerbach, B. Bauer und Stirner und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten. IV. Kap. II, Bd.].— «Das Westphölische Dampfboot», Padeborn, 1847, [August], S. 439-463, [September] S. 505-525. [Titel:] Karl Grün: Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgein (Darmstadt, 1847), oder Die Geschichtschreibung des wahren Sozialismus.— *267-268.*

— [*Die deutsche Ideologie.* Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten, Feuerbach, B. Bauer und Stirner und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten.' Fragmente IV. Kap. II. Bd.].— «Die Neue Zeit», XIV. Jg., 1895-1896, Bd. II, N. 28, S. 49-52. In Art.: P. Struve. Zwei bisher unbekannte Aufsätze von Karl Marx aus den vierziger Jahren.— *267-268.*

— *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik.* Gegen Bruno Bauer und C°. Frankfurt a. M., Literarische Anstalt (I. Rütten), 1845. VIII, 336, S.— *9-10, 570.*

Manifest der Kommunistischen Partei, London, «Bildungs- Gesellschaft für Arbeiter», 1848. 30 S.— *10.*

— *Der Volkstribun, redigiert von Herrmann Kriege in New York.*— «Das Westphälische Dampfboot», Bielefeld, 1846, [Juli] S. 295-308.— *267-268.*

— [*Der Volkstribun, redigiert von Herrmann Kriege in New-York*]— «Die Neue Zeit», XIV. Jg. 1895-1896, Bd. II, N. 27, S. 7-11. In Art.: P. Struve. Zwei bisher unbekannte Aufsätze von Karl Marx aus den vierziger Jahren.— *267-268.*

Marx, K. Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 3. Aufl. Hamburg, Meissner, 1885. VI, 108 S.— *529.*

— *Discours sur la question du limbre échange, prononcé à l' Association démocratique de Bruxelles dans la séance publique du 9 Janvier 1848.—266.*

— *Das Elend der Philosophie.* Antwort auf Proudhons «Philosophie des Elends». Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorw. und Noten von F. Engels. Stuttgard, Dietz, 1885. XXXVII, 209, S.— *207, 217, 220-221.*

*— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. 2-te Aufl. Hamburg, Meissner, 1872. 830 S.— *363, 389, 419, 423, 529.*

*— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozess des Kapitals. Hrsg. von F. Engels Hamburg, Meissner, 1885. XXVII, 526 S.—*11-12, 143, 150, 151, 153, 168, 206.*

*— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 1. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Kapitel I bis XXVIII. Hrsg. von F. Engels, Hanburg, Meissner, 1894. XXVIII, 448, S.— *12, 155.*

*— *Das Kapital.* Kritirk der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIV bis LII Hrsg. von F. Engels, Hamburg, Meissner, 1894. IV, 422, S.— *150, 206-207, 208, 233, 270, 522.*

— *Rede über die Frage des Freihandels, gehalten am 9. Januar 1848 in der demokratischen Gesellschaft zu Brüssel.*—In: Marx, K. Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons «Philosophie des Elends». Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorw. und Noten von F. Engels. Stuttgart, Dietz, 1885. S. 188-209.—*164, 266-267, 267-274.*

— *Theorien über den Mehrwert.* Aus dem nachgelassenen Manuskript «Zur Kritik der politischen Ökonomie». Hrsg. von K. Kautsky. Bd. II. T. 1. David Ricardo. Stuttgart, Dietz, 1905, XII. 344, S.— *211-212.*

— *Zur Kritik der politischen Ökonomie.* August 1858- Januar 1859. — *202.*

Meyer R. Einkommen.— In: Handwörterbuch der Staatswissenschaften· Bd. 3. Jena, Fischer, 1892. S. 45-67. — *206.*

«Neue Rheinische Zeitung». Köln.— *10.*

«Die Neue Zeit». XIV. Jg., 1895-1896. Bd. II, N. 27, S. 7-11; N. 28, S. 49-52 —*268.*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

*Τά ὑπογραμμισμένα στήν παρένθεση εἶναι τά πραγματικά ὀνόματα.

Ἐφρούσι, Μπ. Ο. (1865-1897)—φιλόλογος-οἰκονομολόγος ναροντνικιστικῆς κατεύθυνσης, συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσοβο» καί τοῦ «Μίρ Μπόζι», περιοδικοῦ φιλελεύθερης κατεύθυνσης. Οἱ κύριες ἐργασίες του εἶναι: «Οἱ κοινωνικοοικονομικές ἀντιλήψεις τοῦ Σιμόντ ντέ Σισμόντι» (1896), «Νέο ἐγχειρίδιο πολιτικῆς οἰκονομίας» (ἀνάλυση τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητῆ Γκεόρκιεβσκι) (1896), «Οἱ διάφορες θεωρίες γιά τό εἰσόδημα ἀπό τό κεφάλαιο» (1897). Ὁ Ἐφρούσι μετέφρασε στά ρωσικά, τά σπουδαιότερα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τοῦ Σισμόντι «Νέες ἀρχές πολιτικῆς οἰκονομίας» (1897). — *129-130, 137, 138, 169-170, 171, 173-174, 177-178, 181-182, 186, 187-188, 194, 195, 204, 205, 206, 208, 227, 237, 242, 248, 251, 255, 256-257.*

Ζ

Ζασούλιτς, Β. Ι. (Ἰβανόφ Β.) (1849-1919) — μιά ἀπό τίς πιό διάσημες ἀγωνίστριες τοῦ ναροντνικιστικοῦ καί ἀργότερα τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας. Ἡ ἐπαναστατική δράση τῆς Ζασούλιτς ἄρχισε τό 1869. Ἡ Ζασούλιτς ἦταν μέλος τῶν ναροντνικιστικῶν ὀργανώσεων «Ζεμλιά ἰ βόλια» καί «Τσιόρνι περεντέλ». Τό 1880 ἔφυγε στό ἐξωτερικό καί στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1880-1890 ξέκοψε ἀπό τό ναροντνικισμό καί πέρασε στίς θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ. Στά 1883-1884 πῆρε μέρος στή δημιουργία τῆς πρώτης ρωσικῆς μαρξιστικῆς ὀργάνωσης, τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς». Στήν περίοδο 1880-1900 ἡ Ζασούλιτς μετέφρασε στά ρωσικά τήν «Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Κ. Μάρξ, τήν «Ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό τήν οὐτοπία στήν ἐπιστήμη» τοῦ Φ. Ἔνγκελς, ἔγραψε τή «Μονογραφία πάνω στήν ἱστορία τῆς Διεθνοῦς ἕνωσης τῶν ἐργατῶν» καί μιά ἐργασία γιά τόν Ζ. -Ζ. Ρουσσώ· συνεργαζόταν στίς ἐκδόσεις τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς», στά περιοδικά «Νόβογε Σλόβο» καί «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», ὅπου δημοσίευσε μιά σειρά φιλολογικά-κριτικά ἄρθρα. Τό 1900 ἡ Ζασούλιτς μπῆκε στή σύνταξη τῆς λενινιστικῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» καί τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά».

Μετά τή διάσπαση τοῦ κόμματος, τό 1903, ἡ Ζασούλιτς ἔγινε μιά ἀπό τίς ἡγετικές φυσιογνωμίες τοῦ μενσεβικισμοῦ, μπῆκε στή σύνταξη τῆς μενσεβίκικης ἐφημερίδας «Ἴσκρα». Τό 1905 γύρισε στή Ρωσία, στήν περίοδο τῆς ἀντίδρασης ἦταν μέ τούς λικβινταριστές, στή διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου, τοῦ 1914-1918, ὑποστήριζε σοσιαλσωβινιστικές θέσεις. Ἀπέναντι στή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ἡ Ζασούλιτς κράτησε ἐχθρική στάση. — *11, 568.*

Ζίμπερ, Ν. Ι. (1844-1888) — ρῶσος οἰκονομολόγος, δημοσιολόγος, καθηγητής τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τῆς στατιστικῆς στό Πανεπιστήμιο τοῦ Κιέβου· συνεργαζόταν σέ μιά σειρά ριζοσπαστικά καί φιλελεύθερα περιοδικά τῆς δεκαετίας 1880-1890. Τό 1881, τόν καιρό πού βρισκόταν στό Λονδίνο γιά ἐπιστημονικές μελέτες, γνωρίστηκε προσωπικά μέ τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἔνγκελς. Ὁ Ζίμπερ ἦταν ἕνας ἀπό τούς πρώτους ἐκλαϊκευτές καί προπαγανδιστές τῶν οἰκονομικῶν ἔργων τοῦ Κ. Μάρξ στή Ρωσία· προσπαθοῦσε νά κάνει ὄχι ἁπλῶς μιά ἔκθεση τῶν ἰδεῶν τοῦ «Κεφαλαίου», ἀλλά καί ὑπεράσπιζε τήν οἰκονομική θεωρία τοῦ Μάρξ πολεμώντας τούς «ἐπικριτές» του.

Ὡστόσο ὁ Ζίμπερ καταλάβαινε μονόπλευρα τό μαρξισμό, ἡ ἐπαναστατική-κριτική πλευρά τῆς διδασκαλίας τοῦ Μάρξ [ἔμεινε ξένη γι' αὐτόν. Τό 1871 ὁ Ζίμπερ ἔγραψε τή διατριβή «Ἡ θεωρία τῆς ἀξίας καί τοῦ κεφα-

Θ

Ι

Κ

Λ

λευσης» (1881), «Ὁ χριστιανισμός, οἱ λαϊκές δοξασίες καί τά λαϊκά ἔθιμα» (1882), «Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ» (1886-1887) καί ἄλλες. — *130, 267.*

Μ

Μάγερ (Meyer), *Ρόμπερτ* (1855-1914) — αὐστριακός οἰκονομολόγος, καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιένης. Ἡ βασική ἐργασία τοῦ Μάγερ εἶναι ἡ «Οὐσία τοῦ εἰσοδήματος» (1887). — *206.*

Μάκ - Κοῦλλοχ (MacCulloch), *Τζόν - Ράμσι* (1789-1864) — ἄγγλος ἀστός οἰκονομολόγος· διέστρεφε καί ἐκχυδάιζε τή διδασκαλία τοῦ Ρικάρντο, ἦταν ὑπερασπιστής τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμετάλλευσης. Συνεργαζόταν στά περιοδικά «Scotsman» («Σκωτσέζος») καί «Edinburgh Review» («Ἐπιθεώρηση τοῦ Ἐδιμβούργου»).

Τό βασικό ἔργο τοῦ Μάκ-Κοῦλλοχ εἶναι οἱ «Ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (1825). — *147.*

Μάλθους (Malthus), *Τόμας - Ρόμπερτ* (1766-1834) — ἄγγλος ἀντιδραστικός ἀστός οἰκονομολόγος, ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τῆς μισάνθρωπης θεωρίας τοῦ πληθυσμοῦ. Στήν ἐργασία του «Πραγματεία γιά τό νόμο τοῦ πληθυσμοῦ» (1798) ὁ Μάλθους προσπάθησε νά ἀποδείξει ὅτι τήν αἰτία τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ καί τῆς φτώχιας τῶν ἐργαζομένων δέν πρέπει νά τήν ἀναζητεῖ κανείς στίς οἰκονομικές συνθῆκες τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλά στή φύση, στήν ἀπόλυτη ἀνεπάρκεια μέσων ὕπαρξης πάνω στή γῆ. Σύμφωνα μέ τή «θεωρία» — σχῆμα τοῦ Μάλθους ἡ παραγωγή τῶν μέσων ὕπαρξης αὐξάνει δῆθεν μόνο κατά ἀριθμητική πρόοδο, ἐνῶ ὁ πληθυσμός αὐξάνει κατά γεωμετρική πρόοδο. Μέ τό πρόσχημα αὐτό ὁ Μάλθους δικαίωνε τούς πολέμους καί τίς ἐπιδημίες σάν μέσα μείωσης τοῦ πληθυσμοῦ καί καλοῦσε τούς ἐργαζόμενους νά ἀποφεύγουν τόν γάμο. «Τά συμπεράσματα τοῦ Μάλθους πάνω σέ ἐπιστημονικά ζητήματα—ἔγραφε ὁ Μάρξ—σκαρώθηκαν "*μέ γνώμονα*" τίς κυρίαρχες τάξεις γενικά καί τά ἀντιδραστικά στοιχεῖα τῶν κυρίαρχων αὐτῶν τάξεων εἰδικά. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ Μάλθους *πλαστογραφεῖ* τήν ἐπιστήμη γιά νά ἐξυπηρετήσει τά συμφέροντα τῶν τάξεων αὐτῶν» (Κ. Μάρξ. «Θεωρίες γιά τήν ὑπεραξία», ρωσ. ἔκδ. μέρος ΙΙ, 1957, σελ. 113). Στή Ρωσία τίς ἀπόψεις τοῦ Μάλθους τίς ὑποστήριζαν ὁ Στροῦβε, ὁ Μπουλγκάκοφ καί ἄλλοι. Ἡ σύγχρονη ἰμπεριαλιστική ἀστική τάξη ἀνασταίνει τίς μαλθουσιανές θεωρίες καί τίς χρησιμοποιεῖ σάν ὅπλο πάλης ἐνάντια στούς ἐργαζόμενους καί σάν μέσο δικαιολόγησης τῆς ἰμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς. — *177, 178, 184-185, 211.*

Μανουῆλοφ, Α. Α. (1861-1929) — ρῶσος ἀστός οἰκονομολόγος, ἐπιφανής παράγοντας τοῦ κόμματος τῶν καντέτων, ἕνας ἀπό τούς συντάχτες τῆς ἐφημερίδας «Ρούσκιγε Βέντομοστι». Στά χρόνια 1905-1911 ἦταν πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Μόσχας, στά 1907-1911 μέλος τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου καί τό 1917 ὑπουργός Παιδείας στήν ἀστική προσωρινή κυβέρνηση. Μετά τήν Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ὁ Μανουῆλοφ γύρισε ἀπό τό ἐξωτερικό ὅπου εἶχε καταφύγει καί παρέδιδε μαθήματα στά ἀνώτερα σοβιετικά ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα. Τά κύρια ἔργα τοῦ Μανουῆλοφ εἶναι : «Ἡ μίσθωση γαιῶν στήν Ἰρλανδία» (1895), «Ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας σύμφωνα μέ τή διδασκαλία τῶν οἰκονομολόγων τῆς κλασικῆς σχολῆς» (1901), «Πολιτική οἰκονομία. Σειρά μαθημάτων». Μέρος Ι (1914) καί ἄλλες. — *50[illegible], 526-527, 531.*

Μάρξ (Marx), *Κάρλ* (1818-1883) — ὁ θεμελιωτής τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, μεγαλοφυής στοχαστής, κορυφαῖος τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιστήμης, ἀρχηγός καί δάσκαλος τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου (βλ. τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Κάρλ Μάρξ (Σύντομη βιογραφική σκιαγραφία καί ἔκθεση τοῦ μαρξισμοῦ)» — Ἅπαντα 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 27-74). — *83, 143, 144, 145, 146, 150-151, 153, 168, 172, 174-175, 178, 180, 188, 189, 193, 201, 202, 203-204, 205, 206, 207, 208, 210-211, 217, 220-221, 222, 226-227, 251-252, 254-257, 259, 260-261, 266-274, 506-509, 520-523 528, 529, 531, 563-564, 570, 578.*

Μικούλιν, Α. Α. — μηχανολόγος-μηχανικός, ἐπιθεωρητής ἐργασίας τῆς περιοχῆς Βλαντίμιρ καί σέ συνέχεια γενικός ἐπιθεωρητής ἐργασίας τοῦ κυβερνείου Χερσώνας· ἔγραψε τίς ἐργασίες «Σκίτσα ἀπό τήν ἱστορία τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τῆς 3 τοῦ Ἰούνη 1886» (1893), «Ἡ βιομηχανική καί ἡ βιοτεχνική παραγωγή τῆς Ὀδησσοῦ, τοῦ κυβερνείου Χερσώνας, καί τῆς στρατιωτικῆς περιοχῆς Νικολάγεφ . . .» (1897) καί ἄλλες.—*36, 50, 51, 53.*

Μίλλ (Mill), *Τζόν- - Στιούαρτ* (1806-1873) — ἄγγλος ἀστός φιλόσοφος, εἰδικός στή λογική καί οἰκονομολόγος, ἕνας ἀπό τούς ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τοῦ θετικισμοῦ. Στά 1865-1868 ἦταν μέλος τῆς βουλῆς τῶν κοινοτήτων. Τά κύρια φιλοσοφικά ἔργα τοῦ Μίλλ εἶναι: «Σύστημα ἐπαγωγικῆς καί ἀπαγωγικῆς λογικῆς» (1843) καί «Ἐπισκόπηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ σέρ Οὐίλιαμ Χάμιλτον» (1865). Ἡ βασική οἰκονομική ἐργασία του εἶναι : «Ἀρχές πολιτικῆς οἰκονομίας» (1848). Ὁ Μίλλ ἀνῆκε στούς ἐκπροσώπους ἐκείνους τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας πού, σύμφωνα μέ τόν ὁρισμό τοῦ Μάρξ, «προσπαθοῦσαν νά ἐναρμονίσουν τήν πολιτική οἰκονομία τοῦ κεφαλαίου μέ τίς διεκδικήσεις τοῦ· προλεταριάτου, τίς ὁποῖες τώρα πιά δέν μποροῦσαν νά τίς ἀγνοοῦν» (« Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 13). Ὁ Μίλλ, σέ σύγκριση μέ τόν Ντ. Ρικάρντο, ἔκανε ἕνα βῆμα πρός τά πίσω, ἀπομακρύνθηκε ἀπό τή θεωρία τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας καί τήν ἀντικατέστησε μέ τή χυδαία θεωρία τῶν ἐξόδων παραγωγῆς. Τό κέρδος τῶν κεφαλαιοκρατῶν ὁ Μίλλ προσπαθοῦσε νά τό ἐξηγήσει μέ τήν ψευτοεπιστημονική θεωρία τῆς ἐγκράτειας, πού δείχνουν, τάχα, οἱ κεφαλαιοκράτες στήν κατανάλωση. Στό πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ ὁ Μίλλ ἦταν ὀπαδός τῆς θεωρίας τοῦ Μάλθους. Κριτική τῶν οἰκονομικῶν ἀπόψεων τοῦ Μίλλ ἔκανε ὁ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι στίς σημειώσεις του στή μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Μίλλ «Ἀρχές πολιτικῆς οἰκονομίας» (1860-1861) καί στήν ἐργασία του «Σκίτσα ἀπό τήν πολιτική οἰκονομία (κατά τόν Μίλλ)» (1861). — *143.*

Μιλλεράν (Millerand), *Ἀλεξάντρ - Ἐτιέν* (1859-1943) — γάλλος πολιτικός, σοσιαλιστής-ρεφορμιστής. Τό 1899 ἔγινε ὑπουργός τῆς ἀντιδραστικῆς ἀστικῆς κυβέρνησης τῆς Γαλλίας, ὅπου συνεργαζόταν μέ τό δήμιο τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ στρατηγό Γκαλιφέ. Ὁ Β. Ι. Λένιν ξεσκέπασε τό μιλλερανισμό σάν προδοσία τῶν συμφερόντων τοῦ προλεταριάτου, σάν πραχτι⁻⁻ή ἔκφραση τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ καί ἀποκάλυψε τίς κοινωνικές του ρίζες.

Τό 1904, μετά τή διαγραφή του ἀπό τό σοσιαλιστικό κόμμα, ὁ Μιλλεράν μαζί μέ ἄλλους πρώην σοσιαλιστές (Μπριάν, Βιβιανί) σχημάτισε τὸ κόμμα τῶν «ἀνεξάρτητων σοσιαλιστῶν». Στά 1909-1910, 1912-1913, 1914-1915 ἀνέλαβε διάφορα ὑπουργικά χαρτοφυλάκια. Μετά τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ὁ Μιλλεράν ἦταν ἕνας ἀπό τούς ὀργανωτές τῆς

ἀντισοβιετικῆς ἐπέμβασης. Στά 1920-1924 ἦταν πρόεδρος τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Τόν Ἰούνη τοῦ 1924, ὕστερα ἀπό τήν ἐκλογική νίκη τῶν ἀριστερῶν ἀστικῶν κομμάτων, πού ἀρνήθηκαν νά συνεργαστοῦν μαζί του, ὁ Μιλλεράν ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ. Τό 1925 καί τό 1927 ἐκλέχτηκε γερουσιαστής. — *586.*

Μίνσκι, Ν. (Βίλενκιν Ν. Μ.) (1885-1937) — ρῶσος ποιητής· στά πρῶτα του ἔργα ἀντανακλοῦσε τό πνεῦμα κατάπτωσης πού ἐπικρατοῦσε στή διανόηση τῆς δεκαετίας 1880-1890· ἀργότερα ἔγινε ὀπαδός τῆς σχολῆς παρακμῆς, κήρυκας τοῦ ἀστικοῦ ἀτομικισμοῦ στήν τέχνη. Ὁ Μίνσκι ἀνέπτυξε τίς ἀντιδραστικές, θρησκευτικές-μυστικιστικές ἀντιλήψεις του στά βιβλία του «Στό φῶς τῆς συνείδησης. Σκέψεις καί ὄνειρα γιά τό σκοπό τῆς ζωῆς» (1890) καί «Ἡ θρησκεία τοῦ μέλλοντος. (Φιλοσοφικοί διάλογοι)» (1905). Μετά τή μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ἔφυγε στό ἐξωτερικό. — *535.*

Μιχαηλόβσκι, Γ. Τ. (γεννήθηκε τό 1834) — γενικός ἐπιθεωρητής ἐργασίας τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν (1883-1894), συγγραφέας μιᾶς σειρᾶς ἐργασιῶν γύρω ἀπό ζητήματα τῆς λαϊκῆς ἐκπαίδευσης καί τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας. — *38, 48.*

Μιχαηλόβσκι, Ν. Κ. (1842-1904) — ἐπιφανέστατος θεωρητικός τοῦ φιλελεύθερου ναροντνικισμοῦ, δημοσιολόγος, κριτικός, θετικιστής φιλόσοφος, ἕνας ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῆς ὑποκειμενικῆς σχολῆς στήν κοινωνιολογία. Ὁ Μιχαηλόβσκι ἄρχισε τή φιλολογική του δράση τό 1860. Στά 1870-1880 ὀργάνωνε καί διεύθυνε τίς ἐκδόσεις τῶν ναρόντνικων. Ὁ Μιχαηλόβσκι ἦταν ἕνας ἀπό τούς καθοδηγητές τοῦ περιοδικοῦ «Ὀτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι», συνεργαζόταν στήν ἐφημερίδα «Ρούσκιγε Βέντομοστι», στά περιοδικά «Σέβερνι Βέστνικ» καί «Ρούσκαγια Μίσλ» καί ἀπό τό 1892 ἔγινε διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», ἀπό τίς στῆλες τοῦ ὁποίου πολεμοῦσε λυσσαλέα τούς μαρξιστές.

Κριτική τῶν ἀπόψεων τοῦ Μιχαηλόβσκι γίνεται στήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί εἶναι οἱ "φίλοι τοῦ λαοῦ" καί πῶς πολεμοῦν τούς σοσιαλδημοκράτες;» (1894) καί σέ ἄλλα ἔργα.— *236, 500, 517, 527, 528-531, 531, 552, 559, 573-581.*

Μιχαήλοφ, Ν. Ν. (1870-1905) — ὀδοντογιατρός· προβοκάτορας· μέ δική του καταγγελία πιάστηκαν τό Δεκέμβρη τοῦ 1895 ὁ Β. Ι. Λένιν καί ἡ ὁμάδα τῶν «γηραιῶν»—μελῶν τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης»· ἀπό τό 1902 ὑπάλληλος τῆς διεύθυνσης ἀστυνομίας· τό 1905 δολοφονήθηκε στήν Κριμαία ἀπό τούς ἐσέρους.— *123-124.*

Μολλεσόν, Ι. Ι. (1842-1920)— ρῶσος γιατρός, ὑγειονολόγος, ἕνας ἀπό τούς ἐπιφανεῖς παράγοντες τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τῶν ζέμστβο. Δούλευε στά ζέμστβο διαφόρων κυβερνείων (Σαράτοφ, Πέρμ, Καλούγκα, Ταμπόφ κ.λπ.). Ἀσχολοῦνταν μέ ζητήματα ὀργάνωσης τῆς προστασίας τῆς ὑγείας, μέ τή δημογραφία, τή σχολική ὑγιεινή, τήν ἱστορία τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τῶν ζέμστβο κλπ.— *416.*

Μορόζοφ, Τ. Σ. (πέθανε τό 1889) — βιομήχανος τῆς Μόσχας, ἰδιοχτή-

Ἔνγκελς, πῆρε μέρος στήν ὀργάνωση τῆς Ι Διεθνοῦς (1864), διεύθυνε τό περιοδικό «Vorbote» («Πρόδρομος»), ὄργανο τῶν γερμανικῶν τμημάτων τῆς Διεθνοῦς στήν Ἑλβετία. Ὁ Μπέκκερ ὑπεράσπιζε στή Διεθνῆ τή γραμμή τοῦ Μάρξ, ἄν καί σέ ὁρισμένες περιπτώσεις, ἰδιαίτερα τήν πρώτη περίοδο τῆς πάλης ἐνάντια στούς ἀναρχικούς, παρουσίασε θεωρητική ἀνεπάρκεια καί ταλαντεύσεις.— *12.*

Μπελόφ, Β. Ντ.— οἰκονομολόγος, ἀπό τό 1885 μέλος τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἔρευνα τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς Ρωσίας· ἔγραψε τήν ἔκθεση «Ἡ βιοτεχνική παραγωγή σέ σχέση μέ τή μεταλλουργία τῶν Οὐραλίων», πού δημοσιεύτηκε στό XVI βιβλίο τῶν «Ἐργασιῶν» τῆς Ἐπιτροπῆς (1887) καί μιά σειρά ἐργασίες πάνω σέ ζητήματα τῆς οἰκονομίας.— *442.*

Μπέλτοφ, Ν.— Βλ. Πλεχάνοφ, Γ.Β.

Μπέρνσταϊν (Bernstein), *Ἔντουαρντ* (1850-1932) — γερμανός σοσιαλδημοκράτης, γενάρχης τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ, ἕνας ἀπό τούς ἡγέτες τῆς ΙΙ Διεθνοῦς. Ἀπό τό 1881 ὥς τό 1890— ἀρχισυντάχτης τοῦ παράνομου ὀργάνου τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας «Der Sozial—Democrat» («Ὁ Σοσιαλ-δημοκράτης»). Μετά τό θάνατο τοῦ Ἔνγκελς, ὁ Μπέρνσταϊν στήν ἐργασία του «Προβλήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ» (1896-1898) καί στό βιβλίο του «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας» (1899) ἐπεχείρησε νά ἀναθεωρήσει τίς φιλοσοφικές, οἰκονομικές καί πολιτικές βάσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ μέ τό πρόσχημα τῆς «ἐπανεξέτασής» τους. Ἀρνιόταν τή μαρξιστική θεωρία τῆς ταξικῆς πάλης, τή διδασκαλία γιά τό ἀναπόφευκτο τῆς κατάρρευσης τοῦ καπιταλισμοῦ, γιά τή σοσιαλιστική ἐπανάσταση καί τή διχτατορία τοῦ προλεταριάτου. «Γιά τήν ἐπανάσταση τοῦ προλεταριάτου ὁ ὀπορτουνιστής ξέμαθε καί νά σκέφτεται»— ἔλεγε ὁ Β. Ι. Λένιν, ἔχοντας ὑπόψη του τόν Μπέρνσταϊν (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 25ος, σελ. 400). Ἀρνούμενος τόν τελικό σκοπό τοῦ προλεταριάτου, τό σοσιαλισμό, ὁ Μπέρνσταϊν θεωροῦσε μοναδικό καθῆκον τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τήν πάλη γιά μεταρυθμίσεις, πού ἀποσκοποῦν τή «βελτίωση» τῆς οἰκονομικῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν μέσα στόν καπιταλισμό καί πρόβαλε τήν ὀπορτουνιστική διατύπωση: «τό κίνημα εἶναι τό πᾶν, ὁ τελικός σκοπός δέν εἶναι τίποτε».

Οἱ θεωρητικές ἀντιλήψεις τοῦ Μπέρνσταϊν καί τῶν ὀπαδῶν του, καθώς καί ἡ πραχτική ὀπορτουνιστική δράση τους ὁδήγησαν στήν ἀνοιχτή προδοσία τῶν συμφερόντων τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού ὁλοκληρώθηκε μέ τή χρεωκοπία τῆς ΙΙ Διεθνοῦς. Ὁ Μπέρνσταϊν ἦταν ἐχθρός τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης. —*171.*

Μπίμπικοφ, Π. Α. (1832-1875)— μεταφραστής καί δημοσιολόγος, πού μετέφρασε καί ἔβγαλε 13 τόμους ἀπό τά ἔργα τῶν Α. Σμίθ, Τ.Ρ. Μάλθους, Α. Μπλανκί καί ἄλλων· εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Κριτικές μελέτες» (1865) ὅπου ἀσχολεῖται μέ τόν Φουριέ, τόν Τσερνισέβσκι καί ἄλλους. — *138, 185.*

Μπλαγκοβέστσενσκι, Ν. Α. (γεννήθηκε τό 1859) — στατιστικός τοῦ ζέμστβο τοῦ Κούρσκ, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Γενική συλλογή στατιστικῶν οἰκονομικῶν στοιχείων παρμένων ἀπό τίς ἀπογραφές κατά νοικοκυριό πού ἔκαναν τά ζέμστβο. Τόμ. Ι. Τό νοικοκυριό τῶν ἀγροτῶν» (1893)

Π

Ρ

Τ

Φ

Χ

νωσης τῶν ναρόντνικων «Ζεμλιά ἰ βόλια» καί μετά τή διάσπασή της προσχώρησε στήν ὀργάνωση «Τσιόρνι περεντέλ». Τό 1880 ἀποχώρησε ἀπό τό ἐπαναστατικό κίνημα καί ἄρχισε νά ἀσχολεῖται μέ τή στατιστική. Ὁ Χαριζομένοφ, ἔκανε ἔρευνές γιά τίς βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ, πῆρε μέρος στήν ἀπογραφή τῶν νοικοκυριῶν τοῦ κυβερνείου Ταυρίδας, καθοδηγοῦσε τίς στατιστικές ἔρευνες τῶν ζέμστβο στά κυβερνεῖα Σαράτοφ, Τούλας, Τβέρ καί ἔγραψε πολλά ἄρθρα πάνω σέ οἰκονομικά ζητήματα στά περιοδικά «Ρούσκαγια Μίσλ» καί «Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ».

Ὁ Β. Ι. Λένιν στά ἔργα του τῆς δεκαετίας 1890-1900 χρησιμοποίησε ἐπανειλημμένα τά στοιχεῖα τοῦ Χαριζομένοφ.— *338*, *424*.

Χέγκελ (Hegel), *Γκεόργκ-Βίχλεμ-Φρίντριχ* (1770-1831) — μεγάλος γερμανός φιλόσοφος τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ ἀποτέλεσε τήν ὁλοκλήρωση καί τό ἀποκορύφωμα τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ τέλους τοῦ XIX καί τῶν ἀρχῶν τοῦ XX αἰώνα. Ἡ ἱστορική ὑπηρεσία τοῦ Χέγκελ βρίσκεται στό ὅτι ἔκανε βαθιά καί ὁλόπλευρη ἐπεξεργασία τῆς ἰδεαλιστικῆς διαλεχτικῆς, πού ἀποτέλεσε μιά ἀπό τίς θεωρητικές πηγές τοῦ διαλεχτικοῦ ὑλισμοῦ. Σύμφωνα μέ τόν Χέγκελ ὅλος ὁ φυσικός, ἱστορικός καί πνευματικός κόσμος βρίσκεται σέ ἀδιάκοπη κίνηση, ἀλλαγή, μετασχηματισμό καί ἀνάπτυξη· ὡστόσο ὁ Χέγκελ θεωρεῖ τόν ἀντικειμενικό κόσμο, τήν πραγματικότητα, γέννημα τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος, τῆς ἀπόλυτης ἰδέας. Ὁ Β. Ι. Λένιν χαρακτήρισε τήν ἀπόλυτη ἰδέα θεολογική ἐπινόηση τοῦ ἰδεαλιστῆ Χέγκελ. Χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγκελ εἶναι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στή διαλεχτική μέθοδο καί στό συντηρητικό, μεταφυσικό σύστημά του, πού στήν οὐσία ἀπαιτοῦσε τό σταμάτημα τῆς ἐξέλιξης. Οἱ κοινωνικοπολιτικές ἀντιλήψεις τοῦ Χέγκελ ἦταν ἀντιδραστικές. Ὁ Κ. Μάρξ, ὁ Φ. Ἔνγκελς, ὁ Β. Ι. Λένιν, ἐπεξεργάστηκαν κριτικά τή διαλεχτική μέθοδο τοῦ Χέγκελ καί δημιούργησαν τήν ὑλιστική διαλεχτική, πού ἀντανακλᾶ τούς πιό γενικούς νόμους ἐξέλιξης τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου καί τῆς ἀνθρώπινης σκέψης.

Οἱ κύριες ἐργασίες τοῦ Χέγκελ εἶναι: «Ἡ φαινομενολογία τοῦ πνεύματος» (1806), «Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» (1812-1816), «Ἐγκυκλοπαιδεία τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» (1817), «Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου» (1821). Ἔργα πού ἐκδόθηκαν μετά τό θάνατό του εἶναι : «Μαθήματα αἰσθητικῆς, ἤ ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης» (1836-1838) καί «Μαθήματα ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας» (1833-1836). —*7*.

Χόπ (Hope), *Τζώρτζ* (1811-1876)—ἄγγλος φέρμερ· τό 1842 βραβεύτηκε ἀπό τό «Σύνδεσμο ἐνάντια στούς νόμους γιά τά σιτηρά» γιά τό ἔργο του «Ἡ ἀγροτική οἰκονομία καί οἱ νόμοι γιά τά σιτηρά», ὅπου προσπαθοῦσε νά ἀποδείξει ὅτι ἡ κατάργηση τοῦ νόμου γιά τά σιτηρά μέ μείωση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν δέ θά ζημιώσει οὔτε τόν φέρμερ, οὔτε τόν ἐργάτη γῆς, ἀλλά μόνο τόν ἰδιοχτήτη τῆς γῆς, γιατί καμιά χώρα στόν κόσμο δέ θά μπορέσει νά παράγει σιτηρά τόσο καλῆς ποιότητας καί τόσο φτηνά, ὅσο ἡ Ἀγγλία. — *269*.

Novus— βλ. Στροῦβε, Π. Μπ.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

(1895 - 1897)

1895

Χειμώνας — Ὁ Λένιν παραδίνει μαθήματα στούς ἐργατικούς ὁμίλους τῆς Πετρούπολης.

Ὁ Λένιν καταρτίζει ἕνα ἐρωτηματολόγιο γιά τή μελέτη τῶν συνθηκῶν ζωῆς καί δουλιᾶς τῶν ἐργατῶν· χρησιμοποιώντας τό ἐρωτηματολόγιο αὐτό, οἱ προπαγανδιστές συγκέντρωναν τό ἀπαραίτητο ὑλικό γιά τή δουλιά τῆς ζύμωσης.

Φλεβάρης, 18 ἤ 19 (Μάρτης, 2 ἤ 3) — Ὁ Λένιν παίρνει μέρος στή σύσκεψη τῶν μελῶν τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμάδων διαφόρων πόλεων τῆς Ρωσίας, πού ἔγινε στήν Πετρούπολη. Στή σύσκεψη συμμετεῖχαν οἱ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Γ.Μ. Λιαχόβσκι, Ε. Ι. Σποντί, Τ. Μ. Κοπελζόν (Γκρίσίν)· σ' αὐτήν συζητήθηκαν τά ζητήματα τοῦ περάσματος ἀπό τήν προπαγάνδα τοῦ μαρξισμοῦ σέ στενούς ὁμίλους στή μαζική πολιτική ζύμωση, καθώς καί τό ζήτημα τῆς ἔκδοσης ἐκλαϊκευτικῆς φιλολογίας γιά τούς ἐργάτες.

Μάρτης, 15 (27) — Ὁ Λένιν παίρνει διαβατήριο γιά τό ἐξωτερικό.

Ἀπρίλης, 2 (14) — Ὁ Λένιν κάνει σύσκεψη τῆς ὁμάδας τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Πετρούπολης μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐπικείμενης ἀναχώρησής του στό ἐξωτερικό. Στή σύσκεψη πῆραν μέρος ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ὁ. Μ. Α. Σίλβιν καί ἄλλοι.

Ἀπρίλης, πρίν ἀπό τίς 25 (7 τοῦ Μάη) — Ὁ Λένιν κάνει σύσκεψη μέ μιά ὁμάδα ἀπό δασκάλες τοῦ κυριακάτικου σχολείου (Ν. Κ. Κρούπσκαγια, Λ. Μ. Κνιπόβιτς καί ἄλλες)· στή σύσκεψη πῆρε μέρος καί ὁ Γ. Μ. Κρζιζανόβκσι.

Ὁ Λένιν, μαζί μέ τούς Β. Β. Στάρκοφ, Σ. Ι. Ραντσένκο, Π. Μπ. Στροῦβε, Α. Ν. Πότρεσοφ καί Ρ. Ε. Κλασσόν παίρνει μέρος στήν προετοιμασία τῆς ἔκδοσης τῆς μαρξιστικῆς συλλογῆς «Ὑλικά γιά τό χαρακτηρισμό τῆς οἰκονομικῆς μας ἀνάπτυξης».

Στή συλλογή «Ὑλικά γιά τό χαρακτηρισμό τῆς οἰκονομικῆς μας ἀνάπτυξης» δημοσιεύεται ἡ ἐργασία τοῦ Λένιν (μέ τό ψευδώνυμο *Κ. Τούλιν)* «Τό οἰκονομικό περιεχόμενο τοῦ ναροντνικισμοῦ καί ἡ κριτική του στό βιβλίο τοῦ κ. Στροῦβε». Ἡ συλλογή κατασχέθηκε ἀπό τή τσαρική λογοκρισία καί σχεδόν ὅλα τά ἀντίτυπά της κάηκαν.

Ἀπρίλης, 25 (Μάης, 7) — Ὁ Λένιν φεύγει γιά τό ἐξωτερικό γιά ν' ἀποκαταστήσει σύνδεση μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» καί νά γνωρίσει τό ἐργατικό κίνημα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Πρίν ἀπό τήν ἀναχώρησή του ὁ Λένιν ἐπισκέφθηκε τή Μόσχα μαζί μέ τόν Ι. Χ. Λαλαγιάντς.

Ὄχι νωρίτερα ἀπό τό Μάη κι ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς 7 (19) τοῦ Σεπτέμβρη — Ὁ Λένιν στή διάρκεια τῆς διαμονῆς του στό ἐξωτερικό κρατάει περίληψη ἀπό τό βιβλίο τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Ἡ ἁγία οἰκογένεια ἢ κριτική τῆς κριτικῆς κριτικῆς. Ἐνάντια στόν Μπροῦνο Μπάουερ καί Σία».

Μάης, 2 (14) — Ὁ Λένιν ἀπό τό Σάλτσμπουργκ (Αὐστρία) γράφει γράμμα στή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα καί τῆς μιλάει γιά τίς δυσκολίες πού συναντᾶ στήν ἐκμάθηση τῆς ὁμιλούμενης γερμανικῆς γλώσσας.

Μάης, 8 (20) — Ὁ Λένιν σέ γράμμα του ἀπό τήν Ἐλβετία περιγράφει στή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα τίς ταξιδιωτικές του ἐντυπώσεις καί τήν πληροφορεῖ ὅτι συναντήθηκε μέ τήν οἰκογένεια τοῦ Α. Α. Σούχτ, πού ζεῖ στή Γενεύη.

Μάης — Ὁ Λένιν γνωρίζεται στήν Ἑλβετία μέ μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» (ἐπισκέπτεται στή Γενεύη τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ, στή Ζυρίχη τόν Π. Μπ. Ἀξερλόντ καί μένει μιά βδομάδα μαζί μέ τόν Π. Μπ. Ἀξερλόντ στό χωριό Ἄφολτερν, κοντά στή Ζυρίχη), συνεννοεῖται γιά τήν ἀποκατάσταση μόνιμης ἐπαφῆς μαζί τους καί γιά τήν ἔκδοση στό ἐξωτερικό τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ».

Τέλος τοῦ Μάη-Ἰούνης — Ὁ Λένιν ζεῖ στό Παρίσι. Γνωρίζεται μέ τόν Π. Λαφάργκ, ἐπιφανῆ παράγοντα τοῦ γαλλικοῦ καί τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος, γαμπρό τοῦ Κ. Μάρξ.

Μάης 27 (Ἰούνης, 8) — Ὁ Λένιν, σέ γράμμα στή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα περιγράφει τό Παρίσι καί ρωτάει πῶς τά πᾶνε στό σπίτι.

Ἰούνης — Ὁ Λένιν στό Παρίσι κρατάει περίληψη ἀπό τό πρῶτο

	μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Γ. Λεφρανσέ «Σκιαγραφία τοῦ κινήματος τῶν Κομμουνάρων τοῦ Παρισιοῦ τό 1871».
Πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ 'Ιούλη	'Ο Λένιν μένει γιά θεραπεία σ' ἕνα σανατόριο τῆς 'Ελβετίας.
Δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ 'Ιούλη-ἀρχές τοῦ Σεπτέμβρη	Στή διάρκεια τῆς διαμονῆς του στό Βερολίνο ὁ Λένιν ἐργάζεται στή δημόσια βιβλιοθήκη, μελετᾶ τή μαρξιστική φιλολογία τοῦ ἐξωτερικοῦ, πηγαίνει στίς ἐργατικές συγκεντρώσεις.
'Ιούλης, 22 (Αὔγουστος, 3)	'Ο Λένιν ἀκούει τή διάλεξη τοῦ Σταντγκάγκεν γιά τό ἀγροτικό πρόγραμμα τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας· ἡ διάλεξη ἔγινε σέ μιά σοσιαλδημοκρατική συγκέντρωση σ' ἕνα ἐργατικό προάστιο τοῦ Βερολίνου (περιοχή Niederbarnim).
'Ιούλης, 27 (Αὔγουστος, 8)	'Ο Λένιν στό Βερολίνο πηγαίνει στό «Deutsches Theater» («Γερμανικό θέατρο») καί βλέπει τό δράμα τοῦ Γ. Χάουπτμαν «Die Weber» («Οἱ ὑφαντουργοί»).
Σεπτέμβρης, 7 (19)	'Ο Λένιν ἐπιστρέφει ἀπό τό ἐξωτερικό. Φέρνει μαζί του σέ μιά βαλίτσα μέ διπλό πάτο παράνομη μαρξιστική φιλολογία. 'Εντείνεται ἡ παρακολούθησή του ἀπό τήν ἀστυνομία.
'Ανάμεσα στίς 7 καί 29, τοῦ Σεπτέμβρη (19, τοῦ Σεπτέμβρη καί 11 τοῦ 'Οχτώβρη)	'Ο Λένιν ἐπισκέπτεται τή Βίλνα, τή Μόσχα καί τό 'Ορέχοβο-Ζούγεβο, ἀποκαθιστᾶ σύνδεση μέ τά μέλη τῶν τοπικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμάδων, συνεννοεῖται μαζί τους γιά ὑποστήριξη τῆς ἔκδοσης στό ἐξωτερικό τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ».
Σεπτέμβρης, 29 ('Οχτώβρης, 11)	'Ο Λένιν ἐπιστρέφει στήν Πετρούπολη.
Σεπτέμβρης, 30 ('Οχτώβρης, 12)	'Ο Λένιν ἐπισκέπτεται τό σπίτι ἀρ. 139 τῆς λεωφόρου Νέβσκι, ὅπου ἔμεναν ἐργάτες.
Φθινόπωρο	'Ο Λένιν δημιουργεῖ στήν Πετρούπολη τὴν ὀργάνωση «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης».
	Μέ τήν καθοδήγηση τοῦ Λένιν ἡ σοσιαλδημοκρατική δουλιά παίρνει πλατύ καί προγραμματισμένο χαρακτήρα· γίνεται ἔντονη ζύμωση μέσα στούς ἐργάτες στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια, ἐκδίδονται παράνομες προκηρύξεις.
	'Ο Λένιν μιλάει γιά τά ὀργανωτικά ζητήματα σέ μιά συνέλευση τῶν μελῶν τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης».

'Οχτώβρης, 1 (13)	'Ο Λένιν ἐπισκέπτεται τό σπίτι ἀρ. 8/86 τῆς 7ης γραμμῆς τοῦ νησιοῦ Βασίλεβσκι, ὅπου ἔμεναν ἐργάτες.
'Αρχές Νοέμβρη	'Ο Λένιν γράφει γράμματα στόν Π. Μπ. 'Αξελρόντ στή Ζυρίχη καί τόν πληροφορεῖ γιά τήν κατάσταση πού ὑπάρχει στίς σοσιαλδημοκρατικές ὁμάδες τῆς Βίλνας, τῆς Μόσχας, τοῦ 'Ορέχοβο-Ζούγεβο· τοῦ στέλνει διευθύνσεις, τοῦ γνωστοποιεῖ τρόπους συνωμοτικῆς ἀλληλογραφίας· τόν παρακαλεῖ νά τοῦ στείλει τύπο καί μελάνια. Ζητάει πληροφορίες γιά τήν προετοιμασία τῆς ἔκδοσης τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ». Μαζί μέ τό γράμμα ὁ Λένιν στέλνει γιά τή συλλογή «Ραμπότνικ» μιά σειρά ἀνταποκρίσεις σχετικά μέ τό ἐργατικό κίνημα τῆς Ρωσίας.
Νοέμβρης, 7 (19)	Κατά τήν ἀπεργία τῶν ἐργατῶν τῆς φάμπρικας Θόρντον ὁ Λένιν μαζί μέ τόν Β. Β. Στάρκοφ ἐπισκέπτεται τόν ἐργάτη Ν. Ε. Μερκοῦλοφ καί τοῦ δίνει 40 ρούβλια γιά τίς οἰκογένειες τῶν συλληφθέντων ἐργατῶν.
Νοέμβρης, ἀργότερα ἀπό τίς 7, (19)	'Η «'Ένωση ἀγώνα» τῆς Πετρούπολης βγάζει τήν προκήρυξη «Πρός τούς ἐργάτες καί τίς ἐργάτριες τοῦ ἐργοστασίου Θόρντον», πού τήν εἶχε γράψει ὁ Λένιν.
Νοέμβρης 12, (24)	'Ο Λένιν μαζί μέ τόν Β. Β. Στάρκοφ ἐπισκέπτεται γιά δεύτερη φορά τόν ἐργάτη Ν. Ε. Μερκοῦλοφ καί τοῦ δίνει μιά προκήρυξη γιά νά τή μοιράσουν στό ἐργοστάσιο Θόρντον.
Μέσα τοῦ Νοέμβρη	'Ο Λένιν γράφει γράμμα στόν Π. Μπ. 'Αξελρόντ, στή Ζυρίχη, τόν πληροφορεῖ ὅτι πῆρε τήν ἔκθεση σχετικά μέ τό συνέδριο τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ, κόμματος στό Μπρεσλάου, ὅτι ἔστειλε ἀνταποκρίσεις γιά τή συλλογή «Ραμπότνικ», ὅτι ὑπάρχει ἐπαφή μέ τό τυπογραφεῖο τῆς «'Ομάδας τῶν ναροντοβόλτσι» καί ὅτι πρόκειται νά ἐκδοθεῖ ἡ ἐφημερίδα «Ραμπότσεγε Ντιέλο».
Νοέμβρης, 25 (Δεκέμβρης, 7)	Τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Τά νοικοκυριά τῶν γυμνασίων καί τά ἀναμορφωτικά γυμνάσια» δημοσιεύεται στήν ἐφημερίδα «Σαμάρσκι Βέστνικ».
Τέλη τοῦ Νοέμβρη	'Ο Λένιν καθοδηγεῖ μιά σύσκεψη τῶν μελῶν τῆς «'Ένωσης ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», ὅπου συζητήθηκαν τά προβλήματα τῆς παραπέρα δουλιᾶς καί τῆς προετοιμασίας τοῦ πρώτου παράνομου ὀργάνου τῆς ὀργάνωσης—τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο».
Φθινόπωρο-Χειμώνας	'Ο Λένιν συναντιέται μέ μέλη τῆς μαρξιστικῆς ὁμάδας τῆς Πετρούπολης καί μέ πρωτοπόρους ἐργάτες

	στά σπίτια τοῦ Ι. Β. Μπάμπουσκιν, τοῦ Ν. Ε. Μερκοῦλοφ, τοῦ Β. Α. Σελγκουνόφ καί ἄλλων.
Νοέμβρης-Δεκέμβρης, ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς 8 (20)	Ὁ Λένιν προετοιμάζει τήν ἔκδοση τοῦ πρώτου φύλλου τῆς παράνομης ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο», ὀργάνου τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» Πετρούπολης· γράφει τό κύριο ἄρθρο «Πρός τούς ἐργάτες τῆς Ρωσίας», τά ἄρθρα «Τί σκέφτονται οἱ ὑπουργοί μας;», «Ἡ ἀπεργία τοῦ Γιαροσλάβλ, τό 1895» καί ἄλλα. Ἐπιμελεῖται ὅλο τό ὑλικό τοῦ φύλλου.
Δεκέμβρης, 3 (15)	Ἀρχίζει ἡ ἐκτύπωση τῆς μπροσούρας τοῦ Λένιν «Ἑρμηνεία τοῦ νόμου γιά τά πρόστιμα πού εἰσπράττουν ἀπό τούς ἐργάτες στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια».
Δεκέμβρης, 6 (18)	Ὁ Λένιν συναντιέται στόν πατροπαράδοτο φοιτητικό χορό, μέ μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης».
Δεκέμβρης 6 καί 8 (18 καί 20)	Στή συνεδρίαση τῆς ἡγετικῆς ὁμάδας τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» μέ ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν συζητιέται τό πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο», πού ἦταν ἕτοιμο γιά ἐκτύπωση.
Δεκέμβρης, νύχτα τῆς 8 πρός τήν 9 (20 πρός 21)	Σύλληψη τοῦ Λένιν καί τῶν συνεργατῶν του μελῶν τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα (Α.Α. Βανέγεφ, Π. Κ. Ζαπορόζετς, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Β. Β. Στάρκοφ κ. ἄ.). Κατά τή σύλληψη τοῦ Α.Α. Βανέγεφ ἡ ἀστυνομία ἔκανε ἔρευνα καί κατέσχεσε τό ἕτοιμο γιά ἐκτύπωση ὑλικό τοῦ πρώτου φύλλου τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Μετά τή σύλληψή του ὁ Λένιν στάλθηκε στίς φυλακές ὑποδίκων, ὅπου ἔμεινε πάνω ἀπό 14 μῆνες.
Δεκέμβρης, 21 (2 τοῦ Γενάρη 1896)	Πρώτη ἀνάκριση τοῦ Λένιν στή φυλακή.
Ὄχι νωρίτερα ἀπό τίς 21 τοῦ Δεκέμβρη (2 τοῦ Γενάρη 1896)	Ὁ Λένιν ἀπό τή φυλακή γράφει κρυπτογραφημένο γράμμα στήν Ν. Κ. Κρούπσκαγια, τήν πληροφορεῖ σχετικά μέ τίς καταθέσεις του στήν ἀνάκριση, παρακαλεῖ τούς δικούς του νά τοῦ ἀγοράσουν μιά βαλίτσα σάν ἐκείνη πού ἔφερε ἀπό τό ἐξωτερικό. Τό γράμμα δέν διασώθηκε.
Τέλος τοῦ χρόνου	Ὁ Λένιν ἀρχίζει τήν προετοιμασία τοῦ βιβλίου του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία».
	Ὁ Λένιν γράφει τό «Σχέδιο προγράμματος» τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος.

Τέλη τοῦ 1895-1896 — Ὁ Λένιν στή φυλακή ἀλληλογραφεῖ μέ τούς συλληληφθέντες συντρόφους, ἀποκαθιστᾶ σύνδεση μέ τά μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα», πού δέν εἶχαν συλληφθεῖ, βοηθάει τήν «Ἕνωση» μέ τίς συμβουλές καί τίς ὑποδείξεις του, στέλνει τίς μπροσοῦρες καί τίς προκηρύξεις πού γράφει.

1 8 9 6

Γενάρης, 2 (14) — Ὁ Λένιν ἀπό τίς φυλακές ὑποδίκων σέ γράμμα του σταλμένο στήν Α. Κ. Τσεμποτάροβα, πληροφορεῖ τούς συντρόφους πού δέν εἶχαν συλληφθεῖ, ὅτι σκέφτεται νά δουλέψει πάνω στό βιβλίο «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία». Στέλνει ἔξω τόν κατάλογο τῶν βιβλίων πού τοῦ χρειάζονται· στό γράμμα μέ συνθηματική γλώσσα ρωτάει γιά τήν τύχη τῶν συντρόφων τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα»· τό δεύτερο μέρος τοῦ γράμματος δέ διασώθηκε.

Γενάρης, 14 (26) — Ὁ Λένιν σέ γράμμα στήν ἀδελφή του Ἄννα Ἰλίνιτσνα Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα τήν εὐχαριστεῖ γιά τά βιβλία πού τοῦ ἔστειλε, τήν πληροφορεῖ ὅτι ἔστειλε κατάλογο τῶν βιβλίων πού χρειάζεται καί τήν παρακαλεῖ νά τοῦ στείλει τά λεξικά πού τοῦ εἶναι ἀπαραίτητα γιά τίς μεταφράσεις ἀπό τά γερμανικά.

Γενάρης, 16 (28) — Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στήν ἀδελφή του Ἄννα Ἰλίνιτσνα Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, καί τήν παρακαλεῖ νά τοῦ στείλει μιά σειρά βιβλία, μαζί καί τό II τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Κ. Μάρξ καί τό ἔργο «Γύρω στό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης στήν ἱστορία» τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ (1895)· τήν πληροφορεῖ ὅτι δουλεύει πάνω στό βιβλίο τοῦ Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι «Οἱ βιομηχανικές κρίσεις στή σύγχρονη Ἀγγλία, οἱ αἰτίες τους καί ἡ ἐπίδρασή τους στή ζωή τοῦ λαοῦ» (1894), κι ὅτι ξαναδιαβάζει τά ἔργα τοῦ Ν. Β. Σελγκουνόφ.

Μάρτης, 30 (Ἀπρίλης, 11) — Δεύτερη ἀνάκριση τοῦ Λένιν στή φυλακή.

Ὄχι νωρίτερα ἀπό τό Μάρτη — Τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Φρίντριχ Ἔνγκελς», πού γράφτηκε τό φθινόπωρο τοῦ 1895, δημοσιεύεται στή συλλογή «Ραμπότνικ», τεῦχος 1-2.

Νωρίτερα ἀπό τίς 19 τοῦ Ἀπρίλη (1 τοῦ Μάη) — Ὁ Λένιν γράφει τήν Πρωτομαγιάτικη προκήρυξη. Ἡ προκήρυξη δέ διασώθηκε.

Μάης, 7 (19) — Τρίτη ἀνάκριση τοῦ Λένιν στή φυλακή.

Νωρίτερα ἀπό τίς 10 (22) τοῦ Μάη — Ὁ Λένιν γράφει γιά τούς ἐργάτες τήν ἐκλαϊκευτική μπροσούρα «Γιά τίς ἀπεργίες», πού χάθηκε ὅταν ἀνακαλύφθηκε ἀπό τήν ἀστυνομία τό τυπογραφεῖο τῶν ναροντοβόλτσι στή Λάχτα.

Μάης, 27 (Ἰούνης, 8) — Τέταρτη ἀνάκριση τοῦ Λένιν στή φυλακή.

Ἰούνης - Ἰούλης — Ὁ Λένιν γράφει τήν «Ἐξήγηση τοῦ προγράμματος» τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος.

Νοέμβρης, νωρίτερα ἀπό τίς 25 (7 τοῦ Δεκέμβρη, — Ἡ ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα» βγάζει τήν προκήρυξη «Πρός τήν τσαρική κυβέρνηση» πού τήν εἶχε γράψει ὁ Λένιν στή φυλακή.

Δεκέμβρης, 2 (14) — Ὁ Λένιν ὑποβάλλει αἴτηση στόν εἰσαγγελέα τοῦ πρωτοδικείου Πετρούπολης καί ζητεῖ νά τοῦ ἐπιτρέψει νά παραδόσει στήν ἀδελφή του Ἄννα Ἰλίνιτσνα Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, γράμματα καί δύο χειρόγραφα: «Νέες οἰκονομικές ἀλλαγές στήν ἀγροτική ζωή» καί «Δοκίμια γιά τήν πολιτική οἰκονομία τῶν ἀρχῶν τοῦ XIX αἰώνα.»

1896 — Ὁ Λένιν γράφει τήν «Ἀνακοίνωση ἐξ ὀνόματος τῶν "γηραιῶν" πρός τά μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης "Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης"» καί εἰδοποιεῖ τά μέλη τῆς «Ἕνωσης», πού δέν εἶχαν συλληφθεῖ, ὅτι ὁ Ν. Μιχάηλοφ εἶναι προβοκάτορας.

1897

Γενάρης, 29 (Φλεβάρης, 10) — Ἐπικυρώθηκε ἡ ἀπόφαση τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης γιά ἐξορία τοῦ Λένιν στήν Ἀνατολική Σιβηρία ὑπό ἀστυνομική ἐπιτήρηση γιά 3 χρόνια.

Φλεβάρης, 12 (24) — Ὁ Λένιν παίρνει ἔγκριση νά μήν πάει στήν ἐξορία μέ συνοδεία, ἀλλά μέ δικά του ἔξοδα καί μέ φύλλο πορείας.

Φλεβάρης, 13 (25) — Ἀνακοινώνεται στόν Λένιν — πού ὑπογράφει ὅτι ἔλαβε γνῶσιν — ἡ ἀπόφαση γιά ἐξορία του στήν Ἀνατολική Σιβηρία.

Φλεβάρης, 14 (26) — Ὁ Λένιν ἀποφυλακίζεται καί παίρνει τήν ἄδεια νά μείνει στήν Πετρούπολη ὥς τό βράδυ τῆς 17 τοῦ Φλεβάρη (1 τοῦ Μάρτη).

Ἀνάμεσα στίς 14 καί στίς 17 τοῦ Φλεβάρη (26 τοῦ Φλεβάρη καί 1 τοῦ Μάρτη) — Ὁ Λένιν κάνει στήν Πετρούπολη συσκέψεις τῶν μελῶν τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα». Στίς συσκέψεις αὐτές συναντιοῦνται οἱ «γηραιοί», δηλ. τά μέλη τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα», πού εἶχαν πιαστεῖ μαζί μέ τόν Β. Ι. Λένιν (Α. Α. Βανέγεφ, Γ. Μ. Κρζιζα-

	νόβσκι, Π. Κ. Ζαπορόζετς καί ἄλλοι) καί οἱ «νεαροί», πού δέν εἶχαν συλληφθεῖ. 'Ανάμεσα στούς «γηραιούς» καί τούς «νεαρούς» ξεσπάει ἔντονη πολεμική λόγω τῆς παρέκλισης τῶν «νεαρῶν» πρός τόν ὀπορτουνισμό. 'Ο Λένιν ἐπικρίνει δριμύτατα τόν «οἰκονομισμό», τῶν «νεαρῶν» πού ἄρχισε νά ἐμφανίζεται ἀπό τότε ἀκομα.
	'Ο Λένιν φωτογραφίζεται μαζί μέ τά μέλη τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» Α. Α. Βανέγεφ, Π. Κ. Ζαπορόζετς, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Α. Λ. Μαλτσένκο, Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καί Β. Β. Στάρκοφ, πού φεύγουν γιά τήν ἐξορία.
Φλεβάρης, 17 (Μάρτης, 1)	'Ο Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπό τήν Πετρούπολη γιά τήν ἐξορία στή Σιβηρία μέσω Μόσχας.
Φλεβάρης, 18-22 (Μάρτης, 2-6)	'Ο Λένιν σταματᾶ στή Μόσχα καί μένει κοντά στή μητέρα του δυό μέρες παραπάνω ἀπ' ὅσες ἐπέτρεπε ἡ ἀστυνομία.
'Ανάμεσα στίς 18 καί στίς 22 τοῦ Φλεβάρη (2 καί 6 τοῦ Μάρτη)	'Ο Λένιν στή Μόσχα ἐπισκέπτεται τό ἀναγνωστήριο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ μουσείου Ρουμιάντσεφ (σήμερα Κρατική βιβλιοθήκη «Β. Ι. Λένιν» τῆς ΕΣΣΔ).
Φλεβάρης, 22 (Μάρτης, 6)	'Ο Λένιν γράφει αἴτηση πρός τή Διεύθυνση τῆς 'Οχράνας Μόσχας καί ζητάει τήν ἄδεια νά παραμείνει στή μητέρα του ὡσότου ἔρθει ἀπό τήν Πετρούπολη ἡ ὁμάδα τῶν συλληφθέντων, πού στέλνονται στή Σιβηρία, καί νά φύγει μαζί τους.
	'Ο Λένιν παίρνει φύλλο πορείας καί δίνει γραπτή ὑπόσχεση ὅτι θά ἀναχωρήσει ἀπό τή Μόσχα στίς 11 ἡ ὥρα τό βράδυ.
	'Ο Λένιν φεύγει ἀπό τή Μόσχα γιά τήν ἐξορία στή Σιβηρία.
Μάρτης, 2 (14)	'Ο Λένιν στό δρόμο γιά τήν ἐξορία (στό σταθμό «Ὄμπ») γράφει γράμμα στή μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα· τῆς περιγράφει τίς ταξιδιωτικές του ἐντυπώσεις, τήν πληροφορεῖ γιά τήν ὑγεία του καί τῆς λέει, ὅτι συναντήθηκε στό δρόμο μέ τό γιατρό Β. Μ. Κρουτόβσκι.
Μάρτης, 4 (16)	'Ο Λένιν φτάνει στό Κρασνογιάρσκ.
Μάρτης, 4-'Απρίλης, 30 (Μάρτης, 16-Μάης, 12)	'Ο Λένιν συναντιέται στό Κρασνογιάρσκ μέ τόν συγγραφέα Β. Ι. 'Ανούτσιν καί μέ τούς πολιτικούς ἐξόριστους Β. Α. Μπούξνις, Π.Α. Κράσικοφ καί ἄλλους.

Μάρτης, 6 (18)	Ὁ Λένιν γράφει ἀπό τό Κρασνογιάρσκ αἴτηση στό γενικό διοικητή τοῦ κυβερνείου Ἰρκούτσκ γιά νά τοῦ ὁριστεῖ, γιά λόγους ὑγείας, τόπος ἐξορίας σ' ἕναν ἀπό τούς νομούς τοῦ Κρασνογιάρσκ ἤ τοῦ Μινουσίνσκ τοῦ κυβερνείου Γενισέικ.
Μάρτης, 7 (19)	Ὁ Λένιν παίρνει ἀπό τόν Β. Μ. Κρουτόβσκι συστατικό γράμμα γιά τό βιβλιόφιλο ἔμπορο τοῦ Κρασνογιάρσκ Γ. Β. Γιούντιν, γιά νά μπορεῖ νά δουλεύει στή βιβλιοθήκη τοῦ τελευταίου.
Μάρτης, 9-'Απρίλης, 30 (Μάρτης) 21-Μάης 12)	Ὁ Λένιν στή διάρκεια τῆς παραμονῆς του στό Κρασνογιάρσκ δουλεύει πάνω στά προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας, χρησιμοποιώντας βιβλία ἀπό τήν ἀτομική βιβλιοθήκη τοῦ Γιούντιν.
Μάρτης, 15 (27)	Ὁ Λένιν ξεπροβοδίζει τόν καταδικασμένο γιά τήν ὑπόθεση τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» Γ. Μ. Λιαχόβσκι, πού πάει ἐξορία στό κυβερνεῖο Ἰρκούτσκ.
Μάρτης, 15-16 (27-28)	Ὁ Λένιν σέ γράμμα πρός τή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβα Οὐλιάνοβα ἐκφράζει τήν ἀνησυχία του γιά τούς ἐξόριστους συντρόφους, πού ταξιδεύουν μέ ἔξοδα τοῦ κράτους, τήν πληροφορεῖ ὅτι δουλεύει στή δημοτική βιβλιοθήκη καί στή βιβλιοθήκη τοῦ Γιούντιν καί τήν παρακαλεῖ νά τοῦ γράφει συχνότερα.
Μάρτης, 26 ('Απρίλης, 7)	Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στήν μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα, παρακαλεῖ τήν ἀδελφή του Ἄννα Ἰλίνιτσνα Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα νά τοῦ στείλει τήν «Ἐπετηρίδα τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν». Μέρος Ι (1869), τά «Στατιστικά χρονικά τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας». Σειρά ΙΙ. Μέρος 6 (1872) καί τό βιβλίο τοῦ Ντ. Α. Τιμιριάζεφ «Στατιστικός ἄτλας τῶν κυριότερων κλάδων τῆς βιομηχανίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας μέ ὀνομαστικό κατάλογο τῶν ἐργοστασίων». Μέρος 3 (1873)· στέλνει διεύθυνση, στήν ὁποία μπορεῖ νά τοῦ στέλνουν τήν ἀλληλογραφία του.
'Απρίλης, 4 (16)	Ὁ Λένιν συναντάει στό σταθμό τοῦ Κρασνογιάρσκ τούς συντρόφους του μέλη τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» (Α. Α. Βανέγεφ, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ). Β. Β. Στάρκοφ, πού ἔφθασαν ἐκεῖ μέ τήν ὁμάδα τῶν ἐξορίστων.
Πρίν ἀπό τίς 5 (17) τοῦ 'Απρίλη	Ὁ Λένιν ἀπό τό Κρασνογιάρσκ στέλνει στήν Πετρούπολη τηλεγράφημα στούς συντρόφους νά φροντίσουν νά ὁριστεῖ τόπος ἐξορίας τοῦ Α. Α. Βανέγεφ στό νομό Μινουσίνσκ τοῦ κυβερνείου Γενισέικ. Τό τηλεγράφημα δέ διασώθηκε.

'Απρίλης, 5 (17)	'Ο Λένιν σέ γράμμα στή μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα τῆς λέει ὅτι εἶναι εὐχαριστημένος γιατί ὁρίζεται τόπος ἐξορίας γι' αὐτόν καί τούς Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι καί Β.Β. Στάρκοφ ὁ νομός Μινουσίνσκ· γράφει ὅτι διάβασε τό περιοδικό «Νόβογε Σλόβο».
'Ανάμεσα στίς 5 καί 17 τοῦ 'Απρίλη (17 καί 29)	'Ο Λένιν πληροφορεῖ σέ γράμματά του τή μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα, ὅτι τόπος ἐξορίας του ὁρίστηκε τό χωριό Σουσένσκογε. Τά γράμματα δέ διασώθηκαν.
'Απρίλης, 17 (29)	'Ο Λένιν γράφει γράμμα στήν ἀδελφή του Ἄννα 'Ιλίνιτσνα Οὐλιάνοβα-'Ελιζάροβα καί τήν παρακαλεῖ μέ τά συγγραφικά δικαιώματά του γιά τό ἄρθρο Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ» ν' ἀγοράσει τά βιλία : «Τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ». Μέρος 3-5 (1882-1884), «Ὁδηγός γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας» (1894) καί ἄλλα, νά τόν γράψει συνδρομητή σέ ὁρισμένες ἐφημερίδες· νά τόν πληροφορήσει ἔγκαιρα πότε ἀναχωρεῖ γιά τό ἐξωτερικό, γιατί θέλει νά τῆς δόσει ὁρισμένες παραγγελίες· τήν πληροφορεῖ ὅτι σκέπτεται νά ἀσχοληθεῖ μέ μεταφράσεις.
'Απρίλης, 24 (Μάης, 6)	'Ο Λένιν παίρνει μέ ἀπόδειξη παραλαβῆς φύλλο πορείας γιά τό χωριό Σουσένσκογε.
'Απρίλης, 29 (Μάης, 11)	'Ο Λένιν γράφει αἴτηση στό διοικητή τοῦ κυβερνείου Γενισέικ γιά νά τοῦ καθοριστεῖ τό προβλεπόμενο ἀπό τό νόμο ἐπίδομα διατροφῆς, ἱματισμοῦ καί ἐνοικίου.
'Απρίλης, 30 (Μάης, 12)	'Ο Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπό τό Κρασνογιάρσκ μέσω τοῦ Μινουσίνσκ γιά τό χωριό Σουσένσκογε, πού εἶχε ὁριστεῖ τόπος ἐξορίας του.
'Απρίλης-'Ιούλης	'Η ἐργασία τοῦ Λένιν «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ» δημοσιεύεται στά τεύχη 7-10 τοῦ περιοδικοῦ «Νόβογε Σλόβο».
Μάης, 6 (18)	'Ο Λένιν φθάνει στήν πόλη Μινουσίνσκ μαζί μέ τούς Γ. Μ. Κρζιζανόβκσι καί Β.Β. Στάρκοφ.
Μάης, 7 (19)	'Ο Λένιν γράφει αἴτηση στό διοικητή τῆς χωροφυλακῆς Μινουσίνσκ γιά νά τοῦ καθοριστεῖ ἐπίδομα.
Μάης, 8 (20)	'Ο Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπό τήν πόλη Μινουσίνσκ καί τήν ἴδια μέρα φθάνει στό χωριό Σουσένσκογε τῆς περιοχῆς Μινουσίνσκ τοῦ κυβερνείου Γενισέικ.
Μάης, 18 (30)	'Ο Λένιν σέ γράμμα πρός τή μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα καί τήν ἀδελφή του Μαρία 'Ιλί-

νιτσνα Οὐλιάνοβα περιγράφει τό χωριό Σουσένσκογε, δέ συμφωνάει νά πᾶνε νά τόν ἐπισκεφθοῦν, γιατί τό ταξίδι εἶναι δύσκολο καί δέν ὑπάρχουν εὐκολίες διαμονῆς, ζητάει πληροφορίες γιά τίς διαφωνίες ἀνάμεσα στή σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Νόβογε Σλόβο» καί τούς μαρξιστές τῆς Σαμάρας, πληροφορεῖ τή Μαρία Ἰλίνιτσνα ὅτι πῆρε τίς περικοπές ἀπό βιβλία, πού τοῦ ἔστειλε καί τήν παρακαλεῖ νά τοῦ στείλει διάφορους καταλόγους βιβλίων.

Μάης, 25 (Ἰούνης, 6) — Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στήν ἀδελφή του Ἄννα Ἰλίνιτσνα Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, τήν παρακαλεῖ νά τόν γράψει συνδρομητή σέ μιά σειρά περιοδικά καί τῆς ὑποδείχνει ποιά βιβλία τοῦ χρειάζονται ἰδιαίτερα καί ποῦ μπορεῖ νά τά βρεῖ.

Ἰούνης, 8 (20) — Ὁ Λένιν παρακαλεῖ μέ γράμμα του τήν ἀδελφή του Ἄννα Ἰλίνιτσνα Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, πού βρίσκεται στήν Ἑλβετία, νά τοῦ στείλει καταλόγους βιβλίων καί ἐφημερίδες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐκφράζει τήν ἐπιθυμία νά ἀποχτήσει τά πρωτότυπα τῶν κλασικῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τῆς φιλοσοφίας σέ φτηνή ἔκδοση.

Ἰούνης, 15 (27) — Ὁ Λένιν πληροφορεῖ μέ γράμμα του τόν Μ. Τ. Ἐλιζάροφ, ὅτι πῆρε τίς ἐφημερίδες καί τοῦ τονίζει ὅτι γιά τή φιλολογική του δουλιά ἔχει ἀνάγκη ἀπό βιβλία τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς πρωτεύουσας.

Ἰούλης, 3 (15) — Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στήν ἀδελφή του Μαρία Ἰλίνιτσνα Οὐλιάνοβα· στό γράμμα παραθέτει πρόγραμμα μαθημάτων γιά τή μελέτη τοῦ μαρξισμοῦ κι ἀνάμεσα στίς πηγές ἀναφέρει τά ὄργανα τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας: «Vorwärts» («Ἐμπρός») καί «Neue Zeit» («Νέοι καιροί»). Τό γράμμα δέ διασώθηκε.

Ἰούλης, 19 (31) — Ὁ Λένιν πληροφορεῖ μέ γράμμα τή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα καί τήν ἀδελφή του Μαρία Ἰλίνιτσνα Οὐλιάνοβα γιά τήν πορεία τῆς δουλιᾶς του πάνω στό βιβλίο «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία».

Αὔγουστος, 16 (28) — Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ στή Ζυρίχη, τόν πληροφορεῖ ὅτι πῆρε τά σχόλιά του καθώς καί τά σχόλια τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ γιά τή μπροσούρα «Ἑρμηνεία τοῦ νόμου γιά τά πρόστιμα, πού εἰσπράττουν ἀπό τούς ἐργάτες στίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια» καί ἐκφράζει τήν ἐπιθυμία νά γράφει γιά τούς ἐργάτες.

Αὔγουστος, 17 (29)	Ὁ Λένιν πληροφορεῖ μέ γράμμα τή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα, ὅτι γράφει ἕνα ἄρθρο (πρόκειται γιά τό ἄρθρο «Ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ καί τά γενικά προβλήματα τῆς "βιοτεχνικῆς" παραγωγῆς»)· ἐκφράζει τή λύπη του γιατί τά βιβλία, πού στάλθηκαν στό ὄνομά του, δέν ἔφθασαν ἀκόμα.
Καλοκαίρι	Ὁ Λένιν γράφει τή μπροσούρα «Ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος». Ἡ μπροσούρα ἐκδόθηκε στό ἐξωτερικό ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς», τό 1899.
Αὔγουστος-Σεπτέμβρης, ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς 7 (19)	Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «Ἡ βιομηχανική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ καί τά γενικά προβλήματα τῆς "βιοτεχνικῆς" παραγωγῆς». Στό ἄρθρο του αὐτό ὁ Λένιν χρησιμοποιεῖ ὑλικά ἀπό στατιστικά βιβλία. Στά βιβλία «Δοκίμια γιά τήν κατάσταση τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τοῦ κυβερνείου Πέρμ» (1896), Κρασνοπιόροφ, Ε. Ι. «Ἡ βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνείου Πέρμ στήν ἐπιστημονικο-βιομηχανική ἔκθεση τῆς Σιβηρίας καί τῶν Οὐραλίων πού ἔγινε στήν πόλη Αἰκατερινμπούργκ τό 1887». Μέρος Ι-ΙΙΙ (1888-1889) καί σ' ἄλλα ὁ Λένιν κάνει σημειώσεις καί ὑπογραμμίσεις.
Σεπτέμβρης, 7 (19)	Ὁ Λένιν μέσω τοῦ Μ. Τ. Ἐλιζάροφ στέλνει στόν Π. Μπ. Στροῦβε γράμμα μαζί μέ ἕνα ἄρθρο του (πρόκειται γιά τό ἄρθρο «Ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ καί τά γενικά προβλήματα τῆς "βιοτεχνικῆς" παραγωγῆς»).
Σεπτέμβρης, 27-28 ('Οχτώβρης, 9-10)	Ὁ Λένιν πηγαίνει στό Μινουσίνσκ· συναντιέται μέ τούς ναροντοβόλτσι, τούς ναροντοπράβτσι καί ἄλλους πολιτικούς ἐξόριστους.
Σεπτέμβρης, 29 'Οχτώβρης, 4 ('Οχτώβρης, 11-16)	Ἀπό τό Μινουσίνσκ ὁ Λένιν πηγαίνει στό χωριό Τεσίνσκογε στούς ἐξόριστους σοσιαλδημοκράτες, ὅπου μένει πέντε μέρες.
Σεπτέμβρης	Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «Ἀπ' ἀφορμή ἕνα σχόλιο ἐφημερίδας».
'Οχτώβρης, 12 (24)	Ὁ Λένιν πληροφορεῖ μέ γράμμα τή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα, ὅτι πῆρε τό περιοδικό «Βοπρόσι Φιλοσόφιι ἱ ψυχολόγιι», τῆς μιλάει γιά τό ταξίδι του στό Μινουσίνσκ καί στό Τεσίνσκογε καί γιά τήν ἀλληλογραφία του μέ τόν Α. Π. Σκλιαρένκο καί τόν Ι. Χ. Λαλαγιάντς. Παρακαλεῖ νά τοῦ στείλει ἕναν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης Πετρόβσκαγια.

'Οχτώβρης, 19 (31)	'Ο Λένιν σέ γράμμα πρός τή μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα καί τήν ἀδελφή του Μαρία 'Ιλίνιτσνα Οὐλιάνοβα τίς παρακαλεῖ νά τοῦ στέλνουν βιβλιογραφικό τύπο καί τίς πληροφορεῖ, ὅτι ὑπολογίζει νά πάρει σύντομα ἀπάντηση τῆς σύνταξης γιά τό ἄρθρο πού ἔστειλε («'Η βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ καί τά γενικά προβλήματα τῆς "βιοτεχνικῆς" παραγωγῆς»)· στό γράμμα μιλάει γιά τόν Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καί τόν Α. Α. Βανέγεφ.
Νοέμβρης	'Ο Λένιν φεύγει αὐθαίρετα ἀπό τό χωριό Σουσένσκογε καί πάει στό Μινουσίνσκ.
"Οχι νωρίτερα ἀπό τό Νοέμβρη	'Ο Λένιν γράφει τό «Παράρτημα» τῆς μπροσούρας «'Ο νέος ἐργοστασιακός νόμος».
Δεκέμβρης, 10 (22)	'Ο Λένιν σέ γράμμα πρός τή μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα καί στίς ἀδελφές του Μαρία 'Ιλίνιτσνα Οὐλιάνοβα καί "Αννα 'Ιλίνιτσνα Οὐλιάνοβα-'Ελιζάροβα, κάνει θετική ἐκτίμηση τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Λαμπριόλα «Μελέτες γιά τήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (1897), τίς εἰδοποιεῖ ὅτι πῆρε τό δεύτερο μέρος τῶν «'Υλικῶν σχετικά μέ τήν περιγραφή τῶν ἐπαγγελμάτων τοῦ κυβερνείου Βιάτκα» (1890), τόν «Κώδικα ἐγκληματικῶν καί ἐπανορθωτικῶν ποινῶν τοῦ 1885» (1895) καί τόν Κανονισμό γιά τίς ποινές, πού ἐπιβάλλονται ἀπό τά εἰρηνοδικεῖα» (1897)· τίς πληροφορεῖ ὅτι παρήγγειλε βιβλία ἀπό τήν ἀποθήκη βιβλίων τῆς Α. Μ. Καλμίκοβα.
	'Ο Λένιν γράφει γράμμα στόν Π. Μπ. Στροῦβε καί τοῦ προτείνει νά δημοσιεύσει στό περιοδικό «Νόβογε Σλόβο» τήν μετάφραση τοῦ δεύτερου μέρους τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Λαμπριόλα «Μελέτες γιά τήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας». Σχετικά μέ τήν πρόταση αὐτή γράφει τήν ἴδια μέρα καί στήν Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Τά γράμματα δέ διασώθηκαν.
Δεκέμβρης, 21 (2 τοῦ Γενάρη 1898)	'Ο Λένιν σέ γράμμα πρός τή μητέρα του Μαρία 'Αλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα καί τίς ἀδελφές του Μαρία 'Ιλίνιτσνα Οὐλιάνοβα καί "Αννα 'Ιλίνιτσνα Οὐλιάνοβα-'Ελιζάροβα τίς εὐχαριστεῖ γιά τά βιβλία πού τοῦ ἔστειλαν καί τίς πληροφορεῖ, ὅτι θά ἐξασφαλίσει τά συστατικά πού χρειάζονται γιά νά παίρνει βιβλία ἀπό τή νομική βιβλιοθήκη τῆς Πετρούπολης· γράφει ὅτι ἑτοίμασε ἄρθρο γιά τό περιοδικό «Νόβογε Σλόβο», παρακαλεῖ νά τοῦ στείλουν τά βιβλία «'Η ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» (1896), «Κριτική τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου (1895) τοῦ Κ. Μάρξ καί τό βιβλίο «ὁ ρόλος τῆς βίας στήν ἱστορία» τοῦ Φ.

	Ἔνγκελς, ἔκδοση τῆς «Διεθνοῦς σοσιαλιστικῆς βιβλιοθήκης» στά γαλλικά.
Δεκέμβρης, 24-2 τοῦ Γενάρη 1898 (Γενάρης, 5-14)	Στό σπίτι τοῦ Λένιν στό Σουσένσκογε μένει γιά δέκα μέρες ὁ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι.
Δεκέμβρης, 27 (8 τοῦ Γενάρη 1898)	Ὁ Λένιν πληροφορεῖ μέ γράμμα τή μητέρα του Μαρία Ἀλεξάντροβνα Οὐλιάνοβα, ὅτι ἔστειλε ἄρθρο γιά τό περιοδικό «Νόβογε Σλόβο».
Τέλος τοῦ χρόνου	Ὁ Λένιν γράφει τή μπροσούρα «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν». Ἡ μπροσούρα ἐκδόθηκε στό ἐξωτερικό ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς», τό 1898.
	Ὁ Λένιν γράφει τά ἄρθρα «Μαργαριτάρια τῆς σχεδιομανίας τῶν ναρόντνικων» καί «Ποιά κληρονομιά ἀπαρνούμαστε;», πού δημοσιεύτηκαν στή συλλογή «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα», τό 1898.
1897)	Ὁ Λένιν στήν ἐξορία ἐξακολουθεῖ νά κρατᾶ σύνδεση μέ τά κέντρα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας καί μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλιᾶς» τοῦ ἐξωτερικοῦ· ἔχει ἐπίσης ἀλληλογραφία μέ τούς σοσιαλδημοκράτες, πού βρίσκονται ἐξόριστοι σέ ἄλλα μέρη· συνεχίζει τή δουλιά γιά τήν προετοιμασία τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία». Ὁ Λένιν βοηθάει μέ νομικές συμβουλές τούς ἀγρότες τοῦ χωριοῦ Σουσένσκογε καί τῆς γύρω περιοχῆς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

---

* Μέ ἀστερίσκο σημειώνονται οἱ τίτλοι πού ἔβαλε τό Ἰνστιτοῦτο μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

ΛΕΝΙΝ

•

ΑΠΑΝΤΑ

2